SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLERDE TEORİ VE ARAŞTIRMALAR II

CİLT 1

EDİTÖR: PROF. DR. SERDAR ÖZTÜRK

gece kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı

Editör / Edıtor • Prof. Dr. Serdar Öztürk

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2020

ISBN • 978-625-7702-99-7

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR

Telefon / Phone: +90 312 384 80 40

web: www.gecekitapligi.com

e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II

Editör

PROF. DR. SERDAR ÖZTÜRK

gece kitaplığı

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1
STRATEJİK LİDERLİĞİN BİREYSEL PERFORMANSA ETKİSİNDE EĞİTİMİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ: SAĞLIK SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA
Erman KILINÇ & Mehmet DENİZ 1

BÖLÜM 2
GÜNAH KEÇİSİ OLARAK SURİYELİ SIĞINMACILAR: HABER METİNLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Göksel GÖKER & Neslihan GÖKER 17

BÖLÜM 3
AMERİKAN KIZILHAÇ TEŞKİLATI VE OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ YARDIM FAALİYETLERİ
Nesrin Kanberoğlu 49

BÖLÜM 4
İLETİŞİM ARAŞTIRMALARINDA POZİTİVİST METODOLOJİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Birol GÜLNAR & Nihal ACAR 79

BÖLÜM 5
İNGİLTERE'DE SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİNDEKİ GELİŞMELER VE UYGULAMALAR
Hüseyin ARSLAN & Mert AYDOĞAN 103

BÖLÜM 6
FEMİNİST KURAM: TARİHSEL GELİŞİM, ANA AKIMLAR VE SOSYAL HİZMET
Meral ŞENER & Oğuzhan ZENGİN 137

BÖLÜM 7
İNANÇ TURİZMİ KAPSAMINDA HELAL TURİZMİNİN BENZER VE FARKLI YÖNLERİNE DAİR İNCELEMELER
Hakkı ÇILGINOĞLU 161

BÖLÜM 8
KENTSEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK AÇISINDAN TÜRKİYE'DE KENTSEL DÖNÜŞÜM UYGULAMALARI
İbrahim YILDIZ 173

BÖLÜM 9
İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE AYDIN – HALK İLİŞKİSİNİ DÖNÜŞTÜRME VE YENİ SÖYLEM ÜRETME ÇABASINA ÖRNEK OLARAK HALKÇILIK DÜŞÜNCESİ
Hasan KENDİRCİ 187

BÖLÜM 10
BİR HALKLA İLİŞKİLER UYGULAMA ALANI OLARAK SOSYAL SORUMLULUK VE SOSYAL DEVLETTE SOSYAL HİZMET İLİŞKİSİ
Hicran Özlem ILGIN & Şaziye Ceren ULUPINAR..... 217

BÖLÜM 11
II. HAÇLI SEFERİ EKSENİNDE TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANI I. MESUD DÖNEMİ
Bengü GÜLMEZ 233

BÖLÜM 12
TÜRKİYE ÖZEL SERMAYELİ KATILIM BANKALARI İÇİN KREDİ RİSKİ YÖNETİMİNİN VAR MODELLERİ İLE ANALİZİ
Serpil TÜRKYILMAZ & Müslime SÖZEN 249

BÖLÜM 13
ÖĞRENEN ORGANİZASYONLARIN TEMEL YETENEKLERİ
Ufuk ÜNLÜ 297

BÖLÜM 14
ZİNCİRLİ/SAMAL KATUMUWA STELİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER
İsmail COŞKUN 313

BÖLÜM 15
STRATEJİK SAĞLIK HİZMETLERİ YÖNETİMİ: SİSTEM YAKLAŞIMI VE STRATEJİK YÖNETİM FELSEFELERİ ÇERÇEVESİNDE BİR MODEL ÖNERİSİ
Cem ŞEN 331

BÖLÜM 16
KURULUŞ YERİ SEÇİMİ AÇISINDAN ALTERNATİF BİR KANAL YERİ ÖNERİSİ
İhsan CORA 357

BÖLÜM 17
MÜLTECİ KAMPLARI VE COVID-19 PANDEMİSİ ARASINDA KALAN İNSANLAR: KAOS KURAMI AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME
Oğuzhan ZENGİN & Mustafa Emin AKÇİN 383

BÖLÜM 18
DEĞİŞİM VE GELİŞİMİ YÖNETMEK: BELİRSİZLİK, KAOS VE KRİZ
Özge BÜYÜK & Emel CAN 401

BÖLÜM 19
TÜRKİYE'DE SİNEMANIN GELİŞİMİNE SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ (1914-1990)
Meryem Serdar 425

BÖLÜM 20
GERÇEKLEŞTİRME TEKNİKLERİ VE FARK EDİLME YÖNTEMLERİ AÇISINDAN YARATICI MUHASEBE KAVRAMI
Kürşad ÇAVUŞOĞLU 443

BÖLÜM 21
KAMU KURUMLARINDA LİDERLİK TARZI ÖRGÜTSEL SESSİZLİK İLİŞKİSİNDE ÖRGÜTSEL POLİTİKANIN DÜZENLEYİCİ ROLÜ
Salim KURNAZ 475

BÖLÜM 22
DOĞU LYKAONİA'DA BİR ANTİK KENT: KANA
İlker IŞIK 505

BÖLÜM 23
KASTAMONU BALLIDAĞ GÖĞÜS HASTALIKLARI HASTANESİNİN SAĞLIK TURİZMİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ
Hakkı ÇILGINOĞLU 529

BÖLÜM 24
İŞ YAŞAMINDA KÜLTÜR VE DUYGU ETKİLEŞİMİ
Murat Özpehlİvan 543

BÖLÜM 25
META ANALİZ: ETKİ BÜYÜKLÜĞÜ PERSPEKTİFİNDEN KAVRAMSAL ÇERÇEVE
Burak KESKİN 561

BÖLÜM 26
AKDENİZ BÖLGESİ VE GASTRONOMİK ÜRÜN ÖZELİNDE TURİSTİK ÜRÜN ÇEŞİTLENDİRME VE SATIN ALMA DAVRANIŞI: LİTERATÜR TARAMASI
İrfan YAŞAR..... 583

BÖLÜM 27
SPOT VE VADELİ PİYASALARDA ARBİTRAJ İŞLEMLERİ
Hatice Doğukanlı 607

BÖLÜM 28
AYDIN DERİCİLİK KÜLTÜRÜ VE BÖLGEDE BULUNAN KÖRÜKLÜ ÇİZME USTALARI
Saadet Nihal COŞKUN..... 623

BÖLÜM 29
KAVRAMSAL AÇIDAN LİDERLİK VE MOTİVASYON: TEORİK BİR İNCELEME
İSMAİL KARAKULLE 649

Bölüm 1

STRATEJİK LİDERLİĞİN BİREYSEL PERFORMANSA ETKİSİNDE EĞİTİMİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ: SAĞLIK SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA[1]

Erman KILINÇ[2]
Mehmet DENİZ[3]

1 * Bu çalışma, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yürütülen *Stratejik ve Dönüşümcü Liderlik İle İşgören Performansı İlişkisi: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma* isimli doktora tezinden üretilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi Erman KILINÇ, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Ulukışla Meslek Yüksek Okulu Raylı Sistemler İşletmeciliği Anabilim Dalı

3 Prof. Dr. Mehmet DENİZ, İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Yönetim-Organizasyon Anabilim Dalı

1. GİRİŞ

Heraklitos'un (M.Ö. 535-475), "değişmeyen tek şey değişimin kendisidir" (Riling, 2004) sözü yüzyıllar öncesinden beri geçerliliğini korumaktadır. Ancak günümüzde, değişimin önemi daha da artmıştır. Örgütlerin değişime uyum sağlaması hatta ona öncülük etmesi için etkin liderlik tarzlarına ihtiyacı duyulmaktadır. Bartlett ve Ghoshal'e (1992: 125) göre bir örgütteki yöneticinin etkin olabilmesi için rutin işleri yapması yeterli değildir. Hızla gelişen teknoloji, bilgiye ulaşmanın kolaylaşması, ileri teknoloji iletişim araçlarının etkin kullanımı ve toplumlardaki sosyolojik dönüşüm artık klasik liderlik anlayışlarının geçerliliğini yitirmesine ve yeni liderlik türlerinin oluşmasına neden olmuştur (Tengilimoğlu, 2005: 4).

Klasik liderlik yaklaşımlarında daha çok orta ve alt kademe bireylere odaklanılırken (Leavy, 2005: 45) modern liderlik yaklaşımlarında çalışanları anlamak, onların yeteneklerini keşfedip geliştirmek, kendi kararlarını almalarını sağlamak ve sürekli düşünmek ön plana çıkmaktadır. Söz konusu değerler üzerine pek çok liderlik türü geliştirilmiştir. Geliştirilen liderlik türlerinden en çok ihtiyaç duyulanlarından biri, stratejik liderliktir (Mahdi ve Almsafir, 2014: 289).

Stratejik liderlik; "değişim, dönüşüm ve açılımlara karşı açık ve yeniliklere hızlı uyum sağlayabilen, hızlı düşünen, stratejik yönetim sürecinde geleceğe göre örgütü şekillendiren, işgörenleri yönlendiren, vizyon ve misyon üzerindeki amaçlara göre rekabet ortamını hazırlayan" (Ünal, 2012: 135) ve örgütün geleceğini hayal etme yeteneğine sahip bir liderlik türüdür (Witts, 2016: 20).

Liderlik uygulamaları tüm örgütler için gerekli olmakla birlikte bazı örgütler için olmazsa olmazdır. Buna örnek olarak sağlık örgütleri verilebilir. Zira bu örgütler oldukça özel karmaşık bir yapıya sahiptir. Artan yaşam standartlarına bağlı olarak giderek daha fazla yüke sahip olmak (Keklik, 2012: 81), insan hayatıyla doğrudan ilgili olmak, hata yapma esnekliğine sahip olmamak, yüksek belirsizlik ve stres altında görev yapmak, zamana karşı yarışmak, teknolojiyi yakından takip etmek bunlardan bazılarıdır.

Bu çalışmada sağlık sektörü çalışanlarının stratejik liderliğin bireysel performansa etkisinde eğitimin düzenleyici etkisi araştırılacaktır. Elde edilen sonuçlar alanyazında yer alan çalışmalarla karşılaştırılarak ilgili kurumların yöneticilerine ve sonraki çalışmalara önerilerde bulunulacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Stratejik Liderlik

Stratejik liderlikle ilgili çalışmalar özellikle 1980'li yıllardan itibaren önem kazanmaya başlamıştır. Daha önceden denetim liderliği yaklaşımları benimsenirken 1980'li yılların ortalarından itibaren stratejik liderlik yak-

laşımları ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında Donald C. Hambrick ve P. Mason tarafından 1984 yılında yayımlanan Üst Kademeler Teorisi'nin etkili olduğu kabul edilmektedir (Çoban vd., 2019: 131).

Bartlett ve Ghoshal'e göre (1992: 125) yöneticinin etkili olması için gündelik işleri yapmaktan daha fazlasına ihtiyaç vardır. Yazarlara göre; etkili bir liderin stratejist olarak çalışması, örgütün küresel niteliğini kaynak yönetimini düzenlemesi ve tüm görevlerin koordinatörlüğünü başarı bir şekilde gerçekleştirmesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle stratejik liderlik, örgütün bir bölümünü değil tamamını kapsamaktadır ve örgütsel performans stratejik tercihler ve alınan örgütsel kararlarla yakından ilişkilidir (Finkelstein ve Hambrick, 1996: 2).

Stratejik liderlik; "olayları henüz gerçekleşmeden önce tahmin edip ona göre tavır alma, geleceği öngörme, esnek olma, stratejik düşünme ve örgütün gerçekçi bir şekilde hazırlanmış gelecek hedeflerine ulaşmada takım ruhunu oluşturma yeteneği" (Ireland ve Hitt, 1999: 44), "amaç, kültür, strateji, temel kimlikler ve kritik süreçler gibi örgütü temel anlamda var eden mantıklı ve iyi düşünülmüş faaliyetleri yönetmek ve denetlemek (Besler, 2003: 78) ya da "gerekli stratejik değişimi yaratmak için geleceği görme, esnek olma, bireyleri güçlendirme yeteneği ve örgütün değişim zamanlarında liderlik kademelerinde beklenenlerin başarılı bir şekilde yerine getirilmesi" (Adair, 2005: 41) şeklinde tanımlanmaktadır.

Eren'e (1998: 341) göre stratejik liderin hızla değişen çevreye uyum sağlamak ve örgütü daha iyi bir konuma getirmek için bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Buna göre stratejik lider; oyun alanını analiz etmede (Freedman ve Tregoe, 2003: 2) stratejilerin belirlenmesinde, stratejilerin uygulanmasında, değerlendirilmesinde, motivasyonu yükseltip çalışanları ikna etmede (Dimitrios, vd., 2013: 270) örgüt kültürünün oluşturulmasında, insan kaynaklarının gelişiminde, teknolojinin etkin kullanılmasında, stratejilerle organizasyon arasındaki uyumu sağlamada ve amaca yönelik diğer adımları atmada (Davis, 2003: 32) oldukça önemli görevler üstlenmektedir.

Bir örgütte stratejik liderden bahsedebilmek için onun bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Ülgen ve Mirze (2004: 175), stratejik liderde bulunması gereken özellikleri şöyle sıralamıştır: *geleceği sezmek, örgütsel vizyon oluşturmak, esnek olmak, belirsizliklerle başa çıkmak, bireyleri güçlendirmek, etik standartları belirlemek ve uygulamak, paydaşlarla iyi ilişkiler kurmak, kendini sürekli geliştirmek, insan kaynaklarını etkili yönetmek, bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarını olumlu yönde etkilemek, cesur olmak, tecrübelerinden ders çıkarmak, stratejilerin uygulanmasında öncü olmak.*

2.1.1. Stratejik Liderliğin Boyutları

Bu çalışmada, Pisapia ve arkadaşlarının (2005) stratejik liderlik davranışlarını ölçmek amacıyla geliştirdikleri stratejik liderlik ölçeği kullanılmıştır. Söz konusu ölçeği oluşturan stratejik liderlik boyutları ise şöyledir: *ilişkisel liderlik, yönetsel liderlik, etik liderlik, politik liderlik ve dönüşümcü liderlik.* Stratejik liderlik boyutlarına daha yakından bakılacak olursa:

- **İlişkisel Liderlikte**, paydaşlarla güçlü ilişkiler kurularak örgütün çıkarlarını en üst düzeye çıkarmayı hedeflenmektedir. Gerek örgüt içinde gerekse örgüt dışında güçlü kişilerle kurulacak ilişkilerle kazan-kazan politikaları güdülmektedir (Akyüz, 2018: 55).

- **Yönetsel Liderlik,** örgütsel hedeflere istenen zamanda ve verimli bir şekilde ulaşabilmek için devamlılığı sağlayacak eylemleri ifade etmektedir. Yönetsel liderlik davranışları özellikle kısa vadeli hedeflerde ve günlük işlerde etkili olmaktadır (Erdağ, 2019: 19).

- **Etik Liderlikte** şeffaf, adaletli ve sorumluluk sahibi liderlik davranışı ön plana çıkmaktadır. Kültürel değerlere önem veren etik lider, evrensel değerleri çalışanlarla paylaşarak örgüt içinde farkındalık oluşturmayı amaçlamaktadır. Etik lider davranışı daha çok homojen (güçlü) örgüt kültürüne sahip işletmelerde etkili olmaktadır (Derin, 2019: 52).

- **Politik Liderlik**, farklı fikirlere açık olmak ve çatışmaları yönetebilmekle yakından ilgilidir. Doğru kullanıldığında oldukça etkili olabilen politik liderlik davranışları ile lider, çalışanları etkilemekte ve örgütsel performansı artırmaktadır (Akyüz, 2018: 55).

- **Dönüşümcü Liderlik,** örgütün sürekli olarak öğrenmesini ve değişime her an hazır olmasını birer rutin haline getirecek eylemler bütünüdür. Örgütün geçirdiği dönüşüm sürecinde örgütsel koşullar, örgütte yer alan davranış biçimleri ve kültürel değerler değişmektedir (Erdağ, 2019: 20).

2.2. Bireysel Performans

En üst düzeydeki yöneticiden en alt kademedeki çalışana kadar tüm bireyler bir örgütün insan kaynaklarını oluşturmaktadır. İnsan kaynakları, örgütlerin başarısında kilit rol üstlenen en değerli kaynaklardan biridir. Aynı örgütün farklı bireylerce yönetilmesinin farklı başarı veya başarısızlıklara imza atması buna örnek verilebilmektedir. Söz konusu kaynağın etkili kullanılıp kullanılmadığının ölçütü ise bireysel performanstır.

Bireysel performans, "önceden belirlenmiş bir amaca yönelik yapılan planlar doğrultusunda elde edilenleri kalite ve kantite açısından belirleyen" (Songur, 1995: 1) "belirli bir zaman diliminde gerçekleştirilen etkinliklerin hedefe giden yoldaki ilerleme düzeyidir" (Akal, 1992: 53).

Bireysel performans ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki görev performansı ikincisi ise bağlamsal performanstır. Görev performansı, işin yapılmasıyla ilgili biçimsel sorumlulukları ve açık görev tanımlarını içermektedir. Bağlamsal performans ise görev tanımlarında açıkça yer almayan fakat performansın oluşmasında doğrudan etkili olan ve çalışanın içinden gelerek sergilediği rol ötesi davranışları içermektedir (Meydan vd., 2018: 78).

3. YÖNTEM VE BULGULAR

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formları kullanılmıştır. Anketin uygulanacağı kurumlar rastgele seçilmiş olup anketin uygulanmasında basit tesadüfi örnekleme yöntemlerinden kümelere göre örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Anket formlarından elde edilen veriler SPSS 21, Excel 2016 ve Process Macro v3.5 programları aracılığıyla analiz edilmiştir. Process Macro, Andrew F. Hayes tarafından geliştirilen bir SPSS eklentisidir. Process Macro ile araştırma modelinde yer alan tüm değişkenler için oluşturulan regresyon denklemleri aracılığıyla güven aralıkları, standart hatalar, t ve p (anlamlılık) değerleri genellikle bootstrap yöntemi kullanılarak hesaplanmaktadır. Bootstrap yöntemi ile örneklem sayısı sanal olarak çoğaltılmakta ve bu sayede küçük veri setlerinde anlamsız çıkabilecek sonuçlar daha sağlıklı analiz edilebilecek şekilde değiştirilmektedir. Düzenleyici etki analizi, ±1 standart sapma aralığında bağımlı değişken üzerindeki değişimleri tespit ederek aracı değişkenlerin yorumlanmasına imkân vermektedir.

Alan araştırması kapsamında Malatya ilinde görev yapan 571 sağlık çalışanına anket formları dağıtılmış ve bunların 400'ü geri dönmüştür. Anketlerin geri dönüş oranı %70 olarak hesaplanmıştır. Geri dönen anketlerin 18'i kontrol sorusuna verilen yanlış cevaptan, 21'i eksik/hatalı veri içerdiğinden ve 64'ü Mahalanobis uzaklığı ($p<0,01$) değerinin altında kaldığından elenmiştir. Geriye kalan 297 anketle veriler analiz edilmiştir. Araştırmanın evrenini oluşturan kamu ve özel sağlık kurumu çalışanlarının yaklaşık 25.000 kişi olduğu tespit edilmiştir. Beklenen değer $p=0,80$ ve güven aralığı $q= 0,05$ için araştırmada kullanılabilecek en az örneklem sayısı 244 olarak belirlenmiştir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004: 50).

Araştırmada kullanılan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların *cinsiyet, medeni hâl ve eğitim düzeyi* bilgilerini içeren ifadeler yer almaktadır. İkinci bölümde Pisapia ve arkadaşları (2005) tarafından geliştirilen, Türkçe'ye Aydın (2012) tarafından çevrilen, 5 boyut ve 35 sorudan oluşan stratejik liderlik ölçeği yer almaktadır. Stratejik liderlik ölçeğinde *liderin güçlü amaçlara sahip olması, çalışanlar üzerinde güç ve güven hissi vermesi, ortak bir vizyona sahip olması* gibi ifadeler yer almaktadır. Üçüncü bölümde Erdoğan (2011) tarafından geliştirilen, tek boyut ve 6 sorudan oluşan bireysel performans ölçeği yer almaktadır. Bireysel performans ölçeğinde *devamsızlık oranım düşüktür moralim*

yüksektir görevlerimi zamanında tamamlarım gibi ifadeler yer almaktadır. Ölçeklerin tamamı 5'li Likert tipinde hazırlanmıştır. Söz konusu ölçeklerin seçilmesinin sebebi yazında yaygın olarak kullanılmaları ve görece kısa olmalarıdır.

Araştırmanın hipotezleri kurulurken, Doğanay ve Şen'in (2016) görev odaklı liderlik tarzlarının bireysel performansla pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu tespit ettikleri çalışma ile Aishat ve arkadaşlarının (2015) liderlik tarzlarının bireysel performansla pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu tespit ettikleri çalışmalardan yararlanılmıştır. Araştırmanın hipotezleri şöyledir:

- H_1: Stratejik liderlikle bireysel performans arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır
- H_2: Stratejik liderlikle bireysel performans arasındaki ilişkide bireylerin eğitiminin düzenleyici etkisi vardır.

Araştırmanın hipotezlerine göre kurulan model Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. *Araştırmanın Modeli*

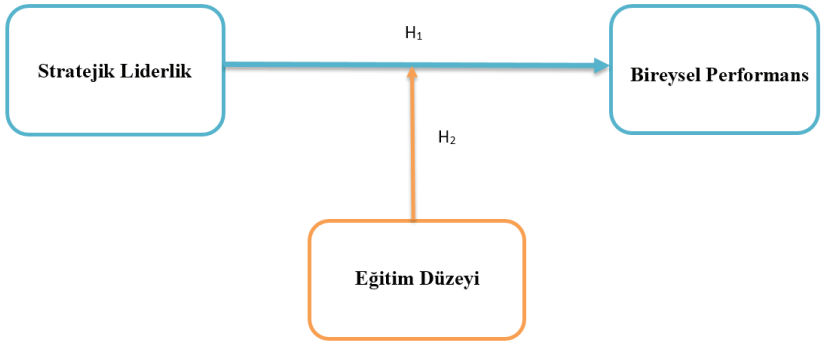

3.1. Demografik Değişkenler

Araştırmaya katılanların cinsiyet, medeni hâl ve eğitim bilgileri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. *Demografik Değişkenler*

Cinsiyet	**Sayı**	**Yüzde**	**Kümülatif Yüzde**
Kadın	179	60,3	60,3
Erkek	118	39,7	100,0
Toplam	297	100,0	
Medeni Hal	**Sayı**	**Yüzde**	**Kümülatif Yüzde**

Evli	195	65,7	65,7
Bekâr	102	34,3	100,0
Toplam	297	100,0	
Eğitim Düzeyi	**Sayı**	**Yüzde**	**Kümülatif Yüzde**
İlköğretim	6	2,0	2,0
Lise	45	15,2	17,2
Ön lisans	49	16,5	33,7
Lisans	138	46,5	80,1
Yüksek lisans	42	14,1	94,3
Doktora	17	5,7	100,0
Toplam	297	100,0	

Tablo 1'de yer alan verilere göre anket formları değerlendirmeye alınan 297 kişiden 179'u (%60,3) kadın, 118'i (%39,7) erkek, 195'i (%65,7) evli, 102'si (%34,3) bekâr, 6'sı (%2) ilköğretim, 45'i (%15,2) lise, 49'u (%16,5) ön lisans, 138'i (%46,5) lisans, 42'si (%14,1) yüksek lisans ve 17'si (%5,7) doktora mezunudur.

3.2. Güvenilirlik, Normallik ve Geçerlilik Analizleri

Verilerin güvenilirlik değerleri Cronbach Alfa katsayısı aracılığıyla hesaplanmış ve burada 0,70 değeri esas alınmıştır. Ölçekte yer alan her madde için güvenilirlik hesaplaması yapılmamıştır. Zira Cronbach's Alfa yöntemi alt maddeler için güvenilirlik tahminleri sağlamamaktadır (Gliem ve Gliem, 2003: 88). Tablo 2'de ölçeklerin güvenilirlik değerleri gösterilmektedir.

Tablo 2. *Ankette Yer Alan Faktörlerin Güvenilirlik Değerleri*

Ölçek/Boyut	Ortalama	En Düşük	En Büyük	Aralık	Madde Sayısı	Cronbach Alfa
Stratejik Liderlik Ölçeği	3,511	3,020	3,943	0,923	34	**0,984**
İlişkisel Liderlik Boyutu	3,353	3,020	3,481	0,461	7	0,931
Yönetsel Liderlik Boyutu	3,743	3,653	3,943	0,290	9	0,952
Etik Liderlik Boyutu	3,540	3,209	3,727	0,519	6	0,926

Politik Liderlik Boyutu	3,430	3,182	3,542	0,360	6	0,907
Dönüşümcü Liderlik Boyutu	3,399	3,266	3,539	0,273	6	0,925
Bireysel Performans Ölçeği	**3,990**	**3,562**	**4,212**	0,650	6	0,904

Verilerin analizine başlamadan önce hangi analiz yönteminin uygulanacağını tespit etmek amacıyla dağılımın normalliğine bakılmıştır. Normallik varsayımının tespitinde basıklık ve çarpıklık değerleri kullanılabilmektedir. Buna göre çarpıklık ve basıklık değerleri ±2 arasında yer alan veriler normal kabul edilmektedir (Gravetter ve Wallnau, 2016; Markoulis ve Neofytou, 2016: 123; Trochim ve Donnelly, 2001). Elde edilen basıklık ve çarpıklık değerleri incelendiğinde değişkenlerin tamamına yakını ±2 sınırını aşmamıştır. Bu sonuçlara göre verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir.

Araştırmaya geçerlilik analizi devam edilmiştir. Geçerlilik analizi, yakınsak geçerlilik ve ayırt edici (ıraksak) geçerlilik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Geçerlilik analizlerinin sahip olması gereken ölçütler ile bu çalışmada elde edilen veriler Tablo 3'ün altında yorumlanacaktır. Tablo 3'te bağımsız ve bağımlı değişkenlerin oluşturduğu korelasyon tablosu ile bunlara ait güvenilirlik, CR, AVE, √AVE, ortalama ve standart sapma değerleri gösterilmektedir. SPSS ve AMOS programları CR ve AVE değerlerini üretmediği için söz konusu değerleri hesaplamada Excel 2016 programında oluşturulan formüllerden yararlanılmıştır.

Tablo 3. *Değişkenler Arası Korelasyonlar, Cronbach Alfa, AVE ve CR Değerleri*

Cr. Alfa	CR	AVE	√AVE		**İliş**	**Yön**	**Etik**	**Pol**	**Dön**	**Perf**
0,931	0,931	0,659	0,812	**İlişkisel**	1					
0,952	0,952	0,690	0,831	**Yönetsel**	0,824	1				
0,926	0,925	0,673	0,820	**Etik**	0,926	0,862	1			
0,907	0,908	0,666	0,816	**Politik**	0,913	0,837	0,896	1		
0,925	0,927	0,679	0,824	**Dönüşümcü**	0,930	0,843	0,915	0,914	1	
0,904	0,936	0,785	0,886	**Performans**	0,458	0,538	0,478	0,462	0,468	1
Ortalama					**3,352**	**3,742**	**3,540**	**3,430**	**3,399**	**3,989**
Standart Sapma					**0,906**	**0,873**	0,825	0,843	0,881	0,891

Not: Tabloda yer alan tüm korelasyon değerleri $p<0,01$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 3'te yer alan verilere göre değişkenler arasındaki korelasyonların 0,824 – 0,930 aralığında; boyutların güvenilirlik değerlerinin ise 0,90'ın üzerinde yer aldığı görülmektedir.

Geçerlilik analizlerine geçmeden önce verilerin Açıklanan Ortalama Varyans (AVE) ve Birleşik Güvenilirlik (CR) değerleri incelenmiştir. AVE değeri, gizil bir yapının teorik olarak ilişkilendirildiği gözlenen değişkenlerde açıklayabileceği ortalama varyansı ifade etmektedir. AVE değerlerinin açıklanamayan 0,50'den büyük olması gerekmektedir. CR değeri ise bir gizil değişkenin kendini oluşturan gözlenen değişkenler tarafından ne derece temsil edildiğini göstermektedir. CR değerlerinin 0,70 ve üzeri olması gerekmektedir (Farrell ve Rudd, 2009). Bu çalışmada her iki koşul da sağlanmıştır.

Yakınsak geçerlilik koşulunun sağlanması için AVE değerlerinin CR değerlerinden küçük ve 0,50'den büyük olması gerekmektedir (Yaşlıoğlu, 2017: 82). Ayırt edici geçerlilik için ise gizil değişkenler arasındaki ilişki katsayılarının AVE değerlerinin kareköklerinden daha düşük olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Bu çalışmada AVE değerleri 0,50'nin; CR değerleri ise 0,70'in üzerinde elde edilmiştir. Değişkenler arasındaki korelasyonların AVE değerlerinin kareköklerinden daha düşük olması koşulu ise kısmen sağlanmıştır. Buna göre, yakınsak geçerlilik koşulu tamamen; ayırt edici geçerlilik koşulu ise kısmen sağlanmıştır.

3.3. Düzenleyicilik Etkisi

Bu çalışmanın temel amacı stratejik liderliğin bireysel performansa etkisinde eğitim seviyesinin düzenleyicilik etkisini ölçmektir. Düzenleyicilik etkisini tespit etmek amacıyla SPSS programıyla birlikte çalışan Process Macro yazılımından yararlanılmıştır. Analiz için 297 veri kullanılmış ve %95 güvenilirlik düzeyinde yeniden örnekleme (bootstrapping) değeri 5.000 olarak girilmiştir. Tüm veriler $p<0,05$ anlamlılık düzeyinde test edilmiştir. Process Macro analizinden elde edilen değerler Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. *Model Özeti*

R	R^2	MSE	F	df1	df2	p
,5203	,2707	,7367	36,2589	3,0000	293,0000	,0000

Tablo 4'te yer alan veriler incelendiğinde model oluşturan değişkenler arasındaki korelasyon değerinin (R) 0,5203; araştırmanın uygulandığı örneklemin araştırmanın gerçek evrenini temsil etme oranını ifade eden açıklanan varyansın (R^2) 0,2707, gizil değişkenlerin tahmin edilmesinde kullanılan hata ortalamalarının kareleri değerinin (MSE) 0,7367, varyansların dağınıklığının derecesinin (F) 36,2589, tahmin hesaplamasında kullanılan

iki serbestlik derecesinin (df1 - df2) 3 – 293 olduğu ve modelin anlamlılık değerinin (p) istenilen düzeyde olduğu (p<0,05) görülmektedir. Araştırmanın bundan sonraki aşamasında düzenleyici etkinin varlığı araştırılmıştır. Düzenleyici etki analizini içeren veriler Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. *Model Verileri*

	Katsayı	**Std Hata**	**T**	**p**	**LLCI**	**ULCI**
Sabit	-,0038	,0498	-,0769	,9388	-,1019	,0942
Strateji	,4984	,0500	9,9746	,0000	,4001	,5967
Eğitim	,0294	,0501	,5881	,5569	-,0691	,1279
Strateji x Eğitim	-,1334	,0521	-2,5627	,0109	-,2359	-,0310

Tablo 5'teki veriler incelendiğinde stratejik liderlikle bireysel performans arasındaki ilişkide eğitim demografik değişkeninin etkisinin p<0,05 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Düzenleyici etkiden bahsedebilmek için ayrıca düşük güven aralıkları (LLCI: Lower-limit of confidence interval) ve yüksek güven aralıkları (ULCI: Upper-limit of confidence interval) değerleri arasında 0 değerinin yer almaması gerekmektedir (Hayes, 2013). Araştırmada bu koşul da sağlanmaktadır. Elde edilen verilere göre çalışanların eğitim seviyesi değiştikçe stratejik liderliğin bireysel performansa etkisi değişmektedir. Söz konusu etkinin hangi seviyelerde ne şekilde değiştiğini belirlemek amacıyla -1, 0 ve +1 standart sapma değerlerinde performans bağımlı değişkeninin değerlerine bakmak gerekmektedir. Söz konusu değerler Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. *±1 Standart Sapmaya Göre Düzenleyicilik Etkisi*

±1 Std Sapma	Etki	Std Hata	T	p	LLCI	ULCI
-1,0000	,6318	,0704	8,9733	,0000	,4933	,7704
,0000	,4984	,0500	9,9746	,0000	,4001	,5967
1,0000	,3650	,0739	4,9400	,0000	,2196	,5104

Tablo 6'daki verilere göre ±1 aralığındaki tüm değerler anlamlıdır (p<0,05). Anlamlılığın diğer ölçütü LLCI ve ULCI değerleri arasında 0 değerinin yer almamasıdır (Hayes, 2013). Tablo 6'ya göre bu koşul da sağ-

lanmaktadır. Düzenleyici etki seviyeleri incelendiğinde ise 6 farklı eğitim seviyesinden oluşturulan 3 standart sapma değerinin -1'e yaklaştıkça stratejik liderliğin bireysel performansı daha fazla artırdığı; +1'e yaklaştıkça ise stratejik liderliğin bireysel performansı daha az artırdığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle eğitim seviyesi azaldıkça stratejik liderlik davranışlarının bireysel performansı etkileme düzeyi görece daha fazla gerçekleşmektedir. Burada ifade edilenler Şekil 2'de gösterilmektedir.

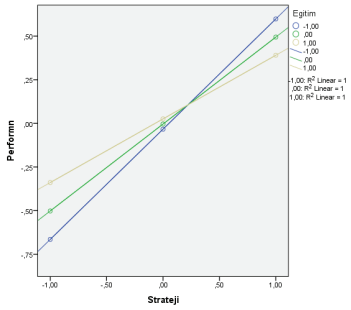

Şekil 2. *±1 Standart Sapmaya Göre Düzenleyicilik Etkisi*

Şekil 2'de görüldüğü üzere stratejik liderlikle bireysel performans arasında pozitif yönlü bir ilişki söz konusu olup bu ilişki bireylerin eğitim seviyesi azaldıkça daha fazla olmaktadır.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Stratejik liderlikle bireysel performansın ilişkisinde eğitim düzeyinin düzenleyicilik etkisinin analiz edildiği bu çalışmada elde edilen bulgulara göre stratejik liderlik özellikleri bireysel performansa pozitif yönde ve anlamlı olarak etki etmektedir. Araştırmanın bulguları Doğanay ve Şen'in (2016) görev odaklı liderlik tarzlarının bireysel performansla pozitif yönlü ve anlamlı; Aishat ve arkadaşlarının (2015) liderlik tarzlarının bireysel performansla pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiye sahip olduğu çalışmalarıyla örtüşmektedir. Ek olarak, stratejik liderlik özelliklerinin bireysel performansa etkisinde bireylerin eğitim düzeylerinin düzenleyici etkisi söz konusudur. Elde edilen bulgulara göre araştırmanın hipotezleri (H_1 ve H_2) kabul edilmiştir. Hipotezlerin sonuçlarını içeren Tablo 7 aşağıda yer almaktadır.

Tablo 7. *Hipotez Sonuçları*

Hipotez	Açıklama	Kabul/ Ret
H_1	Stratejik liderlikle bireysel performans arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır	Kabul

H_2	Stratejik liderlikle bireysel performans arasındaki ilişkide bireylerin eğitiminin düzenleyici etkisi vardır.	Kabul

Araştırmada elde edilen bulguların detayına inildiğinde eğitim seviyesinin ±1 standart sapma değerlerinde bireysel performansın farklılaştığı gözlenmektedir. Buna göre, bireylerin eğitim düzeyi arttıkça stratejik liderlikten etkilenme azalmakta; bireylerin eğitim seviyesi azaldıkça stratejik liderlikten etkilenme artmaktadır. Bu durum, bireylerin eğitim seviyesi arttıkça stratejik liderden beklentilerin arttığı ve sergilenen bazı stratejik liderlik özelliklerinin diğerlerine nazaran daha olağan karşılandığı şeklinde yorumlanabilir. Benzer şekilde bireylerin eğitim seviyesi azaldıkça stratejik liderden beklentilerin azaldığı ve sergilenen stratejik liderlik özelliklerinin bireylerde daha büyük etki oluşturduğu şeklinde yorumlanabilir.

Gerçekleştirilen yazın taramasında stratejik liderliğin bireysel performansa etkisinde eğitimin düzenleyicilik etkisini içeren herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Araştırmanın bu yönüyle yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İlaveten, araştırmada elde edilen bulgular öncelikle sağlık sektörü olmak üzere tüm örgütler için faydalı olabilecek bazı bilgiler içermektedir. Stratejik liderliğe ve onun bileşenlerine önem veren yöneticilerin örgütlerinde performansı artıracakları düşünülmektedir. Araştırmanın daha geniş örneklem kütlesi üzerinde ve daha fazla sayıda katılımcı üzerinde tekrarlanması ile meta analiz çalışmaları bu konuda daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın sadece bir ilde gerçekleştirilmesi, bazı özel hastane yöneticilerinin yaşadıkları olumsuz tecrübelere dayanarak aldığı anket yaptırmama kararı, sağlık çalışanlarının oldukça yoğun temposu, ankete cevap verenlerin tüm çalışanları temsil ettiğinin varsayılması ve bazı katılımcıların yaşadığı fişlenme korkusu araştırmanın sınırlılıkları arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

Adair, J. (2005). *How to grow leaders: The seven key principles of effective leadership development*. London: Kogan Page Publishers.

Aishat O. A., Silong, A. D., Suandi, T. & Sakiru, O. K. (2015). Leadership styles of managers and employee's job performance in a banking sector. *Journal Of Humanities and Science*, *20(11)*, 68-73.

Akal, Z. (1992). *İşletmelerde performans ölçüm ve denetimi*. Ankara: Mpm Yayınları.

Akyüz, M. (2018). Stratejik liderlik. *Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi*, *1(1)*, 45-66.

Bartlett, C. A. & Ghoshal, S. (1992). What is a global manager?. *Harvard Business Review*, *70(5)*, 124-132.

Besler, S. (2003). Stratejik yönetimin başarısında stratejik liderliğin rolü. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *19(1)*, 75-86.

Çoban, Ö., Özdemir, S. & Pisapia, J. (2019). Top managers' organizational change management capacity and their strategic leadership levels at ministry of national education (mone). *Eurasian Journal of Educational Research, 81*, 129-146.

Davıs, L. D. (2003). *The validity of using schwahn's strategic leadership selection interview to assess the professional development needs of school leaders.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Duquesne University, Ann Arbor.

Derin, Y. (2019). *Örgüt kültürü ve stratejik liderlik yetenekleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Konaklama işletmelerinde bir araştırma.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.

Dimitrios, N. K., Sakas, D. P., & Vlachos, D. S. (2013). Analysis of strategic leadership models in information technology. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, *73*, 268-275.

Doğanay A. & Şen, E. (2016). Liderlik tarzlarının çalışanların bağlılık seviyesi ve performansına etkisi: Başakşehir Belediyesi'nde bir uygulama. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, *6(12),* 324-348.

Hambrick, D. & Mason, P. (1984). Upper echelons: The organization as a reflection of its top managers. *The Academy of Management Review, 9(2),* 193-206.

Erdağ, O. V. (2019). *Bilgi teknolojileri ile işletme stratejileri arasındaki uyumlaşmanın bt yöneticilerinin stratejik liderlik davranışları ile ilişkisinin incelenmesi.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Eren, E. (1998). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*. İstanbul: Beta Yayınları.

Farrell, A. M. & Rudd, J. M. (2009). Factor Analysis and Discriminant Validity: A Brief Review of Some Practical Issues. IN: ANZMAC 2009 conference proceedings. Tojib, Dewi (ed.) AUS: ANZMAC.

Finkelstein, S. & Hambrick, D. (1996). *Strategic leadership*. St Paul: West Educational Publishing.

Fornell, C. & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal Of Marketing Research*, *18(1),* 39-50.

Freedman, M. & Tregoe, B. B. (2003). *The art and discipline of strategic leadershi.* New York: Mcgraw-Hill.

Gliem, J. & Gliem, R., (2003). Calculating, interpreting, and reporting Cronbach's alpha reliability coefficient for Likert-type scales. In 2003 Midwest Research to Practice Conference. pp. 82-88.

Gravetter, F. J. & Wallnau, L. B. (2016). *Statistics for the behavioral sciences*. Boston: Cengage Learning.

Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. New York: The Guilford Press.

Ireland, R. D. & Hitt, M. A. (1999). Achieving and maintaining strategic competitiveness in the 21st century: The role of strategic leadership. *Academy of Management Perspectives*, *13(1),* 43-57.

Keklik B. (2012). Sağlık hizmetlerinde benimsenen liderlik tiplerinin belirlenmesi: Özel bir hastane örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, *14(1),* 73-93.

Leavy, B., (2005). A leader's guide to creating an innovation culture. *Strategy and Leadership*, *33(4),* 38-45.

Mahdi, O. R. & Almsafir, M. K. (2014). The role of strategic leadership in building sustainable competitive advantage in the academic environment. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, *129*, 289-296.

Markoulis, S. & Neofytou, N. (2016). An empirical analysis of the relationship between oil prices and stock markets. *International Journal Of Economics and Finance*, *8(12),* 120-131.

Meydan, C., Dirik, D. & Eryılmaz, İ . (2018). Liderin güç kaynakları ve iş performansı arasındaki ilişkide Pelz etkisinin düzenleyici rolü. *Yönetim ve Ekonomi, 25(1)*, 75-92.

Pisapia, J., Guerra, D. & Semmel, E. (2005). Developing the leader's strategic mindset: Establishing the measures. *Leadership Review*, *5*, 41-67.

Riling, D. (2004). The changing face of lab automation. *Pharmacogenomics*. *5(4),* 347-349.

Songur, H. M. (1995). *Mahalli idarelerde performans ölçümü*. Ankara: Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayınları.

Tengilimoğlu, D. & Yiğit, A. (2005). Hastanelerde liderlik davranışlarının personel iş doyumuna etkisini belirlemeye yönelik bir alan çalışması. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, *8(3),* 374-400.

Trochim, W. M. & Donnelly, J. P. (2001). *What is the research methods knowledge base?*. Ohio: Atomic Dog Publishing.

Ülgen, H. & Mirze, S. K. (2004). *İşletmelerde stratejik yönetim*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Ünal, M. (2012). *21. yüzyılda değişim, yönetim ve liderlik*. İstanbul: Beta Yayınları,

Witts, J. O. (2016). *The role of strategic leadership in banking profitability*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Walden University, Minnesota.

Yaşlıoğlu M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 46*, 74-85.

Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık,

Bölüm 2

GÜNAH KEÇİSİ OLARAK SURİYELİ SIĞINMACILAR: HABER METİNLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Göksel GÖKER[1]
Neslihan GÖKER[2]

1 Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü
2 Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon Sinema Bölümü

Giriş

Günah keçisi, kökeninde dinsel ve mitolojik açıklamalar bulunsa da günümüzde sosyolojik ve psikolojik bir kavram olarak anlam kazanmaktadır. İlk olarak, 1530 yılında İncil çevirmeni William Tyndale tarafından kullanılan (Campbell, 2013: 29) kavram, Levililerin, "günahları bağışlatma günü" olarak adlandırılan 16. babında anlatılan olaylarla ilgilidir. Anlatılanlara göre günahların affedilmesi için iki keçi seçilir; bunlardan biri kurban edilir, diğeri ise başına bağlanan kırmızı bir kurdeleyle birlikte çöle gönderilir. Kurdele zamanla solup rengini kaybettikçe günahların da kaybolacağına inanılır. Birinde günahların kefaleti için bir kurban töreni, diğerinde ise bütün kötülüklerin başka bir canlıya yüklenmesi ve uzaklara gönderilmesiyle kötülüklerin dışsallaştırılmasına yarayan bir ritüel söz konusudur. Böylelikle insan, kötülüğü, günahları ve kusurları başkalarına aktarılabilir bir olguya dönüştürür, diğer taraftan bu türden bir ayin, beraberinde arınmayı, temizlenmeyi, ruhsal bir rahatlamayı getirir.

Günah keçisi üretimi, elbette ki bu hikayeyle başlamaz, çoğunlukla bu türden bir arınma biçimi, insanın en temel özelliklerinden biri olarak sosyal ilişkilerde gözlemlenen bir olgudur. Başkalarını suçlamak ya da kötülüklerin nedeni olarak insanların, nesnelerin ve diğer canlıların gösterilmesi, günümüzde olağan karşılanan bir davranıştır. Günah keçisi üretimi sadece bireysel değildir, kolektif özellikler de sergiler. Toplulukların, toplumların veya devletlerin topyekûn suçlu ilan edildiği durumlarla da sık sık karşılaşılmaktadır.

Günah keçisi, başka bir açıdan rasyonel yetilerin yitirilmesi ya da rasyonel açıklamaların bulunamadığı, anlamsız kaldığı, bir günahı uzaklaştırmaya yetmediği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Her günahın, bütün kusurların ve her türlü kötülüğün uzaklaştırılabileceği, kendisine yüklenebileceği bir günah keçisi her zaman vardır. Buna kendinizi inandırmanızın dışında, size inanacak insanların varlığı, günahı başkasına yükleyebilmek için yeterli görünmektedir. Diğer taraftan bazen o kadar etkili bir ritüel sahnelenir ki günah keçisi bile, yanlış bir bilinçle, suçun kendisine ait olduğunu zamanla kabul edebilir. Günah keçisi üretiminde ve bunun kabul görmesinde sosyal, psikolojik faktörler kadar kültürel ve politik atmosfer de etkilidir. Günümüzde ayrıca medyanın günah keçisi üretiminde, kamusal bir ritüeli yerine getirdiği, kültürel ve politik atmosferi yeniden ürettiği görülmektedir.

Günah keçilerinin, çoğu zaman savunmasız, güçsüz kişilerden veya topluluklardan çıkması elbette tesadüf değildir. Günah keçisi, bir güç dengesizliğinin sonucu olarak, zayıf olana eklemlenen bir damgalanma halidir. Bu nedenle günah keçisi üretiminin arkasında bir güç ilişkisi her zaman devrededir. Yabancılar, marjinaller, sapkınlar, madunlar, azınlıklar günah keçisi olmaya her zaman daha yakındır.

Bu çalışma, günah keçisi üretiminin olgusal olarak haberlerdeki varlığını ortaya koymayı ve Suriyeli sığınmacıların haberlerde hangi konularda günah keçisi olarak konumlandırıldığını belirlemeyi amaçlamaktadır. Haberlerde başlıklar, spotlar ve ana metinlerdeki suçlayıcı söylemler ile bu söylemlerin meşrulaştırıcı retoriksel unsurları tespit edilmiştir. Gerek yazılı basında gerekse internet medyasında yayınlanan haberlerde, Suriyeli mültecilerin; ekonomik, güvenlik, sağlık gibi çeşitli konularda günah keçisi olarak konumlandırıldığı belirlenmiştir.

Günah Keçisi: Kavramın Sosyolojik ve Psikolojik Anlamları

Türk Dil Kurumu, günah keçisi kavramını; "gerçek sorumluları korumak amacıyla suç, kabahat vb. olumsuzlukların sebebi olarak gösterilen kişi, kurum, nesne" (URL-1) olarak tanımlamaktadır. Türkçede günah keçisi kavramının içerdiği anlamları göstermesi bakımından bu tanımlama oldukça önemlidir; çünkü kavramın anlamsal bütünlüğü içerisinde günah keçilerinin suçsuz olduğu, aksine böylesine bir pratiğin asıl suçluları korumak veya onların görünmesine engel olmak için ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan günah keçileri yalnızca insanlardan oluşmaz, kurumlar ve nesneler ve TDK'nın göz ardı ettiği, diğer canlılar da günah keçisi olarak seçilirler. Suçun devredilmesi, kabahatlerin asıl kaynağının üzerinin örtülmesi ve cezanın başka bir yöne aktarılması gibi süreçleri içinde barındıran günah keçisi üretimi, bir suçlu bulma ve suçlardan arınma işlemidir.

16. Leviticus'un klasik kefaret masalından sonra, başkalarının kabahatleri yüzünden suçlanan, cezalandırılan ya da damgalanan kişiler için (Marshall, 1999: 288) kullanılmaya başlanan günah keçisi, modern dünyada farklı şekillerde ortaya çıkar. Champbell'e göre (2013: 40) iki tip modern günah keçisi vardır. İlki bilinçsizce yaratılan, suçlu olduğu herkesçe kabul gören günah keçileridir. İkincisi ise kendi suçunu örtbas etmek, başkalarını suçlamak için bilinçli olarak yaratılan günah keçileridir. Champbell'in izinden gidilirse, günah keçilerinin bilinçli ve bilinçsiz olmak üzere iki türde üretildiği görülür. Bir suçun, kabahatin veya felaketin ortaya çıkmasıyla birlikte, bilinçaltı süreçlerin, eski deneyimlerin ve önyargıların devrede olduğu bir alanda, suçlular her zaman önceden belirlidir. Bu tip bir suçlamanın rasyonel temelden yoksun olduğu açıktır, kötülüklere ve felaketlere göre önceden belirlenmiş bir işaretleme sistemi, potansiyel suçlu rezervi halihazırda mevcuttur. Depremlerin, sellerin, kuraklığın, kıtlığın nedenleri ekolojik veya iklimsel değil; belli bir grubun herhangi bir davranışı, yaşam tarzı veya düşünme biçimidir. Bu nedenle günah keçisi aslında her zaman hazır ve nazırdır. Onun görünür olması için felaketlerin ortaya çıkması beklenir. Diğer taraftan günah keçisi üretimi kimi zaman bilinçli bir amacın sonucunda belirir. Suçu def etme, suçu başkasına yükleme, kişilerin ya da kurumların bilinçli bir tercihi ve stratejisi olarak şekillenir. Günah keçisi ile her türden ötekilik biçimi arasında birbirini tamamlayan ve

bütünleyen bir ilişki mevcuttur. Günah keçisi, bu nedenle çoğunlukla toplumun ötekilerinden çıkar. Champbell'e göre en geleneksel yol; kafirleri, cüzamlıları, homoseksüelleri ya da Yahudiler gibi daha büyük grupları ve hatta toplumun yarısını oluşturan kadınları suçlamaktır (2013: 73). Bilinçli bir tercih çerçevesinde şekillenen suçlama pratiklerinde, kötülüğün ya da suçun kaynağının mevcut, olağan şüphelilerden seçilmesi, kendi kendini doğrulayan kehanet mekanizması gibi işlemektedir. Çünkü toplumun ötekileri, hafızalarda zaten suçludur; bunların suçlu olduklarına inanmak, onları yeni bir suçun failleri olarak görmek çok daha kolaydır.

Girard'a göre; krizler, kurban seçimi ve kurbana uygulanan pratikler arasında bir ilişki söz konusudur. Girard, günah keçisinin seçilmesinde suçların değil, daha çok bu kişilerin ya da grupların sahip oldukları kurbanlık işaretlerinin ve yaşanan krizle aralarında ilişki olduğunu hissettiren şeylerin belirleyici olduğunu vurgular. Diğer taraftan bütün bunlar toplumsal bir operasyona işaret eder. Operasyonun anlamı krizin sorumluluğunu kurbana yüklemek, kurbanları ortadan kaldırmak ya da kirlettikleri topluluktan dışlayarak kriz üzerinde etkide bulunmaktır (2005: 33-34). Toplumsal krizler, beraberinde krizi düzeltmeye yarayacak günah keçisi üretimini getirir. Girard'ın vurguladığı şekliyle, seçilen kurbanın suçlu olması ya da suçunun sabit olması gerekmez, onun suçla ilişkilendirebilecek bir özelliği veya davranışı, suçlamak ve krizi aşabilmek için yeterlidir. Bu durumun en temel sosyolojik nedenlerinden biri düşmanı bulma veya üretme mekanizmasıdır; çünkü Schnapper'in belirttiği gibi, bir grubun bütünleşmesinde dış düşmanların varlığı önemli katkılar sunar (2005: 137). Grubu kaynaştırmanın, aklamanın ve grubun kusurlarını örtmenin en ideal yolu, dışarıda konumlanmış bir düşman imgesinin somut dünyaya taşınmasıdır. Kearney'in dikkat çektiği gibi;

"Çoğu toplum, kendisine kara çalınan bir ötekinin bir ayinle kurban edilmesi üzerinde yükselir. Toplumu oluşturan bireylerin bir arada var olması için gerek duyulan asli mutabakat, bütün suçun bu bireylerin oluşturduğu bizin dışında kalan bir yabancıya atılmasıyla sağlanır; insanları birbirine düşüren saldırganlık, kabahat ve şiddetin bu yabancının sırtına yüklendiği varsayılır. Günah keçisi yabancının topluluk içindeki kötülüklere kurban gitmesi, "halkta" bir dayanışma duygusu yaratmaya yarar; halk, yabancıya yönelik bu ortak zulüm etrafında birleşir" (2012: 54).

Diğer taraftan bireysel düzlemde, günah keçisi üretmenin psikolojik faydaları söz konusudur. Birey sahip olduğu ahlaki değerlerle ve toplumun normallik ölçütleriyle örtüşmeyen bir kabahate sahip olduğunda, başkalarını suçlayarak bir tür arınma ya da kabahatini başkalarıyla paylaşarak suçun yükünü hafifletme yoluna gidebilir. Campbell'in belirttiği gibi günlük hayatta bilişsel çelişkiyi azaltmak için bireyler başkalarını suçlar (2013: 153). Psikolojide yüklem teorisi olarak geçen yaklaşım, bireylerin

sorumluluklarını nasıl ilişkilendirdiği ile ilgilidir: "Yüklem teorisi, insanların kendilerinin ve başkalarının davranışlarını açıklamaya, bu davranışlara nedensellik yüklemeye çalıştıklarını belirten bir teoridir. Örneğin davranışların nedenselliği ya içsel yatkınlıklara ya da dış koşullara bağlanır (Budak, 2005: 842). Kişinin kendi davranışlarının nedenleri ve sonuçlarını yine kendisiyle ilişkilendirerek açıklaması ile bu davranışların nedenlerini ve sonuçlarını dış koşullara veya diğer insanlara bağlaması arasında bir yönelim farklılığı söz konusudur. Günah keçisi üretimi, nedensellik bağının dışarıda aranmasıyla ilişkilidir. Bu yolla birey, kısmen de olsa kendisini aklayarak yaşadığı bilişsel çelişkiyi hafifletir. Toplumsal düzlemde de buna benzer, çelişkileri örten bir mekanizma devrededir.

Durkheim'ın geliştirdiği günah keçisi kuramı; yoksunluk, saldırganlık ve yansıtma sürecini içerisinde barındırır. Yoksunluk, saldırganlığa neden olurken, saldırganlık ise günah keçilerini hedef alır. Bu aşamada ortaya çıkan şiddet, olumsuz yargılar ve stereotiplerle rasyonelleştirilir, mantıklı ve tutarlı bir hale getirilir (Schnapper, 2005: 137). Durkheim'ın, günah keçisi üretimi ile yoksunluk ve buna bağlı olarak ortaya çıkan saldırganlık duygusu arasında kurduğu birbirine yönelen ilişki biçimi, daha sonra kendisini onaylayacak ve biteviye tekrar edecek stereotipsel etkiyi beraberinde getirir. Önyargılar ve stereotipler, ileride ortaya çıkabilecek bir krizin yönelebileceği günah keçilerinin koordinatlarını oluşturur. Süreç döngüsel olarak işler, her günah keçisi üretimi stereotipleri doğrular, her doğrulama işlemi yeni bir krize kadar toplumsal hafızada depolanır. Bütün bunların ortaya çıkması içinse herhangi bir konuda bireyin ya da toplulukların yoksunluk hissine sahip olması yeterlidir: Ekonomik yoksunluk, gıda yoksunluğu, barınma yoksunluğu ve hatta mutluluk yoksunluğu gibi. Yoksunluk hissi, yoksunluğun nedenlerini atfedebileceği bir öteki özneye yönelmek için oldukça güçlü bir etkendir.

"Ötekinde görülen şey, öteki nomos değil, anomalidir" der Girard; "öteki norm değil, anormalliktir; sakat, şekilsiz olur; yabancı da vatansız haline gelir" (2005: 30). Günah keçisinin üretilmesinde, ötekiye yüklenen bu nomos dışı varoluşun ve anormallik ölçütlerinin belirleyici olduğu oldukça açıktır. Diğer taraftan, özellikle mülteciler söz konusu olduğunda, yabancının "vatansızlığı" bir tür tekinsizliği beraberinde getirir. Yabancı, getirdiği anomaliler ve vatanını terk etme kabahatiyle, bütün kötülüklerin yüklenebileceği bir günah keçisi olmaya en uygun adaylardan biridir.

Toplumsal Söylemde Günah Keçisinin İzleri

Suriye'den Türkiye'ye göç hareketliliği, 2011 yılında 260 Suriyelinin Türkiye'ye giriş yapmasıyla başlamıştır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün Temmuz 2020 verilerine göre (URL-2) Türkiye'de bulunan Suriyelilerin sayısı, 3 milyon 600 bini aşmıştır. Halen "geçici koruma" statüsünde bulunan Suriyeli göçmenlerin kamplarda yaşayan çok azı dı-

şında, önemli bir çoğunluğu kentlerde yaşamaktadır. En çok Suriyeli göçmen barındıran illerin başında ise İstanbul, Gaziantep, Hatay, Şanlıurfa ve Adana gelmektedir. Diğer taraftan Suriyeli göçmenlerin nüfusa oranı dikkate alındığında, Kilis nüfusuna oranla (%76,81) en çok Suriyeli göçmen barındıran şehirdir.

Suriyeliler her ne kadar "geçici koruma" statüsüyle Türkiye'de bulunsa da aradan geçen 9 yıllık süre, Türk toplumunda Suriyelilerin artık kalıcı olduğu fikrinin yayılmasına neden olmuştur. Suriyeli göçmenlerin çoğunun kentlerde yaşaması, Türkiye'de doğan Suriye kökenli çocuklar, Suriyelilerin ekonomik yaşama dahil olması, çocukların ve gençlerin okullarda, üniversitelerde eğitim almaya başlaması, evliliklerin ve böylelikle akrabalıkların artması Türk toplumu ile Suriyeli göçmenlerin daha yakından temas kurmasını beraberinde getirmiştir. Suriyeli sığınmacıların sayısının giderek artması ve kalıcılık fikrinin yaygınlaşması, Suriyelilerin, konuk/misafir olmaktan öte anlamlar taşımasına neden olmuştur. Bu nedenle göçmenlerin bir soruna dönüşmesinde geçicilik/kalıcılık algısının oldukça belirleyici olduğu görülmektedir.

Suriyeli göçmenlerle ilgili yapılan birçok araştırma, Suriyeli göçmen algısında çeşitli kırılmaların yaşandığını göstermektedir. Örneğin KONDA'nın araştırması (2016: 21) toplumun yarısının, sığınmacıların savaş bitince ülkelerine geri döneceği beklentisine sahip olduğunu tespit etmektedir. Diğer taraftan Konrad Adenauer Vakfı'nın raporunda (Erdoğan, 2019: 16) Suriyelilerin geri döneceğine ilişkin inancın uyumu kolaylaştırdığı, bu inancın kaybolmasıyla birlikte tepkilerin arttığı belirtilmektedir. Ayrıca Türkiye Kamu Denetçiliği Kurumu'nun raporunda (KDK, 2018: 232) Türk toplumunun Suriyelileri kabul düzeyinin çok yüksek olduğu, ancak bunun kırılgan ve hassas bir yapıya sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Bu hassas ve kırılgan yapının şekillenmesinde, vatandaşların Suriyeli göçmenlere ilişkin suçlayıcı görüşleri önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin Türkiye Barolar Birliği'nin Şanlıurfa'da yerel halktan aldığı bilgilere göre (Altun ve Görel, 2016: 106-107) ucuza ve sigortasız çalışan sığınmacılar sebebiyle bölge halkının işsizlik oranının yükseldiği, suç oranlarında artış yaşandığı, fuhşun, hastalıkların, ikinci evlilikler nedeniyle boşanmaların arttığı belirtilmektedir. Halktan alınan bilgilerin suçlayıcı olduğu ve yaşanan olumsuzlukların nedeni olarak Suriyeli göçmenlerin gösterildiği oldukça açıktır. Suçun, olumsuzlukların doğrudan Suriyeli sığınmacılara aktarıldığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan ORSAM'ın Gaziantep, Hatay, Kilis ve Şanlıurfa'da yaptığı araştırma sonuçlarına göre; yerel halkın, iş kaybının sebebi olarak mültecileri gösterdiği ve Suriyelilere yönelik suçlayıcı bir tutum içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Aynı rapora göre; mülakat yapılan kişilerin beşte dördünün ücretlerdeki azalmayı mültecilerle ilişkilendirdiği tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; işini kaybetme,

gıda fiyatlarındaki artış, kiralardaki artış, sağlık hizmetlerinin kalitesinde düşme, eğitim kalitesinde düşme gibi olumsuz gelişmelerin çeşitli oranlarda mültecilerle ilişkilendirildiği görülmektedir (ORSAM, 2015: 15-27).

Başka bir araştırmada bölgesel farklılıklara göre hassasiyetlerin değiştiği, suçlama pratiklerinin farklı boyutlara kaydığı görülmektedir. Araştırmada Antalya, Muğla, Aydın, İzmir ve İstanbul gibi illerde turizm kaynaklı endişeler tespit edilmektedir. Bahsi geçen illerde Turizm sektörü temsilcilerinin, estetik, huzur ve güven çerçevesinde şekillenen bir turizm anlayışına sahip oldukları, bu nedenle Suriyelilerin bu illerden uzak tutulması gerektiğini vurguladıkları görülmektedir (Erdoğan ve Ünver, 2015: 64). Bu türden bir eleştirinin ekonomik nedenlerle ortaya çıktığı açıktır, ancak "estetik, huzur ve güven" ifadeleri ile yalnızca ekonomik suçlamalar değil, aynı zamanda kent yaşamında güveni, huzuru ve estetik görünümleri bozan bir unsur olarak Suriyelilerin suçlandığı anlaşılmaktadır. Çoğunlukla ekonomik bir temelde şekillenen rahatsızlıkların, farklı toplumsal ve kültürel görünümleri de bulunmaktadır.

Suriyeli göçmenler söz konusu olduğunda en çok dile getirilen sorunların başında ev kiralarının artması gelmektedir. Çok sayıda çalışmada (Sandal vd., 2016: 480; Taş ve Tekkanat, 2018: 88; Özdemir, 2017: 125; Dinçer vd., 2013: 33; ORSAM ve TESEV, 2015: 17; Erdoğan ve Ünver, 2015: 56) görüşüne başvurulan vatandaşların en çok dikkat çektiği konu gerek satılık gerekse kiralık konut piyasasında yaşanan fiyat artışlarıdır ve bu durum Suriyeli göçmenlerle ilişkilendirilir.

Bir diğer önemli suçlama ise çoğunlukla kadınlardan gelmektedir. Türk erkeklerinin Suriyeli kadınlarla gayri resmi ikinci evliliklerini yapması nedeniyle Türk toplumunda Suriyeli kadınlara yönelik bir öfke birikmektedir. Örneğin Kilis'teki boşanmaların yüzde 20'sinin Suriyelilerden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Kilis'teki kadınların eşlerini kaybetme korkusu yaşadıkları, Suriyelileri ise eşlerinin aklını çelmekle suçladıkları anlaşılmaktadır (ORSAM ve TESEV, 2015: 16). Bu konudaki suçlamalar, sadece vatandaşlardan gelmez, kimi raporlarda, suçlama dili ile tespit dili birbirine karışmaktadır: "Sığınmacılar vasıtasıyla 1926'dan beri Türkiye'de yasak olan çok eşlilik gibi arkaik gelenekler ülkede yeniden tutunmaya başlamıştır" (Şentürk, 2020: 26).

Mersin esnafının, Mersin'deki Suriyeli esnafa yönelik bakış açısını belirlemeye dönük bir araştırmada da suçlamanın temel değerlendirme ve algılama ölçütüne dönüştüğü görülür. Bu araştırma sonuçlarına göre (Çakıcı vd., 2018: 369) Mersin esnafı; vergi vermedikleri, su, elektrik faturası ödemedikleri, rekabete ve satışlarının düşmesine neden oldukları, düşük fiyat, düşük nitelik sundukları için Suriyeli esnafı olumsuz değerlendirmektedir. Ayrıca "zaten devletten maaş alıyorlar, iş yeri açmasınlar" gibi görüşler de yaygındır.

Şüphesiz bütün bu suçlama pratikleri ile tehdit algısı ve yoksunluk riski arasında bir ilişki bulunmaktadır. Araştırmalardan elde edilen bulgular, herhangi bir konuda tehdit ihtimali artarsa, bireylerin bu tehdidin nedenleri konusunda suçlu arayışına girdiğini göstermekte, suçlama girişiminin de genellikle zayıf olana yöneldiğini ortaya koymaktadır. Örneğin kiralar arttığında, kiraları arttıran ev sahipleri değil, Suriyeli göçmenler suçlanıyor; işgücüne verilen ücret düştüğünde, ucuz işgücü potansiyelini fırsata çeviren işverenler değil, ucuz işgücü olmaya rıza gösteren göçmenler hedef alınıyor. Kadınlar, eşlerini başka bir kadınla paylaşma tehdidiyle karşılaştığında eşlerini değil, diğer kadınları suçluyor vb. gibi.

Ekici (2019: 705) Türk toplumunun Suriyelilere ilişkin tehdit algılarını 5 başlık altında inceler. Bunlar; kültürel, ekonomik, güvenlik, temel hizmet alanlarına erişim tehditi ile sosyal ve ahlaki düzene tehdit olarak ifade edilmektedir. Ekici'nin yaptığı incelemeye göre en yüksek tehdit algısı ekonomik tehdittir. Bunu güvenlik ve kültürel tehdit algıları takip etmektedir. İSTANPOL'un (2020) yaptığı araştırmada da benzer sonuçlar bulunmaktadır. İSTANPOL araştırmasına göre, gelir düzeyi arttıkça, ekonomik tehdit algısının da azaldığı görülmektedir (2020: 58). Bütün bu açıklamaların gösterdiği gibi, yoksunluk riski arttıkça başkalarını suçlama eğilimi de artış göstermektedir.

TBMM'nin Göç ve Uyum Raporunda (2008: 268-269) Suriyeli göçmenlere ilişkin toplumda doğru bilinen yanlışlar şu şekilde sıralanmaktadır: "Suriyeliler istediği üniversiteye sınavsız giriyor, Suriyeli öğrencilere karşılıksız burs veriliyor, TOKİ evleri Suriyelilere ücretsiz veriliyor, Suriyeliler MTV ödemiyor, Suriyeliler seçimlerde oy kullanıyor, Suriyelilere maaş bağlanıyor." Bütün bu ifadeler elbette toplumda hemen hemen herkesin işittiği, dolaşım kapasitesi yüksek, popüler, suçlayıcı ama yanlış ve temelsiz söylemlere işaret etmektedir. Doğru ya da yanlış olması bir yana, bu söylemlerin, günahı başkasına yükleyebilme imkânı tanıdığı ve yoksunluğun nedenlerini açıklayabildiği ölçüde yaygınlaştığı ve kabul gördüğü ifade edilebilir.

Medyada Suriyeliler

Türkiye'de geçici koruma statüsüyle bulunan Suriyelilerin, özellikle bazı toplumsal ve politik kriz dönemlerinde haberlere sık sık konu olduğu görülmektedir. Suriyelilerin gerek yazılı basında gerekse televizyon haberlerinde belirli söylemler ve temsil pratikleri çerçevesinde anlam kazandığı, bazı durumlarda da politik atmosferin, dış ilişkilerin ve toplumsal olayların etkisi altında medyatik görünümlere kavuştuğu bilinmektedir. Diğer taraftan Suriyelilerin haberlerde tanımlanma biçimleri ve hangi tür konularla ilişkilendirilerek haberleştirildiği konusu ile toplumsal söylemde kendisini görünür kılan Suriyelilere yönelik algılar arasında bir ilişki olduğu görülmektedir.

Medyatik söylemde Suriyelilerin tanımlanması oldukça önemlidir. Çünkü bu tanımlamaların içerisinde, genellikle Suriyelilerin Türkiye'de bulunmalarının hukuki, sosyal ve tarihsel koşulları da bulunmaktadır. Suriyelilerin Türkiye'deki varlıkları her ne kadar "geçici koruma" statüsü olsa da haber dilinde çoğunlukla "mülteci", "sığınmacı" ve "göçmen" ifadelerinin birbiriyle iç içe geçmiş bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Diğer taraftan Paksoy ve Şentöregil'in dikkat çektiği gibi (2018: 253) siyasal söylemde Suriyelilere yönelik olarak yer edinen "misafir" ve "kardeş" gibi adlandırmaların, haberlerde çokça karşılık bulmadığı ifade edilmelidir. Suriyelilerin haberlerdeki temsilini belirlemeye yönelik bir çalışmada (Ata ve Tamer, 2018: 732) Suriyelilerin çoğunlukla "kaçak göçmen", "düzensiz göçmen" gibi kavramlarla tanımlandığı tespit edilmiştir. Adlandırma ve tanımlama girişimlerinde, yüzeydeki vurguların dışında ve ötesinde çoğu zaman örtük anlamların kurulduğu bir söylem düzlemi bulunmaktadır. "Kaçak göçmen" ve "düzensiz göçmen" ifadeleri, dolaylı yollardan da olsa Suriyelileri kriminalize etmektedir. Nitekim Suriyelilere yönelik yayınlanan haberleri inceleyen birçok çalışmada (Göker ve Keskin, 2015; Boztepe, 2017; Onay-Çoker, 2019) Suriyeli temsilinin; suç, adli olay, şiddet gibi konularla ilişkilendirildiği belirlenmiştir.

Mülteci, sığınmacı ve göçmen gibi nispeten nötr tanımlamaların aksine oldukça pejoratif, suçlayıcı ve hedef gösteren tanımlamalara da medyada sıklıkla karşılaşılmaktadır. Doğanay ve Çoban Keneş, aşırılaştırılmış örnekler olarak ifade ettikleri tanımlama biçimlerinin; "savaş kaçkını", "terörist", "korkak", "pis", "hain", "hırsız", "bedavacı" ve "cahil" gibi ırkçı söylemlerle (2016: 178) şekillendiğini belirtmektedir. Ayrıca kullanılan kültürel kodlar ve simgeler yoluyla çok fazla etik kural çiğnenerek özel hayat kavramının örselendiği, ırkçı söylemlere yer verildiği, yanlı ve çarpıtılmış bilgiler sunulduğu, mültecilere ve sığınmacılara yönelik "kaçak" "yabancı", "misafir" gibi dışlayıcı tanımlamalar kullanıldığı (Çambay, 2019: 177) görülmektedir.

Suriyelilerle ilgili yapılan haberlerin ana temalarından birini ekonomik külfet oluşturmaktadır. Boztepe'nin televizyon haberleri çerçevesinde yaptığı incelemede, ekonomik yük söyleminin haberlerde yaygın olduğu (2017: 117) sonucuna ulaşılmıştır. SETA'nın raporunda dikkat çekildiği gibi, ekonomik yük söylemi, kira artışları ve işsizlik gibi sorunlara işaret etmektedir. Diğer taraftan sığınmacılar nedeniyle ortaya çıkan ekonomik maliyetin sunumuna dayalı haberler, "olumlu biz temsilini" inşa etmektedir (Efe, 2015: 56). Ekonomik vurguların, ikili bir söylem yapısına tekabül ettiği görülmektedir. Suriyelilerin Türkiye'de bulunmasının sonucunda ortaya çıkan ekonomik maliyet, bir tarafta Suriyelileri suçlayan ve sorunların kaynağı olarak gösteren bir anlamlandırmayı verirken, diğer tarafta Türkiye'nin konukseverliği ve fedakarlığına ilişkin bir vurgu yapılmaktadır. Ekonomik nedenlerden ötürü ortaya çıkan söylemlerin, "mağduriyet" gibi

yine çifte anlamlı bir olguyu beraberinde getirdiği görülmektedir. Bazı çalışmalarda (Efe, 2015; Göker ve Keskin, 2015) Suriyelilere yönelik "mağdur" konumunun haberlerde pekiştirildiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan "mağdur"luk kimi zaman Suriyelilerin değil, Türkiye'nin konumu olarak da ortaya çıkmaktadır (Onay-Çoker, 2019: 9). Türkiye'nin Suriye krizinin mağduru olarak konumlandırılmasının temel nedeni ise Türkiye'nin en çok Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yapması ve bunun ekonomik sonuçları ile ilişkilidir.

Başka bir araştırmada ise (Pandır vd., 2015: 20-21) Suriyeli sığınmacılara yönelik haberlerde en çok kullanılan temaların; "sığınmacı sorunları, yardım, yoksulluk ve tehdit" olduğu belirlenmiştir. Özellikle tehdit söz konusu olduğunda, bu tehdidin yöneldiği iki alan önem kazanmaktadır. Birincisi sıklıkla vurgulandığı gibi ekonomi, ikincisi ise güvenliktir. Haberlerde Suriyeliler, güvenlik kaygılarının artmasına neden olacak şekilde, suçla ilişkilendirilerek sunulmakta ve güvenliği bozan toplumsal öğeler olarak konumlandırılmaktadır. Gölcü ve Dağlı'nın (2017: 34) çalışmasında belirttiği gibi Suriyelilere ilişkin yayınlanan haberlerde ayrıştırıcı ve ötekileştirici söylemlerin üretildiği görülmektedir. Türkiye'de Suriyeli sığınmacıların, zaman zaman olumsuzlayıcı bir yayıncılık anlayışı içerisinde haberlere konu olduğu, çeşitli sorunların kaynağı olarak gösterildiği ve suçla ilişkilendirildiği belirtilebilir.

Haber Metinlerinde Günah Keçisi Üretimi

Amaç ve Örneklem

Bu çalışma, Suriyeli sığınmacıları doğrudan ya da dolaylı olarak günah keçisi üretiminin nesnesi haline dönüştüren haberleri incelemeyi ve günah keçisi üretiminin söylemsel kurulumunu, hangi konularda günah keçisi üretiminin söz konusu olduğunu belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, gazetelerde ve internet basınında yayınlanmış haberler, amaçlı örneklem esasına göre seçilmiştir. Amaçlı örneklem, "örnekleme seçilen kişilerin ya da objelerin, araştırmacının amaçlarına en uygun yanıtı verebilecek birey ve objeler arasından seçilmesidir" (Aziz, 2008: 55). Bu çerçevede yazılı basından seçilen haberlerde kişisel arşivden faydalanılmış; internet medyasında ise "Suriyeli sığınmacı", "Suriyeli mülteci", "Suriyeliler", "Mülteciler", "Sığınmacılar" anahtar kelimeleriyle Google arama motorunda tarama yapılmış, haberler geriye dönük olarak incelenmiştir. Araştırma amaçları kapsamında, ilgili haberler gerekli doygunluğa ulaşınca örneklem seçimi tamamlanmıştır.

Elbette ki Suriyeli sığınmacılarla ilgili yayımlanan haberler her zaman olumsuz nitelikler sergilememektedir. Haber medyasının Türkiye'deki Suriyelilere ilişkin haber üretiminin kültürel, siyasal, ekonomik, uluslararası ilişkiler veya dini bağlamlara göre değişen olumlu/olumsuz yönelimlerinin

olduğu bilinmektedir. Ancak bu çalışma, olgusal ve niteliksel olarak günah keçisi üretiminin varlığını haber metinleri üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu nedenle çalışmada; haberlerin sıklığı, niceliksel yoğunluğu, hangi periyodlarda ve hangi medya kuruluşlarında yayınlandığı konuları, analizde benimsenen yöntem ve sınırlılıklar gereği sorunsallaştırılmamıştır.

Yöntem Hakkında

Haber metinlerinde, Suriyeli sığınmacıların günah keçisi olarak konumlandırılmasının söylemsel boyutlarını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, eleştirel söylem analizi kullanılmıştır. Norman Fairclough, Ruth Wodak ve Teun van Dijk gibi isimlerin çabalarıyla günümüzde önemli bir araştırma ve çalışma alanına dönüşen eleştirel söylem analizi, haber çözümlemelerinde de sıklıkla kullanılan nitel bir analiz yöntemidir. Analizin çıkış noktası ise söylem kavramıdır.

Söylem genel olarak dilin kullanımı ve yeniden yapılandırılmasını ifade eden bir kavramdır. Bu nedenle çoğu zaman söylem ile ideoloji kavramı arasında birbirini tamamlayan ve yeniden üreten bir ilişkinin olduğu kabul edilir. van Dijk, ideolojik toplumsallaşmanın çoğunlukla söylem aracılığıyla gerçekleştiğini belirtir, diğer bir ifadeyle söylem, ideolojinin doğrudan ve açık tanımlanmasına olanak sağlar (2019: 292). Söylem, ideoloji kavramı ile birlikte değerlendirildiğinde, medya metinlerinin, özellikle toplumsal iktidarın şekillenmesindeki rolünü ortaya koymakta önemli bir çıkış noktası olarak kabul edilir (Dursun, 2001: 46). Diğer taraftan söylem pratikleri, mutlaka belirli bir bağlam içerisinde ortaya çıkar ve anlam kazanır. Bu nedenle van Dijk birçok çalışmasında (1988; 2009; 2019) söylem ile bağlam arasındaki ilişkiye dikkat çeker. İnal'ın vurguladığı gibi, söylem analizinde, metinleri bağlamından soyutlamak söz konusu değildir. İçerik analizi ve yapısalcı metin analizinden bu yönüyle farklılaşan söylem analizi, bağlama ilişkin bir analiz anlayışı sunmaktadır (1996: 96). Söylem; sosyal, kültürel, politik vb. gibi birçok çevresel etkenin bağlamsal koşullarıyla birlikte üretilmektedir. Bu nedenle, söylemin analiz edilebilmesi, bağlamın bilinmesi ya da açığa çıkarılması ile mümkündür. "Bağlamlar, söylemlerin izole edilmiş yapılar olmadığını anlamada önemlidir" (Sözen, 1999: 28). Hiçbir söylem, kendisini oluşturan sosyal, kültürel, tarihsel ya da ekonomik ve politik zeminden bağımsız bir şekilde ortaya çıkmaz ve toplumsal yaşamda dolaşıma girmez. Bağlamın bilinmesi, söylemi oluşturan toplumsal yapının anlaşılmasını, söylemin üretimini mümkün kılan dinamikleri görmeyi sağlar.

Söylemi, toplumsal pratik, söylemsel pratik ve metin öğelerinin bileşimi olarak değerlendiren (2003a: 159) Fairclough, eleştirel söylem çözümlemesini; hem dili hem de göstergesel biçimleri kapsayan söylem ile diğer toplumsal pratiklerin öğeleri arasındaki diyalektik ilişkinin analiz edilmesi

(2003b: 174) olarak tarif eder. Bu noktada söylem analizi ile eleştirel söylem analizi arasındaki fark belirginleşmektedir. Ülkü'nün belirttiği gibi, söylem analizinin ana amacı anlamlandırmak ve yorumlamaktır (2004: 385). Eleştirel söylem analizi ise yorumlamaktan öte deşifre ederek değiştirmeyi ve söylemin kurucu öğelerini açığa çıkarmayı hedefler. Bu nedenle Dursun'un dikkat çektiği üzere (2013: 81), toplumsal eşitsizliklerin söylem düzleminde nasıl üretildiği ve meşrulaştırıldığının soruşturulması eleştirel söylem analizinin temel amacıdır.

Söylemler sadece "sözel" boyutla sınırlı değildir, aynı zamanda tonlama, jest ve mimikler gibi paradil ve sözel olmayan boyutlara sahiptir. Başka bir deyişle, söylem artık karmaşık ve çok boyutlu bir etkileşim ve iletişim olayı olarak anlaşılmaktadır (van Dijk, 2009: 192). Söylemin sadece dilsel olmadığını, dilsel söylemselliği tamamlayan ve pekiştiren diğer birçok öğenin söylemin bir parçası olduğunu söyleyen van Dijk'a göre haberler de spesifik bir söylem türüdür (1988: 175). van Dijk, haber söylemini, egemen söylemin bir ürünü olarak görür (İnal, 1996: 97). Diğer taraftan, haberleri, toplumsal iktidarın kurulduğu ve yeniden üretildiği metinler (Keskin, 2004: 391) olarak değerlendirir. Egemen bir söylem türü olarak haberler, toplumda egemen olan düşüncelerin paylaşıldığı, yeniden üretildiği ve çoğu zaman meşrulaştırıldığı yaygın ve en etkili söylem pratiğidir. Bu nedenle haberlerin ortaya koyduğu söylem pratikleri ile toplumda yaygın olan fikir ve düşünceler arasında her zaman bir paralellik görülmektedir.

Teun van Dijk'ın eleştirel söylem analizi araştırmalarında haberler önemli bir yer tutar. van Dijk'ın eleştirel söylem analizi geleneği içerisinde geliştirdiği haber analizi, en yaygın kullanılan analizlerden biridir. van Dijk, haberi bir söylem türü olarak değerlendirirken, haberin makro ve mikro yapılara sahip olduğunu belirtir. Söylem nasıl ki sadece dilsel değilse, bir söylem türü olarak haberler de sadece dilsel öğelerden oluşmaz, haberin söylemi fotoğraflar, şekiller ve grafikler tarafından da belirlenir. Haberin makro çözümlemesinde tematik ve şematik çözümlemeler söz konusudur. "Tematik çözümlemede en önemli unsur olan hiyerarşik yapılar ön plandadır. Dolayısıyla burada ana ya da üst başlık, başlık, alt başlık, spot, haber girişleri, hikayeler ya da olaylar zinciri birbirini hiyerarşik olarak takip eder. Şematik çözümlemede daha çok durumsallığa ve yorumlara yer verilmektedir" (İnceoğlu ve Çomak, 2009: 31). Mikro yapı çözümlemesinde ise sentaktik çözümleme önemli bir yer tutar. Sentaktik çözümlemede, cümlelerin aktif ya da pasif oluşu, sözcük seçimleri, inandırıcı bilgiler ve görgü tanıklarının ifadeleri önem taşımaktadır (Özer, 2011: 83). Haber çözümlemelerinde makro ve mikro yapılar birlikte çözümlenebileceği gibi tek başına da çözümlenebilir.

Ekonomik Günah Keçisi

van Dijk'a göre göçmenlere yönelik en geleneksel haber teması "yük"-tür (2003: 80). Göçmenlerin maliyetinin haberlerde sık sık vurgulandığı ve böylelikle göçmenlerin çoğu zaman ekonomik bir yüke neden olduğu ifade edilmektedir. Diğer taraftan göçmenlerin bir yük olmasının ötesinde, ekonomik olarak ortaya çıkan bazı sorunların, eksikliklerin, düşüşlerin veya yükselişlerin nedeni olarak gösterildiği belirtilmelidir. Bu durum, göçmenlerin haberlerde bir tür ekonomik günah keçisine dönüştürülmesine neden olur. En yaygın görülen günah keçisi üretimi de ekonomik günah keçisidir.

Haberler, birçok yapısal öğeyi içerisinde barındırır ve bu öğeler, anlamın üretilmesinde ve paylaşılmasında işlevsel bir öneme sahiptir. Haberlerin en dikkat çeken öğesi olarak başlıklar, okuyucusunda habere ilişkin ilk izlenimlerin oluşmasında ve anlamın kurulumunda en önemli yapısal unsurdur. Haber başlıkları, bu açıdan kimi zaman doğrudan doğruya anlamı inşa eder ve yansıtır, kimi durumlarda da haberde verilmek istenen anlamın hazırlayıcısı olarak işlev görür. Suriyeli sığınmacılarla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilendirilen haber içeriklerinin başlıklarda kendisini açığa çıkardığı ifade edilebilir. Bu bağlamda aşağıda örnek olarak verilen haber başlıklarının değerlendirilmesi gerekmektedir.

Başlıklar

1. *"Suriyeli Etkisi"* (Hürriyet, 5 Şubat 2015)

2. *"5 Yılın Zirvesinde"* (Posta, 16 Nisan 2015)

3. *"İşsizlik ikiye katlandı"* (Cumhuriyet, 3 Mayıs 2015)

4. *"Suriyeliler kirayı arttırdı"* (Hürriyet, 10 Haziran 2015)

5. *"Bu kentte kiralar yüzde 400 arttı!"* (gazetevatan.com.tr, 18 Ağustos 2014)

6. *"Amele pazarı Suriyeliler için iş kapısı"* (Yeni Şafak, 10 Nisan 2015)

7. *"Asgari ücretliyi korkutan haber"* (cumhuriyet.com.tr, 25 Aralık 2015)

8. *"Suriyeliler ucuz işçi olarak kullanılıyor"* (star.com.tr, 4 Temmuz 2014)

9. *"1 Milyon 937 bin kişi iş arıyor"* (posta.com.tr, 5 Şubat, 2015).

10. *"Suriyeli mülteciler için ne kadar para harcandı?"* (posta.com.tr, 18 Aralık 2014)

11. *"10 Suriyeli 6 Türk vatandaşını işsiz bırakıyor!"* (sozcu.com.tr, 19 Şubat 2016)

12. *"Suriyeli berber yerli esnafı zora soktu"* (sozcu.com.tr, 5 Temmuz 2018)

Haber başlıkları ekonomik temayı doğrudan doğruya yansıtmaktadır. Haberlerin işsizlik, kira fiyatları, mültecilerin mali yükü ve esnafa olan etkisi gibi konuları içerdiği başlıktan itibaren anlaşılmaktadır. Örnek olarak verilen haber başlıklarından da anlaşılacağı üzere, bazı haberlerin başlıktan itibaren doğrudan doğruya Suriyeli sığınmacıları bir sebep sonuç ilişkisinin içerisine konumlandırdığı görülmektedir. Örneğin "Suriyeli etkisi", "Suriyeliler kirayı arttırdı" ve "10 Suriyeli 6 Türk vatandaşını işsiz bırakıyor" gibi ifadeler, Suriyelileri ekonomik sorunların nedeni olarak ön plana çıkarmaktadır. Diğer taraftan bazı haber başlıklarının ise olgusal bir nitelik sergilediği, ilk bakışta olumsuz bir ekonomik durumu ortaya koyduğu görülmektedir. Bu tür başlıklarda her ne kadar Suriyeli sığınmacılara yönelik bir ifade yer almasa da haber başlığında verilen bilgilerin tamamlayıcı bir unsuru olarak Suriyeli sığınmacılar, haberin devamında sorumlu olarak gösterilmektedir.

Haberlerde verilen sayılar, istatistiki bilgiler ve oranlar, haberin güvenilirliğini arttırmanın temel bileşenlerinden biridir. Haberlerde yer alan bu tür bilgiler ile haberde inşa edilen anlamların birbirini tamamlayan ve pekiştiren bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle haber başlıklarından itibaren bu tür verilere yer verilmesi, haberde kurulan nedenselliğin pekiştirilmesi için önem taşımaktadır. Kurulan nedenselliğin gerçekçiliğini arttıran bir unsur olarak birçok haber başlığında kullanılan; "1 milyon 937 bin kişi", "10 Suriyeli 6 Türk vatandaşını" vb. gibi sayısal ve istatistiki değerler, bir delil ve kesinlik ifadesi olarak sunulmakta ve verilen anlamın başlıktaki argümanlarını oluşturmaktadır.

Haber başlık örneklerinden de anlaşılacağı üzere, haberlerin tematik yapısının makro ekonomik ve mikro ekonomik verilerle şekillendiği ve her iki düzlemde de Suriyelilerin ekonomik günah keçisi olarak gösterildiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan başlıklardaki sözcük seçimlerinin olumsuz çağrışımlarla yüklü olduğu görülmektedir: "Suriyeli etkisi", "Suriyeliler kirayı arttırdı", "esnafı zora soktu", "işsiz bırakıyor" gibi ifadeler, Suriyeli sığınmacıları etken fail, olumsuzluklara neden olan özne olarak göstermektedir.

Haberlerde başlıktan sonra en çok okunan ve sayfa mizanpajı nedeniyle en çok dikkat çeken öğelerden biri de spotlardır. Spotlarda genellikle haberin özü veya ana teması verilerek, okuyucunun haberin tamamını okumadan önce gerekli anlamsal bütünlüğü kavraması sağlanır. Günümüzde haber okuma pratiklerinin değişmesi nedeniyle spotların önemi giderek artmaktadır. Haberlerde bazı durumlarda alt başlıklar veya giriş cümlesi spotun işlevlerini yerine getirmektedir. Ekonomik günah keçisi üretimi ile ilgili bazı spot örnekleri aşağıda yer almaktadır.

Spotlar

1. "TÜİK verilerine göre Türkiye'de iş arayanların sayısı bir yıl öncesine göre 5 kat artarak 1 milyon 937 binle rekor kırdı. Bu artışta Türkiye'ye yerleşen Suriyelilerin etkisinin büyük olduğu belirtiliyor." (Hürriyet, 5 Şubat, 2015)

2. "İşsizlik oranı ekonomideki yavaşlama, sert geçen kış koşullarının tarıma etkisi ve Suriyelilerin işgücüne katılımı nedeniyle Ocak döneminde sert yükselerek yüzde 11.3 oldu. Bu, son 5 yılın en yüksek seviyesi. İşsiz sayısı 3.2 milyonu aştı." (Posta, 16 Nisan 2015)

3. "Suriyelilerin geldiği 2011'de Mardin'de işsizlik yüzde 9 iken 2013'te 20,6'ya fırladı." (Cumhuriyet, 3 Mayıs 2015)

4. "1 haftadır büyük gerilim yaşanan Gaziantep'te bir cinayetle başlayan gerginliğin arkasında "kira" sorunu yatıyor." (gazetevatan. com.tr, 18 Ağustos 2014)

5. "Suriyeli mülteciler büyümeyi pozitif etkiliyor. Ancak enflasyon ve işsizlikte durum farklı. Dünya Bankası'na göre 10 mülteci 6 yereli işsiz bırakıyor." (sozcu.com.tr, 19 Şubat 2016)

6. "Büyüme yavaşladı, Suriyeli mülteciler işgücüne katıldı, yeterli iş yaratılamadı ve işsizlik Ocak 2015'te yüzde 11.3 ile 5 yılın zirvesine çıktı." (Hürriyet, 16 Nisan 2015).

7. "Suriyelilerin Türkiye'de sıkça yaptıkları mesleklerden biri berberlik. İstanbul'da Berberler Odası'na kayıtlı 60 tane Suriyeli berber var ancak gerçekte sayıları çok daha fazla. Esnaf Suriyelilerin Berberler Odası'nın belirlediği fiyat listesine uymamalarından şikayetçi. Suriyelilerin pazar günü karar alınmasına rağmen dükkân açtıklarını söylüyorlar. Suriyeli berberler ise işlerin iyi olduğunu çevre ile sıkıntı yaşamadıklarını söylüyor. Türk berber sakal tıraşını 10 TL'ye yaparken Suriyeli berber 5 TL'ye yapıyor." (sozcu.com.tr, 5 Temmuz 2018)

8. "Osmaniye Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Murat Teke, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2013 yılı verilerine göre işsizliğin bir önceki yıla oranla 4 puan artmasında en büyük etkenin Suriyeli mülteciler olduğunu belirterek, 'Kendi vatandaşımız 50-60 TL yevmiye ile çalışırken, Suriyeliler bu fiyatın dörtte biri oranına çalışıyor' dedi." (star.com.tr, 4 Temmuz 2014)

Başlık seçimlerinde ortaya çıkan doğrudan ve dolaylı ikili sorumluluk yükleme pratiklerinin, yerini spotlarda doğrudan bir sorumluluk yüklemeye bıraktığı gözlemlenmektedir. Diğer taraftan başlıklarda Suriyeli sığınmacıların doğrudan sorumlu tutulduğu durumsallığın aksine spotlarda sorumluluk yüklenebilecek odakların çeşitlendiği, örneğin işsizliğin artmasındaki etkenler içerisinde Suriyeli sığınmacıların yalnızca bir etken ol-

duğu görülmektedir. Ancak haber spotlarında ekonomik sorunlara ilişkin en büyük etken olarak Suriyeli sığınmacıların gösterildiği de ifade edilmelidir.

Haber başlıklarında olduğu gibi spotlarda da sayısal değerlerin sık sık kullanıldığı görülmektedir. Haberin güvenilirliğini ve doğruluğunu vurgulamanın bir diğer yolu olan uzman, görgü tanığı veya yetkililerin ifadelerine yer verme uygulaması haber spotlarında kullanılmaktadır. Örneğin Suriyeli sığınmacı berberlerin, yerli berberleri zor duruma soktuğunu anlatan haber metninde, spottan itibaren ifadeler esnafın dilinden verilmektedir. Diğer taraftan başka bir spotta (8. spot) Osmaniye Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Murat Teke'nin doğrudan ifadelerine yer verilmektedir. Başka bir spotta ise (1. spot) "Suriyelilerin etkisinin büyük olduğu belirtiliyor" ifadesi kullanılarak, bilgiyi belirsiz de olsa bir kaynağa dayandırma çabasının olduğu ve bu yolla da verilen anlamın doğruluğuna ilişkin bir algının oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

"10 Suriyeli 6 Türk vatandaşını işsiz bırakıyor!" başlığının devamı olarak verilen haber spotunda; *"Suriyeli mülteciler büyümeyi pozitif etkiliyor. Ancak enflasyon ve işsizlikte durum farklı. Dünya Bankası'na göre 10 mülteci 6 yereli işsiz bırakıyor."* ifadelerine yer verilmektedir. Haber başlığı ile haber spotu olarak verilen bu ifadeler, haber söyleminin kurulumunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Çünkü haberin başlığında Suriyeliler doğrudan olumsuzluğun öznesi olarak konumlandırılırken, haber spotunda Suriyeli sığınmacıların yalnızca olumsuz ekonomik sonuçlara neden olmadığı, aksine Suriyelilerin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği belirtilmektedir. Bu ikili durumu, pozitif ve negatif yönleriyle birlikte veren haberin başlığında olumsuzluk ön plana çıkarılmaktadır. Haber söyleminde önceliğin belirlenmesi ve vurgulanması, anlamın nasıl ve hangi etkiyle verileceğine etkide bulunmaktadır. Söz konusu spotla ilgili bir diğer önemli konu ise haber kaynağının verilme şeklidir. Haberin doğruluğuna ilişkin kanının arttırılmasında, verilen bilginin belirli bir kaynağa dayandırılması önemlidir. İlgili spota dikkatle bakılırsa, Suriyeli mültecilerin büyümeyi pozitif etkilediği bilgisi ile 10 mültecinin 6 yereli işsiz bıraktığı bilgisi kaynak olarak Dünya Bankası'na dayanmaktadır. Ancak Dünya Bankası, sadece olumsuz bilginin verilmesinde bir kaynak olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla pozitif anlamdan ziyade negatif anlamın vurgulanması ile şekillenen bir söylem yapısı inşa edilmektedir.

Ana Metinde Referanslar ve Nedenselliğin Kurulumu

Haber başlıkları ve spotların dışında, kimi zaman bunlarla birlikte, kimi zaman da başlıklarda ve spotlarda olmayan nedensellik bağıyla ekonomik sorunların nedeni olarak Suriyeli sığınmacılar gösterilmektedir. Başlık, spot ve ana metin; birbirini tamamlayan, açan ve birbirinin zeminini oluşturan enformasyon sunumu ile anlamın inşa edilmesine ve

kesinleşmesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda başlık ve spotta verilen kanıların, işaretleme ve göstermelerin ana metinde de çeşitli referanslar yoluyla ve kurulan nedensellik bağıyla devam ettirildiği ifade edilebilir. Ana metinde referanslar yoluyla verilen enformasyon ve nedenselliğe ilişkin bazı örnekler aşağıda yer almaktadır.

1. "Dünya Bankası tarafından yayımlanan araştırma, mültecilerin özellikle tarım sektöründekileri, kayıt dışı ve vasıfsız çalışanlar ile kadınları işlerinden ettiğini gösteriyor." (sozcu.com.tr, 19 Şubat 2016)

2. "Bazı Türk vatandaşlarının Suriyeli berberlere gittiğini de belirten Akyüz, "Suriyeliler hiçbir vergi ödemediğinden fiyatları da ucuz oluyor. Bazı vatandaşlar da berber ücreti ucuz olduklarından dolayı bu tür yerleri tercih ediyor. Dolayısıyla yerli vatandaşımızın hayatta kalması ticaret yapması daha da zorlaşıyor." (sozcu.com.tr, 5 Temmuz 2018)

3. "Ucuz işçilik nedeniyle işlerini kaybeden ya da kaybetme riski içinde olan Türklerin sayısı ve huzursuzluğu artıyor. Öyle ki araştırma Suriyelilerin çalışmasına izin verilmemesi gerektiğini düşünenlerin oranının Suriyelilerin yoğun olduğu bölgelerde yüzde 44 diğer illerde yüzde 48 olduğunu gösteriyor. Erdoğan Türkiye'deki yüzde 10'u aşan işsizlik oranının bu sonuca neden olduğuna dikkat çekerken kamuoyu desteği ve iş dünyası işbirliğiyle sağlanacak istihdam olanaklarının bu sonuçları değiştirebileceğini vurguladı." (hurriyet.com.tr, 08.12.2015)

4. "4.5 yılda Suriyeliler için toplam 7.6 milyar dolar harcandı. Dış yardımların payı ise sadece yüzde 5 oldu. Suriyeliler için ayda 138 milyon dolar günde ise 4.6 milyon dolar harcanıyor." (cumhuriyet.com.tr, 08 Aralık 2015).

5. "BGC Partners Başekonomisti Özgür Altuğ, "Son 12 ayda işsiz kalanların sayısı 400.000'in üzerinde arttı. Bu artışta kötü hasat dönemi, ekonomik aktivitedeki yavaşlama, Suriyeli mülteciler ve iş gücüne katılımdaki artış etkili" dedi." (Cumhuriyet, 16 Nisan 2015).

6. "Suriyelilerin de etkisiyle işsizlik Türkiye ortalamasının üstünde çıkarken, kentin belirli noktaları günübirlik iş peşinde koşanların buluşma noktası Basmane ve Çankaya semti işçi pazarı oldu. ...günlük iş arayan yüzlerce Suriyeli genç düşük ücretle de olsa iş teklifi bekliyor. Bazı işverenler de daha düşük maliyet nedeniyle Suriyelileri tercih ediyor." (Yeni şafak, 10 Nisan 2015).

Ana metinde kaynak gösterme uygulamasının yaygın olduğu dikkate alınırsa haber metinlerinin Suriyeli sığınmacıları ekonomik sorunların kaynağı veya nedeni olarak gösterirken bu konudaki sorumluluğu ve ifade tarzını kaynağa veya kaynağın sunduğu verilere dayandırmaktadır. Bu kaynaklar ise genellikle ya bir kurum ya da kurumsal bir kişiliktir. Bazı

haber metinlerinde (1. sıradaki), Suriyeli sığınmacıların, kelime tercihleri ve cümle kurulumunun da ele verdiği gibi, açıkça suçlu ilan edildiği bir söylem düzeni söz konusudur. Diğer taraftan yine kaynaklara dayandırılarak, suçun yalnızca Suriyeli sığınmacılara yüklenmediği, aynı zamanda Türklerin de bazı davranışları nedeniyle suçlu olduklarına yönelik imalar haber metinlerinde kullanılmıştır: "*Bazı vatandaşlar da berber ücreti ucuz olduklarından dolayı bu tür yerleri tercih ediyor*" veya "*Bazı işverenler de daha düşük maliyet nedeniyle Suriyelileri tercih ediyor*" gibi ifadeler suçun yalnızca Suriyelilerde olmadığı görüşünü paylaşmaktadır. Ayrıca bu ifadelerde, zımnen de olsa Suriyelilerin dışlanması gerektiği, dışlamayan "bazı vatandaşların" ise suça ortak olduğu anlamı sunulmaktadır. Haber kaynağının bazı durumlarda haber söylemini "dışlayıcı" "ötekileştirici" bir yapıya dönüştürdüğü de ifade edilmelidir. Örneğin "*bu tür yerler*" ötekileştirici bir ifade olarak haber söyleminde yer bulmaktadır.

Diğer taraftan Suriyeli sığınmacıları "ekonomik yük" çerçevesinde, ekonomik günah keçisine dönüştüren haberler de oldukça yaygındır. Bu haberler, doğrudan ekonomik sorunların kaynağı olarak Suriyeli sığınmacıları göstermese de "ekonomik yük" olarak Suriyelileri dolaylı yollardan ekonomik problemlerin bir parçası ve nedeni olarak göstermektedir. Özellikle "*Suriyeliler için ayda 138 milyon dolar günde ise 4.6 milyon dolar harcanıyor*" gibi ifadeler ve bu ifadelerde geçen dolar cinsinden parasal miktar, "yük"ün boyutlarını vurgulaması bakımından önemlidir.

Champbell'in (2013: 40) modern günah keçilerinin iki tür olduğu ve bunların bazılarının bilinçli ve bazılarının ise bilinçsiz olarak üretildiğine yönelik tespiti çerçevesinde değerlendirildiğinde; haber metinlerinde çeşitli ekonomik sorunların ortaya çıkmasında Suriyelilerin ana ya da tali bir etken olarak konumlandırıldığı, çoğu zaman bilinçsiz bir günah keçisi üretme mekanizmasının devrede olduğu kabul edilebilir. Diğer taraftan özellikle Suriyeli sığınmacıların haber başlıklarında ve spotlarda ön plana çıkarılması, bilinçli bir tercih olarak Suriyeli sığınmacıların günah keçisine dönüştürüldüğü izlenimini oluşturmaktadır.

Sağlık Günah Keçisi

Suriyeli sığınmacılara ilişkin yapılan haberlerde, ekonomik sorunların dışında, Suriyelilerin bazı hastalıkların artmasında veya yeniden görülmesinde etkili olduğuna yönelik içerikler bulunmaktadır. Özellikle tüberküloz, kızamık ve hatta AIDS gibi hastalıkların görülmesinde, Suriyeli sığınmacıların doğrudan veya dolaylı olarak sorumlu tutulduğu haberler bulunmaktadır. Ekonomi haberlerinde olduğu gibi çeşitli sağlık sorunlarıyla ilgili olarak yayınlanan kimi haberlerin, başlıktan itibaren Suriyeli sığınmacıları sorumlu tuttuğu, bazılarının ise haber başlıklarında öncelikle abartı ve korkuya neden olacak ifadeler kullandığı, sonrasında ise haber metinlerinde bu sorunun kaynağı olarak Suriyeli sığınmacıları gösterdiği görülmektedir.

Başlıklar

1. "'Göçen' tehlike tüberküloz" (Hürriyet, 22 Mayıs, 2015)

2. "Türkiye'de AIDS patlaması" (Cumhuriyet, 3 Haziran 2015)

3. "Verem hortladı" (Posta, 5 Nisan 2015)

4. "Verem alarmı" (Cumhuriyet, 5 Nisan 2015)

5. "Suriyelilerden yayılan bu hastalık Türkiye'yi sarıyor" (milliyet.com.tr, 24.09.2013)

6. "Yurt dışı kaynaklı kızamık vakalarında büyük artış" (haber7.com, 24.09.2013).

7. "Suriye kızamığı Türkiye'yi sarıyor" (turkiyegazetesi.com.tr, 24.09.2013)

8. "Unutulan hastalıklar Suriyelilerle geri geldi" (yenicaggazetesi.com.tr, 03.03.2017)

Örneğin Hürriyet gazetesinde yayınlanan haberin başlığında "göçen" ifadesi tırnak işaretiyle belirginleştirilerek, tüberküloz hastalığının artmasında göçmenlerin etkili olduğuna yönelik bir ilk izlenim oluşturulmaktadır. Başka bir haber başlığında ise "yurtdışı kaynaklı" ifadesi kullanılmış, hastalığın dışarıdan geldiğine ilişkin bilgi haber başlığında tercih edilmiştir. Diğer bazı başlıklarda ise doğrudan doğruya Suriyeli ifadesi kullanılmaktadır: "Suriyelilerden yayılan bu hastalık", "Suriye kızamığı", "Suriyelilerle geri geldi" gibi ifadeler Suriyeli sığınmacıları doğrudan hastalıkların kaynağı olarak göstermektedir. Haber başlıklarında dikkat çeken ayrıntılardan biri de kelime oyunlarına ve abartılı ifadelere sıklıkla başvurulmasıdır. "Hortladı", "Alarmı", "Patlaması", "Sarıyor" "Büyük artış" gibi ifadeler gazetelerin haber başlıklarında, habere dikkat çekmek için kullandıkları, okuyucuda korku ve endişeye neden olabilecek sözcük seçimlerini oluşturmaktadır. Tehdit ve güvensizlik algısının artması, beraberinde bu tehdidin ve güvensizliğin kaynağına dönük suçlayıcı yönelişi getirmektedir. Dolayısıyla bu tür sözcük seçimlerinin, günah keçisi üretiminin haber söyleminde işlerlik kazanmasını kolaylaştırdığı ve buna meşru bir zemin hazırlanmasını kolaylaştırdığı ifade edilmelidir.

Spotlar

1. *"İstanbul'da son 10 yılda tüberküloz (verem) hastaları içindeki göçmen sayısı 17.4 kat arttı. 2005'te tüberküloz hastaları içindeki yabancı hasta oranı yüzde 0.5 iken, bu oran geçen yıl yüzde 8.7'ye çıktı. İlaçlar ücretsiz verildiği için sadece tedavi için bile gelen yabancı hasta var."* (Hürriyet, 22 Mayıs 2015)

2. *"Bir önceki yıl 1000 olan yeni AIDS hastası sayısı geçen yıl 1700'e çıktı."* (Cumhuriyet, 3 Haziran 2015)

3. *"İstanbul Tıp Fakültesi'nden Prof. Dr. Zeki Kılıçaslan açıkladı: "Başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerde Suriyeli göçmenler nedeniyle verem vakalarında artış var."* (Posta, 5 Nisan 2015)

4. *"Türk Toraks Derneği'nin 18'inci yıllık kongresinde İstanbul Tıp Fakültesi'nden Prof Dr. Zeki Kılıçaslan, İstanbul başta olmak üzere büyük kentlerde Suriyeli göçmenler nedeniyle verem hastalığında artış olduğunu belirterek, "İstanbul'da son 30 yılda ilk defa veremli hasta sayısı arttı" dedi."* (Cumhuriyet, 5 Nisan 2015)

5. *"Türkiye'de geçen yıl 349 kızamık vakası görüldü. Bu sayı, Suriyeli mültecilerin akını sonrası 20'ye katlandı. Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Başkan Yardımcısı Mehmet Ali Torunoğlu ise, Türkiye'deki kızamık vakalarının kaynağına ilişkin yaptığı açıklamada virüs Suriye değil Avrupa kaynaklı olduğunu söyledi."* (milliyet.com.tr, 24.09.2013)

6. *"Önceki yıllarda salgınlar şeklinde görülen kızamık, aşılama çalışmaları sayesinde sıfıra yaklaşırken yurt dışı kaynaklı vakalar yüzünden yeniden hortladı."* (haber7.com, 24.09.2013)

7. *"Geçen yıl 349 kızamık vakası görüldü. Bu sayı Suriyeli mültecilerin akını sonrası 20'ye katlandı."* (turkiyegazetesi.com.tr, 24.09.2013)

8. *"İstanbul'da, Suriyelilerin yoğun yaşadığı bölge olan Bağcılar'da, sıtma, Şark çıbanı, çocuk felci ve tüberküloz gibi hastalıklarda artış var."* (yenicaggazetesi.com.tr, 03.03.2017)

Haber başlıklarının devamı niteliğindeki haber spotları ve giriş cümleleri, başlıkları bütünleyen ve başlıkta verilen bilginin yönelimlerini gösteren bir içeriğe sahiptir. Spotlarda da doğrudan ve dolaylı sorumluluk yükleme ifadelerinin olduğu görülmektedir. Bazı haber spotlarında hastalığın boyutları, artışı ve hastalık türlerine ilişkin bilgi verilirken Suriyeli sığınmacı konusuna değinilmemektedir. Diğer taraftan bazı haber spotları ve girişlerinde Suriyeli sığınmacıların, haber başlıklarının devamı niteliğinde anıldığı anlaşılmaktadır. "Suriyelilerin yoğun yaşadığı bölge", "Suriyeli mültecilerin akını sonrası", "Suriyeli göçmenler nedeniyle" gibi ifadelerle hastalıkların artışında Suriyeli sığınmacıların etkili olduğu vurgulanmaktadır.

Bilinçli bir günah keçisi üretimine örnek olması amacıyla, ilgili haberlerden birine dikkat çekilebilir. Bu haberin başlığında "*Suriyelilerden yayılan bu hastalık Türkiye'yi sarıyor*" ifadeleri kullanılarak, Suriyeli sığınmacıların açık bir şekilde sorumlu tutulduğu görülmektedir. Sorumlu tutma söyleminin haber spotunda da devam ettiği görülmekle birlikte, haber spotunda (5. spot) görüşüne yer verilen Mehmet Ali Torunoğlu'nun ifadeleri, haberin vurgularıyla çelişmektedir. İlgili haberin ana metninde

de Torunoğlu'nun ifadeleri daha detaylı bir şekilde işlenmektedir. Bu bağlamda, görüşüne başvurulan uzmanın "virüsün kaynağı Suriye değil" ifadesine rağmen, haber başlığında ve spotta Suriyeli sığınmacıların hastalığın artmasında etken olduğu vurgulanmakta ve ön plana çıkarılmaktadır.

Ana Metinde Referanslar ve Nedenselliğin Kurulumu

1. "Prof. Dr. Kılıçaslan "Türkiye'deki tüberküloz sorununda bugün Suriyeliler birinci sırada" diyor." (Hürriyet, 22 Mayıs, 2015)

2. "Prof. Tabak şu yanıtı verdi: "Suriye'den gelenler gerçekten şu anda hijyen olarak berbat durumda yaşıyor. Özellikle kampların dışında yaşayanların sosyo-ekonomik durumları kötü. Bütün Türkiye'ye yayılmış durumdalar. İstanbul'da her sokakta her yerde onları görüyoruz. Tabii ki birtakım enfeksiyon hastalıkları açısından riskli. Ama durumları hakkında elimizde net bilgi yok." (Cumhuriyet, 3 Haziran 2015)

3. "Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) de, Ürdün, Lübnan, Irak ve Türkiye'deki kamplarda kalan Suriyelilerde kızamık, verem ve çeşitli bulaşıcı deri hastalıklarına rastlandığına dikkat çekmişti. Türk Tabipleri Birliği de Suriye'den yaşanan mülteci göçünün, kızamık vakalarının yayılmasında etkili olduğu konusunda düşünceler olduğu uyarısında bulunmuştu." (milliyet.com.tr, 24.09.2013)

4. "Bağcılar Eğitim Araştırma Hastanesi'nde görevli Doktor Meltem Erol son iki yıldır Suriyeliler arasında tüberküloz vakalarında artış var dedi. Erol iki yaşına kadar yapılabilen tüberküloz aşısının önemine dikkat çekti." (yenicaggazetesi.com.tr, 03.03.2017)

Bazı haberlerde haber başlığı ve spotlardan itibaren günah keçisi üretiminin görünür bir şekilde inşa edildiği, diğer haberlerde ise ana metinde hastalıklar, artışlar ve yayılma konusunda Suriyeli sığınmacıların bir neden olarak sunulduğu anlaşılmaktadır. Ana metinde hastalıklar ile Suriyeli sığınmacılar arasında kurulan sebep sonuç ilişkisinin açık ve örtük olmak üzere iki türde ortaya çıktığı görülmektedir. Bazı haberlerde ise gazetecilerin, haber kaynaklarına hastalıklarla ve Suriyeli sığınmacılar arasında bir ilişki kurması yönünde yönlendirmelerde bulunduğuna dair izlenimler bulunmaktadır. Örneğin, ana metinde (2. sıra) Prof. Tabak'ın Suriyeli sığınmacılar hakkında söyledikleri, haber metninde ifade edildiği gibi, "bir gazetecinin artan hastalıklarla ilgili olarak Suriyeli sığınmacıların risk oluşturup oluşturmadığına" yönelik sorusuna verilen cevaptır. Dolayısıyla gazetecilerin çeşitli bulaşıcı hastalıklarla Suriyeli sığınmacılar arasında bir nedensellik bağı aradığı ifade edilmelidir. Bu bakış açısının haber içerikleri ve söylemlerine yansıdığı da görülmektedir. Böylelikle AIDS vakalarının arttığına yönelik enformasyon sunan bir haberde, Suriyeli sığınmacıların, bir soru ve buna verilen cevapla içeriğe dahil edilmesi, örtük ve imalı bir şekilde Suriyeli sığınmacıları hastalıklarla ilişkilendirmektedir.

Örnek olarak verilen haber metinlerinde de görüldüğü gibi, sağlık konusunda ortaya çıkan sorunların ve bazı hastalıklarda artan vaka oranlarının Suriyeli sığınmacılarla ilişkilendirildiği, bunu yaparken de kurumların, uzmanların görüşleri çerçevesinde söylem düzeninin inşa edildiği, verilen bilgilerin ve kurulan nedensellik ilişkisinin bu yönde meşrulaştırıldığı belirtilmelidir.

Diğer Bazı Konularda Günah Keçisi Üretimi

Suriyeli sığınmacılarla ilgili haberlerde, günah keçisi üretiminin çoğunlukla ekonomi ve sağlık temalı olduğu söylenebilir. Ancak bunların dışında bazı konularda Suriyeli sığınmacıların sorumlu tutulduğu, çeşitli sorunların nedeni olarak gösterildiği görülmektedir. Belli başlı örnekleri vermek gerekirse; güvenlik, turizm, nüfus ve ahlaki sorun gibi çeşitli konularda Suriyeli sığınmacıların suçlandığı anlaşılmaktadır.

Başlıklar

1. *"Misafirler (!) suç makinesi gibi"* (sozcu.com.tr, 15 Mayıs 2016)

2. *"Cezaevinde de ilk sırada Suriyeliler var"* (sozcu.com.tr, 20 Kasım 2018)

3. *"Suriyeli kadınlar Türk erkeklerinin aklını çeliyor"* (odatv4.com, 10.09.2014)

4. *"Her 5 kişiden 1'i Suriyeli oldu"* (Hürriyet, 11 Mayıs 2015)

5. *"Ege'ye turist değil mülteci akın etti"* (cumhuriyet.com.tr, 14 Ağustos 2015)

6. *"Suriyeliler Arap turizmine darbe vuruyor"* (iha.com.tr, 08 Haziran 2016)

7. *"Suriyelilere özel doğum servisi"* (yenicaggazetesi.com.tr, 15.01.2020)

Kamuoyunda Suriyeli sığınmacılarla ilgili en çok dile getirilen konulardan biri asayiştir. Suriyelilerin karıştıkları suç olaylarının çok olduğu, böylelikle suç oranlarının artmasında Suriyeli sığınmacıların önemli bir etkisinin olduğu vurgulanmaktadır. Aynı zamanda bazı haberlerle bu algıların pekiştirildiği görülmektedir. Diğer taraftan İçişleri Bakanlığı tarafından 2017 yılında yapılan basın açıklamasında (URL-3) Suriyeli sığınmacıların suçu tırmandırdıklarına yönelik haberlerin gerçeği yansıtmadığı ve Suriyeli sığınmacıların 2014-2017 yılları arasında karıştıkları asayiş olaylarının, Türkiye geneline oranla, yıllık ortalama %1.32 olduğu belirtilmiştir. Ancak bazı haberlerde bunun aksini yansıtan bir söylemin belirleyici olduğu görülmektedir. Örnek olarak verilen haber başlıklarında da görüldüğü gibi; "suç makinesi" gibi tanımlamalar Suriyeli sığınmacıları kriminalize etmekte ve Suriyelileri asayişin bozulmasına sebebiyet vermekle suçlamak-

tadır. Bir diğer haber başlığında da Suriyeli sığınmacıların cezaevlerindeki en çok yabancı popülasyon olduğu vurgulanmaktadır.

Suriyeli sığınmacıların sorumlu tutulduğu alanlardan biri de turizmdir. Özellikle Suriyelilerin, deniz yoluyla AB ülkelerine gitmesi ve bunu yaparken de turizm beldelerini kullanması nedeniyle, turizmdeki kötü gidişin sorumlusu olarak Suriyeli sığınmacılar vurgulanmaktadır. "Ege'ye turist değil, mülteci akın etti" başlığında olduğu gibi turistlerin gelmemesinin nedeni olarak mülteciler gösterilmektedir. Ancak haber metninin devamı incelendiğinde turist sayısındaki düşüşün nedeninin mülteciler olmadığı ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan Suriyelilerin en belirgin bir şekilde suçlandığı haber başlıklarından biri de yine turizmle ilgilidir. "Suriyeliler Arap turizmine darbe vuruyor" başlığında olduğu gibi Suriyelilerin "darbe vurmak" gibi etkin ve güçlü bir fiile, turizmi olumsuz bir şekilde etkilediği belirtilmektedir.

Bir diğer sorun ise Suriyeli kadın sığınmacılarla yapılan evlilikler çerçevesinde şekillenmektedir. "Suriyeli kadınlar Türk erkeklerinin aklını çeliyor" başlığının bütünüyle Suriyeli kadınları suçlamak üzerine kurulu olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür bir söylemin Suriyeli kadınları suçlamak dışında, "Türk erkeklerini" aklayan ve hatta mağdur olarak gösteren bir anlam yelpazesine sahip olduğu belirtilmelidir.

Spotlar

1. *"Ülkelerindeki iç savaştan dolayı Türkiye'ye sığınan mülteciler suç makinesi çıktı."* (sozcu.com.tr, 15 Mayıs 2016)

2. *"Ülkemizde yaşayan 3.5 milyon nüfusla yabancı olarak ilk sırada yer alan Suriyeliler, cezaevlerinde de ilk sıraya yerleştiler. Cezaevinde bulunan yabancı ülke vatandaşlarının yüzde 40'ını Suriyeliler oluşturuyor."* (sozcu.com.tr, 20 Kasım 2018)

3. *"İngiliz turistlerin uğrak yeri Bodrum'da bu yıl sokakları adeta Suriyeli göçmenler işgal etmiş durumda."* (cumhuriyet.com.tr, 14 Ağustos 2015)

4. *"Suriyeli mültecilerin Arapça bilmeleri nedeniyle Doğu Karadeniz Bölgesi'ne gelen Arap turistleri kolayca etkiledikleri ve kandırarak bölge turizmine darbe vurdukları belirtildi."* (iha.com.tr, 08 Haziran 2016)

5. *"Türkiye'ye göçün başlamasından bu yana Suriyeli sığınmacıların doğum oranı Türk vatandaşlarını geride bırakırken, Konya'da sığınmacılara özel doğum servisi açılacağı öğrenildi. İl Sağlık Müdürü, yaptığı açıklamada normal servislerde doğumların sıkıntılara neden olduğunu ifade etti."* (yenicaggazetesi.com.tr, 15.01.2020)

Asayiş olayları ile ilgili örnek olarak verilen haberlerin spotlarında, başlıkta verilen anlamın tamamlandığı görülmektedir. Başlıkta yer alan

ifadelerin genişletilmiş bir şekilde tekrar etmesi, verilen ve inşa edilen anlamların kuvvet kazanmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan suç oranları ile ilgili verilen yüzdelik değerler, anlamın matematiksel olarak kesinliğini vurgulamaya dönüktür.

Turizmle ilgili yapılan haberlerde İngiliz turistlerin Bodrum'a gelmemesinin nedeni olarak Suriyeli göçmenlerin gösterildiği açıkça görülmekte ve başlıkta verilen anlamın spotta da devam ettiği ve pekiştirildiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Suriyeli mültecilerin ana dillerinin Arapça olması nedeniyle (haberde "Arapça bilmeleri nedeniyle" denilerek mağduriyet pekiştirilmeye, yerli turizmciler dezavantajlı gösterilmeye çalışılmaktadır) Arap turistleri etkiledikleri ve hatta "kandırdıkları" ifade edilmektedir. Böylelikle bölge turizmine darbe vurdukları yargısı spotta da devam ettirilmektedir.

"Suriyelilere özel doğum servisi" başlığıyla verilen haberin ilk bakışta nötr bir enformasyon verdiği ifade edilebilir. Ancak haberin spotu ve ana metinde Suriyelilerin doğum oranlarıyla doğum servislerini sıkıntıya soktuğu, bu nedenle özel doğum servisinin açıldığı vurgulanmaktadır. Bu haber, bir taraftan Suriyelilere tanınan bir ayrıcalık imasında bulunurken, diğer taraftan da doğum servislerinde yaşanan sıkıntıların sorumlusu olarak Suriyelileri göstermektedir.

Ana Metinde Referanslar ve Nedenselliğin Kurulumu

1. *"Bu yıl içinde Suriyelilerin karıştığı 'kasten yaralama' ve 'hırsızlık' gibi suçlar ön sıralarda yer alıyor. Kilis'te işlenen suçların yüzde 30'u da Suriyelilerden kaynaklandı."* (sozcu.com.tr, 15 Mayıs 2016)

2. *"Ceza infaz kurumlarında 120 ülkeye mensup 7 bin 897 yabancı uyruklu mahkûm bulunuyor. Bunların 3 bin 102'si Suriye vatandaşı. Diğer ülkelerin dağılımı şöyle: Suriye (3.102), Afganistan (1.021), İran (820), Irak (297), Türkmenistan (262), Gürcistan (238), Pakistan (191), Azerbaycan (171), Nijerya (157), Cezayir (122) ve diğer ülkeler (1.516)."* (sozcu.com.tr, 20 Kasım 2018)

3. *"İktidarın görmezden geldiği sorun ekonomik ve sosyal açıdan vatandaşı içinden çıkılmaz bir duruma sürüklerken, Suriyeli sığınmacıların doğum oranının Türk vatandaşları geride bırakması da dikkat çekici bir başka detay. SGK prim borcunu ödeyemeyen milyonlarca vatandaş, sağlık hizmetlerinden ücretli yararlanmak zorunda kalırken, sığınmacıların ücretsiz tedavi ve ilaç ihtiyacını karşılaması ise tartışmalara neden olmuştu. Yaşanan bu gelişmelerin gölgesinde Konya'da yeni bir tartışma konusu daha ortaya çıktı. Öyle ki Suriyeli sığınmacılar için özel doğum servisleri açılacağı öğrenildi."* (yenicaggazetesi.com.tr, 15.01.2020)

4. *"Güvercintepe Muhtarı İbrahim Dinç "Son 3 yılda yaklaşık 10 bin Suriyeli taşındı. Mahallenin nüfusu 50 bin. Kiralar 400'den 1000 liraya yükseldi. Tekstil atölyeleri var. Birçoğunda asgari ücretin yarısına Suriyeli çalıştırıyorlar. Mahallede işsizlik oranı da çok fazla. Daha önce de benzer olaylar olmuştu. Uyuşturucu ve hırsızlık olayları da yükseldi. Olaylar daha kötü noktalara gidebilir."* (Hürriyet, 11 Mayıs 2015)

5. *"Bodrum Esnaf ve Sanatkârlar Odası Başkanı Erdoğan Başeymez, önceki yıllarda Kos Adası'ndan bile alışveriş yapmak için binlerce turistin Bodrum'a geldiğini ancak bu yıl ilçedeki Suriyeli, Afgan ve Malezyalı kaçak göçmenler nedeniyle bu sayıda dramatik bir düşüş yaşandığını söyledi. Başeymez, her şey dahil sistemi olduğu için turistin çarşıya çok inmediğini anlatarak, "Böyle devam ederse esnaf iflasları yaşanacak" dedi."* (cumhuriyet.com.tr, 14 Ağustos 2015)

Suriyeli sığınmacıları "suç makinesi" olarak tanımlayan haber başlığının devamında suç türlerinin verilmesi ve özellikle Kilis'teki suç oranının vurgulanması, anlamın sabitlenmesine yardımcı olan argümanlar olarak sunulmaktadır. Diğer haberde de ana metin içerisinde Suriyelilerin yabancılar içerisindeki mahkûmiyet oranlarının aynı amaçla kullanıldığı görülmektedir. Bütün bu bilgiler haberde inşa edilmeye çalışılan anlamların nesnel ifadeleri olarak kullanılmaktadır. Ancak Türkiye'deki yabancı nüfusun yarısından fazlasının Suriyelilerden oluştuğu, özellikle Kilis'teki popülasyonun %76'sının Suriyeli olduğu dikkate alınırsa, haberlerde verilen oranların bağlamından koparılarak sunulduğu anlaşılmaktadır.

"Suriyelilere özel doğum servisi" haberinin ana metninde, haberde verilen olay ile daha önce yaşanan tartışmalar arasında bir ilişki kurulmakta ve geçmişte yaşanan "olumsuzluklar", bir artalan bilgisi olarak verilmektedir. Dolayısıyla bu yeni gelişmenin nasıl okunması/anlaşılması gerektiğine yönelik bir anlamsal ilişki kurulmaktadır. Artalan bilgisi olarak verilen olayın "mağduriyet" ve "yoksunluk" bağlamında sunulduğu, doğum servisinin açılmasının da bu düzlemde bir tartışma konusu olduğu vurgulanmaktadır.

Hürriyet gazetesinde "*Her 5 kişiden 1'i Suriyeli oldu"* alt başlığı ile verilen haber, bir mahallede Suriyeliler ile Türkler arasında yaşanan gerginlik haberinin ("Suriyeli Savaşı") devamı niteliğinde verilmektedir. Haber metninde, bir çocuğun bıçaklanması sonucu mahallelinin ayaklandığı, Suriyelilere ait dükkanların kurşunlandığı ve ateşe verildiği anlatılmaktadır. Mahalle Muhtarı İbrahim Dinç'in yaşanan olayların nedensellik bağını kurarken ifade ettiği argümanlar (Suriyeli nüfusunun artması, kira artışları, düşük işgücü maliyeti ve asayiş olayları) genelleştirici bir şekilde Suriyeli sığınmacıların suçlu olduğunu ortaya koymaya yöneliktir.

Bodrum'daki turist sayısının düşüklüğünü başlık ve spotta Suriyeli sığınmacılarla ilişkilendiren haberin devamında, birçok kişinin görüşüne başvurulduğu ve turist sayısındaki azalmanın birbirinden farklı çok sayıda etkenle açıklandığı görülmektedir. Ana metinde referans olarak gösterilen Başeymez'in, sorunu sadece Suriyelilerle ilişkilendirmediği belirtilmelidir. Ancak Suriyeli sığınmacı etkeninin, başlıkta ve spotta ön plana çıkarılarak Suriyelilerin en büyük sorumlu olduğuna yönelik algının inşa edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Frazer, kötülüklerin kimi zaman görünür kimi zaman da görünmez olduğunu belirtir. Günah keçisi üretiminde kötülüğün görünür ya da görünmez oluşu tamamen tali bir meseledir. Asıl konu, kötülüklerin görünür ve elle tutulur bir araçla uzaklaştırılmasıdır. "Bir günah keçisi de böyle bir araçtan başka bir şey değildir" (2019: 213). Günah keçisinin somut bir nesneye, insana veya insan topluluğuna tekabül etmesi ve görünür kılınması, başkalarını suçlama ritüelinin en önemli bileşenlerinden biridir. Medya bu anlamda önemli bir işlevi yerine getirmektedir: suçlunun, kamu vicdanını rahatlatacak şekilde tespiti, somutlaştırılması ve görünür kılınması.

Suriyeli sığınmacıların haber metinlerinde suçlanması hem sorunların belirginleştirilmesine hem de bu sorunların kaynağının kamusal düzlemde görünür kılınmasına neden olmaktadır. Bu nedenle günümüzde medya, günah keçisi üretiminin kamusal olarak inşa edildiği bir alana dönüşmüştür.

Haber metinlerinde yapılan incelemelerde günah keçisi olarak konumlandırılan Suriyeli sığınmacıların kimi zaman doğrudan kimi zaman da örtük ve imalı bir şekilde sorunların kaynağı olarak gösterildiği tespit edilmiştir. Ancak bu durum, bir işaretleme ve tespit mekanizması olarak değerlendirildiğinde günah keçisi üretimi açısından herhangi bir farklılığa neden olmaz. Her iki yönelimde de asıl işlev olarak suçluyu gösterme mekanizması devrededir.

Diğer taraftan günah keçisi üretimi, beraberinde çeşitli kanıt ve doğrulayıcı argümanları sunmayı da zorunlu kılmaktadır. Hiçbir kanıt ve argüman sunma gereği duymadan Suriyeli sığınmacıların sorumlu tutulduğu haber örnekleri mevcut olsa da çoğu haberde günah keçisi üretiminin bir söylemsel inşa sürecini içerdiği; bunun da genellikle istatistiki veriler, oranlar, bazı durumlarda bu veri ve oranları somutlaştıran ve anlaşılmasını kolaylaştıran grafiksel unsurlar, uzman görüşleri, vatandaş görüşleri ve sunulan artalan bilgileri ile şekillendiği görülmektedir. Bütün bunların, çoğu zaman başlıktan itibaren sunulan yargıları pekiştirmek ve ispatlamak için spotlarda ve ana metinlerde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bazı haberlerde ise gazetecilerin ya da gazetelerin, kaynaklar ve uzman görüşlerinden bağımsız bir şekilde, açık bir inisiyatif kullanarak Suriyeli sığınmacıları gü-

nah keçisine dönüştürdüğü görülmüştür. Çünkü bu tür haberlerde, uzman görüşleri tam tersini söylese de haberin çoğu unsurunda Suriyeli sığınmacıların doğrudan sorumlu olduğuna dair ifadeler kullanılmakta ve ön plana çekilmektedir.

Söylemin bir diğer önemli bileşeni olarak sözcük seçimlerinin de günah keçisi üretimine doğrudan katkı sunduğu belirlenmiştir. Özellikle verilen anlamı sabitlemek ve pekiştirmek için toplumsal hafızada olumsuz çağrışımları yüksek kelimelerin, abartılı ve korkutucu ifadelerin tercih edildiği görülmüştür. Diğer taraftan başlık, spot ve ana metinlerin cümle yapılarında, Suriyelilerin özne, fiilin ise etken çatıda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu yolla sorunun kaynağına ilişkin koordinatlar açıkça çizilmekte ve günah keçisi, söylem düzleminde inandırıcı bir şekilde üretilmektedir.

Suriyeli sığınmacılar, haberlerde bir günah keçisi üretimine maruz kaldıklarında ekonomik temanın ön plana çıktığı belirtilebilir. Bunun dışında sağlık, güvenlik, toplumsal sorunlar, turizm, ahlaki bozulma gibi konularda Suriyeli sığınmacıların sorumlu tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum günah keçisi üretiminin çok daha çeşitli ve geniş bir yelpazede değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Chambell (2013: 18) anlattığı bir anekdotta, haberlerde suçlamanın, seksten ve ünlülerden daha fazla dikkat çektiğini belirtir. Her türden suçlama ile haber değeri arasında pozitif bir ilişkinin olduğu varsayılabilir. Başkalarını suçlamanın rahatlama ve arınmaya neden olduğu dikkate alınırsa; sizin yerinize sorumluları bulan ve başkalarını suçlayan bir mekanizma içerisinde, başkalarını suçlamaktan doğan vicdani rahatsızlık ve bunun sonucunda ortaya çıkan bilişsel çelişki, hiç olmayacak, kaybolacak ya da en azından hafifleyecektir. Okuyucu ya da izleyicinin suçlamaya dayalı haberlere artan ilgisinin, medya için en cazip tarafı ise ekonomik kârdır. Böylelikle suçlamanın, yani günah keçisi üretiminin medya açısından en temel nedenlerinden ve motivasyon kaynaklarından birinin ekonomik kaygılar ve amaçlar olması şaşırtıcı olmamalıdır.

KAYNAKÇA

Altun, Uğur ve Görel, Özge (2016). *Sığınmacılar ve Mülteciler Raporu*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi.

Ata, Fırat ve Tamer, Mehmet (2018). "Yeni Medyada Yer Alan Göç Haberleri Üzerine Bir Analiz". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61): 726-733.

Aziz, Aysel (2008). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri.* Ankara: Nobel Yayınları.

Boztepe, Veli (2017). "Televizyon Haberlerinde Suriyeli Mültecilerin Temsili". *İlef Dergisi*, 4(1): 91-122.

Champbell, Charlie (2013). *Günah Keçisi*. (Çev. Gizem Kastamonulu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Çakıcı, Ayşehan vd. (2018). "Türk Esnafın Suriyeli Mülteci Esnaf Hakkındaki Tutumu: Mersin'de Bir Araştırma". *PressAcademia Procedia*, 7: 367-371.

Çambay, Sinem (2019). "Türkiye'deki Suriyeli Mültecilerin Dijital Gazetelerdeki Temsil Sorunu". *Turkish Studies*, 14(1): 157-180.

Dinçer, Osman Bahadır vd. (2013). Suriyeli Mülteciler Krizi ve Türkiye, Sonu Gelmeyen Misafirlik. Ankara ve Washington: Brookings Enstitüsü ve USAK Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu.

Doğanay, Ülkü ve Çoban Keneş, Hatice (2016). "Yazılı Basında Suriyeli Mülteciler: Ayrımcı Söylemlerin Rasyonel ve Duygusal Gerekçelerinin İnşası". *Mülkiye Dergisi*, 40(1): 143-184.

Dursun, Çiler (2001). Televizyon Haberlerinde İdeoloji. Ankara: İmge.

Dursun, Çiler (2013). İletişim Kuram Kritik. Ankara: İmge.

Efe, İbrahim (2015). Türk Basınında Suriyeli Sığınmacılar. Ankara: SETA.

Ekici, Hatice (2019). "Türk Toplumunda Suriyelilere Yönelik Algılanan Tehditler ve Çözüm Önerileri". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 44: 695-730.

Erdoğan, Murat ve Ünver, Can (2015). Türk İş Dünyasının Türkiye'deki Suriyeliler Konusundaki Görüş, Beklenti ve Önerileri. Ankara: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu.

Erdoğan, Murat (2019). Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler. Ankara: Konrad Adenauer Vakfı.

Fairclough, Norman (2003a). "Dil ve İdeoloji". *Söylem ve İdeoloji*. (Haz. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan). İstanbul: Su Yayınları, 155-171.

Fairclough, Norman, (2003b). "Söylemin Diyalektiği". *Söylem ve İdeoloji*. (Haz. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan). İstanbul: Su Yayınları, 173-184.

Frazer, James George (2019). *Günah Keçisi*. (Çev. İsmail Hakkı Yılmaz). İstanbul: Pinhan.

Girard, Rene (2005). *Günah Keçisi*. (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Kanat Yayınları.

Göker, Göksel ve Keskin, Savaş (2015). "Haber Medyası ve Mülteciler: Suriyeli Mültecilerin Türk Yazılı Basınındaki Temsili". *İletişim Kuram ve Araştırmaları Dergisi*, 41: 229-256.

Gölcü, Abdulkadir ve Dağlı, Ayşe Nur (2017). "Haber Söyleminde 'Öteki'yi Aramak: Suriyeli Mülteciler Örneği". *Akdeniz İletişim Dergisi*, 28: 11-38.

İnal, Ayşe (1996). *Haberi Okumak*. İstanbul: Temuçin Yayınları.

İnceoğlu, Yasemin ve Çomak Nebahat (2009). *Metin Çözümlemeleri*. İstanbul: Ayrıntı.

İSTANPOL (2020). *İstanbul'da Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Tutumlar*. İnsani ve Toplumsal Kalkınma Programı Araştırma Raporu, İstanbul.

KDK (2018). *Türkiye'deki Suriyeliler*. Özel Rapor, Ankara.

Kearney, Richard (2012). *Yabancılar, Tanrılar ve Canavarlar*. (Çev. Barış Özkul). İstanbul: Metis Yayınları.

Keskin, Zerrin Ertan (2004). "Türkiye'de Haber İncelemelerinde van Dijk Yöntemi". *Haber Hakikat ve İktidar İlişkisi*. (Der. Çiler Dursun). Ankara: Elips, 391-405.

KONDA (2016). *Suriyeli Sığınmacılara Bakış*. Şubat 2016 Barometresi.

Marshall, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat.

Onay-Çoker, Duygu (2019). "The representation of Syrian refugees in Turkey: a critical discourse analysis of three newspapers". *Continuum*, DOI: 10.1080/10304312.2019.1587740.

ORSAM ve TESEV (2015). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri*. Rapor No: 195, Ankara.

ORSAM (2015). *Suriyeli Mültecilerin Türkiye'ye Ekonomik Etkileri: Sentetik Bir Modelleme*. Rapor No: 196, Ankara.

Özdemir, Erol (2017). "Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye'ye Etkileri". *ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(3): 114-140.

Özer, Ömer (2011). *Haber Söylem İdeoloji*. Konya: Literatürk.

Paksoy, Alaaddin ve Şentöregil, Merve (2018). "Türk Basınında Suriyeli Sığınmacılar: İlk Beş Yılın Analizi (2011-2015)". *Selçuk İletişim*, 11(1): 237-256.

Pandır, Müzeyyen vd. (2015). "Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi". *Marmara İletişim Dergisi*, 24: 1-26.

Sandal, Ersin Kaya vd. (2016). "Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler ve Gaziantep İlindeki Yansımaları". *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(2): 461-483.

Schnapper, Dominique, (2005). *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki*. (Çev. Ayşegül Sönmezay). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Sözen, Edibe (1999). *Söylem*. İstanbul: Paradigma.

Şentürk, Cem (2020). *Türkiye Şehirlerinde Suriyeli Göçmenler*. Türkiye ve Uyum Araştırmaları Merkezi Vakfı, ZfTI-PolicyPaper Nr. 8., Essen.

Taş, Duygu ve Tekkanat, Semiha Sultan (2018). "Yerel Halk ve Suriyeli Sığınmacılar Arasında Bir Kent: Elazığ Örneği". *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4): 77-90.

TBMM (2018). *Göç ve Uyum Raporu*. Ankara.

Ülkü, Güler (2004). "Söylem Çözümlemesinde Yöntem Sorunu ve van Dijk Yöntemi". *Haber Hakikat ve İktidar İlişkisi*. (Der. Çiler Dursun). Ankara: Elips, 371-389.

van Dijk, Teun (1988). *News as Discourse*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

van Dijk, Teun (2003). "Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım". *Söylem ve İdeoloji*. (Haz. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan). İstanbul: Su Yayınları, 13-112.

van Dijk, Teun (2009). "News, Discourse and Ideology". *The Handbook of Journalism Studies.* (Eds. Karin Wahl-Jorgensen ve Thomas Hanitzsch). New York: Routledge, 191-204.

van Dijk, Teun (2019). *İdeoloji Multidisipliner Bir Yaklaşım*. (Çev. Ayşe Demir). Ankara: Hece.

URL-1: https://sozluk.gov.tr, (Erişim: 10.06.2020)

URL-2: https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638, (Erişim: 10.06.2020)

URL-3: https://www.icisleri.gov.tr/basin-aciklamasi05072017, (Erişim: 16.06.2020)

Bölüm 3

AMERİKAN KIZILHAÇ TEŞKİLATI VE OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ YARDIM FAALİYETLERİ[1]

Nesrin KANBEROĞLU

1 Dr. Nesrin Kanberoğlu, nbka19@gmail.com

1. Giriş

Kızılay'ın(Hilal-i Ahmer) öncü kuruluşu olan Kızılhaç(Salib-i Ahmer) Cemiyeti, insanları dil, din, ırk, inanç, toplumsal statü farklılıklarını önemsemeksizin, hayat ve sağlıklarını korumak, varoluşlarına saygı gösterilmesini sağlamak, acı çekmelerini önlemek amacıyla kurulmuş uluslararası insani bir harekettir. Bu yüzden 1863 yılında tarafsız bir biçimde uluslararası bir hareket olarak İsviçre'de kurulduktan kısa bir süre sonra dünyanın pek çok ülkesine yayılmıştır. Hıristiyan toplumlarda Kızılhaç adıyla kurulan cemiyet, Osmanlı Devleti gibi Müslüman ülkelerde Kızılay adını almış, zaman içinde bayrağında da haç yerine hilal kullanmaya başlamıştır. Bu durum yalnızca İsrail için farklılık göstermiş her ikisini de kullanmak istemeyen ülke, kendine amblem ve isim olarak Kızıl Kristal'i seçmiştir (Anaç, 2019: 63,65).

İsviçre'deki, Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti dışındaki kuruluşlar tıpkı Amerikan Kızılhaç Cemiyeti gibi kendi ülke isimleri ile anılmıştır. Amerikan Kızılhaç Cemiyeti'nin kuruluşu Türk Kızılay'ın kuruluşundan daha geç bir tarihte olmuştur. 1881 yılında kurulan teşkilat 1882 yılında Cenevre Sözleşmesi'ni imzalamış, 1893 yılında ise Amerikan Ulusal Kızılhaç'ı olarak yeniden örgütlenmiştir. İlk zamanlar, tüm ülkelerin Kızılhaç ya da Kızılay Cemiyetleri gibi, kendi ülkesindeki felaketlere koşan dernek zaman içinde diğer ülkelere de yardım eli uzatmaya başlamıştır. Ancak bu yardımların, her zaman, tıpkı Cenevre'de kurulmuş olan Uluslararası Kızılhaç Cemiyeti gibi art niyetsiz olduğunu, misyonerlik amacı taşımadığını söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte özellikle savaş dönemleri Osmanlı vatandaşlarının yoksul ve perişan halleri çoğu zaman Amerikan Kızılhaç Cemiyeti'ni misyonerlik arzusundan vazgeçirmiştir (Sezer, 2017: 238). Bu yüzden makale Amerikan Kızılhaç'ının misyonerlik hissiyatına değil Osmanlı Devleti'ne gönderdiği ya da bizzat dâhil olduğu yardım faaliyetlerine dair olmuştur. Çünkü yapılan yardımlar azımsanacak ölçüde değildir. Buna karşın Amerikan Kızılhaç'ının Balkan Savaşları esnasında Osmanlı Devleti'ne yapmış olduğu yardım faaliyetleri (Sezer, 2017: 237-250) dışında Osmanlı Dönemi'ne dair başka bir çalışma kaleme alınmamıştır. Bu eksikten dolayı da bu makale ortaya çıkmıştır. Amerikan Kızılhaç'ı kimdir? Ne zaman kurulmuştur? Osmanlı Devleti ile ilişkisi nasıl başlamıştır? Osmanlı'da şubeleri var mıdır? Varsa başkanları kimdir? Ne tür yardımlarda bulunmuştur? Türk Kızılay'ı ile nasıl bir ilişkisi olmuştur? Amerika ve Osmanlı arasındaki siyasi sorunlar ya da I. Dünya Savaşı'nın çıkması Amerikan Kızılhaç'ı ile Osmanlı ilişkisini nasıl etkilemiştir? Bu ve benzeri konular makale boyunca cevap aradığımız sorular olmuştur.

Makale için araştırma yaparken The American Red Cross Magazine başta olmak üzere, Kızılhaç Cemiyeti'nin bastığı bültenler, yıllıklar ve kitaplar öncelik oluşturmuştur. Yayına başladığı ilk dönemler yılda 4 sayı

halinde çıkan The American Red Cross Magazine, Ocak 1915'ten itibaren yılda 12 sayı yayınlanmaya başlamıştır. Bunda hem üye sayısının artışı hem de savaş ve doğal afetler nedeniyle bilgiye ulaşma talebi etkili olmuştur (The American Red Cross Magazine, January 1915). Aynı şekilde "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi" ile Osmanlı arşiv belgeleri de yoğun şekilde kullanılmıştır. Görülmüştür ki Osmanlı arşiv belgeleri de Amerikan Kızılhaç yayınlarını desteklemektedir. Farklı olarak, Osmanlı hükümetinin, bazı dönemler Ermenilere yapılan yardımlar sebebi ile şüpheye düşüp cemiyetin peşine birilerini taktığı ya da kendi ülkesi adına toplanan bazı bağışları (toplayan kişi de Ermeni olduğu için) şüpheye düşüp yurt dışında araştırdığı görülmüştür. Ayrıca Osmanlı arşivinde ara ara görünen cemiyete madalya dağıtma kısmı da American Red Cross bültenlerinde (bültenler daha çok raporlardan meydana geldiği için olsa gerek) rastlanan bilgiler olmamıştır. Bu yayınlar dışında, döneminde ele alınmış gazete yazıları, anılar ile dönemi dışında yazılmış telif eserleri ve tezler incelenerek makaleye gerekli katkıda bulunulmuştur.

2. Kızılhaç'ın Kuruluşu ve Türk Kızılay'ı

Kızılhaç kurma fikri 24 Haziran 1859 yılındaki Solferino Deniz Savaşı sonrası, savaş alanını gezen İsviçreli M. Henri Dunat isimli kişiden çıkmıştır. Yerde çaresiz biçimde yatan, kendi kaderlerine bırakılmış yaralı ve ölü askerleri gören Dunat gördüğü manzaradan çok etkilenmiştir. Üstelik Dunat'a göre "yaralı bir düşman artık düşman değildir". Gördüğü kötü manzaralar dışında etkilendiği başka bir olay da Kırım Savaşı esnasında orada bulunan Florence Nightingale'in yardımları olmuştur. Onun tamamen tarafsız ve gönüllü şekilde diğer hemşirelerle beraber yaralıları tedavi etmesi, Henri Dunat'a, savaş esnasında, tarafsız ve gönüllü hemşire ya da doktorların ne denli işe yarayacağını düşündürmüştür (The Times,28 October 1910: 11). Bu yüzden savaş zamanları gönüllü ve tarafsız biçimde çalışıp yaralı askerlere yardım sunacak grupların oluşturulması önerisini getirmiştir. Ancak yardım eden grubun personel ve hastane malzemelerine el konulmaması için öncelikle uluslararası bir sözleşme yapılmalı ardından savaş zamanlarında orduların tıbbi departmanlarına ek yardım sağlamak için gönüllü yardım kuruluşları oluşturulmalıydı.

Henri Dunat halkın ilgisini çekmek için savaş alanında deneyimlediklerini "Un Souvenir de Solferino" isimli bir broşüre bastırmış, 1863 yılında da Cenevre'de bir ön konferans düzenlemiştir. 1864 yılında ise İsviçre hükümetinin daveti ile Avrupalı 11 devlet tarafından bir sözleşme imzalanmıştır. Cenevre Sözleşmesi/Kızılhaç Sözleşmesi olarak adlandırılan bu mukavele hızla diğer devletler tarafından da imzalanmıştır. Avrupa Devletleri sonrası, Amerika, İran, Japonya, Çin, Siam, Meksika ve bir dizi Güney Amerika devleti tarafından kabul edilmiştir. Bu cemiyetlerin ortak bayrağı da beyaz zemin üzerine "kızıl haç" işareti olmuştur (The American

National Red Cross Bulletin[TANRC], 1907: 44-45*)*. Kızılhaç'ı kurma girişimleri ile ilk Nobel Barış ödülüne de layık görülen M. Henri Dunat (The Times, 9 January 1908: 7), 1910 yılında İsviçre'nin Appenzell kantonunda 83 yaşında öldüğünde Kızılhaç Cemiyeti, hayal ettiği üzere dünyanın pek çok ülkesine yayılmıştır (The Times, 28 October 1910: 11) .

Osmanlı Devleti 1863 yılında toplanan Cenevre Konferansı'na katılmamıştır, ancak 1864 yılında hazır olan sözleşmenin 32. Maddesine göre konferansa katılmayan devletler de 1 sene zarfında mukaveleyi kabul edip imzalayabileceklerdi. Bu durum Osmanlı Devleti'ne de bildirilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti Kızılhaç'ın faydasını anlayamadığı için sözleşmeyi hemen imzalamamıştır. Sözleşmeyi bir yıl sonra 5 Temmuz 1865 tarihinde imzaladığında kurumun faydalarının farkına vardığı için değil, kurumun varlığının zarar getirmeyeceğini düşünerek imza atmıştır. Hükümet imzayı atmış ancak Osmanlı ordusunda kullanılması uygun olmayan haç işaretinin hilal yapılması konusunda bir teşebbüste bulunmamıştır. Üstelik cemiyet de hayata geçirilmemiştir (Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyet Salnamesi [OHAC], 1329-1331: 21-22). Ancak 1867 yılında Osmanlı Devleti, Macar asıllı Dr. Abdullah Bey'i delege olarak Paris'te düzenlenen "Paris Sergisi"ne göndermiştir. Paris'te bulunduğu esnada Paris'te toplanan Milletlerarası Sıhhi Yardım Komitesi'ne de katılan Dr. Abdullah Bey burada Osmanlı Devleti'nin daimi temsilciliğine seçilirken, kendisine Osmanlı'da yaralılara yardım derneği kurulması için vekâlet verilmiştir (Saygılı, 2010: 9). 1869 yılına gelindiğinde ise Berlin'de yapılan Kızılhaç Konferansı'na Paris Ataşesi Hüsnü Efendi gönderilmiş, Berlin Sefiri Aristaki Bey de katılmış olduğu halde hilal işareti hakkında konuşulmamıştır(OHAC Salnamesi: 22). Bununla birlikte aynı yıl Mekteb-i Tıbbiye Nazırı Marko Paşa ile Kırımlı Aziz Bey gibi aydın bazı kişilerin girişimi ile Marko Paşa liderliğinde "Mecruhin ve Marda-yı Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti" adında bir cemiyet kurulmuş (Akgün ve Uluğtekin, 2002: 14), hatta 66 adet de üye kaydı yapılmıştır. Ancak cemiyet için hazırlanan nizamname, tasdik için hükümete gönderildiğinde Seraskeriye bu nizamnameye karşı çıkmıştır. Askeriyeye göre bu nizamname ile siviller askeri işlere müdahale edecektir, bu yüzden böyle bir nizamnamenin kabulü mümkün değildir. Böylelikle bu ilk girişim olumsuz sonuçlanmış ve cemiyet dağılmıştır. Bir yıl sonra, 1870 yılında Almanya-Fransa savaşında ülkelerin Kızılhaç cemiyetlerine yağan yardım açık şekilde görülmüştür. Buna rağmen Osmanlı Devleti, cemiyeti kurmak için harekete geçmemiştir. Birkaç yıl sonra vuku bulan Sırbistan-Karadağ savaşı, ardından Rusya muharebesi de açık birer örnek olmalarına karşın hiçbir girişimde bulunulmamıştır (OHAC Salnamesi: 23-27).

İkinci girişim ancak 1876 yılında, yine Marko Paşa riyasetinde yapılmıştır. Savaşlar esnasında, savaşan ülkelerin Kızılhaç cemiyetlerinin yapmış olduğu yardımlar göz ardı edilemeyerek Osmanlı Devleti'nde de

kurulması gerektiği fikri daha geniş bir kesim tarafından kabul görmüştür. Ancak Osmanlı Devleti bu kez "haç" işareti yerine "hilal" işaretini kullanmak istediğini dile getirerek, Cenevre'de bulunan Kızılhaç Merkezi Umumi vasıtasıyla tüm devletlere müracaat etmiştir. Bir yandan bu müracaat yapılırken diğer yandan da yeni bir nizamname hazırlanarak Babıâli'ye takdim edilmiştir. Devletlerin çoğu, hatta o sıra Osmanlı'nın harp halinde olduğu Rusya dâhil, Kızılhaç'a riayet şartıyla Osmanlı Devleti'nin hilal işareti kullanmasını kabul etmiştir (OHAC Salnamesi: 24-28). Böylelikle 14 Nisan 1877'de "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti" kurulmuştur. Çok geçmeden cemiyete, Cenevre Mukavelesi gereğince, Kızılhaç'a tanınan statü tanınmıştır (Y.PRK.ASK. 1/33) ancak cemiyetin hilal işareti kullanımının resmi olarak kabulü ise 1907 yılında olmuştur. 1906 yılında Cenevre'de toplanan Kızılhaç Konferansı'nda Türkiye gibi Müslüman ülkelerin hilal kullanmasına izin verilmesi konuşulurken (TANRC Bulletin, 1906: 59) 1907 yılında Londra'da yapılan VIII. Kızılhaç Konferansı'nda bu durum resmi olarak onaylanmıştır (Çapa, 2002: 545).

Padişah himayesine alınan cemiyetin ilk toplantısı Beşiktaş Sarayı (Dolmabahçe) Paşa Dairesi'nde yapılmıştır. Bu esnada Osmanlı – Rus Harbi devam etmekte olduğundan cemiyet derhal, Kızılay vasıtasıyla yardım toplama işine girişmiştir. Anadolu halkı zaten savaşlar sebebi ile yoksul duruma düştüğünden bu kez yardım hem dışarıdaki İslam ahalisinden hem de diğer ülkelerden toplanmıştır (OHAC Salnamesi: 30). Alman Kızılhaç Derneği çok kısa sürede yaralı askerler için 55.000 Mark para toplamış ayrıca yaralıların ihtiyaç duyacağı bazı eşyalar göndermiştir (DAB, HR.TH. 24/10). Belçika Kızılhaç'ı ise Leos David isimli vapurla 20 sandık dolusu ihtiyaç malzemesi göndermiştir (DAB, HR.SYS. 1233/13).

Böylece cemiyetin kasasında bir senede 70.000 Osmanlı lirası toplanmış, dışarıdan 30.000 liralık sıhhi malzeme getirtilmiştir. Harp yerlerinde 9 seyyar, 2 geçici hastane kurulmuştur. Payitahtta 4, vilayetlerde 4 daimi ambulans bulundurulmuş muhacirlere de birkaç bin lira yardım verilmiştir. Savaş zamanı büyük yardımı dokunan bu cemiyet, Rusya ile savaş bittikten sonra geri kalan nakdini Osmanlı Bankası'na yatırarak vazifesi son bulmuş gibi dağılmıştır(OHAC Salnamesi: 31). Bununla birlikte Sultan II. Abdülhamid bu dönemde yararlılık gösteren Kızılay ve Kızılhaç Dernek üyelerine teşekkür etmek amacı ile nişan dağıtmayı ihmal etmemiştir(-DAB, HR.TO. 115/120). Ayrıca Osmanlı'nın Brüksel Büyükelçisi Caratheodory Efendi ile Brüksel'deki bazı Kızılhaç üyelerine de nişan verilmesi teklif edilmiştir (Ottoman Diplomats, 2014: 363)

Cemiyet II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar neredeyse hiç varlık göstermemiştir. 1910 ile 1914 arası yeniden yapılanma dönemine girmiştir. Bunda muhtemelen artan savaşların etkisi vardır. Çünkü 18 Haziran 1910'da Cenevre'deki genel merkezle iletişime geçerek, savaş zamanları diğer

devletler "Kızılay"ın varlığını tanıdıkları takdirde kendilerinin de "Kızılhaç"ı tanıyacağını bildirmiştir. Gerek genel merkez gerek diğer devletler Kızılay'ın varlığını daha önce de kabul etmiş olduğundan Osmanlı Devleti'nin bu söylemi olumlu karşılanmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti, Kızılhaç bayrağının Osmanlı topraklarında ticari bir amaç için kullanmayacağının garantisini verirken aynı garantiyi yurt dışında bulunacak Kızılay için de istemiş, genel merkez tarafından bu istek de olumlu karşılanmıştır (The Times, 26 July, 1910: 5) . 1912 yılında hükümet Amerika'da yapılan IX. Kızılhaç Konferansı'na Dr. Besim Ömer Paşa'yı göndermiştir (Düzcü ve Sezer, 2016). Besim Ömer Paşa konferans dönüşünde Kızılhaçların gelirlerinin arttırılması, hastabakıcı ve tezkerecilerin yetiştirilmesine dair diğer ülkelerde yazılan eserlerden gerekli olanların Türkçe'ye çevrilmesi için girişimde bulunmuştur (DAB, HR.SFR.3. 731/11). Bu dönem ayrıca cemiyet için yeni bir nizamname hazırlanmıştır, bu nizamname 1925 yılına dek yürürlükte kalmıştır. Yeni nizamname ile birlikte cemiyet, Avrupa'daki Kızılhaçlar gibi devlet güvencesine alınmıştır. Yeniden yapılanmaya başlayan cemiyet hızla ülkenin diğer yerlerine de şubeler açmıştır. Bu şubeler İzmir, Bursa, Girit(Hanya), Trabzon, Mersin, İznik, Kütahya, Bodrum, Erzincan ve Rize şubeleridir. Ayrıca, Bosna-Hersek, Hindistan, Güney Afrika, Mısır gibi Müslüman ahalinin yoğun olduğu yerlerde de Kızılay(Hilal-i Ahmer) cemiyetleri açılmış ve savaş zamanları bu ülkeler de Osmanlı Devleti'ne yardım göndermiştir (OHAC Salnamesi: 270-284).

3. Amerikan Kızılhaç Teşkilatı'nın Kuruluşu

Amerikan Kızılhaç Teşkilatı 1881 yılında kurulmuş, 1882 yılında Cenevre Sözleşmesi'ni imzalamıştır. 1893 yılında ise Amerikan Ulusal Kızılhaç'ı olarak yeniden örgütlenmiştir. Kurulduğu andan 1905 yılına dek Missisipi, Ohio Nehri taşkınları, Johnstown felaketi, Rus kıtlığı, Deniz Adası kasırgaları ve Ermeni olayları gibi çeşitli vakalarda yardım sağlamıştır. Bununla birlikte 1905 yılına gelindiğinde üye sayısı 300'den azdır. Örgütün ilk vakalara yaklaşımı, iyi bir organizasyona sahip olmadığını göstermiş, bu yüzden 1900 yılında Amerikan Kızılhaç'ı yeniden organize edilmiştir. Yeni bir tüzük de yapılmıştır. 1905 yılında güvence altına alınan bu tüzüğe göre:

"Ulusal Amerikan Kızılhaç'ı her yıl Ocak ayının ilk günü, önceki yıla ait bir rapor sunmak durumundadır. Bu raporda, kesilen makbuzların, yapılan tüm harcamaların ayrıntılı bir raporu olmalı ve Savaş Bakanlığı'na sunulmalıdır. Raporları denetleyen Savaş Bakanlığı, bunların bir kopyasını kongreye sunmak zorundadır.

Ulusal Amerikan Kızılhaç'ının Merkez Komitesi, Amerikan Birleşik Devletleri Başkanı tarafından tayin edilmeli, bu komitenin 18 üyesinden 6'sı Devlet, Maliye, Savaş, Adalet ve Donanma başkan ve temsilcilerinden atanmalıdır.

Merkez Komite, tüzüğe uygun olarak, Kolombiya Bölgesi de dâhil olmak üzere, buralardaki tüm şubelerini en hızlı biçimde örgütlemelidir."

8 Şubat 1905'te yapılan ön toplantı ile güvence altına alınan tüzük vasıtasıyla bu tarihten sonra hızla yeni şubeler açılmaya başlanmıştır. Özenle çalışmalar yapılmış, öyle ki 4 Aralık 1906 tarihli 2.yıllık toplantıda verilen rakamlara göre şube sayısı 29, üye sayısı ise 9.000 üzerinde olmuştur. Yeniden organize olduğu 1905'ten 1907'ye kadar Filipinler Tayfunu, Japon kıtlığı, Vesuvianeruption, San Fransisko deprem ve yangınları, Cihilien depremi, ayrıca Gulfstorm ve Çin kıtlığından mağdur olanlara yardım etmiştir. Sayman raporuna göre yıl boyunca tüm fonlardan elde edilen kaynak 3,373,237.87 dolar olmuştur. Üyelerin aidatları ve bağışlar sayesinde Bağış Fonu ise 18,475 dolardır. Kızılhaç'ın herhangi bir memuruna, komitesine ya da şubelerine maaş ödenmez ya da ödenek verilmezdi. Kızılhaç'a duyulan ihtiyaç ve güven zaman içinde kanıtlanmıştır. Bu da yönetimin Kızılhaç'a devri konusunda güven oluşturmuştur. Kısa zamanda 1 milyon üyeye ve yılda üyelerden 1 kez 1'er dolar aidat alınmasına rağmen büyük miktarda bir hazineye sahip olmuştur (TANRC Bulletin, January 1907: 47-48; Green, 1922: 385-386).

4. Osmanlı Topraklarında Amerikan Kızılhaç'ı ve Yardım Faaliyetleri

4.1. İlk Yıllar

Osmanlı Devleti'nde diğer ülkelerde olduğu gibi bir Kızılhaç Teşkilatı yoktur, zaten İstanbul'da Türk Kızılay Cemiyeti vardır, Kızılay kurulduğu ilk yıllarda sivil yardım çalışmalarından ziyade askeriyeye yönelik yardım çalışmaları yapmaktadır (TANRC Bulletin, April 1911: 51). Bununla beraber Amerikan Kızılhaç Teşkilatı biri İstanbul diğeri Beyrut olmak üzere Osmanlı'da iki şube açmıştır (Ward, 1915: 4). Beyrut'taki şube, Nisan 1909'da Adana'daki Ermeni olaylarından sonra Beyrut Amerikan Konsolosu G. Bie Ravndal tarafından organize edilmiştir (TANRC Bulletin, April 1911: 51-52). İstanbul'daki şube ise Amerikan başkonsolosluğu tarafından yürütülmektedir. Çünkü başkonsolos ayrıca İstanbul'daki Amerikan Kızılhaç'ının başkanıdır (Ward, 1915: 7). Aynı durum Beyrut için de geçerli olup Beyrut Amerikan Konsolosu da Beyrut şubesinin başkanıdır (TANRC Bulletin, April, 1911: 51-52).

Amerikan Kızılhaç'ının Osmanlı Devleti'nde görüldüğü ilk tarihler gerek Osmanlı arşiv belgelerinde gerek Amerikan Kızılhaç yayınlarında Ermeni isyanlarının yoğun olduğu 1890-1896 dönemine rastlamaktadır(-TANRC Bulletin, January 1907: 47-48). Osmanlı Devleti'nde özerk bir idare isteyen Ermeni komitacılar, Avrupa nezdinde seslerini duyurabilmek ve haklı konuma gelebilmek için bu yıllar arasında ülkenin pek çok yerinde olay çıkarmışlardır (Çaycı, 2000: 34-36). Ermeni komitacıların girişim-

leri ile büyük isyanlar haline gelen bu olaylar sonucu gerek Müslüman, gerek Ermeni vatandaşlardan kayıplar meydana gelmiştir. Çıkan yangınlar (DAB, A} MKT.MHM. 688/2; Aktaş vd., 1998), yaralanan insanlar, yetim kalan çocuklar olmuştur. Bundan dolayı Amerikan Kızılhaç'ı bu tarihler arasında defalarca Osmanlı Devleti'ne gelmiş ve ülkenin her tarafını gezerek müşkül durumdaki Ermenilere yardım dağıtmıştır. Bu dağıtımlar esnasında Osmanlı hükümeti herhangi bir problem çıkarmadığı gibi Kızılhaç görevlilerinin yanına Osmanlı memurlarından görevliler vermiştir. Çünkü hükümet de mağdur haldeki vatandaşlarına yardım etmeye çalışmaktadır (DAB, DH.TMIK.M. 3/77; DAB, DH.TMIK.M. 7/24). Diğer yandan bu memurlar vasıtasıyla Kızılhaç görevlilerinin art niyetli olup olmadığını görmek istemiştir. Çünkü Amerika'da Ermeniler adına yardım toplayan kişilerden bazılarının Osmanlı aleyhtarı olduğu devlet nezdinde bilinmektedir (DAB, Y.A.HUS. 345/104). Ayrıca Amerika, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi büyük devletlerin, Ermenileri Osmanlı'ya karşı kışkırttığı da malum olduğundan hükümet işi sıkı tutmak istemiştir. Nitekim bu ziyaretler esnasında bir problem çıkmamış, görevliler yardımları dağıttıktan sonra ülkelerine geri dönmüşlerdir (DAB, DH.TMIK.M. 7/21).

Amerikan Kızılhaç Cemiyeti 1905 yılında yeniden teşkilatlanıp daha profesyonel ve geniş çaplı bir kuruluş olmuştur. Bununla birlikte Osmanlı'daki varlığı bir kez daha Ermeni olayları ile kesişmiştir.

14 Nisan 1909 günü, yani İstanbul'da 31 Mart Vakıası başladıktan yalnızca 1 gün sonra Adana'da 10 gün sürecek ve ardından civar şehirlere sıçrayacak bir ayaklanma başlamıştır. Ermeni komitacıların uzun süre ön hazırlığını yaptığı kışkırtmalar sonucu Adana'daki Ermeni vatandaşlar ile Müslüman vatandaşlar arasında çatışma başlamıştır. Bu çatışma Adana Valisi Mehmed Asaf Bey'in iyi niyeti ancak tecrübesiz yaklaşımları ayrıca İstanbul'da 31 Mart hadisesi yaşanması gibi nedenlerle çok sayıda Ermeni ve Müslüman vatandaşın ölümüyle sonuçlanmıştır (Mehmed Asaf ve Parmaksızoğlu, 1982). Osmanlı Devleti olayların ardından bir yandan ayrıntılı bir tahkikat başlatırken diğer yandan zor durumda kalan tüm vatandaşları için harekete geçmiştir (Kabacalı, 2011: 17-19). Amerikan Kızılhaç'ı da Ermeni vatandaşlara yardım için harekete geçmiş hemen İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğuna 30.500 dolar göndermiştir. Bu para, açları doyurmak, yetimleri barındırmak için kullanılmış, hasta ve yaralılar için geçici hastaneler, evsizler için de çadırlar kurulmuştur. 1915 yılına kadar İstanbul'da belirgin bir Amerikan hastanesi yoktur, bununla birlikte Amerikan Kızılhaç Cemiyeti yardımlarını sürdürmüştür (The American Red Cross Bulletin [TARC], April 1911: 51-52).

4.2. 1911-1914

23 Temmuz 1911'de İstanbul'un Aksaray semtinde oldukça büyük bir yangın çıkmıştır. Yangın 2.400 konutun yanıp kül olmasına sebep olmuş-

tur (Ergin, 1995: 1236). Yangından zarar görenler için Padişah Mehmed Reşad 2.500 lira bağışlarken, hükümet ilk etapta 5.000 lira dağıtmıştır. Ayrıca yangından zarar görenlerin isimleri derhal tespit edilerek, civar mahallelerdeki müsait yerlere yerleştirilip doyurulmaları sağlanmıştır. Yangın sigortası olmayanlar, ev sahibi ya da kiracı olanlar tespit edilerek ihtiyaca göre yardım dağıtılmıştır (DAB, MV. 154/101). Yangın büyük bir hasara neden olduğundan dışarıdan gelen yardımlar da yangın zedeler için önemli olmuştur. Kızılay, Aksaray yangınında evsiz kalanlar için Amerikan Kızılhaç'ından yardım talep etmiş, bu talep üzerine Kızılhaç, İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisine 500 dolar göndermiştir (TARC Bulletin, January 1912: 58), Osmanlı arşiv belgelerinde bu miktarın lira karşılığı 111 liradır. (DAB, BEO. 3939/295371). Bu yardım dolayısı ile Kızılay'ın o zamanki başkanı Talat Paşa Osmanlı Kızılhaç Topluluğuna teşekkür amaçlı bir yazı göndermiştir. Bu yazıda ayrıca yangın dolayısıyla dünyanın diğer Kızılhaçları tarafından gönderilen paralar da yer almıştır. Bu rapora göre Kızılhaçlardan gelen toplam para 114,186.75 dolardır. Bu para ile 956 kişi, 273 aile desteklenmiştir (TARC Bulletin, April 1912: 33-34).

Büyük Aksaray yangınından 1 yıl sonra ise (9 Ağustos 1912'de) Türkiye'de Marmara'nın aşağısında bir deprem olmuştur. 7.3 şiddetinde olan bu deprem, gecenin 3.30'unda başlayıp 30-35 saniye sürmüştür. Şarköy, Mürefte, Kala-i Sultaniye, Tekfurdağı, Gelibolu, İmroz, Erdek, Keşan ve Çatalca'da hasara yol açan deprem İstanbul'da daha hafif atlatılırken Şarköy ve Mürefte'de şiddetli hasara yol açmıştır (Tanin, 10 Ağustos 1912: 2).

Amerikan Kızılhaç Teşkilatı, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçiliği vasıtasıyla derhal Kızılay'a 500 dolar ödenek göndermiştir. 13 Ağustos 1912'de ise İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi'nden bir telgraf gelmiş, bu habere göre elçilik ertesi gün Amerikan gemisi "Scorpion" vasıtasıyla bölgeye bir medikal sefer düzenlemek istemiştir, ancak seferin maliyeti 1.000 dolar tutacağından Amerikan Büyükelçisi Mr. Rockhill, Kızılhaç Teşkilatına bu meblağı karşılayıp karşılamayacağını sormuştur. Kızılhaç'ın 1.000 doları havale etmesi üzerine de "Scorpion", içinde cerrahlar, medikal ekipmanlar ve ihtiyacı olanlara dağıtmak için yiyeceklerle yola çıkmıştır (TARC Bulletin, October 1912: 23-24). Manzara kötüdür, binlerce insan ölmüş, yaralanmış, çok daha fazlası ise evsiz kalmıştır. Hatta bazı kasabaların ve köylerin neredeyse tamamı ortadan kalkmıştır (TARC Bulletin, January 1913: 51). Şarköy'de bulunan 1.000 evden 750'si oturulmayacak hale gelmiş, 250'si ise deprem nedeniyle çıkan yangında yanıp kül olmuştur. Kamu binaları, hükümet daireleri tamamen yıkılmış, maliye sandığı ve tüm evraklar yerin altında kalmıştır. Aynı şekilde Gelibolu ve Mürefte'de de devletin resmi evrakları yerin altında kalmıştır. Hükümet bu evrakların yer üstüne çıkarılması için ayrıca bir çalışma yaptırmıştır (DAB, MV. 169/63).

Depremin etkisi ve artçıları henüz bitmemiştir ki Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi ile 7 Ekim 1912'de yaklaşık 7,5 ay sürecek olan I. Balkan Savaşı başlamıştır. Savaş çıkar çıkmaz, hem Balkan Savaşı'na katılan ülkelerin Kızılhaç Cemiyetleri hem de İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği yardım etmesi için Amerikan Kızılhaç'ına çağrıda bulunmuştur. Bunun üzerine Amerikan Kızılhaç Cemiyeti, Osmanlı Devleti'ne medikal ekipman, yüzlerce hastane yatağı, ameliyat odaları ile ihtiyaç duyulacak malzemeleri göndermiş (TARC Bulletin, January 1913: 53), bir yandan da tüberküloz gibi salgın vakalarla savaşırken diğer yandan Makedonya'dan göçenlere yardım etmiştir (Ward, June 1915: 4). Amerika'daki şubelerin kadınları daha ilk etapta Kızılay hastanelerinin ihtiyaçlarını gidermek amacıyla 100 yatak için 2.700 parça keten örtü, 1.000 atlet, ayrıca 300 battaniye göndermiştir(Frederick Wirth Jr, December 1912: 214). Bu arada Osmanlı yönetimi savaşın çıkması üzerine 2 Kasım 1912'de, Taksim'de bulunan ve Mecidiye Kışla'sı olarak da anılan Taş Kışla'yı askeriyenin yardımı ile 2 bin yataklı bir hastane haline getirmiştir. Bu hastane 1. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin cephelerden ele geçirdiği esir askerleri getirip tedavi ettiği hastane olmuştur (HR.SYS. 2213/3) . (Esirlerin tutulduğu diğer hastaneler için bkz. Akkor, 2013)

Birçok şubeye bölünmüş olan hastanedeki hastaların tedavisi kısım kısım Kızılhaç Yardımcı Sağlık Heyetleri tarafından üstlenilmiştir (İzgöer ve Tuğ, 2013: 118). Ancak hastanedeki yaralıların kötü haldeki durumu üzerine Amerikan Kızılhaç'ı devreye girerek bazı değişiklikler yapmak istemiştir. Kumandan Emin Şerif Paşa'nın da izni ile 7 Kasım'da Amerikan Kızılhaç'ı kendi ilgilendiği kısmı, her biri 80 yataklı 2 koğuşlu bir bölme haline getirmiştir. Bu bölmeler başta olmak üzere ameliyathaneyi de tamamen donatarak, askerler için gerekli gömlek, çarşaf, çorap, tabak, bardak, battaniye gibi eşyaları tedarik etmiştir. İhtiyaç duyan askerlere et, çay, süt diyeti yapmış ayrıca Amerikan Ordusu Medikal Servisinden Binbaşı Clyde S. Ford nezaretinde cerrahlar, hemşireler ve asistanlar göndermiştir. Taş Kışla'daki Amerikan koğuşları tüm yaralılar taburcu olana dek çalışmaya devam etmiştir. 160 yaralı adam arasından yalnızca 1'i ölmüştür. Bunda Binbaşı Ford'un ve yardımcılarının etkisi büyüktür. Binbaşı Ford burayı düzene soktuktan sonra, kolera salgınını kontrol altına almak için kısa süreliğine San Stefano'ya gitmiş 9 Aralık'ta tekrar Taş Kışla'daki işine dönerek hastaları tedaviye devam etmiştir (Frederick Wirth Jr, December 1912: 214). Bu üstün hizmetlerinden dolayı Osmanlı hükümeti, Amerikan Kızılhaç Heyeti Reisi Dr. Ford'a 3. dereceden Osmanlı nişanı vermeyi uygun görmüştür. Yalnızca Doktor Ford'a değil ayrıca onunla çalışmakta olan Kızılhaç üyeleri Dr. Dodd'a, Mösyö Davis'e, hastabakıcı Matmazel Zaruhi Kirakosyan ile Osmanlı tebaasından olan Dr. Kazakas'a da çeşitli derecelerden madalyalar vermiştir (DAB, İ.TAL. 484/6). Tüm bölmelerle

birlikte 13 Ekim 1913 tarihine dek hastaneye 14.346 hasta ve yaralı giriş yapmıştır (Dr. Besim Ömer ve Hacıfettahoğlu, 2019: 115).

Amerikan Kızılhaç üyeleri yalnız Taş Kışla'da çalışmamıştır. Üyelerin bir kısmı da Kızılay'ın kontrolünde bulunan, Vefa Lisesi'nin kapatılmasıyla hastaneye dönüştürülen Vefa Hastanesi'nde çalışmıştır. 6 Kasım 1912'de hastane vazifesi görmeye başlayan lisede, 1913 Mart'ına dek 523 hasta tedavi görmüş, bunlardan 281 tanesi iyileşirken, 36'sı şehit olmuştur. 64 kişinin tedavisi o tarih itibari ile devam etmektedir (İzgöer ve Tuğ, 2013: 100-141).

İstanbul'da yaşayan Amerikalılar ise ilk etapta 500 poundluk maddi bir yardımda bulundukları gibi sağlık materyali tedarikinde de bulunmuştur. Balkan Savaşlarının çıkması Balkan muhacirleri sorununu doğurmuş, evsiz barksız kalan Müslümanlar hızlıca Anadolu içlerine göçmeye başlamıştır. Konya'da Dr. Post, Bursa'da Miss Jillotson, Selanik'te Mr. Haskel genel merkeze mektup yazarak yardım çağrısında bulunmuştur. 9.000 muhacirin henüz göç ettiği Bursa'dan yardım isteyen Miss Jillotson'a 150 pound, Dr. Post'a 100 pound, Mr. Haskel'e ise başlangıç için 300 pound gönderilmiş, para gönderimi daha sonra da devam etmiştir (Frederick Wirth Jr, December 1912: 215).

Amerikan Kızılhaç Cemiyeti, 31 Aralık 1912'de yayınladığı raporda (TARC Bulletin, January 1913: 76-83) , I. Balkan Savaşı'na katılan Bulgaristan, Yunanistan, Karadağ, Sırbistan ve Osmanlı Devleti'ne ödediği yardım fonunu açıklamıştır. Bu rapora göre toplamda 76.631 dolar ödemiştir. 30.625 dolarlık bütçe ile en fazla ödemeyi ise Osmanlı Devleti'ne yapmıştır (The American Journal of Nursing, February 1913: 368-369).

Kendi gibi Hıristiyan olan Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan ve Yunanistan'da ulusal Kızılhaç örgütleri bulunduğu için ödemeleri bu ülkelerdeki Kızılhaç teşkilatlarına gönderirken, Osmanlı Devleti'nde Kızılay'a göndermiştir. Osmanlı Devleti'ne göndermiş olduğu 30.625 doların dağılımı şöyledir:

Kızılay'a	5.000 dolar
Yardım yapılması amacıyla Amerikan Büyükelçisine	7.000 dolar
İstanbul'daki Notre Dame de Sion Rahibelerine	125 dolar
ABD New York şubesinden doğruca Türkiye'ye	18.500 dolar

(TARC Bulletin, January 1913: 16).

1913 yılı Haziran ayında II. Balkan Savaşı çıkmış yaklaşık 1 ay süren bu savaşta Osmanlı Devleti kurşun dahi atmadan, bir önceki savaşta kaybettiği topraklardan Edirne ve Kırklareli'ni kurtarmayı başarmıştır. Bununla birlikte Amerikan Kızılhaç'ı savaşa dâhil olan tüm devletlere

maddi yardım göndermiştir (Holway, July 1914: 152-156; *The American Red Cross Magazine*, January 1914: 56-57).

Bir ay süren savaş için 1913 yılında toplamda 10.000 dolardan biraz fazla yardım gönderen Amerikan Kızılhaç'ı Osmanlı Devleti'ne 3.002 dolarlık yardım göndermiştir (The American Red Cross Organization And Activities, 1917: 23)

I. ve II. Balkan Savaşları evlerini terk etmek zorunda kalan mülteciler sorunu yaratmıştır. Osmanlı Devleti büyük göç dalgasını 1912 yılındaki I. Balkan Savaşı'nda almıştır. Bununla birlikte sonraki yıllar da sıkıntılar devam etmiştir. Bu yüzden 1914 yılında Amerikan Kızılhaç'ı muhtaç haldeki bu Türkler için 1.009 dolar yardım gönderirken, II. Balkan Savaşı'ndan ağır yenilgi ile çıkan Bulgaristan'a 18.000 dolarlık yardım göndermiştir. Aynı yıl Temmuz ayı sonunda Avrupa'da 4 yıl sürecek olan I. Dünya Savaşı başlamıştır. Amerikan Kızılhaç'ı savaş nedeniyle daha ilk etapta 586.946 dolarlık yardımda bulunmuştur. Savaş için gönderdiği yardımların miktarı savaşın şiddeti ile aynı ivmede artmıştır (The American Red Cross Organization And Activities, 1917: 23).

4.3. 1914-1917

I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti, savaşın dışında olduğu için yardım gönderilen devletlerden olmamıştır. Aksine o da Amerikan Kızılhaç Cemiyeti gibi yardım eli uzatanlardan olmuş ve savaşa dâhil olan devletlerin Kızılhaç kuruluşları için para göndermiştir. Her bir devletin teşkilatına tek tek para göndermektense Kızılhaç'ın Cenevre'deki merkezine 3 Eylül 1914 tarihinde, tüm devletlere eşit dağıtılmak üzere 10.000 Frank göndermiştir. İsviçre'deki genel merkez Osmanlı'nın yardımı dolayısıyla duymuş olduğu minneti Osmanlı Devleti'ne bildirmiş, kendisine gönderilen parayı 1.200'er Frank olmak üzere Almanya, Fransa, İngiltere, Avusturya, Rusya, Sırbistan, Belçika ve Karadağ Kızılhaçlarına eşit şekilde dağıtmıştır. 400 Frankı ise boşalan kasasına ilave yapmış, bunu da Osmanlı Devleti'ne iletmiştir. Osmanlı Devleti Balkan Savaş'ı esnasında gerek dünya devletlerinin Kızılhaç cemiyetlerinden gerek Cenevre'deki Genel Merkezden büyük yardımlar aldığı için, gönderdiği parayla ne çok hayat kurtaracağının farkındadır (Dr. Besim Ömer ve Hacıfettahoğlu, 2019: 210-211).

1914 sonu 1915 başı dünya için hayli yorucu bir yıl olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın çıkması dünyanın daha evvel karşılaşmadığı kadar büyük bir yıkımın başlangıcı olurken, ağır kış şartları, yaşanan kıtlık Avrupa'da büyük bir felakete sebep olmuştur. Sadece küçük Arnavutluk'ta son birkaç ay içinde 30.000 kişi açlıktan ölürken, 300.000'den fazla kişi de aynı pozisyonda açlıkla mücadele halindedir. Çin'in Kwangtung ve Kwangsi bölgelerinde yaşanan sel felaketleri de çok sayıda insanın ölümüne neden

olmuştur. Savaş halinde olan Meksika'da ise her yer kan gölüne dönmüşken, Osmanlı Devleti'nin Burdur-Isparta hattında deprem meydana gelmiştir (Cunningham, January 1915: 31).

4 Ekim 1914 günü 7 şiddetinde meydana gelen deprem Konya, Seydişehir, Akşehir, Yenişehir, Ilgın, Antalya, Denizli, Çivril, Alaşehir, Bolvadin ve Kütahya'da da hissedilmesine rağmen buralarda ölümcül bir hasara yol açmamış ancak Isparta ve Burdur civarı özellikle de Burdur ile Eğirdir Gölü arasında hasar yıkıcı olmuştur. 5 binden fazla evin hasar gördüğü depremde (Çakıcı, 2000: 220-223) 3.000 kişi ölmüştür (Cunningham, January 1915: 31). Depremi haber alan Kızılay hemen ertesi gün Doktor Nafiz Bey'in başkanlığında 1 operatör ve 8 hastabakıcıyla "Edremid" isimli hastane gemisine binerek Bandırma ve İzmir güzergâhı ile bölgeye ulaşmıştır (Dr. Besim Ömer ve Hacıfettahoğlu, 2019: 206). Bölgeye ekip gönderen cemiyet bir yandan da uluslararası bağlantılarını kullanarak uluslararası Kızılhaç ve Kızılay teşkilatlarından yardım talep etmiş, bu talebi derhal olumlu netice vermiştir. İsveç, Almanya, Romanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, Hollanda, Belçika, Rusya ve Amerikan Kızılhaç Cemiyetleri ile Hindistan ve Mısır Kızılayları maddi yardımda bulunmuştur (Akgün ve Uluğtekin, 2002: 135). Amerikan Kızılhaç Cemiyeti ve Amerikan Sefareti de derhal para toplayarak çağrıya sessiz kalmamış ve bölgeye yaklaşık 700 Osmanlı lirası göndermiştir (DAB, DH.İ.UM.EK. 73/35). Böylece bölgenin ihtiyaç duyduğu gezici hastane, barınmak için gerekli çadırlar, ilaç ve gıda malzemeleri gelen yardımlar ve Kızılay'ın çalışmaları neticesinde bölge halkının kullanımına sunulmuştur (Akgün ve Uluğtekin, 2002: 135).

Depremin yarattığı büyük hasara karşın Osmanlı Devleti için asıl yıkıcı olan, depremden 25 gün sonra devletin fiili olarak I. Dünya Savaşına katılması olmuştur. Çünkü bu durum, ülkedeki yaralı sayısının da ölü sayısının da artacağı, topraklarından göç etmek durumunda kalacak muhacirler sorunun baş göstereceği anlamına gelmektedir.

Savaşın çıkmasından kısa süre sonra savaşta tarafsız kalamayacağını anlayan Osmanlı yöneticileri, İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan İtilaf Devletlerinin yanında savaşa katılmak istemişse de İngiltere ve Fransa'nın buna olumlu bakmaması nedeniyle Almanya, Avusturya – Macaristan ve İtalya'dan oluşan İttifak Devletleri kanadında savaşa dâhil olmuştur. Zaman ilerledikçe savaşa dâhil olan devlet sayısında artış olduğu gibi İtalya gibi cephe değiştiren devletler de olmuştur (Uçarol, 2000: 465-469).

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girdikten sonra, Osmanlı hükümeti ile yapılan özel bir sözleşme vasıtasıyla Amerikan Kızılhaç'ı Galata'daki British Seamen's Hospital ile Taksim'deki Fransız Hastanesi'ni devralmış (Ward, 1915: 7), ilk iş olarak da buralara Amerikan bayrağı ile Amerikan Kızılhaç flaması dikmiştir. Böylelikle Amerikan Kızıl Haç Örgütü, Kasım ayından itibaren İstanbul'da 150 yataklı iki hastaneyi hizmete açmıştır.

Savaş esnasında Osmanlı cephelerinden esir alınan İngiliz ve Fransızların tedavi edileceği bu hastaneler için İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisinin eşi Mrs. Morgenthau'nun başkanı olduğu Amerikan Kızılhaç Kadınlar Komitesi de, çarşaf, yastık kılıfı, hasta kıyafetleri hazırlamıştır (Post, 1915: 215-218). Esir düşecek askerler için bunları yapan Amerikan Kızılhaç'ı Mersin (DAB, DH.İ.UM. 85/1), Konya, Merzifon, Erzurum, Sivas, Harput, Antep, Adana, Mardin, Diyarbakır ve Van'da ise mevcut Amerikan misyon hastanelerini düzenlemiştir. Böylece devlete maliyetsiz biçimde, toplam 1000 yataklı, 15'er iyi personelli ve ekipmanlı hastaneler hazırlayıp sunmuştur. Van'da Dr. Ussher, öküz sırtlarına ya da gerisindeki arabalara bağlanıp hastaneye taşınan yaralılar için ambulans eğitimi vermiştir. Çünkü bu yaralılar çoğu zaman bağlandıkları yerden kayarak yol boyunca sürünmekte bu yüzden daha kötü hale gelmektedir (Post, 1915: 215). Konya ve Erzurum'da ise ayrıca tifüs salgını ile mücadele edilmektedir. Konya'da yaralı askerleri tedavi eden Dr. Dodd, yaralı askerleri tifüsü olanlardan korumak için tifüslü hastaları şehirden yaklaşık yarım mil uzaktaki bir binaya taşımıştır. Hızlı bir izolasyon ve dikkatli bir dezenfeksiyon ile hastalığın yayılmasını engellemiştir. Hastalar bu hastaneye taşındığında hastanede 60 tifüslü hasta vardır. Hastaneye arkadaşlarının sırtında ya da kolunda getirilen bu hastaların büyük kısmı hapishaneden, geri kalanı da kasabadaki işçi sınıfındandır. Erzurum'da da durum farklı değildir. Bir yandan hastaneler yaralı askerlerle dolarken, tifüs de şiddetle artış göstermiştir. Erzurum'da bulunan Dr. Stapleton acilen 200 yatak için ekipman istemiştir. Aslen Sivas'ta bulunan ama yardım için Erzurum'a gönderilen Amerikan Kızılhaç görevlisi Dr. Sewny de tifüse yakalanıp ölmüştür. Yakın zaman önce Erzurum'a giden Askeri Sanitasyon Bölümü Genel Müfettişi Süleyman Numan Paşa da tifüse yakalananlar arasındadır. Bu dönem savaş ülkenin dört bir yanında sürmektedir. Bu yüzden Amerikan Kızılhaç'ı, Kafkasya cephesinde bulunan yaralı askerleri getirmek için "Washington" isimli Amerikan gemisini kullanmayı teklif etmiş, bu teklif Osmanlı hükümetini çok sevindirmiştir. Çünkü Kızılay gemileri Karadeniz'de gezmeye uygun değildir. Kızılay doktor, hemşire ve malzemelerini Kızılhaç bayrağı altında gemi ile bu bölgelere göndermeyi planlamış ancak diplomatik sebepler nedeniyle buna izin verilmemiş, ancak batırıldığı güne dek gemi tıbbi ihtiyaçlar için kullanılmaya devam etmiştir (Post, 1915: 217).

Osmanlı Devleti 1915 yılında, Sina ve Filistin cephesi için çöle askeri birlik gönderdiğinde Amerikan Kızılhaç'ının Beyrut şubesi de orduyu takip etmek için tıbbi bir sefer düzenlemiştir. Sefer için gerekli fonlar Beyrut'taki Amerikalılar ve Amerika'daki halktan toplanan paralar ile sağlanmış, gezinin düzenlenmesi de Suriye Protestan Koleji tarafından üstlenilmiştir. Çölde hizmet verecek 100 yataklı çadır hastane (DAB, HR.HMŞ. İŞO. 67/8.) için gerekli donanım tedarik edilmiş, bol miktarda giysi, çarşaf, yastık kılıfı hazırlanmıştır. Türk hükümeti, Amerikan Kızılhaç'ının bu gi-

rişimine içtenlikle ve hızlıca destek vermiştir. Bölge ulaşımı zor olduğundan tren, vagon, at ve deve üstünde ulaşım sağlanmıştır. Sefer sırasında Amerikan Kızılhaç'ı, Türk Kızılay'ı ile uyumlu şekilde çalışmış, seferde aşçı ve hizmetlilerin yanı sıra 25 kişi daha bulunmuştur. Bunlar; müdür, müdür yardımcısı, Suriyeli 3 doktor, Alman 4 hemşire ile tıp, eczacılık ve diş hekimliği son sınıflarından 16 öğrencidir. Wileyet ve Lübnanlı Suriyeliler dışında bunların 2'si Amerikalı, 4'ü Alman, 1'i Avusturyalı, 3'ü de Ermeni'dir. Grubun içinde Yahudi, Dürzi, Hıristiyan gibi çeşitli cemaatlere mensup kişiler bulunmuştur. Bu seferin yöneticisi Suriye Protestan Koleji'nin Cerrahi Profesörü Dr. Edwin St. John Ward'dır. Profesör akıcı biçimde Türkçe, Almanca ve Fransızca konuşabildiğinden onun varlığı önemli bir katkı sağlamıştır (Doolittle, 1915: 315-316, ayrıca ortak dil çalışmaları için bkz. The Times, 26 June 1908: 19, Straub, 1909: 48-49).

Osmanlı Devleti'nde bunlar olurken bir yandan da Washington'da, Osmanlı Devleti için, Amerikan Kızılhaç'ı adına yardım kampanyası başlatılmıştır. Ancak yardım toplama işinin "Topakyan Efendi" isimli Ermeni bir zat tarafından başlatılması, Osmanlı hükümetini şüpheye düşürmüş, devlet bu yüzden New York Baş Şehbenderliğine yazı göndererek şahsın araştırılmasını istemiştir. Yapılan araştırma sonunda halı ticareti ile uğraşan Topakyan Efendi'nin daha evvel Osmanlı vatandaşı olduğu sonrasında ise Amerika'ya yerleşip Amerikan vatandaşlığına geçtiği anlaşılmıştır. Ayrıca kötü bir niyetinin olmayıp cidden Osmanlı Devleti adına yardım topladığı ve bu yardımları hangi isme ve nasıl ulaştırması gerektiği konusunda Amerikan Kızılhaç kâtibini arayarak bilgi istediği anlaşılmıştır (DAB, DH.EUM.2.Şb. 5/95).

1916 Mayısında Türk hükümeti, "tüm bölgelerdeki sivillere yardım çalışması yapması için" Amerikan Kızılhaç Cemiyeti'ne Türk Kızılay'ı ile işbirliği yapma izni vermiştir. Savaşın ikinci yılına girmiş olması, ölü ve yaralıların çoğalması ülkeyi her gün daha zor koşullara sürüklemiştir. İstanbul başta olmak üzere ülkenin pek çok yerinde büyük bir yoksulluk vardır. Bundan dolayı Amerikan Kızılhaç'ı, Kızılay ile birlik olarak yardım komisyonu oluşturmuştur. Bu komisyon, İstanbul başta olmak üzere diğer vilayetlerde de yardıma muhtaç kişilere erzak ve zaruri diğer malzemeleri dağıtmakla görevlendirilmiştir (DAB, DH.İ.UM. 93/4; BEO. 4406/ 330405). Amerikan Kızılhaç Cemiyeti'nin İstanbul temsilcisinin Amerika'ya gönderdiği habere göre Osmanlı Devleti'nde büyük miktarda ızdırap vardır. Özellikle Marmara Denizi kıyıları ile İzmir ve Edirne'de acı çekenlerin miktarı çok daha fazladır. Hastalar arasında Türklerin yanı sıra Suriyeliler, Ermeniler, Yahudiler, Rumlar ve diğer milletlerden insanlar da vardır. Üstelik savaş nedeniyle abluka olduğundan, bir müddet sonra Amerika'dan doğrudan yardım malzemesi gelememiş ancak, (havale yoluyla) para gönderimi mümkün olmuştur. Nitekim son zamanlarda Amerika'daki Amerikan Kızılhaç'ından İstanbul'daki

şubeye 10.000 dolar gönderilmiştir (The American Red Cross Magazine, June 1916: 213).

Amerikan Kızılhaç'ı yalnız Anadolu topraklarında değil Suriye, Filistin gibi bölgelerde de yardım çalışmaları yaparak açlık, kolera, tifüs gibi salgınlarla mücadele aktif rol oynamıştır (The American Red Cross: What It is and What it Does, 1918: 45-46). Nitekim 1916 yılında Osmanlı'ya gönderdiği toplam para 50.000 dolardır (The American Red Cross Organization And Activities, 1917: 24). Ancak Nisan 1917'de Amerika'nın, İtilaf Devletleri safında savaşa dâhil olması Amerika – Osmanlı ilişkilerinin kesilmesine neden olmuş, bu da Amerikan Kızılhaç Teşkilatı'nın bölgeye para ve ihtiyaç malzemesi göndermesinin ya da bölgede yardım için bulunmasının sonu olmuştur (The American Red Cross: What It is and What it Does, 1918: 46).

5. Sonuç

Amerikan Kızılhaç Cemiyeti 1881 yılında kurulmuş, ertesi yıl Cenevre Sözleşmesi'ni imzalamış, 1893 yılında ise Amerikan Ulusal Kızılhaç'ı olarak yeniden teşkilatlanmıştır. İlk yıllarında benzerleri gibi profesyonellikten uzak bir portre çizen kurum zaman içinde farklı bir yöne doğru evirilmiştir. Nitekim yeniden örgütlendikten 12 yıl sonra, yani 1905 yılında toplam üye sayısının 300'den az olması, profesyonel ve geniş çaplı bir kurum haline gelmesinin ne denli uzun sürdüğünü göstermektedir. Bununla birlikte Rus kıtlığı, Ohio, Missipi Nehir taşkınları, Johnstown Felaketi, Deniz Adası kasırgaları gibi vakalara yardım sağlamayı başarabilmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki ilk varlığı da bu yıllara denk gelen cemiyet, ilk kez 1896 yılındaki Ermeni Olayları esnasında ülkede varlık göstermiştir. Ülkeyi baştan sona gezen cemiyet, getirdikleri para ve yardım malzemelerini Osmanlı hükümetinin izni ve gözetiminde Ermeni halka dağıtmıştır.

Bu sırada, çoğunluğu Müslüman olan Osmanlı Devleti'nde ise Cenevre Sözleşmesi'nin verdiği yetkiye dayanarak kurulmuş olan Kızılay Cemiyeti mevcuttur. Osmanlı Devleti'nde diğerleri gibi Kızılhaç yerine Kızılay Cemiyeti olması bir problem teşkil etmemiş, yardım yapmak gerektiğinde hem Cenevre'deki genel merkez hem de Amerikan Kızılhaç'ı ve diğerleri Türk Kızılay'ı ile işbirliği yapmıştır. Bununla birlikte Amerikan Kızılhaç'ı, biri İstanbul biri Beyrut olmak üzere Osmanlı Devleti'nde iki şube açma gereği duymuştur. Bunu da 1909 yılında Adana'da yaşanan 10 günlük Ermeni Vakaları sonrası yapmıştır. Aslında açmış olduğu şubeler ayrı birer kurum değildir. Amerikan Kızılhaç'ının Türkiye şubeleri olarak İstanbul Büyükelçiliği ve Beyrut Konsolosluğunu görevlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nde, 1911 yılına dek Ermeni ağırlıklı olaylarda varlığı görünen kurum sonraki yıllarda deprem, sel, yangın demeden üstelik de millet ayırmaksızın her konuda yardıma koşmuştur. 1911 Aksaray Yangını, 1912 Şarköy-Mürefte Depremi, 1912 Balkan Savaşı, 1913 II. Balkan Savaşı,

1914 Isparta – Burdur Depremi, 1914 I. Dünya Savaşı sırasında bazen bizzat kendi personeli, hastane gemileri, tıbbi ekipman, çadır, kıyafet, çarşaf ya da gıda paketleri ile bazen de yalnızca para göndermek yolu ile katkıda bulunmuştur. Bir felaket durumunda kimse talepte bulunmadan da harekete geçen cemiyet Türk Kızılay'ı ya da Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan elçiliği yardım istediğinde hemen gerekeni yapmıştır.

Fakat Amerikan Kızılhaç'ı tüm bunlar için yardıma koşarken Eylül 1911'den Temmuz 1912'ye dek İtalya ile Osmanlı Devleti arasında süregelen Trablusgarp Savaşı için bölgeye yardımda bulunmamıştır. Yıllık raporlarında bu savaş için ne İtalyanlar ne de Osmanlılar adına bölgeye yapılmış herhangi bir yardım görünmemektedir. Bununla birlikte savaş başladıktan 1 ay sonra, bölgede yaşayan ve koleradan muzdarip Yahudilerin yardım talebine karşılık vererek onlara tıbbi yardımlarla birlikte 1.000 dolar para gönderdiği görülmektedir. "The Times" gibi farklı kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla da Trablusgarp Savaşı esnasında bölgede bazı Kızılhaç görevlileri mevcuttur. Ancak bunların hangi ülkelere ait olduğu yazmamaktadır. Kesin olan, savaş esnasında İtalyan Kızılhaç'ının Trablusgarp'ta olduğudur. Ayrıca İtalyanlar savaş esnasında, yardım amacıyla bölgeye girmeye çalışan Mısır Kızılay Topluluğuna izin vermemiştir. Hâlbuki Londra'daki Hint Müslüman Topluluğu gibi Müslüman topluluklar, yardım toplayarak bölgeye ulaştırması için Kızılay'a göndermiştir (Di Teano, 16 November 1911: 5, The Times, 8 November 1911: 5, The Times, 25 October 1911: 5, TARC Bulletin, January 1912:67-73, TARC Bulletin, October 1911: 22-27, TARC Bulletin, April 1911: 26-29).

Bildiğimiz bir diğer husus da Amerikan Kızılhaç'ının fırsat bulması halinde misyonerlik yapma arzusu içinde olduğudur. Nitekim 1896 ve 1909 yıllarında Ermenilere yaptığı yardımlar sonrası Amerikan basınına verdikleri Osmanlı aleyhtarı demeçler bunu net şekilde göstermektedir. Ayrıca gerek Balkan, gerek Dünya Savaşı dönemleri fırsatını bulsa misyonerlik yapmak istedikleri kendi beyanlarında mevcuttur. Fakat halkın içinde olduğu perişanlık buna müsaade etmemiştir (Sezer, 2017: 238). Diğer yandan niyetleri ne olursa olsun Osmanlı'nın zor zamanlarında ülkeye yardım gönderdikleri de barizdir. Üstelik bu yardımlar küçümsenemeyecek kadar büyüktür. Makale zaten bu yüzden yazılmış, yapılan yardımlar ortaya çıkarılmak istenmiştir. 1917 yılına dek Osmanlı Devleti ile Amerika'nın siyasi işbirliği içinde olması, Amerikan Kızılhaç'ının ülkedeki varlığını kolaylaştırdığı gibi her felakette Osmanlı'ya yardım gelmesini de sağlamıştır. Özellikle Balkan Savaşları ve Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, Amerikan Kızılhaç'ından önemli miktarda yardımlar almıştır. Ancak 1917 yılında Amerika'nın İtilaf Devletleri safında savaşa girmesi Amerikan Kızılhaç'ı ile Osmanlı Devleti arasındaki yardımlaşmanın sonu olmuştur.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB) ,

Babıâli Evrak Odası (BEO. 3939/295371, BEO. 4406/ 330405)

Dâhiliye, İdare-i Umumiye (DH.İ.UM. 85/1, DH.İ.UM. 93/4)

Dâhiliye, İkinci Şube (DH.EUM.2.Şb. 5/95)

Dâhiliye, Muamelat (DH.TMIK.M. 3/77, DH.TMIK.M. 7/24, DH.TMIK.M. 7/21)

Dâhiliye, Siyasi Kısım (DH.SYS. 123/5)

Hariciye Nezareti, İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO. 67/8)

Hariciye Nezareti, Londra Sefareti (HR.SFR.3. 731/11)

Hariciye Nezareti, Siyasi (HR.SYS. 1233/13, HR.SYS. 2213/3)

Hariciye Nezareti, Tahrirat (HR.TH. 24/10)

Hariciye Nezareti, Tercüme Odası (HR.TO. 115/120)

İrade, Taltifat (İ.TAL. 484/6)

Meclisi Vükela Mazbataları (MV. 154/101, MV. 169/63)

Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı (A} MKT.MHM. 688/2)

Yıldız, Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK. 1/33)

Yıldız, Hususi Maruzat (Y.A.HUS. 345/104)

Ottoman Diplomats: Letters From the Imperial Legation in Brussels (1849-1914), (2014 Edition), Centre for Political History (PoHis), University of Antwerp, Part.3 / 363. http:// dighum.uantwerpen.be/ottomandiplomats.

Resmi Yayınlar:

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (OHAC), 1329-1331, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul.

Süreli Yayınlar:

CUNNİNGHAM, A. (January, 1915) "Let's Wake Up!", *The American Red Cross Magazine*, Vol.10, No.1, p.31.

DOOLİTTLE, G.C. (July, 1915), "With the Turkish Army in the Desert", *The American Red Cross Magazine,* Vol.10, No.9, pp.315-320.

FREDERİCK, W. Jr., (December, 1912), "American Red Cross", *Levant Trade Review,* Vol.2, No.3, pp.214-215.

GREEN, Dr. T. E., (November, 1922) "The American Red Cross", *Advocate of Peace Through Justice,* Vol.84, No.11, pp.385-386.

HOLWAY, T.T., Holway, (July, 1914), "In The Wake Of The Balkan War", *The American Red Cross Magazine*, Vol.9, No.3, pp.152-156.

TEANO, L. C. Di. (16 November 1911), "The Shooting of Arabs", *The Times*, Issue: 39744, pp.5.

POST, W.M. (June, 1915), "Our Ottoman Branch", *The American Red Cross Magazine*, Vol.10, No.6, pp.215-218.

STRAUB, M.P.F. (January, 1909) "The Red Cross and Esperanto", *The American Red Cross Bulletin,* Vol.4, No.1, pp.48-49.

Tanin Gazetesi, (10 Ağustos 1912), "Dün Geceki Hareket-i Arz", No.1417, s.2.

The American National Red Cross Bulletin, (October, 1906), No.4.

The American National Red Cross Bulletin, (January, 1907),Vol.2, No.1.

The American National Red Cross Bulletin, (January, 1907), "Sketch Of The Red Cross", Vol. 2, No.1, pp.44-48.

The American Red Cross Bulletin, (April, 1911), "Jewish Relief in Tripoli", Vol.6, No.2, pp.26-29.

The American Red Cross Bulletin, (October, 1911), "Cholera Epidemic in Trıpoli-in-Barbary", Vol.6, No.4, pp.22-27.

The American Red Cross Bulletin, (January, 1912), "Annual Report Of The Treasurer", Vol.7, No.1, pp.67-73.

The American Red Cross Bulletin, (January, 1912), "Stamboul Fire", Vol.7, No.1, pp.58.

The American Red Cross Bulletin, (April, 1912), "Stamboul Fire", Vol.7, No.2, pp. 33-35.

The American Red Cross Bulletin, (October, 1912), "Earthquake in Turkey", Vol.7, No.4, pp.23-25.

The American Red Cross Bulletin, (January, 1913), "Financial Report", Vol.8, No.1, pp.76-83.

The American Red Cross Bulletin, (January, 1913), Vol.8, No.1.

The American Red Cross Magazine, (January, 1914), "The War in The Balkans", Vol.9, No.1, pp.56-57.

The American Red Cross Magazine, (January, 1915), Vol.10, No.1.

The American Red Cross Magazine,(June, 1916) "Editorial Comment", Vol.11, No.6, pp.213.

The American Red Cross Organization And Activities, (1917), American Red Cross Bureau of Publications, Washington.

The American Red Cross: What It is and What it Does,(1918), American Red Cross, Washington.

The American Journal of Nursing,(February, 1913) "The Red Cross", Vol.13, No.5, pp.368-370.

The Times, (9 January 1908), "The Peace Prize War", Issue 38538, pp.7.

The Times, (26 June 1908), "Esperanto", Issue: 38683, pp.19.

The Times, (26 July 1910), "Turkey and The Red Cross", Issue 39334, pp. 5.

The Times, (28 October 1910), "The Red Cross Movement", Issue 39415, pp. 11.

The Times, (28 October 1910), "Obituary - M. Henri Dunant", Issue 39415, pp.11.

The American Red Cross Bulletin, (April, 1911), "Turkey", Vol.6, No.2, pp.51.

The Times, (25 October 1911), "The Arab Rising at Tripoli", Issue:39725, pp.5.

The Times,(8 November 1911), "The Red Crescent Society", Issue: 39737, pp.5.

The Times, (16 November 1911), "The Red Crescent", Issue: 39744, pp.5.

Ward, Edwin St. John (June, 1915), "American Red Cross Work in Turkey", *Levant Trade Review,* Vol.5, No.1, pp.4-10.

Telif Eserler

AKGÜN, S. K., ULUĞTEKİN, M. (2002), *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a,* c.I, Ankara: TDV. Yayınları.

AKKOR, M. (2013), *I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi.

ANAÇ, D. (2019), *Marko Paşa (Pitsipios),* İstanbul: Türk Kızılay Derneği Yayınları.

AKTAŞ, N. vd. (haz), (1998), *Hüseyin Nâzım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi,* c. I, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

ÇAKICI, B. (2000), "1914 Isparta ve Burdur Depremi", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri,* İstanbul, ss.220-248.

ÇAPA, M. (2002), "Kızılay", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25. Cilt, Ankara: TDV. Yayınları, ss.544-546.

ÇAYCI, A. (2000), *Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

DÜZCÜ, L., SEZER, C. (haz), (2016), *Doktor Besim Ömer ve Dokuzuncu Washington Konferansı*, Ankara.

ERGİN, O. N. (1995), *Mecelle-i Umûr-ı Belediye,* c.III, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

HACIFETTAHOĞLU, İ. (haz) (2019), *Dr. Besim Ömer, Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans*, Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları.

İZGÖER, A. Z., RAMAZAN, T. (2013), *Padişah'ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı,* Türk Kızılay Derneği Yayınları.

KABACALI, A. (haz), (2011), *Talât Paşa'nın Anıları,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

MEHMED ASAF, (1982), 1*909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım,* çev. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: TTK Yayınları.

SAYGILI, S. (2010), *Türk Kızılayı'nın Kurucusu Dr. Abdullah Bey*, Ankara: Türk Kızılayı Yayınları.

SEZER, C. (2017), "Balkan Savaşlarında Amerikan Kızılhaç(Salib-i Ahmer) Teşkilatı'nın Osmanlı Devleti'ndeki Faaliyetleri", *SUTAD,* Bahar, (41): 237-250.

UÇAROL, R. (2000), *Siyasi Tarih 1789-1999,* İstanbul: Filiz Kitabevi.

EKLER

Ek 1. Galata'daki Amerikan Kızılhaç Hastanesi (The American Red Cross Magazine, Vol. 10(6), June, 1915)

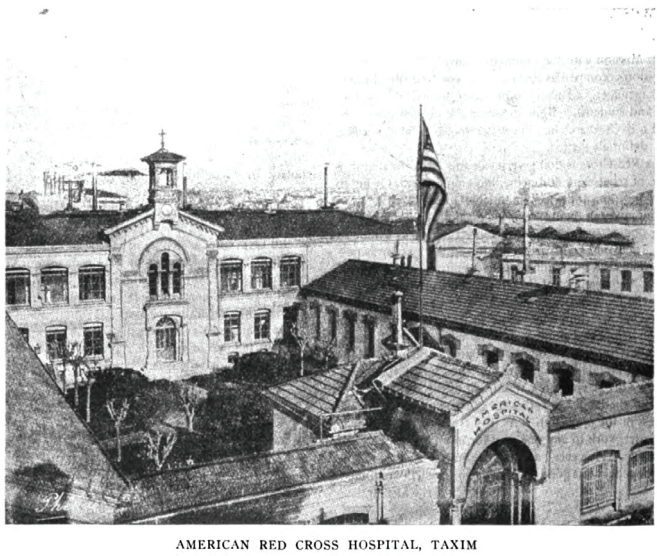

Ek 2. Taksim'deki Amerikan Kızılhaç Hastanesi (The American Red Cross Magazine, Vol. 10(6), June, 1915)

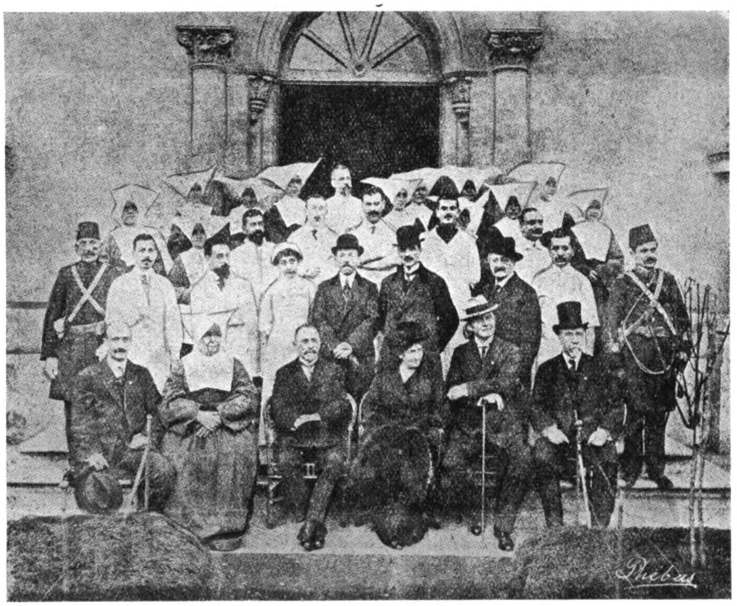

STAFF OF THE AMERICAN RED CROSS HOSPITAL, TAXIM
Front Row, from reader's left—Dr. W. M. Post, head surgeon, author of this article; Mother Superior of Catholic Institute; U. S. Ambassador Morgenthau, chairman of Red Cross Chapter; Mrs. Morgenthau; U. S. Consul General Ravndal, Secretary of Red Cross Chapter; Mr. W. W. Peet.

Ek 3. Taksim'deki Amerikan Kızılhaç Hastane Personeli (The American Red Cross Magazine, Vol. 10(6), June, 1915)

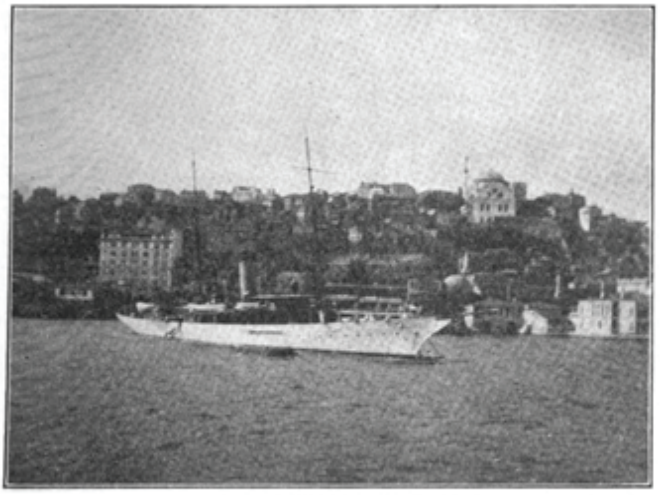

U. S. S. "SCORPION" OFF TOP-HANI
THIS VESSEL CARRIED A MEDICAL RELIEF EXPEDITION FROM CONSTANTINOPLE TO THE SCENE OF THE EARTHQUAKE. THE EXPEDITION WAS FITTED OUT UNDER THE SUPERVISION OF THE AMERICAN AMBASSADOR, FROM FUNDS PROVIDED BY THE AMERICAN RED CROSS.

Ek 4. Şarköy-Mürefte depremi için yola çıkan Scorpion Hastane Gemisi (The American Red Cross Bulletin, Vol. 8(1), January, 1913)

SHAR-KENY
SHOWING SOMETHING OF THE SEVERITY OF THE SHOCKS

Ek 5. Şarköy-Mürefte Depremi (The American Red Cross Bulletin, Vol. 8(1), January, 1913)

GROUP OF SURVIVORS OF EARTHQUAKE IN TURKEY, 1912

Ek 6. Şarköy-Mürefte Depreminden kurtulanlar (The American Red Cross Bulletin, Vol. 8(1), January, 1913)

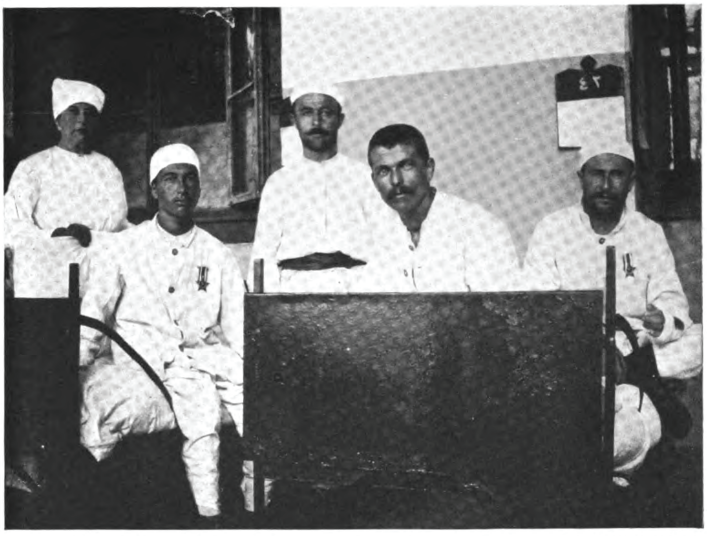

WOUNDED TURKS ON THE ROAD TO RECOVERY. THE AUTHOR STANDS IN THE LEFT BACKGROUND

Ek 7. I. Dünya savaşı esnasında yaralanıp tedavi gören Türk askerleri (The American Red Cross Magazine, Vol. 11(4), April, 1916)

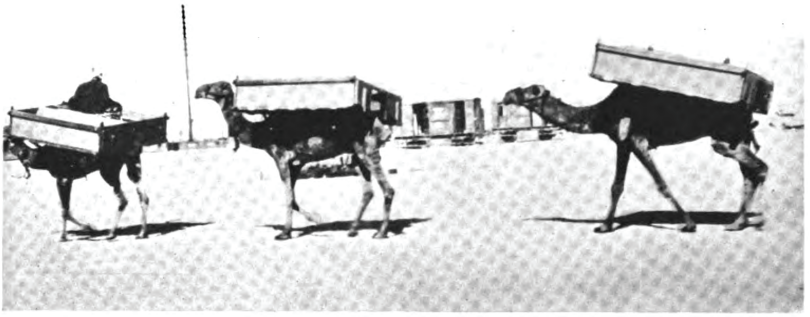

Photo by Underwood & Underwood, New York

THE CAMEL AMBULANCE TRAIN: A NOVEL METHOD OF CARRYING WOUNDED TURKS ACROSS THE DESERT SANDS

Ek 8. I. Dünya savaşı esnasında çölde ambulans olarak kullanılan develer (The American Red Cross Magazine, Vol. 11(4), April, 1916)

U. S. AMBASSADOR HENRY MORGENTHAU (CENTER OF EXTREME BACK ROW) AND TURKISH RED CRESCENT AND AMERICAN RED CROSS MEMBERS, HOSPITAL STAFF AND CONVALESCENTS, IN FRONT OF A CONSTANTINOPLE HOSPITAL

The Constantinople Chapter of the American Red Cross has been conducting a number of hospitals in the Sublime Porte. U. S. Consul General Rendel, secretary of the chapter, is seated in the second row, right

Ek 9. Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau, Kızılay ve Amerikan Kızılhaç personeli ile İstanbul'da bir hastanenin önünde (The American Red Cross Magazine, Vol. 11(4), April, 1916)

Copyright, Underwood & Underwood, N. Y.

MEMBERS OF THE TURKISH RED *CRESCENT* SOCIETY IN CONSTANTINOPLE MAKING BANDAGES FOR THE SOLDIERS OF THE OTTOMAN EMPIRE. THE RED CRESCENT SOCIETY IN TURKEY CORRESPONDS TO THE RED CROSS ORGANIZATIONS IN OTHER COUNTRIES

Ek 10. Osmanlı askerleri için bandaj yapan Türk Kızılay Derneği üyeleri (The American Red Cross Magazine, Vol. 10(1), January, 1915)

Ek 11. Suriye Protestan Koleji Cerrahi Profesörü Dr. Edwin St. John Ward (The Levant Trade Review, Vol. 5(1), June, 1915)

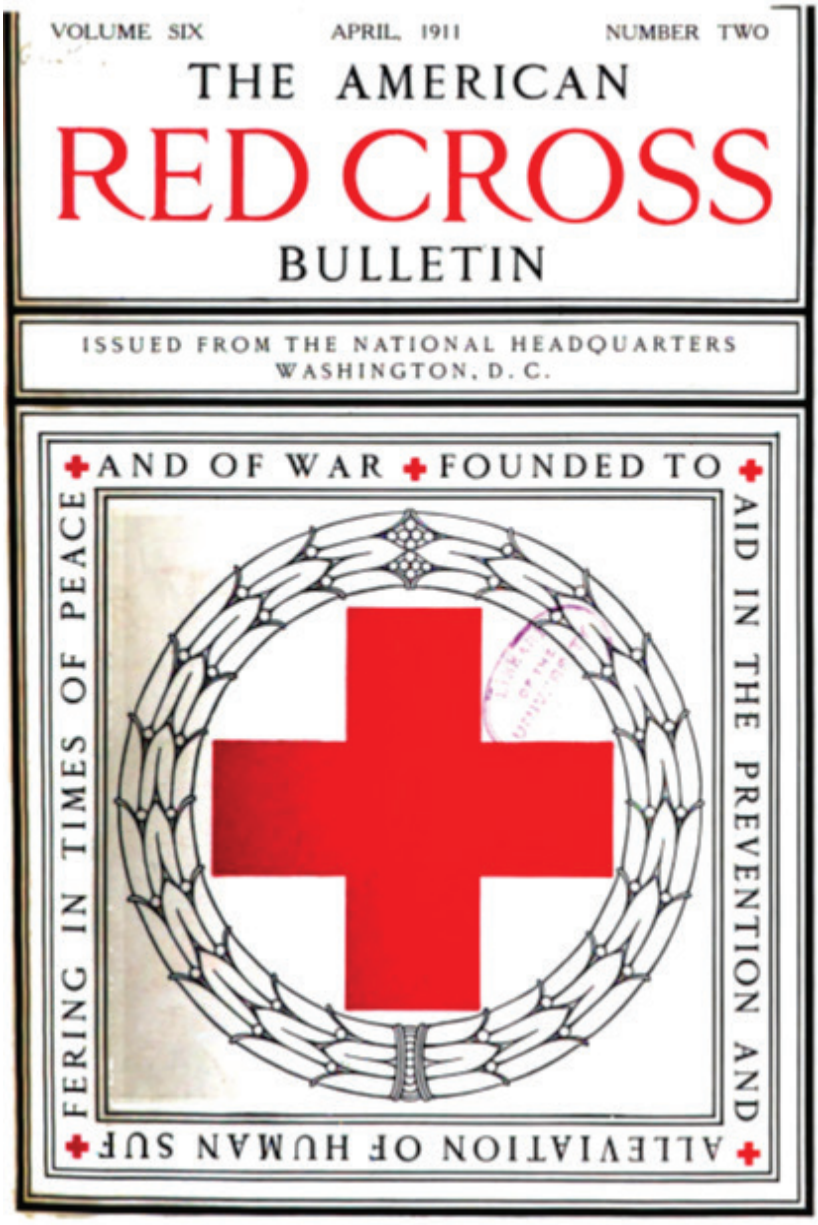

Ek 12. The American Red Cross Bulletin Kapak Örneği

Bölüm 4

İLETİŞİM ARAŞTIRMALARINDA POZİTİVİST METODOLOJİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Birol GÜLNAR[1]

Nihal ACAR[2]

1 Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo- TV Sinema Anabilim Dalı, bgulnar@selcuk.edu.tr. https://orcid.org/0000-0002-7114-1500

2 Arş. Gör. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, nihalacar@cumhuriyet.edu.tr. https://orcid.org/0000-0003-1552-5654

Giriş

İletişim; insanın temel gereksinimlerinden olan, yazılı/sözlü olarak yapılan ve onu diğer canlılardan ayırt eden başlıca özellik olarak tanımlanabilmektedir. İletişim hem toplumsal yaşamın hem de bilimin önemli bir parçasıdır. İletişimin bilimsel bir disiplin olarak kabul görmesi I. Dünya Savaşı ile başlamış ve II. Dünya Savaşı ile de ivme kazanmıştır. İletişim araştırmaları ise insanın toplumsal yaşamda ilişki kurduğu diğer kişiler ile olan süreci ve iletişim kurmaya yarayan bütün kanalları çeşitli açılardan inceleyen disiplin olarak tanımlanabilmektedir.

İletişimin hem kendi sınırları hem de diğer disiplinler ile arasındaki ilişkinin açıklanmasında toplumsal yapının değişkenlerine bağlı olarak farklı yöntemler kullanılmaktadır. Pozitivizm, 19. yüzyılda sistemli bir açıklama modeline getirilmiş ve iletişim araştırmalarında kullanılan ilk yöntem olarak kullanılmaya başlanmıştır (Özüdoğru, 2014: 262). Pozitivizm, temelde doğa bilimlerinde kullanılan nicel bir araştırma yöntemidir. İletişim araştırmalarında pozitivizm; iletişim sürecinin açıklanmasında ölçüm/gözlem/doğrulanma ilkelerini kullanarak bilgiyi ortaya çıkartmayı amaçlamaktadır.

İletişim araştırmalarında pozitivizmin kullanılmasındaki en önemli etken kitle iletişim araçlarının radyo ile başlayan kullanım oranlarının artması olmuştur. İletişim araştırmalarının ilk dönemi radyonun ve ardından televizyonun kitleler üzerindeki etkilerini ölçme amacı güden pozitivist çalışmalardan oluşmaktadır (Aziz, 2006: 9). Bu araştırmalarda kitlelerin izleme alışkanlıklarının belirlenmesinin yanı sıra kitle iletişim araçlarının propaganda amaçlı kullanımının sonuçları da saptanmak istenmiştir. Günümüzde yapılan iletişim araştırmaları ise teknolojik gelişmelere bağlı olarak daha çok internet ve sosyal medya ağları üzerine yoğunlaşmaktadır.

1970'lerde eleştirel akım, nitel araştırma desenlerinin iletişim araştırmalarında objektif sonuçlar üreteceğini iddia etmiştir. Donsbach (2005: 443) ise iletişim araştırmalarında son 50 yıldır nicel araştırmaların artmasına dikkat çekmiştir. 2000 yılının hemen başlarında internet ve 2007 'de ise sosyal medya platformlarının yoğun olarak kullanılmaya başlanması ile pozitivizm, iletişim araştırmalarında metodoloji olarak daha sık kullanılmaya başlamıştır. İşte buradan hareketle iletişim araştırmalarında kullanılan pozitivizm hakkında ilgili literatür taraması ışığında bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

1. Araştırma

Çalışmada öncelikle iletişim araştırmalarının tarihçesi ile pozitivist metodoloji üzerine kısa bir açıklama yapılacak, ardından ise iletişim bilimlerinde pozitivizmin doğası açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışmanın diğer kısmında ise ana akım ve eleştirel akımdan genel olarak söz edildikten

sonra pozitivizm hakkındaki görüşlere yer verilecektir. Sonuç kısmında ise pozitivist metodolojinin iletişim araştırmalarındaki durumu açıklanarak, önerilerde bulunulacaktır.

1.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, literatür taraması ile gerçekleştirilen derleme bir çalışma olarak inşa edilmiştir. Literatür taraması daha önce yapılan araştırmaların detaylı bir şekilde incelenmesidir. Derleme araştırması ise belirli bir alandaki konuların analiz edilmesi ile araştırmacının objektif şekilde sonuca ulaştığı çalışma türü olarak bilinmektedir (Herdman, 2006: 2).

İyi yapılan bir literatür taraması ile araştırmanın gücü belirlenebilmektedir (Karasar, 2016: 31). Literatürün geniş olarak taranması derleme çalışmanın çerçevesini belirlemektedir. Derleme çalışmalarda amaç sürekli vurgulanan bilgilere yeniden yer vermek değil, araştırmalarda çok da üzerinde durulmayan boyutlar üzerine yeni yorumlama ve analiz üretebilmektir. Bu açıdan derleme çalışmalar uzun bir zaman dilimini kapsamakta ve bütün araştırmaların ilk basamağını oluşturan literatür taraması ile başlamaktadır.

1.2. Araştırma Soruları

Araştırma; iletişim araştırmalarında pozitivist yaklaşımın iletişim sorunsallarının çözümünde ne denli tatmin edici olduğu üzerine temellendirilmiştir. Bu temel sorunsala bağlı olarak aşağıda yer alan araştırma sorularına yanıt aranmaya çalışılmıştır:

1. İletişim araştırmalarının tarihçesinde öne çıkan unsurlar (kavramlar) nelerdir?
2. İletişim araştırmaları hangi yaklaşımlardan beslenmiştir?
3. Pozitivist iletişim araştırmalarında ortaya çıkarılmak istenen nedir?
4. Ana akım ve eleştirel akımın pozitivist yöntem hakkındaki görüşleri nelerdir?
5. İletişim araştırmalarında salt bir yöntemden bahsetmek mümkün müdür?

1.3.Araştırmanın Amacı

Araştırmada, iletişim çalışmalarının farklı yöntemler ile yapılabileceğini ortaya koymak genel amaç olarak belirlenmiştir. Bu genel amacın yanında nitel yöntemlerin iletişim araştırmalarındaki önemine de vurgu yapılmıştır.

2. Literatür Taraması

Araştırmanın bu bölümünde, iletişim araştırmalarının tarihçesi, pozitivist metodolojinin temel çerçevesi, ana akım ve eleştirel akımın pozitivizm hakkındaki görüşleri verilmeye çalışılacaktır.

2. 1. İletişim Araştırmalarının Tarihçesine Genel Bir Bakış

19. yüzyılda doğa ve fen bilimlerinden farklı olarak yeni bir bilim disiplini ortaya çıkmıştır. Sosyoloji ile başlayan sosyal bilimler, Comte'nin çabaları sonucunda toplumsal bilinmezliklerin açıklanmasında birçok alanda faaliyet göstermeye başlamıştır. Sosyoloji, 19. yüzyılda henüz bir bilim dalı olarak kabul edilmeyen iletişim disiplinine yönelik çalışmalarda bulunmuştur. İletişim araştırmalarına yönelik ilk araştırmalar da doğrudan sosyoloji bilimi altında gerçekleşmiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısında iletişim disiplini bir bilim dalı olarak kabul edilmiştir (Aziz, 2006: 2010). Radyo ve televizyon yayınlarının başlaması-gelişmesi, uydu yayıncılığına geçilmesi, bilgisayarların üretimi, internetin toplumsal yaşamda kullanımı iletişimin bilim olma sürecini hızlandırmıştır. 1970'lerde iletişim odaklı eğitim-öğretim faaliyetlerinin yapılması (iletişim lisesi ve fakültelerin açılması) ile 2000'lerde iletişimin sosyal medya gibi internet uygulamaları üzerinden kurulması da disiplinin bilim olarak gelişmesini sağlamıştır.

İletişim bilimine ait ilk araştırmalar Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) yapılmıştır. Alana ait yapılan araştırmalarda kitlelerin durumları açıklanmak istenmiş, izler/dinler kitlenin profilleri, tutumları ve izleme alışkanlıkları araştırılmıştır (Aziz, 2006: 2010). Bu araştırmalar I. ve II. Dünya Savaşı dönemlerine denk geldiği için yayınların kitleler üzerindeki propaganda gücü ölçülmek istenmiştir (Çilingir, 2017: 150). Diğer bir ifade ile ilk iletişim araştırmaları kitlelerin siyasi profilini sapmak böylece tutum ve düşüncelere etki etmek amacı ile gerçekleştirilmiştir.

İletişimin bir disiplin olarak varlığı I. ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra önem kazanmaya başlamıştır. İletişim araştırmaları ilk olarak radyo yayınları ile başlamıştır (Erdoğan vd, 2005: 34). Almanya başta olmak Batılı devletler iletişim araştırmalarına yoğunluk vermiştir. Hükümetler, araştırma sonuçlarına göre siyasi planlarını belirlemiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Nazi iktidarının radyoyu propaganda aracı olarak kullanması da iletişim araştırmalarının diğer ayağını oluşturmuştur. Nazi Dönemi, 1933-1939 yılları arasında başlayan ve 1950'ye kadar devam eden izler/dinler kitle araştırmalarının yapıldığı dönem olarak literatürde yer edinmiştir (Kartarı, 2004: 142). Nazi propagandası içeren yayınlar doğal olarak dinleyicilerin iktidara karşı olan düşüncelerini değiştirmeyi ve onlara kendi felsefelerini kabul ettirmeyi hedefleyen sayılı mesajlardan olmuştur. Diğer kitle iletişim araçlarının da siyasi ideolojiler bağlamında kullanıldığı görülmektedir (Sarı, 2014: 242). Haber mektuplarından-gazetelere, telgraftan-telsize, televizyona son olarak ise 20. yüzyılda internete kadar bütün iletişim araçları bu amaca hizmet etmek için ortaya çıkmıştır.

Yukarıda vurgulanan süreç iletişimin bir bilim dalı olarak kabulü ile sonuçlanmıştır. İletişim, ilk olarak ABD'de bilim dalı olarak kabul görmüştür (Aziz, 2006: 11). Bu durum radyo ve televizyon üretimi ile yayınların ilk olarak bu ülkede başlamasının getirisi olarak düşünülmektedir. Güçlü bir iletişim aracı olan radyo, araştırmaların konusu olmuş fakat televizyon kadar popülerlik kazanamamıştır. Nitekim televizyonun hem kulağa hem de göze hitap etmesi, program ve kanal çeşitliliği izleyicinin bağlanma oranını artırmıştır. Bu durum da araştırmaların yoğunlaşması ile sonuçlanmıştır. 1960'larda televizyonun ABD'de yüksek oranlarda kullanımı sonucunda araştırmalar, izleyici çalışmalarına (etki çalışmaları) yönelmeye başlamıştır (Ayhan ve Çavuş: 2014: 32).

İletişimin bilim dalı olarak kabul edilmesi sonucunda görülen önemli bir gelişme de bu alanın sınırlarının diğer disiplinlerden ayrılması olmuştur. Sosyoloji bilimi altında çalışan iletişim bilimleri yöntemi, yapısı ve kendisine ait araştırma alanı olan yeni bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır. Burada şunu belirtmekte fayda görülmektedir; iletişim yeni bir disiplindir fakat teknolojide yaşanan hızlı gelişmeler alanda araştırma yapılmasına çok fazla imkân tanımıştır. İlk araştırmalar ile kuram oluşturma çabaları başlamış, iletişim modellemeleri yapılmıştır. İnternetin kullanımı ile iletişim biliminin disiplinler arası bir bilim dalı olduğu anlaşılmaya başlanmıştır. Çalışmanın alt başlıklarında iletişim araçlarının teknolojik gelişmelere bağlı olarak tarihsel akışı genel hatları ile verilecektir.

2.2. İlk Dönem Araştırmaları: Radyo (1920-1939)

1909 yılında Kaliforniya'da denemesi yapılan ilk radyo yayınlarında öncelikli olarak ticari kaygılar ön plana çıkmıştır (Ulutaş, 2009: 9). Bu dönemde daha çok tecimsel olarak kullanılan radyo I. Dünya Savaşı'nın (1914-1918) başlaması ile yeni bir amaca hizmet etmeye başlamıştır. I. Dünya Savaşı bittikten sonra, 1920'de ABD'de bulunan ve tecimsel bir kuruluş olan KDKA adlı radyoda ilk haber yayınlarına yer verilmiştir (Kuyucu, 2013: 374). Radyo çok kısa sürede de başta Amerika olmak üzere diğer devletlerde kullanılmıştır.

İletişim araştırmalarına ait ilk dönem 1920-1939 yılları arasındaki süreci kapsamaktadır. İlk dönem araştırmaları genel olarak, radyonun dinler kitle üzerindeki etkilerini ölçmeyi amaçlamıştır. Yapılan ilk çalışmalarda alan araştırması uygulanmış ve sormaca tekniğine başvurulmuştur (Aziz, 2006: 11). Böylece kitlelerin dinledikleri yayınlara yönelik bir profil çıkartılmıştır. Ayrıca kitlelerin, etkilenme gücü de saptanmak istenmiştir. Bu da doğrudan propaganda hizmetinin radyo yayınlarında kullanılabileceği fikrini çağrıştırmıştır.

1930 yılında iletişim araştırmalarında yeni bir döneme girilmiştir. 1929'da dünyada yaşanan Ekonomik Buhran iletişim araştırmaları için

olumlu bir gelişme olmuştur (Öztürk, 2017: 161). ABD, 1930 itibari ile radyonun kitleler üzerindeki etkisini sadece iletişim bağlamında değil, alanın diğer disiplinler ile olan etkilerini de belirlemek istemiştir. ABD'de, 1930'da bu amaca yönelik ilk araştırmalar yapılmıştır. Lasswell, I. Dünya Savaşı'nın etkisi ile radyo ve siyaset özelinde propagandanın kitleler üzerindeki etkilerini sapmak istemiştir. 1940 yılında ise yine ABD'de Başkanlık seçimleri ile ilgili araştırma yapılmış ve radyodan yapılan propagandanın seçmen davranışları üzerindeki etkileri önceden bilinmek istenmiştir. Panel tekniği ile 6 ay sürdürülen bu araştırmada 1,5 ay ara ile 4 kez seçmenlerin davranışları ölçülmüştür.

1923 yılında Ana akıma karşıt olarak kurulan Frankfurt Okulu bir başka deyişle Eleştirel Akım dönemin iletişim araştırmalarının farklı yüzünü oluşturmuştur. Frankfurt Okulu, sanayileşme ile kitlelerin kültürden yoksun kaldığını ve radyo yayınlarında kitlelerin hükümetler tarafından kandırıldığını öne sürmüştür (Begtemur, 2018: 54). Radyo yayınlarında hükümetlere ayrılan saatlerin süresinde sınırın aşılması da eleştirilen bir başka yön olmuştur.

Radyonun yeni bir iletişim aracı olması ve sadece belirli bölgelerde kullanılmasına rağmen ilk dönem araştırmaları daha sonraki çalışmalara öncülük etmiştir. İlk dönem araştırmaları, kuramların ve modellerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Sonuç itibari ile bu dönem iletişim araştırmalarında metodolojinin netlik kazanmadığı bir dönem olmuştur. Ayrıca araştırmalar sosyolojinin çalışma disiplinini taklitten de öteye gidememiştir. Bu dönemde bilimsel faaliyetlerin sınırlı olması radyo kullanım oranları ile de ilişkilendirilmektedir. II. Dünya Savaşı'nın başlamasına bağlı olarak radyonun kullanım oranlarının artması, iletişim araştırmalarında hem bilimselleşmeyi hem de nicelik bakımından yoğunlaşmayı başlatmıştır.

2.3. İkinci Dönem Araştırmaları: Yöntem Tartışmaları (1940-1950)

I. Dünya Savaşı'nda radyonun propaganda gücünün anlaşılması ile savaşa katılan bütün ülkeler bu iletişim aracına daha fazla önem vermeye başlamıştır. I. Dünya Savaşı'nda, radyoyu etkin bir şekilde kullanan Hitler bu dönemde radyo sayısını çoğaltmış, daha fazla kitlenin radyo ile tanışmasını sağlamış, yayın sayısında da ilk döneme göre artış olmuştur (Çakı, 2020: 254-255).

İletişim alanı özellikle bu dönemde bilimselleşme faaliyetlerine ağırlık vermiştir. ABD'de ile diğer Avrupa devletlerinde iletişim alanına ait okullarda araştırmalar yapılmıştır. Artık iletişim araştırmalarında dinler kitlenin incelenmesi terk edilmeye başlanmıştır. İlk dönem araştırmalarından farklı olarak dinleyicinin yayınlardan ne aldığı değil de yayıncıların yayınları nasıl verdiği araştırılmaya çalışılmıştır. Diğer bir ifade ile panel ve soru sormaca tekniği yerini çoğunluğu içerik analizinden oluşan pozitivist araştırmalara bırakmıştır (Aziz, 2016: 11).

Ana akımın egemen olduğu bu dönemde daha çok ampirik araştırmalar yapılmıştır. Chicago ve Kolombiya okulları tarafından yapılan deneysel çalışmalar ile iletişim araştırmaları akademik alanda geniş bir yer tutmaya başlamıştır (Yavuz, 2015: 26). İletişim araştırmalarında kullanılan kuramlar da bu dönemde üretilmiştir. Sihirli Mermi Kuramı, Matematik Kuramı, Ekme Kuramı, Suskunluk Kuramı, Gündem Belirleme Kuralı ve Bağımlılık Kuramı literatüre kazandırılmıştır. Ayrıca deneysel ve modelleme araştırmalarına ağırlık verilmesi eleştirel akımın, ana akım karşısında yer almasına neden olmuştur. Böylece iletişim bilimi farklı düşüncelerin ortaya çıktığı bir ortamda tartışılarak incelenmeye başlanmıştır. Frankfurt, Chicago, Kolombiya gibi eleştirel akıma ait okullar özellikle iletişim araştırmalarında kullanılan pozitivist yönteme karşılık; etnometodoloji, göstergebilim, yapısalcılık gibi kitlenin sosyo-kültürel değerlerini araştırmanın içine katan nitel yöntemin gerekliliğini savunmuştur. İlk dönem araştırmalarında görülen ana akım egemenliği böylece sarsılmaya başlamıştır. Nihayetinde iletişim biliminde de diğer bilim dallarında olduğu gibi salt bir yöntem olmadığı ve yeni yöntemlerin varlığı tartışılmıştır.

2.4. Üçüncü Dönem Araştırmaları: Televizyon (1951-1979*)*

1920'den 1970'lerin sonuna gelindiğinde artık iletişim araştırmalarına yönelik bir literatür oluştuğu söylenebilmektedir. Özellikle televizyonun yaygınlaşması kitlelerin iletişim özelinde diğer disiplinler ile ilişkisini ortaya çıkartmış, II. Dünya Savaşı (1939-1945) sonrasında ivme kazanan iletişim araştırmaları 1950'lerde televizyonun icadı ile farklı çalışma alanlarına yönelmiştir. Özellikle ABD'de yapılan araştırmalarda kadınlar, çocuklar üzerinde etki çalışmaları yapılmış ve kuram ile model oluşumları desteklenmiştir (Aziz, 2006: 16). Bu araştırmaların diğer dönem çalışmalarından farkı kitlenin ön plana çıkmış olmasıdır. Medya kitlelere ne yapıyor, sorusu yerine kitlelerin medya ile ne yaptığı belirlenmek istenmiştir (Çakır ve Bozkurt, 2014: 62). Bu iki soru da radyo ve televizyon üzerine olan araştırmaların sayısını artırmıştır. İletişim araştırmalarında sıkça kullanılan kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı ile kitlelerin hangi iletişim aracını kendi istekleri doğrultusunda neden kullandığı, sonunda nasıl bir doyum yaşadığı araştırılmıştır (Üçer, 2016: 4).

Cooper ve arkadaşları (1993), 1970'lerden itibaren iletişim araştırmalarında nitel yöntemlerin daha sık kullanılmaya başlandığını fakat yine de 1965-1989 yılları arasında nicel araştırmanın ağırlıkta olduğunu belirtmektedir. Nicel araştırmaların yapılması iletişim alanının içerik ve nitelik açısından gelişmesini sağlamıştır. İletişim bilimlerinde ortaya çıkartılan araştırmaların sadece kullanılan kitle iletişim araçlarına bağlı olarak yapılmadığı aksine; kadın, kültür, ekonomi, çocuk, cinsellik gibi toplumsal ve sosyal yaşama ait bütün alanlarda yapılabileceği anlaşılmıştır.

Eleştirel akım nitel yöntem ile iletişim araştırmalarında yeni bir dönemi başlatmıştır. Alımlama analizi eleştirel akım araştırmalarında sıklıkla kullanılmış, bir medya mesajının sadece metin ya da medya aracından anlaşılamayacağı; sosyal, toplumsal, ekonomik ve kültürel değerlerin de mesajların okunmasında önemli olduğunu vurgulamıştır (Yavuz, 2013: 33). Günümüzde ise iletişim araştırmaları internet, sosyal medya üzerine yoğunlaşırken alımlama araştırmaları da literatürde yer edinmektedir (Şahin ve Gülnar, 2016; Nisan, 2016; Nisan ve Aslan, 2018; Çömlekçi ve Başol, 2019; Kırık ve Özkoçak: 2020).

1950 yılından itibaren yapılan araştırmaların kitle iletişim araçlarına bağlı olarak çeşitlendiği görülmüştür. Televizyonun kullanım oranlarının artması bu durumda etkili olmuştur 1960'lar ile yapılan etki çalışmaları artış göstermiş, reklam ve seçim için ikna edici modellemeler oluşturulmuştur (Yavuz, 2013: 279). Bu durum da araştırmaların seyrini değiştirmiştir. Televizyonun aile yaşantısına etkileri, eğitim-öğretime katkısı, çocukların zihinsel gelişimi üzerine çalışmalar yapılmıştır. UNESSCO, WHO, FAO gibi kuruluşlar özellikle genç kitleyi hedef alan iletişim araştırmalarını desteklemiştir (Aziz, 2006: 16).

2.5. Dördüncü Dönem Araştırmaları: İnternet ve Sosyal Medya (1980 ve Sonrası)

1980'ler itibari ile eleştirel akım tarafından kültürel çalışmalar ve kadınlara yönelik etnografı araştırmalarına ağırlık verilmiştir (Yavuz, 2013: 33). Eleştirel akım, Marksist görüşler altında medyanın ideoloji, ekonomi, sosyoloji, psikoloji gibi diğer alanlar ile ne yaptığını araştırmıştır. Eleştirel akım, temelde izleyici/dinleyicinin hiçbir medya mesajını hazır olarak almaması gerektiği üzerinde durmaktadır. Kodlanan mesajların altında yatan anlamaların dil ile yapısalcılık, görseller ile göstergebilim, alımlama ile de kitlelere ait olan bütün değerlerin çözümlenerek alınması ya da alınmamasını gerektirmektedir. Böylece kitleler ideolojik ve ekonomik birer meta değil, yorumlayan bilinçli bir medya kullanıcısı olma yolunda ilerleyebilmektedir.

Televizyonun izlenmesi ile ikinci plana itilen sinema filmleri bu dönemde iletişim araştırmalarında önem kazanmıştır. Sinema filmlerinde metin çözümlemeleri yapılarak, mesajlar açıklanmaya çalışılmıştır (Aziz, 2006: 6). Araştırmalarda dil analizleri yapılmış ve kitlelere verilmek istenen mesajların açıklanması yapılmıştır. İlk dönem araştırmalarında kullanılan nicel yöntemin yanı sıra nitel araştırmalar, eleştirel akımda sinema çalışmalarında ağırlık kazanmaya başlamıştır.

1990'ların sonuna gelindiğinde ise ülkeler internet ile tanışmıştır. İnternet teknolojisi de diğer kitle iletişim araçları gibi ilk olarak 1960'larda ABD'de "Savunma İleri Araştırma Projeleri Ajansı" (The Defense Advan-

ced Research Projects Agency/DARPA) tarafından ordunun iletişim ihtiyacını karşılamak için sınırlı sayıdaki bilgisayarda kullanılmıştır (Cerf vd., 1997: 103). İnternet; telefon, mektup, radyo, televizyon gibi geleneksel iletişim araçlarından farklı olarak kişilerarası iletişimde tercih edilmiştir. 1984'te üniversitelerde, 1997 yılı itibari ile de web 2.0 tabanında kitlelerin kullanımına açılmıştır (Body & Ellison, 2008: 213). 2006 yılına kadar çok sayıda web 2.0 tabanlı iletişim formları açılmıştır. Web 2.0'nin kullanımı ise sosyal medya ağlarının ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır.

Sosyal medya ağları 1978 'de bilgisayar teknisyeni olan Ward Christensen ve Randy Suess'ın yazdığı "BBS (Bulletin Board System)" adlı iletişim programı ile kullanılmaya başlanmıştır (Öztürk, 2014: 38). İnternet tabanlı kullanılan ve sadece mesaj etkileşiminden başka bir olanak sağlamayan BBS, 1990'ın başına kadar üniversitelerde akademik araştırmalarda bir yazılım aracı olarak kullanılmıştır (Özpınar, 2016: 31). 1997'de sixDegress.com ile modern anlamdaki ilk sosyal medya ağı olarak kabul görmüş; mesajlaşma, fotoğraf yükleme olanakları sunulmuştur (Atalay, 2015: 26).

Şekil 1: Sosyal Medya Ağlarının Tarihçesi

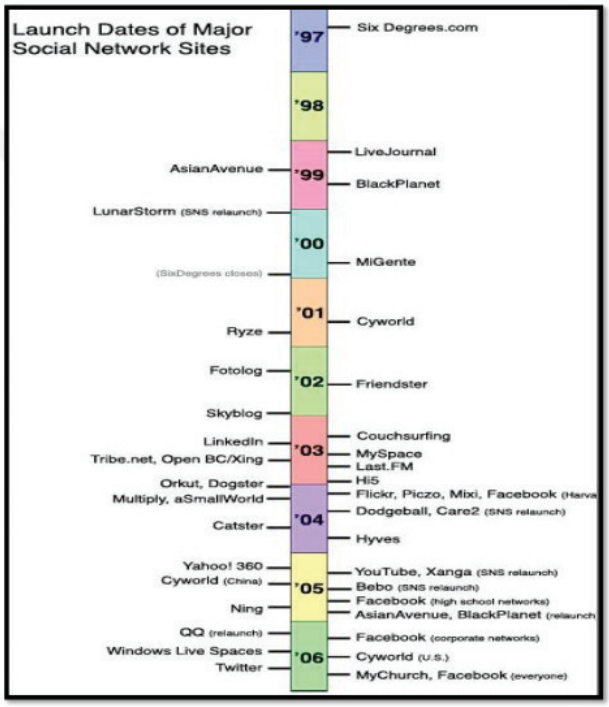

Kaynak: Body, M. D. & Ellison, B. N. (2008). Social Network Sites: Definition, History and Scholarship.
Journal of Computer-Mediated Communication, 13, 210-230.

2004 yılına kadar birçok sosyal medya platformu çevrimiçi kullanıma sunulmuş ve Facebook'un evrenselleşmesi ile kullanıcı betimlemelerine yönelik pozitivist araştırmalar başlatmıştır. Kavut da (2019: 12), iletişim alanındaki araştırmalarda nicel desende yapılan çalışmaların artmış olduğunu vurgulamaktadır. Sosyal medya ağlarına 2006 yılında Twitter, 2010 yılında ise İnstagram eklenmiştir. Bu durum iletişim araştırmalarında yeniden pozitivist araştırmaların artmasını sağlamıştır.

3.Pozitivist Metodolojinin Genel Çerçevesi

Pozitivizm; teoloji ve metafizik sınırlarına girmeyen, sosyal dünyanın fiziksel özelliklerini ölçmeye çalışan bir disiplin olarak tanımlanmaktadır (Riley, 2007: 115; Keat, 1979; 2). Doğa ve sosyal bilimlerin kesiştiği en önemli nokta her ikisinin de metafizik ile başlamış olmasıdır. Epistemoloji kendiliğinden oluşan-gelişen bir alan değildir. Bu açıdan incelendiğinde pozitivizm tarihsel bir bilgidir. Pozitivizm, Comte'nin 3 Hal Yasası'nın son döneminde varlığını kabul ettirebilmiştir. Comte'nin 3 Hal Yasası sadece pozitivist metodolojinin değil, pozitivizme dayanak hazırlayan teolojik ve metafizik dönemleri de içermektedir (Sönmez, 2010: 161). Bilimsel bilginin evrimi sırası ile ele alındığında pozitivizmin en son sırada yer aldığı görülmektedir. 3 Hal Yasası'nın aşamaları şu şekilde açıklanabilir;

Teolojik Dönem*:* Özneye ait düşüncelerin ilk ortaya çıktığı süreçtir. Fikirler temel olarak dini değer yargılarına dayandırılarak üretilmiştir. Toplumsal vakaları insana benzeyen başka bir varlığın yönettiğine inanılmıştır (Sönmez, 2010: 161). Bu dönem düşüncenin hem ortaya çıktığı hem de şekil kazandığı süreç olmuştur. Özne, kendisine ve çevresine ait soyut ve somut olaylar karşısında bir tepkimede bulunamamıştır. Aristetoles'e kadar uzanan teolojik dönemde, olaylar arasındaki ilişki tümevarımcı yöntemden beslenmiştir (Reichenbach, 2013: 34).

Metafizik Dönem: Teolojik evrenin soyutlanmaya başladığı süreç olarak bilinmektedir. Dini bilgilere bağlı olarak olaylar açıklanmaya çalışılmış ve ilişkiler bir önceki spekülatif göstergelere dayanılarak betimlenmiştir (Kalelioğlu, 2019: 1885). Bu aşamadaki en büyük farklılık evreni yönetenin bir varlık değil de doğaüstü güçlere sahip soyut bir güç olduğuna olan inançtır. Toplumsal olaylar ve doğa olaylarının açıklanması bu soyut güçlere dayandırılarak yapılmıştır. Evrendeki mekanik düzenin ve açıklama yasalarının asla değişmeyeceğine olan inanç gelişmiştir fakat soyut güçler ontolojik olarak saptanamamış, olaylar arasında güçlü ilişkiler kurulamamıştır.

Pozitivist Dönem: bilim anlayışında teoloji ve metafiziğin soyutlanarak bilginin sayısal veriler ile rapor edilmeye başladığı süreçtir.

Pozitivizm, metafiziğin objektif ve epistemolojik olarak kabul edilmediği bu süreçte yukarıda vurgulanan diğer 2 dönem gibi kendiliğinden

olmamıştır. Bilinmelidir ki doğa ya da sosyal bilimlerde her olayın analizi öznenin tepkileri sonucunda ortaya çıkmış, bu tepkimede ise bir etki mekanizması belirleyici olmuştur.

Klasik bilimlerinin kullandığı yöntemlere duyulan güven sosyal bilimlerde evrensel bir yasanın gerekliliğini çağrıştırmıştır (Dağtaşoğlu, 2016: 364). 16. yüzyıldan itibaren sosyal bilimler yasa arayan bir disiplin olarak belirginleşmeye başlamış ve 19. yüzyılın başından itibaren hızlı bir gelişme ile doğasına pozitivizmi eklemiştir (Karagöz, 2010, 4). İngiltere'de 1688 yılında meydana gelen kapitalist-burjuva sistemindeki köklü değişiklikler sınıf ilişkilerini farklılaştırmıştır. Sınıflar arasındaki güç dengesi değişimi toplumsal sorunların epistemolojiye kayması ile sonuçlanmıştır (Narski, 2013: 25). Pozitivizmin savunduğu ana temalar uluslararası alanda diğer metodolojilerden farklı olarak daha fazla kabul görmüştür. Bu yöntembilim ile ilk kez doğa bilimlerinden farklı olarak toplumsal yaşama ait değerleri ve temel ilkeleri saptayabileceğine inanılmıştır.

Batı felsefesi geleneği içerisinde yer alan pozitivizm; evrensel bir sistem ve düzen mekaniği olarak ortaya çıkmış, toplumsal ve kültürel değerlerin taraflı çıkarcılığından soyutlanmıştır (Ertürk, 2005: 1- 2). Antik Yunan döneminde kullanılan yöntem, Hume ve Bacon ile işlev, Comte ile de ivme kazanmıştır (Ballıkaya, 2015: 88; Reichenbach, 2013: 53). 18. yüzyılda Fransız burjuva sistemine bir tepki olarak ortaya çıkan pozitivizmin kökenleri 17. yüzyılın başlarında Saint Simon'a dayanmak ile Aguste Comte'nin belirlediği genel ilkelerde geçerlilik kazanmıştır (Salgar, 2011: 105; Keat, 1979: 1).

15. ve 16. yüzyıllarda doğa bilimlerinin bilinmezliğini açıklayan yasaların varlığı 19. yüzyılda sosyal bilimlerin de bir yasaya ihtiyaç duyduğunu ve doğrudan doğa bilimlerinde kullanılan aynı yöntemin toplumsal olayların betimlenmesinde kullanılması fikrini ortaya çıkartmıştır. Fransız Devrimi genel bilim yasalarının değişmesinde ve sosyal konuların incelenmesinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu devrimin meydana gelmesi Aydınlanma Çağı ile ortaya çıkmış, Rönesans ve Reform ile toplumsal düzenin tıpkı doğa bilimleri gibi mekanik bir sistemde işlemesi fikrini belirginleştirmiştir (Demir, 2009: 60).

19. yüzyılda bilim felsefesine yeni bir yaklaşım olarak kazandırılan pozitivizmin salt Comte tarafından ortaya atılan bir metodoloji olduğunu vurgulamak yanlış olacaktır. Nitekim yöntemin Aristoteles, Galileo, Descartes tarafından da çok daha önceki yüzyıllarda kullanıldığı bilinmektedir (Ballıkaya,2015:89). Comte, Aydınlanma Çağı'nın sadece ekonomik, sanayi ve endüstri alanında değil toplumsal konularda da olacağını iddia etmiştir. Comte, tarafsız yaşam standartlarının bilimsel bilgi ile mümkün olacağı iddiası üzerinde durmuştur. Comte, pozitivizmin evrensel toplum dili olacağını ve bu felsefenin de doğa bilimleri gibi sınıflandırılabilece-

ğini, insan zekasına gönderme yaparken, olaylar arasındaki ilişkilerin us tarafından belirlenmesi ve varlığın anlamlandırılmasına katkıda bulunacağını belirtmiş, toplumsal ilerlemenin akışına gönderme yapmıştır (Comte, 2008: 57; Wallon, 2013: 122). Pozitivist metodoloji için insan zekasının, doğanın varlığını anlayacak ve bunu analiz ettikten sonra olabilecek toplumsal eylemler için çıkarımlarda bulunabilecek yeterliliğe kavuşma amacı taşıdığı vurgulanabilmektedir.

Comte (2019: 9) "Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma" isimli eserinde pozitivizmi; insan aklının kendisini vurguladığı, bütün toplumsal olaylara uygun bir şekilde senkron edilebilen bir mantık yürütme disiplini olarak açıklamaktadır. Comte, sosyal olayların bir yasa etrafında açıklanacağını savunurken doğa bilimlerinin genel-geçer olmadığı ilkesinden hareket etmiş ve doğa-insan ilişkisinde tümevarım yönteminin uygulanabileceğini Newton kanunlarını gerekçe göstererek öne sürmüştür (Varel, 2017: 5). Comte, tümevarım ile özneye ait vakaların incelenerek, elde edilen bulguların geniş kitlelerde de aynı sonucu göstereceğini doğa bilimlerindeki nesne-madde ilişkisine benzetmiştir. Comte (2019), toplumsal düzenin ancak pozitivizm ile sağlanabileceğini belirtirken bu metodolojinin bazı özelliklerini de şu şekilde sıralamıştır;

- Araştırmalar somuttur ve değer yargılarından soyutlanmıştır.

- Metafizik ve teolojiden farklılık gösteren rasyonel bir epistemolojidir.

- Evrensel toplumsal faydacılık ön plandadır.

- Yorumlayıcı ya da tarihçi değil, ampiristtir.

- İstatistik ve bilişim araçları metodolojinin temel gereksinimleridir.

- Öznenin eylemleri incelerek toplumun genel bir profili çıkarılmaktadır.

- Temel ilke olarak objektiflik kabul edilmiştir.

4. Ana Akım ve Eleştirel Akımın İletişim Araştırmalarında Pozitivizme Bakışı

Çalışmanın bu bölümünün alt başlıklarında, ana akım ve eleştirel akıma ait bilgiler verilecektir. Bu kısımda her iki akımın pozitivizme bakış açıları, kabullenişleri ve reddetme nedenleri ele alınmaya çalışılacaktır. Çalışmanın sonuç kısmında ise iletişim araştırmalarında pozitivizme yönelik tartışma yapılacak ve öneriler sıralanacaktır.

4.1. Ana Akım: Pozitivizm Tutuculuğu

İletişim araştırmalarında; liberal akım, egemen akım, başat akım, tekel akımı, taraflı medya gibi farklı isimler ile adlandırılan ana akım, Kuzey Amerika'da II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkmıştır (Yurdakul,

2018: 65). Ana akım, bir Amerikan araştırma geleneği olarak da adlandırılabilmektedir.

İletişim araştırmalarında ilk kullanılan yöntem olan pozitivizm, ana akım tarafından geliştirilmiştir (Koç, 2017: 34). Pozitivist araştırmalar ilk başlarda ABD'nde hükümet yanlısı bir tavırla iletişim araçlarının etkilerini ölçmek amacı ile yapılmıştır. Ana akım, pozitivist iletişim araştırmalarının temelini enformasyon kuramı oluşturmaktadır. Model, Bell firmasının telefon laboratuvarında Shannon ve Weaver tarafından 1949 yılında geliştirilmiştir (Yaylagül, 2006: 47). Enformasyon kuramı, iletişim sürecini bilgi kaynağından göndericiye, gönderilen mesajlar ile başlatmaktadır. Aşağıda şekil 2'de görüldüğü üzere, gönderici, mesajları sinyaller haline getirmekte ve kanal aracılığı ile alıcıya iletmektedir. En son olarak ise mesaj hedefe ulaşmaktadır. İletişim sürecinin başarısız olması ise gürültü kaynağının araya girmesi ile gerçekleşmektedir. Bu durumda ise bilgi kaynağı ve hedef arasındaki iletişim süreci ya yanlış olarak bitmekte ya da hiçbir şekilde iletişim kurulamamaktadır. Enformasyon sürecinde, medyanın etkileri, yararları, izleyici/dinleyicinin aktif oluşu, mesajların kitle tarafından çözümlenmesi incelenmektedir. Pozitivist iletişim araştırmaları tam olarak bu sürecin kitleler üzerindeki etkilerini ortaya çıkartmaktadır. Elde edilen sonuçlar ile yeni mesajlar üretilmektedir.

Şekil 2: Shannon ve Weaver'in İletişim Modeli

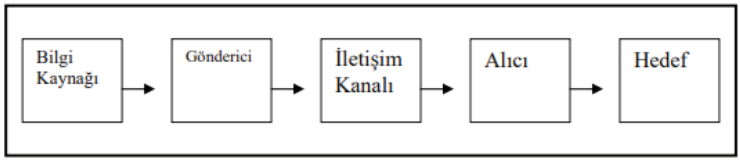

Kaynak: Dennis M. & Sven W. (2005). İletişim Modelleri. Çev: Konca Yumlu. 2. Baskı Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.

Ana akım, 1930-1940 yılları arasında temelde liberal yaklaşımda hakimiyet gösteren serbest pazar ekonomisi üzerine kurulmuş ve ticari amaçlar güden pozitivist araştırmalara yönelmiştir (Nalçaoğlu, 2011: 23-26). Ana akım araştırmaları; ikna, etkileme, propaganda, toplumu kontrol etme ve kitlelerin davranışlarında değişiklik ortaya çıkartma amacı ile devlet-hükümet, özel sektör, muhalefet partileri ile kanaat önderleri tarafından yaptırılmıştır. Bu akım, medyanın nihai amaçlarından olan; bilgi verme, eğitme, iletişim araçlarını kitlelerin yararına kullanma gibi özelliklerden soyutlanmıştır. Enformasyon kuramında görüldüğü gibi sadece mesajın hedefe ulaşıp-ulaşmadığı saptanmaya çalışılmıştır. Ana akım, temelde iletişim araçlarının kitlelere olan etkileri üzerine ampirik deneyler yaparak, somut bilgiler toplamaya

çalışmaktadır. Kapitalist düzenin getirisi olarak düşünülen pozitivist iletişim araştırmaları, özellikle büyük firmalar tarafından, kitlelere gönderilen mesajların çözümleme sürecinde kendini göstermektedir. Enformasyon kuramının ilk olarak Bell telefon çalışanları tarafından geliştirilmesi pozitivist iletişim araştırmalarının yapılış nedenlerine ekonomi özelinde örnek gösterilebilir. Reklam verenler, hükümetler, muhalifler pozitivist araştırma sonucuna göre planlama yapmakta, kitlenin profili oluşturulmakta ve doğrudan verilecek yeni mesajlar da bu sonuçlara göre kodlanmaktadır.

Ana akım iletişim araştırmalarında doğa bilimlerinin temel felsefesinden yararlanmaktadır. Doğa bilimlerinde incelenen bir atoma benzetilen kitleler; bireylerin bir toplamı olarak değerlendirilmektedir. Bütünü oluşturan bireyler etkilerden eşit olarak etkilenmekte ve mesajlara benzer şekilde anlamlar yüklemektedir. Burada pozitivist iletişim araştırmaları tek tipleşmekten beslenmektedir. Ana akım çerçevesinde yapılan iletişim araştırmalarında kitleler tek tipleştirilmiştir (Koç, 2017: 34). Deney ya da anket sonuçlarının da tümdengelim yerine tümevarım ile yorumlanması kitlenin tek tipleştirilmesinin getirisidir.

II. Dünya Savaşı'na kadar olan iletişim araştırmalarında Ana akımın sıkça ele aldığı etki araştırmaları ile kullanıcı profilini belirlemeye yönelik araştırmalar yapılmıştır (Yurdakul, 2018: 65). İlk başta radyonun kitleler üzerindeki etkileri saptanmak istenmiştir Ana akım araştırmaların nicel yöntemi yani pozitivizmi kullanarak; içerik analizi, anket, saha araştırması gibi tekniklere başvurmuştur. Araştırmalardaki süreklilik, benzerlik, tekrar sayısı ve istatistik, sonuçların oransal yakınlığı pozitivist metodolojinin iletişim araştırmalarında devamlılığını sağlamıştır.

Ana akım, iletişim araçlarının toplum üzerindeki etkileri ve işlevlerinin neleri, nasıl ve ne ölçüde değiştirdiğini araştırmıştır. Nitekim radyo yayınlarına yönelik yapılan ilk dinleyici araştırmaları bu amaçlar ile gerçekleştirilmiştir. Bu açıdan pozitivist araştırmalar, iletişim araştırmalarının yanlı tarafını oluşturmuştur. Liberalizme dayanan pozitivizm, temelde ana akımda çarpıtılmış şekilde kullanılmıştır. Özgürlük, serbest düşünce, gibi temel anlamlara gelen ve devlet-hükümetin kitle iletişim araçlarına müdahale etmemesini savunan liberalizm pozitivizme sıkı bir şekilde bağlanmıştır. Ana akım tarafında pozitivizmin; olgular, deney, gözlem, ölçme gibi somut özellikleri liberalizm ile eş anlamlı olarak görülmüştür (Nalçaoğlu, 2011: 26). Ana akımın pozitivizme bağlılığı temelde bu iki kelimenin anlamlarının birbirine yakın olmasından kaynaklanmaktadır. Kelime olarak yakın anlamalarda kullanılsa da gerçekte ana akım, genel olarak mevcut hükümeti desteklediği, güçlü kesimler ile yakın ilişkiler kurduğu, fon destekleri aldığı, gerçekleri çarpıttığı, kitlelerin düşünce ve basın özgürlüğünü sınırladığı, kitleleri adeta bir sihirli iğne gibi zehirlediği iddiası ile eleştirilmektedir (Yaylagül, 2006: 30; Koç, 2017: 62).

Ana akım, iletişim araştırmalarında sadece pozitivist çalışmaların yapılabileceğini savunmaktadır. Tek bir araştırma metodunun bütün iletişim araştırmalarında yeterli olacağını ve raporlamada kitlelerin eleştirel düşünce yapılarının olmadığını iddia etmektedir. Bilginin güvenirlik ölçütü de pozitivizmden başka bir araştırma deseni değildir. Bilginin tarafsızlığını savunan ana akım, pozitivizme bu açıdan sıkıca bağlıdır. (Nalçaoğlu, 2011: 127).

4.2. Eleştirel Akım: Pozitivizmin Reddi

Eleştirel akım, 1923 yılında Frankfurt okulu merkezli, ana akıma tepki olarak Avrupa'da ortaya çıkmıştır (Nalçaoğlu, 2011: 126). 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Avrupa'da iletişim araştırmalarında nesnellik konusu tartışılmaya başlanmış, iletişim araçlarının değerlendirilmesinin döneme özgü koşullar çerçevesinde yapılması fikri doğmaya başlamıştır (Yurdakul, 2018: 67). Bu fikrin ortaya çıkmasının temel nedenini ana akım tarafından bütün iletişim araştırmalarında ısrarla kullanılan pozitivizmin, dönemin sosyo-kültürel değerleri inceleme kapsamına almaması oluşturmuştur.

1940 yılından 1960'lara kadar geçen sürede iletişim araştırmalarında pozitivist çalışmalar ampirik yöntemler ile yapılmıştır. İletişim araştırma yöntemlerinin kitleleri bir madde gibi açıklaması, insanların toplumsal bir varlık olduğunu çalışma dışı bırakmıştır. Kitleler tek tek bireylerden oluşan topluluklar yerine aynı olan bir bütün olarak görülmüştür. Alana ait araştırmalarda kitleleri ilgilendiren ve iletişim sürecine önemli katkıları olan siyaset, ekonomi, toplumsallaşma, toplumsal hareketler, kadın ve çocuk konuları gibi ana konuların ilişkisi üzerinde durulmamıştır. Eleştirel akım, iletişim araştırmalarında sadece iletişim araçlarının etkilerinin araştırılmasının yerine; bireyin toplumsal alan ile bütün olarak yorumlanmasını gerekli kılmıştır. Bu alanların hepsi eleştirel akımın bileşenlerini oluşturmaktadır.

1970'ten itibaren kitlelerin tanımlanmasına yönelik yapılan etki araştırmaları bunalım dönemine girmiştir (Yavuz, 2013: 29). Çalışmalarda kullanılan ampirik sonuçların iletişim araçları ile toplumu açıklamada yeterli olmadığı, gelişme sağlanamadığı üzerinde durulmuştur. Bunalım döneminin ortaya çıkmasında temelde 2 neden etkili olmuştur (Yavuz, 2013: 29).

- İçsel boyut olarak adlandırılan araştırmaların kuram ve yöntem kısmının yetersiz oluşudur. Artık değişen toplumsal yapı ve farklı iletişim araçlarının kullanımı karşısında ana akımın kullandığı pozitivist metodoloji ilerlemeci sonuçlar vermemiştir.

- İletişim araçlarının toplumun bir bütünü olarak görülmediği, siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeler karşısında yetersiz kaldığı dışsal boyutlardır. Dışsal boyutlarda iletişimin diğer disiplinler ile olan ilişkileri

göz ardı edilmiştir. 1970'lere gelindiğinde ise iletişim araştırmalarında bu durum eleştiri almaya başlamış ve kitlelerin bir bütün olarak değerlendirilmesinin yanlış olduğu düşüncesi tartışılmaya başlanmıştır.

İngiltere ve Kıta Avrupası pozitivizme mesafeli yaklaşmış, toplum ile insan bilimlerini bir araya getiren nitel araştırmalara önem vermiştir (Kavut, 2019: 3). Söylem çözümlemesi, göstergebilim, dilbilim, yapısalcılık, feminist ve kültürel çalışmalar, etnografı gibi nitel yöntemler iletişim araştırmalarında kullanılmaya başlanmıştır. Araştırmacılar, iletişim araştırmalarında kullanılan nitel yöntemlere ait desenleri şekil 3'te şu şekilde vermiştir;

Şekil 3: İletişim Araştırmalarında Kullanılan Nitel Araştırma Desenleri

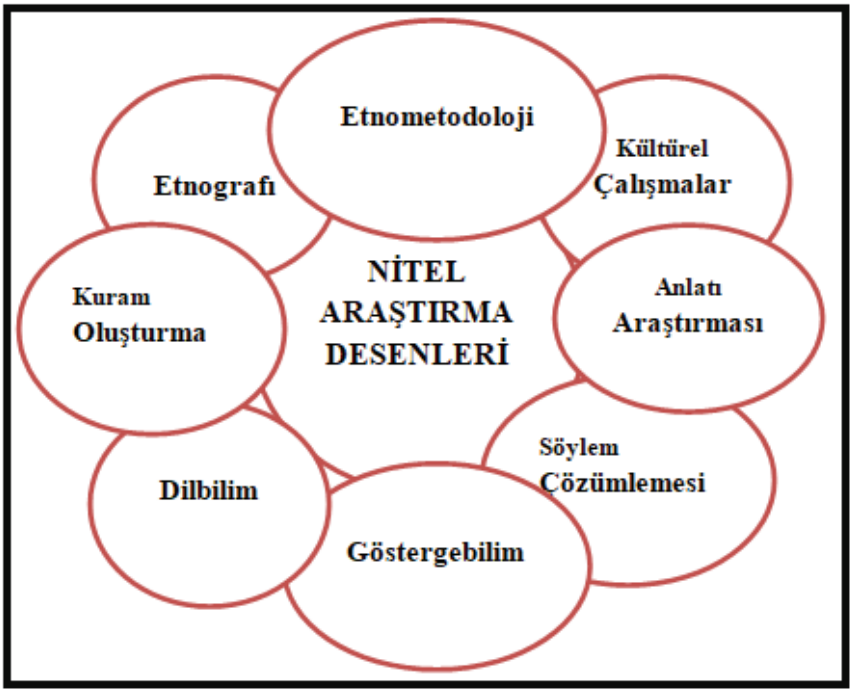

Bu araştırma desenlerinde çalışmanın nesnelerinin aynı olmasından çok, diğer disiplinlerdeki sorunsallara eğilme konusunda bir yöntem birlikteliği oluşturmuştur. Eleştirel akım, bu açıdan iletişim araştırmalarında sonuca ulaşmada anlama ve yorumlamanın diğer disiplinler ile yapılması gerektiğini belirtmektedir (Yavuz, 2013: 29).

İletişim gibi geniş bir disiplinin sadece pozitivist araştırmalar ile yapılamayacağını ortaya atan eleştirel akım, metodolojinin salt tekliğini reddetmektedir. İletişim biliminin temel inceleme konusu insan ve insanı etkileyen değerlerdir (Nalçaoğlu, 2011: 127). Doğa bilimlerinde ise mad-

dedir. İnsanın düşüncelerinin varlığı pozitivizmin çalışma alanını engellemektedir. Bunun yerine kitlelerin ilişkili oldukları bütün toplumsal disiplinler iletişim araştırmaları sürecinde kullanılmalıdır (Kavut, 2019: 3).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmanın üst başlıklarında vurgulandığı üzere iletişim araştırmaları, 1920 yılında pozitivizm ile yapılmaya başlamıştır. Daha net bir ifade ile içinde bulunduğumuz tarih itibari ile iletişim araştırmaları 100 yıldır yapılmaktadır. Bu açıdan iletişim araştırmaları ele alınırken köklü bir tarih yerine, yakın tarih söyleminin kullanılması daha doğru olacaktır. Nitekim literatürde yer alan çalışmalarda da aynı düşünce vurgulanmıştır (Donsbach; 2005; Yaylagül, 2006; Aziz, 2006; Erdoğan, 2009).

İletişim araştırmaları, 19. yüzyılda ağırlıklı olarak doğa bilimlerinde kullanılan pozitivizmden esinlenerek yapılmaya başlanmıştır. İletişim araştırmaları başlangıçta diğer sosyal bilimler (psikoloji, siyaset gibi) sosyolojinin alt basamağında çalışmıştır. İlk dönem araştırmaları (1920-1939) ile iletişim bilimleri sosyolojiden ayrılmaya başlamış, 1960'ların sonu itibari ile de alan kendisine ait bir literatür oluşturmuştur. İletişim araştırmaları temelde ana akım ve eleştirel akımdan beslenmiştir. Literatür incelendiğinde özellikle sosyal bilimler özelinde bu akımlardan iktisat, sosyal hizmetler, psikoloji gibi diğer bilim dallarının da etkilendiği görülmektedir (Pak, 2017; Levent, 2020; Yılmaz vd, 2019). Bu açıdan iletişim araştırmalarının salt kendine has bir araştırma yönteminin olduğunu vurgulamak yanlış olacaktır.

Genel olarak sosyal bilimlerin ilerlemeci değil de yığılmacı bir karakteristiğe sahip olduğu bilinmektedir. Buna bağlı olarak da iletişim bilimlerinde tek bir araştırma yönteminin varlığından bahsetmek olası görülmemektedir. Comte'nin (2019) ve ana akımın pozitivizm ya da eleştirel akımın etnografi, yapısalcılık, göstergebilim, hermenötik tutuculuğu eleştirilmektedir. Nitekim araştırma nesnesi iletişim bilimleri gibi insan olan bilim disiplinlerinde yöntem konusuna kesin sınırlar çizmek olası görülmemektedir. Olası görülen, nesne ve araştırma konusuna uygun yöntem belirlemesinin yapılmasıdır.

Comte, (2019) pozitivist metodolojinin sosyal bilimlerde uygulama alanının, doğa bilimlerinde olduğu gibi nesnelerin arasındaki ilişkinin bilinmezliğini açıklamaya yönelik olmadığını iddia etmektedir. Literatür incelendiğinde özellikle son yapılan pozitivist iletişim araştırmalarında, nesne (konu, olay) ve madde (kitleler) arasında bir ilişki neden-sonuç ilişkisi aranmaya başladığı dikkat çekicidir (Şahin & Gülnar, 2016; Nacakcı, 2018; Dızman, 2019; Duman, 2019). Bu açıdan Comte'nin savlarının sarsılmaya başladığı söylenebilir. İlerlemeci toplum anlayışı ile hareket eden pozitivizm elde edilen analiz bulgularını genelleştirerek, toplumsal alanda

kitlenin yorumlamasını kolaylaştırmayı amaçlayan şekilde çalışmaktadır. Çıkan sonuçlar toplumun geneli baz alınarak tümevarım tekniği ile yorumlanmaktadır. Bu aşamada önemli olan araştırma evren ve örnekleminin iyi seçilmesidir. Daha net bir ifade ile temsil gücü yüksek bir örneklem analiz edilmelidir. Nicel araştırmaların güvenirlik ve geçerliliğin iyi tespit edilmesi gereklidir. Sosyal bilimlerde %3 ya da %5 hata payı ile yapıldığı da göz önünde tutulmalı, araştırmalar titizlikle yapılmalıdır. Tatmin etmeyen araştırma sonuçları, 6 ay geçtikten sonra yeniden yapılarak, test- tekrar teste gidilmelidir.

Diğer yandan pozitivist iletişim araştırmalarının taraflı olduğu bilindiğine göre ne kadar objektif olduğu sorusu ön plana çıkmaktadır. Araştırmacı, çalışmanın daha ilk başından bir görüşe sahiptir ve onu bilimsel olarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu görüşünü doğrulamak için de pozitivizmin objektifliğine tutunmaktadır. Kitlelerin düşünceleri ne kadar sabittir, ya da kitleleri meta olarak düşünmek ve toplumun genelini tek tipleştirerek ölçmeye çalışmak bilimsel araştırmanın ruhuna ne kadar uygun düşmektedir? Yine yapılan iletişim araştırmalarında da sonuçların egemen ilişkileri tatmin edecek şekilde verildiği görülmektedir. Başlangıçtan günümüze değerlendirildiğinde akımın aynı amaçlar doğrultusunda yol aldığı bariz şekilde ortadadır. Ana akım, ilk başlardan günümüze bu sistemde çalışmasına rağmen iletişim araştırmalarının nitelik kazanmasında etkili olmuştur.

Ana akım, iletişim araştırmalarının soru yapısını, yöntemini, içeriğini, sınırlarını ve iletişim araçları ile kitlelerin nelerden, nasıl etkilendiğini belirlemeye yönelik çalışmalar yürütmüştür. İşte tam olarak burada eleştirel araştırmalar kendisini hissettirmiştir. Akım, özellikle kitlelerin somutlaştırılmasını reddetmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise eleştirel kuram pozitivizmi kabul etmemiş, tarihsel, kültürel, feminist, toplumsal ve ekonomik yapıların süreçte etkili olacağını savunmuştur. Eleştirel akımın savları da tarafımızca haklı görülmektedir. Düşüncenin ya da kitlelere ait değer yargılarının olmadığı bir araştırma soyut bir bilgiden öteye gitmemektedir. Akımın temel amacı iletişim araçlarının yansız bir şekilde, kitleleri geliştirecek şekilde çalışmasını sağlamaktır. Ana akımın tümevarımcılığına karşın; tümdengelimciliği yani toplumdaki bütün bireylerin tek başına iletişim sürecinde etkili olduğunu savunmaktadır. Bunun için de toplumundan örnekleme alınan kısımlar ile araştırma sonucuna ulaşılamayacağını iddia etmektedir. Evrende yer alan her birey iletişim araştırmalarında kilit rol oynamaktadır. Disiplinler arası çalışma alanına dikkat çeken eleştirel akım; iletişim araçlarını ile ideoloji yaptığı gerekçesi ile eleştirmektedir. Bu durum iletişim biliminin gelişmesi adına iyi bir hamle olarak değerlendirilmektedir. Eleştirel akım, Marks'ın felsefesi üzerine temellendirmiştir. Özellikle ekonomi-politik bağlamında medya ve siyasi ilişkilerin çarpıklığı üzerinde durmaktadır. Ekonomi-politik, pozitivizmin

reddidir. Pozitivist araştırmaların çoğu belirli grupların hizmetlerini karşılamak için yapılmaktadır. İletişim araçlarını elinde bulunduranlar, pozitivist bilginin objektif şekilde sunumundan çok çıkarlarının devamı için bu araştırma yöntemine yönelmektedir.

Sonuç olarak bu araştırmada iletişim araştırmalarında konunun ele alınışına uygun metodoloji kullanılması önerilmektedir. Nitekim bilimin salt bir metodoloji ile çalışmadığı düşünüldüğünde iletişim gibi çok yönlü bir disiplinin de sadece pozitivizm etrafında çözülemeyeceği aşikardır. Ne pozitivizmin tutuculuğuna ne de nitel araştırmaların reddi kesin olarak kabul edilmemektedir. İletişim disiplininin çeşitliliği her iki yöntemde de farklı araştırmaların yapımına olanak sunmaktadır. Araştırma problemine uygun olan her yöntemin, araştırmanın kalitesini artıran en önemli bileşen olduğu unutulmamalıdır. Araştırmalar buna uygun olarak iletişim çalışmalarına yön vermelidir.

Günümüzde karma araştırma yöntemi de iletişim araştırmalarında tercih edilmeye başlanmıştır. İletişim araştırmalarında karma yöntemin incelenmesinin de alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Aslan, N. B. & Nisan, F. (2018). Poligamik ilişkilerdeki kadın temsillerinde patriarkal kodların çözümlenmesi: Yeni Gelin dizisini alımlama analizi örneği. *TRT Akademi,* 3(6), 520-541.

Atalay, R. (2015). *Lise Öğrencilerinin Sosyal Medyaya İlişkin Tutumları ile Algıladıkları Sosyal Destek Düzeyleri Arasındaki İlişkisi, (Bahçelievler İlçesi Örneği).* (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/.

Ayhan, B. & Çavuş, S. (2014). İzleyici araştırmalarında değişim: kullanımlar ve doyumlardan bağımlılığa. *Selçuk İletişim Dergisi,* 8(2), 32-60.

Aziz, A. (2006). Dünyada ve Türkiye'de iletişim araştırmaları. *Kültür ve İletişim Dergisi,* 9(1), 9-31.

Ballıkaya, C. (2015). Pozitivizm tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ve sosyolojik düşünceye etkileri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* (33), 87-106.

Bayhan, V. (2016). Sosyal bilimlerde "objektiflik" efsanesi. *Mukaddime Dergisi,* 7(2), 217-242.

Begtemur, M. E. (2018). Frankfurt Okulu ve kitle iletişim araçları eleştirisi. *Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(12), 50-64.

Comte, A. (2019). *Pozitif felsefe dersleri ve pozitif anlayış üzerine konuşma.* Ankara: Bilgesu Yayınevi.

Cooper, R., P. W. J. & Dupagne, M. (1993). A status report on methods used in mass communication research. *Journalism and Mass Communication Educator,* 48(4), 54-61.

Çakı, G. (2020). İkinci Dünya Savaşı'nda radyo yayınlarında uygulanan sansürün propaganda posterlerine yansıması. *TRT Akademi,* 5(9), 249-269.

Çakır, V. & Bozkurt, Ö. (2014). Televizyon izleme alışkanlıkları, motivasyonları ve TRT 6: Hakkâri örneği. *Global Media Journal,* 4(8), 61-81.

Çilingir, A. (2017). İletişim alanında içerik analizi yöntemi kullanılarak yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri üzerine bir inceleme. *Erciyes İletişim Dergisi "Akademia"* 5(1), 148-160.

Çömlekçi, F. M. & Başol, O. (2017). Gençlerin sosyal medya kullanım amaçları ile sosyal medya bağımlılığı ilişkisinin incelenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 17(4), 173-188.

Dağtaşoğlu, A. E. (2016). Sosyal bilimlerin epistemolojik temelleri. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları,* (32), 361-376.

Davulcu, E. Ve Mazıcıc, E.T. (2018). İletişim araştırmalarında 2006-2016 yılları arasında yapılan doktora tezlerine ilişkin bir durum değerlendirmesi.

Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi,5(15), 55-73.

Demir, S. A. (2009). Sosyal bilimlere eleştirel bir bakış: Frankfurt Okulu ve pozitivizm eleştirisi. *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi,* (1), 59-73.

Dennis M. & Sven W. (2005). *İletişim Modelleri*. Çev: Konca Yumlu, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.

Dızman, Ş. Z. (2019). Sosyal medyanın boşanmaya etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD),* 6(4), 548-555.

Duman, N. (2019). İntihar ve medya. *EKEV Akademi Dergisi*, 23(77), 323-337.

Donsbach, W. (2005). The ıdentity of communication research. *Journal Of Communication,* 56, 437-448.

Herdman, E. A. (2006). Guidelines for conducting a literature review and presenting, Conference Papers. *Journalagent,* 3(1), 2-4.

Erdoğan İ. & Ark. (2005) Kitle iletişiminde pozitivist ampirik geleneğin kuruluşu: Lazarsfeld ve yönetimsel Araştırmalar. *Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi*, 20(2), 1-43.

Erdoğan, İ. (2009). *Türkiye'de kitle iletişimi: dün-bugün-yarın.* Ankara: Gazeteciler Cemiyeti Yayını.

Ertürk, R. (2005). Pozitivizm üzerine. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi,* 3(11), 1-6.

Kalelioğlu, U. B. (2019). Bilimsel tekrarlanabilirlik ilkesi kapsamında pozitivist metodolojinin evrensel yasalara ulaşma ideali. *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi (IJHE),* 5(12), 1182-1200.

Karagöz, E. (2010). *Sosyal bilimlerde kuram oluşum süreci ve iletişim, iletişim kuramlarının felsefi sosyolojik dayanakları*. İstanbul: Derin Yayınevi.

Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramalar, ilkeler, teknikler*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Kartarı, A. (2004). Bir dönemin gündelik yaşamında radyo. *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 143-146.

Kavut, S. (2019). İletişim araştırmalarında kullanılan yöntem ve teknikler üzerine bir değerlendirme. *Intermedia International e-Journal,* 6(10), 1-14.

Keat, R. & Urry, J. (2016). *Bilim olarak sosyal teori*. Ankara: İmge Kitabevi.

Kırık, A. M. & Özkoçak, V. (2020). Yeni dünya düzeni bağlamında sosyal medya ve yeni Koronavirüs (Covıd-19) pandemisi. *Sosyal Bilimler Dergisi,* 7(45), 133-154.

Koç, P. (2017). *Ana Akım Medyanın İnternet Haber Sitelerinde Çevrimiçi Oyunlara Yönelik Bağımlılık Temsili* (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/.

Kuyucu, M. (2013). Radyonun müzik kutusuna dönüşümü: radyo program türleri ve tercih edilirlik oranları. *NWSA-Humanities,* 8(4), 372-400.

Levent, A. (2020). Ana Akım iktisat ve kapitalizm ilişkisi: eleştirel bir giriş. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 8(2) 483-492.

Nalçaoğlu, N.T. (2011). Kitle iletişim kuramları. Erişim Adresi: auzefkitap. istanbul.edu.tr.

Narski, İ. S. (2013). *Pozitivizm.* İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Nisan, F. (2016). Aşk-ı memnu dizisinin alımlanması üzerine bir çalışma. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi,* 3(12), 47-66

Özüdoğru, Ş. (2014). Nitel araştırmanın iletişim araştırmalarında rol ve önemi üzerine bir deneme. *Global Media Journal,* 4(8), 260-275.

Özpınar, B. (2016). *Geleneksel Medyanın Gündem Belirlemesinde Sosyal Medyanın Etkisi: Soma Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/.

Öztürk, S. (2014). *Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Kapsamında Sosyal Medya (Facebook Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/.

Öztürk, G. (2017). Bir propaganda aracı olarak radyo. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR),* 2(3), 157-174.

Pak, M. D. (2017). Sosyal hizmet ve pozitivist okul ekseninde suç olgusuna eleştirel yaklaşım. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi,* 28(1), 227-246.

Reichenbach, H. (2013). *Bilime yeni pozitivist bakış.* Ankara: Epos Yayınları.

Riley, D. (2007). *The paradox of positivism*. Erişim Adresi: www.cambridge.org

Salgar, E. (2011). *Pozitivist Felsefede Doğrulama Kavramının Yeri (*Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/.

Sarı, Ç. K. (2014). İzleyici araştırmaları ve politik imkân sorunu. *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi,* 1(2), 241-269.

Sönmez, V. (2010). Auguste Comte (1798-1857) Pozitivizm (olguculuk). *DEUHYO,* 3(3), 161-163.

Şahin, M. & Gülnar, B. (20016). İletişim korkusu ve internet kullanımı ilişkisi: Türkiye'deki üniversite öğrencileri arasında bir alan araştırması. *Selçuk İletişim,* 9(2), 5-26.

Üçer, N. (2016). Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı bağlamında gençlerin sosyal media kullanımına yönelik niteliksel bir araştırma. *Global Media Journal*, 6(12), 1-26.

Ulutaş, S. (2009). *Radyonun Yapısal Dönüşüm Sürecinde Habercilik Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/.

Varel, A. (2017). Pozitivizm ve siyaset: yöntembilimsel bir eleştiri. *AİD,* 50(3), 1-25.

Wallon, H. (2013). *Pozitivizm*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Yavuz, Ş. (2011). Kitle iletişim araştırmalarında anadamar/çoğulcu ve eleştirel/ radikal kuram arasında yöndeşme tartışmaları. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi,* 9, 1-15.

Yaylagül, L. (2006). *Kitle iletişim kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Yılmaz, O., Bayrak, F., ve Alper, S. (2019). Wittgenstein'ın psikoloji bilimine dair görüşlerine eleştirel bir bakış. *Curr Res Soc Sci,* 5(2), 130-142.

Yurdakul, H. (2018). Kitle iletişimde haber ve etki: liberal ve eleştirel yaklaşımlar. *Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi, 1*, 62-77.

Bölüm 5

İNGİLTERE'DE SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİNDEKİ GELİŞMELER VE UYGULAMALAR[1*]

Hüseyin ARSLAN[2]
Mert AYDOĞAN[3]

1 * Bu çalşıma "Developments and Practices in the Social Security System in England (İngiltere'de Sosyal Güvenlik Sistemindeki Gelişmeler ve Uygulamalar)" adı ile Journal of Ekonomi 05 (2021) 09–18'de İngilizce olarak yayınlanmıştır. Türkçesini kitap bölümü olarak araştırmacıların ilgisine sunmak ile bilim dünyasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

2 Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi Havacılık Yönetimi Bölümü, harslan@ticaret.edu.tr ; https://orcid.org/0000-0003-0046-8132

3 Araştırma Görevlisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, maydogan@ticaret.edu.tr ; https://orcid.org/0000-0002-1718-1878

GİRİŞ

Kişi kendini güvende hissettiği oranda huzurludur. Güvenlik kavramı geniş bir yelpazeye sahiptir. Can, mal, evlat, yakın-uzak arkadaş ve akraba güvenliği, ülke güvenliği, toplumsal güvenlik… Öz güvenlik, sosyal bir varlık olan insan birey olarak hemcinsi olan diğer insanlarla bir arada yaşamak zorundadır. Bir arada yaşama biçimi ilişkiler ağını örmüş, genişletmiş ve gün geçtikçe geliştirmektedir. Ferdin ve sosyal çevrenin iyi-kötü, rahat-zor, çocukluk-yaşlılık dönemlerinde yükümlülükler, haklar, sorumluluklar edinmesine yol açmıştır. İşte sosyal güvenlik kavramı bu hak ve sorumluluklardan bir tanesidir.

İnsanlığın yeryüzünde yaşamaya başladığı ilkçağ dönemlerinden itibaren insan yapısı gereği sosyal bir varlık olduğundan diğer insanlarla bir arada yaşamıştır. Çalışma hayatı insanların olduğu her yerde var olmuştur.

Sosyalleşme geliştikçe bir arada yaşayan insanların ilişkiler ağı öncelikle aile, akraba, komşu, arkadaş, aynı mekan ve çevreyi paylaşanlar arası ilişkiler ağı olarak gelişmiştir. Buna bağlı olarak içten gelen doğal çalışma dürtüsü veya ihtiyaçlar dürtüsüyle çalışma hayatına atılan insan bu alanda kendine özgü koşulların farkına varmıştır. Bu bakış açısına dayanarak sözlü-yazılı kurallarla işleyen bu çalışma hayatında bazen insanların hastalık, ölüm ve benzeri durumlarda işgöremez hale gelmesinin sonucu olarak farklı çözüm yolları aranmıştır.

İşte burada ortaya çıkan sosyal güvenlik kavramı aslında insanların toplumsallaşmaya ve birlikte çalışmaya başladığı zamandan itibaren var olagelmiştir. İnsanların işgöremez hale gelmelerinden sonra hayatlarında oluşabilecek sorunları çözüme kavuşturmak için kurulan yapılarla bu insanlara sosyal ve ekonomik yönden takviyeler yapılarak çalışma hayatındaki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

Hammurabi yasalarında (Hamza Ateş, 2004) olduğu gibi dinlerin ve kutsal kitapların yoksullara ve işgöremez insanlara yardım çağrısına uyan tüm toplumlar, kendi içlerinde dayanışma ve yardımlaşma kuruluşları kurarak hem yoksullara hem de iş hayatından uzaklaşmak zorunda kalan insanlara yardım etmişlerdir.

Sanayi inkılabı sonrası toplumlarda sosyal güvenliğe yeni bir bakış açısıoluşmuş ve özellikle sanayi toplumu olan ülkelerin çıkarttığı yasalarla artık sosyal güvenlik kalıcı bir olgu haline gelmiştir. Sigorta, sağlık yardımları, tazminat gibi kavramlar hayatımıza Sanayi inkılabı sonrasında girerek yer edinmiştir .Bu süreçte işçi-işveren ilişkilerindeki işçi aleyhine gelişmelere karşı işçilerin birleşerek sendikalar ve konfederasyonlar kurmaları, sosyal haklarını aramak için çeşitli yollar ve yöntemlerle hak arayışında bulunmaları gibi hususlar sosyal güvenliğin dinamik ve çok boyutlu bir olgu olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu ülkelerin yönetimle-

ri ise refah ve gelişmişlik düzeylerine göre işçilerin istek ve ihtiyaçlarına yanıtlar aramış ve bazı uygulamalarda bulunmuş, sistemler geliştirmiş ve bu sistemleri uygulamıştır. Bu ülkelerden biri de İngiltere olup 16. yüzyılda devlet yöneticilerinin üzerine düşünmeye başladığı sosyal güvenlik olgusu, diğer adı Halk Sigortası olan Beveridge Raporu sonrası farklı bir seviyeye ulaşarak sistemleşmiştir (Savaş, 2009, s. 63).

Sosyal güvenlik hakkı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 22. Maddesinde belirtilmiştir. Yine bu hak, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmes'inin 9. maddesinde de belirtilmiştir. Buna göre; "Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, herkesin sosyal sigorta dahil, sosyal güvenlik hakkını tanır." diye açıkça belirtilmiştir (Definitions of the right to social security).

Diğer taraftan ülkelerin ve toplumların ekonomik gelişme düzeyi ile sosyal güvenlik sistemi arasında doğrudan bir ilişkinin var olduğu anlaşılmaktadır. Bu gelişmişlik düzeyine bağlı olarak gelişmiş ülkelerin sosyal güvenlik sistemlerinin gelişmekte olan ülkelere göre daha güçlü ve kapsamlı olması doğal bir vaka olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte insani bir vaka olan sosyal güvenlik sisteminin oluşturulması ve etkin uygulamaları her ülke ve toplumda olması gerekmekle birlikte gelişmekte olan ülkelerin siyasi, idari, hukuki ve ekonomik alt yapı ve düzeylerine gerekçe göstererek bundan kaçınması başta kendi insanına ve toplumuna olmak üzere insanlığa ve yaraşmayacak bir yaklaşımdır (Şenocak, 2009). Her ülkenin kendi insanına daha insani ve müreffeh hayat koşullarını hazırlamak ve sürdürmek üzere gerekli düzenlemeleri yapması ve önlemleri alması önemli bir husustur.

1. Amaç

Bu nitel araştırmada aşağıdaki sorulara cevaplar arandı:

- İngiltere'de bir sosyal güvenlik sistemi var mı?

- İngiltere'de sosyal güvenlik nasıl gelişmiştir?

- İngiltere'de sosyal güvenlik ile ilgili güncel gelişmeler ve uygulamalar olmuş mu?

- Olmuşsa bunlar nelerdir?

- İngiliz Sosyal Güvenlik Sistemi'nin diğer ülkeleri etkileme yeteneği var mı?

İngiltere'de sosyal güvenlik sisteminin sorgulandığı ve varsa gelişmelerin ve uygulamaların araştırıldığı bu nitel çalışmanın amacı bu ülkedeki sosyal güvenlik sisteminin ortaya çıkışı, gelişmesi ve ne durumda olduğunu araştırarak bilime, ülkemizde ve dünyada sosyal güvenlik sistemine etkisi, katkısı olabilir mi hususunu tartışmak ve buna bağlı olarak geliştirilmesine katkı sağlamaktır.

2. Yöntem

Alan ve konu ile ilgili resmi, sivil, akademik birincil ve ikincil kaynaklara dayalı yapılan bu nitel çalışmada Türkçe ve İngilizce dillerinde kitap, tez, makale, İngiliz Sosyal Güvenlik Kurumu(social security), ILO, OECD, BM gibi uluslararası kuruluşların yayın ve raporlarından ve internet kaynaklarından yararlanıldı.

Belirtilen kaynaklardan erişilen ve edinilen bilgiler dikkate alınarak İngiltere'de Sosyal Güvenlik Sistemi'ndeki Güncel Gelişmeler ve Uygulamaları konusunda değerlendirmelerde bulunulmuştur.

3. Kavramsal Çerçeve

3.1. Genel Olarak Sosyal Güvenlik

Sosyal bir varlık olan insanın yaşadığı sürece kendini güvende hissetmesi ile hayatı anlam kazanır. Kişinin hayatının bütün yönleriyle tehlikelerden, risklerden, endişelerden ve kaygılardan uzak olması ile güvenlik duygusu pekişir. Bu çerçevede sosyal güvenlik; bir ülkenin, vatandaşlarının geleceğini ve sağlığını her yönüyle güvence altına almak amacıyla yaptığı faaliyetler bütününe denir. Bir başka tanımı: "bir ülke halkının bugününü ve yarınını güvence altına almayı amaçlayan ve birbiri arasında sıkı bir birlik ve uyum kurulmuş olan bir kurumlar bütünüdür" (Hacıoğlu, 2004, s. 3).

Sosyal güvenlik kavramına bilim adamlarınca birçok tanım getirilmiştir. Bunlardan biri de aşağıda yer almaktadır:

Sosyal güvenlik; sıralı bazı kamu önlemleriyle birlikte, hastalık, iş kazası, doğum halleri, işsiz kalma, iş göremezlik, yaşlılık, ölüm gibi sebeplerle ortaya çıkan ekonomik problemlere ve buna bağlı sosyal rahatsızlıklara karşı, toplumun kendini korumasıdır(Güvercin, 2004, s. 89).

Bir başka tanım ise: "Sosyal güvenlik, kamu sorumluluğu altındaki sosyal güvenlik önlemleriyle hastalık, işsizlik, yaşlılık ya da ölüm sebebiyle geçici veya sürekli olarak kazançtan yoksun bırakan sosyal risklerin etkilerini gidermek için bireysel güvence sağlayan düzenekler bütünü" (Gülcan, 2006, s. 1) şeklindedir.

Sosyal güvenlik terimini oluşturan sözcükleri, anlam yönünden incelersek şu bilgilere ulaşabiliriz. Terimi oluşturan iki kelimeden ilki olan sosyal kelimesi, içinde bulunduğumuz çağda en çok kullanılan kelimelerden birisidir. Bu kelime latinceden Batı dillerine geçmiştir. Türkçe'ye de Batı dillerinden geçmiştir. Sosyal kelimesi 'ictimai' kelimesi yerine kullanılır. İçtimai kelimesinin anlamı ise 'bir cemiyete ait' demektir. İkinci kelime olan güvenlik ise emniyet anlamında kullanılır (Karpuz, 2013, s. 3).

Modern anlamda sosyal güvenliğin ilk örneği 19. Yüzyılın sonlarında Almanya'da Prens Bismarck'ın etkisiyle meydana gelen özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında merkez kapitalist ülkelerde çağdaş anlamda kurumsal bir yapı olarak oluşan, yakın ülkelerde de merkezdekine benzer örneklerine rastlanılan uygulamalar bütünüdür. Bu uygulamalar bütünü en sade biçimiyle bir toplumsal koruma mekanizması şeklinde ele alınmaktadır (Ulutürk ve Dane, 2009, s. 115).

Sosyal güvenlik kavramı, sosyal bilimler literatürüne 1930'lu yıllarda giren bir kavram olmakla birlikte aslında insanlığın en eski gereksinimlerinden olan "gelecekten emin olma" isteğinin nihai sonucu olarak doğmuş ve seneler içerisinde kurumsallaşmıştır (Gül, 2000, s. 51).

Bir kaynağımız da sosyal güvenliği şöyle tanımlamaktadır: "Sosyal güvenlik, bir mesleksel, fizyolojik ya da sosyal ve ekonomik riskten ötürü geliri ya da kazancı sürekli ya da geçici olarak eksilmiş kimselerin geçinme ve yaşama gereksinmelerini karşılayan bir sistemdir." (Gül, 2000, ss. 51-52; Talas, 1979, s. 319-320).

Sosyal güvenlik meselesine daha geniş bir pencereden bakıldığında sistemin amacının; sadece çalışan insanları değil bütün vatandaşları ihtiyaç ve muhtemel tehlikelerden gelir garantisiyle birlikte korumak olduğu görülebilir(Bilman, 2007, s. 7).

Sosyal güvenlik kavramını şöyle özetlemek mümkündür; "Sosyal güvenlik, bir ülke halkının bugününü ve yarınını güven altına almayı amaçlayan ve birbiri arasında sıkı bir birlik ve uyum kurulmuş olan önlemler ve kurumlar bütünüdür (Talas, 1976, s. 4).

3.2. Sosyal Güvenliğin Tarihçesi

İnsan neslinin sosyal bir varlık olarak hayatını sürdürmesiyle birlikte sosyal güvenlik meselesi gündemini meşgul eder. Ancak sosyal güvenliğin tarihsel gelişiminde, literatürdeki kaynaklara bakıldığında bu gelişimin dört dönemden oluştuğu görülmektedir. Bunlar sırasıyla; ilk çağ dönemi, orta çağın başlamasından Sanayi inkılabına kadar geçen dönem, Sanayi inkılabının başlamasından sonraki dönem ve ilk sosyal sigorta sistemlerinin kurulduğu dönemlerdir.

İlk çağ dönemine bakıldığında; yazının bulunmasından önceki eski çağlarda kabile ve kabilenin küçük alt parçası olan ailelerde dayanışma ve yardımlaşma sosyal güvenliğin doğal yolları olarak yorumlanmıştır. Eski avcı kabileleri bir tür üretim ve aynı zamanda tüketim birliği halinde yaşamaktaydılar. Bu birlikte çalışan ve bazı durumlarda çalışamayan herkesin geçimi, her kabilenin kendi imkânları doğrultusunda sağlanabiliyordu (Dilik, 1988, s. 41; Güvercin, 2004). Bu şekilde aileler arasında oluşturulan irili ufaklı birlikler ileride sosyal güvenlik

kurumlarının kurulma ve sonrasında gelişme aşamasında önem arz etmiştir.

Aile içinde dayanışma özellikle tarım ekonomisine geçişten sanayileşmeye kadar olan süreçte sosyal güvenlikte önemli rol oynamıştır. Bu dönemde aile, eski avcı kabilelerine benzer biçimde fakat nüfuz bakımından daha küçük birim halinde, bir tür üretim ve tüketim birliği şeklindeydi. Nesiller değişmekte fakat aile ocağında daimi olarak çocuklar, çalışma çağında bulunanlar yani ortalama olarak 15-65 yaşlarında olanlar ve 65 yaş ve üstü yaşlılar birlikte yaşamaktaydılar (Dilik, 1988, s. 41).Bu dönemlerde insan toplulukları günümüze nispetle ilkel kabileler halinde bir arada yaşamasına rağmen yaş faktörüne bağlı olarak çalışma hayatında belirli bir yaş aralığındaki kesimin çalıştığı anlaşılmaktadır.

Eğer bir ailenin ürettiği mahsulleri biterse ya da finansal destek sağlayacak aile fertleri hasta olursa, o aileye komşuları yardım ederdi. Bu uygulamalara ilk kez Mısır'da rastlanmıştır (Savaş, 2009 s. 56).

Üretim bazı hallerde düşük olsa bile süreklilik göstermekteydi. Çalışanlardan birinin bir hastalığa yakalanması ya da herhangi bir kazadan dolayı işgöremez hale gelmesi veyahut işçinin ölümünde, diğer aile üyeleri, bir ölçüde aksama ile de olsa, üretim faaliyetini devam ettirebilmekteydi (Dilik, 1988, s. 41). Eski çağlarda da çalışma hayatındaki eksikliklerin giderilmesi çalışanlar tarafından sağlanıyordu.

Yoksullara yapılan yardımların M.Ö. 2200-1800 yılları arasında Mısır'da etkin olan ruhani nitelikli kişiler tarafından yapıldığı bilinmektedir (Savaş, 2009, s. 56).

İlk çağ ilkel dinlerinde, bugün Dünyanın üçüncü büyük dini inanışı olan Budizm'de, Museviliğin kitabı olan kutsal Tevrat'ta ve hatta Alman Tanrı efsanelerinde hastalara, yetim kalmış insanlara ve korunmaya muhtaç yabancılara sosyal yardım yapılmasına hükmedilmiştir.

Bu dinlerdeki inanışa göre dilenciler, yardım arayanlar ve yabancılar Allah'ın özel himayesi altında bulunuyordu.

Bunun yanı sıra dini güdülere dayalı olmayan başka bazı uygulamalar da vardı. Örnek gösterecek olursak Yunanistan'da esnaf loncalarının yardımlaşma vakıfları, defin dernekleri ve hasta yardım dernekleri; Roma Uygarlığında hastalık-ölüm sandığı birlikleri gibi vakıf türünde birlikler bulunuyordu(Dilik, 1988, s. 42). Sosyal güvenlik tarihinin gelişiminde dine bağlı uygulamaların toplum üzerinde ne kadar etkili olduğu bu örneklerde görülebilir .

Orta çağın başlangıcından Sanayi inkılabına kadar geçen ve Dilik'e göre ikinci kısım olarak adlandırılan bu süreçte ise meslek teşekküllerinde ve dışında olmak üzere ikiye ayırabileceğimiz yardımlar vukubulmuştur.

Meslek teşekkülleri dışında olan sosyal yardımlar, Hristiyan ülkelerinde manastırlarda olmuştur. Her manastırın içinde küçük çaplı bir hastane mevcuttu. Ayrıca manastır surları dışında yani kasaba ve köylerde de ayrı küçük bir hastane bulunmaktaydı. Bu hastanelerde hastalar ayakta tedavi görmüşlerdir. Hastaların bakım ve tedavileri, yakalandıkları hastalıklarla ve eczacılık alanında bilgi ve tecrübe sahibi özel rahipler tarafından yapılmaktaydı (Dilik, 1988, ss. 48-51). Osmanlı İmparatorluğu'nda ise Hristiyan ülkelerindeki manastırlara benzer yanları olan külliye sistemiyle vatandaşlara tıbbi yardımlar yapılıyordu. Kompleks şeklinde; camii, kütüphane, şifa evi anlamındaki darüşşifa, çarşı, okul gibi yapılardan oluşan bu külliyelerde ücretsiz sağlık hizmetleri sunulurdu.Bunun yanında ücretsiz olarak kısa ve uzun süreli pek çok hizmet verilirdi[4].

Meslek teşekkülleri içerisindeki yardımlaşmalar ise madenciler ve onların dışındaki meslek gruplarının yardımlaşması şeklinde iki ayrı grupta incelenmektedir. Hasta ya da kazaya uğramış madencilerin ekonomik durumlarındaki olumsuzlukların giderilmesi için diğer meslektaşları arasında para toplanılması yöntemi uygulanıyordu. Bugünkü sosyal sigortaların aslında bilinen ilk öncülerini madenciler tarafından kurulan sandıkların oluşturduğu iddia edilmektedir (Dilik, 1988, s. 51).

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise kökleri çok eskilere dayanan ve 13. yüzyıldan itibaren etkinliği dikkat çekmeye başlayan ahilik teşkilatı sosyal güvenlik sağlayıcı kuruluşların Anadoludaki ilklerindendir. "Ahilik teşkilatı, Anadolu'da gelişip yaygınlaşan sanatta, ticarette dayanışma ve yardımlaşmayı esas alan sosyo-ekonomik bir kurumdur" (Arslan, 2015, s. 249) . Ahi birlikleri ve loncalar bugünkü ticaret odaları ve esnaf birlikleri ile karşılaştırıldığında önemli farklılıklar görülmektedir (Demirci, 2003, s. 141). Sosyal güvenlik tarihimizle ilgili geniş bilgi edinmek için dipnota verilen kaynağa bakılabilir[5].

İslam ülkelerinde ise sosyal yardımlaşma hareketleri öncelikle İslam dini ve bu dinin buyruklarına göre oluşturulan teşekküller aracılığıyla pratik hayata aktarılmıştır. Müslümanların kutsal kitabı olan Kur-an'ı Kerim'in emirlerinden zekât verme,karz-ı hasen (Allah rızasını umarak karşılıksız ödünç verme), sadaka-i cariye, infak ve diğer sosyal yardımlaşma ve dayanışma buyruklarına uygun olan sosyal yardımlar Müslüman topluluklarında gerçekleşmekteydi. Kardeşliğin bir simgesi olarak görülen loncalarda ise kurulan sosyal sandıklarla o bölgede yaşayan ve muhtaç durumda olan insanlara yardımlar yapılmaktaydı (Dilik, 1988, ss. 56-62). Sosyal güvenlik kurumlarının oluşumunda dinin önemli bir etkisi olduğu önemli bir tespit olarak ifade edilebilir.

4 Sosyal güvenlik kapsamında vakıflarla ilgili ayrıntılı bilgi edinmek için "Sosyal Politika Aracı Olarak Vakıflar ve İstihdam Etkisi" isimli çalışmaya bakılabilir (Arslan, 2017).

5 Türk Sosyal Sistemi Sosyal Sigortalar Hukuku(Alper, 2016).

Sanayi inkılabının ortaya çıkışı ile köklü değişimlere uğrayan toplumsal hayat, en önemli reformlarından birini sosyal güvenlik alanında yaşamıştır. Üretim ilişkilerinin hızlı bir şekilde değişimine bağlı olarak toplumsal yapı ve iş bölümü değişmiştir. Toplum kısa sürede iki önemli ve temel sınıfa bölünmüştür: çok zenginleşen kapitalist kesim ve tek gelir kaynağı emek gücü olan yoksul işçiler. Batı Avrupa'yı etkisi altına alan toplumsal sınıf değişimi zamanla Avrupa ve diğer kıtalara da yayılmıştır.

Yukarıda ifade ettiğimiz gelişmelerin son dönemi olarak ilk sosyal güvenlik sistemlerinin kurulduğu dönemde Batı Avrupa'da sosyal güvenlik sistemlerinin gelişimi genellikle ikiye ayrılarak incelenmiştir. Bunlar:

- Klasik dönem olarak isimlendirilen ve Almanya'da Prens Bismarck'ın etkisinin ürünü olarak sosyal sigortaların ilk kez kabul edilmesiyle başlayan dönem.
- I. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönem (Güvercin, 2004, s. 90).

19. yüzyılın sonlarında Almanya'da Almanya Şansölyesi Ottovon Bismarck (1815-1898), imparator William'ın meclise yazdığı "… *İşyerinden yaşları ve iş göremezlikleri nedeniyle engelli olanlara bu sağlam temele dayanarak devletin bunlara iyi bakması gerekir."* mektubundaki düşünceye dayanarak (Social Security, 2019) önemli bir sosyal politika aracı olarak düşündüğü sosyal güvenlik meselesini bizzat kamuyla paylaşmaya ve anlatmaya çalışmıştır. Bir taraftan emek gücünün yeniden oluşmasına imkân veren, diğer taraftan da işçileri sistem ile birleştirmeyi kolaylaştıran bir sosyal sigorta modeli oluşturarak modern anlamda, bu alanda dünyada ilk adımı atmıştır. Almanya'yı, devamında yakınlarındaki diğer Avrupa ülkeleri izlemiştir. Özellikle iki dünya savaşı arasında yani 1920 ve 1940'lı yıllarda ve II. Dünya Savaşı sonrası dönemde sosyal güvenlik alanındaki çalışmalar yoğunlaşarak günümüze kadar gelmiştir (Güvercin, 2004, s. 91).

İşçi sigorta sistemi olarak isimlendirilen Bismarck modeli, ülke içerisinde tüm çalışanların sosyal güvence haklarından yararlanmalarını amaçlamıştır. Bu sistem Almanya'da uygulanmaya başlanmış, devamında Fransa, İtalya, Avusturya, Belçika, İsveç, Norveç ve Türkiye gibi ülkelerde de uygulanmıştır (Çalışır, 2016, s. 27).

Bu sistemin finansmanı, yararlanan işçilerin ödedikleri sigorta primleri vasıtasıyla sağlanmaktadır. "Karşılıklılık ilkesi" adı verilen bu durumda sadece prim ödeyen kişiler ivaz hakkına sahip olur (Savaş, 2009, s. 63).

Bismarck, 1880 yılında iş kazalarından işverenlerin sorumlu olduğunu öngören kanunda temel değişiklikler yapılmasını gündeme getirdiğinde, düşüncelerini 3 noktada toplamış ve şu şekilde açıklamıştır:

- İşverenlerin sorumluluğunun düzenlenmesi yerine, bu konuyla alakalı bir sigorta kurumu kurulmalıdır.
- Tazminatlar azaltılmalıdır fakat yardım yapılan hallerin yani işçilerin karşılaştığı risklerin kapsamı genişletilmelidir.
- Bir devlet sigortası kurulmalıdır (Dilik, 1988, s. 77;(A.R., 2008)).

Bismarck'ın üzerinde durarak oluşturmak istediği sistem, modern Dünya'nın ilk sosyal güvenlik sistemlerinden sayılır.

Bismarck, yukarıda da bahsedildiği üzere, iş kazaları sigortasının devlet eliyle yani bir sigorta kurumuyla yürütülmesinin sağlıklı olacağı görüşünü savunuyordu. Bu anlamda hazırlamış olduğu bir "iş kazaları sigortası" tasarısını 8.3.1881'de meclise sunmuştur (Dilik, 1988, s. 78;(A.R., 2008)). 1800'lerin Almanya'sında, Sanayi inkılabının etkileri görülmeye başlanmış, mecliste işçi ve iş kazalarıyla ilgili yasa önerileri görüşülür olmuştu.

Alman Meclisi, tasarının tamamını değil bir kısmını desteklemiş, zorunlu sigorta kabul edilerek, sigorta finansmanına devlet katkısını reddetmiştir. Eğer bu haliyle zorunlu sigorta sistemi devam etseydi sadece yardımlar ve sigortalılardan kesilecek olan primlerle ayakta kalmaya çalışacaktı. Ancak durum farklı bir yön alarak bu aşamadan sonra hükümet malullük sigortasının kuruluşunu tartışmıştır. Bu tartışmalar sonucunda Alman hükümeti bu konudaki tasarıyı 1888 yılı sonunda meclise sunmuştur (Dilik, 1988, ss. 78-79-80;(A.R., 2008)).

Anılan bu tasarının görüşülmesi esnasındaPrens Bismarck bütün gücü ile şahsi ağırlığını ortaya koyarak tasarının kanunlaşmasını sağlamıştır. Bu girişimi ile bugüne değin kendi adı ile anılan sosyal güvenlik sisteminin kurulmasına ve günümüze ulaşmasına yol açmıştır.Malullük ve Yaşlılık Sigortası Kanunu adı verilen Bismarck kanunu 22.6.1889'da resmi gazetede yayınlanarak 1.1.1891'de yürürlüğe girmiştir (Dilik, 1988, ss. 78-79-80;(A.R., 2008)).

Sosyal güvenlik kavramının tarihi incelendiğinde, özellikle Sanayi İnkılabı sonrası başta İngiltere olmak üzere Avrupa kıtası ve devamında tüm Dünya ülkelerinde ortaya çıkan işçi haklarını korumaya yönelik hareketlerin ortaya çıkışı ve sendikacılık büyük bir rol oynamıştır. Çalışan kesimin sosyal ve yan haklarının oluşumu ve korunması bu ülkelerin kanunlarına yansıyarak sosyal güvenlik kavramı yasal bir zemine kavuşmuştur. Aynı zamanda İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde yer alması ve insanın çalışma hakkı gibi doğal bir hakkı olarak kabul görmesi de devletleri bu alanda yasal düzenlemeler yapmaya teşvik etmiştir (Hekimler, 02 / 2009; Definitions of the right to social security).

Bu çalışmanın araştırma sürecinden de anlaşıldığı gibi her ülke ken-

di dinamikleri doğrultusunda yıllar içerisinde bir sosyal güvenlik sistemi oluşturmuştur. Bazı ülkelerde, çok etkin bir sosyal güvenlik sistemi oluşturulmuş iken, birçok ülkede bu yönde modern anlamda bir sistem oluşturulamamış ya da ihtiyaçlara cevap verebilecek bir sistem kurulamamıştır (Hekimler, 02/2009).

Bu çerçevede sosyal güvenlik sistemi konusunda birçok ülkede ortak bazı ilkeler olabilir. Bunlar, sosyal sigorta ve sosyal yardımlara dayalı bir modeli benimsemek, geniş kitleleri ekonomik güvenceye kavuşturmak, sosyal korumada asgari ölçü tespit etmek ve devletin belirli bir düzeyde de olsa sosyal güvenliğin finansmanına katkı sağlaması (Şenocak, 2009) gibi ilkeler olarak saymak mümkündür. Ülkeler ve devletler olarak insanlık birbirinin deneyimlerinden yararlanma yeteneğine sahip olduğu için sistemin bütününden veya kimi ilkelerinden yoksun olanların diğerlerinden esinlenerek ve kendi insan ve toplum şartlarına uyarlayarak uygulaması mümkündür. Bu bakış açısı ile İngiltere Sosyal Güvenlik Sistemi'ni araştırma gereği duyuldu.

4. Bulgular

4.1. İngiltere'nin Sosyo-Ekonomik Görünümü

İngiltere bugün dünyanın beşinci büyük ekonomisine sahiptir. Bunun yanında 53 ülkeden (Mackrell, 2019) oluşan commen wealth grubu ülkelerinin başıdır (British Council, 2018). Bu ülkelerin toplam nüfusu yaklaşık 2,4 milyardır. Bu durumda İngiltere sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel olarak bu nüfus ile te etkileşim içerisindedir demek mümkündür (British Commonwealth Countries 2019, 2019).

IMF verilerine göre, 2017'de İngiltere'nin nüfusu 65 milyonu geçmiştir. İngiltere, Birleşik Krallık nüfusunun %84'ünü oluşturmaktadır. 2018 yılında İngiltere nüfusunun 66,5 milyona ulaşması beklenmektedir. Ülkede nüfusun %18'ini 65 yaş üstü kesim oluştururken, 16 yaş altı nüfusun oranı %17,5'tur. 2019 yılı nüfusu 66,993,218'dir (https://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/, 2019).

İngiltere, Avrupa Birliği içinde Almanya'dan sonra ikinci büyük ekonomidir. Londra ve Güneydoğu bölgesi GSYİH'nın %30'undan fazlasını oluşturmaktadır. Büyük Londra olarak tanımlanan alan ise AB'nde refah düzeyi en yüksek olan alandır. Londra'da gelir dağılımı oldukça dengesizdir ve ülkenin gelir düzeyi en düşük insanları da burada yaşamaktadır.

İngiltere ekonomisinde GSYİH'nın yaklaşık üçte ikilik kısmı özel tüketim kaynaklıdır. Diğer pek çok gelişmiş ülkede olduğu gibi imalat sanayinin payı giderek azalmaktadır.

GSYİH, 2009 yılında % 4,9 oranında daralmıştır. 2010 yılında ülke ekonomisi % 1,3 oranında büyüyerek resesyondan çıkmıştır. 2016'da %

1,9 olan büyüme oranı, 2017'de % 1,8 olarak gerçekleşmiştir(https://www.ticaret.gov.tr/, 2018).

OECD ekonomik raporuna göre; 2018 yılında ekonomik büyümenin %1.4 olacağı ve 2019 yılında %1.3 ile ılımlı seviyede kalacağı öngörülmektedir (OECD Economic Outlook, 2018, s. 233).

İngiltere'deki işsizlik oranı Ocak 2019 itibariyle %3.90 seviyesindedir. Ülke tarihi boyunca en yüksek işsizlik oranı %12 olmuştur. En düşük oran ise %3.40'tır. Bunun yanında işgücüne katılım oranı yine Ocak 2019 itibariyle %79.3 gibi oldukça yüksek bir seviyededir. Genç nüfustaki işsizlik oranı ise %10.6 civarında seyretmektedir(https://tr.tradingeconomics.com, 2019).

Bu ülkenin istihdam oranları incelendiğinde ise sektör bazlı olarak hizmet sektörü ilk sıradadır. Çalışanların %79.7'si hizmet sektöründe çalışırken, %18.5'u sanayi ve %1.1'i tarım sektöründe çalışmaktadır (https://www.icep.com.tr/ulkeler-rehberi,2019)

İstihdama katılan kişi sayısı çeyrekte 28.000 artarak Mayıs 2019'a kadar üç ayda 32.75 milyon rekor seviyeye yükselmiştir.Serbest meslek sahibi kişilerin sayısı 123.000 kişi artarak 4.96 milyon rekor seviyeye yükselmiştir.İşsiz sayısı ise çeyrekte 51 bin azalarak 1,29 milyona gerilemiştir. Yine 18 ila 24 yaş arası ekonomik olarak faal olmayan insan sayısı 70.000 artarak 1.69 milyona ulaşmıştır.Bu dönemde etnik azınlıklara ait ortalamanın üstünde işsizlik oranları, istihdam yetersizliği oranı ve ikinci meslek sahibi kişilerin sayısı düşmektedir(Office For National Statistics, 2019).

Kadın istihdamı ile ilgili verilere bakıldığında özetle aşağıdaki oranlar karşımıza çıkmaktadır. İngiltere'de, Ekim-Aralık 2018 döneminde 16 yaş ve üstü 15,3 milyon kadın istihdam edilmiştir. Bu tarih itibariyle kadınların istihdam oranı % 71,4'tür, bu rakam karşılaştırılabilir kayıtların 1971'den başlamasından bu yana en yüksek orandır. Erkek istihdam oranı ise % 80,3'tür (Powell, 8 March 2019).

Bu çerçevede 9.0 milyon kadın tam zamanlı çalışmış iken 6.3 milyon kadın yarı zamanlı çalışmaktaydı. İstihdamda edilen kadınların % 41'i yarı zamanlı çalışırken erkeklerin yarı zamanlı istihdam oranı % 13 idi (Powell, 8 March 2019).

Kadınların istihdamı ile ilgili sektörel dağılım ise şöyledir; sağlık ve sosyal işler (Eylül 2018'de kadınlar tarafından yapılan tüm işlerin % 21'ini oluşturmaktadır), toptan ve perakende (% 14) ve eğitim (% 12). Sağlık ve sosyal işler sektöründeki işlerin % 79'u ve eğitim sektöründeki işlerin % 70'i kadınlar tarafından yapılmıştır (Powell, 8 March 2019).

İstihdam, işsizlik, ekonomik faaliyetsizlik ve Birleşik Krallık ile ilgili diğer istihdama ilişkin istatistik verileri ve tahminleri için (Office For National Statistics, 2019) kaynağına bakılabilir.

4.2. İngiltere'de Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi

İnsanlık tarihi boyunca sosyal güvenlik meselesi fertleri ve toplumları olduğu kadar yönetimleri de ilgilendirmiştir. Çalışma hayatının olduğu her sektörde ortaya çıkan sosyal güvenlik meselesi, farklı ülkelerde, farklı kanunlarla tanınmıştır. Çalışanlar tarafından bir hak olarak görülen sosyal güvenliğin dünya ülkelerindeki uygulamaları birbirinden oldukça farklıdır. Sosyal güvenlik, bir insanlık ve yurttaş hakkı sayılır. Batılı ülkelerin anayasalarında insanlık ve yurttaşlık haklarının yer edinmesinin öncüsü olarak Latince "Büyük Özgürlük Fermanı" diye isimlendirilen "Magna Carta Libertatum" bilinir (Claire Breay, 2014). Bu yasanın yanı sıra İngiltere'de sosyal güvenlik bağlamında önemli sayılabilir diğer gelişmeler ise İngiliz yoksulluk yasası ve Beveridge Sistemidir.

4.2.1Magna Carta

İngiltere'nin ilk anayasal hukuk belgesi olarak isimlendirilen Magna Carta, 1215 yılında, Kral John (1167 – 1216) ile Baronlar arasında imzalanmıştır. Bu belgeyle birlikte kral, bazı yetkilerini bırakmış ve bu durum sonucunda toplumsal anlamda denge sağlanmıştır (Gülüşür, 2010, s. 9; Claire Breay, 2014).

Fransa ile yaptığı birçok savaşı kaybeden Kral John, bu durumun faturasını halkına vergi artışı olarak kesmiştir. Bunun sonucunda baskıcı politikalardan bunalan Baronların, ülkede başlattığı isyanlar sonucunda Magna Carta'yı, Kral John'a imzalatmışlardır. Magna Carta, İngiliz ve Amerikan anayasalarının temeli olarak gösterilmektedir (Arif, 2015, pr. 1).

Magna Carta'yı dünyada bu denli önemli kılan unsur, içerisindeki maddelerin temelinde yatan adalet ve özgürlük temalarıdır. Bu temaları anlayabilmek için 39. ve 40. maddelerini okumak gerekir.

Magna Carta fermanının 39. maddesi şu şekildedir: "Hiçbir hür kişi, ülke kanunlarına göre yasal bir şekilde muhakeme edilip hüküm giymeden tutuklanamayacak,haklarından ve mallarından mahrum bırakılamayacak, sürülemeyecek, herhangi başka şekilde kötü muameleye maruz bırakılamayacaktır. Hiçbir hür kişiye zor kullanmayacağız ve başkalarının zor kullanmasını istemeyeceğiz."

Fermanın 40. maddesi ise: "Hak ve adaleti kimseye satmayacağız, reddetmeyeceğiz ve geciktirmeyeceğiz."(Claire Breay, 2014) şeklindedir.

Bu maddeler İngiliz sosyal güvenlik sisteminin temelini oluşturmuştur. Bu maddelerde dile getirilen kişi hak ve özgürlüklerinin yanı sıra hak

ve adaletin uygulanma biçiminin istenmesi sonraki gelişmeleri de doğal olarak etkileyecektir.

4.2.2 İngiliz Yoksulluk Yasası

Avrupa'nın birçok ülkesinde, 16. yüzyıldan sonra yoksullara yardım edilmesi gerektiği kamusal bir zorunluluk olarak algılanmaya başlanmıştır. Devletler bu konuda direkt sorumluluk almaktan kaçınırlarken İngiltere'de, yoksullara yardımda bulunma sorumluluğu yasalarla devlet yönetimlerine verilmeye başlanmıştır (Gül, 2000, s. 55).

Ülkede 1300'lü yılların ortasından 1800'lü yıllara kadar Yoksulluk Yasaları yürürlüğe konmuştur. Konulan bu yasaların uygulanma sorumluluğu İngiltere ve Amerikan yerel yönetimlerine verilmiştir (Ersöz, 2005, 765;(Poverty and the Poor Laws, 2019)).

Bu durumun kurumsallaşmasıyla alakalı ilk adımlar 17.yüzyılın başlarında Kraliçe I. Elizabeth (1533 – 1603) döneminde atılmıştır . "1601 Yoksulluk Yasası" ile kentleşme ve sanayileşmenin oluşturduğu işçi sınıfı ve kötü çalışma koşullarının yarattığı giderek artan yoksullaşmanın ne kadar yüksek düzeylerde olduğu ortaya çıkmıştır (Gül, 2000, s. 55). Bu yasa, özünde bakıldığında kırsal kesimden kentsel kesime işçi sıfatıyla göç eden insanların, kent yaşamına adapte olamayarak yoksul duruma düştükleri hallerde yönetimce korunması adına yürürlüğe girmiştir (McIntosh, 2019).

Bu yasayla birlikte devlet tarafından yardım yapılacak yoksullar üçe ayrılmıştır. İlk grupta, yoksulluğu toplumca herkes tarafından kabul edilenler ve kör, sakat, elinde olmayan nedenlerle işsiz kalanlar vardır. Bu gruba yardım olarak barınacak yer ve yiyecek sağlanması öngörülmüştür. İkinci grupta, herhangi bir sakatlığı olmayan, çalışabilecek durumda olmasına rağmen çalışmayan yoksullar dâhil edilmişlerdir. Bunların kamusal işlerde, devletin isteği doğrultusunda, gerekirse zor kullanılarak çalıştırılması, çalışmadıkları takdirde cezalandırılmaları kabul edilmiştir. Son grupta yer alan yoksullar ise yetim yani kimsesiz çocuklardan oluşmuştur. Bunlara kamu yurtlarında ücretsiz barınma ve ücretsiz eğitim imkânları sunulması kararlaştırılmıştır (Gül, 2000, s. 56; McIntosh, 2019).

Bu yasayla amaçlanan; cüzi miktarlarda yapılan yardımlarla ülkedeki dilenciliği ve sosyal karmaşayı ortadan kaldırmaktır.

4.2.3 Yoksulluk Yasaları Sonrası

Sosyal güvenlik kavramı ve sosyal yardımlar alanı 19. Yüzyıl ile birlikte işçileri ve toplumun diğer sınıflarını kapsayacak şekilde geliştirilmiştir. Bu dönemde İngiltere'de "Friendly Societies" isimli yardım kuruluşları doğmaya başlamış ve devletin bizzat yardımlarıyla hızla gelişmiştir. Bu yardım kuruluşlarının yaptığı yardımlar sadece ölüm ve hastalık alanların-

da olmuştur. Bu yardımları, kuruluşa ödeme yapan işçilere sağlamışlardır (Gül, 2000, s. 57;(Chodes, 2019)).

İngiltere'deki bu kuruluşları birebir olmasa da kısmen Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ahilik ve lonca teşkilatlarına benzetebiliriz. Esnaf dayanışması olarak günümüzün kooperatif kurumlarına benzeyen bu teşkilatlarda da öncelikle ticaretin yaygınlaştırılması, mesleki eğitimlerin verilmesi amaçlanırdı. Hem dini hem de ticari dayanışmayı kuvvetlendiren bu teşkilatlarda esnaf, sandıklara kazandıklarının belli bir miktarını bağışlardı. Sandıklarda biriken gelir, ihtiyaç sahipleri için harcanırdı. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için "Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları" isimli çalışmaya bakılabilir (Bayram, 2012; Chodes, 2019).

İşsizler Yasası (1905)

Ülkede 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çok sayıda yasa çıkarılmış ve bu yasalarla İngiliz vatandaşların büyük çoğunluğuna asgari düzeyde sağlık ve çalışma standartları sağlamak amaçlanmıştır. Yürürlüğe giren İşsizler Yasası (The Unemployed Workmen's Act of 1905) ile vergi yükümlüleri yanında işsiz insanlara iş yaratma, çalışma kolonileri oluşturma ve işgücü değişimi sağlama konularında bazı yerel birimlere yetki verilmiştir (Ezer, 2016, s. 90;J.Brown, 1971). Burada amaçlanan asgari düzeyde tüm vatandaşların asgari geçim düzeyini sağlamaktır.

İşçi Tazminatları Yasası (1906)

İşçi Tazminatları Yasası (The Workmen's Compensation Act 1906) ise İşsizler Yasası'ndan bir yıl sonra, 1906 yılında çıkarılmış; bu yasayla birlikte İngiltere'de ilk defa belli başlı meslek hastalıklarından dolayı ölenlerin yakın dereceden akrabalarına ve malul olanların kendilerine tazminat ödenmesi düzenlenmiştir (Ezer, 2016, s.90; George Williamson,1911). Bu yasayı örnek alarak diğer Avrupa ülkeleri de sosyal güvenlik yasalarının sayısını arttırmaya başlamışlardır.

İngiliz sosyal güvenlik sistemi uygulamalarında önemli adım, yoksulluğun en temel sebeplerinden birinin yaşlılık olduğu gerçeğinin kabul edilmesiyle olmuştur. Böylece 1908'de Yaşlılık Aylığı Yasası kabul edilmiştir. Bu yasayla birlikte yaşı yetmiş ve üzerinde olan, herhangi bir sabıka kaydı bulunmayan kimselere haftalık ödemeler yapılması kararlaştırılmıştır (Ezer, 2016, s. 90; Willis, 1913).

Ulusal Sigorta Yasası (1911)

Tarihler 1911 yılını gösterdiğinde ise bir diğer önemli adım atılmış ve Ulusal Sigorta Yasası (The British National Insurance Act of 1911) isimli bir yasa kabul edilmiştir (Gilbert, 1965). Bu yasa İngiltere'nin gelecekte yürürlüğe girecek olan sosyal güvenlik yasalarının da temelini şekillen-

dirmiş; kişilerin çalışırken ödedikleri primlerle, işsizlik veya hastalıktan dolayı çalışamadıkları dönemlerde, verdikleri primler düzeyinde yardıma hak kazanmalarını sağlamıştır (Ezer, 2016, s. 90; Gilbert, 1965). Bu yasa, ileride Beveridge Raporu ve onun getirdiği Beveridge (Halk Sigortası) Sisteminin temellerini oluşturmuştur.

Bu yasayla birlikte sigortalı işçiye sağlık sigortası kapsamında ücretsiz tıbbi tedavi, hastalık yardımı ve kadın işçilere analık desteği; işsizlik sigortası kapsamında ise işsizlik yardımı düzenlemeleri yapılmıştır. İşçi, işveren ve devletin işçi için eşit oranda prim ödediği zorunlu bir sigortalılık sistemi geliştirilmiştir (Ezer, 2016, s. 90; Gilbert, 1965).

4.3. Beveridge Sistemi ve Sonrası

"Beveridge sistemi bütün bireyleri sosyal güvenceden yararlandırma hedefi ile ülkede yaşayan herkesi ayrım gözetmeksizin kapsamına alarak, sosyal adaletsizliği ortadan kaldırmaya çalışan, finansmanı primlerle sağlanan modern bir sosyal güvenlik sistemi" olarak açıklanabilir. (Çalışır, 2016, s. 28; Moisidou, 2017)

Bu sistem şu temel ilkelere dayanmaktadır:

- Tüm İngiltere vatandaşlarının sisteme dahil edilmesi.
- Ulusal Sağlık Ağı'nın oluşturulması.
- Tam istihdamın sağlanması.

İngiliz milletvekili William Beveridge (1879 –1963) (Mark Walsh, 2000) tarafından hazırlanan raporla oluşturulan bu sistem, İngilterede 5 yasayla somutlaşmıştır. Bu yasalar; 1946 tarihli Ulusal Sağlık Yasası (National Health Service Act); 1897 tarihli yasanın yerini alan İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları Yasası; 1948 tarihli Sosyal Yardım Yasası; 1945 tarihli Aile Yardımları Yasası ve 1946 tarihli Ulusal Sigorta Yasasıdır (Savaş, 2009, s. 64; www.parliament.uk, 1946).

Avrupa tarihi incelendiğinde Beveridge Sistemi'nden önceki sosyal güvenlik sisteminin Bismarck Sistemi olduğu görülmektedir. 1883-1889 yılları arasında Prens Bismarck'ın başbakanlığındaki Alman İmparatorluğu'nda kurulan bu sistemin amacı sosyalist akımlara karşı, bir yandan geleneksel yöntemlerle savaşmak, diğer yandan sosyal politika alanında reformlar geliştirmektir. Sistem ilk aşamada gelir düzeyleri belirli bir miktar altında kalan sanayi işçilerini kapsamış, devamında diğer ücretli işçiler de dahil edilmiştir. Sistem tamamiyle özel sigorta düşüncesini benimsemiştir (Özmen, 2017, ss. 602-603; A.R., 2008)

Beveridge tipi sosyal güvenlik sistemiyle Bismarck tipi sistem karşılaştırıldığında, Beveridge'ın daha kapsamlı olduğu görülür. Çünkü; Beveridge sisteminde tüm vatandaşlar sistem içindeyken Bismarck sisteminde

sadece aktif çalışanlar yer almaktadır. Ayrıca Beveridge sisteminde finansman vergilerle sağlandığı için karşılılık mantığı bulunmamaktadır. Yararlar, vatandaşların sisteme yapmış olduğu katkılarına bakılmadan düz bir şekilde sunulmaktadır (Çalışır, 2016, ss. 28-29; Kutzin, 2011).

Raporda bahsi geçen Ulusal Sağlık Ağıyla (National Health Service) alakalı kanun 1946'da kabul edilerek 1948 yılında İngiltere'de yürürlüğe girmiştir. NHS bu ağın kısaltılmış halidir. NHS, İngiliz halkının ücretsiz bir şekilde yararlandığı, diş ve göz hastalıklarını da kapsam içine alan sağlık yardımları yapan bir kuruluştur. Finansmanı ise genel bütçeden vergilerle sağlanmaktadır (Oral, 2002,s. 69;Kutzin, 2011)

İngiltere gibi Ulusal Sağlık Hizmeti sistemini kullanan diğer ülkeleri şöyle sıralamak mümkündür: İspanya, çoğu İskandinav ülkeleri ve Yeni Zelanda (Daştan ve Çetinkaya, 2015, s. 107; A.R., 2008).

Sistemin yapısı incelendiğinde; tüm sağlık hizmetlerinin ücretsiz olduğu, 3 basamaklı bir yapının oluştuğu ve ilk basamakta pratisyen, göz ve diş hekimlerinin olduğu, ikinci basamakta uzman doktorların yer aldığı ve son basamakta ise eğitim hastaneleri gibi ileri derecede tıp merkezlerinin olduğunu görülür (Oral, 2002, ss. 69-70; A.R., 2008).

Günümüz İngilteresinde ise Beveridge Sistemi, sonraki hükümetler döneminde, bu hükümetlerin izlediği farklı politikalar nedeniyle büyük değişikliklere uğramıştır. Bu arada hem Bismarck hem de Beveridge sistemlerini birleştirerek yeni bir karma sistem geliştirilmiş olup Hollanda bu sistemi uygulayan ülkelerden biridir. Türkiye'de ise sosyal güvenlik sistemi dağıtım yöntemine göre oluşturulmuştur (Cural, 2016, s. 695).

4.4. İngiltere Sosyal Güvenlik Sistemindeki Gelişmeler (1970 ve Sonrası)

Bu başlık altında İngiltere'de sosyal güvenlik sisteminde yaşanan gelişmeler tarih sırası baz alınarak ele alınmıştır.

Sigorta ödemeleri ve sosyal yardımların kapsamı 1970'lerin sonunda genişlemiş; sosyal güvenlik sistemi bu sebeple oldukça karışık hale gelmiştir.

Margaret Thatcher (Troitiño) döneminde 1980 yılında Sosyal Güvenlik Yasası incelenerek sistemin maliyetine ilişkin genel nitelikli reformlar yapılmıştır (Gough, 1980). Bu reformlar arasında sosyal sigorta primlerinin arttırılması da vardır (Stapleton, 2015; Ezer, 2016).

1980 yasasından 2 yıl sonra çıkartılan 1982 tarihli yasa ile hastalık yardımı kaldırılmış , yerine yasal hastalık ödeneği getirilmiştir. Böylelikle işverenlerin, devletin belirlediği asgari tutarlar düzeyinde hastalığın dördüncü gününden başlamak üzere ilk sekiz haftası boyunca işçilere verecekleri ödenek sistemi oluşturulmuştur (Blake, 2003; Ezer, 2016).

Yasada 1986 yılında reform yapılarak tamamlayıcı yardımların adı değiştirilmiş ve bu yardımların yeni adı gelir desteği olmuştur. Önceden ödenmekte olan aile gelir yardımları kaldırılmıştır. Düşük gelirli ve çocuğu olan ailelere, aile ödemesinin yapılması düzenlenmiştir (Ezer, 2016; Glennerster, 1995).

Bu yeni yapılan reform ile birlikte, sosyal yardımlardan faydalananlara bir defalığına ödenen analık ve cenaze yardımlarını da kapsama alan yeni sosyal fon tasarlanmıştır (Ezer, 2016; Glennerster, 1995).

Ülkede sosyal güvenlik alanında 1946 yılından bu yana yapılan en köklü değişiklik 1991 yılında yürürlüğe giren Ulusal Sağlık Sistemi ve Toplum Sağlığı yasası ile olmuştur (legislation.gov.uk, 1991). Sağlık sektöründe iç pazarın kurulmasını öngören bu sistemle birlikte artık hastaneler ve toplum binaları, kendi bölgelerindeki sağlık makamlarının kontrolünden çıkmıştır (Ezer, 2016; Glennerster, 1995).

Emeklilik koşulları, yasal hastalık ve kadın işçilere verilen analık ödemeleri gibi konulara ilişkin 1992 yılında yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu yasayla birlikte engelli yaşam ödeneği de yürürlüğe girmiştir (Ezer, 2016).

Emeklilik yaşıyla alakalı olarak, kadın ve erkeklerin emeklilik yaşları 65 olarak belirlenmiş ve bununla ilgili yasa 1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Ezer, 2016). Devlet emeklilik yaşını başlangıçta erkekler için 65, kadınlar için 60 yaş olarak tespit etmiştir. 1995'te yeni bir yasa ile 2010-2020 yılları arasında kadınların devlet emekli maaşı yaşını 60'tan 65'e çıkarmıştır. Bu şu anlama gelmektedir: 1950'lerde ve sonrasında doğan kadınlar, planladıklarından daha sonra emeklilik yaşına erişecektir (Increasing the state pension age, 2017).

Yeni bir emeklilik sistemi planlaması 1999 tarihli Sosyal Reform ve Emeklilik Yasası ile birlikte gündeme gelmiş ve bireysel ya da mesleki emeklilik kapsamında çalışmayanlara özel bir emekli aylığı sağlanması amaçlanmıştır (Ezer, 2016; Welfare Reform and Pensions Act 1999, 1999).

Özel sektör emeklilik gelirlerinin istenen düzeyde olmaması ve bu konudaki girişimlerin yetersiz kalması nedeniyle Emeklilik Komisyonu oluşturulmuştur (Ezer, 2016).

Farklı tipteki emeklilik uygulamaları, 6 Nisan 2006 tarihinde son bulmuştur. Sigorta primi ödeyen kimselerden Ulusal Sigorta kapsamında tam oranlı ve tek tip prim ödemesi alınacaktır. Buna göre artık emekliliğe hak kazanan bir kişi iki farklı aylık yerine tek bir aylığa sahip olacak, geçmişte ödenen ek aylığa ilişkin primler, bu yeni aylığında göz önünde bulundurulacaktır. Bu tarihten sonra ilk defa emeklilik yaşına ulaşan ve ulaşacak kimseler için emekli aylıkları sistem uyarınca ödenecektir. Bu aylığın tam

tutarı ise haftalık 155,65 pound olmuştur (Ezer, 2016, . 95-110; Pensions and ageing society)

Burada özellikle Margaret Thatcher'ın başbakanlığında çıkartılan yeni yasa ve düzenlemelerle 1940'lı yıllardan bu yana sosyal güvenlik sisteminde köklü değişiklikler yapılarak Beveridge Sistemi'nden uzaklaşılmıştır. Sağlık sektöründe özelleşmenin yolunun açılmasıyla yeni bir pazar oluşmuştur.

Birleşik Krallıkta İşsizlikle İlgili Kazançlar Sistemi'ni ele alan bir çalışmada belirtildiğine göre 2000 yılında Birleşik Krallık (İngiltere) hükümeti, ülkedeki sosyal güvenlik sistemini tüm vatandaşlar için temel hayati ihtiyaçları sağlamak amacıyla yeniden tasarlamıştır. Hükümet bu amacı gerçekleştirmek için mali kaynak sağlamaktadır. Sağlanan mali kaynak sonrası bir dizi sosyal program yürütülmektedir. İşsizlik yardımı, çocuk yardımı gibi. Burada bazı yardımlar, primlerin ödenmesine bağlıdır. Örneğin işsizlik ödeneği ve emekli maaşları gibi (Wu, 2000, s. 6).

Emekli maaşları ile ilgili düzenlemeler 1995 yılındaki emeklilik yasası ile gerçekleşmiş ve erkekler ile kadınların emeklilik yaşları eşitlenmiştir. Güncel halini 2011 yılında alan bu yasayla emeklilik yaşı 65'e çıkartılmıştır (Retirement, tarih yok, pr. 1).

Hükümet sürekli artan harcamaların ardından 1990'ların ortalarından itibaren sosyal güvenliğin yapısını değiştirmeye başlamış ve 1994 Nisan ayında işsizlik ödeneği ve gelir desteği programlarında değişiklikler yapmıştır (Wu, 2000, s. 6).

Hükümet 1995 yılında reform niteliğinde olan İşveren Yasası'nı kabul etmiştir. İş arayan insanlar ile talep sahiplerinin sözleşmeler aracılığıyla iş ilişkisine geçmelerini şart koşan madde yasa içerisinde yer almıştır (Wu, 2000, s. 7).

Tarih 1999 yılını gösterdiğinde ise sosyal güvenlik mevzuatında önemli değişiklikler olmuştur. Paydaş emekli maaşları, dul kadınlara yardım, iş arayanlar ödeneği ve engellilik konularında düzenlemeler yapılmıştır (Barzier, Greener, Jarvis, Roll, ve Wilson, 1999, s. 1).

Bu yasanın 1-8 bölümleri arasında paydaş emeklilik planlarından, 9-18 bölümleri arasında genel emeklilik maaşı düzenlemelerinden, 19-51 bölümleri arasında emeklilik paylaşımından, 52-80 bölümleri arasında refah konusundan ve 81-91 bölümleri arasında genel düzenlemelerden oluşmuştur (URL-1, pr. 1).

2000 yılında ise Nafaka, Emeklilik ve Sosyal Güvenlik ismiyle yeni bir kanun yayınlanmıştır. Yasanın ilk kısmı nafaka konusunu ele almıştır. Burada bakım hesapları ve terminolojisiyle ilgili bilgi verilmiştir. İkinci kısmında b kategorisinde emekli aylığı hesaplamaları yer almıştır. Kanu-

nun son kısmında ise bireysel emeklilik programları ve savaş halinde görevlilerin emeklilik maaşlarına yer verilmiştir (URL-2, pr. 1).

2000 yılında yayınlanan bu kanun maddelerini okumak için dipnotta gösterilen resmi internet sayfası ziyaret edilebilir.[6]

2002 yılında ise önemli değişikliklerle birlikte İş Kanunu yayınlanmıştır. Kanun işyerinde bireysel uyuşmazlıkların çözümü ve belirli süreli çalışanlar için eşit muamele konularıyla ilgili maddeler içermektedir. Bu kanundaki maddelere göre

- Doğum anında alınan 6 aylık ücretli izin sonrası 6 aylık ücretsiz izin şansı tanındı.
- Kanuni analık ücretindeki artış haftada 100 GBP'den az olmayacak.
- Evlat edinen bireyler için de aynı şartlar gözetilecek (URL-3, 2002, pr. 5).

2002 yılında yayınlanan bu kanunun maddelerini okumak için dipnotta gösterilen adres ziyaret edilebilir.[7]

2004 yılında çıkarılan yeni emeklilik kanunu ile birlikte 2005 yılının Nisan ayında Emeklilik Koruma Fonu oluşturulmuştur. Bu fon, sosyal yardım planları ve vergi ödemeleri ile finanse edilmektedir (Bollard, 2010, s. 175).

2004 yılında yürürlüğe giren emeklilik kanunu madderini okumak için dipnotta verilen sayfayı ziyaret edebilirsiniz.[8]

3 Mayıs 2007 yılında ise Refah Reformu Kanunu yürürlüğe girmiştir. Kanuna göre, yerel konut ödeneklerinin ulusal olarak sunulması öngörülmektedir. Ayrıca kanun, istihdam ve destek ödeneği ile gelir desteğinin değiştirilmesini öngörmektedir (URL-4, 2007, pr. 1-5). Kanun maddelerine bu sayfadan ulaşabilirsiniz.[9]

2010 yılında ise Eşitlik Yasası yürürlüğe girmiştir. Bu yasa belirli korunan özelliklere sahip kişilerin bu özelliklerden dolayı ayrımcılığa maruz kalmasını veya haksız muamele görmesini engelleyen bir yasadır. Bu yasada korunan özellikler: yaş, engel, cinsiyet, cinsiyet değiştirme, medeni durum, hamile ve analık, ırk, din veya inanç, cinsel yönelim. Bu yasa, istihdamda, eğitim ortamlarında, tıbbi ortamlarda, restoranlarda, konut, bankacılık ve finansal hizmetlerde geçerlidir (URL-5, 2017,pr.1-4).

6 http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/19/part/I
7 http://www.ilo.org/dyn/travail/docs/2362/Employment%20Act%202002.pdf
8 http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/71758/72423/F447323654/GBR71758%202016.pdf
9 http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2007/5/pdfs/ukpga_20070005_en.pdf

Bu kanun maddelerine aşağıda verilen linkten ulaşılabilir.[10]

2012 yılında ise yeniden bir refah reformu yasası yürürlüğe girmiştir. Bu yasa aşama aşama beş yıl içerisinde tamamen uygulanır hale gelecektir. Bu yasa İngiliz Refah Sistemi'nde 1940 yılından bu yana en önemli yasal değişikliktir (Congress, 2012, s. 1).

Yasanın temel konusu tüm faydaları bir evrensel fayda olarak birleştirmektedir. Bu faydalar:

- Gelire dayalı iş arayanlar ödeneği
- Gelirle ilgili istihdam ve destek ödeneği
- Gelir desteği
- Konut yardımı
- Çocuk vergisi kredisi
- Çalışma vergisi kredisi (URL-6, 2012, pr. 2).

Ayrıca 2012 yılında sadece sağlık bazlı bir yasa olan "Sağlık ve Sosyal Bakım Yasası" da yürürlüğe girmiştir. Sağlık bakanlığının görevleri, NHS olarak isimlendirilen Ulusal Sağlık Ağı vakıfları, sağlık ve sosyal bakım işçilerinin haklarının düzenlenmesi gibi konuları içermektedir (URL-7, 2012, pr. 1-4).

4.5. Güncel Uygulamalar

Anglo-Sakson (liberal) refah devletlerinin en ileri temsilcilerinden biri olan İngiltere'de yaşlılara yönelik sosyal politikalar iki kısma ayrılır. Bunlar emeklilik sistemi ve sosyal hizmetlerdir. Emeklilik sistemi iki ayaklı olarak yürütülmektedir. Erkeklerde 65 kadınlarda 60 yaştır. Bu yaş aralıklarının kademeli olarak yükseltilmesi ve 2020 yılında hem erkekte hem de kadında eşitlenerek 65'e çıkarılması düşünülmektedir(Taşçı, 2010, s. 191; Blake, 2003).

Emeklilik sistemi hem devlet uygulamaları hem de özel sektör uygulamalarıyla gerçekleşmektedir. Sistem üçayaklıdır. Bunlar;

- Devlet kanalıyla işleyen temel emeklilik ve kazanca bağlı emeklilik.
- İşverenler kanalıyla işleyen mesleki emeklilik
- Bireysel emeklilik programı (Uygun, 2006, s. 56).

Sistemin ilk ayağındaki temel emeklilik, kamu yaşlılık sigortası şeklindedir. Bu anlamda ülkede tam emeklilik alabilmek için, en az 44 yıl çalışıp, vergi mükellefi olma şartı aranmaktadır. Sistemin temel ve en önemli

10 http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/15/pdfs/ukpga_20100015_en.pdf

özelliklerinden biri, zorunlu temel kamu emeklilik yapısına sahip olmasıdır. Buna göre, bu sistem ülke için bütüncül yapıdadır ve sabit-oranlı ödeme sistemine sahiptir. 1990'lı yıllarda enflasyona endeksli bir şekilde işlemiştir. Ancak temel emeklilik geliri, asgari yaşam standartlarını devam ettirmek için yeterli olmamaktadır ve asgari yaşam seviyesinin altında kalmaktadır. Zira birçok emekli bu olumsuz durumdan dolayı diğer özel kaynaklara ya da asgari gelir garantisini de içeren gelir testine dayalı devlet gelir destekleriyle hayatını sürdürmektedir (Taşçı, 2010, s. 192; Blake, 2003).

Ülkemizde ise emeklilik sistemi tüm dünyada uygulandığı gibi kamusal emeklilik şeklinde devletin sosyal güvenlik politikaları ve bunlara dayalı faaliyetleriyle olmaktadır . Burada işyerleri zorunlu ve gönüllülük esasına dayalı işyeri ve işkolu temelli faaliyet gösteren mesleki emeklilik programları çok verimli olmamıştır. Bireysel emeklilik sistemi ve uygulamaları ise 2003 yılından beri uygulanmaktadır . Burada gönüllülük esasına dayalı olarak kendi işinde çalışanlar, bir mesleki emeklilik programına üye olanlar, bireysel emeklilikten yararlanmaktadırlar.

İkinci ayakta ise işverenlerce hazırlanan uygulamalar yer almaktadır. 1988'den beri bu emeklilik programlarına üyelik zorunlu tutulmamaktadır (Uygun, 2006, ss. 56-58; Blake, 2003).

Bakım Hizmetleri

Bireysel emeklilik sistemi haricinde İngiltere'de yaşlılarının yararlanabileceği farklı sosyal politika aracı uygulamalar bulunmaktadır. Bunlardan biri sosyal hizmetler kapsamındaki bakım hizmetleridir. Bakım hizmetlerinden olan konutta (evde) bakım, İngiltere'de sık görülen hizmetlerden biridir. Uygulamanın kökeni, zor durumda ve ihtiyaç içinde olan yaşlıların bu durumunu gidermeye yönelik bakım anlayışının yer aldığı 16.yüzyılda Kraliçe Elizabeth'in çıkardığı Fakirlik Kanunu'na dayanmaktadır (Taşçı, 2010, s. 192; J.Brown, 1971).

Yoksulluk yasasının yeniden güncellenmesi Kraliyet Komisyonu tarafından hazırlanan raporla olmuştur. Bu rapor 'İngiltere ve Galler'de Yoksulluk Yasalarının Daha İyi Yönetimi ve Değişiklik Yasası' ismiyle 14.08.1834 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Yaman, 2007, s. 30; workhouses). Bu komisyon yasayı hazırlarken 5 temel konu üzerinde durmuştur. Bu konular; merkezileşme, çalışma evi testi, yeknesaklık, düşük elverişlilik ve sınıflandırma.Yoksul yardımlarının sadece çalışma evinde kalan insanlara verileceğini, yardımların dağıtımı konusunda merkezi kontrol yönetimi oluşturulması gerektiğine karar verilmiştir (Güngör ve Özuğurlu, 1997, s. 11; workhouses).

Sosyal politika ve sosyal güvenlik aracı olarak bakım hizmetleri gün geçtikçe yaygınlık kazanmaktadır.

Yaşlı Köyleri

İngiltere'deki yaşlılara yönelik sosyal politika uygulamalarından biri de bu ülkeye has bir özellik olan yaşlı köyleri uygulamasıdır. İngiltere'de yaşlılar için özel olarak tahsis edilmiş ve "yaşlılar köyü" olarak isimlendirilen özel bölgeler bulunmaktadır. Buradaki yaşlılar, kurumsal anlamda kendileriyle ilişkide olan profesyonellerle daha yakın iletişim içindedirler. Aynı zamanda, kendilerine ait kararları kendileri alabilecek durumdadırlar (Taşcı, 2010, s.193; Retirement villages, retirement communities and care villages directory in the UK).

İngiltere'de iş göremez duruma düşüldüğünde yani hastalık veya sakatlık gibi durumlarda ilk 3 gün için "istihdam ve destek ödeneği" alınabilmektedir. Bu ödenekten yararlanma şartı olarak katkı payının ödenmiş olması şartı vardır (Commission, 2011, s. 10; Retirement villages, retirement communities and care villages directory in the UK).

Hamile kadınların çoğu, işverenlerinden ödeme almaya hak kazanır. Bu ödemeleri hak olarak kazanabilmek için bir kadın işçinin aynı işverenin işyerinde en az 26 hafta çalışmış olması gerekmektedir. Fakat bu 26 haftanın ardışık olma şartı yoktur. İstihdam kuralını sağlayan bir kadın işçi hamilelik ödeneğini en fazla 39 hafta boyunca alabilir (Commission, 2011, s. 12).

İngiltere'de sosyal sigortalar kapsamı 2018 yılı itibariyle haftalık en az 162 pound kazanan kişileri kapsamaktadır. Emeklilik yaşı ise 6 Nisan 2016 öncesi itibariyle erkeklerde 65, kadınlarda 63 yaş olma ve en az 30 yıl çalışmış olma şartıyladır (Administration, 2018, s. 377).

Ülkemizde ise emeklilik yaşı 2048 yılına kadar kademeli olarak erkek ve kadınlara 65 yaşına kadar yükseltilecektir ve emeklilik aylığını kazanmak için en az 7200 gün çalışmış olma şartı aranmaktadır (Administration, 2018, s. 365).

İngiltere'de ölüm ödenekleri de mevcuttur. Bu ödemeler, eşini kaybeden kadın veya erkeklere verilen kısmi ödeme olan dul ödemesi, çocuklarına verilen dul ebeveyn ödemesi şeklindedir (Commission, 2011, s. 19).

Bu ödemeler 2018 yılında 18 ay süreyle aylık 100 pound şeklindedir (Administration, 2018, s. 380).

İngiltere'de çocuk yardım aylıkları ise şu şekildedir: 16 yaşından büyük bir veya birden fazla tam zamanlı eğitim alan çocuklar için en büyük çocuğa haftada 20.3 pound, diğer çocuklar için 13.4 pound (Commission, 2011, s. 23).

Gazilere ve Yakınlarına Yönelik Sosyal Güvenlik Hizmetleri

İngiltere'de yaşlılara verilen önem ve onlar için oluşturulan sosyal politikalar haricinde gazilere de önem verilmiştir. Gazilere yönelik farklı sosyal politikalar hazırlanmış olup uygulanmaktadır.

İngiltere'de gazi kavramı şu şekilde tanımlanmaktadır: "Normal veya gizli servis birimlerinde Birleşik Krallık Askeri Kuvvetleri'nde hizmet etmiş kişiler ile onların geride bıraktığı dul eşleri ve bakmakla yükümlü olduğu diğer kişiler" (Alexander Bellis, 2019). Bu geniş tanımdan yola çıkarak gazi terimi kavram olarak bir insanı değil de bakmakla yükümlü olunan ve/veya geride bırakılan yakınlarla birlikte bir gazi topluluğunu karşılamaktadır. Bu topluluğun bugün ülkede yaklaşık 10 milyon kişiden oluştuğu düşünülmektedir. Bu geniş kitle üç grupta incelenmektedir. Bunlar;

- En geniş sosyal güvenlik hizmeti alanlar grubu olan askeri hizmet kariyeri sonucunda kısa sürede sivil hayata başarılı bir şekilde adapte olup normal yaşamını sürdürenlerdir.
- Daha sınırlı sayıda olan askeri görev esnasında hastalanan, yaralanan, sakatlanan veya hayatını kaybeden kişilerin yakınlarının oluşturduğu grup.
- Çok küçük bir grup ise askeri görev sonucu çeşitli nedenlerle sivil hayata uyum sağlayamayanlardan oluşur (Arslan, t.y., pr. 8-9; Alexander Bellis, 2019).

Askeri personele yardım etmek, ülke savunmasında olanlara kendilerini ülke düzeyinde değerli hissettirmek, yaptıkları işin ciddiyet ve sorumluluğunun farkına varmalarını sağlamayı amaçlayan bu politikalar gazilere ve yakınlarına uygulanmaktadır. Bu hizmetler, Savunma Bakanlığı içerisinde örgütlenmiş Gaziler İdaresi ve merkezi yönetim içerisinde organize olmuş çeşitli birimlerce yürütülmektedir(Arslan, t.y., pr. 12-17; Alexander Bellis, 2019).

Finansmanı ise Savunma Bakanlığınca gazilere ilişkin hizmetler sunan kuruluşlara aktarılan ödeneklerden ve Gazilere Yardım Fonu'ndan sağlanmaktadır. Uygulanan bu politikalar temelde üç kısma ayrılır:

- Sivil hayata mükemmel bir geçiş sağlamak.
- Devlet ve gönüllü kuruluşlar tarafından ihtiyaçları doğrultusunda hizmetlerin kişilere ulaştırılması.
- Gazilerin ve yaptıkları hizmetin topluma tanıtılıp benimsetilmesi (Arslan, t.y., pr. 23-25; Alexander Bellis, 2019).

Bu genel bilgilendirmeden sonra gazilere yönelik temel faaliyetleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Emekli Maaşları ve Tazminatlar: Bu hakkı kazanabilmek için öncelikle personelin görev esnasında, sakatlanmış, yaralanmış, hastalanmış olması veya mevcut problemlerinin artmış olması gerekmektedir. Ayrıca

bu sorunların görev kaynaklı olduğunun da bazı belgelerle kanıtlanması gerekmektedir.

• Sosyal Yardımlar ve Desteklemeler: Bu faaliyetleri Gaziler Dayanışma ve Emeklilik Komiteleri yürütmektedir. Ayrıca gazilerin sıkıntı ve şikayetleri dinlenerek devlet birimlerine iletilmektedir. Gaziler Sosyal Hizmetler Servisi, emeklilik ve tazminat programından yararlanan gazilerin yaşam standartlarını daha da yükseltmek, sivil hayata geçişte destek sağlamak maksatlı kurulmuştur. Oluşturulan iletişim ve şikâyet birimleriyle de gaziler kendilerine sunulan ya da sunulabilecek hizmetler hakkında ücretsiz telefon numaralarından bilgi alabilmektedirler.

• Özel Destek Programları: Burada ise öncelikli sağlık hizmetleri, ücretsiz reçete hizmeti, psikolojik destek hizmetleri, evsizlikle mücadele hizmeti, hapisteki gazilere yönelik hizmetler gibi başlıklar yer almaktadır (Arslan, t.y., pr. 28-40; Alexander Bellis, 2019).

Konumuz olan ülkede sosyal politikaların ne kadar çeşitli olduğu açıkça görülmektedir. Bu ülkenin gelişmişlik seviyesinin yüksek olmasından ve bir refah toplumu olmasından kaynaklanmaktadır. Yaşlılara yönelik politikalara ek olarak ülkenin gazi vatandaşlarına ve yakınlarına özel bir hassasiyeti bulunmaktadır ve bu hassasiyet onlara yönelik yapmış olduğu düzenlemelerde görülmektedir.

Sağlık Harcamaları

Bu bölümde İngiltere ve Türkiye'nin sosyal güvenlik sistemlerinin en önemli parçasını oluşturan sağlık harcamaları karşılaştırmalı bir şekilde tablolarla ele alınmıştır. Tablolar Daştan ve Çetinkaya'nın (2015) makalesi ve OECD verilerinden elde edilmiştir.

Tablo 1. İngiltere ve Türkiye'nin Kişi Başı Sağlık Harcamaları

Ülke	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2012
İngiltere	467	688	958	1344	1827	2762	3422	3289
Türkiye	69	67	157	178	453	620	1039	984
Ortalama	626	913	1182	1467	1885	2573	3340	3500

Kaynak. OECD Health Data 2014

İlk tabloda İngiltere ve Türkiye ile OECD ülkelerinin kişi başına sağlık harcamalarının satın alma gücü paritesine göre ABD doları baz alınarak hazırlanmış verileri bulunmaktadır. Tablo incelendiğinde Türkiye'nin OECD ülkeler ortalamasından çok düşük olduğu görülmektedir. İngiltere'de ise harcamalar ortalamalara yakın seviyededir.

Tablo 2. İngiltere ve Türkiye'nin Toplam Sağlık Harcamalarının GSYİH'daki Payı

Ülke	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2012
İngiltere	5,6	5,8	5,8	6,8	7,0	8,3	9,6	9,3
Türkiye	2,4	1,6	2,7	2,5	4,9	5,4	6,7	5,4
Ortalama	6,6	6,7	6,9	7,5	7,8	8,7	9,5	9,3

Kaynak. OECD Health Data 2014

Bu tabloda ise İngiltere ve Türkiye'nin toplam sağlık harcamalarının ülkelerin gayrisafi yurtiçi hasıla içerisindeki payı yer almaktadır. Özellikle son yıllarda OECD ülke ortalamalarını yakalayan İngiltere 2010 yılında ise ülkelerin ortalamasını geçmiştir. Türkiye ise önceki tabloda görüldüğü gibi gayrisafi yurtiçi hasılada sağlık harcamaları payında geride kalmaktadır. Hem ülkelerin ortalama oranlarından hem de İngiltere'nin oranlarından düşük kaldığı gözlemlenmektedir.

Tablo 3. Toplam Sağlık Harcamalarının GSYİH'daki Paylarının Değişimleri

Ülke	1980-85	1985-90	1990-95	1995-2000	2000-05	2005-10	2010-12
İngiltere	3,6	0	17,2	2,9	18,6	15,7	-1,1
Türkiye	-33,3	68,8	-7,4	96,0	10,2	3,0	-4,0
Ortalama	1,5	3,0	8,7	4,0	11,5	9,2	-0,9

Kaynak. OECD Health Data 2014

Tablo 3 genel olarak İngiltere, Türkiye ve OECD ülkelerinin son 32 yıllık toplam sağlık harcamalarının beşer yıllık periyotlarda gayrisafi yurtiçi hasılaları içindeki değişim yüzdelerini göstermektedir. Türkiye İngiltere'ye göre çok daha inişli çıkışlı bir durum sergilemektedir. İngiltere ise genel olarak olumlu bir trend sergilemektedir.

Sağlık harcamalarını; alan yazına bakarak kamu sağlık harcaması ve şahsi sağlık harcaması olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Tablo 4. Toplam Sağlık Harcamalar İçerisindeki Kamu Harcamalarının Payı

Ülke	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2012
İngiltere	89,4	85,8	83,6	83,9	79,1	80,9	83,5	84,0
Türkiye	29,4	50,6	61,0	70,3	62,9	67,8	74,7	76,8
Ortalama	73,2	73,4	72,9	71,6	71,5	71,1	71,9	72,3

Kaynak. OECD Health Data 2014

Tablo 4 incelendiğinde ise İngiltere'deki sağlık harcamalarının çok büyük oranda kamu tarafından olduğu görülmektedir. OECD ülkelerinin ortalaması olan 70'li değerlerden bile fazla olduğu görülmektedir. Türkiye'de ise oranlar gözlenememektedir. Genellikle %50 - %70 aralığında seyretmektedir.

Tablo 5. Toplam Sağlık Harcamalar İçerisindeki Şahsi Harcamaların Payı

Ülke	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2012
İngiltere	8,6	-	10,6	10,9	11,1	9,8	9,2	9,0
Türkiye	-	-	-	29,7	27,6	22,7	16,2	15,4
Ortalama	19,1	20,0	18,8	20,6	20,7	19,9	19,7	19,0

Kaynak. OECD Health Data 2014

Tablo 5 incelendiğinde vatandaşların kendi yaptığı sağlık harcamaları oran olarak Türkiye'de, İngiltere'ye göre daha fazla olduğu görülmektedir. Burada vatandaşların özel sigortalardan yararlanmalarının da etkisi vardır. İngiltere'nin köklü sağlık sistemi NHS sayesinde vatandaşları daha az şahsi sağlık harcaması yapmaktadır. Ancak Türkiye'de sağlık ve sosyal güvenlik sisteminde son yıllardaki reform ve yasal düzenlemeler sonucunda bu durumun değiştiğini rahatlıkla söylemek mümkündür. Geçmişten kalan bu olumsuz tablolar yerine artık herkesin sosyal güvenlik sisteminden yararlanabildiği ve sağlık harcamalarının katkı payı ile sınırlı kaldığı ileri bir döneme girildiğini söylemek mümkündür. Yine Türkiye'nin Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi (BSYS) ile herhangi bir sosyal güvenlik primi ödemeyen ya da ödeyemeyen vatandaşlar sosyal yardımlaşma sistemi çerçevesinde kapsam içerisine alınarak sosyal güvenlik ve sağlık harcamaları devlet tarafından karşılanmaktadır. Bu anlamda çeşitli sosyal hizmetler de ücretsiz verilmektedir (T.C. Aile,Çalışma ve Sosyal Politialar Bakanlığı, 2019).

Tablo 6. Sağlık Sistemlerinin Genel Karşılaştırılması

Ülke	Kişi Başı Sağlık Harcaması ($)	Sağlık Harcaması (GSYİH)	Ortalama Ömür Süresi	Bebek Ölüm Oranı	Aynı Gün Randevu Alamama (%)	Maliyetten Dolayı Hizmet Alamama (%)
Beveridge ülkeleri	3401	9,5	79,9	3,2	48,5	9,5
Türkiye	984	5,4	74,6	7,4	-	-

Kaynak. OECD Health Data 2014

Tablo 6'da "Beveridge ülkeleri" olarak bahsi geçen ülkeler İngiltere, İspanya, Yeni Zelanda ve çoğu İskandinav ülkeleridir. Bu ülkelerin Türkiye'de mevcut olan genel sağlık sigortası sistemiyle karşılaştırması yapıldığında daha gelişmiş olduğu görülmektedir. Kişi başı sağlık harcamaları Türkiye'ye göre 3 kat daha fazladır. Sağlık harcamasının gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki oranı Türkiye'den yaklaşık 2 kat daha fazladır. Ortalama ömür süresi Beveridge ülkelerinde daha yüksek, ölüm oranları daha düşüktür.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yoksul, ihtiyaç sahibi, engelli ve kimsesizlere yardım şeklinde gelişen sosyal güvenlik uygulamaları, özellikle batı ülkelerinde 16. yüzyıldan itibaren ülkelerin ve hükümetlerin yasalar çıkartarak somut bir zemine oturttuğu bir sosyal politika meselesi haline gelmiştir. İngiltere de bu ülkelerden biridir.

Sanayi inkılabı sonrası değişen toplum sınıfları sosyal güvenlik kavramını da hızla etkilemiş ve bu konu üzerine yapılan çalışmalar yoğunlaşmıştır. Sanayi inkılabının İngiltere'de ortaya çıkması sonucu toplum yapısındaki değişiklikleri, değişikliklerin getirilerini ilk deneyimleyen ülke olmasına yol açmıştır. Daha sonrasında diğer ülkeler bu konuda yasalar çıkararak çalışanların artan istek ve taleplerine çareler bulmaya çalışmıştır.

Magna Carta ile başlayan insan hak ve hürriyetleri kapsamında gelişen sosyal güvenlik anlayışı ve ilgili yasal gelişmeler ve uygulamaları takiben Kraliçe 1. Elizabeth döneminde, 1600'lü yılların başında çıkarılan Yoksulluk Yasası, ülkedeki dilenciliğin önüne geçmek ve kırsal hayattan kentsel hayata göç eden işçileri korumak amacıyla çıkartılmasına rağmen sanayi inkılabı sonrası değişikliğe uğrayarak bütün işçileri de kapsar hale gelmiştir.

Sosyal Güvenlik sistemindeki düzenlemelerle sanayi inkılabını yaşayan diğer Avrupalı devletlere göre öncü olan İngiltere, 19. yüzyılın başlarından bu yana sosyal güvenlik meselesine gittikçe artan düzeyde önem vermiş ve bununla ilgili paket yasalar çıkarmıştır.

Devamında 1940'lı yılların başlarında milletvekili William Beveridge'ın hazırlamış olduğu özel raporla yeni bir sosyal güvenlik sistemi kuran İngiltere, bu konuda diğer ülkelere örnek olmuştur. Gerek sağlık hizmetlerinin ücretsiz sağlandığı Ulusal Sağlık Ağı'nı (NHS) oluşturması gerekse tüm ülke vatandaşlarını kapsayıcı nitelikte istihdam sağlayıcı politikaları gütmesi diğer ülkelerce örnek alınmasına sebep olmuştur.

Karşılaştırma ve değerlendirmeler sonucu olarak sosyal refah devleti fikriyle oluşturulan Beveridge Modelinin, kapsayıcılığı bakımından kendinden önce Almanya'da oluşturulan Bismarck Modelinden daha kapsamlı olduğu kanısına varılmıştır.

1970 ve sonrasında Beveridge sistemiyle birlikte ulusal sosyal güvenlik sisteminde sürekli reformlar, güncellemeler ve yenilikler gerçekleştirilmiştir.

Dünyanın sayılı gelişmiş ekonomileri arasında yer alan İngiltere, sosyal ve demografik yapısı gereği yaşlı nüfus oranı yüksek olan bir ülkedir. Bu durum ülkedeki yaşlı insanlara özel birçok sosyal güvenlik uygulamasını ortaya çıkartmıştır.

Ayrıca gazilik kavramının anlamının çok geniş olması ve ülkede gazilik unvanının değerli olması sebebiyle, gazi yakınlarına sunulan bazı haklar ve uygulamalar ülkeyi bu konuda farklı bir konuma getirmiştir.

Bulgular ışığında Beveridge Sistemi sonrasında İngiltere'de sosyal güvenlik sisteminin farklılaştığı ve geliştiği görülmüştür.

Ülkemizde ise üç farklı sosyal güvenlik kurumu birleştirilerek "Sosyal Güvenlik Kurumu" çatısı altında birleştirilmiş ve tüm ülkedeki vatandaşlar zorunlu sağlık sigortası kapsamına alınmıştır.

Ülkemizdeki sosyal güvenlik sistemi primli - sosyal sigortalar ve devlet tarafından finanse edilen- ve primsiz -sosyal yardım ve hizmetlerden- beslenen bir sistemden oluşmaktadır. İki ayaklı olan bu sistem karma sistem olarak adlandırılır.

Araştırmalara göre Türkiye nüfusunun %80'inin sosyal güvence kapsamında olduğu tespit edilmiştir. Beveridge Sisteminde tüm ülkedeki insanların güvence kapsamına alınması temel alınmaktadır.Türkiye'de sosyal güvenlik ve sosyal yardımlaşma sistemindeki son reformlar ve yasal düzenlemeler neticesinde Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi (BSYS) uygulamasıyla beraber prim usulü ile sosyal güvence kapsamında olmayan nüfus da kendilerinden karşılık alınmaksızın sosyal güvenceden ve sağlık hizmetlerinden yararlanabilmektedir.

Ülkemizin sosyal güvenlik sisteminde kullanılan finansman yöntemi, aktif çalışanların sigortalarına yatırdığı primlerin emeklilere ödenmesi şeklindedir. Bu durum ise yıllara göre ekonomideki dalgalanmaların, sisteme yansıması sonucu olumsuzluklara yol açabilmektedir.

Beveridge Sistemi'nde ise karşılılık ilkesi bulunmadığından, aktif çalışanların yatırdığı primlerin katkı oranına bakılmaksızın geri dönüşler eşit bir şekilde olmaktadır. Fakat zaman içinde farklı hükümetlerce Beveridge Sistemi'nin özünde değişiklikler, düzenlemeler ve iyileştirmeler yapılmıştır.

Kaynakça

A.R. (2008). *Bismarck versus Beveridge:Social Insurance Systems in Europe.* CESifo DICE Report 4/2008.

Administration, S. S. (2018). *https://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2018-2019/europe/united-kingdom.pdf*. https://www.ssa.gov/. adresinden alınmıştır

Alexander Bellis, L. B.-H. (2019). *Support for UK Veterans.* House of Commons Library.

Alper, Y. (2016). *Türk Sosyal Güvenlik Sistemi Sosyal Sigortalar Hukuku.* Bursa : Dora Yayıncılık.

Arif, M. (2015, Eylül 22). *http://www.tufeyli.com/*. http://www.tufeyli.com/yurtsuz-john-ve-magna-carta/ adresinden alınmıştır

Arslan, H. (2015, Haziran). Ahilik Teşkilatı'nın Sosyo-İktisadi Yapısı ve Örneklik Değeri. *Akademik Bakış Dergisi*, s. 248-271.

Arslan, H. (2017). Sosyal Politika Aracı Olarak Vakıflar ve İstihdam Etkisi. *Akademik Barış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 396-417.

Arslan, M. (tarih yok). *http://www.sosyalargem.com/argem/10/England.asp*. Mart 11, 2018 tarihinde http://www.sosyalargem.com: http://www.sosyalargem.com/argem/10/England.asp adresinden alındı

Bayram, S. (2012). Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21*, s. 81-115.

Bilman, G. (2007). *1980 Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Sisteminin Gelişimi ve Yeniden Yapılandırılması Sorunu.* Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Blake, D. (2003). *Pension Schemes and Pension Funds in the United Kingdom.* New York, USA: Oxford Univesity Press.

British Commonwealth Countries 2019. (2019, 8 13). 09 05, 2019 tarihinde World Population Review: http://worldpopulationreview.com/countries/british-commonwealth-countries/ adresinden alındı

British Council. (2018, 06). The Commonwealth: A network for now: https://www.britishcouncil.org/research-policy-insight/insight-articles/commonwealth-essay-article adresinden alınmıştır

Chodes, J. (2019, 08 07). *Friendly Societies: Voluntary Social Security and More.* FEE Foundation For Economic Education: https://fee.org/articles/friendly-societies-voluntary-social-security-and-more/ adresinden alınmıştır

Claire Breay, J. H. (2014, 28 July 28). *Magna Carta*. Magna Carta: an introduction: https://www.bl.uk/magna-carta/articles/magna-carta-an-introduction adresinden alınmıştır

Commission, E. (2011). *Your social security rights in the United Kingdom.* European Commission .

Cural, M. (2016). Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin Mali Yapısı ve Sisteme Yapılan Bütçe Transferlerinin Ekonomik Yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21*, s. 693-706.

Çalışır, Y. C. (2016). *Sosyal Güvenlik Sistemlerinde Yeniden Yapılanma ve Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Neo-Liberal Dönüşüm* . Sivas : Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Çetin, R. (2007, Eylül 6). *http://www.emekdunyasi.net/ed/arastirmalar/450-ingiltere-almanya-ve-turkiye-de-sosyal-guvenlik-sistemleri-ve-saglik-reformlari*. Mart 11, 2018 tarihinde http://www.emekdunyasi.net: http://www.emekdunyasi.net adresinden alındı

Daştan, İ., & Çetinkaya, V. (2015). OECD Ülkeleri ve Türkiye'nin Sağlık Sistemleri, Sağlık Harcamaları ve Sağlık Göstergeleri Karşılaştırması. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, s. 104-134.

Definitions of the right to social security. (tarih yok). 09 04, 2019 tarihinde Claiming Human Rights Guide to International Procedures Available in Cases of Human Rights Violations in Africa: http://www.claiminghumanrights.org/social_security_definition.html adresinden alındı

Demirci, M. (2003). İslam'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri. *İstem*, s. 129-146.

Dilik, S. (1988). Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi . *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, s. 41-80.

Durum, G. E. (2018, 08 30). *www.ticaret.gov.tr*. https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/ingiltere/ulke-profili/ekonomik-gorunum/genel-ekonomik-durum: https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/ingiltere/ulke-profili/ekonomik-gorunum/genel-ekonomik-durum adresinden alınmıştır

Ersöz, H. (2005). Sosyal Politika-Refah Devleti-Yerel Yönetimler İlişkisi . *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* , s. 759-775.

Ezer, B. (2016). Tarihçesi ve Bugünü ile Birleşik Krallık Sosyal Güvenlik Sisteminin Esasları. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, s. 87-122.

George Williamson, A. (1911, 08). Medico-Legal Notes On The Workmen's Compensation Act, 1906. *Edinburgh Medical Journal*(7(2)), 103–125.

Gilbert, B. B. (1965, 05). The British National Insurance Act of 1911 and the Commercial Insurance Lobby. *Journal of British Studies, 4*(2), 127-148.

Glennerster, H. (1995). *British Social Policy Since 1945.* Blackwell, Oxford, UK.

Gough, I. (1980, 7). Thatcherism and the Welfare State Britain is experiencing the most far-reaching experiment in 'new right' politics in the western world. *Marxism Today*, 7-12.

Gül, S. S. (2000). Yeni Sağ Sosyal Güvenlik Anlayışının Tarihsel Bağlantıları: İngiltere ve Türkiye Örnekleri . *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 40*(3-4), s. 51-66.

Gülcan, E. (2006). *Avrupa Birliği'nde Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Karşılaştığı Sorunlar ve Türk Sosyal Güvenlik Sistemi.* İzmir 1-180: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gülüşür, E. (2010). *Koruma Tedbirlerinden Tutuklama.* Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güngör, F., & Özuğurlu, M. (1997, 02 01). İngiliz Yoksul Yasaları: Paternalizm, Piyasa ya da Sosyal Devlet. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri*.

Güvercin, C. H. (2004). Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 57*(2), s. 89-95.

Hacıoğlu, A. K. (2004). *Türkiye Ekonomisinde Sosyal Güvenlik Sisteminin Yeri ve Önemi.* Ankara : Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hamza Ateş, S. Ü. (2004). Devletin Doğduğu Yer:Antik Çağ Ortadoğusu'nda İdari Hayat. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21-42.

Hekimler, A. (02 / 2009). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin Kabul Edilişinin 60.Yıldönümünde Taşıdığı Anlam ve Önemi. *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri*, s. 1-29.

https://tr.tradingeconomics.com. (2019, 05 06). https://tr.tradingeconomics.com/united-kingdom/labor-force-participation-rate: https://tr.tradingeconomics.com/united-kingdom/labor-force-participation-rate adresinden alınmıştır

https://www.icep.com.tr/ulkeler-rehberi. (2019, 05 06). https://www.icep.com.tr/ulkeler-rehberi/ingiltere-rehberi/istatistiki-bilgi: https://www.icep.com.tr/ulkeler-rehberi/ingiltere-rehberi/istatistiki-bilgi adresinden alınmıştır

https://www.ticaret.gov.tr/. (2018, 08 30). https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/ingiltere/ulke-profili/ekonomik-gorunum/genel-ekonomik-durum: https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/ingiltere/ulke-profili/ekonomik-gorunum/genel-ekonomik-durum adresinden alınmıştır

https://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/. (2019, Ağustos 02). Worldometers: https://www.worldometers.info/world-population / population-by-country/ adresinden alınmıştır

Increasing the state pension age. (2017, 2 17). 09 11, 2019 tarihinde The UK's Independent Factchecking Charity: https://fullfact.org/economy/increasing-state-pension-age/ adresinden alındı

J.Brown. (1971). The Poor Law Commission and the 1905 Unemployed Workmen Act. *Historical Resarch, 44*(110), 318-323.

Karpuz, F. (2013). *Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sistemi ve Bir Araştırma.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kutzin, J. (2011). *Bismarck vs. Beveridge: is there increasing convergence between health financing systems?* Paris: OECD.

legislation.gov.uk. (1991). 08 16, 2019 tarihinde The Aylesbury Vale Community Healthcare National Health Service Trust (Establishment) Order 1991: http://www.legislation.gov.uk/uksi/1991/2321/article/1/made adresinden alındı

Mackrell, D. (2019, 03 11). *Which countries are part of the Commonwealth?* 08 06, 2019 tarihinde Metro News... But Not As You Know It: https://metro.co.uk/2019/03/11/which-countries-are-part-of-the-commonwealth-8878687/ adresinden alındı

Mark Walsh, P. S. (2000). *Social Policy & Welfare.* Cheltenham, United Kingdom: Stanley Thornes.

McIntosh, M. K. (2019, 08 07). Poverty, Charity, and Coercion in Elizabethan. *Journal of Interdisiplinary History*.

Moisidou, A. (2017, 09-10). Beveridge, Bismarck and Southern European Health Care Systems: Can we decide which the Best in EU-15 is? A Statistical Analysis. *European Journal of Medicine and Natural Sciences*, 41-45.

OECD. (2018). *OECD Economic Outlook* . OECD.

Office For National Statistics. (2019). UK and non-UK people in the labour market: May 2019: https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peopleinwork/employmentandemployeetypes/bulletins/uklabourmarket/february2019 adresinden alınmıştır

Oral, İ. (2002). Abd ve İngiltere Kamu Sağlık Sigortası Programları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(2), s. 61-78.

Özmen, Z. (2017). Avrupa'da Sosyal Güvenlik Sisteminin Finansmanı: Farklı Refah Devletleri Üzerine Bir İnceleme. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(2), s. 600-620.

Pensions and ageing society. (tarih yok). 08 16, 2019 tarihinde gov.uk: https://www.gov.uk/work/pensions-and-ageing-society adresinden alındı

Poverty and the Poor Laws. (2019, 08 07). The National Archives: http://www.nationalarchives.gov.uk/help-with-your-research/research-guides/poverty-poor-laws/ adresinden alınmıştır

Powell, A. (8 March 2019). *Women and the Economy.* London: The House of Commons Library.

Retirement villages, retirement communities and care villages directory in the UK. (tarih yok). 08 15, 2019 tarihinde Housing Care.org Information for Older People : http://www.housingcare.org/elderly-uk-retirement-villages.aspx adresinden alındı

Savaş, O. (2009). *Küreselleşme Sonrasında Türkiyede Sosyal Devlet Bağlamında Yeni Sosyal Güvenlik Sistemi.* Sivas : Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Social Security. (2019, 08 06). Social Security History: https://www.ssa.gov/history/ottob.html adresinden alınmıştır

Stapleton, J. (2015, 04 08). *How the Thatcher governments changed occupational pensions in the 1980s*. Professional Pensions: https://www.professionalpensions.com/professional-pensions/feature/2261768/how-thatchers-governments-changed-pensions adresinden alınmıştır

Şenocak, H. (2009). Sosyal Güvenlik Sistemini Oluşturan Bileşenlerin Tarihi Süreç Işığında Değerlendirilmesi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* (56), 411.

Talas, C. (1976). Türkiye'de Sosyal Güvenlik ve Karşılaşılan Sorunlar. *Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Dergisi*.

Talas, C. (1979). Bir İnsan Hakkı Olarak Sendika Hakkı ve Uluslararsı Belgelerde Yeri ve Önemi. *İnsan Hakları Yıllığı*, 36-63.

Taşçı, F. (2010). Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar: İsveç, Almanya, İngiltere ve İtalya Örnekleri. *Çalışma ve Toplum Dergisi, 1*, s. 175-202.

Taşlı, T. (2007, Kasım 10). *http://blog.milliyet.com.tr/nasil-bir-saglik-sistemi---4--ingiltere/Blog/?BlogNo=75027*. Mart 11, 2018 tarihinde http://blog.milliyet.com.tr: http://blog.milliyet.com.tr/nasil-bir-saglik-sistemi---4--ingiltere/Blog/?BlogNo=75027 adresinden alındı

Troitiño, D. R. (tarih yok). Margaret Thatcher and the EU. *Section Iv: Historical Issues* (s. 124-150).

Ulutürk, S., & Dane, K. (2009). Sosyal Güvenlik: Teori, Dönüşüm ve Türkiye Uygulaması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(29), s. 114-142.

Uygun, Y. (2006). *Bireysel Emekliliğin Sosyal Güvenlik Sistemindeki Konumu ve Geleceği.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü.

Welfare Reform and Pensions Act 1999. (1999). 08 16, 2019 tarihinde Legistation.gov.uk: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/30/contents adresinden alındı

Willis, W. A. (1913). *The Workmen's Compensation Act, 1906 with notes, rules, orders, and regulations : being the thirteenth edition of "Willis's Workmen's Compensation Acts".* London: Butterworth & Co, Shaw & Sons.

workhouses. (tarih yok). 1834 Poor Law Act: http://www.workhouses.org.uk/poorlaws/1834act.shtml adresinden alınmıştır

www.parliament.uk. (1946). 08 09, 2019 tarihinde 1946 NHS Act: https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/livinglearning/coll-9-health1/health-01/nhs-act-page-2/ adresinden alındı

Yaman, K. (2007). *Yoksulluk Hukuku: Modernleşme Sürecinde İngiltere-Osmanlı İmparatorluğu Karşılaştırması.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bölüm 6

FEMİNİST KURAM: TARİHSEL GELİŞİM, ANA AKIMLAR VE SOSYAL HİZMET

Meral ŞENER[1]
Oğuzhan ZENGİN[2]

1 Meral Şener, Yüksek Lisans Öğrencisi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı
2 Oğuzhan ZENGİN, Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü oguzhanzengin@karabuk.edu.tr

GİRİŞ

Feminizm denildiğinde hem toplumumuzda hem de dünyada -çeşitli nedenlerden ötürü- akıllara olumsuz tanımlamalar gelebilmektedir. Feminizmin erkeklere düşmanlık besleyen kadınların oluşturduğu bir hareket olduğu ve kadınların erkeklere karşı daha üstün olması için mücadele verdiği savunulabilmektedir.

Tüm bu olumsuz algıların aksine feminizm, temel olarak cinsiyetçiliğe ve bu cinsiyetçiliğin neden olduğu her türlü baskıcı uygulamaya karşı çıkan bir harekettir. Kadınların başkalarının - özellikle baba, abi veya eş konumundaki kişilerin- değil kendi isteklerine göre şekillenen bir yaşam sürmesini ve özgür bireyler olmasını amaçlar (Hooks, 2014: 13; Tekeli, 2017: 131).

Feminizm, Avrupalı burjuva kadınların öncülüğünde on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru gelişen bir harekettir. Önceleri kadın ve erkekler arasında eşitliğin sağlanması ve bunun için gerekli hukuki hakların kazanılması amacıyla mücadele verilirken daha sonrasında feminizmin hedef ve taleplerinde birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Avrupalı kadınların başlattığı bu hareket zamanla hızlanmış ve dünyanın diğer bölgelerine de yayılmıştır. Bu hızlanmanın etkisiyle kadınlar feminist hareket bağlamında verdikleri mücadeleyi teorileştirme çabası içine girmişlerdir. Bu amaçla feminizmi liberal feminizm, Marksist-sosyalist feminizm, radikal feminizm, kültürel feminizm ve postmodern feminizm perspektiflerinden değerlendirmişlerdir. Teorileşmeye başlayan feminizm zaman içerisinde birçok sosyal bilim dalı üzerinde etkili olmaya başlamıştır (Taş, 2016: 167-172; Kökalan Çımrın, 2018: 5622-5623). Sosyal hizmet de feminizmden etkilenen bilim dallarından biridir.

Feminist kuram ile sosyal hizmet etkileşimi, yirminci yüzyılın son çeyreğinin başlarında gerçekleşmiştir. Feminist kuram ile sosyal hizmet mesleki disiplininin birbirlerinden farklı yönleri olduğu kadar benzeşen yönleri de mevcuttur. Benzeşen bu yönler feminist perspektifin sosyal hizmet mesleği tarafından benimsenmesini kolaylaştırmış ve bu sayede cinsiyetçiliğe ve bundan doğan her türlü soruna yönelik mücadele veren feminist sosyal hizmet, yeni bir uygulama haline gelmiştir (Buz, 2009: 53).

Bu çalışmada feminist kuramın tarihsel gelişiminin ve ana akımlarının, feminist kuramla sosyal hizmetin etkileşiminin ve bu etkileşim sonucunda yeni bir uygulama alanı olarak ortaya çıkan feminist sosyal hizmet uygulamasının ele alınması amaçlanmıştır.

FEMİNİST KURAM

Feminist kuram, 1960'lardan sonra hızlanan kadın hareketinin belli temellere dayandırılması amacıyla oluşturulan bir kuramdır. Bu kuram ve dayandığı temellerin iyi anlaşılabilmesi için feminizmin esasında ne oldu-

ğu, neyi açıkladığı, nasıl bir tarihsel süreç içerisinden geçtiği, bu süreçte nasıl bir değişim ve dönüşüm yaşadığı ve son olarak feminizm perspektiflerinin neler olduğunun iyi bilinmesi gerekmektedir.

Feminizm Nedir?

Feminizm, kadınların içinde yaşadıkları hayata ve dünyaya kendi pencerelerinden bakmaları, kendileri için kendi isteklerine göre yaşamaları ve insanca bir yaşam sürmeleri için kadınlara güç veren bir fikir akımıdır (Tekeli, 2017: 131). Kadınları ve onların özgürlüğünü temel alırken kadınların erkeklerle kamusal ve özel alanda eşit hak ve özgürlüklere sahip olmasını ve kadın cinsiyetinden olmaktan kaynaklanan ayrımcı uygulamalara ve ataerkil toplum yapısına karşı koyarak toplumsal, siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda erkeklerle eşit statüde var olmasını amaçlamaktadır (Taş, 2016: 164).

Feminizm kavramı ilk kez Charles Fourier tarafından kullanılmıştır ve Fourier, bir toplumun gelişmesinin ölçülmesindeki en önemli hususun kadınlara yönelik tutum ve davranışlar olduğunu belirtmektedir (Folbre ve Himmelweit, 2000: 3). Feminizmi ilk kez 'Kadın Hakları Akımı' olarak betimleyen kişi ise Alexander Dumas (oğul) olmuştur (Arat, 2017: 36).

Feminizm hakkında birçok tanım mevcuttur. Feminizm, Türk Dil Kurumu (2020) tarafından kadınların haklarını arttırma yoluyla kadın-erkek eşitliğini sağlamayı amaçlayan kadın hareketi olarak tanımlanmaktır. "Feminizmin ABC'si" isimli eserinde Arat (2017: 29) feminizmi; dünya nüfusunun yarısını oluşturan ve tarih boyunca hep ikincil pozisyonda yaşamak zorunda kalan bir grubun, yani kadınların, bu durumdan kurtulmak için gerçekleştirdikleri hareketin öğretisi olarak tanımlamaktadır. Hooks'a (2014: 13) göre ise feminizm; kadınlara yönelik ayrımcılığı, baskı ve sömürüyü sonlandırmayı kendisine amaç edinmiş bir harekettir.

Görüldüğü gibi kendi tarihsel süreci içerisinde feminizmin anlamı; amaçlarına, hedeflerine ve bu hareket sırasında karşılaşılan sorunlara göre değişmiştir. Bu durum tanımlamaların çeşitlenmesine neden olmuş ve bir tanımın herkesçe kabul edilmesini engellemiştir (Tunç, 2013: 210). Ancak feminizm tanımlarının 'kadın özgürlüğünün sağlanması', 'toplumsal cinsiyet ve bundan kaynaklı sorunlar' ve 'kadın- erkek eşitliği' gibi belli ilkelerde ortaklık gösterdiği söylenebilir.

Dominelli (2002: 3) benzer şekilde tanımlamalardaki ortaklıkları belirtmiştir. Bunlar;

- Hayatın kişisel ve politik boyutlarını birleştirme,
- Kadınların farklılıklarına saygı duyma,
- Sosyal ve siyasal olarak daha eşitlikçi toplumsal ilişki şekillerini öğrenmeye çalışma ve

- Var olan toplumsal düzeni dönüştürmedir.

Hem dünyada hem de ülkemizde feminizm sözcüğü -cinsiyet fark etmeksizin- insanlarda olumsuz anlamlara sahip olabilmektedir. Örneğin "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Algısı Araştırması" isimli çalışmada hem kadınların hem de erkeklerin feminizme ve feministlere yönelik olumsuz bir tutum içerisinde olduğu görülmüştür. Çalışmada erkeklerin kadınlardan daha fazla oranda feminizmin kadın üstünlüğünü savunduğu şeklinde bir algıya sahip olduğu sonucu ortaya konmuştur. Öte yandan feminizmi 'erkeklerden nefret etmek' olarak değerlendiren ve erkeklerin feminist olamayacağına dair olumsuz fikirlere sahip olan erkeklerin oranları da azımsanmayacak kadar fazladır (Kadir Has Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma Merkezi, 2019: 35-36).

Feminizm, kadın üstünlüğü için gösterilen bir çaba olarak değil toplumsal yapıda kabul gören ve ataerkiyi güçlendiren toplumsal cinsiyet rollerinin neden olduğu kadın ve erkek arasındaki güç dengesizliğinin son bulması için mücadele eden bir anlayış olarak algılanmalıdır (Özateş, 2009: 101-102). Bu nedenle feminizmin ve feminist uygulamaların daha doğru anlaşılabilmesi için hem kadınların hem de erkeklerin feminizm hakkındaki olumsuz algılarının eğitim ve farkındalık artırıcı faaliyetler yoluyla giderilmesi ihtiyacı söz konusudur. Bu eğitim ve faaliyetlerin özellikle eğitim-öğretim sürecinin ilk yıllarından itibaren gerçekleştirilmesinin feminizmin doğru anlaşılmasına ve toplum tarafından benimsenmesine daha çok katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Tarihçe

Alanyazında 19.yy, feminizm tarihinin başlangıcı olarak ele alınır ancak bu tarihten daha öncesinde de kadın haklarına dair bazı hareketlenmeler meydana gelmiştir. Erken modern dönem olarak adlandırılan bu dönemde kadınlar bugün feministlerin üzerinde durduğu cinsel istismar, cinsel taciz ve kadına yönelik şiddet gibi sorunlarla ilgilenmişler, daha sonrasında ise erkeklerle eşit eğitim ve muamele görmeyi talep etmişlerdir. Bu hareketler başlangıçta gelişme gösterse de sonrasında alaya alınmış ve en sonunda karşı bir devrimle bastırılmıştır (Donovan, 2012: xiii). Bu dönemde kadın haklarına yönelik girişimlerin zayıf kalmasında feodal sisteminin varlığının, kilisenin toplumsal düzen ve işleyiş üzerinde gücünün ve skolastik düşüncenin etkili olduğu söylenebilir.

18. yüzyıl ve sonrasında yaşanan Aydınlanma, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi gibi gelişmeler ile düşünce yapılarında, toplumsal yapıda, ekonomide, siyasette ve hukuki alanda önemli değişimler yaşanmış ve modern dönem başlamıştır. Bu değişimler neticesinde insan hakları bilinci gelişmiş ve bu hakları güvenceye alan sözleşmeler hazırlanmıştır. Ancak bu sözleşmelerde kadınların aleyhine cinsiyet ayrımcılığı uygulamalarına

rastlanılmaktadır. Temel hak ve özgürlüklerin kazanılmasında en az erkekler kadar mücadele etmelerine rağmen kadınlara insan haklarını temel alan sözleşmelerde yer verilmemiş ve hatta kadınlar vatandaş olarak dahi görülmemiştir. Bu dönemde erkekler toplumsal alanda aktif olarak rol alırken kadınlar ev ve aile ile ilgili işlerle görevlendirilmiş ve etkinlikleri ev sınırları içerisine hapsedilmiştir (Kahraman Akkaya, 2016: 9-11).

Bu dönemde haklara sahip olmada 'akıl' temel alınmaktaydı ve John Locke ve J.J. Rousseau gibi liberal akımın temsilcileri kadınların akıl yönünden erkeklerden daha aşağıda konumda olduğunu ve bu nedenle haklara sahip olamayacağı fikri üzerinde birleşmekteydi. John Locke, sadece evlilik birliği içerisinde olduğu zaman evlilik sözleşmesinin bir tarafı olması nedeniyle kadının temel haklara sahip olabileceğini savunmaktaydı. Rousseau ise bir kadının yakınında bir erkek olmadan hayatını sürdüremeyeceğini, cinsel bir varlık olarak erkek için yaratıldığını ve bir kadının eğitiminin yalnızca eşinin gereksinimlerini karşılayabilmesi ve çocuklarını iyi şekilde eğitebilmesi için gerekli olduğunu dile getirmiştir. Bu görüşlere 1792 yılında 'Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi' isimli eseriyle karşı çıkan Mary Wollstonecraft, kadınların cinsel varlık değil insan olarak görülmesi gerektiğinin altını çizmiş, kadınların erkeklerle eşit olması için onlarla eşit haklara ve özgürlüklere sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Bu eseri ile doğrudan uygulamaların gerçekleşmesini sağlayamasa da hak ve özgürlük konusunda cinsiyetler arası eşitliğin gerekliliğine dikkat çekmeyi başarmıştır (Arat, 2017: 33-63).

Nitekim 19. yüzyılın sonlarına doğru ilk kez, tarihsel süreçte yaşanan dönüşümlerin de etkisiyle, kendilerinin temel hak ve hürriyetlerden mahrum edildiğini fark eden Avrupalı burjuva kadınlar bu duruma tepki göstererek mücadele etmeye girişmiştir. Kadınlar, erkeklerle eşit akıl kapasitesine sahip olduklarını öne sürerek erkeklerle eşit haklara sahip olmayı talep etmişlerdir. *Birinci Dalga Feminizm* olarak adlandırılan bu süreçte kadınların talep ettikleri bu haklar oy kullanma, miras ve mülkiyet hakkı ve erkeklerle eşit şekilde eğitim görmek olmuştur (Cudd ve Andreasen, 2005: 7; Aktaş, 2013: 60). Ancak bu dönemde henüz ataerkil yapıya yönelik herhangi bir eleştiri bulunmamaktadır.

Kadınlar ilerleyen süreçte pek çok ülkede seçme ve seçilme haklarını kazanmayı başarmışlardır. Kadınlara ilk olarak Yeni Zelanda'da (1893) önce seçme sonra seçilme hakkı tanınmıştır. Bu iki hak, Finlandiya'da (1906) hiçbir koşul aranmaksızın aynı anda verilmiş; Avustralya (1902), Norveç (1907), İngiltere (1918) ve Kanada (1918) gibi ülkelerde ise bu haklar koşullu olarak tanınıp bir zaman sonra bu koşullar kaldırılmıştır (Ekşi, 2005: 16). Bu hakların tanınmasının ardından feminist hareket bir süre kesintiye uğramıştır.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu savaşların sonuçları itibariyle dünya yeni bir döneme girmiştir. Savaşlar nedeniyle ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlar yeni ayrımcılıkların doğmasına neden olmuştur. Bu, sorunların feminist gözle incelenmeye başlamasını sağlamıştır (Zembat, 2017: 9). *İkinci Dalga Feminizm* olarak adlandırılan ve Simone de Beauvior'un 'İkinci Cinsiyet' isimli eserinde "kadın doğulmaz, kadın olunur" anlayışı üzerine şekillenen bu süreçte gebelik ve doğum süreci ile ilgili teknolojilerin gelişimi ile kadınlar, kendi bedenleri üzerinde karar yetkisine sahip olabilmek amacıyla bu teknolojilerden yararlanmak, doğum kontrol imkânına ve kürtaj hakkına sahip olmak ve bu hakkı engelleyen kanunları ve olumsuz algıları kaldırmak/ değiştirmek istemişlerdir (Taş, 2016: 170).

İkinci Dalga Feministleri kadın ve erkeğin birbirlerinden farklı olmasının kadınları özgürleştireceğini savunmuşlardır. Kadınların erkeklerden farklı olan yönlerini 'aynı'laştırmaya çalışmayıp kadınların deneyimlerinden onların güçlendirilmesini sağlayacak yönler bulmaya çalışmışlardır (Kılıç, 1998: 359, akt. Taş, 2016: 171).

İkinci Dalga Feministleri, kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin yalnızca politik ve yasal alanda sağlanan girişimlerle çözülebileceği anlayışına sahip olması nedeniyle Birinci Dalga Feminizmi eleştirmektedir. Eşitlik amacıyla sağlanan bu hakların kadınların üzerindeki baskıyı azaltmada yeterli olmadığını ve bu baskının sadece ekonomik sistemden değil toplumsal yaşamdaki kurallar, cinsiyete dayalı roller, sosyal ilişki ve etkileşimler gibi nedenlerden de kaynaklanabileceğini dile getirmişlerdir. Baskının özellikle özel alan olarak tanımlanan aile veya hane içinde devam ettiğini ve ataerkil yapıdaki aile kurumunun kadına yönelik sömürüyü arttırdığını savunmuşlar ve bu baskının azaltılması için kişisel ve siyasi yaşamın hemen hemen her yönünü radikal şekilde dönüştürmeyi amaçlamışlardır. Öte yandan evlilik, annelik, heteroseksüel ilişkiler, kadının cinselliği gibi politik ve aynı zamanda sosyal yaşamla ilgili konuları incelemiş ve kamusal/ özel alan ayrımına karşı çıkarak 'kişisel olan politiktir' söylemini geliştirmişlerdir (Cudd ve Andreasen, 2005: 7; Taş, 2016: 169-170).

İkinci Dalga Feminizmde eşitliğin "toplumsal cinsiyet" üzerine sağlanması amacı, 1979 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda onaya sunulan ve 1981'de yürürlüğe giren Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme (CEDAW)'nin biçimsel özellikleri üzerinde etkili olmuştur (Koray, 2016: 65; İçli, 2018: 134).

Birinci Dalga Feminizmden farklı olarak İkinci Dalga feministlerinin amaçları uğruna verdikleri mücadele, yalnızca burjuva kadınlar için değil tüm kadınlar içindir ve tüm kadınlarla birlikte yürütülmüştür. Birbirlerinden ne kadar farklı olsalar da 'kız kardeşlik' fikri ile yaşadıkları sosyal, politik ve ekonomik eşitsizlik, cinsel taciz ve cinsiyet temelli şiddet gibi ortak

sorunlar için hep birlikte dayanışma içinde hareket etmişlerdir. Ataerkil yapıyı her alandan uzaklaştırmak için örgütlenmişler ve birçok yayın ve eylem gerçekleştirmişlerdir. Ancak bu mücadelede birbirinden farklı algı ve anlayışa sahip kadınların yer alması, İkinci Dalga Feminizmin kendi içinde tartışmalı bir hale gelmesine neden olmuştur (Taş, 2016: 169-171; Zembat, 2017: 10).

1980'lerin sonlarına doğru ise *Üçüncü Dalga Feminizm* adı verilen süreç başlamıştır. Üçüncü Dalga Feminizm, İkinci Dalga Feminizmin yalnızca beyaz ve üst-orta sınıfta yer alan kadınlar tarafından temsil edildiği, onların dışındaki kadınların deneyim, ilgi alanları ve kaygılarını yeterince ele almadığı eleştirisi üzerine şekillenir. Üçüncü Dalga Feministlerinin amacı feminizmi sadece belirli sınıf kadınlara indirgemeyip toplumun her katmanına yaymak olmuştur. Kadınların farklılıklarına önem vermişler, feminizmin çok çeşitli hedeflerinin olması gerektiğini savunmuşlardır. Genel kadın sorunlarına değil kadınların bireysel sorunlarına odaklanmışlar; cinsiyet, ırk, sınıf, etnik köken, cinsellik gibi konulara daha fazla dikkat etmişlerdir (Cudd ve Andreasen, 2005: 7-8; Zembat, 2017: 11-12). Üçüncü Dalga Feminizm halen daha önceki yazılı çalışmalarda ifade edilmeyenleri de içerecek şekilde ve giderek genişleyen bir hareket olarak devam etmektedir. Bugün Üçüncü Dalga feministleri, toplumsal cinsiyetten kaynaklanan şiddet, ırk, sınıf, engelli ve yaşlılara yönelik ayrımcılık, küresel bakım, mülteciler, aile yapıları gibi konuların yanı sıra birçok dezavantajlı durumun bir arada yaşanmasının bu sorunları nasıl etkileyebileceği hakkında çalışmayı sürdürmektedir (Milliken, 2017: 197).

Feminist Kuramın Perspektifleri

Feminist kuramın bilinçli şekilde farklı bir çalışma alanı haline gelmesi, yirminci yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. 1960 ve sonrasında, kadın hareketlerindeki hızlanmanın da etkisiyle kadınlar, bu zamana kadar verdikleri mücadeleyi tarihlendirmek, felsefelerini temellendirmek ve cinsiyetler arası eşitsizlikleri açıklamak gibi amaçlarla feminizmi bir kuram haline getirmeye çalışmışlardır (Kökalan Çımrın, 2018: 5622). Bu amaç, feminizmin çeşitli perspektiflerden değerlendirilmesiyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu perspektifler liberal feminizm, Marksist-sosyalist feminizm, radikal feminizm, kültürel feminizm ve postmodern feminizmdir.

Liberal Feminizm

Liberal feminizm, aydınlanma felsefesinin eşitlik ve özgürlük fikri üzerine şekillenen liberalizm akımından etkilenmiştir ve bu nedenle aydınlanmacı liberal feminizm olarak da adlandırılabilmektedir.

Liberal feminizm, kadın-erkek arasında akıl yönünden farklılık olmadığı ve her iki cinsin de yalnızca 'insan' olduğu düşüncesinden hareketle kadınların erkeklerle eşit fırsat ve haklara sahip olmasına, bu sayede

erkek baskısından kurtulmasına ve özgürleşmesine odaklanmaktadır. Bağımsızlık, fırsat eşitliği, bireysellik ve rasyonaliteyi temel alır (Dominelli, 2002: 24; Altınbaş, 2006: 25-26). Liberal feministler kadınlarla erkekler arasındaki eşitsizliğin kadınların erkeklerle eşit şekilde seçme ve seçilme hakkına sahip olmaması, eşit eğitim alamaması ve iş hayatında eşit haklara sahip olamamasından kaynaklandığını; bu hakların sağlanması halinde kadınların erkeklere tabi olmayacak hale gelip özgürleşeceklerini, onlarla eşit konuma geleceklerini ve özel alan ile sınırlanmayıp kamusal alandaki imkânlardan yararlanan bireyler olabileceklerini savunmuşlardır (Altınbaş, 2006: 25-26; Aktaş 2013: 62; Güneş, 2017: 246). Bu nedenle bu haklara sahip olabilmeyi talep etmişlerdir. Bu hakların sağlanması ve cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesinin devlet politikalarında değişimler olduğu takdirde gerçekleşeceğini düşünmektedirler.

Liberal feministler, erkek üstünlüğünü en başından beri kabul etmeleri ve erkeklerin bulunduğu seviyeye ulaşılmasını amaçlarken kadınlara özgü özelliklerden vazgeçebilmeleri; cinsiyetler arasındaki eşitsizliği yalnızca orta sınıf kadınların sorunları üzerinden ele alıp bu eşitsizliğin sosyokültürel nedenlerini açıklamada yetersiz kalmaları; cinsiyetler arası biyolojik farklılıkların ve toplumsal cinsiyet rollerinin kadınları dezavantajlı konuma getirebileceğini göz ardı etmeleri; özel ve kamusal alan ayrımını sürdürerek özel alanda ataerkiyi güçlendirmeleri ve kadının evlilik nedeniyle özel alana hapsolmasını değiştirmeye yönelik çözümler üretememeleri gibi nedenlerden dolayı eleştirilmişlerdir (Dominelli, 2002: 24-25; Altınbaş, 2006: 45-50; Cesur, 2017: 24).

Marksist- Sosyalist Feminizm

Marksizm ve sosyalizm, fikirsel olarak birbirinden farklı olsalar da feminizm hakkında birbiriyle örtüşen görüşlere sahiptir ve bu nedenle birlikte ele alınması daha doğrudur. Marksist-sosyalist feminizm, kadınlar tarafından üstlenilen ev işlerinin kapitalist yeniden üretim sürecindeki toplumsal önemini vurgulamaktadır. Bu bakış, ailenin sorunsallaştırılmasının, iş yerinde cinsiyetler arası istihdam edilme farklılıklarının belirlenmesinin ve erkeklerin yer edindiği pozisyonlara kadınların getirilmesi için kanuni düzenlemeler gerçekleştirilmesinin kadınları özgürleştirmediğini ve dönüştürücü değişikliklere yol açmadığını savunmaktadır (Dominelli, 2002: 27-28). Esasında bu kuram, Marksist feminist kuramın kadının ezilen konumda olmasını açıklamadaki yetersizliğinin sosyalist feminist bakışın yorumlarıyla giderilmesinden meydana gelmiştir.

Marksist - sosyalist feministlere göre ataerkil toplum düzeni ile sınıf temelli üretim ilişkileri ve kapitalist düzen arasında birbirlerinin sürdürülmesini destekleyen bir ilişki bulunmaktadır. Ataerkil yapıdan kaynaklı kadının aleyhine gerçekleştirilen ev içi iş bölümü hem kadının ezilmesine hem de kapitalist yeniden üretim sürecine neden olmakta ve dolayısıyla

kapitalizmin devamlılığını sağlamaktadır. Bununla birlikte toplumda cinsiyet eşitsizliği oluşmakta ve kadınlar erkek baskısından kurtulamayıp özgürleşememektedir. Ataerkil toplum düzeni ve kapitalist düzen içerisinde gerçekleştirilecek köklü bir değişim, kadınların özgürleşmesi ve erkeklerle eşit konuma gelmesi için elzemdir (Ersoy Çak, 2010: 103; Taş, 2016: 173).

Marksist feminizm, kadınları bir sınıf olarak görerek kadının sömürülmesinin sınıfsal mücadelelerle yok olacağını ileri sürmesi, kadınların ezilmesinin yalnızca ekonomik üretim şekillerinden kaynaklandığını savunması ve cinsiyetler arasındaki eşitsizliği açıklamadaki yetersiz kalması gibi nedenlerden dolayı eleştirilmektedir. Sosyalist feminizme yöneltilen eleştiriler ise bu kuram kapsamında öne sürülen cinsiyete dayalı işbölümü fikrinin Marksist feministlerin ortaya koyduğu fikirden daha işlevsel olmaması ve bu kuramın söylemlerinin karışık olup teorikte kalması ve hayata geçirilmesinin zor olmasıdır (Demir, 1996: 110-112; Walby, 1990: 4, Akt. Kartal, 2016: 63; Sağlam, 2020: 410).

Radikal Feminizm

Radikal feminizm kadınların baskı altında olmasının ve özgürleşememesinin erkeklerle eşit konumda olamamaktan ya da kapitalist üretim sistemlerinden değil ataerkil yapıdan kaynaklandığını öne sürmektedir. Radikal feministlere göre kadınlar ataerkil toplumsal yapıların baskısı altındadır. Kadın özgürlüğünün sağlanması ve kadına uygulanan baskı ve şiddetin son bulması için erkeklerin kadınların bedenleri, cinsellikleri ve yaşamları üzerindeki egemenliğini normalleştiren toplumda kanıksanmış cinsiyet rollerinin ve ataerkil yapıların dönüştürülmesi gerekmektedir (Kartal, 2016: 63).

Bu yapılardan biri de ailedir. Radikal feministlere göre aile, kendi içindeki cinsiyete dayalı iş bölümü nedeniyle kadını kamusal alandan uzaklaştırıp özel alana hapsetmektedir (Aktaş, 2013: 63). Kadının özel alanda yaşadığı sorunların kamusal alanda ele alınmaması, yani kamusal-özel alan ayrımı, iki alanda da erkek egemenliğinin varlığını gizlemekte ve sürdürmektedir. Bu nedenle toplumsal yapıya egemen olmuş ataerkinin son bulması için kamusal alan ile özel alan birleştirilmelidir ve kişisel meseleler politik mesele olarak yeniden tanımlanmalıdır (Saulnier, 2013: 32-33).

Radikal feminizm, liberal feminizmdeki 'kadın ve erkek aynıdır' düşüncesinin aksine kadının kadın gibi olması ve erkeğe göre farklı özellikler taşıması gerektiğini savunmakla birlikte eşitlikle farklılığın bir arada olmasından yanadır (Arat, 2017: 75; Özyön, 2018: 263).

Radikal feministler çalışmalarını genel olarak kadın kimliğinin kültürel inşası, kadınların bedenlerinin kontrolüne sahip olma hakları ve cinsel şiddet konularında gerçekleştirmişlerdir (Ersoy Çak, 2010: 103). Küçük

gruplar oluşturarak kadınlara yönelik *'Bilinç arttırma'* çalışmaları yapmışlardır. Kadınlar arasında kardeşlik duygusunun oluşmasını sağlamaya çalışmışlardır. Ancak bu çalışmaları birbirinden ırk, etnik yapı, sınıf olarak farklı kadınlar ile gerçekleştirmiş olsalar da benzer sorunlar üzerine yoğunlaşmışlar ve kadınların farklılıklarını göz ardı etmişlerdir (Saulnier, 2013: 33; Güneş, 2017: 246-250).

Radikal feminizm, kadın ile erkek arasındaki sorunları aralarındaki biyolojik farklılıkların üreme sürecinde oynadığı role indirgemesi; cinsiyetçi bakış açısını sona erdirmeyi amaçlarken erkekleri reddeden bir bakış açısına sahip olması; kadınların doğuştan erkeklerden daha üstün niteliklere sahip olduklarını iddia etmeleri ve ikincil konumda olmaktan şikâyet ederken erkekleri ikincil konuma yerleştirmesi nedeniyle eleştirilmiştir. Bir diğer eleştiri, radikal feminizmin ataerkilliğe karşı ortak bir mücadele yürütülmesi için ortaya koyduğu 'kız kardeşlik' fikrinin kadınlar arasındaki ırksal ve sınıfsal farklılıkları dikkate almamasıdır (Walby, 1990: 3, akt. Kartal, 2016: 63; Demir, 1996: 111; İlter, 2014: 40-41).

Kültürel Feminizm

Margaret Fuller tarafından 1845'te yazılan "On Dokuzuncu Yüzyılda Kadın" isimli eserle başlatılan kültürel feminizm, aydınlanmacı liberal gelenekteki 'rasyonalite' vurgusunu sorunlaştırarak bu vurgunun aksine bilginin duygusal ve sezgisel tarafını vurgulamaktadır. Kadınlara 'duygusal' oldukları yönünde bir nitelendirme yapılmasının aslında kadınlar için olumlu bir durum olduğunu savunmaktadır. Kültürel feministler, kadınların ikincil konumda olması ve baskı görmesinin nedenlerini kültürel yapıda arar. Kültürün hangi yollarla kadının bu şekilde nitelendirilmesine neden olduğunu ve bunun nasıl değiştirilebileceğini açıklamaya çalışır. Kadınlara yönelik kültürel tanımlamaların biyolojik farklılıklardan değil toplumsal çevreden kaynaklandığını savunur. Kadının ikincil konumda görülmesini destekleyen kültürel yapının kadınların eğitim almasını engellediğini ya da yalnızca ev içindeki konumlarına uygun şekilde eğitilmesini sağladığını ve bu sayede ikincil konumun devam ettiğini savunarak kadınların mutlaka eğitim alması gerektiğini ve bu sayede toplumsal yapıda rol alarak toplumu değiştirebileceklerini düşünürler. Bunun için de kültürel yapıda değişimlerin olmasını gerekli görürler (Donovan, 2012: 31; Aktaş, 2013: 65).

Kültürel feminizmin temelinde anaerkil bir vizyon yer almaktadır. Kadınların kaygıları ve değerleri tarafından yönetilen güçlü bir kadın topluluğu fikrine sahiptirler. Bu fikir barışçıl politika, işbirliği, farklılıkların şiddet olmaksızın çözümü ve kamusal yaşamın ahenkli düzenlenmesini içermektedir. Kültürel feministler siyasi değişime odaklanmak yerine daha geniş kültürel dönüşümler arayışı içindedirler. Kadın ve erkek arasındaki benzerlikleri değil kültürel farklılıkları vurgularken kadına ait nitelikleri şahsi bir güç ve gurur kaynağı olarak görüp bu niteliklerin toplumsal yenilenmeyi sağladığını

düşünürler. Din, evlilik, aile gibi kurumlara alternatif olabilecek kurumlar hayal etmişlerdir (Donovan, 2012: 31-32). Bununla birlikte radikal feministler, kültürel feminizmi diğer kadınların durumunu göz ardı eden kişisel ve apolitik bir duruş içinde kişinin kendini gerçekleştirmesine vurgu yapmaları nedeniyle eleştirmişlerdir (Dominelli, 2002: 26).

Postmodern Feminizm

Feminizm ve postmodernizmin ortak noktası, aydınlanma düşüncesine yönelik tavırlarının benzerliği olmuştur. Ancak feminizm, modern dönemde ortaya çıkan ve gelişen bir akımdır, bu sebeple postmodernizm ile tamamen ilişkili olduğu söylenemez. Buna rağmen bazı feministler, feminizmin postmodern bir yapıya sahip olması için çaba göstermişlerdir. Temel olarak hem feminizm hem de postmodernizm, aydınlanma fikrine karşı çıkmaktadır. Feminizm, aydınlanmanın erkek cinsiyeti üzerine şekil alması nedeniyle bu felsefeye karşı iken postmodernizm aydınlanmayı tamamen reddetmektedir. Feminizm ilgisini kadına ve bu cinsin yaşadığı sorunlara verirken postmodernizm, kadın-erkek şeklinde bir cinsiyet ayrımının olduğunu kabul etmemektedir. Öte yandan postmodern feminizme göre yaşanılan bu dönemde kadınların sorunları tek tip değildir. Bu nedenle kadınlara ve kadın sorunlarına yönelik genel söylemlerde bulunmak yanlıştır. Postmodern feministler kadınlara ait evrensel doğruların olmadığını, kadına ait sorunların çözümünde ırk, sınıf, etnik ve yerel farklılıkların dikkate alınması ve kadının bireyselliğinin korunması gerektiğini savunurlar (Yüksel, 2001: 111-113, akt. Kozlu, 2009: 8).

Postmodern feminizm, birkaç yönden eleştirilmektedir. Bunlardan biri, postmodern feminizmin kadınların kurtuluşunun sağlanması adına bütün kadınları kapsayan teorik ve somut çözümler geliştirememiş ve bir eleştiri olmaktan öteye geçememiş olmasıdır. Bir diğeri, bu perspektifin feminizmin siyasal değişim taleplerine yönelik gerekli unsurları taşımamasıdır. Postmodernizm fikrinin kadının özgürleşmesi için gerçekleştirilen uygulamalardan vazgeçilmesini önermesi sebebiyle aslında feminizmin postmodern olamayacağı da yapılan eleştiriler arasındadır (Demir, 1996: 113-115).

Görüldüğü gibi feminist kuram farklı bakış açılarından ele alınmış olsa da temelde dört prensip üzerinde hemfikirdir. Bunlar (Zembat, 2017: 4):

- **Eşitliği Arttırmak İçin Çalışmak:** Feministler, toplumdaki siyasi, ekonomik ve sosyal eşitsizliklere karşı mücadele etmek ve toplumsal cinsiyet eşitliği bilincini arttırmak amacıyla daha fazla eylemde bulunmak istemektedir.

- **Bireylerin Seçme Hakkının Genişletilmesi:** Feministlere göre hem kadınlar hem de erkekler çıkarlarını, isteklerini ve yeteneklerini geliştirmekte özgür olmalıdır. Bu sayede hem kadınlar hem de erkekler için fırsat eşitliği ilkesi savunulmuş olur.

• **Cinsiyet Ayrımının Ortadan Kaldırılması:** Feministler, ekonomik ve sosyal alanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yaratan geleneksel ve kültürel normlara ve kanunlara karşı çıkmaktadır.

• **Cinsel Şiddete Son Vermek ve Cinsel Özgürlüğü Teşvik Etmek:** Feministler, kadınların herhangi bir erkeğin izni veya tehdidi olmadan cinselliklerini kontrol etmeleri gerektiğini savunmaktadır.

Feminist kuram, kadınların erkeklere tâbi kılınmasını eleştirme ve düşünsel bir anlam ifade etme çabasıdır ve çok sayıda düşünsel ve pratik değer sağlamaktadır. Bunlardan biri, kadının erkeğe bağımlı kılınmasını ve bunun ahlaki ve siyasi etkilerini ortaya koyarak sosyal eleştiriyi sürdürmesidir. Tanımı gereği kadınların erkeğe bağımlı kılınmasından faydalananlar olduğu için bu bağımlılığın varlığını ve bunun ahlaki olarak desteksiz olduğunu kanıtlamanın bir yolu olması şarttır. İkincisi feminist kuramın fikirlerin ve toplumsal uygulamaların analiz edileceği bir mercek sağlamasıdır. Feminist kuramın çok çeşitli insanın düşüncesinde ve eylemlerinde uygulanabilir olduğu kanıtlanmıştır çünkü yaptıklarımızın ve bunların kavramsallaştırılmasının cinsiyet kavramından etkilendiğini göstermiştir. Son olarak feminist kuram, kadınların erkeklere bağımlı kılınması söz konusu olmadan yaşamın, bireylerin ve toplumun nasıl bir hale dönüşebileceği konusunda çeşitli vizyonlar sunmaktadır (Cudd ve Andreasen, 2005: 2).

Özetle feminist kuram, Avrupalı burjuva kadınlar tarafından erkeklerle eşit hak ve özgürlüklere sahip olmak için başlatılan, kendi tarihsel süreci içerisinde çeşitli perspektiflerden değerlendirilip geliştirilen ve toplumsal cinsiyet, ataerkillik, cinsel özgürlük, özel alanda yaşanan kadın sorunlarının kamusal alana taşınması, ırksal ve sınıfsal farklılıklardan doğan kadın sorunlarına kadar uzanan bir mücadelenin ürünüdür. Bugün sosyal bilimlerde sık sık kullanılan feminist perspektif, bir insan hakları mesleği olan ve bu uğurda mücadele veren sosyal hizmet mesleğinde de önemli bir yere sahiptir. Sosyal hizmette feminist kuramın hangi yönlerden etkili olduğu, sosyal hizmete neler kattığı ve bu iki kuramın bileşiminden ortaya çıkan feminist sosyal hizmetin ne olduğu bir sonraki bölümde açıklanacaktır.

FEMİNİST SOSYAL HİZMET

Feminizm; kadın ve erkeğin eşitliğine dayanan ve temel olarak kadınlar ve erkekler arasında var olan eşitsiz güç ilişkisinin değişimini amaçlayan politik bir akımdır (Arat, 2017: 29). Diğer yandan sosyal hizmet, "sosyal değişim ve gelişimi, sosyal uyumu, bireylerin güçlenmesini ve özgürleşmesini teşvik eden uygulamaya dayalı bir meslektir" (International Federation of Social Workers, 2014).

Feminist felsefe ve sosyal hizmetin bütünleşmesiyle oluşan feminist sosyal hizmet ise; gerçekleştirdiği analizlerde kadınların yaşam deneyimi-

ni başlangıç noktası olarak kabul eden, kadının toplumdaki konumu ile yaşadıkları sorunlar arasındaki ilişkilere odaklanan, müracaatçı-uzman ilişkisinde eşitlikçi bir ilişki sağlayan ve yapısal eşitsizlikleri gidermeyi amaçlayan bir sosyal hizmet uygulamasıdır (Dominelli, 2002: 7).

Akademik alanda sosyal hizmet ve feminizm etkileşimi ikinci dalga feminizmin de etkisiyle, 1980 ve sonrasında başlamıştır. Bu etkileşimde kadın sosyal hizmet uzmanlarının çabaları etkili olmuştur (Dominelli, 2002; Alcazar-Campos, 2013; White, 2006, akt. Baydar, 2014: 34). Feminizm ve sosyal hizmetin birbirlerine benzeyen yönleri olduğu kadar birbirinden ayrılan yönleri de söz konusudur. Örneğin feministler, geleneksel sosyal hizmet teori ve uygulamasının bu farklı yönlerini eleştirmektedirler. Feministlere göre geleneksel sosyal hizmet teorisi (Buz, 2009: 53; Enge, 2013: 14-15);

- Cinsiyet körüdür yani sorunları değerlendirirken toplumsal cinsiyeti önceliğine almaz ve kadın sorunlarının çözümünde geleneksel toplumsal cinsiyet algısına uygun çözümler kullanır,
- Toplumsal refaha odaklanır ve kadından ziyade aileye önem verir,
- Kadın müracaatçılarının yaşadıkları zorluklara daha iyi uyum sağlayabilmeleri için kendini değiştirmesini teşvik etmeyi sağlayacak müdahalelere odaklanır,
- Yapısal değişimlere feminizm kadar sıcak bakmamaktadır ve,
- Ataerkilliği feministler kadar öncelendirmemektedir.

Feministler, sosyal hizmet uzmanlarının ataerkillik ve ataerkilliğin kadınların yaşamları üzerindeki etkileri hakkında bilgi sahibi olmadan kadınların bakış açılarını ve çıkarlarını anlayamadıklarını savunmuşlardır (Enge, 2013: 16). Sosyal hizmet kurum ve kuruluşlarında kadınların sayıca daha fazla olmasına rağmen yönetici ve liderlik pozisyonlarında daha çok erkeklerin rol aldığını dile getirmişler ve kadınların da bu pozisyonlarda yer almasının sağlanması için değişiklikler yapılması gerektiğini dile getirmişlerdir. Ayrıca sosyal hizmet eğitiminde de değişiklikler olması gerektiğini vurgulamışlardır (Acar, 2001: 16). Bu değişiklikler feminist perspektifin sosyal hizmet mesleği ve sosyal hizmet uzmanları tarafından benimsenmesini sağlayacaktır. Feminist perspektifi benimseyen sosyal hizmet uzmanları toplumsal cinsiyetten ve ataerkiden kaynaklanan kadına yönelik şiddet, aile içi şiddet, LGBTİQA+ bireylere yönelik şiddet, çocuk istismarı, zorla evlendirilme, iş yaşamında kadınların dezavantajlı konumu gibi sorunların asıl nedenlerini daha iyi anlayacak ve bu sorunlara yönelik daha etkili çözümler geliştirecektir. Bu çözümler mikro düzeyde tüm bireylerin, mezzo düzeyde ailelerin, makro düzeyde ise toplum refahının artmasına katkıda bulunacaktır.

İki ekolün benzerliğine bakıldığında feminizmin baskıyla mücadele etmek ve sosyal değişime ulaşmak için önerdiği model ile sosyal hizmetin etik ilkelerinin (sosyal adalet, insan hakları ve onuru gibi) birbiriyle uyumlu olduğu görülmektedir. Aynı zamanda sosyal hizmetteki "çevresi içinde birey" anlayışı ile feminizmin "kişisel olan politiktir" söylemi amaç bakımından birbiriyle benzerlik göstermektedir. Her iki yaklaşımda da yaşanan sorunların yalnızca bireysel (mikro) olarak değil toplumsal (makro) olarak da analiz edilmesi gerekliliği savunulmaktadır. Feministlerin ve sosyal hizmet uzmanlarının siyasal bağlamda etkin olmaları da feminizmin sosyal hizmet uygulamasında kendine yer edinmesini kolaylaştırmıştır (Enge, 2013: 12-14; Çiftçi, 2019: 6).

Feminist perspektifler, kadının birçok toplumda ezilen konumda olmasının açıklanmasına ve bu duruma müdahale edilmesine odaklanarak sosyal hizmete katkıda bulunur. Çoğu toplumda kadınların sosyal hizmetin temel müracaatçı gruplarından biri olması ve çoğu sosyal hizmet uzmanı ve sosyal bakım çalışanının kadın olması açısından bu oldukça önemlidir. Bu nedenle feminist perspektifler, sadece kadınların değil herkesin toplumsal rollerinin ve konumlarının toplumda nasıl işlediğini anlamalarına yardım eder; özellikle çoğunluğu kadın olan sosyal hizmet uzmanlarının ve müracaatçıların birbirlerinin dünya görüşleriyle dayanışma içinde çalışmalarına izin vermektedir. Feminist uygulama, işbirlikçi diyalog ve grup çalışmasında toplumlardaki sosyal ilişkilerinde kadınları etkileyen sorunların bilincine ulaşmak için sosyal hizmetin kullanılabileceği uygulama yöntemleri ve becerilere katkı sağlar (Payne, 2016: 348). Tüm bu katkılar sosyal hizmet uygulamalarını daha işlevsel hale getirmektedir.

Kökenini feminist kuramın oluşturduğu feminist sosyal hizmet uygulaması;

- Kadınların yaşam deneyimini başlangıç noktası olarak kabul etmekte,
- Uyumlandırma yerine güçlendirme kavramına vurgu yapmakta,
- Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için mücadele etmekte,
- Özel ve kamusal alanda ataerkilliği sona erdirmeyi amaçlamakta,
- Kadınların deneyimledikleri sorunların kaynaklarıyla ve sosyal sistemler arasındaki ilişkiyi kurmaları için yardımcı olmakta,
- Eşitliğe dayanan ilişkiler inşa etmeye önem vermekte ve
- Bilinç artırma çalışmalarını kullanmaktadır (Buz, 2009: 59-60).

Feminist sosyal hizmet, kadınları erkeklere bağlı varlıklar olarak gören cinsiyet körü teorilere ve uygulamalara meydan okumaktadır. Bu cinsiyet körü teoriler feminist sosyal hizmet ile birlikte yerini kadın müracaatçı-

ların ihtiyaçlarına duyarlı cinsiyete dayalı tepkileri savunan kadın merkezli yaklaşımlara bırakmıştır (Dominelli, 2002: 7).

Feminist sosyal hizmet, kadın deneyimini başlangıç noktasına aldığı için 'kadın merkezli' olmakla eleştirilmektedir ki bu değerlendirme oldukça yanlıştır. Feminist sosyal hizmetin kadın merkezli olmayıp daha geniş bir feminist hareketin bir parçası olması, kamusal alanda ataerkillik, özel alanda ataerkillik veya toplumsal ilişkilerin diğer baskıcı yapılanmalarının bütün kadınlar üzerinde yarattığı baskıya son verme hedefine şekil vermektedir. Kadınlara yönelik sosyal hizmet müdahaleleri aynı zamanda çocuklar ve erkekler için de sonuçlar taşır (Dominelli, 2002: 76). Örneğin kadına yönelik şiddet konusunda gerçekleştirilen bir feminist sosyal hizmet uygulaması sonuçları itibariyle şiddet gösteren erkeğin düşünce yapılarında değişimler meydana gelmesine ve şiddetin sona ermesine neden olabilir. Bu müdahale sonucunda toplumdaki cinsiyet kalıplarının farkına varan ve güçlenen kadın, çocuklarını bu kalıpların dışında yetiştirebilir. Bu da çocukların ilerleyen hayatlarında eşlerine veya çocuklarına şiddet uygulamasına veya bu tür bir şiddet olayının sessiz mağduru olmasına engel olabilir.

Feminist sosyal hizmet uygulaması, toplumun her düzeyinde iyileştirmeler yapılmasını gerektiren bütüncül bir çerçevedir ve sosyal hizmet mesleki disiplini içinde en önemlisi güçlenme ve baskının ortadan kaldırılması olmak üzere sosyal değişimin kilit yönlerini benimser ve ilerletir (Hyde, 2013). Kadın ihtiyaçlarını bütüncül şekilde karşılamak ve bu ihtiyaçlara etki eden çok sayıda gerilim ve çeşitli baskı biçimleriyle birlikte kadın hayatının tüm karmaşıklığını ele almak feminist sosyal hizmet uygulamasının olmazsa olmazıdır. Feminist sosyal hizmet erkeklerle, çocuklarla ve diğer kadınlarla etkileşim halinde olan kadınların gereksinimlerinin karşılanmasını sağlayan sosyal ilişkilerin doğasına odaklanır (Dominelli, 2002: 7).

Kirst- Ashman ve Hull (2009: 447-448), feminist uygulamayı mikro, mezzo ve makro düzeyde ele almışlardır. Onlara göre feminist uygulamanın mikro düzeydeki pratikleri, kadınların içsel duygularına ve bireysel güçlerine erişimini hedeflemektedir. Mezzo düzeydeki pratikler de kadınların çevrelerindeki diğer insanlarla olan ilişkine odaklanmaktadır. Feminist uygulamada mikro ve mezzo düzeyler iç içe geçmiş durumdadır, bu nedenle kadınlarla çalışmanın yönlerinin hangilerinin mikro hangilerinin mezzo pratiğinde yer aldığını sınıflandırmak zordur. Makro düzeydeki pratikler ise kadınların özgür ve üretken bir yaşam sürmelerine engel olan sosyal politikaları ve siyasi yapıları göz önüne almaktadır.

Mikro düzeyde feminist sosyal hizmet uygulamalarına kadınların güçlenmesi ve öz saygılarının ve öz yeterliliklerinin arttırılması; *mezzo düzeyde* uygulamalara kadınların çevreleriyle ve/veya aileleriyle soruna etki eden veya sorundan etkilenen ilişkisel problemlerin çözümüne yönelik

müdahalelerde bulunulması, kadınların benzer sorunlar yaşayan kişilerle sosyal destek grubu çalışmasına dâhil edilmesi, kadınların kaynaklara ulaşımının sağlanması için kurumlarla bağlantı kurulması; *makro düzeyde* uygulamalara ise hak savunuculuğu, yaşanılan soruna yönelik toplumsal farkındalığın arttırılması, soruna yönelik hukuki düzenlemeler gerçekleştirilmesi ya da bu düzenlemelerde değişiklikler meydana getirilmesi ve bu amaçlar için sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yapılması gibi örnekler verilebilir.

Feminist sosyal hizmet uzmanları, sosyal olarak inşa edilmiş toplumsal cinsiyet baskısını ve bunun diğer baskı biçimleriyle olan bağlantılarını kavrayarak kadınların refahının arttırılması için çalışırlar. Toplumsal cinsiyet baskısının kadın üzerindeki etkisini değerlendirirken kadınların kendi kararlarını verebilen aktif özneler olma kapasitelerini kabul ederler. Ayrıca diğer kadınlara, erkeklere ve çocuklara baskı yapmadan, kadınların erkeklere itaatine son vermeye çalışmaktadırlar (Dominelli, 2002: 77). Bu itaate son vermek amaçlanırken diğer kadınlara, erkeklere veya çocuklara karşı herhangi bir baskı yapıldığında aslında başlangıçta karşı çıkılan durum gerçekleştirilmiş olur. Oysaki feminizmin baskı ve itaate karşı ortaya koyduğu mücadele kadın üstünlüğünü değil kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasını hedeflemektedir.

Sheafor ve Horejsi'ye (2016: 117) göre sosyal hizmette feminist yaklaşım bazı karakteristik özelliklere sahiptir. Bu özellikler aşağıda verilmiştir:

- Yardım sürecinde bu sürecin müracaatçının güçlü yanları üzerinden ilerlemesine ve müracaatçının yetkin hale getirilmesine odaklanılır. Bu süreç müracaatçıya cinsiyetçilik, cinsiyet rollerine yönelik kalıp yargılar, ayrımcılık ve kadınlara yönelik toplumsal tutumları şekillendiren tarihi faktörler ile kadınların kendilerini nasıl gördükleri gibi konularda eğitim vermeyi kapsar.

- Müracaatçının kaygıları ve kişisel sorunları kadın-erkek ilişkileri, evlilik, aile ve istihdam içindeki cinsiyetle ilgili güç ilişkileri dikkate alınarak sosyo-politik bir bağlam içinde değerlendirilir.

- Yardım ilişkisi eşitlikçidir; feminist sosyal hizmet uzmanı, müracaatçı ile hiyerarşik dili ve yaklaşımı kullanmayan (non-hiyerarşik) bir ilişki içerisindedir. Yardım sürecinde müracaatçının sürecin aktif bir katılımcısı olması beklenir. Feminist sosyal hizmet uzmanı, bilinçli şekilde konu ile ilgili kişisel deneyimlerini paylaşır.

- Kadınlara ait sosyal ağların ve destek gruplarının oluşturulması ve kadınların bunlardan yararlanması vurgulanır.

Feminist sosyal hizmet uzmanları, eşitliği sağlamaya çalışan uygulayıcılar olarak, hikâyelerini dinleme ve yaşamları hakkındaki kararlara dâhil

etme yoluyla kadınları güçlendirmeye çalışırlar. Kadınların güçlenmesi ve yaşamlarının kontrolünü ele geçirmelerinin desteklenmesi içinse ataerkil düzenlemelere meydan okunması ve devlet müdahalelerinin ve erkeklerin faaliyetlerinin kadınların baskı altında olmasında ne şekilde etkili olduğunun değerlendirilmesi gerekmektedir (Dominelli, 2002: 39-40). Bu değerlendirme sonucunda kadının baskı altında olmasına ve özgürleşememesine neden olduğu belirlenen faktörlere yönelik mikro, mezzo ve makro düzeyde gerçekleştirilecek uygulamalar kadınların güçlenmesini sağlayacaktır.

Feminist sosyal hizmet uygulaması, uygulama örnekleri üzerinden daha net bir şekilde anlaşılabilecektir. Bu doğrultuda Turner ve Maschi'nin (2015) aktardığı vakayı ele alacak olursak; C., 8 ila 13 yaşlarında amcası tarafından cinsel istismara maruz kalan ve şu an 33 yaşında olan bir kadındır. Yaşadığı istismarın kendi suçu olduğunu düşünerek içselleştirmiş ve istismar ile şefkat arasında karmaşık bir bağ kurmuştur. Hayatının belli dönemlerinde ona sosyal destek sağlayan kişiler olsa da genelde yalnızdır. Annesiyle olumlu bir ilişkisi yoktur ve annesi de onu istismarcı amcadan koruyacak şartlara sahip değildir. C. üniversite okuduğu dönemde sosyal ilişkilerinde yaşadığı kaygıyı hafifletmek için yoğun şekilde alkol tüketmeye başlamıştır. Üniversiteden mezun olduktan sonra zaman zaman farklı işlerde çalışmıştır fakat üçüncü işini kaybetmesinin ardından alkol bağımlılığı nedeniyle bir süre yatarak tedavi görmüştür. Bu tedavi sırasında cinsel istismara uğradığını açıklaması üzerine cinsel istismara uğramış kadınlardan oluşan bir grup çalışmasına katılımı sağlanmıştır. Bu grup çalışmasını yürüten feminist sosyal hizmet uzmanı, C. ile güçlü bir ilişki kurmuş ve böylelikle C. hayatının bu dönemine kadar maruz kaldığı baskı ve mağduriyetin farkına varmış ve kendisini değersiz ve korumasız hale getirdiğini anlamıştır. Feminist sosyal hizmet uzmanı ve diğer grup üyeleri, C.'nin istismarın kendi suçu olmadığını görmesi için ona yardımcı olmuştur. C.'nin, kendisinin erkeklerin baskısı altında olduğunu ve özellikle çocukken kendini savunamayacak konumda olduğunu sözlü olarak ifade etmesine yardım etmiştir. Sonrasında C. ile geçmişte neler hayal ettiği ve hedeflediği üzerine konuşulmuştur. Uygulama süresince C.'nin güçlü yanları üzerinde durulmuş ve bu güçlü yanlara vurgu yaparak kendine saygısının artması sağlanmıştır. C. kendisini bir kurban olarak değil istismar yaşantısına rağmen hayatta kalabilen güçlü bir kadın olarak görmesi için teşvik edilmiştir. Makro düzeyde ise C.'nin istismarın kendi suçu değil adalet sistemiyle alakalı bir sorun olduğunu anlaması ve yasaların değişimi için kadın örgütleriyle bağlantı kurması ile ilgili çalışmalar gerçekleştirmiştir (Turner ve Maschi, 2015: 155-157).

Bu vaka örneğine ek olarak Türkiye'de tek ebeveynli aileler ile gerçekleştirilen feminist sosyal hizmet uygulaması örnek olarak verilebilir. Evlilik dışı ilişki, boşanma ve ebeveynlerin birinin ölümü gibi sebeplerle oluşan tek ebeveynli ailelerde her birey bu yeni süreçten olumsuz olarak et-

kilenebilmektedir. Ailenin parçalanmasıyla diğer ebeveynin yokluğu, ekonomik gelirde azalma ve yeni yaşam koşullarıyla birlikte ailedeki rollerin değişimi ailenin stresini artırabilmektedir. Bu tür ailelerde çocukların bakımını üstlenen ebeveynlerin genellikle kadındır ve bu durum, kadın bakışını merkezine alan feminist sosyal hizmet uygulamasını tek ebeveynli ailelerde yaşanan sorunların çözümü için oldukça uygun hale getirmektedir. Feminist sosyal hizmet kapsamında sosyal hizmet uzmanları tek ebeveynli ailelerde kadının güçlendirilmesi ve benzer yaşantılara sahip kadınlarla grup çalışmaları yoluyla bu süreçte yaşanabilecek sosyal izolasyona karşı sosyal destek mekanizmalarının artırılması için çalışmalıdır. Bu çalışmalar kadın sorunlarının çözümüne dair yeni sosyal politika ve uygulamaların gerçekleştirilmesi ya da bu politika ve uygulamalarda değişimin olması için çabalayarak desteklenmelidir (Acar, 2001: 17-25).

Bir diğer örnek ise göçmen kadınlarla feminist sosyal hizmet bağlamında gerçekleştirilen feminist grup çalışmasıdır. Göç olgusu tüm göçmenler için dışlanma, şiddet ve istismar gibi sorunlar doğurmaktadır. Göçmen kadınlar bu sorunlara –özellikle şiddet ve istismar biçimlerine- göçmen erkeklerden daha fazla maruz kalmaktadır çünkü bu sorunlar göçmen olmanın yanı sıra kadın olmaktan da kaynaklanmaktadır. Öte yandan göçmen kadınlar önceki hayatlarındaki sosyal destek mekanizmalarından mahrumdur ve yaşadıkları sorunların çözümü için göç ettikleri ülkede hangi kurumlara başvurabilecekleri hakkında bilgisizdir. Güçlendirme temelli feminist grup çalışmasının uygulanması göçmen kadınların yalnız olmadıklarını fark etmelerine, yaşadıkları sorunlarla daha etkin başa çıkabilmelerine ve birbirlerini güçlendirmelerine fayda sağlamaktadır. Feminist grup çalışması, göçmen kadınların kişisel güçlerinin ortaya çıkarılmasını, yaşadıkları sorunların toplumsal cinsiyet ve ataerkil düzene dayanan yönlerinin görülmesini ve politik düzleme taşınarak görünür kılınmasını sağlayacaktır (Tekindal, 2019: 14-26).

Feminist sosyal hizmet ilk bakışta yalnızca kadınlara yönelik bir uygulama olarak görünse de uygulama esnasında din, dil, ırk, sosyal statü, yaş, cinsiyet veya cinsel yönelim fark etmeksizin tüm müracaatçılar için bir noktada gerekli olabilmektedir. Yukarıdaki örnekler de gösteriyor ki sosyal hizmet uzmanları hangi kurumda ve bu kurumların hangi biriminde çalışırsa çalışsın bir şekilde toplumsal cinsiyet ve ataerkiden kaynaklı sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bu tür sorunlarla karşılaşan sosyal hizmet uzmanları için geleneksel bakış, sorunların geri planda kalmış yönlerinin fark edilmemesine, bu nedenle yapılan uygulamaların aslında çözümü tam manasıyla sağlayamamasına ve sorunun devam ederek yakın ya da uzak gelecekte yeni sorunlar doğurabilmesine neden olabilir. Feminist sosyal hizmet perspektifine sahip bir sosyal hizmet uzmanı ise sorunun toplumsal cinsiyetten veya ataerkiden kaynaklanan yönlerinin farkındadır. Sorunun çözümünde bireyin güçlendirilmesi, toplumsal cinsiyet algısının değişimi

ve bireyin özel alanında yaşadığı sorunun kamusal alanda görünür hale gelmesi gibi amaçların gerçekleştirilmesi için sosyal hizmetin bağlantı kurma, öğreticilik, danışmanlık, sosyal değişim ajanlığı, savunuculuk gibi rolleri aracılığıyla mikro, mezzo ve makro düzeyde çalışmalar yapar.

SONUÇ

Tek bir tanım üzerinde uzlaşılmasa da feminizm, toplumsal, ekonomik, hukuki, siyasal ve kültürel olarak kadın ve erkek eşitliğine odaklanan, toplumsal cinsiyet rolleri üzerine inşa edilmiş ataerkil toplum yapısına meydan okuyan ve kadın özgürlüğünü kendisine amaç edinen siyasi yönlü bir harekettir.

Feminizm ve sosyal hizmet, feminist sosyal hizmet uzmanlarının da etkisiyle etkileşim yaşamış ve benzerlikleri ve farklılıklarının harmanlanması sonucu yeni bir bakış açısı olarak feminist sosyal hizmet ortaya çıkmıştır. Kadın odaklı bir uygulama gerçekleştiren feminist sosyal hizmet, kadınların güçlenmesini, baskıdan kurtulmasını ve böylece refahının artmasını hedefler. Kendi hayatlarını değiştirebilme kapasitesine sahip olduğu kabulüyle kadınların uygulamaya aktif katılımını sağlamayı amaçlar. Kadınlar deneyimledikleri sorunları yalnızca bireysel sorunlar olarak ele almaz, feminizmin 'kişisel olan politiktir' söylemi ve sosyal hizmetin sistem yaklaşımıyla bu sorunların nedenlerini toplumsal düzeyde de değerlendirir. Kadınların yaşadıkları sorunların kamusal alanda yansımalarının olduğunun görülmesini sağlar. Toplumda yerleşmiş cinsiyet rollerinin değişimi ve cinsiyetler arası eşitliğin sağlanması amacıyla mücadele eder. Yalnızca kadınlarla değil erkekler, aileler, topluluklar, sistemler ve yapı ile birlikte de çalışır.

Feminist perspektifler sosyal hizmet uzmanlarının müdahalelerini zenginleştirmekte ve müdahalelerin daha etkin olmasını sağlamaktadır (Hyde, 2013). Bazı vakalarda diğer kuram ve yaklaşımların uygulamaları uzun vadede etkili müdahale sağlayamazken feminist uygulama ile müdahale başarılı bir şekilde sonuçlanabilmektedir (Pehlivan, 2015: 99). Feminist sosyal hizmet uygulaması bugün Türkiye'de başta Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri, Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM), Kadın Sığınma Evleri, Kadın Danışma Merkezleri, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve Sivil Toplum Örgütleri olmak üzere tüm sosyal hizmet kurum ve kuruluşlarında kadın, erkek ve çocuklarla gerçekleştirilebilmektedir. Bu nedenle sosyal hizmet uzmanlarının feminist sosyal hizmet uygulamasını bilmesi ve uygulamalarını bu çerçevede gerçekleştirmesi oldukça önemlidir. Aynı zamanda feminist sosyal hizmet çerçevesinde gerçekleştirilen uygulamaların akademik çalışmalara dönüştürülmesi gerekmektedir. Nitekim bu çalışmalar hem feminist sosyal hizmet literatürünü genişletecek hem de sosyal hizmet uzmanları ve öğrencileri için yol gösterici bir kılavuz olacaktır. Bunun yanında sosyal hizmet akademisyenleri bölüm müfredatlarında feminist sosyal hizmet içeriklerine daha çok yer vermeli, alanyazında feminist sosyal hizmetle ilgili çalışmaların artırılması için çaba göstermelidir.

KAYNAKÇA

Acar, H. (2001). Tek Ebeveynli Ailelere Yönelik Feminist Sosyal Hizmet Müdahalesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet,* 12(3), 13-25.

Aktaş, G. (2013). Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 30(1), 53-72.

Altınbaş, D. (2006). Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm. *Kadın Araştırmaları Dergisi,* 9, 21-52.

Arat, N. (2017). *Feminizmin ABC'si,* (3. Baskı). İstanbul: Say Yayınları.

Baydar, V. (2014). *Feminist Sosyal Hizmet Perspektifinden Popüler Yabancı Dizilerde Kadın Düşmanlığının İncelenmesi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Buz, S. (2009). Feminist Sosyal Hizmet Uygulaması. *Toplum ve Sosyal Hizmet,* 20(1), 53-65.

Cesur, F. (2017). *Feminist Teoriler ve Türkiye'deki İzdüşümleri.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Cudd, A., & Andreasen, R. (Ed.). (2005). *Feminist Theory: A Philosophical Anthology*. New Jersey: Wiley-Blackwell.

Çiftçi, M. (2019). Baskı Karşıtı Sosyal Hizmetin Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Sosyal Çalışma Dergisi,* 3(1), 1-14.

Demir, Z. (1996). Modern ve Postmodern Feminist Akımlar (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Dominelli, L. (2002). *Feminist Social Work Theory and Practice.* London: Palgrave.

Donovan, J. (2012*). Feminist Theory, Fourth Edition: The Intellectulal Traditions.* New York: Continuum International Publishing Group.

Ekşi, Ö. (2005). Dünya'da ve Türkiye'de Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkının Tanınması. *Meclis Haber Dergisi,* 120, s.16, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/meclis_bulteni.sayfa?psayi=120&psayfa=16 , Erişim Tarihi: 21.11.2019.

Enge, J. (2013). *Social Workers' Feminist Perspectives: Implications for Practice.* Retrieved from Sophia, the St. Catherine University, https://sophia.stkate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1175&context=msw_papers , Erişim Tarihi: 01.12.2019.

Ersoy Çak, Ş. (2010). Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm Teorileri Bağlamında Türkiye'deki Reklam Filmleri ve Popüler Müzik Videoları. *Yedi,* 4, 101-110.

Folbre, N. & Himmelweit, S. (2000). Introduction-Children and Family Policy: A Feminist Issue. *Feminist Economics,* 6(1), 1-3.

Güneş, F. (2017). Feminist Kuramda Ataerki Tartışmaları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 27(2), 245-256.

Hooks, B. (2014). *Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika.* (3.Baskı), E. Aydın, B. Kurt, Ş. Özgün ve A. Yıldırım, Çev.), İstanbul: Boğaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu Yayınları.

Hyde, C. A. (2013). Feminist Social Work Practice. *In Encyclopedia of Social Work.* https://oxfordre.com/socialwork/view/10.1093/acrefore/9780199975839.001.0001/acrefore-9780199975839-e-151, Erişim Tarihi: 03.01.2020.

International Federation of Social Work (2014). Global Definition of Social Work. https://www.ifsw.org/what-is-social-work/globaldefinition-of-social-work/, Erişim Tarihi: 01.11.2019.

İçli, G. (2018). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Küreselleşme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 30*,* 133- 143.

İlter, N. (2014). Toplumsal Cinsiyet Gerilimleri Üzerinden Feminizmi Tartışmak (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.

Kadir Has Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma Merkezi (2019). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Algısı Araştırması. https://gender.khas.edu.tr/sites/gender.khas.edu.tr/files/inline-files/TTCKAA2019%20Son7.pdf, Erişim Tarihi: 31.10.2019.

Kahraman Akkaya, T. (2016). *Türkiye'de Üniversite Mezunu Kadınların Kadın Hakları Konusunda Duyarlılıkları ve Kadın Örgütleri ile İletişimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kartal, F. (2016). Kadınların Yurttaşlığı ve Feminist Kuram. *Amme İdaresi Dergisi,* 49(3), 59-87.

Kirst-Ashman, K.K., & Hull, G.H. (2009). *Understanding Generalist Practice*. (5. Baskı). Brooks/Cole, Cengage Learning.

Koray, M. (2016). Sosyo-ekonomik Hakların ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İstemlerinin Liberalizmle Sınavı. *VIII. İnsan Hakları Sempozyumu Bildiriler,* 61-83. http://sosyalhaklar.net/2016/bildiriler/kitap2016.pdf#page=61, Erişim Tarihi: 01.12.2019.

Kozlu, D. (2009). Modernizm Sonrası Postmodern Hareket İçinde Kadının Yeri. *Art-e Sanat Dergisi,* 2(3), 1-15.

Kökalan Çımrın, F. (2018). Sosyal Bilimlerin Değişen Yüzü ve Kadın Araştırmaları. *International Social Sciences Journal,* 4(26), 5620-5629.

Milliken, E. (2017). Feminist Theory and Social Work Practice. Francis J. Turner. (Ed.), *Social Work Treatment: Interlocking Theoretical Approaches* (6. Baskı) içinde (191-208). New York: Oxford University Press.

Özateş, Ö. S. (2009). Bir Sosyal Hizmet Müdahalesi Olarak Aile İçi Şiddet Mağduru Kadın Sorununda Feminist Etik Yaklaşım. *Toplum ve Sosyal Hizmet,* 20(2), 99-107.

Özyön, A. (2018). Charlotte Perkins Gilman'ın "Kadınlar Ülkesi" Adlı Romanının Radikal Feminist Bağlamında İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 60, 261-268.

Payne, M. (2016). *Modern Social Work Theory, Fourth Edition.* New York: Oxford University Press.

Pehlivan, H. (2015). Kadınlara Sunulan Psikolojik Yardım Hizmetlerine Feminist Terapi Perspektifinden Eleştirel Bir Bakış. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri,* 7(2), 95-104.

Sağlam, M.A. (2020). Feminist Kuramda Kadının Politik Ekonomisi ve Dönüşümü. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi,* 46, 394-142.

Saulnier, C.F. (2013). *Feminist Theories and Social Work. Approaches and Applications.* New York: Routledge.

Sheafor, B.W. & Horejsi, C.J. (2016). *Sosyal Hizmet Uygulaması Temel Teknikler ve İlkeler,* (3. Baskı). D.B. Çiftci (Çev. Ed.). Ankara: Nika Yayınevi.

Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler,* 3(5), 163-175.

Tekeli, Ş. (2017). *Feminizmi Düşünmek*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tekindal, M. (2019). Feminist Group Work Design with Women Refugees in Turkey. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi,* 19(43), 11-32.

Tunç, M. (2013). Feminist Grup Çalışması: Temeli, Kapsamı ve Süreci. *Toplum ve Sosyal Hizmet,* 24(2), 209-230.

Turner, S. G. & Maschi, T. M. (2015). Feminist and Empowerment Theory and Social Work Practice. *Journal of Social Work Practice*, 29(2), 151-162.

Türk Dil Kurumu. (2020). https://sozluk.gov.tr/?kelime=, Erişim Tarihi: 13.03.2020.

Zembat, M.B. (2017). An Analysis of The Concept of Feminist Theory and Historical Changing and Developments of Feminism. https://www.academia.edu/31880711/An_Analysis_of_The_Concept_of_The_Theory_of_Feminism_And_Historical_Changing_and_Developments_of_Feminism, Erişim Tarihi: 29.11.2019.

Bölüm 7

İNANÇ TURİZMİ KAPSAMINDA HELAL TURİZMİNİN BENZER VE FARKLI YÖNLERİNE DAİR İNCELEMELER

Hakkı ÇILGINOĞLU[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi Hakkı ÇILGINOĞLU, Kastamonu Üniversitesi Turizm Fakültesi

GİRİŞ

İnsanların dinlenmek, eğlenmek, güzel vakit geçirmek için yaptıkları günübirlik veya günaşırı seyahatler turizm olarak adlandırılmaktadır. Turizm kavramı günümüzde deniz, kum, güneş üçlüsü olmaktan çıkıp insanların manevi meraklarını da gidermek için yaptıkları seyahatlere dönüşmüştür. İnsanlar hem dini vecibelerini yerine getirmek hem de farklı kültürler ve inançlar hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla seyahatler yapmaktadırlar. Kendi dinlerinin yanı sıra farklı dinlerin işleyişi ve gelişimi hakkında da bilgi sahibi olmaktadırlar. Bu seyahatler "inanç turizmi" olarak adlandırılmaktadır.

Helal kavramını incelediğimizde İslamiyet dininin yasaklamadığı her şey helaldir. Haramın zıttı olarak da söylemek doğru olacaktır. Dinine bağlı Müslümanlar da bu kapsamda helal ürün taleplerinde bulunmuştur. Bu istekleri doğrultusunda helal başlığı adı altında birçok ürün ortaya çıkmıştır. Yiyecek, içecekten tutunda kıyafetlere kadar her şeylerini helal olarak kullanmaktadırlar. Yakın geçmişe dönüp baktığımızda da seyahat eden Müslüman turist kesimi turizm sektöründe de değişikliğe gidilmesiyle birlikte daha rahat ve dini gereklerini yerine getirerek tatillerini tamamlamaktadırlar. Birçok turizm çeşidinin ardından Müslümanların isteklerine bir cevap olarak günümüzde yeni bir kavram olarak helal turizm karşımıza çıkmaktadır. Turizm firmalarının İslami gereklere uygun bir şekilde verdiği hizmetlerden oluşan bir pazarlama stratejisidir. Helal turizm bir turizm çeşidi değildir, bir yaklaşım tarzıdır. Örneğin nasıl ki sürdürülebilir turizm, soft turizm bir turizm çeşidi değil de bir yaklaşımsa bu da öyle bir anlayıştır. Tamamen İslami kurallara uygun bir şekilde düzenlenen seyahat ya da konaklama ürünleridir. Müslümanların hem rahat bir şekilde seyahat etmeleri ve tatil yapmaları sağlanırken aynı zamanda dinlerinin gereklerini yerine getirmeleri de sağlanmaktadır.

Her iki turizminde birbiriyle karışmasının sebebi dinle alakalı konuları içeriyor olmasıdır. İnsanların bu konular hakkında pek bir fikri olmadığı için de ikisini aynı statüde tutmaktadırlar. İnanç turizmi ve helal turizm arasında farklılıklar bulunmaktadır. İkisi de birbirinde tamamen bağımsızdır. Helal turizmde insanlar farklı dinlere ait gelenekleri ve görenekleri görürken helal turizm sadece Müslümanların isteklerine yönelik pazarlama stratejileri uygulamaktadır.

1.TURİZM KAVRAMI, TARİHÇESİ VE ÇEŞİTLERİ

Köken olarak incelendiğinde turizm kelimesi Latince "tornus" kelimesinden (dönme hareketini ifade eder) türemiştir. İngilizce'de karşımıza çıkan "tour" kelimesi de çıkış yapılan noktaya geri dönmek koşuluyla yapılan seyahat anlamındadır. Turizmin anlamına bakıldığında ise seyahat eden,"tourist" kelimesinden doğmuştur. Kelimenin Türkçe söylenişi

"seyahat"tir (Aksoy,1998:1).Turizm kavramının ortaya çıktığı ilk günden bu zamana kadar pek çok farklı tanımı yapılmıştır. Yazan kişilerin turizm olayına bakış açılarına göre tanımlar değişiklik göstermektedir.

İnsanlar, daimi yaşadıkları mekanlardan kısa süreli ayrılarak, değişik yerleri gezmeye, oralarda tatil yapmaya, dinlenmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Seyahat ederek de bu ihtiyaçlarının yanı sıra manevi rahatlamaya ulaşmaktadırlar. Ekonomik manada büyük etkiler oluşturan ve turizm adıyla anılan bu sistem, günümüz dünyasında değişik etkiler oluşturmaktadır (Yıldız,2011:55). Eski dönemlerden bu zamana kadar insanlar değişik sebeplerden dolayı seyahat etmektedirler. Bu geziler, genel itibariyle dinlenme, eğlenme, merak, spor, sağlık, bilimsel toplantılarda yer almak, kendi inancına ait ibadetleri yapmak gibi amaçlarla, tek başına ya da bir gruba eklenerek yapılan gezilerdir (Sargın, 2006: 2;Ünal,2017:3).

Turizm olgusu günümüzde ilk ortaya çıktığı anlamıyla kalmayıp daha da gelişerek büyümektedir. İnsanlar turizmi ilk olarak deniz, kum, güneş üçlüsü olarak değerlendirmekteydi fakat artık turizmin çok çeşitli alanları bulunmakta ve bu alanlar gelişerek büyümeye devam etmektedir. İnsanlar günümüzde sadece eğlenmek ve dinlenmek için seyahat etmezler, farklı kültürleri, medeniyetleri ve dini alanları görmek amacıyla ve buralar hakkındaki meraklarını gidermek için yer değiştirirler. İnsanlar ilk asırlardan bu yana yiyecek bulma, korunma vb. birtakım ihtiyaçlarını gidermek amacıyla sürekli göç etmişlerdir. Bugünkü turizm anlayışıyla tam örtüşmeyen bu göç etme olayı yine de turizmin başlangıcı olarak düşünülebilir. Heredot ve Pausanias'ın ilkçağlarda merak ettikleri yerleri görmek için seyahat eden ilk insanlar oldukları bilinmektedir. "Din" olgusu bu dönemlerde genellikle insanları turizm yapmaya itmektedir. İnsanların çoğu mübarek olarak değerlendirdikleri yerleri görmek ve ibadet etmek için oralara seyahat ederler. (Şahiner,2012:8).

Turizmin, Sümerlerin tekerlek, yazı ve parayı bulduğu zamanlara yani, M.Ö. 4000 yıllarında başladığı bilinmektedir. O dönemlerde Finikeliler şimdiki söylenceyle ilk gezginler olarak adlandırılmaktadırlar. Mısır, M.Ö. 3000'lerde seyahat eden insanların ilgisini en çok çeken yerlerden biriydi. Çünkü oldukça görkemli piramitlere ve tapınaklara sahip bir yerdir. Babil krallığı ve eski Mısır'da seyahat eden insanların konaklamaları ve dinlenmelerini sağlamak amacıyla ortamlar oluşturulmuştur. Ayrıca daha rahat seyahat edebilmeleri için yollar da güvenlik altına alınmıştır. İlk kez sistemli bir şekilde ülke dışına ticaret amacıyla 8 Fenikeli tüccarın dış alışverişi başlattığı bilinmektedir. İlk yüzyıllarda insanlar Uzakdoğu'dan Akdeniz havzasına kadar ticaret yapmışlardır. Bunlardan hareketle ilk zamanlarda insanlar turizmi ekonomik, inanç, sağlık ve spor amaçlı dört nedenle yaptığı açıkça gözlemlenmektedir (Yıldız,2009:80).

Turizm dendiğinde aklımıza ilk olarak deniz, kum, güneş gelse de günümüzde bu algı oldukça değişmiştir. İnsanlar dinlenmenin ve eğlenmenin yanı sıra gezerken farklı alanlarda özgün bilgilere öğrenek ve farklı kültürler hakkında bilgi sahibi olmak istiyorlar. Ayrıca sezonuna göre değişik turizm ürünlerinden faydalanmak istiyorlar. Tüm bunların doğrultusunda ortaya birçok değişik turizm çeşidi çıkmıştır. Araştırmanın bu bölümünde bazı turizm türleri hakkına bilgiler verilecektir.

Turizm insanların yaşadıkları yerden farklı bir yere günübirlik veya birkaç gün kalmalı seyahat etme olayına verilen addır. İnsanlar seyahatleri boyunca eğlenmek ve güzel vakit geçirmek için birçok faaliyetler yapmaktadır. Deniz, kum, güneş de bu faaliyetlerin başında gelmektedir.

İnsanlar dinlenirken aynı zamanda eğlenmekte isterler. Gittikleri tatillerde genel olarak deniz, kum, güneş üçlüsünün dahilinde hizmet almak isterler. Deniz turizmi dediğimizde de odak noktası denize yakın yerler olan ve eğlence faktörlerini de içeren bir seyahat akla gelmektedir. Bu turizm çeşidinin içerisinde de farklı etkinlik alanları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları: şnorkel ve tüp ile dalmak, rüzgâr sörfü, balık tutmak, deniz yaşayanlarını ve kuşlarını izlemek, kruvaziyer turizm ve feribot imalatı, yelkencilik, yat turizmi, kutup turizmi, deniz müzeleri, tüm kum ile ilgili faaliyetler ve daha fazlasıdır (Kozan, vd.,2014:116).

Seyahat eden kişiler eski çağlardaki uygarlıklar hakkında bilgi sahibi olmak istemektedirler. Kendilerine ait kültürler haricinde diğer bölgelerinkine de ilgi duyarlar. İnsanlar, kendi kültürlerinin yanı sıra farklı toplumlara ait kültürleri anlamak, buralar hakkında bilgi edinmek için gittikleri seyahatler "kültür turizmi" olarak adlandırılmaktadır. Her ülkenin gelirine katkı sağlayan alternatif bir turizm çeşidi olmasının yanı sıra geçmişin izlerini korumak adına da etki sağlayan bir turizm çeşididir. (Bayka,2007:32).

"İnanç turizmi" ilk olarak insanların kutsal saydıkları alanların, gidilen yere göre bu inanca mensup gezginler tarafından ziyaret edilmesi olarak ifade edilir. Günümüzde insanlar farklı dinlere ait ibadet alanlarını merak edip oralara da ziyarette bulunmaktadırlar. İster kendi dinlerine ister farklı dinlere ait olsun insanlar dini mekanlara ziyaret yapmakta özgürdürler. Bu turizm çeşidiyle birlikte insanların farklı dinlere ait bakış açıları da genişlemeye başlamıştır.

Türkiye'de bu turizm çeşidi için 1995 yılında çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. 1995-98 yılları arasında bu alanda uzman kişilerin katılmasıyla "inanç turizmi" adı altında geziler düzenlenmiştir. Anadolu'nun birçok yerinde kitap indirilmiş olan dinlere ait ibadet alanları varlığını sürdürmektedir. İstanbul ili bu mekanlara ev sahipliği yapan şehirlerin başında gelmektedir (Tapu,2009:477).

Bir diğer çeşit olarak "sağlık turizmi" karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar genellikle hastalıklarının iyileşmesi ve sağlıklarının daha iyi korumak adına belli süreler aralığındaki yer değiştirme olayı olarak adlandırılır. Bu turizm çeşidinde kişiler doğal kaynaklara sahip bölgeleri ve işletmeleri tercih etmektedirler. Genelde de rahatsızlıklarına iyi gelecek olan uygulamalara sahip yerleri tercih etmektedirler (Aydın,2012:92).

Bu turizmi yapanlar ya kronik rahatsızlıklara sahip ya da sağlığına çok önem veren kişiler tarafından yapılmaktadır. Ayrıca insanlar artık tedavileri için sadece kendi ülkelerinde değil farklı ülkelerde ve değişik metotlarda çözümler aramaktadır. Bu amaçla yapılan şehirlerarası veya ülkeler arası yapılan seyahatler de "sağlık turizmi" olarak adlandırılmaktadır.

2. İNANÇ TURİZMİ VE HELAL TURİZM KAVRAMLARI VE ARASINDAKİ FARKLAR

"Din" sözcüğü Arapça kökenlidir. Din, çok geniş ve değişik algılara sahip bir kavramdır ve bu kavramla ilgili her alanda farklı yorumlar ortaya atılmıştır. Herkes tarafından bilinen bir tanım yaparsak din insanlar arasındaki davranışları, ilişkileri düzenleyen, insanları iyiye yönlendiren ve bir arada yaşamasını sağlayan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır(-Şahiner,2012:27).

İnsanların günlük hayatlarına, karakterlerine yön veren ve onları iyiliklere yönlendiren bir kavram olarak "inanç", ortaya çıktığı ilk günden bu yana insanların yaşamlarına yön veren bir olgudur. İnanç ve turizm kavramları günümüzde birlikte çok sık karşımıza çıkmaktadır. Turizm etkinlikleri insanların özel ilgilerine göre değişiklik gösterebilmektedir. Bunu ayrıştırabilmek adına turizm çeşitleri ortaya çıkmıştır. İnsanlar turizm faaliyeti yaparken gittikleri ülkelerde, bölgelerde, tarihi, kültürel yerleri ve inanç merkezlerini ziyaret etmektedir. İnsanlar sadece kendi kültürlerine, dini inançlarına ait olan yerleri değil farklı dinlere ve kültürlere ait merkezleri de ziyaret edip onlar hakkında bilgi sahibi olmak istemektedirler. İnsanların yaptıkları bu seyahatler sonucunda da "inanç turizmi" kavramı ortaya çıkmış ve gün geçtikçe gelişerek büyümektedir.

Dinsel içerikli yapılan geziler her dönemde özel bir yere sahiptir. İnsanları tanıyabilmek ve onların davranışlarını en yalın halde anlayabilmek adına turizm olayı büyük önem arz etmektedir. (Büyükşalvarcı, Şapçılar, vd.,2017:4).

İnsanların kutsal sayılan yerleri ziyaret etmeleri, dinlerine mensup özel kutlamalara katılmaları, hacı olmak gibi dini vecibelerini yerine getirmeleri, camii, kilise, katedral gibi dinlerine ait ibadet mekanlarını ziyaret etmeleri gibi sebeplerden dolayı yapılan turizm olarak inanç turizmi ortaya çıkmıştır(Avcı, 2011:22).

Genel olarak bakıldığında her dinin kendine özgü yapıları bulunmaktadır. Bu sebeple her inancın farklı zamanlarda farklı yerlerde uygulamaları vardır. İnanç gezileri her dinin inanç biçimine göre düzenlenmektedir. Bu olay da inanç turizminin değişik formatlarda karşımıza çıkmasını sağlamıştır. Bunlar:

• Hacı olmak için toplu olarak Mekke'ye yapılan ziyaretler

• Herhangi bir dinin inananı için o inancın önemli günlerinde, bayramlarında vs. insanların bir arada toplanması ve kutlaması

• Turistik destinasyonlardaki dini açıdan öneme sahip, sanatsal ve göze çarpıcı özellikleri olan yapıları kapsayan turlar (Gündüz,2016:40).

İnanç turizmi genelde gruplar halinde yapılan seyahatlerdir ve genelde bu grupları birbirini tanıyan insanlar, aynı dine mensup kişiler oluşturmaktadır. Hepsi bir amaç doğrultusunda bu seyahatleri gerçekleştirmektedir. Bunlardan bazıları: Hac görevlerini yerine getirmek, maneviyat açısından kendini rahatlamış hissetmek için seyahat etmek, belirli dini olayları kutlamak, aynı dine mensup olanlarla birlik ve beraberlik içerisinde olmak, insanlara kendi dinlerini yaymak amacıyla konferanslar ve dini toplantılar düzenlemek (Avcı,2011:25).

İnanç turizmi genel olarak dini açıdan çekim merkezleri olan yerlere yapılmaktadır. İnanç turizmi farklı kültürlerden insanların birbirleri hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlar. Evrende farklı dinlere inananların birbirlerine bakış açılarının değişmesini etki eden bir turizm ürünüdür.

Manevi değerleri maddi değerlere çeviren "inanç turizmi" ziyaret edilen destinasyonun turizm ekonomisine gelir sağlamak açısından da oldukça büyük bir öneme sahiptir. Belirli dönemleri kapsayan ve o dinin inancına uygun yapılan festivallere (hint fest., budizm fest.gibi) katılma isteği inanç turizminin farklı yerlerde gerçekleşebileceğinin göstergesidir. İnanç turizmi belli bir yaşın üstündeki kişilerin katıldıkları 'üçüncü yaş turizmi'yle oldukça ilişkilidir. İnsanların ilerleyen yaşlarıyla birlikte manevi açıdan doygunluk sağlamak istemeleri sebebiyle diğer turizm çeşitlerinden daha çok inanç turizmine yönelimlerde bulunmaktadırlar.

Kökenine bakıldığında Arapça bil kelime olan "helal" kavramı, kişinin yapmakta serbest bırakıldığı davranış anlamına gelmektedir. Kuran-ı Kerim'e göre ise "izin verilebilir" ve "yasal" anlamlarında adı geçmiştir. Bu açıklamaya göre de Allah'ın yasak ettiği her şey haram; müsaade ettiği her davranış ise helal olduğu anlamı vardır(Batman, Doğan, Sarıışık,2016:3).

Türk Dil Kurumu'nun helal kavramına getirdiği açıklama ise "İslamiyetin yasaklamadığı, haram karşıtı. Gelenekler ve dinin kurallarına uygun olan şeyler" olarak yapılmıştır (TDK, 2019). Helal dediğimiz zaman ilk olarak Allah tarafından bize hak olarak verilmiş her şey, Müslümanların

yediği, içtiği gıdalar ve yapmamızda bir sakınca olmayan davranışların tümü aklımıza gelmektedir. Yani helal kavramı kaynağını Kuran-ı Kerim'den almaktadır ve Müslümanlara dinin gereklerince hareket etmeyi öğretmektedir.

İnsanların hayat şartlarına bağlı olarak, genelde yapılan turizm şekillerinden sıkılmasıyla birlikte ortaya değişik turizm çeşitleri çıkmaktadır. Bu doğrultuda insanları isteklerin yanıt vermek için yeni bir turizm ürünü olarak "Helal Turizm" ortaya çıkmıştır. İslam dinine mensup kişilerin turizme katılma isteklerinin çoğalmasıyla birlikte helal turizm adı altında işletmelin bu konsepte uygun bir şekilde düzenlemeye gitmesine sebep olmuştur. Günümüzde Müslümanların seyahat ettikleri yerlerde rahat bir şekilde tatil yapmaları sağlanmıştır. bu tür işletmeler gün geçtikçe gelişerek çoğalmaktadır(Oflaz,2015:42-43).

Helal turizm kavramı yakın geçmiş zamanda hayatımızda etkin olmaya başlamış ve bu kavrama dair çok değişik tanımlamalar yapılmaktadır. Bazı yazılarda "Helal Turizme" farklı isimler de verilmiştir bunlar: "Muhafazakâr Turizm, İslami Turizm, Mütedeyyin Turizm, Şeriata Uygun Turizm" olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmişe dönüp baktığımızda insanlar kendi dinlerinin etkisinde geziler yapmışlardır. Bu geziler genellikle dinlerine ait öneli mekanların ziyaret edilmesi gibi olaylar için gerçekleştirmektedirler. Özetle seyahatlerin ana kaynağını dini motivasyon oluşturmaktadır (Baysal,2017:91)

İlk olarak helal kavramı karşımıza helal yiyecek, içecek, kozmetik, finans gibi etkenlerle kaşımıza çıkmıştır. Daha sonra insanların ihtiyaçları ve istekleri doğrultusunda turizm işletmeleriyle bir birliktelik sağlamıştır. Helal kavramı ve turizm arasındaki bağın aslında Müslümanların dinlerine bağlılıklarıyla oluştuğu bilinmektedir. Müslümanlar seyahat ederken aynı zamanda dini vecibelerini de yerine getirmek istemektedirler. Bu istek üzerine ve pazarlama stratejisi olarak helal konseptli oteller ve birçok turizm ürününde bu alanda gelişmeler göze çarpmaktadır.

Helal turizm dediğimizde aklımıza bir turizm çeşidi değil "soft turizm", "sürdürülebilir turizm" gibi turizmin alt ürünü olarak değerlendirilmektedir. Bu ürünün oluşmasıyla birlikte Müslümanlar hem istediği turizm çeşidini seçebiliyor hem de dininin gereklerini yerine getirebiliyor. Bazı yazarlar helal turizmi "turizm endüstrisinde İslami öğretilere göre yapılmasına veya kullanılmasına izin verilen tüm turizm nesne veya aktivitelerinin Müslümanlar tarafından kullanılması veya iştirak edilmesi" olarak açıklamışlardır. Buradan da anlaşılacağı üzere helal turizmin çoğunluk kitlesi Müslümanlardan oluşmaktadır. Bu pazarın oluşmasında en etkili kesim olarak da Müslümanlar etki göstermektedir. Bir turizmin helal turizm olması için sadece dini amaçlı olması gerekmez. Her turizm çeşidinde helal konsept uygulanabilmektedir. Bu da helal turizmin pazarlama-

da oldukça geniş bir kapsamda etkili olduğunu gözler önüne sermektedir (Yıldız,Yıldız,2018:773-774).

Bir işletmenin helal turizm çerçevesinde turist kazanabilmesi için sundukları hizmetler ve ürünlerin İslami şartlara uygun bir şekilde pazarlanması gerekmektedir. Ürünlerini helal turizm niteliklerine uygun bir şekilde hazırlayan oteller helal turizm konseptinde hizmet verebilen oteller çerçevesinde değerlendirilebilir.

Fakat misyonları nedeniyle İslami kuralar doğrultusunda Müslümanların isteklerini yerine getiremeyecek işletmeler de bulunmaktadır. Bunlar: Casino (kumarhane), alkollü ürün sunan pub ve barlar gibi kuruluşların yapıları açısından "helal turizm" hizmeti vermesine olanak yoktur. Yukarıda sayılan özellikler haricindeki işletmelerin hemen hemen hepsi İslami şartlara göre yapacakları değişikliklerle bu turizm ürünüyle ilgili satışlar yapma hakkına sahip olur (Pamukçu, Sarıışık,2017:87-88).

İnanç turizmi dediğimizde aklımıza tek bir inanç gelmemelidir. Bütün inançlar kapsayan ve inançlara göre şekillenen bir turizm çeşididir. Hristiyanların İsa ve Meryem ananın bulunduğu inanç merkezlerini ziyaretleri, Ganj nehrinde Budistlerin günahlarından arınmaları, veya Müslümanların Mekke ve Medine'ye Hac görevlerini yerine getirmek için gitmesi gibi. Ama "Helal Turizm" öyle değildir sadece İslam dinine mensup kişilerin dini vecibelerini hayatlarının her anında gerçekleştirmek istemelerinden ortaya çıkmış bir turizm ürünüdür. Müslüman olan kişilerin yasal olarak dini inanışları doğrultusunda bütün turizm çeşitlerinden ve ürünlerinden yararlanabilmesi olarak da açıklanmaktadır (Batman,2017:31).

Yani helal turizm dediğimiz zaman aklımıza inanç turizmi gelmemelidir. Çünkü ikisi de birbirinden tamamen ayrı kavramlar olmakla birlikte inanç turizmi bir turizm çeşidiyken, helal turizm turizmin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. İnanç turizmi kültür turizmine yakın bir kavramdır. Değişikliklere açıktır. İnsanların farklı kültürleri, dinleri ve bu dinlere ait merkezleri görmesine olanak sağlamaktadır. Helal turizmin ise tam anlamıyla odak noktası İslamiyet'tir. İslam dininin kuralları çerçevesinde oluşmuştur. Amacı ise Müslüman olan turist kesiminin tam anlamıyla dini ihtiyaçlarını kuralları çerçevesinde gerçekleştirirken aynı zamanda tatillerini, seyahatlerini yapmalarını sağlamaktır. Manevi ihtiyaçlarını giderirken aynı zamanda güzel vakit geçirmelerini sağlamak da helal turizmin içeriklerini oluşturmaktadır.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada yapılan literatür taramaları ve ikincil kaynaklardan elde edilen bilgiler sonucunda helal turizminin inanç turizminden tamamen farklı bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. İnanç turizminin yapılış şekli ve koşulları helal turizminden tamamen farklıdır. İnanç turizmi geniş bir ala-

na hitap ederken helal turizm tek bir alanı etkilemektedir. İnanç turizmi kendi dinimizin gereklerini yerine getirmemize olanak sağlamasının yanı sıra farklı dinlere ait alanların ziyaretlerine ve o dinler ve kültürler hakkında da bilgi edinmemizde de yararlı bir turizm çeşididir. Fakat helal turizm sadece Müslüman turistler üzerinde etkilidir. Onların gittikleri yerlerde konaklamaları ve gezmelerinin tamamen İslami şartlar altında gerçekleşmesini amaçlamaktadır. Yediklerinden, içtiklerinden, yattıkları ortamlara kadar hepsinin İslamiyet kuralları çerçevesinde hem dinlenmelerini hem de eğlenmelerini sağlamak amacıyla ortaya çıkmış bir turizm ürünüdür. Gün geçtikçe daha fazla istek alarak ve gelişerek büyümektedir.

İnsanların bu kavramları birbiriyle karıştırmalarını önlemek adına bilimsel makalelerin yanı sıra daha çok halka hitap eden çalışmalar yapılması ortadaki karışıklığı tamamen silecektir. İnanç turizmi dediğimizde tamamen kendi dinlerine ait olması gerektiği algısını ortadan kaldırmak adına farklı dinlere mensup yerlere ziyaretler düzenlenebilir. Helal turizm kavramının nasıl yiyecek ve içecekte İslami kurallara göre işlemler yapılıyorsa seyahatlerde ve otellerde de aynı şeklide işleyişinin olduğunu anlatmak adına insanları helal konseptli otellere götürerek onların bu kavramı olduğu yerde görmelerini sağlayabiliriz. Yapılan bu araştırma da anlaşılan şudur ki akademik dünyada helal turizm alanında yapılan çalışmalar geniş boyutlara doğru ilerlemektedir. Gün geçtikçe insanlar da bu ürünler hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Aksoy, M. (1998). Türkiye'de İnanç Turizmi Ve Seyahat Acentelerinin İnanç Turizmine Olan İlgilerine Yönelik Bir Uygulama. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Ankara: Yüksek Lisans Tezi.

Avcı, E. (2011). İzmir'in İnanç Turizmi Potansiyelinin Seyahat Acentaları Açısından Değerlendirilmesi (Master's Thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Aydın, O . (2012). Türkiye'de Alternatif Bir Turizm; Sağlık Turizmi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi , 2012 (2) , 91-96 . Retrieved From Https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Kmusekad/İssue/10213/125512

Batman, O. (2017). Sorularla Helâl Turizm/Helâl Turizm Nedir Veya Ne Değildir?. Proceedıngs Books, 30.

Baykan, E. (2007). Kültür Turizmi Ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri. Gazi Üniversitesi Ticaret Ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, (2), 30-49

Baysal, D. Türkiye'de Helal Turizm Halal Tourısm In Turkey Халяль Туризм В Турции.

Boğan, E., Batman, O., & Sarıışık, M. (2016). Helâl Turizmin Kavramsal Çerçevesi Ve Türkiye'deki Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme. In 3rd International Congress Of Tourism & Management Researches (Pp. 1425-1440).

Büyükşalvarcı, A., Şapcılar, A. G. D. M. C., Altınışık, İ., & Şimşek, Ç. (2017). Turizm Öğrencilerinin İnanç Turizmine Yönelik Bakış Açıları. Selçuk Üniversitesi Sosyal Ve Teknik Araştırmalar Dergisi, (14), 42-61.

Gündüz, Y. (2016). Kültürel Miras Açısından İnanç Turizmi: Türkiye Örneği. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kozan, Y , Kozan, G , Özdemir, S , Özdemir, S , Günlü, E . (2015). Turizm Yazınında "Deniz Turizmi"Nin Olgusal Gelişimi. Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi , 6 (2) , 115-129 . Doı: 10.18613/Deudfd.11350

Oflaz, M. (2015). Turistik Ürün Çeşidi Olarak Helal Turizm Konsepti Uygulayan Konaklama Tesislerinde Müşteri Algıları (Master's Thesis, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Pamukçu, H , Sarıışık, M . (2017). Helal Turizm Kavramı Ve Gelişimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme. Uluslararası İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi , 3 (1) , 82-98 . Retrieved From Https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Uiibd/İssue/27470/270261

Sargın S. (2006).“Yalvaç’ta İnanç Turizmi,” Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1-18 Elazığ.

Şahiner, T. (2012). İnanç Turizmi Potansiyeli Ve Halkın İnanç Turizmine Bakışı Açısından Karaman (Master’s Thesis, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Tapur, T. (2009). Konya İlinde Kültür Ve İnanç Turizmi. Journal Of International Social Research, 2(9).

Ünal H. (2017).İnanç Turizmi Kaynaklarının Değerlemesi Üzerine Bir Araştırma Yüksek Lisans Tezi Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yıldız, S , Yıldız, Z . (2018). İslam’ın Turizm’e Yansıması: Helal Turizm - Reflectıon Of Islam To Tourısm: Halal Tourısm. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 10 (26) , 770-781 . Doı: 10.20875/Makusobed.425343

Yıldız, Z. (2009). Küresel Isinma Ve Alternatif Turizme Yönelim Üzerine Etkileri. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 1(1), 77-91.

Yıldız, Z. (2011). Turizmin Sektörünün Gelişimi Ve İstihdam Üzerindeki Etkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 3(5), 54-71.

Bölüm 8

KENTSEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK AÇISINDAN TÜRKİYE'DE KENTSEL DÖNÜŞÜM UYGULAMALARI

İbrahim YILDIZ[1]

1 Siirt Üniversitesi, Yerel Yönetimler Programı Öğretim Görevlisi. ibrahim.yildiz@siirt.edu.tr

1. GİRİŞ

Dünyada 19. yüzyıldan itibaren başta sanayi devrimi olmak üzere kentlerde hızlı bir büyüme hareketi başlar. Sanayi devriminin öncüsü konumunda bulunan İngiltere ve İngiltere'yi izleyen Batı Avrupa da başlayan sanayileşme hareketleri ile kentleşme süreçlerinin de hızlandığı görülmektedir. Kentler almış oldukları çok yoğum emek gücü göçü ile birlikte kısa sürede hızla büyümüşlerdir. Yaşanan hızlı kentsel büyüme ve kentleşme ile birlikte kentlerde başta barınma olmak üzere çoğu sorunun ortaya çıktığı görülmüştür. Bu durum sağlıksız yapılaşmaların da artmasına neden olabilecek sorunları doğurmuştur.

Sanayi devriminin öncüsü konumunda ülkelerde ilk yaşanan hızlı kentsel büyüme hareketleri ile birlikte yaşanan sorunların benzeri daha sonraki dönemlerde hızlı kentleşen ülkelerde de görülmektedir. Yaşanan hızlı kentleşme ile birlikte kent sayısının ve kent nüfusunun hızlı artması sonucu kentlere yaşanan yoğun göçler kentlerde özellikle barınma sorunu ortaya çıkarmaktadır. Barınma sorunun da çoğu zaman kentlere sonradan göç eden kesim tarafından karşılanmaya çalışılması kentlerde sağlıksız yapıların ortaya çıkmasına, kent planlamasına uygun olmayabileceği için çarpık kentleşmeye ve doğal afet koşullarına karşı daha dirençsiz yapıların yapılmasına neden olabilmektedir.

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kentleşme sürecinin kentlerde neden olduğu barınma sorunu ve bu sorun neticesinde Türkiye'de ortaya çıkan gecekondu gibi yapılaşmaların kentlerde sağlıksız yapılaşma örnekleri olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu yapıların doğal afetlere kapı araladığını söylemek çoğu zaman yanlış olmayacaktır.

Türkiye'de 1950'li yıllarla birlikte özellikle Marshall yardımları ile tarımda makinalaşmanın artışı ve karayolu ağının gelişmesi ve kentlerde iş olanaklarının fazla oluşu gibi etmenler kırdan kentlere yoğun göçün yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemle birlikte kırdan kentlere artmaya başlayan yoğun göç dalgası ilerleyen zamanlarda da hız kesmeden devam etmiştir. Yaşanan yoğun göçlerle kentlerde barınma sorunu yaşayan kitlelerin özellikle gecekondu gibi yapılar yoluyla barınma ihtiyaçlarını karşıladıkları görülmektedir. İkinci dünya savaşından sonra Zeytinburnu'nda ortaya çıkan gecekonduların zaman içerisinde Türkiye'nin birçok büyük kentinde görülmeye başlandığı görülmüştür. Barınma ihtiyaçları kent yöneticileri ve merkezi yönetimlerce karşılanmayan ve kente sonradan göç eden nüfusun barınma amacıyla inşa ettiği bu yapılar bir süre sonra ticarileşmeye başlayarak bazı kesimler için önemli bir kazanç aracına dönüşür ve zaman içinde gecekondu yapım işleri ile ilgilenen gecekondu şirketleri ve gecekondu mafyası denen yapıların da ortaya çıktığı görülmektedir. Yaşanan bu süreç sonrası yapılan 775 sayılı gecekondu kanunu da bu durumun varlığı resmen kabul edilmiş olur. Ayrıca gecekondular için zaman

içerisinde çıkartılan gecekondu afları ile kentlerde sağlıksız yapılaşmanın daha da kronikleştiği ve bu yapıların ortadan kaldırılması için de kentsel dönüşümün zaruri olmaya başladığı da görülmüştür.

Kentlerin farklı nedenlerle çöküntüye uğraması, bu durumun iyileştirilmesi için farklı kurumları çözüm arayışına itmektedir. Bu arayışların neticesinde kentsel dönüşüm kavramı ortaya çıkmıştır (Çakılcıooğlu ve Cebeci,2003).

Kentlerin eskiyen ya da çöküntüye uğrayan yerlerinin yeniden düzenlenmesi, bu kentlere sosyal ve ekonomik açıdan yeni değerlerin kazandırılması bakımından kentsel dönüşüm uygulamalarının hedef ve usulünün iyi bir şekilde belirlenmiş olması oldukça önemli görülmektedir (Koçak ve Tolanlar, 2008: 398).

Kentlerin aşırı ve hızlı büyümelerinin sonucunda Türkiye'de kentlerin yaşam koşullarının zorlaşması ve kentlerde yaşanan fiziksel çöküntü kentsel yaşam kalitesini önemli oranda düşürmektedir. Ayrıca Türkiye'de en fazla görülen doğal afet olan depremler kentlerde daha fazla can ve mal kayıplarına neden olduğu için kentsel dönüşüm uygulamalarını sürdürülebilirliğin sağlanmasında zorunlu hale getirmiştir. Belge incelemesine dayanan nitel bir araştırma olan bu çalışma ile; bu çalışma ile Türkiye'de kentsel sürdürülebilirliğin sağlanmasında kentsel dönüşüm uygulamalarına ve bu uygulamaların önemine yer verilecektir.

2. Kentsel Dönüşüm

Kentsel dönüşüm kavramı Türk Dil Kurumu'na göre; "Kentin imar planına uymayan, ruhsatsız binaların yıkılıp, planlara uygun olarak toplu yerleşim alanlarının oluşturulması" olarak tanımlanır (TDK, 2020).

Kentsel dönüşüm, kentin tamamının ya da bir kısmının değişmesi, başka bir biçime sokulması olarak tanımlanmaktayken bu kavram kent plancılara göre; dönüşüme uğrayacak olan kentlere yeni barınma sahalarının katılmasından farklı şekilde, kentin eskiden beri mevcut kısımlarının iç mimarisinde ve diğer yerleşim alanlarıyla olan etkileşiminde ortaya çıkan değişimler olarak tanımlanmaktadır (Keleş, 2004: 73).

Kentsel dönüşüm; sosyal, ekonomik, çevresel ve mekansal dinamikleriyle bütünsel olup kentsel sorunların çözümünü mümkün kılan ve kentsel bütünleşmeyi sağlayan geniş kapsamlı vizyon ve eylemler bütünü olarak adlandırılabilir (Turok, 2005: 25). Zamanla eskiyen köhneleşen alanların ve kent dokusunun sosyal ve ekonomik programlarla yeni stratejik planlamalarla içinde bulunulan günün şartlarına göre yeniden sosyo-ekonomik olarak işlevsel hale getirilmesi olarak da tanımlanabilir (Özden, 2006: 217).

Dünyada kentsel dönüşüm üç aşamada gerçekleşmiştir. Birinci evre 19. yüzyılda başlamaktadır. Sanayileşme ve göç kentsel alanda hızlı dö-

nüşümü zorunlu kılmıştır. Bu dönemi dünyada sanayileşme, kentleşme ve modernleşme süreci olarak da görülebilmektedir. İkinci kentsel dönüşüm aşaması, 2. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden inşası süreciyle ve Amerika'da, fordist üretimin ortaya çıkması sonucunda görülür. Fordist üretim şekli ile birlikte ortaya çıkan refah politikaları orta sınıflara yeni bir yasam şekli sunarak alt kentleşme dönemini başlatmıştır. Bu dönemde batı kentlerinde kentsel dönüşüm uygulamalarında daha çok fiziki değişimleri görülür. Kent planları da devlet eli ile ve kamu kaynakları ile yapılır. Kentsel dönüşümün bu evresinde, geç sanayileşen ülkelerde de radikal mekânsal dönüşümler gerçekleşmektedir. Kentsel dönüşümün üçüncü aşaması ise, kapitalizmin 1970'li yıllarda içine girdiği krize paralel tüm dünyada üretimin ve mekânsal yapıların kökten olarak değiştiği küreselleşme evresidir (Aşık, 2007: 27-28).

3. Türkiye'de kentsel dönüşüm uygulamalarına ilişkin yasal mevzuat:

1984 yılında 2981 sayılı "İmar e Gecekondu mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak bazı işlemler " ve "6785 sayılı İmar Kanunun bir maddesinin değiştirilmesi Hakkındaki Kanun", Türkiye'de gecekondu dönüşüm sürecindeki kentsel dönüşüme ilişkin ilk yasal düzenlemelerdir. Bu yasal düzenlemeler sonrası 1989-1994 tarihleri arasında Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından uygulanan Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi, gecekondu bölgeleri için hazırlanan ilk kentsel dönüşüm projesi olması nedeniyle önemlidir.

2004 yılının ilk çeyreğinde kabul 5104 sayılı "Kuzey Ankara Girişi kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu " Türkiye'de farklı alanlarda yapılacak olan kentsel dönüşüm uygulamalarına örnek olması açısından önemli bir düzenleme ve projedir. Bu kanunun amacı; Kuzey Ankara girişini ve çevresinin fiziksel durumun ve çevre görüntüsünün geliştirilmesi, güzelleştirilmesi ve bu bölgenin sağlıklı yaşam alanına dönüştürülerek bu bölgedeki kentsel yaşam kalitesinin arttırılmasıdır.

2004 yılında yapılan 5216 sayılı Büyük Şehir Belediyesi Kanunu'nun 7. maddesi ile afet riski taşıyan yapılar için belediyelere yıktırma yetkisi verilmiştir. Bu kanun da bu yapıların yıktırılması ve bu alanlarda sağlıklı yaşam alanların tesisi konusunda belediyelere önemli görevler yüklemektedir.

2005 yılında çıkarılan Belediye Kanunu'nun 73. Maddesinde 2010 yılında yapılan değişiklikle; Belediye, Belediye Meclisi kararıyla "Konut alanları, sanayi alanları, ticaret alanları, teknoloji parkları, kamu hizmet alanları ve her türlü sosyal donatı alanları oluşturmak, eskiyen kent kısımların yeniden inşa etmek, kentin tarihi ve kültürel dokusunu korumak veya deprem riskine karşı tedbirler alamam amacıyla kentsel dönüşüm ve geli-

şim projeleri uygulayabilir." maddesi eklenerek ülke çapında uygulanacak kentsel dönüşümün yasal alt yapısı oluşturulurken yerel yönetimlerin süreçte aktif rol almaları önemli görülmektedir.

2005'te "5366 Sayılı yıpranan Tarih ve Kültürel Taşınmaz Varlıkları Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun" çıkarılmıştır. Bu kanunun amacı; kentin tarihi ve kültürel miras niteliğindeki değerlerini korumayarak yıpranan bu yapıların korunması için gerekli çalışmaların yapılmasını sağlamak ve önemli tabiat varlıklarını korumak ve sit alanı olarak tescil edilen kent bölgelerindeki alanları korumaktır. Ayrıca bu bölgelerde doğal afet riskine karşı gerekli önlemlerin alınarak kentin tarihi ve kültürel dokusunun korunması amaçlanır.

1999 Marmara depremine yönelik olarak 2005 yılında çıkarılan yasaların gerekli sonuçları vermemesi üzerine 2012 yılında 6306 sayılı "Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun" çıkarılmıştır. Bu kanun ile, Türkiye'nin riskli bölgelerinin ve binalarının depreme ve diğer afetlere hazırlanması için bütünsel bir çalışma yapılmıştır. Ayrıca deprem dışında diğer afetlere karşı meydana gelebilecek can ve mal kayıplarının da önlenmesi, sağlıklı yaşam alanlarının oluşturulduğu, kaynakların optimum düzeyde kullanıldığı yaşam alanlarının oluşturulması hedeflenmiştir.

4. Kentsel Sürdürülebilirlik

Sanayileşme, hızlı nüfus artışı ve kentleşme sonucu çevre sorunlarının arttığı, artan bu sorunlarla mücadele de ortak hareket etmenin zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Çevresel kaynakların sınırsızmış gibi kullanılması, bu kaynakların tükenme noktasına gelmesine çevresel kirlenmelerin artmasına neden olmuştur (Masca, 2009: 198).

Kentlerde yaşayan nüfus oranındaki hızlı artış metropoliten alanların da çoğalmasına buradaki sorunların da artmasına neden olmuştur. Hızlı kentleşmenin yanında kaynakların bilinçsiz kullanımı, hızlı tüketimi çevresel sorunları ortaya çıkarmıştır. Çevresel sorunların da dışında kentlere gerçekleşen göçlerin neden olduğu nüfus yoğunluğu ve bununla birlikte kentlerde artan sosyo ekonomik farkların ve kentsel yoksulluğun atması kentlerde birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Bu durum kentsel yaşam kalitesini tehdit etmeye başlamıştır. Bu durumların neticesinde kentsel sürdürülebilirlik kavramı ortaya çıkmıştır (Sezgin ve Ünüvar, 2011: 15).

Sürdürülebilir gelişme kavramı, 20. yüzyılın sonlarına doğru çevreye ilişkin kaygıların artmasıyla birlikte ortaya çıkar, doğanın korunmasına yönelik çevrecilik akımları yayılarak küresel farkındalığa dönüşmeye başlar. Bu farkındalık çevresel bozulmanın ve kirlenmenin nedeninin; teknolojik gelişmeler, sanayileşme ve ekonomik büyüme olduğu; bu gelişmenin çevresel kaynaklar olmadan da mümkün olmadığıdır (Yeni, 2014: 183).

1970'lerde yaşanan ekonomik politik gelişmeler, çevre kirliliğinin kalkınma politikalarının yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur (Masca, 2009: 198). Yaşanan gelişmelerle birlikte sürdürülebilirlik kavramının da tanımlandığı ve buna ilişkin uluslar arası çalışmaların yürütüldüğü görülmekte; bu konuya ilişkin yeni toplumsal hareketler ortaya çıkmaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramı, farklı disiplinlerde kullanılan; doğal ve beşeri kaynakların ölçülü olarak kullanılması anlamına gelmektedir. Kentsel sürdürülebilirliğe ilişkin tarihsel süreç içerisinde çok sayıda tanımlamalar yapılmış olduğu görülebilmektedir (Tıraş, 2012: 59).

Sürdürülebilirlilik kavramı ilk olarak, 1982 yılında Dünya Doğayı Koruma Birliği tarafından kabul edilen Dünya Doğa Şartı belgesinde yer almıştır. İnsanların yararlandığı ekosistem, organizmalar, kara, deniz ve atmosfer kaynaklarının en iyi şekilde sürdürülebilirliliğini sağlayacak şekilde yönetilmelerini ifade etmek amacıyla kullanılmıştır (Tosun, 2009:2).

1987'de yayınlanan "Ortak Geleceğimiz" (Brutland Raporu'nda) "Bugünün ihtiyaçlarını gelecek nesillerin de kendi ihtiyaçlarını karşılamalarından ödün vermeden karşılamak" şeklinde tanımlanmaktadır.

Doğal kaynakların sınırlı olduğu bilincine varmak sürdürülebilirlik düşüncesinin ilk koşulu olarak görülebilir (Emas, 2015). Sürdürülebilirlik; sosyal, ekonomik ve çevresel olmak üzere birbirini yakından ilgilendiren üç ayrı bileşenden oluşmaktadır (Özmehmet, 2010: 1856).

Sosyal sürdürülebilirlik kentsel yaşam açısından büyük önem arz etmektedir. Yaşanan hızlı kentleşmeyle birlikte farklı sosyal sınıflar oluşabilmektedir. Özellikle endüstri devrimi sonrası kentlerde toplumsal ayrışma ve farklı sosyal sınıfların ortaya çıkması sık görülen bir durumdur. Bu durum kentsel sürdürülebilirlik açısından büyük bir sorundur. Kentlerde oluşan mekânsal eşitsizliklerin giderilmesi toplumsal ayrışma sorununa karşı önemli bir adım olacaktır. Ayrıca sosyal normların da devamının sağlanması sosyal sürdürülebilirliğin sağlanmasında önemli çalışmalar olacaktır.

Sürdürülebilir kalkınmanın ortaya çıkışı; ekonominin çevreye zarar vermesi karşılığında çevrenin de ekonomik faaliyetleri kısıtlayacak düzeye gelmesi sorununa çözüm üretmek amacına yöneliktir. Bu sorunun; ekonomi, ekoloji, sosyal ve etik boyut, teknoloji, politika bileşenlerinden oluşan çok bileşenli yapısı sürdürülebilir kalkınmanın tanımlanmasını ve uygulanabilirliğini zorlaştırmaktadır (Tutulmaz, 2012: 610). Sürdürülebilirliğin ekonomik boyutunda kaynakların kullanımında mal ve hizmetlerin ve üretimin yönetilebilirliği öne çıkmaktadır.

İnsan refahının da sürekliliğinin düşünülmesi durumunda çevrenin ve doğal kaynakların da korunması ve yok edilmeden kullanılması gerekmek-

tedir. Çevresel sürdürülebilirlik kavramı bu noktada ön plana çıkmakta doğal kaynakların korunması anlamına gelmektedir. Biyo-çeşitliliğin, hayvan ve bitki yaşam ortamlarının korunması, hava, su ve toprak kalitesinin bozulmaması, insan sağlığının korunması çevresel sürdürülebilirlik içerisinde yer alır (Kaypak, 2011: 26). Sürdürülebilirliğin sağlanabilmesinde çevresel sürdürülebilirlik oldukça önemlidir. Bilindiği gibi insanların tüm faaliyetleri çevrede gerçekleşir. Gelecek kuşakların da bu yaşamsal faaliyetlerini sağlıklı olarak yürütebilmeleri için çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması önemli görülmektedir.

Sürdürülebilir kentleşmenin bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması gerekmektedir. Çünkü doğanın bütünlüğü ilkesi gereği etkileşimler nedeniyle bir kentin sürdürülebilirliği başka kentlerde yaşayanları da ilgilendirebilmektedir (Sezgin ve Ünüvar, 2011: 15).

Sürdürülebilirlik temel prensip olarak sadece toplumun varlığını korumak olarak görülmemeli, aynı zamanda toplumun içinde yer aldığı sosyal, ekonomik ve fiziksel çevreyi de korumayı, iyileştirmeyi ve geliştirmeyi esas almaktadır (Sezgin ve Ünüvar, 2011: 13).

Sürdürülebilirlik kavramı dünyada; iklim değişimi, ozon tabakasının aşınması ve atmosferin korunması, ormansızlaşma, toprak aşınımı ve çölleşme, biyoçeşitliliğin korunması, enerji güvenliği gibi çevre konularında gündeme gelmektedir (Tutulmaz, 2012: 603).

Sürdürülebilir kentleri açıklayan ve üzerinde uzlaşma sağlanmış net bir tanım bulunmamakla birlikte bu kavram, temel olarak, kentlilerin yaşam kalitelerinin artırılması, kentlerin yaşamsal birer mekân olarak kendi varlıklarını devam ettirebilmelerinin sağlanması ve kentlerin çevresel kaynaklarının kullanımında bu kaynakların sınırlılıklarının göz ardı edilmemesi şeklinde özetlenebilir (Bayram, 2001: 256). Bu amaçla bu günün kaynaklarının gelecek kuşakların da kullanımdan mahrum kalmayacakları şekilde bilinçli kullanımı önemlidir.

5. Türkiye'de Kentsel Sürdürülebilirliğin sağlanmasında Kentsel Dönüşüm Uygulamaları

Avrupa kentlerinde İlk olarak sosyal ve ekonomik açıdan çöküntü alanlarının yeniden canlandırılmasıyla ortaya çıkan kentsel dönüşüm; genelde kentin alt gelir grubunun yaşadığı, fiziki koşullarının kötüleştiği, sosyal dayanışmanın az olduğu ve kentin ekonomik olarak gelişimine katkı sağlayacak alanlarda uygulanan projeler şeklinde olmuştur. Türkiye'de ise daha çok fiziksel bir iyileşmenin amaçlandığı görülmektedir (Ataöv ve Osmay, 2007: 58). Türkiye'de amaç zamanla yıpranmış olan yapıların yenilenerek yeniden kullanışmasıdır.

1950'li yıllarda kırdan kente gerçekleşen yoğun göçler düzensiz bir kentleşme ve konutlaşmayı beraberinde getirmiştir. Sanayileşmeye verilen önemle birlikte bu kentleşme süreci 1980'li yıllarla birlikte daha da artar. Yaşanan bu hızlı kentleşme süreci hızlı ve kontrolsüz nüfus artışı, kentlerde çoğu gereksinimini karşılayamaz hale getirmiştir. Yaşanan hızlı nüfus artışı ve kentsel büyüme, başta çarpık kentleşme olmak üzere kent dokusunda da önemli bozulmalar yaratabilmektedir. Bu durumun neticesi de kentsel dönüşüm uygulamalarını zorunlu hale getirmiştir (Boyraz ve Hoş, 2014: 51).

1950-1980 yılları arasındaki hızlı nüfus artışı ve kentsel büyümenin sonucu yaşanan barınma sorunu gecekondulaşmanın da artmasına neden olmuştur. Bu durum, gecekondu mahallelerinin dönüşümü ve sonrasında buralardaki alanların sağlıklaştırılarak tekrar düzenlenmesi ya da temizlenerek farklı nüfus grupları için yenilenmesi şeklinde gerçekleşmiştir (Ataöv ve Osmay, 2007: 58).

1980'li yıllarda uygulanan kentsel dönüşüm projelerinde mekânın fiziki ve ekonomik boyutları daha önemli görülmektedir. 1990'lı yıllardan sonra ise ayrıca kentsel dönüşümün kanuni, kurumsal, örgütlenme, izleme-değerlendirme aşamalarını bütünsel şekilde ele alınmakta ve kentsel canlandırmada kamu yararı fikri daha önemli görülmektedir. Bu kapsam sonraki süreçte "sürdürülebilir kent ve bölgelerin" geliştirilmesine dönük gereksinimlerin kabul edilmesi önemli görülmektedir (Akkar, 2006: 33).

1980'li yılların sonlarında, imar planlarının bir kısmının düzenlenmesinin yanında bazı kentsel dönüşüm projelerinin de belediyelerin gündemine alınmaya başladığı dönemdir. Bu konuda Ankara "Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi" önemlidir (Ertaş, 2011). "Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi" Türkiye'deki ilk kentsel dönüşüm projesi olmanın yanında yerel yönetimlerce uygulanan ilk kentsel dönüşüm olma özelliği açısından da önemli bir projedir. Bu dönem kentlere devam eden göç hareketlerinin yoğun olması nedeniyle ve gecekondu gibi yapıların neden olduğu sağlıksız kentleşmeye karsı sürdürülebilir bir kentleşme hamlesi olarak da kentsel dönüşümün başlaması önemli bir çalışma olduğu söylenebilir.

1980'li yıllardan itibaren gündeme gelen "Kentsel Dönüşüm" kavramının, 1990'larla birlikte uygulama alanı bulması ve bu sürecin başlaması Ankara'da "Dikmen Vadisi" ve "Portakal Çiçeği" Projeleri ile olmuştur (Kaya, 2009: 207).

1990'lı yıllarla birlikte Türkiye'de de küreselleşmenin etkileri görülmeye başlar. Ayrıca Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne geçiş süreci, müktesebata uyum politikaları, kentsel dönüşüm uygulamalarının da önemli görülmesine yol açmıştır. Ekonomik gelişmenin yanında dönüştürülecek alanlarda tarihi ve kültürel mirasın korunmasının önemi de bu süreçte daha iyi anlaşılmıştır (Akkar, 2006: 33).

1999 tarihli Marmara Depremi'nden sonra Türkiye'de kentsel dönüşüm olgusu daha çok gündeme gelmiştir. Deprem sonrasında dönüşüm, yenileme, yeniden yapılanma ve gelişme gibi kavramların ihmal edilmemesi gerektiği görülmüştür. Depremden öncede bazı önemli adımların atılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Depremden önce etaplar halinde öncelikli bölgelerden başlanarak sağlıksız yapı ve alanların sağlıklaştırılması, riskli alanların yıkılarak yenilenmesi önemli konular arasında görülmüştür. Kaçak yapıların sağlıklı ve daha iyi standartlarda yaşam olanağı sunan alanlara dönüştürülmesi de öncelikler arasında görülmüştür (özden, 2006: 221).

2000 sonrası dönemde kentsel dönüşüme ilişkin çok önemli yasal düzenlemelerin olduğu dikkat çekmektedir. Bu doğrulturda yerel girişimlerle de uygulanan katılımcı yaklaşımlar kent planlama da katılım araçlarını gündeme getirmiştir. Bu süreçte stratejik planlama yaklaşımı, katılımcı koruma politikaları, çok aktörlü karar alma mekanizmaları, sivil güçlenme gibi çabalar yaygınlaşmaya başlamıştır. Göçler kentsel dönüşümün zorunlu hale gelmesine zemin hazırlamıştır (Ataöv ve Osmay, 2007: 68).

Türkiye'de kentsel dönüşümün en önemli aktörleri merkezi yönetim, yerel yönetim, kamu sektörü, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve yerel halktır (Aşık, 2007: 12).

Sonuç ve Değerlendirme

İnsanların tarih sahnesine çıkmaya başlaması ile birlikte çevreye müdahale etmeye başladığı ve her geçen gün bu müdahalenin boyutlarını arttırması, çevresel kaynakların tükenme sürecinin hızlandığı çevresel güvenliğin ve sürdürülebilirliğin sağlanamadığı görülmektedir.

19. yüzyılda sanayi devrimi sonrasın kentlerde hızlı büyüme hareketi başlamıştır. Bu zaman dilimi sonrası kentlerin hızla büyümeye başladığı ve çevresel kaynakların tüketim hızının arttığı görülmektedir. Kentlerin hızla büyümesi ile birlikte kentlerin ekolojik ayak izinin dünyada kapladığı alanın artması ile birlikte kentsel sürdürülebilirlik kavramı ortaya çıkmaya başlamıştır.

19. yüzyıl sonrasındaki kente başlayan yoğun göç ile birlikte kentlerde yaşanan barınma sorunun giderilmesi için kentlerin hızla büyümesi ve kentlerde ortaya çıkan çöküntü alanları kentsel sürdürülebilirlik açısından önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle kentlerde çöküntü alanlarının giderilmesi için başta Avrupa olmak üzere dünyada kentsel dönüşüm uygulamalarının başladığı görülmektedir. Başlayan kentsel dönüşüm uygulamaları ile kentlerde eskiyen ya da çöküntüye uğrayan alanların yenilenmesi ile dönüşümün sosyal ekonomik, çevresel ve kültürel boyutlarının da önem kazandığı görülmüştür. Çünkü kentsel sürdürülebilirlik açısından bu boyutlar önemli görülmektedir.

Dünyada 19 yüzyılda başlayan kentsel dönüşüm uygulamalarına Türkiye'de 1980 sonrası dönemde rastlanmaktadır. Özellikle 1950'lerden sonra kentlerin hızla büyüme sürecine girdikleri ve kentlere gerçekleşen yoğun göçlerin kentlerde sağlıksız büyümeye ve kentsel çöküntü alanlarının oluşmasına yol açtığı, bu durumun bir sonucu olarak kentlerin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi açısından kentsel dönüşüme duyulan ihtiyacın arttığı görülmektedir.

1984 yıllarda daha çok gecekonduların kentlerde neden oldukları düzensiz ve sağlıksız kentleşmenin önüne geçilmesi gibi ilk kez yapılan 2981 sayılı "İmar e Gecekondu mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak bazı işlemler " ve "6785 sayılı İmar Kanunun bir maddesinin değiştirilmesi Hakkındaki Kanun", düzenlemeleri ile kentsel dönüşümün ilk yasal düzenlemeleri yapılır.

1999 Marmara depreminden sonra özellikle 2005 yılında çok sayıda yasal düzenlemenin yapıldığı görülmektedir. Bu tarihte çıkarılan yasaların gerekli sonuçları vermemesi üzerine 2012 yılında 6306 sayılı "Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun" çıkarılarak, Türkiye'nin riskli bölgelerinin ve binalarının depreme ve diğer afetlere hazırlanması için bütünsel bir çalışma yapılmıştır. Bu kanun ile başta deprem olmak üzere doğal afetler nedeniyle meydana gelebilecek can ve mal kayıplarının önlenmesi ve sürdürülebilir bir kentleşmenin sağlanması amaçlanmaktadır.

Türkiye'deki kentsel dönümün ilk olarak gecekondu gibi yapıların dönüşümü amaçlanmıştır. İlerleyen zamanlarda özellikle de yaşanan doğal afetler Türkiye'de kentsel dönüşüm uygulamalarının daha önemli görüldüğü bir süreci başlatmıştır. Özellikle 1999 yılında yaşanan Marmara depremi sonrasında yapılan yasal düzenlemeler yapılmıştır. Türkiye'yi en fazla etkileyen doğal afetin deprem olduğuna bakıldığında, deprem nedeniyle yaşanabilecek can ve mal kayıplarının önlenebilmesi için yapıların depreme dayanıklı hale getirilebilmeleri amacıyla kentsel dönüşüm uygulamaları kentsel sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından da büyük önem arz etmektedir.

Genel olarak Türkiye'de dönüşümün çoğu kez fiziki bir yenileme boyutu ile gerçekleştiği fakat dönüşümün diğer boyutlarının çoğu kez ihmal edildiği görülmektedir. Oysa sürdürülebilir kentleşmenin sağlanması açısından sürdürülebilirliğin sosyal, ekonomik ve çevresel boyutunun da ihmal edilmemesi gerekmektedir. Kentsel dönüşümde; dönüşüm fiziki boyutlarının yanında kentlerin sosyal sürdürülebilirliği, ekonomik sürdürülebilirliği ve çevresel sürdürülebilirliğinin dikkate alınması Türkiye'de kentlerin sürdürülebilirliği açısından önemli görülmektedir.

KAYNAKÇA

Akkar, Z. M., (2006). Kentsel Dönüşüm Üzerine Batıdaki Kavramlar, Tanımlar, Süreçler ve Türkiye, Planlama TMMOB Şehir Palancılar Odası Yayını, Ankara.

Ataöv A. ve Osmay S., (2007). Türkiye'de Kentsel Dönüşüme Yöntemsel Bir Yaklaşım, METU JFA 2007/2, 24(2), s.57-82.

Bayram, F. (2001). Sürdürülebilir Kentsel Gelişme: Araçlar, Yaklaşımlar ve Türkiye.

Cevat Geray'a Armağan, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları:25.

Çakılcıoğlu, M., Cebeci, F.Ö., (2003). "Kentin Çöküntü Alanlarında Uygulamada Yetersiz Kalan İmar Planlarının Yerine Alternatif Planlama Süreçleri", Kentsel Dönüşüm Sempozyumu, 11-13 Haziran, İstanbul.

Emas, R. (2015), "The Concept of Sustainable Development: Definition and Defining Principles" Florida International University, Brief for GSDR, (https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5839GSDR%202015_SD_concept_definiton_rev.pdf), Erişim Tarihi (27.09.2020).

Kaya, H. E., (2009)."Kentsel Dönüşüm Projeleri ve Halk Katılımı", Toplum ve Demokrasi, 3 (6-7), Mayıs-Aralık, s.203-216.

Kaypak, Ş., (2011), Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Yıl: 13, sayı: 20.

Keleş, R., (2004)."Kentsel Dönüşümün Tüzel Altyapısı" : Dosya: Kentsel Dönüşüm ve Katılım, Mimarist Dergisi.

Koçak, H.ve Tolanlar, M., (2008). "Kentsel Dönüşüm Uygulamaları (Aydın ve Afyonkarahisar Örnekleri)", Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2), s. 397-415.

Masca, M. (2009), Sürdürülebilir Kalkınma: Kalkınma Ve Doğa arasında Denge Arayışları, Uluslararası Davraz Kongresi, Küresel Diyalog, Bildiriler, 24-27 Eylül, Isparta.

Özden, P., (2012). Türkiye'de Kentsel Dönüşüm Politikaları ve Mevzuatına Eleştirel Bir Bakış, Dilek Özdemir (Der.), Kentsel Dönüşümde Politika, Mevzuat, Uygulama: Avrupa Deneyimi, İstanbul Uygulamaları, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara

Özmehmet E. (2010), "Dünyada ve Türkiye'de Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları" Journal of Yaşar University, Cilt:3, Sayı: 12.

Sezgin, M., ve Ünüvar, Ş. (2011). *Sürdürülebilirlik Ve Şehir Pazarlaması Ekseninde Yavaş Şehir* . Konya: Çizgi Kitabevi.

Tıraş, Hayrettin (2012), "Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme" Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi, cilt:2, sayı:2.

Tosun, E. K. (2009), "Sürdürülebilirlik Olgusu ve Kentsel Yapıya Etkileri", ***Paradoks***, Yıl 5, Sayı 2, Temmuz 2009

Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sitesi (TDK, 2020). https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 15.10.2020).

Turok, I., (2005). "Kentsel Dönüşüm: Neler Yapılabilir ve Nelerden Kaçınılmalı?, D,Özdemir ve P.Özden ve S. Turgut (ed), Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu İçinde, 27-30 Kasım 2004, Küçükçekmece Belediyesi Yayınları, İstanbul

Tutulmaz, O. (2012), Sürdürülebilir Kalkınma: Sürdürülebilirlik İçin Bir Çözüm Vizyonu. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 3.

Yeni, O. (2014). "Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması", *Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,*3/2014.

Bölüm 9

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE AYDIN – HALK İLİŞKİSİNİ DÖNÜŞTÜRME VE YENİ SÖYLEM ÜRETME ÇABASINA ÖRNEK OLARAK HALKÇILIK DÜŞÜNCESİ

Hasan KENDİRCİ[1]

1 Öğr. Gör. Dr. Hasan KENDİRCİ, Mersin Üniversitesi - Rektörlük Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanlığı.

GİRİŞ

Klasik Osmanlı devlet ve toplum anlayışında okumuşlar ile halk arasında doğal olarak süregelen bir sınır vardı. Okumuşların genelde devlet görevlisi olmaları nedeniyle bu sınırlar devlet ile vatandaş arasındaki ilişki için de geçerli olmuştur. Dolayısıyla okumuşlar ile halkın ilişkisi bir bakıma devlet ile halk arasındaki ilişkiyi temsil etmekteydi. Çalışmamızda değineceğimiz üzere, Osmanlı Devlet ve toplum anlayışı bu gruplar arasındaki mesafenin yadırganmasını önlemiştir. Hatta sözünü ettiğimiz anlayıştan dolayı bu tablo bazı yönlerden yararlı bulunmuştur.

1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle ile beraber Osmanlı Devlet felsefesinde ve devlet – vatandaş ilişkilerinde bir değişme meydana gelmeye başlamıştır. Boyun eğen reaya kültürü yavaş yavaş terk edilmeye başlanmış, devlete karşı bazı haklara sahip olan vatandaş anlayışının temelleri atılmıştır. Bu değişmenin, aydınların söylemlerinde yaygın ve somut bir şekilde kendini göstermesi için 1908 Devrimi'ne kadar beklemek gerekmiştir.

1908 Devrimi ile başlayan İkinci Meşrutiyet Dönemi siyasal ve sosyal açıdan önemli kırılmaların yaşandığı bir süreç olmuştur. İlk defa çok partili seçimlere tanıklık edilmesi, temel hak ve özgürlüklerde göreceli bir ilerlemenin sağlanması, yasamanın konumunun güçlenmesi gibi demokrasiye katkı sağlayan gelişmeler dönemin öne çıkan özellikleri arasında yer alır. Yaşanan bu gelişmelere paralel olarak Türk aydınının halk ile arasındaki kopukluğu gidermek istemesi ve buna uygun yeni söylem arayışları da bu dönemin şekillenmesinde rol oynayan önemli faktörlerden biridir. Ancak halka yönelme ve halkı yüceltme durumu sosyal veya sınıfsal açıdan yaşanan dramatik bir değişmenin değil, devletin yaşadığı fiziki gerileme ve siyasal çöküş koşullarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Yeni dönemde Türk aydını devleti kurtarmanın çarelerinden biri olarak halka yönelerek aralarında yüzyıllardır bulunan duvarları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Biz de bu çalışmada İkinci Meşrutiyet Döneminde yayımlanan ve halkçılık düşüncesini savunan süreli yayınlardan, özellikle *Türk Yurdu* ve *Halka Doğru* dergilerinden yararlanarak sözünü ettiğimiz siyasi durum ile aydınların söylemlerinde meydana gelen değişme arasındaki ilişkiye, halkçılık düşüncesinin ne tür işlevlere sahip olduğuna, aydınlar ile halk arasındaki mesafenin azalıp azalmadığına bakmaya çalışacağız.

I. OSMANLI DEVLETİ'NDE AYDIN – HALK AYIRIMININ TARİHSEL TEMELLERİ

Klasik Osmanlı düşüncesinde "reaya" olarak tabir edilen halk kitlesi ile genellikle "askerî" sınıfa yani yönetici kategorisine[2] mensup okumuş-

2 Bu ayırım hakkında bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300 – 1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, s. 115.

lar arasında, dolayısıyla reaya ile devlet arasında özellikle konulmuş ve korunmuş bir mesafe bulunmaktaydı. Bu mesafe, Osmanlı Devleti'nin yönetilenleri "reaya" yani sürü[3] olarak adlandırmış olmasıyla da artmıştır. Klasik Osmanlı düşüncesinde reaya unsuru devlete karşı hakları olan bir amaç değil adalet sağlayıcısı olan devletin devamlılığında bir araç olarak tanımlanmıştır. 16. yüzyıl Osmanlı ulemasına mensup olan Kınalızâde Ali Efendi'nin[4] *Ahlâk-ı Alaî* adlı eserinde yer verdiği "daire-i adalet" anlayışı Osmanlı'nın klasik devlet ve toplum anlayışının özeti niteliğinde olup burada reayanın rolü padişahın nizam-ı âlemi sağlamak için ihtiyaç duyduğu parayı sağlamak olarak belirtilmiştir.[5] 17. ve 18. yüzyıllarda da Kâtip Çelebi, Naîma, Defterdar Sarı Mehmet Paşa gibi birçok üst düzey Osmanlı bürokratı da kaleme aldıkları eserlerde benzer görüşleri savunmuşlardır.[6] Buna karşılık reaya, devşirme kökenlilerden oluşan askerî sınıfa dahil edilmemesi gereken bir kitle idi. Nasihatnamelerde yöneticilere sıklıkla verilen tavsiyelerin başında reayanın askerî zümreye sızmasını önlemek gelmektedir. Bu tür tavsiyeler sosyal dengenin korunması adına savunulmakta, özellikle nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan köylüleri köylerinde tutarak tarımsal üretimin devamlılığını sağlamak amacına hizmet etmekteydi.[7] Askerî ve reaya zümreleri arasındaki sınırlar o kadar keskindir ki; yönetilenlere fazla yüz verilmemesi gerektiği, giyim kuşam konusunda, kullanılacak at vb. vasıtalarda, mal ve mülk konusunda sipahi gibi fazla süslendirilmemesi gerektiği Osmanlı'nın üst düzey bürokratlarına ait birçok eserde ağız birliği edilmişçesine tekrar edilmiştir.[8] Koçi Bey konuda neden taviz verilmemesi gerektiğini şu cümlelerle açıklamıştır: "Reaya ata binüp, kılıç kuşanmaya alışırsa, o lezzet dimağında yerleşüp, tekrar raiyyet olamaz. Askerliğe de yaramaz. Sonradan eşkıya gürûhuna katılıp, pek çok fitne ve fesada sebep olur."[9]

Reaya anlayışı Meşrutiyet Dönemi'ne kadar devam etmekle beraber küçük değişikliklere de uğramıştır. Özellikle Tanzimat Dönemi'nde vatan-

3 Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, Kapı Yay., İstanbul, 2004, s. 666; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, (Çev. Halil Berktay), Eren Yay., İstanbul, 2000, s. 73.

4 Abdülhak Adnan Adıvar, "Kınalı-Zâde Ali Efendi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, MEB Yay., İstanbul, 1993, ss. 709-711, s. 709.

5 Kınalızâde Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlâkı (Ahlâk-ı Alâi)*, Tercüman Yay., İstanbul, T.Y., s. 283.

6 Kâtip Çelebi, *Bozuklukların Düzeltilmesinde Başvurulacak Yollar (Düstûru'l-amel li ıslahi'l halel)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1982, s. 23; Naima Mustafa Efendi, *Naîma Târihi (Ravzat el-Hüseyn fi hulâsat ahbâr el-hâfikayn)*, Zuhuri Danışman Yay., İstanbul, 1967, s. 41; Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler (Nesâyıhü'l-vüzera ve'l-ümerâ veya Kitab-ı Güldeste)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000, s. 28-30.

7 Bkz. Kınalızade Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 218.

8 Örnek olarak bkz. Lütfi Paşa, *Asafname (Devlet Adamlarına Öğütler)*, Yurdocağı Yay., Ankara, 1977, s. 54; İbrahim Müteferrika, *Usûlü'l Hikem fi Nizâm'il Ümem,* (Yay. Haz. Adil Şen), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1995, s. 154.

9 Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985, s. 35.

daşlara bir takım hakların tanınması, kanun önünde eşitlik[10] söylemi gibi önemli kırılmalar halkın araçsal yorumun öznesi olmaktan çıkarak amaç halini almaya başlaması açısından büyük önem sergiliyordu. Zafer Toprak, Tanzimat Dönemi ile birlikte göreli olarak bir kentleşmenin başladığını ve reayanın kentlerde "ahalî"ye dönüştüğünü belirtir. Arapça "ehl"in çoğulu olan ahalî sözcüğü "sahip, malik, mutasarrıf" anlamlarına geliyordu. Ahalî'nin edilgen değil etken bir vurguyu içerdiğine dikkat çeken Toprak bunun "vatandaş ya da yurttaşa" açılan bir sözcük olduğunu söyleyerek bu dönemde yaşanmaya başlanan değişime işaret eder. Ancak ahalî kente özgü bir kavram idi ve kırlarda reaya kavramı devam ediyordu. Bu bakımdan ancak Meşrutiyet Dönemi'nde ahalî'nin yerini alan "halk" sözcüğü daha kapsayıcı bir kullanım alanı bularak köylüleri de bünyesine alacak[11] ve nispeten demokratik bir söyleme temel olacaktır.

I.1. Bir Meşrutiyet Aydını Olarak Ziya Gökalp'in Tespitleri

Osmanlı Devleti'nde yöneticiler ile halk arasında yukarıda değindiğimiz ayırım aslında aydınlar ile halk arasındaki ayırıma denk düşmektedir. Osmanlı'da devlet yöneticilerinin aynı zamanda aydın sınıfı oluşturması böyle bir tablo ortaya çıkarmıştır. Maddi, sosyal ve dolayısıyla kültürel yönden devlet aygıtından bağımsız bir aydın tabakası Osmanlı'da mevcut değildir. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde halkçılık düşüncesine önemli katkılarda bulunan Ziya Gökalp'e göre Osmanlı'da ekonomik açıdan zengin bir sınıfın olmayışı bu durumun temel nedenidir.[12] Gökalp'e göre Osmanlı'da sanat ve fikir işlerine eğilenler genelde memurlardır. Bunlar da resmi işlerinden arttırabildikleri vakitlerde bu işlerle uğraşmışlardır. Ona göre memurların bu işlerle uğraşmasına "yegâne itici güç kendini süsleme modasıdır. Şarkta öteden beri fikri beceriler idareci sınıfları süsleyen ziynetler gibi telakki edilmiştir."[13]

Osmanlı Devleti'nde aydınlar ile halk arasındaki ayırım her şeyden önce kendisini konuşulan dilde gösterir. Aydınların kullandığı, Türkçe, Arapça ve Farsça'nın karışımından oluşan dile "Osmanlıca" adı verilirken halkın konuştuğu dile, Gökalp'e göre biraz da hafife alarak "Türkçe" adı veriliyordu.[14] Gökalp daha sonra dilde başlayan bu ikiliğin şiirde kullanılan vezinde, dinlenilen müzikte, edebiyatta ve daha başka alanlara yayıldığından bahseder. Osmanlı aydınının kullandığı unsurlar yabancı kökenli olup başka milletlerin "hars"ı iken halka ait unsurlar Türklerin

10 Tanzimat Fermanı ve getirdiği değişiklikler hakkında bir değerlendirme için bkz. Ali Akyıldız, "Tanzimat", https://islamansiklopedisi.org.tr/tanzimat, Erişim Tarihi: 22.10.2020.

11 Zafer Toprak, "Osmanlı Aydını: Münevverden Aydına Popülist Özlemler", https://www.academia.edu/24249027/Osmanl%C4%B1dan_Cumhuriyete_Ayd%C4%B1n_Tipolojileri_M%C3%BCnevverden_Ayd%C4%B1na_Pop%C3%BClist_%C3%96zlemler, Erişim Tarihi: 21.04.2020.

12 Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Akçağ Yay., Ankara, 2010, s. 79.

13 Gökalp, *a.g.e.,* s. 80.

14 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976, s. 27.

kendi yaşayışları içinde doğallığına gelişmiş unsurlardır. Bir bakıma Türklerin kendi "hars"ıdır.[15] Yani Türk aydını aslında tarihi kökleri açısından içinden çıktığı halka yabancılaşmıştır. Bu tür bir yabancılaşmayı doğru bulmayan Gökalp'e göre Osmanlı Devleti'nin siyasi açıdan yayılmasının ve genişlemesinin bedeli bu olmuştur. Osmanlı Devleti "sınıf menfaatini milli menfaatin fevkinde" görmüştür. Burada kastettiği sınıf elbette çeşitli ayrıcalıklarla donatılmış yönetenler tabakasıdır. "İdare eden bütün kozmopolitler 'Osmanlı sınıfı'nı, idare olunan Türkler de 'Türk sınıfı'nı teşkil ediyorlardı. Bu iki sınıf biri birini sevmezdi. Osmanlı sınıfı, kendini millet-i hakime suretinde görür, idare ettiği Türklere millet-i mahkume nazariyle bakardı." Türk köylerine resmi bir görevli geldiği zaman "Osmanlı geliyor" diye herkes kaçardı. Türkler arasında Kızılbaşlığın ortaya çıkması bile bu şekilde açıklanabilir.[16] Buna rağmen Sünni Türkler de Osmanlı'nın Şark etkisindeki "medeniyeti"ne dahil olmayıp kendi milli "hars"larını meydana getirdiler.[17]

Gökalp, bu tespitlerini iki tür aydın tabakasının varlığını ileri sürerek devam ettirir. Bir yanda Osmanlı Devleti'nin parasal açıdan finanse ettiği ve "havas" olarak adlandırdığı şairler, din adamları, memurlar vb. gruplardan oluşan bir tabaka vardır. Bunlar Gökalp'in gözünde sarayın "güzideleri" yani seçkinleridir. Öbür yanda ise halkın kendi maddi imkanlarıyla desteklediği ozanlar, alimler, Ahi babalar vb. gruplardan oluşan "güzideleri" vardır. Bunlar ilk grup gibi Osmanlı merkezi sisteminin bir parçası olmadıkları için "daima halk ve Türk kalırlardı."[18] Oysa Osmanlı "havas" grubu tüm halk gruplarını "avam" olarak adlandırır ve aşağılardı. "Türk" ifadesini bile hakaret anlamında kullanırdı. Milliyetçilik rüzgarlarının estiği 19. yüzyılda bile Türk milliyetçiliği, imparatorluğun yıkılmasına sebep olabilir endişesiyle klasik aydın grupları tarafından tehlikeli kabul edilmiştir.[19]

Gökalp'in de yukarıda yer verdiğimiz değerlendirmelerinde belirttiği üzere Osmanlı'da devletten ayrı bir aydın tabakası mevcut değildi. Carter V. Findley'in ifadeleriyle söyleyecek olursak "memur" ile "aydın" kategorileri iç içe geçmiştir.[20] 19. yüzyıl diplomatları için "Batılı meslektaşlarından genel anlamda ayıran nokta, temsil ettikleri devleti dış dünyaya tanıtmaktan çok, vatandaşlarının gözünde dış dünyayı temsil etmeleriydi"[21] sözlerini kullanan Findley'in bu tespitini önceki dönemlere de yaymak mümkündür. Çünkü Gökalp'in yorumuyla baktığımızda aynı yabancılaşma bu defa Şark medeniyetini temsil etmeleri dolayısıyla vardır.

15 Gökalp, *a.g.e.*, s. 28-31.
16 Gökalp, *a.g.e.*, s. 33.
17 Gökalp, *a.g.e.*, s. 34.
18 Gökalp, *a.g.e.*, s. 34.
19 Gökalp, *a.g.e.*, s. 43.
20 Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye – Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, (Çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s. 13.
21 Findley, *a.g.e.*, s. 13.

Devletin çöküşünü durdurma ve aydın – halk bütünlüğünü sağlamak için çözüm önerisi de sunan Gökalp önerilerini "hars"- "medeniyet" ayırımı üzerinden temellendirmiştir. Kültürel ve soyut kodlar bakımından aydınlar milli harsa sarılmalıdır. Maddi ilerleme yönünde ise Batı Medeniyeti'ne sarılmalıdır. Bu durumda Tanzimat aydınının da bir eleştirisini yapan Gökalp, onları Şark medeniyeti ile Garp medeniyetini sentezlemeye çalıştıkları için başarısızlığa mahkum kabul etmiştir. Nasıl iki dinli bir kişi olmazsa iki medeniyetli bir toplum da olamaz demiştir. Bunun yegane çözümü olarak da halka doğru gidilmesini öneren Gökalp, aydınların halktan milli harsı almalarını ve Şark medeniyetini terk ederek onlara Batı medeniyetini taşımalarını tavsiye etmiştir. Bu alış – veriş halk ile aydınlar arasındaki kopukluğu giderecek, hars ile medeniyet arasındaki boşluğu doldurarak kaynaşmayı sağlayacaktır.[22]

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin düşünce özgürlüğü bakımından görece olumlu ortamında ortaya atılan bu düşünceler yine aynı atmosfer içinde ortaya çıkan ve şekillenen "halkçılık" akımında somut karşılığını bulmuştur. Bu dönemde Türk aydını devleti kurtarmanın çarelerinden biri olarak kendi özüne dönmeyi önerecek, bahsi edilen özün saf halinin de halkta bulunduğu varsayımından hareketle halka gitmeyi ilke edinecektir. Halk ile aradaki mesafenin ortadan kaldırılması isteği sınıfsal değil yine devletin bir parçası olmaya devam eden Türk aydınının devletin bekasını sağlamak amacına yöneliktir. Buna rağmen söylemsel düzeyde yaşanan bu değişme halkı amaç edinmek anlamında demokratik bir niteliği içerdiğinden önemlidir.

I.2. Aydın – Halk Ayırımını Aşma Çabaları veya İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Halkçılık Düşüncesi

Türk aydınının halk ile arasındaki boşluğu kapatma çabaları aslında 19. yüzyılın ortalarına denk gelmektedir. Bu dönemde Namık Kemal, Ziya Paşa, İbrahim Şinasi gibi isimlerin divan edebiyatının anlaşılması güç kelimeleri yerine halkın anlayacağı dil ile yazmak konusunu gündeme getirmeleri, "havas" dili ile yazmanın marifet olmadığını söylemeleri[23] halk ile yakınlaşma çabasının bir örneğidir. Gökalp'in de üzerinde çokça durduğu dil sorunu elbette ki karşılıklı anlaşılmanın anahtarı konumunda olduğu için çok önemliydi. Bu tartışmalar, Gökalp'in de yukarıda yer verdiğimiz fikirlerini ortaya attığı İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde halka dair olanın yüceltilmesi ve kutsanması durumuna kadar ilerleyecektir. İmparatorluğun son yıllarında Türk aydını devleti dağılmaktan kurtarma sorununu çözmek adına yüzyıllara yayılan geleneksel söylemi değiştirerek halk ile diyalogda yeni bir dil kurmak zorunluluğu ile karşı karşıya kalmış, dışarıdan gelen halkçı düşünceler bu ihtiyaçla kesişerek Türk aydınının gündeminde ilk sıraya oturmuştur.

22 Gökalp, *a.g.e.*, s. 40-42.

23 Hülya Argunşah, "Milli Edebiyat", *Yeni Türk Edebiyatı (1839-2000)*, (Ed.: Ramazan Korkmaz), Grafiker Yay., Ankara, 2007 içinde, ss. 171-222, s. 181-182.

1908 Devrimi'nden sonra, siyasal devrimin toplumsal devrimle tamamlanmadan devletin kurtulmasının mümkün olmadığı görüşü egemen olmuştu. Gökalp'e göre toplumsal devrimin gerçekleşmesi de ancak aydınların halk ile buluşmasıyla mümkündü.[24] Devletin kurtuluşu için kurulan bu denklem aydınları halkla buluşmaya ve geleneksel aydın refleksini değiştirmeye zorlamıştır. Söylemin değiştirilmesi ihtiyacı üretilen edebi ve bilimsel içeriklerde halka ait olanın yüceltilmesi ile kendisini göstermiştir.

Değişim ilk olarak kavramsal düzeyde kendisini göstermiştir. "Halk" kelimesinin kullanımı bu dönemde yaygınlaşmış, "bayağı"lık iması içeren "avam" kelimesinin yerini almıştır. "Avam"ın çok üstünde bir konumda tasvir edilen "havas" kavramı da benzer şekilde yerini "münevver"e bırakmıştır.[25]

İkinci Meşrutiyet'in ilanı Osmanlı Devleti'ne komşu iki ayrı ülkedeki benzer meşrutiyete geçiş devrimlerinin; 1905 Rus ve 1906 İran devrimlerinin[26] hemen ertesine denk gelmişti. Bu iki örnekten özellikle ilkinin, konjonktürün de bir sonucu olarak Jön Türk hareketi üzerinde halkçılık düşüncesi bakımından yoğun entelektüel etkileri mevcuttur. Çarlığın etkisi altındaki bölgelerden gelen Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali gibi isimler Rusların Narodnizm (Halkçılık) düşüncesinin Osmanlı Devleti'ne yayılmasında kilit rol oynayarak[27] Türk aydınının devleti kurtarmak için çareler aradığı bir dönemde halka yönelmelerinde etkili oldular. Yine Jön Türklerin dağlarda çarpıştıkları Balkan komitacıları da onları halkçılık yönünden etkilemiştir.[28] Halkçılık fikrinin giriş kanallarından bir diğeri de Ermenilerin, Narodnik fikirlerin güçlü etkisi altında 1887'de kurdukları Sosyal Demokrat Hınçakyan Partisi'dir.[29] Ancak İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde çoğu İttihatçıların denetiminde veya etkisinde olan dernek ve yayınlarca temsil edilen halkçı düşünce Osmanlı'ya giriş kanallarından oldukça farklı mecralara yönelmiştir.

Aslında 1908 Devrimi ekonomide "kapitalist gelişmenin önündeki her engeli kaldırmak isteyen bir devlet modeli yaratmak" amacını taşımaktaydı.[30] Ancak bu devrimin savunucuları, Rus toplumundaki kolektif toprak tasarruf sistemi yani *mir* sistemi üzerinden sosyalizme ulaşmayı hedefleyen Rus Narodnizm düşüncesini[31] alarak sınıf karşıtlığına dayalı, solidarist (dayanışmacı) yani özünde zıt bir düşünceye dönüştürdüler. Balkan komitacılığı da buradaki köylü ayaklanmaları üzerinden kendini var etme çaba-

24 Arda Odabaşı, "ittihatçıların Halkçılığı ve Düşünsel Kaynaklarından Narodnizm", *Teori*, Temmuz 2008, ss. 40-49, s. 44.
25 Odabaşı, "a.g.m.", s. 46.
26 Bu iki devrim örneği hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Kudret Emiroğlu, *Anadolu'da Devrim Günleri: II. Meşrutiyet'in İlanı – Temmuz-Ağustos 1908*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 316-320, 324-327.
27 Odabaşı, "a.g.m.", s. 42.
28 Zafer Toprak, "Osmanlı Narodnikleri: 'Halka Doğru' Gidenler", *Toplum ve Bilim*, S. 24 (Kış 1984), ss. 69-79, s. 70.
29 Odabaşı, "a.g.m.", s. 43.
30 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, (Çev. Ayda Erbal), İletişim Yay., İstanbul, 2006, s. XV.
31 *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi (1871-1920)*, C. 2, İletişim Yay., İstanbul, 1988, s. 486, 496.

sında olması nedeniyle[32] milliyetçi karakterinin yanında sınıfsal özellikler de barındırmaktaydı. Ancak Meşrutiyet aydınının savunduğu halkçılık, sınıfsal hedefleri olan bir düşünce olmaktan ziyade imparatorluğu kurtarma amacına hizmet eden milliyetçi tabanlı bir araç olarak değerlendirilmiştir.[33] Narodnizm düşüncesinin "halka doğru" gitmek fikri[34] Türkçülük açısından yorumlanarak yerelleştirilmiş ve üretilen yeni söylemlerle devletin beka sorununa çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Bu arayışların basın ayağını *Genç Kalemler*, *Türk Yurdu, Yeni Felsefe Mecmuası, Halka Doğru, Türk Sözü, Yeni Mecmua* gibi dergiler oluştururken örgütsel ağını da *Türk Ocağı, Köylü Bilgi Cemiyeti, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, Halka Doğru Cemiyeti* gibi dernekler meydana getiriyordu. Yukarıda da belirtildiği gibi yayın ve derneklerin çoğu İttihatçıların denetiminde veya etkisinde idi. Bu dernek ve yayınlarda karşımıza çıkan Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul, Ömer Seyfettin, Tekinalp, Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura, Doktor Nâzım, Celal Bayar gibi etkili isimlerin ittihatçı örgütlenme ve zihniyetle yakın bağları bulunmaktaydı.[35] Oluşan ideolojik hava düşünce ortamını etkileyerek halkçılığın sözünü ettiğimiz dönüşümünde birinci dereceden etkili olmuştur. Dolayısıyla halkçı çevrelerin halkçılık anlayışı ve sorunlara yaklaşım tarzı da bu dönüşüme uygun olmuştur. Halkçı yayınlarda karşımıza çıkan yazarların büyük bir kısmı halkçılığı ekonomik ve sınıfsal boyutundan çok siyasal ve kültürel yönleriyle ilgilenmişlerdir. Çünkü aşağıda da inceleyeceğimiz üzere halkçılık düşüncesini benimseyen Türk aydınlarının, örneğin Rus aydınları gibi devlet ve toplum düzenini değiştirmek gibi bir niyetleri yoktu. Tam aksine mevcut düzeni korumak ve Osmanlı Devleti'ni dağılmaktan kurtarmak amacıyla hareket ediyorlardı. Bu da halkın sorunlarını belirlemede ve onlara çözüm üretmede temelden bir farklılık yaratmamaktaydı.

II. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE YAYIMLANAN SÜRELİ YAYINLARDA HALKÇILIK DÜŞÜNCESİNİN İZLERİ

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde halkçılığın en çok tartışıldığı ve yayılmasında en çok başvurulan araçlar olan süreli yayınlar incelendiğinde Türk aydınının halkçılığa sınıfsal bir açıdan değil kültürel yönden eğildiği ve devletin bekası yönünde nasıl kullanılacağıyla daha çok ilgilendiği görülür. Aşağıda da inceleyeceğimiz üzere halkçıların, halkın en acil çözülmesi gereken sorunlarının başında gelen ekonomi konusuyla diğer konulara oranla daha az ilgilenmesinin, ağırlıkla tarihsel ve kültürel temalar üzerinde durmasının altında bu temel neden yatar. Bu nedenle söylem değiştirme ve geliştirme çabalarının istedikleri yönde ilerlediğini iddia etmek

32 Bkz. Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s. 151; Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", *Bal-Tam Türklük Bilgisi-3*, Prizren, 2005, ss. 20-44, s.38.

33 Bu konuda bkz. Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", *Toplum ve Bilim*, S. 1 (Bahar 1977), ss. 99-123, s. 92-105.

34 *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi (1871-1920)*, C. 2, s. 496.

35 Toprak, "Osmanlı Narodnikleri: 'Halka Doğru' Gidenler", s. 69-79.

çoğu zaman zordur. Gündemlerini oluşturan yazı örneklerine bakıldığında halk ile aralarındaki mesafenin kaldırılması konusunu oldukça romantik yorumladıkları görülür. Halkçılık bir anlamda halk romantizmi gibi yorumlanarak bu alana özgü bolca edebî örnekler verilmiş, yeni söylem inşası romantik sınırlarla kısıtlanmıştır.

II.1. Halkçı Romantizm

İkinci Meşrutiyet Dönemi halkçılığın doğduğu ve yükseldiği bir dönem olduğu kadar Anadolu'ya duyulan ilginin de arttığı, hatta bu ilginin halkçılıkla kaynaştığı ve ayrılmaz parçası haline geldiği bir dönemdir. Trablusgarp ve Balkan savaşlarındaki kayıplardan sonra tüm ilgi Osmanlı'nın doğduğu yer olan Anadolu'ya yönelmiştir. *Türk Yurdu* dergisinde yayımlanan Rıza Tevfik imzalı bir şiirde Anadolu için "Sultan Osman'ın yurdu", "Tuğrul beyin konağı" tabirleri kullanılmıştır.[36] Yine *Türk Yurdu*'nda yayımlanan "Anadolu'ya Dair" başlıklı yazıda bu coğrafyanın aydınların gözündeki kıymetinin neden arttığının cevabı da verilmiştir: "Anadolu anamızdır. Onun altın başaklı memelerinden hayat emeriz. Memleketimizin yabancı illerle alışveriş etmesi zorlaştıktan sonra bu hakikati daha iyi anladık."[37]

Bu romantik tutum başka şiirlerde giderek artmış, bazen doğa güzellemeleri şeklini almış,[38] bazen de Anadolu'nun sesi dertli bir kavalın sesine benzetilerek abartılı duygusal yorumlamalara gidilmiştir.[39] "Köylü Kardeşlerimizi de Düşünelim" adlı bir şiirde ise köylülerin yaşayışına gülen şehirlilere sitem vardır. Şiire göre köylülerin durumuna olsa olsa ağlanır: "adam olan gözyaşını tutamaz." Köylü emeğiyle çalışıp didinirken, yeri gelir aç kalırken şehirlinin ona gülmemesi, acıması gerekir.[40] Ama acımak dışında ne yapılması gerektiği şiirde belirtilmemiştir. Örneğin "Biraz Vicdan" başlıklı bir şiirde köylünün içinde bulunduğu yoksulluk koşulları sitemli bir dille anlatılırken çözümden bahseden olmamıştır.[41] Şiirde köylülerin başı ne kadar sıkışsa da kimseyi yardıma çağırmadıkları vergi, askerlik gibi bir yardım çağrısı olunca da "koyun gibi" koşarak geldikleri söylenerek[42] fedakârlıklarından bahsedilir.

---

36 Rıza Tevfik, "Anadolu", *Türk* Yurdu, Yıl: 1, S. 47 (27 Şubat 1329), ss. 372.

37 Türk Yurdu, "Anadolu'ya Dair", *Türk Yurdu*, Yıl: 5, C. 10, S. 4 (21 Nisan 1332), ss. 2099-3000'den aktaran: Ispartalı Hakkı, *Köyümden Geliyorum,* (Yay. Haz.: Şevket Aziz Kansu), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1971, s. 13.

38 Örnek olarak bkz.: Abdülbaki Fevzi, "Köy Dirliği", *Türk Yurdu*, C. 1, Yıl: 1, S. 3 (15 Kanun-u Evvel, 1327), ss. 59-61; Y. B., "Sabanın Türküsü", *Türk Yurdu*, C. 2, Yıl: 1, S. 19 (16 Temmuz 1328), ss. 569-570; Celal Sahir, "Tabiatın Karşısında", *Türk Yurdu*, Yıl: 6, C. 12, S. 136, ss. 3454; Cevad Turgut, "Köy Geceleri", *Halka Doğru*, Yıl: 1, S. 50 (20 Mart 1330), ss. 395-396; Cevad Turgut, "Bahtiyar Çiftçi", *Halka Doğru*, Yıl: 1, S. 46 (20 Şubat 1329), ss. 363.

39 Aka Yıldız, "Kavalın Derdi", *Türk Yurdu*, C. 1, Yıl: 1, S. 5 (12 Kanun-u Sani 1327), ss. 125-126.

40 Halil Edib, "Köylü Kardeşlerimizi de Düşünelim", *Türk Yurdu*, C. 1, Yıl: 1, S. 8 (23 Şubat 1327), ss. 224-225, s. 224.

41 Aka Gündüz, "Biraz Vicdan", *Halka Doğru*, Yıl: 1, S. 22 (5 Eylül 1329), ss. 172-173.

42 Halil Edib, "a.g.m.", s. 225.

Mehmet Emin (Yurdakul) imzalı "Anadolu" adlı şiirde köylü bir kadının ağzından köylünün derdi aktarılmıştır. Bu kadın yoksul, elleri nasırlı, kocası askerde şehit düşmüş, ırgatlıkla geçinen bir kişidir.[43] Kadın şiirin bir yerinde şaire İstanbul'un kendilerine karşı neden bu kadar sert olduğunu sorar. Devamında ise "taşraların hayvanlık mı nasibi?" sorusunu sorar.[44] Mehmet Emin şiirin devamında bunun için doğmadığını, ama bir kadının hakkı olan güzel hayatı ona veremedikleri için, ona hor baktıkları için suçun kendilerinde olduğunu belirten sözler sarf eder.[45] Şiir aydınların gözüyle köylünün ve genel olarak halkın içinde bulunduğu durumu özetleyen şu dizeleri de içerdiği için önemlidir:

Ey vatanın bağrı yanık bucağı! / Hani senin bereketli hasadın, / Yeşil yurdun, mesud çatın, şen çiftçin? / Hani senin medeniyet hayatın, / Yolun, köprün, kazman, iğnen, çekicin? / Ey Türklüğün otağı, / Ne vakte dek bu acıklı sefalet, / Bu viranlık, bu inilti, bu kaygu? / Ne vakte dek bu uğursuz cehalet, / Bu taassub, bu görenek, bu uyku?[46]

Bu dönemde köylünün fedakârlığını, cesaretini, yoksulluğunu milliyetçi tonlarla bezenmiş şiirlerle işleyen benzer örnekler çoktur.[47] Ancak bu sorunların kaynağına inilmeden, çözüm önerileri geliştirilmeden söz konusu halk sevgisi romantik düzeyde kalacak şekilde dile dökülmüştür. En fazla köylülere nasihat edilerek hayatlarını dönüştürmeleri salık verilmiştir. Bu nasihatçi tutum "halkçı romantizm" dediğimiz yaklaşımın doğal uzantısıdır. Örneğin "Ali Onbaşının Köylü Kardaşlarına Sözü" başlıklı bir şiirde köylülere başka toplumların nasıl gayret ederek geliştiği anlatılır. Tembelliğin, miskinliğin bir an önce terk edilmesini öğütleyen şiir çalışmaya ve okumaya dört elle sarılmayı tavsiye etmiştir. Özellikle yeni okullar açmaktan, erkek ve kız çocuklarını okutmanın zorunluluğundan bahsetmesi nedeniyle ileride sık sık yüceltilecek eğitim yolu ile toplumsal kalkınmanın sağlanabileceği iddiasının ilk örneklerini sergilemiş olur.[48] Yine benzer şekilde çiftçiliğin yüceltildiği ve sanki köylülerin yoksulluğunun tek kaynağının tembellik olduğu varsayımından hareketle çok çalışmanın tavsiye edildiği düzyazı örnekleri de bulunmaktadır.[49]

Köylülere yapılan nasihatten biri de tarımda makine kullanmaları tavsiyesidir. Yaşlı bir köylünün tarlasında sabahtan akşama kadar durmaksızın

43 Mehmet Emin, "Anadolu", *Türk Yurdu*, C. 2, Yıl: 1, S. 14 (17 Mayıs 1328), ss. 409-413, s. 409-410.
44 Mehmet Emin, "a.g.m.", s. 410.
45 Mehmet Emin, "a.g.m.", s. 410.
46 Mehmet Emin, "a.g.m.", s. 413.
47 Bkz. Celal Sahir, "Köyde Kalanın Türküsü", *Türk Yurdu*, C. 7, Yıl: 3, S. 75 (8 Kanun-u Sani 1330), ss. 2447-2448; Vedat, "Köye Dönüş", *Türk Yurdu*, C. 8, Yıl: 4, S. 91 (27 Ağustos 1331), ss. 2728-2729.
48 A.G.N., "Ali Onbaşının Köylü Kardaşlarına Sözü", *Halka Doğru*, Yıl: 1, S. 24 (19 Eylül 1329), ss. 188-189.
49 Bkz. Ali Suad, "Ali Onbaşının Gördükleri", *Halka Doğru* ,Y. 1, S. 15 (10 Temmuz 1329), ss. 116-118; Ali Suad, "Mühendis Efendinin Nasihati", *Halka Doğru* ,Y.1, S. 19 (15 Ağustos 1329), ss. 149-151; Ali Suad, "Akıllı Baba", *Halka Doğru* ,Y.1, S. 20 (22 Ağustos 1329), ss. 153-155.

çalışmasına rağmen çok az yol almasından bahseden bir hikayede köylüye bu yönde bir nasihat vardır. Reşit Galip'e ait olan "Yaralarımızdan" adlı hikayede, yaşlı adamın İstanbul'u ve daha başka yerleri görmüş olan ve hikayede gözünün bu sayede biraz açıldığı iddiası dillendirilen oğlu babasına tarımda kullanılan "Frenk makineleri"nden hayranlıkla bahseder. Ancak babası oğluna zengin değilseler de aç olmadıklarını söyleyerek "yeni çıkma şeylere" kulak asmamasını öğütler. İşte tam da burada yazar Reşit Galip devreye girerek Türklerin kanaatkâr yönlerini eleştirerek bir zahmetle iki kazanmak varken bin zahmetle bir kazanca razı olmanın ilerlemenin önünde engel olduğundan bahseder.[50] İmzasız olarak yayımlanan "Köylülere Muvazaalar" başlıklı bir nasihatçi yazı dizisinde de köylülerin kanaatkâr davranmamaları, ahiret hayatı kadar bu dünyaya da önem vermeleri gerektiği söylenmiştir. Bir lokma bir hırka felsefesiyle bu hayata dair güzel olan şeylerden vazgeçilmesini eleştiren bu yazıda Müslümanların da dünya hayatının güzelliklerini istemeleri salık verilmiştir. Yazıya göre dünyadaki iyi şeyler sadece Hıristiyanlar için yaratılmamıştır. Müslüman köyleri kıtlıkla, açlıkla boğuşurken komşu Hıristiyan köyleri bolluk içinde yaşamaktadır. Başı sıkışan köylü kasabaya giderek Hıristiyan tefeciden borç dilenmektedir. Kasabalarda Hıristiyan mahalleleri temiz, geniş, havadar olmasına rağmen Müslüman mahalleleri dar, karanlık ve bakımsızdır. Yazıda bu durumun değişmesi gerektiği söylenerek Müslümanlara bu dünyanın nimetleri için çalışmanın gerekliliği, bazı ayet ve hadislerle desteklenerek anlatılmıştır. Köylülerin tembelliğinin yoksulluklarının neredeyse tek kaynağı olarak sunulması yazıda dikkati çeken en önemli unsurdur.[51] "Köylülere Muvazaalar" serisinin ikinci yazısında bu yaklaşım daha ileri seviyelere taşınarak devletin savaşlarda aldığı yenilgilerde de köylüye ve "tembelliğine" pay çıkartılır. 1914'te yayımlanmış olan yazıya göre Balkan Savaşı sırasında Hıristiyan halklar çalışarak devletlerine yardım etmişler, silahlanmalarını sağlamışlardır. Müslümanlar ise düşmana beddua etmekle yetinip devlet yardım istediğinde susmuşlardır. Oysa kahve köşelerinde iskambil, tavla oynayarak, dedikodu yaparak vakit öldürmek Müslümanlığa yakışmayan hareketlerdir. Çalışmak, tembelliği bırakmak, kalkınmak lazımdır.[52]

II.2. Eğitimin Toplumsal Kurtuluş Reçetesi Olarak Görülmesi

Siyasal ve sosyal krizlerin dönüp dolaşıp köylünün tembelliğine ve cehaletine bağlanması halkçı düşüncenin kodlarında yer alan en temel ar-

50 Reşit Galip, "Yaralarımızdan", *Halka Doğru",* Y. 1, S. 38 (26 Kanun-u Evvel 1329), ss. 303-304.
51 "Köylülere Muvazaalar-1: Dünya Mü'minlerindir!", *Halka Doğru*, Y. 1, S. 11 (20 Haziran 1329), ss. 81-83.
52 "Köylülere Vaazlarım-2: Tenbellik En Büyük Günahtır", *Halka Doğru*, Y. 1, S. 15 (10 Temmuz 1329), ss. 113-116, s. 114-115. Benzer yazı örnekleri olarak bkz. , "Köylülere Vaazlar-4: Kaza ve Kader", *Halka Doğru*, Y. 1, S. 23 (12 Eylül 1329), ss. 178-180; M. A., "Ziraatın Şer'an Lüzum ve Ehemmiyeti", *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, Y. 1, S. 1 (11 Eylül 1332), ss. 5-6; M. A., "Ziraatın Müslümanlar Üzerine Şer'an Farz Olduğu", *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, Y. 1, S. 3 (11 Teşrin-i Sani 1332), ss. 37-39; M. A., "Ziraatın Millet-i İslamiye Üzerine Şer'an Dahi Farz Olduğu", *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, Y. 1, S. 4 (11 Kanun-u Evvel 1332), ss. 58-59.

güman olarak karşımıza çıkar. Yoksulluk ve cehalet bir sonuç değil de neden olarak yorumlanınca çözüm önerileri de sonuçlar üzerinden üretilerek yüzeysel kalmış, sosyal ve ekonomik anlamda köklü çözümler üretme ihtiyacı hissedilmemiştir. Henüz Anadolu'nun durumu hakkında tam bir bilgiye sahip olmayan aydınların çoğunlukta olduğu bir düşünce ikliminde bazı tespit hatalarının ortaya çıkması da doğal olarak kaçınılmaz hale gelmiştir.

Osmanlı Mebusan Meclisi'nde ikinci ve üçüncü dönemlerde Isparta mebusluğu yapmış olan Ispartalı Hakkı,[53] "Köyümden Geliyorum" başlığıyla *Türk Yurdu*'nda yayımlanan yazı dizisinde Türk aydınının Anadolu'dan habersiz olduğundan şikayet etmiştir. Memleketi Isparta'ya yaptığı bir geziden dönüşünde tren istasyonunda karşılaştığı arkadaşı kendisine nereden geldiğini sorunca Hakkı Bey "köyümden geliyorum" diyerek cevap verecektir. Ancak Hakkı Bey arkadaşının kendisini doğru anladığından emin değildir. Ona göre arkadaşı muhtemelen onun Erenköy'den geldiğini zannetmiştir.[54] Hakkı Bey'e göre dilde ifade edilmese de, eşitlik vurgusu hep yapılsa da İstanbul'da Anadolu'ya karşı hep "bir kibarlık ve mümtazlık davası var"dır. İstanbul'da köye gidip gelenler Bakırköy'e, Erenköy'e, Boğaziçi köylerine gidip gelenlerdir. Aydınların kendilerini besleyen gerçek Anadolu köylerinden haberleri yoktur.[55]

Bu kopukluk sonucunda yapılan değerlendirmelerde köylüye yüklenilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Örneğin *Türk Sözü* dergisinde yayımlanan bir yazıda köylüye dair yapılan tespitlerde sert ifadeler kullanılır. Bir dükkâncının mağaza sahibi olmayı hayal ettiği, bir işçinin direktör sandalyesi kapmayı hayal ettiği belirtilen yazıda köylünün bir hayalinin bile bulunmadığı söylenerek hayatının durağanlığından ve verimsizliğinden bahsedilir. Faik ismiyle imzalanan bir yazıda çiftçiler için şu ifadeler kullanılmıştır: "bir çiftçi mide ve mabedi arasında gömülen bir zavallıdır. Onun için hayat tevekkül ve tevazu ekili bir yoldur. Onun için gaye, emel, dua nihayet ilkbaharın bol yağmurlarıyla yükselmiş sarı, hareli bir yığındır."[56] Türk "ekincisi"nin yine kendi tabirleriyle bir "rençber" olduğu, bir "çiftçi" olmadığı vurgulanan yazıda köylünün zamanın koşullarından uzakta yaşamakta olduğu belirtilerek[57] sanki bütün suç köylülerdeymiş gibi aktarılmıştır. *Türk Yurdu*'nda yer alan "Anadolu ve Gençliğin Vazifesi" başlıklı bir yazıda "balta görmemiş bir orman gibi bakir" olduğu söylenen Anadolu'nun verimli hale gelmesinin şartlarından biri olarak halkın

53 Özgeçmişi için bkz. *Türk Parlamento Tarihi – I. ve II. Meşrutiyet*, C. 2, (Yay. Haz. İhsan Güneş), TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1998, s. 443.
54 Ispartalı Hakkı, "Köyümden Geliyorum Ne Demek?", *Türk Yurdu*, Yıl: 5, C. 10, S. 108 (21 Nisan 1332), ss. 3000-3002'den aktaran: *Köyümden Geliyorum,* ss. 18-20, s. 18.
55 Ispartalı Hakkı, "Köyümden Geliyorum Ne Demek?", s. 19.
56 Faik, "Çiftçi Loncaları ve Yaptıkları Hizmetler-1", *Türk Sözü*, Y. 1, S. 6 (15 Mayıs 1330), ss. 44-47, s. 44.
57 Faik, "a.g.m.", s. 45.

tembelliğinden sıyrılması gerektiğinden bahsedilir.[58] Anadolu halkını, "afyon içmiş gibi uyuyan vatandaşları" uyandırmak lazımdır. Ancak, "onları nura, hakikate, sa'ye sevk edebilecek muallimler, mürebbiler maateessüf yok"tur.[59] Bu tip abartılı ifadelerin kullanılmasıyla eğitim ve uygulayıcı kahraman olarak öğretmen temel çözüm önerisi olarak ortaya atılmış olur.

Bütün sorun köylülerin cehaletinde ve geri kalmışlığında aranınca çare de eğitimde aranmaya başlanmıştır. Bu nedenle ekonomik veya soysal değerlendirmelere neredeyse hiç rastlanmaz. Genellikle idealist ve yüzeysel yorumlar duygusal söylemlerle peş peşe sıralanarak eğitim teması yüceltilir. Eğitime ve öğretmene biçilen abartılı roller daha sonra cumhuriyet tarihinin de her döneminde karşımıza bol bol çıkacak olan eğitimin her derdin devası olduğu inancını kalıcı bir biçimde kodlamıştır. Örneğin *Türk Sözü*'nde yayınlanan Bekir Sıtkı imzalı bir mektupta köylerin en önemli sorunu olarak cehaletten bahsedilerek öğretmenlerin önemi hakkında bazı tespitlere yer verilmiştir. Bu tespitlerden en önemlisi herhalde köylülerin cehaletine çare olabilecek bazı aydınların köy hayatını beğenmemeleri sebebiyle buralara gelmemelerine yönelik olanıdır.[60] Mektubun yazarına göre toplumun ilerlemesi köylerin kalkınmasına bağlıdır. Köylerin kalkınması da eğitimle olur. Mektuba göre hükümet köyleri düşünerek şehirlerde öğretmen okulları açmıştır ama buradan yetişenler kafasında kasaba sevdası, şehir sevdası ile köye geliyorlar. Kendi köye gitmekle beraber aklı şehirde kalıyor. Böyle olunca da kendini işine veremiyor. Halbuki toplumun geleceği ona göre öğretmenlerin elindedir.[61] Benzer bir şekilde Ziya Gökalp de Türkçü gençlerin öğretmen olarak köylere dağılmalarının hars – medeniyet alış verişi açısından yararlı bulmuştur.[62]

Meşrutiyet Dönemi'nde iki defa eğitim bakanlığı görevine getirilmiş olan Emrullah Efendi de yukarıdaki değerlendirmelerde görülenlere benzer bir motivasyonla hareket etmiştir. "Benim bütün ümidim dârülmualliminlerdedir" diyen Emrullah Efendi öğretmenlerin köylere gitmeleri ve köylüleri aydınlatmaları gerektiğini söyler. Ona göre öğretmen köyün "nâsıhı, velinimeti olmalıdır."[63] Meşrutiyet Dönemi'nde, bunların dışında ileride Köy Enstitüleri uygulamasında karşımıza çıkacak olan köye yönelik öğretmen yetiştirilmesi, öğretmenlere uygulamalı ziraat eğitimi verilmesi, kırsal bölgelerde öğretmen okullarının açılması gibi öneriler de sıklıkla tartışılmıştır.[64] Özellikle İsmail Mahir Efendi'nin 1914'te Meclis-i Mebusan'da yaptığı

58 Şahabeddin Süleyman, "Anadolu ve Gençliğin Vazifesi", *Türk Yurdu*, C. 3, Yıl: 2, S. 34 (Şubat 1328), ss. 314-315, s. 314.
59 Şahabeddin Süleyman, "a.g.m.", s. 315.
60 Bekir Sıtkı, "Bir Mektup", *Türk Sözü*, Y. 1, S. 13 (3 Temmuz 1330), ss. 99-101, s. 99.
61 Bekir Sıtkı, "a.g.m.", s. 101.
62 Gökalp, *a.g.e.*, s. 46.
63 Can Abdullah Günay, "Köy Öğretmen Okullarının Osmanlı'daki Kökleri", *Takvim-i Vekayi*, C. 7, S. 2 (2019), ss. 1-22, s. 11.
64 Bkz. Günay, "a.g.m.", s. 7-17; Hamza Altın, "Ethem Nejat ve Eğitim Tarihimizdeki Yeri", *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4 Summer 2008, ss. 73-96, s. 87-88.

konuşmada dile getirdiği önerileri doğrudan Köy Enstitüleri'ni hatırlatacak cinstendir. Bu öneri kırsal bölgelerde kurulacak okullarda eğitilecek öğretmenlerin yine köylerde görevlendirilmeleri esasına dayanmaktaydı.[65]

Aydınların halkı uyandırmakla yükümlü olduklarına dair inancın bir başka örneği Yusuf Akçura'nın "Halka" başlığıyla kaleme aldığı ve *Halka Doğru* dergisinde yayımlanan yazılarıdır. Halkın içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal sorunların çözümünde aydınlara büyük iş düştüğü söylenen yazıda "hoca, muallim, büyük mektep talebesi" gibi okumuşlara büyük işler düştüğü belirtilir. Rusya, Almanya gibi ülkelerde okumuşların sadece şehirlerde oturmadığını, köyleri gezerek köylülerin insanî, milli, vatani hislerini yükseltmeye uğraştıklarını söyleyen Akçura bu tür yaklaşımlardan gıpta ile söz eder.[66] Sonra "ben kendim böyle halka doğru giden Sırpları, Bulgarları, Rumları kendi memleketimizde de gördüm" [67] diyerek Osmanlı'da yaşayan azınlıkların halkçılık yaklaşımlarından da bahsetmiş olur. Sonra da Sırbistan henüz Osmanlı egemenliğinde iken Seniçe kasabasında karşılaştığı bir karı – koca öğretmen çiftten söz eder. Adam Almanya'da yüksek öğrenim görmüştür. Karısı da öğretmen okulu mezunudur. İkisi de Seniçe kasabasının yolu bile olmayan bir köyünde öğretmenlik yapmaktadırlar. Akçura'ya göre onlar sadece çocuklara okuma – yazmayı öğretmiyorlar. "Belki bütün o havaliye adam olmayı, usullü çalışmayı, servet kazanmayı ve Sırplaşmayı öğretiyor. İşte asıl halka doğru gitmek böyle olur."[68] İstese büyük şehirlerde pek ala öğretmenlik elde edebilecek üniversite mezunu bu genç hoca onun yerine karanlıklara girip ışık saçmayı tercih etmiştir. Akçura'ya göre bu çabaların boşa gitmediğini sonraki gelişmeler ispat etmiş, Sırplar Osmanlı'dan bağımsızlıklarını elde ederek kopmuşlardır. İki sene evvel halka doğru gitmeye hazırlanan Rum gençlerini Atina üniversite salonlarında gördüğünü anlatan Akçura bu gençlerin "Anadolu kıyılarından, içerilerinden, Trabzon'dan, Samsun'dan, Kayseri'den, Ankara'dan" geldiklerini söyler. Buradaki üniversitede okuyan Rumların daha sonra Anadolu köylerine dağılarak okullar açtıklarını, Rumları eğittiklerini, onlara doktorluk ettiklerini aynı zamanda da milli bilinç kazandırdıklarını anlatır.[69]

Akçura'nın sözünü ettiği türden halka doğru gitme eylemlerinin bir iki örneğine Türk aydınları arasında da rastlanmakla beraber bu durum kesintisiz ve genel bir niteliğe kavuşmamıştır. Tıbbbiyeli gençlerin İzmir[70] ve İstanbul[71] köylerine yaptıkları geziler bu anlamda sözünü edilen sınırlı örnekleri meydana getirirler.

65 Günay, "a.g.m.", s. 12.
66 Yusuf Akçura, "Halka-5", *Halka Doğru*, Y. 1, S. 31 (5 Teşrin-i Sani 1329), ss. 237-238, s. 237.
67 Yusuf Akçura, "a.g.m.", s. 237.
68 Yusuf Akçura, "a.g.m.", s. 238.
69 Yusuf Akçura, "a.g.m.", s. 238.
70 "Halka Doğru Gidenler", *Halka Doğru*, Y. 1, S. 24 (19 Eylül 1329), ss. 185-186, s. 185.
71 "Güçcülerin Yürüyüşü", *Türk Sözü*, Y. 1, S. 13 (3 Temmuz 1330), ss. 101.

II.3. Halkçı Yayınlarda Ekonomiye Bakış

İkinci Meşrutiyet'in yaşandığı 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti hâlâ bir tarım ülkesi idi ve doğal olarak nüfusun büyük bir kesimini köylüler oluşturmaktaydı. Bu demografik niteliklerinden dolayı Osmanlı'da halkçılık, bir anlamda köycülük demek oluyordu. Bu durum halkçılık düşüncesinin kaynağını oluşturan Rusya için de böyle idi. O nedenle gerek Rusya'da[72] gerekse Osmanlı'da halkçılar "halka doğru" gitmek ilkesini hayata geçirmek istediklerinde köylülere yönelmişlerdir. Bu tablo Osmanlı Devleti'ndeki halkçı çevrelerin köylülerin ekonomik sorunları için neler söylediklerini veya söylemediklerini önemli kılmaktadır. Köylülerin ekonomik durumunun ne derece dikkate alındığı, tartışma konuları arasında ekonomik sorunların payı Osmanlı halkçılığının iyi anlaşılması açısından önemli bir konudur.

Halkçı çevrelerin etrafında örgütlendikleri İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarının başlangıcında köylerde toprak reformu benzeri kaygılarından dolayı toprak zenginleri için endişe, topraksız veya az topraklı köylüler için umut kaynağı oldu. İttihatçılar başlangıçta, meşru olarak elde edilmiş ve yasalarla korunan toprak mülkiyetine dokunmamak kaydıyla köylülere toprak dağıtmak fikrini tartışmıştır. Bunun için düşük faizli kredi verilmesi, aşar yükünün yarıya indirilmesi gibi kolaylaştırıcı öneriler de gündeme gelmiştir. Buna ek olarak tarımın modernize edilmesi, köylülerin bu yönde eğitilmesi gibi konu başlıkları bile açılmıştır. Ancak Batılılaşma yolunda yapacakları reformlara karşı kırsal bölgelerden gelebilecek muhafazakâr tepkilere karşı yerel güç odakları ile iyi geçinme zorunluluğu ittihatçıları bir daha yapısal ve köklü değişiklik önerilerini gündeme bile getirmemeye mecbur etmiştir.[73] Ayrıca köylülerin bağımsızlaşması büyük toprak sahiplerinin emek kıtlığı yaşamasına da neden olabilirdi. Hatta köylüler Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan emek kıtlığı nedeni ile zorunlu çalışmaya bile tabi tutuldular.[74] Tarımın modernizasyonu ve diğer başlıklar da milli burjuvazi yaratma ve sanayileşme politikalarının gölgesinde kalmıştır. Bu nedenle Meşrutiyet Dönemi'nde yoksul köylülerin durumunda köklü bir değişiklik olmadı.[75] Zengin toprak sahipleri ise özellikle savaş yıllarında tarımsal ürünlerin fiyatlarında yaşanan artış sayesinde daha da zenginleştiler[76] ve meşrutiyetin başından beri parlamentoda hem de İTC'nin çatısı altında siyasî konum elde ederek[77] güçlerine güç kattılar.

---

72 *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi (1871-1920)*, C. 2, s. 486, 496.

73 Feroz Ahmad, "Genç Türklerin Tarım Politikası (1908-1918)", *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yay., İstanbul, 1999 içinde, ss. 61-83, s. 66-76.

74 Feroz Ahmad, "Doğmakta Olan Bir Burjuvazinin Öncüsü: Genç Türkler'in Sosyal ve Ekonomik Politikası (1908-1918)", *İttihatçılıktan Kemalizme,* Kaynak Yay., İstanbul, 1999 içinde, ss. 25-60, s. 57.

75 Ahmad, "a.g.m.", s. 75-83.

76 Ahmad, "a.g.m.", s. 76.

77 I., II. ve III. Dönem Mebusan Meclisi'nde yer alan mebusların mesleki kökenlerine ve toprak sahiplerinin temsil oranlarına ilişkin ayrıntılı veriler için bkz. Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimler, (1908 – 1914)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 338.

Ekonomik açıdan köylülerin durumunu düzeltmeye yönelik kapsamlı değişikliklerin İTC'nin gündeminden hızla düşmesi bu siyasal hareketin etrafında kümelenen halkçı yayınlarda da, ekonomik tartışmaların kendine pek az yer bulmasıyla etkisini somut bir şekilde göstermiştir. Niyazi Berkes'e göre Türkçülerin bu konuda tıkanıklık yaşamalarının temel sebebi edindikleri iktisat bilgilerinin sanayileşmiş Batı toplumlarından hareketle hazırlanmış kanunlardan oluşmasıydı. Bunları geri kalmış Anadolu coğrafyasına nasıl uygulayacaklarını bilemiyorlardı. Bu nedenle iktisat konusunu görece daha önemseyen Yusuf Akçura Türk iktisatçılarını halkın ekonomik sorunları üzerine yazı yazmaya davet ettiği zaman hiç kimseden cevap alamamıştır.[78] Halkın ekonomik sorunlarını, yoksul kesimleri az da olsa andığı için Yusuf Akçura'nın "Halka" başlığıyla yayınladığı yazısı bir istisna olarak kalmıştır. Akçura bu yazıda "halk" kavramından kimleri kastettiklerini şöyle açıklar: Köylerde yaşayan az topraklı veya büsbütün topraksız köylüler, şehirlerdeki küçük esnaflar, günlükçü ameleler ve ırgatlar. Bunların geçinme koşullarının zor olduğunun belirtildiği yazıda köylülerin bazıları verimsiz topraklarla boğuşup dururken verim elde edenler de ürünlerini satamıyor denilerek ekonomik zorlukların bir kısmı sergilenmiş olur. Köylerde üretim koşullarının geriliği, Ziraat Bankası'nın kredi vermediği yoksul köylünün tefecinin pençesine nasıl düştüğü, küçük esnafın Avrupa malları karşısında nasıl eridiği yazıda kendine yer bulan ciddi ekonomik problemlerdir.[79] Sorunların tespitinde gösterdiği net tavrı çözüm önerilerinde göstermeyen Akçura yapısal reformlar önermek yerine her şeyi hükümetten beklememek gerektiğini[80] söyleyerek ve halkın kendi başına yapabileceği işlerden bahsederek konuyu kendisi açısından kapatmış olur. Köylü ve esnafın kendi aralarında fonlar kurarak veya eğitim merkezleri kurarak sorunlarına çözüm bulmalarını tavsiye eder.[81] Bunların dışında da, yukarıda değindiğimiz üzere aydınlarla halkın buluşmasının, aydınların halka milli ruh aşılamasının çözüm olabileceğini savunur. Türkçü dergilerde Kazan fabrikatörlerinin, Bakü milyonerlerinin başarı destanlarına yer verilirken bunların Rusya'nın ekonomik ilerlemesinden değil de Türkçülüğün eseri sanılması[82] bu tür idealist önerilerin temel kaynağını oluşturur. Batıdaki hem liberal hem sosyalist çevrelerin Osmanlı'daki milliyetçi hareketleri desteklemesi nedeniyle bu iki akımdan uzak durmak zorunda hissetmeleri de[83] Türk aydınını ekonomik öneriler getirmekten uzak tutan faktörlerden biri sayılabilir.

Bu nedenle *Türk Yurdu* dergisi iktisat bilgisine güvendiği Parvus Efendi'ye başvurmuş ve aldığı olumlu cevaptan sonra onun yazıları ile

78 Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yay., Ankara, 1975, s. 69.
79 Yusuf Akçura, "Halka", *Halka Doğru*, Y. 1, S. 22 (5 Eylül 1329), ss. 169-172, s. 169-170.
80 Yusuf Akçura, "Halka-2", *Halka Doğru*, Y. 1, S. 23 (12 Eylül 1329), ss. 177-178.
81 Yusuf Akçura, "Halka-3", *Halka Doğru*, Y. 1, S. 25 (26 Eylül 1329), ss. 193-194, s. 193.
82 Berkes, *a.g.e.*, s. 71.
83 Berkes, *a.g.e.*, s. 63.

ekonomi konusundaki açığı kapatmaya çalışmıştır. Dergi, bu iktisatçının da bütün görüşlerine katılmadığını ancak "halkı sevmek, fakir halka yardım etmek" gibi konularda hemfikir olduğu için yazılarını yayımlamakta bir sakınca görmediğini söylemiştir.[84] 1910-1915 yılları arasında Türkiye'de bulunmuş olan Parvus Efendi[85] *Türk Yurdu*'na gönderdiği yazılarda Osmanlı aydınlarına ve yöneticilerine kurtuluşun ekonomik sorunların çözümüyle mümkün olduğunu iddia ediyordu. Bu hususta yayımladığı bir dizi yazı ile herhalde ekonomi konusundaki önerileriyle öne çıkan ender isimlerden biridir diyebiliriz.

II.3.1. Parvus'un Uyarıları

Türk Yurdu'nda "İktisadi Siyaset Hakkında" başlığıyla çıkan ve sorumlu müdür Yusuf Akçura'nın imzasını taşıyan bir yazıda derginin yayın politikası, Türk milletinin ve onun büyük bir "sınıfını" oluşturan "halkın (demokrasinin) kavi, müstakil ve zengin olmasını ister" cümlesiyle özetlenmiştir. "Osmanlı kuvvet ve hakimiyetinde en hakiki istinadgâhı köylü sınıfıdır" denilen yazıda amaçlarının bu nedenle köylünün geçimini kolaylaştıracak yollar aramak olduğu belirtilmiş, dergide Parvus'un yazılarına da bu nedenle yer verildiği söylenmiştir. Çünkü Parvus Avrupa ve Rusya'da köylülerin yararına yazılar yazmış, girişimlerde bulunmuştur. Yazının devamında "milliyetçiliğimiz (nasyonalistliğimiz) halka ve bilhassa köylüye birinci mevki verdirmekle beraber orta sınıfın (Türk burjuvazisinin) teşkiline de bizi taraftar etmiştir"[86] cümlesi kurularak aslında Türk halkçılarının düşün dünyası özetlenmiş olur. Çünkü halkı ve köylüyü zenginleştirmek hedefi onların çabucak unuttukları başlangıçtaki hedefleri idi. Bir burjuvazi sınıfı yaratmak düşüncesi ise, gayr-ı Müslim ve yabancı yatırımcılara karşı asıl eyleme döktükleri ve devletin bekası için elzem kabul ettikleri gerçek politikaları idi. Düşünsel düzlemde halkın unutulması eylemsel düzlemde de yaşanmıştır. Halkçılık ise söylem düzeyini aşamamış, gerçek bir zihniyet kırılmasının karşılığı olmaktan uzak kalmıştır. Parvus'un köylünün durumuna ilişkin tespitleri ve çözüm önerileri ise uzak kalınan noktaların birer işaret taşı olarak kabul edilebilir.

Parvus, köylünün temel sorununun her şeyden önce ekonomik olduğunu ileri sürerek Halkçılık düşüncesinin aslında bulunması gereken zemini göstermiştir. Osmanlı'nın Avrupa'nın iktisadi esaretinde olduğunu söyleyen Parvus'a göre; Avrupa Osmanlı'yı gerek borçlandırarak gerek kapitülasyonlar yoluyla emri altına almış, tek başına karar alamaz hale getirmiştir. Bu nedenle siyaseten bağımsız olmak isteyen Osmanlı Devleti öncelikle iktisadi açıdan bağımsızlığını kazanmanın yollarını aramalıdır.

84 "İktisat", *Türk Yurdu*, C. 1, Y. 1, S. 9 (9 Mart 1328), ss. 262.
85 Mehmet Eröz, "Parvus'un Türkiye Hakkındaki Yazıları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Prof. Dr. S. F. Ülgener'e Armağan*, İstanbul, 1987, ss. 347-356.
86 Yusuf Akçura, "İktisadî Siyaset Hakkında", *Türk Yurdu*, Yıl: 6, C. 12, S. 140, ss. 179-181, s. 179.

Osmanlı toplumunun büyük çoğunluğu köylülerden oluştuğuna göre iktisadi bağımsızlığın sağlanması ise bu grubun düşünülmesine bağlıdır.

Parvus'a göre; "Türkiye'de köylüler meselesi, Osmanlı Devletinin iktisadi kudreti yani müstakil hayati meselesidir."[87] Devletin asıl görevi halka hizmet etmek olduğuna göre, halkın da çoğu köylülerden oluştuğuna göre devlet hizmet konusunda önceliği köylülere vermek zorundadır. Buna karşın köylülerin halini anlamaya yarayacak bilgi ise pek azdır. Çünkü şimdiye kadar ne devlet ne kişiler köylülerin durumuyla ilgilenmiştir. Köylüler kaderlerine terk edilmişlerdir. Kendileri hakkında bilinen bir şey varsa o da durmadan vergi ve asker verdikleridir.[88]

Osmanlı'daki Sırp, Bulgar, Rum, Ermeni köylülerini savunacak hamileri hep vardı diyen Parvus; bu milletlerin aydınları kendi milletinden olan köylülerin menfaatini hep düşünmüşler ve onların yararına çalışmaktan çekinmemişlerdir demiştir. Sonra da bu aydınların Türk köylüsü hakkında sustuklarını ekleyen Parvus'a göre; onun ihtiyaçlarını arayıp soran olmamıştır. Zaten tarım meselesinin bir milli mesele şeklini almasının sebebi budur. Yoksa gerçekte köylü meselesi milli bir mesele olmayıp çeşitli milletleri ilgilendiren sosyal bir meseledir. [89]

Ermeni ve Bulgar aydınlarının köylüleri ile iletişim halinde olmalarından dolayı toplumlarının medeniyet dünyasındaki yerinin yüksek olduğunu iddia eden Parvus Buna karşılık Türk aydınının köylüsünden kopuk olduğunu, ona yüz çevirdiğini ileri sürmüştür. Ona göre bu durum onu medeniyet dünyasından uzaklaştırmıştır. Ancak Türk aydını köylülerle iletişim kurdukça ve siyasette halkın yararı gözetildiği müddetçe durumun değişeceğine şüphe yoktur. O zaman Türkler de medeniyet dünyasında Bulgarların veya Ermenilerin seviyesine gelecek ve ona göre muamele görecektir.

Köylülerin üzerindeki askerlik ve vergi yükünün ağırlığından dolayı toparlanmalarının zorluğundan bahseden Parvus özellikle askerlik konusu ile üretimin düşüklüğü arasındaki bağlantıya dikkat çekmiştir. Osmanlı ordusunun çoğunlukla köylülerden oluştuğunu hatırlatan Parvus'a göre köylülere yüklenen askerlik vazifesi onu üretimden alıkoymaktadır. Çocuğu askere alınan bir köylü ailesi en sağlam işçisini kaybetmiş sayılır. Meşrutiyet idaresi askerlik görevini İstanbul halkına ve gayr-ı müslimlere de zorunlu kılmıştır ama bu durum köylünün askerlik yükünü hafifletmemiştir.[90] Askere alınacaklar arasında Müslüman nüfusun adedi arttırıldığı için sayıda bir azalma meydana gelmemiştir. Ayrıca bedelli askerlik usulünden en çok şehirli halk, kasaba halkı ve Hıristiyan unsurlar yararlanmaktadır.

87 Parvus Efendi, "Köylüler ve Devlet", *Türk Yurdu*, *Türk Yurdu*, C. 1, Yıl: 1, S. 9 (9 Mart 1328), ss. 262-268, s. 263.
88 Parvus Efendi, "a.g.m.", s. 264.
89 Parvus Efendi, "a.g.m.", s. 264.
90 Parvus Efendi, "a.g.m.", s. 265.

Bugün dahi askerlik vazifesini ifa edenlerin çoğu fakir köylüler, Türk köylüleridir.[91]

Parvus'a göre vergi konusunda da yükün büyük bir kısmı köylüye yüklenmiştir. Köy halkı senede doğrudan 10.902.820 lira Osmanî verdiği halde şehir ve kasaba halkının ödediği miktar 1.645.498 lira Osmanî'dir. Köy halkı şehir ve kasaba halkından altı kat fazla vergi vermektedir. Köy nüfusunu şehir ve kasaba nüfusundan daha fazladır ama şehir ve kasaba halkı da köylüye göre daha zengindir.[92] Özellikle borçlanma alışkanlığının Meşrutiyet Dönemi'nde de devam etmesi nedeniyle köylünün vergi yükünün azaltılması ihtimali ortadan kalkmıştır. Düyun-u Umumiye'ye yapılacak ödemeler nedeni ile vergilere olağanın üstünde zamlar yapılmıştır.[93] Türklerin borçlar ve kapitülasyonlardan dolayı Avrupalı alacaklarının "hizmetçileri" seviyesine geldiğini ancak iktisat bilmemelerinden dolayı bunun farkında olmadığını[94] söylerken de ekonomik bağımlılığın bu tür etkilerinden bahsetmektedir.

Parvus'a göre Türkler kendi mali görüşlerini Avrupa'ya anlatmak için hiçbir şey yapmamışlardır. Hatta kendi içinde bu konuda bir kamuoyu bile mevcut değildir. Ona göre Türk gazetelerine bakıldığında siyasi bağımsızlığın mali bağımsızlıkla ilişkili olduğundan habersiz oldukları görülür. Hatta mali konularda Düyun-u Umumiye'nin ve bankaların menfaatlerine uygun yazılara yer verilir. Avrupa parlamentolarında Avrupa maliyesinin menfaatleri hakkında açıklamalar yapıldığı halde Osmanlı parlamentosu sessizdir. Çünkü Meclis-i Mebusan kapatılmıştır.[95] Türk yöneticilerinin milletin sesinin çıkmasına izin vermediğini, bu durumda Avrupa kamuoyunun Osmanlı'yı ciddiye almasının zor olduğunu söyleyen Parvus özgürlükçü bir ortam ile ekonomi ve halkçılık konularının bağlantılarını ortaya koyar.[96] "Türkiye için bir tarik-i necat varsa, o da demokrasi tarikidir"[97] derken bu denkleme vurgu yapmıştır.

II.3.2. Tarımsal Gerilik Koşulları: İki Zıt Görüş

Halkçı yayınlarda ekonomik konularda Türk aydınları tarafından yazılmış makaleler bulmak çok sık rastlanan bir durum değildir. Bu nedenle *Türk Yurdu*'nda Parvus'un yazıları dışında ekonomik bir konu hakkında yazılan M. Zühdü imzalı yazılar, en azından Türk aydınının soruna bakışı

91 Parvus Efendi, "a.g.m.", s. 266. Benzer görüşleri için bkz. Parvus Efendi, "Köylü ve Devlet", *Türk Yurdu*, C. 5, Yıl: 3, S. 57 (7 Kânun-u Sani 1329), ss. 1124-1129, s. 1125.
92 Parvus Efendi, "a.g.m.", s. 267.
93 Parvus Efendi, "Esaret-i Maliyeden Kurtulmanın Yolu", *Türk Yurdu*, Yıl: 1, C. 2, S. 19 (16 Temmuz 1328), ss. 587-591, s. 587-588.
94 Parvus Efendi, "Türk İli, Maliyeni Gözet!", *Türk Yurdu*, C. 4, Yıl: 2, S. 39 (2 Mayıs 1329), ss. 485-490, s. 485.
95 Parvus Efendi, "a.g.m.", s. 489.
96 Parvus Efendi, "a.g.m.", s. 490.
97 Parvus Efendi, "Devlet ve Millet", *Türk Yurdu*, C. 3, Yıl: 2, S. 27 (15 Teşrin-i Sani 1328), ss. 83-86, s. 85.

konusunda bir fikir vermesi açısından önemlidir. Ancak M. Zühdü'nün yazıları Parvus'un tarımsal gerilik koşulları hakkındaki fikirlerine cevap gibi göründüğü için ve kronolojik olarak ondan sonra yayımlandığı için önce Parvus'un konu hakkındaki görüşlerine bakmakta yarar vardır.

"Türkiye'de Ziraatin İstikbali" başlıklı bir makalesinde Türk tarımının geri kalmışlığı konusuna değinen Parvus yapısal bir takım aksaklıklara ve sonuçlarına odaklanarak çözüm önerilerini sunmuştur. Ona göre izlenen yanlış politikalar, ulaşım ve makineleşme konularında geri kalınması gibi nedenler Türk tarımını geri bırakmıştır ama önemli nedenlerden biri hep göz ardı edilmiştir. O da zahire fiyatlarında görülen düşüştür. Bunun en önemli nedeni ise kuzey Amerika'da tarımın ilerlemiş olması ve bu alanda zahire ihraç eden ülkeleri rekabete boğmasıdır.[98] Sanayileşmiş Avrupa ülkeleri kuzey Amerika rekabetine karşı yüksek gümrük duvarları uygulayarak kendilerini korumaya almışlardır. Ama Osmanlı Devleti bu durumu izlemekle yetinmiştir. Bu olgu Türk tarımını kısır döngüye sürüklemiştir. Çünkü sanayi ülkelerine büyük çaplı zahire ihracatı yapamadıkça Osmanlı Devleti'nin büyük sermaye gerektiren modern tarım yöntemlerini uygulaması mümkün değildir.[99]

Parvus, Osmanlı'nın geniş arazilere sahip olduğuna ve potansiyelini kullanamadığına da dikkat çekmiştir. İngiltere, Almanya gibi sanayi ülkelerinde arazinin % 25'i kullanılmaktadır. Rusya'nın Avrupa'da bulunan topraklarının % 40'ı, batı Hindistan'da arazinin % 35'i ekilmektedir. Osmanlı Asya'sında ise Ziraat Nezareti'nin verilerine göre arazinin ancak % 2.8'i ekilebilmektedir. Bu zamanda bir parça toprak için diğer memleketlerle şiddetli mücadeleler edildiği halde gayet geniş ve verimli araziler kullanılmıyor. Burada asıl mesele arazinin nereden temin edileceği değil araziyi işletecek olan insanların nereden tedarik edileceğidir.[100] Parvus buradan konuyu topraksız köylülere bağlamıştır. Böylece Osmanlı kırsal nüfusunun ekonomik olduğu kadar sosyal açıdan da temel problemine değinmiş olur. Verdiği rakamlara göre Türkiye'de kişi başına 3.2 dönüm tarla düşmektedir. Bu oran hayret verici derecede azdır. Tarımda ilerlemiş ülkeleri dikkate almasak bile, hatta Rusya'nın Avrupa kıtasındaki topraklarında kısmen ilkel koşullarda tarım yapılmasına rağmen kişi başına 23 dönüm ekilebilir alan düşmektedir. Bu oran çeşitli ülkelerde adam başına şu şekildedir: Almanya'da 35, Macaristan'da 34, İngiltere'de 84, İrlanda'da 65, kuzey Amerika'da 160 dönümdür.[101]

Eğer Türkiye'de tarımda gerekli atılımlar yapılırsa herkese yetecek kadar toprak olduğunu söyleyen Parvus makineleşmenin getireceği işsizlik

98 Parvus Efendi, "Türkiye'de Ziraatin İstikbali", *Türk Yurdu*, C. 5, Yıl: 3, S. 49 (19 Eylül 1329), ss. 859-867, s. 860.
99 Parvus Efendi, "a.g.m.", s. 861.
100 Parvus Efendi, "a.g.m.", s. 863.
101 Parvus Efendi, "a.g.m.", s. 864.

sorununa da değinir. Çünkü modern tarım demek şimdikinden beş altı kat daha az insan çalıştırmak demektir. O zaman işsiz kalan köylüler dışarıya göç etmenin yollarını arayacaklardır. Bugün Türkiye'de çok miktarda arazi işletilmemektedir. Buna karşılık birçok insan da işsiz ve geçinemez durumdadır. Bu nedenle de dışarı göç yaşanmaktadır. Geniş denizleri aşarak yaşama çareleri arayan insanların kendi memleketlerinde oldukça çok miktarda arazi boş durmaktadır. Fakat göç meselesi şunu göstermiştir: Arap, Ermeni, Kürt veya Türk Amerika'da kısa sürede iyi işçi oluyorsa bu insanlar kendi ülkelerinden de gayet iyi işçiler olabilirler.[102] Böylece Parvus, bir toprak veya tarım reformu ile tarımsal gerilik koşullarından kurtulmanın mümkün olduğunu, bu konularda bir potansiyelin mevcut olduğunu belirtmiştir.

Parvus'un Türk tarımının geriliği ile ilgili görüşlerinin aksine M. Zühdü imzasıyla yayımlanan "Ziraatimiz ve Şerait-i İktisadiyesi" başlıklı yazıda Osmanlı tarımının gittikçe geliştiğinden bahsedilir. Osmanlı'nın 22 milyonluk nüfusu içinde 14.3 milyonu tarımla uğraşmaktadır denilen yazıda her ne kadar köylerini terk edip Amerikalara kadar giden veya Osmanlı'nın sanayi ve ticaret merkezlerine göç eden köylüler varsa da bunun yaygın olmadığı ileri sürülmüştür. Bizde köylerden kentlere yönelik bir akın yoktur. Olanlar da korkutucu rakamlar değildir. Nüfus ve arazi oranlaması bakımından Osmanlı tarımı bir tehdit altında değildir.[103]

M. Zühdü o kadar iyimser bir tablo çizer ki adeta Parvus'un sözünü ettiği tarımsal yapıdan ayrı bir yapıyı anlattığı hissiyatı uyandırır. Ona göre ziraat adamları babadan kalma tecrübeleri yeni dönemin gerekleri ile harmanlayarak tarımı geliştiriyor. Osmanlı da bu konuda elinden geleni yapıyor. Yüksek ziraat mekteplerinden mezun olan birkaç yüz gencimiz bulunmaktadır. Ziraat uzmanlarının idaresinde olan yüzlerce ziraat kuruluşu vardır ve bunlar çiftçiye rehberlik ediyorlar. Osmanlı'da bütün işaretler tarımın iyiye gitmekte olduğu yönündedir.[104]

M. Zühdü bir başka yazısında ise Osmanlı köylüsünün borçlu olmasının abartılacak bir şey olmadığını iddia etmiştir. Tarihin ve medeniyetin gidişine bakılırsa borçlanmanın giderek arttığını görürüz der. İngiliz, Alman, Fransız, Macar, Romen köylüsünün de borçlu olduklarını, işlerini borçla idare ettiklerini anlatır.[105] Ona göre bugün yeryüzünde köylüsü borçsuz memleket yoktur, yarın da olmayacaktır. Hatta geçmişte, antik Yunan, Roma, Asur, Arap vs. köylülerinin de borçlu olduklarını söyleyerek bunun son derece normal bir şey olduğunu ileri sürer. Önemli olan borçlu

102 Parvus Efendi, "a.g.m.", s. 865.
103 M. Zühdü, "Ziraatimiz ve Şerait-i İktisadiyesi", *Türk Yurdu*, C. 6, Yıl: 3, S. 61 (6 Mart 1330), ss. 2042-2046, s. 2043.
104 M. Zühdü, "a.g.m.", s. 2044.
105 M. Zühdü, "Bizde Köylünün Borcu", *Türk Yurdu*, C. 6, Yıl: 3, S. 65 (1 Mayıs 1330), ss. 2151-2158, s. 2151.

veya borçsuz olmaktan çok borcun şekli ve miktarıdır. Eğer iktisadi koşullar sağlıklı işliyorsa, köylü borç altında ezilmiyorsa borç iktisadi ahenkle uyumlu ise önemli değildir. Bugün refah seviyesi giderek artan Avrupa köylüsünün borcu da git gide artmaktadır.[106] "Zamanımız 'borç asrı', başka adamların parasını kullanmak devridir." [107]

Gidişata bakılırsa Osmanlı köylüsünün de borcunun artması muhtemeldir. Önemli olan borcun iktisadi şartlarıyla uyumlu olup olmadığıdır. Düşüneceğimiz şey borçlar değil borçların iktisadi koşullarla nasıl uyumlu hale getirilebileceğidir. Dünyada dolaşan sermayeden köylüyü nasıl yararlandıracağımız sorunudur.[108]

M. Zühdü'ye göre bizde köylü genellikle kuraklık, çekirge istilası vb. durumlarda ekinden istediği parayı kazanamadığında borçlanır. Aile fertlerinden biri hastalandığında onun yerine çalıştıracak adam bulması gerektiğinde borçlanır. Kız, oğlan evlendirme masrafları, bayram seyran masrafları için borçlanır. Ya da sıfırdan çiftçiliğe başlamak istediğinde borçlanır. Sonra işler planladığı gibi gitmediğinde durumu daha kötüye gider. Halbuki işleri düzgün giden köylünün borçlanması sağlıklı olandır. Yeni arazi açmak, makine almak vb. ihtiyaçlar için borçlanmak mantıklıdır. Ama olmayan parayı gelecek ümidiyle borçlanıp yemek mantıksızdır.[109]

M. Zühdü buraya kadar oldukça olumlu bir tablo çizer. Adeta yoksulluk ve gerilik koşulları içerisinde olan Türk tarımından değil de gelişmiş ülke tarımlarından bahsediyor gibi konuşmaktadır. Bu durum kredi sorunlarına bakışında da kendini gösterir. Bankaların, almak isteyen tüm köylülere kredi verdiğini iddia eder. Ona göre bankalar zengin köylü ile zenginleşmek isteyen, ileri gitmek isteyen köylüyü, tefecilerin yaptığı gibi birbirinden ayırmaz. İkisine de eşit muamele eder.[110]

Tabii M. Zühdü'nün üzüldüğü bazı noktalar da vardır. Avrupa'nın ileri bazı memleketlerinde ekilebilir arazinin % 70 – 75'i kullanılabildiği halde bu oran Osmanlı'da altıda – yedide bir oranına kadar düşmektedir.[111] Örneğin Fransa coğrafya olarak bizden küçük olduğu halde ekilebilir arazi bakımından bizden büyüktür. Bu ve başka sebeplerden dolayı tarımsal açıdan yıllık geliri Osmanlı'nın yıllık gelirinden fazladır.[112] Ekilebilir arazinin izlenecek milli bir tarım politikası ile hızla dört katına çıkması mümkündür. Bu sayede köylünün refahını arttırmak işten bile değildir. Ekilebilir arazinin arttırılmasından sonra yapılacak iş onun üreticilere bölüştürülmesi

106 M. Zühdü, "a.g.m.", s. 2152.
107 M. Zühdü, "a.g.m.", s. 2153.
108 M. Zühdü, "a.g.m.", s. 2153.
109 M. Zühdü, "a.g.m.", s. 2154-2155.
110 M. Zühdü, "a.g.m.", s. 2156.
111 M. Zühdü, "Ziraatimizin Şerait-i İktisadiyesi", *Türk Yurdu*, C. 6, Yıl: 3, S. 62 (20 Mart 1330), ss. 2071-2079, s. 2073.
112 M. Zühdü, "a.g.m.", s. 2074-2075.

hususudur. Bu da önemli bir iktisadi meseledir[113] diyerek en azından ekilebilir arazinin azlığı konusunu ve topraksız köylüler meselesini kabul etmiş olur. Ona göre siyasi olarak sınırları daralan Osmanlı Devleti yaşadığı kayıpları gidermek veya mevcut durumunu korumak adına hiç olmazsa kendi içindeki açılmamış topraklara el atmalı, kuracağı "ziraat orduları" ile topraklarından tam yararlanmanın yollarına bakmalı, aklını biraz da buna vermelidir.[114]

SONUÇ

Klasik Dönem Osmanlı devlet ve toplum anlayışı aydınlar ve aydınların temsil ettiği devlet ile yönetilen halk arasında mesafe bulunmasını bir sorun olarak kabul etmemiştir. Bu mesafeyi devletin bekası için yararlı kabul ettiği bile görülür. Yönetilen tabaka ile arasında bulunan yalıtılmışlık durumu yönetici tabakanın kendisine atfettiği yetkinliği muhafaza etmek adına başvurduğu bir yoldu. Özel mülkiyetin olmayışı, Avrupa'daki deneyimlere benzer bir şekilde sınıfsal farklılaşmaların oluşmasını önleyince buna bağlı olarak farklı çıkar gruplarına mensup aydın grupları da ortaya çıkmamış, mevcut tablonun egemenliği sarsılmaz bir nitelik kazanmıştır. Aydınların genellikle devlet kademelerindeki görevlilerden oluşması, maddi yönden devlete bağımlı olmaları devletin varlığı ile kendi varlıklarını özdeşleştirmeleri ile sonuçlanmıştır. Devletin bekası için başvurulan her yol bir bakıma aydınların da varlıklarını sürdürebilmelerine olanak sağlamaktaydı. Bu nedenle aydınlar ile halk arasındaki yalıtım hattı, 19. yüzyıla kadar aydınlar tarafından da sorgulanmadan kabul görmüştür.

Tanzimat Dönemi'nde edebiyat alanındaki dil tartışmaları ile bir bakıma bu ayırım hattı da tartışmaya açılmıştır. Halkın anlayacağı dil ile yazmanın önemine yapılan vurgu aslında Klasik Osmanlı toplum anlayışının da sorgulanmaya ve tartışılmaya başlandığını gösteriyordu. Edebiyat ve dil alanında başlayan bu tartışmalar İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde daha politik ve kapsamlı bir şekilde yapılmaya başlanmıştır.

Basın hayatındaki canlanmanın da etkisiyle daha hareketli bir düşünce ortamının yaşandığı İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde halkçılık da entelektüel çevrelerin ilgi duyduğu bir alan olmuştur. Halkçılık düşüncesi kapsamında en çok tartışılan başlıklardan biri ise, özellikle Gökalp'in etkisiyle aydın – halk ikiliği olmuştur. Devletin kurtuluşu için gerekli olan ruhu saf bir şekilde barındırdığına inanılan halktan bu kadar kopuk olmanın devletin bekası için zararlı olduğu, kurtuluşun halka yönelmekle sağlanabileceği düşüncesi aydınları halka doğru yöneltmiştir. Ancak halka doğru gitme fikri bir iki zayıf deneyim dışında eylemsel açıdan karşılık bulmamıştır. Zihniyet açısından ise Klasik Osmanlı devlet ve toplum anlayışından uzaklaşıldığını söylemek de biraz zor görünmektedir.

113 M. Zühdü, "a.g.m.", s. 2077.
114 M. Zühdü, "a.g.m.", s. 2078.

Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı'da yayılan halkçı düşünce öncelikle sınıfsal kaygılarla, siyasal veya ekonomik sistemde değişiklikler yapma düşüncesiyle ele alınmamıştır. Bu düşünce daha çok devleti kurtarmak için çareler aramakta olan Osmanlı aydınlarının bu yönüyle ilgilendikleri bir akımdı. Hızla yerelleştirerek Türkçülük akımının bir parçası haline getirdikleri bu düşünceyi özünden uzak bir şekilde yorumlamaya gitmelerinin esas nedeni kaygılarının farklı olmalarında yatmaktaydı. Çünkü esasen farklılaşmış gibi görünseler de bu dönemin aydınlarının ekonomik ve sosyal konumları itibariyle klasik Osmanlı aydınlarından farklı bir yerde oldukları söylenemez. Büyük oranda devlete maddi açıdan bağımlı olmaya devam etmeleri ve devletin bekası için düşünce üretmeleri, söylemleri çağın koşullarına göre daha yumuşak olsa bile Meşrutiyet aydınlarının da askerî tabaka geleneğinin devamı olduklarının bir ispatı kabul edilebilir.

Meşrutiyet aydınlarının sosyal ve ekonomik konumlarının değişme göstermemesi halkçılığın egemen olduğu tartışma alanlarını da kısıtlı tutmuştur. Halkçı düşünceye sahip süreli yayınlara göz atıldığında işlenen konuların genellikle edebî ve tarihsel nitelikte oldukları, halktan yana bir tavır olsa bile çözüm önerilerinde bunun somutlaşmadığı görülür. Halkın yoksulluğundan bahsederken bile çareyi, sanki halk çok az çalışıyormuş gibi daha çok çalışma tavsiyelerinde aramışlardır. Zaten ekonomik konularda neredeyse hiç kalem oynatılmadığı bu dönemde var olan örnekleri de yabancı bir isim olan Parvus yazmıştır.

Sosyal ve ekonomik konumun önemi, Rus halkçılığında kendini gösterir. Çatışmacı ve radikal önerilere sahip Rus halkçılık hareketinde yer alanların önemli bir bölümü aristokrasi ve burjuvazi sınıfına mensup kişilerdir.[115] Hedefledikleri köylü sosyalizmine ulaşmak bir bakıma devlet ile karşı karşıya gelmelerine sebep olmuş, ekonomik açıdan devletten bağımsız olmaları düşünsel açıdan daha kökten öneriler geliştirmelerine olanak tanımıştır. Ancak Osmanlı aydın tabakasının bürokratik kimliği onu bu açıdan kısıtlamış ve önerilerini sınırlamıştır. Toprak reformu, toprak mülkiyetindeki adaletsiz dağılım gibi konulara neredeyse hiç değinmemişlerdir. Halkın köylülerden oluştuğu bir toplumda köylülerin temel ekonomik görüntüsünün dahi halkçılar tarafından net çizilmediği görülür. Siyasal ve kültürel söylemlerle ilerleyen bu akımın çözüm önerileri de aynı düzlem üzerinden seyretmiştir. Genel olarak köylülere yapılan çok çalışmak, tarımda makine kullanmak, borçlanmaktan korkmamak türünden tavsiyeler maddi yönden temellendirilmeden, soyut nasihatçi bir tavırla verilmiştir. Özellikle eğitimle ve ülkenin her yerine dağılacak öğretmenler eliyle birçok sorunun çözüleceğine duyulan inanç bir açıdan bütün sorumluluğun, cahil olduğu gerekçesiyle halka yüklenmesi anlamına gelmekteydi.

115 Bu konuda ayrıntılı veriler için bkz. "Rus Devrimci Hareketi", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi (1871-1920)*, C. 2, İletişim Yay., İstanbul, 1988, ss. 482-509, s. 497, 501, 503, 509.

İster halkçılık çizgisinde olsun ister başka siyasî programlara inanmış olsun Meşrutiyet aydınının ulaşmak istediği sonuç devletin bekasının sağlanmasıdır. Bu durum bir yerden sonra, farklı programlara sahip olsalar birçok aydının egemen çizgi kabul edebileceğimiz devleti çöküşten kurtarma kaygısında buluşmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu nedenle dile getirilen çözüm önerilerinde siyasal ve toplumsal sarsıntı yaratma ihtimali olan seçeneklere yer verilmemiştir. Genellikle Cumhuriyet Dönemi'nde de çok çalışmanın övülmesi, köylünün yüceltilmesi, öğretmenin yeni dönemin kurtarıcı figürü ilan edilmesi şekillerinde karşımıza çıkacak olan birçok romantik halkçı motif yoluyla siyasal, sosyal ve ekonomik durumun değerlendirilmesiyle yetinilmiştir.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

"Güçcülerin Yürüyüşü", *Türk Sözü*, Y. 1, S. 13 (3 Temmuz 1330), ss. 101.

"İktisat", *Türk Yurdu*, C. 1, Y. 1, S. 9 (9 Mart 1328), ss. 262.

"Köylülere Muvazaalar-1: Dünya Mü'minlerindir!", *Halka Doğru*, Y. 1, S. 11 (20 Haziran 1329), ss. 81-83.

"Köylülere Vaazlarım-2: Tenbellik En Büyük Günahtır", *Halka Doğru*, Y. 1, S. 15 (10 Temmuz 1329), ss. 113-116.

"Köylülere Vaazlar-4: Kaza ve Kader", *Halka Doğru*, Y. 1, S. 23 (12 Eylül 1329), ss. 178-180.

A.G.N., "Ali Onbaşının Köylü Kardaşlarına Sözü", *Halka Doğru*, Yıl: 1, S. 24 (19 Eylül 1329), ss. 188-189.

Abdülbaki Fevzi, "Köy Dirliği", *Türk Yurdu*, C. 1, Yıl: 1, S. 3 (15 Kanun-u Evvel, 1327), ss. 59-61.

Aka Gündüz, "Biraz Vicdan", *Halka Doğru*, Yıl: 1, S. 22 (5 Eylül 1329), ss. 172-173.

Aka Yıldız, "Kavalın Derdi", *Türk Yurdu*, C. 1, Yıl: 1, S. 5 (12 Kanun-u Sani 1327), ss. 125-126.

Ali Suad, "Ali Onbaşının Gördükleri", *Halka Doğru* ,Y. 1, S. 15 (10 Temmuz 1329), ss. 116-118.

Ali Suad, "Mühendis Efendinin Nasihati", *Halka Doğru* ,Y.1, S. 19 (15 Ağustos 1329), ss. 149-151.

Ali Suad, "Akıllı Baba", *Halka Doğru* ,Y.1, S. 20 (22 Ağustos 1329), ss. 153-155.

Bekir Sıtkı, "Bir Mektup", *Türk Sözü*, Y. 1, S. 13 (3 Temmuz 1330), ss. 99-101.

Celal Sahir, "Köyde Kalanın Türküsü", *Türk Yurdu*, C. 7, Yıl: 3, S. 75 (8 Kanun-u Sani 1330), ss. 2447-2448.

Celal Sahir, "Tabiatın Karşısında", *Türk Yurdu*, Yıl: 6, C. 12, S. 136, ss. 3454.

Cevad Turgut, "Bahtiyar Çiftçi", *Halka Doğru*, Yıl: 1, S. 46 (20 Şubat 1329), ss. 363.

Cevad Turgut, "Köy Geceleri", *Halka Doğru*, Yıl: 1, S. 50 (20 Mart 1330), ss. 395-396.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler (Nesâyıhü'l-vüzera ve'l-ümerâ veya Kitab-ı Güldeste)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Faik, "Çiftçi Loncaları ve Yaptıkları Hizmetler-1", *Türk Sözü*, Y. 1, S. 6 (15 Mayıs 1330), ss. 44-47.

Halil Edib, "Köylü Kardeşlerimizi de Düşünelim", *Türk Yurdu*, C. 1, Yıl: 1, S. 8 (23 Şubat 1327), ss. 224-225.

"Halka Doğru Gidenler", *Halka Doğru*, Y. 1, S. 24 (19 Eylül 1329), ss. 185-186.

Ispartalı Hakkı, *Köyümden Geliyorum,* (Yayına Hazırlayan: Şevket Aziz Kansu), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.

İbrahim Müteferrika, *Usûlü'l Hikem fi Nizâm'il Ümem,* (Yayına Hazırlayan: Adil Şen), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Kâtip Çelebi, *Bozuklukların Düzeltilmesinde Başvurulacak Yollar (Düstûru'l-amel li ıslahi'l halel)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

Kınalızâde Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlâkı (Ahlâk-ı Alâi)*, Tercüman Yayınları, İstanbul, Tarih Yok.

Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

Lütfi Paşa, *Asafname (Devlet Adamlarına Öğütler)*, Yurdocağı Yayınları, Ankara, 1977.

M. A., "Ziraatın Şer'an Lüzum ve Ehemmiyeti", *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, Y. 1, S. 1 (11 Eylül 1332), ss. 5-6.

M. A., "Ziraatın Müslümanlar Üzerine Şer'an Farz Olduğu", *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, Y. 1, S. 3 (11 Teşrin-i Sani 1332), ss. 37-39.

M. A., "Ziraatın Millet-i İslamiye Üzerine Şer'an Dahi Farz Olduğu", *Çiftçiler Derneği Mecmuası*, Y. 1, S. 4 (11 Kanun-u Evvel 1332), ss. 58-59.

M. Zühdü, "Ziraatimiz ve Şerait-i İktisadiyesi", *Türk Yurdu*, C. 6, Yıl: 3, S. 61 (6 Mart 1330), ss. 2042-2046.

M. Zühdü, "Ziraatimizin Şerait-i İktisadiyesi", *Türk Yurdu*, C. 6, Yıl: 3, S. 62 (20 Mart 1330), ss. 2071-2079.

M. Zühdü, "Bizde Köylünün Borcu", *Türk Yurdu*, C. 6, Yıl: 3, S. 65 (1 Mayıs 1330), ss. 2151-2158.

Mehmet Emin, "Anadolu", *Türk Yurdu*, C. 2, Yıl: 1, S. 14 (17 Mayıs 1328), ss. 409-413.

Naima Mustafa Efendi, *Naîma Târihi (Ravzat el-Hüseyn fi hulâsat ahbâr el-hâfikayn)*, Zuhuri Danışman Yayınları, İstanbul, 1967.

Parvus Efendi, "Köylüler ve Devlet", *Türk Yurdu*, *Türk Yurdu*, C. 1, Yıl: 1, S. 9 (9 Mart 1328), ss. 262-268.

Parvus Efendi, "Esaret-i Maliyeden Kurtulmanın Yolu", *Türk Yurdu*, Yıl: 1, C. 2, S. 19 (16 Temmuz 1328), ss. 587-591.

Parvus Efendi, "Devlet ve Millet", *Türk Yurdu*, C. 3, Yıl: 2, S. 27 (15 Teşrin-i Sani 1328), ss. 83-86.

Parvus Efendi, "Türk İli, Maliyeni Gözet!", *Türk Yurdu*, C. 4, Yıl: 2, S. 39 (2 Mayıs 1329), ss. 485-490.

Parvus Efendi, "Türkiye'de Ziraatin İstikbali", *Türk Yurdu*, C. 5, Yıl: 3, S. 49 (19 Eylül 1329), ss. 859-867.

Parvus Efendi, "Köylü ve Devlet", *Türk Yurdu*, C. 5, Yıl: 3, S. 57 (7 Kânun-u Sani 1329), ss. 1124-1129.

Reşit Galip, "Yaralarımızdan", *Halka Doğru",* Y. 1, S. 38 (26 Kanun-u Evvel 1329), ss. 303-304.

Rıza Tevfik, "Anadolu", *Türk* Yurdu, Yıl: 1, S. 47 (27 Şubat 1329), ss. 372.

Şahabeddin Süleyman, "Anadolu ve Gençliğin Vazifesi", *Türk Yurdu*, C. 3, Yıl: 2, S. 34 (Şubat 1328), ss. 314-315.

Vedat, "Köye Dönüş", *Türk Yurdu*, C. 8, Yıl: 4, S. 91 (27 Ağustos 1331), ss. 2728-2729.

Y. B., "Sabanın Türküsü", *Türk Yurdu*, C. 2, Yıl: 1, S. 19 (16 Temmuz 1328), ss. 569-570.

Yusuf Akçura, "Halka", *Halka Doğru*, Y. 1, S. 22 (5 Eylül 1329), ss. 169-172.

Yusuf Akçura, "Halka-2", *Halka Doğru*, Y. 1, S. 23 (12 Eylül 1329), ss. 177-178.

Yusuf Akçura, "Halka-3", *Halka Doğru*, Y. 1, S. 25 (26 Eylül 1329), ss. 193-194.

Yusuf Akçura, "Halka-5", *Halka Doğru*, Y. 1, S. 31 (5 Teşrin-i Sani 1329), ss. 237-238.

Yusuf Akçura, "İktisadî Siyaset Hakkında", *Türk Yurdu*, Yıl: 6, C. 12, S. 140, ss. 179-181.

Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.

Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.

Araştırma – İnceleme Eserler

Adıvar, Abdülhak Adnan, "Kınalı-Zâde Ali Efendi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 709-711.

Ahmad, Feroz, "Doğmakta Olan Bir Burjuvazinin Öncüsü: Genç Türkler'in Sosyal ve Ekonomik Politikası (1908-1918)", *İttihatçılıktan Kemalizme,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999 içinde, ss. 25-60.

Ahmad, Feroz, "Genç Türklerin Tarım Politikası (1908-1918)", *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999 içinde, ss. 61-83.

Akyıldız, Ali, "Tanzimat", https://islamansiklopedisi.org.tr/tanzimat, Erişim Tarihi: 22.10.2020.

Altın, Hamza, "Ethem Nejat ve Eğitim Tarihimizdeki Yeri", *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4 Summer 2008, ss. 73-96.

Argunşah, Hülya, "Milli Edebiyat", *Yeni Türk Edebiyatı (1839-2000)*, (Editör: Ramazan Korkmaz), Grafiker Yayınları, Ankara, 2007 içinde, ss. 171-222.

Berkes, Niyazi, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.

Bozbora, Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.

Demir, Fevzi, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimler, (1908 – 1914)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

Emiroğlu, Kudret, *Anadolu'da Devrim Günleri: II. Meşrutiyet'in İlanı – Temmuz-Ağustos 1908*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

Eröz, Mehmet, "Parvus'un Türkiye Hakkındaki Yazıları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Prof. Dr. S. F. Ülgener'e Armağan*, İstanbul, 1987, ss. 347-356.

Findley, Carter V., *Kalemiyeden Mülkiyeye – Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, (Çeviren: Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

Günay, Can Abdullah, "Köy Öğretmen Okullarının Osmanlı'daki Kökleri", *Takvim-i Vekayi*, C. 7, S. 2 (2019), ss. 1-22.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, (Çeviren: Halil Berktay), Eren Yayınları, İstanbul, 2000.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300 – 1600)*, (Çeviren: Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

İnalcık, Halil, "Türkler ve Balkanlar", *Bal-Tam Türklük Bilgisi-3*, Prizren, 2005, ss. 20-44.

Kansu, Aykut, *1908 Devrimi*, (Çeviren: Ayda Erbal), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Odabaşı, Arda, "ittihatçıların Halkçılığı ve Düşünsel Kaynaklarından Narodnizm", *Teori*, Temmuz 2008, ss. 40-49.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi (1871-1920), C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

Toprak, Zafer, "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", *Toplum ve Bilim*, S. 1 (Bahar 1977), ss. 99-123.

Toprak, Zafer , "Osmanlı Narodnikleri: 'Halka Doğru' Gidenler", *Toplum ve Bilim*, S. 24 (Kış 1984), ss. 69-79.

Toprak, Zafer, "Osmanlı Aydını: Münevverden Aydına Popülist Özlemler", https://www.academia.edu/24249027/Osmanl%C4%B1dan_Cumhuriyete_Ayd%C4%B1n_Tipolojileri_M%C3%BCnevverden_Ayd%C4%B1na_Pop%C3%BClist_%C3%96zlemler, Erişim Tarihi: 21.04.2020.

Türk Parlamento Tarihi – I. ve II. Meşrutiyet, C. 2, (Yayına Hazırlayan: İhsan Güneş), Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.

Sözlükler

Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004.

Bölüm 10

BİR HALKLA İLİŞKİLER UYGULAMA ALANI OLARAK SOSYAL SORUMLULUK VE SOSYAL DEVLETTE SOSYAL HİZMET İLİŞKİSİ

Hicran Özlem ILGIN[1]
Şaziye Ceren ULUPINAR[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi ,Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ezine MYO, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Çanakkale, Türkiye, hicranilgin@comu.edu.tr
2 Öğr. Gör, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ezine MYO, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Çanakkale, Türkiye, cerenuzunay@comu.edu.tr

GİRİŞ

Bu çalışmada farklı disipliner bakış açılarından sosyal hizmet ve sosyal sorumluluk kavramı ele alınacak ve çalışmaya önce kavramsal çerçeve ile başlanacak ve her iki faaliyet alanı karşılıklı olarak ele alınacaktır. Sosyal sorumluluk kavramı dinsel temellere dayanan dayanışma olgusundan hareketle ele alındığı gibi özellikle küreselleşmenin oluşturduğu rekabet ortamlarının ortaya çıkmasıyla halkla ilişkilerin uygulama alanlarından biri olarak kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. Halkla ilişkilerin uygulamalarından olan kurumsal itibar yapılandırma çalışmaları özellikle kamuoyu nezdinde değer kazanmak için yapılan faaliyetlerin farklılaşmasına neden olmaktadır Bu noktada kuruluşlar çevreye değer katma amaçlı çalışmaları ön plana getirirken, toplumsal ve çevresel değerlere verilen önemin de arttığı görülmektedir. Çalışmaların geldiği bu noktada kurumsal sosyal sorumluluk kavramı literatüre geçmiş ve bu noktada halkla ilişkiler departmanlarının bu konudaki görevleri de önemsenmeye başladığı görülmektedir.

Çalışmanın diğer değerlendirmesi ise sosyal hizmet kavramı üzerinden gerçekleştirilecektir. Gelişen dünyada var olan tüm toplumsal yapıların siyasi, ekonomik, sosyal vb. sistemlerin merkezini insan oluşturmaktadır. İnsana değer verilmesi neticesinde; sağlığına, eğitimine, güvenliğine ya da türlü ihtiyaçlarına yönelmek, korumak ve geliştirmek bir amaçla problem edinilmektedir. Bu bağlamda en önemli ayrıntı "ihtiyaç" olmaktadır. İnsan ihtiyaçları zaman, mekâna vb. durumlara göre değişkenlik gösterebilmektedir. Bu insani problemlerin çözümlerini bulup hayata geçirmek bilimsel, yönetsel, girişimlerden geçmektedir. Bu noktada ise sosyal hizmet bu çalışma alanları içerisinde akla gelmektedir. Sosyal hizmet adından da anlaşılacağı üzere insanlar için yürütülen hizmettir. Sosyal hizmet bireyler ve sosyal grupların ihtiyaçlarını, yetersiz kaldığı durumları düzenli bir sistem içerisinde yürütmek için çalışmalar yapmaktadır. Dezavantajlı bireylere ulaşmada sosyal hizmet uygulamaları çeşitli kurum ve kuruluşlar ile koordineli bir şekilde çalışmalar yürütmektedir.

Bu çalışmada değerlendirilecek olan sosyal sorumluluk ve sosyal hizmet kavramlarının birbirleriyle olan benzerlikleri ve kesişen yönleri ele alınmaya çalışacaktır. Aynı zamanda farklı disiplinler üzerinden birbirleriyle olan ilişkisi değerlendirilecektir.

1. Bir Kavram Olarak Sosyal Sorumluluk ve Çevresi

Türk Dil Kurumu güncel sözlüğünde sorumluluk kavramı, kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet biçiminde açıklanmıştır. Sosyal sorumluluk kavramının "sosyal" kısmı ise toplumsal olarak tanımlanmaktadır (https://sozluk.gov.tr/). Kavram buradan hareketle kişinin davranışla-

rından oluşabilecek toplumsal sonuçlarını işaret etmektedir. Sosyal Sorumluluk Platformunun tanımına göre ise sosyal sorumluluk, kişi ve kurumların kendi çıkarlarının olduğu kadar toplumun genel çıkarlarını da geliştirecek ve koruyacak eylemlerde bulunması (http://www.sosyalsorumluluk.org/sosyal-sorumluluk-nedir/) olarak belirtilmektedir. Sosyal sorumluluk, daha geniş sosyal alanın iyileştirilmesine katkıda bulunan toplum yanlısı bireysel bir bakış açısını yansıtır (Segal, 2011: 268). Bir diğer temel tanımda sosyal sorumluluk; başkalarını tanımak ve onların değerlerine saygı göstermektir (Demirkan, 1998: 271). Sıralanan bu temel tanımlardan alınan ortak nitelikler sıralandığında; insan ve faaliyetlerinin bireysel çıkarlar ve toplumsal çıkarlar ile örtüşmesine ulaşılmaktadır. Sosyal sorumluluk, bireyin yaşamı içinde gerçekleştirdiği eylemlerden sorumlu olarak toplumsal fayda üzerinde oluşturacağı etkilerin önemini ifade etmektedir.

Sosyal sorumluluk davranışı her şeyden önce, karşılığında doğrudan hiçbir fayda beklemeksizin gönüllü olarak yapılan bir davranış olarak tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2006: 67-79). Dinlerin temelini oluşturan sosyal dayanışma olgusuyla zaman içerisinde kurum ve kuruluşların da en büyük halkla ilişkiler etkinliklerinden birisi haline gelen (Çelik, Ilgın, 2019: 167) sosyal sorumluluk, bir kurumun gerçekleştirdiği tüm eylemleri açıklaması, doğrulaması ve bu eylemlerin sonucunda ortaya çıkan durumların sorumluluğunu da üstlenmesidir (Erol, 2002:104). Bu noktada Peltekoğlu'nun (1993: 180) tanımıyla, bir kararın verilmeden önce kamu üzerinde yaratacağı etkinin en geniş biçimde düşünülmesi olarak tanımlanan sosyal sorumluluk sadece işletmelerde, kurumlarda değil aileden başlayarak tüm devlet örgütlerine kadar uzanan geniş bir yelpazedir (Yılmaz, 2006:67-79).

Sosyal sorumluluk kavramının en önemli noktası hesap verilebilirlik kavramıdır. Bu noktada kurallara ve düzenlemelere uygunluk, şeffaflık ve gelecek sorulara yanıt verilebilirlik gerekliliktir (Özgen, 2015: 50). Diğer yandan Yarkın ve Ilgın'ın (2019), işaret ettiği dinsel temellerinde yer alan sosyal dayanışmanın sosyal sorumluluk faaliyetlerinin temelini oluşturduğuna işaretin yanı sıra bugün kurumsal sosyal sorumluluk kavramı üzerinden kurumların küreselleşme karşısında artan rekabetin itici gücüyle kurumsal itibarlarını güçlendirmek için organizasyonel olarak sosyal sorumluluk faaliyetlerini gerçekleştirdikleri bilinmektedir.

Avrupa Komisyonu'nun yaptığı tanımlamaya göre kurumsal sosyal sorumluluk; işletmelerin, gönüllülük esasına dayalı olarak sosyal ve çevresel meseleleri, kurumsal faaliyetlerle ve sosyal paydaşlarıyla gerçekleşen etkileşimleriyle birleştiren bir kavramdır. Yine aynı tanımlamaya göre sosyal sorumluluk sahibi olmak gönüllülükten öteye geçerek insan sermayesine, çevreye ve hissedarlarla ilişkilere daha çok yatırım yapmayı işaret etmektedir (Commision of the European Communities,2001: 6). Kurumsal sosyal sorumluluk, işletmelerin ekonomik faaliyetlerinin yanı sıra iyi bir

toplum ve daha temiz bir çevre için hizmet etme rolünü ifade etmektedir (Carol, 1999: 270). Bir diğer söylem ile şirketler kendilerine kar sağlamak için topluma ihtiyaç duyarlar bu noktada toplumun gereksinimlerine hizmet etmeleri bir gerekliliktir (Chung, 1987: 125).

Literatürde Sosyal Sorumluluk kavramından Klasik ve Modern olmak üzere iki yaklaşımdan bahsedilmektedir. Klasik sosyal sorumluluk anlayışında temel olarak her şey işletmenin inisiyatifinde gerçekleşmekte, ön planda olan kar elde etmek, toplum ve toplumsal diğer öğelere ise önem verilmemektedir (Dinçer, 1992: 84). Kar elde etmeyecek olan bir işletmenin topluma zarar vereceği iddia edilir ve bu noktada karlılık için işletme faydası göz edilir. Modern sosyal sorumluluk kavramı herhangi bir organizasyonun-kar amacına yönelik olarak meydana gelmiş bir işletme, kamu kuruluşları ya da hükümet dışı organizasyonlar, hem iç, hem de dış çevresindeki tüm paydaşlara karşı "etik" ve "sorumlu" davranması gerekliliğini ifade eder. İşletmenin bu değerleri göz önüne alarak kararlar alması ve uygulamasını ifade eden modern sosyal sorumluluk kavramı (Altunoğlu ve Saraçoğlu, 2013: 71) klasik anlayışa göre bugün bahsi geçen kurumsal sosyal sorumluluk kavramına yakın olandır. Ancak uzun vadede toplumun faydasına olacak çalışmalar işletme için de yararlı olacaktır. Diğer yandan tüm kaynağa sahip olamadıkları noktada sosyal devlet desteği de devreye girecek bu bağlamda yine iki alan bir araya gelecektir.

Yapılan tanımlar üzerinden kurumların topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmek ekseninde buluşulsa da etik tartışmalara da açık bir alandır. Diğer yandan kuruluşların sosyal sorumluluk faaliyetlerini bir kurumsal itibar yapılandırma aracı olarak kullanmasının zorunluluğunun ifade edildiği çalışmaların varlığı bilinmektedir. Bu noktada sosyal sorumluluğun kuruluşların her faaliyetinde toplumsal fayda temelinde hareket etmesinin ana amaç olmasından çıkmasının etik sorununa işaret edilebileceği görülmektedir. Diğer yandan Grunig (2005), halkla ilişkilerin temel amaçlarından birinin, örgütün temel çıkarlarının kamuların ve toplumun çıkarları arasında denge kurmak olduğunu belirtir. Bu minvalde mükemmel örgütlerin sosyal sorumluluk taşımasından bahseder. O halde sosyal sorumluluk çalışmaları toplumu ilgilendiren tüm alanları ve tüm kuruluşları ilgilendirmektedir.

2. Bir Kavram Olarak Sosyal Hizmet ve Çevresi

Sosyal hizmet kavramı, Jeffrey Brackett'e (1860-1949) kadar dayanmaktadır. Brackett 1900'lerin başında sosyal kelimesini bireylerin aile üyeleri, okul, arkadaş, iş ortamı, yaşadığı çevre, topluluk gibi sayısız önemli argümanlar ile olan ilişkisini betimlediğini düşünmesinden dolayı gelişmekte olan bu mesleğin adında var olması gerektiğini iddia etmiştir. Hizmet kavramını ise hayır işlerinden farklı olduğunu bildirmek ve bu aktivitelerin düzenli, organize olarak ve sorumluluk duygusu ile yapılabileceğini vurgulamıştır (Sheafor ve Horejsi, 2014: 21-22).

Bir başka tanımda ise sosyal hizmet; değişmekte olan toplumda, birey, aile ve toplulukların sorunlarının çözümlenmesi, ihtiyaçlarının karşılanması ve çevreleriyle karşılıklı olarak uyum sağlamalarına yardımcı olmak, sosyo-ekonomik şartların geliştirilmesi ve var olanın korunmasını sağlamak amacıyla; teknik ve bilimsel uygulamalarla, insan ilişkilerindeki becerilere kadar uzanan, bilhassa düzenli ve sorumluluk gerektiren bir meslek olarak da tanımlanabilmektedir (Yolcuoğlu, 2012: 106).

Kavramlardan hareketle genel bir bakış açısıyla sosyal hizmet, insanların kendi çevreleri içinde ihtiyaç duydukları halinde bulundukları çevrelerini değiştirerek yapılabilecek en yüksek seviyede yardım etme işlevi gören bir meslek olarak söylenebilmektedir (Sheafor ve Horejsi, 2014: 19). Cılga (2012: 195-196) ise sosyal hizmeti hem bilim hem meslek olmak üzere iki farklı bakış açısından tanımlamıştır. Sosyal hizmet bilim açısından, bireylerin ve toplumun değişiminin ve gelişiminin sürekli olması, insanın düşüncesi ve bilgisiyle toplumsal dinamikleri arttırma yaklaşımı gibi etkinliklerin yöntem ve uygulama bakımından bilgi üreten dal olarak açıklanabilmektedir. Sosyal hizmet meslek olarak ise toplumsal etkileşimlerin harekete geçirilip, toplumsal hayatta insanın gelişmesine, bireylerin temel hak ve özgürlükleri doğrultusunda hayat kalitesinin gelişmesine; bilimsel bir yaklaşımla yöntem ve tekniklerle yardımcı olmaktadır.

Günümüzde toplumsal yaşamda ortaya çıkan ve pek çok faktörün de etkisiyle daha da derinleşme halini alan eşitsizlikler sosyal hizmetin önemini ve kavramını odak noktasına taşımaktadır. Sosyal hizmetin son dönemde popüler olma konusu önemli yanılgılara yol açabilmektedir. Sosyal hizmete olan ilginin ve farkındalığın artması doğru olmakla birlikte her dönem önemini aslında korumaktadır. Geçmişten bugüne toplumsal hayatta bireyler arasındaki eşitsizliklerin azaltılmasına yönelik çalışmalar organize olsun ya da olmasın hep var olmuştur. Bu bağlamda toplumu oluşturan bireyler arasında oluşan bu eşitsizlikler, sosyal hizmet kavramını her daim insanlık gündemine getirmiş ve bu yönde yapılan çalışmaların daha organize olmasını sağlamıştır. Bu bakımdan zaman içerisinde yapılan bu çalışmalar şekli değişmekle birlikte genel anlamda ilk zamanlardan bugüne kadar sosyal hizmetin konusu "*diğerlerine göre geri kalmış bireylerin iyiliklerinin ve mutluluklarının artırılması*" olmuştur. Başka bir ifade de ise "*insanları sıkıntıdan kurtarma sanatı*" olarak ifade edilmektedir (Yılmaz, 2015: 123-124).

Sosyal hizmetin başlıca konusu her bireyin insan olmasından kaynaklı bir değere sahip olması ve sahip olunan bu değere karşı ise saygı duyulmasının önemi anlayışını barındırmaktadır. Bu anlayıştan hareketle sosyal hizmet, bireylerin ihtiyaçlarının karşılanmasında, farklılıklarına ve mahremiyetine saygı duymak sosyal adaletin gerçekleşmesi için gösterilen çaba ve bu çabaların geliştirilmesi olarak söylenebilir.

Bireyler arasında eşitsizliklerin giderilmesinde sosyal hizmet genel anlamda şu faaliyetleri gerçekleştirmektedir (Yılmaz, 2015: 125):

- Günümüzde şartların değişimiyle birlikte farklılaşan ihtiyaçlar tespit edilir.
- Güncellenen durumda ortaya çıkan ihtiyaçlar değerlendirilir.
- Ortaya çıkan ihtiyaçlar belirlenir, yorumlanır ve sonuçlanır.
- Yapılan bu çabalar neticesinde ortaya çıkan ihtiyaçlar giderilir ve toplumsal düzenin unsuru haline getirilir.

Sosyal hizmetin uygulama alanı hem topluma hem de mesleğe ilişkin pek çok sorumluluğa sahiptir. Sosyal hizmetin incelediği konular toplumun her kesimini ilgilendiren konular olmakla birlikte çözümü için çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Sosyal hizmet uygulamalarında en sık görülen konular şu başlıklarda açıklanabilir (Çifçi ve Gönen, 2011: 151):

• *Bireylerin Hakları ve Refahına İlişkin Konular:* İhtiyaç durumunda olan bireylerin kararlarını kendileri alma, seçim yapma haklarına karşılık olarak sosyal hizmet uzmanlarının da ihtiyaç durumunda olan bireylerin refahını arttırma gibi sorumlulukları bulunmaktadır.

• *Kamu Refahına İlişkin Konular:* İhtiyaç durumunda olan bireyler dışındaki grupların ilgileri ve haklarına karşılık sosyal hizmet uzmanlarının iş bulma kurumlarına karşı sorumlulukları bulunmaktadır.

• *Eşitlik, Farklılık ve Baskıya İlişkin Konular:* Sosyal hizmet uzmanlarının, ihtiyaç durumunda olan ve ihtiyaç durumunda olmayan kişiler arası eşitliği sağlama; toplumda ve devlet politikalarında ise değişim için çalışma ve mücadele etme sorumlulukları bulunmaktadır.

• *Mesleki Roller, İlişkiler ve Sınırlara İlişkin Konular*: Sosyal hizmet uzmanlarının uygun rollere belirli durumlarda (danışman, değerlendirici, savunucu vb.) bireyler ve meslek arasındaki sınırlara ilişkin konuları değerlendirme sorumlulukları vardır.

Görüldüğü üzere sosyal hizmet kavramı bireylerin ferah içinde yaşamlarını sürdürmeleri için daha koordineli yapılan bir takım düzenli çalışmalar olarak adlandırılabilir. İhtiyaç ve istek dahilinde ortaya çıkan sosyal hizmet toplumda geçmişten günümüze kadar var olmuştur. Bu çalışmaları yaparken ise disiplinlerarası konulardan da faydalanmak söz konusu olabilir. Sosyal hizmet faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde başta eşitlik, dürüstlük ve sorumluluk gibi kavramlar etik ilkeler olarak söylenebilir. Aksi takdirde toplumsal refah için çalışan sosyal hizmet uygulayıcıları yardım faaliyetinin uygulama kanadında başlı başına eşitsizlik ve adaletsizlik gibi durumlarla karşılaşabilmektedir. Bu bağlamda sosyal hizmet etiği bireylerin özgürlüklerine saygı, sosyal adalet, şeffaflık vb. kavramlarının da önemini açıkça belirtmektedir.

3. Sosyal Hizmet ve Sosyal Sorumluluk İlişkisi

Sosyal hizmetin içinde barındırdığı kavramlar ile birçok koldan her alanda hizmet verdiğini göstermektedir. Sosyal hizmet alanını genişlettiği ölçüde toplumsal veri ve nedenlere koşul olarak ayrı ayrı çalışma alanları ve farklı uzmanlıklar da türemiştir. Sosyal hizmet alanınına söz konusu olan alanlar şu başlıklar altında incelenebilir (Şeker, 2012: 64-65):

- Aile ve çocuklara yönelik sosyal hizmetler
- Gençlik sosyal hizmetleri
- Okul ve sosyal hizmetler
- Yaşlılık ve sosyal hizmetler
- Engellilere dönük sosyal hizmetler
- Tıbbı sosyal yardım ve hizmetler
- Yoksulluk odaklı sosyal hizmetler
- Göçmenler, sığınmacılar, mülteciler ve sosyal hizmetler
- Suçluluk ve sosyal hizmetler
- Orduda sosyal hizmetler
- Sosyal belediyecilik

Sosyal sorumluluk alanları işletme içi sosyal sorumluluk ve işletme dışı sosyal sorumluluk olarak incelenebilir (Budak ve Budak, 2014: 106). Bir diğer literatürde yer alan sosyal sorumluluk uygulama alanları ise şu şekilde sıralanmaktadır (Grunig ve Hunt, 1984: 52);

- Ekoloji ve Çevre; varolan çevre kirliliğinin temizlenmesi, önlenmesi için yöntemler oluşturmak, gürültü kontolü, endüstrinin dengeli dağılımı, atıkların yeniden kullanımı konularında yer alan çalışmalarını kapsamaktadır.

- Tüketici bazında; kuruluşun tüm faaliyetlerinde reklam da dahil olmak üzere dürüstlük ilkesini benimsemesi, ürün ve hizmet garantisi ve kalite kontrol çalışmaları yer almaktadır.

- Toplumsal gereklilikler noktasında; sağlık konusunda desetk ve toplumsal problemlerle ilgilenmek bulunmaktadır.

- Hükümet ilişkileri konusunda ise; lobi faaliyetlerinin sınıflandırılması, işletmenin politik faaliyetlerinin düzenlenmesi, uluslararsı faaliyetlerin sınırlandırılması konularını kapsamaktadır.

- Maddi destek; sanat faaliyetlerine mali katkı, eğitim desteği, yardım derneklerine katkı biçiminde sırlanmaktadır.

• Çalışanlarla ilişkiler noktasında ise; sağlık güvenlik koşullarını iyileştirme, çalışan haklarının artırılması, emeklilik güvencesi gibi noktaları kapsamaktadır.

• Ortaklarla ilişki ise; mali duyurıların artırılması, sosyal sorunların ve çevreyi etkileyen diğer faaliyetlerinin duyurularının yapılmasını kapsamaktadır.

• Ekonomik faaliyetler noktasında, sanayide olaşabilecek tekelleşme eğilimli birleşmelerinin kontrolü, holdingleşmenin kontrolü bu çatı altında yer almaktadır.

Yukarıda incelenen sosyal sorumluluk ve sosyal hizmet çalışma alanlarının kesişen noktası insan ve çevredir. İnsanın içinde olduğu her faaliyeti kapsayan sosyal sorumluluk çalışmaları, sosyal hizmet noktasında "ihtiyaç" eksenli olarak gerçekleştirilmekte ve kuruluş tarafından belli faaliyet planları çerçevesinde oluşturulmaktadır.

Bu noktada sosyal hizmetlerin kapsamlı uzmanlık alanlarını belirtirken bir nüansı da belirtmek gerekir: sosyal hizmet, ihtiyacı olduğu belirlenmiş ya da hak ettiği düşünülen grup ya da bireylerin sadece yardımına yetişmek anlamına gelmemekle birlikte aileden topluluk ve devlete kadar uzanan belli grubun üyeleri olarak bireylerle farklı ihtiyaçları ile de ilgilenmesidir. Bu birey veya gruplar için önemli olan ayni ya da nakdi olarak gelir sağlanması değil bunun yanı sıra ihtiyaç duyulanın bir şekilde hizmet olarak sunulmasıdır (Dilik 1980: 73-84). Bu çerçevede ihtiyaçlar ve kuruluş arasında bir etkileşim olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Aşağıda yer alan şekilde de belirtildiği üzere sosyal hizmet uygulamasını doğrudan ve dolaylı hizmet üzere iki bileşeni olduğu görülmektedir. İlk tarafta yani doğrudan hizmette aile, birey ve küçük gruplara yönelik olan hizmetler yer almaktadır. Müracaatçı ve hizmet faydalanıcı odaklı bireylerin olduğu mikro ölçeğindedir. Diğer tarafta yer alan dolaylı hizmette ise toplumla çalışma, politika uygulamaları, sosyal ve politik eylemler, sosyal gelişim olarak tanımlanmış bileşenler bulunmaktadır. Grup, topluluk, kurumsal sistem ve toplum odaklı olmakla birlikte makro ölçeğindedir. Bu bağlamda yukarıda ele alınan sosyal hizmet uygulamasının dolaylı ve doğrudan hizmetlerin ışığında şu noktaya rahatlıkla varılabilmektedir. Sosyal hizmetin en büyük hedefi sosyal gelişim ve değişimi teşvik etmektedir.

Şekil 1. *Sosyal Hizmet Uygulaması*

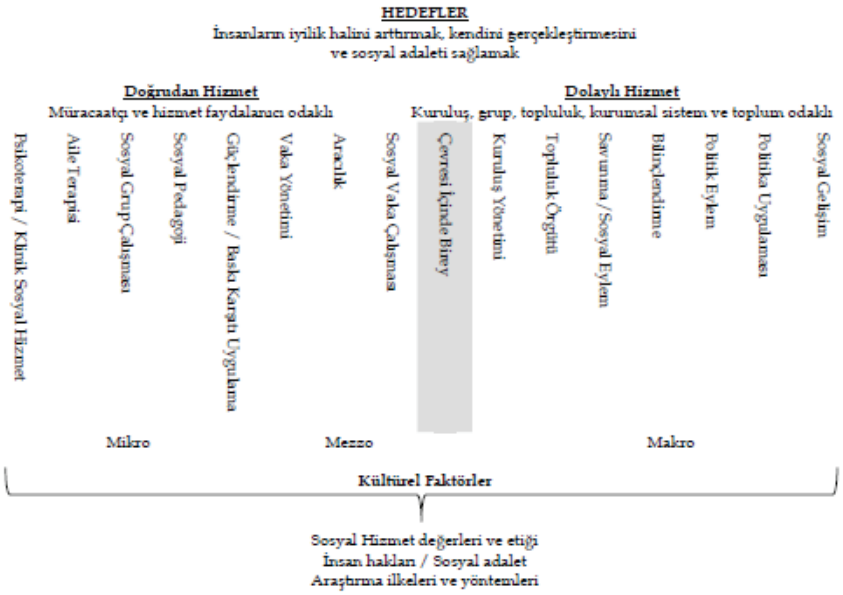

Kaynak: *Hare, 2004: 412*

Sosyal hizmetin gelişim evrelerinde devlet, özellikle sosyal devlet önemli bir kanıt olarak önemli bir pozisyon halini almıştır. Sosyal hizmet alanının işlevlerine ve yapısına hem meşruluk hem de ciddi bir düzen getiren sosyal devletin uyguladığı politikalardır. Sosyal devlet uygulanan ya da uygulanması gereken politikalar kapsamında sosyal ve ekonomik yapıyı düzenleyici konumdadır. Farklı nedenlerle ortaya çıkan eşitsizlikleri dengeleyici, düzenleyici politikaları oluşturup uygulayan bir sistem ifade edilmektedir (Marshall 2006: 29-30). Bu noktada kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarında olduğundan daha belirleyici ve sistematize edici güce sahip olan sosyal hizmet uygulamalarını işaret etmek yerinde olacaktır.

Carroll'un sosyal sorumluluk modeli şeklinde aşağıda görüldüğü biçimde ilk iki basamak olan Ekonomik ve Yasal sorumluluk basamağı gerekli olan basamaklardır. Ekonomik olarak karlılık elde etmeyen kuruluşun topluma zarar vereceği anlayışında olduğu gibi kurumun öncelikle karlılık sağlaması ve yaşamını sürdürmesi temel sorumluluğudur. Diğer gerekli olan sorumluluk alanı ise devlet tarafından konulmuş kural ve kanunlara uyum sağlama da gereklilik basamakları içinde yer almaktadır. Ahlaki sorumluluk ise beklenen bir boyuttur. Dürüst olma, adil ve doğru olma bu basamak içinde yer almaktadır. Carroll'un sosyal sorumluluk modelinin en üst boyutu ise hayırseverlik boyutudur ki arzu edilene hedeflenen basamak bu basamaktır.

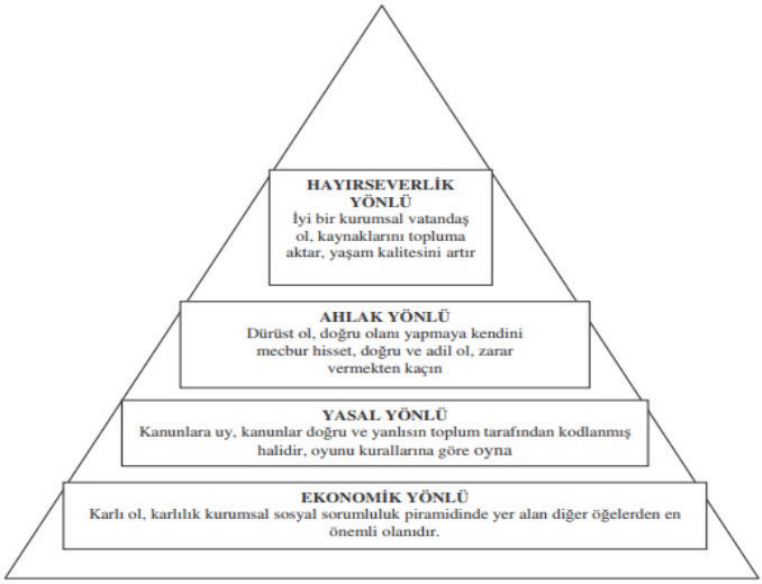

Şekil 2: *Carroll'un Sosyal Sorumluluk Pramidi (Akt.: Savaş, 2019)*

Aşağıda yer alan sosyal hizmette yer alan anlayışlardan hayırseverlik yaklaşımı ile sosyal sorumluluk modelinin en üstte yer alan boyutu örtüştüğünü söylemek yerinde olacaktır.

Tablo 1. Sosyal Hizmette Hayırseverlik, İhtiyaç ve Hak Temelli Yaklaşımların Karşılaştırılması

	Hayırseverlik Temelli Yaklaşım	**İhtiyaç Temelli Yaklaşım**	**Hak Temelli Yaklaşım**
Amaçlar	Dezavantajlı birey ve gruplara yardım etmek	Dezavantajlı birey ve gruplar için ek kaynaklar sağlayarak yaşadıkları sorunları gidermek	Kaynakların ve gücün adil dağıtılmasını sağlamak
Motivasyon	Varlıklı kişilerin zor durumdaki insanlara yardım etme isteği	Toplumda ihtiyaç sahibi kişileri yardımda bulunma isteği	Haklara ilişkin yasal yükümlülükler
Sorumluluk	Birey, dernek ya da vakıflar	Genellikle ihtiyacı tanımlayan ve müdahaleyi geliştirenler	Hükümetler, uluslararası örgütler

Süreç	Bağış odaklı hayırseverlik çalışmaları	İhtiyacın karşılanmasına yönelik izlenecek yolun çok boyutlu bir biçimde ele alınması	Dezavantajlı birey ve grupların hak talebinde bulunmaları için yol gösterici politikalar izlemek
Güç İlişkileri	Var olan durumu korur	Genel olarak var olan yapıyı sürdürmekle birlikte değişimi kademeli olarak sağlayabilir	Var olan durumu değiştirmeye çalışır
Hedef Kitle	Yardıma ihtiyacı olduğu düşünülen birey ve gruplar	Dezavantajlı bireyler ya da gruplar	Toplumun tüm üyeleri hedef kitleyken ötekileştirilmiş gruplara yönelik bir vurgu söz konusudur
Vurgu	Bağışçıların hayırsever davranışları	İhtiyaçların karşılanması	İnsan haklarının gerçekleştirilmesi
Müdahale Nedeni	Sorunların görülmesi	Açık belirtiler ve yapısal nedenler	Temel yapısal nedenler

Kaynak: (Ife, 2008: 89-94).

Tablo 1'de yer alan hayırseverlik, ihtiyaç ve hak temelli yaklaşımlar incelendiğinde ihtiyaç temelli yaklaşımın hayırseverlik temelli yaklaşıma göre sosyal hizmet uygulamaları bakımından daha uygulanabilir olduğu görülmektedir. Tablo amaç bakımından incelendiğinde hayırseverlik temelli yaklaşımda dezavantajlı birey ya da grupların acil ihtiyaçlarına yardım etme uygulaması mevcuttur. İhtiyaç temelli yaklaşımda ise dezavantajlı birey ya da gruplar için ek kaynaklar sağlanarak ihtiyaçlarını giderme söz konusudur. Hak temelli yaklaşımda ise kaynakların ve gücün adil dağıtılmasını sağlayan hakları gerçekleştirmek amacı oluşturmaktadır. Bu bağlamda sosyal hizmet ihtiyaç ve hak temelli yaklaşım olarak öngörülürken hayırseverlik ise sosyal sorumluluğun bir alanı olarak da nitelendirilebilir. Tablo da diğer argümanlar olarak verilen sorumluluk ise hayırseverlik, ihtiyaç ve hak temelli yaklaşımının hangi yollar aracılığı ile uygulanacağı belirtilmiştir. Buna göre hayırseverlikte birey dernek ya da vakıflar öne çıkarken ihtiyaç ve hak temelli yaklaşımda daha resmi kurumların olduğu görülmektedir. Bunun dışında motivasyon, güç ilişkileri, süreç, hedef kitle, vurgu ve müdahale nedenleri sosyal hizmet ve sosyal sorumluluğun farklı ve kesiştiği noktaları göstermektedir.

Geçmişte bugüne toplumlarda sosyal sorumluluğun takipçisi devlet ve hükümetler olmuştur. Özellikle devletin ekonomi üzerindeki hâkimiyetinin kesin olduğu dönemlerde ve bu dönemlerdeki ülkelerde, toplumsal refah

ve huzurun sağlanması görevi öncelikli olarak devletler tarafından yerine getirildiği bilinmektedir (Yönet, 2005: 241). Bir sosyal hizmet olarak sosyal sorumluluk anlayışının evrilmesi devletin ekonomik yaşama müdahalelerin sonucu olarak, bazı sınırlamalar ortaya çıkması sürecine rastlar. Bu süreçte çeşitli örgütlere üyelik ile örgütsel güçte artış görülmüş ve nüfusun gelişmesiyle de yaşanan işsizlik sorunu artırdığı bilinmektedir. Diğer yandan demokratikleşme çalışmaları ile rekabetin yükselmesi ve küreselleşme özellikle kurumların yönetiminde bir takım değişiklikleri ortaya çıkardığı görülmektedir (Vural ve Coşkun, 2011: 15). Sosyal sorumluluğa güçlü bir inancı teşvik etmek, etkili, adil ve adil sosyal politikalar geliştirmek ve dönüştürücü sosyal eylem oluşturmak için, baskın olanla özdeşleşmeyen insanların yaşam deneyimlerine ilişkin derin bir tarihsel ve bağlamsal anlayış sağlamamız gerekir (Segal, 2011: 270).

SONUÇ

İnsanın olduğu her yerde ihtiyaç da her daim var olmuştur. İhtiyaçların karşılanması noktasında geçmişten bugüne atılan adımlar düzenli ya da düzensiz olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada ortaya çıkan şu kavramlar belirmektedir; devlet eliyle ya da hayırseverlik. Sosyal hizmet ve sosyal sorumluluk kavramları ise bu kavramlara dayanmaktadır. Küreselleşen dünyada sorunların da var olmasıyla ve odak noktasının her iki kavramda da insan olması aynı amaca hizmet ettiklerinin göstergesidir.

Sosyal hizmet alanında küreselleşmeyle birlikte bilgi üretimi ve hizmet sunanlar bakımından değişimin ve ihtiyacın sürekli olduğu bilinmektedir. İhtiyaç alanları, sorun yaşayan kesimler, yararlanılan argümanlar, yapılan hizmetler, uygulamaların seyri ve bunlar gibi küresel alanının sunduğu imkânlardan daha fazla yararlanılır hale gelmiştir. İhtiyaç, somutlaştırması ve net olarak tanımlanması güç bir kavram olarak söylenebilir. Bu bağlamda, temel ihtiyaçların ve bu ihtiyaçların hangi ölçütlere göre belirlenebileceği, ihtiyacı olan ve ihtiyacı olmayan bireylerin nasıl ayrılacağı noktasındaki belirsizlikler sürekli sorulan ve tartışılan konulardır. Sosyal devlet vatandaşlarına belirlenen ihtiyaç dâhilinde sistematik olarak sosyal hizmet uygulamalarını yürütmektedir. Bu uygulamaları yürütürken bireylerin aldığı hizmetleri güvence altına almaktadır.

Sosyal hizmet ve sosyal sorumluluk hedef kitlesi bakımından birey, toplum ve çevresi odaklıdır. Bu odak noktası bu kavramların hümanist düşüncesine dayanmaktadır. Her ikisinin de temel amacı bireylerin ve grupların ihtiyaçların karşılanması noktasında hem fikir olurken bu ihtiyaçların karşılanmasının uygulanması noktasında bazı noktalarda farklı yol izleyebilmektedirler. Sosyal hizmetin fiili yönü daha planlı, koordineli ve sistemlidir. Diğer yandan sosyal hizmet uygulamaları sosyal devlet anlayışında bir olmazsa olmaz iken sosyal sorumluluk kavramı halkla ilişkiler uygulama alanları için kurum itibarının sürdürülebilirliğinin çok daha

ötesinde topluma ve çevreye duyarlı kuruluşların varlığını sürdürdüğü bir ortamı işaret etmektedir. Bu noktada çalışma alanlarının kesişen noktalarının tolumun ve çevresinin faydasını artıran ve menfaatini gözeten bir ortak duruş taşıdığını görmek olanaklıdır.

Sosyal hizmet ve sosyal sorumluluk alanının insan, toplum ve çevresi için gerçekleşen faaliyetlerinin temel yaklaşımları incelendiğinde hayırseverlik yaklaşımları noktasında da örtüşen çalışma alanları olduğu görülmektedir. Bu alan geçmişten bugüne taşınan toplumsal dayanışma unsurunun esas alındığı toplumlarda daha açık bir şekilde görülmektedir. Bu noktada sosyal hizmet ve sosyal sorumluluk anlayışını bir alanda birbirine yaklaştırmaktadır. Diğer yandan devlet ile ticari kuruluşlar arasındaki farklılıkların ortaya koyduğu önemli sonuç olarak karlılık faktörünün çift yönlü bulunmayışının yanı sıra bilinmelidir ki; devletler varlıklarını sürdürebilmek için kamuoyu desteğine ihtiyaç duyar ki bu da bir döngünün işaretidir.

Kısaca bir halkla ilişkiler uygulama alanı olarak sosyal sorumluluk ve sosyal devlette sosyal hizmet kavramı temel olarak bir biriyle örtüşen ve benzeyen yanları bulunan ve zaman zaman birbiri yerine kullanılabilen iki kavramdır. Bu uygulamaların temelinde insana ve çevreye saygı bulunmaktadır. Her iki yaklaşımında eleştirel çerçevesinde var olan insanın temel hakları ve çevreye saygının temel yaklaşım olması gerektiği mükemmel işletme ve kurum modeli olarak görülse de uygulamada ihtiyaca yönelik, karlılığa yönelik, kurumun imajına yönelik, devletin sürdürülebilirliğine yönelik ve bu gibi birçok yaklaşım ile karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle özünde sosyal sorumluluk davranışının benimsendiği işletmeler ve sosyal hizmetin hak olduğu devletler olması gereken ve beklenendir.

KAYNAKÇA

Budak, G., Budak, G. (2014). İmaj Mühendisliği Vizyonundan Halkla İlişkiler, Nobel Yayınevi, Ankara.

Carroll, A. B. (1999) "Corporate Social Responsibility - Evolution of a Definitional Construct". Business & Society, 38(3): 268-295.

Chung, K.H. (1987). Management: Critical success factors. Boston: Allyn&Bacon.

Cılga, İ. (2012). Sosyal Dışlanmanın Dinamiği, Bilimin, Mesleğin Dışlanması ve Öngörüler. Cılga, İ. ve B. Hatipoğlu (Ed.). Sosyal Bilimler ve Sosyal Hizmet Üzerine Düşünceler içinde (171-324). Ankara: SABEV Yay.

Commision of the European Communities, (2001) Green Paper: Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility, Brussels COM(2001)366.

Çelik, Y. Ilgın, H.O. (2019). Yeni Medyada Kurumsal Sosyal Sorumluluk Üzerine Bir Analiz. *e-Journal of New Media / Yeni Medya Elektronik Dergi* - eJNM ISSN: 2548-0200, May 2019 Volume 3 Issue 2, p.164-177.

Çifçi, G. E. ve Gönen, E. (2011). Sosyal Hizmet Uygulamalarında Etik Karar Verme Süreci. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, Cilt:22, Sayı:2; 149-160.

Demirkan, M. (1998). Türk Endüstri İlişkileri Sisteminde Etik Tavır ve Sorumluluk Bilinci. Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu, 24-26 Aralık 1997, Sakarya Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Adapazarı.

Dilik, S. (1980). Sosyal Güvenlik ve Sosyal Hizmetler Arasındaki İlişkiler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*; 1-4 Ocak-Aralık, 73-85.

Segal, E. A. (2011). Social Empathy: A Model Built on Empathy, Contextual Understanding, and Social Responsibility That Promotes Social Justice. *Journal of Social Service Research* Volume 37, 2011 - Issue 3 37: 3, 266-277, DOI: 10.1080 / 01488376.2011.564040.

Grunig, J., Hunt, T., (1984). Managing Public Relations, New York, N.Y.:Holt,Rinehart and Winston Inc.

Grunig, J.E., (2005). Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik. Çev: Elif Özsayar, Rota Yayıncılık, İstanbul.

Hare, I. (2004). Defining Social Work for the 21st Century: The International Federation of Social Workers' Revised Definition of Social Work *International Social Work*. 47(3), 407-424.

Ife, J. (2008). Human rightsandsocialwork: Towardsrights-basedpractice. Cambridge UniversityPress.

Marshall, T. H. (2006). Yurttaşlık ve Sosyal Sınıf. *Sosyal Politika Yazıları*. Der. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, İstanbul: İletişim Yayınları

Özgen, E., (2015). Sözde Değil Özde Kurumsal Sosyal Sorumluluk. *Farklı Bakış Açılarıyla Sosyal Sorumluluk*, ED: Kenan Ören, Bahadır Eser, Elvettin Akman, Pelikan Yayıncılık, Ankara.

Peltekoğlu, F., (1993). Halkla İlişkiler ve Sosyal Sorumluluk. *Marmara Üniversitesi iletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı 2 Nisan.

Sheafor, B.W. ve C. j. Horejsi. (2014). Sosyal Hizmet Uygulaması Temel Teknikler ve İlkeler. (Çev. Ed., B. Çiftçi). Ankara: Nika Yay.

Şeker, A. (2012). *Bilim ve Meslek Olarak Sosyal Çalışmanın Temel Kavramları.* Sosyal Hizmete Giriş, Ed. İlhan Tomanbay, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 2533.

Vural, Z., Akıncı, B. ve Coşkun, G. (2011). Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Etik. *Gümüşhane Üniversitesi Elektronik dergisi* [http://egifder.gumushane.edu.tr/belgeler/1.sayi/1-4.pdf]

Ersoy, S.Y. (2015). Sosyal Hizmet Etiğine İlişkin Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Sosyal Hizmet Özel Sayısı; 122-136.

Yılmaz, K. (2006). Örgütlerin Sosyal Sorumlukları: Kavramsal Bir Çözümleme. *M. Akif Ersoy Üniversitesi*, Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 12, 65-79.

Yolcuoğlu, İ. G. (2012). Sosyal Hizmete Giriş. Ankara: SABEV Yay.

Yönet E., (2005). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında Son Dönemeç: Stratejik Sorumluluk. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (cilt:8, sayı:13), 239-265.

Dinçer, Ö., (1992). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Yayınları, İstanbul.

Altunoğlu, A.E., Saraçoğlu, N.T. (2013). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamalarının Müşteri Güveni, Müşteri Bağlılığı Ve Firma İmajı Üzerine Etkileri: Otel İşletmelerinde Bir İnceleme. *Sakarya İktisat Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Sayfalar 69 – 86.

Savaş, T.A. (2019). Carroll'ın Kurumsal Sosyal Sorumluluk Modeli'ne Eleştirel Bir Bakış: Elmas Ticareti Ve Kanlı Elmas Örneği. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt / Vol:6 Sayı /No: 17.

E-KAYNAKLAR

https://sozluk.gov.tr/ Erişim Tarihi 16.11.2020

http://www.sosyalsorumluluk.org/sosyal-sorumluluk-nedir/ Erişim Tarihi 16.11.2020

Bölüm 11

II. HAÇLI SEFERİ EKSENİNDE TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANI I. MESUD DÖNEMİ

Bengü GÜLMEZ[1]

1 Doktorant, Selçuk Üniversitesi, gulmezbengu@gmail.com

SULTAN I. MESUD DÖNEMİ BATI DÜNYASI VE II. HAÇLI SEFERİ

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud, en uzun süre tahtta kalan Selçuklu sultanıdır. I. Kılıç Arslan (1092-1107)'ın oğludur. Sultan I. Mesud'un hüküm sürdüğü 1116-1155 yılları arasında batı dünyasında hangi devletlerin olduğunu bilmek dönemi değerlendirmek açısından önemlidir. Selçuklu Sultanı I. Mesud'un otuz dokuz yıllık sultanlık döneminde, Fransa'da hakimiyet Capet ailesinin elindeydi ve tahtta bu aileden VI. Louis (1108-1137) vardı. VI. Louis'nin ardından, II. Haçlı Seferinin baş kahramanlarından VII. Louis (1137-1180) Kral olmuştur (Trognon, 1863; Bradbury, 2007). II. Haçlı Seferine katılan Kral VII. Louis, VI. Louis'nin oğlu ve halefidir. 1120 yılında doğan VII. Louis aynı zamanda *Genç* ünvanıyla da bilinmektedir. Capet hanedanının altıncı kralı olmuştur. Akitanya dükünün kızı Eleanore ile 25 Temmuz 1137'de evlenmiştir. Zengin mirası sebebiyle Eleanore, Louis'ye eş olarak seçilmişti. Eleanore ise bu evlilikle Kraliçe olma yolunda adım atmıştır. Eleanore, II. Haçlı Seferi'ne eşi Louis ile beraber katılmıştır. Bu durum onun Haçlı Seferine katılan ilk Kraliçe olması açısından da önem arz eder (Durmaz, 2016). Haçlı Seferi esnasında Fransızlar Antakya'ya geldiklerinde Elenaore Antakya Prinkepsi Raimond'dan etkilenmiş, birlikte çokça vakit geçirmeleri sebebiyle pek çok da dedikodu çıkmaya başlamıştı. VII. Louis bundan rahatsız olarak Kudüs'e hemen gitmek istese de Elenaore Antakya'da kalmak için ısrarcı olmuştu (Runciman 1989; Nicolle, 2011; Durmaz, 2016). Sonuç olarak Elenaore, Antakya'da bırakılmadı fakat evlilikleri de uzun sürmedi. 1152 yılında boşandılar. Boşanmanın üzerinden henüz iki ay geçmişken Eleanore'nin İngiltere tahtına oturacak olan II. Henry ile evlenerek Fransızlarla İngilizler arasında rekabete yol açmıştır (Nomiku, 1997; Davies, 2011). VII. Louis'den iki kızı olan Elenaore'un, II. Henry'den beş oğlu ve üç kızı daha olmuştur. Oğullarından biri Aslan Yürekli ünvanıyla bilinen I.Richard(1189-1199)'dır (Nomiku, 1997, Demirkent, 1997, de Vries, 2012).

Avrupa'daki diğer büyük devletler, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra ortaya çıkan Bizans İmparatorluğu ve Germen Krallığı'dır. Germen Krallığı, Büyük Otto ünvanıyla bilinen I. Otto (962-973)'nun kurduğu ve 962 yılında Papa XII. John (955-964) tarafından tanınan Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'dur. Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nda, Sultan I. Mesud döneminde Franken hanedanından V. Heinrich 1099-1125 yılları arası, Supplinburg hanedanından III. Lothar 1125-1137 yılları arası, Hohenstaufen hanedanından I.Friedrich (Barbarossa) 1152-1190 arası hüküm sürmüştür (Davies , 2011). Bu dönem hanedanlarının temel politikaları İtalya'nın kontrol altına alınmasıdır (Ayönü ve ark., 2012).

Sultan I. Mesud'un otuz dokuz yıl uzun süren saltanat döneminde, Bizans İmparatoru üç kez değişmiştir: I. Aleksios Komnenos (1081-1118), II. Ioannis Komnenos (1118-1143) ve I. Manuel Komnenos (1143-1180)'tur (Ostrogorsky, 2011). Bu üç imparatorun hepsi Komnenos ailesinden olup, 1059-1081 yılları arası hüküm süren Dukas Ailesi artık sahneden çekilmiştir. Aleksios Komnenos döneminde Bizans'ın batısında Normanlar ve Peçenekler, doğusunda ise Selçuklular son derece güçlülerdi. Sultan I. Mesud döneminde Bizans, Haçlıların yıkıcı etkisiyle yüzleşmiştir. II. Haçlı Seferine katılan Almanlar ve Fransızlar'a karşı Bizans İmparatorluğu, Sultan I. Mesud ile iyi geçinmeyi politika edinmiştir. Bu konuda o kadar tutarlı davranmıştır ki, II. Haçlı Seferinin başarısızlığının faturası Bizans İmparatorluğu'na kesilmiştir.

SULTAN I. MESUD DÖNEMİ VE II. HAÇLI SEFERİ

XI. yüzyılın sonunda düzenlenen I. Haçlı Seferi'nin ardından Sultan I. Mesud(1116-1155) döneminde bir Haçlı Seferi daha düzenlenmiştir. Bu kez Haçlıları harekete geçiren olay Urfa'nın İmadüddin Zengi(1127-1146) tarafından 1144 yılında ele geçirilmesiydi (Bezer, 2013; Demirkent,1997; Altan, 2000). II. Haçlı Seferi'nde *casus belli* yani savaş sebebi Urfa'nın Haçlıların elinden gitmesiydi (Roche, 2015). Urfa'nın İmadüddin Zengi'nin eline geçimesi İmadüddin Zengi'ye büyük şöhretin yanı sıra ünvanlar da verilmesine vesile olmuştur. Halife Muktefi-Liemrillah (1136-1160), Zengi'ye "*el-Emirü'l-İsfehsalar el-Kebir, Zeynü'l-İslam el-Melikü'l-Mansur, Nasirü Emiri'l-Müminin*" ünvanlarını vermiştir (Bezer, 2013). İbnü'l Esir, salih bir kimsenin rüyasında İmadüddin Zengi'yi gördüğünü, Zengi'ye Allah'ın ona ne yaptığını sorduğunda, Zengi'nin "*Urfa'yı fethetmem sebebiyle tüm günahlarımı bağışladı."* dediğini kaydetmiştir (İbnü'l Esir, 2016).

I Haçlı Seferinde Sultan I. Kılıç Arslan (1092-1107), Haçlı öncülerini mağlubiyete uğratmasına rağmen arkadan gelen Haçlı ordusunun Urfa, Antakya, Kudüs ve Trablusşam'da devlet kurmalarına engel olamamıştı. 1101 yılında ise Anadolu'ya gelen üç Haçlı ordusu da imha edildi. Bu imha hareketi İkinci Haçlı Seferi'ne kadar yani 1147-1148 yılına kadar bir daha Haçlıların Anadolu'ya gelememeleri ile sonuçlanmıştır (Abu'l Farac, 1987; Demirkent, 1997; Kesik, 2003).

1127 yılında Musul ve 1128 yılında da Halep idaresini alan atabeg İmadüddin Zengi, Halep hâkimi Kasimüddevle Aksungur'un oğluydu, çok iyi bir yöneticiydi (Demirkent, 1997; Gürbüz, 2012; Bezer, 2013). İslam dünyasını bir araya getiren İmadüddin Zengi, Haçlıların aralarındaki ilişkileri yakından takip etmekteydi. Urfa Haçlı Kontluğu ile Bizans İmparatorluğu'nun 1144 yılında araları bozuldu. Urfa Haçlı Kontu II. Joscelin (1131-1150), Artuklu hükümdarı Fahreddin Kara Arslan (1144-1167)'ın yardım çağrısını kabul etti ve şehirden ayrıldı. İmadüddin Zengi bunu fır-

sat bilerek, şehri kuşattı. Üç hafta süren kuşatma sonunda 24 Aralık 1144 tarihinde İmadüddin Zengi Urfa şehrine girmeyi başarmıştır. Işın Demirkent bu olayı, "*Urfa tekrar Türk-İslam dünyasına kazandırılmıştır.*" şeklinde kaydetmektedir (Demirkent, 1997).

24 Aralık 1144'te İmadüddin Zengi'nin Urfa'yı fethi Avrupa'da büyük bir şok yarattı (Demirkent, 1987). Musul-Halep Atabeyi İmadüddin Zengi, 1144 yılında Urfa Haçlı Kontluğu'nu ortadan kaldırınca, bulunduğu bölgedeki gücünü arttırdı. Urfa Kontluğu ortadan kalkınca diğer Haçlı devletlerinin varlığı tehlikeye girmiştir (Demirkent, 1997; Altan, 2000; Koca, 2016; Turan, 2017). Nomiku'nun ifadesiyle, "*Gün geçtikçe doğudaki öncülerinin durumunun kötüleşmesinden endişelenen Avrupa yeni bir Haçlı Seferi hazırlığına başladı.*" (Nomiku, 1997). Kudüs'e Urfa'nın fethi haberi ulaşınca Kudüs Kraliçesi Melisende(1131-1153), Papa III. Eugenius(1145-1153)'e başvurdu ve 1145 yılında Haçlı Seferi için yeni bir çağrıda bulundu. I Haçlı Seferinde verilen vaadler bu çağrıda tekrarlandı. Günahlarının affedileceği, aile ve mallarının ise korunacağı belirtildi. Bu çağrıyı Fransa Kralı VII. Louis coşku içinde destekledi (Bailly, Tarihsiz; Bréhier, 1921; Demirkent, 1997; Altan, 2000). Fakat çağrı pek de rağbet görmeyince I. Haçlı Seferinde Pierre L'Ermite (ö.1115)'nin üstlendiği sefere herkesi davet edip Haçlı ruhu canlandırılması görevi bu kez Fransız başrahibi Bernard de Clairvaux (ö.1153)'ya verildi (Michaud, 1840). O gezerek vaaz verdi ve Hıristiyanları yeni bir Haçlı Seferine hazırladı (Demirkent, 1997; Altan, 2000; Kesik, 2003; Koca, 2016). Başrahip Bernard de Clairvaux, ateşli vaazlarıyla çok ünlüydü. Yaptığı konuşma son derece ikna edici oldu. Bu çağrı karşısında Bernard de Clairvaux'nun hazırlattığı haçları alan büyük bir kitle sefere katılmaya karar verdi (Odo de Deuil, 1948; Demirkent, 1997). Vaaz konusu Kudüs'ün kurtarılmasıydı fakat bu seferin çağrı sebebi aslında Urfa Haçlı Kontluğu'nun ortadan kaldırılmış olmasıydı (Wells, 1962; Bailly, Tarihsiz; Koca, 2016; Demirkent, 1997; Altan, 2000).

Bu seferki Haçlı seferi, ilkine göre daha az katılımlı, daha az coşkuluydu ve daha az popülerdi (Bréhier, 1921). Düzenlenen II. Haçlı Seferi'ne VII. Louis idaresindeki Fransızlarla, III.Konrad idaresindeki Almanlar katıldı (Niketas, 1995; Kinnamos, 2001; Ostrogorsky, 2011). Bu iki önemli liderin sefere katılması diğer dük, baron ve şövalyeleri de katılmaya teşvik etmiştir (Altan, 2000; Kesik, 2003; Koca, 2016; Turan, 2017). 1146 yılında Almanya'da tarımsal ürünün az oluşu ve bunun getirdiği kıtlık, halkı son derece sıkıntıya sokmuştu. Bu durum da sefere katılımın artışının bir başka sebebidir. Halk doğudaki zenginliğin kendilerinin olacağını umut etmiştir (Runciman, 1989; Demirkent, 1997).

II. Haçlı Seferi'nin başlaması Bizans İmparatorluğu tarafından olumlu karşılanmamıştır çünkü batıdan gelecek bir yardıma ihtiyaç duyulmuyordu.

Bu sebeple de Manuel Komnenos, topraklarını emniyet altına almak için Sultan I. Mesud ile anlaşma yapma yoluna gitmiştir. Bu anlaşma Batılılarca ihanet olarak değerlendirilmiştir (Runciman, 1989; Demirkent, 1997). Manuel Komnenos, Haçlıların gelişi konusunda daha önce Bizanslıların yaşadıkları tecrübeleri göz önünde bulunduruyor ve Niketas'ta geçen ifadeyle *"... kuzu postu içinde kurtların saldırmasından endişe ediliyordu*." (Niketas, 1995).

II. Haçlı Seferi'nin başlayacağını öğrenen Sultan I. Mesud, doğudaki tüm Müslüman hükümdar ve emirlerden yardım istemiştir ayrıca şehirlerde de önlem almıştır (Willermus, 2016; Kesik, 2003; Turan, 2017)

Sefere önce Alman Kralı III. Konrad çıkmıştır ve Bizans topraklarına ulaşmıştır. İmparator Manuel Komnenos, Alman ordusunu Fransız ordusu gelmeden Anadolu'ya geçirmek istemiş, bu sebeple de, bir an önce Almanları, İstanbul sınırlarından çıkarmaya çalışmıştır (Nicolle, 2011; Kesik, 2003; Koca, 2016). III. Konrad'ın İmparator Manuel'den gemi istemesi üzerine, Bizans'ın tüm gemileri Almanların büyük ordusunu karşıya geçirmek için uğraşmıştır. Ordunun sayısı o kadar çoktu ki, onların kaç kişi olduğunu sayan memurlar çok zorlanmışlardır (Niketas. 1995). Sonuç olarak gemilerle Haçlı ordusu İstanbul'dan karşıya geçirildi. Manuel Komnenos ise İstanbul'u Haçlılardan zararsız şekilde kurtardığı için rahatlamıştır. Haçlıların geçtiği yerlerdeki halk orada Haçlıların pazarlarda alışveriş yapmasına izin vermemiştir. Hatta bir şey satmak isteyen Haçlılara, İmparatorun da bilgisi dâhilinde, bozuk ayarda sikke veriliyordu. Ayrıca ekmeklere unun yanında kireç de koyarak Haçlıları zehirlemişlerdir (Niketas, 1995).

III. Konrad, Anadolu'da ilerlemesi için kendisine rehber verilmesini talep etti. Bizans İmparatoru Manuel Komnenos da bunu uygun bulmuştur. Abu'l Farac'a göre Manuel Komnenos, onlara güvenilir rehberler verdiğini söylemiş ama aslında onları tehlikeli yollara sevkeden kişileri göndermiştir. Bu rehberler beş gün sonra ise kaçmışlardır (Abu'l Farac, 1987; Michel Le Syrien, 1899; Niketas, 1995; Runciman, 1989). İmparator bu ihanetinin ardından masum görünmek için, Konrad'a tavsiyeler vermiş ve sahilleri takip etmesini öğütlemiştir. Konrad ona güvenmediğinden bu tavsiyeleri önemsememişti. İlk Haçlı seferinde olduğu gibi İznik, Eskişehir ardında da Konya yolunu takip ederek Anadolu'yu geçmeye karar verdi (Runciman, 1989; Koca, 2016). Niyeti, Fransız Haçlı ordusundan daha önce Kudüs'e varmaktı. III. Konrad, İznik'e gelince ordusunu ikiye ayırarak savaşçı olmayanları Denizli üzerinden Antalya tarafına doğru göndermiş, kendisi de İznik'e doğru ilerlemiştir (Runciman, 1989; Demirkent, 1997). Savaşçı olmayanlar Freising'li Otto (ö.1158) komutasında sahil yolunu takip etmiştir. Bu bölünme sonucu Otto komutasındaki grup kendini terk edilmiş ya da reddedilmiş hissetmiştir (Nicolle, 2011). Bu ordunun akibeti belli olmayıp, Gediz Nehri vadisinden yukarı çıkarak Alaşehir'e dönmeden

Ege sahillerini izledikleri tahmin edilmektedir. Bu grup, yiyecek sıkıntısı da çekmiş, muhtemelen Laodikeoa'da pusuya düşürülerek çoğu öldürülmüş ve bir kısmı da esir alınmıştır. Otto sahile ulaşmaya çalışmış, buraya ulaşan grubun bir kısmı Suriye'ye gemilerle giderken bir kısmı da güney sahillerine doğru ilerlemiştir (Runciman, 1989; Demirkent, 1997; Nicolle, 2011; Kesik, 2003).

Haçlıların gelişi ile ilgili bilgileri Manuel'den alan Sultan I. Mesud, hazırlıklara başladı (Niketas, 1995; Demirkent, 1997; Altan, 2000; Kesik, 2003; Turan, 2017). Sultan I. Mesud, Haçlıları öncelikle kendi sınırları dışında karşılamak istemiş, bu sebeple de ordusunu Eskişehir'e yerleştirmiştir.

III. Konrad, 25 Ekim 1147 günü Dorylaion (Eskişehir) yakınındaki Sarısu çayına ulaştı. Kendilerine Bizans tarafından verilen rehberlerin kaçması üzerine, Selçuklu topraklarında daha da derinleşen bir yiyecek içecek sıkıntıları onları karşılamıştır. Suyu bulan Haçlılar perişan haldeydiler. III. Konrad, ordusunu bu mevkide dinlendirmeye karar verdi. Selçukluların nerede olduğunu III. Konrad bilmezken Türkler ise saldırmak için fırsat beklemekteydi. Uygun fırsatı bulunca da hemen saldırıya başladılar. Çok yorgun ve bitkin olan Haçlılar sayıca çok olmalarına karşın, Türklerin aniden safları parçalayıp sonra hızla geri çekilmesi karşısında çaresiz kalmışlardı. Sultan I. Mesud aynı mevkide babası I. Kılıç Arslan'ın yaklaşık elli yıl önce 1 Temmuz 1097'de aldığı mağlubiyetin intikamını almak istiyordu (Demirkent, 1997; Kesik, 2003). Perişan durumda olan Haçlılar ağır silahlıydılar ve Türklerin hafif silahlı çevik olmaları karşısında çaresiz kalıyorlardı. Haçlılar açısından durum kötüleşirken, Alman baronlar Konrad'ı geri dönmeleri konunda ikna etmeye çalışmış ve başarılı olmuşlardır. İznik'e doğru yola koyulan Almanlar 26 Ekim 1147 tarihinde gerçekleşen güneş tutulmasını da hayra yormamışlardı (Nicolle, 2011). Haçlıların geri çekilişleri esnasında çok büyük bir kısmı öldürüldü. Alman ordusunun sadece onda biri hayatta kalmayı başarmışlardı. Konrad, bir ara atının vurulması sonucu esir düşme tehlikesiyle bile karşı karşıya kalmış fakat kurtularak hızla İznik'e dönmüştür. İznik'e dönenlerden bir kısmı da Bizans'ın tecavüzlerine uğradı. Türkler bu savaştan bol ganimet elde ettiler. Bunun sonucunda Malatya'da gümüşün değeri kurşun fiyatına inmiştir (Michel Le Syrien, 1899; Abu'l Farac, 1987; Demirkent, 1997; Kesik, 2003; Koca, 2016; Turan, 2017). Böylelikle, Sultan I. Mesud, I. Haçlı Seferi'nin rövanşını almış oldu.

Selçuklu ordusuna büyük kayıplar veren Alman ordusunun ardından Fransa Kralı VII. Louis de İstanbul'a varmıştır. Manuel, bir an önce Fransız Haçlı ordusunun İstanbul'dan geçmesi için Konrad'ın yaşadığı büyük mağlubiyeti gizlemiştir. Konrad'ın Türk ordularını yenip Konya'da olduğu haberi verilen Louis, hızlıca Anadolu yakasına geçirildi (Kinnamos, 2001; Bailly, Tarihsiz; Kesik, 2003; Koca, 2016, Turan, 2017).

VII. Louis, Alman ordusunun yenilgisini öğrenince İznik'te Almanlarla buluşarak Balıkesir- İzmir- Efes yolunu takip etmeye karar vermişlerdi ama Alman Kralı hastalanınca İstanbul'a geri dönmüştür (Runciman, 1989; Demirkent, 1997).

Manuel, VII. Louis'ye Selçuklu topraklarından geçmemesini ve kıyıları takip etmesini önermişti. Runciman, bunun sebebini Manuel'in Fransızların Türklerden büyük darbeler yemesinden ve bundan dolayı Bizans İmparatoru'nu suçlanmasından endişe etmiş olabileceğini ayrıca tam bu sıralarda Sicilya ile savaştığından Türklerle yapılan barışın bozulmasından endişe etmiş olabileceğini belirtmiştir (Runciman, 1989). Haçlılar yolu uzatacak da olsa Bergama'dan Efes'e geçmişlerdir. Oradan Menderes vadisini takip ederek Denizli'ye yöneldi. Manuel'den VII. Louis'ye iki mektup gelmiş olup, onu Türklerle çatışmaktan kaçınarak kıyıdan yol almaları gerektiği konusunda uyarmıştır. Haçlıların Bizans idaresindeki yerlere zarar vermesi durumunda, Bizans halkının intikam almak isteyebileceğini de bildirdi. Louis bunları dikkate almadı. Efes'te karargâh kurarak burada yılbaşını geçirmek istediler. Türkler bu vadide aniden baskın yapınca Haçlılar Denizli'ye ilerlemek zorunda kaldı (Willermus, 2016; Demirkent, 1997; Kesik, 2003; Nicolle, 2011). Odo de Deuil'e göre Fransızlar bu mevkide Türkleri mağaraya kaçmaya zorlayarak Türklerin çoğunu öldürdü. Fransızlardan ise bir tek Nogent'li Milo öldü. Bu sebeple de Odo de Deuil Türklerin geri çekilmesini zafer olarak değerlendirmektedir (Odo de Deuil, 1948). Niketas da benzer şekilde Haçlıların Türkleri bertaraf ederek Menderes nehrini geçtiğini ve zafer elde ettiklerini kaydetmiştir (Niketas, 1995). Bu şekilde Menderes nehrini aşan Haçlılar, 4 Ocak 1148'de Denizli'ye geldi. Denizli tamamen boşaltılmış olduğundan yiyecek ve içecek sıkıntısı baş göstermiştir. Ayrıca Otto'nun grubundaki Almanlara ait cesetler morallerini bozarken, engebeli arazi de onları son derece zorluyordu. Fransız Haçlı ordusu VII, Louis'den ilerdeki düzlükte yerleşme emri aldılar (Odo de Deuil, 1948; Kesik, 2003; Nicolle, 2016). Fakat buranın fazla açık bulunması sebebiyle kraliçenin vasalı olan Pitou'lu Geoffroi de Rancon ve kralın dayısı Amadeus de Savoyen (ö.1148), Louis'in emrine uymayarak düzlüğün ötesinde su ve otlak olan bir yer seçilerek oraya inmeye karar vermişlerdir. Akşam olduğunda bu öncü birliklerin arkasından gelen VII. Louis düzlükte kimseyi bulamayınca çok şaşırdı. Tam bu sırada Türkler saldırıya geçti. Öncü birlik ve merkez arasında bağ Türkler tarafından tamamen koparıldı. Akşama kadar devam eden çarpışmada Türkler çok sayıda ganimet ele geçirerek döndüler. Bu savaşta pek çok soylu hayatını kaybederken, Kral bile bir ağaca çıkarak hayatını zor kurtarmıştı (Odo de Deuil, 1948; Demirkent, 1997).

Fransızlar bu mağlubiyetten Geoffroi de Rancon'u sorumlu tuttularsa da kralın dayısı olan Amadeus'un da onunla beraber hareket etmesi sebebiyle Geoffroi idamdan kurtulmuştur (Odo de Deuil, 1948). Fransız Haç-

lı ordusu Antalya'ya yürüyüşünü yiyecek ve içecek sıkıntısıyla geçirdi. Ayrıca yol üzerindeki kaynakları Türkler tahrip ettiğinden hayvanlar ve insanlar açlıktan ölüyordu. Türkler ise onları Antalya'ya kadar takip etmiştir. Haçlılar şehre ulaştıklarında bitkin haldeydiler (Odo de Deuil, 1948; Demirkent, 1997; Kesik, 2003; Koca, 2016).

Antalya'da onları şehrin valisi karşıladı. Şehirde de yiyecek sıkıntısı olduğundan Kral VII. Louis, asiller ve piskoposlarla yola devam edip etmemeyi istişare etti. Kral, kara yolundan Antakya'ya gitmeyi önerse de asiller Antalya ile Antakya arası yolun deniz yolu tercih edilirse üç güne alınabileceğini söylediler. Kral ikna olunca, Bizans'ın daha önce verdiği yeminine uyarak gemi vermesini istediler. Gemi temini beş hafta sürdü (Odo de Deuil, 1948). Gemiler tüm orduyu taşımaya yetmeyeceği ve taşıma maliyeti fazla olduğu için yalnızca Kral ile maiyetinin yanında asiller ve piskoposlar gemilere bindi. Geri kalan kısım Antalya'da bırakıldı (Ostrogorsky, 2011; Runciman, 1989). Louis, Bizans'ın Antalya Valisi olan Landolf'a 500 Mark para vererek geride kalanlara yardım edip, imkân bulabilirse onları deniz yoluyla arkasından göndermesini istedi (Odo de Deuil, 1948; Bréhier, 1921; Runciman, 1989). Louis'nin ayrılmasının ardından Türkler hemen şehire baskın yaptılar. Haçlıların şehir surlarının içinde kalmak istemeleri üzerine, tekliflerine olumlu bakılıp Haçlılara iyi davranıldı. Antalya'da kalan Haçlılardan sorumlu olan komutanlar da VII. Louis gibi gemi ayarlayıp oradan kaçma fırsatı bulunca yola çıktılar. Yayalar ve hacılara kara yoluyla Suriye'den gelmelerini söylediler. Landorf, Haçlıları şehirden çıkarıp yeni bir karargâha yerleştirmek istediyse de onlar bu mevkide Türklerin hedefi olabileceklerinden çekindikleri için doğu yönünde ilerlemeye başladılar. Bu yayalar yola çıktığında ya Türkler tarafından öldürüldü ya da zor şartlar sebebiyle öldü (Odo de Deuil, 1948; Runciman, 1989). Çok az bir kısım Antakya'ya ulaşabilmiştir. Bu kişiler kendi vatandaşları tarafından terk edilmiş, dindaşlarından yardım görmemiş olmasına rağmen Türklerden çok yardım almışlardır. Odo de Deuil, bu sebeplerle üç bin kadar kişinin Müslüman olduğunu yazmıştır (Odo de Deuil, 1948).

Fransa Kralı VII. Louis, yanındakilerle beraber 11 Mart 1148 tarihinde Antakya'ya gelmiştir. Alman Kralı III. Konrad iyileşince Bizans filosuyla Akka'ya hareket etmiştir.

Antakya'da Prinkeps Raimond de Poitiers (1136-1149), Nureddin Mahmud Zengi'nin Halep'te çok güçlenmesi sebebiyle, Halep'e saldırmak niyetindeydi fakat Haçlı liderleri III. Konrad ile VII. Louis hedeflerinden şaşmayarak Kudüs'te buluşmuşlardır. Haçlılar, Kudüs Kralı III. Baudouin (1143-1163) ve Kraliçe Melisende ile toplantı yaptılar. 1148 yılının haziran ayında Dımaşk'a sefer düzenlenmesine karar verilmiştir. Bunu öğrenen Dımaşk hâkimi Üner (1139-1149), Nureddin Zengi'den yardım iste-

miştir. Temmuz ayında Dımaşk önlerine gelen Haçlı birlikleri, Dımaşk'ın güneyini aldılarsa da ertesi gün takviye edilmiş olan Üner'in askerleri Haçlıları uzaklaştırmıştır. Birkaç gün sonra Haçlılar Dımaşk'ın doğusunda bulunan düzlüğe doğru yol almışlardır. Bu esnada Dımaşk'ın ele geçirilmesi durumunda kimin elinde kalacağı konusu en ciddi sorunlardan birini oluşturduğu için, Haçlılar huzursuzdu. Ayrıca Dımaşk'ın doğusuna gitmek fikrinin de mantıklı olmadığı, Kudüs baronlarının tavsiyesiyle yapılan bu hamlenin Haçlıları başarısızlığa sürükleyeceği de düşünülmekteydi (Runciman, 1989; Demirkent: 1997). Nureddin Zengi'nin de yardım için Dımaşk'a yaklaşmakta oluşu, Haçlıları 1148 yılının Temmuz ayı sonunda geri çekilmeye itmiştir. Bu geri çekilme sürecinde de Üner'e bağlı kuvvetler Haçlıları yıpratmaya devam ederek kayıplar verdirtmiştir. Alman Kralı III. Konrad, Filisten'den de çabucak ayrılmayı seçerken, Fransa Kralı VII. Louis ise 1149 yılının ortalarına kadar Kudüs'te kalmıştır. Dönerken Alman Kralı III. Konrad, Sicilya Kralı II. Roger (1130-1154)'ye karşı Bizans İmparatoru Manuel ile ittifak yaparken, Fransa Kralı VII. Louis ise Sicilya Kralı II. Roger ile Bizans İmparatorluğu'na karşı bir Haçlı seferi düzenlemek için ittifak yapmıştır. Fransa Kralı ve Sicilya Kralı'nın planı uygulanamamıştır (Runciman, 1989; Demirkent, 1997; Altan, 2000)

II. HAÇLI SEFERİ SONRASI SULTAN I. MESUD DÖNEMİ

Sultan I. Mesud İle Nureddin Mahmud Ve Urfa Haçlı Kontu Joscelin Arasındaki İlişkiler

Sultan I. Mesud 1145 yılı ile 1148 yılları arası Haçlı Seferleri dolayısıyla ilgisini batıya yöneltmek durumunda kalmıştı. II. Haçlı seferinin başarısızlığı Halep hükümdarı Nureddin Mahmud'in güçlenmesini beraberinde getirdi. Almanlar ve Fransızlar çekilince Nureddin Mahmud Doğu'da baskıyı arttırmıştı. Sultan I. Mesud'un kızı Selçuka Hatun ile evlenen Nureddin Mahmud, Türkiye Selçuklularıyla sıcak ilişkiler içine girdi. Urfa Haçlı kontu II. Joscelin, Zengi'nin 1144 yılında aldığı Urfa'yı 1146 yılında Zengi'nin ölmesiyle beraber tekrar ele geçirmeye çalışmıştır ama bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Urfa'nın elinden çıkmasıyla Tell-Başir civarında faaliyet gösteren Joscelin, Urfa'yı ele geçirme niyetinden hiç vazgeçmedi. Bu sebeple de Nureddin Mahmud, onu ortadan kaldırmak istemekteydi (Demirkent, 1997; Kesik, 2003). Joscelin ve Nureddin Mahmud'un karşılaşmasında Nureddin Mahmud 1149 yılında yenilmiştir. Nureddin Mahmud'un silahdarı da esir alınmıştı. Joscelin, Nureddin Mahmud'in silahıyla birlikte Sultan I. Mesud'a bir mektup göndererek, bu silahın Nureddin Mahmud'e ait olduğunu ve yakında Sultan I. Mesud'un başına da böyle bir durum gelebileceğini söyleyerek onu tehdit etmiştir (İbnü'l Esir, 2016; Demirkent, 1997; Altan, 2000, Kesik, 2003; Koca, 2016).

Sultan I. Mesud, oğlu ve aynı zamanda veliahtı Kılıç Arslan ile beraber Joscelin'in üzerine yürümeye karar verince ilk hedefi Maraş oldu. Şehri alan Sultan I. Mesud, burada bulunan Haçlıların Antakya'ya gitmelerine de izin verdi (Michel Le Syrien, 1899; Abu'l Farac, 1987; Demirkent, 1997). Sonrasında Tell-Başir'e kaçan Joscelin, Sultan'ın karşısına çıkmaya cesaret edemeyince, Sultan fazla ısrar etmeyerek 1149 yılında geri dönmüştür. Sultan 1150 yılında ise eski Urfa Kontu Joscelin'in üzerine tekrar yürüyerek, Göksun, Besni, Ayıntab, Raban gibi önemli yerleri ele geçirmiştir. Bağdad'a elçi göndererek Abbasi Halifesinden din adamları isteyen Sultan I. Mesud, Tell-Başir önlerinde Joscelin'i kuşattı. Nureddin Mahmud da kayınpederine destek için bu mevkiye gelince, Sultan I. Mesud fetihin tamamlanması işini damadına bıraktı. Joscelin, korkarak Antakya'ya kaçmaya çalıştıysa da yolda Türkmenlerce yakalanmış ve Halep'e gönderilerek Nureddin Mahmud'a teslim edilmiştir (Cahen, 1979; Demirkent, 1997). Nureddin Mahmud, onu hapse atmış ve Joscelin orada dokuz yıl kaldıktan sonra 1159 yılında ölmüştür (Abu'l Farac, 1987; Urfalı Mateos, 1987; İbnü'l Esir, 2016).

II. Joscelin esir düşünce eşi Beatrice (ö.1159), Tell-Başir, Samsat, Birecik, Ayıntab, Duluk ve Ravendan kalelerini Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'a sattı (Abu'l Farac, 1987; Demirkent, 1997, Altan, 2000; Kesik, 2003). Antakya Prinkepsi Raimond'un, Nureddin Mahmud ile savaşta öldürülmesinin ardından eşi Constance'ın Antakya'da idareyi alması gibi, II.Joscelin'in de Nureddin Mahmud'in eline esir düşmesiyle yönetim eşi Beatrice'e kalmıştı (Demirkent, 1997; Kesik, 2003). Beatrice, Bizans'a sattığı kalelerden gelen paralarla kızı Agnes ve oğlu III.Joscelin ile Kudüs'e gitmiştir (Demirkent, 1997; Kesik, 2003). Süryani Mihail'in kaydına göre, Kudüs Kralı Baudouin, Joscelin'in esir alınıp yönetimin bir kadının eline kaldığını duyunca, Marşal Onfroi, Beyrut hâkimi Guido ile Trablus'taki şövalyelerle buluştu ve Antakya'ya doğru yola çıktılar (Michel Le Syrien, 1899; Kesik, 2003). Bizans hakimiyetine geçince bu kalelerin üzerine yürüyen Sultan I. Mesud, 1151 yılında buralara damadı Nureddin Mahmud ile saldırıya başladı. Nureddin Mahmud, 12 Temmuz 1151'de Tell-Başir'i aldı. Bu şekilde artık Urfa Kontluğu tamamen ortadan kalkmış bulunuyordu.

Nureddin Mahmud bundan sonra başta Tell-Başir olmak üzere, birçok kaleyi almış. Sultan I. Mesud ise, sınırlarını Kuzey Suriye'ye kadar genişletmiştir. Bu başarısını takdir eden Halife Muktefi-Liemrillah ona hilatler ve hediyeler göndererek onu onurlandırdı. Sultan, Doğu Akdeniz'de fethettiği yerlerin idaresini oğlu Elbistan Meliki II. Kılıç Arslan'a verdi. Sultan bu ele geçirdiği bölgelerden yetmiş yedi tane uygun yer belirleyerek Halife'nin gönderdiği imamları buralara yerleştirmiştir. Bu yerleri de cami yaptı, faaliyete başlattı (Kesik, 2003; Turan, 2017). Sultan I. Mesud sadece bölgeyi Haçlılardan almakla kalmamış aynı zamanda da İslamlaşmasını sağlamıştır (Koca, 2016).

Sultan I. Mesud İle Ermeniler Arasındaki İlişkiler

Bizans İmparatorluğu'na ait olan Çukurova bölgesi Ermeniler ve Antakya Haçlı Prinkepsliği'nin eline geçince, Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos, sefere çıkarak 1137 yılında tüm Kilikya'yı hakimiyetine almıştır. Bu sırada Ermeni hâkimi I. Leon (1022-1137) oğulları ve eşi ile beraber İstanbul'a götürülmüştür. İstanbul'da esaret altındayken, hem I. Leon hem de oğullarından biri ölmüş, geriye kalan oğlu Thoros ise bir fırsatını bularak İstanbul'dan kaçmıştır (İbnü'l Esir, 2016). I. Leon'un oğlu II. Thoros (1144-1165) bu kaçışın ardından Çukurova'yı ele geçirmeye başlamıştır. Kilikya Ermeni hâkimi II. Thoros, Bizans'a ait şehirlere teker teker sahip olmaya başlayınca Manuel Komnenos, Sultan I. Mesud'a para gönderip Thoros'un üzerine sefer yapması için onu teşvik etmiştir (Cahen, 1979). Türk sınırlarını da ihlal eden Thoros'a karşı, Danişmendli Yağıbasan'ı da yanına alan Sultan I. Mesud 1153 yılı baharında sefere çıktı. Ermeniler, Toros geçitlerini tuttukları için bu sefer başarısız olmuştur. Onlardan sonra gelen Bizans güçleri de sonuç alamamıştır. Ertesi yıl tekrar sefere çıkan Sultan I. Mesud, Anazarba'da Tel Hamdun'a kadar ilerlemeyi başardı (Sümer,2004). Buradan Antakya'ya gitmekte olan Selçuklu birliği Amanos Dağları ve Akdeniz arasındayken Ermeni-Haçlı güçlerince pusuya düşürüldü. Askerlerinin öldürülmesi sonucunda Sultan I. Mesud psikolojik olarak çökmüştür. Ayrıca çıkan veba salgını orduyu perişan etmişti. Sultan, mecburen geri çekilmek zorunda kaldı (Kesik, 2003; Koca 2016; Turan, 2017).

Sultan I. Mesud, başarısız Kilikya seferinden sonra on ay kadar daha yaşamış ve öleceğini anlayınca ise oğlu Kılıç Arslan'ı kendisine veliaht yaparak oğluna ilk kendisi biat etmiştir (Urfalı Mateos, 1987; Kesik, 2003; Koca 2016; Turan, 2017). 1155 yılında yaşamını yitirmiştir.

SONUÇ

Dedesi Süleyman-Şah ve babası I. Kılıç Arslan gibi doğu seferlerinden ziyade, Anadolu'nun bütünlüğünü korumaya çalışan Sultan I. Mesud otuz dokuz yıl ülkesini başarıyla idare etmiştir. 1134 yılında Danişmendli Emir Gazi'nin ölümüyle bağımsız hale gelen Türkiye Selçuklu Devleti, Emir Gazi'nin oğlu Muhammed döneminde ise Anadolu'daki en önemli güç haline gelmiştir. Sultan I. Mesud, bu noktaya gelebilmek için taht mücadelesi döneminden başlayarak hep akılcı hareket etmiştir. Onun döneminin en önemli yönetimsel açıdan özelliği zekasını kullanabilmesi, doğru kararlar verebilmesidir.

I.Kılıç Arslan döneminde düzenlenen I. Haçlı seferi sonrası kurulan Haçlı devletlerinden olan Urfa Haçlı Kontluğunun 1144 yılında İmadüddin Zengi tarafından alınmasının ardından düzenlenen II. Haçlı seferi, Sultan I. Mesud döneminin en önemli olaylarından birini teşkil etmektedir. Sultan

I. Mesud bu seferi ölüm kalım savaşı olarak düşünmüş, babası I. Kılıç Arslan'ın düştüğü hatalara düşmek istememiştir.

I. Haçlı Seferi sonrası kurulan devletler Hıristiyanların doğu karakolu olarak görülmekteydi. Ayrıca İspanya'da Müslümanlarla çatışma da devam etmektydi. Doğunun yardım çağrısı üzerine Papa III. Eugenius tarafından başlatılmıştır. İlk Haçlı seferinde keşiş Pierre L'Ermite'ye atfedilen rol İkinci Haçlı Seferinde Başrahip Bernard de Clairvaux'ya atfedilmiştir. Haçlılar, bu kez Alman ve Fransızlardan oluşmaktaydı. Bizans İmparatoru Manuel, Sultan Mesud ile barış anlaşması yaparak, Haçlıların büyük tepkisini çekmiştir. Almanların lideri III. Konrad'a karşı Sultan Mesud'un Dorylion'da kazandığı kazandığı zafer sonrası Fransızların lideri VII. Louis Bizans sınırlarını geçerek Türkiye Selçuklu Devletine doğru ilerlemiştir. Bizans İmparatorunun tavsiyesini dinleyen iki Haçlı lideri Sultan Mesud'un gücünden çekinerek kıyı şeridini takip etmeyi uygun bulmuşlardır. Alman lideri Bizans'a hastalığını öne sürerek sığınmış ardından deniz yoluyla ilerlemesini sürdürmüş olup, Fransız lideri ise Adalar Denizi'nin kıyı şeridini takip ederek önce Antalya'ya oradan sadece asilleri yanına alarak Antakya'ya en nihayetinde de yanında çok az kişiyle Kudüs'e ulaşmıştır. Fransızları da Sultan Mesud, Honaz civarında pusuya düşürerek büyük kayıplar vermelerine sebep olmuştur.

Sultan Mesud Fransız Haçlı ordusunun Antalya'dan bir kısmının deniz bir kısmının kara yoluyla Antakya'ya gitmeleriyle II. Haçlı seferini tamamen tehlike olmaktan çıkarmış bulunuyordu. Sultan I. Mesud, Türk savaş taktiğiyle Bizans ordusunu Konya önlerinden atmış, Alman Haçlı ordusunu Eskişehir civarında, Fransız Haçlı ordusunu ise yıpratmak suretiyle Anadolu'da barındırmayarak başarı sağlamıştır. Artık batı dünyası Anadolu'yu Türk yurdu olarak görmüş ve bundan sonra Anadolu'yu "Türkiye" diye adlandırmışlardır. Bu seferin İslam dünyasından çok Doğu Frankları-na zarar verdiği ortadadır.

Kudüs'te toplanan Haçlı liderleri Dımaşk'ı ele geçirmeye karar vermiştir. Bu girişimin başarısızlığı aynı zamanda kendi aralarında da yaşanan anlaşmazlıklar II. Haçlı seferinin sonunu getirmiştir. Önce Almanlar ardından Fransızlar Kudüs'ü terk ederek ülkelerine dönmüşlerdir.

II. Haçlı seferi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu durum Nureddin Mahmud'un işine yaramış, Suriye'de çok güçlenmiştir. Sultan Mesud, aynı zamanda damadı da olan Nureddin ile işbirliği içinde hareket ederek sınırlarını Kuzey Suriye'ye kadar genişletmiştir. Bu bölgede aldığı yerlerin yönetimini de oğlu ve veliahtı tayin ettiği II. Kılıç Arslan'a bırakmıştır. Abbasi Halifesinin takdirini de kazanan Sultan I. Mesud, bu bölgelere Halife'nin gönderdiği imamları da yerleştirerek bölgenin İslamlaşmasında etkili olmuştur. Kilikya bölgesinde ise Bizans İmparatorunun da teşvikiyle sefere çıkan Sultan I. Mesud, bu bölgede yaşadığı başarısızlıktan sonra bir yıl kadar daha yaşamıştır ve 1155 yılında vefat etmiştir.

Sultan I. Mesud Bizans İmparatorluğu ve Danişmendlilerle ittifak kurarak menfaatlerini düşünmüştür. I. Haçlı Seferi'ne kıyasla II. Haçlı Seferi'nde hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar tecrübelilerdi. Karşılaşacakları düşmanlar hakkında iki taraf da bilgi sahibiydi. I. Haçlı Seferi'nden sonra kurulan devletler vasıtasıyla doğuda olanlardan haberdar olan Haçlıların karşısında, Haçlıların ne zaman geleceğini bilip bu duruma göre hareket eden bir Türkiye Selçuklu Devleti vardı. Başkent yaptığı Konya'nın gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Vefat ettiğinde gerisinde güçlü bir Türkiye Selçuklu Devleti bırakmıştır.

KAYNAKÇA

Abû'l-Farac İbnu'l-İbrî (G. Barhebraeus). (1987). Abû'l-Farac Tarihi. (Çev. Ö. R. Doğrul). Ankara: TTK Yayınları.

Altan, E. (2000). İkinci Haçlı Seferi (1147-1148) (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Orta çağ Tarihi Bilim Dalı. İstanbul.

Ayönü, Y., M. Ersan, L. Kayapınar, A. Kayapınar, E. Afyoncu, U. Demir. (2012) Orta çağ- Yeniçağ Avrupa Tarihi, ed. L. Kayapınar, E. Afyoncu, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Bailly, A. (Tarihsiz) Bizans Tarihi, (2). (Çev. H. Şaman) İstanbul: Kervan Kitapçılık.

Bezer, G. Ö. (2013). İmadüddin Zengi, DİA, (44), 258-261. İstanbul.

Bradbury, J., (2007). The Capetians Kings of France 987-1328. Great Britain: Hambledon Continuum.

Bréhier, L. (1921). L'Eglise et L'Orient au Moyen Age Les Croisades. Paris: Librairie Victor lecoffre.

Cahen, C. (1979). Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler. (Çev. Y. Moran) İstanbul: e Yayınları.

Davies,N. (2011). Avrupa Tarihi Doğudan Batıya Buz Devri'nde Soğuk Savaş'a Urallardan Cebelitarık'a Avrupa Panaroması. (Çeviri ed. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.

Demirkent, I. (1997). Haçlı Seferleri. İstanbul: Dünya Yayıncılık.

Demirkent, I. (1987). Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146). Ankara: TTK Yayınları.

de Vries, K. (2012). Dünya Savaş Tarihi Haçlı Seferleri. (5). (Çev. E. Yener). İstanbul: Timaş Yayınları.

Durmaz, S. (2016). Yüksek Orta çağ Politik ve Estetik Evreninde Mitik Bir İlahe Portresi: Akitanyalı Eleanore. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(43), 701-714.

Gürbüz, O. (2012). XII. Yüzyıl İslam Dünyasında Örnek Bir Yönetici: İmadeddin Zengi. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 38, 51-66.

Ioannes K. (2001). Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176). (Çev. I. Demirkent). Ankara: TTK Yayınları.

İbnü'l Esir (2016). El-Kâmil Fi't-Tarih. (Çev. A. Özaydın, A. Ağırakça). İstanbul: Ocak Yayıncılık.

Kesik, M. (2003). Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155). Ankara: TTK Yayınları.

Koca, S. (2016). Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubad'a) (1071-1220). Ankara: Berikan Yayınları.

Michel Le Syrien (1899). Chronique de Michel Le Syrien Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-119). (Çev. J. B. Chabot). Paris.

Michaud, J. F. (1840). Bibliotheque des Croisades. Paris.

Nicolle, D. (2011). İkinci Haçlı Seferi 1148. (Çev. E. Sakar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Niketas K. (1995). Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri). (Çev. F. Işıltan). Ankara: TTK Yayınları.

Nomiku, H. A. (1997). Haçlı Seferleri. (Çev. K. Dinçmen, İstanbul: İletişim Yayınları.

Odo of Deuil (1948). De profectione Ludovici VII in orientem The Journey of Louis VII to the East, (Çev.V. G. Berry). New York.

Ostrogorsky, G. (2011). Bizans Devleti Tarihi. (Çev. F. Işıltan). Ankara: TTK Yayınları.

Roche, J. T. (2015). The Second Crusade: 1145-1149: Damascus, Lisbon and The Wendish Campaign. History Compass, 3(11), 599-609.

Runciman, S. (1989). Haçlı Seferleri Tarihi, 1,2. (Çev. F. Işıltan). Ankara: TTK Yayınları.

Sümer, F. (2004). Mesud I. DİA, 29, 339-342.

Trognon, M. A. (1863). Histoire de France Premiere Partie La France au Moyen Age 481 a 1483. 1. Paris: Librairie de l'Hachette.

Turan, O. (2017). Selçuklular Zamanında Türkiye. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Urfalı Mateos. (1987). Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162). (Çev. H. D. Andreasyan). Ankara: TTK Yayınları.

Wells, H.G. (1962). Kısa Dünya Tarihi Başlangıcından 1946'ya Kadar. (Çev. Z. İshan). İstanbul: Varlık Yayınları.

Willermus Tyrensis. (2016). Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar. (Çev. E. Ayan). İstanbul: Gece Kitaplığı.

Bölüm 12

TÜRKİYE ÖZEL SERMAYELİ KATILIM BANKALARI İÇİN KREDİ RİSKİ YÖNETİMİNİN VAR MODELLERİ İLE ANALİZİ

Serpil TÜRKYILMAZ[1]
Müslime SÖZEN[2]

1 Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İstatistik ve Bilgisayar Bilimleri Bölümü, E-mail: serpil.turkyilmaz@bilecik.edu.tr
2 Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, E-mail: muslimesozen@gmail.com

1. GİRİŞ

21. yüzyılın Müslümanları, dengeli bir ekonomik sistem kurmak amacı ile İslami kanun, ilke ve yönetmelikler temelinde finansal kurum kurma çabası göstermektedir. Küresel ekonomik sistemin temellerinin oluşturulduğu bir atmosferde, bu kurumları kurmak ve çoğaltmak çetin ve zorlu bir süreçtir. Fakat yaşanan hem 1997/1998 hem de 2007/2008 mali krizlerinden sonra, İslami bankacılık kurumlarının kriz zamanlarında bile mevduat girişini sürdürmede daha dirençli ve daha iyi performans gösterdiği ortadadır (Abduh, vd., 2011: 1415-1416). Birçok çalışmada bunu desteklemektedir: Abedifar vd. 2014 yılında 22 ülkede mali kriz döneminde iki bankacılık modelini bir arada değerlendirmiştir. İslami bankaların varlığının kriz dönemlerinde bile ekonomik büyümeyi hızlandırdığı, finansal sistemi iyileştirdiği ve daha düşük kredi riskine yol açtığı sonucuna ulaşılırken, Lebdaoui ve Wild (2016) çalışmalarında ekonomik büyüme ile İslami bankacılık varlığı arasındaki ilişkiyi kriz dönemlerinde değerlendirmiş, bu ilişkide zaman çerçevesinin önemli ölçüde etkili olduğu sonucuna varmış ve katılım bankacılığının kısa vadede ekonomik büyümeyi değil uzun vadede ekonomik büyümeyi beslediğini savunmuştur. Gheeraert ve Weill (2015), 70 ülkeden oluşan bir örneklem grubu oluşturarak mali kriz dönemlerinde katılım bankalarının makroekonomik verimlilik üzerinde olumlu etkisinin olduğu, tasarruf sahiplerinin sağladığı İslami banka kredileri ile verimliliği artırdığı görüşünü öne sürerek, İslami bankaların, geleneksel bankacılığın yerine geçmekten çok iyi bir tamamlayıcı olabileceğini savunmuştur.

Gelişmeler kapsamında önemi artan İslami bankaların, İslami kanun, ilke ve yönetmelikler temelinde risk transferinden daha çok risk paylaşımına dayanması sonucu ortaya çıktığı öne sürülmektedir. Geleneksel finans sisteminden en önemli farkı İslami finans sisteminin iki taraf arasında risk paylaşımını sağlamasıdır. Risk paylaşımının önemi; finansal sistemin istikrarı ve esnekliğini sağlaması, kaynak dağıtımının artan verimliliği, girişimcilik ve yenilik için daha iyi fırsatlar sunması, mali tasarruf, yoksulluğun azaltılması, paylaşılan ekonomik gelişme ve refah düzeyi, finansal sektör getiri oranının reel sektör getiri oranına göre belirlenmesi, gibi göstergeler ile artmaktadır (Shaukat ve Mirakhor, 2017:150-151).

Kredi riski, İslami bankaların risk paylaşımının en önemli kalemlerinden birisidir. Kredi kullanan bütün müşteriler, işletmeler ve kurumlar bu riskle karşı karşıya kalmaktadır. Müşterilerin kredi riski ile karşılaştıklarında veya olumsuz bir kriz döneminde meydana gelecek riskin paylaşılması yararlarına olabileceği gibi riski az hasarla atlatmaları da mümkündür. Bu çalışma, Türkiye'de faaliyette bulunan üç özel sermayeli katılım bankası olan Albaraka Türk Katılım Bankası, Kuveyt Türk Katılım Bankası ve Türkiye Finans Katılım Bankası'nın 2010:I-2019:IV üçer aylık verileri kullanılarak kredi riski oranı ile diğer bağımsız değişkenler arasın-

da herhangi bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmektedir. Çalışmada ilk olarak banka sektöründeki kredi riskine değinilmiş ardından kapsamlı bir literatür taraması sunulmuştur. İzleyen bölümde üç katılım bankasından elde edilen veriler analiz edilmiş ve bulgulara yer verilmiştir. Bankaların kredi riski oranlarını etkileyen değişkenler makalede yer alan literatür yardımıyla tespit edilmiştir. Bu kapsamda analizde üç katılım bankası için aynı bağımlı ve bağımsız değişkenler kullanılmıştır. Çalışmada; kredi riski oranı ile diğer (bankaya ait ve makroekonomik) bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler belirlenerek, Türk katılım bankacılığı sektöründe kredi riskinin ne kadar etkin olduğu ve bu riskin ne kadar etkin yönetilebileceği konusunda bir yol gösterici niteliği taşıması beklenmektedir.

2. İSLAMİ FİNANS VE KATILIM BANKACILIĞI SİSTEMİ

İslami bankacılık sektörü, İslami finansın bir alt kümesi olarak; İslami finansal piyasaları, varlık yönetimi kurumları, sigorta (Tekaful) şirketleri, aracı kurumlar, İslami sermaye piyasaları, eğitim ve araştırma merkezleri gibi kurumlardan oluşmaktadır. İslami bankacılık sektörü, tüketicilerin, kurumların ve devletin ihtiyaçlarını karşılayan, reel ekonomiye yardımcı olmakta ve yasaklanmış (Haram) faaliyetlerden, sözleşmelerden ve işlemlerden kaçınarak toplumda eşit bir servet dağılımına yol açmaktadır (Saba, 2017:4). İslam Şeriatına (kanun ve ilkeleri) göre, Riba (faiz), Maysir (kumar), Garar (belirsizlik) ve İslam'da geçersiz sayılan açığa satış, borç satışı ve vadeli satış gibi tüm faaliyetleri yasaklanmıştır (Lewis ve Algaoud, 2001:38; Saba, 2017:4). Aynı zamanda İslami Şeriat, finansal kurumların kumarhane, şans oyunu, alkol ve haram eğlence yerleri gibi sosyal veya ahlaki açıdan sorunlu olan ticari faaliyetlerde bulunmasını da yasaklamaktadır (Khalid ve Amjad, 2012:152). Buna göre; İslami bankalar, İslami Şeriatın kurallarına, yönetmeliklerine ve ilkelerine göre iş yapan finans kuruluşlarıdır. İslami Bankacılık varlıklar, etik, ekolojik ve sosyal açıdan hesap verebilir finans ile desteklenen öz sermayeye dayanmaktadır. Risk dağılımını onaylamakta, finans endüstrisi ile reel ekonomiyi bütünleştirmekte ve tüm toplumun refahı için finansal ilhakı vurgulamaktadır.

Hızla büyümekte olan İslami bankacılık endüstrisi, 50'yi aşan Müslüman ülke dahil olmak üzere dünyanın 90' dan fazla ülkesinde finansal ve finansal olmayan kurumları, sermaye piyasalarını, para piyasalarını ve Tekaful ile tüm dünyayı sarmış durumdadır. 2022 yılı sonunda İslami Finans pazar büyüklüğünün 3,8 trilyon ABD Dolarına ulaşması beklenmektedir (Maierbrugger, 2018). Bazı İslam ülkelerinde, İslami bankacılık geleneksel bankacılıktan daha yaygındır. Aynı zamanda İngiltere, Güney Afrika, Singapur, Sri Lanka, ABD, Almanya, Avustralya ve Lüksemburg gibi İslam dışı ülkelerde de İslami bankacılık büyük bir popülerlik kazanmıştır (Alawode, 2015). İslami bankacılığın yaygınlaşması, bununla sınırlı kal-

mamakla birlikte daha az riskli ve etik özellikleri, geleneksel bankacılığa alternatif olarak, Müslüman olmayan dünyayı da cezbetmektedir.

İslami bankacılık sistemi Türkiye'de ilk 1983 yılında Bakanlar Kurulu Kararı (BKK) ile Özel Finans Kurumları (ÖFK) adı altında bir finansal kurumsallaşma süreci olarak başlamıştır (Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı, 2019;123). 2005 yılında 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile sektördeki kuruluşların unvanı "Özel Finans Kurumu" yerine "Katılım Bankası" şeklinde, Özel Finans Kurumları Birliği unvanı da "Türkiye Katılım Bankaları Birliği" (TKBB) olarak değiştirilmiştir (Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı, 2019:124). Günümüzde katılım bankacılığı adı altında faaliyet gösteren banka sayısı 3'ü kamuya bağlı 3'ü ise özel finans kurumu olmak üzere 6' dır.

Faaliyette olan bu bankaların sermaye yapıları şu şekilde sıralanmaktadır: (Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı, 2019:125).

• Albaraka Türk: Albaraka Grubu %54, İslam Kalkınma Bankası (IDB) %8, Alharthy Ailesi %3,5, Yerli Ortaklar %9, Halka Açık %25

• Kuveyt Türk: Kuwait Finance House (KFH) %62, Vakıflar Genel Müdürlüğü %19, İslam Kalkınma Bankası (IDB) %9, Public Institution for Social Security Kuwait %9

• Türkiye Finans: National Commercial Bank NCB %67, Gözde Girişim Sermayesi %10, 5, Diğer %22

• Vakıf Katılım: Vakıflar Genel Müdürlüğü %100

• Ziraat Katılım: Ziraat Bankası %100

• Emlak Katılım: Hazine ve Maliye Bakanlığı %100

Türkiye'de katılım bankacılık sektörü yeni olması sebebiyle; rekabet ortamında daha zayıftır, desteklenmeye, teşvik edilmeye ve sektörün desteğine ihtiyaç duymaktadır. Katılım bankacılığının 2023 yılına ilişkin yüzde 7-10'lara yakın bir pazar payını hedeflemesi bu şartlar altında realist bir yaklaşım değildir (Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı, 2019:130). Stratejik adımlar atıldığında ve bu durum yapısal gelişmelere yansıtıldığında şu anki durumunun da üzerinde bir gelişme göstermesi beklenmektedir.

3. İSLAMİ BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN KARŞILAŞTIĞI RİSKLER

İslami bankacılık endüstrisinin hızlı küresel büyümesi göz önüne alındığında, İslami bankaların yerinde uygun risk yönetimi çerçevelerine ve süreçlerine sahip olması önemlidir. İslami Finansal Hizmetler Kurulu'nun (IFSB) 2005 yılında kurulmasından önce İslami bankaların herhangi bir özel risk yönetimi çerçevesi veya kılavuzu bulunmamaktaydı. Bu banka-

ların risk yönetimi faaliyetleri, bankaların kendi girişimlerine veya belirli bir ülke ya da yargı alanındaki düzenleyici kurumlara bağlıydı. Örneğin, Malezya'da İslami bankaların kurulmasının ardından, tüm bankalar, özellikle yeterli sermaye sağlama bağlamında geleneksel muadilleri tarafından kullanılan çerçeveyi izlemiştir (Rahahleh ve diğerleri, 2019:15). İslami bankalar sisteminin kendi risk yönetimi çerçevesi gerektirdiğine dair artan farkındalık, IFSB'nin kurulmasına yol açmıştır. Böylelikle İslami bankacılık endüstrisi kendisi için bir risk yönetim kılavuzu oluşturmuştur.

Günümüzde tüm bankacılık kurumları, işin doğası gereği kur riski, getiri oranı, emtia riski, kredi riski, operasyonel risk, itibar riski, yasal risk ve likidite riski gibi çeşitli risklerle karşı karşıya kalmakta ve bu risklere karşı bazı önlemler almaktadır. İslami bankacılık kurumları sadece geleneksel bankacılığın risklerine maruz kalmamakla birlikte aynı zamanda farklı varlık sınıfı ve yükümlülük yapısı nedeniyle kendine özgü risklere de sahiptir (Iqbal ve Mirakhor, 2011:43; Schoon, 2016:37). İslami bankacılık kurumlarının karşılaştığı bazı risklerin doğası, İslami finansal araçların doğasında bulunan benzersiz risk özellikleri nedeniyle geleneksel emsallerinden çok farklıdır (Eid ve Asutay, 2016:20).

İslami bankacılık kurumlarının karşılaştığı riskler finansal risk, iş riski, yönetişim riski ve hazine riski olmak üzere dört ana gruba ayrılabilmektedir: (Akkizidis ve Khandelwal, 2008:122).

Finansal riskler; kredi riski, piyasa riski, hisse senedi yatırım riski, likidite riski, döviz riski, menkul kıymet fiyat riski ve öz sermaye riskidir.

İş riskleri; getiri oranı riski ve ödeme gücü riskidir.

Operasyonel riskler; güvene dayalı risk, Şeriata uyumsuzluk riski, itibar riski ve şeffaflık riskidir.

Bu risk grubunun içinde bir finansal risk olarak bilinen kredi riski, bankacılık kurumlarının karşılaştığı en önemli ve kritik risk olarak kabul edilmektedir (Hassan ve diğerler 2019:23). IFSB, İslami bankacılıktaki kredi riskini, karşı tarafın taahhütlerini mutabık kalınan şartlara göre yerine getirmeme olasılığı olarak tanımlamaktadır (IFSB, 2019). Diğer bir deyişle, kredi riski; müşterinin mutabık kalınan şartlara uygun olarak tam veya kısmi ödemeyi zamanında yapamamasından kaynaklanan gelir kaybıdır (Ahmed ve Khan, 2007:147; Rehman, 2016; Safiullah ve Shamsuddin, 2018:134; Ali, Zulkhibri ve Kishwar, 2019:172). Kredi riski, sözleşme süresi boyunca herhangi bir zamanda gerçekleşen kar paylaşım sözleşmeleri (Mudarabah ve Musharkah), işletme sermayesi sözleşmeleri (Salam, Istisna ve Mudarabah) ve alacak sözleşmeleri (Ijarah ve Murabaha) gibi İslami finansmanın tüm araçlarını kapsamaktadır (Akkizidis ve Khandelwal, 2008:124).

İslami bankaların kredi politikalarındaki yetersizlikler, düzensizlikler, açıklar, gerçekçi olmayan kredi limitleri, kredi yönetimi tarafından yetersiz tanımlanan kredi limitleri, borçlunun yeteri kadar takibinin yapılmaması ve tanımlanmaması, riskin doğru fiyatlandırılmaması ve verilen kredilerin takibinin yeniden gözden geçirilmemesi şeklinde içsel olarak bankayı etkileyen kredi riskleri de bulunmaktadır.

4. KATILIM BANKACILIĞINDA RİSK YÖNETİMİ VE KREDİ RİSKİ

Finans kurumlarında "risk yoksa kazanç da yoktur" temel görüşü yaygındır. Finansal kuruluşlar varlıklarını devam ettirebilmek ve büyümek için risk almak zorundadırlar (Hull, 2015). Furash (1994:55), bankaların risk alarak kar elde edebildiklerini veya riskleri etkin bir şekilde yönetemeyerek zarar edebildiklerini savunmaktadır.

Banka'nın iş faaliyetlerinin çeşitliliği; kredi, piyasa, ürün ve diğer gelişmelere göre iş faaliyetleri değiştikçe sürekli gelişen riskleri etkin bir şekilde tanımlamasını, ölçmesini, birleştirmesini ve yönetmesini gerektirmektedir. Bankalar riski, iş faaliyetleriyle yakından uyumlu bir risk yönetimi, politika ve ilkeleri, organizasyon yapıları ve risk ölçüm ve izleme süreçleri çerçevesinde yönetebilmektedirler (Ebrahim, 2011:36).

Kredi riski, finanse edilen tarafın vadesi geldiğinde İslami Finans Kurumu'na olan yükümlülüklerini yerine getirememe belirsizliğidir. Bu risk, zarar olasılığı ile kazanç amacıyla üstlenilen spekülatif bir risktir (Ebrahim, 2011:12). Kredi riski, bir başka ifade ile bir borçlunun öngörülen sözleşmeye uygun olarak bir krediyi ödememe olasılığını ifade etmektedir. Geleneksel bankaların aksine, İslami bankalardaki farklı finansman türleri, farklı kredi riski profiliyle sonuçlanabilmektedir. İslami bankalar, bankalarla zararı paylaşma fırsatı ile ilişkili borçluların ahlaki tehlike teşvikleri nedeniyle kar ve zarar paylaşımı sebebiyle daha yüksek kredi riskiyle karşı karşıya kalabilmektedir (El-Hawary ve diğerleri, 2007:781). Kredi türevleri gibi geleneksel kredi riski azaltma araçlarının kullanımına getirilen dini kısıtlamanın da İslami bankaların kredi riskine maruz kalma riskini artırması muhtemeldir (Errico ve Farahbaksh, 1998). Ancak, borçlular ve bankalar arasındaki iş ortaklığı türü sözleşmeler, bilgi asimetrisini azalttığı, ters seçim sorununu iyileştirdiği ve borçluların kredi itibarının daha iyi anlaşılmasını kolaylaştırdığı için kredi riskini azaltabilmektedir (Errico ve Farahbaksh, 1998). İslami bankalar, sadakati teşvik ederek ve temerrüdü engelleyerek borçluların İslami bankacılık sistemine ilişkin dini inançları nedeniyle daha düşük kredi riskine maruz kalabilmelerini sağlamaktadır (Abedifar vd., 2013:2053; Baele vd., 2014:143). Dolayısıyla, katılım bankalarının kredi riskinin geleneksel bir bankanınkinden daha yüksek veya daha düşük olup olmadığını önceden tahmin etmenin belirsiz olduğu gö-

rülmektedir. Katılım bankaları kredi risklerini izleyerek ve karşı tarafların kredi itibarını sürekli olarak değerlendirerek kredi riskini kontrol edebilmektedir.

Katılım bankacılığı sisteminde, kredi risk türleri veya kredi riskine maruz kalma şu şekilde ortaya çıkmaktadır (Çetinkaya, 2018:101-102; Ebrahim, 2011:44-45-46).

Murabaha sözleşmesi ile ortaya çıkan kredi riski; bankaların karşı tarafa varlığı teslim ettikleri, ancak ödemeleri almadıkları sözleşmelerdir. Bir bağlayıcılığı yoktur. Murabaha sözleşmesinde müşteri ileri bir zamanda banka tarafından önceden satın alınmış varlığı kabul etmediği durumda kredi riski ortaya çıkmaktadır. İşlemler bazen murabaha tarafından gayrimenkul finansmanı durumunda ve diğer zamanlarda müşteriye verilen kolaylıkları güvence altına alan toplam bir teminat paketi ile güvence altına alınabilmektedir.

Selem sözleşmeleri ile ortaya çıkan kredi riski; banka bir malın gelecekteki teslimi için satıcıya hemen ödeme yaptığı sözleşme türüdür. Banka malların teslimatını tamamen veya kısmen karşılayamaz karşı tarafa risk oluşturur. Kendini emtia ile ilişkili riskten korumak için banka, eşzamanlı olarak paralel selem sözleşmesine girerek, ertelenmiş teslimat için malı anında ödeme amacı ile satmaktadır.

İstisna sözleşmeleri ile ortaya çıkan kredi riski; İstisna sözleşmeleri, bankanın hem satıcı olarak hem de nihai alıcı olarak müşteriler arasında yaptığı anlaşmadır. Bankanın bir malı üretmeyi veya satın almayı aynı zamanda ileri bir tarihte tamamlandığında üzerinde anlaşılan bir fiyattan müşteriye satmayı taahhüt ettiği bir satış anlaşmasıdır.

İcare sözleşmeleri ile ortaya çıkan kredi riski; bu sözleşmeler kira ödemeleri alacakları sebebi ile ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda sukukta, ticari portföyde vadeye kadar elde tutulacak menkul kıymetler sebebi ile de ortaya çıkabilmektedir. Bu, kiralanan varlığın yasal mülkiyetinin, tüm icare taksitlerinin ödenmesi şartıyla, kira süresi sonunda kiracıya geçtiği bir kira sözleşmesidir.

Mudaraba sözleşmeleri ile ortaya çıkan kredi riski; banka, esas olarak diğer bankalar ve finans kuruluşları tarafından belirli bir süre işletilen fonlara yatırım yaparak mudaraba sözleşmelerine girmektedir. Banka mudaraba sözleşmelerinde rabbül mal olarak yaptığı yatırım ve işlem üzerinde bir kontrole sahip değil ise, kredi riskini değerlendirerek kontrol etmesi zorlaşmaktadır (Tiby, 2011:31).

Musharaka sözleşmeleri ile ortaya çıkan kredi riski; banka ile bir müşteri arasında, ister mevcut ister yeni olsun, belirli bir yatırım girişimine veya kalıcı olarak belirli bir mülkün sahipliğine ya da daimi olarak müş-

terinin tam mülkiyetin iktisabı ile sonuçlanan ve azalan bir düzenlemeye göre yapılan bir anlaşmadır. Kâr, her iki taraf arasında belirlenen sözleşmeye göre paylaşılırken, zarar sermaye veya işletme payları oranında paylaşılmaktadır.

İslami bankacılık kurumlarında kredi riski yönetimine ilişkin: İslami bankacılık kurumlarının, farklı finansman sözleşmelerinin çeşitli aşamalarında meydana gelebilecek olası kredi risklerini belirleyerek Şeriata uygun bir finansman stratejisi geliştirmeleri gerekmektedir. Ayrıca yönetim kurulu, her İslami finansal aracı için bankasının tam risk iştahını, risk ayrışmasını ve varlık tahsisi stratejisini oluşturmakta sorumluluk sahibi olmalıdır. Bu strateji, herhangi bir Şeriat uyumsuzluğundan kaçınmak için tüm ilgili ve izin verilen finansman faaliyetlerinin bir kataloğunu içermelidir. Stratejiyi geliştirirken, İslami bankalar çeşitli finansal araçların doğasında bulunan herhangi bir kredi riskinden haberdar olmalıdır.

5. LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde, İslami bankacılık sisteminin işleyiş süreci içinde İslami bankacılık riskleri, İslami bankacılıkta risk yönetimi ve en önemlisi de İslami bankacılık finansal risk kapsamında kredi riski hakkında yapılmış önceki çalışmalar gözden geçirilmektedir. Literatürde bankacılık sektörü kapsamında kredi risk oranlarının etkinliğini tahmin eden ve kredi yönetimini doğrudan inceleyen çok sayıda araştırma mevcuttur.

Khan ve Ahmed (2001), çalışmalarında, İslami banka endüstrisinin yıllar içinde karşılaştıkları riskleri anket soruları yoluyla analiz ederek incelemiştir. On ülkeden on yedi İslami finansal bankasından oluşan anket verileri kapsamında İslami bankacılık sisteminde farklı risklere, bankalardaki risk yönetimi süreç işleyişine ve İslami finansal kurumlarının bankalarda oluşan risk ile ilgili görüşleri ortaya koymuştur. İslami finansal kurumlarının iki farklı riskle karşılaştıkları sonucuna varılmıştır. Birinci risk türü şeriat kanunlarına uyum sebebi ile aslı değişebilmekle beraber kredi riski, likidite riski, piyasa riski ve operasyonel risk gibi konvansiyonel bankalar ile benzer olan finansal risklerin tümü oluşturmaktadır. İkinci risk türü, İslami bankaların kendi oluşumları kapsamında varlık ve yükümlülük yapılarının karşılığı olarak meydana gelen risklerdir. İslami bankaların varlık yapılarından ve yükümlülük yapılarından kaynaklanan risklerin tanımlaması, kontrol süreci ve tekniklerinin; Şeriat yasaları ile düzenlenmesi sonucu meydana geldiği ve İslami finans bankalarının yasaların şartlarına uyum sağlamalarından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Zhu (2006), makalesinde 1999-2002 yıllarına ilişkin kredi temerrüt takası primleri ile tahvil piyasasındaki fiyatlama verilerini kredi riski yaklaşımına göre ele almış eşbütünleşme testi ile Vektör Hata Düzelme Modeli (VECM) kullanarak analiz etmiştir. Çalışmada, iki fiyatın ortalama olarak

birbirine eşit olmasına dair bir teori tahmini yapılmıştır. Ancak kısa vadede iki pazar arasında oldukça önemli fiyat farklılıkları var. Fiyatlandırma farklılıklarının büyük ölçüde kredi koşullarındaki değişikliklere farklı tepkilerinden kaynaklanabileceği tespit edilmiştir. Panel veri çalışması ve VECM analizi, türev piyasasının tahvil piyasasının önüne geçme eğiliminde olduğu ve likidite faktörünün ayarlama dinamikleri için önemli olduğu görülmüş ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir.

Al-Tamimi ve diğerleri (2007), tanımlayıcı istatistikler ve regresyon analizi ile Birleşmiş Arap Emirliği'nde (BAE) İslami bankaların karşılaştığı ana risklerin neler olduğunu ve BAE ulusal ve yabancı bankaların karşılaştığı farklı riskleri nasıl karşıladıklarını araştırmışlardır. BAE üç ana riskle karşı karşıyadır: kredi riski, işletme riski ve döviz riskinin en önemli karşılaştıkları riskler olduğu sonucuna varmışlardır.

Hassan (2009), tanımlayıcı istatistikler ve regresyon analizi kullanarak, Brunei'de İslami bankaların karşılaştığı ana risklerin neler olduğunu ve Brunei' deki İslami bankaların ne ölçüde risk yönetimi uygulamalarına katıldığını ve hangi teknikler kullandıklarını araştırmışlardır. Brunei'deki İslami bankaların üç ana risk türüyle karşı karşıya olduğunu bunların, döviz riski, kredi riski ve işletme riski olduğunu tespit etmişlerdir.

Tafri ve diğerleri (2011), tanımlayıcı istatistikler ve ANOVA analizi kullanarak, Malezya'daki İslami bankalarda, ticari bankalarda ve Malezya dışındaki seçilmiş İslami bankalarda hangi risk yönetimi araçları kullanıldığını ve kredi riski, piyasa riski, likidite riski ve operasyonel risk yönetimi uygulamasında geleneksel bankalar ve İslami bankalar arasındaki farklar ve benzerliklerin neler olduğunu araştırmışlardır. İslami bankalar ve geleneksel bankalar, risk altındaki piyasa değeri (VAR) ve stres testi sonuçlarına göre, kredi riski azaltma yöntemleri ve operasyonel risk yönetimi araçlarını kullanımları açısından farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. İslami bankacılık için risk yönetimi araçları ve sistemleri yetersizdir (örneğin, süreç entegrasyonu ve risk analitiğinde ilgili uzmanlığa sahip değildir) sonucuna ulaşılmıştır.

Masood ve diğerleri (2012)' nin çalışmasında, Lojistik regresyon analizi ile kredi riski yönetimi açısından BAE İslami ve geleneksel bankalar arasındaki farkların neler olduğu analiz edilmiştir. BAE'deki İslami bankaların, kredi riski yönetimi için geleneksel bankalara göre daha yeni, sofistike ve sağlam kredi riski yönetimi teknikleri uyguladıkları tespit edilmiştir.

Khalid ve Amjad (2012), Regresyon analizi kullanarak Pakistan'daki İslami bankaların, farklı risk türleriyle başa çıkmada risk yönetimi uygulama ve tekniklerini ne ölçüde kullandığını analiz etmişlerdir. İslami bankaların risk yönetiminde oldukça etkili olduğu görülmüş ve risk yönetimin-

deki en etkili değişkenin risk izleme ve kredi riski analizi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Abu Hussain ve Al-Ajmi (2012), çalışmalarında regresyon analizi kullanarak: Bankacılar risk ve risk yönetimini anlıyor mu? Bankalar maruz kaldıkları potansiyel riskleri tespit edebiliyorlar mı? Bankaların riski değerlendirmek ve analiz etmek için bir sistemleri var mı? Bankalar riskleri verimli bir şekilde izliyor ve kontrol ediyor mu? Bankaların etkin risk yönetimi stratejileri var mı? Bankalar kredi riskini verimli bir şekilde inceliyor mu? Bankalar ne tür risklere maruz kalıyor? Sorularına cevap aramışlardır. Bahreyn'deki bankalar risk ve risk yönetimi konusunda etkin bir bilgiye sahiptir ve etkin risk belirleme, risk değerlendirme analizi, risk izleme, kredi riski analizi ve risk yönetimi uygulamalarını takip etmektedir. İslami bankaların, risk ve risk yönetimi anlayışı geleneksel bankalardan farklıdır. Hem geleneksel bankaların hem de İslami bankaların karşılaştığı en önemli üç risk, kredi riski, likidite riski ve operasyonel risktir. İslami bankalar, geleneksel bankalardan daha büyük riskle karşı karşıyadır. Çalışmalarında ülke içinde, likidite, operasyonel, artık ve ödeme risklerinin İslami bankalar için geleneksel bankalardan daha fazla olduğunu tespit etmişlerdir.

Abedifar ve diğerleri (2013), Regresyon analizi ile İslami bankalar ve İslami pencereli geleneksel bankalar için banka kredisi ve aciz riskini incelemişlerdir. Müslüman eyaletteki küçük İslami bankaların birçoğunun benzer büyüklükteki geleneksel bankalardan daha düşük kredi riskine sahip oldukları sonucuna varmışlardır.

Ahmad, ve diğerleri (2013), Pakistan'daki İslami bankaların RMP' sini (Risk Management Practices) araştırmıştır. Anket aracılığıyla beş tam teşekküllü İslami bankanın personelinden birincil verileri toplayarak, verileri analiz etmek için tanımlayıcı ve çıkarımsal istatistikler uygulamışlardır. Çalışma sonucunda, risk izleme, risk tanımlama ve risk yönetimi anlayışının, risk yönetimi uygulamaları ile önemli bir pozitif ilişkiye sahip olduğunu göstermişlerdir. Aynı zamanda, risk değerlendirme analizi ve kredi riski analizi, RMP ile önemsiz bir pozitif ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Pakistan İslami bankalarının personelinin risk değerlendirme analizi ve kredi riski analizi ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığı sonucuna varmışlardır.

Mohamed ve diğerleri (2015), Sierra Leone'deki bankaların 1997-2011 dönemlerindeki düşük performansa neden olan faktörlerin; tahsili gecikmiş krediler, kredi zararı karşılığı ve toplam kredilerin kalitesinin sebep olduğunu ortaya koymuştur. Panel En Küçük Kareler regresyon yaklaşımı kullanmıştır. Sonuç olarak; banka büyüklüğünün ve faiz oranlarının artmasının Sierra Leone'deki ticari bankaların karlılığı üzerinde çok küçük bir marjla olumlu bir etki gösterdiğini ortaya koymuştur.

Chen ve Lin (2016), kredi riskleri, faiz oranları ve likidite arasındaki ilişkide kurumsal yönetimin rolünü araştırmışlardır. Kredi risklerinin, faiz oranlarının ve likiditenin birbirine bağlı olduğu ve kurumsal yönetim ve yasaları kullanarak aralarındaki etkileşimi azaltabileceği sonucuna varmışlardır. Ayrıca, kredi risklerinin, likidite ve faiz oranlarının içsel bir bağlantısı olduğunu, bunun sonucunda bankaların kurumsal yönetişimlerine ilişkin risk yönetimi faaliyetlerinde bu risklere dikkat etmeleri gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Rose (2016), zayıf kurumsal yönetim özelliklerinin varlığının daha fazla kredi riski kabulüne yol açıp açmadığını incelemiştir. 2007 mali krizinden önceki yıl Danimarka bankalarını araştırmıştır. Yönetim kurulunun ücretleri artırması sonucu bankanın kredi riskinin de artığı görülmüş ve öte yandan yönetim kurulu üye sayısının artırılması ile de kredi riskinin azaldığı ve daha güçlü bir kontrol sistemi oluştuğu tespit edilmiştir.

Kalu ve diğerleri (2018), kredi riski yönetimi teknikleri ile mikrofinans kuruluşlarının finansal performansı arasındaki ilişkiyi değerlendirmiştir. Ayrıca, mikrofinans kurumlarının yıllık raporlarından bir anket hazırlamış ve ikincil verileri kullanmıştır. Kredi riskinin belirlenmesinde ve değerlendirilmesinde finansal performansın önemli bir rolü olduğunu ve aralarında pozitif ve anlamlı bir ilişki söz konusu olduğunu tespit etmiştir. Kredi riski izleme ve kredi riski azaltmanın, finansal performans ile pozitif ve anlamlı bir ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Hassan ve diğerleri (2019), Eşzamanlı yapısal eşitlik (SEM) yaklaşımı kullanarak İslami bankaların likidite riski ile kredi riski arasındaki ilişkiyi, likidite riskinin banka istikrarı üzerindeki etkisi ve İslami bankaların ve geleneksel bankaların likidite, kredi riski ve banka istikrarı açısından performans farkını analiz etmişlerdir. Yalnızca İslami bankalar için likidite riski ile istikrar arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. İslami bankalar ise risk yönetiminde geleneksel bankalardan daha iyi bir durumda olduğu sorucuna ulaşmışlardır.

Özgür (2019) tez çalışmasında, Türkiye'ye ait göstergeler kullanılarak 2006 Haziran- 2019 Şubat yılları arasında beş yıllık kredi temerrüt takası primleri ile Türkiye'de faiz göstergeleri olan ve Türkiye'de bankalar tarafından açılan TL ticari kredilerin faizleri, TR 2 yıllık devlet tahvilleri ve TL/USD swap faizleri arasındaki ilişkileri analiz etmiştir. Beş yıllık döneme ait aylık verilere durağanlık (birim kök), eşbütünleşme, vektör hata düzeltme (VECM) ve Granger Nedensellik testleri uygulanmıştır testler sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiş, daha sonra VECM' e dayalı nedensellik ilişkisi sonucuna göre, Türkiye'deki bankalarca açılan TL ticari kredilerin ağırlıklı ortalama faiz oranlarının; kredi temerrüt takas primleri, tahvil faizleri ve swap faizlerinde yaşanan değişikliklerden etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır.

6. KULLANILAN YÖNTEM, DEĞİŞKENLER VE VERİ

6.1. Yöntem ve Kullanılan Değişkenler

Çalışmada üç katılım bankasına (Albaraka Türk, Kuveyt Türk ve Türkiye Finans) ilişkin bankaya ait değişkenler (Kredi riski oranı, Sermaye yeterliği oranı, Aktif Büyüklük, Takipteki kredilerin oranı, Aktif karlılık oranı ve Toplam krediler) ve makroekonomik değişkenler(Enflasyon oranı, GSYİH) arasındaki ilişkilerin incelenmesinde VAR (Vektör Otoregresyon) modeli kullanılmıştır. Modelin etki-tepki fonksiyonları ile varyans ayrıştırması sonuçları tüm katılım bankaları için ayrı biçimde, özellikle diğer değişkenlerin çalışma konusuna esas olan "kredi riski oranı" değişkeni üzerindeki etkileri dikkate alınarak araştırılmıştır.

$$y_t = c + \sum_{i=1}^{p} A_i y_{t-i} + u_t \qquad (1)$$

Denklem (1)' de yer alan y vektörü VAR analizimizde yer alan tüm değişkenleri içeren vektördür. Yani $y' =$[KRDRSK, SYO, AB, TKO, AKO, TK, ENF, GSYIH]. c ise 8x1 sabit terimleri içeren diğer bir vektördür. Σ ise varyans ve kovaryansları içeren 8x8'lik bir simetrik matrisdir. A_i ise her bir gecikme değeri için 8x8 katsayı matrisidir. Eğer gecikme değeri 1 alınırsa nxn veya 8x8'lik bir adet matristir. Gecikme sayısı p alınırsa A matrisinde p' tane tahmin edilecektir. Bu durumda modele sabit eklendiği için tahmin edilen katsayı miktarı nx(p+1) olacaktır.

Denklem (1)' de verilen model üç katılım bankası için (Albaraka Türk: ABT, Kuveyt Türk: KT, Türkiye Finans: TF) genel gösterimi ifade etmektedir. Her bir katılım bankası için analizde kullanılan değişken kısaltmaları ise Tablo 1' de verilmiştir.

Tablo. 1: Kullanılan Değişkenler ve Tanımlanmış Kısaltmaları

Kullanılan Değişkenler	Albaraka Türk B.	Kuveyt Türk B.	Türkiye Finans B.
Kredi Riski Oranı (KRDRSKO) (%)	ABTKRDRSK	KTKRDRSK	TFKRDRSK
Sermaye Yeterliliği Oranı (SYO) (%)	ABTSYO	KTSYO	TFSYO
Aktif Büyüklük (AB) (TL)	ABTAB	KTAB	TFAB
Takipteki Kredilerin Oranı (TKO) (%)	ABTTKO	KTTKO	TFTKO
Aktif Karlılık Oranı (AKO) (%)	ABTAKO	KTAKO	TFAKO
Toplam Krediler (TK) (TL)	ABTTK	KTTK	TFTK
Enflasyon Oranı(TÜFE) (ENF) (%)	ENF	ENF	ENF
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYIH) (%)	GSYIH	GSYIH	GSYIH

6.2. Veri

Çalışmada kullanılan veri seti, Türkiye'de faaliyet gösteren üç katılım bankası Albaraka Türk, Kuveyt Türk ve Türkiye Finans katılım bankala-

rına ait 2010:I-2019:IV dönemi için üçer aylık olarak elde edilen bankaya özgü ve bazı makroekonomik verilerden oluşmaktadır. Veriler TKBB' nin internet sitesinde yer alan istatistiki raporlardan ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) elde edilmiştir. Çalışmanın analiz kısmındaki bulgular için Eviews-10 ekonometrik paket programından yararlanılmıştır.

6.2.1. Modelde Kullanılan Değişkenlerin Kaynakları

Çalışmada kullanılan değişkenlerin kaynakları Tablo2' de verilmektedir.

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Kaynağı (2010: I - 2019: IV)

Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler Albaraka Türk, Türkiye Finans ve Kuveyt Türk Katılım Bankaları	Kaynaklar
Kredi Risk Oranı	TKBB (Sektör Bilgileri/Veri Seti: Rapor / Rasyolar)
Aktif Büyüklük	TKBB (Sektör Bilgileri/Veri Seti: Aktif Büyüklük Sıralaması)
Sermaye Yeterliliği Oranı	TKBB (Sektör Bilgileri/Veri Seti: Rapor / Rasyolar)
Takipteki Kredilerin Oranı	TKBB (Sektör Bilgileri/Veri Seti: Rapor / Rasyolar)
Aktif Karlılık Oranı	TKBB (Sektör Bilgileri/Veri Seti: Rapor / Rasyolar)
Toplam Krediler	TKBB (Sektör Bilgileri/Veri Seti: Aktif Büyüklük Sıralaması Bankaya Ait Finansal Tablolar
Enflasyon Oranı (Tüfe)	TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (EVDS) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYİH)	TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (EVDS) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi

6.2.2. Modelde Kullanılan Değişkenlerin Ölçümleri

Modelde kullanılan değişkenlerin oranları önceki referans yayınlar örnek alınarak Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Kredi Riski Değişkeni Olarak Kullanılan Ölçümlerin Referansları

Oranlar	**Referans Yayınlar**
Kredi Risk Oranı: Toplam Krediler ve Alacaklar / Toplam Aktifler	Kavcıoğlu, (2011), Akhtar vd. (2011), Yüksel ve Aydın (2016),
Sermaye Yeterlilik Oranı: Özkaynaklar / (Kredi + Piyasa + Operasyonel Riske Esas Tutar)	Berger ve Bouwman (2006), Yüksel ve Aydın (2016)
Takipteki Kredilerin Oranı: Takipteki Krediler (brüt) / Toplam Krediler	Athanasoglou vd. (2006), Munteanu (2012), Vodova (2011), Yüksel ve Aydın (2016)
Aktif Karlılık Oranı: Net Dönem Karı (Zararı) / Toplam Aktifler	Akhtar vd. (2011), Yüksel ve Aydın (2016)

6.2.3. Modelde Kullanılan Değişkenlerin Tanımları

Modelde kullanılan değişkenlerin veri oluşturma ve hesaplama ölçekleri referans yayınlar doğrultusunda Tablo 4'da tanımlanmıştır.

Tablo 4: Çalışmada Kullanılan Değişkenlerin Tanımları

Kullanılan Değişkenler	**Veri Oluşturma ve Hesaplama Şekli**	**Referans Yayınlar**
Kredi Risk Oranı	Bankaların Yayınladığı Çeyrek Dönemlik Rasyolar (17) (Toplam Krediler ve Alacaklar / Toplam Aktifler)	Kavcıoğlu, (2011), Akhtar vd. (2011), Yüksel ve Aydın (2016)
Aktif Büyüklüğü	(Bankaların Yayınladığı Çeyrek Dönemlik Aktif Toplamı)	Çelik ve Akarım (2012), Akhtar vd. (2011), Berger ve Bouwman (2006), Dinger (2009), Ismal (2010), Laurine (2013), Vodova (2011), Ayaydın ve Karaaslan (2014), Yüksel ve Aydın (2016)
Sermaye Yeterlilik Oranı	Özkaynaklar / (Kredi + Piyasa + Operasyonel Riske Esas Tutar)	Akhtar vd. (2011), Berger ve Bouwman (2006), Dinger (2009), Laurine (2013), Vodova (2011), Ayaydın ve Karaaslan (2014), Munteanu (2012), Yüksel ve Aydın (2016)
Takipteki Kredilerin Oranı	Takipteki Krediler (brüt) / Toplam Krediler	Laurine (2013), Vodova (2011), Munteanu (2012), Yüksel ve Aydın (2016)
Aktif Karlılık Oranı	Net Dönem Karı (Zararı) / Toplam Aktifler	Çelik ve Akarım (2012), Akhtar vd. (2011), Berger ve Bouwman (2006), Vodova (2011), Ayaydın ve Karaaslan (2014), Yüksel ve Aydın (2016)
Toplam Krediler	(Bankaların Yayınladığı Çeyrek Dönemlik Kredi Toplamı)	Kavcıoğlu, (2011), Akhtar vd. (2011), Yüksel ve Aydın (2016), Ayaydın ve Karaaslan (2014)
Enflasyon Oranı	(Tüfe: Bir önceki yıla göre değişimi)	Laurine (2013), Vodova (2011), Ayaydın ve Karaaslan (2014), Munteanu (2012), Yüksel ve Aydın (2016)
Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH)		Dinger (2009), Vodova (2011), Ayaydın ve Karaaslan (2014), Munteanu (2012)

7. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Makro ekonomik değişkenlerle ilgili çalışmalarda değişkenler arasındaki ilişkilerin tanımlanması, analiz edilmesi ve ileriye dönük tahminlerde bulunulması ve iktisadi planlamalarda kullanılması oldukça önemlidir. Ekonominin karmaşık yapısı sürekli etkileşim halinde bulunan makroeko-

nomik değişkenler arasındaki ilişkileri açıklamayı zorlaştırmaktadır. Söz konusu bu kompleks yapı, değişkenlerin tek denklemli modeller yerine eşanlı denklem sistemleri ile incelenmesi gereğini ortaya çıkarmaktadır. Eşanlı bir modeldeki herhangi bir denklemin tahmini için belirlenmiş olması gereklidir. Bilindiği üzere modelin belirlenmesi sıra ve rank koşulları gibi bazı koşullara bağlı olduğu için Sims (1980), eşanlı modelleri belirlenmenin sağlaması için değişkenlerin içsel-dışsal olarak tanımlanmaları parametre kısıtlamaları konusunda keyfi tercihleri eleştirerek, modeldeki tüm değişkenlerin içsel olarak kabul edildiği vektör otoregresyon (Vector autoregression-VAR) modelini geliştirmiştir. VAR modelinde, iki ya da daha çok değişkenden oluşan bir vektör söz konusudur ve bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri denklemin sağında yer almaktadır (Bozkurt, 2007:75). Özellikle az sayıda değişken ile çalışılacaksa ve nedensellik analizi ile karşılıklı ilişkiler belirlenmişse VAR modellerinin kullanımı uygun olacaktır.

Ayrıca değişkenlerin sadece gecikmeli değerlerinin yer alması, geleceğe yönelik tahminlerin başarısını da arttırmakta ve yapısal analizlere de imkan vermektedir. Y ve X iki değişken olmak üzere iki boyutlu bir VAR modeli basit biçimde aşağıdaki gibi yazılabilmektedir (Tarı, 2012:452).

$$Y_t = \alpha_{10} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{2i} X_{t-i} + u_{1t}$$

$$X_t = \alpha_{20} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{2i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{2i} X_{t-i} + u_{2t} \quad (2$$

Burada α_{i0} sabit terim, α_{ijk}, i. denklemdeki j. değişkenin k gecikmesine ait parametre, u_{it} hata terimi ve p gecikme sayısını ifade etmektedir. Sabit terim, modele değişkenlerin sıfırdan farklı ortalamalara sahip olması durumunda eklenmektedir. VAR modeli matrislerle de ifade edilebilmektedir[3].

$$\begin{bmatrix} Y_t \\ X_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \alpha_{10} \\ \alpha_{20} \end{bmatrix} + \sum_{i=1}^{p} \begin{bmatrix} \alpha_{1i} & \alpha_{2i} \\ \alpha_{2i} & \alpha_{2i} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} Y_{t-i} \\ X_{t-i} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} u_{1t} \\ u_{2t} \end{bmatrix} \quad (3)$$

$$y_t = c + \sum_{i=1}^{p} A_i y_{t-i} + u_t \quad (4)$$

(4) deki biçimde de gösterilebilmektedir. k sayıda değişken için genel VAR modeli ise;

$$y_t = c + A_1 y_{t-1} + A_2 y_{t-2} + ... + A_p y_{t-p} + u_t \quad (5)$$

şeklinde yazılabilmektedir. (5) deki y_t değişken vektörü, c ise sabit terimler vektörüdür. u_t ise hata terimi vektörünü ifade etmektedir (Boz-

3 VAR modelleri ile ilgili daha fazla bilgi için (Bkz: Gujarati, 2004: 848-854).

kurt, 2007:77-78; Tarı, 2012: 452-453). VAR modelinde değişkenlerin gecikme uzunluğunun artırılmasıyla otokorelasyon sorunu ortadan kaldırılabilmektedir. Ayrıca hatalar arasındaki korelasyonun sıfırdan farklı olması durumunda ise, hatalardan birindeki değişim, zamanın belli bir noktasında diğerini etkilemektedir ve hata terimleri, modelin sağ tarafındaki diğer tüm değişkenlerle ilişkisizdir. VAR modelinin sağ tarafında, sadece içsel değişkenlerin gecikmeli değerleri yer aldığı için, eşanlılık sorunuyla da karşılaşılmamaktadır. Buna göre sistemdeki her bir denklem, klasik en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilebilmektedir (Özgen ve Güloğlu, 2004: 96). VAR modeli parametrelerinin doğrudan yorumu çok anlamlı olmadığı için VAR modelinin etki-tepki (Impulse-Response) ve varyans ayrıştırması (Variance Decomposition) yapılarak analiz sonuçları elde edilebilmektedir.

Zaman serisi analizlerinde modelin hata terimleri genellikle şokları temsil etmek için kullanılmaktadır. Bu sebeple etki-tepki analizlerinde sistemdeki her bir değişkenin kendi ve diğer değişkenlerin hata terimlerine karşı gösterdiği tepkiler yorumlanabilmektedir. Benzer şekilde VAR modeli ile değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkilerin belirlenmesinde kullanılan bir diğer araç olan varyans ayrıştırması, her bir değişkenin öngörü hata varyansının sistemdeki her bir değişken için bileşenlerine ayrıştırma oranını ifade etmektedir (Tarı, 2012:453). Bu şekilde şokların değişkenler üzerindeki etkilerinin oransal olarak ölçülmesi mümkün olmaktadır.

Ekonometrik modellerde durağan olmayan seriler fark alınarak durağanlaştırıldığında değişkenler arasındaki ilişkileri de yok edebilmektedir. Bu durumda eşbütünleşme (cointegration) analizi serilerin durağan olmadıkları durumda bile seriler arasında uzun dönemli birlikte bir ilişkinin mevcut olabileceğini ve söz konusu ilişkinin durağan bir yapıya sahip olabileceğini varsaymaktadır. Değişkenler için olası uzun dönemli ilişkilerin varlığının testi için eşbütünleşme analizi yapılmaktadır. Eşbütünleşme testi aynı dereceden durağan olan serilerin denklem sistemi, sistemde yer alan her değişkenin düzey ve gecikmeli değerlerinin yer aldığı VAR analizine dayanmaktadır. Eğer seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı söz konusu ise bir başka ifade ile değişkenler eşbütünleşik ise hata düzeltme teriminin VAR modeline ilave edilmesi ile elde edilen model VECM (Vektör Hata Düzeltme Modeli-Vector Error Correction Model) olarak tanımlanmaktadır (Taş vd., 2016:17-20).

8. ANALİZ BULGULARI

Bu bölümde Türkiye'de faaliyet gösteren üç katılım bankası Albaraka Türk, Kuveyt Türk ve Türkiye Finans katılım bankalarına ait 2010:I-2019:IV dönemi için üçer aylık olarak elde edilen bankaya özgü (kredi riski oranı, aktif büyüklük, sermaye yeterliliği oranı, takipteki kredilerin oranı, aktif karlılık oranı, toplam krediler) ve bazı makroekonomik

değişkenlere (enflasyon, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH)) ilişkin veriler kullanılarak kredi riski ile diğer değişkenler arasındaki ilişkiler VAR ve VEC[4] modelleri ile incelenmiş ve analiz bulguları sunulmuştur.

8.1. Albaraka Türk Katılım Bankası İçin Bulgular

Bu bölümde Albaraka Türk katılım bankası için bankaya ait ve seçilen iki makroekonomik değişkene ilişkin grafikler, tanımlayıcı istatistikler verildikten sonra durağanlık testleri bulgularına, VAR modelinin nedensellik analizi, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması sonuçlarına yer verilmektedir.

Albaraka Türk katılım bankası için kredi riski oranı (ABTKRDRSK), aktif büyüklük (ABTAB), sermaye yeterliliği oranı (ABTSYO), takipteki kredilerin oranı (ABTTKO), aktif karlılık oranı (ABTAKO), toplam krediler (ABTTK), enflasyon oranı (ENF) ve gayri safi yurt içi hasıla (GSYIH) değişkenlerine ilişkin grafikler Şekil 1' de gösterilmektedir.

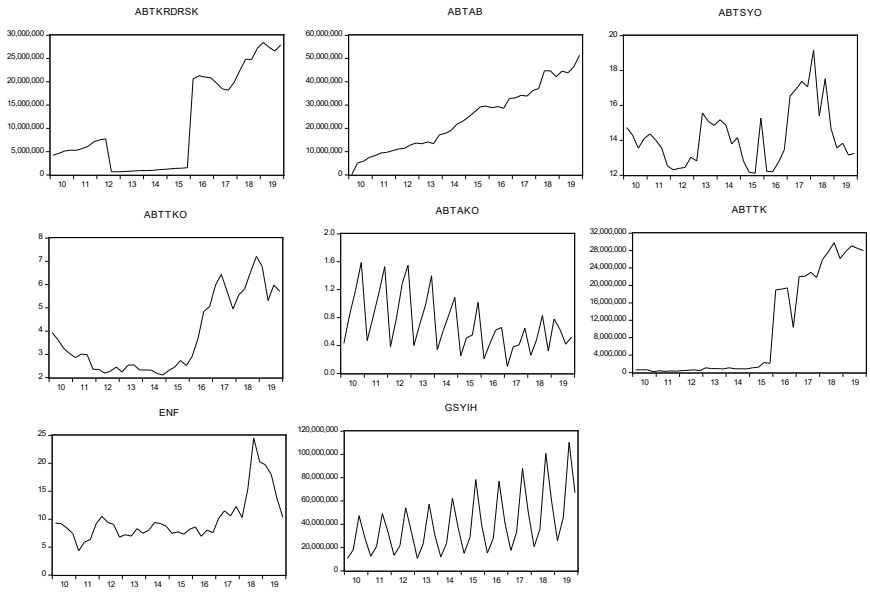

Şekil 1: Albaraka Türk Katılım Bankası Orijinal Değişkenlerin Grafikleri

Şekil 1' de Albaraka Türk Katılım Bankası' na ait ilgili değişkenlerin grafikleri görülmektedir. ABTKRDRSK, ABTTKO ve ABTTK değişkenlerinin incelenen dönem içinde benzer eğilim gösterdiği ve altıncı dönemden sonra artmakta olduğu söylenebilir. ABTAKO ve GSYIH değişkenleri ise mevsimsel dalgalanmaların etkisi altındadır. Bu nedenle Tramo-Seats metodu ile ABTAKO ve GSYIH değişkenleri mevsimsel olarak düzeltil-

4 VEC Modelleri ile ilgili daha fazla bilgi için Bkz: (Gujarati, 2011; Johansen, 1995; Sims, 1980).

miştir. Tüm değişkenler logaritmik dönüşümlü olarak analize dahil edilmiştir. Şekil 2 logaritmik değişkenlerin grafiklerini vermektedir.

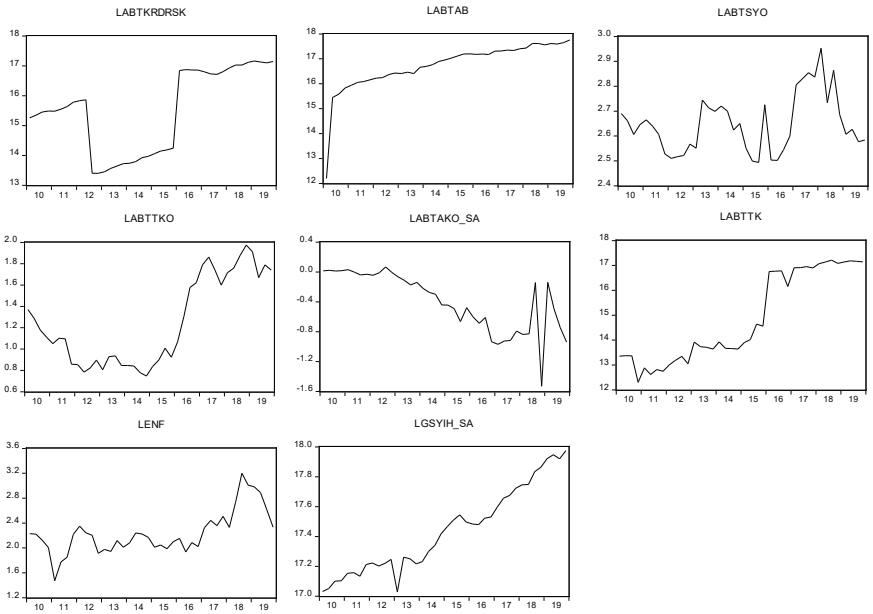

Şekil 2: Albaraka Türk Katılım Bankası Logaritmik Değişkenlerin Grafikleri

Şekil 2' de mevsimsel düzeltilmiş logaritmik aktif karlılık oranı (LABTAKO_SA) ve gayri safi yurt içi hasıla (LGSYIH_SA) ile logaritmik dönüşümlü diğer değişkenlerin grafikleri görülmektedir. Tanımlayıcı istatistikleri ise Tablo 5' te verilmektedir.

Tablo 5: Tanımlayıcı İstatistikler

	ABTKRDRSK	ABTAB	ABTAKO	ABTSYO	ABTTK	ABTTKO	ENF	GSYIH
Ortalama	11070337	24197897	0.710250	14.22650	9991276.	3.785500	9.993167	39397315
Medyan	5896875.0	23931952	0.625000	13.92000	1113968.	3.000000	8.903333	32577942
Maksimum	28446341	51392368	1.590000	19.16000	29797214	7.210000	24.52000	1.10E+08
Minimum	660425.0	198400.0	0.100000	12.11000	220082.0	2.110000	4.350000	10621931
Std. Sap.	10384299	13813938	0.391732	1.716448	11819830	1.635384	4.192951	25285701
Çarpıklık	0.443792	0.218177	0.759372	0.907422	0.589156	0.657632	1.855530	1.098648
Basıklık	1.504006	1.895082	2.695520	3.318084	1.517124	1.881698	6.121634	3.576637
Jarque-Bera	5.043002	2.352081	3.998818	5.658058	5.978900	4.967530	39.19429	8.601030
Olasılık	0.080339	0.308498	0.135415	0.059070	0.050315	0.083429	0.000000	0.013562

VAR modeli için öncelikle değişkenlere ait serilerin durağan olmaları gereklidir. Bu amaçla Augmented Dickey-Fuller (ADF) (1979), Phillips-Perron (PP) (1988) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS)

(1992) durağanlık testleri kullanılmış ve sonuçları Tablo 6' da özetlenmiştir.

Tablo 6: Durağanlık Testleri Sonuçları (Albaraka Türk Katılım Bankası)

Değişken	ADF (Düzey Değerleri)	ADF (1.Fark)	PP (Düzey Değerleri)	PP (1.Fark)	KPSS (Düzey Değerleri)	KPSS (1.Fark)
LABTKRDRSK	-1.02675 (0.7342)	-5.91471* (0.000)	-1.06859 (0.7185)	-5.91472* (0.000)	0.404972**	0.140973*
	-1.73378 (0.7169)	-5.91429* (0.000)	-1.73378 (0.7169)	-5.91165* (0.000)	0.150916*	0.077826*
	0.424806 (0.8006)	-5.95773* (0.000)	0.42023 (0.7994)	-5.95767* (0.000)		
LABTAB	-8.02010* (0.000)	-43.15961* (0.000)	-6.10592* (0.000)	-43.1596* (0.000)	0.870323	0.411029**
	-29.3219* (0.000)	-42.7328* (0.000)	-18.4363* (0.000)	-53.9719* (0.000)	0.191499*	0.144509**
	1.42618 (0.9593)	-1.49109 (0.1251)	1.40899 (0.9579)	-24.4884* (0.000)		
LABTSYO	-2.69213*** (0.0845)	-8.23454* (0.000)	-2.78480*** (0.0697)	-8.14808* (0.000)	0.190676*	0.048309*
	-3.90021** (0.0237)	-8.12498* (0.000)	-2.92307 (0.1667)	-8.04489* (0.000)	0.061121*	0.048335*
	-0.27184 (0.5815)	-8.34161* (0.000)	-0.28637 (0.5763)	-8.25167* (0.000)		
LABTTKO	-0.45026 (0.8901)	-4.85623* (0.000)	-0.70386 (0.8340)	-4.84349* (0.000)	0.501191*	0.32701*
	-2.30239 (0.4228)	-4.96177* (0.0014)	-2.30154 (0.4233)	-4.96177* (0.001)	0.169658*	0.13959**
	0.349024 (0.7809)	-4.87791* (0.000)	0.22698 (0.7469)	-4.86711* (0.000)		
LABTAKO_SA	-2.86677*** (0.0609)	-0.715858 (0.8278)	-2.99819** (0.0438)	-2.99819** (0.0438)	0.684691*	0.684691*
	-2.67296 (0.2537)	0.128797 (0.9962)	-6.68890* (0.000)	-6.68890* (0.000)	0.108172*	0.108172*
	-2.57754** (0.0117)	-2.57754** (0.0117)	-1.11246 (0.2369)	-1.11246 (0.2369)		
LABTTK	-0.53489 (0.8733)	-7.87377* (0.000)	-0.42222 (0.8953)	-7.83926* (0.000)	0.698887*	0.153298*
	-2.40056 (0.3729)	-7.82339* (0.000)	-2.67937 (0.2502)	-7.74121* (0.000)	0.124543***	0.123664**
	1.19267 (0.9375)	-7.55161* (0.000)	1.50443 (0.9650)	-7.52046* (0.000)		
LENF	-1.83084 (0.3606)	-5.73423* (0.000)	-1.83084 (0.3606)	-5.72625* (0.000)	0.542257*	0.069505*
	-2.68921 (0.2463)	-5.64194* (0.000)	-2.85489 (0.1876)	-5.63180* (0.000)	0.144417**	0.065388*
	-0.19456 (0.6097)	-5.81611* (0.000)	-0.19679 (0.6089)	-5.81013* (0.000)		
LGSYIH_SA	0.37295 (0.9791)	-9.03654* (0.000)	0.23706 (0.9716)	-9.41376* (0.000)	0.759678	0.106318*
	-2.84146 (0.1920)	-9.03718* (0.000)	-2.78845 (0.2099)	-9.03718* (0.000)	0.169722*	0.020929*
	3.322111 (0.9996)	-7.46043* (0.000)	3.15012 (0.9993)	-7.33180* (0.000)		

Not: ADF ve PP Testleri için H_0: Seriler durağan değildir, KPSS testi için H_0: Seriler durağandır, şeklindedir. *,**,*** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyleridir. Test istatistikleri ADF ve PP için sırasıyla sabitli, sabit+trendli ve sabitsiz+trendsiz KPSS için sırasıyla sabitli, sabit+trendli olarak elde edilmiştir. ADF ve PP için parantez içinde MacKinnon (1996) tek yönlü p-değeri verilmiştir. KPSS testi için kritik değerleri ise sırasıyla sabit için %1 anlamlılık düzeyinde 0.739000, %5 anlamlılık düzeyinde 0.463000 ve %10 anlamlılık düzeyinde 0.347000 dir. Sabit+trend için %1 anlamlılık düzeyinde 0.216000, %5 anlamlılık düzeyinde 0.146000 ve %10 anlamlılık düzeyinde ise 0.119000' dir.

Tablo 6 incelendiğinde LABTKRDRSK, LABTTKO, LABTTK, LENF ve LGSYIH_SA değişkenlerinin düzeyde durağan olmadıkları, LABTAB değişkeninin ADF ve PP testlerine göre sabit ve sabit+trend için durağan olduğu görülmektedir. LABTSYO değişkeninin ise ADF ve KPSS testlerine göre sabit, sabit+trend için durağan, LABTAKO_SA değişkeninin ADF testine göre sabitte, PP ve KPSS testlerine göre sabit ve sabit+trend için durağan oldukları söylenebilmektedir. Birim kök testlerine göre değişkenler aynı düzeyde durağan değildir. Bu sonuçlara göre; değişkenler ortak bütünleşik olmayan eğilim içinde olduklarından eşbütünleşme analizi uygulanmamıştır. Tüm değişkenler durağan oldukları düzeyde VAR modeline dahil edilmiştir. VAR modeli tahmininde uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi için kritik değerler Tablo 7' de verilmiştir.

Tablo 7: VAR Modeli İçin Gecikme Uzunluğu

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-533.9759	NA	730.0264	29.29599	29.64430	29.41879
1	-403.3481	197.7069	21.56510	25.69449	28.82925*	26.79964
2	-311.7328	99.04349*	8.112620*	24.20177*	30.12299	26.28928*

** Kriterler tarafından seçilen gecikme uzunluğudur, LR: LR test istatistiği, FPE: Nihai hata tahmin ölçütü,*

AIC: Akaike bilgi kriteri, SC: Schwarz bilgi kriteri, HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteridir.

Tablo 7, VAR modeli için en uygun gecikme uzunluğunun LR, FPE, AIC ve HQ istatistiklerine göre 2 olduğunu göstermektedir. Buna göre çalışmada incelenen dönemin çok uzun olmaması sebebiyle ve tutarlı gecikme uzunluğunun belirlenmesi amacıyla VAR modeli için 2 dönem gecikme en uygun gecikme uzunluğu olarak belirlenmiştir. VAR sisteminde söz konusu değişkenlerin karşılıklı olarak birbirlerine olan etkisini bir başka ifade ile nedensellik ilişkilerini belirlemek için Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır (Granger, 1981:122-130).

Tablo 8: VAR Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi Sonuçları (Albaraka Türk Katılım Bankası)

Bağımlı Değişken: D(ABTKRDRSK)			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p-Değeri
LABTSYO	5.282560	2	0.0713
Bağımlı Değişken: LABTAKO_SA			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p-Değeri
LABTAB	8.394307	2	0.0150
LABTSYO	7.191267	2	0.0274
Bağımlı Değişken: LABTSYO			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p-Değeri
LABTAB	5.157324	2	0.0759
Bağımlı Değişken: D(LABTTK)			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p-Değeri
D(ABTKRDRSK)	14.30949	2	0.0008
LABTSYO	15.14590	2	0.0005
D(LGSYIH_SA)	6.146038	2	0.0463
Bağımlı Değişken: D(LABTTKO)			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p-Değeri
D(ABTKRDRSK)	8.958905	2	0.0113
LABTAB	8.362710	2	0.0153
LABTAKO_SA	11.75537	2	0.0028
LABTSYO	8.790993	2	0.0123
D(LENF)	5.888612	2	0.0526
Bağımlı Değişken: D(LGSYIH_SA)			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p-Değeri
D(ABTKRDRSK)	11.93330	2	0.0026
D(LABTTK)	7.187640	2	0.0275

Not: *VAR modeli için belirlenen uygun gecikme uzunluğu olan 2, Granger Nedensellik Testi için gecikme uzunluğu olarak kullanıldı. Tablodaki bulgular sadece istatistiksel anlamlı olan nedensellik sonuçlarıdır.*

Tablo 8' de çalışmamızın temel konusu olan kredi riskine ilişkin nedensellik testi sonuçları incelendiğinde sermaye yeterlilik oranının (LABTSYO), kredi riski oranı (LABTKRDRSK) üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Benzer şekilde kredi riski oranı (LABTKRDRSK) da toplam krediler (LABTTK), takipteki kredilerin oranı (LABTTKO) ve GSYİH (LGSYIH_SA) üzerinde etkilidir.

VAR modelinin Granger Nedensellik testi sonrası modelin etki-tepki analizi grafikleri Şekil 3' de verilmektedir.

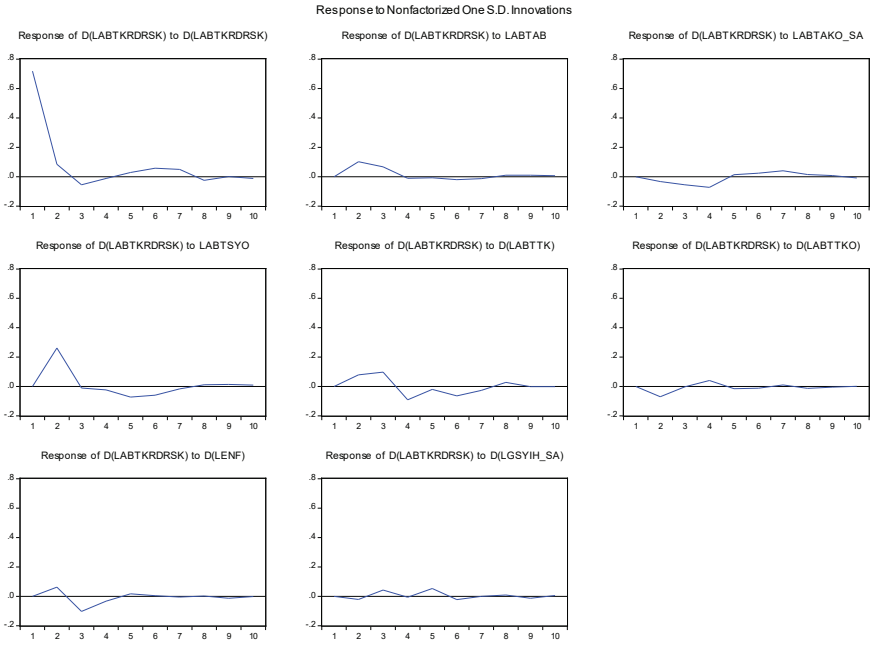

Şekil 3: Etki-Tepki Analizi (Albaraka Türk Katılım Bankası)

Şekil 3' de verilen Albaraka Türk Katılım Bankası'na ilişkin VAR modelinin etki-tepki analizi grafikleri incelendiğinde aktif büyüklük (LABTAB), aktif karlılık oranı(LABTAKO_SA), sermaye yeterliliği oranı(LABTSYO), toplam krediler (LABTTK), takipteki kredilerin oranı (LABTTKO), enflasyon (LENF) ve GSYİH (LGSYIH_SA) değişkenlerinde meydana gelebilecek bir standart sapmalık şokun kredi riski oranı üzerindeki etkileri gözlenmektedir. Buna göre; kendi değişkeni dışında kredi riski oranının kısa dönemde diğer değişkenlerin şoklarına duyarlı olduğu, uzun dönemde şoklara tepkisinin sönümlendiği grafiklerden görülmektedir. İlk üç dönem için kredi riski oranının aktif büyüklük, sermaye yeterliliği oranı ve toplam kredilerdeki şoklara tepkisi pozitif iken aynı dönemler için aktif karlılık oranı ve takipteki kredilerin oranına negatif tepki göstermektedir. Sermaye yeterliliği oranı kredi riski oranı üzerinde en fazla etkiye sahip değişkendir. Elde edilen bu sonuç nedensellik ilişkisi bulgusunu da destekler niteliktedir. Sermaye yeterliliği oranının yaklaşık ilk üç dönem için pozitif olan etkisi, yaklaşık dört dönem negatif devam eden etki ile gittikçe azalarak uzun dönemde sönümlenmektedir.

Benzer ilişkiler için kredi riski oranı (LABTKRDRSK) değişkenine ait varyans ayrıştırması bulguları da Tablo 9' da verilmektedir.

Tablo 9: Varyans Ayrıştırması Sonuçları (Albaraka Türk Katılım Bankası)

DÖNEM	STD.HATA	D(LABTKRDRSK)	LABTAB	LABTAKO_SA	LABTSYO	D(LABTTK)	D(LABTTKO)	D(LENF)	D(LGSYIH_SA)
1	0.718460	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.752358	91.19409	0.111711	0.000003	7.279506	0.054673	0.601641	0.680245	0.078083
3	0.768868	87.49971	0.622733	0.530795	7.334838	0.629398	0.576357	2.448426	0.357738
4	0.783879	84.58248	0.904899	2.929025	7.099585	0.859852	0.767701	2.505956	0.350506
5	0.789513	83.77798	0.894305	2.950743	7.427407	0.883220	0.826631	2.478450	0.761259
6	0.794177	83.41081	0.891283	2.959673	7.410594	1.215764	0.823253	2.458892	0.829731
7	0.796366	83.32914	0.901255	3.058349	7.371979	1.235080	0.830202	2.448643	0.825357
8	0.797229	83.20036	0.904989	3.154646	7.356073	1.256515	0.849618	2.443408	0.834393
9	0.797609	83.12598	0.910852	3.154056	7.384004	1.258859	0.849108	2.456311	0.860827
10	0.798011	83.09575	0.916232	3.174848	7.388819	1.257618	0.848259	2.454978	0.863494

Bu sonuçlar da VAR modeli için Granger Nedensellik testi ve etki-tepki analizi bulgularını desteklemektedir. Kredi riski oranına (LABTKRDRSK) ilişkin varyans ayrıştırması sonuçlarına göre kredi riski oranının gelecek on dönem boyunca diğer değişkenlerden etkilendiğini söylemek mümkündür. Kredi riski oranındaki değişmelerin tamamı birinci dönemde kendisinden kaynaklanmakta iken ikinci dönemden itibaren bu değişmelerin ortalama %7' si sermaye yeterliliği oranı (LABTSYO) ile açıklanmaktadır. Benzer şekilde aktif karlılık oranı (LABTAKO_SA) dördüncü dönemden itibaren % 3 oranında, enflasyon (LENF) ise üçüncü dönemden itibaren ortalama % 2 oranında kredi riski oranındaki değişmeleri açıklayabilmektedir. Diğer her bir değişkenin etkisi de ortalama % 1 oranındadır.

İzleyen bölümde Kuveyt Türk Katılım Bankası için benzer analiz bulgularına yer verilmiştir.

8.2. Kuveyt Türk Katılım Bankası İçin Bulgular

Bu bölümde Kuveyt Türk katılım bankası için bankaya ait kredi riski oranı, aktif büyüklük, sermaye yeterliliği oranı, takipteki kredilerin oranı, aktif karlılık oranı, toplam kredi değişkenleri ile seçilen iki makroekonomik değişken enflasyon oranı ve GSYİH' ya ilişkin grafikler ile tanımlayıcı istatistiklere yer verilmekte ve durağanlık testleri bulguları, VAR modelinin nedensellik analizi, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması sonuçları sunulmaktadır.

Kuveyt Türk katılım bankası için kredi riski oranı (KTKRDRSK), aktif büyüklük (KTAB), sermaye yeterliliği oranı (KTSYO), takipteki kredilerin oranı (KTTKO), aktif karlılık oranı (KTAKO), toplam krediler (KTTK), enflasyon oranı (ENF) ve gayri safi yurt içi hasıla (GSYIH) değişkenlerine ilişkin grafikler Şekil 4' de gösterilmektedir.

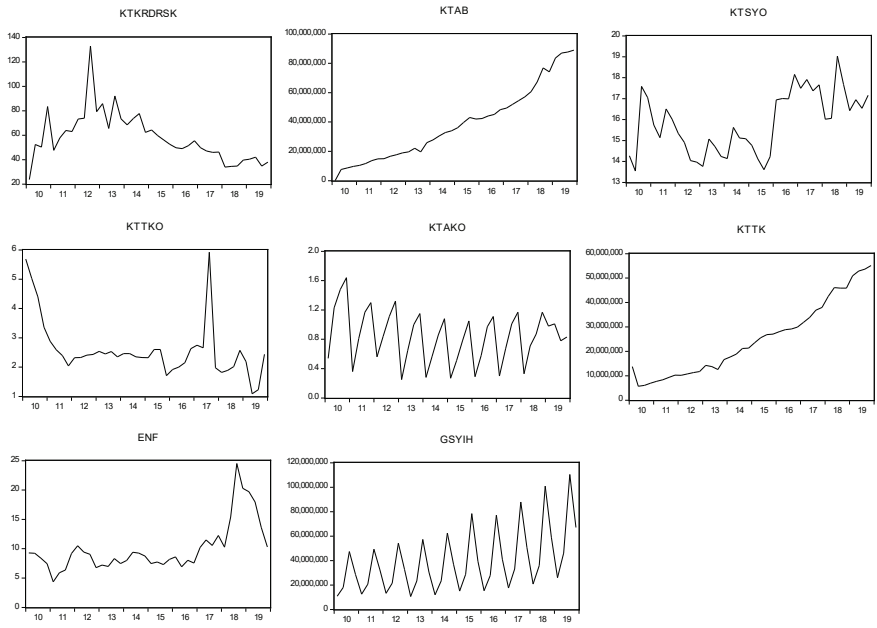

Şekil 4: Kuveyt Türk Katılım Bankası Orijinal Değişkenlerin Grafikleri

Şekil 4' de Kuveyt Türk Katılım Bankası' na ait değişkenlerin grafikleri verilmektedir. Bankaya ait aktif büyüklük (KTAB) ve toplam krediler (KTTK) değişkenlerinin incelenen dönem içinde çok benzer eğilim gösterdiği görülmektedir. Aktif karlılık oranı (KTAKO) ve GSYİH (GSYIH) değişkenleri ise görüldüğü üzere mevsimsel dalgalanmaların etkisi altındadır. Bu nedenle Tramo-Seats metodu ile KTAKO ve GSYIH değişkenleri mevsimsel olarak düzeltilmiştir. Tüm değişkenler logaritmik dönüşümlü olarak analize dahil edilmiştir. Dönüşümlü değişkenlere ilişkin grafikler de Şekil 5' de verilmektedir.

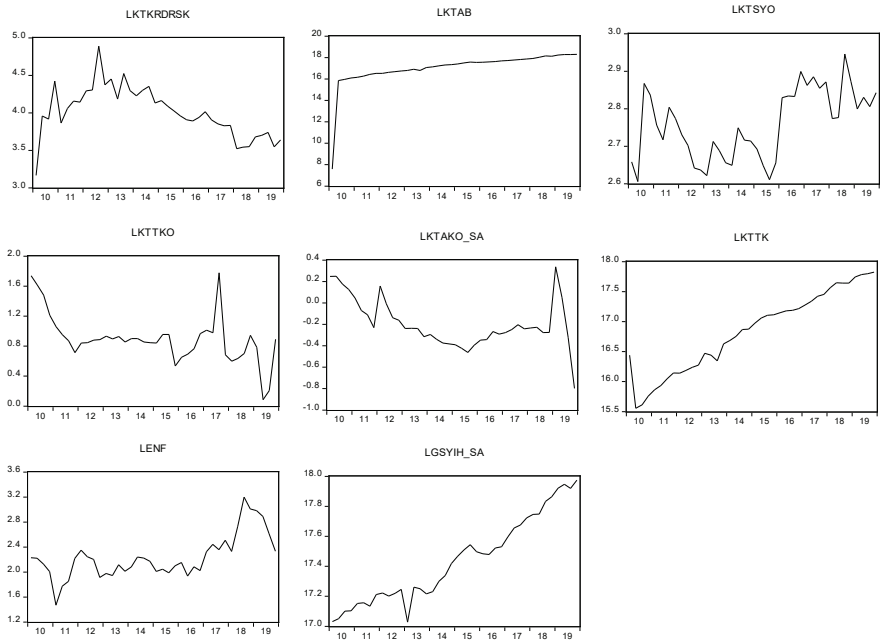

Şekil 5: Kuveyt Türk Katılım Bankası Logaritmik Değişkenlerin Grafikleri

Şekil 5' de mevsimsel düzeltilmiş logaritmik aktif karlılık oranı (LKTAKO_SA) ve gayri safi yurt içi hasıla (LGSYIH_SA) ile logaritmik dönüşümlü diğer tüm değişkenlerin grafikleri görülmektedir. Söz konusu dönüşümlü değişkenler analize dahil edilmiştir. Kuveyt Türk Katılım Bankası Orijinal değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri ise Tablo 10' da verilmektedir.

Tablo 10: Tanımlayıcı İstatistikler (Kuveyt Türk Katılım Bankası)

	KTKRDRSK	KTAB	KTSYO	KTTKO	KTAKO	KTTK	ENF	GSYIH
Ortalama	58.13750	38440632	15.85050	2.595750	0.840000	25020083	9.993167	39397315
Medyan	53.97500	35048578	15.88000	2.420000	0.850000	22423711	8.903333	32577942
Maksimum	132.9700	89012678	19.03000	5.920000	1.640000	55120602	24.52000	1.10E+08
Minimum	23.72000	1989.000	13.54000	1.090000	0.250000	5702106.	4.350000	10621931
Std. Sap.	20.19033	25122161	1.476156	1.004096	0.358530	15108359	4.192951	25285701
Çarpıklık	1.269192	0.560069	0.126824	2.007059	-0.005304	0.544544	1.855530	1.098648
Basıklık	5.932191	2.291937	1.899452	6.997667	2.264590	2.096446	6.121634	3.576637
Jarque-Bera	25.06856	2.926772	2.125904	53.49081	0.901568	3.337535	39.19429	8.601030
Olasılık	0.000004	0.231451	0.345435	0.000000	0.637128	0.188479	0.000000	0.013562

Tablo 10, Kuveyt Türk Katılım Bankası değişkenlerine ilişkin ortalama, medyan, standart sapma gibi istatistikler ile minimum, maksimum, çarpıklık ve basıklık değerleri görülmektedir.

VAR modeline ilişkin etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması analizleri öncesi değişkenlerin durağanlık kontrolü amacıyla Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) durağanlık testleri kullanılmış ve sonuçları Tablo 11' de özetlenmiştir.

Tablo 11: Durağanlık Testleri Sonuçları (Kuveyt Türk Katılım Bankası)

Değişken	**ADF (Düzey Değerleri)**	**ADF (1.Fark)**	**PP (Düzey Değerleri)**	**PP (1.Fark)**	**KPSS (Düzey Değerleri)**	**KPSS (1.Fark)**
	-1.2523 (0.6414)	-6.341488* (0.0000)	-3.33943** (0.0197)	-12.16072* (0.0000)	0.408042	0.326921*
	-2.8679 (0.1840)	-6.464503* (0.0000)	-5.73029* (0.0002)	-13.54360* (0.0000)	0.191227	0.500000
LKTKRDRSK	-0.223185 (0.5992)	-11.32068* (0.0000)	0.15217 (0.7247)	-12.28347* (0.0000)		
	-1.961741 (0.3018)	-126.8996* (0.0001)	-8.629473* (0.0000)	-126.8996* (0.0001)	0.784496	0.354639**
	-82.62936* (0.0000)	-124.5708* (0.0000)	-47.10945* (0.0000)	-124.5708* (0.0000)	0.161490	0.134488**
LKTAB	5.819389 (1.0000)	-2.09439** (0.0364)	0.734872 (0.8693)	-2.09439 (0.0364)**		
	-2.69665*** (0.0837)	-7.058944* (0.0000)	-2.69665*** (0.0837)	-8.54106* (0.0000)	0.473353*	0.195259*
	-3.146003 (0.1103)	-6.976404* (0.0000)	-3.146003 (0.1103)	-8.23917* (0.0000)	0.126192**	0.191678**
LKTSYO	0.312264 (0.7710)	-7.105340* (0.0000)	0.966686 (0.9085)	-8.44287* (0.0000)		
	-3.940267* (0.0042)	-5.784378* (0.0000)	-3.872775* (0.0050)	-8.777131* (0.0000)	0.498060*	0.333315*
	-4.13321** (0.0122)	-5.745248* (0.0002)	-3.951741** (0.0190)	-9.368508* (0.0000)	0.106852*	0.183935*
LKTTKO	-1.62943*** (0.0966)	-5.759078* (0.0000)	-1.64801*** (0.0932)	-8.325649* (0.0000)		
	-2.597797 (0.1022)	-4.42685* (0.0012)	-1.503448 (0.5214)	-4.89539* (0.0003)	0.463274	0.151327*
	-3.028214 (0.1382)	-4.60889* (0.0039)	-2.294303 (0.4270)	-4.75589* (0.0025)	0.207644	0.142751**
LKTAKO_SA	-0.916531 (0.3131)	-4.34263* (0.0001)	-0.698772 (0.4077)	-4.81896* (0.0000)		
	-1.683053 (0.4313)	-7.58876* (0.0000)	-0.047323 (0.9481)	-19.67704* (0.0001)	0.754817	0.186539*
	-9.604167* (0.0000)	-7.84443* (0.0000)	-7.722654* (0.0000)	-22.30941* (0.0000)	0.112735*	0.116125*
LKTTK	5.194387 (1.0000)	-1.308902 (0.1724)	1.438624 (0.9603)	-8.365360* (0.0000)		
	-1.83084 (0.3606)	-5.73423* (0.000)	-1.83084 (0.3606)	-5.72625* (0.000)	0.542257*	0.069505*
	-2.68921 (0.2463)	-5.64194* (0.000)	-2.85489 (0.1876)	-5.63180* (0.000)	0.144417**	0.065388*
LENF	-0.19456 (0.6097)	-5.81611* (0.000)	-0.19679 (0.6089)	-5.81013* (0.000)		

	0.37295 (0.9791)	-9.03654* (0.000)	0.23706 (0.9716)	-9.41376* (0.000)	0.759678	0.106318*
	-2.84146 (0.1920)	-9.03718* (0.000)	-2.78845 (0.2099)	-9.03718* (0.000)	0.169722*	0.020929*
LGSYIH_SA	3.322111 (0.9996)	-7.46043* (0.000)	3.15012 (0.9993)	-7.33180* (0.000)		

Tablo 11'e göre LKTKRDRSK, LKTAB, LKTAKO_SA, LENF, LKTSYO, LKTTK ve LGSYIH_SA değişkenlerinin düzeyde durağan olmadığını, LKTTKO değişkeninin ise düzeyde durağan olduğunu söylemek mümkündür. Birim kök testlerine göre değişkenler aynı düzeyde durağan değildir. Tüm değişkenler durağan oldukları düzeyde VAR modeline dahil edilmiştir. Modelin uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi için kritik değerler ise Tablo 12' de verilmiştir.

Tablo 12: VAR Modeli İçin Gecikme Uzunluğu

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	256.6145	NA	1.39e-16	-13.81191	-13.46002*	-13.68909
1	318.1624	92.32195*	1.73e-16	-13.67569	-10.50865	-12.57031
2	386.9924	72.65383	2.33e-16	-13.94402	-7.961837	-11.85608
3	519.2252	80.80898	3.67e-17*	-17.73474*	-8.937408	-14.66423*

** Kriterler tarafından seçilen gecikme uzunluğudur, LR: LR test istatistiği, FPE: Nihai hata tahmin ölçütü,*

AIC: Akaike bilgi kriteri, SC: Schwarz bilgi kriteri, HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteridir.

Tablo 12, VAR modeli için en uygun gecikme uzunluğunun LR, FPE, AIC ve HQ istatistiklerine göre 3 olduğunu göstermektedir. Buna göre çalışmada incelenen dönemin çok uzun olmaması sebebiyle ve tutarlı gecikme uzunluğunun belirlenmesi amacıyla VAR modeli için 3 dönem gecikme en uygun gecikme uzunluğu olarak belirlenmiştir. VAR sisteminde söz konusu değişkenlerin nedensellik ilişkilerini belirlemek için uygulanan Granger Nedensellik Testi sonuçları ise Tablo 13' de sunulmaktadır.

Tablo 13: VAR Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi Sonuçları (Kuveyt Türk Katılım Bankası)

Bağımlı Değişken: D(ABTKRDRSK)			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p-Değeri
D(LKTAB)	11.28995	3	0.0103
D(LKTAKO_SA)	7.402584	3	0.0601
D(LKTTK)	12.36394	3	0.0062
Bağımlı Değişken: D(LKTAB)			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p-Değeri

D(LGSYIH_SA)	7.075641	3	0.0695
Bağımlı Değişken: D(LKTAKO_SA)			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p-Değeri
D(LKTKRDRSK)	8.222718	3	0.0416
D(LKTAB)	8.667375	3	0.0341
D(LGSYIH_SA)	9.217298	3	0.0265
Bağımlı Değişken: D(LKTTK)			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p-Değeri
D(LGSYIH_SA)	10.48087	3	0.0149
Bağımlı Değişken: LKTTKO			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p-Değeri
D(LKTAKO_SA)	15.86974	3	0.0012
D(LENF)	9.584871	3	0.0224

Tablo 13' de verilen kredi riskine ilişkin nedensellik testi sonuçları incelendiğinde Kuveyt Türk katılım bankası aktif büyüklük değişkeninin (LKTAB), kredi riski oranı (LKTKRDRSK) üzerinde etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir. Benzer şekilde toplam krediler (LKTTK), aktif karlılık oranı (LKTAKO_SA) değişkenleri de kredi riski oranı (LKTKRDRSK) üzerinde etkilidir.

Kuveyt Türk Katılım Bankası kredi riski oranının diğer değişkenlerde meydana gelecek bir standart sapmalık şoka tepkisi için VAR modelinin etki-tepki analizi grafikleri Şekil 6' da verilmektedir.

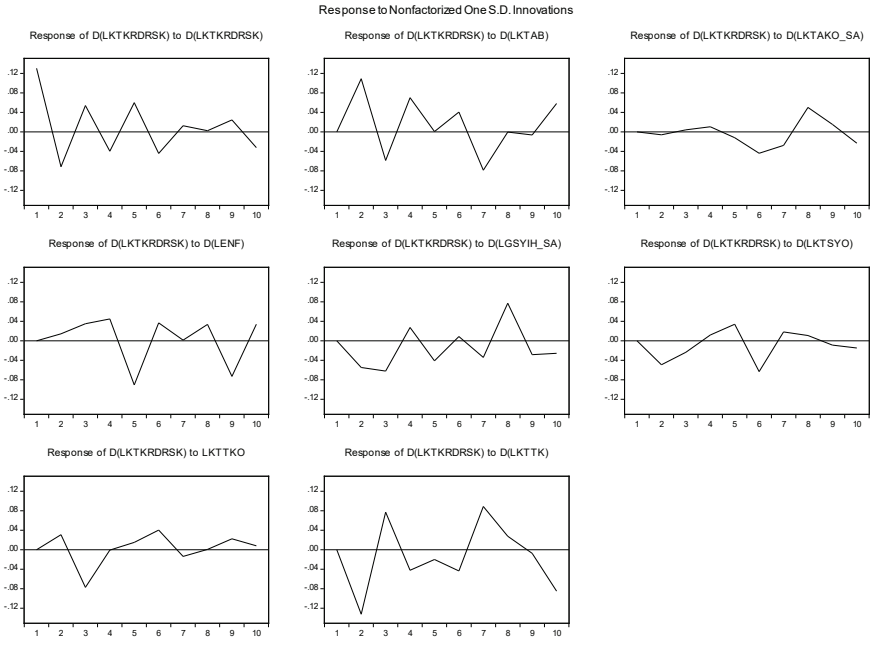

Şekil 6: Etki-Tepki Analizi (Kuveyt Türk Katılım Bankası)

Şekil 6' da Kuveyt Türk katılım bankası için kredi riski oranı değişkeninin bankaya ait ve makroekonomik diğer iki değişkene verdiği tepkilerin önemli olduğu nedensellik ilişkilerini de desteklediği görülmektedir. Kuveyt Türk katılım bankasının aktif büyüklüğündeki (LKTAB) bir standart sapmalık şokun etkisi birer dönemlik pozitif ve negatif tepkiler olarak görülmektedir. İncelenen on dönem sonunda tepki sönümlenmemektedir. Benzer biçimde aktif karlılık oranında (LKTAKO_SA) meydana gelebilecek şok ise ilk dört dönem için oldukça düşük etkiye sahip iken sonraki üç dönem etki negatiftir. Sekizinci ve dokuzuncu dönemler pozitif olan etki onuncu dönemde pozitif olarak devam etmekte olup sönümlenmemektedir. Toplam kredilerde (LKTTK) meydana gelebilecek bir standart sapmalık şokun ise kredi riski oranını (LKTKRDRSK) önemli derecede etkilediği de grafikten görülmektedir. Etkiler negatif ve pozitif yönde olabilmekte ve uzun dönemde devam etmektedir. Makroekonomik değişkenlerde meydana gelecek şoklar ise kredi riski oranını etkilemektedir. Enflasyon (LENF) şokları ilk dört dönem pozitif beşinci dönemde negatif etkiye sahipken altıncı dönemin sonu, yedinci dönem ve sekizinci dönem etkisinin pozitif olduğu görülmektedir. Dokuzuncu dönem negatif olarak başlayan etkisi pozitif biçimde devam etmekte ve sönümlenmemektedir. GSYIH' nın (LGSYIH_SA) etkisi de enflasyonun etkisinin pozitif olduğu dönemler için negatif, negatif olduğu dönemler için pozitif olarak görülmektedir. Benzer ilişkiler için kredi riski oranı (LKTKRDRSK) değişkenine ait varyans ayrıştırması bulguları da Tablo 14' de verilmektedir.

Tablo 14: Varyans Ayrıştırması Sonuçları (Kuveyt Türk Katılım Bankası)

DÖNEM	STD.HATA	D(LKTKRDRSK)	D(LKTAB)	D(LKTAKO_SA)	D(LENF)	D(LGSYIH_SA)	D(LKTSYO)	LKTTKO	D(LKTTK)
1	0.130464	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.167790	71.58162	2.057442	0.158561	0.688749	0.088128	7.402998	0.581249	17.44125
3	0.195150	52.96193	1.617124	2.189469	1.864351	13.15852	6.091960	4.839047	17.27760
4	0.212482	48.48616	2.961916	2.236588	9.099446	12.31162	5.142326	4.090739	15.67120
5	0.246371	42.29272	3.066730	3.026213	18.91069	13.17602	4.542748	3.143495	11.84139
6	0.263236	37.19259	5.345882	4.356644	16.64610	15.63215	6.272845	3.409001	11.14479
7	0.274336	34.58996	5.099250	4.013021	15.39693	18.09400	6.438752	3.166979	13.20111
8	0.290095	31.00338	4.605304	5.620839	17.10151	20.87413	5.901057	2.834539	12.05924
9	0.304387	29.02306	4.245509	5.125365	23.29153	19.22946	5.371168	2.744446	10.96946
10	0.310835	28.44562	4.071460	5.130580	23.04249	18.47175	5.591465	2.633771	12.61286

Tablo 14' de Kuveyt Türk katılım bankasına ilişkin varyans ayrıştırması sonuçları incelendiğinde 2. dönem için kredi riski oranındaki değişmelerin yaklaşık %72' si kendisindeki değişmelerle, %17' si toplam kredilerdeki, %7' si sermaye yeterlilik oranındaki, %2' si aktif büyüklükteki değişmelerle açıklanmaktadır. Benzer şekilde altıncı dönemde kredi riski oranındaki değişmeler %37' si kendisinden, %17' si enflasyondan, %15' i GSYIH' dan, %11' i toplam kredilerden, %5' i aktif büyüklük, %4' ü aktif karlılık oranından kaynaklanmaktadır. Onuncu dönemde ise kredi riski oranındaki değişmelerin %28' i kendisiyle, %23' ü enflasyon, %18' i GSYIH, %12' si toplam krediler, %6' sı sermaye yeterlilik oranı, %5' i aktif karlılık oranı, %4' ü aktif büyüklük ve %3' ü de takipteki kredi oranı ile açıklanabilmektedir. Bu sonuçlar da Kuveyt Türk katılım bankasının etki-tepki analizi sonuçlarını destekler nitelikte olup tüm değişkenlerin kredi riski oranı üzerindeki etkisi görülmektedir.

İzleyen bölümde Türkiye Finans katılım bankası için kredi riski oranı ile diğer bankaya ait değişkenler ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler değerlendirilmektedir.

8.3. Türkiye Finans Katılım Bankası İçin Bulgular

Bu bölümde Türkiye Finans katılım bankası için bankaya ait kredi riski oranı, aktif büyüklük, sermaye yeterliliği oranı, takipteki kredilerin oranı, aktif karlılık oranı, toplam kredi değişkenleri ile diğer iki makroekonomik değişken olarak seçilen enflasyon oranı ve GSYİH' ya ilişkin grafikler ve tanımlayıcı istatistikler verilmektedir. Ayrıca değişkenlere ilişkin durağanlık testleri sonuçlarına, VAR modelinin nedensellik analizi, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması bulgularına yer verilmektedir.

Türkiye Finans katılım bankası için kredi riski oranı (TFKRDRSK), aktif büyüklük (TFAB), sermaye yeterliliği oranı (TFSYO), takipteki kredilerin oranı (TFTKO), aktif karlılık oranı (TFAKO), toplam krediler (TFTK), enflasyon oranı (ENF) ve gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) değişkenlerine ilişkin grafikler Şekil 7' de gösterilmektedir.

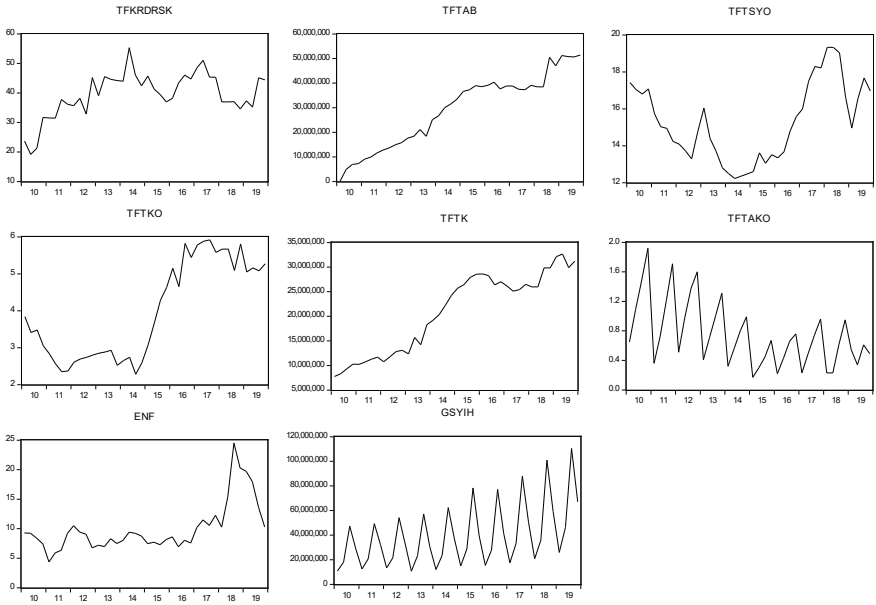

Şekil 7: Türkiye Finans Katılım Bankasına ait Orijinal Değişkenlerin Grafikleri

Şekil 7' de Türkiye Finans Katılım Bankası' na ait değişkenlerin grafikleri görülmektedir. Kredi bankaya ait aktif büyüklük (TFAB) ve toplam krediler (TFTK) değişkenlerinin incelenen dönem içinde doğrusal artan şekilde çok benzer eğilim gösterdiği görülmektedir. Bankaya ilişkin aktif karlılık oranı (TFAKO) ve GSYİH (GSYIH) değişkenleri ise görüldüğü üzere mevsimsel dalgalanmaların etkisi altındadır. Bu nedenle Tramo-Seats metodu ile TFAKO ve GSYIH değişkenleri mevsimsel olarak düzeltilmiştir. Sermaye yeterlilik oranı (TFSYO) ve takipteki kredilerin oranının (TFTKO) ise incelenen dönem için özellikle son beş dönemde artma eğilimi benzerdir. Tüm değişkenler logaritmik dönüşümlü olarak analize dahil edilmiştir. Dönüşümlü değişkenlere ilişkin grafikler de Şekil 8' de verilmektedir.

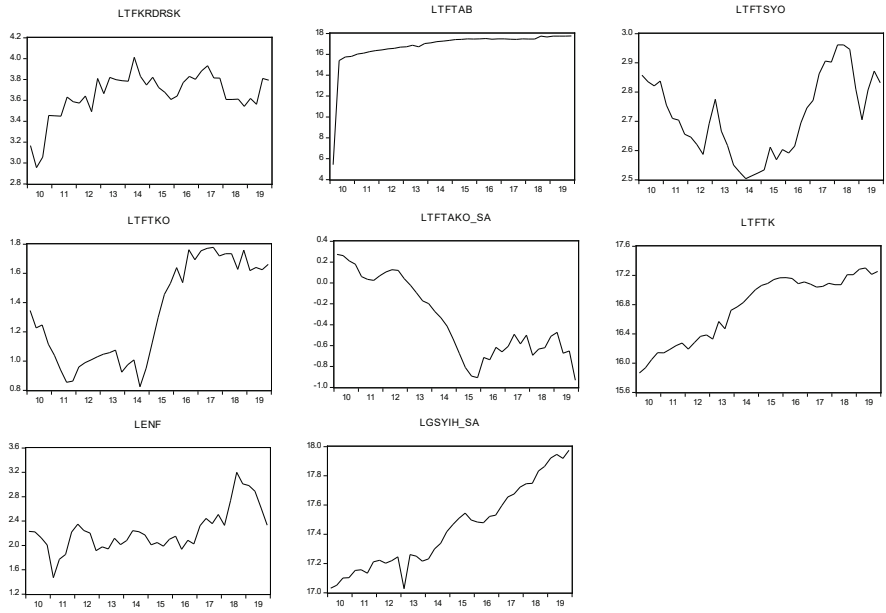

Şekil 8: Türkiye Finans Katılım Bankası Logaritmik Dönüşümlü Değişkenlerin Grafiği

Şekil 8' de Türkiye Finans katılım bankasına ait mevsimsel düzeltilmiş logaritmik aktif karlılık oranı (LTFAKO_SA) ve gayri safi yurt içi hasıla (LGSYIH_SA) ile logaritmik dönüşümlü diğer tüm değişkenlerin grafikleri görülmektedir. Analize söz konusu dönüşümlü değişkenler dahil edilmiştir. Türkiye finans katılım bankası orijinal değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri ise Tablo 15' de verilmektedir.

Tablo 15: Tanımlayıcı İstatistikler (Türkiye Finans Bankası)

	TFKRDRSK	TFTAB	TFTAKO	TFTK	TFTKO	TFTSYO	ENF	GSYIH
Ortalama	39.49250	29194568	0.745750	20855642	3.971500	15.28225	9.993167	39397315
Medyan	39.27500	35054695	0.655000	24708836	3.575000	14.95000	8.903333	32577942
Maksimum	55.33000	51392368	1.920000	32650818	5.920000	19.33000	24.52000	1.10E+08
Minimum	19.21000	229.0000	0.170000	7757529.	2.280000	12.23000	4.350000	10621931
Std. Sap.	7.576631	14972315	0.442678	8096967.	1.320479	2.106249	4.192951	25285701
Çarpıklık	-0.703039	-0.244274	0.895126	-0.250172	0.213529	0.314264	1.855530	1.098648
Basıklık	3.662186	1.843067	3.088497	1.489694	1.365489	1.971313	6.121634	3.576637
Jarque-Bera	4.025907	2.628620	5.354718	4.218944	4.756675	2.422073	39.19429	8.601030
Olasılık	0.133594	0.268660	0.068744	0.121302	0.092705	0.297888	0.000000	0.013562

Tablo 15' de Türkiye Finans katılım bankasının incelenen değişkenlerine ilişkin ortalama, medyan, standart sapma gibi bazı temel istatistik bilgileri görülmektedir.

Türkiye Finans katılım bankasının VAR modeline ilişkin etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması analizleri sonuçları incelenmeden önce ilgili değişkenlerin durağanlık kontrolü Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) durağanlık testleri ile yapılmış ve bulgular Tablo 16' da verilmiştir.

Tablo 16: Durağanlık Testleri Sonuçları (Türkiye Finans Katılım Bankası)

Değişken	ADF (Düzey Değerleri)	**ADF (1.Fark)**	**PP (Düzey Değerleri)**	**PP (1.Fark)**	**KPSS (Düzey Değerleri)**	**KPSS (1.Fark)**
LTFKRDRSK	-2.69029*** 0.0848	-8.341199* 0.0000	-2.69029*** 0.0848	-8.170389* 0.0000	0.423665**	0.104853*
	-2.633239 0.2686	-8.634703* 0.0000	-2.484548 0.3336	-8.742305* 0.0000	0.185693**	0.063269*
	1.101746 0.9268	-8.172842* 0.0000	0.593925 0.8404	-7.988181* 0.0000		
LTFAB	-2.966622** 0.0473	-106.8558* 0.0001	-11.12218* 0.0000	-108.7239* 0.0001	0.739787	0.374323**
	-1.916278 0.6265	-108.6703* 0.0000	-23.48761* 0.0000	-149.6803* 0.0000	0.183991	0.138798**
	3.438836 0.9997	-2.621527* 0.0102	0.546270 0.8298	-67.02589* 0.0000		
LTFSYO	-1.402491 0.5712	-4.715947* 0.0005	-1.553897 0.4961	-4.668053* 0.0006	0.245626*	0.275396
	-1.888730 0.6412	-4.767714* 0.0024	-1.968391 0.5998	-4.676332* 0.0031	0.166933*	0.078117*
	-0.138790 0.6294	-4.781196* 0.0000	-0.138790 0.6294	-4.735884* 0.0000		
LTFTKO	-0.604934 0.8580	-6.231556* 0.0000	-0.873886 0.7859	-6.270756* 0.0000	0.569124*	0.197344*
	-2.478889 0.3362	-6.227109* 0.0000	-2.536601 0.3099	-6.276716* 0.0000	0.118866***	0.134987**
	0.349298 0.7810	-6.235496* 0.0000	0.202351 0.7397	-6.284482* 0.0000		
LTFAKO_SA	-1.111920 0.6997	-2.127323 0.2358	-0.984099 0.7495	-5.556883* 0.0000	0.652062*	0.088249*
	-2.663889 0.2568	-2.083390 0.5357	-1.835783 0.6679	-5.465253* 0.0004	0.134784**	0.083414*
	-0.143441 0.6269	-2.083390 0.5357	0.320023 0.7731	-5.186884* 0.0000		
LTFTK	-2.284506 0.1819	-2.409315 0.1464	-2.106095 0.2435	-7.639207* 0.0000	0.718294*	0.342255*
	-0.878691 0.9481	-8.498622* 0.0000	-1.333832 0.8643	-8.113704* 0.0000	0.168142*	0.072883*
	2.905386 0.9987	-2.19689** 0.0288	3.01364 0.9990	-6.536875* 0.0000		

LENF	-1.83084 (0.3606)	-5.73423* (0.000)	-1.83084 (0.3606)	-5.72625* (0.000)	0.542257*	0.069505*
	-2.68921 (0.2463)	-5.64194* (0.000)	-2.85489 (0.1876)	-5.63180* (0.000)	0.144417**	0.065388*
	-0.19456 (0.6097)	-5.81611* (0.000)	-0.19679 (0.6089)	-5.81013* (0.000)		
LGSYIH_SA	0.37295 (0.9791)	-9.03654* (0.000)	0.23706 (0.9716)	-9.41376* (0.000)	0.759678	0.106318*
	-2.84146 (0.1920)	-9.03718* (0.000)	-2.78845 (0.2099)	-9.03718* (0.000)	0.169722*	0.020929*
	3.322111 (0.9996)	-7.46043* (0.000)	3.15012 (0.9993)	-7.33180* (0.000)		

Tablo 16'ya göre tüm değişkenlerin düzeyde durağan olmadığını, birinci dereceden farkların birim kök testlerine göre değişkenlerin aynı düzeyde durağan olduğunu söylemek mümkündür. Değişkenlerin uzun dönemde birlikte değişimlerini incelemek üzere VECM (Vektör Hata Düzeltme) modeli tahmin edilecektir. Bu amaçla; tüm değişkenler modelin uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi için VAR başlangıç modeline durağan oldukları düzeyde dahil edilmiştir. Kritik değerler ise Tablo 17' de verilmiştir.

Tablo 17: VEC Modeli İçin Gecikme Uzunluğu

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
1	348.4453	NA	3.07e-17	-15.37542	-12.58897*	-14.39307
2	436.6839	100.1628*	1.27e-17*	-16.68562*	-11.11271	-14.72091*

** Kriterler tarafından seçilen gecikme uzunluğudur, LR: LR test istatistiği, FPE: Nihai hata tahmin ölçütü,*

AIC: Akaike bilgi kriteri, SC: Schwarz bilgi kriteri, HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteridir.

Tablo 17, VEC modeli için en uygun gecikme uzunluğunun LR, FPE, AIC ve HQ istatistiklerine göre 2 olduğunu göstermektedir. Değişkenler aynı düzeyde durağan I(1) olduğu için uzun dönemde birlikte değişimin anlamlılığı eşbütünleşme analizi ile test edilmiştir. Buna göre VEC modeli için tahmin edilen analiz sonuçları Tablo 18' de sunulmuştur.

Tablo 18: Eşbütünleşme Analizi Sonuçları (İz İstatistiği)

Eşbütünleşme rankı	Özdeğer	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	p-Değeri**
r=0 *	0.990597	376.0099	175.1715	0.0000
r≤ 1*	0.930921	208.0065	139.2753	0.0000
r≤ 2*	0.706761	111.7965	107.3466	0.0247
r≤3	0.535129	67.63291	79.34145	0.2740

Not: ***MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-Değerlerini göstermektedir.*

Tablo 18'de görüleceği üzere iz istatistiğine göre hesaplanan ilk üç istatistik, tablo kritik değerinden %5 anlamlılık düzeyinde büyük olduğu için eşbütünleşik vektör olmaması biçiminde kurulan sıfır hipotezi reddedilmektedir. Buna göre iz istatistiği %5 anlamlılık düzeyinde 3 eşbütünleşik vektör göstermektedir. Benzer şekilde maksimum özdeğer istatistiğine göre eşbütünleşme analizi sonuçları Tablo 19' da verilmektedir.

Tablo 19: Eşbütünleşme Analizi Sonuçları (Maksimum Özdeğer)

Eşbütünleşme rankı	Özdeğer	Maksimum Özdeğer	%5 Kritik Değer	p-Değeri**
r=0*	0.990597	168.0034	55.72819	0.0000
r≤ 1*	0.930921	96.21004	49.58633	0.0000
r≤ 2*	0.706761	44.16359	43.41977	0.0414
r≤ 3	0.535129	27.57583	37.16359	0.4067

Not: ***MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-Değerlerini göstermektedir.*

Tablo 19' da verilen maksimum özdeğere göre eşbütünleşme analizi sonuçları incelendiğinde hesaplanan ilk üç istatistik %5 anlamlılık düzeyine göre kritik değerlerden büyük olduğu için eşbütünleşik vektör bulunmadığı sıfır hipotezi reddedilmektedir. Maksimum özdeğer istatistiği de üç eşbütünleşik vektörün varlığını desteklemektedir. Sonuç olarak iz ve maksimum özdeğer istatistikleri üç eşbütünleşik vektör olduğunu göstermektedir. Eşbütünleşme test sonuçlarına göre değişkenler eşbütünleşiktir. Kredi riski oranı, aktif büyüklük, sermaye yeterlilik oranı, takipteki kredilerin oranı, aktif karlılık oranı, toplam krediler, enflasyon ve GSYİH değişkenleri arasında uzun dönem ilişkisi söz konusudur.

Buna göre tahmin edilen VEC sisteminde söz konusu değişkenlerin nedensellik ilişkilerini belirlemek için uygulanan Granger Nedensellik Testi sonuçları ise Tablo 20' de verilmektedir.

Tablo 20: VEC Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi Sonuçları (Türkiye Finans Katılım Bankası)

Bağımlı Değişken: D(LTFKRDRSK)			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p-Değeri
D(LENF)	4.957305	2	0.0839
D(LGSYIH_SA)	6.839353	2	0.0327
D(LTFAKO_SA)	5.831990	2	0.0542
D(LTFTK)	6.636156	2	0.0362
Bağımlı Değişken: D(LTFAB)			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p-Değeri
D(LGSYIH_SA)	12.49612	2	0.0019
Bağımlı Değişken: D(LTFAKO_SA)			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p-Değeri
D(LTFAB)	5.304920	2	0.0705
D(LTFTKO)	5.225106	2	0.0733
Bağımlı Değişken: D(LTFTK)			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p-Değeri
D(LGSYIH_SA)	14.05698	2	0.0009
Bağımlı Değişken: DLTFTKO			
Değişken	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p-Değeri
D(LTFTK)	4.856784	2	0.0882

Tablo 20’ de verilen kredi riski oranına (LTFKRDRSK) ilişkin granger nedensellik testi sonuçları incelendiğinde Türkiye Finans katılım bankasına ait toplam krediler (LTFTK), aktif karlılık oranı (LTFAKO_SA) değişkenleri ile makroekonomik değişkenlerden enflasyon (LENF) ve GSYİH (LGSYIH_SA) değişkenlerinin kredi riski oranı (LTFKRDRSK) üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Türkiye Finans Katılım Bankası kredi riski oranının diğer değişkenlerde meydana gelebilecek bir standart sapmalık şoka tepkisi için VEC modelinin etki-tepki analizi grafikleri Şekil 9’ da verilmektedir.

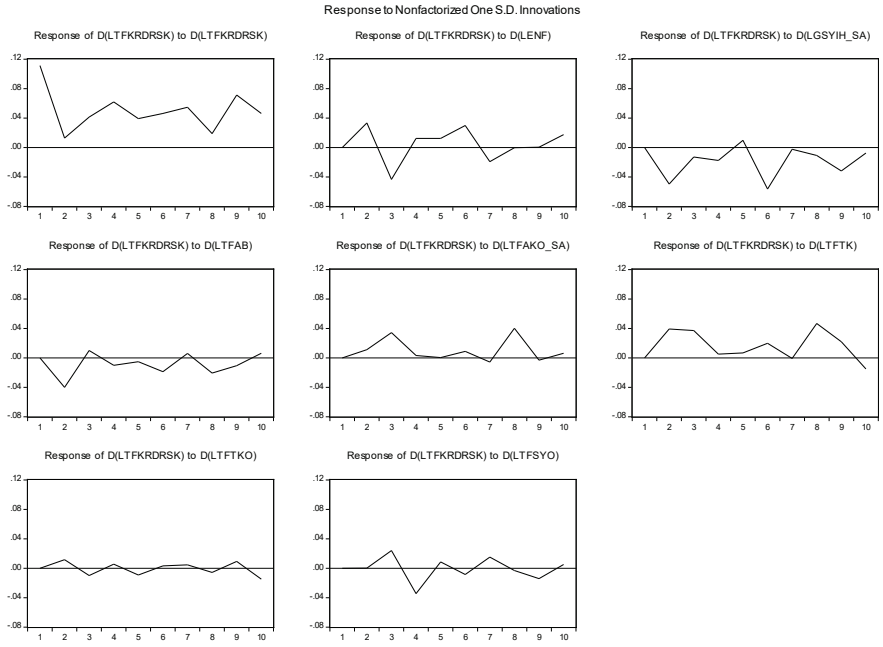

Şekil 9: Etki-Tepki Analizi (Türkiye Finans Katılım Bankası)

Şekil 9' da Türkiye Finans katılım bankası için kredi riski oranı değişkeninin bankaya ait ve makroekonomik diğer iki değişkene verdiği tepkilerin önemli olduğu nedensellik ilişkilerini de desteklediği görülmektedir. Türkiye Finans katılım bankasının kendisinin bir standart sapmalık şoka gösterdiği pozitif tepkinin dışında aktif büyüklüğündeki (LTFAB) bir standart sapmalık şokun etkisi uzun dönemde negatif iken aktif karlılık oranında (LTFAKO_SA) meydana gelebilecek şok ise uzun dönemde pozitif etkiye sahiptir. Toplam kredilerde (LTFTK) meydana gelebilecek bir standart sapmalık şokun ise kredi riski oranını (LTFKRDRSK) önemli derecede etkilediği de grafikten görülmektedir. Uzun dönemde etkisi pozitif devam etmektedir. Makroekonomik değişkenlerde meydana gelecek şoklar ise kredi riski oranını etkilemektedir. Enflasyon (LENF) şoklarının ise birbirini takip eden negatif ve pozitif etkilerin söz konusu olduğu görülmektedir. Ayrıca GSYİH' nın (LGSYIH_SA) etkisi de uzun dönemde negatiftir. Takipteki kredilerin oranı (LTFTKO) değişkenindeki bir standart sapmalık şok ise kredi riski oranı değişkeni üzerinde diğer değişkenlere göre oldukça düşük düzeyde etkilidir fakat diğer değişkenlerde olduğu gibi uzun dönemde etki sönümlenmemektedir.

Benzer ilişkiler için kredi riski oranı (LTFKRDRSK) değişkenine ait varyans ayrıştırması bulguları da Tablo 21' de verilmektedir.

Tablo 21: Varyans Ayrıştırması Sonuçları (Türkiye Finans Katılım Bankası)

DÖNEM	STD.HATA	D(LTFKRDRSK)	D(LTFAB)	D(LTFAKO_SA)	D(LENF)	D(LGSYIH_SA)	D(LTFSYO)	D(LTFTKO)	D(LTFTK)
1	0.111195	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.120961	85.16510	5.166308	5.366621	2.610690	0.451151	1.126968	0.113150	9.09E-06
3	0.145494	81.86463	3.939887	3.911018	4.968755	0.720635	1.965891	1.470959	1.158222
4	0.157630	79.47082	3.715714	3.515431	4.249355	0.618666	2.272102	3.122458	3.035459
5	0.162619	79.78343	3.738830	3.455915	4.007333	0.591550	2.261785	3.189477	2.971683
6	0.175443	71.27929	7.327306	9.456805	3.550074	0.514789	2.358292	2.858058	2.655384
7	0.187614	73.31819	7.268293	8.278197	3.104930	0.509775	2.286897	2.635621	2.598098
8	0.192408	71.18868	7.666103	7.898546	3.140765	0.779010	4.338383	2.506042	2.482475
9	0.203239	72.75554	6.877833	7.426342	2.815969	0.969849	4.172497	2.552628	2.429347
10	0.212381	71.66208	7.875169	8.140710	2.606662	1.163453	3.821636	2.482747	2.247541

Tablo 21' de Türkiye Finans katılım bankasına ilişkin varyans ayrıştırması sonuçları incelendiğinde 2. dönem için kredi riski oranındaki değişmelerin yaklaşık %85' i kendisindeki değişmelerle, %5' i aktif karlılık oranı, %5' i aktif büyüklük, yaklaşık %3' ü enflasyon ve %1' i sermaye yeterlilik oranındaki değişmelerden kaynaklanmaktadır. Onuncu dönemde ise kredi riski oranındaki değişmelerin %72' si kendisinden, %8' i aktif karlılık oranından, %8' i aktif büyüklükten, %4' ü sermaye yeterlilik oranından, %3' ü enflasyondan, %3' ü takipteki kredi oranından ve %2' si toplam kredilerden kaynaklanmaktadır. Genel olarak uzun dönemde kredi riski oranı değişkenindeki değişmeler en fazla aktif büyüklük ve aktif karlılık oranı ile açıklanabilmektedir.

9. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren üç katılım bankası Albaraka Türk, Kuveyt Türk ve Türkiye Finans katılım bankalarına ait bankaya özgü (kredi riski oranı, aktif büyüklük, sermaye yeterliliği oranı, takipteki kredilerin oranı, aktif karlılık oranı, toplam krediler) ve bazı makroekonomik değişkenlere (enflasyon, gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH)) ilişkin veriler kullanılarak kredi riski ile diğer değişkenler arasındaki ilişkiler VAR ve VEC modelleri ile incelenmiştir. Söz konusu modellerin nedensellik analizi, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması sonuçları değerlendirilmiştir. Analiz verileri 2010:I-2019:IV dönemi için üçer aylık olarak elde edilmiştir.

Albaraka Türk katılım bankasına ait değişkenler için ADF, PP ve KPSS birim kök test sonuçları değişkenlerin aynı düzeyde durağan

olmadıklarını göstermiş ve bu sebeple VAR modeli tahmini yapılmıştır. Modelin Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi sonuçlarına göre sermaye yeterlilik oranı (LABTSYO) değişkeninden kredi riski oranı (LABTKRDRSK) değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik elde edilmiştir. Albaraka Türk katılım bankası için VAR modeli etki-tepki analizi grafikleri incelendiğinde tüm değişkenlerde meydana gelebilecek bir standart sapmalık şoka kredi riski oranı (LABTKRDRSK) nın tepkisi değerlendirilmiştir. Kendi değişkeni dışında kredi riski oranının kısa dönemde diğer değişkenlerin şoklarına duyarlı olduğu, uzun dönemde şoklara tepkisinin sönümlendiği görülmüştür. Benzer ilişkiler için kredi riski oranı (LABTKRDRSK) değişkenine ait varyans ayrıştırması bulgularına göre ise değişkenin on dönem boyunca diğer değişkenlerden etkilendiğini söylemek mümkündür. İkinci dönemde kredi riski oranındaki değişmelerin yaklaşık %91'i kendisinden kaynaklanırken, %7'i ise sermaye yeterlilik oranı ile açıklanmaktadır. Dördüncü dönemden itibaren aktif karlılık oranının (LABTAKO_SA) %3 oranında, enflasyon değişkeninin (LENF) ise üçüncü dönemden itibaren ortalama %2 oranında kredi riski oranındaki değişmelerde etkili olduğu görülmektedir.

Kuveyt Türk katılım bankası değişkenleri için de ADF, PP ve KPSS birik kök test sonuçları ile değişkenlerin aynı düzeyde durağan olmadıkları belirlenmiştir. Buna göre VAR modeli tahmin edilmiş ve modelin Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi bulguları elde edilmiştir. Sonuçlar, aktif büyüklük değişkeninin (LKTAB), toplam kredilerin (LKTTK) ve aktif karlılık oranının (LKTAKO_SA) kredi riski oranı (LKTKRDRSK) üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. VAR modelinin Kuveyt Türk katılım bankası için etki-tepki analizi grafiklerinden Kuveyt Türk katılım bankası aktif büyüklüğündeki (LKTAB) bir standart sapmalık şokun etkisi birer dönemlik pozitif ve negatif tepkiler olarak görülmektedir. Benzer biçimde aktif karlılık oranında (LKTAKO_SA) meydana gelebilecek şok ise ilk dört dönem için oldukça düşük etkiye sahip iken sonraki üç dönem etki negatiftir. Sekizinci ve dokuzuncu dönemler pozitif olan etki onuncu dönemde pozitif olarak devam etmekte ve sönümlenmemektedir. Toplam kredilerde (LKTTK) meydana gelebilecek bir standart sapmalık şokun ise kredi riski oranını (LKTKRDRSK) önemli derecede etkilediği, etkilerin negatif ve pozitif yönde olabildiği ve uzun dönemde devam ettiği görülmektedir. Kuveyt Türk katılım bankası VAR modelinin varyans ayrıştırması sonuçları ise ikinci dönem için kredi riski oranındaki (LKTKRDRSK) değişmelerin %72'si kendisindeki değişmelerle, %17'si toplam kredilerdeki (LKTTK), %7'si sermaye yeterlilik oranındaki (LKTSYO), %2'si aktif büyüklükteki (LKTAB) değişmelerle açıklanmaktadır. Onuncu dönemde ise kredi riski oranındaki (LKTKRDRSK) değişmelerin %28'i kendisiyle, %23'ü enflasyon

(LENF), %18'i GSYİH (LGSYIH), %12'si toplam krediler (LKTTK), %6'sı sermaye yeterlilik oranı (LKTSYO), %5'i aktif karlılık oranı (LKTAKO_SA), %4'ü aktif büyüklük (LKTAB) ve %3'ü de takipteki kredi oranı (LKTTKO) ile açıklanabilmektedir.

Türkiye Finans katılım bankasına ait değişkenler için ADF, PP ve KPSS birim kök testi sonuçları ise tüm değişkenlerin birinci dereceden aynı düzeyde durağan I(1) olduğunu desteklemektedir. Bu nedenle değişkenlerin uzun dönemde birlikte değişimleri VEC modeli ile tahmin edilmiştir. Eşbütünleşme analizi sonuçları iz ve maksimum öz değer istatistikleri üç eşbütünleşik vektör olduğunu göstermiştir. Buna göre, Türkiye Finans katılım bankasının kredi riski oranı, aktif büyüklük, sermaye yeterlilik oranı, takipteki kredilerin oranı, aktif karlılık oranı, toplam krediler, enflasyon ve GSYİH değişkenleri arasında uzun dönem ilişkisi söz konusudur. VEC modeli Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi sonuçları ise toplam krediler (LTFTK), aktif karlılık oranı (LTFAKO_SA) değişkenleri ile makroekonomik değişkenlerden enflasyon (LENF) ve GSYİH (LGSYIH_SA) değişkenlerinin kredi riski oranı (LTFKRDRSK) üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. VEC modelinin etki-tepki analizi sonuçları ise aktif büyüklükteki (LTFAB) bir standart sapmalık şokun kredi riski oranı (LTFKRDRSK) üzerindeki uzun dönem etkisi negatifken aktif karlılık oranındaki (LTFAKO_SA) bir standart sapmalık şok ise uzun dönemde pozitif etkiye sahiptir. Toplam kredilerde (LTFTK) meydana gelebilecek bir standart sapmalık şokun kredi riski oranı (LTFKRDRSK) üzerindeki etkisinin de önemli olduğu ve pozitif etkisinin uzun dönemde devam ettiği görülmektedir. Enflasyon (LENF) da meydana gelebilecek bir standart sapmalık şokların ise birbirini takip eden negatif ve pozitif etkilerin söz konusu olduğu görülmektedir. Ayrıca GSYİH'nın (LGSYIH_SA) etkisinin de uzun dönemde negatif olduğu etki-tepki grafiğinden söylenebilmektedir. Takipteki kredilerin oranı (LTFTKO) değişkenindeki şokun etkisi ise diğer değişkenlere göre oldukça düşük düzeydedir ve tüm değişkenlerin etkisi uzun dönemde sönümlenmemektedir. Türkiye Finans katılım bankasının varyans ayrıştırması bulguları ise onuncu dönemde kredi riski oranındaki (LTFKRDRSK) değişmelerin yaklaşık %72'sinin kendisindeki değişmelerle, %8'inin aktif karlılık oranı (LTFAKO_SA), %8'i aktif büyüklük (LTFAB), %4'ü sermaye yeterlilik oranı (LTFSYO), %3 ü enflasyon (LENF), %3'ü takipteki kredi oranı (LTFTKO) ve %2'si toplam krediler (LTFTK) ile açıklandığı görülmektedir.

Genel olarak üç bankanın da varyans ayrıştırması bulgularından, kredi riski oranındaki değişimlerin yaklaşık % 70' den fazlasının kendi değişimlerinden kaynaklandığını geri kalan bölümünün ise ağırlıklı olarak aktif karlılık, sermaye yeterlilik oranı, toplam krediler ve aktif büyüklük değişkenlerinin etkili olduğu görülmektedir. Sonuçlara göre bankaların

kredi riski Albaraka Türk bankasında kısa dönemde diğer değişkenlerin şoklarına duyarlı iken, bu etkinin uzun dönemde sönümlendiği, Kuveyt Türk ve Türkiye Finans bankası için kredi riskinin uzun dönemde de değişken şoklarının etkisi altında olduğu görülmektedir. Literatürdeki çalışmalarda da benzer biçimde kredi riskinin uzun dönemde etkili olduğu ve genel olarak bir kriz dönemi olmadığı sürece, bankanın kredi artış ve azalış oranlarından etkilendiği yönünde bulgular görülmektedir. Katılım bankalarının en büyük avantajı diğer bankalara göre risk yönetiminde temel aldığı risk paylaşımıdır. Risk paylaşımı bankadan kredi alan açısından güven verdiği için hem risk alma oranı hem de katılım bankası müşterisi olma oranını yükseltmekte ve katılım bankacılık sisteminin daha da yaygınlaşması ve gelişmesi öngörülmektedir. Bu anlamda risk yönetimi katılım bankacılık sisteminde önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Abedifar, P., Molyneux, P. and Tarazi, A., (2013). *"Risk in Islamic banking"*. Rev. Financ. (17), pp. 2035–2096.

Abedifar, P., Hasan, I. and Tarazi. A. (2014). *"Finance-Growth Nexus and Dual Banking System: Relative Importance of Islamic Banks."* Working Papers hal-01065676, HAL.

Abduh, M., Omar, M. A. and Duasa. J. (2011). *"The Impact of Crisis and Macroeconomic Variables Towards Islamic Banking Deposits."* American Journal of Applied Sciences, 8 (12), pp.1413–1418.

Ahmad, E., Khan, D., Akbar, N., Shoaib, M., and Ullah, K., (2013). *"Pakistan's Islamic Banks Risk Management Practices"*. European Journal of Banking and Finance, (10), pp. 113–124.

Ahmed, H. and Khan, T. (2007). *"Risk Management in Islamic Banking. In Handbook of Islamic Banking"*. Edited by M. Kabir Hassan and Mervyn K. Lewis. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, pp. 144–158.

Ali, A., Zulkhibri, M., and Kishwar, T. (2019). *"Credit Risk, Bank Performance and Islamic Banking: Evidence from Pakistan"*. In M. Zulkhibri & T. A. Abdul Manap (Eds.), Islamic Finance, Risk-Sharing and Macroeconomic Stability. pp. 171–189.

Alawode, A. A. (2015). *"Islamic Finance"*. Retrieved June 28, 2018, from http://www.worldbank.org/en/topic/financialsector/brief/islamic-finance.

Al-Tamimi, H., A. Hassan, A. and Al-Mazrooei, F. M. (2007). *"Banks' Risk Management: A Comparison Study of Uae National and Foreign Banks"*. The Journal of Risk Finance (8). pp. 394–409.

Abu Hussain, H. and Al-Ajmi, J. (2012). *"Risk management practices of conventional and Islamic banks in Bahrain"*. The Journal of Risk Finance (13), pp. 215–239.

Akkizidis, I., and Khandelwal, S. K. (2008). *"Credit Risks in Islamic Finance"*. In I. Akkizidis & S. K. Khandelwal (Eds.), Financial Risk Management for Islamic Banking and Finance London: Palgrave Macmillan UK. pp. 109–147.

Baele, L., Farooq, M. and Ongena, S., (2014). *"Of religion and redemption: evidence from default on Islamic loans"*. J. Bank. Financ. (44), pp. 141–159.

Bozkurt, H. (2007). Zaman Serileri Analizi, Bursa, Ekin Kitapevi.

Chen, H., and Lin, K. (2016). *"How Do Banks Make the Tradeoffs Among Risks? The Role of Corporate Governance"*. Journal of Banking and Finance, (72), pp. 39- 69.

Çetinkaya, H. (2018). "Katılım Bankacılığında Risk Yönetimi: Batı Akdeniz Bölgesinde Ampirik Bir Araştırma", Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Ebrahim, M. A. (2011), *"Risk Management in Islamic Financial Institutions",* The University of Manchester Manchester Business School, Student registration number: 7396184.

Eid, W.K., and Asutay, M. (2016). "*Mapping the risk sand risk management practices in Islamic banking"*. New York, NY: John Wiley & Sons.

El-Hawary, D., Grais, W., and Iqbal, Z., (2007). *"Diversity in the regulation of Islamic financial institutions".* Q. Rev. Econ. Finance (46), pp. 778–800.

Errico, M. L., and Farahbaksh, M. M., (1998). *"Islamic Banking: Issues in Prudential Regulations and Supervision".* International Monetary Fund.

Furash, E. E. (1994). *"Payments system under siege American Bankers Association ABA*". Banking Journal, 86(6), pp. 55-67.

Gheeraert, L., and Weill. L. (2015). *"Does Islamic Banking Development Favor Macroeconomic Efficiency? Evidence on the Islamic Finance-Growth Nexus."* Economic Modelling, (47), pp. 32–9.

Granger, C. W. J. (1981). 'Some Properties of Time Series Data and their Use in Econometric Model Specification', Journal of Econometrics, Vol. 16, pp. 121-30.

Gujarati, D.N. (2004). Basic Econometrics. 4th Edition, McGraw-Hill Companies.

Gujarati, D.N. (2011) Econometrics by Example, 1st Edition, Palgrave Macmillan.

Hassan, A. (2009). *"Risk Management Practices of Islamic Banks of Brunei Darussalam".* The Journal of Risk Finance (10): pp. 23–37.

Hassan, M. K., Khan, A., and Paltrinieri, A. (2019). *"Liquidity risk, credit risk and stability in Islamic and conventional banks".* Research in International Business and Finance, (48). pp. 17–31.

Hull, J. (2015). *"Risk management and financial institutions (Fourth Edition)".* Hoboken: Wiley.

IFSB. (2019). Guiding principles of risk management forinstitutions (other than insurance institutions) offering only Islamic financial services. www.ifsb.org.: Islamic Financial Services Board.

Iqbal, Z. and Mirakhor, A. (2011). *"An Introduction to Islamic Finance Theory and Practice"*. Singapore: Wiley.

Johansen, S. (1995). *Likelihood-Based Inference in Cointegrated Vector Autoregressive Models*. Oxford: Clarendon Press.

Kalu, E. O., Shieler, B., and Amu, C. U. (2018). *"Credit Risk Management and Financial Performance of Microfinance Institutions in Kampala,*

Uganda". Independent Journal of Management and Production, 9(1), pp. 153-169.

Kavcıoğlu, Ş., (2011), *"Ticari Bankacılıkta Kredi Riskinin Ve Kredi Riski Ölçüm Modellerinin Değerlendirilmesi",* Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 3, (5), ss.16-17.

Khalid, S. and Amjad, S. (2012). *"Risk management practices in Islamic banks of Pakistan"*. The Journal of Risk Finance, 13(2), pp.148–159.

Khan, T. and Ahmed, H. (2001). *"Risk Management: An Analysis of Issues in Islamic Financial Industry",* Jeddah: Occasional Paper 5 ed Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank.

Lebdaoui, H. and Wild. J. (2016). *"Islamic Banking Presence and Economic Growth in Southeast Asia."* International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management. 9, (3), pp.1–27.

Maierbrugger, A. (2018), January 30). *"Islamic finance assets seen at $3.8tn by 2022"*. Retrieved June (13), 2020, from https://gulf-times.com/story/579940.

MacKinnon, J.G., A.A. Haug and L. Michelis (1999). "Numerical distribution functions of likelihood ratio tests for cointegration". Journal of Applied Econometrics (14), pp. 563-577.

MacKinnon, J. G. (1996), *"Numerical distribution functions for unit root and cointegration tests,"* Journal of Applied Econometrics, (11), pp. 601–618.

Masood, O., Suwaidi, H. A. and Priya, D. P. T. (2012). *"Credit risk management: a case differentiating Islamic and non-Islamic banks in UAE".* Qualitative Research in Financial Markets (4). pp.197–205.

Mohamed, T. R., Mokni, R. B. S. and Abdelghani, E., (2015). *"Risk management practiced tools in the MENA region: A comparative study between islamic and conventional banks".* International Journal of Business (20). pp. 261-279.

Özgen, F.B. ve Güloğlu, B. (2004), *"Türkiye'de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniğiyle Analizi",* METU Studies in Development, (31), 93-114.

Özgür, E. Ö. (2019). "Bankacılıkta Kredi Riski Ve Türk Bankacılık Sektörünün Kredi Riski Görünümü" Başkent Üniversitesi, Bankacılık Ve Finans Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Rahahleh, N. A., Bhatti, M. I. and Misman, F. N. (2019). *"Developments in Risk Management in Islamic"*, Journal of Risk and Financial Management, 12 (37). pp. 1-22.

Rehman, A. A. (2016). *"A Comparative Study of Risk Management Practices between Islamic and Conventional Banks in Pakistan"*. Cardiff: Thesis Submitted to the Cardiff Metropolitan University in Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy.

Rose, C. (2016). *"The Relationship between Corporate Governance Characteristics and Credit Exposure in Banks: Implications for Financial Regulation"*. European Journal of Law and Economics, 43(1), pp. 167-194.

Saba, I. (2017). *"Islamic finance – local and global status",* in Rizvi, S.A.R. and Saba, I. (Eds), Developments in Islamic Finance, Springer International Publishing, Cham, pp. 1-20.

Safiullah, M., and Shamsuddin. A. (2018). *"Risk in Islamic banking and corporate governance".* Pacific-Basin Finance Journal (47). pp. 129–149.

Shaukat, M., and Mirakhor, A. (2017). *"Islamic Finance, in the age of black swans and complexities, for a multipolar World"*. In Developments in Islamic Finance. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan. pp. 147- 176.

Schoon, N. (2016). *"Modern Islamic banking: products, processes in practice".* Chichester: John Wiley.

Sims, C. A. (1980), Macroeconomics and Reality, Econometrica (48), pp. 1–48.

Tafri, F. H., Rashidah A. R. and Normah, O. (2011). *"Empirical evidence on the risk management tools practised in Islamic and conventional banks".* Qualitative Research in Financial Markets (3), pp. 86–104.

Tarı, R. (2012). Ekonometri. (8. Baskı). Kocaeli, Umuttepe Yayınevi.

Taş, O., Tokmakçıoğlu, K., Çevikcan, G. (2016). *"Borsa İstanbul'da Pay Senedi Getirileri İle İşlem Hacmi Arasındaki İlişki".* DEÜ, SBE Dergisi, 18(1), 11-30.

Tiby, M. A. (2011). *"Islamic Finance: How to Manage Risk and İmprove Profitability".* New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Türkiye Katılım Bankalar Birliği Yayını. (2019). Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı, Yayın, 12. http://www.tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Yasayan-ve-Gelisen-Katilim-Bankaciligi.pdf. Ulaşım Tarihi:11.09.2020.

Zhu, H. (2006). *"An Empirical Comparison of Credit Spreads between the Bond Market and the Credit Default Swap Market"*. J Finan Serv Res. (29). pp.211–223.

KISATMALAR TABLOSU	
AB	Aktif Büyüklük
ABT	Albaraka Türk
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	Augmented Dickey-Fuller
AKO	Aktif Karlılık Oranı
BAE	Birleşmiş Arap Emirliği
BKK	Bakanlar Kurulu Kararı
ENF	Enflasyon Oranı (Tüfe)
EVDS	Elektronik Veri Dağıtım Sistemin
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IFSB	İslami Finansal Hizmetler Kurulu
IDB	İslam Kalkınma Bankası
KFH	Kuwait Finance House
KPSS	Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin
KRO	Kredi Riski Oranı
KT	Kuveyt Türk
NCB	National Commercial Bank
ÖFK	Özel Finans Kurumları
PP	Phillips-Perron
RMP	Risk Management Practices
SEM	Eşzamanlı Yapısal Eşitlik
SYO	Sermaye Yeterliliği Oranı
TF	Türkiye Finans
TL	Türk Lirası
TK	Toplam Krediler
TKO	Takipteki Kredilerin Oranı
TKBB	Türkiye Katılım Bankalar Birliği
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
VAR	Vektör Otoregresyon
VEC	Vektör Hata Düzeltme

Bölüm 13

ÖĞRENEN ORGANİZASYONLARIN TEMEL YETENEKLERİ

Ufuk ÜNLÜ[1]

1 Dr. T.C Cumhurbaşkanlığı, ufuk1984@hotmail.com

1. Giriş

Günümüz organizasyonları açısından en önemli konulardan biri, varlığın devamını sağlayabilmek adına verilen mücadeledir. Organizasyonlar kuruluşundan itibaren öncelikli olarak hayatta kalmayı hedeflemekte ardından endüstriyel faaliyetlere girişmektedirler. Yaşadığımız bilgi toplumu döneminde varlığın devamlılığı, teknolojik gelişmeleri yakından takip etmeye, fırsatları değerlendirmeye, büyüme kaynaklarını elde etmeye ve öğrenmeye bağlıdır. Gelecekte sağlam bir rekabet avantajı elde edecek örgütlerin, öğrenme yükümlülüğünü başarılı şekilde yerine getirenlerden oluşacağı kabul edilmektedir.

Küreselleşme sürecinden ve teknolojik gelişmelerden ziyadesiyle etkilenen örgütlerin hayatlarını sürdürebilmeleri değişime uyum sağlamalarıyla orantılıdır. Değişime uygun yapıların oluşturulmasında gerekli unsur ve önemli olan unsur beşeri sermayedir. Öğrenen organizasyon kavramı beşeri sermayeyi, bireysel gelişmeyi ve rekabet üstünlüğünü merkeze alan, öğrenmeyi öğrenmeyi bilen ve bu durumu organizasyon yaşamına en iyi şekilde uygulayan bir kavramı anlatmaktadır. Dolayısıyla öğrenen organizasyonların temelinde aktif bir öğrenme güdüsü bulunmaktadır. 1980'lerden bu yana, popüler hale gelen bu kavram, örgütsel öğrenmeyi devamlılığını sağlamak isteyen organizasyonların temel koşulu haline getirmiştir.

Öğrenen organizasyonların temel yetenekleri onları, geleneksel organizasyonlardan farklılaştırmaktadır. Bu yetenekler piyasa şartları altında önemli rekabet avantajı sağlamakta ve örgüttün pozitif sinerjisine katkıda bulunmaktadır. Bu çalışmamız içerisinde öncelikli olarak öğrenen organizasyon kavramının tanımı ve bu kavramın örgütsel alanda ne anlam ifade ettiği hakkında açıklamalar yapılacak ve devamında öğrenen organizasyonların temel yetenekleri anlatılacaktır. Literatürdeki çalışmalarda birbiri yerine kullanılan organizasyon ve örgüt kavramları bu bölüm içerisinde eşanlamlı olarak kullanılacaktır.

2. Öğrenen Organizasyon Kavramı

Bireylerin yaptığı tüm davranışlar öğrenmeyle ilgilidir. Bakmak, dokunmak, görmek ve benzeri insan davranışlarının sürekli değişim içinde olması öğrenmenin var olduğuna işarettir (Tosun, 1992:24). Öğrenme hem soyut hem de dinamik bir olgudur.

Bireyler için zorunluluk olan öğrenme gerçeği, organizasyon için de geçerlidir. Rekabet ortamında başarılı olmanın altın kuralı, devamlı bir öğrenme eğiliminde olabilmektir (Senge, 1990:44). Bu anlamda, bireysel olarak iş yapabilme ve işin gerektirdiği verimlilik ile organizasyonel etkinliğin çatışmasıyla birlikte, son otuz-kırk yıllık süreçte örgütsel araştırmalar ve uygulamalar "öğrenen örgüt dönemi" olarak adlandırılmıştır. Öğrenen

organizasyon ya da başka bir ifadeyle öğrenen örgüt kavramı ilk olarak Cangalosi ve Dill tarafından 1965 yılında ortaya atılmıştır (Crossan vd., 1999: 522).

Öğrenen organizasyon kavramının yönetim literatürüne girişi 1990 yılını bulmuştur. Peter M. Senge'nin, 1990 yılında yayınladığı "Beşinci Disiplin" isimli kitabı, anılan kavramı ayrıntılı bir şekilde açıklamakta ve öğrenen organizasyonlar için "*kişilerin gerçekten arzu ettikleri sonuçları elde etmek için kapasitelerini sürekli olarak geliştirdikleri; yeni, sınırları zorlayan düşünce şekillerinin ortaya atıldığı; insanların sürekli bir biçimde beraber öğrenmeyi öğrendikleri örgütlerdir*" tanımı yapılmaktadır (John ve John, 1994:195). Öğrenen organizasyonlar, örgüt içinde iletişim sağlayan, örgüt dışında ilişkiler kuran, yeni bilgi ve hizmetler yaratan, farkındalık yaratan amaçlara hizmet etmeyi hedefleyen çalışanlar grubu olarak görülebilir (Marquardt ve Reynolds, 1994: 377).

Öğrenen organizasyonlarla ilgili çok fazla çalışma yapılmış ve birçok araştırmacı tarafından çeşitli görüşler ortaya atılmıştır;

Slater ve Narver (1995); "*Öğrenen örgütler, üyelerin kapasitelerini müşteriler için değer üretmeye odaklayan ortak bir vizyonla yönetilir ve piyasalar, ürünler, teknolojiler, iş süreçleri ve örgüt hakkında sürekli olarak bilgi edinir, işler ve yayar*."

Crossan vd. (1999); "*Öğrenen örgüt yeniden öğrenmeyi benimseyerek (feed forward), önceden öğrenilenleri kullanmak (feedback) arasında bir bağ kurar. Öğrenen örgütlerde stratejik yenilenme sağlanır.*"

Marquardt (2011); "*Öğrenen örgütler, sürekli kendini geliştirme ve istihdam edilebilirliği destekleyen bir organizasyon sistemi aracılığıyla bireysel öğrenmeyi devamlı olarak teşvik eder, destekler, hızlandırır ve ödüllendirir*."

Edmondson ve Moingeon (1998); "*Öğrenen örgütleri oluşturmanın temel bileşeni, örgütsel öğrenmeyi sağlamak ve bireylerin kendi düşünme süreçlerini yansıtmasına ve geliştirmesine imkân vermektir*."

Senge tarafından yönetim literatürüne kazandırılan öğrenen organizasyon kavramı, beşeri sermayenin ve yetişmiş insanın önemini ortaya koymaktadır. Bu nedenle söz konusu kavram hem örgütsel hem de bireysel öğrenmeye atıf yapar. Bu kavram örgüt açısından vizyonlar, sinerjiler, bilgi aktarımı, öğrenme sezgileri ile ilgili; çalışanlar düzeyinde ise anlama, bilgi düzeyi ve becerilerle alakalıdır. Hem örgüt hem birey açısından öğrenme, mevcut durumdan yeni fikirler oluşturmayı ve var olan yeni bilgilerin farkına varmayı içermektedir (Gürkan, 2007: 121). Bu nedenle hızla değişen teknoloji ve küresel ticaretin yaygınlaşması, rekabet düzeyinin yüksekliği, örgütlerde verimliliğin, eğitiminin ve öğrenmenin süreklilik arz etmesini

gerektirmektedir. Bu kapsamda günümüz organizasyonlarının, varlıklarını sürdürebilmek, rekabet avantajı sağlayabilmek ve pazarda kalabilmek adına öğrenen örgüt olmaları kaçınılmaz bir sondur (Barutçugil, 2002: 52).

Günümüz örgütleri çevredeki rekabetçi avantajları elde edebilmek adına aynı çevredeki rakip örgütlerden daha hızlı öğrenmek zorundadırlar. Zira bir örgüte fayda sağlayan ve onu diğerlerinden farklılaştıran bilgiyi kullanabilme yeteneğidir. Drucker'in deyimiyle bilgi işin oksijenidir ve oksijenin olmadığı yerde yaşam sürdürülemez. Oksijen kabul edilen bilgi yoksa organizasyon yok olmaya mahkûmdur (Drucker, 1998: 15). Bilginin bu kadar önemli olmasına rağmen genelde örgütler ne bildiklerini bilmezler. Öğrenme sürecinin ciddi anlamda zarara uğradığı dönem, örgütlerin bilginin nerede olduğunu bilmedikleri ve ondan faydalanamadıkları dönemdir. İşte bu nedenle, bilginin edinilmesi ve kullanılmasını sağlayacak sistemin kurulması hayati önem arz etmektedir. Bilginin paylaşımı organizasyon içinde ne kadar verimli ise öğrenme ve örgüt başarısı da o oranda artmaktadır Dikmen, 1999: 25). Öğrenme süreci, örgütün tümünü ilgilendirir. Öğrenen organizasyonları en iyi yaptıkları şey, öğrenmeyi öğrenmek ve bunu tüm örgüte yayarak devamlılığını sağlamaktır.

Çoğu araştırmacı için öğrenen organizasyon aslında bir yönetim modeli değil, yönetim felsefesi yahut yönetim anlayışıdır. Hızlı değişim ortamında rekabet avantajı sağlayabilmenin yegane kurallarından biri süreçleri, sistemleri ve işleyişi yönetebilmek ve dış çevrede ortaya çıkan değişikliklere adapte olabilmektir (Kırım, 1998: 79). Bunu sağlayamayan örgütlerin yaşam süreçleri kısalmakta ve örgütün giderek mevcut düzene ayak uydurması mümkün olmamaktadır.

3. Öğrenen Organizasyonun Gelişimi

Organizasyonlar sürekli değişim halinde bulundukları için gelişim konusu örgütler açısından süreklilik arz eden bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Dış çevrenin sürekli farklılaştığı düşünüldüğünde örgütlerin buna uyum sağlamaları kaçınılmaz bir gerçektir. Öğrenen örgütler açısından gelişim süreci, McGill ve Slocum tarafından dörde ayrılmış ve birçok çalışmada bu ayrımdan yararlanılmıştır (Aksu ve Özdemir, 2005: 425). Bunlar sırasıyla; bilen, anlayan, düşünen ve öğrenen organizasyonlardır.

3.1. Bilen Organizasyonlar

Bilen organizasyonlar, klasik yönetim anlayışının bir uzantısı olarak gerçekçiliği ve mükemmeliyeti ön planda tutarlar. Bu tür yapılarda iş yapılırken tek bir yol vardır ve o da kitapta yazılıdır. Kitapta yazılanlara göre hareket edilir.

Bilen organizasyonlarda bireyler yazılı kurallara riayet eder ve dolayısıyla yapılacak her iş belirli bir kurala bağlanmıştır. Çalışanların yaratıcı olmaları ve yeni fikirler üretmesi gerekmez. Bu tür organizasyonlar kurallara uyarak başarılı olabilirler. Ancak yapılması gereken kuralların başarılı bir şekilde belirlenmesidir. Günümüzde karşılaşılan ve tek kişinin hâkimiyetindeki "patron şirketleri" bilen organizasyonlara örnek olarak verilebilir. Burada harfiyen geçerli olması gereken durumlar; kuralların başarıyı getirecek şekilde belirlenmiş olması ve bu kurallara birebir uyulmasıdır (Aybar, 2011: 17).

3.2. Anlayan Organizasyonlar

Bilen organizasyonlar yerini zamanla anlayan organizasyonlara bırakmışlardır. Tüketicilerin değişen talepleri, örgütleri tek bir yoldan ziyade farklı yolları aramaya sevk etmiştir.

Bilen organizasyonların anlayan organizasyonlardan farkı, insana değer vermesidir. Bu tip yapılarda insan ön plana çıkmış, çalışan motivasyonu, mutluluğu ve verimliliği araştırmalara konu edilmiştir. Bu anlayışa göre insan sadece üretimin bir parçası değildir, ihtiyaçları olan, lider özelliklerinden faydalanılması gereken, iletişime muhtaç ve kararlara katılma yeteneğine sahip bir figürdür ve organizasyon için oldukça değerlidir (Koçel, 1996: 36).

Bilen organizasyonlara benzeyen yönü ise yöneticinin son sözü söyleyen kişi olmasıdır. Her iki organizasyon çeşidi de geleneksel anlayışa uygun olarak hareket ederler.

3.3. Düşünen Organizasyonlar

Düşünen organizasyonlar, anlayan ve bilen organizasyonlardan farklı olarak, çözümlerini birlikte arayan, kararlarını birlikte veren ve tüm alanlarda bir araya gelerek fikir üreten yapılardır. Önceden belirlenmiş kurallar ve eylemler sergilemekten kaçınırlar (Aybar, 2011: 18).

Bu organizasyonların temel felsefesi, örgütlerin aksayan yönlerini yönetim teknikleriyle düzeltmeleridir. Bu tarz örgütlerde problemler çabuk teşhis edilir ve harekete geçme konusunda hızlı davranılır. Buradaki yaklaşım yöneticinin geliştirilmesi olduğu için öğrenmeyi engelleyici bir durum söz konusudur (Mocan, 1998: 11).

4. Öğrenen Organizasyonların Geleneksel Organizasyonlardan Farkları

Öğrenen organizasyon gelişim süreci içerisinde düşünen organizasyon aşamasından sonra gelinen bir aşama olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla öğrenen organizasyonlar düşünen organizasyonların sistematik yapı-

sını devam ettirmekle birlikte, bunun daha ötesinde bir anlayışa sahiptirler. Klasik yaklaşımlardan farklı olarak öğrenen yapılarda sürekli bir değişim ve gelişim söz konusudur. Burada temel özellik, değişimi ve gelişimi davranışlara yansıtma yeteneği olarak karşımıza çıkar (Akgün vd., 2009: 85).

Geleneksel örgütlerde yeni durumlar ve olgular, yönetim tarafından alt birimlere zorla kabul ettirilmektedir. Yapılacak işler, çalışanların görüşüne başvurulmadan hayata geçirilir. Oysa öğrenen organizasyonlarda bir iş yapılmadan önce mutlaka çalışanların görüşüne başvurulur. Yeni teknolojiler örgüte entegre edilirken çalışanlarla fikir alışverişi içinde olunur. Zira yapılacak değişikliklerden öncelikle etkilenecekler arasında çalışanlar vardır. Çalışanlara fikir sorulması, onlara değer verildiğine yönelik en önemli mesajdır (Robbins, 1990: 734). Esasen, organizasyonel öğrenmenin ayırt edici niteliği, karmaşık problemleri çözmek için yeni düşünme yöntemleri önermektir. Öğrenen organizasyonları geleneksel yaklaşımlardan gerçekten farklı kılan şey sistem düşüncesidir (Arat, 1998:23). Sistem düşüncesi, bir bütünü görebilme yeteneğidir. Parçalar arasındaki ilişki ve etkileşim sistem düşüncesi için oldukça önemlidir ve statik durağan unsurların analiz edilmesine gerek yoktur. Bu açıdan, öğrenen organizasyonların geleneksel organizasyonlardan farkları aşağıdaki şekilde özetlenebilir;

ÖĞRENME ÖZELLİKLERİ	KLASİK ORGANİZASYON	ÖĞRENEN ORGANİZASYON
Öğrenen	Terfi edilenler, ödüllendirilenler veya benzer gruplar	Her düzeyde tüm personel
Öğreten	İşletmede kadrolu eğitimci veya işletme dışından gelen uzmanlar	Tüm eğitimci ve uzmanlar
Kullanılan öğrenme araçları	Dersler, usta-çırak ilişkisi, öğrenme planları	Dersler, öğrenme planları, karşılaştırmalar, grup çalışmaları, bireysel çalışmalar
Öğrenme zamanı	Zorunluluk varsa sadece birkaç ay	Zaman sınırı olmaksızın
Öğrenilen beceriler	Teknik	Tüm kişiler arası öğrenmeyi öğrenme
Öğrenme Yeri	Sınıflar ve işyerleri	Her yer
Zamanlama	Günlük ihtiyaçlar	Gelecek ihtiyaçlar
Duygular	İsteksiz	İstekli

**Kaynak: Braham B. J. (1998). Öğrenen Bir Örgüt Yaratmak, İstanbul: Rota, s.20.*

Klasik organizasyonlarda her çalışan kendi işinden sorumludur. Öğrenen organizasyonlarda ise tüm işler birbiriyle bağlantılı olduğu

için sorumluluk dağıtılmıştır ve böylece çalışanların üzerine binen yük azaltılmıştır. Klasik organizasyonlarda ihtilaflı durumlar çatışma ve hiyerarşik baskı sonucuna bakılarak ortadan kaldırılmaya çalışılır. Öğrenen organizasyonlarda her çalışanının fikrini sunma ve görüşlerini savunma hakkı vardır. Baskı ve zorlama kesinlikle yoktur.

Öğrenen organizasyonların klasik organizasyonlara kıyasla çalışanlarına sağladığı yararlar şunlardır (Öneren, 2008:168);

- Öğrenen organizasyonda çalışanlar, hayatlarından daha fazla memnundurlar.
- Öğrenen organizasyonlar, çalışanlara yapılan her şeyin daha iyiye gideceğine dair ümitler verir.
- Öğrenen organizasyonlar, üretici ve yaratıcı fikirler için uygun bir alan sunar.
- Öğrenen organizasyonlar, yeni fikirlerle riske alma konusunda güvenli bir ortam sağlar.
- Öğrenen organizasyonlarda her çalışanın görüşü, değerlendirmeye alma açısından kıymetlidir.
- Öğrenen organizasyonlar, sistematik düşünmeyi teşvik eder.

Öğrenen organizasyonlarda çalışanların yaratıcı, sürekli gelişen ve insiyatif kullanabilen kişiler olması beklenir. Tüm fikirler ve değişim hareketleri örgütün kendi içerisinden çıkar. Çalışanlar öğrenmenin ve öğrenme zincirinin birer halkaları olarak işletmenin vizyonunu oluştururlar (Öneren, 2008: 167). Hem klasik hem de öğrenen organizasyonların değişime uyum sağlamaları gerekir. Bunun yanısıra öğrenen organizasyonlarda kendini değiştirme ve en fazlasını öğrenme yeteneği gelişmiş durumdadır.

5. Öğrenen Organizasyonların Temel Yetenekleri

Senge'ye göre öğrenen organizasyonlarda amaç gerçekleştirme duygusunun bulunması gerekir. Amaç belirlendikten sonra bunu gerçekleştirecek temel yeteneklerin o organizasyonda var olması gerekir. Esasen öğrenen organizasyonu diğer klasik organizasyonlardan ayıran durum, birtakım temel yeteneklere sahip olmalarıdır. Yeteneğin varlığı ve geliştirilmesi ekip çalışmasını gerektirmekte, bu çalışmalar sayesinde kapasitenin doğru kullanımı sağlanmaktadır (Senge, 1990:46).

Öğrenen organizasyonlarda çalışanlar risk alma konusunda ve yeni düşünceleri uygulama noktasında cesaretli davranırlar. Daha doğrusu yönetim, cesaretli davranma noktasında çalışanlara yardımcı olur. Bu örgütlerde hatalara ve riskli durumlara karşı tolerans vardır. Çalışanlar

için öğrenen organizasyonlar güvenli ortamlardır. Bu ortamda çalışanlar kendilerini güvende hissederler. Tüm bunların sonucu olarak öğrenen organizasyonlarda ürün ve hizmetlerin kalitesi yüksek, maliyetler ise düşüktür. Performansın yüksek tutulması, müşteri memnuniyetini de beraberinde getirir (Barutçugil, 2002: 150-151).

Öğrenen organizasyon olabilmek için bazı yetenekler organizasyona yerleşmesi gerekir. Bu yetenekler örgüt üyelerinin öğrenmelerini hızlandırabilmeyi ve sürekli kendilerini dönüştürebilmelerini sağlar. Temel yeteneklerin neler olduğu aşağıda başlıklar halinde açıklanmıştır.

5.1. Sistematik Problem Çözme

Organizasyonların olaylar arasındaki bağlantıları bir bütün olarak görme ve tek bir olay yerine tüm sisteme odaklanma özelliklerine sahip olmaları gerekir. Çalışanların bilgileri sistematik bir şekilde araştırması, farklı deneyimleri test etmeleri ve tüm bunların sağlanabileceği bir ortamın oluşturulması karşılaşılan problemlerin çözümünde önemli faydalar sağlamaktadır. Sistematik problem çözmenin temel düşünceleri, kaliteli hizmet sunumu metotları kullanılmak suretiyle aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Çam, 2002:112);

- Problemi tespit etmek ve çözümü için ihtimallere dayanan yöntemler yerine bilimsel yöntemleri kullanmak,
- Var olanın kabullenilmesi yerine gerçeklere dayalı veriler de ısrarcı olmak,
- Bilgileri değerlendirmek amacıyla basit istatiksel yöntemleri kullanmak

Sürekli iyileştirme anlayışı, sistematik problem çözme yeteneğinin temelini oluşturmaktadır. Bu anlayışın yaygınlaşması için organizasyonda çalışanlarına karar verme, yaratıcı olma ve sorun çözme metotları öğretilir. Burada amaç, organizasyonda problem çözme yeteneği oluşturmak ve problem çözme de yeni metotlar geliştirmektir (Yazıcı, 2001: 155). Metotların öğrenilmesi gayet kolay iken, zor olan sistematik problem çözme anlayışının yerleştirilmesidir. Zira yapılması gereken, çalışanları disiplinli hale getirmek ve detaylara özen göstermelerini sağlamaktır. Çalışanlar hedefe her zaman uzak olduklarını düşünerek kendilerini sorgulama zahmeti içine girmezlerse, problem çözmede sorunlar yaşanması muhtemel olasılıktır. Çalışanlar, düz mantık gereksiz olduğunu işaret etse bile, veri toplamak suretiyle görünür semptomların ardındaki sebepleri değerlendirmeye çalışmalıdırlar. Aksi takdirde organizasyon temeli olmayan gerçeklerin ve dikkatsiz mantık yürütmenin esiri olabilmektedir. Bu da öğrenmeyi engellemektedir (Çetin, 2018: 13).

5.2. Yeni Yaklaşımlar Deneme

Öğrenen organizasyonlarda yeni bilginin sistematik olarak aranması ve test edilebilmesi için yeni yaklaşımlar ve faaliyetler denenmelidir. Problemlerin çözümü için aslolan bilimsel yöntemlerin kullanılmasıdır. Yeni arayışlar, fırsatlar ve genişleyen ufuklar, tecrübeleri geliştirir ve problem çözme bir külfet olmaktan çıkar (Yazıcı, 2001: 156). Esasen yeni yaklaşımlar deneme, sistematik problem çözme yeteneğine göre daha zor bir süreci kapsar. Yeni yaklaşımların denenmesi için uygun organizasyon ortamının oluşturulması bu durumun başlıca nedeni olarak görülmektedir (Bedük, 2005: 190).

Yeni yaklaşımlar denenirken bilimsel metotlar kullanmak zaruridir. Tahminlere dayalı işlem yapılması yanlış sonuçlar doğurur. Bilimsel metotlar deneyler, devamlı ve tek denemeli projeler ile uygulanmaktadır (Senge, 1990:49).

Yeni yaklaşımlar deneme ve deney yapma faaliyetleri, bu faaliyetlerin doğru analiz edilmesi açısından yetenekleri geliştirilmiş çalışanlar ve yöneticiler gerektirmektedir. Bu yeteneklerin doğuştan ya da sonradan öğrenilmiş bir şekilde olabilir. Çok sayıda alternatifi etkin bir biçimde karşılaştıran deney tasarımı gibi istatiksel metodlar, iş akışını yeniden tasarlamakta kullanılan süreç analizi gibi grafiksel teknikler ve fikirlerin akışını sağlayan yaratıcı teknikler konusunda becerilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Çoklu sayıda tekniği içeren, çalışanların ihtiyaçlarına göre belirlenmiş ve iyi odaklanmış programlar, en etkili programlar olarak görülmektedir (Çetin, 2018: 14).

Organizasyonlarda yeni yaklaşımların denendiği yegâne bölüm Ar-Ge denilen araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin yapıldığı departmanlardır. Bu bölümlerde sayısız denemeler yapılmakta ve gerek üretim gerekse pazarlama süreçlerine olumlu geri dönüşler sunulmaktadır. Organizasyonların sadece bu bölümler için ayırdıkları önemli miktarda bütçe kalemleri bulunmaktadır.

5.3. Kendi Tecrübelerinden ve Geçmişten Öğrenme

Öğrenen organizasyonlarda sistematik bir değerlendirme yapmak suretiyle, geçmişte yaşanan başarısızlıklar ya da elde edilmiş başarılar ve yine geçmişte mücadele edilen problemler bir bütün olarak ele alınır. Bu süreç sonucunda elde edilen veriler ve çıkarılan dersler, organizasyon üyelerinin kolayca yararlanabileceği ve ulaşabileceği bir şekle getirilir (Barutçugil, 2002: 154). Yeni yaklaşımlar denenirken ve buna ilişkin deneyler yapılırken çoğu zaman bunlar başarısızlıkla sonuçlanabilir. Ancak başarısızlık her zaman hayal kırıklığı yaratmamalıdır. Zira başarısızlık, başarılı denemelerde olduğu gibi, öğrenme sürecinin birer

parçasıdır. Önemli olan başarısızlıktan ders alınması ve yöneticilerin başarısızlık halinde bağışlayıcı olmalarıdır.

Literatürde yapılan çalışmalar, başarısız denemelerin ne kadar kıymetli olduğu göstermiştir. Yüzden fazla ürün hakkında yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre başarısızlıklardan öğrenilen bilginin, kazanılan başarılandan daha katma değerli olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin, BMW'in 360 serisi, kendisinden önce gelen Strech serisinin başarısızlık yaşamış teknolojisi üzerine kurulmuş ve bu sayede en popüler ve karlı faaliyetlerden biri olarak ün kazanmıştır. Bu örnekten anlaşılacağı üzere öğrenme, planlı ve düzenli bir şekilde değil, rastlantı sonucu ortaya çıkmaktadır (Çetin, 2018: 16).

5.4. Başkalarına Ait Tecrübelerden Öğrenme

Öğrenme süreci her zaman analiz ve değerlendirme ile tamamlanmaz. Kimi zaman en iyi fikirler ve düşünceler kişinin etrafını incelemesi ve bu sayede yeni bakış açısı kazanmasıyla başlar. Başkalarına ait tecrübelerden öğrenme, kıyaslama yapmayı gerektirir. Bu nedenle kıyaslama, en iyi organizasyon deneyimlerini meydana getiren ve uygulanmasını sağlayan sürekli öğrenme tecrübesi olarak tarif edilir (Arslan ve Demirci, 2015: 27). Kıyaslama faaliyeti organizasyonlarda şu şekilde ilerler (Çetin, 2018: 17);

- Kıyaslama ile kendini ve diğer işletmeleri karşılaştırma ve ölçme,
- Performans düzeylerini ve uygulamaları karşılaştırma,
- Kıyaslama sonucunda öğrenilenleri kendi işletmene aktarma,
- Aktarma sonucunda gelişme kaydetme

Kıyaslama yapıldıktan sonra organizasyonlar için en önemli kaynaklardan biri müşterilerdir. Müşterilerden alınacak geri dönüşler organizasyonların gelecek faaliyetleri için kıymetlidir. Bu geri dönüşler örgütlere eksikliklerini gidermek için yeni öğrenme imkânları ve yeni avantajlar sağlar. Müşterilerin geri dönüş yapacakları konular arasında değişen yeni tercihler, rakipler hakkında bilgi ile ürün ve hizmet kullanımları yer alır (Yazıcı, 2001:158). "Müşteri her zaman haklıdır" sözü, müşteri düşüncelerine verilen kıymetten kaynaklanmaktadır. En sağlıklı bilgi müşteriden sağlanırken, en iyi ve maliyetsiz reklam müşteri sayesinde yapılır.

5.5. Bilgi Paylaşımı

Öğrenme sürecinin verimli ve kalıcı olabilmesi, öğrenilen bilgilerin organizasyon içinde hızlı ve etkili bir şekilde paylaşılmasına bağlıdır. Bilgi, tüm üyelerce paylaşıldıkça değer kazanır (Arslan ve Demirci, 2015: 27). Öğrenen organizasyonlarda bilgili faydalı ve etkin bir şekilde paylaşılabilmesi için örgüt üyelerinin buna uygun eylemler geliştirmelerini sağlayacak bir örgüt kültürünün oluşturulması gerekir ve bilginin payla-

şılmasını cesaretlendirecek bir iş ortamının mevcut olması lazımdır. Bilgi paylaşımı tüm unsurlarca özendirilmelidir (Barutçugil, 2002: 154).

Raporlar ve geziler bilgi paylaşımında en popüler araçlardır. Raporlar genelde verileri özetleyerek yapılaması gerekenleri veya gerekmeyenleri sıralamakta, önemli durum ve halleri tarif etmektedirler. Günümüzde raporlar cd, video ve benzeri teknolojik vasıtalarla desteklenerek daha kullanışlı hale gelmiştir. Raporlar gibi gezilerde büyük işletmeler için çok yaygın kullanılan bilgi aktarma araçlarıdır. Katılımcılara ve ihtiyaçlara uygun olarak düzenlenen geziler iş yaşamı dışında geziye iştirak eden bireylere bilgi aktarma alanı oluştururlar (Çetin, 2018: 19).

5.6. Sinerji Oluşturma ve Sürekli İyileştirme

İnsanların sahip olduğu düşünme ve paylaşma yeteneği, sağlıklı bir etkileşim sonucunda sinerji oluşturur ve bireyleri diğer varlıklardan ayırır. Çalışanlara önemli bir vizyon sağlayan sinerji, yaratıcı düşünmeyi ön plana çıkarır ve dayanışma faaliyetleri artırır. Öte yandan, sinerjinin sağladığı ortamda sürekli yeniliklerin ve fırsatların değerlendirilmesi organizasyon faaliyetlerine daha fazla önem katar. Bu anlamda sürekli iyileştirme, öğrenmenin bir sonucu olarak karşımıza çıkar (Kır, 2014: 110-111). Öğrenen organizasyonlarda devamlılığın sağlanması, sinerji oluşturulmasına ve sürekli iyileştirme faaliyetlerinin desteklenmesi bağlıdır. Örgütte atıl güçlerin ortaya çıkarılması ve bunların örgüt adına önemli potansiyel haline getirilmesi örgütteki sinerjinin varlığını gerektirir. Güçlü ve uyumlu bir örgüt kültürü ile bütünleşen sinerji ve sürekli geliştirme faaliyetleri, organizma içerisinde değişimleri dönüştürerek daha yüksek performans ve daha fazla kalite elde edebilirler. Tersi durumda çevresel faktörlere ve diğer tüm değişimlere uyum sağlayamayan bir organizasyon ortaya çıkabilir. Bu durum organizasyon açısından hayatta kalmayı zorlaştırır.

6. Sonuç

Tüm ülkelerde faaliyet gösteren organizmalar için bilgi, üzerinde hassasiyetle durulması gereken en önemli konular arasında gelmektedir. Günümüz toplumlarında bilginin değeri sürekli artmakta ve tüm organizmalar bilgiyi elde etme yarışında yeni arayışların içinde yer almaktadırlar. Rekabet ortamı, teknolojik gelişmeler, çevresel etkiler ve dönemin getirdiği şartlar, öğrenen organizma olma çabalarını haklı çıkarmıştır.

Öğrenen organizasyonlar, örgüt içinde iletişim sağlayan, örgüt dışında ilişkiler kuran, yeni bilgi ve hizmetler yaratan, farkındalık yaratan amaçlara hizmet etmeyi hedefleyen çalışanlar grubudur. Öğrenen organizasyon modeli, bireysel değil kollektif çalışmalara odaklandığından grup çalışmasını ve iletişimini gerektirir. Örgütlerin değişime olan ihtiyaçları ve çevresel değişimlere ayak uydurmalarını sağlayan koşul, öğrenen organizma olma konusundaki başarılarıyla ilgilidir. Faaliyetlerine devam edebilen

kalıcı organizmaların çoğu, öğrenmeyi bilen ve öğrenmeyi uygulamaya geçirmede başarı sağlayan örgütlerdir.

Sürekli öğrenebilen bir organizasyon yaratmanın yolu, öğrenebilen çalışan ve öğrendiğini uygulamaya geçirebilen örgüt yaratmaktan geçer. Öğrenen organizasyonlar, çalışanlarını sürekli teşvik eden, öğrenme konusunda cesaretlendiren, risk almayı arzulayan, yatırım yapan, eğitime açık olan, farklı fikir ve düşüncelere imkân veren ve gelişmeye olanak sağlayan işletmelerdir. Öğrenmeden önce, bilme, anlama ve düşünme aşamalarının tamamlanmış olması gerekir. Zira öğrenme, organizasyonlar açısından bu sayılanlardan sonra gelen zirve aşamasıdır. Öğrenen organizasyonların makale içinde anlatılan sistematik problem çözme, yeni yaklaşımlar deneme, geçmişten, kendinden ve başkalarının tecrübelerinden yararlanma, bilgi paylaşımı, sinerji oluşturma ve sürekli iyileştirme yeteneklerine sahip olması gerekir. Bunlar temel yetenekler olmakla beraber, rekabet ortamında fark yaratmak isteyen organizmaların daha fazla yeteneğe sahip olmaları ve bu yetenekleri sürekli geliştirmeleri gerekir.

Gerçekleşmesi kuvvetle muhtemel tahminlerden biri, gelecekte öğrenen organizmaların var olacağıdır. Bu nedenle, işletmelerin süreklilik sağlayabilmeleri için öğrenmeyi öğrenmeleri, planlı ve esnek çalışma ortamına sahip olmaları ve küresel gelişmeleri yakından takip etmeleri elzemdir.

Kaynakça

Akgün, A.E., Keskin, H. ve Günsel, A. (2009). Bilgi yönetimi ve öğrenen örgütler. 1.Basım. Ankara: Eflatun Yayınevi.

Aksu, A. ve Özdemir, B. (2005). Individual learning and organizational culture in learning organization, *Managerial Auditing Journal*, 20(4), 420-438.

Arat, M. (1998). Öğrenen organizasyonlar, İstanbul: Kalder Yayınları.

Arslan, R. ve Demirci, K. (2015). Örgütlerde öğrenen örgüt kültürüne ilişkin algıların örgütsel bağlılık üzerine etkisi ve kamu kurumunda bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı:43, 24-38.

Aybar, S. (2011). İşletmelerde öğrenen örgütler ve iş verimliliği ilişkisinin analizi: otel işletmelerinde bir uygulama. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Barutçugil, İ. (2002). Eğitimcinin eğitimi. İstanbul: Kariyer Yayınları.

Bedük, A. (2005). Modern yönetim teknikleri. Ankara: Gazi Kitabevi.

Braham B. J. (1998). Öğrenen bir örgüt yaratmak, İstanbul: Rota Yayınları.

Crossan, M. Mary-Lane, W. Henry-White ve E. Roderick (1999). An organizational learning framework: from institution to institution. *Academy of Management Review*, Richard Ivey School of Business, 24(3), 522-537.

Çam, S. (2002). Öğrenen organizasyon ve rekabet üstünlüğü. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Çetin, İ. M. (2018). Öğrenen organizasyonların örgütsel bağlılığa katkıları. İstanbul Aydın Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Dikmen, Ç. (1999). Organizasyonel öğrenme ve öğrenen organizasyonlar. *Yönetim Dergisi.* 10(34), 57-67.

Drucker, F. P. (1998). Sonuç için yönetim. İstanbul: İnkilap Kitabevi.

Edmondson, A. ve Moingeon, B. (1998). From organizational learning to the learning organization. *Management Learning*, 29(1), 5-20.

Gürkan, G. Ç. (2007). Öğrenen örgütler: yüksek öğrenim kurumlarının öğrenen örgüt olması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 5(2). 118-130.

John D. W. Morecroft, John D. Streman (1994). Modeling for learning organizations, Portland, Oregon: Productivity Pres.

Kır, A. (2014). Örgütsel değişim ve öğrenen örgütler arasındaki ilişkinin ölçülmesine yönelik bir otel işletmesinde araştırma. Dumlupınar Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kırım, A. (1998). Yeni dünyada strateji ve yönetim. İstanbul: Sistem Yayınları.

Koçel T. (1996). İşletme yönetimi ile ilgili son gelişmeler ve çalışanlar açısından anlamı. *Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası Mercek Dergisi*. 1(3). 21-39.

Marquardt, M. J. (2011). Building The learning organization: mastering the five elements for corporate learning. UK: Hachette.

Marquardt, M. ve Reynolds, A. (1994). Global learning organizations. New York: Irwin Professional Publishing.

Mocan, C. (1998). Öğrenen organizasyonlar. Executive Excellence.

Öneren, M. (2008). İşletmelerde öğrenen örgütler yaklaşımı. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.* 4(7). 166-178.

Robbins, S. (1990). Organization theory: structure, design, and applications, 3. Edition, New Jersey: Prentice-Hall Inc.

Senge, Peter M. (1990). Beşinci Disiplin. (Çev: Ayşegül İldeniz; Ahmet Doğukan). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları.

Slater, S. F., ve Narver, J. C. (1995). Market orientation and the learning organization. *Journal Of Marketing*, 59(3), 63-74.

Tosun, K. (1992). İşletme yönetimi. Ankara: Savaş Yayınları.

Yazıcı, S. (2001). Öğrenen organizasyonlar. İstanbul: Alfa Yayınları.

Bölüm 14

ZİNCİRLİ/SAMAL KATUMUWA STELİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

İsmail COŞKUN[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

1-Giriş

Zincirli-Samal Gaziantep İli'nin batısında İslahiye kent merkezine de yaklaşık 10 km uzaklıkta yer almaktadır (Schloen, Herrmann, 2016: 173-186).

Zincirli'de ki ilk çalışmalar 19. yy sonlarına doğru yapılmıştır. 1883 yılında Arkeolojik sit alanı olarak tanımlanmış ve 1888 yılından 1902 yılına kadar Alman arkeologlar tarafından kazılmıştır. Özellikle bu ilk dönem kazılarında şehrin mimarisi yazıtlar ve ortostatlar ve birçok arkeolojik buluntu ortaya çıkarılmıştır (Von Luschan, Humann, Koldewey 1898: 91; Lushchan et al, 1893; 1902; Luschan, Gustav, 1911; Luschan, Walter, 1943) p. 91).

Son dönem kazı çalışmaları ise 2006 yılından itibaren Scholen başkanlığında Oriental Institute, Neubauer projesi ile yapılmaktadır (Schloen, Amir: 2007: 109-113; 2009a: 3-13; 2009b: 203-219; 2009c: 1-13).

Höyük, Erken Tunç Çağı'ndan Hellenistik Dönem'e kadar geniş bir zaman diliminde yerleşim görmüştür (Schloen, Amir, 2007: 109-113).

Zincirli 40 hektarlık büyük bir alana yayılmış Demir Çağ'ın en büyük kentlerinden biridir (Şekil 1). Bu krallık, Demir Çağı boyunca yaklaşık MÖ 900'den MÖ 700'ün sonlarına kadar önemli bir Geç Hitit kentiyken MÖ 700'lerin sonlarından yıkılışına kadar Yeni Asur İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline gelmiştir[2]. Yeni Asur metinlerinde de Uru Sa-ma-lla (bazen KUR Sam-me-a-al-la) olarak krallığın adı geçmektedir (SAA 06 046, 7; SAA 19 206, r 1).

Zincirli Höyük, Anadolu'dan Suriye ve Mezopotamya'ya açılan oldukça önemli bir yol üzerinde bulunmaktadır. Samal, Hitit İmparatorluk Dönemi'nin son bulması ile birlikte Hitit kültürünün ve sanatını da devam ettiren önemli bir merkez konumundadır. Bu çalışmada, Zincirli-Samal'da bulunmuş olan Katumuwa steli çeşitli yönleri ile incelenmiştir.

2-Katumuwa Steli

Konumuzu oluşturan Katumuwa steli 2008 yılında "Kompleks A" olarak isimlendirilen aşağı şehir alanında yapılan kazılarda "A/ II" isimli yapı içerisinde bulunmuştur (Şekil 2) (Struble, Herrmann, 2009: 15-49). "Kompleks A" olarak isimlendirilen bu alanda daha mütevazi yapılar bulunmaktadır. Bu alanın batısında da benzer konut mimarisinden oluşan mahallelerin devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak doğudaki caddenin karşısında, üst düzey yetkililer de dâhil olmak üzere muhtemelen şehrin seçkinlerine ait olan iç avluların etrafında organize edilmiş çok büyük yapılmış, soylulara ait evlerin bulunduğu bir alan başlamaktadır. Bu evlerden

2 Zincirli ilgili araştırmalar için bakınız, Sader 1987; Dion 1997; Lipiński 2000; Hawkins 2008; V. R. Herrmann 2011.

biri, kendisini Samʾal'ın son krallarından "II. Panamuwa'nın hizmetkârı" olarak tanımlayan Katumuwa'nın evi olabilir (Herrmann, 2014: 49-56).

"Kompleks A" alanında yer alan "A / II" binası başlangıçta sıradan bir ev gibi görünüyor. Çünkü Katumuwa gibi zengin bir saray mensubunu barındırmak için 9 × 12-13 metre boyutlarında küçük sayılabilecek bir mimaridedir. Stelin bulunduğu oda daha önce iki kil ekmek fırını içeren bir mutfak olarak kullanılmıştır (Herrmann, 2014: 49-56).

Katumuwa ölmeden önce bu oda yenileniyor ve stelin konulacağı ölü evine dönüştürülüyor. Yazılı metinde "ebedi odama yerleştirdim" dediği ölü odası burası olmalıdır. Yine yazıta göre, Katumuwa odayı ölmeden önce hazırlamış ve steli de bu odaya ölmeden önce koymuştur.

Katumuwa'nın bu evi Hitit Devleti'nde krallara uygulanan cenaze törenlerindeki "taş ev" ile benzerlik göstermektedir. Hitit yazılı metinlerine göre ölmüş kralın heykelinin yapılarak taş eve taşındığı ve burada da bu törenlerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Kralın heykeline içki ve ekmek kurbanı yapılıp heykel ile konuşularak, bundan sonraki ihtiyaçlarının da giderileceği söylenir. Böylece ölünün ruhunun, yaşayanları rahatsız etmeyeceğine inanılırdı (Coşkun, 2019: 335-352; Sevinç, 2012: 2786).

Bulunan bu "A II" binasının bu nedenle sadece bir ev olarak inşa edilmediği aynı zamanda bir ölü evi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dikdörtgen planlı bu eve giriş doğudaki açıklıktan yapılmaktaydı. Stelin bulunduğu alan ise kuzeybatıda en uç noktada yer almaktaydı. Bu odanın kullanılmadığı zamanlarda ise kilitlendiği kapının girişinde zeminde bulunan demir çubuklardan anlaşılmaktadır. Stel odanın köşe kısmında ve dik bir şekilde bulunmuştur. Bu dar ve küçük odanın hemen önündeki alanda ise belki yemek hazırlamak için kullanılmış bir mekân yer almaktadır (Herrman, 2014: 49-56).

Yapılan kazı çalışmalarında A II binasının içinde bulunan mezar odasında herhangi bir kemik parçasının bulunmamış olması nedeniyle Katumuwa'nın başka bir yere gömülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Bu da odanın sadece ritüel için kullanılmış olacağını göstermektedir. Soylu biri olan Katumuwa'nın bu mütevazi alanda kendi için bir ritüel alanı belirlemiş olmasının sebebi Hermann'a göre (2014: 49-56) "A III" binasıdır. Bu iki bina birbirine bitişik olarak inşa edilmiştir (Şekil 3).

"A III" binası aşağı şehirde halkın kolaylıkla erişebileceği küçük bir tapınak olarak yapılmıştır (Şekil 4). Muhtemelen Katumuwa da tapınak yapısı ile yan yana olan bu binayı ruhunun huzur bulması için seçmiş olmalıydı. Herrmann'a göre (2014: 49-56) bir mahalle tapınağı özelliği gösteren bu yapı belki de steldeki yazıtta yer alan tanrılardan biri adına yapılmış olabilir.

Bu tapınak yapısı kalın duvarlı ve iki katlı inşa edilmiştir. Bu binanın yapımında Katumuwa'nın da maddi anlamda desteğinin olup olmadığı kesin olmamakla birlikte iki yapının yan yana olması tesadüf olmamalıdır.

"A II" yapısında kitabede anlatıldığı gibi bir törenin gerçekleştiği ile ilgili çeşitli arkeolojik bulgular vardır. Stel odasında ve önündeki giriş holünde bulunan beş taş kâse parçası diğer odalarda iki mavi frit boncuk, bir seramik hayvan figürini, küçük bir bronz çivi, iki bronz parçası, ince bir gümüş yüzük ve küpe bulunmuştur. Taş kap parçalarından biri ince damarlı ithal taştan yapılmıştır bir diğeri yüksek ayaklıdır. Ayrıca "A III" tapınağının yanında ve önünde bulunan çöplük alanında hayvan kemikleri de görülmektedir (Herrman, 2014: 49-56).

Katumuwa steli üzerinde soylu biri tarafından yazılmış uzun bir yazıt bulunmaktadır (Şekil 5, 6). Bu yazıtın kral dışındaki biri tarafından bu kadar uzun ve ayrıntılı bir şekilde yapılmış olması da önemli bir özelliktir. Yazıt 13 satırdan oluşmakta ve yerel Samal lehçesinde Aramice yazılmıştır (Pardee, 2017: 95, 96).

Ben (bu) steli hala yaşıyorken kendim için yaptıran Panamuwa'nın hizmetkârı KTMW (Katumuwa)'yım.

Onu ebedi odama yerleştirdim ve bu oda da bir ziyafet kurdum.

Hadad Qarpatalli için bir boğa, NGD / R ŠWD / RN için bir koç, Šam(a)š için bir koç, Üzüm Bağları Hadad'ı için bir koç, Kubaba için bir koç ve bu stelde (olacak) "ruhum" için bir koç.

Bundan böyle oğullarımdan veya herhangi birinin (başkasının) oğullarından kim bu odaya girerse, Yıldan yıla bu bağın en iyi ürününden bir (sunum) almasına izin verin

O da aynı zamanda (yukarıda tarif edilen) "ruhum" (yakınına) için kesim gerçekleştirecek ve benim için bir bacak (kalça-but) kesiği paylaştıracak (Pardee, 2014: 45; 2017: 95, 96).

Zincirli'de bulunan Katumuwa'ya ait olan steldeki yazıta göre Katumuwa, steli yaşarken hazırlatmıştır. Tanrı Hadad için bir boğa ve diğer tanrılar için 4 koç ve kendi ruhu için bir koç kurban edilmesini çocukları ya da ziyaretçilerine söylemektedir. Burada en büyük pay Hadad için ayrılmıştır. Bu kurbanların hepsinin kesilip kesilmediği hiçbir zaman bilinemeyecektir. Ancak bu hayvanların hepsi tek seferde kesilmiş ise ölü yemeğinde büyük bir ziyafet verilmiş olmalıdır.

Ruhlar için yemek verme Samal'da krallar tarafından uygulanan bir durumdur. Kral I Panamuwa'nın Hadad heykeli üzerindeki yazıtta ruhlara yemek vermesi görülmektedir.

.... Oğullarımdan (soyundan gelenler) her kim asayı alıp tahtıma oturur ve iktidarını sürdürür ve bu Hadad'a […] bir yemin (?) kurban verir ve bunu […] Hadad'a kurban eder. Ayrıca diğer taraftan[…] sonra şöyle der: "Panamuwa'nın ruhu (NBŠ) seninle yemek yesin ve Panamuwa'nın ruhu seninle içsin." Panamuwa'nın ruhunu Hadad ile ebediyen hatırlasın. Bunu Hadad'a kurban etsin. O (yani Hadad) ona olumlu baksın. Hadad, El ve Rākib-El ve Šamaš ve Rašap için bir hediye olsun.... (Younger, Lawson, 2000: 158-160).

Sam'al'ın bilinen son kralı Barrākib, ölen babası II. Panamuwa için yaptırdığı anıt heykel üzerindeki yazıtta ruhun yemek yemesi anlatılmaktadır.

...Babam Panamuwa, seferler sırasında efendisi Asur kralı Tiglath-pileser'ı takip ederken öldü. Asur kralı Tiglath-pileser bile onun için ağladı ve kardeşi krallar onun için ağladı ve Asur kralı efendisinin tüm kampı onun için ağladı. Efendisi Asur kralı […] "ruhu yiyip içsin" dedi. Bu arada kendisine bir anıt dikti ve babamı Şam'dan Asur'a getirdi… (Younger, Lawson, 2000: 160, 161).

Ruhların ölüler ülkesinde yaşadığı düşünülerek Eski Önasya'da ruhlara yiyecek ve içecek bırakılmıştır (Ökse, 2005: 1; Tsukimoto, 1985: 51,). Anadolu'da ve Mezopotamya'da ölülerin ruhlarının rahat etmesi için, mezarlara belirli aralıklarla temiz su bırakılması gerekmektedir (Coşkun, 2019: 338; Heimpel, 1987: 1). Mezopotamya'da ölülerin ruhları mutsuzdu ve belli aralıklarla yiyecekler bırakılması gerekmekteydi (Black & Green, 2003: 84; Coşkun, 2019: 338). Bu ruhların yaşayanları rahatsız etmemesi için mutlu edilmesi gerekmekteydi.

Yeni Asur Kralı Asurbanipal (MÖ 668-630), ölmüş atalarının ruhu için verdiği yemekten bahsetmektedir.

"Kraliyet atalarımın ruhları için, devam etmeyen su içme ve ölü adına sunulan kurbanları tekrar canlandırdım." (Streck, 1916: 249-250).

Katumuwa son olarak kendisi için bir but ayrılmasını söylemektedir. Doğu Akdeniz'de, hayvanın sağ tarafı ve özellikle sağ ön veya arka bacak, genellikle tanrılara sunulmak ve rahipler tarafından tüketilmek için uygun olan kısım olarak kabul edilirdi ve sol taraf sıradan insanların tüketilmesine bırakılırdı. İsrail ve Kıbrıs Demir Çağı arkeolojik kalıntılarında da bu durum görülmektedir (Davis, 2008: 63-70).

Stelin de görselinde yazıtlı kısımdaki ziyafeti anlatır nitelikte bir yemek sahnesi bulunmaktadır. Geç Hitit dönemi mezar stellerinde buna ben-

zer çok fazla yemek sahnesi görülmektedir[3]. Burada Katumuwa, iki elini de ileriye doğru uzatmaktadır. Sol elinde kozalak (?) ve sağ elinde, başparmağı ve işaret parmağı ile tuttuğu, geniş bir içki kadehi bulunmaktadır (Bonatz, 2015: 39; Struble & Herrmann, 2009: fig. 3). Katumuwa'nın önünde, üst üste farklı yiyecek çeşitlerinin sunulduğu bir masa vardır. Soldan sağa, pyxis olarak anılan kapaklı küçük bir kap ve onun önünde ayaklı bir tabak içinde, başı geriye doğru dönük bir su kuşu (muhtemelen bir ördek) görülür. Yemek masasının en sağında üst üste yığılmış pideler üzerinde başka bir yiyecek bulunur. Sahnede görülen silindirik kabın (pyxis) benzeri Kral Asurbanipal'e ait zafer stelindeki masanın üzerinde görülmektedir (Gadd 1936: lev.43; Collins 2008: 137; Coşkun, 2018: til tuba savaşı; Ragozin, 1898: lev. 72,73).

3-Değerlendirme ve Sonuç

Arkeolojik anlamda Katumuwa steli birçok yeni bilgi vermesi açısından önemli bir buluntudur. Stel aşağı şehirde mütevazı sayılabilecek bir evin mezar odası olarak tasarlanmış alanında insutu olarak dik bir şekilde bulunmuştur (Şekil 7, 8). Bu tarz bir buluntu Yakındoğu'da ilk defa ortaya çıkarılmıştır. Hitit Devleti'nde krallar için yapılan taş ev geleneğinin halk tarafından da uygulandığını göstermesi açısından önemlidir.

Aşağı şehirde bulunan "A II" binasının iç odasında yaklaşık 11 m^2 alan içerisinde yer alan stelin bulunduğu bu odada kalabalık bir grubun ritüel gerçekleştirmesi olağan gözükmemektedir. Ancak hemen önünde bulunan diğer odada yılın belirli zamanları aile üyeleri toplanıp bir ritüel gerçekleştirmiş olabilir. Bu binanın duvarı ile bitişik olan küçük tapınak yapısı rastlantı olmamalıdır. Bu iki yapı ya birlikte inşa edilmiş ya da Katumuwa özellikle tapınağın yanındaki bu yapıyı mezar odası olarak seçmiştir. Bu yapı aşağı şehirde küçük bir mahalle tapınağı olarak kullanılmıştır.

Katumuwa'nın tanrılar için istediği kurbanlar bu tapınağa bağışlanmış olabilir. Çünkü tüm kurbanların kesilmesi durumunda yemeklik yaklaşık 400 kg et elde edilebilir[4]. Elde edilen etin de 800-1000 kişiyi doyurması muhtemeldir[5]. Bu da belki aşağı şehirdeki büyük bir mahalleyi kapsayacak bir nüfusu oluşturmaktaydı. Kralın ailesi dışında birisi tarafından böyle büyük bir ziyafetin verilip verilmediği tam olarak bilinememekle birlikte

3 Ölü Yemeği Sahneleri için bknz Maraş'da buluan stellerden (Bonatz, 2000: Taf. 10, C/12, Taf.X, C 13, Taf. XI, C19, C21, C22, C 24, C27, C 37, C44, C 50, C51, C 61, C62, Taf. XII: Orthmann,1971: Taf.46.d B/19, Maraş B17, Taf.46f, B/14, Taf. 45b -B 12, Taf.44, B/7, Maraş B/10, C 1, 2, Maraş B/21), Tell Rıfat Steli (Orthmann 1971: Tell Rifaat 1), Sakçagözü Steli (Bonatz 2000, C 37), Hama Steli (Orthman 1971, Hama B/4) Çapalı Steli (Bonatz, 2000: C 43), Ördekburnu Steli (Orthmann 1971: Ördekburnu 1), Zincirli Steli (Orthmann 1971, Zincirli K/2), Karaburçlu Steli (Bossert, 1942: 811), Söğütlü Steli (Orthmann, 1971: Taf.52b- Söğütlü 1), Edirne'de Ele Geçirilen Stel (Aydıngün, Karakaya, 2010: res.1) ve İslahiye Steli (Bonatz, 2000: c 30).

4 Besi danaları ve karkas özellikleri için bknz (Akcan, Gürdoğan, Çetin: 1989: 21-36).

5 Herrmann'ın yaptığı hesaplamaya göre yaklaşık 700 kişiye yetecek miktardadır (Herrmann, 2014: 56, dip not: 2).

tapınakta çeşitli yemeklerin verildiği bulunan kemik parçalarından anlaşılmaktadır. Bu nedenle belki sadece kanlı kurban kesimi Katumuwa'nın ruhu için bir koç ile sınırlıydı. Bu sorunun cevabı hiçbir zaman tam olarak bilinemese de bir ritüelin gerçekleştiği "A II" binasındaki buluntulardan anlaşılmaktadır.

Katumuwa kendisi için ritüelin her sene yapılmasını istemektedir. Senelik yapılacak olan anma töreninde kesilen hayvandan bir bacağın Katumuwa için ayrılması istenmektedir. Ruhların doyurulması hem Hitit hem de Asur inanç sistemi içinde var olan bir uygulamadır.

Katumuwa'nın bir saray çalışanı olduğu kralın hizmetinde yer aldığı yazılı metinden anlaşılmaktadır. Ancak Katumuwa'nın üzüm bağlarının olduğu da bir olasılıktır. Bu üzümlerden şarap üreticiliği ve tüccarlığı yaptığı düşünülürse hatırı sayılır bir zenginlik elde etmiş olmalıdır. Zenginliği, özel mezar odasından, kendisi için yaptırdığı ayrıntılı işlenmiş mezar stelinden, stelde yer alan yazıttan ve görsellerin içeriğinden anlaşılmaktadır.

Stelin, Katumuwa ölmeden önce bizzat kendisi tarafından yaptırılmış olması ölümünden sonrasını ayrıntılı bir şekilde planlaması ile ilgilidir. Stel her ayrıntısı ile ilgilenilerek yaptırılmıştır. Katumuwa tek başına arkalıklı bir sandalyede, bir yemek masasının önünde resmedilmektedir. Benzer sahne Zincirli Hilani I yakınlarında bulunmuş bir kraliçeye ait ziyafet sahnesinde görülmektedir (Akurgal, 1962: fig. 130; 1966: abb. 13; Dominik Bonatz, 2000: c46; Luschan, 1911: abb.236; Meyer, 1965: taf. 84; Moortgat, 1932: taf. 56; Orthmann, 1971: Zincirli K/2). Her iki sahnede de masanın üzerinde yer alan tüm görseller ayrıntılı bir şekilde düşünülmüş olmalıdır.

Yazıtta kuştan bahsedilmemiş olmasına rağmen masada bir kuş görülmektedir. Kuşun Hitit ölü ritüellerinde ayrıca bir önemi vardır. Hitit Devleti'ne ait kral ve kraliçe ölü yakma ritüellerinde kuşlardan bahsedilmektedir. Ritüelin son günlerine doğru canlı ve tasvirleri yapılmış kuşlardan bir ritüel gerçekleştirilir (Coşkun, 2019: 338; Kassian et al., 2002: 514; Otten, 1958: 44 vd) (KUB 34.66+39.7+KBo 34.57+38.173+39.148+40.22).

Sahnede ayrıca bir zenginlik göstergesi de sayılabilecek şekilde masanın üzerinde silindirik kap (pyxsis) görülmektedir. Bu kaplar Suriye Hitit bölgesinde yaygın kullanılan lüks sayılacak bir eşyaydı. Aynı zamanda bu kapların Asur krallığına Geç Hitit krallıklarından ithal ya da hediye olarak geçtiği görülmektedir (Bonatz 2004, 391-393, Abb. 6-7 on 404; Herrmann 1989, 90, pls. xi-xii; Herrmann 2005, 14, pl. V; Heirrmann, Laidlaw, 2009: Muyldermans 1989, 393-407; Scigliuzzo, 2004: pls. 4,4 & 53,5; Wicke, 2008, Nim. 19).

Katumuwa elinde büyük içki kadehi ve kozalak tutmaktadır. Çam kozalağı esasında sağlık uzun ömür ve yaşamın yenilenmesi gibi anlamları

içinde barındırmaktaydı (Struble, Herrmann, 2009: 15-49). Stel, soylu yaşarken yapıldığı için yaşamı uzun olsun isteği ile kozalak seçilmiş olabilir. Ya da ölüm sonrası dirileceği zamandaki yenilenme ile ilgilidir. Katumuwa şarap içerken geniş bir kadeh tercih etmiştir. Bu da belki de şaraplarının bolluğuna ve zenginliğine işaret etmek içindir. Ayrıca soylu Katumuwa, Arami başlığı ve Asur tipi sakalı ile kral gibi giyinmiştir.

Bu stel her yönü ile ayrı ayrı önemlidir. Geç Hitit inanç sistemi içerisinde kral ve ailesi dışındaki sıradan bir kişinin tıpkı kral ailesi gibi kendisi için vasiyetler verip mezar evi hazırlatması, Samal kentinde yer alan insanlardan en azından bazılarının ulaştığı refah seviyesini göstermektedir.

Kaynakça

Akcan, A , Gürdoğan, T , Çetin, İ . (1989). Farklı Ağırlıklarda Kesilen Holştayn Besi Danalarında Kesim Ve Karkas Özellikleri, Lalahan Hayvancılık Araştırma Enstitüsü Dergisi , 29 (1) , 21-36 .

Akurgal, E. (1962). The Art of the Hittites. London: Thames and Hudson.

Aydıngün, Ş., & Karakaya, H. (2010). Edirne Müzesi'nden Geç Hitit Hitit Dönemi Ortostatları. 28. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 463-473.

Bossert, H. T. (1942). Altanatolien. Berlin

Bonatz, D. (2000). Das syro-hethitische Grabdenkmal, Mainz.

Bonatz, D. 2004. 'Objekte der Kleinkunst als Ideenträger zwischen dem syro-anatolischen und dem assyrischen Raum' in Novak, M., Prayon, F. & Wittke, A.-M., eds., Die Aussenwirkung des späthethitischen Kulturraumes, Akten der zweiten Forschungstagung des Graduiertenkollegs 'Anatolien und seine Nachbarn' der Eberhard-KarlsUniversität, Tűbingen (20. bis 22. November 2003), Alter Orient und Altes Testament 323, 387-404.

Bonatz, D. (2015). In Remembrance of Me: Feasting with the Dead in the Ancient Middle East. Katumuwa's Banquet Scene.

Collins, P., Baylis, L., & Marshall, S. (2008). Assyrian palace sculptures: British Museum Press

Coşkun, İ. (2018). Til Tuba Savaşı ve Zafer Töreni. Asos Journal, 77, 591 - 600.

Coşkun, İ. (2019). Eski Önasya'da Ölü Yemeği Geleneği, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeleri, Gece Kitaplığı, 335-351.

Davis, S. J. M. 2008 "Thou Shalt Take of the Ram … the Right Thigh; for It Is a Ram of Consecration …': Some Zoo-archaeological Examples of Body-part Preferences." In Uomini, piante e animali nella dimensione del sacro: Seminario di studi di bioarcheologia (28–29 giugno 2002), convento dei Domenicani-Cavallino (Lecce), edited by Francesco D'Andria, Jacopo De Grossi Mazzorin, and G. Fiorentino, pp. 63–70. Bari: Edipuglia.

Dion, Paul-Eugène (1997) Les Araméens à l'âge du fer: histoire politique et structures sociales. Études bibliques, n.s., 34. Paris: J. Gabalda.

Gadd, C. J. (1936). The stones of Assyria. London: Chatto and Windus, 127.

Hawkins, John David 2008 "Samʾal. A. Philologisch." Reallexikon der Assyriologie 11: 600–05.

Herrmann, G. (1989). The Nimrud Ivories, 1: The Flame and Frond School. Iraq, 51, 85-109.

Herrmann, G., Laidlaw, S., & Coffey, H. (2009). Ivories from Nimrud VI, Ivories from the North West Palace (1845-1992): British Institute for the Study of Iraq.

Herrmann, V. R. (2011) Society and Economy under Empire at Iron Age Samʾal (Zincirli Höyük, Turkey). Ph.D. dissertation, University of Chicago.

Herrmann, Virginia R. (2014). "The Katumuwa Stele in Archaeological Context." In In Remembrance of Me: Feasting with the Dead in the Ancient Middle East, edited by Virginia R. Herrmann and J. David Schloen, pp. 49–56. Oriental Institute Museum Publications 37. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago.

Kassian, A., Korolëv, A., & Sidel′tsev, A. (2002). Hittite funerary ritual: šalliš waštaiš (Vol. 288): Ugarit Verlag

Lipiński, Edward 2000 The Aramaeans: Their Ancient History, Culture, Religion. Orientalia Lovaniensia Analecta 100. Leuven: Peeters.

Luschan, F. V. (1911). Bildwerke und Inschriften. Ausgrabungen in Sendschirli, 4, 325-380.

Luschan, F. V. (1902). Ausgrabungen in Sendschirli. Vol. 3, Thorsculpturen. Berlin: Georg Reimer.

Luschan V, F., Schrader, E., & Sachau, E. (1893). Ausgrabungen in Sendschirli: I. Einleitung und Inschriften. W. Spemann.

Luschan, Felix von, Humann C., and Koldewey, R. 1898. Ausgrabungen in Sendschirli. Vol. 2, Ausgrabungsbericht und Architektur. Berlin: Spemann.

Luschan, F. V; Jacoby G. 1911. Ausgrabungen in Sendschirli. Vol. 4. Berlin: Georg Reimer.

Luschan, F. V; Andrae, W. 1943. Ausgrabungen in Sendschirli. Vol. 5, Die Kleinfunde von Sendschirli. Berlin: Walter de Gruyter.

Meyer, G. R. (1965). Altorientalische Denkmäler im Vorderasiatischen Museum zu Berlin: Buch-und Kunstverl.

Moortgat, A. (1932). Die bildende Kunst des alten Orients und die Bergvölker (Vol. 8): H. Schoetz.

Muyldermans, R. (1989). Two Banquet Scenes in the Levant. Archaeologia Iranica et Orientalis, 393-40.

Orthmann, W. (1971). Untersuchungen zur späthethitischen Kunst: Habelt.

Otten, H. (1958). Hethitische Totenrituale: Akademie-Verlag.

Pardee, D. (2014). In Remembrance of Me: Feasting with the Dead in the Ancient Middle East. The Katumuwa inscription, 45.

Pardee, Dennis. 2017. "The KTMW Inscription." In The Context of Scripture, vol. 4, Supplements, edited by K. Lawson Younger, pp. 95–96. Leiden: Brill.

Ragozin, Z. A. (1887). Assyria from the rise of the Empire to the fall of Nineveh. T Fisher Unwin.

Sader, Hélène S. 1987 Les états araméens de Syrie depuis leur fondation jusqu'à leur transformation en provinces assyriennes. Beiruter Texte und Studien 36. Beirut: Orient-Institut der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.

Schloen, J. D., & Herrmann, V. R. (2016). Zincirli Höyük Excavations 2015. Kazı Sonuçları Toplantısı 38, 3, 173-86.

Schloen, J. D.; Fink, A. S. 2007. "Zincirli Expedition." In The Oriental Institute 2006–2007 Annual Report, edited by Gil J. Stein, pp. 109–113. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago.

Schloen, J. D.; Fink, A. S. 2009a. "The Neubauer Expedition to Zincirli—Ancient Sam'al." Oriental Institute News and Notes, Winter: 3–13.

Schloen, J. D.; Fink, A. S. 2009b. "Searching for Ancient Sam'al: New Excavations at Zincirli in Turkey." Near Eastern Archaeology 72/4: 203–219.

Schloen, J. D.; Fink, A. S. 2009c. "New Excavations at Zincirli Höyük in Turkey (Ancient Sam'al) and the Discovery of an Inscribed Mortuary Stele." Bulletin of the American Schools of Oriental Research 356: 1–13.

Scigliuzzo, E. (2004). Ivory hand bowls. Egitto e Vicino Oriente, 27, 109-120

Sevinç, F. (2012). Hitit Krallarının/Kraliçelerinin Cenaze Törenleri ve Eski Yakın Doğu'da Kremasyon (Ölüyü Yakarak Defnetme) Geleneği. 38. ICANAS, VI, 2777-2796.

Streck, M. (1916). Assurbanipal und die letzten assyrischen Könige bis zum Untergange Niniveh's: Рипол Классик.

Struble, E. J., Herrmann, V. R., (2009), An Eternal Feast at Samʾal: The New Iron Age Mortuary Stele from Zincirli in Context Author(s): Eudora J. Struble and Virginia Rimmer Herrmann Source: Bulletin of the American Schools of Oriental Research, No. 356 (Nov., 2009), pp. 1549

Wicke, D. 2008. *Vorderasiatische Pyxiden der Spätbronzezeit und der Früheisenzeit*, Alter Orient und Altes Testament 45. Münster: Ugarit-Verlag.

Younger, K. Lawson. 2000. "The Panamuwa Inscription." In The Context of Scripture, vol. 2, Monumental Inscriptions from the Biblical World, edited by William W. Hallo and K. Lawson Younger, pp. 158–160. Leiden: Brill.

Younger, K. Lawson, 2000. "The Bar-Rakib Inscription." In The Context of Scripture, vol. 2, Monumental Inscriptions from the Biblical World, edited by William W. Hallo and K. Lawson Younger, pp. 160–161. Leiden: Brill.

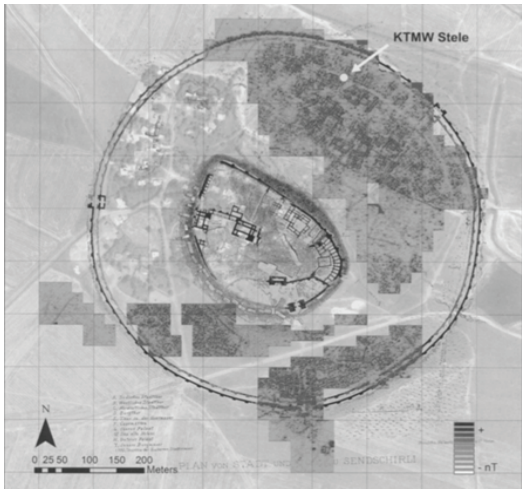

Şekil 1: Zincirli Şehir Planı ve Stelin Konumu (Struble & Herrmann, 2009: fig. 3).

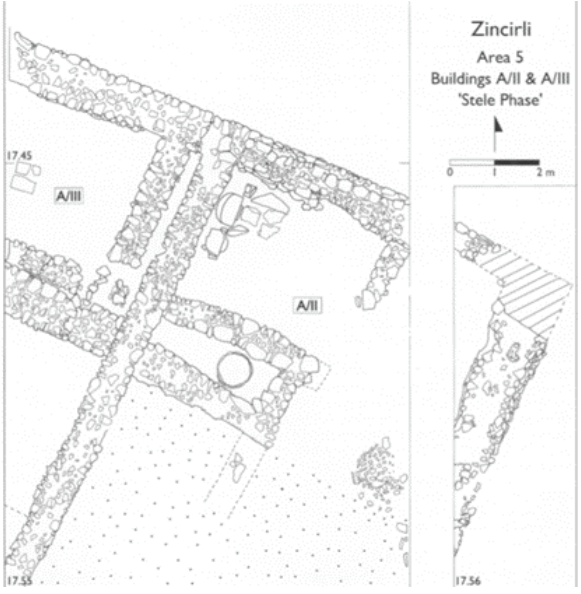

Şekil 2: A II Yapısı (Struble & Herrmann, 2009: fig. 3).

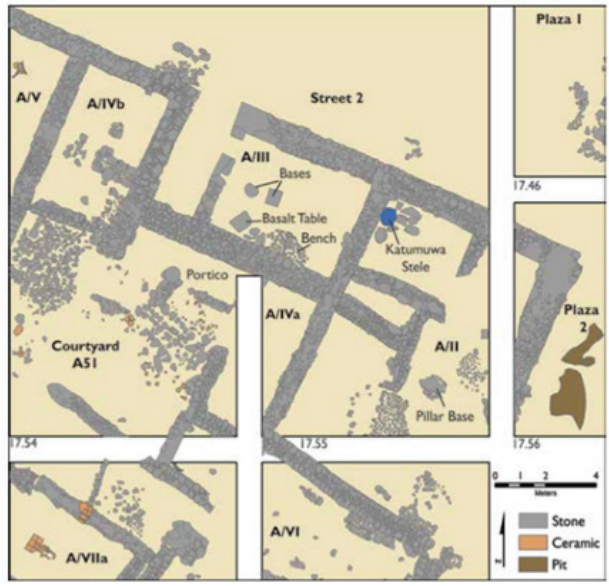

Şekil 3: AII ve AIII binaları (Hermann, 2014: fig. 5.2)

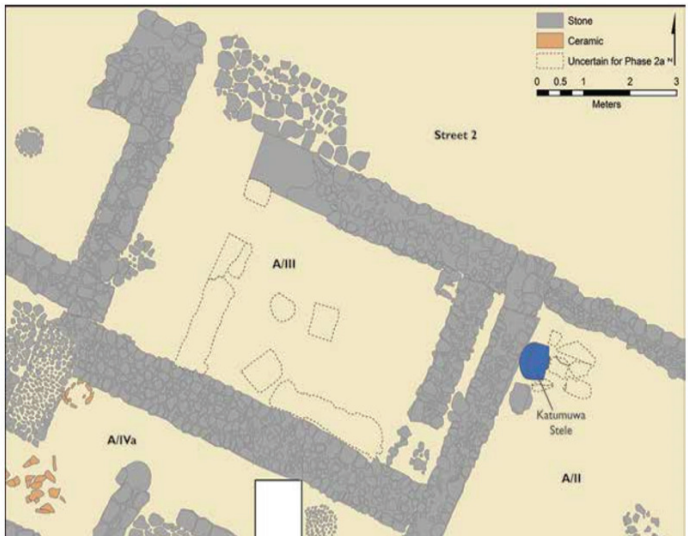

Şekil 4:: A III binası (Hermann, 2014: fig. 5.2)

Şekil 5: Kuttamuwa Steli Çizimi (Herman, 2014: çiz.c1).

Şekil 6: Kuttamuwa Steli (Struble & Herrmann, 2009: fig. 3)

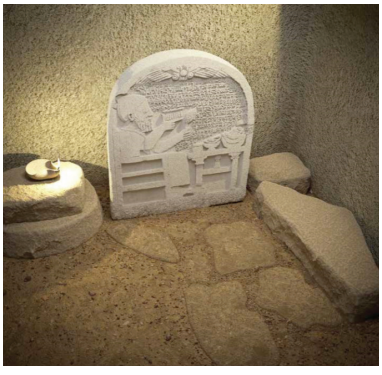

Şekil 7: Katumuwa Stelinin bina içerisindeki konumunun rekonstrüksiyon denemesi (Hermann, 2014: fig C3g)

Şekil 8: Katumuwa steli, (Hermann, 2014: fig.5.4)

Bölüm 15

STRATEJİK SAĞLIK HİZMETLERİ YÖNETİMİ: SİSTEM YAKLAŞIMI VE STRATEJİK YÖNETİM FELSEFELERİ ÇERÇEVESİNDE BİR MODEL ÖNERİSİ

Cem ŞEN [1]

1 Dr., Millî Savunma Bakanlığı, cem.sen@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7300-0170

1. GİRİŞ

Sağlık hizmetleri süreci kimsenin öngörmediği kadar hızlı bir şekilde gelişmekte ve küresel çapta rekabet de artmaktadır. Bu kapsamda sağlık hizmetleri alt yapısı da modern dünyaya uygun olarak gelişmektedir. Dünyadaki gelişmelere hızlı bir şekilde cevap vermesi gereken sağlık kurumları, hizmet kalitesi ve yoğun rekabet yanında sağlık sorunları ve tahmin edilemeyen hasta artışlarıyla da baş etmek zorundadır. Günümüzde tüm sağlık kurumları, daha etkin yönetimle bu hızlı değişimler ile baş etmeye çalışmaktadır. Baş etme stratejisi olarak yöneticilerin sağlık çalışanlarını daha fazla yetkilendirme ve güçlendirme yolunu seçtikleri görülmektedir (Healey ve Marchese, 2012:5).

Bunun yanında mevcut sağlık sisteminin birçok sorunla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Türkiye özelinde yaşanan sorunlardan biri sağlık harcamalarının ülke genelinde 1999 yılından itibaren her yıl yaklaşık kümülatif olarak yüzde elli oranında artıyor olmasıdır (TÜİK İstatistik Veri Portalı, 2020). Mevcut durumda sağlık sistemine giderek daha fazla harcama yapmak sorunu çözmediği gibi sürdürülebilir de olmadığı ileri sürülebilir. Türkiye'nin sağlık hizmetleri performansının tüm dünya ülkeleri arasında gerilerde olması bu dikotomiyi işaret etmektedir (Tandon, Murray, Lauer ve Evans, 2013).

Ayrıca bir bütün olarak ele alındığında sağlık hizmetleri karmaşık, farklı boyutlu, interaktif, bağımsız ve dinamiktir. Bütüne bakmak yerine kesit aldığımızda süreç kaotik, sonuç bakımından zaman kaybettirici ve tahmin edilemezdir (Wolf, Hanson ve Moir, 2011:8-9). Bundan dolayı kaynakları etkili olarak yönetmek için yöneticilerin yeteneklerini geliştirmek en iyi seçenek olarak görülmektedir (Healey ve Marchese, 2012:4). Ayrıca sağlık çalışanlarının ömür boyu öğrenme beklentileri çerçevesinde öğrenme ve eğitim almaya daha yatkın olmaları (McNichol and Hamer, 2006:3) sağlık sistemi için bir avantaj olarak ifade edilebilir. Gelişen yeni teknolojiler genellikle daha fazla hasta hizmetinden ziyade tanı ve tedavilerin daha etkin olmasını amaçlamaktadır. Bu yönüyle de sağlık sektöründe sürekli gelişim, eğitim ve öğrenme faaliyetlerinin ön planda yer alması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Sağlık hizmetleri sağlayıcılarının da dâhil olduğu günümüz organizasyonlarında faaliyetlerin tek bir kişi tarafından tamamlanması mümkün değildir. Sağlık hizmeti sağlanması karmaşıklaştıkça takım çalışanları arasındaki iletişim ve bağlantıların önemi de artmaktadır (Healey and Marchese, 2012:27). Bu nedenle sağlık sektöründeki her türlü altyapı, insan kaynakları, tanı ve tedaviye yönelik yatırımlarda sağlık sisteminin tüm unsurlarının dikkate alınması zorunluluğu vardır. Şekil-1'de sağlık sisteminin genel modeli (Savage, Chilingerian ve Powell, 2005) yer almaktadır.

Bu modelde de görüldüğü gibi sistemin tüm bileşenleri, sistem yaklaşımı çerçevesinde birbirini etkilemekte ve birbirinden etkilenmektedir.

Şekil-1: Bütünleşik Sağlık Sistemi (Savage vd., 2005: xix'ten uyarlanmıştır.)

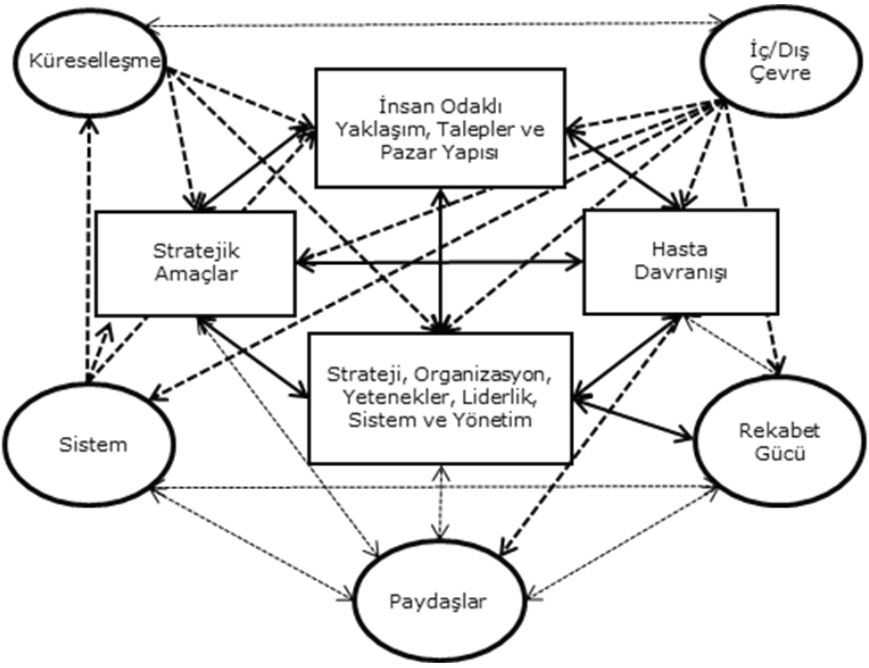

Günümüzün rekabetçi ortamında başta yöneticiler olmak üzere tüm sağlık çalışanlarının stratejik bilince sahip olmaları ve bu sistemin tüm bileşenlerini de dikkate alarak faaliyetlerini organize etmeleri gerekmektedir. Öyle ki, makro ve mikro düzeydeki tüm sağlık kurumları sağlık sistemini doğrudan etkileyen sağlık projeksiyonlarının yanında dolaylı olarak etkileyen nüfus projeksiyonlarını da dikkate alarak stratejilerini oluşturmaları gerekmektedir.

Çalışmada, öncelikle sağlık hizmetlerinin karmaşık sistemlerden oluştuğu noktasından hareketle sağlık sistemi ve görevleri tartışılacaktır. Akabinde, farklı uzmanlık alanlarına göre uygun nitelikte sağlık hizmeti sunabilmek için sağlık yönetim sisteminin stratejik yönetim ve sistem yaklaşımı çerçevesinde, her bir alt sistem için (devlet, üniversite, özel sağlık kurumları, vs.) bütünleştirici bir stratejik yönetim modeli ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. SAĞLIK SİSTEMLERİNİN AMAÇ VE HEDEFLERİ

Sağlık hizmetlerini bütün olarak anlamak için öncelikle sağlık hizmetlerinin hedef ve amaçlarını anlamak gerekir. Bu iki kavram aynı olarak görülse de aslında birbirinden farklıdır. Hedefler daha çok yakın zaman dilimi için geçerlidir ve sayısal ölçeklerle belirlenir. Kullanılan sayısal ölçekler net ve somut olmalıdır. Amaç ise uzun vadeye yayılmış, genel ve soyut bir kavramdır. Bir amaca ulaşmak için çeşitli hedefler konulabilir, amaç bütün olarak hedeflerin toplamından oluşur.

Günümüz sağlık hizmetleri alanların genel hedefleri çoğunlukla bellidir. Bunlar hastalıkların önlenmesi, semptomların azaltılması, kayıp fonksiyonların geri getirilmesi ve hayatın uzatılmasıdır (Wolf vd., 2011:6-8). Bu temel beklentilerin yanı sıra günümüzde sağlık hizmetleri tüketicileri yeni sağlık hizmetleri hedefleri beklemektedirler. Buna örnek olarak sağlıklı insanların görünümlerinin de iyileştirme yapmak amacıyla başvurdukları estetik cerrahi gösterilebilir.

Sağlık hizmetlerinin amacında ise 1947 yılında Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization-WHO) tarafından yapılan tanım hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Bu tanıma göre sağlık; "hastalık ve sakatlıkların engellenmesinden öte fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam ve iyi durumda olmaktır". Daha iddialı fakat sağlam diğer bir amaç ise yaşam süresinin çerçevelendirilmesi kavramıdır. Bu kavrama göre toplumdaki ölümlerin belli bir yaş oranına göre sınırlandırılmasıdır. Örneğin ülkemizde 75 yaş üzeri ölüm oranı artmakla birlikte, doğuşta beklenen yaşam süresi 2017-2019 döneminde 78,6 yıla yükseldi (TÜİK, 2020). Belirli bir yaşa kadar herkesin iş görebilir olarak kalması da yaşam süresinin çerçevelendirilmesinin diğer bir türevidir. Bunların yanında sağlık sisteminin sağlaması gerekenler (Block, 2006:31):

- Emniyet; hizmetten kaynaklanan başka yaralanma ve hasarların oluşmaması,
- Etkinlik; hizmetlerin bilimsel temellere dayandırılması,
- Hasta odaklı; klinik kararların hasta ihtiyaçları, değerleri ve tercihleri temelli olması,
- Zaman; hizmetlerin geciktirilmemesi,
- Verimlilik; kaynakların verimli kullanılması,
- Adil olmak; uygulamalarda yaş, cinsiyet, ırk vb.ye dayanan farklılıkların olmamasıdır.

3. SAĞLIK SİSTEMLERİNDE YÖNETİM VE ORGANİZASYON

Sanayide önemli gelişmelerin yaşandığı ve bireyin bir makinenin parçası olarak bilimsel metotlarla verimliliğini arttırmak üzerine kurulu (Baransel,1979: 9) yönetim uygulamaları 19 yy. sonları ve 20 yy.'da yeşeren ve gelişen yönetim ve örgüt kuramlarının en önemli kaynağını oluşturur. Yönetim ile bir işbölümü-işbirliği birimi olan örgüt ile ilgili düşüncelerin gelişim ekseninde, ağırlıklı olarak üzerinde durulan kısım, sanayi devriminden sonra ortaya çıkan, gelişen ve büyüyen örgütler ve bu birimlerin yönetimleri ile ilgili konuların, bilimsel yöntemler kullanılarak incelenmeye başlandığı zamandan, günümüze değin uzanan zaman dilimini kapsayan çağdaş yönetim anlayışını içeren bölümdür.

Yönetim ile ilgili çok değişik bakış açılarına sahip görüşler olmasına rağmen ortak konular amaçlar, kaynaklar ve iş süreçlerinin yönetilmesi ile örgütsel çevre etrafında toplanmaktadır (Koçel, 1999; Ürper ve Besler, 2013). Organizasyon ise yönetim sürecinde ortaya çıkan yapı olarak tanımlanabilir (Erbaş, 2013:20). Organizasyon yapıları da yönetim süreci ile birlikte zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. Daha önce bürokratik tip organizasyonlar ile birlikte hiyerarşi, merkezileşme, otorite, disiplin, kurallar, kariyer, iş bölümü ve memuriyet gibi kavramlar tartışılırken (Pugh and Hickson, 2007; Laegaard ve Bindslev, 2006) daha sonraları organizasyonları oluşturduğu kabul edilen dış sınırların kırılmasıyla stratejik ortaklıklar, kümeler, ağ yapılanmaları gibi organizasyonlar arası ilişkiler araştırma konusu yapılmaya başlanmıştır. Bunda en önemli etken ilişkilerin, teknoloji ve büyüklük gibi içsel organizasyon özelliklerinden daha önemli bir kaynak olduğu görüşünün ortaya çıkmasıdır. Zamanla dış sınırların kırılması gibi bürokratik yapıyı oluşturan iç sınırlar da kırılmaya başlamış, yetki devri ve personel güçlendirme, yatay, esnek organizasyon yapıları oluşarak organizasyonlar daha basık hale gelmiştir. İletişim teknolojilerindeki değişmelere paralel olarak temel yetenekleriyle sınırlı kalmayan modüler organizasyonlar ile internet üzerinde mevcut sanal organizasyon kavramları ortaya çıkarak (Clegg ve Hardy, 1999:1-23) kesinlikten bulutsu bir yapıya doğru bir dönüşüm ortaya çıkmıştır.

Organizasyonlar belirli, bir amacı gerçekleştirmek amacıyla insan dâhil kaynakların, işlerin, mekânın ve zamanın düzenlenmesi ve yapısal bağlantılarının belirlendiği bir araçlardır (Jones, 2003:2). Organizasyon teorilerinin yorumlayıcı birçok görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerin bir kısmının temelinde bilimsellik, entegrasyon, pazar, güç, bilgi ve adalet (Clegg ve Hardy, 1999:28), bir kısmının temelinde bilimsellik ve insan ilişkileri ve bir kısmının temelinde ise teknik ve yönetim seviyesi ile çevreye ilişkilendiren kurumsallık bulunmaktadır (Scott, 2003:105-117).

Sistem olarak organizasyonlar, çevrelerinden çeşitli kaynakları alan, bu kaynakları işleyerek mal veya hizmet haline getiren ve bu mal ve hizmetleri ileride yeniden kaynak sağlamak üzere çevresine veren birimler olarak görülmektedir. Organizasyonlar çeşitli alt sistemlerden oluşan açık ve sosyo-teknik birer sistem olmaktadırlar. Açık sistem olarak organizasyonlar statik değildir, aksine iç ve dış çevrelerindeki değişimlere cevap vermek için devamlı evrim geçirmektedirler (Fedotova, 2005:16-18) ve çoğunlukla modüler yapıdadırlar.

Sağlık kurumlarının yapı, süreç ve sonuç ile ilgili özellikleri ana başlıklar şeklinde şöyle sıralanabilir (Kavuncubaşı, 2000: 52-56; Kılıç ve Aydınlı, 2015:144-145):

Yapısal Özellikler:

- Uzmanlaşma seviyesi oldukça yüksektir,
- Fonksiyonel bağımlılık çok yüksek olduğundan farklı meslek gruplarının faaliyetleri arasında yüksek derecede eşgüdüm gerekir,
- Profesyonelleşme insan kaynakları profesyonel kişilerden oluşur ve bu kişiler kurumsal hedeflerden daha çok mesleki hedeflere önem vermektedir,
- Hizmet miktarının ve harcamalarının önemli bir bölümünü belirleyen hekimlerin faaliyetleri üzerinde tam etkili olan yönetsel ve kurumsal denetim mekanizması kurulmamış olması yönetsel denetim zorluklarını beraberinde getirmektedir,
- Hastaneler başta olmak üzere tüm sağlık kurumlarında ikili otorite hattı bulunmaktadır ve bu durum eşgüdümleme, denetim ve çatışma sorunlarına yol açmaktadır.

Süreç Özellikleri:

- Sağlık kurumlarının teşhis, tanı ve tedavi hizmetlerinin yanında eğitim ve araştırma hizmetlerini de içerebilmesi nedeniyle, yapılan işler karmaşık ve değişken bir yapıdadır,
- Etkinliklerin büyük kısmı acil ve ertelenemez nitelikte olup hizmet alma talebinin geri çevrilmesi bilimsel, hukuksal ve etik açıdan uygun olmamaktadır,
- Yapılan işlere hata ve belirsizliklere karşı oldukça duyarlıdır ve tolerans gösterilemez.

Çıktı Özellikleri:

- Temel girdi ve çıktı insan olduğundan, çıktının tanınması ve ölçümü güç olup (Can ve İbicioğlu, 2008), verilen hizmetlerin sonuçlarının gö-

rülmesi veya değerlendirilmesi diğer hizmet endüstrilerine göre daha uzun sürede gerçekleşmektedir.

Sağlık sistemlerinde bilimsel, profesyonel, ekonomik, politik ve kültürel açılardan yaşanan değişim organizasyon yapılarını etkilemektedir (Wolf vd., 2011:4). Örnek olarak, büyük organizasyona dâhil ve modüler yapıdaki hastanelerin aynı ölçekteki bağımsız hastanelere oranlara teknolojik avantajlara daha kolay ulaşabilmesi ve kullanabilmesidir (Lee ve Mongan, 2009:56).

Sağlık hizmetleri organizasyonlarının çekirdek işletmenleri, her bir hasta uygun tedaviyi seçmek için benzersiz şekilde kalifiye eğitim almış doktorlardır, çünkü sıradan tedavi yöntemlerinin yanı sıra hastaların sorunlarının tedavisi, farklı alanlarda bilgi gerektiren çok katkılı tedavi ve teknik gerektirebilir. Bu sebepten sağlık organizasyonlarında; ani ortaya çıkan çalışma takımları, farklılaşmış profesyonel etki ve azalmış yönetim kontrolü mutlaka dikkate alınmalıdır (Brock vd., 2001:109).

Sağlık hizmetleri sisteminin karmaşıklığına rağmen, istenilen hizmeti sağlamak açısından iyi organize olmuş kurumlar da bulunmaktadır. Bu organizasyonel yapının sağlanması kolaylaştırıcı sağlık hizmetlerine katkıda bulunan önemli sistemler vardır. Bunlar:

- Doktorları, hastaları ve sistemi karşılıklı birbirlerine bağlayan "bilişim sistemi",
- Doktordan gözlem formu takipçisine kadar "ekip tabanlı çalışma",
- Tüm hastaların yüzde beşini oluşturan ağır hastaların, sağlık harcamalarının yüzde ellisini oluşturduğu varsayımına dayanarak bu tip hastaların bakımının koordinasyonunu geliştiren bir "hastalık kontrol yönetimi" oluşturmaktır (Lee ve Mongan, 2009: xii).

Sağlık hizmetleri karmaşık bir çevre içerisinde olan çalışanlarının olgunluk, bilgi ve yetenek olarak benzersiz oldukları açık sistemlerdir. Bu bakımdan yetke ve hiyerarşiye dayalı yaklaşımlar ile yönetilmeleri imkânsızdır. Başarılı sağlık kurumları, çalışanlarına ve müşterisi olan hastalarına bağımlı olduklarını kabul ederler ve bu iki grubun arasında bir denge sağlamaya çalışırlar. Kendilerinden beklenilenleri karşılamak için mevcut performanslarını ölçerler ve sürekli iyileşmeyi sürekli bir hedef olarak alırlar (Tatar, 2012:103), duruma ve ihtiyaca yönelik değişikliklere uyum sağlayabilen modüler tasarımlardan faydalanırlar.

Sağlık sistemlerinin anlaşılmaları ve yönetilmeleri için yukarıda açıklanan teorilerden birkaçını birleştirerek kullanmak gerekir. Öncelikle sağlık hizmetleri açık sistem olarak çevresel etkilere duyarlı fakat kaynaklarını kendileri de belirli ölçülerde düzenleyebilen sistemlerdir. Dış çevreye duyarlıdırlar çünkü küreselleşme ile birlikte ve teknolojik gelişimlere

dayalı değişimler sürekli olmaktadır. Bunun yanı sıra kullanılan kaynakların bazıları teknolojik olmakla birlikte bazıları biyolojiktir. Ülkemizde özellikle organ bağışı gibi sorunlar dolayısıyla sağlık sistemlerinin kaynak bağımlılığı da bulunmaktadır. Bu kısıt sağlık hizmetleri verilecek kitleyi eğitmek ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bir başka ifadeyle sağlık, eğitim ile birlikte yürümelidir. Bu sadece kısıtlı olan kaynakları arttırmak amacıyla değil, aynı zamanda verilen hizmetin kalitesini arttırmayla da ilgilidir. Çünkü ülkemizde hastalıktan korunma ve ilk basamak olan aile hekimliği faaliyetleri verimli bir işleyişe sahip değilken ilaç kullanımına ayrılan devlet kaynakları sürekli artmaktadır.

Sonuç itibariyle sağlık sistemlerinde yapılacak örgütlenme faaliyetlerinde küresel düşünüp yerel uygulama yolunu seçmek gerekmektedir. Bununla birlikte sistem ulusal olabilir fakat uygulamalar küreseldir, çünkü yapılar kurumsal ve profesyonel bir kimlik kazanmıştır. Bunu başarmanın en etkili yolu öncelikle sistemde yer alan sağlık hizmeti sağlayıcı profesyonellerin organizasyonel kimliklerini isteyerek benimsemeleri sağlanmalı ve aynı zamanda sağlık hizmeti alıcılarının eğitilmeleri sağlanmalıdır. Hekimler sağlık sisteminin temel sağlayıcıları değil karmaşık hasta ve hastalıkları iyileştirecek bir takımının parçasıdırlar (Healey ve Marchese, 2012:234). Hastane ve sağlık yönetiminde ise amaçlara insanların, toplumların ve kurumların sağlık ve bakımları ile iyi bir ortamda yaşaması (Erbaş, 2013:16) eklenmektedir. Bunu başarmak için liderler stratejik olarak hareket etmeli ve liderin paylaşılan değerleri ile örgütün değerlerinin örtüşmesi gerekmektedir (Seyfikli, 2007:60; Sullivan ve Harper, 1996).

Sağlık sistemlerinde yapılacak örgütlenme faaliyetlerinde rol oynayan diğer önemli bir husus da hastanedeki aşırı iş bölümü ve uzmanlaşmanın yapısal karmaşıklığa yol açma özelliğidir. Özellikle, 20. yy'da tıp ve teknolojideki ilerlemeler yeni mesleklerin ve ihtisaslaşmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu gelişmelerin hastaneye yansıması hastanede hem personel hem de hizmet birimleri sayısının daha fazla artmasına neden olmuş (Seyfikli, 2007:61), hekimler getirilen performans sistemi kapsamında daha çok hastaya daha hızlı ve etkin olmayan bir şekilde hizmet vermeye başlamıştır. Bununla birlikte bu uzmanlaşmanın yarattığı baskıdan kurtulmak daha iyi bir gelir ve sosyal zaman için hekimler de sağlık sistemi içerisinde daha fazla yönetimsel rollere soyunmaya motive olmaktadırlar (Healey ve Marchese, 2012:235).

Uzun yıllardan beri ulusal sağlık sisteminde ve politikalarında değişimler olmasına rağmen bireysel anlamda etkinliği arttıracak bir strateji oluşturulamamıştır. Bu bağlamda sağlık hizmetleri yöneticileri sağlık hizmetleri dışında da hizmet veren profesyonel, yarı profesyonel ve yardımcı personel ile diğer işletmelerin uyumluluğunu sağlamalıdır (Erbaş, 2013:48; Manion, 2005:337).

Sağlık sisteminde, aşılabilecek temel sorunlar genel anlamda üç sebep ile ilişkilendirilebilir.

- Birincisi sağlık sistemleri stratejileri, genel olarak Avrupa Topluluğu'nda olduğu gibi Türkiye'de de ağırlıklı olarak hükümet, sağlık fonları ve politikaları ile oluşturulmakta, fakat daha yerel klinikler ve halk bağlamında uygulanmaktadır,
- İkinci olarak sürekli gelişim gösteren sağlık sistemleri ile halk sağlığı, diğer sağlık ile ilgili olan ve olmayan kuruluşlarla ilişki kurmayı gerektirmektedir,
- Üçüncü olarak sağlık hizmetleri sağlayıcıları ve yararlanıcılarının uluslararası boyutu da uygulama detaylarında ülke ve kültüre göre farklılık göstermektedir (Goodwin, 2006:133).

Sağlık sistemlerindeki hekimlerin uzmanlaşma derecesi de başarılı bir yönetimin önündeki en önemli engeldir, çünkü bundan bir kaç kuşak öncesinde bile uzmanlaşma istisna iken bugün daha fazla uzmanlaşmanın ön plana çıkmasıyla hekimler için ana ilgi odağı diğer uzmanlıklar veya genel sistem yerine daha mikro seviyedeki uzmanlık alanları haline gelmiştir (Healey ve Marchese, 2012:201)

Sağlık sistemleri karmaşık ve zor bir çevrede ve yapıda olmanın yanı sıra sağlık ile ilgili ya da ilgisiz olarak birçok faaliyet alanı ve faaliyet gösterenin bulunduğu gevşek yapıdadır, ancak modüler tasarıma tam anlamıyla geçildiği ifade edilemez. Bu bakımdan stratejik planlama ve yönetim, merkezileşmiş organizasyonlardaki gibi hayati önemde gözükmeyebilir (Aidemark ve Funck, 2009). Çünkü toplumun katılımı sağlanamazsa, toplumu güçlendirme sağlıktaki eşitsizlikleri giderecek bir strateji olarak işe yaramayacaktır (Diggs, 2012). Bunu gerçekleştirmek için kurum veya işletmeler en uygun organizasyonu oluşturmak, kaliteli ve aynı zamanda uygun fiyatta hizmet sunmak durumundadırlar.

4. SAĞLIK YÖNETİMİNDE SİSTEM YAKLAŞIMI

Bertalanffy (1968), Churchman (1979) ve Senge (2004) gibi düşünürler, problemleri çözmek için bilimsel veya mekanik düşünme modelinin yeterli olmadığını ifade etmişlerdir. Genel anlamda ortaya konan görüş, problemlerin çözümünde sistem bütünlüğünün dikkate alınması ve problemi oluşturan parçaların bütünlük içerisinde incelenerek çözülmesidir. Çoğunlukla biyologlar tarafından ortaya konan bu düşünce, makine çağının bitişi (1940 sonrası) sistem çağının başlangıcı olarak adlandırılmaktadır. Bununla birlikte, bilimin giderek uzmanlaşması ve bilim dalları arasındaki ilişkilerin kopması, araştırmacıların olayları anlamalarını güçleştirmiş ve geliştirilen kuramların birleştirilme ihtiyacı, sistem düşüncesinin önemini artırmıştır.

Sistem düşüncesinde ortaya çıkan sistem kavramı, ilk defa 1920'lerde bir biyolog olan Ludwig von Bertalanffy tarafından ortaya atılmıştır (Pickel, 2011). Her canlının, karşılıklı olarak birbirine bağımlı ve birbirini etkileyen alt sistemlerden oluştuğu düşüncesinden hareketle, biyolojik organizmaların işleyişini açıklamak maksadıyla kullanılan bu düşünce, daha sonraları diğer bilim dalları tarafından da araştırma konusu olmuştur. Sistem yaklaşımına katkıda bulunan birçok çalışma ve bilim adamı vardır. Bu bilim adamlarından Herbert Simon, toplumu karmaşık ve birbirinden farklı öğelerden oluşan bir yapı olarak görür (Spender, 2015). Auguste Comte ise sistem düşüncesi çerçevesinde düzen ve değişme kavramlarını birlikte kullanmıştır. Comte döneme hâkim olan mekanik fiziğin etkisine rağmen, organik düşünceyi sistemli bir biçimde toplum ve toplum kurumlarını açıklamada kullanma başarısını göstermiş, toplumların durumlarını açıklamak için eş zamanlı olarak statik ve dinamik kavramlarından yararlanmıştır (Friedman ve Allen, 2011). Bu şekilde düzen içinde işleyen sosyal bir sistemi statik yasaları ile değişime uğrayan sosyal sistemleri ise dinamik yasaları ile açıklamıştır.

Herbert Spencer çeşitli kurumları incelerken sistem düşüncesine fonksiyon kavramı ile katkıda bulunmuştur. Yapı fonksiyon ilişkisi bağlamında işbölümünün ve uzmanlığın ortaya çıkışını araştıran Spencer'a göre, bu olgular nedeniyle toplumlar birbirine benzeyen mekanik yapılardan ziyade birbirine benzemeyen ancak karşılıklı bağımlılık sergileyen organik yapılardan yola çıkarak açıklanmalıdır (Pickel, 2011). Vilfredo Pareto mekanik sistemlerin temel çalışma ilkeleri arasında bulunan denge durumu ilkesini sosyal sistemlere aktarılmasına katkı sağlamıştır. Pareto, bu yönüyle genel sistem teorisini geliştiren Talcott Parsons'u etkilemiştir. Emile Durkheim'in sistem düşüncesi kapsamındaki en önemli katkısı toplumsal varlıkların organik yasalarla işlediğini ortaya koymasıdır. Durkheim'e göre toplumlar organik varlıklar, alt sistemleri olan kurumlar ise bu varlığın çeşitli işlevlerini yerine getiren parçalarıdır (Friedman ve Allen, 2011). Ayrıca organik ilkelere göre çalışan sosyal sistemlerin işleyiş mekanizması süreç tabanlıdır.

Genel sistem teorisi, bugün sosyal bilimlerde kullanıldığı biçimiyle, ilk kez Parsons tarafından formüle edilmiştir. Parsons'a göre sosyo-kültürel gelişim organik yapılarda olduğu gibi basit biçimlerden oldukça karmaşık yapılara doğru ilerleyen bir farklılaşma sürecidir. Parsons'u etkileyen en önemli kişi, Durkheim ve onun toplumsal sistemler konusundaki fikirleridir Parsons hayatı boyunca iki şeyi açıklamaya çalışmıştır. Bunlardan birincisi, toplumsal varlıkların neden ve nasıl davrandığı ve toplumsal varlıklarla çevrili olan insanın davranışını nelerin belirlediği, ikincisi, bizatihi toplumsal varlıkların bir sistem olarak işleyiş prensiplerinin ne olduğudur (Parsons, 1971).

Parsons'un toplumsal davranış kuramı, Weber, Durkheim ve Pareto'nun sosyal ve ekonomik yapılar hakkındaki görüşlerinin sentezidir. Parsons'un amacı ait olduğumuz toplumsal yapılarda bize olağan ve sıradan gelen günlük eylemlerimizin arkasındaki rasyonaliteyi keşfetmektir. Bu noktada Weber'in rasyonel eylem kavramını kullanmıştır. Weber'e göre bir toplumsal sistem araştırmacısı, ortaya çıkan hâl, hareket ve davranışları nedenlerini ve sonuçlarını araştırmalıdır (Friedman ve Allen, 2011). Parsons ve şüphesiz sistem kuramcıları tek tek bireylerin davranışlarıyla ilgili değildirler. Onları ilgilendiren insan ilişkilerini düzenleyen ve ona rehberlik eden toplumsal değerler ve normlardır. Bu nedenle, günlük davranışta içinde yaşanılan toplumsal varlığın etkisi daha önemlidir. Araştırılması gereken bu toplumsal sistemlerin benimsedikleri değerler, kurallar ve normlar ile bunların işleyişini belirleyen yapı mekanizmaları (anne, baba, öğrenci, öğretmen, ast, üst gibi statü ve roller) olmalıdır. Parsons'un yapısal işlevselci sistem kuramının temelleri, Durkheim'in bağımsız parçalardan oluşan organizmik toplumsal anlayışıyla, Pareto'nun sürekli dinamik denge hâlinde olan toplumsal sistemler yaklaşımının birleşiminden oluşmaktadır.

Genel sistem teorisi şu temel kavramları öne sürmektedir (Pickel, 2011):

- Bileşenlerin toplamının oluşturduğu bütün, bileşenlerden daha büyük bir değere sahiptir,
- Bütün, bileşenlerin doğasını belirler,
- Bileşenler bütünden soyutlanarak incelendiklerinde yeterince anlaşılamazlar,
- Bileşenler dinamik olarak birbirleri ile ilişkili veya bağımlıdırlar.

Sistem düşüncesi, fiziksel ve doğal bilimlerin yanında, sosyal eğilimler konularında da çeşitli disiplinlerin bir arada düşünülmesiyle, yeni disiplinlerin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Örneğin, 1840'lardan beri, fiziksel araç ve gereçler yoluyla bilimsel araştırmalar yapan ve sonuçlarını matematiksel ve fiziksel kavramlarla açıklamaya çalışan bio-fizik, ancak 1940'lardan sonra ayrı bir bilim dalı olarak görülmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda, 1957'de Ernest C.Pollard tarafından kurulan, akademik, hükümet ve endüstri araştırmacılardan oluşan, Bio-Fizik Toplumunun (Biophysical Society) amacı, sistem düşüncesine paralel olarak bio-fizik alanındaki bilgilerin yaygınlaşması ve gelişimine destek olmak için çalışmalar yapmaktır. Aynı zamanda disiplinlerin alt dallara ayrılarak, uzmanlaşması da sistem düşüncesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır. Örneğin, psikoloji biliminin altında, sosyal şartların kişileri nasıl etkilediğini araştıran sosyal psikoloji ve kişisel farklılıklara odaklanan bireysel psikolojinin ortaya çıkması bu duruma örnek olarak verilebilir. Diğer yandan sistem

düşüncesi sosyal ve fiziksel olayları bir bütün olarak ele alarak, genel bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım sistem yaklaşımı olarak adlandırılmakla birlikte, gelişim ve büyüme olaylarını inceleyen genel sistem teorisi yanında, kontrol ve haberleşme olaylarını inceleyen sibernetik gibi alanların da gelişmesine katkıda bulunmuştur (Kelly, 1994).

Weber nasıl toplumsal davranışın kuramını yapmışsa, Parsons da toplumsal davranışa yön veren toplumsal yapıların kuramını oluşturmaya çalışmıştır. Parsons'a (1951) göre çeşitli toplumsal birimlerde yaşayan insanın günlük davranış veya eylemini belirleyen veya etkileyen birbiriyle bağlantılı üç sistem vardır, bunlar; toplumsal sistem, kültürel sistem ve kişilik sistemi. Daha sonraki yıllarda bu üç sistemle bağlantılı dördüncü bir sistem olarak biyolojik sistem eklenmiştir. 1951 yılında ortaya atılan bu üç temel sistem içerisinde, Parsons özellikle toplumsal sistemi temel olarak ele almış ve onun insan davranışını etkilemedeki rolünü ortaya koymaya çalışmıştır. Parsons, bir bütün olarak ele aldığında toplumu bir sistem olarak kabul etmekte, kısmi olarak inceleme yaptığında ise toplumu oluşturan diğer sistemleri de, aile, okul gibi sistem olarak incelemektedir. Bu yaklaşım diğer disiplinlere de sıçramış, örneğin toplumsal sistemin en önemli unsurlarından olan ekonomik sistem tek başına incelenmiştir. Benzer bir yaklaşımla disiplin sayısı kadar sistemler çoğaltılmış ve Parsons'ın geliştirdiği sistem dili ile araştırma ve incelemeler yapılmıştır.

Organizasyon sürecinde meydana gelen bu gelişmeler sağlık hizmetlerini de etkilemiş; bakış açılarını sağlık çalışanlarının işlerinden sisteme doğru kaydırmıştır. Çünkü doğanın yapısından ilham alan sistem yaklaşımından alınan dersler, organizasyon ve teknolojilere aktarıldığında hiç şüphesiz gelişim ve yaratıcılığı arttırmaktadır (Scientific American, 2006).

Sağlık hizmetlerinin çok boyutlu olduğu ve birbiri ile ilişkili birçok faaliyetten meydana geldiği daha önce belirtilmişti, buna paralel olarak sağlık hizmetleri yönetimi ve organizasyonu da karşılıklı bağlı ve etkileşim ile oluşan bir çevresel sistemler bütününe dayanır. Bu sisteme hastalar da dâhildir; hastalar olaylardan etkilenir ve bu etkileşime bir deneyim yüklerler (McNichol ve Hammer, 2006:151). Karmaşıklığı yönetmek, yenilikçilik ve değişim yönetimi ile yeni davranış biçimlerini açıklamak için geliştirilen teorilerden bir tanesi de kaos/karmaşıklık teorisidir. Teoriye göre organizasyonlar, doğrusal olmayan (daha az tahmin edilebilir) ve karmaşık (sürekli değişen) bağıl sistemler olarak ele alındığında daha iyi açıklanabilecektir (Gharajedaghi, 2011; Horowitz, 2010:90-92; McNichol ve Hamer, 2006:14-15) .

Hastanelerimiz ve sağlık hizmetleri ülkemizde yapısal bakımdan fonksiyonellik yerine coğrafik veya hizmet (ürün) anlamında yapılanmaya gitmiştir. Bu yapılanma yeni bir bilgi toplama ve işleme anlayışı, kaynak dağıtımı ve yönetim gereksinimleri doğurmuştur. Bu sayede sağlık kuru-

luşları arasındaki yönetim kademeleri azaltılarak; otorite ve sorumluluğu dolayısıyla karar verme hızları ile çalışanlarıyla arasındaki bilgi ile enerji paylaşımı daha önce görülmemiş şekilde artmış (Roberts, 2004:1-14) ve yeni sağlık birimleri ortaya çıkmıştır. Böylece söz konusu iş birimleri büyük oligarşik üst sistemin içerisinde kaybolmayacaktır (Knights, 2004:22). Zira, bu oluşuma her etmen üzerine etki edecek bir planlama ile müdahil olmak tezat bir durum oluşturmaktadır.

İnsan ihtiyaçlarının en temel unsurlarından biri olarak sağlık, aynı zamanda özelleşmiş en eski ekonomik faaliyetlerdendir. Sağlık çalışanları ve hastaların karmaşık ağ yapısı, uzay teknolojileri ve klinik uygulamalar, yararlananların ömrünü ve yaşam kalitesini doğrudan ilgilendirmektedir. Sağlık hizmetlerini anlayabilmek için, tüm sağlık sistemini onu oluşturan parçalarla beraber bir bütün olarak görebilmek ve algılayabilmek gerekmektedir. Sistem yaklaşımının özünü de bu kavram, açık sistem yaklaşımı oluşturmaktadır. Açık sistem yaklaşımı, örgütlerin çevrelerine uyum sağlama, yaşamını sürdürme ve gelişmelerini çevreleriyle ilişkili olmalarına bağlamaktadır. Sağlık sistemi de bu çerçevede açık sistem yaklaşımı ile ele alındığında, Şekil-2'deki gibi onu oluşturan yedi alt/üst sistemin varlığına ulaşılmaktadır (Wolf vd., 2011:5).

Şekil-2. Sağlık Sistemleri (Wolf vd., 2011:5)

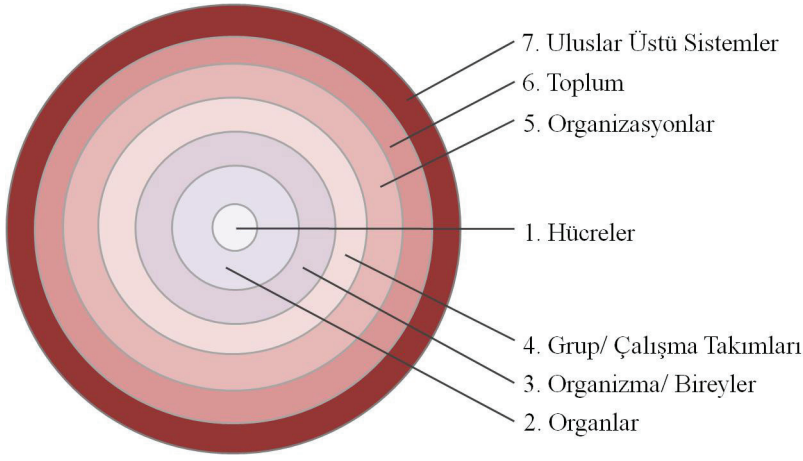

Sağlık sisteminin bileşenleri tek tek ele alındığında, her bir bileşenin gelişimi için gerekli faaliyetlerin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Örneğin sağlık sistemi içerisinde bireyler (Halka 3) söz konusu olduğunda, bu bireylerin liderlik ve yönetim yetenekleri ile temel değer ve yetenekleri konusunda alınacak tedbirlerin bir anlam ifade ettiği görülürken, çalışma takımları ve gruplar (Halka 4) açısından problem çözme, karar verme, takım gelişimi ve takım temelli ödüllerin anlamlı olduğu görülmektedir. Bu

iki bileşen arasındaki ilişkilerde ise özellikle performans yönetimi, motivasyon ve çatışma yönetimi konuları öne çıkmaktadır. Açık sistem yaklaşımı sadece teker teker bileşenleri değil, bu bileşenler arasındaki her türlü ilişkiyi de özellikle ele aldığından, sağlık sisteminin problemlerine daha uygun çözümler getirebilmektedir. Bu şekilde sağlık sistemini oluşturan tüm bileşenlerin, sistem yaklaşımı ve stratejik yönetim felsefeleri çerçevesinde ele alınması sistemin bütünsel başarısı açısından önem arz etmektedir (Harrison ve Thompson, 2015).

Sağlık hizmetlerinin dinamik olduğu kadar karmaşık bir yapıda olması, söz konusu hizmetlerin farklı sistemlerde farklı değişim tepkisi vermelerine neden olmaktadır. Her şeyden önce sistemin girdisi olan hasta karmaşık yapıdadır. Bazı durumlarda bir hasta birçok farklı uzmanlık alanına sahip uzmanlar tarafından görülmesi ve çok çeşitli testlere tabi tutulması gerekebilir ve bu çabalara rağmen bazı durumlarda hastalık belirlenen tanımlara uymayabilir (Lee ve Mongan, 2009:15). Bu karmaşıklıktan dolayı verimlilik ve etkinliğin ölçülmesinde önemli sorunlarla karşılaşılmaktadır. Örneğin çıktı temelli verimlilik analizleri bireyler için hesaplanabilirse de toplum sağlığı üzerindeki sonuçlarının etkisi verimli şekilde elde edilemeyebilir (Joumard, Hoeller, André ve Nicq, 2010:50). Bu ve benzeri sebeplerden dolayı sağlık sisteminin sistem düşüncesi yaklaşımı ile temellendirilme ihtiyacı olduğu değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, sağlık sistemi açık sistem yaklaşımı ile ele alındığında, Şekil-2'de belirtilen yedi alt/üst sistemi oluşturan halkaların örgüt geliştirme kapsamında uygulaması gereken faaliyetler ve örnekleri Tablo-1'de sunulmuştur (Wolf vd., 2011:6).

Tablo-1*: Sağlık Sistemleri (Wolf vd., 2011:6)*

Halkalar	Örgüt Geliştirme	Örnekler
Halka 3 Organizma ve bireyler	Bireysel yeterlilik ve etkinliklerin geliştirilmesi.	Liderlik yetenekleri Temel değer ve yetenekler Yönetim yetenekleri
Ara bölge (Halka 3-Halka 4) Birey ve grup arası	Başkalarıyla çalışma ve iletişim.	Performans yönetimi Motive etme Çatışma yönetimi
Halka 4 Gruplar/ Çalışma Takımları	Grup ve takımların etkinliğinin arttırılması. Yetki devri ve ilişki yönetim.	Problem çözme Karar verme Grup gelişimi Grup/takım temelli ödül

Ara bölge (Halka 4-Halka 5) Gruplar içi ve gruplar arası	Bölümler arası iş ilişkileri ve süreçlerinin geliştirilmesi.	Toplam kalite yönetimi Verimlilik artışı Süreç iyileştirme Olumlu sorgulama
Halka 5 Bütün Organizasyon	Gerekli sonuçları almak için organizasyon yapısı ve süreçlerini değiştirmek.	Kültürel değişim ve dönüşüm Sistem dinamikleri Operasyonel planlama
Ara bölge (Halka 5-Halka 6) Örgütsel çevre	Çevreye karşı proaktif öngörü ve müşteri isteklerini karşılama ile çevre algısını geliştirme.	Stratejik düşünme ve planlama Sistem düşüncesi Değer zinciri yönetimi Paydaş ve hissedar analizi
Halka 6 Toplum	Toplumsal gelişime katkı.	Sosyal çıkar grupları Toplum yapısına katkı Politik katılım Toplum gelişimi

Her sistemde etki ve tepki kuvvetleri rol oynamaktadır. Sağlık alanında stratejik planlama sistemleri denge ve düzen durumunda tutmaya çalışırken; paydaşlar, çevre, rekabet, gelişen teknoloji gibi kuvvetler ise sistemleri düzensizlik ve karmaşaya yöneltmektedir. Herkesin ilgilendiği ortak nokta ise sağlık sisteminin performansın arttırılması ve başarılı uygulamalarının tüm sistemle paylaşılmasıdır (Savage vd., 2005:8). Tabii değişim katalizörleri de bulunduğu gözardı edilmemelidir. Bu değişimleri kısaca bilimsel, profesyonel, ekonomi, politik ve kültürel alanlara göre ayırabiliriz (Wolf vd., 2011:9-15). Son tahlilde sağlık sisteminin amaç ve hedeflerine ulaşmak için sağlık hizmetleri bir sistem olarak değerlendirildiğinde;

- Klinik hizmetler, finansal performans, hayatın kalitesinin ve buna bağlı olarak hasta memnuniyeti çözülmesi gereken genel alanlar olarak gözükmektedir (Block, 2006),
- Mevcut kaynaklar, tüm paydaşlar ve örgütsel çevre arasında bir denge kurulmalı ve belirlenen stratejinin yönü belirlenmelidir (Harrison ve Thompson, 2015:28).

Bu bağlamda ana amaç; sağlık yönetiminde sistem yaklaşımını temel alarak modüler yapıda, modüler olduğu için maliyet etkin ve nitel performans bağlamında hastaya etkin teşhis-tedaviyi öngören, bu nedenle de yaygın ve kaliteli hizmeti sunabilmek olmalıdır.

5. SAĞLIK SİSTEMİNDE STRATEJİK YÖNETİM YAKLAŞIMI

Temel olarak yönetim, örgütün amaçlarını gerçekleştirebilmesi için gereken faaliyetlerin planlanması, örgütlenmesi, koordinasyonu, uygulanması ve kontrol edilmesi ile ilgili süreci kapsarken; stratejik yönetim ise, işletmenin dış çevresini, özellikle de rakiplerini analiz etmesi, uzun vadedeki hedeflerine yönelik faaliyetlerin planlanması, örgütlenmesi, koordinasyonu, uygulanması ve kontrol edilmesi ile ilgili süreci kapsamaktadır (Koçel, 1999). Bu bağlamda stratejik yönetim, doğru stratejiler geliştirerek hedeflere ulaşmayı sağlayan yönetim süreci olup, alınacak kesin karar ve yatırımları içermektedir (Abell, 2005). Sağlık sektörü için kullanılabilecek stratejik yönetim modeli örneği Şekil-3'te sunulmuştur. Görüldüğü üzere stratejik yönetim sistemi; stratejik planlama, uygulama ve kontrol süreçlerinden oluşmaktadır. İçerik bağlamında; stratejik planlama temel ilke ve politikaları, amaçları, hedefleri, nitel performans ölçütlerini, bunlara ulaşmak için izlenecek yöntemleri ve kaynak dağılımlarını kapsamaktadır, stratejik uygulama; belirlenen faaliyetlerin uygulanması ve hedeflerin gerçekleşmesidir, stratejik kontrol ise; izleme, değerlendirme ve raporlama sürecinden oluşmaktadır.

Şekil-3. Sağlık Sektörü Stratejik Yönetim Modeli (Sağlık Bakanlığı, 2013:31'den uyarlanmıştır.)

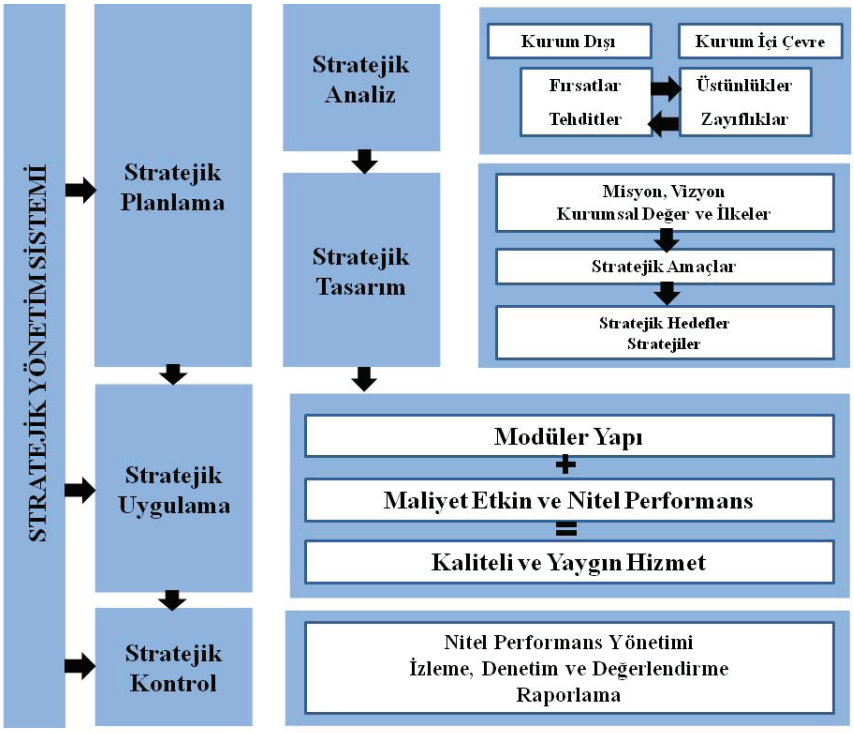

Tabii ki günümüzde çevresel koşulların nasıl hızla değiştiği ve rekabetin şiddetini ne derece artırdığı göz önünde bulundurulduğunda yöneticilerin stratejik yönetimi bir an önce mevcut yaklaşımlarına adapte etmeleri gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda yalnızca bu şekilde değişim için gerekli olan ivme kazanılabileceği değerlendirilmektedir. Söz konusu ivme, stratejik yönetim vizyonuna sahip yöneticiler tarafından başarılabilir (Swayne, Duncan ve Ginter, 2006).

Sağlık kurumlarındaki stratejik yönetim uygulamaları diğer örgüt ve işletmelerdeki uygulamalardan farklıdır. Çünkü sağlık kurumlarındaki karmaşıklık derecesi, çok boyutlu ve interaktif yapısı ile bağımsız ve dinamikliği, diğer örgüt ve işletmelerdeki hatalarla karşılaştırıldığında çok daha büyük riskleri beraberinde getirmektedir. Örneğin örgüt ve işletmelerdeki üretim kaybı ya da maddi zararla sonuçlanan olaylar, sağlık kurumlarında telafisi sağlanamayacak insan hayatına veya yaşam kalitesinin düşmesine mal olmaktadır. Bu nedenledir ki sağlık hizmetleri ikame edilemez, ertelenemez ve yüksek maliyetli teknolojiler gerektirmektedir.

Stratejik yönetim, tüm dünyada devam eden büyük değişimlerle; özellikle sağlık yönetimi alanında uygulandığında, baş edebilmek için gerekli

süreçleri sunmaktadır. Söz konusu süreçlerin temel amacı hastalık ve yaralanmaları iyileştirme ve önlemektir. Sağlık sistemleri her organizasyonda olduğu gibi sorunlarla mücadele etmektedir. Her ülkedeki sağlık sisteminin karşılaştığı temel sorunları Ronen, Pliskin ve Pass (2006) şu şekilde ifade etmektedir;

- Sağlık sistemlerine ayrılacak bütçenin belirlenmesi,
- Sağlık sistemlerinin iyi yönetilmesi, ulaşılabilirliği ve kabul edilebilir maliyetle yüksek kalite standartlarının sağlanması,
- Açık bir stratejileri olmaması, yapılandırılmamış süreçler, uygun olmayan performans ölçümleri, iş yerine teknolojik düşünce yapısının önde olması gibi organizasyonel sorunların mevcudiyeti.

Bununla birlikte her sağlık sisteminin finansmanı vergiler, sosyal güvenlik fonları veya özel sağlık fonlarına dayanmaktadır, dolayısıyla ülkelerin sağlık politikalarına doğrudan bağlıdır. Ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde eşitsizlikleri azaltmak veya kapasite ve sistemdeki darboğazları aşmak için sağlık servislerinin geliştirilmesi ve veriminin arttırılması önem kazanmaktadır. Bunun için Senge (1990), doğrusal etki-tepki sistemi yerine karşılıklı münasebetlerin araştırılmasını ve enstantenelerden ziyade süreçlerin değiştirilmesini önermiştir.

Sağlık sistemlerinden faydalanma hatta belli ölçülerde sağlığın kendisi insan davranışlarının çıktısıdır. Bundan dolayı kişilerin sağlık ve hastalık algı ve kabulleri önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Demografik faktörler, sağlık ihtiyacını algılama konusunda insan yöntemelerinin belirlenmesini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu sebeplerden sağlık sistemlerinin görevleri kaliteli tedavi sağlamanın yanı sıra sağlık bilim yazınının ve kültürel yeterliliklerin geliştirilmesidir (Savage vd., 2005:4-6; Greenwald, 2010:2).

Tüm bunlara karşılık sürecin değerlendirilmesi açısından genel kabul görmüş amaçların formüle edilmesi ve ölçülmesinde zorluklar bulunmaktadır. Örneğin şeker gibi kalıtsal kronik hasta sayısında artış olmakta ve antibiyotik kullanımının etkisi buna dayanıklı patajonlerin artmasıyla birlikte sınırlı kalmaktadır (Greenwald, 2010). Çünkü sağlık sistemleri hastalıkların önlenmesinden ziyade, tedaviye odaklandığından çıktılar da istenilen seviyede gerçekleşmemektedir. Bununla birlikte Türkiye'deki sağlık sistemine yönelik uygulamalar değişik yapıda kuruluşları ilgilendirdiği için planlama niteliğindedir. Planlama, sağlık hizmetlerini bir bütün olarak ele alır. Buna karşılık stratejik yönetim, organizasyonlara, devlet ve kurumlar tarafından yapılan planlamalara olduğu kadar dış çevre etkilerine de tepki vermesine yardımcı olur (Swayne vd., 2006:10). Sağlık işletmeleri, Tablo 3'te açıklanan seviyelere göre yeteneklerini azaltmadan rekabetçi yapılarını arttıracak strateji ve stratejik yönetim geliştirmek durumunda-

dırlar. Verilen hizmetlerin modüler yapıda olması, söz konusu hizmetlerin kolay ulaşılabilecek ücretle sunulmasını ve sonuç olarak ucuz ve kaliteli hizmetin de yaygınlaşması anlamına gelmektedir.

6. MODEL ÖNERİSİ

Sağlık sistemlerinin değerini önemli biçimde etkileyen stratejik değer sürücüleri belirlendikten sonra rekabetçi avantajı arttıracak stratejilerin uygulanması gerekmektedir çünkü her durum için en iyi strateji bulunmamaktadır (Marquis, & Huston, 2012). Bunun için genel hizmet sunma stratejisinin alt stratejileri daha odaklanmış sağlık hizmeti sunmaktır. Genel halk sağlığı için tedavi edici yerine, önleyici stratejiler belirlenmelidir (Ronen vd., 2006).

Alt stratejiler hastanenin performansını arttırmak yönündedir. Bu amaçla farklı stratejilerin izlenmesi mümkündür. Bazı hastaneler genel tedavilere odaklanmak yerine daha özel bazı risk gruplarına göre yatan hastaları seçmek, belirli bir hasta grubuna yönelik tedavilere odaklanmak ya da ağır hastaları kabul etmemek gibi daha kâr getiren gruplara odaklanabilir. Bu tip stratejiler, nitel performansa yönelik stratejilerdir. Hastaneler için diğer bir strateji ise bürokratik ve zaman yapılandırmasına dayanan stratejilerdir. Bürokrasi stratejisinde hastaların daha pahalı servislere kaydırılması, zaman stratejisi ise tedavi ücretlerinin erken alınması veya belirli zamanlarda daha fazla hasta kabul edilmesi şeklinde olabilir. Son strateji ise sayısal stratejidir ki hastaları erken taburcu edilerek daha sonra tekrar kabul edilmesidir (Rauner & Schaffhauser-Linzatti, 2013).

Sistem yaklaşımıyla baktığımızda hastaneler sadece Türkiye'nin değil dünya sağlık sistemininde bir parçasıdır bu bakımdan stratejilerini dünyada yer alan genel stratejilerle de karşılaştırmak durumundadırlar. Toplumsal sistem, kültürel sistem ve kişilik sistemi dikkate alınarak belki de hastaların toplumsal ve bireysel durumlarına göre kişisel tedavi süreci uygulanması verimlilik ve etkinliği arttırabilir. Sistem yaklaşımı sisteme dâhil hizmet verenleri de kapsadığından, hizmet verenlerin iş doyumunun yükseltilmesi önemlidir. Bu temelde hizmet verenlerin hayat kalitesinin yükseltilmesi önemlidir. Sadece gelirin arttırılması önemli değildir buna karşın gelir ile elde edilecek imkânların hizmet verenlerin imkânına sunulması da hayat kalitesini yükseltebilir. Ayrıca iş tatmini düşük dallar tekrar gözden geçirilmesi gerekirse uzmanlık alanları tekrar tanımlanmalı ve sistemde yararlanılamıyor ise kaldırılmalıdır. Bu kapsamda önerilen model Şekil-4'te sunulmuştur.

Şekil-4. Sağlık Sektörü için Önerilen Stratejik Yönetim Modeli (Özalp, Baş, Türkeli ve Egeli, 2008: 24'ten uyarlanmıştır)

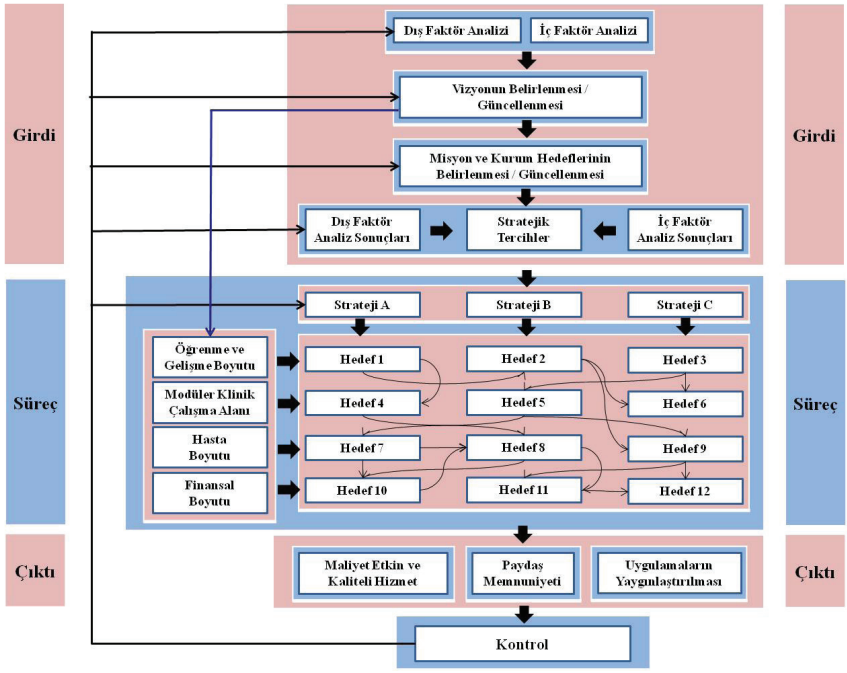

Şekil-4'te görüldüğü üzere önerilen modelin;

- Girdisini iç ve dış çevre analizi, vizyon, misyon ve stratejik tercihler,
- Sürecini belirlenen strateji ve hedefler kapsamında sürekli öğrenme ve gelişme, modüler yapıdaki klinik çalışmaların mükemmelleştirilmesi, nitel performans kapsamında hasta memnuniyeti ve finansal boyuttaki uygulamalar,
- Çıktısını ise kaliteli ve maliyet etkin hizmet, paydaş memnuniyeti ve mükemmel uygulamaların yaygınlaştırılması oluşturmaktadır.

Her aşamada geribildirimler kapsamında gerekli önlem ve iyileştirmeler, etkili insan kaynakları yönetimi ile desteklenerek model işletilebilir. Önerilen model ile doktorları, hastaları ve sistemi karşılıklı birbirlerine bağlayan bilişim sistemi, doktordan gözlem formu takipçisine kadar ekip tabanlı çalışma, tüm hastaların bakımının koordinasyonunu geliştiren bir hastalık kontrol yönetimi unsurlarını modüler yapıdaki sisteme entegre edilebilecektir. Bu noktada örgüt geliştirme ve sürekli iyileştirme kilit bir rol oynayacaktır.

7. SONUÇ

Mevcut sağlık sistemi; hastalıktan korunma ve ilk basamak olan aile hekimliği faaliyetleri verimli bir işleyişe sahip değildir, aşırı iş bölümü ve uzmanlaşma yapısal karmaşıklığa yol açmıştır, bundan bir kaç kuşak öncesinde uzmanlaşma istisna iken bugün daha fazla uzmanlaşmanın ön plana çıkmasıyla hekimler için ana ilgi odağı diğer uzmanlıklar veya genel sistem yerine daha mikro seviyedeki uzmanlık alanları haline gelmiştir, uzmanlaşma yüksek maliyet getirmiştir, nicel performans sistemi ile etkin teşhis-tedaviden uzak daha çok hastaya bakmaya zorunlu hale getirmiştir. Bu kapsamda sağlık sektörü, birçok zorlukla aynı anda başetmeye çalışan bir sektördür, belirsizlik ve değişim baskısı ile sürekli mücadale halindedir. Sağlık hizmetleri düşünüldüğünde doğası gereği ikame edilemez, ertelenemez ve yüksek maliyetli teknolojiler gerektiren hizmetler olduğu noktasından hareketle sürdürülebilir rekabet, kaynak kullanımında verimli ve etkili olma hususları her geçen gün daha da ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda söz konusu hizmetlerin yönetilmesi yeni bakış açısıs ve stratejileri gerektirmektedir. Yeni bakış açısı toplumun katılımını sağlamalı, toplumu güçlendirme ile sağlıktaki eşitsizlikleri giderecek bir strateji geliştirilmeli, bu bağlamda stratejiyi gerçekleştirmek için kurum veya işletmeler en uygun organizasyonu oluşturmalı, kaliteli ve aynı zamanda uygun fiyatta hizmet sunmalıdırlar. Paradigma değişikliği olarak adlandırabileceğimiz bu yenilikler bir yandan hizmet kalitesini, diğer yandan da paydaş memnuniyetini artırmaktadır.

Bu çalışmada sistem yaklaşımı ve stratejik yönetim felsefeleri çerçevesinde oluşturulan model ile sağlık kurumları yöneticilerinin kurumlarının stratejik yönetimini gerçekleştirebilmesi konusunda yol ve yöntem oluşturulmaya çalışılmıştır. Söz konusu modeldeki stratejik yönetim araçlarının doğru ve etkili bir şekilde kullanılıyor olması, modüler, modüler olduğu için maliyet etkin ve nitel performans bağlamında hastaya etkin teşhis-tedaviyi öngören, bu nedenle de yaygın ve kaliteli olma prensipleri sağlık kurumlarının stratejik yönetimini de güçlendirerek daha etkili hale getirmekte, çevresel değişimlere zamanında ve kolaylıkla cevap verilebilmesini sağlayarak yöneticilere sürdürülebilir bir rekabet avantajı kazandırabileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Abell, D.F. (2005). The future of strategy is leadership. *Journal of Business Research,59*, 310-314.

Baransel, A. (1979). *Çağdaş yönetim düşüncesinin evrimi, klasik ve neoklasik yönetim ve örgüt teorileri, Cilt-1*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.

Bertalanffy, L. (1968). *General system theory: Foundations, development*. New York: George Braziller.

Block, J.D. (2006). Healthcare outcomes management: Strategies for planning and evaluation. Massachusetts: Jones and Bartlett Publishers.

Brock, D.M. , Powell, M.J. ve Hinings, C.R. (2001). *Restructuring the professional organization:accounting, healthcare and law*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

Can, A. ve İbicioğlu H. (2008). Yönetim ve yöneticilik yönünden üniversite hastanelerinin değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 13(3), 253-275.

Clegg, S.R. ve Hardy, C. (1999). *Studying organization theory & method*. London: SAGE Publications Ltd.

Churchman, C.W. (1979). *The systems approach and its enemies*. New York: Basic Books.

Diggs, N.S. (2012). Health disparities and health care financing: Restructuring the American health care system. *Journal of Health Care and Finance*, 38(4), 76-90.

Erbaş, A. (2013). Hastane Yönetimi: Sorunları ve Çözüm Önerileri. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.

Fedotova, N. (2005). Organizasyon yapısı ve teknoloji. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Friedman, B.D. ve Allen, K.N. (2011). Systems theory. Jerrold R. Brandell (Ed.), *Theory and practice in clinical social work*, pp. 3-20. London, England: SAGE.

Gharajedaghi, J. (2011). *Systems thinking: Managing chaos and complexity- A platform for designing business architecture*. Burlington, MA: Morgan Kaufmann (an imprint of Elsevier).

Greenwald P. H. (2010). Health care in The United States organization, management, and policy. San Francisco, CA: Jossey-Bass (A Wiley Imprint).

Goodwin, N. (2006). *Leadership in health care: A European perspective*. New York: Routledge Health Management Series.

Harrison, J.S. ve Thompson, S.M. (2015). *Strategic management of healthcare organizations: A stakeholder management approach*. New York: Business Expert Press, LLC.

Healey, B.J. ve Marchese, M.C. (2012). *Foundations of health care management: Principles and methods*. San Francisco, CA: Jossey-Bass (A Wiley Imprint).

Horowitz, M. (2010). *Career launcher: Health care management*. New York: Infobase Publishing.

Jones, R.G. (2003). O*rganizational Theory, Design, and Change,* 4th International Edition. NJ: Pearson, Prentice Hall.

Joumard I., Hoeller P., André C. ve Nicq C. (2010). *Health care systems efficiency and policy settings*. OECD Publishing. (http://dx.doi.org/10.1787/9789264094901-en)

Kavuncubaşı, Ş. (2000). *Hastane ve sağlık kurumları yönetimi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Kelly, K. (1994). Out of control: *The new biology of machines, social systems and the economic world.* Boston: Addison-Wesley. ISBN 978-0-201-48340-6.

Kılıç, Ş. ve Aydınlı, C. (2015). Sağlık kurumlarında süreç yönetimi uygulamaları. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 143-172.

Knights D. (2004). Michel Foucault. Stephen Linstead (ed.), *Organization Theory and Postmodern Thought*, pp. 14-33. London: SAGE Publications. ISBN: 0761953108.

Koçel, T. (1999). *İşletme yöneticiliği, 7.Baskı*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Laegaard, J. ve Bindslev, M. (2006). *Organizational theory*. London: Ventus Publishing ApS.

Lee, T.H. ve Mongan, J.J. (2009). *Chaos and organization in health care*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Manion, J. (2005). *From management to leadership practical strategies for health care leaders*, 2nd Ed. San Francisco: Jossey-Bass.

Marquis, B.L., & Huston, C.J. (2012). *Leadership roles and management functions in nursing: Theory and application,* 9th Ed. Philadelphia: Wolters Kluwer Health.

McNichol E. ve Hamer S. (2006). Leadership and Management: A 3-dimensional approach. Lynne Wigens Nelson (Ed.), *Expanding Nursing and Health Care Practice Series*. United Kingdom: Thornes Ltd.

Özalp, H., Baş, S., Türkeli, A.U. ve Egeli, Ü. (2008). Sağlık Sektöründe Stratejik Yönetim Modeli Olarak Kurumsal Karne Uygulaması: Vakıf Gureba Hastanesi. *6.Sağlık Yönetimi Kongresi Bildiriler Kitabı*, 79-95, Bodrum, Muğla.

Parsons, T. (1951). *The social system*. Glenco, IL: Free Press.

Parsons, T. (1971). *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Pickel, A. (2011). Systems theory. In I.C. Jarvie & J. Zamora-Bonilla (Eds.), The SAGE Handbook of the Philosophy of Social Sciences (pp. 240-251). London, England: SAGE.

Pugh, D.S. ve Hicksoni D.J. (2007). *Great writers on organizations*, The third omnibus edition. Cornwall, UK: MPG Books Ltd, Bodmin.

Rauner, M.S., & Schaffhauser-Linzatti, M.M. (2013), Impact of Inpatient reimbursement systems on hospital performance: The Austrian case-based payment strategy. Gregory S. Zaric Ed., *Operations research and health care policy*. NY: Springer. ISBN: 10.1007/978-1-4614-6507-2

Roberts J.D. (2004). *The modern firm: Organizational design for performance and growth*. New York: Oxford University Press Inc. ISBN 9780198293767.

Ronen, B. Pliskin J.S., & Pass S. (2006). Focused operations management for health services organizations, 1st Ed. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Sağlık Bakanlığı. (2013). T.C. Sağlık Bakanlığı Stratejik Plan, 2013-2017.

Savage, G.T., Chilingerian, J.A. ve Powell, M. (2005). Advances in health care management. G.T. Savage, J.A. Chilingerian, M. Powell ve Q. Xiao (Ed.), *International Health Care Management, Volume 5*, UK: Elsevier.

Scientific American (October 16, 2006).

Scott, W.R. (2003). *Organizations Rational, Natural, and Open Systems*, Fifth edition. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall, Pearson Education, Inc.

Senge, P.M. (1990). The fifth discipline: The art & practice of the learning organization. New York: Doubleday/Currency.

Senge, P.M. (2004). The leader new work: Building learning organizations. How organizations learn. *Managing the Search for Knowledge*, 462-486.

Seyfikli C. (2007). *Hastane Yöneticilerinin Liderlik Davranışlarının Personel İş Doyumuna Etkisi: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Hastanesinde Bir Uygulama*. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Tokat.

Spender, J-C. (2015). Simon, Herbert (1916–2001). James D.Wright (Ed.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, Vol 21, pp. 970-974 Oxford: Elsevier.ISBN: 9780080970868

Sullivan, G.R. ve Harper, M.V. (1996). *Hope is not a Method*. New York: Broadway Books.

Swayne L.E., Duncan W.J. ve Ginter P.M. (2006). Strategic management of health care organizations, 5th Ed. UK: Blackwell Publishing Ltd,.

Tandon, A., Murray, C.J.L., Lauer, J.A.ve Evans, D.B. (2013). *World Health Organization, Measurıng Overall Health System Performance For 191 Countries*, GPE Discussion Paper Series: No. 30.

Tatar, M. (2012). *Sağlık Kurumları Yönetimi-I*. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2631.

TÜİK İstatistik Veri Portalı. (2020). https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Saglik-ve-Sosyal-Koruma-101. Erişim Tarihi: 29.08.2020.

TÜİK. (2020). Türkiye'nin Hayat Tabloları, Haber Bülteni: 33711, 17/09/2020.

Ürper, Y. ve Besler, S. (2013). *İşletme Fonksiyonları*. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3000.

Wolf, J.A., Hanson, H. ve Moir, M.J. (2011). *Organization Development in Health Care: High Impact Practices for a Complex and Changing Environment*. Charlotte, NC: Information Age Publishing, Inc.

Bölüm 16

KURULUŞ YERİ SEÇİMİ AÇISINDAN ALTERNATİF BİR KANAL YERİ ÖNERİSİ

İhsan CORA[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi, İ.İ.B.F., Giresun, E-posta: ihsan.cora@giresun.edu.tr

1.GİRİŞ

Bu çalışmada İstanbul Boğazı'na alternatif bir kanal yapımı projesinin kuruluş yeri seçimi kriterleri açısından Kanal İstanbul'un yapılması planlanan mevcut yerinin değil Osmanlı zamanından beri var olan Sakarya-İzmit bölgesine kurulmasının daha rasyonel olduğu fikri savunulmaktadır.

Bir işletmenin kuruluş yeri seçimini etkileyen faktörler klasik olarak dört başlık altında toplanır. Bunlar iktisadi faktörler, doğal faktörler, sosyal faktörler dördüncüsü ise psikolojik fizyolojik ve politik faktörlerdir(Yazıcı,2004;148). Sıradan bir işletme bile çok çeşitli çevre faktörlerinin etkisi altında faaliyetlerini gerçekleştirir. Bu faktörlerin başlıcaları; ekonomik çevre, sosyal çevre, politik çevre, teknolojik çevre, doğal çevre, yasal çevre v. b. dir(Müftüoğlu,1999;13-28).

Yer seçimi oldukça ayrıntılı bir çalışma ve araştırmanın sonuçlarına göre yapılır. Bir seçim söz konusu olduğuna göre birden çok kuruluş yerinin olması gerekir. Yapılacak araştırmalarda kuruluş yerine uygun her bölgenin kendine has olan şartları incelenir. Üstün ve zayıf tarafları araştırılır. Bunlar içerisinde en uygun ve ekonomik olan yerin seçilmesine karar verilir.

Yer seçimi konusu bir işletme için değil de yukarıda önemi belirtilen İstanbul Boğazı' na alternatif bir kanal için söz konusu olunca bu defa çok daha fazla kriter işin içine girer. Konunun bizi ilgilendiren önemli yanlarından biri de lojistik ve tedarik zinciridir.

Lojistik, günümüzdeki bilinen anlamının aksine sadece işletmelerin tedarik zinciri sorunlarını çözen bir olgunun çok daha ötesinde bir anlama sahiptir ve insanlık tarihi kadar da eskidir. Bir başka ifadeyle tarihin her döneminde lojistik vardı ama bu günkünden farklıydı. İnsanların değişen yaşam şekline bağlı olarak lojistik de değişime uğramıştır (Keskin,2011;3).

Bu günkü lojistik uygulama amaçlarının en başta geleni hızı artırarak zamanı kısaltmak ve maliyetleri düşürmektir. Lojistikçiler bu amaçla müşteri memnuniyetini sağlamak için bir taraftan rakiplerden daha kısa sürede mal ve hizmetleri yerlerine ulaştırmaya gayret ederken diğer taraftan da ulaşım maliyetlerini düşürmeye çalışırlar. Ulaştırma kavramı lojistik sektöründe mal ve hizmetlerin bulundukları yerden ihtiyaç duyulan yere fiziksel hareketini ifade eder. Bu hareket mal ve hizmetlere yer ve zaman faydası sağlar.

Çok eski bir geçmişe sahip olan deniz ve su yolu ulaşımı; hacim, tonaj ve mesafe gibi etkenlere bağlı olarak değişmekle birlikte kara yoluna oranla oldukça uzun ve daha az tehlikeli bir taşıma türüdür. Elastikiyetinin olmayışı ve hızının düşük olması ise en önemli dezavantajıdır.

Derinlikleri, güzergahları ve akış hızları imkan verdiği durumlarda kullanılan "iç su yolu" da denilen "nehir taşımacılığı" da eski ulaştırma türlerinden biridir. Nil, Amazon ve Tuna nehirleri üzerinde yapılan taşımacılık su yolu taşımacılığının en eski örnekleridir. Günümüzde ise Tuna Nehrinin alt yapısının tamamlanmasıyla Karadeniz'den Kuzey Denizi'ne taşımacılık yapılabilmektedir.

Geçmişte Yavuz Sultan Selim zamanında düşünülen Süveyş Kanalı projesinin yani Kızıldeniz ile Akdeniz'i birleştirme düşüncesinin tarihi ise ta Firavunlar zamanına kadar gider. Sokollu Mehmet Paşa'nın düşüncesi olan Don ve Volga nehirlerinin birleştirilmesi ise çeşitli sebeplerle gerçekleştirilememiştir.

Yolların, dünya tarihindeki oynadığı muazzam rol hakkında Edman de Molen'in- Yollar (tercüme: Ahmet Sanih, İst.) adlı eserinde yollar hakkında sadece ekonomik değil sosyolojik bakış açısından da tafsilatlı bilgi mevcuttur.

Kuzey yarım kürede bulunan Türkiye'nin sahip olduğu coğrafya; Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının kesişme noktası olması nedeniyle önemli bir lojistik imkana sahiptir. Batısında Ege Denizi, güneyinde Akdeniz, kuzeyinde Karadeniz ve stratejik öneme sahip olan Boğazlara hakim olması Türkiye'ye büyük avantaj sağlıyor. İşte bu yüzden Anadolu, Trakya ve Boğazlar' a sahip olmanın bedeli çok yüksektir.

Komşularımızdan İran ve Irak'ın Batı pazarlarına petrol ve doğalgaz satmak için yaptığı boru hattı projelerinde Türkiye ile işbirliği yapmak zorunda olmaları Türkiye'nin lojistik değerini artırmaktadır. Dahası Azerbaycan ve Türkmenistan başta olmak üzere Orta Asya ülkelerinin petrol ve doğal gaz kaynaklarını batıya taşıyan projelerin ve Rusya'nın "mavi akım" projesinin de Anadolu topraklarından geçmesi bu değeri daha da artırmaktadır(Keskin, 2011;171).

Jeopolitik açıdan dünyanın en önemli geçitlerinden biri Türk topraklarında bir iç deniz niteliğinde bulunan ve Karadeniz'i Akdeniz'e ve dolayısıyla Atlas Okyanusuna bağlayan İstanbul ve Çanakkale Boğazları' dır. Her iki boğaz da 1453 yılında İstanbul'un fethiyle birlikte Türklerin kontrolü altına girmiştir(Acar,2019;108).

2.KURULUŞ YERİ KAVRAMI VE KURULUŞ YERİ SEÇİMİ

İşletmelerin başarısında önemli bir etkisi olan kuruluş yerini araştırmacılar farklı şekillerde tanımlamışlardır. Kuruluş yeri konusunda çalışmalar yapan bilim adamalarının başlıcaları şunlardır:

THUNEN'in "*der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonnmie"* adlı 1826 yılında yayınlanan eseri genellikle kuruluş yeri ile ilgili ilk bilimsel çalışma olarak kabul edilir. Tarımsal bir işlet-

menin kuruluş yeri modelini içeren bu çalışmada etrafı çöllerle çevrili ve dış ekonomik ilişkileri olmayan ortada tek bir tüketim merkezinin yer aldığı homojen bir alanda hangi ürünlerin nerelerde yetiştirilmesi gerektiği konusu ele alınmaktadır. PREDÖHL ise kuruluş yeri problemini ikame prensibi ile çözmeye çalışmıştır. İlk kez PREDÖHL'in kuruluş yeri problemine ilişkin olarak ortaya koyduğu ikame prensibi daha sonra bazı bilim adamları tarafından geliştirilmiştir. Mesela HOOVER *"the lacation of economic activity"* adlı eserinde daha önce PREDÖHL'ün taşınmaz olarak kabul ettiği üretim faktörlerinden sermaye ve iş gücü için taşınabilirlik varsayımı yapmaktadır. OHLİN ise "*interregional and international trade"* adlı çalışmasında RICARDO' nun ülkeler arası ticaret için geliştirdiği mukayeseli üstünlükler teorisini bölge bazında ele almıştır. Kuruluş yeri problemini genel ekonomi çerçevesi içinde inceleyen diğer bir bilim adamı ise LÖSCH'dür. LÖSCH, çeşitli işletmeler açısından optimum kuruluş yerinin Webergil bir yaklaşımla belirlenmesinin yetersizliğinden hareket etmektedir. Çünkü her işletmenin kuruluş yeri diğer üretici ve tüketici birimlerin kuruluş yerlerini etkileyecek ve onların kuruluş yerlerinden etkilenecektir. Buna göre kuruluş yeri seçiminde tüm üretici ve tüketicilerin kuruluş yerleri arasındaki karşılıklı ilişkiler dikkate alınmalıdır(Müftüoğlu,1999;405-407).

Kuruluş yeri problemini bir işletmenin optimum kuruluş yeri seçimi olarak ele alan Wilhelm LAUNHARDT ise iki hammadde merkezi ve bir tüketim merkezinden oluşan bir kuruluş yeri üçgenini esas almaktadır. Bu modelde üretim katsayıları ile girdi ve ürün fiyatlarının sabitliği ve homojen alan varsayımlarına göre bir işletmenin kuruluş yeri aranmaktadır. Burada optimizasyon toplam taşıma maliyetinin minimizasyonudur. Taşıma ücreti(navlun) ton/km başına DM olarak hesaplanmakta ve sabit kabul edilmektedir(Müftüoğlu,1999;407).

Konuyla ilgili önemli çalışmaları yapan A. WEBER kuruluş yerini, işletmelerin faaliyette bulundukları yer olarak tanımlamaktadır. Bir başka tanıma göre, işletmenin değer yaratmak ve yaratılan değerleri pazarlamak için ihtiyaç duyduğu çevre çalışma alanıdır. Bu alan içerisinde işletme uğraşılarının yapıldığı yer ise kuruluş yeridir. İşletmecilik kitaplarının hepsinde mevcut olan kuruluş yeri tanımlarından çıkartılan sonuç şudur: kuruluş yeri, işletmenin çalışmalarını yürüttüğü arazi parçasından çok yaşamını sürdürdüğü bölgedir(Alpogan,1996;141).

Weber işletmenin kuruluş yeri seçimini etkileyen faktörleri üç grupta toplamaktadır. Bunlar:

1. Geçerlilik alanına göre kuruluş yeri faktörleri, tüm sektörler için geçerli olan i)***genel kuruluş yeri faktörleri*** ve sadece belirli sektörler için geçerli olan ii) ***özel kuruluş yeri faktörleri*** şeklinde,

2. Mekansal etki alanına göre, işletmeleri belli bölgelere doğru çeken ***i)bölgesel kuruluş yeri faktörleri*** ve belirli bölgeler içinde etkili olan, ***ii) yığılma avantajları ve yayılma avantajları*** şeklinde,

3. Faktörlerin yapısına göre de ***i)tabii-teknik kuruluş yeri*** ve ii-) ***sosyo kültürel kuruluş yeri faktörleri*** şeklinde yine ikili bir ayırım yapmıştır(Müftüoğlu,1999;408).

Kuruluş yeri seçiminde dikkatli davranılmaz ve uygun olmayan bir yer seçilirse işletme yaşam süresi boyunca çok çeşitli sorunlarla karşılaşır ve rekabet gücünü büyük ölçüde kaybeder ve bu durum işletmenin ömrünü kısaltır. Kuruluş yerinin uygun olmadığı sonradan anlaşılır ve işletme uygun yere taşınmak isterse ağır giderlere katlanmak zorunda kalır. Ticaret ve hizmet sektörlerindeki işletmelerin büyük bir bölümü kuruluş yeri seçimindeki hatalarını daha az bir masrafla geri alabilirler. Buna karşılık sanayi işletmelerinin çoğu bu şansa sahip değillerdir. Çünkü bu işletmelerin çoğunun toplam yatırım tutarlarının önemli bir bölümünü sabit değerlere yatırımlar oluşturur. Sabit değerlerin satın alınmasından sonra kuruluş yerinin uygun olmadığı anlaşılırsa satın alınan arsa ile üzerine yapılan binaların çabucak değerine satılabilmesi zordur. Bunun yanı sıra makinelerin ve diğer araçların sökülüp başka yere taşınması ve yeniden montaj yapılması zor ve masraflıdır(Alpogan,1996;141).

Kuruluş yerinin bu öneminden dolayı bir yazar kuruluş yeri seçimini insan hayatındaki eş seçimine benzeterek konuya şöyle açıklık getirmektedir. Nasıl ki insanın eş seçiminde yaptığı bir hatanın düzeltilmesi katlanılması zor ve yıkıcı sonuçlar doğuruyorsa yanlış seçilen bir kuruluş yeri de işletmeyi rakipler karşısında aynı duruma düşürür. Çünkü kuruluş yeri seçiminde yapılan bir hatayı düzeltmek ve yeni bir bölgeye taşımak ağır giderlere katlanmayı gerektirir. Aynı durum esas konumuz olan "kanal İstanbul'un seçimi konusu için de söz konudur. Bu konuda yanlış bir yer seçimi yapılırsa artık onu düzeltmek mümkün değildir.

Kuruluş yeri seçimi iki aşamada yapılır. Birincisi önce bölge seçilir. Daha sonra seçilen bölge üzerinde şehir kasaba ve köy gibi konumluk yerler araştırılır. Uygulamada kuruluş yeri faktörlerinin tamamı bakımından uygun bir yer bulmak mümkün olmayabilir. Bu faktörler çok sayıdadır ve çok sık da değişir. Bu nedenle bölge seçilirken hiç olmazsa birim başına üretim maliyetini minumum yapan faktörler bir araya getirilmeye çalışılmalıdır (Şahin,1986;122). İşletmelerin bir yerde gerçekleştirecekleri üretim faaliyetlerine maliyet ya da kar yönünden üstünlük sağlayacak her etken kuruluş yeri faktörleri olarak isimlendirilir. Kanal İstanbul'un yer seçiminde de önce bölge seçimi yapılmalıdır; Trakya bölgesine mi ? Anadolu bölgesine mi? Bu seçimden sonra seçilen bölgede kanal yerinin ayrıntıları hesaplanır.

İşletmenin kuruluş yeri bir kere belirlendikten ve işe başlandıktan sonra sosyal ve ekonomik şartlardaki değişmeler dolayısıyla önceleri kuruluş yeri için elverişli sayılabilen bir yer sonradan elverişsiz hale gelebilir. Daha elverişli şartların oluşmaya başladığı kuruluş yerlerinde gelişmeye yüz tutan teşebbüslerin rekabet durumları iyileşir. Buna karşılık önceden elverişli şartları bulundurduğu halde sonradan bu özelliğini kaybeden yerlerde kalmakta devam eden teşebbüslerin rekabet durumları kötüleşir. Bu durumda gerekirse kuruluş yerini değiştirmek veya yeni gelişen bölgede yeni bir işletme kurarak eskisini bırakmak yahut onu da çalıştırmak şıklarından biri tercih edilir(Oluç,1963;113).

Bir işletmenin kuruluş yerinin seçimiyle ilgili bu klasik işletmecilik bilgilerinden sonra İstanbul Boğazı'na alternatif oluşturacak olan Kanal İstanbul'un kuruluş yeri seçimi konusuna geçmeden önce İstanbul Boğazı'nın deniz trafiğine ve konuyla ilgili uluslararası anlaşmalara kısaca değinelim.

3.BOĞAZLARDAKİ DENİZ TRAFİĞİ

İstanbul Boğazı, bilinen 8500 yıllık tarihe sahip ve UNESCO tarafından "**dünya kültür mirası**" olarak ilan edilen İstanbul'un ortasından tarihi mekanların arasından geçmektedir. Bu boğaz seyir bakımından dünyanın en zor su yollarından birisidir. Çünkü kuvvetli akıntılar, rüzgarlar, keskin dönüşler ve değişen hava şartları seyrüseferi oldukça zorlaştırmaktadır (ÇED raporu, 32). Dünyanın bir çok şehrinin içinden nehirler geçer. Ama İstanbul'un içinden deniz geçer.

Günümüzde en işlek yapay su yolu olarak bilinen Panama ve Süveyş kanallarından geçen yıllık toplam gemi trafiğinin 30.000 iken İstanbul Boğazı'ndan geçen gemi sayısı bundan oldukça yüksektir. İstanbul Boğazı'ndan geçen mevcut gemi trafiğinin %20'si tehlikeli madde taşıyan gemilerden oluşmaktadır. Taşınan mevcut tehlikeli madde miktarı yıllık ortalama 130 milyon ton olup Bakü-Tiflis- Ceyhan petrol boru hattı ile taşınan yıllık miktarın iki katından daha fazladır (ÇED raporu;32). Bu gün dünyada tüketilen enerjinin % 7 si Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaşmaktadır (Erdoğan,2012;245).

Dünyadaki ekonomik faaliyetlerin her geçen gün artması, buna paralel olarak İstanbul Boğazı'ndan da geçen gemi sayısının artmasına sebep olmaktadır. İstanbul Boğazı en dar yeri 698 m. olan doğal bir su yolu olup, uğraksız geçen ticari gemiler Montrö Sözleşmesine göre boğazlardan geçmektedirler. Ancak Montrö sözleşmesinin imzalandığı yıllarda boğazlardan geçen gemi sayısı yılda 3.000 civarında iken bu rakam bu gün yaklaşık 50.000 dir. Ayrıca gemilerin boyutlarının artması, petrol v. b. tehlikeli ve zehirli maddeleri taşıyan gemi sayılarının artması dünya mirası kent üzerinde büyük bir tehlike oluşturmakta ve İstanbul Boğazı'na alternatif bir güzergahın yapılmasını zorunlu kılmaktadır(ÇED raporu;24).

Günümüzde boğazlardan yaklaşık 150 milyon ton tehlikeli madde taşınıyor. Yine 50.000 olan yıllık gemi trafik yükünün 2070 yılında 86.000 olacağı tahmin edilmektedir. Bu nedenle Ulaştırma ve Alt Yapı Bakanlığı tarafından 2011 yılında İstanbul Boğazı'na alternatif olacak, Karadeniz'i Marmara'ya bağlayacak güvenli bir su yolları araştırılmaya başlanmıştır. Amaç, İstanbul Boğazı'ndaki aşırı gemi trafiğinin azaltılması ve muhtemel bir deniz kazasında yaşanacak olayların önlenmesi seyir, can, mal ve çevre güvenliğinin sağlanmasıdır.

Söz deniz kazalarından açılmışken geçmişte yaşanan kazaların ne kadar tehlikeli olduğunu anlatmak için sadece bir örnek verelim. 1979 yılı 15 kasım sabaha karşı 05.30 sıralarında Libya'dan aldığı 96.000 tonluk ham petrolü Romanya'nın Köstence Limanı'na götüren 150.000 tonluk Rumen tankeri "Independent" Karadeniz'den gelen Yunan tankeri "Evviali" ile çarpışmıştı. 1979 yılında ülkemizde anarşinin yoğun olduğu dönemde olan bu kazada Kabataş ve Kadıköy cephesine bakan evlerin tamamının camları kırılmıştı. (Bazı insanlar ülkemizin en karışık dönemlerinden birinde olan bu kazanın dış güçlerin bir oyunu olduğundan şüphelenmektedirler) 96.000 ton ham petrolün aktığı deniz yanmaya başlamıştır. Gemi de tamamen yanmıştır. Geminin ölen 43 mürettebatının bazılarının yanmış cesetleri kıyılara vurur. Koyu bir duman bulutu İstanbul semalarını kaplar. Gök yüzünde uzun süre mavi renk görülmez, siyaha yakın gri bir renk görülür. Kazadan 22 gün sonra gemide sıkışan petrol ikinci bir patlamaya daha sebep olur. Tanker bir ay boyunca yanmaya devam ederken söndürme çalışmaları da 1979 yılının imkanlarıyla ağır aksak devam eder. Zaman geçtikçe normalleşme başlar. Ancak denize akan ham petrol o kadar çoktur ki aylarca bir tabaka olarak Boğazda yüzer. Denizde yaşayan canlıların %96'sı ölür. Bu kaza nedeniyle İstanbul halkı uzun süre balık yiyemez. Olaydan sonra İstanbul-Kadıköy, İstanbul-Haydarpaşa, İstanbul-Adalar, İstanbul- Yalova ve Mudanya vapur seferleri iptal edilir. Karayolundaki sıkışıklığı önlemek için tüm İETT otobüsleri ve resmi araçlar insanları taşımak için görevlendirilir. Bir aysberg gibi geminin enkazının birazı suyun üzerine çoğu suyun altında Kadıköy açıklarında batık vaziyette uzun süre kaldı. Nihayet 1987 yılında (sekiz yıl sonra) çekildi.

4.ULUSLARARASI İLİŞKİLER AÇISINDAN İSTANBUL BOĞAZININ ÖNEMİ

Konunun uluslararası anlaşmalar boyutuna da kısaca değinecek olursak; Boğazlar konusunda Lozan'da kabul edilen şartlar bu günkünden çok daha ağırdı. Lozan Anlaşma Boğazların idaresi müşterek bir komisyona havale edilmiş ve etrafı da gayri askeri bir vaziyete getirilmişti. Türkiye Boğazlar üzerinde tek söz sahibi olmadığı gibi askeri bakımdan da gayet tehlikeli bir duruma sokulmuştu. Bu günkü durum Lozan muahedenamesinin Boğazlara müteallik hükümlerini tadil eden " Montrö Sözleşmesi"

yle ancak 1936 yılında tahakkuk ettirilebilmiştir. Halbuki Montrö'de kabul edilen esasların ruhu Misak-ı Milli' nin boğazlara ilişkin esaslarına uyarsa da Lozan'da bu gerçekleştirilememiştir. Bu gün boğazlar başka bir milletin elinde olsa bir darphane gibi çalışırdı. Ama bizim elimizde yol geçen hanı gibidir. Hala hiç kimse beş kuruş ödemeden buradan geçip gider!.. (Mısıroğlu,1968;289-290).

İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'nı içine alan Türk Boğazları, Türkiye'nin deniz ülkesinin bir parçasıdır. Türk Boğazları' ndan geçiş rejimine ilişkin olarak Türkiye Cumhuriyeti döneminde iki ayrı sözleşme uygulanmıştır. Bunlar;1923 yılında Lozan Konferansı'nda kabul edilen ve ancak 13 yıl yürürlükte kalan Lozan Boğazlar Sözleşmesi ve bu gün hala yürürlükte olan 1936 tarihli Montreux Boğazlar Sözleşmesi'dir.

Türkiye, Lozan'dan sonra boğazların statüsünü lehine çevirebilmek için Londra'da 24 mart 1933'de toplanan "***Silahların Azaltılması ve Sınırlandırılması Konferansı***" nda bazı girişimlerde bulunmuşsa da bir sonuç alamamıştır. 11 Nisan 1936'da ilgili devletlere (Fransa, İngiltere, İtalya, Bulgaristan, Japonya, Romanya, Yunanistan, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya) birer nota vererek Lozan Boğazlar sözleşmesinin bazı maddelerinin artık uygulanamaz duruma geldiğini öne sürmüştür(Acar,2019;127). Bunun neticesinde ise daha sonra Montreux Sözleşmesinde durumu oldukça lehine çevirebilmiştir. Aynı şeyi bu günde yapabilir.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde Türk Boğazları' nda çevre ve ulaşım güvenliğinin sağlanmasına yönelik düzenlemeler yer almamaktadır. Bu nedenle Türkiye Boğazlarda can, mal ve çevre güvenliğini sağlamak üzere 1994 yılında yürürlüğe koyduğu "***Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük"*** çerçevesinde önlemler almaya başlamıştır. Bu düzenleme yerini 1998 yılında yapılan "***Türk Boğazları Deniz Trafik Düzeni Tüzüğü***" ne bırakmıştır (Güneş,2007;217).

Montreux Boğazlar Sözleşmesi 1936 yılının ihtiyaç ve şartlarına göre düzenlenmiştir. Günümüzde bilim ve teknolojideki gelişmeler, gemi yapım endüstrisine de yansımış ve eskisinden çok daha farklı özelliklere, büyüklüğe ve taşıma kapasitesine sahip gemiler boğazlardan geçiş yapar duruma gelmiştir. Boğazlardan geçen bu gemilerin taşıdığı yüklerin miktar ve çeşitlerinde de eskiye göre büyük artışlar olmuştur. Gemilerle boğazlardan geçirilen petrol, zehirli kimyasallar ve nükleer maddeler bir taraftan boğaz sularında ekolojik denge ve ulaşım güvenliğini diğer taraftan boğaz kıyılarında can, mal, çevre ve güvenliği tehdit etmektedir. Türk Boğazlarından geçiş yapan gemi sayısı Hazar Bölgesi'nden yapılan ticaret hacmiyle doğru orantılı olarak artmaktadır(Güneş,2007;218 vd.).

Latince "**Rebus sic stantibus**" deyimi kısaca "**koşullar değişmediği sürece"** anlamına gelmektedir. Anlaşmanın yapıldığı koşullarda köklü bir değişim olması durumunda anlaşmanın uygulanmamasına imkan veren uluslararası bir hukuk ilkesidir. Bu ilkeye göre uluslararası bir anlaşmanın yapıldığı sırada mevcut olan ve devletlerin anlaşmadan doğan yükümlülüklerini yerine getirmeme ve yeni bir anlaşma akdedilmesi için girişim başlatma konusunda hukuksal bir imkan vardır(Güneş,2007;228).Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin düzenlendiği tarihten bu yana şartlarda çok önemli değişmeler olmuştur.

İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altına giren Boğazlar 1453-1809 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa, İngiltere, Hollanda ve Rusya gibi devletlere çeşitli tarihlerde tek taraflı tasarruflarla tanıdığı ayrıcalıklar dışında " **İmparatorluğun kadim kaidesi"** gereği yabancı ticaret ve savaş gemilerine kapalı tutulmuştur. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki egemenliğini kaybetmeye başlamasıyla birlikte Türk Boğazları' nın hukuki statüsü 1809- 1841 yıllarında iki taraflı anlaşmalarla, 1841 yılından sonra ise tek taraflı anlaşmalarla düzenlenmiştir. Yaklaşık 450 yıl devam eden Osmanlı egemenliğinin ardından dünyanın yeniden şekillendiği ve güç dengelerinin yeniden kurulduğu 1. ve 2. Dünya savaşından sonra Türk Boğazlarının dünya tarihinin akışı bakımından önemli bir denge unsuru olmuştur(Güneş,2007;218 vd.).

İstanbul Boğazı'nın uluslararası ilişkiler ve küresel dengeleri etkileme kapasitesine sahip önemli su yollarından biri olmasından dolayı Davutoğlu, boğazlara "**Avrasya'nın stratejik düğümü"** demektedir. Küresel stratejik dengeler açısından büyük öneme sahip olan boğazlar, küresel ticaret ve hammadde akışı jeoekonomik aktarım hatları, kıtalararası etkileşim bölgeleri, küresel ve bölgesel güvenlik stratejileri ve güç dengeleri açısından önemli bir su yoludur. Afroavrasya dünya kıtasında gerek kuzey-güney gerekse doğu-batı istikametinde merkezi bir konumda bulunan küresel ve bölgesel dengeleri belirleyen temel jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel hatların kesişim alanı üzerinde yer alan İstanbul ve Çanakkale Boğazları son derece önemli bir yere sahiptir. Dünya üzerinde başka bir geçiş bölgesi bu kadar karmaşık dengelerin rol oynadığı coğrafi bir öneme sahip değildir (Davutoğlu, 2011;161).

Davutoğlu, daha da ileri giderek bu önemi Boğazlara sahip olan siyasi iradenin kader ibresini yine boğazlara bağlayan ilginç bir tez ileri sürüp Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarından örnekler vererek şöyle diyor: Osmanlılar İstanbul'u fethedip Çanakkale Boğazı'nı denetim altın alarak Akdeniz'den, Anadolu ve Rumeli Hisarları' nı yaparak Karadeniz'den kopan Bizans'ın İmparatorluktan bir şehir devleti haline geldiğini ve aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin de kader çizgilerini boğazlara yönelik hakimiyetiyle ilginç bir paralellik vardır demektedir. İstanbul'un fethiyle

Boğazların tamamen Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girmesi daha önce Anadolu- Balkan eksenli bir güç olması, önce bir Avrasya, sonra da bir Afroavrasya süper gücü haline dönüşmesinin düğüm noktasını oluşturmuştur(Davutoğlu,2011;163).

1484-1535 yılları arasında Boğazlar ve Karadeniz yabancı devletlerin ticaret ve savaş gemilerine kapalı tutulmuştur. 1535 yılında Fransa'ya, 1579'yılında İngiltere'ye ve 1612 yılında Hollanda'ya verilen ticaret imtiyazlarına dayanan kapitülasyonlarla bu ülkelerin ticaret gemilerine boğazlardan serbestçe geçme hakkı tanınmıştır. Ticaret yollarını devletin hakimiyeti altına alma hedefi güdülen ve yabancı devletlere bir lütuf olarak takdim edilen bu hak 1774 yılından sonra Osmanlı Devleti'nin mutlak egemenliğini zedelemiştir. Karadeniz ve Boğazlar üzerindeki mutlak denetim Osmanlı Devleti'nin klasik dönemdeki Afroavrasya hakimiyetinin en temel unsurlarından biri olmuştur. 1774 yılında Küçük kaynarca anlaşmasıyla Rus gemilerine Boğazlar' dan geçiş hakkı verilmesi, gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse boğazların kader çizgisi bakımından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur (Davutoğlu,2011;163).

5.KANAL İSTANBUL'UN KISA ÖZETİ

Yapılan araştırma ve çalışmalar neticesinde Kanal İstanbul projesi için tamamı Trakya bölgesinde olmak üzere 5 tane alternatif güzergah belirlenmiş ve bu güzergahların birbirleriyle mukayeseli teknik ve idari bilgiler derlenmiştir(ÇED raporu;116-117). Yapılacak kanaldan mevcut şartlarda dünya denizlerinde yüzen en büyük tankerlerin geçmişine imkan sağlayacak bir tip kabulü ile alternatif güzergahlar ekonomik, teknik ve çevresel etkileri açısından değerlendirilerek mukayese edilmiştir. Sonuçta Marmara Denizi'ni Küçük Çekmece Gölünden ayıran yerden başlayarak Sazlıdere Havzası boyunca devam eden ve sonra Sazlıbosna Köyü'ne geçerek Dursunköy'ün doğusunda Baklalı Köyü'nü geçtikten sonra Terkos Gölü'nün doğusundan Karadeniz'e ulaşan güzergahın en uygun olduğuna karar verilmiştir (ÇED raporu; 104).

Kanal İstanbul'un yapılmasıyla kanalın Marmara Denizi'yle kesişen noktasına 2023 yılına kadar bir şehir inşa edilecek. (İşte bu projenin en olumsuz yanı burasıdır. Çünkü bu şekilde İstanbul'un nüfusu artacak ve böylece ülkemizin dengesiz büyümesini daha da artacaktır. İstanbul Boğazı tanker trafiğine tamamen kapatılacaktır. İstanbul'da yeni bir ada iki yeni yarımada oluşacaktır. Kanalın uzunluğu 40-45 km. genişliği ise yüzeyde 145-150 m. Tabanda 125 m. suyun derinliği ise 25 m. Olacaktır(ÇED raporu).

453 milyon m2 ye kurulması planlanan yeni şehrin 30 milyon m2 sini Kanal İstanbul, 78 milyon m2 sini hava alanı, 33 milyon m2 sini Ispartakule ve Bahçeşehir, 108 milyon m2 sini yollar, 167 milyon m2 sini imar

parselleri ve 37 milyon m2 sini ortak yeşil alanlar oluşturacaktır. Çıkarılacak toprak havalimanı ve liman yapımında, taş ocaklarının ve kapatılan madenlerin doldurulmasında kullanılacak. Günde 150-160 gemiye ev sahipliği yapması beklenen "Kanal İstanbul" Panama Kanalı'yla kıyaslandığında dört kat daha fazla gemi trafiğine hizmet verecektir. Panama Kanal' ını günde ortalama 40 gemi kullanırken yıllık geliri ortalama 1,5 milyar dolardır. Süveyş Kanalı'nı ise günde ortalama 54 gemi kullanırken yıllık geliri ortalama dört milyar dolardır. Maliyeti 40 milyar doları bulacağı tahmin edilen Kanal İstanbul hesaplan getirisiyle beş yılda kendisini finanse edecektir(Çed Raporu).

6. YERLEŞİM SORUNLARI VE BÖLGELERARASI DENGESİZLİKLER AÇISINDAN KANAL İSTANBUL'A BAKIŞ

Bu şekliyle Kanal İstanbul projesi İstanbul'un zaten fazla olan nüfusunu ve bölgelerarası dengesizliği daha da artıracaktır. Bu özelliğinden dolayı bu proje bütün olumlu yönlerini olumsuza çevirmektedir. Çünkü bölgelerarası eşitsizlik Türkiye'nin en hayati konularından biridir. Zira sermaye, iş gücü, beyin gücü erozyonuna, bölünme arzularına, sosyal huzursuzluklara yol açmakta ve politik hastalıklar doğmaktadır(Payzın,1967;127).

Türkiye; coğrafi bakımdan sıfırdan başlayıp 5.500 metreye yükselen, deniz kıyısından başlayıp 1000 km. içeriye giden aynı günde -25 C derecede donan şehirler yanında +25 C dereceyi yaşayan şehirlere sahip olan yılda 2.000 mm yağmur alan yerlerin yanında 200 mm. yağmur alan bölgelere sahip olma gibi bir yığın doğal dengesizliklere sahiptir. Bu bölgelerin coğrafi şartları kişilerin aynı gayretlerine rağmen diğerlerini on misli geçen gelir farkını elde etmelerine sebep olmaktadır(Payzın,1967;8).

Türkiye'de eskiden beri var olan bu bölgelerarası dengesizlikler özellikle 1980 sonrasında daha da artmıştır. Bu dengesizliği ortadan kaldırmak için yatırımların bölgeler arasında dengeli dağılımı için özellikle az gelişmiş bölgelere teşvikler getirilmiştir. Fakat sonuçta muvaffak olunamamıştır. Bölgesel dengesizlikler Türkiye'de doğu ve batı arasında önemli bir problem haline gelmiştir. Bunun için her bölgede bölgesel kalkınma ajansları kurularak bu ajanslar aracılığıyla bölgesel farklılıklar giderilmeye çalışılmıştır. Her ajans kendisi için bir kalkınma stratejisi benimsemiştir. Bölgesel dengesizlik ülkenin bir çok yerinde; nüfusta, tarımsal yapıda, gelir dağılımında, ulaşım ve haberleşmede sağlık ve eğitimde, mali piyasalarda v.b. görülmektedir. Çözüm için her bölgenin özelliğine göre kalkınma stratejisi oluşturulmalı ve bölge planları yapılmalıdır. Az gelişmiş bölgelere yatırımlar daha cazip hale getirilmeli ve yatırım indirimi teşvikleri uygulanmalıdır. Fakat bütün bunlar eskiden beri söylendiği ve belli ölçülerde de uygulandığı halde dengesizlik giderilememektedir. Hatta giderek arttığı da söylenebilir (Yıldırım, Bakkal, Yıldırım2018; 799).

İTÜ öğretim üyelerinden Cem Yaltırak, bir deniz jeoloğu olarak Kanal İstanbul'un mahsurlarını şöyle açıklıyor: Kanal İstanbul'un yapılmak istendiği kıyı Türkiye'nin en yüksek dalga ve akıntı enerjisine sahip yerlerden biridir. Orada çok hızlı bir dalga ve akıntı sistemi var. Akıntının hızı batıdan doğuya saniyede yarım metre, yani 60 saniyede 30 metre. Bu demektir ki suya asılı bir partikül veya cisim bir dakikada 30 metre sürükleniyor. Kıyının dümdüz olma sebebi de zaten bu yüksek akıntı. Böyle büyük bir akıntının olduğu kıyı şeridine bir kanal yapıyorsunuz. Üstelik bu kanalın iki ucunda bulunan iki denizin arasında yaklaşık 40 cm. fark var. Bu durumda istediğiniz kadar deniz tabanını şekillendirmeye çalışın örneğin girişlere bunu engelleyecek dalgakıranlar yapın, su bunları dinlemez. Bu şekilde kıyı ve deniz tabanını kontrol edemezsiniz. Aynı yazar 5 bin kamyon 7 gün 24 saat çalışacak ve etrafa toz saçacak diyerek bir başka mahzuru şöyle izah ediyor: yaklaşık 1,5 milyar metre küp hacim kazılacak bu az bir rakam değil. Bu demektir ki Büyükada büyüklüğünde ve 20 metre derinliğinde ada yapmanız lazım. Bu, bütün topoğrafyayı değiştirmek demektir. Bunu yapmak için 7 yıl gece-gündüz çalışacaksınız diyor.

Yazar, Kanal İstanbul'un bir başka mahzurunun ise deprem açısından olduğunu şöyle açıklıyor: Kanal İstanbul sayesinde İstanbul bir ada haline getiriliyor. Oysa 99 depreminde aileleri, akrabaları Sakarya, Yalova ve İzmit'te olanlar İstanbul'dan onların yanına gidemediler. Çünkü tüm yollar kapalıydı ve trafik tıkalıydı. Bu durum bir-iki saatlik değil iki gün boyunca böyleydi. Bütün trafik durmuş ve sadece deniz yolundan ulaşım sağlanabilmişti. İnsanlar Yalova ve İzmit'e botlara binerek ulaşmaya çalıştırlar. Kanal İstanbul'un oluşturacağı adada yaşayan insanların bir deprem sırasında gidecekleri tek yer köprüler olacaktır. Ama bu gün bile saat 15.00 den sonra köprüler tıkanıyor(Yaltırak, 2019; www. Gazete duvar).

7. KANAL İSTANBUL ÜZERİNDEN KUTUPLAŞMA VE ENGEL OLMA ÇABALARI

Ülkemizde geçmişte birçok konuda olduğu gibi bugün de "Kanal İstanbul" konusunda halkımız arasında bir kutuplaşma ve zıtlaşmanın olduğu göze çarpmaktadır. İnsanların bir kısmı Kanal İstanbul'un planlanan yerden yapılmasını isterken bir grup ise her halükarda kanal yapımına karşı çıkmaktadır. Konunun fayda ve zararları, üstün ve zayıf tarafları bilimsel yöntemlerle dikkate alınmamaktadır.

Konuya Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin pazar bulma ve dünya pazarlarına açılma ve global bir köy haline gelen dünyadaki değişmeleri takip ederek yaklaşıldığı zaman yeni bir kanala acil ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu yüzden tartışılması gereken nokta kanal yapılsın mı? Yapılmasın mı? Değil yeri olmalıdır. Yani şu anki planlanan mevcut yere mi? Yoksa Sakarya- İzmit bölgesine mi yapılmalıdır? Biz bu çalışmada Sakarya-İzmit bölgesinin yer seçimi açısından daha uygun olduğu tezini savunuyoruz.

Herhangi bir konuyu körü körüne savunmak ya da karşı çıkmak halkımızın yıllardan beri iflah olmaz müzmin bir hastalığıdır. Bu, sadece bugün böyle değil, geçmişte de böyleydi. Bu konuyu bir yazarımız köşe yazısında şöyle anlatıyor((Yavuz Donat,27.08.2020 sabah):

Erdoğan takıntısı:

……"Cumhurbaşkanı Erdoğan yarın kameraların karşısına geçse ve müjdeyi verse:

-Bilim adamlarımız Covit -19 'un aşısını buldular. Neler olacağını söyleyelim.

1.Dünya bayram yapar.

2.İçimizden bir çok kişi karalar bağlar…

3. Madem ki aşı Erdoğan döneminde bulundu öyleyse aşı olmayacağım.

Menderes Takıntısı:

Menderes dönemi… Demirköprü ve Kemer barajları yapılacak… 25 milyar dolar lazım. Dünya Bankası baraj yapılmasın diye zorluk çıkarıyor.

1. Menderes kızar… "Dünya Bankası Türkiye temsilcisi Dr. Litting Türkiye'yi terk eder.

2. Türkiye bu iki barajı kendi imkanlarıyla yapar.

3. Yassıada' da Menderes' den hesap sorulur? Bu barajları yapmak şart mıydı?

Seyhan Barajı 8 temmuz 1956'da hizmete girdi. Yoğun bir muhalefet başladı.

-Topraktan baraj inşa edildi.

-Toprak duvar patlar ve Adana'yı su basar.

-Köstebekler barajın duvarlarına yuva yaparlar. Bu delikler su dolar. Sonuçta Seyhan barajı 64 yıldır devrede.

Demirel Takıntısı:

Keban Barajı… Demirel yapacağım diye tutturdu. Yapıldığında Cumhuriyet döneminin en büyük yatırımıydı. Yapılmasın diye muhalefet edildi. Sadece içimizden değil dışardan da karşı çıkanlar oldu. Almanya'nın ünlü dergisi Der Spiegel yayın yaptı: "Türklerin Onursal Fiyaskosu"… Baraj bölge için uygun değil. Almanya böyle deyince bizim muhalefet coştu… "Keban barajında çatlak çıktı." "Kızılırmak kadar su sızdıracak" diye haber yapıldı.

İstanbul Boğazına takılan ilk gerdanlık … Boğaz köprüsü. İnş. Yüksek Müh. Süleyman Demirel bu köprünün temelini attıktan sonra inşaat mühendisleri odasından ihraç edildi. Aynı dönemde Elektrik Yük. Müh. ve DPT müsteşarı Turgut Özal'da elektrik ühendisleri odasından ihraç edildi. …….

Erdoğan takıntısı:

Yavuz Sultan Selim köprüsü…"Çok mu lazım dı? İzmit körfez geçişi….Osmangazi Köprüsü…Şart mıydı?

Çanakkale Boğazı'na köprü …" Yok daha neler? …Yılda kaç araç geçecek? İstanbul havaalanı… Çok uzak … Atatürk havaalanının suyu mu çıktı? Şehir hastaneleri… kaynak israfı" Yüksek hızlı tren… "Gereksiz yatırım." Unutmayın yüksek hızlı tren iç göçü hızlandırır" diyen parti lideri bile çıktı.

Boğazın altına tüp geçit… Bölünmüş yol… Milli tank… Marmaray… Aslında herkes bunların doğru işler olduğunu biliyor bilmesine de karşı çıkışlarının önemli bir nedeni var: Bütün bu eserler "imam hatip mezunu bir liderin döneminde mi yapılmalıydı?.....**"**

Geçmişe bakınca ülkemizde bir grup insanın itiraz etmediği proje kalmamış. İnternethaber.com sitesinden özetlediğimiz projelerin ve kişilerin bazıları şunlar:

Osmangazi Köprüsü, Marmaray, Avrasya Tüneli, Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Çanakkale Köprüsü, Yusufeli Barajı, İstanbul Havaalanı v. s…….

İş adamı Nuri Demirağ 1936 yılında Türkiye'nin ilk uçak fabrikasını kurdu. Zamanın Cumhurbaşkanı İnönü'nün, Demirağ'ı siyasi rakip görmesi sebebiyle engellenmiştir. Demiryolu yapımı ise İnönü'nün tek parti iktidarının hüküm sürdüğü 1940 yılından sonra durdurulmuştur.

Ülkemizdeki çeşitli projeler hakkında söylenenlerin bazıları şöyledir (Gürbüz Azak, Türkiye; 23. 12. 1999) (www.memleket.com.tr/kanal-istanbul-projesine -hayır-demek- ne-ki)

Mimarlar odası: "Boğaz Köprüsü Türkiye ve İstanbul'un başına en büyük felakettir."

Prof. Dr. Besim Üstünel(CHP milletvekili): Köprü akıl ve hesap işi değildir.

İlhan Selçuk (Yazar): Bu köprüyle ne biz övünebiliriz ne çocuklarımız. Boğazın iki yakasında evleri olan zenginlere tüketim malları taşıyan kamyonlara yol açmak için çare : Boğaz köprüsü.

Prof. Dr. Gülten Kazgan: Köprü yapacağımıza birkaç araba vapuru daha inşa edelim. Üretken olmayan yatırımlar Türk ekonomisi için büyük bir sarsıntı teşkil eder.

Hasan Pulur: Hükümet İstanbul'a asma köprü yapıyor.

Metin Cizreli(Milletvekili):"Boğaz Köprüsü lüks ve gösteriş yatırımıdır."

Nadir Nadi(Gazeteci): Bu köprü sağcıların köprüsüdür. Boğaz köprüsü, kel başa şimşir tarak.

Dr. Selami Sözer: "Köprü, çok hatalı ve tehlikeli bir tutum. Dünya sanatseverlerine saygısızlık."

Faik Özlen(CHP Konya senatörü) Boğaz köprüsü konusu hissi, fevri, politik ve en başta teknik olarak noksanlıklarla maluldür.

TİP Beşiktaş ilçesi: "İnsanca yaşamak istiyoruz köprüye hayır diyoruz."

Örneklerde görüldüğü gibi birinci boğaz köprüsüne hayır diyenler, en büyük felaket diyenler, utanç duyanlar, lüks ve gösteriş yatırımıdır diyenler v.b. yanlış öngörüde bulunanalar karşı çıktıkları o köprüden defalarca geçtiler ve hayatta olanlar da geçmeye devam ediyorlar.

T. C. 'nin en büyük projesi GAP gündeme geldiğinde Bülent Ecevit özellikle Doğu ve Güney Doğu bölgesi seyahatlerinde: ***"sizin hakkınızı buralara harcıyorlar, hakkınızı yiyorlar"*** sözünü sık sık kullanmıştır. Gazeteci Avni Özgürel; Adnan Menderes'in GAP için idam edildiğini söylüyor. Bülent Ecevit'in Ankara mitinginde Keban Barajı için "kurbağalara göl yapıyorsunuz" dediği biliniyor. Ancak barajın inşaatının tamamlanmasından sonra açılışının yapılması Boğaz Köprüsünün olduğu gibi yapılırken hep karşı çıkan Ecevit'in başbakanlığı dönemine rastlaması da ilginçtir.

Bu alıntılar "**salaklık tarihi"** adlı kitabın "**salakça kehanetler**" bölümünde anlatılanlar kadar insanları güldürecek cinsten. Söz konusu kitapta günümüzde kullandığımız televizyondan telefona, uçaklardan, bilgisayarlara, kadar bir çok araç gereç için zamanında insanların ne kadar yanlış tahminlerde bulunduklarını okuyunca bu kehanetlere gülmemek içten bile değil. Örnekler şöyledir (Fenster, Çev. Aksoy, 2002;27-32):

*ABD'nin patent dairesi müdürü Charles Duell,1899'da: "***İcat edilebilecek olan her şey icat edilmiştir."***

*Oxford Üniversitesi Profesörü Erasmus Wilson, 1878 'de: "***Bu yıl ki Paris Fuarı bittiğinde elektrik ışığı da onunla birlikte bitecek ve bir daha sözü edilmeyecek."***

*Literary dergisi, 1899: "***Otomobilin elbette bisiklet kadar yaygın kullanımı olmayacak."**

*Fransız Harp Okulu'nda askeri strateji hocası Mareşal Ferdinand Foch 1.Dünya savaşı öncesi günlerde şöyle diyordu: "***Uçaklar ilginç oyuncaklar ama hiçbir askeri değeri yok."**

*Mühendis Lee DeForest, 1926'da : "***Televizyon teorik ve teknik olarak mümkün olsa da ticari ve mali açıdan imkansız olacağını düşünüyorum."**

*IBM yöneticilerinden Thomas Watson 1943'de bilgisayarların ticari potansiyeli üzerine şu öngörüde bulunuyordu: "***Dünyada belki beş bilgisayarlık bir Pazar olduğunu düşünüyorum."**

1876'da yeni bir teknolojiyi reddeden bir western Union görevlisi: "***Bu telefon denen şeyin bir iletişim aracı olarak düşünülmesi için çok fazla kusuru var. Bu alet hiç işimize yaramaz."**

Zamanında Vatan Caddesi'nin yapılırken karşı çıkanlara ya da Boğaz Köprüsü'nün yapımına karşı çıkanlara çok değil belki sadece yirmi yıl sonra buralardaki trafik tıkanıklığını gören ve yaşayan insanlar da bizim şimdi yukarıdaki örneklere güldüğümüz gibi gülmüşlerdir.

Konunun uluslararası anlaşmalar boyutuna da kısaca değinecek olursak; Boğazlar konusunda Lozan'da kabul edilen şartlar bu günkünden çok daha farklıydı. Boğazları idaresi müşterek bir komisyona havale edilmiş ve etrafı da gayri askeri bir vaziyete getirilmişti. Türkiye Boğazlar üzerinde tek söz sahibi olmadığı gibi askeri bakımdan da gayet tehlikeli bir duruma sokulmuştu. Bu günkü durum Lozan muahedenamesinin Boğazlara müteallik hükümlerini tadil eden " Montrö Mukavelenamesi" yle ancak 1936 yılında tahakkuk ettirilebilmiştir. Halbuki Montrö'de kabul edilen esasların ruhu Misak-ı Milli' nin Boğazlara müteallik esaslarına uyarsa da Lozan'da bu gerçekleştirilememiştir. Bu gün boğazlar başka bir milletin elinde olsa bir darphane gibi iş görürdü. Ama bizim elimizde yol geçen hanı gibidir. Hala hiç kimse beş kuruş ödemeden buradan geçip gider!.. (Mısıroğlu,1968;289-290).

8. KANAL İSTANBUL'A ALTERNATİF PROJE: SAKARYA-İZMİT KANALI PROJESİ

İstanbul Boğazı'na alternatif su yolu Sakarya- İzmit Körfezi projesi aslında yeni bir fikir değil. Bu proje en başta Kanuni Sultan Süleyman olmak üzere altı Osmanlı Padişahı zamanında gündeme gelmiş ama her defasında çeşitli sebeplerle iptal edilmiştir. Bu projeye göre Sakarya Nehri, Sapanca Gölü ve İzmit Körfezi'ni birleştirerek Karadeniz ile Marmara Denizi'nin birbirine bağlanması amaçlanıyordu.

Bu güzergah Sakarya, Kocaeli, Bilecik, Eskişehir ve Bolu illerini içine alan yeni bir ticaret yolu ortaya çıkaracaktı. Proje ile ilgili ön çalışma yapma görevinin Mimar Sinan'a verildiği tahmin ediliyor. Ancak savaşlar nedeniyle proje rafa kaldırılmıştır. Fakat Osmanlı Devleti İstanbul Boğazı'na alternatif bir su yolu yapma projesinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Bu fikir Kanuni'den sonra; Sultan 3. Murat, Sultan 4. Mehmet, Sultan 3. Mustafa, Sultan 2.Mahmut, Sultan Abdülmecit, Sultan Abdülaziz dönemlerinde de yeniden gündeme gelmiştir. Bu güzergahta bir kanal açma projesi tarihçilere göre donanmanın ihtiyacı olan kerestenin tedariki idi. Özellikle 3. Murat döneminde bu ihtiyaç artınca 1591 yılında tekrar gündeme gelmiş ve Padişah İzmit ve Sapanca Kadıları' na yazılı hükümler göndererek kanal açılmasıyla ilgili talimatlar vermiştir.

Kereste, dün olduğu gibi bu gün de stratejik öneme sahip bir üretim girdisidir ve bu gün Türkiye bu ürünü büyük ölçüde ithal etmektedir. Halbuki Sakarya-İzmit kanalı sayesinde kereste üretimi geliştirilebilir ve bu ürün ithal edilmekten kurtarılır.

Osmanlı Devleti İstanbul'unun odun ve kereste ihtiyacını, yakın çevredeki ormanlık alanlardan karşılardı. Kocaeli sancağı ve İzmit körfezi civarındaki İzmit, Akyazı, Sapanca, ve Sakarya yöresi, İstanbul'a kereste ve odun temin edilen önemli bölgelerdendi. İzmit ve çevresindeki meşe, çam, karaağaç, dış budak ve gürgenden elde edilen nitelikli keresteler çoğunlukla donanmanın ihtiyacı için kayık ve sandalların yapımında, kalyon, kadırga ve küreklerinin yapımında topların kundak, tekerlek ve sair ahşap mühimmatın yapımında kullanılıyordu(Baş,2016).

İzmit Körfezi'ne dökülen Keles Deresi'ni Sapanca Gölü ile birleştirerek bu göl ile Sakarya Nehri arasında bir kanal inşa edip Karadeniz'i Marmara'ya bağlamak amaçlanmıştı. Bunun için Padişah 3. Murad'ın fermanına istinaden 30.000 işçi tedarik edilerek inşaata başlanmışsa da bilahare bundan vazgeçilmiştir. Bu kanalın açılmasın çok isteyen Vezir-i Azam Sinan Paşa mahalline giderek araştırmalar yapmışsa da bir iddiaya göre O'nun muhalifleri Padişah'ı ikna ederek bundan vazgeçirtmişlerdir. Lakin asıl sebep bu sırada Portekiz'de bir veraset ihtilafı zuhur etmiş ve Osmanlı'lar istemedikleri birini orada kral seçilmesini engellemek için donanmayı oraya sevk etmek ihtiyacı hissetmiş olmasıydı ki bu sebeple Padişah, "İstanbul'a kereste şimdiye kadar nasıl nakliyorsa gene öyle yapılsın!" diyerek bu teşebbüsü durdurmuştur. (Mısıroğlu,2014;455). Mısıroğlu, olaya tarihsel açıdan bakarak sadece Sultan 3. Murat devrinin vakalarını anlatırken bunları yazmış ve bu bilgileri verirken de büyük ölçüde İ. Hakkı Uzunçarşılı' nın Belleten dergisindeki bir makalesinden faydalanmıştır. Söz konusu makalede Uzunçarşılı ilk teşebbüsün Kanuni Sultan Süleyman zamanında olduğunu ikincisinin ise 1591 yılında Sultan 3. Murat zamanında yapıldığını İzmit ve Sapanca kadılarına hükümler yazıldığını ve kanal

için 30 bin amale tedarik edildiğini ve hafriyatın nezaretiyle Sokulluzade Hasan Paşa'nın görevlendirildiğinden bahsediyor. Kanal açılacak yerlere tesadüf edecek olan; köy, çiftlik ve mandıralara zarar verecek bir durum olursa başka yerlere nakledilecekleri ve bu işe kat'i surette niyet olunduğu için işin olur tarafına bakılması gerektiği bildirilmektedir. Ayrıca kanalda çalışacak amelelerin tedariki için Karaman, Sivas, Maraş Erzurum Beylerbeylerine mühim tamimler gönderilmiştir(Uzunçarşılı,1940;150 ve devamı). Hafriyat işi hakkında Şani zade (Keşfi nehri Sakarya) başlığıyla yazdığı bend'de şöyle diyor: "……Sakarya ırmağının yine ismi mezkur ile meşhur gölden deryaya ilhak ve icra olunması kabil ve takdirde nehri mezbur cari ve salik olduğu havali ve enhaden sahili deryaya cuz'i masraf ve edna zahmetle hatab ve zehair tenzili ve hususa Tersane-i Amireye dair kereste ve sair eşya sevk ve nakli hususlarında ve cıhatı uhrada her veçhile suhulet hasıl olacağı elsine-i nasda ötedenberi mütevater……"(Uzunçarşılı,1940;166 ve devamı).

Bu kanal planlarının geçmişini tarihçiler Roma İmparatorluğu zamanına kadar dayandırmaktadırlar. İlk girişimin mimari yapısından dolayı Justinionüs Köprüsü olduğu düşünülmektedir. Uzmanlara göre köprü ayaklarına yapılan mahmuzların güney yönünde değil kuzey yönünde olması İzmit Körfezinden 31 m. daha yüksekte olan Sapanca Gölü'nün bu durumunun dikkate alındığı tahmin edilmektedir. Bu hesaba göre Sapanca Gölü'nün suyu açılacak kanalla körfeze akıtılacak ve çark deresi yatağından geri çevrilerek bu köprü altından geçirilerek göle ulaştırmanın hesaplanmış olduğu düşünülmektedir.

Bu kanalla ilgili Sakarya Valiliği değişen ve gelişen Sosyo ekonomik ihtiyaçlar doğrultusunda İTÜ İnşaat Fakültesi'ne bir fizibilite çalışması yaptırmıştır. Zamanın hidrolik Ana Bilim Dalı başkanı Necati Ağıralioğlu "**İzmit Kanalı ve yeni İstanbul**" adlı çalışmasında özetle şöyle diyor:

"Kanal güzergahı üç kısımda değerlendirilebilir. İlk 20 km'si Çark Suyu kavşağına kadar olan kısım Sakarya Nehri yatağındadır. Kanal Seyitler yakınlarında Çark Suyu' na girmektedir. Bu ilk 20 km'de pek az kazılacak toprak var sadece kıvrımlar düzeltilecektir. Çark Suyu yatağında güzergah 20 km. kuzeye doğru devam etmektedir. Burada kanal akarsu yatağındadır. Burada arazi rakımı 15 m. yi geçmiyor. Bu, inşaat, alt yapı ve kamulaştırma işleminin az ve dolayısıyla maliyetin düşük olması demektir. Daha sonra batıya yönelen kanal güzergahı vadi içinden geçmektedir. Bu kısmın uzunluğu ise 19-20 km. dir. Bu ikinci kısmın uzunluğu ise toplam 40 km. dir. İzmit- Kandıra yolunun yanından geçen güzergah bu kısımda 160 m. rakımlı bir tepeyi açmaktadır. Sadece bu kısımda önemli miktarda bir kazı söz konusudur. Buranın uzunluğu yaklaşık 20 km. dir. 150- 200 m. yüksekliğindeki yarmasından sonra yine dere yatağı kullanılarak kanal İzmit Körfezi'ne bağlanmaktadır. Toplam kanal uzunluğu 80 km. dir. Kanal

Sapanca Gölü havzasından geçmediği için Sapanca Gölü su kaynağına ve diğer tatlı su kaynaklarına olumsuz etki yapmamaktadır. Kanal, Kandıra-İzmit arasındaki tepelik kısmın mevcut akarsu yataklarından geçtiğinden verimli tarım arazileri kaybı çok az olacaktır. Çoğunlukla dere yataklarından geçen güzergah zemini genellikle alüvyon olduğu için kanal açılması da pahalı olmayacaktır. Önemli bir tatlı su kaynağı olan Sapanca Gölü ve diğer tatlı su kaynaklarına zarar verilmeyecektir. Çünkü kanal Sapanca havzasından geçmeyecektir. Yüklerin menzili açısından da bu kanal vasıtasıyla Anadolu'ya İstanbul Boğazı'na göre 150 km. daha yaklaşacak ve böylece bütün İstanbul'un trafik yükü hafifleyecektir. Sanayinin ve ona bağlı olan hizmetler Anadolu'ya yaklaşmış olacaktır. İzmit Körfezi'nde bir akım sağlanacak ve canlı yaşamaz olan körfezin kirliliği bu şekilde oldukça azaltılacaktır.

İzmit Kanalı'yla birlikte tasarlanan "Yeni İstanbul" şehri projesi birbirini tamamlamaktadır. Avrupa'nın pek çok şehrinde şehrin tarihi yapısını bozmamak için eskilerinden ayrı yeni şehirler kurulmuştur. Yeni Roma, yeni Paris gibi. (Ülkemizde ise Safranbolu buna örnektir.) Gelişmiş ülkelerde ülkenin her tarafı gelişecek şekilde planlanırken gelişmemiş ülkelerde nüfusun büyük bir kısmı mesela Kahire gibi tek bir şehirde toplanmıştır.

1980'li yıllarda Sakarya Nehri ağzının batı kesiminde bir "ipek yolu" projesi tasarlanmıştı. Hatta bu proje serbest şehir olarak düşünülmüştü. Sonradan bu projede unutulup gitti. Sakarya nehir ağzının batısındaki arazi çoraktır. Tarım bakımından oldukça verimsizdir. Burada kurulacak bir şehrin tarım toprağı kaybı yoktur. Şehrin konumu "Kuzey Anadolu Fay Hattı" ndan 50 km. kadar kuzeyde olduğundan deprem tehlikesi de azdır. Yörenin iklimi de müsaittir. Melen Irmağı' da buraya yakın olduğu için kurulacak şehrin su ihtiyacı da kolayca halledilebilir. "

Necati Ağıralioğlu'nun çalışmasında İzmit Körfezi'nde Sapanca Havzası'ndan geçmeyen ve büyük gemilerin geçebileceği dış yüklere açık bir kanal projesi ele alınmıştır. Ayrıca bu proje İzmit Kanalı ile birbirlerini tamamlayacak olan "Yeni İstanbul" şehrinin kurulması üzerinde durulmuştur. Önceki dönemlerde yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlara varılmıştır. Bu nedenle denilebilir ki akıl için yol birdir. Özetle bu proje pek çok açıdan akla uygun ve makul görülmektedir. (medyahaber.com/haber/3446298/simdi-de-Sakarya-nehrinden -İzmit'e-uzanan -kanal -projesi)

Aynı şekilde kanala karşı olmayıp yapıldığı yere karşı olduğunu belirten İTÜ Jeoloji Mühendisliği öğretim üyesi Cenk Yaltırak' da "**kanal yapılsın ama Sakarya- İzmit arasına yapılsın**" başlıklı yazısında bu kanalın üstünlüklerini anlatarak şöyle diyor: "Sakarya-İzmit kanalı aslında yeni bir fikir değil. Sokullu zamanından beri defalarca gündeme gelmiş ama bir türlü yapılamamış. Günümüze gelirsek, şimdi deniyor ki gemiler İstanbul Boğazında ki trafiği artırıyor. Boğazda kuvvetli akıntı var. Ge-

miler eskisinden çok büyük, bu yüzden İstanbul boğazından geçmesi tehlikeli. Peki neden İstanbul'un ortasından İstanbul'u kat edecek bir kanal yapmak yerine zaten büyük çoğunluğu doğu limanlarına gidecek olan bu gemilere neden Sakarya Nehri'nin bulunduğu hat üzerinden bir kanal yapmıyoruz? Sakarya 'nın Karadeniz çıkışında halihazırda eski bir denizaltı kanyonu var. Ayrıca burada aynı Panama Kanalı'ndaki gibi havuzlu bir kanal yapılabilir ve iki denizi birbirine karıştırmaz. Havuzlu kanalların en büyük problemi su kaynağıdır ve havuzlu kanallar suyu gölden alır. Çünkü göl denize göre daha yukarıdadır. Burada havuzu Sakarya nehri ile doldurabilirsiniz. Panama Kanalı' da havuzlu kanaldır. Ortasında koca bir tatlı su gölü vardır ve kanal iki gölü birbirine bağlamaz. Ayrıca Sakarya-İzmit hattına yapacağınız kanalda gemileri aynı Panama kanalında olduğu gibi trenle hızla çekebilirsiniz. Yani gemiler kendileri hareket etmez. Gelir kanala girer ve kanalda tren onu çeker ve öbür uca kadar götürür. Böylece gemiler yakıt tasarrufunda bulunurlar ve daha az emisyon oluşur. Etrafına dört tane demir yolu yapacaksınız ve bunları birer tane lokomotif çekecek Sakarya'nın ağzına kadar getirecek ve orada bırakacak. Bu şekilde gemileri çok hızlı bir şekilde geçirebilirsiniz. Ayrıca isterseniz lojistik cep limanları da yapabilirsiniz. Burada demiryolu hattı ve sanayi var. Deprem tehdidinden uzak bir bölge. İstanbul sanayini doğuya çeker, nüfusu azaltırsınız(Yaltırak,2019; www.gazate duvar.com.tr/turkiye/2019/12/24)

Bir başka husus İstanbul Boğaz'ından geçen gemilerin % 80'i doğuya gidiyor. Büyük gemiler genellikle Ukrayna'daki Odesa'ya ya da Gürcistan'a gidiyorlar. Batıya giden gemiler ise genellikle küçük gemiler. Diyelim ki bir gemi Odesa'ya gidecek eğer bu gemi Sakarya Kanalı'ndan giderse 20 km. daha az yol gidecek. Sakarya Kanalı'nın uzunluğu 84 km. ama esasında 64 km. Çünkü 20 km. 'si trenle daha hızlı çekilecek. Doğuya; Zonguldak, Samsun, Trabzon, Hopa ve Batum limanlarına gidecek gemilerin buradan geçmesi daha kolay ve yol da daha kısa olacak ve bu kanal aynı zamanda deniz yolcu taşımacılığında bir devrim yapar. Ayrıca daha kısa zamanda yapılır Kanal İstanbul yedi yılda bitecek ama Sakarya-İzmit Kanalı iki yılda biter. Maliyeti de çok daha düşük. Çünkü bu kanal taşıma ve dolgu masrafı gerektirmiyor. Hatta hedef Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılına yetiştirmekse onu da yapabilir ve büyük bir törenle de açarsınız(Yaltırak,2019;www.gazete duvar).

9. SONUÇ

İstanbul Boğazı 8500 yıllık tarihi olan dünya kültür mirası İstanbul'un ortasından geçmektedir. Boğazda su akıntısı ve keskin dönüşler olması nedeniyle oldukça zor bir deniz trafiği söz konusudur. Bu yüzden özellikle havanın sisli, akıntının fazla olduğu lodoslu günlerde deniz kazası olma ihtimali yüksektir. Bu yüzden dünyanın en önemli su yollarından biri olan İstanbul Boğazı'na alternatif bir kanalın yapılması zaruridir. Çünkü

bu gün boğazlar yol geçen hanı gibidir. Yük ve yolcu gemilerinden başka her türlü tehlikeli madde taşıyan tankerler, silah taşıyan savaş gemileri de boğazlardan serbestçe geçmektedir. Boğazlardan geçişi düzenleyen 1923 tarihli Lozan Anlaşması ve 1936 tarihli Montreux Boğazlar Sözleşmesi üzerinden uzun yıllar geçmiştir. Dolayısıyla o günkü şartlar değişmiştir. Bunun yanı sıra bu anlaşmalar düzenlendiği tarihte bile Türkiye'nin aleyhine idi. Lozan'dan 13 sene sonra gibi kısa sayılabilecek bir sürede yeniden düzenlenen Montreux Sözleşmesi'ne göre kısmen Türkiye'nin lehine çevrilebilmiştir. Demek ki üzerine gidilip konu ısrarla takip edildiği zaman uluslararası anlaşmalarda değişiklik ve yeniden düzenlemeler yapılabiliyor.

Bu gün Dünya' daki ekonomik faaliyetlerin gelişmesi buna paralel olarak İstanbul Boğazı'ndan geçen gemi sayısının artmasına sebep olmuştur. İstanbul Boğazı en dar yeri 698 m. olan doğal bir su yolu olup, uğraksız geçen ticari gemiler Montreux Sözleşmesi kapsamında Boğazdan geçmektedirler. Ancak Montreux sözleşmesinin imzalandığı yıllarda boğazlardan geçen gemi sayısı yılda 3.000 civarında iken bu rakam bu gün yaklaşık 50.000 olmuştur. Ayrıca gemilerin boyutlarının artması , petrol v. b. tehlikeli kimyasal ve zehirli maddeleri taşıyan gemi/tanker sayılarının artması, tonajlarının artması dünya mirası kent üzerinde büyük bir tehlike oluşturmakta ve İstanbul Boğazı'na alternatif en az bir (bir süre sonra iki) güzergahın yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Günümüzde boğazlardan yaklaşık 150 milyon ton tehlikeli madde taşınıyor.

Latince "**rebus sic stantibus**" deyimi kısaca "**koşullar değişmediği sürece"** demektir. Anlaşmanın yapıldığı koşullarda köklü bir değişim olması durumunda söz konusu anlaşmanın uygulanmamasına imkan veren uluslararası bir hukuk ilkesi vardır. Bu ilkeye göre uluslararası bir anlaşmanın yapıldığı sırada mevcut şartlar değişirse taraf devletlerin anlaşmadan doğan yükümlülüklerini yerine getirmeme ve yeni bir anlaşma akdedilmesi için girişim başlatma konusunda hukuksal bir imkan vardır. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin düzenlendiği tarihten bu yana şartlarda çok önemli değişmeler olmuştur. Bu sözleşmede Türk Boğazları' nda çevre ve ulaşım güvenliğinin sağlanmasına yönelik düzenlemeler yer almamaktadır. Bu nedenle Türkiye boğazlarda can, mal ve çevre güvenliğini sağlamak üzere 1994 yılında yürürlüğe koyduğu "**Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük"** çerçevesinde önlemler almaya başlamıştır. Bu düzenleme yerini 1998 yılında yapılan **"Türk Boğazları Deniz Trafik Düzeni Tüzüğü"** ne bırakmıştır. Bu tüzükler sayesinde Türkiye boğazlardan geçişte kısmi bir hakimiyet sahibi olabilmiştir.

Halbuki boğazlar başka bir milletin elinde olsa darphane gibi para basardı. Ama bugün kimse beş kuruş ödemeden geçip gitmektedir. Sadece kılavuz kaptanlık hizmeti alanlar satın aldıkları bu hizmetin ücretini

ödemektedirler. Onu da ödememek için bir çoğu da bu hizmeti almıyor. İşin garipliği tankerler, yük ve yolcu gemileri geçiyor bunlar bir tarafa dünyanın herhangi bir yerindeki masum insanları öldüren harp gemileri de geçerek savaşlara silah taşıyorlar. Bunun en son örneğini muhtemelen Suriye'deki katliama silah getiren Rus savaş gemisinin boğazdan geçişi sırasında güvertedeki bir askerin omuzunda SAM füzesi(surface to air missile=karadan havaya füze) ni göstere göstere boğazdan geçmesidir. Dış işleri Bakanı sayın Mevlut Çavuşoğlu bu harekete tepki göstererek bu bir provokasyondur demiştir.

Tarihte boğazlara hakim olan devletler büyük ve güçlü devletler hatta bir imparatorluk olmuşlardır. Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu örneklerinde olduğu gibi. Ama ne zaman ki boğazlara olan hakimiyetlerini yitirmişler işte o zaman zayıf ve küçük devlet küçük millet durumuna düşmüşlerdir. Boğazlara hakimiyetle büyük devlet, büyük millet olma arasında sebep-sonuç ilişkisi vardır. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti büyük ve güçlü devlet olmak istiyorsa boğazlara hakim olmalıdır.

Kanal İstanbul projesi mevcut şekliyle İstanbul'un zaten fazla olan nüfusunu ve bölgelerarası dengesizliği daha da artıracaktır. Bu özelliği bu projenin en olumsuz yanlarından biridir. Çünkü bölgelerarası eşitsizlik Türkiye'nin en hayati konularından biridir. Zira sermaye, iş gücü, beyin gücü erozyonlarına, bölünme arzularına, sosyal huzursuzluklara ve politik rahatsızlıklara yol açmaktadır.

Halbuki Sakarya- İzmit kanalının mevcut şekliyle Kanal İstanbul projesinin taşıdığı olumsuzlukları taşımamaktadır. Türkiye'de eskiden beri var olan bu bölgelerarası dengesizlikler özellikle 1980 sonrasında daha da artmıştır. Bölgesel dengesizlikler Türkiye'de özellikle doğu ve batı arasında çok önemli bir problem haline gelmiştir. İzmit-Sakarya Kanalı İstanbul'un nüfusunda kısmı bir azalmaya sebep olacaktır. Nüfusun Sakarya, İzmit, Düzce, Bartın, Bilecik, Eskişehir, Bolu gibi az yoğun bölgelere taşınmasına yol açacaktır. Bu kanalla birlikte tasarlanan "Yeni İstanbul" şehri de kanalla birbirini tamamlayacaktır. Bilindiği gibi Avrupa'nın pek çok şehrinde eski şehrin tarihi yapısını bozmamak için Yeni Paris, Yeni Roma, eskilerinden ayrı yeni şehirler kurulmuştur. (Safranbolu bunun örneklerinden biridir.) Gelişmiş ülkelerde ülkenin her tarafı gelişecek şekilde planlanırken gelişmemiş ülkelerde nüfusun büyük bir kısmı mesela Kahire gibi tek bir şehirde toplanmıştır.

Ayrıca Sakarya-İzmit bölgesinde yapılacak kanalda gemiler aynı Panama kanalında olduğu gibi trenle hızla çekebilir. Yani gemiler kendileri hareket etmez. Kanala girer ve kanalda tren onu çeker ve öbür uca kadar götürür. Böylece gemiler yakıt tasarrufunda bulunurlar ve daha az emisyon oluşur. Etrafına dört tane demir yolu yapılır ve bunları birer tane lokomotif çekerek nehrin ağzına kadar getirir bırakır. Bu şekilde gemileri çok hızlı

bir şekilde bu kanaldan geçebilirler. İstenirse lojistik cep limanları da yapılabilir. Burada var olan demiryolu hattı ve sanayi daha da gelişir. Üstelik deprem tehdidinden uzak bir bölge. İstanbul sanayini doğuya çeker ve en önemlisi de İstanbul'un nüfusu bir miktar azalır.

1980'li yıllarda Sakarya Nehri ağzının batı kesiminde bir "ipek yolu" projesi tasarlanmıştı. Hatta bu proje serbest şehir olarak düşünülmüştü. Sonradan bu projede unutuldu. Bölge tarım bakımından oldukça verimsizdir. Burada kurulacak bir şehrin tarım toprağı kaybı yoktur. Şehrin konumu "Kuzey Anadolu Fay Hattı" ndan 50 km. kadar kuzeyde olduğundan deprem tehlikesi de azdır. Yörenin iklimi de müsaittir. Melen Irmağı' da buraya yakın olduğu için kurulacak şehrin su ihtiyacı da çözülebilir.

Diğer yandan İstanbul Boğaz'ından geçen gemilerin % 80'i doğuya gidiyor. Büyük gemiler genellikle Ukrayna' daki Odesa'ya ya da Gürcistan'a gidiyorlar. Batıya giden gemiler ise genellikle küçük gemilerdir. Odesa'ya gidecek olan bir gemi eğer Sakarya Kanalı'ndan giderse 20 km. daha az yol gidecek. Sakarya Kanalı'nın uzunluğu 84 km. ama esasında 64 km. Çünkü 20 km. 'si trenle daha hızlı bir şekilde çekilecek. Doğuya; Zonguldak, Samsun, Trabzon, Hopa ve Batum limanlarına gidecek gemilerin buradan geçmesi daha kolay ve yol da daha kısa olacak ve bu aynı zamanda deniz yolcu taşımacılığında bir devrim etkisi yapacak. Ayrıca bu proje daha kısa zamanda yapılır ve maliyeti de daha düşüktür. Kanal İstanbul yedi yılda bitecek ama Sakarya-İzmit Kanalı iki yılda bitirilebilir. Maliyeti de çok daha düşüktür. Çünkü bu kanal taşıma ve dolgu masrafı gerektirmiyor. Hatta hedef Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılına yetiştirilebilir ve büyük bir törenle de açılışı yapılabilir.

Sonuç olarak Sokullu Mehmet Paşa'ya karşı çıkılıp Don-Volgo nehirlerinin birleştirilmesi engellendiyse, III. Murat'ın Veziri Sinan Paşa'ya karşı çıkılıp Sakarya- İzmit kanalı durdurulduysa Kanal İstanbul'a da bazı kişiler benzer şekilde; deprem, çevre, ekonomik v. b. sebepler ileri sürerek karşı çıkmaktadırlar. İleri sürdükleri bu olumsuzluklar Sakarya – İzmit kanalı için söz konusu değildir. Aslında hiç de yeni bir fikir olmayan altı tane Osmanlı Padişah'ı zamanında gündeme gelen ama her defasında iptal edilen İstanbul Boğazı'na alternatif bir kanalın Sakarya-İzmit bölgesine yapılması daha rasyonel bir projedir.

KAYNAKLAR

Acar, Hasan,(2019),**Turkish Journal of Political Science,** Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir değerlendirme: İstanbul'un fethinden Montro Boğazlar Sözleşmesine, Cilt:2, Sayı:1,s.107-132.

Alpogan, Oktay(1996) **İşletme Bilimine Giriş**, Derya Kitapevi, Trabzon.

Ağıralioğlu, Necati (09.02.2016), İzmit Kanalı ve Yeni İstanbul, Çaykara gündem.

Baş, Yaşar(2016), **Studies of The Ottomon Domain**, Kocaeli' den İstanbul'a Kereste Nakli, Tersane ve Tophane'de kullanımı, Cilt 6, sayı:11, Ağustos 2016.

Donat, Yavuz, **Konu Doğal Gaz Değil Anlamadın mı**? Sabah,27.08.2020, Tarihli Köşe yazısı.

Davutoğlu, Ahmet(2011), **Stratejik Derinlik**, Küre yayınları, İstanbul.

Edman De Molen, tercüme; Ahmet Sanih (1329), **Yollar,** İstanbul.

Erdoğan, Recep Tayyip(2012),**Küresel Barış Vizyonu**, Medeniyetler İttifakı Yayınları, İstanbul.

Fenster, Bob; Çev. Zeynep Aksoy(2002), **Salaklık Tarihi**, Aykırı Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.

Güneş, Şule(2007), **ODTÜ Gelişme Dergisi,** Türk Boğazları,34,(Aralık).

Keskin, Hakan(2011),**Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi**, Nobel Yayınevi, 5. Baskı, Ankara.

Mısıroğlu, Kadir(1966),**Lozan Zafer mi hezimet mi?**, Sebil Yayınları, Cilt 1, 3. Baskı, İstanbul

Mısıroğlu, Kadir(2014), **Osmanlı Tarihi**, Cilt 2, Sebil Yayınları, İstanbul.

Müftüoğlu, Tamer(1999), **İşletme İktisadı,** Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.

Oluç, Mehmet (1963), **İşletme Organizasyonu ve Yönetimi**, Sermet Matbaası, İstanbul.

Payzın, Ziya(1967),**Türkiye'de Yerleşim Sorunları ve Bölgelerarası Dengesizlikler**, Nüve Mat., Ankara.

Şahin, Mehmet (1986), **İş İdaresine Giriş**,1.Fasikül, Anadolu Üniversitesi, A.Ö.F. Yayın NO:72, Ankara.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı(1940),Sakarya Nehri'nin İzmit Körfezine Akıtılmasıyla Marmara ve Karadeniz'in Birleştirilmesi Hakkında, **Belleten,** Sayı:14-15, Nisan-Temmuz.

Yaltırak, Cenk(2019), Kanal Yapılsın Ama Sakarya- İzmit Arasına Yapılsın, **Gazete duvar.**

Yıldırım, Hakan ve Diğ.,(2018), Türkiye'de Bölgesel Ekonomik Dengesizlikle ve Çözüm Yolları, **Social Sciences Studies Journal** Vol:4, Issue:15 pp:799-809.

Yazıcı, Kamil (2004), **İşletme Bilimine Giriş,** 3. Baskı, Akademi Kitapevi, Trabzon.

T.C Ulaştırma ve Alt Yapı Bakanlığı, Alt Yapı Yatırımları Genel Müdürlüğü (ÇED)Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporu.

www.gazete duvar-2019/Yaltırak.

www.caykaragundem.com/haber/izmit-kanali -ve -yeni- istanbul.

Bölüm 17

MÜLTECİ KAMPLARI VE COVID-19 PANDEMİSİ ARASINDA KALAN İNSANLAR: KAOS KURAMI AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Oğuzhan ZENGİN[1]
Mustafa Emin AKÇİN[2]

1 Oğuzhan ZENGİN, Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü oguzhanzengin@karabuk.edu.tr
2 Mustafa Emin Akçin, Yüksek Lisans Öğrencisi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

GİRİŞ

Küreselleşme, gelişen teknoloji, ekonomik gelişmeler ve iletişim araçlarının yaygınlaşması gibi etkenler ile toplumlar arası etkileşim gün geçtikçe artmaktadır. Hızla artan bu etkileşim zaten karmaşık olan insan ilişkilerini ve toplumsal etkileşimi daha da karmaşık bir hale sokmuştur. Bu gelişmeler insanlığa büyük kazanımlar sağlamakla beraber bazen öngörülmesi ve engellemesi zor durumlar ortaya koyabilmektedir. Buna en iyi örnek 2020 yılında dünyayı kasıp kavuran, gelişmiş veya az gelişmiş ülke, siyah ya da beyaz ırk, erkek, kadın ayırt etmeden dünya toplumunu etkileyen Covid-19 pandemi süreci olabilir. Korona virüs bütün toplumları dolaylı olarak ya da doğrudan etkilemiş topluluklar üzerinde çok boyutlu ve öngörülmesi zor krizler ortaya çıkarmıştır. Şu an tespit edilmiş milyonlarca korona virüs tanısı olmakla beraber tanı koyulmamış bulaş oranında hayli fazla olduğu düşünülmekte ve her geçen gün binlerce kişiye korona virüs tanısı konulmaktadır. Korona virüsün günlük yaşamımızın odak noktasına hızla giriş yaptığı günden bu yana dünya sağlık örgütü başta olmak üzere çeşitli kuruluşlar ve ülke yönetimleri eliyle salgına dair birçok önlem alınmaya başlamıştır. Sıklıkla vurgulanan ve bireylerden beklenen önlemler virüsün yayılma hızını engellemek ve bulaşmasını önlemek adına, hijyen koşulları, sosyal mesafe, karantina ve izolasyon gibi önlemlerdir. Buna ek olarak virüse karşı dengeli ve sağlıklı beslenmenin güçlü bir bağışıklık sistemine sahip olmanın gerekliliği de sıkça bahsedilen bir diğer hususdur. Ayrıca virüsün kronik hastalığı olan, dengeli ve sağlıklı beslenemeyen, gerekli hijyenik koşullara, temiz suya ulaşamayan kişiler ve topluluklarda daha tehditkâr olduğu bilinmektedir. Virüse karşı dünyanın açtığı savaş gitgide daha zor bir hal almakta ve krizin boyutu artmaktadır. Günümüzde mevcut ekonomik sistemin dinamik yaşama olan bağımlılığı, şehirler ve ülkeler arası nüfus hareketliliği, artan nüfusa ve sanayileşmeye bağlı kalabalık mega şehir yaşamları akla getirildiğinde korona virüsle mücadelenin ne denli karmaşık olduğu yadsınamaz bir durumdur. Covid-19 pandemisi dünyayı adeta bir seçim yapmaya zorlamıştır. Virüsün yayılma hızı ülkelerin sağlık sistemlerini tehdit ederken bir yandan da virüsün hızını düşürebilmek için alınan önlemler ülkelerin ekonomik durumlarını ve ticari yaşamlarını tehdit etmekte, bireyleri yoksulluk ve yoksullaşma ile karşı karşıya getirmektedir.

Söz konusu sorunlar göz önüne alındığında virüsün yarattığı kaotik ortamdan en çok etkilenen ya da etkilenebilecek olan bireyler bu çalışmanın da odak noktası olan yerinden edilmiş bireylerdir. Mülteci, sığınmacı, göçmen gibi çeşitli şekilde, farklı kriterlere göre nitelendirilen bu bireyler günümüzde azımsanamayacak sayılara ulaşmış ve uluslararası bir kriz süreci yaratmıştır. Bu kriz durumlarına karşı alınan önlemler arasında en yaygın olanlardan biri mülteci kamplarıdır. Mülteci kampları ve Covid-19 salgınını yan yana düşündüğümüzde ise ortaya daha büyük bir kriz, daha

karmaşık bir durum çıkmaktadır. Mülteciler Covid-19 başta olmak üzere hastalık kapmaya daha müsait konumdadır. Aşırı kalabalık ortamlarda yaşamaları ve sağlık bakım hizmetlerine erişimlerinin kısıtlı olması hastalıkların bulaşma riskini artırmaktadır. Kampların bu kadar riski bir arada barındırması hızla önlem alınması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Önlem alınmadığı taktirde kamplarda oluşabilecek riskler bütün kamp nüfusunu etkileyebilecektir. Kampların birçoğu mevcut pandemi sürecinden çok önce kurulmuştur. Mevcut mülteci kamplarının yerleşimi, tuvalet alanları, temiz suya erişim bölgeleri, sağlık merkezleri sayısının ve personelin yetersizliği, personel ve kamp sakinleri arasındaki dil sorunları gibi birçok durumu akla getirdiğimizde salgına karşı alınacak önlemlerin çok boyutlu olması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Dünyamız, toplum, insan ilişkileri ve doğa sürekli bir devinim halindedir. İnsanları ve toplulukları ilgilendiren her olay pandemi örneğinde daha da net görüldüğü gibi hesaplanması imkânsız birçok değişkene sahiptir. Örnek olarak bu boyutta bir salgın ortaya çıkmamışken kurulan bir mülteci kampının salgın olanaklarına hazır hale gelmesi için ya baştan dizayn edilmesi ya da nüfusun yarı yarıya indirilmesi gereklidir ve bu durum giderek artan mülteci sayısı ve pandemi sürecinde daralan ekonomik koşullar nedeniyle neredeyse imkansızdır. Kısacası kampların yerleşiminin, çalışan personelin, insani yardım hizmetlerinin böylesine karmaşık bir ortamda hızla baştan düzenlenmesi daha esnek ve daha dinamik politikalar ihtiyaç olduğunun kanıtıdır. Bu noktada çalışmamızın konusu olan düzensizliğin içindeki düzene değinen, olayları daha geniş bir boyutta ele alan kaos kuramı devreye girecektir. Kaos kuramının çalışmamıza olan katkısını kısa bir örnekle aktarmak gerekirse eğer; Sosyal politikaları yürüten kamu gücünü bir lokomotife, politikaların alıcı konumundaki hassas grupları da vagonlara benzetelim, lokomotifin sınırlı sayıda makasları bulunan tek bir ray üzerinde gitmesi, politikaların doğrusal ve yönü değiştirilmesi imkânsız bir hale sokacaktır. Mülteciler ve mülteci kamplarının durumu da bu örneği destekler niteliktedir. Lokomotifin yeri geldiğinde birçok farklı raya geçişinin sağlanması hatta yeri geldiğinde rayların sil baştan yeni bir rotayla tekrar döşenmesi gereklidir. Bu düşünceden hareketle mülteci kampları ve pandemi sürecinden kaos kuramının çok boyutlu politikalar üretilmesine yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

GÖÇ OLGUSU VE MÜLTECİLER

İnsanlık tarihinin var olduğu günden bu yana insanlar sebepli ya da sebepsiz, süreli ya da süresiz yaşam alanlarını değiştirmişlerdir. Bu yer değiştirme hareketi en genel ve basit anlamıyla göç olarak adlandırılmıştır (Hopyar, 2016:60). Göç kavramı, insanoğlunun dünyadaki yaşam mücadelesinin başladığı günden bu yana insanların yaşamlarında var olmuş; bireyler, aileler ve toplumlar çeşitli nedenlerle, çeşitli şartlar altında, yaşadıkları

yerleri değiştirmiş ya da değiştirme girişimlerinde bulunmuşlardır. Göç bu açıdan baktığımızda bir yer değiştirme hareketi, yaşam alanının (bir anlamda ikametgahın) değiştirilmesi olarak ifade edilebilir. Göç kavramını bir eylem olarak ele aldığımızda göç hem kendini gerçekleştireni hem de kendinden bağımsız diğer bireyleri dolaylı ya da doğrudan etkileyen sonuçlar ortaya çıkaran bir olgudur. Göç kavramı, ortaya çıkış nedenleri, göç eyleminin gerçekleşme süreci ve göç faaliyetinin gerçekleşmesinden sonraki süreç ile beraber düşünüldüğünde, çok boyutlu incelenmesi gereken ve birçok farklı değişkene bağlı karmaşık bir süreç olduğu görülmektedir. Tüm bunlar göz önüne alındığında göç kavramı çok geniş bir perspektifte değerlendirilmesi gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın odak noktası zorla yerinden edilmiş, bir diğer ifadeyle zorla göç etmek zorunda kalmış insanlar olduğundan göç olgusundan kısaca bahsetmekte yarar olduğu düşünülmüş ve kısaca anlamlandırılmaya çalışmıştır.

Son yıllarda uluslararası anlamda büyük krizler yaratan kitlesel göç hareketleri gerçekleşmiştir. Suriye'de başlayan çatışmaların başlangıcından günümüze kadar süregelen, ilk olarak komşu ülkelere doğru gerçekleşen, daha sonra rotasını Avrupa'ya çeviren kitlesel göç hareketi İkinci Dünya Savaşı'ndan beri yaşanan en büyük göç hareketi olduğu belirtilmektedir (Şimşek, 2018:367). Hal böyle iken göç ve göç eden insanların sayısı gün geçtikçe artmakta ve dünya kamuoyunda, yaşanan bu göç hareketi ve göç etmek zorunda kalan kitleler sıkça tartışılır hale gelmiştir. Günümüzde güncelliğini koruyan bu durum, milyonlarca insanın yerinden edilmesine neden olmuş ve bu insanları vatandaşı olmadıkları ülkelerde yaşamaya mecbur bırakmıştır. Çalışmanın da odak noktası olan yerinden edilmiş insanlar söz konusu olduğunda akıllara ilk olarak "mülteci" "sığınmacı" ve "göçmen" kavramları gelmektedir. Bu kavramlar sıklıkla birbirilerinin yerine kullanılmakta ve ülkelerini terk etmiş farklı kategorilerdeki insanlar arasında karışıklığa neden olarak (Moldovan, 2016:682) yanlış adlandırılmalara neden olmaktadır. Mültecilere uluslararası alanda en temel hukuki çerçeveyi sunan 1951 Cenevre Sözleşmesine göre mülteci; "ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişi" olarak tanımlanmıştır (Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, 1951:2). 1951 Cenevre Sözleşme'nin ortaya çıkmasındaki ilk amaç, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan mülteci sorunu için uluslararası bir çerçeve sunmaktı. Sözleşme 22 Nisan 1954'te yürürlüğe girdikten sonra sözleşmedeki bazı hükümler 1967 protokolü ile değiştirilmiştir. 1951 Sözleşmesindeki ilk hükümlerde yer alan bazı coğrafi

ve zamansal sınırlamalar (sözleşmede ilk hükümler 1 Ocak 1951'den önce ve Avrupa içindeki olaylardan kaçan kişileri kapsaması gibi) kaldırılmıştır (Moldovan, 2016:681). Sığınmacı kavramına baktığımızda ise "Zulüm veya ciddi zarardan korunmak amacıyla, kendi ülkesi dışında bir ülkede güvenlik arayışında olan ve ilgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde mültecilik statüsüne ilişkin yaptığı başvurunun sonucunu bekleyen kişi" olarak tanımlanmaktadır (Uluslararası Göç Örgütü, 2009:74). Mülteci ve Sığınmacı terimlerinin farkına baktığımızda en temel ayrımın uluslararası anlamda mültecilik statüsü için başvuru yapmış fakat statüyü elde edememiş kişilerin sığınmacı, hukuki olarak mültecilik hakkı kazananların ise mülteci olarak tanımlandığı görülmektedir. Göçmen teriminin ise uluslararası alanda üzerinde uzlaşılmış bir tanımı olmamakla birlikte Uluslararası Göç Örgütünün göç terimleri sözlüğüne (2013) göre "göç eden kişi" olarak ifade edilmiş ve çok geniş bir tanım yapılmıştır. Mevcut tanımlar göz önüne alındığında bazı kaynaklarda göçmen kavramının sığınmacı ve mülteci kavramını kapsadığı, her mülteci ve sığınmacının göçmen olarak adlandırılabileceği fakat her göçmenin mülteci veya sığınmacı olarak adlandırılmasının uygun olmayacağı, bazı kaynaklarda ise göçmen kavramının genel olarak yerinden kendi rızası ve gayreti ile ayrılan kişiler için kullanıldığı görülmüştür. Bu çalışmada uluslararası statüler göz önüne alınmadan yapılan bütün yorumlar ve değerlendirmeler, yerinden edilmiş bütün insanlar için "mülteci" tabiri kullanılarak yapılmıştır.

Siyasal sistemlerin değişimlere uğraması, toplumlar arası etnik veya dinsel çatışmaların yaşanması, iç savaş, insan hakları ihlalinin yaygınlaşması, ekolojik nedenler, ulus devletlerinin sınırlarının değişime uğraması ve benzeri birçok durum, insanları doğup büyüdükleri toprakları terk etmek zorunda bırakmaktadır. Güncel verilere baktığımızda zorunlu kitlesel göç hareketliliğinin gün geçtikçe yaygınlaştığı görülmektedir (Kartal ve Barış, 2014:275). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin (BMMYK) 2019'da yayınladığı Küresel Eğilimler Raporuna göre zorla yerinden edilmiş insanların sayısı 79,5 milyona ulaşmıştır. Kurumun raporda açıkladığı verilere göre zorla yerinden edilmiş insanların artık yerinden edilme süreçlerinin geçici bir durum olmaktan uzaklaşarak kalıcı bir durum olma yolunda ilerlediği ve eve dönebilen birey sayısının gittikçe azalmakta olduğu, yerinden edilmiş insanların kalıcı bir kriz durumuyla karşı karşıya kaldıkları belirtilmektedir. Yine rapora göre dünyada yerinden edilmiş insan sayısının dünya nüfusunun yüzde %1'den fazla olduğu (dünyada her 97 kişiden birini etkilediği), 2010 yılından günümüze kadar geçen süreçte yerinden edilmiş insan sayısının ikiye katlandığı görülmektedir (BMMYK, 2019). Mültecilerin yaklaşık olarak %38-43 arası bir miktarı çocuklardan oluşmaktadır. Verilere göre dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan 5 ülke Türkiye, Kolombiya, Pakistan, Uganda ve Almanya'dır. Mevcut iç savaşın yaşandığı Suriye'ye komşu olan Türkiye

3,6 milyon mülteciye kucak açarak en fazla mülteci nüfusa sahip ülke konumunda bulunmaktadır (BMMYK, 2020a). Suriyeli mülteciler önceleri Türkiye'yi transit ülke olarak görüp, Avrupa ülkelerine geçiş için kullanma eğilimi göstermiş olsa da zamanla Türkiye, transit ülke konumundan hedef ülke konumuna gelmiş ve mültecilerin birçoğu Türkiye'de kalmıştır (Eren ve Çakran, 2017:9). Aynı zamanda Türkiye'nin Suriye ile komşu olması, mevcut Türkiye yönetiminin mültecileri kabullenen politikaları benimsemesi ve Türkiye'nin Suriye'nin diğer komşularına göre gelişmişlik düzeyinin daha yüksek olması en çok mülteci nüfusuna sahip ülke olmasının nedenleri arasında gösterilebilir.

Dünyadaki mülteci nüfusunun %68'i beş ülkeden gelmektedir. Bu ülkeler 6,6 milyon nüfusla Suriye başta olmak üzere, Venezuela (3,7), Afganistan (2,7), Güney Sudan (2,2) ve Myanmar (1,1) olarak karşımıza çıkmaktadır (BMMYK, 2020). Verilerden görüldüğü üzere mülteci krizi tek bir bölgeyle, tek bir coğrafyayla sınırlı kalmamakta ve kriz her geçen gün yukarı yönlü ivmelenmektedir. Bu duruma güncel olarak; BMMYK internet sitesinde 17.11.2020 tarihle yer alan internet haberi örnek verilebilir. "Pace of Ethiopian refugee arrivals in Sudan unseen in the last two decades" başlıklı haberde Tigray bölgesinde yaşanan çatışmalardan dolayı binlerce insanın yaşamlarının tehlikede olduğunu ve güvenli bir bölge bulabilmek için Güney Sudan'a hızla göç ettiklerinden bahsedilmektedir (BMMYK, 2020b). Bu küresel anlamda yaşanan krizin basit bir örneği olarak düşünülebilir. Bugün birçok ülke mevcut mülteci krizinin ve gün geçtikçe artan mülteci nüfusunun muhatabı durumdadır ya da ilerleyen süreçte bu durumla karşı karşıya kalacaktır. 80 milyona yaklaşan yerinden edilmiş kişi sayısı, bu sayının önemli bir kısmının çocuklardan ve kadınlardan oluşması, durumu daha da önemli kılmakta ve uluslararası kamuoyunun duruma daha samimi yaklaşması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Yerinden edilmiş insanların yaşamları yerlerinden ayrılmalarından itibaren başlayan karmaşık ve belirsiz bir süreçtir. Bu insanlar nereye gideceklerini, nasıl yaşayacaklarını ve neler ile karışılacaklarını bilmeden kaotik bir yaşam sürmek zorunda kalmakta ve birçoğu kötü yaşam koşullarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Mülteci krizinin bir diğer boyutunu ise onları barındıran ülkelerin karşılaştığı durumlar oluşturmaktadır. Şöyle ki; Yine BMMYK'nin verilerine göre (2020a) yerinden edilmiş insanların %85'i gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır. Buradan mülteci nüfusunun çoğunluğunu barından ülkelerin ekonomilerinin mültecilere ev sahipliği yapacak güçte olmadığı dair bir çıkarım yapılabilir. Bu durum mültecilerin zaten kaotik olan yaşamlarına bir dezavantaj daha katmakta ve çift taraflı bir kriz ortamı yarattığı söylenebilir. Tüm bunlara ek olarak bir de mülteci insanların yaşamlarına, 2020 yılının neredeyse tek başına gündemini oluşturan, bütün dünyada kaotik bir ortam yaratan Covid-19 pandemi süreci eklenmiştir.

Bu tartışmalar ışığında baktığımızda mülteci konusu kendi başına bir belirsizlik ortamı yaratmışken, bir de pandemi sürecinin mevcut kaotik ortama dahil olması durumun ciddiyetini artırmıştır. Pandemi süreci, mültecilerin dezavantajlı durumlarının katlanarak artmasına neden olmuştur. Bu durum toplumsal olayların bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesini daha kalıcı çözümler üretebileceğine olan bir düşünce ortaya çıkarmaktadır. Bu bakış açısına kaos kuramı katkı sağlayabilir. Ancak kaos kuramının pandemi ortamındaki mültecilere bakış açısında neler sağlayabileceğine geçmeden önce kısaca kaos kuramından bahsetmekte yarar vardır.

KAOS KURAMI

Kaos kuramının ortaya çıkması bilim dünyasında yaşanan paradigma değişimleri sonucunda gerçekleşmiştir. Fizik, astronomi ve matematik alanlarında bilim dünyasında bir çığır açan Newtoncu görüş, bilim dünyasında uzun yıllar başat bir unsur olmuştur. Bu paradigmaya göre dünyada rastlantı yoktur, her şeyin bir nedeni vardır ve her şey bir sebep sonuç ilişkisi ile meydana gelir (Yıldırım, 1992: 105). Bilim dünyasında 20. Yüzyılda kendini daha çok göstermeye başlayan hızlı değişim, doğanın yasalarını araştıran fizikçilerinin odaklarını farklı konular üzerine çekmeye başlamıştır (Gleick, 2016: 12). Bilim adamlarının dikkati doğanın düzensiz ve rastlantısal yapısıyla meşgul oldukça bu alana olan ilgi artarak devam etmiş ve bu tip karmaşık sistemleri açıklamakta zorluk çeken klasik bilim eleştirilmeye başlamıştır. Fizik dünyasında yaşanan bu süreç kuantum mekaniği ve belirsizlik ilkesi ile devam ederek günümüze kadar gelmiştir.

Kaos kuramı bir diğer ifadeyle, fizik alanında Newton'un görüşleri etrafında birleşen doğrusal ve determinist bakış açısına bir eleştiri niteliği taşıyan Belirsizlik İlkesi'nin sosyal bilimlere olan yansımasıdır (Gleick, 2000:6 Akt, Ertürk, 2012:850). Yani, klasik fizik diye de adlandırılan Newtoncu görüşün doğrusal açıklamaları zamanla tatmin ediciliğini yitirdiği için kuantum kuramına ihtiyaç duyulmuştur. Aynı durum sosyal bilimlerde doğrusal olmayan sistemleri kavrayabilmek ve açıklık getirebilmek için kaos kuramına olan ihtiyacı ortaya çıkartmıştır (Ertürk, 2012:858). Belirsizlik İlkesine bakacak olursak eğer; bir parçacığın yerini belirleyebilme girişimi, parçaya öngörülmez bir boyut kazandırarak parçanın hızını ve yönünü belirsiz kılar. Bu durum tam tersi şekilde de gerçekleşmektedir. Parçacığın hızını belirleme çabası aynı parçacığın yerini belirsizleştirir. Bu durumun ilk kez tanımlanması Alman Fizikçi Heisenberg tarafından gerçekleşmiş ve Belirsizlik İlkesi olarak adlandırılmıştır. Belirsizlik ilkesine göre mikroskobik dünyada bir parçacığın yerini ve hızını aynı anda tam olarak bilmek imkansızdır. Bu durumun bir diğer boyutu iki veri arasında var olan zıtlıktır. Yani bir parçacığın hızını ne kadar çok belirlemek istersek konumuyla ilgili bilgimiz o kadar azılır. Aynı durum ters şekilde de gerçekleşmekte ve konumunu ne kadar saptamak istersek hızıyla ilgili veri o kadar belirsizleşmektedir (Chown, 2009:65).

"Yalnızca olasılıkları öngörebiliriz"

Richard Feyman

Evimizin penceresinden dışarıya şöyle bir göz attığımızda karşılaşacağımız sarsıcı gerçek evrenin bir bütünüyle rastlantısallık üzerine kurulmuş olduğudur. Bu durum fizik dünyasında konuşulmaya ve benimsenmeye başladıkça bu fikre Einstein "Tanrı evrenle zar atmaz!" sözüyle karşılık vermiştir. Fakat evrende belirsizlik ve rastlantısallık mevcuttur. Yani Einstein'ın tabiriyle söylersek eğer Tanrı evrenle zar atmaktadır. İngiliz fizikçi Stephen Hawking ise bu durumu esprili bir dille "Tanrı evrenle zar atmakla kalmaz, bazen zarları bizim göremeyeceğimiz yerlere de atar" şeklinde ifade etmiştir. Fakat tüm bunlara rağmen aslında durum o kadarda kötü değildir. Şöyle ki mikro dünya ve günlük yaşantımız tam anlamıyla öngörülemez değildir. Öngörülemezlik durumunun öngörülebilmesi ihtimal dahilindedir (Chown, 2009:39-40). Doğada doğrusallıkla karşılaşmak çok zordur. Doğanın en ufak kırılan bir taşından havadaki kocaman bulutların sıralanışına kadar baktığımızda doğrusal olmayan karmaşık şekillerle karşılaşırız. Doğa bu kadar doğrusallığa yabancıyken bilim dünyasının ve eğitim süreçlerinin birçoğunda doğrusal paradigmalar kullanılmaktadır. Doğanın karmaşık süreçleri bu kadar göz önündeyken klasik bilime karşı yükselen sesler artmaya başlamış, klasik bilimin "doğrusallık" kavramına ve doğrusal düşünce sistemine karşı bilim dünyasının ilgisi doğrusal olmayan dinamiklere doğru kaymıştır. Bilimsel dünyada gerçekleşmeye başlayan bu paradigma değişimleri, kaos ve karmaşıklık gibi yeni düşünce sistemleri ortaya çıkarmış ve kaos kuramının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Gürsakal, 2001: 5).

Kaos kuramının ortaya çıkması ve kelebek etkisi kavramının kullanılmaya başlaması bir meteoroloji uzmanı olan Edward Lorenz'e dayanmaktadır. Lorenz, bilgisayarda hava durumunu grafiğe dökmek ve üzerinde tahminler yapabilmek amacıyla çalışmaktaydı. 1961 yılında uzun bir dizeyi bilgisayara girmekteyken, kolaylık olsun diye bütün dizeyi yazmak yerine ortadaki bir değeri bilgisayara girdi. Yani 0,506921 sayısıyla hesaplama yapması gerekirken, değeri 0,506 olarak değiştirdi. Matematiksel olarak küçük olarak nitelendirebileceğimiz bu değişiklik bir süre sonra grafik üzerinde şaşırtıcı sonuçların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu durum, Lorenz'in periyodik davranmayan fiziksel sistemlerin öngörülerinin imkânsız olduğu fark etmesini sağlamıştı (Gleick, 2016: 24-27). Lorenz bu çalışmaların sonunda "Kelebek Etkisi" kavramını ortaya atmıştır. Günümüzde kaos kuramının en popüler kavramlarından biri olduğu ve kuramın bu isimle de sıkça anıldığı söylenebilir.

Küçük görünen ya da göz ardı edilen durumların sonuçlarını tahmin edilmeyecek kadar çok daha büyük sonuçlara davetiye çıkartabileceği durumu olarak da tanımlayabileceğimiz kelebek etkisi, teknik olarak "baş-

langıç koşullarına hassas bağımlılık" olarak ifade edilmektedir (Gürsakal, 2001, 5). Başlangıç koşullarına hassas bağlılık ve istikrarsızlık kaotik durumların özellikleri olarak ifade edilebilir. Başlangıç koşullarındaki küçük bir değişiklik, kaosa neden olan üstel bir büyümeye sahip olabilir (Gauthier, 2009: Akt; Reed, 2016:3). Kelebek etkisi bu tip durumları en iyi açıklayabilen bir kavram olduğu söylenebilir.

Kaos kuramı kısaca, klasik bilimin nedensellik üzerine temellendirdiği bakış açışını eleştirmiş, başka bir deyişle gözlerindeki at gözlüğünü çıkarması gerekliliğini gündeme getirmiştir. Fen bilimlerinde başlayıp günümüze Newtoncu paradigma, görelilik kuramı ve kuantum mekaniği ile süregelmiş değişim süreci, bütün bilimsel alanlarda ayak seslerini duyurmuş ve yeni fikirler ortaya atılmaya başlamıştır. Bilim dünyası yeni söylemler ile disiplinler arası bütüncül bir bakış açısının gerekliliği üzerine düşünmeye başlamış ve bu gerekliliğe kaos kuramı cevap vermiştir. Kaos kuramı, başlangıç koşullarına olan hassasiyete değinmesi, birçok değişkene bağlı ve hesaplanabilmesi imkânsız karmaşık sistemlerin anlaşılmasına yönelik cevaplar vermesi ile, günümüzde bütün disiplinlerin yararlandığı bir kuram olarak gelmiştir (Akçin ve Zengin, 2020:1312).

Sosyal bilimler literatüründe en çok alıntı yapılan kavramlardan biri başlangıç koşullarına bağlılıktır (Hudson, 2000:221). Kaos kuramı kapsamı ve sosyal bilimler alanındaki olaylara kattığı çok boyutlu bakış açısı sayesinde, bu alanda çalışanlar için ilgi çekici bir perspektif sunmaktadır. Toplumsal yapıda yaşanan olay ve değişimlerin açıklaması için son derece uygun ilkeler barındırır. Düzen dışı olasılıkları içermesi, sosyal bilimler için yeni ufuklar sağlamaktadır (Yeşilorman, 2006: 81). Kaos kuramının sosyal bilimlerde olan bu kullanılanımı bu makalenin konusu açısından da son derece önemlidir. Çok boyutlu etkileri olan ve birçok bilimin ilgi alanına giren zorunlu göç kavramının ve zorunlu göçün ortaya çıkardığı insanların, pandemi sürecindeki durumlarını anlamlandırma açısından da yetkin bir çerçeve sunabileceği düşünülmektedir.

KAOS KURAMI PERSPEKTİFİYLE COVİD-19 ETKİSİ ALTINDA BİR DÜNYADA ULUSLARARASI GÖÇ OLGUSUNUN VE MÜLTECİLERE YÖNELİK HİZMETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde Covid-19 sürecinden önce, mültecilerin yaşamlarında bulunan bazı olumsuzluklara, devletlerin mülteciler için yürüttüğü politikaların onların hayatlarına etkisine ve pandemi süreciyle mültecilerin yaşamlarında ne gibi değişimler olduğunu değinilecek, ardından kaos kuramı ile konu ele alınmaya çalışılacaktır.

Mülteciler için en büyük umutlardan birisi de Avrupa Birliği ülkeleridir. 2018'de Akdeniz'i geçip Avrupa'ya ulaşmak isterken yaklaşık 2300 kişi hayatını kaybetti. Avrupa' ulaşan mülteci sayısı son 5 yılın en düşük

seviyesini gördü. BMMYK raporuna göre her gün ortalama 6 mültecinin Avrupa'ya ulaşmak isterken Akdeniz'de hayatını kaybettiği belirtilmektedir (BMMYK, 2020c). Avrupa birliği mülteciler için bir umut kapısı olmasına rağmen AB ülkelerinde tüm üyelerin uyması gereken belirli bir çerçeveye sahip göç, iltica ve sığınma ile ilgili genel bir politika bulunmamaktadır. Üye ülkeler kendi iradeleri ile bu konu üzerine politikalar üretebilmektedir (Eren ve Çakran, 2017:13). Ülkelerin birbirlerinden bağımsız izlediği politikalara, mültecilere sağlanan imkanlar arasında uç noktalarda farkların bulunması kanıt niteliğindedir. Avrupa birliğinin gelişmiş ülkelerinin, mültecilerin yaşadığı ağır koşullara rağmen sorumluluktan kaçmaya meyilli oldukları söylenebilir. Buna örnek olarak 2016 yılında çok fazla tartışma konusu olan Fransa'nın Calais şehri ile Mans tüneli arasında bulunan, yerel halkın bataklık diye nitelendirdiği "Jungle" kampı verilebilir. Hopyar'a göre (2016) o yıllarda kampın sadece gönüllüler ve sivil toplum örgütleri sayesinde kamuoyu gündemine taşınmış, mevcut hükümet kampı görmezden gelmiş ve kötü koşullar nedeniyle bulaşıcı hastalıkların yayılmaya başlamıştır (Hopyar, 2016:63-65). Bütün bunlara ek olarak Avrupa devletleri, kamu düzenini ve vatandaşlarını teröre karşı korunmasını öne sürerek mültecilere karşı yükümlülüklerini azaltmak istemekte ve bu yönde söylemlerini artırmaktadır (Modovan, 2016:687). Buradan hareketle mültecilerin yaşamlarının pandemi öncesinde de gerek göç edecekleri ülkelerde gerekse göç esnasında, belirsiz ve karmaşık olduğunu söylenebilir. Bu belirsiz yaşamın, gündelik hayatlarındaki kötü koşulların hem fiziksel sağlıklarına hem de psikososyal durumlarına olumsuz yönde etkileri mevcuttur. Pandemi sürecini düşündüğümüzde ise aklımıza salgının yayılmasını engelleme adına alınan önlemler gelmektedir. Bu önlemlerin başında sosyal mesafe ve kalabalık ortamlar kaçınmak gelmektedir. Fakat mültecilerin önemli bir kısmı göç alan ülkeler tarafından tahsis edilen ve kalabalık ortamlardan uzak durmanın neredeyse imkânsız olduğu mülteci kamplarında yaşamaktadır.

Mülteci kamplarının tasarlanması ve yerleşim alanlarının düzenlemesi üzerine çalışan çoğu profesyonel, BMMYK'nin Acil Durumlar El Kitabı ve/veya Sphere'in Afet Anında Asgari Standartları'ndan yararlanmaktadırlar. Bu tarz kılavuzlar, bölgesel farklılar veya potansiyel mülteci akınları göz önünde bulundurulmadan, tek tip herkese uyar düşüncesiyle kişi başına düşen barınakların hesaplanmasından, kamp içindeki yangın emniyet şeridine kadar her şeyi belirler. Bu çerçevede hazırlanan kamplar, çok geçmeden mevcut koşulların asgari yaşam standartlarının altında olduğu yaşam alanlarında dönüşür ve kamp halkından şikayetler artar (İnan ve Korgavuş, 2017:112) Kamplardaki koşullar Covid-19 ile daha da endişe verici düzeye gelmiştir. Kampların ortamı genelde kalabalıktır ve bu durumun bölgenin yerel halkı ve kamp halkı için ciddi sağlık sorunları yaratma riski vardır. Hijyen için en temel gereksinim olan, temiz su ve sabun gibi

ihtiyaçların eksikliği, sağlık personelinin yetersiz olması ve kampta yaşayan bireylerin sağlık hizmetlerine ulaşmakta dil problemi yaşamaları durumu daha da ciddileştirmektedir (Kluge ve diğerleri, 2020:1239).

Pandemi sürecinin mülteciler üzerindeki etkisi ne yazık ki sadece kamplardaki salgının yayılma riskiyle de kalmıyor. Pandemi sürecinin bütün ülkelerde yarattığı ekonomik etki mültecilere sağlanan ekonomik fonları da kısıtlayarak mültecilere uygulanan destek programlarını durma noktasına getiriyor. BMMYK yayınladığı bir raporda (2020) pandemi sürecini birçok ülkede yerinden edilmiş insanlarını ihtiyaçlarını artıran ve bu ihtiyaçları karşılamayı gün geçtikçe zorlaştıran bir unsur olarak tanımlamaktadır (BMMYK, 2020d). Yani pandemi mültecileri çift taraflı bir kıskacın içine almaktadır. Pandemi için alınan tedbirler ekonomik olarak toplumları, dolasıyla da insani yardım ihtiyacı olan mültecileri bir darboğazla karşı karşıya bırakırken, ekonomik kaygılardan dolayı gevşetilen önlemler olası bir salgın riski ile kamp yaşamlarını ciddi sağlık sorunları karşı karşıya bırakmaktadır.

Mültecilerin pandemi sürecinde yaşadıkları sorunlara farklı açılardan baktığımızda yukarıda bahsedilenlere ek olarak, mülteci çocukların eğitim hayatları ile ilgili veriler karşımıza çıkmakta. BMMYK'nin yayımladığı "Mültecilerin Eğitimi İçin Bir Araya Gelmek" isimli rapor bu duruma dikkat çeker niteliktedir. Rapor mülteci çocukların eğitim öğretim hayatlarında çok daha dezavantajlı olduğunu ortaya koyan verilere sahip. Mülteci çocuklar, bütün dünya çocuklarının pandemi sürecinde eğitim hayatları için verdikleri savaşta çok daha savunmasız bir durumdalar. Zaten pandemi öncesi de mülteci çocukların diğerlerine oranla okula gitmeme durumlarının iki kat fazla olması, dünyanın en hassas topluluklarında yaşamak zorunda olan çocukların durumlarını daha da kritik bir hale sokuyor. Pandemi sürecinde eğitim öğretim hayatlarına devam edebilmeleri için internet bağlantısı, tablet, telefon, bilgisayar gibi araçlara ihtiyaçları bulunmakta ve birçoğunun bu ekipmana sahip olması neredeyse imkânsız. Raporda mülteci kız çocuklarının durumu için ayrı bir parantez açılmış. Mülteci kız çocuklarının erkek çocuklarına oranla okula gitme oranları pandemi süreci öncesinde de düşük olduğu için bu süreçte onların daha da etkilendiği belirtilmektedir (BMMYK, 2020e). Bu krizin ileride büyük olumsuz sonuçları olabilir. Eğitim hayatlarına devam edememiş, mülteci kamplarında, ya da yerlerinden uzak dezavantajlı bir ortamda yetişmiş bu çocukların gelecekleri için büyük tehditler ortaya çıkarabilir.

Rockler'a göre (1991:60) kaos kuramı, bütüncül yaklaşımıyla disiplinler arası bir köprü görevi görür. Mültecilerin durumları çok boyutlu disiplinler arası ele alınması gereken bir konudur. Örnek olarak bir mülteci kampına salgın için sağlık ekibi göndermek yeterli olmayacaktır. Salgın ile mücadele için gerekli ekonomik fon sağlanmalı, onları bu konuda bil-

gilendirecek dillerine ve kültürlerine hâkim tercümanlar olmalı, gerekirse kamp koşulları ve tasarımı bu sırada gerekli meslek elemanları tarafından tekrar tasarlanmalıdır. Ek olarak mülteciler yaşadıkları toplumda genelde dışlanmaya ve bazı sosyal tehditlere maruz kalan bir toplumdur. Bu durum genelinde onların bulundukları bölgede istenmediklerini düşünmelerine yol açar. Bu düşünce alt yapısı, Covid-19 ile mücadelede bir engel teşkil edebilir. Bazı mülteciler hastalıklarını bazı korkularla gizleyebilirler. Bu durum üzerine de çalışmalar yapılmalı alanında yetkin kişiler tarafından psikoeğitimler verilmelidir.

Mültecilerin öngörülemez durumunu öngörebilmek bize birçok noktada kolaylıklar sağlayacaktır. Mülteci çocuklarının yaşadıkları çevre, toplumsal dışlanma ihtimalleri ve eğitim faaliyetlerinden pandemi süreciyle tam anlamıyla yoksun kalmalarının sonuçları ileride öngörülemez sonuçlara yol açabilecek ciddi bir süreçtir. Mülteci kamplarında kanatlarını çırpan kelebek uzun vadede yine uluslararası sorunlar yaratabilir. Kelebek etkisi ile anlamlandırabileceğimiz diğer husus kamptaki olası bir salgın vakasıdır. 27 Eylül 2020 tarihli bir internet haberine (Euronews, 2020) göre, Yunanistan'da bir kampta ilk ölüm gerçekleşirken bütün kamp karantinaya alınmıştır. Kamplardaki yaşam koşulları düşünüldüğünde tek bir vakanın bile bir büyük sonuçlara yol açabileceği çok açıktır. Mültecilerin hayatlarındaki başlangıç koşullarının hassaslığı bununla da sınırlı değildir. Yine bir internet haberine göre (BBC, 2020) Midilli Adasındaki kampta korona virüs vakaları yüzünden karantina süreci sürerken, çıkan yangınla kamp yaşanmaza hale geldi. Yaklaşık 13 bin göçmen sığınaksız kalmış ve otoyollarda konaklamaya başlamıştır.

Kaos kuramının bir diğer önemli kavramı ise "çekerlerdir". Kaos kuramı düzensizliğin hüküm sürdüğü evrende bir düzen barındırdığını söyler ve evrendeki karmaşık yapıyı betimler (Ellialtıoğlu, 2006:271). Kaos kuramının temel kavramlarından biri olan ve çekerler olarak da adlandırılan bu kavram, kısaca sistemin denge noktasında garip çekerlerin var olduğunu ve ortaya çıkan düzensizliğin zamanla bu noktaya doğru çekileceğini söyler. Lorenz'in buluşunda da bu durum hava durumu gibi sayısız değişkene bağlı bir sistemin bile zaman içinde belirli sınırlar içinde kalarak, bir anafor tarafından çekilirmişçesine sınırlar içinde hareket ettiğini gösterir. Bu noktadan hareketle, matematiksel çıkarımlardan yola çıkarak mültecilerin genel durumları ile bir yorum yapacak olursak, mültecin hayatlarında var olan çekerler, düzensizliğin içinden bir düzen değil, tam aksine dezavantajlı yaşamlarının merkezine doğru çekmektedir. Örnek olarak mültecilerin yaşamı zaten olumsuzluklarla dolu iken pandemi süreci ile olumsuzlar daha da artmıştır. Dezavanjtalı durumları üstel bir fonksiyon gibi büyümektedir. Mültecilere uygulanan bütün politikalar, onların yaşama başlarken ki dezavantajlı konumlarından çıkarmaya yönelik olmalıdır. Mevcut politikaları ve insani yardımları onların asgari düzeyde yaşayarak sadece

canlı kalmasını sağlamak adına değil, hayatları üzerinde pozitif yönlü etki yaratacak denge noktaları yaratarak yaşamlarının garip çekicilerini pozitif yöne hareketlendirecek hale getirebilmek için yapılmadır. Mültecilerin hayatlarında var olan dezavantajlar, kuşaktan kuşağa aktırılan bir miras olmamalı, yeni nesiller hayatlarındaki bu prangalardan kurtulmaları için desteklenmelidir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda kaos kuramının penceresi bizi güzel bir bakış açısına konumlandırır. Bazı durumların öngörülemezliğini kabul etmek, öngörülemezler üzerine düşünmeyi ve bunlara karşı daha esnek politikalar üretmeyi kolaylaştırabilir.

SONUÇ

Kaos kuramının temelleri; bilim dünyasında uzun yıllardan beri hâkim anlayış konumunda bulunan, klasik bilim olarak da adlandırabileceğimiz Newtoncu ve deterministik bakış açısına yapılan eleştirilerle atılmaya başlamıştır. Kaos genel olarak akıllara karmaşıklık, kargaşa, olağanüstü durumlarda ortaya çıkan mevcut koşullar ve düzensizlik olarak çağrışımlar yapmaktadır. Kaos kuramı ise kaosun kelime anlamından daha derin bir anlam içerdiğini söylemek mümkündür. Kaos kuramı ön görülemez durumların ön görülebilme olasılığına, düzensizliğin içinde bulunan bir tür düzene dikkat çeker.

Bilim dünyasında klasik bilim diye de adlandırdığımız ve uzun yıllar boyunca kabul gören Newtoncu anlayış; kısaca bir sebep-sonuç ilişkisine bağlı olan, herhangi bir durumun başlangıç koşulları ve bütün değişkenleri tam olarak bilindiğinde sonuçla ilgili kesin çıkarımlara ulaşmaya çabalayan bir anlayıştır. Klasik bilimin determinist yönüne başlayan eleştiriler başta fizik dünyası olmak üzere bütün alanlarda zamanla sorgulanan bir olgu haline gelmiştir. Klasik bilimin doğrusallığını eleştiren ve doğrusal olmayan sistemleri anlamımızı sağlayan, başlangıç koşullarına bağlılığının hassaslığını ve sonuçlarının büyük olabileceğini öngören, bütüncül bakış açısı ile disiplinler arası bütüncül bir çerçeve sunan kaos kuramı bu eleştirilerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kaos kuramı böylece tüm disiplinlerde tartışılmaya başlamış ve son dönemin popüler kuramlarından biri olmuştur. Kaos kuramının temel kavramlarından biri kuramın adı geçtiğinde ilk akıllara gelen kelebek etkisidir. Kelebek etkisi kısaca başlangıç koşullarına olan hassas bağlılığa dikkat çeker. Başlangıç koşullarında en ufak bir değişim, sonuç olarak büyük bir değişime neden olan çıktılar üretebilir. Bu durum en net ve en çok kullanılan söylemle "Çin'de kanadını çırpan kelebeğin okyanuslar ötesinde başka bir ülkede fırtınaya yol açabilir" şeklinde örneklendirilmiştir.

Göç olgusu ise insanlık tarihinin ilk zamanlarından beri çeşitli nedenlerle var olmuş, bireyler çeşitli nedenlerle kitlesel veya bireysel olarak yaşadıkları yerleri kendi inisiyatifleri doğrultusunda ya da zorunlu olarak değiştirme gereksinimi duymuşlardır. Küresel anlamda kitlesel göçlerin en

çok artış gösterdiği dönem İkinci Dünya Savaşı sonrası olarak karşımıza çıkarken, çeşitli nedenlerle her geçen gün mülteci ve sığınmacı olarak başka ülkelere göç etmek zorunda kalan bireylerin hızla arttığı gözlemlenmektedir. Suriye'deki kargaşadan kaynaklanan kitlesel göç hareketi son yıllarda yaşanan en büyük göç hareketi olarak kabul edilmektedir. Bu durum bütün dünyayı etkileyen bir göç olgusu yaratmakta ve birçok ülkeyi mülteci krizi ile karşı karşıya getirmektedir. Bu kriz karşısında göç alan ülkeler mülteci kampları aracılığıyla söz konusu insanların temel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır. Ancak bu süreçte mülteci kamplarında suç, yangın ve salgın hastalıklar gibi öngörülemeyen birçok sorun ortaya çıkabilmektedir.

İlk olarak Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 virüsü kısa sürede bütün dünyayı etkisini altına almıştır. Küresel anlamda sadece sağlık alanında bir kriz yaratmakla kalmamış dünyayı birçok farklı noktada etkilemiştir. Çin'de kanatlarını çırpan kelebek, bu defa bütün dünyada bir kasırga etkisi yaratmış ve öngörülemez bir durum ortaya koymuştur. Vuhan'da ortaya çıkan virüsün bu şekilde bir etkisinin olacağı tahmin edilmesi güç, hesaba katılması imkânsız gibi görünen birçok değişkene sahip bir durumdur. Aynı şekilde Suriye İç Savaşı ve yarattığı göç dalgası sadece Orta Doğu'yu değil aynı zamanda Avrupa'yı da etkisi altına almıştır. Suriye İç Savaşı için de aynı durum geçerlidir.

Mülteci ve sığınmacılar gittikleri ülkelerde dezavantajlı durumda bulunan insanlardır. Mevcut dezavantajlı konumları pandemi süreci ile katlanarak artmıştır. Pandemi küresel ekonomiyi adeta bir çıkmaza sokmuş ve gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun bütün ülkeleri etkilemiştir. Pandemi sürecinin yarattığı kriz, yardıma ihtiyacı olan birey sayısının küresel anlamda artırırken, koruma ve yardım ihtiyacı daha fazla olan yerinden edilmiş milyonlarca insanı ve onlara sağlanan fonları kritik seviyelere indirgemiştir. Bir diğer önemli boyut Covid-19 salgının kontrolü ve tedavisi noktasında sağlık hizmetleri ve salgın önemleri noktasındadır. Yerinden edilmiş bireylerin dil problemi, sağlık hizmetlerine ulaşımlarındaki engeller, mülteci kampları gibi kalabalık ortamlarda salgının kontrolü ve gerekli izolasyon ortamlarının sağlanması gibi durumlar göz önüne alındığında bir başka kritik durum ortaya çıkmaktadır. Tüm bunlar göz önüne alındığında yerinden edilmiş kişilere yönelik oluşturulan uygulamaların, tek tip ve doğrusal bir şekilde uygulanamayacağı, daha esnek politikaların üretilmesi gerekliliği, karmaşık sistemlerin anlaşılması ve karmaşık sistemlere yönelik politikaların üretilmesinde kaos kuramının bir yol gösterici niteliğinde olduğu sonucuna ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

Akçin, M. E., & Zengin, O. (2020). Düzensizliğin Düzeni: Kaos Kuramı ve Sosyal Hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet,* 31(3), 1307-1323.

BBC. (2020). https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54085569 Erişim Tarihi: 08.11.2020.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, (2020a). Mülteci Verileri. https://www.unhcr.org/refugee-statistics/, Erişim Tarihi: 17.11.2020.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. (2019). Küresel Eğilimler Raporu.https://www.unhcr.org/5ee200e37/, Erişim Tarihi: 17.11.2020.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. (2020b).https://www.unhcr.org/news/briefing/2020/11/5fb391214/pace-ethiopian-refugee-arrivals-sudan-unseen-decades.html, Erişim Tarihi: 17.11.2020.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. (2020c). https://www.unhcr.org/tr/21386-unhcr-raporuna-gore-2018-yilinda-her-gun-ortalama-alti-kisi-akdenizi-gecmeye-calisirken-hayatini-kaybetti.html, Erişim Tarihi: 02.11.2020.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. (2020d). https://www.unhcr.org/tr/25421-covid-19-sebebiyle-daha-da-kritik-seviyeye-ulasan-fon-eksikligi-yerinden-edilmis-insanlari-zor-duruma-sokuyor.html, Erişim Tarihi: 02.11.2020.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. (2020e). https://www.unhcr.org/5f4f9a2b4, Erişim Tarihi: 02.11.2020.

Budak, F., & Bostan, S. (2020). The Effects of Covid-19 Pandemic on Syrian Refugees in Turkey: The Case of Kilis. *Social Work in Public Health,* 35(7), 579-589.

Chown, M. (2009). *Biraz Kuantum'dan Zarar Gelmez* (2. Baskı). T. Taftaf (Çev. Ed.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Ellialtıoğlu, B. (2006). Rastlantısallık. *Journal of İstanbul Kültür University,* 4, 269-276.

Eren, V., & Çakran, Ş. (2017). Mülteci Politikası: Avrupa Birliği ve Türkiye Karşılaştırması.*Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14*(39), 1-30.

Ertürk, A. (2012). Kaos Kuramı: Yönetim ve Eğitimdeki Yansımaları. *Kastamonu Eğitim Dergisi,* 20(3), 849-868.

Euronews. (2020). https://tr.euronews.com/2020/09/28/yunanistan-daki-multeci-kamp-nda-covid-19-kaynakl-ilk-olum-gerceklesti, Erişim Tarihi: 15.11.2020.

Gleick, J. (2016). *Kaos.* İ. A. Demir (Çev. Ed.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Gürsakal, N. (2001). *Yeni Bilim*. http://www.academia.edu/download/37299078/YENI_BILIM.docx Erişim Tarihi: 14.09.2020.

Hopyar, Z. (2016). Avrupa'nın Mülteci Politikası.*Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi,* 2(3), 59-67.

Hudson, C. G. (2000). At the Edge of Chaos: A New Paradigm for Social Work? *Journal of Social Work Education,* 36(2), 215-230.

İnan, Z., & Korgavuş, B. (2017). Mülteci Kampları ve Yerleşim Alanlarında Sürdürülebilir Tasarım. *İktisat ve Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar,* 1(2), 103-122.

Kartal, B., & Başçı, E. (2014). Türkiye'ye Yönelik Mülteci ve Sığınmacı Hareketleri. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 12(2), 275-299

Kluge, H. H. P., Jakab, Z., Bartovic, J., D'Anna, V., & Severoni, S. (2020). Refugee and Migrant Health in the COVID-19 Response. *The Lancet,* 395(10232), 1237-1239.

Moldovan, C. (2016). The Notion of Refugee. Definition and Distinctions. *CES Working Papers,* 8(4), 681.

Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme. (1951). http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf, Erişim tarihi 16.11.2020

Reed, A. (2016). *Chaos Theory: Origins, Applications, and Limitations.* New York: Nova Science Publishers.

Rockler, M. J. (1991). Thinking about Chaos: Non-Quantitative Approaches to Teacher Education. *Action in Teacher Education,* 12(4), 54-63.

Şimşek, D. (2018). Mülteci Entegrasyonu, Göç Politikaları ve Sosyal Sınıf: Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler Örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi,* 18(40/2), 367-392.

Uluslararası Göç Örgütü. (2009). *Göç Terimleri sözlüğü*. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf, Erişim Tarihi:16.11.2020

UNHCR, (2019). *Küresel Eğilimler Raporu*. https://www.unhcr.org/tr/24189-dunyadaki-insanlarin-1i-yerinden-edilmis-durumda-unhcr-kuresel-egilimler-raporu.html, Erişim tarihi: 16.11.2020

WHO. (2020). Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Situation Report-52. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200312-sitrep-52- covid-19.pdf?sfvrsn=e2bfc9c0_4, Erişim Tarihi: 20.11.2019.

Yeşilorman, M. (2006). Kelebek Kanadını Kimden Yana Çırpıyor? Birleştirilmiş Bilimin Kıyısında Kaos ve Sosyal Bilimler. *İKÜ Güncesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi,* 4(3), 77-86.

Yıldırım, C. (1992). *Bilim Tarihi.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Bölüm 18

DEĞİŞİM VE GELİŞİMİ YÖNETMEK: BELİRSİZLİK, KAOS VE KRİZ

Özge BÜYÜK[1]
Emel CAN[2]

1 Öğr. Gör. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi- Ezine Meslek Yüksekokulu- ozgebuyuk@comu.edu.tr
2 Dr. Öğr. Üy. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi- Ezine Meslek Yüksekokulu- emelcan@comu.edu.tr

1. Değişim ve Gelişim Yönetimi

21. Yüzyılın değişen toplumsal yapısı, kültürel değerleri ve medeniyet üzerindeki yenidünya düzeni etkisi, örgütlerin içinde bulundukları çevrenin değişimini sonuç olarak doğurmaktadır. Küreselleşen dünyada her geçen gün daha da artan rekabet, yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmeler, hukuki düzenlemeler, sosyo-kültürel farklılaşmalar vb. dolayısıyla, değişim halinde olan bir çevre içerisinde varlıklarını sürdürmek durumunda olan örgütlerin, söz konusu devinime ayak uydurmaları her geçen gün güçleşmektedir. Yüzyıllardır insanın var olduğu her yerde ve her alanda gelişim, değişim ve yenilik de var olmuştur. Hatta işletmelerin ortaya çıkışı da bu değişim ve gelişimin sonuçlarından biridir (Büyük, 2018).

Devamlı biçimde değişikliğe uğrayan sosyal, bilimsel, ekonomik, sosyal ve hatta siyasal yapılar, işletmelerin üzerinde, varoluş süreçleri esnasında, çevreye uyum mecburiyeti dolayısıyla baskı oluşturmaktadır. Örgütler, söz konusu baskı nedeni ile kendi sistemleri içerisinde revizyonlara gitme eğilimi göstermektedir. Günümüz örgütleri, artan rekabet koşullarının da etkisi ile inovatif, yaratıcı, girişimci, yenilikçi yönetim anlayışları ile şartlara uyum sağlamak ve bunu gerçekleştirirken de olabildiğince hızlı hareket etmek mecburiyetindedirler. Ancak bilinmelidir ki; 70'lerden bu yana yapılan pek çok araştırma, değişim girişimlerinin %60-70'lik oranının başarısızlıkla sonuçlandığını ortaya koymaktadır (Armenakis & Harris, 2002; Ashkenas, 2014; Beer & Nohria, 2013; Pelletiere 2006) ancak değişim yönetilebilen ve hatta etkin biçimde yönetilmesi gerekli olan bir süreçtir. Dolayısı ile değişim çabaları, doğru ve etkin bir yönetim anlayışı ile başarıya ulaşacaktır.

1.1. Değişim Nedir?

İşletme literatüründe pek çok kez tanımı yapılmış olan değişim: bir şeyin belli zaman diliminde bir düzeyden başka bir düzeye getirilmesi, bir durumun farklılaşması; bireylerin, nesnelerin, grupların ve dahi örgütlerin mevcut durumlarından farklı bir konuma kavuşturulması süreci (Demirbilek, 1993; Koçel, 2004; Olkun, 1996) olarak ifade edilmiştir. Müdahale olsun ya da olmasın bir hal veya durumun başka bir hal veya duruma evrilmesine değişim denir. Bu durum kendiliğinden gerçekleşebileceği gibi, dış şartlar tarafından manipüle edilerek de oluşturulabilir. Değişim, eski alışkanlıkların terkedilmesini ve yerlerine yenilerinin getirilmesini şart koşmaktadır; dolayısı ile de gerçekleştirilmesi oldukça güçtür.

Olumlu sonuçları olabileceği gibi olumsuz sonuçları da olabilen değişimler, planlı ya da plansız olarak gerçekleşebilmektedir (Dolaşır, 2005). Yöneticiler, doğal olarak plânlı değişimi tercih etmektedirler. Çünkü bu sayede değişimi yönetebilirler. Plânlı değişim, öncüldür. Örgütün vizyonu

sayesinde, öngörülen çevre koşullarına ve beklentilerine paralel biçimde yönlendirilebilecek değişim hareketi, sistematik ve plânlı bir biçimde başlatılabilir ve yürütülebilir. Bu değişim türünde yöneticiler, sadece gözden kaçan ve öngörülmesi mümkün olmayan değişkenler haricinde olağanüstü denilebilecek durumlarla karşılaşmazlar. Oysa plânsız değişim, öncül değildir. Örgüt bu gibi durumlarda sadece değişime uyum göstermeye çalışmaktadır. Kuşkusuz bu vaziyette kontrol edilmesi gereken değişkenlerin sayısı arttığından, yaratabilecekleri olumsuzlukların boyutu da büyüyebilmektedir. Plansız ve aniden yaşanan değişimlere, devrimsel değişim ismi verilmektedir. Devrimsel değişimler, yaratabileceği travmalar dolayısı ile örgütler tarafından tercih edilmemektedir (Çınar, 2005).

Büyüklükleri ve yaşandıkları çevre açısından değerlendirildiğinde ise değişim: makro ve mikro değişim olarak ikiye ayrılmaktadır. Buna göre:

***Mikro değişim*:** örgütün içinde seçilen bir birim, bir konu veya herhangi bir şeyin değiştirilmesidir.

Makro değişim *ise:* örgütün bütününün değiştirilmesidir (Budak & Budak, 2004). Makrro değişimler, mikro değişimlere oranla hem daha kapsamlı gerçekleştirilmekte, hem de daha uzun sürelere yayılmaktadır.

Değişim dinamikleri açısından bakılacak oluşa her değişimin farklı tür ve boyutte yansımaları olacaktır. Ekonomik, siyasal, teknolojik, sosyo-kültürel, ekolojik, demografik ve örgütsel değişim olarak yedi grupta toplanan söz konusu dinamikler bazen ulus-devletleşme, bazen özelleştirme, bazen ise standartlaşma yansıma ve sonuçları doğurabilmektedir. Beşirov (2007), ilgili yansımaları bir araya toplayarak gruplandırmıştır. Tablo 1, değilim dinamiklerine göre oraya çıkan yansıma ve sonuçları özetleyerek göstermektedir.

Tablo 1: Değişim Dinamikleri ve Yansımaları

Değişim Dinamikleri	Yansımaları
Ekonomik Değişim	Globalleşme, Yerelleşme, Serbestleşme, Özelleştirme, Gönüllü hale getirme, Zenginleşme, Yoksullaşma.
Siyasal Değişim	Demokratikleşme, Sivilleşme, Şeffaflaşma, Bölgeselleşme.
Teknolojik Değişim	Bilgisayarlaşma, Hızlı Haberleşme, Robotlaşma.
Sosyal-Kültürel Değişim	Ulus-Devletleşme, Kentleşme, Bireyselleşme, Laikleşme, Anti-laikleşme
Ekolojik Değişim	Çevre Kirliliği, Küresel Isınma veya Soğuma, Erozyon, Çölleşme
Demografik Değişim	Nüfuslaşma, Yaşlanma
Örgütsel Değişim	Ölçeklenebilirlik, Esneklik, Hız, Müşteri odaklılık, Güvenlik, Standartlaşma.

(KAYNAK: Beşirov, 2007)

Örgütlerde olduğu gibi işletmelerde de kuruluş gayesi temel hedeflere ulaşmak, amaçlarını gerçekleştirmektir. Hedefe ulaşma sürecinde zaman içinde yaşanan iç ve dış çevre değişimlerine yanıt verilerek adaptasyonun sağlanması gerekmektedir. Bu uyum süreci çevreye göre kendini revize etme biçiminde yaşanabilirken aynı zamanda çevreyi kendine uyumlu hale getirme şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Söz konusu uyum tartışma kabul etmeyecek düzeyde gereklidir çünkü çevre, kendisiyle bütünleşemeyen örgütü zaman içerisinde eritip, yok edecektir. Örgüt ya da işletmenin çevre ile yaşadığı uyumsuzluk bir çeşit doku uyuşmazlığına da benzetilmektedir. Dolayısıyla çevre ile adaptasyon mecburiyeti değişimi şart koşmakta, değişim ise komplike bir olgu olması nedeni ile profesyonel açıdan yönetilmeye ihtiyaç duymaktadır. Değişimin hızlı ve kaçınılmaz biçimde yaşandığı çağımız, değişim yönetimini giderek daha da fazla önem kazanan ve ihtiyaç duyulan çabalardan biri haline getirmiştir.

Çınar'a (2005) göre: değişim ve gelişim yönetimi bilgi çağında her dönemden daha da çok önem kazanmaktadır ve örgütün en önemli kaynakları arasında yer alan insan kaynağını geliştirmek çevre ile uyum sorunlarının çözülmesinde anahtar faktördür. Çünkü insana dair konular, yönetilmesi en zor olgular arasında yer almaktadır. Dolayısıyla, işletmelerde insan kaynakları yönetimi konusunda yaşanan zaaflar, yanında başarısızlığı getirmektedir. Değişim çabalarında insan kaynağı iyi değerlendirilmeli ve doğru yönlendirilmelidir. Doğru yönlendirilen insan kaynağı, değişime destek olacak dinamikler arasında gösterilmektedir. Örneğin yapılan bir araştırma işgörenlerin, gelişimini sağlayacak eğitim programlarına dâhil edilmelerinin işletmenin değişim çabaları esnasında ortaya çıkabilecek direnç eğilimini % 72 oranında düşürdüğünü ortaya koymaktadır (Çalışkan, 2007).

Ancak elbette ki yöneticilerin, değişim yönetimi çalışmaları esnasında örgüt içinde bulunan her bir birimi ayrı ayrı değil, birbirleri ile olan bağlarını dikkate atarak bütünsel biçimde ele alması da gerekmektedir. Çünkü değişim yönetiminde dinamik parçaları olan karmaşık bir yapının dengelerini sağlamak önem taşımaktadır. Bu sebeple sistemin bütününü görmek, parçaların birbirlerine olan etkisini ve aralarındaki dengeyi bilmek, herhangi bir parçanın değişimin örgütün diğer elemanları üzerindeki etkisini öngörmek önemli gereklilikler arasında yer almaktadır (Saylı, 2002).

1.2. Değişim Yönetimi Nedir?

Değişim yönetiminin, hem birey hem de örgütün yaşamasını sağlayacak değişimin gerçekleştirilebilmesi için planlama, eşgüdümleme ve yönlendirmeyi gerekli kılan bir etkinlikler bütünü olduğunu ifade etmek mümkündür (Dolaşır, 2005). Bir başka deyişle; değişim yönetimi; mevcut durumun anlaşılarak gelecekte ulaşılması düşünülen hedefin (vizyonun)

öngörülerek, örgütü öngörülen bu geleceğe taşımak için yapılanların bütünüdür.

Tanımdan yola çıkarak değişim yönetiminin etkinliğinin bağlı olduğu bazı faktörler vardır. Yöneticiler, bu aşamalara hassasiyetle dikkat etmelidir. Buna göre sırasıyla yapılması gerekenler:

1. İlk adımda, mevcut durum çok iyi teşhis edilmelidir.

2. İkinci adımda; geleceğe ilişkin kestirimler, bilgi akımları dikkate alınarak makul bir bakış açısı geliştirilerek gerçekleştirilmelidir.

3. Geliştirilen bakış açısını odaklamak için gereken geçiş hazırlıkları tamamlanmalıdır (geçiş maliyeti, umulan faydadan yüksek olmamalıdır).

4. Geçiş, küçük adımlarla yapıldığında, daha az dirençle karşılaşılmaktadır. Japonların Kaizen çalışmaları bu durumu açıklamada mükemmel bir örnektir. Köklü değişiklikler, daha yoğun belirsizlik ortamları yarattıklarından, çalışanları ve örgüt üyeleri korkutabilir.

Değişim yönetiminde "ne kadar değişim?" sorusunun cevabını bulmak çok önemlidir. Değişim kararı verilirken aşağıdaki sorulara yanıt aranmalıdır:

1. Değişime ihtiyacımız var mı?

2. Değişimi ne kadar zamanda gerçekleştirebiliriz? (iyimser, kötümser, ortalama değişim zamanlaması)

3. Örgütümüz ve çalışanlarımız değişimi nasıl algılıyorlar? Değişime yatkın mıyız?

4. Mevcut düzenimiz (plânlar, programlar, faaliyetler) değişim ile ne kadar çelişebilir? (Çelişki fazlaysa, direnç olasılığı artacaktır.)

5. Köklü değişiklikler mi yapalım, küçük değişikliklerle mi yetinelim?

Değişim sürecinde çeşitli oyuncular, farklı roller üstlenerek sürece katkı yapmaktadırlar. Sözü edilen aktörlerin tanınması, alınacak önlemlerin belirlenmesi açısından etkili olacaktır (Budak, 2005). Günümüz dünyasında serbest piyasa ekonomileri, yenidünya düzeni önünde kalan son bariyerleri de kırarak yeni ve ortak bir ekonominin oluşumunu sağlamıştır. Bu yenidünyada, yeni müşteriler, yeni fiyat politikaları ve yeni üretim yöntemleri ortaya çıkmıştır. Bu değişime kayıtsız kalmanın mümkün olmadığı, yeni çevresel koşulların organizasyonları değişmeye zorladığı çağımızda; şirketlerin varlığını sürdürmek bu değişimi anlamak ve değişime adapte olmakla mümkündür. (Dereli ve diğ., 2006b). Aşağıdaki Tablo ''de değişim sürecinin geleneksel organizasyonlar ile değişimi yöneten organizasyonlarda hangi etkenler üzerinde ne biçimde yaşandığı gösterilmektedir. Buna göre çalışma birimleri, çalışanların rolleri, performans ölçütleri, müdürler,

işverenler, örgüt yapısı, örgütün temel kaynakları ve üretim metotları konularında her iki tipteki organizasyonlar kıyaslanmış ve elde edilen çıktılar listelenmiştir.

Tablo 2: Geleneksel Organizasyonlar İle Değişimi Uygulayan Organizasyonların Kıyaslanması

Etkenler	Geleneksel Organizasyonlar	Değişimi Yöneten Organizasyonlar
Çalışma Birimleri	Fonksiyonel departmanlar	Proses takımları
Çalışanların rolleri	Kontrol edilir	Yetki verilir
Performans ölçütleri	Faaliyettir	Sonuçtur
Müdürler	Denetçidir	Koçluk yaparlar
İşverenler	Skor tutucu	Lider
Organizasyon yapısı	Hiyerarşik yapı	Yatay organizasyon
Ana kaynakları	Sermaye	İnsan ve bilgi
Üretim metotları	Kitlesel	Esnek

(KAYNAK: Dereli ve diğ., 2006b)

1.3. Değişim ve Değişim Mühendisliği

Değişim mühendisliği, yüksek performansı hedefleyen yeni yönetim tekniklerinden biridir. Değişim mühendisliği, küçük çaptaki değişimleri yönetmek ile ilgili değildir. Değişim mühendisliğindeki eylemler, radikal ve hızlı değişimleri simgelemektedir. Değişim mühendisliği, performans ölçütlerinde (düşük maliyet, kalite, verimlilik, hız ve güvenirlik) maksimum düzeye ulaşmak için organizasyonun süreçlerini, işleyişini ve yapısını yeniden yapılandırmaktır.

Değişim mühendisliği ya da süreç yenileme, örgütlerin çevrelerinde meydana gelen değişimlere ivedi biçimde uyum sağlayabilmeleri, rekabet şartlarına göre konum alabilmeleri, her geçen gün kendini yenileyen teknolojiye ayak uydurabilmeleri ve tüm bunlar nedeni ile değişen talebi karşılayabilecek mal ve hizmetlerin arzını gerçekleştirebilmeleri için yeniden yapılanmaları anlamını taşımaktadır. Bu da örgüt içindeki tüm çalışma yöntem ve süreçlerinin radikal biçimde ele alınıp yepyeni bir anlayışla yeniden dizayn edilmesini (Dereli, 2003), bir başka deyişle değişimini ifade etmektedir

Yeniden düşünme: Değişim mühendisliğinin ilk aşaması: yeniden düşünmedir. Yeniden düşünme aşamasında sistemin, sürecin ya da teknolojik değişimin organizasyon için zorunluluk olduğunu kavramak önem taşımaktadır. Yapılan bir araştırmada bilgi teknolojilerine yatırım yapıl-

masının, değişim yönetimi uygulamalarının başarılı olmasına % 60 katkısı olduğu hesaplanmıştır. Aynı biçimde işletme dâhilinde internet, internet ve network sistemi gibi teknolojik iletişim araçlarının etkin biçimde kullanılmasının, değişim yönetimi çalışmasının başarılı olmasına % 63 katkısı olduğu görülmüştür (Çalışkan, 2007). Bilinmelidir ki: değişime ayak uydurmayan organizasyonlar kendi sonlarını hazırlamaktadırlar.

Yeniden Tasarım: Değişim mühendisliğin ikinci aşaması: yeniden tasarımdır. Tasarım genellikle ürünler için geçerlidir. Değişim mühendisliğinde ise işin yapılma şeklinin yeniden tasarlanması anlamını taşımaktadır. Bir yöneticinin elindeki kaynaklar (sermaye, teknoloji, insan) çok iyi olabilir. Ancak işin yapılış şekilleri ve süreçleri iyi tasarlanmamışsa, değişim yönetimi amaçlarına ulaşmaz. Amaçlarına ulaşabilen değişim yönetimi için, işin süreçleri iyi tasarlanmış olması şarttır.

Yeniden Organize: Üçüncü aşama, teorikteki değişimlerin pratiğe dökülme sürecidir. Yeniden organize: organizasyonun planlanan ve tasarlanan değişime göre yeniden düzenlenmesi süreci anlamını taşımaktadır.

Yeniden Tasarım: Değişim mühendisliğin son aşaması: organizasyonun sistem ve süreçlerinin bütünüyle yeniden yapılandırılması sürecidir (Aktan, 2003; Dereli ve diğ., 2006b). Aşağıdaki Şekil 1'de anlatılan değicim sürecindeki aşamaları ile modellenmektedir.

Şekil 1: Değişim Yönetiminin Aşamaları

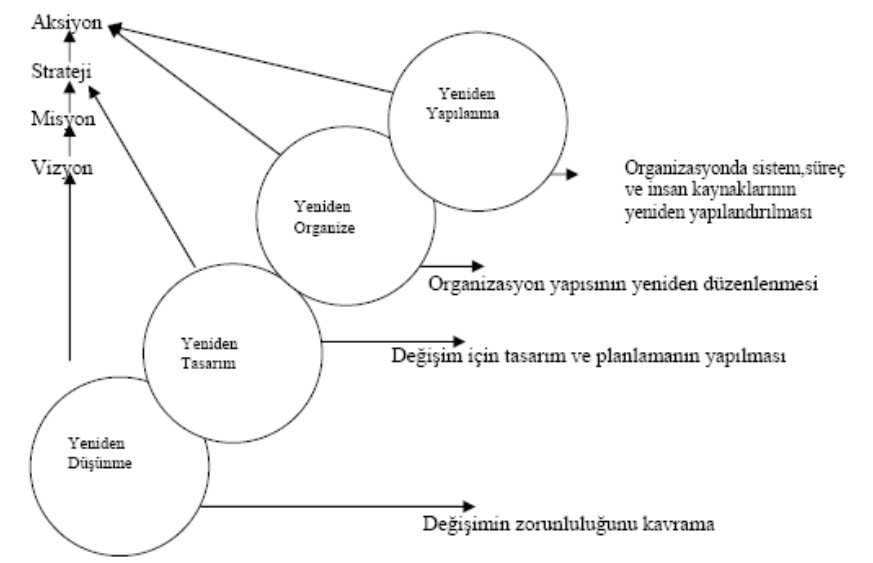

(KAYNAK: Aktan, 2003)

2. Kaos Teorisi

Sistemin genel olarak her bir parçasını inceleme çabasında olan Sistem Teorisi'nin 1960'lı yıllarda Sosyal Bilimler alanına girmesi ve daha sonra ekoloji yaklaşımı ile birleşmesi Kaos Teorisi'nin temellerini oluşturmuştur. Bu sayede 70'li yıllardan itibaren literatüre giren Kaos Teorisi'nin tarihi, aslında çok daha öncelere, eski Yunan ve Çin medeniyetlerine kadar uzanmaktadır (Gökmen, 2009).

Literatürde Kargaşa Kuramı olarak da isimlendirilen Kaos Kuramının ve menşei aslında Fen Bilimleridir. Matematiksel kaos üzerinde geliştirilen Kaos Teorisi, Sosyal Bilimler alanına girdiği andan itibaren ise, özellikle günümüzün giderek karmaşık bir hal alan ortamı dolayısı ile örgütler ve işletmeler için "yepyeni bakış açılarını ve fırsatları" (Mercan ve diğ., 2013) gündeme getirmiştir. Sıklıkla karmaşıklığın yaşandığı dönemlerde kriz yönetiminde faydalanılabilecek olan Kaos Teorisi, öncelikle iyi anlaşılmalı ve etkin biçimde kullanılacak alternatifler arasına alınmalıdır.

2.1. Kaos ve Kaos Teorisi Nedir?

Gündelik hayatta karmaşa olarak tanımlanan kaos terimi, düzenin ortadan kalktığı durumları ifade etmek amacı ile kullanılmaktadır. Karmaşa, olaylar ve olguların birbirleri ile pek çok farklı yönden bağlantılı olması nedeni ile ortaya çıkmaktadır. Bilimsel olarak yapılan tanımlarda ise nedensellik ile kestirilebilirlik arasında mevcut bulunan bağlantının yitirilmesi (Turan, 2008) olarak gösterilmenin yanı sıra, düzen ve kaosun bir bütünün ayrılmaz iki parçası olarak var olduklarına ve hatta düzensizliğin düzenin bir parçası olduğuna dikkat çekilmektedir.

Kaos teorisi, bir sistemde başlangıçta meydana gelecek küçük aksama ve sapmaların ilerleyen dönemlerde çok daha büyük ve hatta tahmin edilemeyecek değişimlere sebep olduğunu varsaymaktadır. Buna göre hayatın her noktasında yaşanabilecek küçük bir değişiklik zaman içinde büyük ve çözümü güç sorunlara sebebiyet verebilmektedir. Değişimler birbirini zincirleme biçimde takip ederek ve etkilenerek; farklı boyutta başka hadiselere dönüşebilmektedir (Gleick, 1995). Bu durumun insan zekâsının tahmin ve gözlem yeteneğini aşması ise kaosu ve de kriz ortamının alt yapısını oluşturmaktadır.

Özetle kaos teorisi gündelik yaşamda gözlemlediğimiz ve aslında birbiriyle ilişkisi yokmuş gibi görünen, düzensiz, tesadüf eseri izlenimli hal, durum ve hadiselerin, farklı bir bakış açısıyla ele alındığında aslında kusursuz bir düzenin parçası olduğu (Öge, 2005) gerçeğinden hareket etmektedir.

Literatürde bu konu ile ilgili en bilinen çalışma bir meteoroloji uzmanı olan Edward Lorenz'in 60'lı yıllarda Journal of the Atmospheric Sciences

dergisinde, kaleme almış olduğu "Determenistic Nonperiodic Flow–Periyodik Olmayan Determinist Akış" isimli makaledir. Lorenz bu çalışmasında daha sonra "kelebek etkisi" olarak tanımlanacak Lorenz Çekicisi-Çekeri olarak da bilinen bir şekle yer vermiştir (Gleick, 1995; Lorenz, 1963). Aşağıda yer alan Şekil 2'de literatürde Lorenz Çekicisi ya da Lorenz Çekeri olarak iki şekilde isimlendirilen grafiğin aslına yer verilmektedir

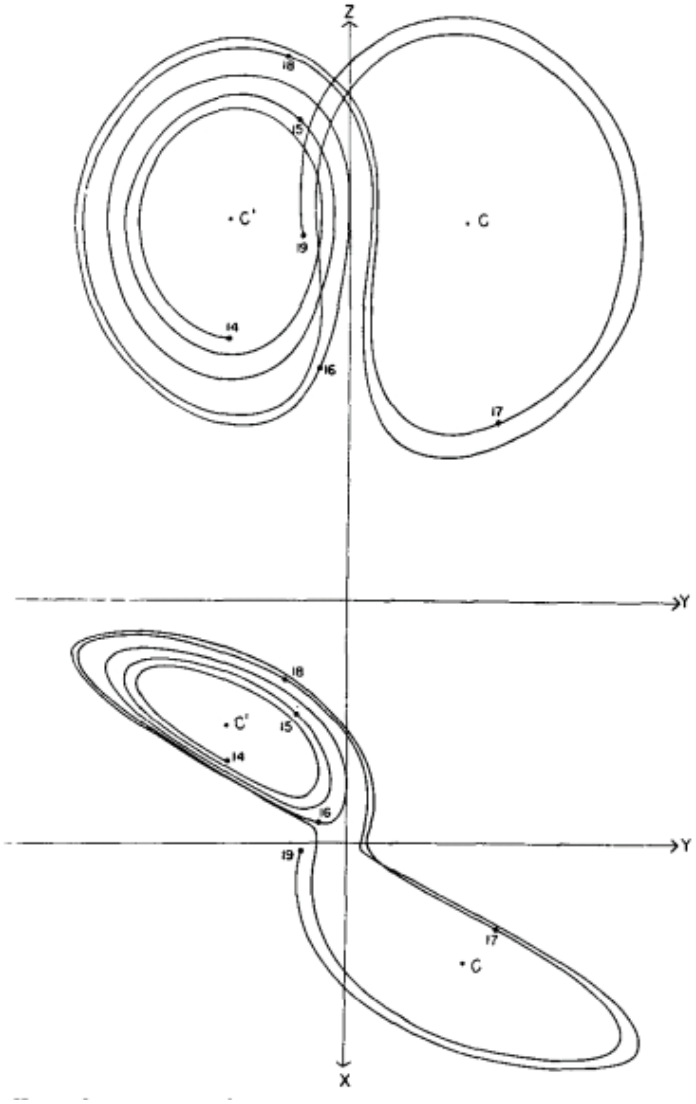

Şekil 2: Lorenz Çekicisi-Çekeri

(KAYNAK: Lorenz, 1963)

2.2. Değişim, Kaos ve Kaos Teorisi İlişkisi

Tekrar etmeyen, modellerle açıklanamayan olaylar ile değişim arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkiyi açıklayabilmek için değişimi tanımlamak faydalı olacaktır. Değişim, herhangi bir şeyin bir faz/durumdan başka bir faz/duruma geçmesi olarak tanımlanmaktadır. Faz veya durum değişikliğinin planlanan durumdan farklı olması halinde (planlanması durumunda) ise kaosla karşılaşılması olasıdır.

Organizasyonlardaki değişim; eski, alışıldık, bilindik düzenin terk edilerek, bilinmeyen ancak tahmin edilebilen bir geleceğe doğru yol alınması sürecinin bütünüdür. Zorlayıcı olmasının sebeplerinden biri de sonuçlarının önceden tam anlamıyla kestirilemiyor oluşudur. Kıyaslamalar (benchmarking) yapılarak benzer örneklerin incelendiği örgütsel değişimlerde bile incelenen, örnek alınan organizasyonla aynı sonuçları beklemek yanlış olacaktır. Çünkü organizasyonlar birbirlerine ne kadar benzerlerse benzesinler, değişimler farklı bünyelerde ve farklı bir zaman dilimlerinde gerçekleşeceğinden, tamamen ayrı sonuçlar doğurabilecektir. Değişimin gerçekleştiği çevrede meydana gelebilecek farklılaşmalar da hedefteki örgütün etkilenmesine ayrıca sebep olacaktır. Örneğin: istikrarsız bir ekonomik çevrede değişmeyi hedefleyen bir organizasyon ile, istikrarlı bir ekonomik çevrede değişim amaçlayan örgüt içerisinde bulunduğu dış çevre dolayısı ile farklı sonuçlar ile karşılaşabilecektir (Dereli ve diğ., 2006a).

2.3. İşletmelerde Kaos

Yönetim literatüründe 1990'ların ortalarından itibaren yönetimde kaos yaklaşımı ile ilgili çalışmaların yayımlanmaya başlandığı görülmektedir. Klasik sosyal bilim araştırma yöntemleri, günümüzde oldukça kompleks hale gelen, sistematik, ilişkileri güçlenmiş iş örgütlerinin sorunlarını araştırmaya kâfi gelmemektedir. Bu yeni paradigma daha bütüncül (holistic), tamamlayıcı (integrative), çevreci (ecological) ve güçlendirici (empowering)'dir. Kaos teorisi, kompleks non-lineer ve dinamik sistemleri inceleme konusu yapmaktadır. İşletmeler ya da başka bir deyişle iş örgütleri de bu özellikleri gösteren sistemler olarak dikkate alınmaktadır (Koçel, 2004).

2.4. Kaosu Yönetmek

Öngörülemeyecek, modellenemeyen olaylar ve olgular yeryüzünde ve insan hayatında yadsınamayacak öneme sahiptir. Hayatın kendisinde de, örgütlerde de, işletmelerde de geleceği bilememek bir sıkıntı ve bunalımın kaynağıdır. Bu durum, aynı zamanda insanların önlerine çıkacak yeni ve öngörülemeyen problemlerin oluşturacağı zorlayıcı motivasyonun da kaynağı olarak, bunalımlara neden olmaktadır. Kaosun yıpratıcı psikolojik etkisinin yönetilerek azaltılması; kaosun bir avantaja dönüştürülmesiyle

sonlandırılabilmektedir. Kaosun içinden çıkmak, zorlukları yenecek yeni stratejiler geliştirmek, istikrarsızlığı istikrara dönüştürmek çabası ancak tüm bu durumlara hazırlıklı olmakla gerçekleşecektir.

Kaosu yönetmek, kaosun oluşmasını engelleyecek önlemleri almayı, oluştuğunda rasyonel ve serinkanlı biçimde çözüm üretmeyi, zamanı etkin kullanmak ve motivasyonu yüksek tutmayı gerektiren bir anlayış gerektirmektedir. Bu sebeplerden dolayı işletmeler, tüm çalışanlarıyla oluşabilecek kaos ortamına karşın gerekli donanıma sahip olmalıdır. Kaos ortamında; zamanı, motivasyonu yönetebilen çalışanlar ve "proje yönetimi", "değişim yönetimi", "kriz yönetimi" bilgi becerisine sahip yöneticiler çalıştıkları işletmelerde başarıya daha kolay ulaşacaklar ve kaosu fırsata dönüştüreceklerdir (Dereli ve diğ., 2006a).

2.5. Kelebek Etkisi

Kaos teorisinin doğru anlaşılması için öğelerinin ve ortaya koyduğu sonuçların ayrıntılarıyla tespiti gerekmektedir. Kaos teori iki öğeden oluşmaktadır: "fraktal geometri" ve "kelebek etkisi". Kelebek etkisi, sayısal bilimlerden alınan karmaşıklık (complexity) kuramının özel bir biçimidir (Ofori-Dankwa & Julian, 2001).

Kelebek etkisi; bir olgunun, başlangıcında mevcut bulunan koşullara hassas bir bağlılık göstermesi nedeni ile ve çevresel koşullarda var olan hiçbir değerin ihmal edilemeyeceği gerçeğini ortaya çıkarması bakımından mühim bir kavramdır. Karmaşık sistemlerin temelinde yer alan non-lineer denklemlerde, herhangi bir anahtar parametrede oluşan artış belli bir değerin üzerine ulaştığında ortaya sonuç havuzu çıkmaktadır. Burada sözü geçen sonuç havuzunun manası: denklemin çözülmesinden sonra ortaya çıkarılan sonucun (belirli sınırlamalar dahilinde) birden çok değeri içermesidir. Yani denklemin sonucundan elde edilecek değer tamamen rassaldır ve öngörülemez (Gleick, 1995).

Kaos kuramı üzerinde çalışan araştırmacılar, sistemlerin kendi kendilerini ne şekilde dönüştürebileceklerini açıklarken, sistemin dahil olduğu denge durumundan "kaos eşiği" durumuna doğru itilmesi ile meydana gelen olaylara ve bu olayların neden ve sonuçlarına özel ilgi göstermişlerdir. Bu gibi durumlarda sistemlerin karşısında pek çok farklı seçenek ve bu seçeneklerin götüreceği olası gelecek konfigürasyonlarına işaret eden "çatallanma noktaları" çıkmaktadır (Morgan, 1998). Çatallanma noktalarında yapılan seçimler, tercih edilen yol ve yöntemler, her seferine sonucu büyük ölçüde etkileyecek ve değiştirecektir.

2.6. Kuantum Teorisi ve Kuantum Liderlik

Temeli 19. Yüzyılda asırda kuantum fiziği, gelişimi 20. Yüzyılda gerçekleştirmiştir. Kuantum, kuantlar ile ilgili olan demektir. Kuant ise var olabilecek en küçük şeye verilen isimdir. Yani kuantum fiziği atomlar, atomları oluşturan parçalar, atom çekirdekleri ve tüm bunların etkileşimleri üzerinde çalışmaktadır. Post-modern bilimsel yaklaşımlar açısından Fizik dünyasında önemli kapılan açan kuantum, zamanla sosyal bilimlere de uyarlanmıştır. Yeni bilim ismi de verilen ve hem sosyal hem de fen bilimlerinde pek çok değişime yol açan teorilerden biri de kaos ve karmaşıklık teorilerinden sonra kuantum teorisidir. İlgili teoriler işletme bilimi ve yönetim alanına da yeni yaklaşımlar getirerek (Yaşar & Özdemir, 2016) çığır açmıştır.

Kuantum Teorisi'nin temel görüşü olan, doğayı anlamak ve açıklamakla ilgili anlayış metodoloji üzerinde de radikal ölçüde farklı bir yaklaşımın doğmasına neden olmuştur. Temelinde "her şeyin başka şeylerle ilişki halinde olduğu ve bu ilişkilerin sürekli değişmekte olduğu" fikri yatmaktadır. Teori, aslında sitemler ne kadar iyi analiz edilirse edilsin; gelecekteki eylemlerinin öngörülemez olduğunu savunmaktadır (Koçel, 2004). Değişen, karmaşıklaşan, hızlanan ve her geçen gün daha da kaotik bir hale gelen yenidünyada geleneksel sosyal bilimler tartışılmaya başlanmış, çağın gereksinimleri dolayısıyla kuantum, kaos ve karmaşıklık teorilerinden esinlenerek yeni yaklaşımlar geliştirmeye başlanmıştır. Kuantum görüş ile örgütler değişimi yönetebilmektedirler.

Kuantum görüş, bir sistem içerisinde var olan tüm bireylerin tek bir vizyon doğrultusunda işbirliği yapmaları manasına gelirken; bu kişilerin geleneksel yollardan değil de birden çok seçenekli düşünebilme anlamına gelen kuantum düşünme biçimine sahip olmasının da hataların ve eksiklerin kolaylıkla giderilmesi, değişimin çok daha rahat gerçekleşmesi anlamına geldiğine vurgu yapmaktadır.

Diğer yandan kuantum liderlik, kuantum düşüncesinin ortaya çıkardığı, kuantum fiziği varsayımlarına dayanan (Üzüm & Uçkun, 2019) bir liderlik yaklaşımıdır. Kuantum tipi liderliğin, "etkileşim alanı", "liderlik etkisinin kaynağı" (bilgi, güven, saygı ve yüksek beklentiler) ve "belirsizlik (kaos)" olmak üzere üç ayrı boyutu vardır. Belirsizlik, bu tipte liderliğin en önemli boyutudur çünkü kuantum liderler, gelecek tahminlerin yapılamadığı belirsizlik ortamlarında yol gösterici role sahiptirler (Polat ve Arabacı, 2015, s.217).

3. Kriz yönetimi

Örgütlerde krizden bahsedilebilmesi için, herhangi bir durumun söz konusu organizasyonun temel hedeflerinden en az biri veya birden fazlası

için tehdit oluşturması gerekmektedir. Bir durumun için kriz olarak tanımlanabilmesi: önemli bir dönüşüme sebep olmadan önce örgütün ancak kısa bir karar verme süreci yaşaması ve hadisenin beklenmedik bir anda gerçekleşmesine (Keown-McMullan, 1997) bağlıdır. Krizin yönetilebilmesi için tanımlanması, krize yol açan faktörlerin tespit edilmesi ve çözümü noktasında eyleme geçilmesi şarttır.

3.1. Kriz Nedir?

Kriz, örgütün temel hedeflerini gerçekleştirmesinin önüne engel koymaktan, örgütün varlığını tehdit etmeye kadar farklı seviyeleri olan ve karşı karşıya kalındığında mümkün olan en kısa sürede tepki göstermesini gerektiren hal ve/veya durumdur. Örgütler, krizlerle genellikle öngöremedikleri durumlarda ya da müdahale mekanizmalarının işlemediği hallerde karşı karşıya kalmaktadırlar. Her kriz, ciddiyet düzeyine göre farklı büyüklüklerde streslere sebep olmaktadır. Tüz'e (1996) göre kriz, reform gerektiren istikrarsız vaziyetleri ve rutin sisteme zarar vererek, bozan acil durumlara işaret etmektedir.

Brewton'a (1987) göre karşı karşıya kalınan herhangi bir olay sebebi ile rutin süreçlerde fark edilir aksamalar yaşanıyor, faaliyetler kısıtlanıyor, yanlış kanılar oluşuyor, mali sıkıntılar baş gösteriyor, çalışanların veya örgüt üyelerinin performanslarında düşüşler meydana geliyor veya yönetsel zorluklar oluşuyor ise, kriz durumu ile karşılaşılmış demektir. Doğa olayları, salgınlar, istifalar, kazalar, depremler, savaşlar, siyasal çalkantılar vb. aniden ortaya çıkan beklenmedik hadiselerin her biri birer kriz olarak nitelendirilebilir ve çeşitli karar mekanizmalarının acil biçimde harekete geçirilmesini gerektirmektedir (Torrington ve diğ., 1989).

3.2. Krize Yol Açan Faktörler

Örgüt ve örgütün çevresi arasında oraya çıkan uyum problemine ya da başka bir deyişle krize neden olan çok sayıda faktör mevcuttur. Bu faktörleri iç ve dış çevre faktörleri olarak ikiye ayırabiliriz (Ataman, 2002).

Krize neden olan dış çevre faktörleri sıralayacak olursak, bunlar:

- Sosyal çevre değişimleri,
- Kültürel çevre değişimleri,
- Politik çevre değişimleri,
- Hukuki çevre değişimleri,
- Teknolojik çevre değişimleri ve
- Rekabet şartlarındaki değişimlerdir.

Krize neden olan iç çevre faktörleri ise:

- Örgütün ne derecede büyük olduğu,
- Örgüt içinde iletişim, koordinasyon ve kontrol konularında yaşanan eksikler ve sorunlar,
- Örgütün hangi hayat safhasında var olduğu,
- Katı örgüt yapısı,
- Örgütün ortaya koyduğu hedefler doğrultusunda ortaya koyduğu görevlerin özellikleri,
- Örgütün merkezileşme derecesidir.

Yukarıda yer alan unsurlar krizin meydana gelmesine ve şiddetine farklı etki etmekle birlikte, krize sebep olan faktörlerin temelinde: değişim, istikrar ve statüko kavramları önemli rol almaktadır.

Değişim, örgütsel anlamda verimlilik üzerinde etkisi olan anlayış, yapı ve/veya süreçlerde meydana gelen farklılaşmayı vurgularken; statüko, belirli bir zaman dilimi içerisinde mevcut bulunan ve süregelen eylemi ve yapısal durumu ortaya koymaktadır. İstikrar ise, işletmenin çevresinde değişime uğrayan şart ve duruma ne derecede uyum sağladığı, hatta uyum sağlayıp sağlayamadığı ile ilgilidir (Tutar, 2000). İstikrara ulaşmak için değişimin hızlı ve sürekli yaşandığı bir ortamda yeni şartlara ivedilikle uyum sağlanması gerekmektedir. Diğer yandan yaşanan krizler kaçınılmaz bir biçimde örgütlerin ekonomik varlıkları ve saygınlıkları üzerinde negatif etkiler oluşturabilmektedirler (Mitroff ve diğ., 1987). Bu negatif etkilerin bertaraf edilmesi örgütler için yaşamsal önem arz etmektedir.

3.3. Kriz Yönetimi Nedir?

Kriz yönetimi, karşılaşılabilecek problemlerin henüz gerçekleşmeden tespit edilmesi, önlenmesi ya da olası olumsuz sonuçlarının sınırlanmasına dair adımlar atılmasından çok ortaya çıktıkları anda ivedi biçimde tepki gösterilmesi ve akılcı bir biçimde karşı eyleme geçilmesidir (Mackenzie, 1995).

Etkin bir kriz yönetimi stratejisi ortaya koyabilmek için, krizin doğasını doğru analiz etmek son derece önem taşımaktadır. Krizlerin ortaya koyabileceği muhtemel etkilere direnebilmek için hazırlıklı olmak zorunluluğu vardır. Krizin yönetilmesinde esas olan, duruma süratle müdahale edebilmek ve uygulanacak stratejileri ivedi biçimde tespit edebilmektir (Kovoor-Misra ve diğ., 2001; Akdağ, 2005).

Krizler karşısında etkili bir yönetim sergileyebilme kabiliyeti, işletmeye ait kayıp ve kazançların büyüklüğü ile yakından alakalıdır. Bir diğer deyişle işletmenin karşı karşıya bulunduğu fırsat ve tehditler, kriz yönetimi

esnasında belirleyici rollere sahiptir. Krizin türü ve sebebi her ne olursa olsun örgütün içinde bulunacağı durum değişmemekte; örgütte değişimi yönetecek ve yeni faaliyetler ortaya koyabilecek sistemsel eksiklikler her zaman bulunmaktadır.

Herhangi bir krizle karşılaşıldığında hızlı tepki verme mecburiyetine karşılık; yönetim, kendi amaçlarını dahi tanımlayabilmekte zorluk yaşamakta ve dolayısıyla da işletmenin istikameti konusunda net veriler elde edilememekte, tahminler yapılamamaktadır. Böylesi şartlar söz konusu olduğunda etkili kriz yönetimi sergileyebilmek için iki önemli yaklaşım tavsiye edilmektedir:

1. Krizden kaçma yaklaşımı
2. Krizi çözme yaklaşımı

Ancak, pek çok kriz, kaçılabilecek türde olmadığından, krizleri çözme konusu örgütler için çok önemli bir hal almaktadır. En sık karşılaşılan kaçılma imkanı bulunmayan ve tüm işletmelerin baş etmekte zorlandıkları krizler arasında, ekonomik krizler yer almaktadır. Ekonomik krizler, her sektörü farklı biçimlerde etkilemektedirler. Öyle ki kimi sektörlerde büyük problemler, kimilerinde ise nispeten daha küçük sorunlar yaşanmasına neden olmaktadırlar. Ekonomik krizlerin yükü tüm sektörler tarafından eşit biçimde paylaşılmamaktadır. Diğer yandan aynı sektörde bulunan işletmeler dahi ekonomik krizlerden farklı düzeyde etkilenmektedirler. Aynı sektörde yer alsalar dahi işletmelerin kendilerine has örgütsel yapıları, yönetim anlayışları, çevre ilişkileri, finansal kaynakları vb. pek çok etkenin var olması aynı krizden farklı boyutlarda etkilenmelerine sebep olmaktadır. Bu etkenler çok çeşitlidir. Örneğin KOBİ'ler üzerinde yapılan bir araştırmada yöneticilerin eğitim düzeylerinin dahi krizden etkileme oranı üzerinde etkisi olduğu ortaya konmuştur. Buna göre yöneticinin eğitim seviyeleri yükseldikçe krize karşı geliştirilen planların nitelik ve nicelikleri artmakta; krizden etkilenme derecesi ise azalmaktadır (Oğrak ve diğ., 2018).

Kriz yönetiminin safhalara ayırmak gerekmektedir. Buna göre sırasıyla yapılası gerekenler:

1. Karşılaşılan riskin tanımının yapılması,
2. Karşılaşılan riskin sınıflandırmasının yapılması,
3. Karşılaşılan riske dair kriz planlarının hazırlanmasıdır.

Karşılaşılan riskin tanımının yapılması: İlk olarak riskin tanımını yapılması gerekmektedir. Bu ilk aşama oldukça önemlidir. Kriz henüz yaşandığı için veya krizi oluşturan hadise devam ettiği için tamamıyla analiz edilmesi güçtür. Risk tanımı yapacak ekibin örgütü, iç ve dış çevresi ile iyi tanıyan personelden oluşması önemlidir. Risk tanımı yapılırken işletmenin üretmekte olduğu mal ve hizmetlerin hedef pazar tarafından nasıl

algılandığından, sahip olunan insan kaynakları sermayesine kadar pek çok noktanın göz önüne alınması gerekmektedir. Krizin ele alınacak tüm ayrıntılara zarar verme ihtimali ve muhtemel risk ayrıntılı bir biçimde ortaya konmalıdır.

Karşılaşılan riskin sınıflandırmasının yapılması: İkinci aşamada daha önce belirlenmiş olan tüm riskler nasıl, ne şiddette zarara yol açabilir, söz konusu zararın muhtemel etkileri ne olabilir sorularına odaklanılmalıdır. İlgili soruların yanıtları şiddetleri ve işletme için taşıdıkları önem açısından sınıflandırılmalıdır. Bu süreçte aynı zamanda örgüt içerisinde mevcut bulunan kontrol mekanizmaları muhakkak suretle işler hale getirilmelidir. İlgili tüm konularda oluşturulacak senaryolar dahilinde bütçe kontrolü ve planlaması bu safhada yapılmalıdır.

Karşılaşılan riske dair kriz planlarının hazırlanması: İlk iki aşama ivedilikle tamamlandıktan sonra krize dair planlamanın gerçekleştirilmesi safhasına geçilmelidir. Bu safhada daha önce belirlenmiş olan tüm riskler çerçevesinde yazılı kriz planları oluşturulmalıdır. İlgili planlar dahilinde hangi personelin görevlendirileceği, nitelik ve nicelik tespiti ve tüm bunların yanı sıra verilen görevlerin tanımları açık ve anlaşılır biçimde ortaya konmalıdır. Görev paylaşımı açıklıkla ve ayrıntıları ile yapılmaz ise, kriz anında ilgili duruma müdahale etmek isteyecek personelin yaratabileceği kaosun başka krizlere yol açabileceği unutulmamalıdır. Bu karmaşanın önüne geçmek için bir önceki aşamada belirlenen tüm senaryolara dair iş planlarının ve görev tahsislerinin önceden yapılması, kriz anında müdahalenin hızlı, koordineli ve serinkanlılıkla gerçekleştirilebilmesi için gereklidir. Hazırlanan planlara dair bilgilendirme toplantıları veya tatbikatlar gerçekleştirmek, olası bir kriz anında çok daha çabuk hareket edilmesine, dış çevre ile kurulacak iletişimin kolaylıkla tahsisine imkân verecektir. Ayrıca hazırlanan planların başarısız olma ihtimalleri de dikkate alınarak yedek planlar muhakkak üzerinde çalışılması gereken konulardır.

Yukarıda bahsi geçen tüm tedbirler, krizin meydana gelmesini engelleyen veya kriz yaşandığında karşılaşılabilecek zararı en aza indiren önleyici tedbirlerdir ve örgüte hem para hem de zaman (Tuğcu, 2004) kazandıracaktır. Aşağıda gösterilen Şekil 3'de Kriz yönetimi safhaları esnasında uygulanacak eylem döngüsü modellenmektedir.

Şekil 3: Kriz Yönetimi Safhaları Esnasında Uygulanacak Eylem Döngüsü

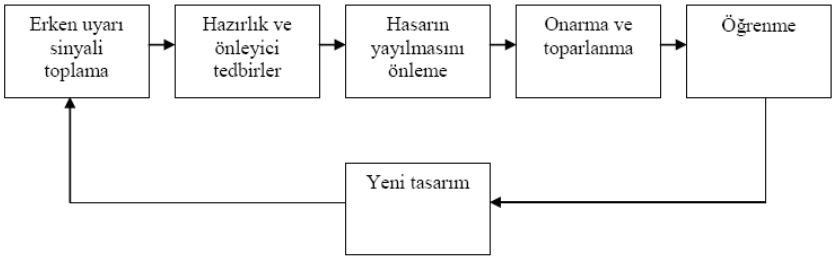

(KAYNAK: Babüroğlu: 1999)

3.4. Kriz Yönetimine Liderlik Etmek

Her liderin örgütünün üzerinde var olan etkisi kendi tarzını, kişiliğini, karizmasını yansıtmaktadır. Örgütsel işleyiş, bu tarz ve tavırlardan etkilenerek şekillenmekte, öncelik belirlemekte ve gelecek planlarını bu doğrultuda oluşturmaktadır. Krizlerin yaşandığı dönemlerde örgüt liderinin önemi daha da çoğalmaktadır çünkü bu süreçler, travmatik değişimlerin yaşandığı, belirsizliğin yükseldiği, örgüt içi huzursuzluğun arttığı zamanlardır. Söz konusu değişim hızı ile örgütün kendini yenileme hızının eşgüdümlü biçimde gerçekleşmesi örgütün krizin etkilerinden olabildiğince korunmasını sağlayacaktır ki bu da: önemli ölçüde liderin tutumu sayesinde başarılmaktadır.

Kriz yönetiminde başarılı olmanın en önemli kriteri süreci iyi yönetecek bir lidere sahip olmaktır çünkü bu gibi olağanüstü durumlar, liderlerin kendilerini tam anlamıyla ortaya koydukları, örgütleri adına karar aldıkları dönemlerdir. Kriz dönemlerinde örgüte yol gösterecek olan liderler, genellikle işletmelerin en üst düzey yöneticileri olmaktadır. Bu gibi durumlarda örgütü en iyi tanıyan, paydaşlar hakkında geniş bilgiye sahip olan, fiziksel şartları en doğru analiz edecek olan lider, ne yapılması gerektiğini de en gerçekçi biçimde tespit edecek (Baran, 2008) kişi olacaktır. İşletmelerde çeşitli kriz dönemlerinde liderliği üstlenen üst kademe yöneticilerin arkasında çalışanlarıyla, bayileriyle, tedarikçileri ve yatırımcıları ile sorumlu oldukları büyük bir örgüt bulunmaktadır. Bu nedenle de her davranışlarına, aldıkları her karara yalnızca kendileri için değil aynı zamanda organizasyonları adına da özen göstermeleri gerekmektedir (Fidan & Gülsünler; 2003).

Kriz, bir başka deyişle öngörülmeyen vaziyetlerin hasıl olması, mevcut dengelerin sarsılması ve tüm bunlar karşısında herhangi bir tepki ortaya koyamama durumudur. Bu gibi dönemlerde yaşanan gelişmeler; örgütleri, işletmeleri, kurumları ciddi biçimde etkilemektedir. Kriz dönemlerinde liderlik önemli ölçüde ön plana çıkmaktadır. Akdemir'e (2008) göre krizin sebep olduğu karışıklık ve belirsizlik ortamında örgütü ayakta tutabil-

mek ile savaş meydanında mücadele etmek arasında benzerlikler vardır. Kriz kaynaklı problemlerin aşılmasında lider kararlılığının payı da büyük olacaktır. Buna ek olarak, kriz ortamlarının yeni liderler ve yeteneklerin ortaya çıkması için çok uygun koşullar sağlayabilmekte (Akdemir, 2008) oldukları da unutulmamalıdır.

Kriz döneminde liderlerin dikkat etmesi gereken davranışlar vardır (Çelik, 1997) Bunlar:

- Lider kendisi ile birlikte grup üyelerini tanımalı ve onlara güvenmelidir.
- Ekibin birlikteliğiyle tatmin edici bir sonuca ulaşılabileceği vurgulanmalıdır
- Sorun teşhisinden sonra, çözüm üzerine odaklanılmalıdır.
- Astlara sorunları çözmek konusunda yetki ve sorumluluk verilmelidir.
- Kriz sürerken görev devri olmamalıdır.
- Ekip tutumunun değişikliği oy birliği ile alınmalıdır.
- Kriz ortamında gerginliğe hâkim olunarak, çatışma ortamından kaçınılmalıdır.
- Kriz ortamında yönetici, otoritesini kaybetmemelidir.

4. Belirsizlik Yönetimi

Belirsizlik ortamlarında devreye sokulabilecek değişim yönetiminde kullanılan modellerden biri Stacey'e ait "disagreement/uncertainty matrix modeli"dir. Stacey, modelde değişim ve karmaşıklığı iki boyut çerçevesinde ele alarak açıklamıştır. Buna göre birinci boyut "kesinlik", ikinci boyut ise "mutabakat"tır.

Kesinlik: "Kesinlik", örgütler dahilinde alınan bireysel veya kollektif kararlara tesir eden bilgi tabanının kalitesi ile ilintilidir. Akılcı kurallar dâhilinde eylem alan yönetim anlayışları müşteri araştırmaları, Boston Matrisi, Fishbone Analizi, vb. araçlar vasıtası ile belirsizliği azaltma yönünde üstün çabalar ortaya koymaktadırlar. Gündelik hayatta da belirli ve sıradan durumlar için analitik karar verme yaklaşımlarının kullanılması sayesinde pek çok yönetici başarılı kararlar almaktadır. Ancak krizler gibi sıradan olmayan durumlarda tahmin ve olasılıklara dayanan kararların da alınması gerekmektedir. Bu kesin olmayan şartların içine aynı zamanda kısıtlı zaman stresi, paydaşlar, alınacak kararın öngörülemeyecek dış etkenlere maruz kalması ihtimali vb. belirsizlikler de eklenince; plan ve projeler oldukça kaotik bir biçime bürünebilmektedir. Rasyonel kararlar almak örgütü "kesinliğe" yaklaştırabilecek yöntemlerden biridir.

Mutabakat: Belirsizlik ortamlarında devreye sokulabilecek, değişim yönetiminde kullanılan modellerden ikincisi ise "mutabakat" olmaktadır. Örgütlerin içinde bulunduğu modern sosyal sistemler, müzakereler ve karşılıklı anlaşmalar temelinde yapılanmaktadır. Dolayısı ile herhangi bir projenin tarafı olan kişiler, kurumlar, örgütler arasında yapılması gerekenler/alınması gereken önlemler üzerinde varılacak mutabakatın derecesi, başarıyı etkileyen (Yurdakul, 2009) önemli bir faktördür. Mutabakatlar, işbirlikleri, anlaşmalar örgütlerin, kriz ortamları ile başa çıkabilmesi için kuvvetlenmelerine olanak tanıyacaktır.

KAYNAKÇA

AKDAĞ, M., (2005), Halkla İlişkiler ve Kriz Yönetimi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 14(14), 1–20.

AKDEMİR, A., (2008), *Vizyon Yönetimi,* Bursa : Ekin Kitabevi.

AKTAN, C., (2003), *Değişim Çağında Yönetim*, İstanbul: Sistem Yayınları.

ARMENAKIS, A.A. and **HARRIS**, S.G., (2002), Crafting a Change Message to Create Transformational Readiness, *Journal of Organizational Change Management*, 15(2), 169-183.

ASHKENAS, R., (2014), You Can't Outsource Change Management, https://www.forbes.com/sites/ronashkenas/2014/02/07/ you-cant-outsource change%20management/#79c6354f22de, (18.11.20).

ATAMAN, G., (2002), *İşletme Yönetimi Temel Kavramlar & Yeni Yaklaşımlar,* 2. Baskı, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

BABÜROĞLU, O. N., (1999), Kriz Süreci Yönetiminde yeni Bir Paradigmaya Doğru, *TÜSİAD Görüş Dergisi-Aralık.*

BARAN, H., (2008), İşletmelerde Kriz Yönetimi, *İzmir Ticaret Odası Araştırma ve Meslekleri Geliştirme Müdürlüğü A&G Bülten- Ocak*, 31-41.

BEER, M., and **NOHRIA**, N., (2013), Değişimin Şifresini Çözmek, Değişim (HBR's 10 Must Reads), Harvard Business Press, (Çev.), İNAN, M., İstanbul: Optimist Yayıncılık.

BEŞİROV, İ., (2007), *Yeni Rekabet Koşullarında İşletmelerin Yol Haritası: Azerbaycan Şarap İşletmeleri Üzerine Bir Değerlendirme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BREWTON, C., (1987), Managing a Crisis: a Model for the Lodging Industry, *The Cornell HRA Quarterly*, 28(3), 10-15.

BUDAK, G. ve **BUDAK**, G., (2004), *İşletme Yönetimi,* 5. Baskı, İzmir: Barış Yayınları.

BUDAK, G., (2005), *Bilgi Yönetimi ve Teknolojik Gelişmeler Işığında Değişim Yönetimi,* Bilgi Çağı ve Teknolojik Gelişmeler Işığında Toplum, Yönetim, Yönetici ve Lider Yaklaşımları Sempozyum Kitabı, İstanbul: Genel Kurmay Başkanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAREM), 99-109.

BÜYÜK, Ö., (2018), *İnovasyon ve Yenilikte Stratejik Konular ve Yönetimin Rolü: Ters İnovasyon Çağı*, (içinde), Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler'de Akademik Araştırmalar-IV, (ed.), ÇANKAYA, F. ve KAYIKÇI, S., Ankara: Gece Kitaplığı.

ÇALIŞKAN, A., (2007), *Organizasyonel Değişim Yönetimi ve Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki Türk Menşeli İşletmelerde Bir Uygulama,*

Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÇELİK, A., (1997), *Kriz Ortamında Liderlik*, Tuzla-İstanbul: Deniz Harp Okulu, 21. Yüzyılda Liderlik Sempozyumu, 314-330.

ÇINAR, İ., (2005), İnsan Kaynağını Geliştirme Bağlamında Değişim Yönetimi*, Ege Eğitim Dergisi*, 6(1), 81-93.

DEMİRBİLEK, N., (1993), Değişim Yönetimi, İstanbul: Alfa Yayınları.

DERELİ, T., (2003), *Kalite ve Hayata İzdüşümleri*, İstanbul: Nobel Yayınevi.

DERELİ, T., **DURMUŞOĞLU**, A., ve **KANAT**, Ş., (2006a), İşletmelerde Kaos Yönetimi*, Journal of İstanbul Kültür University*, 3, 23-29.

DERELİ, T., **DURMUŞOĞLU**, A., ve **KANAT**, Ş., (2006b), *Küreselleşme ve Değişim Yönetimi*, Tokat: 5. Orta Anadolu İşletmecilik Kongresi, 114-122.

DOLAŞIR, S., (2005), Değişim Yönetimi ve Spor Örgütleri, *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 3(1), 11-15.

FİDAN, M., ve **GÜLSÜNLER**, M.E., (2003), Kurum Kimliğinde Kriz Yönetiminin Yeri ve Önemi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 465-475.

GLEICK, J., (2000), Kaos: Yeni Bir Bilim Teorisi, (Çev.), ÜÇCAN, F., İstanbul: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.

GÖKMEN, A., (2009), Kaos Teorisi'nin Genel Bir Değerlendirmesi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2(1), 61-79.

KEOWN-MCMULLAN, C., (1997), Crisis: When does a Molehill Become a Mountain?" *Disaster Prevention and Management*, 6(1), 4–10.

KOÇEL, T., (2004), *İşletme Yöneticiliği,* 9. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

KOVOOR-MISRA, S., **JUDITH**, A.C., and **KENNETH**, L.B., (2001), Clarifying the Attributes of Organizational Crises, Technological Forecasting and Social Change, 67(1), 77–91.

LORENZ, E.N., (1963), Deterministic Nonperiodic Flow, *Journal of Atmopheric Sciences*, 20, 130-141.

MACKENZIE, A. (1995), *Başarı ve Zaman.* (Çev.), BANGER, G., İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

MERCAN, N., **DEMİRCİ**, K., ve **OYUR**, E., (2013), Alvin Toffler'a Göre Bilgi Çağinin Yeni Paradigmasi: Kaos Teorisi, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi,* 8(1), 115-127.

MITROFF, I.I., **SHRIVASTAVA**. P., and **UDWADIA**. E.F., (1987), Effective Crisis Management, *The Academy of Management Executive*, 1(3), 283 -292.

MORGAN, G., (1998), Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor (Çev.), BULUT, G., İstanbul: MESS Yayınları.

OĞRAK, A., **KİBAR**, S., ve **KIZILDERE**, C., (2018), Ekonomik Krizlerin Küçük Ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ) Üzerindeki Etkileri: Van Örneği, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 18(4), 19-36.

OLKUN, S., (1996), Orgütsel Değişim Yönetimi, *Egitim Yönetimi Dergisi*. 2(4), 565-574.

OFORI-DANKWA, J., and **JULIAN** S.D., (2001), Complexifying Organizational Theory: Illustrations Using Time Research, *Academy of Management Review*, 26(3), 415- 430.

ÖGE, S., (2005), Düzen mi Düzensizlik (Kaos) Mi? Örgütsel Varlığın Sürdürülebilirliği Açısından Bir Değerlendirme, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 285-303.

PELLETIERE, V., (2006), Organization Self- Assessment to Determine the Readiness and Risk for a Planned Change, *Organization Development Journal*, 24(4), 38-43.

POLAT, M., ve **ARABACI**, İ.B. (2015). Liderliğin Kısa Tarihi ve Açık Liderlik. *Route Educational and Social Science Journal*, 2(1), 207-232..

SAYLI, H., (2002), *Örgütsel Değişimde Psikolojik Sözleşme İhlalleri ve Bir Uygulama Örneği,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TORRINGTON, D., **WEIGHTMAN**, J., and **JOHNS**, K., (1989), *Effective Management. People and Organization,* Englewood Cliffs: Prentice Hall Inc.

TUĞCU, Ş.T., (2004), Kriz Yönetiminde Liderlik Kavramının Önemi, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 16-22.

TURAN, M., (2008), Kaos Teorisi: Bauman ve Bakhtin, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 19, 1-19.

TUTAR, H., (2000), *Kriz ve Stres Ortamında Yönetim*, İstanbul: Hayat Yayınları, Yönetim Dizisi.

TÜZ, M.V., (1996), *Kriz Döneminde İşletme Yönetimi,* Bursa : Ekin Kitabevi.

ÜZÜM, B., ve **UÇKUN**, S., (2019), Post Modern Bir Metafor: Kuantum Organizasyonlar Ve Kuantum Liderlik, *TJSS The Journal of Social Science,* 3(5), 80-90.

YAŞAR, O., ve **ÖZDEMİR** A., (2016), Yeni Bilimin Metaforlarıyla Yönetim: Kuantum, Kaos ve Karmaşıklık Perspektifinden Bir Değerlendirme, Ankara: *International Management Congress*, 182-183.

YURDAKUL, S., (2009), Kriz ve Belirsizlik Ortamında Değişim Yönetimi <http://www.ydd.org.tr/tr/MakaleGoster.asp?makaleID=156>, (10.10.20).11

Bölüm 19

TÜRKİYE'DE SİNEMANIN GELİŞİMİNE SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ (1914-1990)[1]

Meryem Serdar[2]

1 Bu çalışma 2017 yılında Sakarya Üniversitesi SBE Sosyoloji Anabilim Dalında Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan danışmanlığında tamamlanan "Türkiye'de İslami Sinema Akımında Kimlik Arayışı (1989-1994)" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ayrıca çalışmanın bir kısmı 2017 yılında Sakarya'da düzenlenen II. Türk-Cezayir Sosyal Bilimler Konferansı'nda özet bildiri olarak sunulmuştur.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, meryem.serdar@sbu.edu.tr

GİRİŞ

Sosyoloji bir disiplin olarak ortaya çıkmasından bu yana insana ve topluma dair hemen hemen her konuyu uğraş alanı içinde görmüştür. Sosyoloji disiplininin farklı bilim dallarıyla kurduğu ilişki sosyolojinin alt dallarını olabildiğince genişletmiştir. 19. yüzyılın sonlarında henüz çiçeği burnunda bir disiplin olan sosyoloji, kendisi gibi yüzyılın sonlarında ortaya çıkan, ilk başta eğlence amacı taşısa da izleyenlerin ilgisini çekmeyi başararak ticari bir endüstri ve etkili bir kitle iletişim aracı haline gelerek bir anda tüm toplumu etkisi altına alan sinemaya ilgisiz kalamamıştır. Sinema sosyolojisi işte bu ilginin sonucunda yüzyılın keşfi olan sinema ile kurulan ilişkiden neş'et eden bir alt disiplin halini almıştır. Sinemanın doğduğu dönemler –özellikle Amerika toplumu özelinde- düşünüldüğünde herhangi bir bilimsel iddiası olmayan bir aygıtın toplumu bu denli etkilemesi bu yeni keşfin sosyolojik incelenmesi zaruretini doğurmuş ve sinema sosyolojisi çalışmaları daha bu yıllarda kendini göstermiştir. Sinemanın etkisinin hızlı ve derin olmasında fotoğrafın donuk bıraktığı görüntülere hayat verip 'hareketli görüntüleri' (motion pictures) kullanmasının etkisi olduğu genel kabul gören bir düşüncedir.

Sinema film dilinin bir konuyu kısa ve öz olarak aktarabilme imkanına sahip olması ve hem göze (daha sonraki yıllarda) hem kulağa hem duygulara seslenen çok yönlü özelliğiyle insanları her taraftan kuşatarak etkisi altına almayı başarmıştır.

Çağın bu yeni buluşu sinemanın Osmanlı'ya gelişi de çok hızlı olmuş 1896'da sarayda film gösterimleri olduğu yönünde bilgiler kayıtlara geçmiştir. İlk yıllarda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de eğlence amaçlı kullanılan sinemanın kurumlaşması I. Dünya Savaşı yıllarına dayanmaktadır. Türkiye'de sinemanın izlediği seyir tüm dünya sinemalarında olduğu gibi sosyo-politik bağlamla iç içe olmuştur. Türk siyasetinin gidişatı Türk Sinemasının yönünü de belirlemiş, sinema bir yönüyle siyasete ayna tutmuştur. Bu bağlamda Türk Sinemasında tek adam devri (Muhsin Ertıığrul) Türkiye'nin Tek Parti dönemini yansıtan bir anlayışla devam etmiş, çok partili hayata geçişle eş zamanlı olarak Türk Sinemasında da tek yönetmen dönemi kapanarak çoğulculuğa geçilmiştir.

1950-1960 arası dönemde ise Türk Sinemasında kimlik arayışları ön planda olmuştur. Böylece 60'lı yıllar gelişen siyasi koşulların da etkisiyle Türk Sinemasında yerelliğin ve özgünlüğün kuramsal temalar etrafında tartışıldığı yıllar olmuştur. Ulusal Sinema, Devrimci Sinema akımları bu dönemde pratik eserlerini vermeye başlamıştır. 60'lı yılların sonlarında Parlamentoya giren Millî Görüş hareketinin söylemleriyle benzerlik taşıyan ve tezini 'milli'lik üzerine kuran bir sinema anlayışını savunan Milli Sinema Akımı 1970'lerde ilk pratik eserlerini vermeye başlar. 1950'lerde Anadolu İslamı düşüncesinde Milliyetçi-Mukaddesatçı bir karaktere sahip

olan Türkiye'deki yerleşik İslam düşüncesinin, diğer İslam ülkelerindeki hareketlerin ve tercüme faaliyetlerinin de büyük katkısıyla 1970'lerin sonlarından itibaren milliyetçi anlayıştan ümmetçi anlayışa kayarak 'İslam Alemi' fikri etrafında yoğunlaşmasıyla da irtibatlı olarak Milli Sinema Akımına mensup bazı yönetmenlerin ilerleyen yıllarda 'hem milli hem dini' anlayışa doğru kaymasıyla 1990'lı yıllara doğru sinema gündemine İslami Sinema Akımı olarak adlandırılabilecek yeni bir akım düşer.

Toplumsal süreçlere ilişkin yeni görme ve düşünme biçimleri öneren sinema her şeyden önce kültürel ve toplumsal bir araç olması bakımından sosyoloji araştırmaları için çok zengin veriler içeren bir kaynak durumundadır.

Sinemanın güçlü bir propaganda aracı olması, diğer kitle iletişim araçlarına göre gerçeklik yönünün baskın olmasıyla alakalıdır denilebilir. Ekrandaki sinemasal gerçeklik izleyicinin filmle özdeşleşmesini kolaylaştırmakta, bu noktada sinemanın anlam ve değer üretme rolü açığa çıkmaktadır. Zira sinemanın yapımcısı/yönetmeni kendi dünya görüşünü, ideolojisini ve siyasi duruşunu filmlerine yansıtabilir. İzleyici bu mesajlardan kendisine göre bir mana çıkarır. Sinema sektöründe sık sık vurgulanan "Yönetmen Tanrıdır" sözünün işlevi burada önem kazanmaktadır. Dolayısıyla yönetmen filmdeki karakterlerin var oluşu ve kaderini belirlediği gibi izleyicinin de filmi alımlamasını belirler. Diğer bir ifadeyle yönetmen izleyicinin almasını istediği mesajı istediği şekilde verir fakat alınan mesaja verilen yanıtlar her zaman aynı olmayabilir. Bununla birlikte filmlerin politik anlamlarını daha çok içerdikleri tezlerde, kullanılan temsil stratejilerinde ve oluşturdukları muhtemel etkilerde aramak gerekir.

Tatlı (2015: 25) Türk sinemasında doğrudan doğruya devlet eksenli bir propagandanın varlığından söz edilemese de kültürel propagandanın izlerine fazlasıyla rastlandığını belirtir. Propaganda malzemesi yapılan konuların başında ise batılılaşma, modernleşme, Kemalizm ve din eksenli konuların geldiğini söyler.

Sinemanın ideolojik fonksiyonu sinema-tarih ilişkisini de gündeme getirir. Sinema 'anlamak' ve 'açıklamak' misyonuyla sosyolojiyle kurduğu ilişki gibi 'anlatmak' ve 'hatırla(t)mak' misyonlarıyla tarihle de sıkı bir bağ içerisindedir (Erkılıç, 2014: 17). Tarihin yaratılmasında ve tarihi gerçeklerin yönlendirilmesinde sinemanın bu gücü kullanılmaktadır. Dolayısıyla sinema toplumsal belleği korumak ya da inşa etmek amacıyla bir şekilde tarihle iç içe olmuştur. Sinema geçmişi farklı perspektiflerden tekrar tekrar ele alarak tarihin yeniden gözden geçirilmesine olanak sağlar. Tarih yazımında olduğu gibi tarihe odaklanan filmlerde de ideoloji ve propaganda yer alabilmektedir[3].

3 Sinema tarih ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Marc Ferro (1995). Sinema ve Tarih. (Turhan Ilgaz ve Hülya Tufan Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık. Dudley Andrew (2000). "Film and History". Film Studies. John Hill ve Pamela Church Gibson. Oxford University Press. s. 174-187.

Sinemanın Türkiye'ye Girişi

Sinemanın doğuşunu hızlandıran 'sinematograf' aletinin icadı Fransız Lumière Kardeşler tarafından 1895 yılında gerçekleştirilmiştir. Lumière Kardeşler'in (Auguste ve Louis Lumiere) sinematografı, yine aynı yılın Aralık ayında Paris'te Grand Cafe'de halka açık gösterilerde kullanılmaya başlanmıştır. Böylece ilk filmler senaryoları ve yönetmenleri olmayan, açık hava gösterimleri şeklinde çekilmiştir[4]. Bu filmler genellikle belgesel türde röportaj filmleri, belgeseller, gündelik hayattan kesitler alan filmler ve aktüalite filmleridir (Betton, 1990: 8-9). 1895'te yalnızca bir yenilik olarak görülen sinema, ilk yirmi yılda büyük bir hızla gelişmiş ve 1915'e gelindiğinde artık bir endüstri haline dönüşmüştür.

Lumière Kardeşlerin 1895 yılının Aralık ayında Paris'te halka açık ilk sinema filmini göstermelerinden yaklaşık bir yıl sonra sinematograf denilen alet İstanbul'a da ulaşmıştır. II. Abdülhamit'in kızlarından Ayşe Osmanoğlu anılarında, sarayda sunulan bir gösterimden bahsetmektedir. Bu anılarda, saraya sinemayı getiren kişinin, her yıl Fransa'ya gidip saraya yeniliklerle dönen Bertrand isimli taklitçi ve hokkabaz bir Fransız olduğu belirtilmektedir (Scognamillo, 2003: 15).

Halka açık ilk film gösterileri ise İstanbul'un Pera (bugünkü Beyoğlu) semtinde gerçekleşmiştir. İstanbul halkı bu yeni buluşu oldukça merak ve ilgiyle karşılamış, birkaç yıl içerisinde de film gösterimleri Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm büyük kentlerine yayılmıştır.

Sosyal yaşantıya farklı bir renk getiren sinema konak kültürünü de etkilemiş, zamanla zengin konaklarında yeni bir kültürün oluşmasını sağlamıştır. Halka açık gösterimlerde kadınlar gösterimlere gidemezken, sinemanın konaklara girmesiyle kadınlar da sinemayla tanışma şansı yakalamıştır. Daha sonraları sinema salonlarında da kadınlara özel seanslar düzenlenmeye başlanmıştır (Özuyar, 1999: 33).

Öztürk (2005) Cumhuriyetin ilk yıllarında (1923-1950) siyasal iktidarın sinema ile olan ilişkisini incelediği çalışmasında sinema ile ilgili tarihi belgeleri paylaşır. Bu belgelerden 1923 tarihli bir yazıda sinemadan "en birinci propaganda aleti" olarak söz edilirken, 1928 tarihli bir diğer yazı sinemayı "matbuattan sonraki en mühim propaganda unsuru" olarak ele

4 İlk film örneklerinden bazıları şunlardır: *Lumière Fabrikasından Çıkan İşçiler, Trenin Ciatat İstasyonuna Girişi, Bahçesini Sulayan Bahçıvan, Deniz Kıyısında Bir Banyo Sahnesi, Bebeğin Öğle Yemeği, Piquet Partisi, Arabaya Binen İtalya Kralı ve Kraliçesi, Çar II. Nikola'nın Taç Giyme Töreni*. Bu filmleri çekerken Lumiere Kardeşler buldukları icadın eğlenceli yönünü keşfetmek halkı eğlendirmek amacıyla tamamen gündelik hayatta karşılaştıkları olayları kayıt altına almışlardır. Fotoğraftan farklı olarak kaydedilen görüntülerin hareketli olması halkın bu yeni icada olan merakını ve ilgisini artırmıştır. Lumiere halkın rağbet ettiği yeni icatlarının halkı bir süre eğlendireceğini sonra da unutulup gideceğini söylese de sinemanın etkisi düşünüldüğü gibi gelip geçici olmamış yüzyılı aşkın bir süredir insanoğlunun dikkatini ve ilgisini çekmeyi başarmıştır.

alır. Dolayısıyla sinemanın bu gücü Türkiye'yi yabancı ülkelere tanıtacak filmlerde belirleyici olmuş ve bu filmler için siyasi yazışmalarda propaganda filmi ifadesi kullanılmıştır.

İlk Yıllar: 1914-1922

Osmanlı Türkiye'sinde yapılan ilk filmler yabancı kameramanlar tarafından çekilen belgeseller olması nedeniyle, Türk sinemasının asıl başlangıç tarihi, Osmanlı ordusunda subay olan Fuat Uzkınay'ın *Ayastefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı* isimli belgesel filmini yaptığı yıl olan 1914 olarak kabul edilmektedir (Kaplan, 2008: 740; Teksoy, 2005: 67).

Türkiye'de sinemanın kurumlaşması da bu dönemlerde olmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında Almanların sinemayı askerlerin eğitimi için ve bir propaganda aracı olarak kullandıklarını gören, dönemin Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, sinemanın önemini fark etmiş ve 1915'te Merkez Ordu Sinema Dairesi'ni (MOSD) kurarak, sinemanın kurumlaşmasının ilk adımlarını atmıştır. Bu kurumun başına da 1896 yılında İstanbul'da ilk film gösterimini yapmış olan Sigmund Weinberg getirilmiştir. Böylece Türk Sineması ile ordu arasındaki kadim beraberlik başlamıştır[5]. Akabinde 1916 yılında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti de sinema çalışmalarına başlamış, savaştan görüntülerin de yer aldığı haber niteliğinde filmler yapmışlardır (Onaran, 2012: 223).

Sedat Simavi'nin yönettiği ve tamamlanan ilk uzun metrajlı filmler olan *Pençe* (1917) ve *Casus* (1917) da Milli Müdafaa Cemiyeti tarafından yapılan filmlerdir. Dolayısıyla Türkiye'de sinemanın başlangıç yıllarında, asker kökenli kişiler ve kurumların sinemaya oldukça önem verdiği, Türkiye'de sinemanın gelişimi üzerinde etkin rol oynadıkları görülmektedir.

Tiyatrocular Dönemi: 1922-1939

Ancak Cumhuriyetin kuruluşundan bir yıl kadar öncesine gelen 1922 yılından itibaren Türk Sineması tiyatronun etkisine girmiş ve yaklaşık olarak on yedi yıl kadar bu etkiden kurtulamamıştır. Böylece Türk Sineması 1939 yılına kadar tiyatro kökenli yönetmenlerin yaptıkları filmlerle yoluna devam etmiştir. Bu on yedi yıl boyunca aslen tiyatro oyuncusu ve yönetmeni olan Muhsin Ertuğrul film yapımına egemen olmuş ve Türk sineması sonradan yanlış olduğu anlaşılan bir yöne yönelmiştir. Zira o yıllarda Türk tiyatrosu büyük ölçüde Batı tiyatrosunun etkisi altındadır. Ve bu durum Türk aydın ve entelektüellerini Batı toplumunun kültürel, toplumsal ve si-

5 Türkiye'nin ilk sinema yapım şirketi olan MOSD, askeri amaçlarla kurulsa da yeterli donanımın ve uzman kişilerin olmaması nedeniyle sadece bazı kısa belgesel filmler çekebilmiş, istenen sonuca ulaşılamamıştır. Ancak Weinberg Harbiye Nezaretinden izin alarak ilk konulu filmlerin çekimlerine başlamıştır. Türk Sinemasının ilk konulu film denemesi olan Leblebici Horhor Ağa (1916) ordudan ücretsiz olarak sağlanan aygıtlarla gerçekleştirilmiştir. Ancak Osmanlı-Romanya savaşının başlamasıyla Romen uyruklu Weinberg görevinden alınarak yerine ilk Türk sinemacılardan olan Fuat Uzkınay getirilmiştir (Maktav, 2013: 5).

yasal yapılarını yansıtan bir "tasarlanmış topluluk" yaratmaya yönlendiren resmi ideolojiyle uyum sağlamaktadır. Bu dönem filmlerinde Batı tiyatrosunun bütün öğeleri kullanılmış, yalnızca karakterlerin isimleri değiştirilerek kamera için yeniden canlandırılmıştır. Ayrıca dönemin tek yönetmeni olan Muhsin Ertuğrul tarafından yapılan filmler, tek partili devletin düşünce ve kaygılarını da yansıtmaktadır. Ne yazık ki bu eğilim, zengin bir müzikal, görsel ve teatral geleneği bulunan Türkiye'de özgün bir ulusal sinemanın oluşumunu da uzunca bir süre önlemiştir (Kaplan, 2008: 740). Böylece Muhsin Ertuğrul tek yönetmenlik tecrübesiyle Dorsay'ın (1986: 101) da ifade ettiği gibi "dünyanın hiçbir ülkesinde hiçbir dönem görülmemiş bir olayın kahramanı" olarak tarihe geçmiştir.

Geçiş Dönemi: 1939-1950

1939 yılına gelindiğinde Türk sinemasında artık tiyatro egemenliği ve Muhsin Ertuğrul'un yönetmenlik tekeli kırılmaya başlamış, genç yönetmenler kendilerini gösterme imkanına kavuşmuşlardır. Bu dönem yaklaşık 1950'ye kadar, Tiyatrocuların egemenliğinin kırılmaya başlaması ve sinemacılar kuşağının oluşmaya başlamış olması nedeniyle 'geçiş dönemi' olarak adlandırılmaktadır.

Geçiş dönemi yönetmenlerinin Türk sineması üzerindeki tiyatro etkisini kısmen de olsa kırmayı başarmaları, bu yönetmenlerin birçoğunun doğrudan doğruya sinema eğitimi almış kişiler olmalarından yakından ilgilidir. Bununla birlikte Türk Sinema Tarihi konusunda duayen isimlerden biri olan Nijat Özön, söz konusu yönetmenlerin çok başarılı yapıtlar ortaya koyamamasının nedenini, sinemanın sadece teknik bir koluyla ilgilenip, sinema sanatçısı olarak değil, sinema zanaatkârı olarak yetişmelerine bağlamaktadır (Özön, 2010: 149). Ancak yine de bu yönetmenlerin başardığı çok önemli bir şey vardır ki; o da Türk sinemasında tek adam devrinin kapanıp sinemacılar devrine geçişe zemin hazırlanmasına ön ayak olmalarıdır.

Sinemacılar Devri: 1950-1960

Böylece Muhsin Ertuğrul'un yönetmenlik tekelinin kırılması, genç yönetmenlerin ortaya çıkıp kendi film şirketlerini kurabilmelerini sağlamıştır. Ayrıca dönemin en önemli gelişmelerinden biri yerli yapımlardaki devlet vergilerinin düşürülmesi olmuştur. Dolayısıyla film endüstrisi kâr getiren bir alan olarak sektörel gelişimini sağlamaya başlamış ve sinemacılar kuşağı ortaya çıkmaya başlamıştır. Çok partili rejime geçişle birlikte Türkiye'de toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik olarak oldukça hızlı dönüşümler yaşanmış, Anadolu'dan gelen çok sayıda küçük iş adamı İstanbul'un Yeşilçam sokağında film şirketleri kurmaya başlamıştır. Böylece Türkiye'de film endüstrisinde Türk sinemasının 'Yeşilçam Sineması' olarak adlandırılmasına yol açacak derecede bir yapım patlaması yaşanmıştır (Kaplan, 2008:741).

Bu dönemin öne çıkan yönetmenleri Lütfi Ömer Akad, Metin Erksan, Osman Seden, Atıf Yılmaz ve Memduh Ün'dür. Dönemin öne çıkan bir diğer özelliği ise Türk yıldız sisteminin bu dönemde oluşmasıdır.

Türk Sinemasında 1950'li yılların sonlarından itibaren yoğun bir şekilde dini filmler furyası başlamış yaklaşık olarak 1974'e kadar bu furya devam etmiştir. Bu dönemdeki dini filmler "Hazret"li filmler olarak anılan, daha çok dini kişiliklerin yaşam öyküsü şeklinde çekilmiştir. Bu bağlamda birçok peygamber ve din büyüğünün hayatı filme uyarlanmıştır. *Hazreti Ömer'in Adaleti*, *Hazreti İbrahim*, *Hazreti Yusuf'un Hayatı*, *Hak Yolunda Hazreti Yahya*, *Hazreti Eyyüp'ün Sabrı*, *Hazreti Ayşe*, *Rabia* (Rabiatü'lAdeviyye) bunlara örnek filmlerdir (Özgüç, 2005: 189).

Türk Sinemasında Özgün ve Yerli Dil Arayışları: 1960 ve Sonrası

İhsan Kabil (2011: 43) 1950'lerde Türk sinemasında kültürel anlamda bir kimlik problemiyle karşı karşıya olunduğunun belirgin hale geldiğini söyler. Dolayısıyla 1960'lara kadar geçen 10 yılı Türk sinemasının iskeletinin kurulması ve sinema dilinin belirmesine yol açan bir dönem olarak değerlendirir.

1960'lı yıllara gelindiğinde ise, dünyada yaşanan siyasal gelişmeler dünya sinemasını etkilemiş, farklı ülkelerde farklı sinema akımları oluşmaya başlamıştır. Bu dönemin öne çıkan akımları olan Alman Dışavurumculuğu, İtalyan Yeni Gerçekçiliği, Fransız Yeni Dalgası Türk sinemasını da etkilemiştir. Dolayısıyla 60'ların belirleyici özelliği sinemada ideolojinin ön plana çıkması olmuştur.

Aynı zamanda 27 Mayıs 1960'ta Türkiye'de yaşanan darbeyle birlikte Türk siyasal hayatındaki değişiklik sosyal hayata ve aynı zamanda sinemaya da yansımış, 60'lı yıllar Türk Sinemasında kuramsal tartışmaların yoğun olarak yaşandığı dönem olmuştur. Özellikle özgün ve yerli bir ulusal sinema kültürü geliştirmek isteyen sinemacılar, Türkiye'nin özgün kaynaklarından hareketle böyle bir film dilinin oluşturulmasına yönelik tartışmalara girişmişlerdir. Bu bağlamda bu dönemde Türk Sinemasında pek çok akım ortaya çıkmış, bu akımlara mensup yönetmenler, savundukları kuramlar çerçevesinde filmler üretmeye başlamışlardır.

Maraşlı (2011: 20-21) 1960'lı yılların hem Türk sinemasında hem de Türk edebiyatında alışılmışın dışında farklı konuların işlenmeye başlandığı bir dönem olduğuna işaret ederek bunda yeni kurulan Köy Enstitülerinin büyük payı olduğunu belirtir. Zira Köy Enstitülerinde eğitim gören birçok yazar köy hayatının zorlukları, ağalık sistemi, kan davaları, güçsüzün güçlü karşısında ezilmesi gibi toplumsal konuları ele alan hikaye ve romanlar kaleme almıştır. Daha sonra bu romanların birçoğu sinemaya uyarlanmış ve Türk Sinemasında değişik konular işlenmeye başlanmıştır.

Türkiye'nin özel gündemini meşgul eden ekonomik sıkıntılar, siyasi gerginlikler ve nihayet 60 İhtilali gibi olaylar, Türk Sinemasında –daha çok İtalyan Yeni Gerçekçiliğinden esinlenen- ***Toplumsal Gerçekçilik*** akımının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

"Toplum için sanat" görüşünü savunan Toplumsal Gerçekçilik akımında; dram sanatçının ideal evreninden değil, deneyimlerle gözlenen ve yaşanan dünyadan doğardı. Bu anlayışa dayanan bu sinema hareketi Metin Erksan'ın, *Gecelerin Ötesi* filmiyle ilk kez sahnede yerini almıştır (Tunca Ç., 2010: 319).

27 Mayıs İhtilalinin ardından tamamen gün yüzüne çıkmış olan ve Marksist düşüncenin sinemaya yansıması olarak görülen (Uçakan, 2010: 35) *Toplumsal Gerçekçilik* akımı, dine ve dini temsillere karşı sert ve olumsuz bir tavır almıştır. Filmlerde ele alınan imam, hoca gibi dini karakterler vatan haini, ırz düşmanı, para düşkünü gibi gösterilmiştir. Zira bu akımın 'toplum' ve 'gerçek' olarak düşündüğü tek şey 'işçi karakter', 'sendikal sıkıntılar' ve 'fakirlik' olunca ve iş toplumsal materyalizme dönüşmeye başlayınca, akıma gösterilen tepkiler de kendini göstermekte gecikmemiştir (Tunca E., 2010: 20).

Toplumsal gerçekçilik akımının ortaya çıkması yukarıda da değinildiği gibi dönemin sosyo-politik gelişmeleriyle yakından ilişkilidir. Bu akıma mensup yönetmenlerin hepsi toplumsal ve politik inançlara sahiptir ve dolayısıyla filmlerde toplumsal konularave sorunlara değinilir. Aynı zamanda filmlerde burjuvazi ve kapitalizm karşıtlığı mevcuttur. Bu anti-burjuva ve anti-kapitalist tutum zaman zaman karşımıza ya dolaysız bir toplumsal eleştiri (*Karanlıkta Uyananlar*), ya da kapitalist toplumda görülen bireyin yabancılaşması ve değerlerini kaybetmesi olarak çıkar. Daha önce de belirtildiği gibi bu akıma mensup tüm filmlerin arka planını toplumsal bir olay oluşturmakta, karakterler içerisinde bulundukları sosyal ve politik ortamdan bağımsız olarak ele alınmamaktadır (Daldal, 2005: 61-63).

Toplumsal Gerçekçilik akımına eleştiri getiren en önemli yönetmenlerden biri olan Halit Refiğ, Osmanlı-Türk toplumunun Marx'ın söz ettiği gibi bir sınıfsal yapıya sahip olmadığını söyleyerek ***Ulusal Sinema*** akımını başlatmıştır.

Halit Refiğ'in Kemal Tahir'den esinlenerek başlatmış olduğu *Ulusal Sinema* Akımı 60'lı yıllarda öne çıkan önemli akımlardan biri olmuştur. Türk sinemasının gidişatından memnun olmayan Halit Refiğ'in Ulusal Sinema düşüncesinde Kemal Tahir'in edebiyatta savunduğu düşüncelerin büyük etkisi olmuştur. Refiğ, Türk sinemasının bir halk sanatı olduğunu ve Batılı sinema anlayışıyla ulusal değerlerin örtüşemeyeceğini savunmuştur. Türk sineması değerlendirilirken, Batılı ölçütlerin kullanılmasının yanlışlığına dikkat çekerek, Türklerin tarihi koşullarının farklı olması nedeniyle

değer yargılarının da farklı olacağına vurgu yapmış, yerel ve ulusal değerleri sonuna kadar savunmuş ve körü körüne taklitçiliğe savaş açmıştır (Sekmeç, 2010: 250).

Türk sinemasını tamamıyla "halk sineması" olarak tanımlayan Refiğ, bu halkçılık meselesinin tamamen Batılı toplumların halklarıyla bir sayılıp Türk halkının meselelerine Batılı halkların meseleleri gibi yaklaşılmasını eleştirmiştir. Zira bu yaklaşım neticesinde hem anlatım hem de düşünce bakımından sakat yapımlar ortaya çıkmış, halk da kendisine ve meselelerine yabancı ve aykırı gelen bu filmlere mesafeli durmuştur. Refiğ, Türk sinemacısının halkıyla kurmakta zorluk çektiği köprünün oluşturulabilmesi için, Batılı halkçılık kalıplarının yerine Türk toplumunun tarihsel özelliklerine dayanan bir halkçılık anlayışının geliştirilmesini savunmuştur (Refiğ, 2013: 90).

Bu bağlamda geliştirmiş olduğu Ulusal Sinema kavramı, bir yandan halk sinemasına bir yandan da Batı sineması hayranlığına yönelik bir tepkiden doğmuştur. 1966-67 yıllarından itibaren bilinçli bir şekilde kullanılmaya başlanan bu kavram, halk sinemasında olduğu gibi tabandan gelen bir hareket değil, Halit Refiğ, Metin Erksan gibi yönetmenler tarafından teorisi yapılan bir sinema hareketi olmuştur (Refiğ, 2013: 93).

Halit Refiğ kuramsal düzeyde geliştirdiği sinema anlayışının bir anlamda kavgasını yapmış ve 'Ulusal Sinema Kavgası' adlı kitabını kaleme almıştır (1971). Refiğ bu kitabın yazılmasında, 1964 yılında gerçekleşen Sinema Şurası akabinde SinemaTek Derneği'nin kurulması ve bu derneğin daha ziyade Batı filmleri değerlerini kriter olarak savunması ve Türk sinemasına da bu kriterler açısından bakmasının etkin rol oynadığını belirtmektedir (Hristidis, 2007: 203).

Bu bağlamda Refiğ'in Ulusal Sinema kuramı, Batı karşıtı bir söylemin, 1960-65 yılları arasındaki Marksist, materyalist bakış açısından farklı olarak daha yerel, gelenekselci ve ulusalcı unsurlara dayandırılarak dile getirilmesi olarak değerlendirilmektedir (Yenen, 2011: 44).

Üstün İnanç, Refiğ'in Ulusal Sinema kavramıyla; 'Vatan, Millet, Sakarya' sloganlarıyla tarihi birikimden gelen değerleri kuru heyecana dayanan bir anlayışla ya da donuk bir şekilde yansıtmak değil, toplumların tarih içerisinde geçirdiği değişimleri, o toplumun sahip olduğu değerlerin bir sentezi halinde yansıtmak gerektiğini ifade ettiğini belirtir (Açık Oturum, 1973: 26).

1970'lere gelindiğinde Türk Sinemasında gündemde olan akımlardan biri de ***Devrimci Sinema*** olarak literatüre geçen sinema hareketidir. Devrimci sinemanın kökleri esasen 1960'lı yıllarda kendini göstermiş olan ve Marksist düşüncenin Türk sinemasına ilk yansıması olarak kabul edilen Toplumsal Gerçekçilik akımına kadar uzanmaktadır. Toplumsal Gerçek-

çilik akımı, yukarıda açıklanan nedenlerden ötürü etkisini yitirince Türk sinemasında Marksist düşünce 1970'lere kadar durgunluk dönemine girmiştir. Bu süre zarfında bu düşünce akımı, kuramsal anlamda devrimci sinema dergileri ve kuruluşları (Türk Sinematek Derneği) tarafından geliştirilmeye çalışılmıştır (Uçakan, 2010: 81). Devrimci Sinema ilk pratik örneğini ise, Yılmaz Güney'in *Umut* (1970) filmiyle vermiştir. Daha sonra değinileceği üzere, Milli Sinema Akımı da ilk örneğini 1970 yılında Yücel Çakmaklı'nın *Birleşen Yollar* filmiyle vermiştir. Böylece 'Milli Sinema' hareketiyle birlikte, Halit Refiğ'in düşünceleriyle örtüşmeyen farklı bir Ulusal sinema akımı gelişmeye başlamıştır.

Ayşe Şasa (2010: 102) Türk Sinema tarihini –Nabi Avcı'dan referansla kullandığı-*Resmi Türkiye* ve *Öteki Türkiye* arasındaki bir dizi çatışma ve gerilimin kültür planındaki ifadesi olarak okuyarak dönemleri bu ayrım üzerinden anlatır;

"(…)50'lere kadar Türk sineması Resmi Türkiye'nin sinemasıdır. 50-60 arası Öteki Türkiye büyük bir güçle yüzeye çıkar. Bu yıllarda Resmi Türkiye ile Öteki Türkiye, Türk sinemasında amansız bir hesaplaşmaya, bitmek tükenmez bilmez bir çekişmeye; bir yandan symbiotik bir birliğe bir yandan onulmaz bir zıtlaşmaya girişmişlerdir. Sanatçıların şuuru Resmi Türkiye'de, bilinçaltı Öteki Türkiye'dedir. Bu iki dünya çoğu kez bir ağızdan konuşarak sinematografik anlatımda kakafonik gerilimler yaratır. 60-70 arası Öteki Türkiye sinemada geriye çekilir, Resmi Türkiye aktifleşir. 80'li yıllarda Öteki Türkiye iyice geridedir. "Entel Sinemada" Öteki Türkiye çalım satmaktadır. 90'lı yıllarda Öteki Türkiye yeniden ortaya çıkar. Ama artık Resmi Türkiye ile Öteki Türkiye aynı sinema içinde ayrı akımlar halindedir".

'Milli' Bir Sinemaya Doğru

Türkiye'de gerek 1965'lerin "Genç Sinema"sı, gerekse 1970'lerin ikinci yarısından sonra ortaya çıkan ve giderek "Yeni Sinema" adı altında birleşen sinemacıların antitezinde, kuramsal olarak "Milli Sinema" olarak adlandırılan, geleneklere ve manevi değerlere bağlı, başlıca temsilcisi Yücel Çakmaklı olan bir sinema akımı oluşmaya başlamıştır (Scognamillo, 2003; 348).

İslami düşünceleri esas alan 'Milli Sinema Akımı', Milli Türk Talebe Birliği'nde (MTTB) birleşen Yücel Çakmaklı, Salih Diriklik ve Mesut Uçakan'ın öncülüğünde başlatılmış, 1970'lerin başlarından itibaren önemli filmlere imza atmıştır. Ulusal bir sinema anlayışının farklı versiyonunu savunan bu yönetmenler, çok sayıda önemli film üretmişler ve canlı bir film kültürünün oluşmasına katkıda bulunmuşlardır (Kaplan, 2008: 744).

10 Mart 1973 tarihinde Milli Türk Talebe Birliği'nde gerçekleştirilen Milli Sinema açık oturumunda, Milli Sinemanın ne olduğu/ne olmadığı

tartışılmış, kelime anlamı olarak 'milli' ile 'ulusal'ın eş anlamlı olmalarından kaynaklanan nedenlerle, milli sinema ile ulusal sinema akımına mensup sinemacılar kavramsal tartışmalar yaşamışlardır[6].

Sunuculuğunu yazar Üstün İnanç'ın yaptığı oturuma, ulusal sinema ekolüne mensup yönetmenler olan Halit Refiğ, Metin Erksan ve Duygu Sağıroğlu'nun yanı sıra, dönemin Türk Film Arşivi Başkanı Sami Şekeroğlu, Milli sinemanın kuramsal olarak kurucusu olan Yücel Çakmaklı ve MTTB Sinema Kulübü adına kulüp başkanı Salih Diriklik katılmıştır. Bu oturumda yönetmenler milli sinema anlayışlarını açıklamışlardır. Akımın kurucusu olan Yücel Çakmaklı, Milli Sinema anlayışını şöyle özetlemiştir:

"...Milli Sinema, milli kültürün sinema diliyle anlatılmasıdır. Başka bir tarifle bunu, bir Milli bakış açısının tespitlediği, yorumladığı ve çözümlediği gerçeğin sinema diliyle anlatımı diye de tarif edebiliriz. Görüldüğü gibi bu tarifin içinde iki unsur bulunmaktadır. Birincisi bir gerçek, diğeri de bu gerçeği tespitleyen, yorumlayan dünya görüşü. Milli Kültür'ün sinema diliyle anlatılması dediğimiz zaman, milli kültürden neyi anlıyoruz? Bunu da mutlaka kısaca ortaya koymak gerekir. Milli Kültür, bir toplumun, yani milletin, tarihi birikiminden aldığı duyuş, düşünce ve yaşama biçimiyle oluşturduğu değer hükümleridir. Mücerret olarak bu değer hükümleri ilim, sanat ve dindir. Müşahhas olarak da tarihi geçmişimiz içinde incelediğimizde özellikle Selçuklularda ve Osmanlılardaki yaşayış biçiminde teşekkül eden değer hükümlerimizin oluşturduğu kıymet hükümleridir.... Milli Sinema anlayışında yabancı kültür ile şartlanmamak ve yabancı kültürün emperyalist siyasetine mağlup olmadan kendi öz kültürümüzü müdafaa edebilmek durumu ortaya çıkmaktadır" (Açık Oturum, 1973: 45-46).

Çakmaklı'nın açıklamış olduğu Milli Sinema anlayışı kısaca 'ilim, sanat ve dinin sinema diliyle anlatılması' olarak özetlenebilir. Bu noktada milli sinema ile ulusal sinema, yabancı tesirlerden arınmış milli özelliklere sahip bir sinema anlayışında birleşmektedir. Ayrıldıkları en temel nokta ise, ulusal sinemacılar İslam'ı geleneksel yaşamın bir parçası, bir kültürel motif olarak görmekte iken, Milli sinemacılar İslam'ı bütüncül bir yaşam biçimi olarak ele almaktadırlar (Yaylagül, 2004: 269-270).

Dolayısıyla kuramsal olarak MTTB Sinema kulübü tarafından şekillendirilmeye çalışılan Milli Sinema görüşü, milli kültürü ve onun çıkış kaynağı olan İslam'ın getirdiği sistemi yegane yaşam ölçüsü olarak almaktadır. Uçakan, Milli sinemayı siyasi arenaya çıkaran en önemli nedenlerin; sinemanın yaygın ve etkin bir iletişim aracı olması ve Türkiye'de yetişen yeni neslin inançlarından gittikçe uzaklaşması olarak belirtmektedir (Uçakan, 2010: 139).

6 Ulusal mı? Milli mi? tartışmaları için bkz. Milli Sinema: Açıkoturum, İstanbul: Milli Türk Talebe Birliği Sinema Kulübü Yayınları, 1973.

Milli sinemanın doğduğu yıllarda, siyaset sahnesinde de temelde aynı argümanlarla yola çıkan, İslami kimliğiyle ön planda olan Necmettin Erbakan önderliğinde Bağımsızlar Hareketi (1969) ile başlayıp Milli Nizam Partisi ile yoluna devam eden bir siyasal oluşum olan 'Milli Görüş' hareketi canlanmaya başlamıştır. Bu hareketin yayın organı olan 'Milli Gazete' ise 1973 yılında yayın hayatına başlamıştır. 1975 yılında ise hareketin genç ayağına hitap edecek olan 'Milli Gençlik Vakfı (MGV)' kurulmuştur. Aynı zamanda Milli Sinema ekolü yönetmenlerinin birleştiği çatıyı oluşturan birlik de 'Milli Türk Talebe Birliği'dir. Dolayısıyla 'Milli' sıfatının, İslami bakış açısıyla hareket eden ve mesaj olarak kendi öz değerlerine sahip çıkma, tarihsel konumunun bilincinde olma ve öze dönme çağrısı yapan birlikler tarafından ortak tercih edilen bir sıfat olarak kullanıldığı görülmektedir.

İslam'a uygun yaşama normları içerisinde olan Milli Sinema, bu normların dışında kalan sanat ve gelenekleri sınırlarına dahil etmemektedir. Şöyle ki, 'halkın değerlerini ve inançlarını savunmak' sözüyle vurgulanmak istenen şey; dejenere olmuş adetler, İslam inancına karışmış hurafeler vb. dışında kalan değerlerdir (Uçakan, 2010: 175). Bu noktada Milli Sinema, hem Batılılaşma ve kendinden farklılaşmayı eleştirirken, hem de yozlaşmış milli ve dini değerleri de sert bir şekilde eleştirmektedir.

Milli sinema hareketinin oluşumu ve gelişiminde İslami literatürün ve edebiyatın oldukça etkisi olmuştur. Bilhassa Necip Fazıl'ın Büyük Doğu ideali yolunda üretmiş olduğu tiyatro ve sinema eserlerinin Milli Sinema hareketine öncülük ettiği söylenebilir. Zira "sinema, fikir ve ruhun emrine geçtiği takdirde, şüphesiz ki azametli bir imkan ve inşa planı" diyerek sinemanın gücüne vurgu yapan şair, aynı zamanda sinemayı "davanın en dokunaklı telkin kürsülerinden" biri olarak görür. Bu bağlamda davanın aktarılması ve canlandırılmasında, sinemanın da bir araç olarak kullanılması gerekmektedir (Yalsızuçanlar, 2008: 145).

Necip Fazıl'ın eserleri birçok yönetmen tarafından sinemaya uyarlanmıştır. Bunlardan ilki *Nam-ı Diğer Parmaksız Salih* adlı senaryo, Turgut Demirağ tarafından filme uyarlanmış ve oldukça ilgi görmüştür. Yine Ömer Lütfi Akad tarafından filme uyarlanan *Yangın Var* Türk sinemasının klasikleri arasına girmeyi başarmıştır (Yalsızuçanlar, 2008: 139). Necip Fazıl'dan hem doğrudan doğruya metin uyarlayan, hem de bazı metinlerinden yararlanarak filmler yapan yönetmenler Milli Sinema akımının iki öncüsü olan Yücel Çakmaklı ve Mesut Uçakan'dır.

Böylece Necip Fazıl'ın da etkisiyle ilk Milli Sinema örnekleri verilmeye başlanmıştır. Yücel Çakmaklı yönetmenliğinde çekilen "Birleşen Yollar" (1970) filmi, Türk insanını İslami değerler içinde ele alan yeni bir sinema anlayışını başlatmıştır. Bu anlayış, özünü Batı'da değil, kendi özünde, İslam'da arayan bir "Milli Sinema"dır. Bu anlayış doğrultusunda,

Batı kültürü karşısında yolunu şaşırıp, daha sonra kendi öz kaynaklarına dönerek huzura kavuşan Müslüman gençlerin değişim öyküleri ilk dönem Milli Sinema'nın ana konusunu oluşturmaktadır.

İslami Sinema

Milli sinema akımının üretmiş olduğu filmler 1989 yılına kadar belli bir çizgide devam etmiş, daha çok Yücel Çakmaklı'nın filmleriyle adından söz ettirmiştir. Ancak Çakmaklı'nın filmlerinin giderek ilk filminden farklı içerikte olduğunu ve dini içeriğin azaldığını düşünen bazı yönetmenler daha çok dini/İslami içerikte filmler yapmayı tercih ederek Çakmaklı'yla yollarını ayırmışlardır[7]. Çakmaklı'nın *Birleşen Yollar*'dan sonra yaptığı filmlerde 'milli'lik vurgusunu öne çıkarıp dini ikinci plana attığı gerekçesiyle, MTTB Sinema Kulübündeki yönetmenler kendisinden farklı bir çizgide yol almaya başlamışlardır. Milli Sinema ekolüne mensup bu yönetmenler, o dönemlerde ülkenin de genel gündemiyle paralel bir biçimde, İslami duyarlığın ön planda olduğu filmler üretme döneminde girmiştir.

Siyasi arenada İslami söylemin yankılarının hissedildiği bu dönemde İslami Sinema, İslami bir hayatın sınırlarını da çizmeye çalışmıştır. Filmlerdeki iyiler ve kötüler de bu amaca hizmet edecek biçimde seçilmiştir. Böylece İslami Sinema "yozlaşmış toplumun sürdürdüğü kötü hayata alternatif olarak yeni ve anlamlı bir hayat sunma" (Yenen, 2012: 265) söylemini geliştirmiştir.

1990'lı yılların ortalarına gelindiğinde ise siyasal ortamın etkisi ve özel tv kanallarının da çoğalmasıyla birlikte İslami Sinema günümüze kadar sürecek olan bir durgunluk dönemine girmiştir. Bununla birlikte Türk Sineması 1990'lı yıllarda, yönetmenlerin kendi kişisel dünyalarını küçük ölçekli öykülere dayalı filmler aracılığıyla anlatmak istemeleri ve bunu yaparken sanatsal üslubu olabildiğince geliştirerek perdeye yansıtmaları sonucu oluşan ve Yeni Türkiye Sineması olarak da nitelendirilen 'sanat filmleri' yönetmenleriyle tanışmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

"Anlatımı hareket halindeki görüntüler aracılığıyla sağlama sanatı" olarak kabaca tarif edilen ve gündelik hayatın seyri içindeki olayları hareket halinde görüntüler olarak kaydetme çabalarıyla tarih sahnesindeki yerini alan sinema, zaman içerisinde bu tarife sığmayacak bir alan olduğunu göstermiş, sanatsal işlevinin ötesine geçerek aynı zamanda siyasal, sosyal ve tarihsel nitelikleri bünyesinde barındıran bir kitle iletişim aracı olarak tüm dünyaya büyük bir hızla yayılmaya başlamıştır.

Nitekim sinemanın dünya sahnesine çıkış yılı olarak kabul edilen 1895 yılında Paris gösteriminin üzerinden çok geçmeden, çağın bu yeni keşfi-

7 Bu dönem bazı araştırmacılar tarafından Milli Sinemanın ikinci dönemi olarak tanımlansa da filmlerin içerikleri ve mesajları dolayısıyla bu çalışmada İslami Sinema olarak adlandırılmıştır.

nin birçok ülkeye ulaşmış olduğu bilinmektedir. Türkiye de sinemayla en sıcak tanışan ülkelerden biri olmuş, 1896 yılında bu yeni keşfe merakını öncelikli olarak saray gösterimleriyle gidermeye çalışmış, kısa süre içinde de yurdun dört bir yanına yayılan gösterimler başlamıştır.

Türkiye'de sinemanın tarihi seyrini incelemek sosyal yapıyı da analiz edebilme imkanı sunması açısından ayrıca önemlidir. Zira Türk sineması-nın tarihsel serüveni Türkiye'nin yaşadığı sosyal ve siyasal süreçlerle paralellik gösterir. Türkiye'de ilk yapılan belgesel nitelikli filmlerin konusunu ağırlıklı olarak savaş teması oluştururken, 1922'den 1939'a kadar olan dönemde Türk sinemasında tiyatrocuların etkin olması ve tiyatronun da Batı tiyatrosunun etkisinde olması nedeniyle filmler Batı uyarlaması tarzında devam etmiştir. Bu durum cumhuriyetin oluşturmaya çalıştığı yeni ulusa Batılı özellikler kazandırılmaya çalışılmasıyla yakından ilişkilidir. Batı düşüncesinin aktarılması ve Batı örneğinde yeni bir insan ve toplum tipinin oluşturulmasında sinema da bir araç olarak kullanılmıştır.

Dolayısıyla Türkiye'de sinemanın gelişim seyri Şasa'nın da (2010: 102) ifade ettiği gibi *Resmi Türkiye* ve *Öteki Türkiye* arasındaki çatışma ve gerilimin kültür planındaki ifadesini anlamak bakımından önemli ipuçları sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Andrew, D. (2000). "Film and History". *Film Studies Critical Approaches*. John Hill and Pamela Church Gibson (Ed.). Oxford University Press. s. 174-187.

Betton, G. (1990). *Sinema Tarihi*. Şirin Tekeli (Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.

Daldal, A. (2005). *1960 Darbesi ve Türk Sinemasında Toplumsal Gerçekçilik*. İstanbul: Homer Kitabevi.

Dorsay, A. (1986). Sinemayı Sanat Yapanlar. İstanbul: Varlık Yayınları.

Erkılıç, S. D. (2014). *Türk Sinemasında Tarih ve Bellek*. Ankara: Deki Basım Yayım.

Hrıstıdıs, Ş. K. (2007) (Söyleşen). *Sinemada Ulusal Tavır. "Halit Refiğ Kitabı"*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kabil, İ. (2011). "Türk Sinemasının Kırılma Dönemleri". *Hayal Perdesi*. S. 23. Temmuz-Ağustos. s. 42-44.

Kaplan, Y. (2008). "Türk Sineması". *Dünya Sinema Tarihi*. Geoffrey Nowell-Smith (Ed.). (Ahmet Fethi Çev). İstanbul: Kabalcı Yayınevi. 740-745.

Maktav, H. (2013). *Türkiye Sinemasında Tarih ve Siyaset*. İstanbul: Agroa Kitaplığı.

Maraşlı, G. N. (2011). *Türk Sinemasının Dine Bakışı Günahıyla Sevabıyla Yeşilçam.*İstanbul: Ufuk Yayınları.

Ferro, M. (1995). Sinema ve Tarih. (Turhan Ilgaz ve Hülya Tufan Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık.

Milli Sinema: Açık Oturum (1973). İstanbul: Milli Türk Talebe Birliği Sinema Kulübü Yayınları.

Onaran, A. Ş. (2012*). Sinemaya Giriş.* İstanbul: Agora Kitaplığı.

Özgüç, A. (2005). *Türlerle Türk Sineması*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.

Özön, N. (2010). *Türk Sineması Tarihi 1896-1960*. İstanbul: Doruk Yayımcılık.

Öztürk, S. (2005). *Erken Cumhuriyet Döneminde Sinema Seyir Siyaset*. Ankara: Elips Kitap.

Özuyar, A. (1999). *Sinemanın Osmanlıca Serüveni*. Ankara: Öteki Yayınevi.

Refiğ, H. (2013). *Ulusal Sinema Kavgası*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Scognamıllo, G. (2003). *Türk Sinema Tarihi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Sekmeç, A. C. (2010). Sinemada Bir Düşünce Adamı: Halit Refiğ. *Türk Sinemasında Yerli Arayışlar*. Abdurrahman Şen (Ed.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. s. 245-256.

Şasa, A. (2010). *Yeşilçam Günlüğü*. İstanbul: Küre Yayınları.

Tatlı, O. (2015). *Türkiye Sineması ve Sinemada Algı*. İstanbul: Akis Kitap.

Teksoy, R. (2005). *Sinema Tarihi 1. Cilt*. İstanbul: Oğlak Yayınları.

Tunca, Ç. (2010). "Yücel Çakmaklı İçin…" *Türk Sinemasında Yerli Arayışlar*. Abdurrahman Şen (Ed.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. ss. 319-323.

Tunca, E. (2010). "Sinemamızın Umutlu Tarihi". *Türk Sinemasında Yerli Arayışlar*. Abdurrahman Şen (Ed.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. ss.13-32.

Uçakan, M. (2010). *Türk Sinemasında İdeoloji*. İstanbul: Sepya Yayıncılık.

Yalsızuçanlar, S. (2008). *Dünyanın Orta Yeri Sinema*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Yaylagül, L. (2004). "1960-1970 Dönemi Türk Sinemasında Düşünce Akımları". *Sinemada Anlatı ve Türler*. Fatma Dalay Küçükkurt ve Ahmet Gürata (Ed.). Ankara: Vadi Yayınları.

Yenen, İ. (2011). *Toplumsal Tezahürleri Bağlamında Türk Sinemasında Din Dindarlık ve Din Adamı Olgusu.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Niyazi Akyüz, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri ABD.

Yenen, İ. (2012). "Türk Sinemasında İslam(cılık) Pratiği: Milli Sinema Örneği". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi (itobiad)*. C. 1. S. 3. s. 240-271.

Bölüm 20

GERÇEKLEŞTİRME TEKNİKLERİ VE FARK EDİLME YÖNTEMLERİ AÇISINDAN YARATICI MUHASEBE KAVRAMI[1]

Kürşad ÇAVUŞOĞLU[2]

1 Bu çalışma Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalında kabul edilmiş 'Bağımsız Denetimde Etik ve Yaratıcı Muhasebe' adlı doktora tezinden üretilmiştir. Doktora tezi Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince Desteklenmiştir. Proje Numarası: SDK-2018-2903 (Doctoral dissertation was supported by Research Fund of Akdeniz University. Project Number: SDK-2018-2903)

2 Öğr. Gör. Dr., Mersin Üniversitesi, Anamur Meslek Yüksekokulu, İşletme Yönetimi Programı, kursatcavusoglu@mersin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6820-3790.

1. GİRİŞ

İş dünyasında son yıllarda muhasebe ve denetimle ilişkili birtakım şirket skandalları meydana gelmiştir. Şirket skandallarındaki muhasebe hileleri sadece işletme yatırımcılarına, hissedarlarına zarar vermeyip, denetime olan güveni azaltarak işletmeye yatırım yapmayı düşünen potansiyel yatırımcılarda güveni erozyona uğratarak genel olarak piyasa ekonomisi çerçevesinde iş dünyasını zedelemiştir.

Hileli finansal raporlamayı gerçekleştirme yöntemlerinden birisi de yaratıcı muhasebe uygulamalarından faydalanmaktır. Esasen finansal tabloları gerçek ve doğru sunumdan uzaklaştıran yaratıcı muhasebe uygulamaları, şirketin paydaşlarının yanlış kararlar vermesine neden olabilmektedir. Paydaşların yanlış kararlar vererek zarara uğramamaları için finansal tabloları denetleyerek hile kaynaklı önemli yanlışlıkların bulunmadığına dair makul güvence elde etme sorumluluğu bulunan bağımsız denetçilerden, yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark edebilmeleri beklenmektedir.

2. YARATICI MUHASEBE KAVRAMI VE HİLELİ FİNANSAL RAPORLAMA İLE İLİŞKİSİ

Literatürde yaratıcı muhasebe ile ilgili birçok tanım yapılmıştır. Yine yaratıcı muhasebenin kendisi ile eşanlamlı ve benzer sayılabilecek bazı kavramlara (örneğin kâr yönetimi, kârın istikrarlı gösterilmesi, agresif muhasebe gibi) ilişkin tanımlamalar yapılmıştır. Yaratıcı muhasebenin hile, hileli finansal raporlama gibi kavramlarla ilişkisi incelenmiştir. Tüm bu tanımlamalar, açıklamalar ve ilişkiler belli bakış açıları (örneğin geniş anlamda-dar anlamda ya da belli eylemlerin hile olarak sayılabilmesinin mahkeme şartına bağlanması gibi) ile ortaya konmuştur. Bu çalışmada yaratıcı muhasebe kavramı, bağımsız denetim bakış açısı ile ele alınmaya çalışılmıştır.

Yaratıcı muhasebe kavramını tam olarak açıklığa kavuşturabilmek için öncelikle hile, hileli finansal raporlama kavramlarının anlaşılması gerekmektedir. Bu kavramları bağımsız denetim açısından ele alınacak olursa; IFAC (International Federation of Accountants) tarafından yayımlanan uluslararası bağımsız denetim standartlarından biri olan ve ülkemizde KGK (Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu) tarafından Türkçe tercümesi yapılan "Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Bağımsız Denetçinin Hileye İlişkin Sorumlulukları" adlı Türkiye Denetim Standartları içinde yer alan 240 No'lu BDS (Bağımsız Denetim Standardı) dikkate alınmalıdır.

BDS 240 paragraf 12'ye (2018) göre hile "Yönetimden, üst yönetimden sorumlu olanlardan, çalışanlardan veya üçüncü taraflardan bir veya birden fazla kişinin, haksız veya yasalara aykırı bir menfaat elde etmek amacıyla yaptığı aldatma içeren kasıtlı eylemlerdir" şeklinde tanımlanmış-

tır. Burada 'Haksız veya yasalara aykırı' ifadesi dikkat çekicidir çünkü yasalara aykırı olmasa da haksız bir çıkar sağlamak için gerçekleştirilen aldatıcı kasıtlı eylemlerde hile olarak tanımlanmıştır. BDS 240 paragraf 2 (2018) hile ile hata arasındaki farkı; hile de kasıt unsurunun bulunması buna mukabil hata da kasıt unsurunun olmaması şeklinde ifade etmiştir. BDS 240 paragraf 3 ve A1 (2018), 'Hileli finansal raporlama' ve 'Varlıkların kötüye kullanılması' olmak üzere hilenin iki şeklinden bahsetmiştir. BDS 240 paragraf A2'ye (2018) göre hileli finansal raporlama, finansal tabloları kullananları yanıltmak için kasıtlı bir biçimde gerçekleştirilen yanlışlıklar (ki bu çalışmada da hileli finansal raporlama bu anlamıyla kullanılmıştır) olup başta BDS 240 paragraf A3 ve A4 (2018) çerçevesinde hileli finansal raporlamayı gerçekleştirme şekilleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- *Muhasebe kayıtları üzerinden gerçekleştirilenler:* Muhasebe kayıtlarının, bu kayıtlara dayanak oluşturan belgelerin manipülasyonu, tahrifatı (evrakta sahtecilikte olmak üzere), değiştirilmesi, gerçek olmayan (fiktif) yevmiye kayıtlarının yapılması gibi benzeri şekillerde gerçekleşen hileli finansal raporlama.

- *Muhasebe politikaları, ilkeleri ve tahminleri üzerinden gerçekleştirilenler:* Tutara, sınıflandırmaya, sunuma, açıklamaya ilişkin muhasebe ilkelerinin kasıtlı olarak yanlış uygulanması, muhasebe tahminlerinin kasıtlı olarak yanlış yapılması (BDS 240 paragraf A46, 2018), varsayımlar ile yargıların uygun olmayan biçimde değiştirilmesi gibi benzeri şekillerde gerçekleşen hileli finansal raporlama.

- *Dönemsellik ve muhasebe açıklamaları üzerinden gerçekleştirilenler:* Raporlama döneminde meydana gelen finansal tablolara yansıtılması gereken olayların, işlemlerin, başka önemli bilgilerin kasıtlı olarak yansıtılmaması, yanlış bir biçimde yansıtılması, zamanından önce veya sonra yansıtılması, finansal tabloları etkileyecek olan hususların gizlenmesi, açıklanmaması gibi benzeri şekillerde gerçekleşen hileli finansal raporlama.

- *Diğer şekillerde gerçekleştirilenler:* Finansal durum ile performansı gerçekte olduğundan farklı göstermek için karmaşık işlemlerin kurgulanması, olağan iş akışı dışında yapılan veya olağan dışı gözüken önemli işlemlerin yapılması (BDS 240 paragraf A49, 2018) gibi benzeri şekillerde gerçekleşen hileli finansal raporlama.

BDS 240 paragraf A5'e (2018) göre varlıkların kötüye kullanılmasında ise tahsilâtları zimmete geçirme, maddi ve maddi olmayan varlıkları çalma, teslim alınmayan ürünler için ödeme yapılması, işletmeye ait varlıkların kişisel amaçlar için kullanma gibi eylemler söz konusudur.

Yaratıcı muhasebe kavramının hileli finansal raporlama ile olan ilişkisini anlayabilmek için öncelikle yaratıcı muhasebe kavramının nasıl oluştuğunun anlaşılması gerekmektedir. Bunun için de yaratıcı muhasebenin tarihi incelendiğinde, yaratıcı muhasebe kelimesinin ilk kez 1968 yılındaki Mel Brooks'un 'The Producers' filmi ile ortaya çıktığı (Susmuş ve Demirhan, 2013: 3) ve yaratıcı muhasebe kavramının 1986 yılında Ian Griffiths tarafından yayımlanan 'Creative Accounting How To Make Your Profits What You Want Them To Be' adlı kitapla öne çıktığı görülmektedir (Jones, 2011a: 4). Griffiths (1986: 1-2) kitabında şirketlerin gevşek bir biçimde gerçeklere dayanan finansal tablolar hazırladıklarını, bu durumun da muhasebe kuralları ile şirketler hukukundaki esneklikten ve muğlaklıktan kaynaklandığını belirtmiştir.

"Creative Accounting: An Examination Of Its Nature And Use" adlı doktora tezi çalışmasında Naser (1990: 218), muhasebenin açıklamaya ve ölçmeye ilişkin kurallarında yer alan esnekliğin her daim belirli bir derecede yaratılıcılığa izin verdiğini belirttikten sonra yaratıcı muhasebenin finansal tabloları hazırlayanların gerçek ve doğru bir sunum yerine finansal tabloları kendi istedikleri biçimde sunmak için mevcut kurallardan, bu kurallardaki esneklikten veya eksikliklerden yararlanarak muhasebe rakamlarını manipüle etme süreci olarak tanımlanabileceğini ifade etmiştir.

Archer (1996: 55); yaratıcı muhasebeyi, finansal tabloları kullananları yanlış yönlendirmek veya yaratıcı muhasebe uygulamaları olmaksızın gerçekleşmeyecek bazı koşullara uyum sağlamak için finansal tabloları hazırlayanlar tarafından muhasebe kurallarının esnetilmesine işaret eden bir edebi kavram olarak tanımlamıştır ve yaratıcılığın bu kuralların esnetilmesinde ortaya çıktığını belirtmiştir. Archer'a (1996: 55) göre yaratıcı muhasebede başarılı olmak için kuralların esnetilmesi becerikli olarak yapılmalıdır öyle ki; finansal tabloların işletmenin finansal durumu ve sonuçları hakkında gerçek ve doğru bir görünüm sunduklarının bağımsız denetçiler tarafından kanıtlanmalarına olanak vermelidir.

Mulford ve Comiskey (2002: 49); yaratıcı muhasebeyi, raporlanan finansal sonuçları ayarlamak ve algılanan işletme performansını değiştirmek için kullanılabilecek tüm uygulamaları kapsayan geniş bir kavram olarak düşünmüşlerdir. Yine Mulford ve Comiskey (2002: 49), hileli finansal raporlamayı da yaratıcı muhasebe kavramının bir parçası olarak düşünmüşlerdir ancak Mulford ve Comiskey'e göre hileli finansal raporlama, eğer hile kastı idari, sivil ya da cezai bir yargılamada iddia edilmişse söz konusudur. Dolayısıyla yukarıda bağımsız denetim açısından tanımlanan hileli finansal raporlama kavramından farklıdır.

Bayırlı (2006: 64), 'Yaratıcı Muhasebe, Etik , Firma Değeri Ve Örnek Bir Uygulama' adlı doktora tezi çalışmasında yaratıcı muhasebe ile ilgili tanımlamaları dört yaklaşım çerçevesinde ele almış olup birinci yaklaşıma

göre yaratıcı muhasebe, etki-tepki çerçevesinde finansal tablolarda açıklanan bilgiye ne türde bir tepki verileceğini dikkate alarak finansal tabloların görünümünün değiştirilmesidir. İkinci yaklaşıma göre yaratıcı muhasebe, muhasebe işlemlerinin finansal tablolardaki sunumu hakkında teori ile uygulamadaki fikir ayrılıklarının yarattığı manipülasyon fırsatından yararlanılmasıdır (Bayırlı, 2006: 64). Üçüncü yaklaşıma göre yaratıcı muhasebe firma değerini artırmak için muhasebe bilgisinin sunumuyla ilişkili inisiyatifin kullanılması olup; dördüncü yaklaşıma göre ise yaratıcı muhasebe; muhasebe kuralları, yasalar içindeki gri alanların yorumlanma fırsatlarından kaynaklanmaktadır (Bayırlı, 2006: 64-65).

Çıtak (2009: 87), yasalarda yer alan eksikliklerden, esnekliklerden yararlanılarak gerçekleştirildiği için yasal kabul edilen yaratıcı muhasebe uygulamalarının birer hileli finansal raporlama olduğunu belirtmiştir.

Uygulayıcı gözüyle Jameson; yaratıcı muhasebe uygulamalarının, yasaları çiğnemeyerek veya muhasebe standartlarına karşı gelmeyerek yasaların ve muhasebe standartlarının lafzına uygun olduğunu ancak bu yasaların ve standartların ruhuna aykırı olduğunu belirtmiştir (akt. Balaciu, Bogdan ve Vladu, 2009: 175; Popescu ve Nişulescu, 2014: 61).

Moldovan, Achim ve Bota-Avram (2010: 53-54); yaratıcı muhasebeyi muhasebe bilgisini manipüle etmek için kullanılan özel teknikler olarak tanımlamış olup gerçek ve doğru sunum (dürüst resim ilkesi) ile yaratıcı muhasebe arasında ters bir ilişki olduğunu, yaratıcı muhasebe uygulamaları ne kadar fazla kullanılırsa o kadar fazla gerçek ve doğru sunumdan (dürüst resim ilkesinden) uzaklaşıldığını belirtmişlerdir.

Jones (2011a: 5); yaratıcı muhasebeyi, finansal tablo kullanıcılarının değil bilakis finansal tabloları hazırlayanların menfaatlerini sağlamak için mevcut düzenleyici sistem içerisindeki yasal boşluklardan faydalanma veya muhasebede yer alan esnekliklerden yararlanma şeklinde tarif etmiştir. Yine Jones (2011a: 9); bir şirketin muhasebe standartları veya muhasebe yasaları tarafından izin verilmeyen muhasebe uygulamalarını kullanmasının finansal tablo hilesi olarak nitelendirilebileceğini, ancak genel olarak bu tür uygulamaları hile olarak adlandırabilmek için mahkemede bu tür uygulamaların hileli olduklarının gösterilmiş olması gerektiğini belirtmiştir. Bu hile tanımı da bağımsız denetim açısından ele alınan hile tanımından farklıdır.

Yukarıda yapılan açıklamalara bakıldığında yaratıcı muhasebe ile çok çeşitli tanımlarının yapıldığı görülmektedir. Bunun nedeni yaratıcı muhasebeye ve de yaratıcı muhasebeyle ilişkisi olan hile, hileli finansal raporlama gibi kavramlara farklı bakış açıları ile bakılmasından kaynaklanmaktadır. Yaratıcı muhasebenin tanımını ortaya çıkarmak için öncelikle yaratıcı muhasebe ile ilgili belirtilen görüşlerdeki ortak noktalar belirlenmelidir.

Bu çerçevede yaratıcı muhasebe uygulamamalarının finansal tabloları gerçek ve doğru sunumdan uzaklaştırdığı bir aşikârdır.

İkinci olarak yaratıcı muhasebe uygulamalarının kaynak noktasında; muhasebe kurallarında, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerinde, muhasebe standartlarında, yasalarda yer alan esneklikten, belirsizlikten ve boşluktan yararlanma söz konusudur. Yaratıcı muhasebe ile ilgili tanımların çeşitlenmesinde yaratıcı muhasebenin hile, hileli finansal raporlama ile ilişkisi etkilidir. Esas itibariyle hile yasaları çiğneyen, yasalara aykırı olan veya herhangi bir konu ile ilgili düzenleyici çerçeveyi ihlal eden eylemler olarak görülmektedir (Jones, 2011a: 8). Daha özel olarak finansal tablo hilesi genel kabul görmüş muhasebe ilkelerini, muhasebe standartlarını veya muhasebe yasalarını ihlal eden eylemler olarak nitelendirilmektedir (Jones, 2011a: 9; Srivastava ve Tandon, 2014: 26). Başını Mulford ve Comiskey'in (2002) çektiği bir bakış açısına göre yaratıcı muhasebe uygulamaları hileyi de kapsayan çok geniş bir kavramdır. Başını Jones'un (2011a) çektiği bir diğer bakış açısı da yaratıcı muhasebenin hileyi içermediğini bu nedenle de yasa dışı olmadığını ileri sürmektedir. Fakat bu iki bakış açısına göre de hileden, hileli finansal raporlamadan söz edebilmek için hile kastı idari, sivil ya da cezai bir yargılamada iddia edilmiş olması ya da gerçekleştirilen uygulamaların mahkemede hileli olduklarının gösterilmiş olması gereklidir (Mulford ve Comiskey, 2002: 49; Jones, 2011a: 9). Oysa ki BDS 240 paragraf 3'e göre hile her ne kadar geniş bir hukuki kavram olsa da bağımsız denetçi hile ile ilgili bir yasal hüküm verememektedir. Ayrıca BDS 240 paragraf 12'de belirtilen hile tanımına bakıldığında yasalara aykırı olmasa da haksız bir çıkar sağlamak için gerçekleştirilen aldatıcı kasıtlı eylemlerde hile olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle bağımsız denetim açısından yaratıcı muhasebe ile hileyi yasal olup olmamaları yönünden bir ayrıma tabi tutmak pek anlamlı değildir. Fakat şurası belirtilmelidir ki; içerisinde hileli finansal raporlamayı ve varlıkların kötüye kullanılmasını barındıran hile kavramı yaratıcı muhaseben daha geniş bir kavramdır. Asıl sorun yaratıcı muhasebenin hileli finansal raporlamayı ne kadar kapsadığıdır. Yaratıcı muhasebe hileyi de kapsayan geniş bir bakış açısı ile ele alındığında, var olmayan ekonomik olayların finansal tablolarda sunulması da yaratıcı muhasebe olarak düşünülmektedir. Fakat yaratıcı muhasebe daha dar bir bakış açısı ile alındığında, var olan bir ekonomik olayda muhasebe ilkeleri, muhasebe standartları ve yasalarda yer alan esneklikten, boşluktan yararlanıldığında yaratıcı muhasebe söz konusu olmaktadır. Muhasebe ilkelerindeki, kurallarındaki, muhasebe standartlarındaki ve yasalardaki esneklik, boşluk ya da belirsizlik yaratıcı muhasebenin çıkış noktası olarak kabul edilirse, yalnızca var olan ekonomik olaylarla ilgili hileli finansal raporlama yaratıcı muhasebe uygulamaları olarak kabul edilebilir. Burada bir başka sorunda; yaratıcı muhasebenin sadece muhasebe ilkelerindeki, muhasebe standartlarındaki veya yasalardaki esnekliklerden,

boşluklardan ya da belirsizliklerden yararlanarak mı oluştuğu yoksa yaratıcı muhasebenin bu ilkelere, standartlara ya da yasalara aykırı davranarak da ortaya çıkıp çıkmadığı sorunudur. Yaratıcı muhasebeyi dar bakış açısı ile ele alanlardan biri olan Jones (2011a: 5) yaratıcı muhasebenin yasaları çiğnemediği, mevcut düzenleyici sistem içerisinde gerçekleştiği ve sadece muhasebe içerisinde yer alan esnekliği kullandığı belirtse de; Jones (2011b: 46) hâsılatın erken tanınması yöntemin belki de en yaygın ve ortak kullanılan bir yaratıcı muhasebe şekli olduğunu da ifade etmiştir. Bu yöntemde var olan bir satışın genel kabul gömüş muhasebe ilkelerin öngördüğü dönemden önce gelir olarak tanınması söz konusudur (Mulford ve Comiskey, 2002: 160). Dolayısıyla hâsılatın erken tanınmasının; hem dönemsellik kavramına, hem de gerçekleşmemiş satışlar gerçekleşmiş gibi gösterilmemeli diyen 'Sıra No:1 Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT)' (2017) içinde yer alan gelir tablosu ilkesine[3], 'Türkiye Muhasebe Standartları'ndan biri olan 'TFRS 15 (Türkiye Finansal Raporlama Standardı) Müşteri Sözleşmelerinden Hâsılat' standardında (2018) ve 'BOBİ FRS (Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı)' bölüm 5'de (2017) belirtilen hâsılatın finansal tablolara yansıtılma koşullarına aykırılık söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla yaratıcı muhasebenin sadece muhasebe sistemi içerisindeki esnekliklerden, boşluklardan yararlanarak gerçekleştirildiğini söylemek yeterli olmayacaktır. Yaratıcı muhasebe uygulamaları muhasebe ilkelerine, muhasebe standartlarına ve yasal düzenlemelere aykırı olarak da gerçekleşebilmektedir.

Şekil 1'de BDS 240 (2018) çerçevesinde hile, hileli finansal raporlama ve yaratıcı muhasebe arasındaki ilişki gösterilmiştir.

3 Hasılatın erken tanınması yönteminde, satışla ilgili bir ekonomik olay gerçekten gerçekleşmiştir ancak bu satışın gelir olarak kaydedilmesi için gerekli şartlar (örneğin teslim şartı) gerçekleşmemiştir. Bu anlamda gerçekleşmemiş bir satış olarak gelir tablosu ilkelerine aykırıdır.

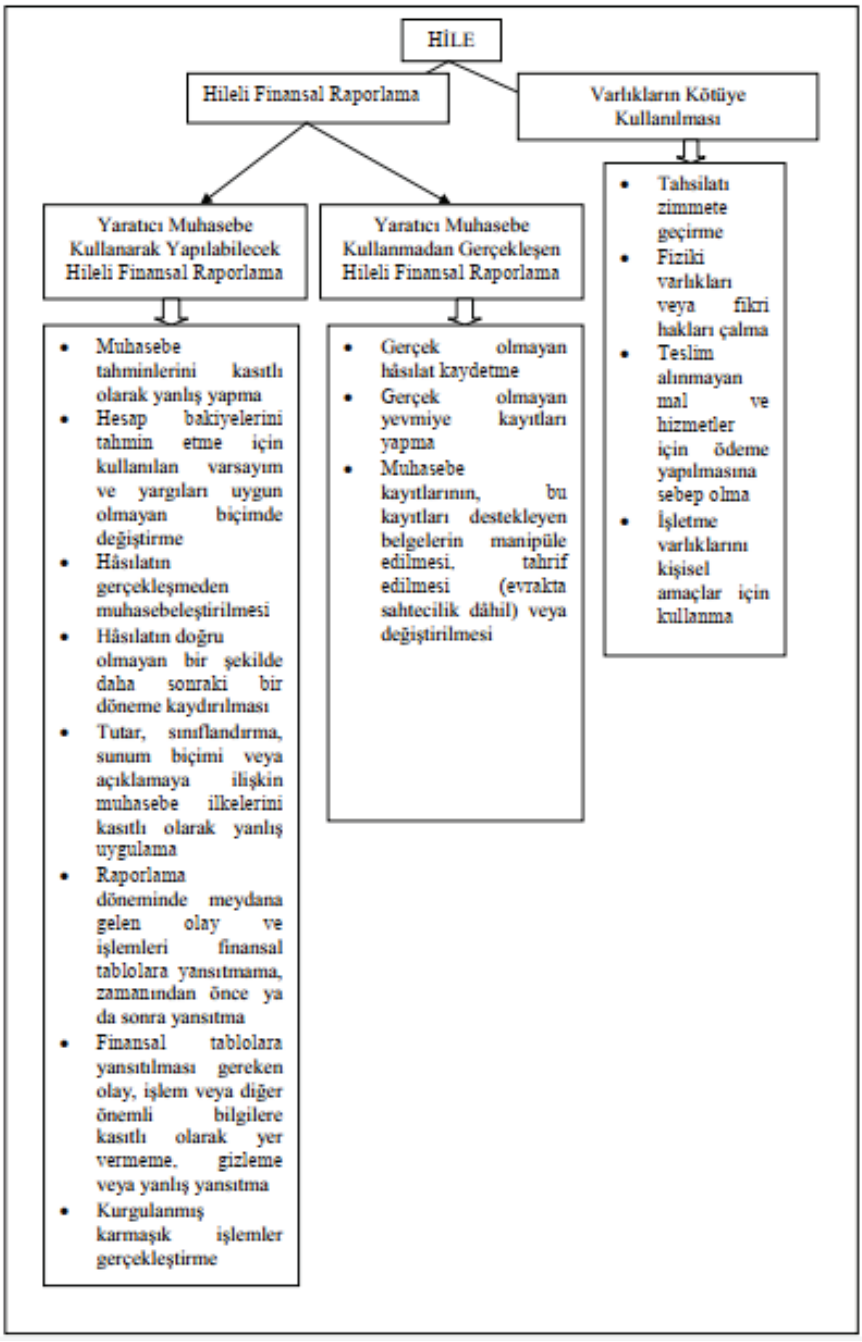

Şekil 1: *BDS 240 Çerçevesinde Hile, Hileli Finansal Raporlama ve Yaratıcı Muhasebe*

Kaynak: *BDS 240 (2018)*

3. YARATICI MUHASEBEYİ GERÇEKLEŞTİRME TEKNİKLERİ

Yaratıcı muhasebe teknikleri; yaratıcı muhasebeyi kullanarak gerçekleştirilebilecek hileli finansal raporlama ve literatürde öne çıkmış uygulamalar dikkate alınarak sınıflandırılmıştır. Yaratıcı muhasebe teknikleri anlatılırken, yaratıcı muhasebe uygulamalarının hangi tür muhasebe uygulamalarında ne şekilde ortaya çıkabileceği ile ilgili genel bir tanımlaması verilmeye çalışılmıştır.

Yaratıcı muhasebeyi gerçekleştirme teknikleri; 'Hâsılatın Tanınmasıyla İlgili Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları', 'Giderlerin Aktifleştirilmesiyle İlgili Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları', 'Muhasebe Tahminleri, Varsayımları, Değerleme İle İlgili Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları', 'Sınıflandırmayla İlgili Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları' ve 'Bilanço Dışı Finansmanla İlgili Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları' şeklinde sınıflandırılmıştır. Aşağıda söz konusu tekniklere yer verilmiştir.

3.1. Hâsılatın Tanınmasıyla İlgili Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları

Jones (2011b: 46) hâsılatın erken tanınmasının, belki en fazla kullanılan yaratıcı muhasebe uygulaması olduğunu ifade etmiştir. Mulford ve Comiskey (2002: 160) hâsılatın erken tanınmasını; yasal, geçerli, mevcut bir satıştan kaynaklanan hâsılatın genel kabul görmüş muhasebe ilkelerinde öngörülen dönemden önce hâsılat olarak muhasebeleştirilmesi şeklinde tanımlamışlardır. De La Torre (2009: 3), hâsılatın tanınması sırasında zamanlama ile risk transferinin göz önüne alınması gereken önemli unsurlar olduğunu belirtmiştir. Bu unsurların farklı şekillerde yorumlanarak ya da dikkate alınmasıyla hâsılatın tanınmasında, tanınma dönemlerinde oynaklıklar sağlanabilir.

Sipariş edilmiş ancak hasılatın tanınma zamanı (dönemi) itibariyle sevk edilmemiş mallar için hâsılatın tanınması, en fazla karşılaşılan hâsılatın erken tanınma uygulamalarından biri olarak düşünülebilir (Mulford ve Comiskey, 2002: 160). *Malın teslimatı müşteri ile yapılan sözleşmede belirtilen tarihten önce yapılması durumunda* da (Rice, 2011: 203) yaratıcı muhasebe uygulaması doğabilmektedir.

Konsinye satışlarda da hâsılatın erken tanınması söz konusu olup, bu tip satışlarda mallar konsinyi adı verilen aracıya gönderilmektedir (Schilit ve Perler, 2010: 63). Bu şekilde satışlarını çoğaltmak isteyen konsinyatör adı verilen satıcı, malları aracılara gönderdiği halde malların mülkiyetine sahiptir (Utku, 2014: 116). Bu nedenle satıcı; aracı nihai müşteri ile işlemi gerçekleştirene kadar, yani mallar nihai müşteriye satılana kadar herhangi bir hâsılat kaydı yapmamalıdır (Schilit ve Perler, 2010: 63).

Alınan maldan memnun kalınmaması durumunda alıcıya iade hakkı veren satışlarda da (Schilit ve Perler, 2010: 66) yaratıcı muhasebe uygulaması doğabilmektedir. Bu tür satışlarda işletmelerin ya iade hakkı düşene kadar hâsılatı finansal tablolara almayı ertelemesi ya da iade tutarları için bir tahminde bulunup, tahmin edilen iade tutarı kadar hâsılatı azaltması gerekmektedir (Schilit ve Perler, 2010: 66).

Bazı satışlarda müşterinin teslim edilen ürünü deneme, teslimattan sonra satıcıdan bazı ek hizmetleri (örneğin kurulum gibi) yerine getirmeyi talep etme ya da ürünü kabul etmeden önce bazı ek işleri tanımlama hakkı vardır (Mulford ve Comiskey, 2002: 179). Bu tip satışlarda müşterinin kabulü ile ilgili tüm şartlar gerçekleşinceye kadar ya da deneme süresi dolana kadar hâsılat tanımlanmamalıdır (Mulford ve Comiskey, 2002: 179).

Müşterileri ile çok yıllık sözleşme yapan bazı hizmet firmaları tüm hâsılatı sözleşmenin ilk yılında kaydetmektedirler (Madura, 2004: 22). Dolayısıyla hizmet karşılığında elde edilen hâsılat için de hâsılatın erken tanınması söz konusu olabilmektedir. Hizmete ilişkin bir hâsılatın tanınması taahhüt edilen hizmetin tamamlanmasına, gerçekleştirilmesine bağlıdır (Mulford ve Comiskey, 2002: 179). Bazı firmalar uzun dönemler boyunca gerçekleştirecek hizmetler için, üyelik aidatı gibi, önden peşinen ücret toplayabilirler (Mulford ve Comiskey, 2002: 180). Bu tür durumlarda hasılat, hizmet sağlandıkça tanınmalıdır (Mulford ve Comiskey, 2002: 180).

3.2. Giderlerin Aktifleştirilmesiyle İlgili Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları

Giderlerin aktifleştirilmesinde, hem giderlerin hem de varlıkların muhasebe hesaplarında borç bakiyesi vermesine izin veren muhasebenin temel ilkesinden yararlanılmaktadır (Jones, 2011b: 51). Bu durumda gerçekleştirilen giderlerin bilançoda varlık olarak mı yer alacağı yoksa gelir tablosunda gider olarak mı kaydedileceği sorusu gündeme gelmektedir (Amor ve Warner, 2003: 27). Temel olarak eğer gerçekleştirilen gider işletmeye cari dönemden sonraki dönemlerde de (ekonomik) fayda sağlayacaksa (örneğin yararlı ömrü 20 yıl olan bir makinenin satın alınması gibi) bilançoda varlık olarak kaydedilir (Schilit ve Perler, 2010: 111-112). Buna mukabil gerçekleştirilen gider cari dönemde (ekonomik) faydasını sağlayıp tüketiyorsa (örneğin ödenen ücretler, elektrik giderleri gibi) gelir tablosunda gider olarak kaydedilir (Schilit ve Perler, 2010: 111-112). Giderleri aktifleştirerek gerçekleştirilen yaratıcı muhasebe uygulamaları ile sadece kârların yüksek gösterilmesi sağlanmayıp, aynı zamanda varlıkları da yüksek göstererek bir kazan-kazan durumu yaratılır (Jones, 2011b: 51).

Araştırma-geliştirme giderleri, giderlerin aktifleştirilmesiyle ilgili yaratıcı muhasebe uygulamaları açısından yararlanılan bir gider türüdür. Fi-

nansman giderleri, özellikle kredi derecelendirmesi ve kredi verilmesi gibi amaçlarla işletmenin riski ile güvenilirliliği değerlendirmek isteyen analistler tarafından incelenen bir mali tablo rakamı olduğundan; finansman giderlerinin manipüle edilmesi için zaman zaman baskı oluşabilmektedir (Amor ve Warner, 2003: 59). Her ne kadar finansman giderleri ile ilgili yaratıcı muhasebe uygulamalarının sınırlı olduğu düşünülse de; finansman giderlerinin aktifleştirilmesine izin verilen durumlarda yaratıcı muhasebe uygulaması söz konusu olabilmektedir (Amor ve Warner, 2003: 59).

3.3. Muhasebe Tahminleri, Varsayımları, Değerleme İle İlgili Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları

Muhasebede zaman zaman birçok tahmin yapmak gerekebilir (Jones, 2011b: 49). Varlığın yararlı ömrü, kalıntı değeri gibi hususlar bakımından amortismanların hesaplanması da tahmine açıktır (Jones, 2011b: 54). Esas itibariyle amortisman ayırma işlemi, beklenilen yararlı ömürleri boyunca yatırım harcamalarının dağıtılmasını ifade eder (Amor ve Warner, 2003: 57). Genel olarak varlığın yararlı ömrünün değiştirilmesi, amortisman yönteminin değiştirilmesi ya da varlığın farklı değerlenmesi, cari amortisman giderini değiştirebilir (Jones, 2011b: 54). Ayrıca kalıntı değerin değiştirilmesi suretiyle de amortisman giderin de değişiklik yapılabilir.

İşletmelerde birçok satış işlemi ticari alacaklar doğuracak şekilde sonuçlanmakta olup, bu ticari alacakların bir kısmı ödenmemektedir (Jones, 2011b: 55). İşletmeler şüpheli hale gelen ticari alacakları için karşılık ayırmakta olup, bu karşılıkların değerinin belirlenmesi işletme yönetimlerinin yargılama gücüne bağlı olabilmektedir (Jones, 2011b: 55). Dolayısıyla işletmeler kısa dönemde az karşılık ayırarak ya da hiç karşılık ayırmayarak kârlarını olduğundan fazla gösterebileceği gibi, aşırı derecede karşılık ayırarak kârlarını olduğundan düşük gösterme imkânına sahip olabileceklerdir (Amor ve Warner, 2003: 31).

Stokların hem bilançoda yer alarak bilançoya etkisi olmasından, hem de satışların maliyeti üzerinden gelir tablosunu etkilemesinden dolayı stoklar, yaratıcı muhasebe açısından yararlanılan varlıkların başında yer alan diğer bir varlıktır (Jones, 2011b: 50). Stoklar satıldığında maliyetleri, satışların maliyeti olarak gelir tablosuna aktarılmakta olup bu yüzden stokların aşırı değerlenmesi, satışların maliyetinin az gösterilmesine yol açarak karı şişirebilecektir (Mulford ve Comiskey, 2002: 244-245). Kullanım dışı olan, modası geçmiş veya ağır hareket gören stoklar için stok değer düşüklülüğü karşılığı ayırma ve stok maliyetlerini hesaplama yöntemini değiştirme (örneğin FIFO yönteminin ya da ortalama maliyet yönteminin seçilmesi), stokların değerlemesini etkilemek için fırsatlar sunmaktadır (Jones, 2011b: 51). Stok değer düşüklüğü için karşılık ayırmayı bilinçli bir şekilde erteleme, gerçekleştirmeme; bir yaratıcı muhasebe uygulaması şeklidir (Mulford ve Comiskey, 2002: 247).

Maddi ve maddi olmayan duran varlıklar için sadece amortisman ayrılması bazı durumlarda yeterli olmayıp, bu varlıkların muhtemel bir değer düşüklüğü açısından gözden geçirilmesi, değerlendirilmesi gerekebilmektedir (Schilit ve Perler, 2010: 126). Değer düşüklüğü; varlığın gelecekteki ekonomik faydasını kalıcı bir şekilde azaltan bir olay, durum ya da olgu nedeniyle varlığın bilanço değerini azaltan muhtemel bir zarar olarak tanımlanabilir (Amor ve Warner, 2003: 66). Maddi ve maddi olmayan duran varlıkları ile kârlarını yüksek göstermek isteyen işletmeler; değer düşüklüğü testini yapmayı ihmal etmek isteyecekleri gibi, varlığın değer düşüklüğüne uğramış olduğunu kanıtlanmış olsa bile değer düşüklüğü ile ilgili herhangi bir düzeltmeyi yapmak istemeyebileceklerdir (Amor ve Warner, 2003: 66). Bazı durumlarda örneğin yeni iş başına gelmiş bir CEO (üst düzey yönetici), büyük temizlik muhasebesi çerçevesinde maddi ve maddi olmayan duran varlıklar değer düşüklüğüne uğramamış oluğu halde, büyük tutarlarda değer düşüklüğü zararı muhasebeleştirebilirler (Schilit ve Perler, 2010: 180-181). Bunun yapılma nedeni; gelecek dönemlere ait giderlerin cari döneme çekilmesi sonucunda, gelecek dönemlere ait giderlerin büyük kısmı cari dönemde giderleştirildiğinden, gelecek dönemlerde daha fazla kâr raporlamaktır (Schilit ve Perler, 2010: 181).

Maddi ve maddi olmayan duran varlıklar için yeniden değerleme de söz konusu olabilmektedir. Yeniden değerleme işleminin sübjektiflik taşıması, yaratıcı muhasebe için açık kapı bırakmaktadır (Jones, 2011b: 57).

Yeniden yapılandırma giderleri genel olarak, işletme faaliyetlerin birleştirilmesi veya yer değiştirmesi ile işletme faaliyetlerinin yahut verimli varlıkların satılması ya da sona erdirilmesi sonucu ortaya çıkan giderlerdir (Mulford ve Comiskey, 2002: 224). Yeniden yapılandırma giderleri için ihtiyaç duyulandan daha fazla karşılık ayrılması, bir yaratıcı muhasebe uygulamasıdır (Schilit ve Perler, 2010: 185). Bu şekilde işletme yönetimi cari dönemde ihtiyaç duyulandan fazla ayırdığı karşılıkları gelecek dönemlerde çözerek, iptal ederek kârını şişirecektir (Schilit ve Perler, 2010: 185).

3.4. Sınıflandırmayla İlgili Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları

Sınıflandırmayla ilgili yaratıcı muhasebe uygulamaları bilanço (finansal durum tablosu), gelir tablosu (kar veya zarar ve diğer kapsamlı gelir tablosu) ve nakit akış tablosu temelinde ele alınmıştır.

Uzun vadeli yükümlülükler (yabancı kaynaklar) altında gösterilen bir kalemin vadesi bir yılın altına inmesine rağmen kısa vadeli yükümlülükler (yabancı kaynaklar) arasında gösterilmemesi ya da vadesi bir yılın altına inip dönen varlıklarda gösterilmesi gereken duran varlıkların, dönen varlıklar arasında gösterilmemesi; bilançoda sınıflandırmayla ilgili yapılabilecek yaratıcı muhasebe uygulamaları arasındadır (Bayırlı, 2006: 197-198).

Gelir tablosunun sınıflandırılmasıyla ilgili yaratıcı muhasebe uygulamaları esas olarak; finansal tablo kullanıcısının işletmenin finansal performansı ile ilgili algısını değiştirmek amacıyla gelir tablosundaki ara toplamları farklı göstermek için gelir tablosunda yer alan kalemlerin kendi aralarında farklı şekilde sınıflandırılmasıyla gerçekleşmektedir (Mulford ve Comiskey, 2002: 295). Bu sınıflandırma; (esas) faaliyet kârını yüksek veya düşük göstermek için gelir tablosu kalemlerini ilgisi olmadığı halde (esas) faaliyet gelirleri/giderleri içerisinde sunma ya da ilgisi olduğu halde (esas) faaliyet gelirleri/giderleri içinde sunmama, brüt (satış) kârı(nı) yüksek göstermek için satışların maliyetinde yer alan giderlerin bir kısmını pazarlama, satış, dağıtım, genel yönetim giderleri gibi giderler içinde sınıflama ve sürdürülen faaliyetlerden elde edilen kârı yüksek göstermek için durdurulan faaliyetlerin elden çıkarılmasında kâr elde edilmişse bu karların durdurulan faaliyetler içinde değil, sürdürülen faaliyetler içinde sınıflandırılması şeklinde gerçekleşebilmektedir (Mulford ve Comiskey, 2002: 295).

Nakit akış tablosu en genel tanımıyla; bir işletmenin nakit dengesinin (bakiyesinin) dönem içerisinde nasıl değiştiğini gösteren bir tablodur (Schilit ve Perler, 2010: 193). İşletme faaliyetlerine (esas faaliyetlere) ilişkin nakit akışları analistlerin en fazla önem verdiği ve işletme yönetimlerinin de yüksek göstermek istediği bir nakit akışı türüdür (Jones, 2011b: 61). İşletme yönetimlerine göre yatırımcılar kâr kalitesine değer verdiklerinden, kâr kalitesini değerlendirirken işletme faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışları ile kârları karşılaştırmaktadırlar ve işletme faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışlarını işletme performansıyla ilgili en önemli ölçü olarak bile görmektedirler (Schilit ve Perler, 2010: 192). İşletme faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışları; şirket değerlemesi, yatırımcıların ilgisi, sürdürülebilir borç yönetimi ve kredi verenler açısından da bir gösterge olarak dikkate alınmaktadır (Mulford ve Comiskey, 2002: 352). Ayrıca işletme faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışlarının, yatırım ve finansman faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışlarına göre daha fazla sürdürülebilir, yinelenebilir olduğu düşünülmektedir (Mulford ve Comiskey, 2002: 352). Dolayısıyla nakit akış tablosunun sınıflandırılmasıyla ilgili yapılabilecek yaratıcı muhasebe uygulamaları çerçevesinde, bir neden uydurularak yatırım ve finansman faaliyetlerinden kaynaklanan nakit girişleri, işletme faaliyetlerinden (esas faaliyetlerden) kaynaklanan nakit girişleri olarak sınıflandırılırken; işletme faaliyetlerinden kaynaklanan nakit çıkışları da yatırım veya finansman faaliyetlerinden kaynaklanan nakit çıkışları olarak sınıflandırılabilir (Schilit ve Perler, 2010: 194). Örneğin işletme faaliyetlerinden kaynaklanan nakit girişlerini daha yüksek göstermek için duran varlık satışı ile ilgili nakit girişlerini, yatırım faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışı içerisinde gösterilmesi gerekirken; işletme faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışları altında sınıflandırılabilir (Jones, 2011b: 61).

Yine uygun olmayan şekilde aktifleştirilen faaliyet giderleri ile de; işletme faaliyetlerinden kaynaklanan nakit çıkışları, yatırım faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışları altında sınıflandırılabilir (Schilit ve Perler, 2010: 218-219).

3.5. Bilanço Dışı Finansmanla İlgili Yaratıcı Muhasebe Uygulamaları

Bilanço dışı finansmanın, yaratıcı muhasebe uygulamalarından en karmaşık ve en kompleks olanlardan biri olduğu söylenebilir (Jones, 2011b: 58). Adından anlaşılacağı gibi bilanço dışı finansman, işletmelerin borçlanmalarını bilançoda göstermeden borçlanmalarını sağlayacak (finansmanlarını sağlayacak) yöntemler bulmalarını ifade eder (Naser, 1990: 140). Bilanço dışı finansman ile amaçlanan, borçları bilanço dışına taşımak, yani bilançodan kaldırmak böylece de işletmenin gerçek borçlanma düzeyini gizlemektir (Amor ve Warner, 2003: 84). İşletmeleri bilanço dışı finansman yapmaya iten nedenler; işletmelerin bilançoda aşırı borç gözüktüğünden dolayı borç anlaşmalarını ihlal etme tehlikesi ile karşı karşıya olmaları veya bilançolarını daha sağlam gösterme isteği olabilir (Jones, 2011b: 58).

En kolay ve en yaygın kullanılan bilanço dışı finansman araçlarından biri kiralamadır (Amor ve Warner, 2003: 84). Bir kiralama işlemi, yasal olarak bir varlığa sahip olan kiraya veren ile bu varlığı kullanmak isteyen kiracı arasında gerçekleşmekte olup, kiraya veren kiracıdan belirli ödemeler almak karşılığında varlığı kiracıya ödünç vermektedir (Ketz, 2003: 73). Kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesinde kiralama işleminin, faaliyet kiralaması ya da finansal kiralama olması önem arz edip olup; kiracı açısından faaliyet kiralamasında nakit ödemesi veya cari borç karşılığında bir kira gideri kaydedilirken, finansal kiralamada bir yandan kiralanan varlık bilançoda varlık olarak gösterilirken, bir yandan da finansal kiralama yükümlülüğü (finansal kiralamaya ilişkin sözleşme tutarı) uzun süreli borç olarak bilançoda yer alır (Ketz, 2003: 83). Ayrıca finansal kiralamada aktifleştirilen kiralan varlık için amortisman gideri ve uzun süreli borç olarak bilançoda yer alan finansal kiralama yükümlülüğüne ilişkin finansman gideri kiralama dönemi boyunca kaydedilir (Ketz, 2003: 83). Sonuç olarak faaliyet kiralamasında bilançoda faaliyet kiralamasıyla ilgili ne bir varlık ne de bir borç gösterilirken; finansal kiralamada kiralanan varlık varlık olarak ve finansal kiralama yükümlülüğü de uzun süreli borç olarak bilançoda gösterilir (Ketz, 2003: 83). İşletme yönetimlerinin bir kısmı kiralama işlemlerini faaliyet kiralaması olarak göstermeyi tercih etmektedirler, çünkü faaliyet kiralamasında bilançoda varlık gösterilmediğinden daha yüksek bir aktif karlılık oranına sahip olunabilecektir ve faaliyet kiralamasının aksine finansal kiralamada finansal kiralama yükümlülüğüne ilişkin bir borç bilançoda yer alacağından, işletmenin finansal yapısına ilişkin bazı büyük

artışlar gösterilmek zorunda kalınabilecektir (Ketz, 2003: 88). Dolayısıyla yaratıcı muhasebe uygulamalarını gerçekleştirenler, yapılan kiralama işleminin faaliyet kiralaması olarak nitelendirilmesini sağlayacak şekilde kiralama sözleşmelerini (öz olarak değil şeklen) tasarlayamaya ya da böyle bir sözleşme talep etmeye karar verebilirler (Amor ve Warner, 2003: 85).

Bilanço dışı finansman konsolidasyon işlemleri ve özkaynak yöntemi işlemleri üzerinden de gerçekleşebilmektedir. Esas itibariyle özkaynak yönteminde yatırım hesabı, yatırımcının yatırım yapılan işletmenin kar veya zararındaki oransal payı kadar düzeltilir ve alınan temettüler kadar yatırım hesabı azaltılır (Ketz, 2003: 56-57). Bir işletme kârlarını daha yüksek göstermek için kâr elde eden işletmelerdeki yatırımlarını aslında özkaynak yöntemine göre muhasebeleştirmemesi gerektiği halde (örneğin bu işletmede önemli etkiye sahip değildir), özkaynak yöntemine göre muhasebeleştirmesi, bir yaratıcı muhasebe uygulamasıdır (Amor ve Warner, 2003: 96). Tersi bir durum olarak zarar eden bir işletmedeki yatırımını da aslında özkaynak yöntemine göre muhasebeleştirmesi gerektiği halde, kârlarını düşük göstermekten kaçınmak için özkaynak yöntemine göre muhasebeleştirmemesi de, bir yaratıcı muhasebe uygulamasıdır (Amor ve Warner, 2003: 96).

Yabancı kaynak/varlık toplamı oranı, yabancı kaynak/özkaynak oranı, uzun süreli yabancı kaynak/özkaynak oranı gibi mali yapı analizinde kullanılan oranların tespitinde özkaynak yöntemine ve konsolidasyon işlemine göre hazırlanmış finansal tablolarda farklılıklar ortaya çıkmakta olup; genellikle özkaynak yöntemine göre hazırlanmış finansal tablolarda bu oranlar, konsolidasyon tabi tutulmuş finansal tablolardaki göre daha düşük çıkmaktadır (Ketz, 2003: 60). Özkaynak yönteminde başlangıçta yatırımın elde etme maliyeti ile muhasebeleştirilmesi, daha sonrasında ise yatırımcı işletmenin yatırım yapılan işletmenin kâr veya zararında sahip olduğu pay kadar yatırımın defter değerinin artırılması ya da azaltılması söz konusu olduğundan; özkaynak yöntemine göre hazırlanmış (yatırımcı işletmenin) finansal tablo(sun)da, iştirakin boçları mali yapı analizinde kullanılan bu oranları tespit edecek tutarlara dahil edilmemektedir (Ketz, 2003: 60). Buna mukabil konsolidasyon işlemlerinde yatırımcı işletme (ana ortaklık) ile yatırım yapılan işlemenin (bağlı ortaklık) varlıkları, borçları, özkaynakları, gelirleri, giderleri birleştirildiğinden; konsolidasyona tabi tutulmuş (yatırımcı işletmenin) finansal tablo(sun)da, bağlı ortaklığın borçları mali yapı analizinde kullanılan bu oranları tespit edecek tutarlara dahil edilmektedir (Ketz, 2003: 63). Dolayısıyla özkaynak yöntemine göre hazırlanmış finansal tablolarda bu oranlar daha düşük çıkmakta olup, konsolide edilmiş finansal tablolarda bu oranlar daha yüksek olduğundan gizlenmiş finansal riski de ortaya çıkarmaktadırlar (Ketz, 2003: 63).

Eğer bir işletme, bir başka işletmeyi kontrol ettiği halde konsolidasyon işlemine göre değil de özkaynak yöntemine göre finansal tablolarını

hazırlıyorsa, bu durumda bu işletme borçlarını saklıyordur, yani bilanço dışı finansman işlemi gerçekleştiriyordur (Ketz, 2003: 70). Bu da, bir yaratıcı muhasebe uygulamasıdır. Örneğin Enron şirketi, temel rolleri ticari bankalardan topladıkları paralar ile Enron şirketinin operasyonlarını gizlice fonlamak olan birçok bağlı ortaklığı kontrol ettiği halde bu bağlı ortaklıkları konsolide etmeyerek, aslında Enron şirketinin grup bilançosunda kaydedilmesi gereken borçların konsolide bilançoda gösterilmemesini sağlamıştır (Jones, 2011b: 58-59). Bu çerçevede konsolidasyona tabi tutulması gereken bir ortaklığın konsolidasyona dahil edilmemesi veya konsolidasyona dahil edilmemesi gereken bir ortaklığın konsolidasyona tabi tutulması, bir yaratıcı muhasebe uygulamasıdır (Bayırlı, 2006: 205).

4. YARATICI MUHASEBE UYGULAMALARINI FARK ETME YÖNTEMLERİ

Hileli finansal raporlama, yaratıcı muhasebe kullanılarak yapılabileceğinden; finansal tablo hilelerini fark etmede kullanılan yöntemlerden yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etmede de yararlanılabilir. Bu nedenle bu bölümde önce çeşitli çalışmalarda ifade edilmiş yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etme yöntemlerine ve aynı zamanda yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etmede kullanılabilecek finansal tablo hilelerini fark etme yöntemlerine değinilmiş, daha sonrasında ise BDS 240 çerçevesinde bağımsız denetim açısından yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etmede kullanılabilecek denetim prosedürleri anlatılmıştır.

4.1. Literatürde İfade Edilmiş Yaratıcı Muhasebe Uygulamalarını Fark Etme Yöntemleri

Literatürde çeşitli çalışmalarda ifade edilmiş yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etme ile yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etmede kullanılabilecek finansal tablo hilelerini fark etme yöntemleri bulunmaktadır. Bunlardan Lendez ve Korevec (1999: 51); yönetimlere finansal tablo hilelerini fark etmede yardımcı olabilecek şu yöntemleri önermişlerdir:

- Hatalı kaydedilen işlemler, geç kaydedilen işlemler, kısmen kaydedilen işlemler, yetkisiz yapılan işlemler, birçok düzeltilen yevmiye kayıtları gibi anlaşılır olmayan işlemlere ilişkin muhasebe defterlerinin ve kayıtlarının dönemsel olarak incelenmesi,

- Yapılan hesap mutabakatlarında büyük tutarlı, açıklanamayan ve yanlış gözüken kalemler, kilit personel ile müşteriler veya satıcılar arasındaki olağandışı kişisel ilişkiler, belirli işlemlere ilişkin personelden inandırıcı olmayan açıklamalar gibi şüphe uyandırıcı aktivitelerin araştırılması,

- Giderlerde, satış maliyetlerinde, alacaklarda, stoklarda beklenmeyen artışlar ya da azalışlar gibi olağandışı gözüken finansal trendleri veya stok devir hızı, toplam satışlardaki satış iadeleri oranı gibi anahtar oran-

lardaki değişimleri araştırmak için analitik prosedürlerin dönemsel olarak uygulanması,

- Uygun olmadığını düşündükleri herhangi bir muhasebe politikasını fark edip etmediklerini çalışanlara sorarak hile değerlendirmesi yapma.

Zack (2013: 199-200); finansal tablo hilelerini fark etmenin ve araştırmanın aşağıdaki on adımı içerdiğini ifade emiştir:

- Öncelikle hileli finansal raporlama yapmak için bireyler üzerinde güçlü bir teşvikin olup olmadığını belirleyerek hile için davranışsal koşullarının var olup olamadığını anlama,
- Hile riski göstergelerinin (kırmızı bayrakların) var olup olmadığını belirleme,
- İşletmenin iç kontrol yapısında zayıflık olup olmadığını değerlendirme,
- Finansal tablo hilelerini belirlemeye yönelik olarak oran analizi, trend analizi gibi analitik prosedürlerin gerçekleştirilmesi,
- Hedeflenmiş yevmiye kayıtlarının analizine yönelme,
- Hileli finansal raporlamaya ilişkin açık işaretlerin olup olmadığını belirlemek için toplanan bilgiyi değerlendirme,
- Finansal tabloların genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine ya da muhasebe standartlarına uygun biçimde hazırlanmamanın sonucu olarak önemli derece gerçek ve doğru sunumdan uzaklaşıp uzaklaşmadığını değerlendirme,
- Kasıtlı olarak iç kontrollerin atlandığına ya da kasıtlı olarak finansal tabloların yanlış sunulduğuna dair ek kanıtlar bulmak için derinlemesine araştırma yapma,
- Kimin finansal tablo hilelerini gerçekleştirdiğini ve ne kadar süredir bu hilelerin devam ettiğini belirleme,
- Müşteriler veya satıcılar gibi dışarıdan bir tarafın istekli olarak finansal tablo hilelerinin gerçekleşmesinde katkılarının olup olmadığını ya da başka kimin sorumluluğunun olabileceğini değerlendirme.

Singleton ve Singleton'un (2010: 149) finansal tablo hilelerini fark etmek için tanımladıkları yöntemlerden bazıları şunlardır:

- Finansal tabloların yatay ve dikey analize tabi tutulması,
- Oran analizini ve özellikle birkaç yıllık süreyi kapsayan trend analizini yapma,
- Beneish'in kazanç manipülasyon oranlarından (alacakların ortalama tahsil süresi endeksi, brüt kar endeksi, varlık kalite endeksi, satış endeksi, toplam tahakkukların toplam varlıklara endeksi gibi) yararlanma,

- Yöneticilerin geçmişini araştırma,
- Bağımsız denetçilerin tüm müşterilerinde mesleki şüpheciliklerini sürdürmeleri.

Tabără ve Rusu (2010: 207) ile Popescu ve Nişulescu (2013: 8); yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etmek için aşağıdaki yöntemleri ifade etmişlerdir:

- Cari yılda kullanılan muhasebe politikalarının önceki yıllarda kullanılanlarla karşılaştırılması,
- Rakip işletmeler tarafından kullanılan muhasebe politikaları ve yöntemleri ile karşılaştırma,
- Denetçilerin raporlarında ifade edilen koşullarla tahminlerin mevcudiyetini analiz etme,
- Muhasebe kayıtlarını inceleme,
- Cari dönemin ve önceki dönemin olağandışı sonuçlarını analiz etme,
- Alacak, stok ve borç devir hızının gelişimini analiz etme,
- Grup işletmeleri ile yapılan grup içi işlemleri analiz etme,
- Karşılıklar hesabındaki hareketleri analiz etme.

Mulford ve Comiskey (2002); çalışmalarında çeşitli yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etmek için çeşitli yöntemler belirtmişlerdir. Bu yöntemler özet bir şekilde aşağıda ifade edilmiştir:

- Hâsılatın tanınmasıyla ilgili yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etmek için mali tablo dipnotlarında ifade edilmiş hâsılatın tanınmasıyla ilgili muhasebe politikası dikkatlice okunmalı ve bu okuma sırasında satış dönemi ya da hizmet işlemi boyunca hasılatın ne zaman tanındığı anlaşılmalıdır (Mulford ve Comiskey, 2002: 185). Hâsılatın tanınması sırasında ne kadar çok fazla tahmin kullanılmışsa, o kadar fazla hâsılatın tanınmasının yaratıcı muhasebe uygulamalarına açık olduğuna dikkat edilmelidir (Mulford ve Comiskey, 2002: 185). Ayrıca hâsılatın tanınmasıyla ilgili muhasebe politikasında bir değişiklik yapılıp yapılmadığına dikkat edilmelidir (Mulford ve Comiskey, 2002: 185).
- Hâsılatın tanınmasıyla ilgili yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etmek için satışlar ile alacaklar hesabı arasındaki ilişkiye dikkat edilmelidir çünkü alacaklar hesabındaki olağandışı artışlar, beraberinde alacakların tahsilâtının belirsizliğine bağlı olarak sorgulanabilir hasılat tanınmalarını gündeme getirebilecektir (Mulford ve Comiskey, 2002: 187).
- Hâsılatın tanınmasıyla ilgili yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etmek için sadece satışlar ile alacaklar arasındaki ilişkiye dikkat edil-

memeli aynı zamanda satışlar ile duran varlık kalemleri arasındaki ilişkiye de odaklanılmalıdır çünkü yönetimler alacaklar hesabındaki tutarların bir kısmını çeşitli yollarla duran varlık hesaplarına aktarabilmektedirler (Mulford ve Comiskey, 2002: 190). Bu yüzden alacaklar hesabının ve duran varlık kalemlerinin değişim oranları ile satışların değişim oranları arasındaki ilişkiye dikkat edilmeli, alacaklar hesabı, duran varlık kalemleri ile satışlar arasındaki ilişki sektör normları, rakip işletmenin oranları ile karşılaştırılmalıdır (Mulford ve Comiskey, 2002: 190).

• Hâsılatın tanınmasıyla ilgili yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etmek için işletmenin raporlanan hâsılat tutarını yaratmak için yeterli fiziki kapasiteye sahip olup olmadığına dikkat edilmelidir (Mulford ve Comiskey, 2002: 191).

• Giderlerin aktifleştirilmesiyle ilgili yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etmek için işletmenin giderleri aktifleştirmesiyle ilgili muhasebe politikalarını, rakip işletmelerinki ve sektördeki diğer işletmelerinki ile karşılaştırılmalıdır (Mulford ve Comiskey, 2002: 214).

• Giderlerin aktifleştirilmesiyle ilgili yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etmek için aktifleştirilen giderlerin neyi yansıttığı (örneğin aktifleştirilen giderlerin belirlenebilir bir piyasa değerinin olup olmadığı) dikkate alınmalıdır (Mulford ve Comiskey, 2002: 216).

• Giderlerin aktifleştirilmesiyle ilgili yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etmek için işletmenin geçmişte agresif bir giderleri aktifleştirme muhasebe politikasına sahip olduğuna dair kanıtların bulunup bulunmadığına bakılmalıdır çünkü geçmişte böyle bir politikası var ise, halen böyle bir politikaya sahip olduğunu varsaymak mantıksız değildir (Mulford ve Comiskey, 2002: 219).

• Giderlerin aktifleştirilmesiyle ilgili yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etmek için sadece giderleri aktifleştirme politikasına bakılmamalı aynı zamanda alacaklar, stoklar, gelecek aylara/yıllara ait giderler, duran varlık hesapları dikkatlice incelenmelidir çünkü giderler bu hesaplar aracılığıyla aktifleştirilmiş olabilir (Mulford ve Comiskey, 2002: 220).

• Uzatılmış amortisman dönemlerini fark etmek için işletmenin amortismana tabi tüm duran varlıkları için ortalama bir amortisman dönemi ya da yararlı ömür hesaplanabilir (Mulford ve Comiskey, 2002: 227).

• Uzatılmış amortisman dönemlerini fark etmek için işletmenin geçmiş yıllarda uzatılmış amortisman dönemlerine sahip olduğuna dair kanıtların bulunup bulunmadığına bakılmalıdır çünkü işletme muhasebe uygulamalarının tamamını değiştirmemiş olabilir ve bu da gelecekte yeni sorunlara açık kapı bırakabilir (Mulford ve Comiskey, 2002: 228).

• Stokların aşırı değerlenmesi, hâsılatta gözlenen artışa göre stoklarda açıklanamayan çok büyük boyutta artışa, stok gün sayısının yükselmesine, rakip işletmelerinkine ve sektördeki diğer işletmelerinkine göre daha yüksek düzeylere ulaşmasına, ayrıca brüt kâr marjında beklenmeye iyileşmelere neden olacaktır (Mulford ve Comiskey, 2002: 252). Dolayısıyla aşırı değerlenmiş stokları fark etmek için stokların aşırı değerlenmesinin neden olabileceği bu durumlar incelenmelidir.

Albrecht ve Albrecht (2012: 40.3); geçmişte birçok hilenin şans eseri ortaya çıkarıldığını ancak yaşanan son muhasebe skandalları ile hile literatürünün, hileleri fark etmek için kırmızı bayrak yaklaşımına odaklandığını belirtmişlerdir. Albrecht ve Albrecht'e (2012: 40.14) göre tümevarımsal bir yöntem olan kırmızı bayrak yaklaşımı, olağandışı finansal tablo ilişkileri, kontrollerin geçersiz kılınması gibi anormalliklerin ve belirtilerin gözlenmesiyle başlayıp daha sonrasında gözlemlenen bu belirtilerin, yani kırmızı bayrakların, gerçek bir hile durumunu mu yoksa başka bir durumu mu yansıttığını belirlemek için yönetimlerin, bağımsız denetçilerin, hile araştırmacılarının ek göstergeler, olaylar ve veriler araştırdığı bir yaklaşımdır. Singleton ve Singleton (2010: 95), kitabında kırmızı bayrak terimini hilenin parmak izleri ile eşanlamlı olarak kullanmış olup; kırmız bayrakların çok çeşitli mahiyete sahip olduğunu, muhasebesel anormallikleri, açıklanamayan işlem ve olayları, olağandışı işlem unsurları, kişilerin davranışsal değişiklikleri ya da hileyle ilişkili karakteristikleri gibi olguları içerdiğini belirtmişlerdir. Genel olarak kırmızı bayraklar hileli işlemlerin meydana gelmiş olabileceğini veya meydana gelebileceğini gösteren, ifade eden hile belirtileri, işaretleri olarak tanımlanabilir (Pehlivanlı, 2011: 36). Kırmızı bayraklar, daha çok hile riski faktörlerin informal olarak adlandırılmasıdır (Kenyon ve Tilton, 2006: 124). BDS 240 paragraf 12 ve A24'te (2018) hile riski faktörleri, hileye teşvikin ya da hile yönünde baskının olduğunu gösteren veya hile yapma fırsatı sağlayan olaylar ve durumlar olarak tanımlanmıştır. Örneğin bir çalışanın (ya da işletme yönetiminin) yüksek borca ve düşük bir kredi skoruna sahip olduğunu gösteren bir kredi raporu ile elde edilen bilgi, bir kırmız bayraktır (yani hile risk faktörüdür) çünkü çalışan (ya da işletme yönetimi) üzerinde bir baskıyı göstermektedir ancak bu; çalışanın (ya da işletme yönetiminin) hile yapacağı anlamına gelmemektedir fakat bu durum, hile ile ilişkili olma potansiyeline sahip olabilir (Singleton ve Singleton, 2010: 96).

Mohd-Sanusi ve Mat-Isa (2012: 12), bağımsız denetçilerin yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etmek için uygun ilkelere, tekniklere ve araçlara sahip olmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Mohd-Sanusi ve Mat-Isa'ya (2012: 12) göre mesleki şüphecilik ve mesleki özen ilkeleri, bağımsız denetçilerin muhafaza etmeleri gereken en önemli iki gelenektir. BDS 200 paragraf 13'te mesleki şüphecilik; sorgulayıcı bir anlayışla davranılarak, hata ya da hile kaynaklı yanlışlıkları gösteren durumlar karşısında dikkatli

olunmasını ve denetim kanıtlarının titizlikle değerlendirilmesini sağlayan bir tutum olarak tarif edilmiştir. Mesleki şüphecilik çerçevesinde bağımsız denetçi yönetimin her beyanını ilk bakışta hemen kabul etmemeli, yönetimin dürüst davranmama olasılığını hesaba katmalıdır (Mohd-Sanusi ve Mat-Isa, 2012: 12). Mesleki özen ilkesi bağımsız denetçiden, orta derecede ihtiyatlı ve yetenekli bir bağımsız denetçiden beklenen özeni ve beceriyi uygulamasını beklemekte olup; bağımsız denetçi bu becerileri makul bir özen ve ihtimam göstererek gerçekleştirmelidir (Mohd-Sanusi ve Mat-Isa, 2012: 12-13). Mohd-Sanusi ve Mat-Isa'ya (2012: 13), yaratıcı muhasebe ile ilgili oluşturulan kontrol listesini, bilgisayar destekli araçları ve kırmızı bayrakları bağımsız denetçilerin yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etmede kullanabilecekleri teknikler ve araçlar olarak nitelemişlerdir.

4.2. BDS 240 Çerçevesinde Yaratıcı Muhasebe Uygulamalarını Fark Etmede Kullanılabilecek Denetim Prosedürleri

BDS 240 (2018) çerçevesinde bağımsız denetim açısından yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etmede kullanılabilecek denetim prosedürlerini anlatmadan önce BDS 240 (2018) çerçevesinde bağımsız denetçinin hilenin (dolayısıyla yaratıcı muhasebe uygulamalarının) fark edilmesine ilişkin sorumluluğunun anlaşılması gerekmektedir. BDS 240 paragraf 4'e (2018) göre üst yönetimden sorumlu olanlar ve yönetim, hilenin fark edilmesinde asıl sorumluluğa sahiptirler. Bununla birlikte BDS 240 paragraf 5'e (2018) göre bağımsız denetçi bir bütün olarak mali tablolarda hile kaynaklı önemli yanlışlıkların (dolayısıyla yaratıcı muhasebe kullanarak gerçekleştirilebilecek hileli finansal raporlamanın) bulunmadığına dair makul güvence elde etmekle sorumludur. Makul güvence BDS 200 paragraf 13'te (2018) yüksek olan ancak kesin olmayan güvence düzeyi olarak tarif edilmiştir. Bağımsız denetçinin makul güvence elde etme sorumluluğuna rağmen, BDS 240 paragraf 5'e (2018) göre bağımsız denetimin yapısal sınırlamaları nedeniyle kaçınılmaz olarak bazı hile kaynaklı önemli yanlışlıkları fark edememe riski vardır. İç kontrolün doğasında bulunan kısıtlamalar, örnekleme yöntemlerinin kullanılması, zaman ve maliyet faktörleri, insan kaynağının kısıtlı olması gibi sınırlamalar, bağımsız denetçilerin denetim yaparken karşılaşacağı sınırlamalardan bazılarıdır (Mohd-Sanusi ve Mat-Isa, 2012: 12).

Bağımsız denetçi makul güvence elde etmeye çalışırken, BDS 240 paragraf 8'e (2018) göre *tüm denetim süresince mesleki şüpheciliğini devam ettirmekle sorumludur*. Bağımsız denetçi, tüm denetim süresince mesleki şüpheciliğini sürdürürken; BDS 240 paragraf 13'e (2018) göre üst yönetimden sorumlu olanlar ile yönetimin doğrululuğu ve dürüstlüğü hakkında sahip olduğu geçmiş deneyimine bakmaksızın, hile kaynaklı önemli yanlışlık olabileceği olasılığını düşünür. Bağımsız denetçi mesleki şüphecilik çerçevesinde BDS 240 paragraf A8'e (2018) göre elde ettiği bilgileri ve

denetim kanıtlarını, hile kaynaklı önemli bir yanlışlığı gösterip göstermediği bakımından sürekli sorgular. Bu bakımdan bağımsız denetçi BDS 240 paragraf 14'e (2018) göre, aksini düşünmesini gerektirecek bir neden olmadıkça, belgelerin ve kayıtların gerçek olduğunu kabul etmekle birlikte; denetim sırasında belgelerin ve kayıtların gerçek olmayacağına ya da tahrif edilmiş olabileceğine inanmasına neden olacak tespitlerde bulunması halinde, araştırmalarını derinleştirmek için BDS 240 paragraf A10'a (2018) göre *doğrudan üçüncü bir taraftan teyit alınması, belgenin gerçek olup olmadığını değerlendirmek için bir uzman çalışmasından faydalanma gibi denetim prosedürlerini* uygulayabilir. Mesleki şüphecilik çerçevesinde ayrıca bağımsız denetçi BDS 240 paragraf 15'e (2018) göre üst yönetimden sorumlu olanları ve yönetimi sorgularken elde ettiği yanıtlarda bir tutarsızlık olması durumunda, bu tutarsızlıkları araştırır.

BDS 240 (2018) çerçevesinde bağımsız denetçinin hileyi (dolayısıyla yaratıcı muhasebe uygulamalarını) fark etmesi için ilk yapacağı iş, *hile kaynaklı önemli yanlışlık risklerini belirlemek ve değerlendirmek* olacaktır. Önemli yanlışlık riski BDS 200 paragraf 13'te (2018) mali tabloların, denetimden önce önemli bir yanlışlık içermesi riski şeklinden tanımlanmış olup, bu riskin, yapısal riskten ve kontrol riskinden oluştuğu belirtilmiştir. BDS 200 paragraf 13'te (2018) yapısal risk; işletmenin (iç kontrol yapısı ve) ilgili kontrol mekanizmaları göz önünde bulundurulmadan işlem sınıfları, hesap bakiyesi ve açıklamalarla ilgili yönetim beyanlarının önemli bir yanlışlık içermesi riski şeklinde ifade edilmiştir. BDS 200 paragraf 13'te (2018) kontrol riski ise; işlem sınıfları, hesap bakiyesi ve açıklamalarla ilgili yönetim beyanlarında ortaya çıkabilecek önemli bir yanlışlığın işletmenin iç kontrol yapısı (ve ilgili kontrol mekanizmaları) tarafından zamanında önlenememe veya düzeltilememe riski şeklinde tanımlanmıştır.

BDS 240 paragraf 17'ye (2018) göre bağımsız denetçi hile kaynaklı önemli yanlışlık risklerini belirlemede yararlanacağı bilgileri elde etmek için aşağıdaki risk değerlendirme prosedürlerinden faydalanır:

- *Yönetimin sorgulanması:* BDS 240 paragraf 18'e (2018) göre bağımsız denetçi; yönetimin hile kaynaklı önemli yanlışlık risklerine ilişkin yaptığı değerlendirmeler, değerlendirmelerin niteliği, kapsamı ve sıklığı hakkında yönetimi sorgular. BDS 240 paragraf A13 (2018) çerçevesinde bu sorgulama bağımsız denetçinin, işletmenin (iç kontrolünü ve) kontrol çevresini tanımasıyla ilgilidir.

- *Yönetimin sorgulanması:* BDS 240 paragraf 18'e (2018) göre bağımsız denetçi; yönetimin hile risklerinin belirlenmesinde ve bu risklere karşılık verilmesinde izlediği süreç hakkında yönetimi sorgular. Ayrıca BDS 240 paragraf 18'e (2018) göre bu süreçlerle ilgili olarak yönetimin, üst yönetimden sorumlu olanlarla kurduğu iletişim hakkında da bağımsız denetçi, yönetimi sorgular.

• *Yönetimin sorgulanması:* BDS 240 paragraf 18'e (2018) göre bağımsız denetçi, yönetimin işletme uygulamaları ve etik davranış konuları ile ilgili çalışanlarla kurduğu iletişim hakkında da yönetimi sorgular.

• *Yönetimin ve işletmedeki diğer kişilerin sorgulanması:* BDS 240 paragraf 19'a (2018) göre meydana gelmiş, kuşkulanılan veya iddia edilen bir hile hakkında bilgilerinin olup olmadığını tespit etmek için bağımsız denetçi, yönetimi ve işletmedeki diğer kişileri (örneğin BDS 240 paragraf A17 (2018) çerçevesinde işletmede istihdam edilen hukuk müşaviri, baş etik sorumlusu veya finansal raporlama sürecinden doğrudan yer almamış kişiler gibi) sorgular.

• *İç denetim fonksiyonunda yer alan kişilerin sorgulanması:* BDS 240 paragraf 20'ye (2018) göre meydana gelmiş, kuşkulanılan veya iddia edilen bir hile hakkında bilgilerinin olup olmadığını tespit etmek ve hile riskleri hakkında fikirlerini almak için bağımsız denetçi, iç denetim fonksiyonunda yer alan kişileri sorgular.

• *Üst yönetimden sorumlu olanların yaptıkları gözetimin anlaşılması ve üst yönetimden sorumlu olanların sorgulanması:* BDS 240 paragraf 21'e (2018) göre bağımsız denetçi; yönetim tarafından hile risklerinin belirlenmesinde ve bu risklere karşılık verilmesinde izlenilen süreç ile yönetim tarafından meydana getirilen iç kontroller üzerinde üst yönetimden sorumlu olanların yaptıkları gözetimi anlamaya çalışırlar. Ayrıca BDS 240 paragraf 22'ye (2018) göre meydana gelmiş, kuşkulanılan veya iddia edilen bir hile hakkında bilgilerinin olup olmadığını tespit etmek için bağımsız denetçi, üst yönetimden sorumlu olanları sorgular.

• *Analitik prosedürlerin uygulanması:* BDS 240 paragraf 23'e (2018) göre bağımsız denetçi analitik prosedürleri uygulayarak tespit ettiği olağandışı ve beklenmeyen ilişkileri değerlendirir.

• *Diğer bilgilerin dikkate alınması:* BDS 240 paragraf A23'e (2018) göre denetim ekibi üyeleri arasından yapılan müzakerelerden elde edilen, denetçi tarafından müşterinin kabulü sürecinde elde edilen, işletmede yapılan diğer denetimlerden elde edilen bilgiler gibi diğer bilgilerin dikkate alınması hile kaynaklı önemli yanlışlık risklerinin belirlenmesinde yararlı olabilir.

• *Hile riski faktörlerinin değerlendirilmesi:* BDS 240 paragraf 25'e (2018) göre yukarıda belirtilen prosedürlerden elde ettiği bilgiler çerçevesinde bağımsız denetçi, bir veya daha fazla hile riski faktörünün (kırmızı bayrağın) var olup olmadığını değerlendirir. BDS 240 paragraf A25'e (2018) göre bağımsız denetçi; hile riski faktörünün var olup olmadığını değerlendirirken ve var olan hile riski faktörlerinin hile kaynaklı önemli yanlışlık risklerinin değerlendirilmesinde dikkate alınıp alınmayacağını belirlerken mesleki muhakemesini kullanır.

Denetçi yukarıda ifade edilen prosedürler aracılığıyla elde ettiği bilgiler çerçevesinde BDS 240 paragraf 26'ya (2018) göre finansal tablolar düzeyinde ve işlem sınıfları, hesap bakiyeleri ve açıklamalara ilişkin yönetim beyanı düzeyinde hile kaynaklı önemli yanlışlık risklerini belirler ve değerlendirir. Bağımsız denetçi hile kaynaklı önemli yanlışlık risklerini belirledikten ve değerlendirdikten sonra BDS 240 (2018) çerçevesinde hileyi fark etmesi için yapacağı ikinci iş, değerlendirilmiş bu *hile kaynaklı önemli yanlışlık risklerine karşı yapılacak genel işler ile denetim prosedürlerini tasarlamak ve uygulamak* olacaktır. Bu çerçevede değerlendirilmiş hile kaynaklı önemli yanlışlık risklerine karşı yapılacak genel işler ve uygulanacak denetim prosedürleri aşağıda özetlenmiştir:

• *Personeli görevlendirme ve gözetme:* BDS 240 paragraf 30'a (2018) göre bağımsız denetçi bilgiyi, beceriyi, kabiliyeti göz önüne alarak personeli görevlendirir, yönlendirir ve gözetir.

• *İşletmenin seçtiği ve uyguladığı muhasebe politikalarını değerlendirme:* BDS 240 paragraf 30'a (2018) göre bağımsız denetçi öncelikle subjektif ölçümleri ve karmaşık işlemleri dikkate alarak işletmenin seçtiği ve uyguladığı muhasebe politikalarının, yönetimin kâr yönetimi amacıyla gerçekleşen hileli finansal raporlamaya işaret edip etmediğini değerlendirir.

• *Öngörülemezlik unsurunu dahil etme:* BDS 240 paragraf 30'a (2018) göre bağımsız denetçi nitelik, zamanlama ve kapsam bakımından denetim prosedürlerinin seçimine öngörülemezlik unsurunu dahil eder. BDS 240 paragraf A37'ye (2018) göre bu çerçevede örneğin önemlilik ya da risk düzeyinden dolayı test edilmeyecek yönetim beyanları ile hesap bakiyeleri için maddi doğrulama prosedürleri uygulama, denetim prosedürlerinin zamanlamasını beklenenden farklı bir zamana taşıma, daha farklı örnekleme yöntemleri kullanma, denetim prosedürlerini haber vermeden uygulama yoluyla öngörülemezlik sağlanabilir.

• *Varlıkları fiziksel olarak inceleme ve bilgisayar destekli denetim teknikleri uygulama:* BDS 240 paragraf A38'e (2018) göre bağımsız denetçi belirli varlıkların fiziksel olarak incelenmesini, önemli hesaplarla ya da elektronik işlem dosyalarıyla ilgili daha fazla kanıt toplamak için bilgisayar destekli denetim tekniklerini uygulamayı tercih edebilir.

• *Hâsılatın muhasebeleştirilmesiyle ilgili dış teyit yöntemleri tasarlama:* BDS 240 paragraf A38'e (2018) göre yönetimin kâr beklentilerini karşılamak baskısıyla hâsılatın muhasebeleştirilmesini engelleyen koşullar içeren satış sözleşmeleri yapmak veya satışları teslimattan önce fatura etmek suretiyle hâsılatı olduğundan fazla göstermesi riski var ise; bağımsız denetçi satış sözleşmelerinin tarih, iade etme hakkı ve teslimat şartlarıyla ilgili ayrıntılarını, mevcut tutarları doğrulamak için dış teyit yöntemleri

tasarlayabilir ve bu yöntemleri desteklemek için finansal işlerden sorumlu olmayan personeli sorgulayabilir.

• *Satış personelini, pazarlama personelini ve hukuk müşavirini sorgulama:* BDS 240 Ek 2'ye (2018) göre bağımsız denetçi, dönem sonuna doğru yapılan satışlar veya sevkiyat hakkında ve bu işlemlerle ilgili herhangi bir olağandışı durum hakkında bilgilerinin olup olmadığını öğrenmek için satış personelini, pazarlama personelini veya hukuk müşavirini sorgulayabilir.

• *Dönem sonunda bir veya daha fazla yerde fiziki olarak bulunma:* BDS 240 Ek 2'ye (2018) göre bağımsız denetçi, sevkiyatı yapılan veya sevkiyata hazırlanan ürünleri gözlemek için dönem sonunda bir veya daha fazla yerde fiziki olarak bulunabilir.

• *Hâsılatla ilgili analitik prosedürleri uygulama:* BDS 240 Ek 2'ye (2018) göre bağımsız denetçi, ay bazında, ürün bazında veya iş kolu bazında cari döneme ait hâsılatın önceki dönem verileri ile karşılaştırarak hâsılatla ilgili analitik prosedürleri uygulayabilir.

• *Stok kayıtlarını inceleme:* BDS 240 paragraf A39'a (2018) göre stoklarla ilgili hile kaynaklı önemli yanlışlık riskinin belirlenmesi durumunda bağımsız denetçi, önceden haber vermeksizin belirli yerlerdeki stok sayımlarını gözlemleyerek ya da aynı tarihte tüm yerlerde stok sayımı yaparak stok kayıtlarını inceleyebilir.

• *Stokları raporlama dönemi sonunda veya buna yakın tarihte sayma:* BDS 40 Ek 2'ye (2018) göre bağımsız denetçi, stok sayım tarihi ile raporlama dönemi sonu arasındaki sürede stok tutarlarının manipüle edilme riskini düşürmek için stokları, raporlama dönemi sonunda veya buna yakın bir tarihte stokları sayabilir.

• *Cari dönem stok miktarlarını önceki dönem stok miktarları ile karşılaştırma:* BDS 240 Ek 2'ye (2018) göre bağımsız denetçi, cari dönem stok miktarlarını stok türleri, kategorileri, yer veya diğer ölçütler bakımından önceki dönem stok miktarları ile karşılaştırabilir.

• *Yönetimin geçmiş dönemlerde yaptığı benzer tahminleri gözden geçirme:* BDS 240 paragraf A40'a (2018) göre bağımsız denetçi, yönetim tahminlerinin, varsayımlarının makul olup olmadığını değerlendirirken risk değerlendirme prosedürlerinden elde ettiği bilgilerden yardım alabilir ve ayrıca yönetimin geçmiş dönemlerde yaptığı benzer tahminleri, varsayımları geriye dönük biçimde gözden geçirebilir.

• *Bağımsız bir tahmin yapmak için uzmandan yararlanma:* BDS 240 Ek 2'ye (2018) göre bağımsız denetçi, yönetimin tahmini ile karşılaştırmak üzere bağımsız bir tahmin oluşturmak için bir uzmandan yararlanabilir.

• *Yönetimin yaptığı tahminle ilgili yönetim ve muhasebe departmanı dışındaki kişileri sorgulama:* BDS 240 Ek 2'ye (2018) göre bağımsız denetçi, yönetimin yaptığı tahminle ile ilgili niyetini doğrulamak için yönetim ve muhasebe departmanı dışındaki kişileri sorgulayabilir.

• *Denetim prosedürlerinin kapsamını artırma:* BDS 240 paragraf A38'e (2018) göre bağımsız denetçi, hile kaynaklı önemli yanlışlık risklerinin değerlendirilmesine göre denetim prosedürlerini kapsamını, örnek büyüklüğünü artırarak veya analitik prosedürleri daha detaylı düzeyde uygulayarak artırabilir.

• *Yevmiye kayıtlarının ve diğer düzeltmelerin uygunluğunu test etme:* BDS 240 paragraf 33'e (2018) göre bağımsız denetçi yevmiye kayıtlarının ve diğer düzeltmelerin (örneğin BDS 240 paragraf A42'ye (2018) göre yeniden sınıflandırmalar, konsolidasyon düzeltmeleri gibi) uygunluğunu test etmek için; yevmiye kayıtlarındaki ve diğer düzeltmelerdeki uygunsuz olağandışı olan işlemlerle ilgili finansal raporlama sürecinde yer alan kişileri sorgular, raporlama dönemi sonunda gerçekleştirilen yevmiye kayıtlarını ve diğer düzeltmeleri seçer, bununla birlikte dönem boyunca gerçekleştirilen yevmiye kayıtları ile diğer düzeltmeleri test etmenin gerekip gerekmediğini dikkate alır.

• *Olağandışı görünen işlemlerdeki iş mantığını değerlendirme:* BDS 240 paragraf 33'e (2018) göre bağımsız denetçi olağandışı görünen işlemlerdeki iş mantığının, hileli finansal raporlama yapma amacını gösterip göstermediğini değerlendirir. Bu çerçevede BDS 240 paragraf A49'a (2018) göre olağandışı görünen bu işlemlerin aşırı boyutta karışık gözükmesi, bu tarz işlemlerin niteliği ile muhasebeleştirilmesiyle ilgili olarak yönetimin üst yönetimden sorumlu olanlarla görüşmemiş olması ve yetersiz belgelendirme yapması, üst yönetimden sorumlu olanların konsolide edilmemiş ilişkili taraflarla ilgili işlemleri uygun şekilde incelememesi veya onaylamaması, bu tarz işlemlerin temelinde yatan ekonomik gerekçelerin ikinci plana itilmesi gibi göstergeler; bu tarz işlemlerin hileli finansal raporlama gerçekleştirmek amacıyla yapılmış olabileceğini gösterir.

Şekil 2'de BDS 240 (2018) çerçevesinde bağımsız denetçinin yaratıcı muhasebe uygulamaları kullanılarak gerçekleştirilebilecek hileli finansal raporlamayı fark etmede yapacağı genel işlerin, risk değerlendirme prosedürlerinin ve denetim prosedürlerinin özeti sunulmuştur.

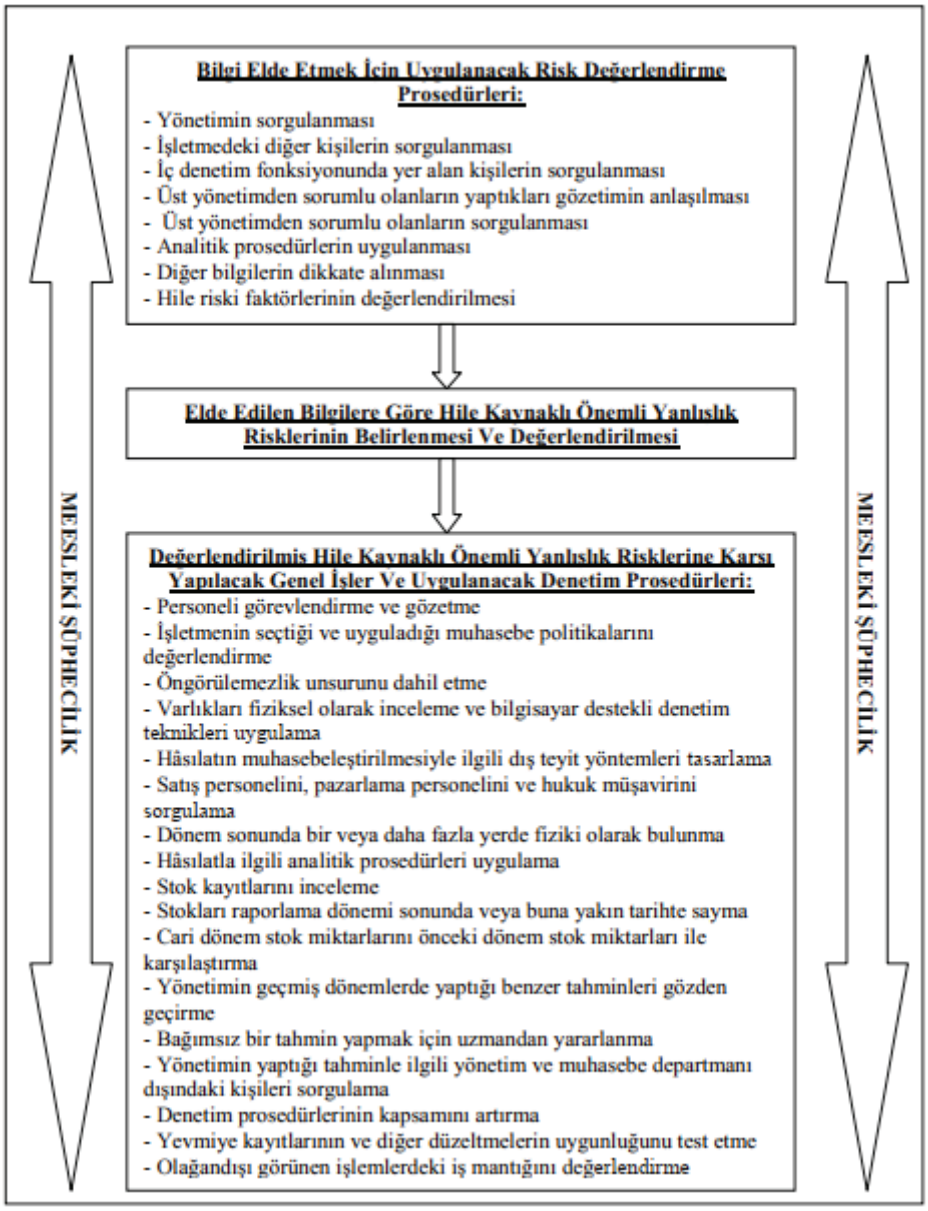

Şekil 2: *BDS 240 Çerçevesinde Yaratıcı Muhasebe Uygulamalarını Fark Etmede Yapılacak Genel İşler, Risk Değerlendirme Prosedürleri ile Denetim Prosedürleri*

Kaynak: *BDS 240 (2018)*

5. SONUÇ

Yaratıcı muhasebe kavramını açıklamak için birçok tanımlama yapılmıştır. Bağımsız denetim açısından yaratıcı muhasebe genel olarak finansal tabloları gerçek ve doğru sunumdan uzaklaştırılan bir hileli finansal raporlama türü şeklinde ifade edilebilir.

Muhasebe bilgi üretme fonksiyonuna sahiptir. Bu bilgi üretme fonksiyonunu yerine getirilirken muhasebenin içerisinde yer alan esneklikler-den, boşluklardan faydalanılarak ya da zaman zaman muhasebe ilkelerine aykırı davranılarak farklı şekillerde yaratıcı muhasebe uygulamaları gerçekleşebilmektedir. Bu uygulamaları hâsılatın tanınmasıyla ilgili yaratıcı muhasebe uygulamaları, giderlerin aktifleştirilmesiyle ilgili yaratıcı muhasebe uygulamaları, muhasebe tahminleri, varsayımları, değerleme ile ilgili yaratıcı muhasebe uygulamaları, sınıflandırmayla ilgili yaratıcı muhasebe uygulamaları ve 'bilanço dışı finansmanla ilgili yaratıcı muhasebe uygulamaları şeklinde sınıflandırılmak mümkündür.

Yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etmek için literatürde pek çok yöntem belirtilmiştir. Bu yöntemler incelendiğinde genellikle analitik prosedürlerin uygulanmasının, işletmenin muhasebe politikalarının incelenmesinin, cari dönemin önceki dönemlerle karşılaştırılmasının, işletmenin muhasebe politikalarının rakip ve sektördeki diğer işletmelerin politikalarıyla karşılaştırılmasının, kırmızı bayrak yaklaşımına yönelmenin öne çıktığı görülmektedir. Benzer şekilde BDS 240 (2018) çerçevesinde yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etmede kullanılabilecek denetim prosedürleri belirtilmiştir. BDS 240 (2018) çerçevesinde yaratıcı muhasebe uygulamalarını fark etmeye çalışırken bağımsız denetçinin mesleki şüpheciliğini sürdürmesi önem arz eden bir husustur. Bağımsız denetçi yönetimi, üst yönetimi, iç denetim fonksiyonunda yer alan kişileri, işletmedeki diğer kişileri sorgulayarak, analitik prosedürleri uygulayarak hile kaynaklı önemli yanlışlık risklerini belirlemeye çalıştıktan sonra ilgili denetim prosedürlerini uygulamaya çalışır.

KAYNAKÇA

Albrecht, W. S. ve Albrecht, C. C. (2012). Detecting fraud. L. Graham ve D. R. Carmichael (Ed.), *Accountants' handbook volume two: Special industries and special topics* içinde (12. Edition, 40.1-40.16. ss.). Hoboken: John Wiley & Sons, Inc.

Amor, K. ve Warner, A. (2003). *Uncovering creative accounting.* Great Britain: Financial Times Prentice Hall.

Archer, S. (1996). The ethics of creative accounting. *Science and Engineering Ethics, 2*(1), 55-70.

Balaciu, D., Bogdan, V. ve Vladu, A. B. (2009). A brief review of creative accounting literature and its consequences in practice. *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica, 11*(1), 170-182.

Bayırlı, R. (2006). Yaratıcı muhasebe, etik, firma değeri ve örnek bir uygulama. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

BDS 200. (2018). *Bağımsız Denetçinin Genel Amaçları ve Bağımsız Denetimin Bağımsız Denetim Standartlarına Uygun Olarak Yürütülmesi*. Ankara: Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu.

BDS 240. (2018). *Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Bağımsız Denetçinin Hileye İlişkin Sorumlulukları*. Ankara: Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu.

BOBİ FRS. (2017). *Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı.* Ankara: Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu.

Çıtak, N. (2009). Yaratıcı muhasebe hileli finansal raporlama mıdır? *Mali Çözüm Dergisi*(91), 81-109.

De La Torre, I. (2009). *Creative accounting exposed.* UK: Palgrave Macmillan.

Griffiths, I. (1986). *Creative accounting how to make your profits what you want them to be.* Great Britain: Unwin Paperbacks.

Jones, M. (2011a). Introduction – setting the scene. M. J. Jones (Ed.), *Creative accounting, fraud and ınternational accounting scandals* içinde (3-19. ss.). England: John Wiley & Sons Ltd.

Jones, M. (2011b). Methods of creative accounting and fraud. M. J. Jones (Ed.), *Creative accounting, fraud and ınternational accounting scandals* içinde (43-68. ss.). England: John Wiley & Sons Ltd.

Kenyon, W. ve Tilton, P. D. (2006). Potential red flags and fraud detection techniques. T. W. Golden, S. L. Skalak ve M. M. Clayton (Ed.), *A guide to forensic accounting investigation* içinde (119-160. ss.). Hoboken: John Wiley & Sons, Inc.

Ketz, J. E. (2003). *Hidden financial risk understanding off–balance sheet accounting.* Hoboken: John Wiley & Sons, Inc.

Lendez, A. M. ve Korevec, J. J. (1999). How to prevent and detect financial statement fraud. *Journal of Corporate Accounting & Finance, 11*(1), 47-54.

Madura, J. (2004). *What every investor needs to know about accounting fraud.* New York: McGraw-Hill.

Mohd-Sanusi, Z. ve Mat-Isa, Y. (2012). Creative accounting: Auditors' roles in the detection of financial fraud. J. Oringel (Ed.), *Effective auditing for corporates: Key developments in practice and procedures* içinde (3-16. ss.). London: Bloomsbury Information Ltd.

Moldovan, R. L., Achim, S. A. ve Bota-Avram, C. (2010). Fighting the enemy of fair view principle – getting to know creative accounting. *Analele Ştiinţifice ale Universităţii "Alexandru Ioan Cuza" Iaşi Ştiinţe Economice*(Număr special), 51-61.

Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (Sıra No: 1). (2017, 17 Aralık). Erişim adresi https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiFpYXtk5HYAh-WOZlAKHQ68DloQFggnMAA&url=http%3A%2F%2Faves.ktu.edu.tr%2FImageOf-Byte.aspx%3FResim%3D8%26SSNO%3D1%26USER%3D4087&usg=AOvVaw1CAGt-5--fdtPWYvQTz-pB

Mulford, C. W. ve Comiskey, E. E. (2002). *The financial numbers game detecting creative accounting practices.* New York: John Wiley & Sons, Inc.

Naser, K. H. M. (1990). Creative accounting: An examination of its nature and use. (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Wales College of Cardiff Accounting and Finance Section Cardiff Business School, Cardiff.

Pehlivanlı, D. (2011). *Hile denetimi metodoloji ve raporlama.* İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Popescu, L. –M. ve Nişulescu, I. A. (2013). Detecting creative accounting practices and their impact on the quality of information presented in financial statements. *Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology, 3*(6), 1-13.

Popescu, L. –M. ve Nişulescu, I. (2014). Creative accounting versus fraud. *SEA - Practical Application of Science, 2*(5), 59-64.

Rice, A. (2011). *Accounts demystified: The astonishingly simple guide to accounting* (6. Edition). Great Britain: Prentice Hall Business.

Schilit, H. M. ve Perler, J. (2010). *Financial shenanigans how to detect accounting gimmicks & fraud in financial reports* (3. Edition). New York: McGraw-Hill.

Singleton, T. W. ve Singleton, A. J. (2010). *Fraud auditing and forensic accounting* (4. Edition). Hoboken: John Wiley & Sons, Inc.

Srivastava, S. ve Tandon, A. (2014). Creative accounting and fraud: An overview. *Shrinkhala, 2*(3), 24-28.

Susmuş, T. ve Demirhan, D. (2013). Creative accounting: A brief history and conceptual framework. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*(38), 1-20.

Tabără, N. ve Rusu, A. I. (2010). *Creative accounting and the relativity of the informations provided by the annual financial statements*. Paper presented at Globalization and Higher Education in Economics and Business Administration (GEBA 2010), Iaşi, 21-23 October 2010.

TFRS 15. (2018). Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat. Ankara: Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu.

Utku, B. D. (2014). *Genel muhasebe "Dönem içi ve dönem sonu işlemleri"*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Zack, G. M. (2013). *Financial statement fraud strategies for detection and investigation*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc.

Bölüm 21

KAMU KURUMLARINDA LİDERLİK TARZI ÖRGÜTSEL SESSİZLİK İLİŞKİSİNDE ÖRGÜTSEL POLİTİKANIN DÜZENLEYİCİ ROLÜ[1]

***Salim KURNAZ*[2]**

1 Bu çalışma Prof. Dr. Selma KARATEPE danışmanlığında hazırlanan ve 20 Haziran 2019 tarihinde kabul edilen "Liderlik Tarzı Örgütsel Sessizlik İlişkisinde Örgütsel Politikanın Düzenleyici Rolü: Kamu Kurumlarında Bir Araştırma" isimli Yönetim Bilimleri Doktora Tezinden üretilmiştir.

2 Dr.Öğr.Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksek Okulu, Uçak Gövde-Motor Bakım Bölümü, salimkurnaz@sdu.edu.tr, ORCİD: https://orcid.org/0000-0002-8060-5151,

1. Giriş

Birlikte yaşama iradesi gösteren bireyler için liderlik tarihin ilk çağlarından beri önemli bir kavram olmuştur. İnsanlık tarihi boyunca birçok lider; kişisel özellikleri, bilgi, beceri seviyeleri veya toplumun onlara yükledikleri değerler ile ön plana çıkmıştır. İlk çağlardaki lider ihtiyaçları daha kısıtlı iken günümüzün artan rekabet ortamında liderlerin sahip olması gereken bilgi, beceri ve yetenek düzeyleri artmıştır. Liderin sahip olduğu kişisel özellikler, sergiledikleri davranış biçimleri veya toplumların lidere yükledikleri değer ve anlamlara yönelik bir çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar ile liderlik için gerekli özellikler ve davranış biçimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda Liderlik kavramının önemli bir özelliğinin de çalışan hareketlerini etkileme kapasitesi olduğu ortaya çıkmıştır.

Kamu çalışanlarının hareket tarzlarını etkileyen diğer önemli faktörler kurum yöneticileri ve içinde bulundukları toplumdan algıladıkları örgütsel politikadır. Çalışanlar yöneticilerinin sert katı ve hiçbir yenilikçi fikir ve düşünceye önem vermeyen bir yönetim tarzı algıladıklarında örgütsel sessizliğe kapılma ve fikirlerini açıklamaktan kaçınma yolunu seçeceklerdir. Aynı şekilde çalışanlarının görüş ve düşüncelerine önem verdiğini hissettiren bir yönetici çalışanların fikir ve düşüncelerini açıklamaya sevk ederek kurum içinde oluşabilecek örgütsel sessizliği azaltacaktır. Bu kapsamda kamu çalışanlarının sergiledikleri örgütsel sessizlik davranışının yöneticilerin liderlik tarzlarından etkilendiği kabul edilmektedir. Aynı şekilde çalışanlar içinde bulundukları toplumdan algıladıkları örgütsel politikadan da etkilenmektedir. Çalışanların politik davranışları diğer çalışanların üzerinde baskı yaratacağı değerlendirilmektedir. Son olarak kuruma hakim örgütsel politikanın çalışanların liderlerinden algıladıkları liderlik tarzı ile sergiledikleri örgütsel sessizlik arasındaki bu ilişkide düzenleyici etkiye sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Bu bilgiler ışığında araştırmanın temel amacı; liderlik tarzı örgütsel sessizlik ilişkisinde örgütsel politikanın rolünü araştırmaktır. Yöneticilerin ortaya koydukları liderlik tarzı ve buna bağlı olarak, kamu çalışanlarının sessizlik davranışı sergileyip sergilemedikleri ve bu iki değişken arasındaki ilişkide kamu çalışanlarının örgütsel politika algılamalarının düzenleyici (moderatör) bir role sahip olup olmadığının ortaya çıkartılması amaçlanmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Liderlik ve Liderlik Tarzları

Birlikte yaşamak tarihin ilk çağlarından itibaren bireylerin vaz geçilmez bir özelliğidir. Bireyler sosyal bir varlıktır ve toplum ve örgütler içinde yaşamak ona güven duygusu verir. Bu sebeple bireyler yaşamları

boyunca bir çok grup ve topluluğun üyesi olurlar. Üye olunan bu gruplar yönetim ve anlaşmazlıkların çözümü için lidere ihtiyaç duymuştur. Bu liderler bazen kişisel özellikleri bazen de sergiledikleri hareket tarzları ile ön plana çıkmış, liderlik yaptıkları grup ve toplumları etkileyerek toplumsal hareket ve yaşam tarzlarına yön vermişlerdir. Bu toplumlar geçmişte daha küçük ve karşılıklı etkileşime imkan veren gruplardan oluşmuştur. Ancak günümüzde liderlik vasfını taşıyan ve kitleyi etkilemeye çalışan bireyler teknolojik imkânlardan faydalanarak daha geniş kitlelere ulaşabilmektedir (Arğın, 2019: 402-403). Bu kapsamda liderlik ve liderlik tarzları da günümüzde önemini korumaktadır.

Liderlik kavramını bir süreç olarak ele alan Güney (2004: 160) liderliği, "bir toplumsal grupta üyeler tarafından gönüllü olarak uygulanan bir kişinin ünü, gücü ya da toplumsal yeri dolayısıyla öncülük etmesi, toplumsal davranış başlatabilmesi, başka kişilerin çabalarını yönetmesi, örgütlemesi, denetlemesi durumu veya süreci" olarak tanımlamaktadır. Liderlik kavramını süreç olarak ele alan diğer bir araştırmacı Certo (2003: 326) liderlik kavramını, "bazı amaçların başarıyla gerçekleştirilmesi doğrultusunda diğerlerinin davranışlarını yönlendirme süreci" şeklinde tanımlamıştır. Son olarak Robbins, DeCenzo ve Coulter (2011: 320) liderlik sürecini, "bir grubu amaçlarına ulaşabilmesi için etkileme ve gruba yol gösterme süreci" olarak tanımlamıştır.

2.2. Liderlik Tarzları

Liderlik tarzları üzerine yapılan çalışmalarda birbirinden farklı bir çok liderlik tarzı sınıflandırması ve tanımlanması yapılmıştır. Bu çalışmada Hoy ve Miskel tarafından 2010 yılında oluşturulan liderlik sınıflandırması kullanılmıştır. Hoy ve Miskel liderlik tarzlarını ortaya çıkış şekillerine göre (biçimsel ve biçimsel olmayan liderlik), güç kullanım şekline göre (otokratik, demokratik ve serbest bırakan liderlik), güdüleme şekillerine göre (olumlu ve olumsuz liderlik), eğilim şekillerine göre (insana yönelik ve işe yönelik liderlik) ve yönetim seviyelerine göre (üst, orta ve alt seviye liderlik) şeklinde oluşturdukları beş grupta toplamışlardır. Bu gruplandırmaya ek altıncı grup olarak son dönemde ortaya çıkan ve modern liderlik tarzları olarak nitelendirilen liderlik tarzları verilebilir.

2.1.1. Ortaya Çıkış Şekillerine Göre Liderlik Tarzları

Hoy ve Miskel (2010) tarafından oluşturulan sınıflandırmada yer alan ilk yaklaşıma göre liderlik tarzları liderin güç kaynağı ve ortaya çıkış şekillerine göre biçimsel ve biçimsel olmayan liderlik tarzı olarak ikiye ayrılmaktadır.

Biçimsel Liderlik: Bu tarzı sergileyen liderlerin bulunduğu örgüt ve kurumların içerisindeki çalışan ve yöneticilerin görev, yetki ve sorumlulukların ilgili emir, kural veya yönetmeliklerle belirlenmiştir. Çalışanların

kendilerine verilen yetki ve sorumluluk alanında kendisine biçilmiş görevleri yerine getirmeleri ve kendilerinden beklenen rolleri oynamaları beklenmektedir. Bu sebeple yönetici ve çalışanların kişisel özellik ve kapasiteleri önemli değildir. Çünkü çalışanların kurum içerisinde gelişim veya yaratıcılık geliştirmeleri değil sadece kendilerine verilen rolü oynamaları beklenmektir.

Biçimsel Olmayan Liderlik: Bu liderlik tarzında liderin gücü belirlenmiş kanun ve yönetmeliklerden değil çalışanlarının ona atfettiği güçten kaynaklanmaktadır. Lider; çalışanlar tarafından kişilik, beceri, bilgi veya yetenek gibi özelliklerinden dolayı lider olarak kabul gören kişilerdir. Bu sebeple kamu kurumları içerisinde görülmesi zor bir liderlik tarzıdır. Genel olarak biçimsel yapılar dışında oluşturulan informel yapılarda görülmektedir.

2.1.2. Güç Kullanım Şekillerine Göre Liderlik Tarzları

Liderlik tarzları güç kullanım şekillerine göre dönüştürücü, etkileşimci ve serbest bırakan liderlik tarzı olarak üçe ayrılmaktadır.

Otokratik (Dönüştürücü) Liderlik: İlk örnekleri Dawston (1973) ve James McGregor Burns (1978) tarafından yapılan çalışmalarda karşımıza çıkan dönüştürücü ve etkileşimci liderlik kavramlarına yönelik bu dönemde yapılan çalışmalarda tam bir tanım ortaya çıkartılamadığı ve liderlik kavramına yönelik ölçüm aracı geliştiremediği için eleştiriye uğramıştır (Şirin ve Yetim, 2009: 70). Ancak ilerleyen dönemde Bernard Bass'ın oluşturduğu anket ile Burns tarafından oluşturulan ancak tanımlama ve ölçümleme aşamasında kısıtlı kalan liderlik tarzlarını ölçülebilir hale getirmiştir (Bass ve Avolio, 1990; Bass, 1998; Bass ve Riggio, 2006). Bass (1998) yaptığı çalışmada dönüştürücü liderlik kavramını "çalışan hedefleri ve kurumsal hedefleri ortak bir alana sevk eden veya birleştiren liderler" olarak tanımlamıştır. Dönüştürücü liderler çalışanlarını etkilemek için modern ve yapıcı teknikler kullanarak çalışanlarının desteğinin kazanmak ve moral seviyelerini yükseltilmek ister. Dönüştürücü liderler; günü kurtarmak yerine kurum vizyon ve hedeflerine odaklanan, kendine güvenen ve vizyon sahibi, enerji veren, değişim ve yenilik odaklı, çalışanlarını sürekli olarak bilgilendiren ve yeni tutum ve tavırlar geliştiren kişilerdir (Bass, 1985).

Dönüştürücü liderler, hareket tarzları, olaylara verdikleri tepki ve problemleri ele alış şekilleriyle izleyici ve çalışanlarına ilham verirler. Bu sayede çalışanlarını kurumun hedef ve amaçları doğrultusunda motive eder ve cesaretlendirir (Avolio ve Bass, 2002: 2).

Demokratik (Etkileşimci) Liderlik: Literatürde etkileşimsel, sürdürücü, işgördürücü veya transaksiyonel liderlik tarzı olarak değişik şekillerde kullanılan bu liderlik tarzında lider; istenilen davranışlara yönelik

olarak ödüller veya cezalar vererek çalışanları yönlendirmeye çalışır. Bu süreç sonucunda amaç yerine getirilse bile çalışanlarında iş amaçlarına veya kuruma yönelik coşku veya bağlılık oluşturmaz. Çalışanların girişimci veya üretici yetenekleri ile ilgilenmeyen bir liderlik tarzıdır (Eren, 2019: 456-458).

Etkileşimci liderler çalışanlarının görev ve sorumluluklarını görev tanımlarına uygun şekilde yerine getirmesini amaçlayan, çalışanları kurumsal hedeflere sevk eden ve mevcut kuralları uygulamaya çalışan liderlerdir. Çalışanların görev ve sorumlulukları, liderin çalışanlardan talep ve beklentileri, hedeflere ulaşılması sonucunda elde edilecek ödüller veya başarısızlık sonucu katlanılacak cezai müeyyideler açık ve net bir şekilde belirlenmiştir. Bu kapsamda etkileşimci liderlik, lider ile çalışanlar arasında karşılıklı dönüşüme bağlıdır. Özetle etkileşimci liderlik, ödüller vasıtasıyla çalışanların lideri izlemesini amaçlayan, çalışanların kurumsal kurallara tam anlamıyla uyması ve sadece ufak çaptaki genel dönüşümleri gerektiren bir liderlik tarzıdır.

Etkileşimci lider, çalışanların hedefe ulaşmaları durumunda çalışanlara fayda sağlamakta ve pozitif geribildirim vererek, çalışanları somut motivasyon arttırıcı ödüller ile ödüllendirmelidir. Başarısızlık durumunda ise somut yaptırım veya cezalar bulunmalıdır. Etkileşimci liderlik tarzında, çalışanların daha fazla emek ve çaba sarf etmeleri için para ve statü ödülü en etkili çalışan uyarıcılarıdır.

Son olarak dönüştürücü liderler ve etkileşimci liderler arasındaki farklara değinmek faydalı olacaktır. Dönüştürücü liderlik tarzı yenilik, değişim, reform ve geleceğe dönük stratejiler izlerken etkileşimci liderler daha çok gündelik faaliyetlerin daha etkin yapılabilmesini amaçlamaktadırlar (Eren, 2008). Girişimcilik ve yenilikçilik stratejileri izleyen kurumlarda dönüştürücü liderlik tarzları daha etkili olurken büyüme veya tasarruf stratejileri izleyen kurumlarda etkileşimci liderlik tarzı ön plana çıkmaktadır (Tengilimoğlu, 2005: 6).

Serbest Bırakan (Laissez-faire) Liderlik: Hem dönüştürücü hem de etkileşimci liderler aktif liderlerdir. Aktif olarak müdahale ederler ve problemleri önlemeye çalışırlar. Araştırmacılar bu iki aktif liderlik biçimini araştırırken, genellikle son derece pasif ve kararsız liderlik olan serbest bırakan liderlik ile karşılaştırırlar. Serbest bırakan lider karar almaktan veya vermekten ve denetim sorumluluğundan kaçınırlar. Bir anlamda, bu son derece pasif liderlik türü liderliğin yokluğuna işaret etmektedir (Aydoğdu, 2013: 19). Bazı kaynaklarda bu tip liderlik sergileyen yöneticilerin liderlikten çekindikleri veya liderlik özelliklerine sahip olmadığı yorumu yapılmıştır. Bennett'e (2009: 5) göre Laissez-faire liderlik tarzında lider, görev ve sorumluluklardan kaçınan, konuları takip etmede başarısız olan ve temelde bir çeşit liderlik eksikliği gösteren bir faaliyet içindedir.

Serbest bırakan liderlikte lider ortada bulunmadığı veya karar almaktan çekindiği için çalışanların lidere olan bağlılıkları azdır. Bu sebeple kontrolsüz çalıştıkları için grup üyeleri arasında zıtlıklar fazladır. İşin nasıl yapılacağı grup üyelerinin kendi inisiyatifine bırakıldığı için dikkat eksikliği ve acemi tavırlar kurumsal verimi düşürecektir. Serbest bırakan liderlik tarzının faydalı tarafı ise ortalıkta çalışanları sürekli kontrol eden veya karar veren bir yönetici olmadığı için çalışanların karar verme, sorumluluk alma ve yaratıcılık becerilerinin gelişmesidir (Ekici, 2006: 63). Ancak yöneticisinde gerekli desteği bulamayan çalışanlar özellikle yöneticisinin karar almaktan çekindiğini görünce kurumsal iyileştirme fikirlerini açıklamaktan çekinecektir. İlgisiz liderlik olarak da tanımlanan serbest bırakan liderlik örgütsel sessizlik düzeyini arttıracağı değerlendirilmektedir.

2.1.3. Güdüleme Şekillerine Göre Liderlik Tarzları

Lider ve yöneticilerin çalışanları motive etme ve güdüleme şekillerine göre yapılan ayrımı ifade etmektedir. Bu kapsamda liderler çalışanları olumlu veya olumsuz şekilde güdülemektedir.

Olumlu Güdüleme: Liderler çalışanlarını motive etmek için ödül sistemini kullanırlar. Çalışanlarını kurumsal amaç ve hedeflere ulaşılması durumunda elde edecekleri ödül, promosyon veya terfi gibi etmenler ile motive etmeye çalışırlar.

Olumsuz Güdüleme: Liderler çalışanlarını motive etmek için sürekli olarak ceza kozunu kullanırlar. Çalışanlarını kurumsal hedeflere ulaşılamaması durumda maruz kalacakları cezalar ile olumsuz motive etmektedirler.

2.1.4. Eğilim Şekillerine Göre Liderlik Tarzları

Hoy ve Miskel (2010) tarafından oluşturulan sınıflandırmada yer alan diğer bir yaklaşıma göre yöneticilerin sergiledikleri liderlik tarzlarının amaç ve hedefleri dikkate alındığında insana yönelik ve işe yönelik olarak iki farklı liderlik tarzı ortaya çıkmaktadır. Bazı çalışmalar insana yönelik liderlik tarzının demokratik liderliğe, iş odaklı liderliğin otoriter liderliğe yakın olduğunu vurgulamaktadırlar.

İnsana Yönelik Liderlik: Liderin amacı kurumsal hedeflerin başarılmasının yanında çalışanların geliştirilmesidir. Astlara insan gibi bakan ve onların özel ve kişisel ihtiyaçlarını gören bir lider davranışı olarak kabul edilir (Dessler, 1986: 353). İnsana ilgi gösteren lider, astlarının beşeri ihtiyaçları üzerine eğilir, ekip çalışması oluşturmaya çalışır ve astlara problemlerini çözmede yardımcı olur. İnsan odaklı liderler astlarının gelişimi, inisiyatif kullanıp sorumluluk almaları ve çalışma ortamında daha özgür hareket etmeleri kapsamında çalışanlarına destek olurlar.

Göreve Yönelik Liderlik: Liderin amacı kurumsal amaç ve hedeflere ulaşılmasıdır. Üretimi ve işin teknik yönlerini anlatan ve astları, sonuca

ulaştıran bir araç olarak düşünen davranıştır (Dessler, 1986: 353). Lider kurumsal amaç ve hedeflere yöneldiği için çalışanların gelişimi ve desteklenmesi ikinci plana itilmektedir. Çalışanlar bir robot gibi kendilerine biçilen rolleri oynamaktadırlar. Bu çalışma ortamında çalışanlara gelişim ve desteklenmesi ikinci plana itildiği ve insan unsuru ihmal edildiği için çalışanların kurumsal aidiyet ve bağlılıklarını olumsuz etkilenmektedir.

2.1.5. Yönetim Seviyelerine Göre Liderlik

Yönetim seviyelerine göre liderlik tarzları üst, orta ve alt seviye liderlik tarzı olarak üçe ayrılır. Bulundukları farklı yönetim seviyelerine göre liderlerde bulunması gereken liderlik nitelikleri, bilgi seviyesi ve duygusal nitelikler değişmektedir. Örneğin alt seviyedeki liderlerin içinde bulunulan bölüm veya departmanı tanıyacak kısmı teknik bilgi sahibi olası yeterli olurken üst seviyelere yükseldikçe kurumun genel görev, sorumluluk ve amaçlarına hakim ve içinde bulunulan rekabet ortamıyla baş edebilecek daha kapsamlı bilgi seviyelerine ihtiyaç duyulacaktır.

Örgütsel ortamda üç ana liderlik davranışına rastlanır. Bu davranışlar;

- **Üst Kademe Liderlik:** Örgütsel yapıyı oluşturmak veya mevcut yapıyı değişen şartlara uyarlamak, ana amaç, strateji ve politika belirlemeyi kapsar.
- **Orta Kademe Liderlik:** Biçimsel yapıdaki eksiklikleri gidermek, yapıya eklemeler yapmak gibi işleri kapsar.
- **Alt Kademe Liderlik:** Mevcut yapının etkili biçimde kullanılmasını gerçekleştirmekten sorumlu olmayı kapsar.

2.1.6. Modern Liderlik Tarzları

Liderlik üzerine yapılan ilk çalışmalar kişilik özellikleri, davranış kalıpları ve durumsal hareket tarzları üzerine odaklanmıştır. Son dönemde ortaya çıkan liderlik kuramları liderlik kavramını özellik, davranış veya durumsal bakış açılarından farklı ve bunların dışında kalan bakış açıları ile ele almaktadırlar. Bu sebeple modern liderlik tarzları olarak adlandırılmaktadır. Bu kapsamında en çok dikkati çeken çalışmalar karizmatik liderlik, stratejik liderlik, girişimci liderlik, hizmetkar liderlik, otoriter liderlik, demokratik liderlik, babacan liderlik ve otantik liderlik tarzları sayılabilir.

Modern liderlik tarzlarına birkaç kelime ile değinmek gerekirse; Karizmatik liderler kriz ve benzeri zor zamanlarda kendini gösteren olağanüstü nitelik ve kişiliğe sahiptir. Bu kapsamda ülkemizde karizmatik lidere en güzel örnek olarak Mustafa Kemal Atatürk verilebilir (Önen ve Kanayran, 2015: 47). Stratejik liderlik, örgütün tamamını ilgilendiren ve örgütün dış çevre koşulları ile ilişkisine yönelen üst düzey yöneticilerin uygulamaları gereken bir yaklaşımdır. Stratejik liderlik örgütün düşünce tarzı, kimliği, misyonu ve makro çevre koşullarında fark yaratan temel yeteneği ile ilgili

olan bir liderlik tarzıdır (Worden, 2003: 32). Girişimci lider ise liderlik davranışları yanında girişimci ruha sahip liderler olarak tanımlanabilir. Hizmetkar liderlik; liderin, çalışanlarına hizmet ettiği, aldıklarından daha fazla verdiği ve kendi ihtiyaçlarından daha çok çalışanlarının ihtiyaçlarına önem veren liderlik tarzı olarak kabul edilmektedir (Akyüz ve Eren, 2013: 193).

2.3. Örgütsel Sessizlik

Başarıyı hedefleyen bütün kurum ve kuruluşların kurumsal performanslarını artırmak amacıyla modern tekniklere başvurması kaçınılmazdır. Modern yönetim tekniklerinden biride çalışanların yönetime katılımı olarak adlandırılmaktadır. Yapılan faaliyet ve işlerin nasıl daha iyi yapılabileceğini çalışanların kendilerinin bileceğinden hareketle oluşturulan kavram büyük ilgi görmüştür. Bu kavram çerçevesinde çalışanların yönetime aktif katılımları beklenmekte ve yöneticilerin çalışanlardan alacakları girdiler vasıtası ile kurum performansını daha ileriye götürmesi hedeflenmektedir. Ancak çalışanlar birçok sebebe bağlı olarak sahip oldukları kurumsal iyileştirmeye yönelik görüş ve düşüncelerini açıklamaktan kaçınmaktadır. Bu durum literatürde örgütsel sessizlik olarak adlandırılmaktadır. Kurumlarda ortaya çıkan örgütsel sessizlik üzerine yapılan çalışmalarda örgütsel sessizliğin sebep ve sonuçları araştırılmaya çalışılırken örgütsel sessizlik tanımları oluşturulmaya çalışılmıştır. Örgütsel sessizlik, "çalışanların, kendi gerçekleştirdikleri işlerini ve kurumlarının iyileştirilmesi ile ilgili fikir, bilgi ve düşüncelerini kasıtlı olarak kendilerinde tutmaları" Morrison ve Milliken (2000: 707) olarak tanımlamıştır. Başka bir çalışmada McGowan (2002: 1) örgütsel sessizliği, "örgüt üyelerinin, örgütsel konuların yanı sıra yaşadıkları kişisel zorluklar ya da sıkıntılar ile ilgili endişelerini bilinçli olarak bastırmaları" olarak tanımlarken, Tangirala ve Ramanujam (2008: 39) örgütsel sessizliği, "çalışanların islerine veya örgütlerine ilişkin önemli durumları, konuları veya olayları başkalarıyla paylaşmayıp, kendi içlerinde tutmaları" şeklinde tanımlamıştır. Diğer bir çalışmada Kahya (2013: 71) örgütsel sessizliği, "örgüt çalışanlarının gerek iş hayatlarındaki, gerekse de özel hayatlarındaki bazı faktörlerin etkisi altında kalarak, hem kendi durumları, hem de örgütlerinin durumları ile ilgili olarak herhangi bir değişim ya da gelişim faaliyetine bilişsel, duyuşsal ya da davranışsal açıdan katkıda bulunmayı bilinçli olarak reddetme yönündeki eğilimi" şeklinde tanımlamıştır.

Sessizlik kavramıyla ilgili olarak bu yapılan tanımlamalardan hareketle genel bir değerlendirme yapılacak olursa, sessizliğin, pasif karakterli bir yapıya sahip olduğu ve çeşitli nedenlere karşı olumsuz bir tepki olarak ortaya çıkan bilinçli ve kasıtlı davranışlardan oluştuğu söylenebilir. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi örgütsel sessizliğin temelinde yatan sessizlik davranışının aktif, bilinçli, amaçlı ve kasıtlı olarak yapılmasıdır (Çavuşoğ-

lu, 2014: 67). Çalışanların bilinçli bir şekilde sessiz kalması kurumsal açıdan olumsuz sonuçlara sebep olacaktır. Örgütsel sessizlik; kurumun gelişimini ve çeşitli iyileştirmelerin yapılmasını engeller ve kurumsal gelişmeyi yavaşlatır (Alparslan ve Kayalar, 2012: 143-144). Bu sebeplerle kurum içinde oluşabilecek örgütsel sessizliği engelleyici veya azaltıcı tedbirlerin alınması kurumsal amaçlara ulaşılabilmesi için önemlidir.

Son olarak örgütsel sessizlik sadece konuşmamak olarak algılanmamalıdır. Çünkü örgütsel faaliyetlere katılımın bilinçli ve kasıtlı olarak engellendiği yazmamak, faaliyetlere katılmamak, duymamak, duyulmamak veya göz ardı edilmek olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yani örgütsel sessizlik genel olarak örgütsel faaliyetlere kayıtsız kalmak, fikir ve düşüncelerini ifade etmemek ve örgütsel faaliyetlere katılmamak olarak karşımıza çıkmaktadır (Uğur, 2016: 57). Örgütsel sessizlik davranışı sergileyen çalışanlar sadece toplantılarda susma değil toplantılara katılmamak, görüş beyan etmemek, sosyalleşmemek veya bireysel faaliyetlere katılmama davranışları sergileyebilir.

Örgütsel sessizlik türleri yapılan tek bir çalışma sonucu değil zaman içinde birbirini destekler nitelikte yapılan bir çok çalışmanın eseri olarak ortaya çıkmıştır. Bu kapsamdaki ilk çalışma Pinder ve Harlos'a aittir. Pinder ve Harlos (2001: 349) "savunmacı sessizlik" ve "kabullenici sessizlik" kavramlarına ait tanımlamaları üretmişlerdir. Pinder ve Harlos'ın yaptığı çalışmalara ek olarak Van Dyne, Ang ve Botero (2003) üçüncü sessizlik türü olarak "örgüt yararına sessizlik" kavramına yönelik tanım oluşturmuşlardır. Bütün bu çalışmalara ek olarak Knoll ve Dick (2012) "fırsatçı sessizlik" kavramını dördüncü sessizlik türü olarak örgütsel sessizlik literatürüne eklenmiştir.

2.1.7. Örgütsel Politika

Bireylerin hareket tarzlarının etkileyen önemli bir faktör olarak karşımıza toplumsal davranış tarzları çıkmaktadır. Özellikle bireylerin günün büyük kısmını geçirdikleri çalışma ortamlarında bulunan ve çalışma arkadaşlarından oluşan toplumun hareket tarzlarının bireyin hareket tarzı üzerinde etkisi olması kaçınılmazdır.

Örgütsel politika, "bireylerin ve grupların, örgütün kıt kaynaklarının paylaşımı için rekabet ettiği ve örgüt için stratejiler ve amaçlar üretmeye çalışan eylemler dizisi" (Ertekin ve Ertekin, 2003: 2) olarak tanımlanmaktadır. Örgütsel politika kavramı açıklanmaya çalışan bir çok çalışmada dikkati çeken veya sıklıkla tekrarlanan kavramlar "politik davranma, etkileme ve güç" kavramları olmuştur. Bunun sebebi ise çalışanlar sınırlı kaynaklarla sınırsız ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, mevcut kaynakların yönetiminde politik davranmayı veya örgütte mevcut politikaya ayak uydurmayı seçmeleridir. Politik davranabilmek ve mevcut politikayı kullanabilmek için ise ellerindeki gücü en doğru şekilde kullanmaya ihtiyaçları vardır.

Örgütsel politika algısı, örgüt üyelerinin örgüt içerisinde meydana gelen olayları değerlendirme ve yorumlamaları sonucu ortaya çıkan öznel bir olgudur. Örgütün politik olarak algılanıp algılanmadığı ya da ne düzeyde politik olarak değerlendirildiğini belirlemek üzere çalışanların öznel yargılarına başvurulmaktadır. Çünkü insanlar somut gerçeklerden ziyade olayları nasıl algıladıklarına bağlı olarak harekete geçmekte; kendi düşünce ve varsayımlarından yola çıkarak tepkilerini belirlemektedirler (Seçkin, 2015: 200).

Günümüzün gelişen iş dünyasında çalışanların saatlerce bir arada bulunmaları ve üzerlerine düşen görevleri layıkıyla yerine getirmek zorunda olmaları durumu, onların hem kendi çıkarlarını hem de örgütsel çıkarları gözetmek konusunda çeşitli taktikler geliştirmelerine sebep olmuştur (Aybar, 2018: 12). Aynı ortamda bulunan fakat bir birinden farklı kişilik yapılarına sahip çalışanların bu ortamda gerek kendi çıkarları gerekse de kurumsal hedefler doğrultusunda çatışma yaşamaları kaçınılmazdır. Yaşanan çatışma ortamı ise çalışanların politik davranış sergilemelerine sebep olmaktadır. Bu durum toplum hayatının kaçınılmaz bir parçasıdır.

Politik davranışlar: uygulanış şekillerinde daha çok birey ve çalışanlar tarafından algılanış biçimlerine göre kurum için yararlı veya zararlı sonuçlar doğurabilmektedirler (Parker, vd., 1995: 892). Bu sebeple davranışların yapılış biçimlerinde ziyade diğer çalışanlar tarafından algılanış biçimleri önem kazanmaktadır. Bazı örgütlerde politik davranışlar açık şekilde gözlemlenebilirken bazı örgütlerde kapalı veya gizli biçimde bulunmaktadır. Bu sebeple örgütsel politika algısı sübjektif yani kişiden kişiye, durum veya zamana bağlı olarak değişir hale gelmesine sebep olmaktadır. Yapılan bir faaliyet bazı çalışanlar tarafından iyi niyetli veya zararsız olarak algılanırken bazı çalışanlar aynı faaliyeti politik ve zararlı olarak yorumlayabilmektedir. Buda bireyler arası farklı algılama ve değerlendirme farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Bireyin çalıştığı kurumda politik davranışları algılama yoğunluğu da çalışanların politik davranışlarını etkileyen bir faktördür. Bireyler çalıştıkları örgütte ne kadar çok politik davranış algılarsa o kadar çok bu davranışa girme eğilimi artar. Bir örgütte sergilenen politik davranışların yoğunluğu bireyin örgütsel politika algısını artırmakta ve bireyin güven, adalet gibi duygularını yitirerek örgüt ile alakalı olumsuz bir değerlendirmeye sahip olmasına sebep olmaktadır. Bu olumsuz değerlendirmeler sonuç olarak çalışanların örgütten ayrılmasına yol açabilmektedir (Emre, 2018: 19).

2.1.8. Kavramlar Arası İlişkiler

Çalışanlar ilk defa işe başladıklarında yada yeni bir çalışma ortamına girdiklerinde öncelikle bu yeni ortamı gözlemlemektedirler. Gözlemlenen faktörler arasında yönetici davranışları ve çalışma arkadaşlarının hareket

tarzları ön plana çıkmaktadır. Yöneticilerinin liderlik tarzları, problemlere yaklaşımları, kendisine iletilen sorunları ele alış tarzı ve çalışanlara karşı davranış şekilleri gözlemlemektedirler. Aynı şekilde çalışma arkadaşlarının hareket tarzları, problemlere karşı tavırları ve kendilerini ifade şekillerini incelemektedirler. Çalışanlar bu gözlemlerden yeterli bilgi elde edilinceye kadar kendi hareket tarzlarının belirli seviyelerde tutarak aşırı tepki gibi davranış tarzlarından sakınmaktadırlar. Yeterli bilgiyi topladıktan sonra kendi hareket tarzı ile mevcut ortam arasında bir etkileşim sağlayarak ortak bir hareket tarzı tespit etmektedir.

Hızla gelişen teknoloji ve değişen çevresel koşullar, kurum ve işletmelerin organizasyon yapılarını etkilemiş, yönetici ve çalışanlar arasındaki mesafe azalmış, organizasyon yapıları yatay ve basık bir duruma gelmiştir. Böylece eski tip karizmatik yönetici ve liderlerin yerine, yol gösteren, koçluk yapan liderler ve yöneticiler aranmaya başlanmıştır. Bu sebeple yönetici ve çalışan arasındaki iletişim daha önemli hale gelmiştir. Yöneticinin fikir ve düşüncelerini çalışanlara aktarırken serbest olmasına rağmen aynı serbestlik çalışanların fikirlerini açıklamada veya yönetime katılımda olmadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple son dönemde yapılan akademik çalışmalar çalışan davranışları üzerine odaklanmıştır.

Yöneticilerin sergiledikleri liderlik tarzlarının çalışan davranışlarını etkilemesi muhtemeldir. Özellikle çalışanlar ile ilgili kararları (atama, terfi, performans) alan yöneticilerin bu kararları esnasındaki hareket ve karar verme tarzları çalışanlar üzerinde büyük etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Çalışanların kurumsal aktivitelere aktif olarak katılımı, duygu ve düşüncelerini açık bir şekilde ifade etmeleri ve ifade ettikleri düşüncelere gerekli önemin verildiği bir ortamda bulunduklarını algılamaları örgütsel sessizliği azaltacaktır.

Örgütsel sessizliğin azaltılması kapsamında liderin sergileyeceği liderlik tarzı kadar kurum içerisinde oluşacak örgütsel iklime ve politikaya da bağlıdır. Bu kapsamda örgütsel sessizliğin ve örgütsel politik algıların azaltılması için kamu yöneticileri her çalışan tarafından kabul edilebilecek ve kullanılabilecek açık iletişim kanalları oluşturmalı ve bu kanalların etkin şekilde kullanılması teşvik edilmelidir. Ayrıca bu iletişim kanallarını kullanan çalışanların ilettikleri fikir ve düşünceye gerekli önemin verildiği ve yönetimce ciddiyet ile ele alındığı hissi çalışanlara açık bir şekilde iletilmelidir. Bunu görecek diğer çalışanlarda iletişim kanallarını kullanmaya daha istekli ve gönüllü olacaktır. Sonuç olarak öncelikle çalışanların kişisel performansları dolaylı olarak da kurumsal performans olumlu yönde etkilenecektir.

Kamu çalışanlarının sergileyeceği hareket tarzını etkilemesi muhtemel diğer bir faktör de kurum içindeki politik ortamdır. Çalışanlar yönetici ve çalışma arkadaşlarının hareketlerini politik olarak algılamaları bu kap-

samda en önemli faktördür. Çalışma arkadaşlarını ve yöneticilerini hareketlerini politik olarak algılayan çalışanlar da kendi hareket tarzlarını bu kapsamda şekillendirecektir.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın temel amacı, kamu kurumlarında görülen liderlik tarzı örgütsel sessizlik ilişkisinde örgütsel politikanın rolünü araştırmaktır. Yöneticilerin ortaya koydukları liderlik tarzı ve buna bağlı olarak, kamu çalışanlarının sessizlik davranışı sergileyip sergilemedikleri ve bu iki değişken arasındaki ilişkide kamu çalışanlarının örgütsel politika algılamalarının düzenleyici (moderatör) bir role sahip olup olmadığının ortaya çıkartılması amaçlanmaktadır. Bu araştırmada liderlik tarzı örgütsel sessizlik davranışı ilişkisinin, örgütsel politika değişkeni aracılığıyla farklılık gösterebileceği düşünülmektedir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Kişilerin belirli konulardaki tutum, inanç, görüş, davranış, beklenti ve özelliklerini anketler yardımıyla tespit etmeyi amaçlayan araştırmalara tarama araştırmaları denilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016: 107). Bu kapsamda kamu çalışanlarının yöneticilerine yönelik liderlik algıları, örgütsel sessizlik ve örgütsel politika algılarını ölçmek için tarama modeli kullanılmıştır. Ayrıca bu araştırma kapsadığı süre açısından kesitsel bir araştırmadır. Veriler anlık olarak toplanıp, incelenen olgunun toplanan zamandaki durumunu ortaya koymaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2016).

3.3. Araştırma Modeli

Kamu çalışanlarının yöneticilerine yönelik liderlik algıları ile örgütsel sessizlik ve örgütsel politika algılarını ölçme amacıyla oluşturulan araştırma modeli Şekil-1'de sunulmuştur.

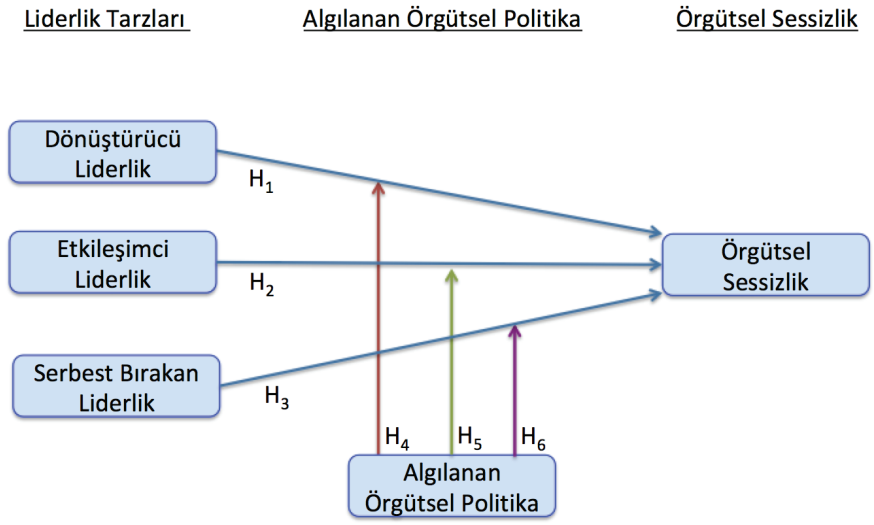

Şekil-1: Araştırma Modeli

3.4. Hipotezler

Araştırma modeli üzerine kurulan hipotezler ise şunlardır;

H1: Çalışan algıları perspektifinde dönüştürücü liderlik tarzı ile örgütsel sessizlik davranışı arasında negatif bir ilişki vardır.

H2: Çalışan algıları perspektifinde etkileşimci liderlik tarzı ile örgütsel sessizlik davranışı arasında negatif bir ilişki vardır.

H3: Çalışan algıları perspektifinde serbest bırakan liderlik tarzı ile örgütsel sessizlik davranışı arasında pozitif bir ilişki vardır.

H4: Algılanan örgütsel politika; dönüştürücü liderlik tarzı, örgütsel sessizlik davranışı arasında düzenleyici etkiye sahiptir. Politik algılamaların artması, varsayılan ilişkiyi olumsuz yönde düzenler.

H5: Algılanan örgütsel politika; etkileşimci liderlik tarzı, örgütsel sessizlik davranışı arasında düzenleyici etkiye sahiptir. Politik algılamaların artması, varsayılan ilişkiyi olumsuz yönde düzenler.

H6: Algılanan örgütsel politika; serbest bırakan liderlik tarzı, örgütsel sessizlik davranışı arasında düzenleyici etkiye sahiptir. Politik algılamaların artması, varsayılan ilişkiyi olumlu yönde düzenler.

3.5. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini kamu çalışanları oluşturmaktadır. Örneklem ise evrenin yaklaşık %35'inin homojen bir şekilde temsil edildiği İstanbul,

Ankara, İzmir ve Malatya illerinde görev yapmakta olan kamu çalışanlarından (DPB, 2018) oluşmaktadır. Yaklaşık üç milyon yüz otuz bin kişiden oluşan evrenin tamamına ulaşmanın mümkün olmamasından dolayı veriler, zaman ve maliyet avantajı sağlayan kolayda örneklem tekniğiyle toplanmıştır.

Öncelikle konu hakkında Ankara'da çalışan uzman ve deneyimli 40 kişi ile pilot uygulama yapılarak anket formalarında yapı ve anlam geçerliliği ile dil birliği sağlanmaya çalışılmıştır. Test tekrar yöntemiyle analiz edilen veri setleri üzerinde yapılan düzenlemelere müteakip dağıtılan 1000 adet formdan 622 tanesi geri dönmüştür (form geri dönüş oranı %62,2). Çalışanların yöneticilerini değerlendirdiği araştırma kapsamında toplanan 83 adet form hatalı kodlamadan dolayı veri setinden çıkarılmış ve çalışma 539 adet veri ile gerçekleştirilmiştir.

Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2017, s.50)'a göre üç milyonluk bir evren için 384 veriden oluşan örneklem hacmi yeterliyken araştırmada güvenirliliği arttırabilmek adına 539 kişilik veri seti kullanılmıştır. Örneklemin evrenin temsil yeteneğini ve araştırmanın doğruluk derecesini arttırabilmek için veri toplama bölgesi olarak kamu sektör çalışanlarını en yoğun olduğu bölgeler seçilmeye çalışılmıştır. Kamu çalışanların yaklaşık %35'ini İstanbul, Ankara, İzmir ve Malatya illerinde çalışıyor olması (DPB, 2018) nedeni ile örneklem bu illerden seçilmiştir. Araştırma örnekleminin belirlenen iller içerisinde homojen olmasına azami dikkat edilmiştir.

Survey yönteminin benimsendiği araştırmada kullanılan veri toplama araçları, bir bilgi formu ve üç ölçekten oluşmaktadır. Kamuda çalışanların demografik bilgilerine ulaşmak için; cinsiyet, yaş, eğitim ve çalışma süresi sorularından oluşan kişisel bilgi formu, liderlik tarzları algılarını ölçmek için liderlik tarzları ölçeği, örgütsel sessizlik algılarını ölçmek için örgütsel sessizlik ölçeği ve politik algılarını ölçmek için algılanan örgütsel politika ölçeği kullanılmıştır. Temmuz 2018 ve Ekim 2018 tarihleri arasında toplanan araştırma verileri SPSS 21.0 (Statistical Package for Social Sciences) ve SPSS-AMOS 23.0 (Statistical Package for Social Sciences-Analysis of Moment Structures) programları ile analiz edilmiştir.

Orijinal ölçek faktör yapılarının belirlenmesine yönelik gerçekleştirilen keşfedici faktör analizlerini müteakip veri-model uyumunu sağlamak amacıyla doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Bununla birlikte araştırmada kullanılan tüm değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları tek tek incelenmiş ve araştırmanın amacına ve hipotezlerin testine yönelik olarak ayrı ayrı yorumlanmıştır. Araştırma ölçüm modellerinin testi için yapılan doğrulayıcı faktör analizlerinde tahmin yöntemi olarak, maksimum olabilirlik yöntemi (maximum-likelihood estimation) kullanılmıştır. SPSS programı ile pearson korelasyon testi ve regresyon testi ile tanımlayıcı istatistiksel metotlar (Sayı, Yüzde, Ortalama, Standart sapma) uygulanmıştır.

4. Bulgular

4.1. Demografik Özelliklerin Analizi

Araştırmaya katılan 539 kamu personelinin cinsiyet değişkenine göre dağılımı 163'ü kadın (%30,2) ve 376'sı (%69,8) erkektir.

Araştırmaya katılanların %16,5'i 18-25 yaş aralığında, %23,6'sı 26-30 yaş aralığında, %24,9'u 31-35 yaş aralığında, %20'si 36-40 yaş aralığında ve %15'1 ise 41 ve üstü yaştadır. Yaş değişkeni açısından çalışmaya katılanların büyük kısmının 25-40 yaş aralığında olduğu görülmektedir.

Eğitim değişkeni açısından ise %4,8'i lise, %41,6'sı yüksekokul, %50,3'ü üniversite ve %3,3'ü yüksek lisans/doktora mezunudur. Eğitim değişkeni açısından çalışmaya katılanların büyük kısmının en az yüksekokul veya lisans mezunu olduğunu işaret etmektedir. Araştırmaya katılanların kamu çalışanı olması ve memurluğa girişte en az lise mezunu olma şartının bulunması sebebiyle katılımcıların eğitim düzeyi göreceli olarak yüksek olduğu değerlendirilmektedir.

Araştırmaya katılanların kamu sektöründeki çalışma süresine bakıldığı zaman %18,2'si 1-5 yıl aralığında, %27,5'i 6-10 yıl aralığında, %28,6'sı 11-15 yıl aralığında, %16'sı 16-20 yıl aralığında olup, yüzde %9,8'i ise 21 yıl ve daha fazla süredir kamu sektöründe çalışmaktadır. Araştırmaya katılanların çalışma süreleri incelendiğinde %54,3'ünün on yıl veya daha fazla süredir kamu sektöründe çalıştığı görülmektedir. Bu kapsamda çalıştıkları kurumlardaki hakim liderlik tarzı, örgütsel sessizlik ve örgütsel politikaya ait yeterli bilgiye sahip olduğu değerlendirilmektedir.

4.2. Faktör ve Güvenilirlik Analizleri

Araştırma ölçeklerine uygulanan keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizleri ile Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları (Cronbach ve Shavelson, 2004) Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: *Faktör ve Güvenirlik Analizi Sonucu*

	Madde Sayısı	Fak.Yük. Aralığı	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach Alfa (a)
Liderlik Tarzları	36	,601-,857	51,012	,885
Dönüştürücü Liderlik	20	,703-,849	75,383	,944
Etkileşimci Liderlik	12	,601-857	70,957	,580
Serbest Bırakan Liderlik	4	,780-,857	6,698	,916
Örgütsel Sessizlik	15	,643-819	67,349	,810
Kabullenici Sessizlik	5	,643-,791	17,254	,873
Korunmacı Sessizlik	5	,703-,801	42,322	,904
Korumacı Sessizlik	5	,691-,819	7,773	,826
Örgütsel Politika	12	,455-,777	48,198	,892

Liderlik tarzları ölçümü için kullanılan ölçekler kaynak çalışmalara benzer şekilde faktörleşmiştir. Yapılan testlerde; modele ilişkin birinci düzey çok faktörlü DFA uyum indeksi değerleri ve sonuç raporu incelendiğinde, dönüştürücü liderlik ölçeğindeki bir maddenin (09 numaralı soru) ve etkileşimci liderlik ölçeğindeki bir maddenin (22 numaralı soru) gözlenen faktör yükleri ve düzeltilmiş regresyon katsayılarının düşük olması nedeniyle analizden çıkartılmıştır. Ayrıca dönüştürücü liderlik ölçeğindeki 01 ve 02 numaralı sorular ile, 4 ve 17 numaralı soruların hatalarının ilişkilendirilebileceği görülmüştür.

Örgütsel sessizlik ölçeğinde yine kaynak çalışmalara uygun olarak üç faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Modele ilişkin birinci düzey çok faktörlü DFA uyum indeksi değerleri ve sonuç raporu incelendiğinde, ölçekteki bir maddenin (12 numaralı soru) gözlenen faktör yükleri ve düzeltilmiş regresyon katsayılarının düşük olması nedeniyle analizden çıkartılmıştır. Ayrıca 08 ve 09 numaralı soruların hatalarının ilişkilendirilebileceği görülmüştür.

Örgütsel politika ölçeğinde ise tek faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Yapılan analiz sonucunda hiçbir maddeye yüklenmeyen veya birden fazla maddeye yüklenen değişken (11 numaralı soru) faktör analizinden çıkartılmıştır.

Gerek ölçek gerekse de alt boyutlar bazında test edilen veri setlerinin etkileşimci liderlik (,580=kabul edilebilir düzey) dışında yüksek düzeyde güvenilirlik değerlerine sahip oldukları görülmüştür. Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizleri ile birlikte geçerlilik ve güvenilirlikleri kanıtlanan ölçeklerin hipotez testlerinde kullanılmasına karar verilmiştir.

4.3. Korelasyon Analizi

Çalışan algıları perspektifinde liderlik tarzları ile örgütsel sessizlik davranışı arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik yapılan korelasyon analizi sonuçları Tablo-2'de sunulmuştur.

Tablo-2. *Korelasyon Analizi Sonuçları*

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Karizma	(,942)														
2	İlham Verici Motivasyon	,676**	(,935)													
3	Entelektüel Teşvik	,439**	,572**	(,875)												
4	Bireysel İlgi	,434**	,498**	,534**	(,893)											
5	Koşullu Ödül	,696**	,725**	,564**	,577**	(,870)										
6	İstisnalarla Yönetim Pasif	-,404**	-,385**	-,268**	-,375**	-,405**	(,833)									
7	İstisnalarla Yönetim Aktif	,504**	,500**	,371**	,361**	,425**	-,283**	(,749)								
8	Serbest Bırakan Liderlik	-,573**	-,514**	-,417**	-,445**	-,617**	,504**	-,300**	(,916)							
9	Kabullenici Sessizlik	-,340**	-,376**	-,271**	-,260**	-,280**	,306**	-,380**	,303**	(,873)						
10	Korunmacı Sessizlik	-,298**	-,358**	-,229**	-,263**	-,273**	,174**	-,345**	,200**	,264**	(,904)					
11	Korumacı Sessizlik	,188**	,243**	,096	,207**	,118	-,106	,248**	-,026	-,001	-,174**	(,826)				
12	Örgütsel Politika Algısı (Genel)	-,440**	-,481**	-,406**	-,471**	-,527**	,460**	-,374**	,481**	,283**	,696**	-,196**	(,892)			
13	Dönüştürücü Liderlik (Genel)	,610**	,663**	,778**	,758**	,672**	-,449**	,545**	-,611**	-,560**	-,391**	-,360**	,231**	(,944)		
14	Etkileşimci Liderlik (Genel)	,536**	,565**	,449**	,387**	,706**	,162**	,699**	-,302**	-,307**	-,229**	-,284**	,160**	,607**	(,580)	
15	Örgütsel Sessizlik (Genel)	-,239**	-,262**	-,214**	-,170**	-,231**	,197**	-,255**	,250**	,287**	,698**	,567**	,314**	-,277**	-,189**	(,810)

*p<0,05 **p<0,01 ( ) Parantez içi değerler Cronbach's Alfa değerleridir.

Bu kapsamda ilk olarak dönüştürücü liderlik ile örgütsel sessizlik algısı ve alt boyutları ele alınarak incelenmiştir. Genel örgütsel sessizlik algısı ile genel dönüştürücü liderlik tarzı arasındaki ilişkiye bakıldığında istatiksel açından anlamlı ve negatif bir ilişki görülmüştür (r= -,277, p<0,01).

Alt boyutlar bağlamında yapılan korelasyon analizlerinde örgütsel sessizlik ile; karizma (r= -,239, p<0,01), ilham verici motivasyon (r= -,262, p<0,01), entelektüel teşvik (r= -,214, p<0,01) ve bireysel ilgi (r= -0,170, p<0,01) alt boyutlarıyla negatif ve anlamlı bir ilişki görülmüştür. Bu bulgular ışığında H1: "Çalışan algıları perspektifinde dönüştürücü liderlik tarzı ile örgütsel sessizlik davranışı arasında negatif bir ilişki vardır." hipotezi desteklenmiştir. Çalışanların yöneticileri ile ilgili dönüştürücü liderlik algısı arttıkça örgütsel sessizlik olasılığı azalmaktadır. Klasik yönetim anlayışından uzaklaşarak değişimi destekleyen, öğrenmeyi kolaylaştıran, çalışanları örgütsel amaç ve hedeflere yönelten bu liderlik tarzı çalışanların yönetim süreçlerine aktif olarak katılımını arttırmaktadır.

Çalışmanın devamında sırası ile etkileşimci liderlik ile örgütsel sessizlik algısı ve alt boyutları incelenmiştir. Genel örgütsel sessizlik algısı ile genel etkileşimci liderlik tarzı arasındaki ilişkiye bakıldığında istatiksel açından anlamlı ve negatif bir ilişki görülmüştür (r= -,189, p<0,01). Alt boyutlar incelendiğinde örgütsel sessizlik ile: koşullu ödül (r= -,231, p<0,01) ve aktif istisnalarla yönetim(r= -,255, p<0,01) arasında negatif ve anlamlı bir ilişki, pasif istisnalarla yönetim (r= ,197, p<0,01) alt boyutu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki görülmüştür. Bu bulgular ışığında H2: "Çalışan algıları perspektifinde etkileşimci liderlik tarzı ile örgütsel sessizlik davranışı arasında negatif bir ilişki vardır." hipotezi desteklenmiştir.

Kurumsal amaç ve hedeflere odaklanan etkileşimci liderlerin bu amaçlara ulaşılması doğrultusunda bütün iyileştirici fikirlere açık olacakları değerlendirilmektedir. Dolayısıyla çalışanların kurumsal amaç ve hedeflerin başarılmasına yönelik düşünce ve fikirlerine önem vereceği değerlendirilmektedir. Fikirlerine değer verildiğini algılayan çalışanlarda örgütsel sessizlik azalacaktır. Bu sebeple etkileşimci liderlik algısı artan çalışanların fikir ve düşüncelerini daha rahat açıklaması ve örgütsel sessizliğin azalması beklenmektedir.

Ayrıca etkileşimci liderlik sergilenen kurumlarda kurumsal hedefler ve bu hedeflere ulaşılması durumunda çalışanların elde edecekleri kişisel hedefler belirlenmiştir. Bu kapsamda kişisel hedeflerini amaçlayan çalışanlar hedeflere ulaşılabilmesi için daha aktif ve istekli olacaktır. Bu kapsamda karşılarına çıkacak engellerin giderilmesi için fikir ve düşüncelerini aktif şekilde kullanacaklardır.

Son olarak serbest bırakan liderlik ile örgütsel sessizlik algısı incelenmiştir. Genel örgütsel sessizlik algısı ile serbest bırakan liderlik tarzı arasındaki ilişkiye bakıldığında istatiksel açından anlamlı ve pozitif bir ilişki görülmüştür ($r= ,250$, $p<0,01$). Bu sebeple H3: "Çalışan algıları perspektifinde serbest bırakan liderlik tarzı ile örgütsel sessizlik davranışı arasında pozitif bir ilişki vardır." hipotezi desteklenmiştir.

Serbest bırakan liderlik aslında liderin yokluğu anlamına gelmektedir. Lider gerek ilgisizlik veya umursamazlık gerekse de bilgisizlik gibi sebepler ile çalışanlara müdahale etmekten çekinmektedir. Yöneticisinin bilgisiz veya ilgisiz olduğunu algılayan çalışanlar bir süre sonra fikirlerine değer verilmediğini ya da yöneticisine fikirleri iletmeye çalışmanın anlamsız olduğu düşüncesiyle fikirlerini açıklamaktan vazgeçecektir. Bu gibi algılar çalışanları örgütsel sessizliğe yönlendirecektir. Bu sebeple serbest bırakan liderlik tarzının örgütsel sessizlik üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Serbest bırakan liderliğin sebeplerinden bir tanesinin liderin örgüt veya kurumun belirli bir departmanından geldiği için sadece geldiği departmana ait işlere hakim olmasına karşın diğer departmanlara ait işlere hakim olmamasından dolayı kurum geneline tam hakim olamamasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Bu sebeple kamu kurumlarına yapılacak yönetici atama ve görevlendirmelerinde kurumun bütün sorumluluk ve görev alanlarına hakim olabilecek kişilerin atanması veya yöneticinin kurumun bütün faaliyet alanları ile ilgili olarak bilgilendirilmesi yöneticilerin serbest bırakan liderlik sergilemeleri engelleyecektir.

4.4. Hiyerarşik Regresyon Analizi

Araştırma kapsamında ilk olarak korelasyon analizi kullanılarak değişkenler arasındaki ilişkiler ortaya çıkartılmaya çalışılmış daha sonra bu ilişkiler temelinde oluşturulan hipotezler test edilmiştir. Daha sonra araş-

tırma modeli çerçevesinde oluşturulan regresyon modelinde öncelikle değişkenler arasında doğrudan ilişkileri, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki açıklama güçlerini ortaya koymak maksadıyla regresyon analizi yapılmıştır.

Yapılacak analizlerin tüm aşamalarında demografik değişkenlerin (yaş, cinsiyet, eğitim, çalışma süresi) kontrol edilmesi maksadıyla hiyerarşik regresyonun birinci aşamasında regresyon analizine dâhil edilmiştir. Regresyon analizleri yapılmadan önce regresyon analizinin temel şartları olan bağımsız değişkenler arasında normallik, doğrusallık ve çoklubağlantılılık araştırılmıştır. Doğrusallık için, yordayıcı değişkenlerin serpilme grafiklerine, normallik için ise standartlaştırılmış hata değerleri grafiği incelenmiştir.

Çoklubağlantılılık testi için korelasyon tablosu incelenmiş, bağımsız değişkenler arasında korelâsyon katsayılarının 0,85'i geçmediği görülmüştür. Ayrıca değişkenlerin tolerans değerleri (değişkenlerin açıklayamadıkları varyans oranı) ve varyans büyütme faktörü (variance infilation factor-VIF) incelenmiştir. Sonuç olarak, verilerin doğrusal olduğu ve normal dağılım gösterdiği, ayrıca değişkenler arasında çoklubağlantılık sorunu olmadığı tespit edilmiştir.

Araştırmanın hipotezlerini sınamak maksadıyla örgütsel sessizlik değişkeni alt boyutları sırasıyla bağımlı değişken olarak ele alınarak regresyon modelleri kurulmuştur. Modelin ilk adımında kontrol değişkenleri, ikinci adımında bağımsız değişken olan dönüştürücü liderlik tarzı ile düzenleyici değişken olan örgütsel politika algısı modele dâhil edilmiştir. Son adımda ise Aiken ve West'in (1991) önerisi üzerine kategorik olmayan değişkenler standardize edilmiş ve bağımsız değişken ile düzenleyici değişken çarpılmak suretiyle oluşturulan etkileşim değişkeni modele dâhil edilmiştir.

Hiyerarşik regresyonun her adımında yer alan değişkenlerin β katsayıları, bu katsayıların anlamlılık düzeyleri, düzeltilmiş R2, R2'deki değişimi gösteren ΔR2 ve F değerleri gösterilmiştir. Ayrıca ΔR2 değerlerinin anlamlılık düzeyleri de belirtilmiştir.

Tablo-3: *Dönüştürücü Liderlik Tarzı ile Örgütsel Sessizlik ve Alt Boyutları Arasındaki İlişkide Algılanan Örgütsel Politikanın Düzenleyici Rolünü Sınayan Hiyerarşik Regresyon Analizi*

Bağımlı değişken: Kabullenici-Korunmacı-Korumacı-Genel Örgütsel Sessizlik		**1. Adım β**	**2. Adım β**	**3. Adım β**
1. Adım	Yaş	,340*** 0,315** -,295** 0,194	,194 ,159 -,296** 0,034	,194 ,153 -,270** 0,045
	Cinsiyet	-,061 ,005 -,074 -,066	-,039 ,030 -,065 -,037	-,039 ,023 -,032 -,024
	Eğitim	,105 ,023 ,017 0,075	,032 -,052 ,047 0,012	,031 -,048 ,028 0,004
	Çalışan Süresi	-,157 -,112 ,133 ,073	-,150 -,103 ,150 -,055	-,150 -,108 ,177 -,045
2. Adım	Dönüştürücü Liderlik		-,304** -,292** ,298*** -,161*	-,301** -,512** ,369*** 0,267**
	Algılanan Örgütsel Politika		,056 ,087* ,230** 0,193*	,059** -,112** ,197*** 0,567**
3. Adım	Dönüştürücü Lid.*Alg. Örg. Pol.			-,003** ,205** -,495*** -,398**
	F	6,218*** 4,125** 3,083** 6,218***	8,456** 6,957* 5,064* 5,976**	9,218** 8,107** 8,338** 8,102**
	Adj. R²	0,076 0,047 0,032 0,076	0,15 0,123 0,088 0,152	0,217 0,175 0,168 0,273
	ΔR2	0,09*** 0,062** 0,047** 0,09***	0,17** 0,144** 0,109* 0,126**	0,067** 0,052** 0,191** 0,121**
N=539. Tüm β katsayıları standardize edilmiş regresyon katsayılarıdır.				

*p < 0,05, **p < 0,01, ***p < 0,001

Tablo-3'de görüldüğü üzere üç aşamalı olarak yapılan hiyerarşik regresyon analizi sonuçları, dönüştürücü liderlik algısı ile örgütsel sessizlik algısı ve alt boyutları arasındaki ilişkide örgütsel politikanın düzenleyici rol oynadığını göstermektedir. Buna göre, H4: "Algılanan örgütsel politika; dönüştürücü liderlik tarzı, örgütsel sessizlik davranışı arasında düzenleyici etkiye sahiptir. Politik algılamaların artması, varsayılan ilişkiyi olumsuz yönde düzenler." hipotezi desteklenmiştir.

Dönüştürücü liderler çalışanlarını geliştirmeye yönelik bir tutum sergilemektedir. Bu sebeple çalışanların örgütsel sessizlik düzeylerinin azalması beklenmektedir. Ancak çalışanların içinde bulundukları kurumu politik olarak algılamaları bu ilişkiyi olumsuz yönde etkileyecektir. Yani dönüştürücü liderlik ile örgütsel sessizlik arasındaki ilişki örgütsel politika algısı yüksek olanlarda örgütsel politika algısı düşük olanlara kıyasla daha zayıf gerçekleşmektedir.

Tablo-4: *Etkileşimci Liderlik Tarzı ile Örgütsel Sessizlik ve Alt Boyutları Arasındaki İlişkide Algılanan Örgütsel Politikanın Düzenleyici Rolünü Sınayan Hiyerarşik Regresyon Analizi*

Bağımlı değişken: Kabullenici-Korunmacı-Korumacı-Genel Örgütsel Sessizlik		**1. Adım β**	**2. Adım β**	**3. Adım β**
1. Adım	Yaş	,340** ,315** -,295** ,194	,229* ,177 -,324** ,047	,230* ,171 -,309** ,053
	Cinsiyet	-,061 005 -,074 -,066	-,032 ,044 -,075 -,031	-,032 ,041 -,066 -,028
	Eğitim	,105 ,023 ,017 ,075	,063 -,033 ,020 ,025	,063 -,031 ,013 ,022
	Çalışan Süresi	-,157 -,112 ,133 -,073	-,132 -,079 ,130 -,044	-,132 -,082 ,139 -,041
2. Adım	Etkileşimci Liderlik		-,120**-,212*** ,156* -,096	-,104**-,327** ,495** ,022
	Algılanan Örgütsel Politika		,156** ,164* ,139 ,239***	,183**-,026** ,696** ,434**
3. Adım	Etkileşimci Lid.*Alg. Örg.Pol.			-,027** ,193** -,567** -,199**
	F	6,218***4,125** 3,083* 2,586*	5,976***6,246** 4,421**4,360**	8,102** 8,370** 6,215** 5,759**
	Adj. R²	0,076 0,047 0,032 0,024	0,152 0,11 0,154 0,074	0,273 0,173 0,185 0,138
	ΔR2	0,09*** 0,062** 0,047* 0,04*	0,126** 0,131** 0,076** 0,095**	0,121*** 0,063*** 0,034** 0,064***
N=539. Tüm β katsayıları standardize edilmiş regresyon katsayılarıdır.				

*p < 0,05, **p < 0,01, ***p < 0,001

Tablo-4'de görüldüğü üzere üç aşamalı olarak yapılan hiyerarşik regresyon analizi sonuçları, etkileşimci liderlik algısı ile örgütsel sessizlik algısı ve alt boyutları arasındaki ilişkide örgütsel politikanın düzenleyici rol oynadığını göstermektedir. Buna göre, H5: "Algılanan örgütsel politika; etkileşimci liderlik tarzı, örgütsel sessizlik davranışı arasında düzenleyici etkiye sahiptir. Politik algılamaların artması, varsayılan ilişkiyi olumsuz yönde düzenler." hipotezi desteklenmiştir.

Etkileşimci liderler kurum hedeflerinin gerçekleştirilmesine odaklandıkları için kurumu başarıya götürecek düşünce ve fikirlere açık olacaktır. Buda çalışanların düşünce ve fikirlerini rahatça açıklayabilecekleri bir ortam yaratmaktadır. Ancak çalışanların kurumlarını politik olarak algılamaları bu durumu olumsuz yönde etkileyecektir. Yani etkileşimci liderlik ile örgütsel sessizlik arasındaki ilişki örgütsel politika algısı yüksek olanlarda örgütsel politika algısı düşük olanlara kıyasla daha zayıf gerçekleşmektedir.

Tablo-5: *Serbest Bırakan Liderlik Tarzı ile Örgütsel Sessizlik ve Alt Boyutları Arasındaki İlişkide Algılanan Örgütsel Politikanın Düzenleyici Rolünü Sınayan Hiyerarşik Regresyon Analizi*

Bağımlı değişken: Kabullenici-Korunmacı-Korumacı-Genel Örgütsel Sessizlik		**1. Adım β**	**2. Adım β**	**3. Adım β**
1. Adım	Yaş	,340*** ,315** -0,295* ,194	,232* ,205 -0,351**,050	,230* ,203 -0,338* ,055
	Cinsiyet	-,061 ,005 -,074 -,066	-,029 ,032 -,061 -,028	-,030 ,030 -,043 -,021
	Eğitim	,105 ,023 ,017 ,075	,051 -,018 -,002 ,016	,051 -,017 -,009 ,013
	Çalışan Süresi	-,157 -,112 ,133 -,073	-,185 -,111 ,138 -,084	-,186 -,113 ,147 -,081
2. Adım	Serbest Bırakan Liderlik		,195** ,074* -,120* ,150*	,262** ,186** -0,778** ,162**
	Algılanan Örgütsel Politika		,123 ,185* ,102 ,214**	,163** ,251** -0,371* ,330**
3. Adım	Ser.Bır.Lid.*Alg. Örg.Pol.			-,195** -,158** 1,121** ,437***
	F	6,218*** 4,125** 3,083* 2,586*	7,642**4,580** 4,430* 4,692***	9,686** 6,779** 6,018** 6,319**
	Adj. R²	0,076 0,147 0,032 0,024	0,181 0,174 0,143 0,216	0,214 0,221 0,177 0,287
	ΔR2	0,09*** 0,062** 0,047* 0,04*	0,138** 0,096** 0,056* 0,102***	0,139** 0,097** 0,102*** 0,071**
N=539. Tüm β katsayıları standardize edilmiş regresyon katsayılarıdır.				

*p < 0,05, **p < 0,01, ***p < 0,001

Tablo-5'de görüldüğü üzere üç aşamalı olarak yapılan hiyerarşik regresyon analizi sonuçları, serbest bırakan liderlik algısı ile örgütsel sessizlik algısı ve alt boyutları arasındaki ilişkide örgütsel politikanın düzenleyici rol oynadığını göstermektedir. Buna göre, H6: "Algılanan örgütsel politika; serbest bırakan liderlik tarzı, örgütsel sessizlik davranışı arasında düzenleyici etkiye sahiptir. Politik algılamaların artması, varsayılan ilişkiyi olumlu yönde düzenler." hipotezi desteklenmiştir.

Serbest bırakan liderlik kavramı aynı zamanda liderin yokluğu veya bilgi seviyesi olarak yetersizliği anlamına gelmektedir. Yöneticilerinin ilgisizliği veya iletecekleri fikirlerini anlayıp değerlendirecek bilgiye sahip

olmadığını düşünen çalışanların fikir ve düşüncelerini ifade seviyesi azalacaktır. Ayrıca çalışanların kurumlarını politik olarak algılamaları bu durumu daha da arttıracaktır. Yani serbest bırakan liderlik ile örgütsel sessizlik arasındaki ilişki örgütsel politika algısı yüksek olanlarda örgütsel politika algısı düşük olanlara göre daha güçlü ortaya çıkmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Bireyler tarihin ilk çağlarından bu yana toplumlar halinde yaşamışlardır. Toplumun bir parçası olmak bireyleri dış tehlikelere karşı korumuş ve hayatlarını devam ettirmeleri için güvenli ortamlar sağlamıştır. Ancak toplum halinde yaşamak ortaya çıkan anlaşmazlık ve kişisel ihtiyaçlarla baş etme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple birlikte yaşayan bireyler kendilerini yönetecek lider özelliklerine sahip kişilere ihtiyaç duymuşlardır. Bu kapsamda liderlik görevlerinin başında takipçilerini yönetmek ve toplum içerisinde meydana gelen çatışmaları çözmek gelmektedir. Liderlik görevine soyunan bireyler bu iki etkendeki başarı derecelerine bağlı olarak hüküm sürmüşlerdir. İlk liderlik ihtiyaçları yönetim ve sorun çözme ile sınırlı olsa da gelişmiş ve teknolojik olarak ilerlemiş, rekabet ortamının bütün örgütsel faaliyetlerin etkin kullanımını gerektiren günümüzde daha etkin ve çağdaş yönetim tekniklerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Çağdaş yönetim politikalarından biri de çalışanların yönetime katılımıdır. Bu yöntemde çalışanlar işi yapan veya yürüten gerçek kişiler olması sebebiyle o işin nasıl en iyi şekilde yapılabileceğini değerlendirebilecek en doğru kişiler olarak kabul edilmektedir. Ancak bu yöntemin çalışabilmesi için çalışanların görüş ve düşüncelerini açık bir şekilde ifade edebilmeleri gerekmektedir. Buda her zaman mümkün olmamaktadır. Çalışanlar gerek kişisel sebepler gerekse de içinde bulundukları çalışma ortam veya arkadaşlarından etkilenerek görüş ve düşüncelerini ifade etmekten çekinmektedirler. Çalışanların düşüncelerini açıklamaktan çekinmesinin bir örgüt politikası hali alması ise örgütsel sessizlik kavramı olarak adlandırılmaktadır.

Çalışanların kurum içindeki ve kurum yararına olan görüş ve düşüncelerini dile getirmelerini etkileyen önemli faktörlerden biri de yöneticilerinden algıladıkları liderlik tarzlarıdır. Bir yönetici sergileyeceği liderlik tarzı ile çalışanları fikirlerini dile getirmeleri konusunda cesaretlendirebilir veya mevcut cesaretlerini kırabilir. Bu kapsamda bu çalışmada yöneticilerin sergiledikleri liderlik tarzları ve çalışan hareketlerine etkilerini incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışanların kurum içi davranışlarını etkileyen diğer bir önemli faktörde çalışma arkadaşlarından algıladıkları örgütsel politikadır. Özellikle çalışma ortamına yeni katılan çalışanlar öncelikle kuruma hakim örgütsel politikayı algılamaya ve bu politika kapsamında kendi hareket tarzlarını belirlemeye çalışmaktadır. Bu sebeple kurumlara hakim ve baskın örgüt

kültürünün çalışan davranışları üzerinde aktif bir etkiye sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Kamu kurumları genel olarak değerlendirildiğinde görev ve sorumlulukların açık bir şekilde belirlendiği, güç mesafesinin yüksek olduğu ve statü geçişlerinin sınırlı olduğu yapılardır. Bu ortamda kamu çalışanlarından beklenen kurum içerisinde kendisine biçilen görevi yerine getirmesidir. Bu sebeple kamu kurumları hiyerarşik yapıları, bürokrasinin çokluğu ve statik yapıları gibi konularda eleştirilmektedir. Kamu kurumlarının bu eleştirilerden kurtulabilmesi ve gelişen ve değişen rekabet ortamına ayak uydurması için kapsamlı değişim ve yenilenmeye gitmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda öncelikle kamu yöneticilerinin sergiledikleri liderlik tarzları ve çalışanlar üzerine etkileri değerlendirilmelidir. Kamu yöneticilerinin çalışanları motive eden, aktif ve sinerjik yönetim tarzlarına yönelmeleri teşvik edilmelidir. Aynı zamanda kamu çalışanlarının yönetime aktif şekilde katılımı desteklenmeli ve cesaretlendirilmelidir. Çalışanlar tarafından iletilen görüşlere gerekli önemin verildiği ve değerlendirildiği çalışanlara hissettirilmelidir. Dile getirdiği görüşlerin ciddiyetle değerlendirildiğini gören çalışanlarda örgütsel sessizlik algısının azalacağı değerlendirilmektedir. Aynı şekilde fikir ve görüşlerine değer verildiğini gören diğer çalışanlarda kendi görüşlerini daha rahat şekilde dile getirecektir. Kurum bazında değerlendirildiğinde örgütsel sessizlik algısı azalacaktır.

Katılımcıların anket sorularına verdikleri cevapların ortalama değerleri incelendiğinde; öncelikle çalışanların kurum ve liderleri hakkında olumlu bir değerlendirmeye sahip oldukları görülmektedir. Dönüştürücü liderlik algısı yüksek olan katılımcıların özellikle liderlerinin karizma ve bireysel ilgi seviyelerinin yüksek olduğunu değerlendirdikleri görülmektedir. Ancak düşük ortalama değerleri incelendiğinde yöneticilerin kendi önceliklerini ön planda tuttuğu ve çalışanların farklı ihtiyaç ve kişilik özellikleri olduğu gerçeğine yeterli önemi vermediği görülmüştür. Etkileşimci liderlik algısı yüksek çalışanlar ise yöneticilerinin sürekli olarak çalışanları kontrol altında tutma çabası içinde olduğu ancak çalışanlarda azim ve heves gördüğü zaman daha teşvik edici ve olumlu bir tutum sergiledikleri düşüncesinin hakim olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel sessizlik ölçek sorularına verilen cevapların ortalama değerleri incelendiğinde çalışanların kurumlarını korumaya yönelik tutum ve davranışlar sergilemeleri ön plana çıkmaktadır. Örgütsel politika algısı sorularına verilen cevaplar incelendiğinde kurumlarda ödül ve terfi sistemlerinin gerçek çalışanlar lehine kullanıldığı algısının olduğu görülmektedir. Ayrıca çalışanların kurumlarına olan güven düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir.

Daha sonra araştırma değişkenlerinin demografik faktörler açısından (yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, çalışma süresi) farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Dönüştürücü liderlik algısı veya alt boyutları ile cinsiyet,

yaş, eğitim düzeyi ve çalışma süresi arasında, etkileşimci liderlik algısı veya alt boyutları ile çalışma süresi arasında, örgütsel sessizlik algısı veya alt boyutları ile yaş arasında ve örgütsel politika algısı veya alt boyutları ile yaş, eğitim düzeyi ve çalışma süresi demografik değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler görülmüştür.

Kamu çalışanları bulundukları kurumların değerli ve önemli bir parçasıdırlar. Kamu kurumlarının yoğun olarak performans ve hizmet kalitesi kapsamında eleştirildiği günümüz şartlarında kurumsal başarı için çalışanların yönetime katılımları büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple kamu çalışanlarının kurumsal iyileştirmeye yönelik düşünce fikirlerini dile getirmeleri gerekmektedir. Çünkü çalışanların katılımı olmadan yapılacak iyileştirme çalışmaları sadece yönetici fikirlerini kapsayacağı için tek taraflı olacak ve eksik kalacaktır.

Kamu yöneticilerinin sergileyecekleri liderlik tarzlarının çalışan davranışları üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Dönüştürücü ve etkileşimci liderlik tarzının örgütsel sessizlik üzerinde negatif etki yaptığı serbest bırakan liderlik tarzının ise pozitif etki yaptığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda yöneticiler tercih ettikleri liderlik tarzına yönelik daha bilinci hareket etmeli bu sayede kurumun içinde örgütsel sessizlik ve örgütsel politika algısı oluşmamasına gayret etmelidirler. Çünkü her iki kavramda kurumsal başarıyı olumsuz etkileyecek kavramlardır.

Ayrıca kamu yöneticileri onaylasın ya da onaylamasın kendisine iletilen çalışan fikirlerine gerekli değerin verildiğini çalışanlarına göstermelidirler. Bu sayede çalışanlarda üst yöneticilere ilettikleri fikirlerin dikkatle değerlendirildiği düşüncesi oluşacağında için kurumsal iyileştirme ve geliştirme fikirlerini açıklamaları konusunda cesaretlendirilmiş olacaklardır.

Son olarak Türk toplumunun lider, üst(amir) gibi kavramlara yönelik düşünce ifadelerin belirtirken çekingen ve tedirgin olmaları, katılımcıların kimliklerinin ortaya çıkabileceği kaygısı, elde edilen verilerin kişisel algılardan etkilenebilir olması, araştırma değişkenlerinin çalışan perspektifinden değerlendirilmesi ve araştırmanın boylamsal olması bu çalışmanın kısıtı olarak ortaya çıkmıştır.

Yapılacak yeni çalışmalarda liderlik tarzları ile örgütsel sessizlik kavramını ilişkisini etkilemesi muhtemel diğer kavramlar üzerine araştırmalar yapılabilir. Ayrıca çalışma daha geniş zaman aralığına yayılarak daha geniş bir süreçte gerçekleştirilebilir. Son olarak çalışan algıları üzerine yapılan bu çalışmanın çalışan ve yönetici algıları şeklinde geliştirilmesi yapılacak çalışmanın başarısını arttıracağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Aiken, L.S.; West, S.G. (1991), Multiple Regression: Testing and Interpreting Interactions, Thousand Oaks, CA: Sage.

Akyüz, B.; Eren, M.Ş. (2013), "Hizmetkâr Liderlik Davranışlarının Eğitim Sektörü Üzerindeki Etkisine Yönelik Teorik Bir Çalışma", Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 8(2), 191-205.

Alparslan, A.M.; Kayalar, M. (2012), "Örgütsel Sessizlik: Sessizlik Davranışları ve Örgütsel ve Bireysel Etkileri", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(6), 136-147.

Arğın, E. (2019). Siyasi Partilerin 2019 Yerel Seçimlerinde Web Sitesi Kullanımı ve Karşılaştırmalı Analizi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 22 (2), 397-404.

Avolio, B.J.; Bass, B.M. (2002), Developing Potential Across a Full Range of Leadership Cases on Transactional and Transformational Leadership, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, New Jersey.

Aybar, S. (2018), Örgütsel Politika Algısı İle Örgütsel Bağlılık İlişkisinde Örgütsel Güvenin Aracılık Rolünün Belirlenmesine Yönelik İstanbul'daki Üniversitelerde Bir Araştırma, (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Aydoğdu, S. (2013), An Empirical Study of the Relationship Between Leadership Styles and Organizational Commitment: The Mediating Role of Empowerment, (Yayımlanmamış doktora tezi), Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bass, B.M. (1998), Transformational Leadership: Industrial, Military, and Educational Impact. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, New Jersey.

Bass, B.M. (1985), Leadership and Performance beyond Expectations, Free Press, New York.

Bass, B. M.; Avolio, B. J. (1990), "The Implication of Transactional and Transformational Leadership for Individual, Teams, and Organizational Development", Research in Organizational Behavior, 4(1), 231-272.

Bass B. M.; Riggio R. E. (2006), Transformational Leadership, (2.Baskı), Mahwah, New Jersey.

Bennett, T.M. (2009), "A study of the management leadership style preferred by it subordinates", Journal of Organizational Culture, Communications and Conflict, 13(2), 1-25.

Certo, S.C. (2003), Modern Management: Adding Digital Focus, (9. Baskı), Prentice Hall, New Jersey.

Cronbach, L. J.; Shavelson, R. J. (2004), "My Current Thoughts on Coefficient Alpha and Successor Procedures", Educational and Psychological Measurement, 64 (3), 391-418.

Çavuşoğlu, S. (2014), Örgüt Kültürü Örgütsel Sessizlik İlişkisi: Manisa ve İzmir'deki Devlet ve Vakıf Üniversitelerinde Bir Araştırma, (Yayınlanmamış doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Dessler, G. (1986), Organization Theory: Integrating Structure and Behavior, (2.Baskı), New Jersey: by Prentice-Hill, Inc.

DEVLET PERSONEL BAŞKANLIĞI (DPB) http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/ kamu-personeli-istatistikleri, (20.03.2019).

Ekici, K. (2006), Vizyoner Liderlik, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.

Emre, R. (2018), Araştırma Görevlilerinin Örgütsel Politika ve Örgütsel Destek Algıları ile Örgütsel Sinizm Düzeyleri, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Eren, E. (2008), Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, (11. Baskı), Beta Basım Yayım, İstanbul.

Eren, E. (2019), Yönetim ve Organizasyon (Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar), (13. Baskı), Beta Basım Yayım, İstanbul.

Ertekin, Y.; Ertekin, G. (2003), Örgütsel Politika ve Taktikler, TODAİE Yayınları No:318, Ankara.

Güney, S. (2004), Açıklamalı Yönetim-Organizasyon ve Örgütsel Davranış Terimler Sözlüğü, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Gürbüz, S.; F. Şahin (2016), Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yöntem-Analiz, (3. Baskı), Seçkin Yayıncılık, İstanbul.

Hoy, W. K.; Miskel, C. G. (2010), Eğitim Yönetimi. Teori, Araştırma ve Uygulama, Educational Administration. Theory, Research and Practice, Çev. S. Turan, Nobel Yayınları, Ankara.

Kahya, C. (2013), Dönüştürücü ve Etkileşimci Liderlik Anlayışları ile Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkide Örgütsel Güvenin Rolü, (Yayımlanmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Knoll, M.; Dick, R. V. (2012), "Do I hear the whistle? A first attempt to measure four forms of employee silence and their correlates", J Bus Ethics. http://philpapers.org/rec /KNODIH-2, (27.02.2019).

McGowan R. A. (2002), Organizational Discources: Sounds of Silence, (Yayınlanmamış doktora tezi), Schulich School of Business, York University, Torento.

Morrison, E. W.; Milliken, F. J. (2000), "Organizational Silence: A Barrier to Change and Development in a Pluralistic World", Academy of Management Review, 25(4), 706– 725.

Önen, M.S.; Kanayran, H.G. (2015), "Liderlik ve Motivasyon: Kuramsal Bir Değerlendirme", Birey ve Toplum Dergisi, 5(10), 43-63.

Parker, C. P.; Robert L. D.; Stacy L. J. (1995), "Perceptions of Organizational Politics: An Investigation of Antecedents and Consequences", Journal of Management, 21(5), 891-912.

Pinder, C.C.; Harlos, K.P. (2001), "Employee Silence: Quiescence and Acquiescence as Responses to Perceived Injustice", Research in Personnel and Human Resources Management, 20, 331-369.

Robbins, S.P.; De Cenzo, D.A.; Coulter, M. (2011), Fundamentals of Management, (7. Baskı), Pearson Education, New Jersey.

Seçkin, Ş.N. (2015), Tepe Yöneticilerinin Kişilik Özellikleri, Güç Temelleri ve Politik Davranışlarının Örgütsel Politika Algısına Etkisi, (Yayınlanmamış doktora tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Şirin, F.E.; Yetim, A.A. (2009), "Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Yöneticilerinin Dönüşümcü Liderlik Stiline İlişkin Yönetici Algıları", Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 3(1), 69-84.

Tangirala, S.; Ramanujam, R. (2008), "Employee Silence in Critical Work Issues: The Cross Level Effects of Procedural Justice Climate", Personnel Psychology, 61, 37-68.

Tengilimoğlu, D. (2005), "Kamu ve Özel Sektör Örgütlerinde Liderlik Davranışı Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14(14), 1-16.

Uğur, S.S. (2016), Kişilik Tipolojilerine Göre Çalışanların Örgütsel Sessizlik Algılamaları: Kamu ve Özel Kesimde Bir Araştırma, (Yayınlanmamış doktora tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Van Dyne, L.; Ang, S.; Botero, I. C. (2003), "Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice as Multidimensional Constructs", Journal of Management Studies, 40 (6), 1359-1392.

Worden, S. (2003), "The Role Of Integrity As A Mediator In Strategic Leadership: A Recipe For Reputational Capital", Journal of Business Ethics, 46, 31-44.

Yazıcıoğlu, Y.; Erdoğan, S. (2017), SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri, (9.Baskı), Detay Yayıncılık, Ankara.

Bölüm 22

DOĞU LYKAONİA'DA

BİR ANTİK KENT: KANA

İlker IŞIK[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi. İlker IŞIK, Edebiyat Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü

GİRİŞ

Kana Antik Kenti, Lykaonia Bölgesi'nin doğu hattında ve bugünkü Bozdağ Milli Parkı'nın güneydoğu yamacındaki bir yerleşim yeridir. Doğu Lykaonia'nın stratejik yerleşimlerinden biri olan Savatra kenti yakınlarında bulunmakta olup bölgenin en güneydoğusundaki antik yerleşim birimi pozisyonundadır. Konya-Aksaray D-300 karayolunun 55. km.sindeki güneye giden yol ağı üzerinde bulunan kent, Karatay İlçesi'ne bağlı Beşağıl Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Bozdağ Milli Parkı'nın eteklerinde kurulduğu için topografik açıdan engebeli bir arazi üzerindedir. Literatürde Kana/Kanna/Cana/Canna olarak geçen yerleşim hakkında detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Bozdağ'ın doğu yamacında bakan hat üzerinde Karadona, Yağlıbayat, Aksaklı mahallerinin en güneyinde bulunmakta olup burada adı bilinen iki kentten biridir (Harita 1).

Yapılan arkeolojik yüzey araştırmaları sonucunda kentin tarihi ile ilgili pek çok veri elde edilmiş ve yerleşim kronolojisi bakımından prehistorik dönemlere kadar uzandığı belirlenmiştir. Bu noktada kentin geçmişini gösteren höyük alanları tespit edilmiştir. İlerleyen dönemlerde Roma dönemine ait büyük bir kale ve çevresinde konumlanmış olan kent, özellikle Roma ve Bizans dönemlerinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Roma'nın askeri savunma güvenliği rolünü üstlenmiş ve Bizans dönemine gelindiğinde piskoposluk merkezi olarak işlevselliğini devam ettirmiştir. Kana, Bizans dönemi sonrasında da iskân görmeye devam etmiş ve antik çağdaki isminden dolayı Gene adıyla Osmanlı zamanında da değerini korumuştur. Tespit edilen mezar taşları uyarınca Kana'nın Türk dönemi süresince kesintisiz bir yerleşim gördüğü anlaşılmaktadır.

LYKAONİA VE DOĞU KESİMİ TARİHSEL SÜRECİ

Kana Antik Kenti'nin içinde yer aldığı Doğu Lykaonia Bölgesi, Tuz Gölü'nün (Tatta) doğu ucundan güneye doğru kabaca Koropassos (Akhan), Garsaura (Aksaray), Karapınar ve oradan Karaman'ın (Laranda) kuzeyine dek varan bir alanı kapsamaktadır (Harita 2). Dönem dönem bu sınırlar değişmekte ve bilhassa Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyet yılları ile beraber farklılık göstermektedir. Genel olarak Lykaonia sınırları değerlendirildiğinde elde ettiğimiz ilk bilgi özellikle güney ve iç kısımlarda yaşamış olan Anadolu'nun yerli halklarından Luvilerle ilgilidir. Luvilerin burada ikamet etmesi nedeniyle M.Ö. 2000 yıllarında bölge "Lukkawaniya" ismiyle anılmaktadır (Cate, 1961: 195-200). Asur Koloni Çağı ile beraber bölge bir ticari sahaya dönüşmüş ve Hititlerin burada söz sahibi olması sonucu pek çok anıt ve arkeolojik eser yaptırılmıştır (Bahar 1995: 221-222). Hitit İmparatorluğu Devri'nden itibaren tarih sahnesinde konumunu arttıran Lykaonia, bu zaman diliminde "Lukka" olarak bilinmektedir (Bahar, 1994: 219-246; Raimond, 2004: 93-146). Demir Çağı'na gelindi-

ğinde ise Phryg etkisi görülmüş ve başta Ikonion'a bağlı Alâeddin Tepesi ve çevresi ile bölgenin en doğusundaki Yağlıbayat Mahallesi'ndeki Savatra antik kenti olmak üzere birçok yerleşim alanında Phryglere ait izler bulunmuştur (Akok 1970: 61; Aulock, 1976: 25-32, 48-49; Haspels, 1971: 321; Mitchell, 1993 II, 155; Kaya, 2011, 163-164). Ayrıca Phryglerin Demir Çağı'nda bölge içerisinde yol ağları kurarak Kilikia Kapıları üzerinden Akdeniz ile bağlantı kurdukları düşünülmektedir (Bahar, 1991: 43). Lykaonia'daki Phryg kültürü hakkında antik çağ yazarlarından Ksenophon da bahsetmiş ve Ikonion'u Phryglerin doğudaki en son şehri olarak tanıtmıştır (Ksenophon, Anabasis, (çev. Tanju Gökçöl), 1974: 20). Daha sonra Kimmer saldırıları ile zarar gören bölge (Baytak, 2008: 41) Pers saldırılarına değin Lydia egemenliğinde kalmış olmalıdır (Bahar 2015, 284). Perslerin Büyük İskender tarafından doğuya sürülmesinin ardından Hellenistik Dönem boyunca Diadokhların yönetim süreci başlamıştır (Sevin 1982, 270). Akabinde İskender'in ardıllarından olan General Seleukos'un devraldığı Lykaonia yönetimi Roma'nın gelişine kadar hâkimiyetini sürdürmüştür (Özsait, 1985: 52).

Roma'nın Diadokhlar hâkimiyetine son vererek bölgeyi ele geçirmesi sonrasında birçok eyalet kurularak yeni bir idari anlayış meydana getirildi. Cumhuriyet döneminde iç karışıklar ile mücadele eden Roma devleti, yavaş yavaş Anadolu coğrafyasını zapt etmeye başladı. Octavianus'un siyasi çekişmeleri sonlandırarak yönetime gelmesiyle devlet artık kabuk değiştirerek imparatorluk statüsünde hareket etmeye başladı. Yeni bir emir komuta mekanizması tesis edilerek Roma'nın Anadolu üzerindeki çekingen politikası kırılmış ve devlet erkânının Octavianus'u onurlandırarak Augustus unvanını bahşetmesiyle yayılım süreci hızlandırılmıştı. Augustus, kendisine Actium Savaşı'nda destek veren Amyntas'ın, Homanadlar'ın suikastına uğradığı M.Ö. 25 yılına kadar bölgenin yerel krallıklar ile idare edilmesine müsaade etti. Bu tarihten itibaren ise Augustus asayişi sağlamak için oluşturduğu eyaletleri konumuna göre ayırdı ve buralara lejyonlar gönderdi (Yılmaz-Işık, 2010). Bu noktada Galatia ile Kappadokia'yı birleştirerek buradan asker teminatını sağladı. Lykaonia'nın da Galatia toprakları içinde gösterildiği bu evrede (Kurt, 2010: 5 125; Kaya, 2011, s. 136,137; Strabon, XII, 6. 4; Sherk, 1980, s. 959;) kimi kentler asker alma merkezleri haline getirildi.

Augustus'un Provincia Galatia'yı (Galatia Eyaleti) kurması Roma için artık vasal kral idaresinin sona erdiğinin göstergesiydi. Anadolu toprakları artık imparatorluk bünyesinde doğrudan Roma'ya bağlı valiler tarafından idare edilmekteydi. Bu süre zarfında imparatorluk devri öncesinde Doğu Lykaonia sınırları stratejik konumu nedeniyle defalarca değişikliğe uğratıldı. Bu kesimin Galatia Kralı Amyntas'ın idaresine bırakıldığı olasıdır. Zira Strabon Savatra kentinden söz ederken Amyntas'ın burada üç yüz koyununun olduğunu belirtir. Bu da Bozdağ'ın doğusunun Galatia ile

birleşik olduğu fikrini güçlendirmektedir (Strabon (çev. Adnan Pekman), 2000: 65).

Doğu Lykaonia'nın dağlık bir arazi üzerinde yer alması stratejik bir önem arz etmektedir. Bu bakımdan hem Ikonion'un doğudan gelebilecek tehditlere karşı müdafaası hem de güney bölgelerdeki haydutlara karşı savunma hattı sağlaması önemli bir avantajdır. Augustus militeryal bir taktik ile Galataia-Kappadokia Eyaleti'ni en doğu sınır bölgesi olarak dizayn etmiştir. Bu nedenle Doğu Lykaoni'daki sınır kentlerinin Galatia içinde olması da bir zorunluluk teşkil etmektedir. Böylece valinin tek elden tüm asayiş ve güvenliği temin edecek asker kentleri elinde bulundurması sağlanmaktadır. Bu bakış açısı taktiksel bir anlayışın yanında etnik birtakım gerekçeleri de içinde barındırmaktadır. Phryg topraklarında kurulu Galatia'nın bu kültürden beslenen diğer yerleşimlerle birlikte hareket etmesi için Lykaonia'daki Savatra gibi Phryg menşeili kentleri topraklarına dahil etmesi mantıklıdır. Böylece MÖ. 1. yy.da sınırların belirlenmesinde askeri ihtiyaçların yanında kültür bağlarını da gözeten iki unsur ön planda tutulmuştur (Kaya, 2011: 163-164).

Meydana gelen iç isyanlar ile Parth akınları hudut değişimlerine sebep olsa da Lykaonia Bölgesi ve doğu kesimi Galatia içerisinde kalmaya devam etti. Antoninus Pius döneminde (M.S. 138-161) Kilikia, Lykaonia ve Isauria bölgeleri birleşerek "Tres Eparkhia" adında yeni bir eyalet kuruldu. Augustus'tan sonra konuşlanmaya başlayan Roma lejyonları gerek asker alma gerekse garnizon sahalarının sabitlenmesinden dolayı oturmuş bir sistem üzerinden hareket eder oldular. Bu nedenle dış müdahalelerden ziyade iç karışıklıklar ve isyanlara karşı tedbir alabilmek adına artık düzenlemeler yapılmaya başlandı. Isaurialı isyancıların kontrol altına alınmasını temel alan bu yeni eyalet ile geçici bir çözüm bulma amacı güdüldü. Bu kapsamda adı geçen eyaletler tümden tek bir toprak parçası sayılmaksızın belli bölgeleri içine alan bir sistem tercih edildi. Örneğin, Lykaonia Birliği (Koinon) bünyesinde olan kentler yeni eyaletin parçası olurken Savatra gibi askeri garnizon kentleri Galatia Eyaleti'nde olmayı sürdürdü (Kaya, 2011, 164). Sasani, Goth ve Palmyra istilalarına uğrayan bölge askeri tahkimatı arttırarak bu dönemlerde sınır muhafızlığı görevini üstlendi Bu zaman diliminde Kana ve Doğu Lykaonia Bölgesi kentleri bu dönemde Galatia'ya bağlıydı. M.S 371 yılına kadar uygulamada kalan bu bölümleme Bizans Dönemi başlarına kadar sürdü.

Bizans Dönemi'nde yeni bir kimliğe bürünen bölge Roma Dönemi'ndeki İmparator Hadrianus'un ziyaret güzergâhlarında onuruna yapılan tapınak ve heykellerin (Kaya 2011: 203; MAMA VIII: 13–14) paganist alışkanlığından sıyrılarak Hristiyanlığın savunuculuğuna soyunan piskoposluk merkezlerine dönüştü. Doğu Lykaonia'daki Perta, Savatra ve Kana kentleri bu misyon ile 381 Konstantinopolis ve 451 Khalkedon konsille-

rine temsilci gönderen önemli Hristiyan kentleri pozisyonuna geldi (Le Quien, 1901 I: 1083; Bahar 2015: 293; Jones 1937: 36).

KANA ANTİK KENTİ YERLEŞİM ALANI VE TARİHİ

Kana, Karatay İlçesi, Beşağıl Mahallesi içerisinde yer almaktadır ve Bozdağ'a bakan dağlık yamaçlara dek uzanan bir yerleşim alanına sahiptir. Kentin genel planı volkanik nitelikli bir tepe üzerinde kurulan kale etrafında konumlanmaktadır (Harita 3). Yerleşim sahası tepelik alanlar ile çevrelenmiştir. Kaleye göre konumlandırıldığında doğuda Beşağıl Tepesi, güneydoğuda Doğu Tepe ve Bağ Tepe, güneyde Çeş Tepe güneybatıdan batıya doğru sırasıyla Kara Tepe, Öksüz Tepe ve Kızıl Tepe ile kuzeybatıda Sivri Tepe bulunmaktadır. Yerleşim yeri adını kalenin doğusunda bulunan Beşağıl Yaylası'ndan almaktadır.

Doğudaki Beşağıl Tepe'nin hemen güneyinde yer alan Doğu Tepe üzerinde yapılan yüzey araştırmalarında kilise kalıntısı keşfedilmiştir. Defineciler tarafından yoğun tahribata uğramasına rağmen apsisi halen sağlam durumdadır (Resim 1). Burası ile ilgili Callander tarafından 1906 yılında bulunan bir sınır taşı yazıtında "Görkemli Vaftizci Yahya (kilisesinin) sınırları" yazmaktadır. (Callander, 1906: 157-180). Callander'in bulduğu yazıtta kastedilen kilise burası olmalıdır. (Resim 2) Çalışmaların devamında Doğu Tepe'nin güneyindeki Bağ Tepe civarındaki Piren Tömek Mevkii içerisinde bir höyük tespit edilmiş ve muhtelif seramik parçaları gözlemlenmiştir. Yüzeydeki seramik örneklerinin yoğunluğu uyarınca çok az prehistorik örneklerin yanında (Tunç ve Demir Devri) Bizans-Selçuklu evresine ait sırlı seramik örnekleri ağırlıktadır (Resim 3). Güneydoğuda bulunan mahalle mezarlığı içerisinde ise Geç Osmanlı-Erken Cumhuriyet Dönemi mezarları fotoğraflanarak belgelenmiştir. Yerleşim yeri içerinde ise Türk Dönemi'ne ait olabilecek ve dış çevresi devşirme bloklardan yapılmış bir çeşme yapısı bulunmaktadır (Resim 4). Ayrıca evlerin duvarlarında ve avlularında mimari ve epigrafik eserler dikkati çekmektedir (Resim 5).

Kalenin güneybatısındaki Coka Yaylası Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine kadar ikamet edilmiş olup burada büyük bir mezarlık alanı vardır (Resim 6). Mezarlık içerisinde birçok Roma ve Bizans dönemi devşirme malzemeler göze çarpmaktadır. (Resim 7). Batı taraftaki Kızıl Tepe'ye doğru uzanan Kızkuyu Mevkii'nde yoğun seramik örneklerin bulunduğu geniş bir yerleşim alanı mevcuttur. Bu yerleşim yerine varmadan ise stabilize yola bakan yamaçlık alanda defineciler tarafından açılmış mimari bokların da olduğu bir kuyu ve çeşme yapısı söz konusudur (Resim 8). Kızkuyu Mevkii'nin Bozdağ'a bakan yamaçlık kesiminde halkın "Kesmekaya" olarak adlandırdığı bir taş ocağı bulunmaktadır. Düzgün dikdörtgen bloklar halinde basamaklandırılarak işlendiği anlaşılmaktadır (Resim 9). Kalenin kuzeybatısında ise sonradan yerleşim gören Yenikuyu Yaylası yer

almaktadır. Burada da antik kentten getirilmiş devşirme malzemeler görülmektedir. Kent dokusu neredeyse tamamen kaybolmuş olan Kana'da mimari olarak kale ve kilise dışında belirlenebilecek bir yapı ne yazık ki yoktur. Kale üzerinde birçok yerde defineci çukuru açılmıştır. Yaklaşık 2 m. kalınlığında doğu-kuzey yönlü istinat duvarları haricinde bazı teras duvarları kısmen ayaktadır. Sarnıcının günümüze kadar kaldığı iç bölümde odalar ve bir birbirine bağlanan geçişler belli yerlerde saptanabilmektedir. Kalenin hem içinde hem de dağ eteği üzerinde çok sayıda seramik buluntu gözlemlenmektedir. Prehistorik dönem örneklerin yanında ağırlıklı olarak Roma-Bizans ve Selçuklu malzemesi göze çarpmaktadır.

Kana Antik Kenti, tarihsel dökümantasyon içerisinde detaylı bilgiye sahip olunan bir yerleşim yeri değildir. 20. yy. başlarından itibaren yapılan çalışmalarda kent ziyaret edilmiş ve çıkan yazıtlar uyarınca Roma ve Bizans evreleri konusunda bilgi elde edilebilmiştir. Yazıtlar nezdinde Kana'nın bir kent olduğundan söz edilmektedir (Jones, 1971: 135). Hatta bu konuda Kana'nın şehir statüsüne bakıldığında bir kent meclisi tarafından yönetildiğini öğrenmekteyiz. Otonom yönetim mekanizması bu coğrafyanın olağan bir kurgusudur. Zira sert ve çetin bir arazide kurulmasından ötürü bu durum ulaşım ve irtibatı zorlaştıran faktörlerdir. Bu nedenle buradaki halkın kendine yeter bir sistem kurması da kaçınılmaz olmuştur. Kent olduğunu ortaya koyan bir başka unsur ise burada bulunan imparatorluk kültünün varlığıdır. Bununla ilgili ele geçen bir yazıtta Vali P. Calcisius Rusa Iulius zamanında (M.S. 105-115) bir kent meclisine sahip olduğundan ve meclis kararınca halk tarafından Traianus (M.S. 98-117) onuruna bir tapınak ve heykel yaptırıldığından ve kentte sürdürülen imar faaliyetlerinden söz edilmektedir (MAMA VIII, 211; Michell, 1993 I: 2014 *imparatorluk kültü için bkz.* Mitchell, 1993 I: 214). Yine M.S. 3-4. yy.a tarihlenen bir yazıtta kent meclisi üyesi Aurelius adına yaptırılan bir mezar steli ele geçmiştir. (MAMA XI, 361). (Resim 10) Böylece Bizans dönemine değin meclisin varlığının devam ettiği bu yazıttan anlaşılmaktadır. Bununla beraber Kana Antik Kenti imparatorluk kültünü Probus döneminde de (M.S. 276-282) devam ettirmiş ve imparator adına bir heykel yaptırmıştır (MAMA VIII, 212). Kentte M.S. 3. ve 4. yüzyıllara ve sonrasına ait Geç Roma-Erken Bizans yazıtları ve mezar stelleri dikkati çekmektedir (MAMA VIII, 38-40; MAMA XI, 355-364; Bildirici 2009: 209).

Kana'nın stratejik değerini Bizans döneminde de koruduğunu söylemek yanlış olmaz. Otonom kent dokusunu korumasının yanı sıra dinsel bir merkeziyetin mevcudiyeti de bunun bir kanıtıdır. Bizans dönemine gelindiğinde bir piskoposluk kenti olması buradaki cemaatin başka bir yere bağlı kalmadan dinsel bakımdan idame ettirildiğini ortaya koyar. Vaftizci Yahya Kilisesi ile buradaki rahiplerin mezar stellerinin varlığı Hristiyanlık evresinde Kana'nın ne gibi bir perspektif içinde olduğunu bize göstermektedir. Kristolojik açıdan ele alındığında Erken Hristiyanlık Döne-

mi'nden beri Kana ve çevresinde bu yenin dinin yayıldığı anlaşılmaktadır. Pavlus'un Galatialılara mektubunda hitap ettiği coğrafya sınırlarında yer alması dolayısıyla Kana kenti ve sakinlerinin teslise bağlılıkları açıkça anlaşılmaktadır. MAMA 355'te yer alan ve yaklaşık olarak M.S. 4. yy.a tarihlenen bir yazıtta Onomastos isimli bir rahibin Luka İncili'nden alıntı yaparak üçlü birliğe vurgu yapması bunun bir kanıtıdır (MAMA 356) (Resim 11). Kana'nın, Savatra ve bölgedeki bir diğer kent olan Perta ile birlikte 381 Konstantinopolis ve 451 Khalkedon konsillerine temsilci göndermiş bir kent olması burasının Hristyanlık dönemindeki ehemmiyetine işaret eden bir diğer husustur (Le Quien, 1901 I: 1083).

Kana'nın Roma ve Bizans dönemlerinde teveccüh görmesindeki en büyük etkenlerden biri bir sınır karakolu görevi görmesi olmalıdır. Kana'nın konumlandığı ana bölgenin kale ve çevresinde yoğunlaştığı bilinmektedir. Doğu Lykaonia'nın en dağlık hattında olması nedeniyle gerek Kana Antik Kenti gerekse diğer yerleşim yerleri kale ve kulelerle donatılmıştır (Işık 2020: 309-326). Doğu ve güneydeki askeri müdahaleleri karşılamak için kurulan bu yapılar sınır güvenliğinin yanı sıra haydutluk faaliyetlerine karşı asayişi sağlayan ileri karakollar olarak vazife görmekteydi. Bu bakımdan Roma ve sonrasındaki zaman dilimlerinde özerk bir yönetim prensibine sahip olarak yönetimsel ve dinsel ayrıcalıklar her daim devam etti. Bununla beraber bölge etrafındaki yolları ve ticaret kervanlarını korumak da bu kentlerin sorumluluğu altındaydı. Bozdağ'ı baştanbaşa dolanan ve Ikonium'dan Garsaura ve güneydeki diğer kentlere kadar uzanan yol ağları bu kentlerin denetimi altındaydı (Işık-Uyan, 2020).

Kentteki ulaşım ağı ve yapılar konusunda 20. yy. başlarından itibaren çalışmalar yapılmıştır. Pisidia Bölgesi'nden başlayıp Karaağaç (Neapolis), Kızıldağ ve Sultan Dağları arasından devam edip Beyşehir (Karalis) Gölü'ne uzanan ve bir hat boyunca Ikonium'a oradan da Tömek, Göçü ve Bozdağ Milli Parkı üzerinden Savatra (Yağlıbayat), Comitanassos (Ortakuyu), Ak Han yakınındaki Koropasssos ve Garsaura'ya (Aksaray) giden Via Sebaste yolu mevcuttur. (Levick, 1967: 38; Işık-Uyan, 2020: 6). Bu yolun üzerinden kentleri birbirine bağlayan yan yollar üzerinde ise net bilgi saptanamamıştır. Bütün bunların yanında Kana'nın kendine ait müstakil bir yol ağının olup olmadığı daha önce yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılamamıştır. Ballance, Roma zamanında Savatra üzerinden Kana ve Kybistra üzerinden Kilikia Kapıları'na ve oradan da en kuzeydeki Comitanassos'a ulaşan bir bağlantının olabileceğinden söz eder. Ancak bunu destekleyecek bir mil taşının olmadığını da sözlerine ekler. (Ballance, 1902: 229). Yağlıbayat'tan Aksaklı ve Beşağıl'a giden yol üzerinde bir köylü tarafından tarla sürerken tesadüf üzeri bulunan 2 adet mil taşı 2019 yılındaki çalışmalarımızda belgelenerek tercüme edilmiştir. (Resim 12). Ayrıca, 1981 yılında D. French tarafından bulunan ve 2019 yılı arkeolojik yüzey araştırmalarımız sırasında Aksaklı Mahallesi'ndeki bir hanede

fotoğraflanan, M.S. 218-222 yılları arasına ait bir mil taşı bulunmaktadır (ZPE 43, 1981:170) (Resim 13). Tüm bunların nezdinde antik dönemde böyle bir yolun varlığı güçlü şekilde dile getirilebilir (Harita 4). Bu yol ağı olasılıkla Balance'nin belirttiği gibi Karapınar'a varmaktaydı. Hatta bu yol üzerinden kesintisiz bir şekilde Erdemli'ye kadar gittiği söylenebilir. Zira Lykaonia, Isauria ve Phamphylia bölgelerindeki haydut saldırılarının önüne geçmek ve burayı asayiş altına alabilmek için asker kentlerdeki güvenlik mekanizması üzerinden ordunun buralara sevkiyatını sağlamak akla yatkın gelmektedir. Bu geçiş noktalarından birinin Kana olması da kentin stratejik önemini bir kez daha öne çıkarmaktadır.

SONUÇ

Arkeolojik buluntular tarih disiplinine katkı yapmanın yanında tarihi değiştirebilecek yeni belgeler ortaya koyması ile bu alana dinamizm kazandıran önemli bir unsurdur. Tarihi coğrafyayı irdelerken bu konu ile ilgili bilgi veren antik ve modern yazarların aktarımları bilgi dağarcığımızı genişletse de somut sözcükler kurmamız konusunda sağlıklı bir çıkarım sağlamayabilir. Burada devreye giren husus arkeolojik ve epigrafik kaynakların sağladığı bilgi ve belgelerdir. 2017 yılından beri yürütmüş olduğumuz Bozdağ Milli Parkı doğu ve kuzey kesimi arkeolojik yüzey araştırmalarında elde ettiğimiz veriler bölgedeki yerleşim sahalarının tarihi coğrafya açısından ne denli kritik bir önem arz ettiğini ortaya koymak bakımından son derece değerli sonuçlar sunmuştur. Kana Antik Kenti'nin lokasyonu, mevcut yapıları kronolojik durumu ve olabilecek yapılarının saptanması konusunda birçok veri sağlanmış ve bilim dünyasına kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu denli stratejik bir yerleşimin bu zamana dek detaylı olarak araştırılmaması bizim için bir şans olmuştur. Öyleki, kentin dönemsel geçmişi, sınırları, yolları askeri ve ticari potansiyeli ile dinsel literatürünü tamamlamak adına birtakım sonuçlar elde edinilmiştir.

Kana Antik Kenti, seramik buluntular ışığında çok daha gerilere gidebilen bir kronolojiyle Tunç Çağı'na kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Piren Tömek ve Kızkuyu Mevkileri ile kalede ele geçen buluntular bu konuda bize bilgi sunmaktadır. Geç Tunç ve Demir Çağı buluntuları ileride yapılacak daha kapsamlı bir çalışma neticesinde buraya daha önce Hititlerin yerleştiği ile ilgili bilgi verebilir. Özellikle kalenin inşa döneminin Hitit evresinde gerçekleştiği konusunda bir fikir öne sürmemizi sağlayabilir. Buluntuların verdiği veriler uyarınca neredeyse kesintisiz bir yerleşimin yaşandığını söylemek yanlış olmaz. Klasik dönemlerden Roma, Bizans, Selçuklu ve yakın döneme kadar birçok arkeolojik buluntu bunu desteklemektedir. Coka Yaylası'nda bulunan tarihi mezarlıktaki Roma ve Bizans devşirme malzemelerinin yanında Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine kadar kullanım gördüğünü kanıtlayan mezar taşları bunun güzel bir örneğidir.

Asıl kimliğini Roma Dönemi'nden itibaren kazanan kent, steller üzerindeki Latin kökenli isimler nedeniyle tam bir Greko-Roman kenti hüviyetini gösterir. Meclis binası ile imparatorluk kültünün koruyucu kentlerinden biri olması bunu tanımlayan diğer emarelerdir. İlerleyen dönemlerde dinsel kimlik konusundaki kabuk değişimi Kana'nın değerini tekrar açımlayan bir işaret olmuştur. 1906 yılında Callander'in bulduğu Vaftizci Yahya Kilise'sine ait olan sınır taşı ve sonrasında Amerikan heyetinin yaptığı epigrafik çalışmalar bir piskoposluk merkezi olan kentin Hristiyan kimliğini saptamış olsa da Kana'nın sahip olduğu kilisenin yeri bulunamamıştır. 2019 yılındaki araştırmalarımızda bulunan kilise ile Kana'nın Hristiyanlık dönemindeki ibadet merkezi de belgelenmiştir. Böylelikle kentte ayakta olan kalenin yanında bir başka mimari eser de ülkemizin kültür envanterine dahil edilmiştir. Yürüttüğümüz yüzey araştırmalarında bulduğumuz kale ve kuleler bölgenin askeri yapısını göstermektedir. Kana kalesi ve bölge etrafındaki kuleler savunma ve güvenlik bağlamında buradaki yerleşimlerin değerini belirtmektedir. Ayrıca bu yapılanmalar bölgedeki yol bağlantılarının güvenliğini temin etmek için de tesis edilmiştir. Ancak Kana'nın buradaki rolü günümüze dek belirgin değildir. Yaptığımız çalışmalarda buradaki olası yol ağlarının ve gittiği güzergâhların hem bilimsel veriler ışığında hem de tahmini olarak saptaması yapılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda araştırmalarımızda bulunan mil taşları rotayı belirlemek için çok mühim bir katkı vermektedir. Bu çalışmanın sunduğu altyapı sayesinde bölgede gelecekte yapılacak yeni çalışmalarla gerek kentin gerekse Doğu Lykaonia Bölgesi'nin yerleşim ağlarının tespiti mümkün kılınabilir.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Ksenophon (1974). *Anabasis "Onbinlerin Dönüşü",* (çev. T. Gökçöl), Hürriyet.

Strabon (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası XII-XIII-XIV,* (A. Pekman, Çev.). Arkeoloji ve Sanat.

Modern Kaynaklar

Akok, Mahmut (1970). *"Türk Tarih Kurumu Adına, Konya Alâeddin Tepesinde 1941 Yılında Yapılmış Olan Arkeolojik Kazıda Elde Edilen Mimari Buluntular".* VII. Türk Tarih Kurumu Kongresi 25-29 Eylül 1970. Ankara.

Aulock, von Hans (1976). Münzen und Stadte Lykaoniens. Istanbuler Mitteilungen, Beiheft 16. Deutsches Archaologisches Institut Abteilung İstanbul: Tübingen.

Bahar, Hasan (1994). "Konya Çevresi Tarih Araştırmaları 1: *Hititler'den Romalılar'a Kadar İsauria Bölgesi"*, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, (9-10), Konya 1994, ss. 219-246.

Bahar, Hasan (1995). "*Konya Çevresi Tarih Araştırmaları 1: Hititlerden Romalılara Kadar Isauria Bölgesi". SÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* (9-10): 219-241.

Bahar, Hasan (2015). "Eski Çağ'da Konya". Ed. H. Bahar, *Şehirlerin Sevdalısı İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*. Konya, 271-297.

Baytak, İsmail (2008). *Lykaonia Bölgesi Konya Mezarları*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Bildirici, Mehmet (2009*). Tarihi Su Yapıları*. Ankara: Bayındırlık ve İskân Bakanlığı.

Callander, T. (1906). Explorations in Lycaonia and Isauria. *Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire. ed. WM Ramsay. Aberdeen*, 157-80.

Cate, P.H.J. Houwing Ten (1961). *The Luwian Population Groups of Lycia and Cicilia Aspera During the Hellenistic Period.* Leiden: E.J. Brill.

French, D. H. (1981). Milestones of Pontus. Galatia, Phrygia and Lycia, ZPE, 43, 149-174.

Haspels, C. H. (1971). *The Highlands of Phrygia: The Plates*. Princeton University Press.

Işık, İ. - Uyan, M. (2020). Yeni Bir Yol Keşfi: Konya-Aksaray Antik Yol Güzergâhı. *History Studies (13094688)*, *12*(4).

Işık, İ. (2020). *"Konya İli Karatay ve Altınekin İlçeleri Bozdağ Milli Parkı Doğu ve Kuzey Kesimi Yüzey Araştırması"*. Araştırma Sonuçları Toplantısı (17-21 Haziran), Diyarbakır, XXXVII/2 (2020), 309-326.

Jones 1937 A. H. M. Jones, The Cities of the Eastern Roman Provinces. Oxford 1937.

Kaya, Mehmet Ali (2011). Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi. Çizgi Kitabevi, Konya.

Kurt, M. (2010). Antik Lykaonia'da yönetim ve şehirleşme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (28).

Le Quien 1901 M. Le Quien, Orien Christianus. Wiesbaden 1901.

Levıck, B. (1967). "*Roman Colonies in Southern Asia Minor"*. Clarendon Press, Oxford.

MAMA VIII Calder, William Moir, and James Maxwell Ross Cormack. *Monuments from Lycaonia, the Pisido-Phrygian Borderland, Aphrodisias*. «Monumenta Asiae Minoris Antiqua» [MAMA], 8. Manchester 1962.

MAMA XI *Monumentia Asiae Minoris Antiqua XI - Monuments from Phrygia and Lykonia*, 2015. Online: http://mama. csad. ox. ac. uk.

Mitchell, Stephen (1993). *Anatolia, Land, Men and Gods in Asia Minor: The Celts and the Impact of Roman Rule*. I-II, Oxford-New York: Oxford University Press.

Özsait, M. (1985). Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidia. *Edebiyat Fakültesi Basımevi*, İstanbul.

Raimond, E. (2004). "La Problématique Lukkienne", In *Colloquium Anatolicum,* Vol. 3, 93-146.

Sevin, V. (1982). Anadolu'da Pers Egemenliği. *Anadolu Uygarlıkları*, *2*, 268-277.

Sherk, R. K. (1980). "*Roman Galatia: The Gouvernors from 25 B.C. to A. D. 114*", Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, II, 7.2: 954-1052.

Yılmaz, M.-Işık, İ. (2011). *"Roma Lejyon Sistemi ve Lystra"* I. International Symposium on History,Culture and Tourism of Hatunsaray (Lystra) and its Vicinity, (2-4 October 2011), Konya,153-160.

HARİTA ve RESİMLER

Harita 1. *Bozdağ Milli Parkı ve Çevresindeki Yerleşim Alanları*

Harita 2: *Doğu Lykaonia'daki Günümüz Yerleşim Alanı*

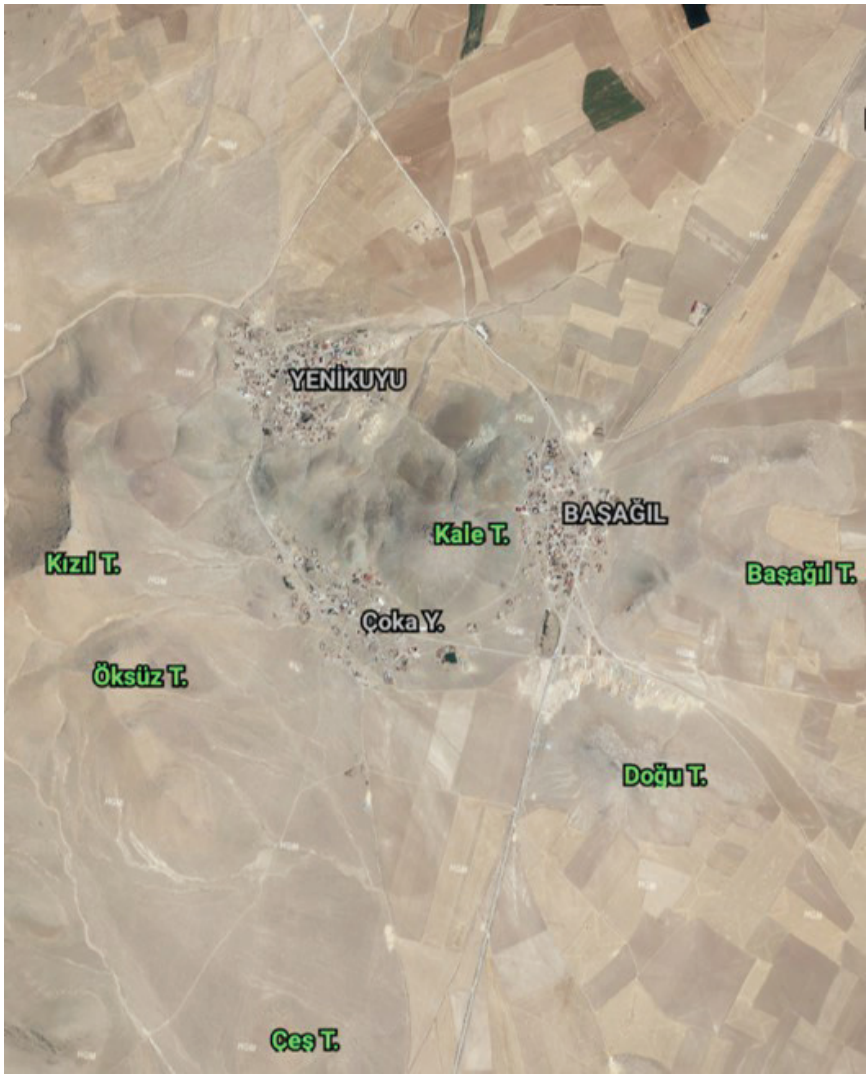

Harita 3: *Kana Antik Kenti ve Çevresi*

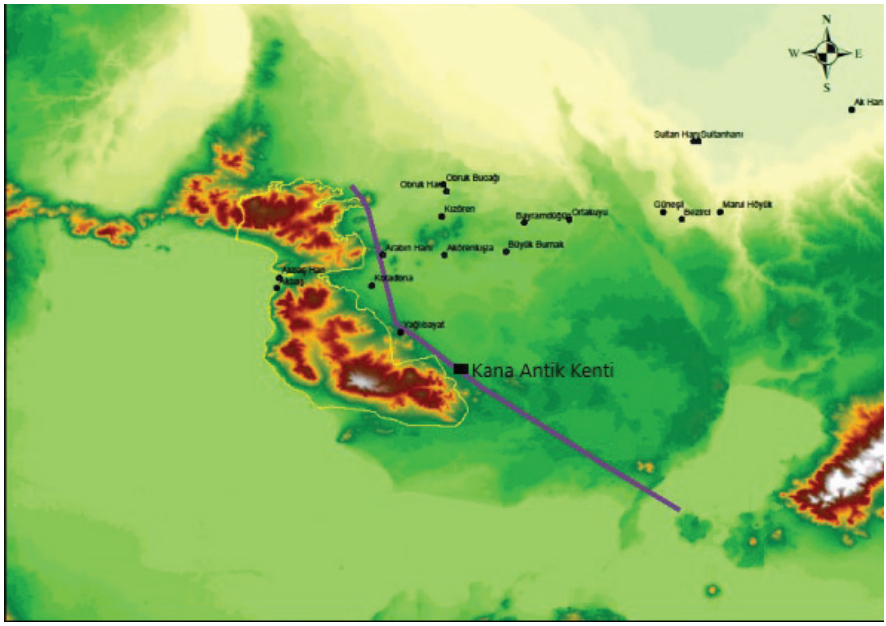

Harita 4: *Kana Antik Kentinden Geçen Yol Ağı*

Resim 1: *Kana'daki Vaftizci Yahya Kilisesi ve Apsisi*

† ὅροι τοῦ
ἁγίου κ̣αὶ
ἐνδόξ̣ου
Ἰωά̣[ν]ο̣[υ] τ̣[οῦ]
Β̣α̣π̣[τιστοῦ].

Resim 2: *Vaftizci Yahya Kilisesi'ne Ait Sınır Yazıtı (MAM XI, 357)*

Resim 3: *Kana'da bulunan seramik örnekleri*

Resim 4: *Mahalle İçerisindeki Devşirme Bloklardan Yapılan Çeşme*

Resim 5: *Yerleşim İçerisinde Görülen Arkeolojik Eserler*

Resim 6: *Coka Mezarlığındaki Mezar Taşları*

Resim 7: *Coka Mezarlığındaki Devşirme Malzemeler*

Resim 8: *Kızkuyu Güzergâhında Tespit Edilen Kuyu*

Resim 9: *Kızkuyu Mevkii'ndeki Kesmekaya Taş Ocağı*

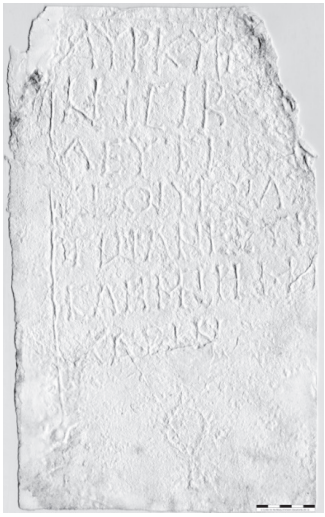

Αὐρ(ήλιος) ΚΥΡ[. .]
ΝΗΣΙ βο[υ]-
λευτὴς
κὲ οἱ υἱοὶ αὐ-
τῷ ἀνέστη-
σαν μνήμης
χάριν.

Resim 10: *Aurelius İsimli Meclis Üyesine Ait Mezar Steli (MAMA XI, 362)*

[παντο]κράτωρ μόνος θεὸς καὶ [ὁ] ἠγαπημένος
αὐτοῦ υἱὸς Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ τὸ ἅγιον
[π]νεῦμα σὺν αὐτοῖς, ἐπικαλοῦμε ἐγὼ
Ὀνόμαστος τὸ τριπλοκὲς ὄνομα ἐπὶ τῇ κ[ε]-
φαλῇ μου σὺν ὅλῃ τῇ ἐκλησίᾳ ὅπως ἀξιώσεις
ἡμᾶς, καθὼς τέτακται ἐν τῷ εὐανγε[λ]-
[ί]ῳ τὸ διά σου στόματος λεχθέν· οἱ δὲ
καταξιωθέντες τοῦ αἰῶνος ἐκείνου τυ-
5χεῖν οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίσκοντε, ἀλλὰ
ὡσεὶ οἱ ἄνγελοι τῶν οὐρανῶν. οὕτως ἡ-
μᾶς ἐκκτάξον παραστῆνε κατέναντι τῆς δόξης
σου ἀθόους καὶ ἀμέμπτους καὶ
[ἀ]νενκλήτους δοξάζειν τὸ τριπλοκὲς ὄνομα
ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανούς, ἀμήν.

Resim 11: *Onomastos İsimli Rahibe Ait Yazıt (MAMA XI, 356)*

Resim 12: *Yağlıbayat'ta Aksaklı ve Beşağıla giden yol üzerinde bulunan mil taşları*

Ịmpẹ<ra>toṛ Ç[ae]-
sar M. Aurelius
[Antoninus] [p]iuṣ
[f]elix Augustus
[i]nvictus, divi Seve-
ṛi nepos, divi Anto-
nini filius, rest(ituit)
S(?) per L. Egnatiu-
m Lollianum, le-
gatum eius p<r>(o)
<pr>(aetore), praesidem p-
[r]ovinc<i>aẹ Gala-
tiaẹ.

Resim 13: *Aksaklı'da Bulunan Mil Taşı. ZPE 43 (1981) 170,14*

Bölüm 23

KASTAMONU BALLIDAĞ GÖĞÜS HASTALIKLARI HASTANESİNİN SAĞLIK TURİZMİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Hakkı ÇILGINOĞLU[1]

1 DR. ÖĞRETİM ÜYESİ, Kastamonu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü,
ORCİD: 0000-0002-6787-3397 email: hcilginoglu@kastamonu.edu.tr
Dr Faculty member, Kastamonu University, Faculty of Tourism, Department of Gastronomy and clinary arts

GİRİŞ

Kültürün bir parçası olan gelenek ve görenekler sağlık konusunda da kendini göstermiştir. Her kültür sağlık konusunda kendine göre bir takım tedavi uygulamaları geliştirmiştir. Bu uygulamalar günümüz yaşam şekline rağmen varlığını kaybetmemiş aksine literatürde ve sağlık dalında kendine yer edinmiştir. Kimyasal ilaçların yan etkisine maruz kalmak istemeyen, modern tıp tedavilerine destek için kullanmak isteyen ya da modern tıp tedavisi almak için yeterli maddi kaynağı olmayan kişiler tarafından tercih edilmektedir. Doğal yöntemler ile insan doğasına uygun tedavi sağlayan tamamlayıcı ve alternatif tıp, günümüz teknoloji gelişmelerine uyum sağlayarak modern tıp ile birbirini tamamlar durumdadır. Tamamlayıcı ve alternatif tıp bütün tedavi yöntemlerinde kullanılmamaktadır. Ağrıyı azaltma, kas-iskelet yapısındaki anormallikler veya zedelenmeleri onarma, bağışıklığı güçlendirme, kanser tedavisi olan kemoterapinin yan etkilerini azaltma, soğuk algınlığı vb. tedavi yöntemleri mevcuttur. Bir diğer tedavi yöntemi de solunum yolu hastalıklarıdır ve oksijen seviyesi yüksek yerler tercih edilmektedir. Ballıdağ da bu yönden zengin oksijenli hava sahasına sahip olduğu için solunum yolu hastalıklarının alternatif tedavisi için uygun bir destinasyondur.

Küre dağlarının batı kesiminde yer alan Ballıdağ, 1746 m'yi bulan yükseltisiyle, bu kesimin önemli bölgelerinden biridir. Ballıdağ ve çevresi üzerinde yayılış gösteren bitki toplulukları, kütlelerin kuzey yüzlerinde hakim elemanlarını çoğunlukla göknarların, daha dar kesimlerde kayınların, oluşturduğu nemli ortamlarla, güney yüzlerin yüksek kesimlerinde sarıçamların, daha aşağı seviyelerde çamların, yer yer de meşelerin oluşturduğu kuru ormanlardır. Sahip olduğu zengin bitki örtüsü ile ülkemizin ilgi çekici yerlerinden biridir. Yüzyıllardan beri süren geniş orman tahribatına rağmen nemli Karadeniz iklimi sayesinde sahanın bitki örtüsü tahrip dalgasının henüz ulaşamadığı yüksek kesimlerde ve sarp vadi içlerinde doğal halini koruyabilmiştir (Çiftçi, 2000).

Ballıdağ bölgesinde turizm amaçlı yapılan dağ evleri mevcuttur ve sağlık turizmi açısından önemli oluşunun bir diğer sebebi de sınırları içerisinde bulunan ve artık faaliyet göstermeyen Ballıdağ Göğüs Hastalıkları Hastanesi'nin bulunmasıdır. Ballıdağ'ın sahip olduğu zengin oksijen seviyesi sayesinde bir zamanların en önemli hastanelerinden biri olmuştur. Özellikle tüberküloz hastalığının tedavisi için tercih edilen hastane, tedavilerinin çoğunda başarılı olmuştur. Şu anda terkedilmiş olan bina bakımsızlıktan ve korunmamasından ötürü zarar görmüş durumdadır.

Türkiye, son 15 yılda sağlık turizminde başarılı reformlarla önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Sağlık turizminde kalite, ulaşılabilirlik ve teknoloji gelişmiştir. Sağlık dönüşüm projeleri dünyanın diğer ülkeleri tarafından beğeniyle karşılanmıştır. Girişimler bu ülkeler için bir ilham kaynağı

ve bir model olarak hizmet etmektedir. Son 5 yılda yurtdışından tedavi için gelen hasta sayısında artış meydana gelmiş ve ülke ekonomisine ciddi bir fayda sağlamıştır. Sağlık Turizmi Müdürlüğü, Sağlık Bakanlığı'na bağlı olup ülkemizin uluslararası alanda sağlık turizmi potansiyelinin tanıtımını yapmaktadır. Ayrıca, Sağlık turizmi stratejilerini yürütmek, mevzuat, fiyatlandırma, terfi ve akreditasyon ile ilgili konuları uygulamakla görevlidir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2018; Bayar, 2019: 25).

Ballıdağ sahip olduğu oksijen seviyesi ile solunum rahatsızlıklarının tedavisi için çok uygun bir destinasyondur. Bölgede bulunan ama faaliyeti durdurulan Ballıdağ Göğüs Hastalıkları Hastanesi de bunu destekler niteliktedir. Ballıdağ konum olarak Daday'a yakındır ve Daday'da at çiftlikleri yadsınamayacak bir öneme sahiptir. Ballıdağ ve Daday sağlık turizmi açısından ayrılmaz bir bütündür.

Bu çalışmanın amacı, Ballıdağın sağlık turizmi potansiyelini ve literatürde bulunmayan bu çalışmayı geleceğe ışık tutmak adına ortaya çıkarmaktır.

TAMAMLAYICI VE ALTERNATİF TIP

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) modern tıp dışında kalan diğer tedavi yöntemlerini tamamlayıcı ve alternatif tıp olarak tanımlamıştır. Tarihi açıdan, TAT ve modern tıp arasındaki sınırlar tam değildir. Aslında yıllar içinde 'tamamlayıcı' terimi geleneksel sağlık sistemleri ve geleneksel olmayan sağlık sistemleri arasındaki ilişkiyi tanımlamak açısından değişmiştir. Bazı otoriteler 'geleneksel olmayan tıp' terimini eşanlamlı olarak kullanmaktadır. Bu değişken ve üst üste binen terminoloji konuyu çevreleyen karışıklığın bir kısmını açıklayabilir. Bazı TAT tedavi uygulamaları veya sistemleri uzun zamandır var olan geçerli sağlık sisteminin bir parçası olmuşlardır, bazen de yan yana iki ayrı sistem gibi durmaktadırlar. Geleneksel Çin Tıbbı ve Ayurveda gibi. Bu yüzden Geleneksel Tıp ismi çoğunlukla kullanılır (Ünlüer, 2015: 5).

Dünya Sağlık Örgütü alternatif tıbbı ''resmi sağlık sektörünün dışında kalan tüm sağlık çalışmalarıdır. Modern tıp ile birlikte kullanılan uygulamalara tamamlayıcı tıp denirken, modern tıp yöntemlerinin yerine kullanılan uygulamalar alternatif tıp olarak adlandırılmaktadır'' şeklinde yapmıştır (WHO, 2000; Önel, 2019: 5).

TAT kapsamı içinde; bitki ile tedavi, akupunktur, akupressur, aromaterapi, balneoterapi (kaplıca tedavisi), Homeopati, osteopati, hirudoterapi (sülük tedavisi), hipnoz, naturapati, masaj, nöral tedavi, megavitamin, refleksoloji, shiatsu, gıda desteği ve yoga gibi çok sayıda tedavi şekli bulunmaktadır (Stibbe, 1999: 65-8; Chen ve Yu, 2003: 87-92; Kutlu, Ekmekçi, Köşlü ve Purisa, 2009: 1497).

Giderek artan sayıda hasta, tamamlayıcı ve alternatif tıp (CAM) yöntemleri ile tedavi edilmektedir. Giderek artan sağlık hizmetleri maliyetlerine ve çoğu CAM terapisinin etkinliğine ilişkin çok sınırlı kanıtlara rağmen, kullanımı son 10 yılda Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve Avustralya'da önemli ölçüde artmıştır. Geçtiğimiz yıllardan itibaren İsviçre'de sağlık sigortaları tarafından beş alternatif yöntem ele alınmış ve sağlık sistemi için tahmini ek maliyetler yaklaşık 350 milyon CHF'dir. Hastaların neden CAM'i aradıklarına dair kesin bir cevap yoktur, ancak süreçten daha fazla güçlendiklerini, karar verme sürecine daha aktif biçimde dahil olduklarını ve hastalıklarını daha fazla kontrol altında tuttuklarını düşünmektedirler. Özellikle kronik hastalıkları olan hastalar genellikle CAM'ı geleneksel ilaçtan daha başarılı olarak algılarlar (Steurer-Stey vd., 2002:338; Akşap, 2018: 77). Astım hastalığı, hava yollarının çevresel etkenler karşısında çok hassas olmasıdır. Hava yollarında ve hava yollarını kaplayan mukoza adı verilen zarda şişme meydana gelmektedir. Bu şişme, kimi zaman hava akışını zorlaştırarak solunum işlevini yavaşlatır. Bu süreç astım nöbeti olarak bilinir (URL-1).

Homeopati, akupunktur, kiropraktik tıp, herbal terapi, yoga, ve masaj gibi tamamlayıcı ve alternatif tıp yöntemlerinin astım tedavisinde gün geçtikçe daha çok tercih edildiği görülmektedir (Bieroly, Russin ve Zuckerman. 2004: 25). Astımlı hastaların çocuk veya yetişkin fark etmeksizin büyük bir çoğunluğunun tamamlayıcı ve alternatif tıbbın bazı yöntemlerini kullandıkları tespit edilmiştir. (Passalacqua, Compalati, Schiappoli ve Sena,2005: 63; Tokem, 2006: 190).

Ballıdağ, sahip olduğu yüksek oksijenli hava sahası ile astım, koah, solunum yetmezliği hastalıklarının alternatif tedavisi için uygun alanlardan biridir.

BALLIDAĞ

Ballıdağ Küre Dağları Milli Parkı içerisindeki oksijen seviyesi oldukça yüksek bir dağdır. Karadeniz Bölgesi'nin batısında bulunan Küre Dağlarında yer alan yerleşik Milli Park, tamamen bir plato karakteri taşımaktadır. 2000 yılında Milli Park ilan edilmiş, 2012 yılında ise PANPARKS(Avrupa'nın Seçkin Milli Parkları Ağı) üyesi olmuştur. Küre Dağları Milli Parkı'nın kapladığı alanın yüzölçümü 37.753 hektar, çevresindeki tampon bölge ise 134.366 hektardır. Civar çevresinde devam eden yaşam, Milli Park alanlarında yer almamış ve milli park içerisinde yerleşim alanları bulunmamaktadır. Buna bağlı olarak, doğu-batı doğrultusunda yer alan Milli Park, bulunduğu bölge ile yakın çevresi arasında sosyal ve fiziksel anlamında bir köprü rolünü üstlenmiş durumundadır.

Küre Dağları Batı'da Bartın Çayı'ndan başlayarak, tahmini olarak sahip olduğu 300 kilometrelik uzunluğu ile Doğu'da Kızılırmak'a ulaş-

maktadır. "İsfendiyar Dağları" olarak ta bilinen sıradağlar Kuzey'de Karadeniz'e, Güneyde Gökırmak'a uzanmaktadır. Sahip olduğu hareketli topografik yapısı özelliği ile bu sıradağlar önemli bir peyzaj çeşitliliğini de içerisinde barındırmaktadır. Kayalık alanlar ve mağaralar, orman, çayır ve mera, akarsu, kıyı ve geleneksel tarım alanları, maki gibi ana ekosistem unsurlarını bir arada bulunduran zengin habitatlarını, Anadolu'nun kuzeyini baştan sona saran kıyısal dağ sisteminin parçası olmasına borçludur (URL-2).

Küre Dağları, yükseklik derecesi ile sınıflandırılacak olursa orta yükseklikte bir dağ olduğu söylenebilir. En yüksek zirvesi, 2019 metre yüksekliğiyle Devrekâni ve Abana arasındaki Yaralıgöz Dağı'dır. bölgedeki, tek alt-alpin noktası da bu zirvede yer almaktadır. 1746 metrelik Ballıdağ, , 1804 metrelik Göynük, 1282 metrelik Karakuz ve 1657 metrelik Dikmen Dağları bölgede yer alan bir başka yüksekliklerdir. Küre Dağları'nın aşırı girintili çıkıntılı olmayan Karadeniz tarafı kıyıya paralel uzanmaktadır. Denize ulaştıkları vadilerde küçük koylar, akarsular; aniden yükselen kıyılar ise falezler oluşturmaktadır. Kıyısının tipik görüntüsünü bu koy ve falezler meydana getirmektedir. Dağların kuzey eteğini izleyen kıyı yoluna Amasra, Kurucaşile, Cide, İnebolu, Abana, Çatalzeytin, Türkeli ve Ayancık sıralanmışken; güneyinde Ulus, Pınarbaşı, Azdavay, Kastamonu, Taşköprü ve Boyabat yer almaktadır (URL-2). Aşağıdaki görsel Küre Dağları Milli Parkına aittir.

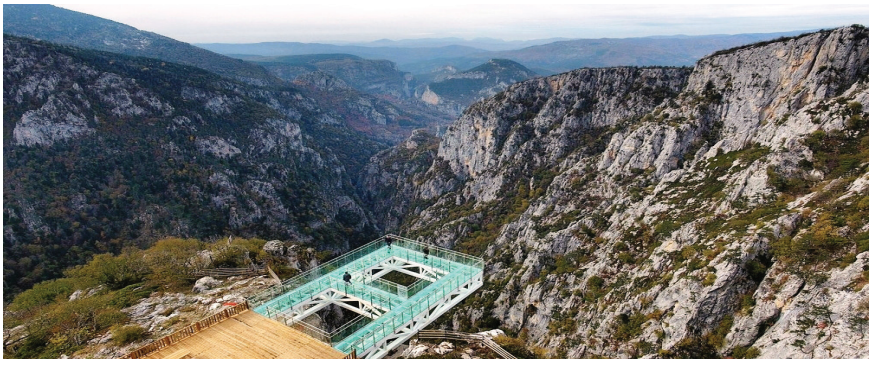

*Kaynak: (*https://www.dalogluturizm.com/kure-daglari-tabiat-parki*)*

Küre dağlarının batı kesiminde yer alan Ballıdağ, 1746 m'yi bulan yükseltisiyle, bu kesimin önemli bölgelerinden biridir. Ballıdağ ve çevresi üzerinde yayılış gösteren bitki toplulukları, kütlelerin kuzey yüzlerinde hâkim elemanlarını çoğunlukla göknarların, daha dar kesimlerde kayınların, oluşturduğu nemli ortamlarla, güney yüzlerin yüksek kesimlerinde sarıçamların, daha aşağı seviyelerde çamların, yer yer de meşelerin oluşturduğu kuru ormanlardır. Sahip olduğu zengin bitki örtüsü ile ülkemizin ilgi çekici yerlerinden biridir. Yüzyıllardan beri süren geniş orman tahribatına rağmen nemli Karadeniz iklimi sayesinde sahanın bitki örtüsü tahrip dal-

gasının henüz ulaşamadığı yüksek kesimlerde ve sarp vadi içlerinde doğal halini koruyabilmiştir (Çiftçi, 2000). Aşağıdaki görsel Ballıdağ'a aittir.

*Kaynak: (*https://www.neredekal.com/ballidag-dag-evi/*)*

Ballıdağ bölgesinde turizm amaçlı yapılan dağ evleri mevcuttur ve sağlık turizmi açısından önemli oluşunun bir diğer sebebi de sınırları içerisinde bulunan ve artık faaliyet göstermeyen Ballıdağ Göğüs Hastalıkları Hastanesi'nin bulunmasıdır. Ballıdağ'ın sahip olduğu zengin oksijen seviyesi sayesinde bir zamanların en önemli hastanelerinden biri olmuştur. Özellikle tüberküloz hastalığının tedavisi için tercih edilen hastane, tedavilerinin çoğunda başarılı olmuştur.

Tüberküloz hastalığı (verem) *mycobacterium tuberculosis* adı verilen mikrobun yol açtığı bulaşıcı bir hastalıktır. Tüberküloz hastalığına sahip olan bir kişinin konuşması, hapşırması veya öksürmesi ile havaya karışan basillerin solunum yolu ile sağlıklı bir insanın akciğerlerine yerleşmesiyle hastalık bulaşmış olur. Verem hastaları, hastalığın başlangıç dönemlerinde bulaştırıcı olur. Tahmini olarak 3 haftalık bir tedavi sonucunda genellikle verem hastalarının çoğu bulaştırıcılığını kaybeder. Güneş ışığı ve yeterli havalandırılmayan ortamda saatlerce varlığını sürdüren basiller, yerleştiği akciğeri hemen hastalandırmayarak yılarca uyur vaziyette varlığını sürdürebilir. Akciğerlerinde basil taşıyan kişinin bağışıklık direncinin düştüğü anda kendini göstererek hastalığı aktif hale getirebilir. Ancak yerleştiği akciğeri hemen hasta da edebilir. Basillere maruz kalındıktan sonraki ilk iki yıl hastalığın ortaya çıkma olasığı açısından çok önemlidir. (URL-3).

Ballıdağ Göğüs Hastalıkları Hastanesi'nden bahsetmek gerekirse; Hastanenin bulunduğu yer, 1947 yılında Anadolu'da Sanatoryumlar kurmak üzere Sağlık Bakanlığınca görevlendirilen Prof. Dr. Tevfik İsmail GÖKÇE tarafından seçilmiş ve İsviçre'deki bir Kantonluktan örnek alınarak projelendirilmiş, 1953 yılında yapımına başlanmış Eylül 1965 yılında 350 yatak ruhsatlı olarak faaliyete geçmiştir.

Hastanenin ilk Başhekimi Dr. M. Samim ALGAN'dır. Hastane açık ve kapalı Akciğer tüberkülozu ile toraks vakaları, adenit tüberkülozu, plörezi vakalarını kabul ve tedavi etmek amacıyla kurulmuş ve uzun bir süre Sanatoryum olarak faaliyetini sürdürmüştür. Eylül 1995 yılında Göğüs Hastalıkları Hastanesine dönüştürülmüş ve 180 fiili yatakla daha geniş bir hastalık grubuna hizmet etmeye başlamıştır.

Hastane 19.02.2005 tarihine kadar Sosyal Sigortalar Kurumuna bağlı olarak çalışmış, bu tarihten sonra 5283 sayılı yasa ile Sağlık Bakanlığına devredilmiştir. Hastane binası SSK malı, arazisi Orman Bakanlığından 99 yılına kadar kiralanmıştır. 6831 sayılı yasa değişikliği ile 99 yıllık süreler 49 yıla düşürülmüş ve bu sürede 2007 yılında dolmuştur.

15.09.2006 tarihinde görev yapan son tabibin hastaneden tayini ile bu tarihten itibaren hasta kabulü fiilen sona ermiştir. 2008 yılı içerisinde hastanedeki taşınır malzemelerin bir kısmı kurumun değişik birimlerine ayniyat karşılığı dağıtılmış, 23.05.2008 tarihi itibariyle görev yapan tüm personel kurumunun değişik ünitelerine tayin edilmiştir.

Hastane Karayolu ile Daday ilçesine 6,1 km. Kastamonu iline 37,4 km uzaklıkta etrafında yerleşim alanı olmayan, Karacaağaç Köyü mevkiinde çam ormanı içinde bulunmaktadır.

Hastane A, B ve C blokları olmak üzere üç ana bloktan oluşmaktadır. Hastanenin A bloğu 4 kat olup 1. Katta 52 yatak tüberküloz erkek hastalar için ayrılmıştır. 2. Katta da 52 yatak mevcuttur ve diğer göğüs hatalarının tedavileri yapılmaktadır. Zemin kat hasta servisi olarak planlanmış ise de bu güne kadar idari büro olarak kullanılmaktadır. 1. Bodrum katta malzeme ambarları ve çamaşırhane bulunmaktadır.

Hastanenin B bloğu, A blok ile bitişik koridora açılan 5 kattan oluşur. 1. Katta 38 yatak tüberkülozlu kadın hastaların tedavisi, 2. Katta 38 yatak diğer kadın göğüs hastalarının tedavisi için kullanılmakta, zemin katta poliklinik, acil müşahede ve SFT – EKG ünitesi ile Baştabiplik bulunmaktadır. 1. Bodrum katında santral, hasta kabul, hasta emanet odası ve gasil hane bulunmakta, 2. Bodrum katta da merkezi oksijen sistemi portatif tüp deposu, marangozhane ve kalorifer dairesi bulunmaktadır.

Hastanenin C bloğu A ve B blokların zemini ve 1. Bodrum katı ile birleşen pencereli bir koridorla bağlantılıdır. C blok 4 kattır. Zemin katında röntgen, eczane, laboratuvar, bronkoskopi odası bulunur. Bu kat B bloğundaki poliklinik, acil müşahede, Baştabiplik ve idari bürolarla bağlantılı aynı kattadır. 1. Bodrum katında personel yemekhanesi ve hemşire lojmanı, 2. Bodrumda mutfak, hemşire lojmanı ve elektrik atölyesi bulunmaktadır. 3. Bodrum katta kuru gıda ambarı, soğuk hava odası, sıhhi tesisat atölyesi ve LPG odası ve 2 ayrı garaj bulunmaktadır.

Hastane bahçesinde 14 daire ve 2 bloktan oluşan merkezi ısıtma sistemine bağlı lojman binası mevcuttur.

Bulunulan dağlık bölgenin 3 ayrı kaynağından çıkan kaynak suyu ille beslenen 80 ve 500 tonluk 2 su deposu doğrudan hastanın su ihtiyacını karşılamaktadır. Hastane binasında ayrı bir su deposu ve de hidrofor bulunmamaktadır. Hastane suyunun şehir şebekesi ile de ilgisi bulunmamaktadır.

Mülkiyeti Orman Genel Müdürlüğüne ait 50 dönüm orman sahası içerisinde yer alan 9500 metrekare kapalı alana sahip Ballıdağ Hastanesi, 2008 yılında Hacettepe Üniversitesine 29 yıllığına kiralanmış, ancak Hacettepe Üniversitesi çeşitli sorunlardan dolayı geçen sürede bir çalışma başlatmamış ve yatırım fikrinden vazgeçerek bina ve alanı Orman Genel Müdürlüğüne iade edilmiştir.

*Kaynak: (*https://www.kastamonuguncel.com/gundem/gazeteciler-cemiyetinden-ballidag-hastanesinde-inceleme-h6500.html*)*

Yukarıda ki görsel Ballıdağ Göğüs Hastalıkları Hastanesine aittir. Şu anda terkedilmiş olan bina bakımsızlıktan ve korunmamasından ötürü zarar görmüş durumdadır.

SAĞLIK TURİZMİ

Sağlık ve turizm kavramları bağlamında ve sağlık turizmi kapsamında sağlık hizmetlerinin uluslararası düzeyde üretilmesi, tüketilmesi ve buna yönelik olarak hasta ya da sağlam olan sağlık turistlerinin uluslararası dolaşımı, tarihsel süreç içerisinde her dönemde söz konusu olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte sağlık turizmine yönelik uluslararası dolaşım, bilgi ve iletişim teknolojilerinde görülen gelişmeler doğrultusunda ve küreselleşme süreci ile birlikte özellikle son dönemlerde yoğunluk kazanmaya başlamış ve önemli bir pazar alanı haline gelmiştir. Bu gelişmeler bugün itibariyle, Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı sağlık turistlerinin uluslararası dolaşımı pastasından daha büyük pay alınabilmesine yönelik olarak konu ile ilgili ciddi çalışmalarda bulunulmasını da be-

raberinde getirmiş durumdadır (Çılgınoğlu, 2018: 15).

Aydın (1999) sağlık turizmini insanların ikamet ettikleri yerlerden ayrılıp deniz, kum, güneş, dağ, mağara, kaplıca, içme, çamur gibi doğal ya da yapay yollarla hastaneler, masaj salonları ve yoga hizmeti veren spor salonlarına giderek, insan sağlığını tehdit eden hastalıklardan korunma ve bu hastalıkların tedavisi amacı taşıyan uygulamaların doktor denetiminde yapıldığı destinasyonlara yönelik seyahat tarzı olarak tanımlamaktadır. Diğer bir tanıma göre ise, bireyin ikamet ettiği şehir haricinde, bir günden az olmamak ve bir seneden çok olmamak şartıyla, birtakım sebeplerden dolayı sağlık sorunlarını gidermek amacıyla o destinasyona gitmesi sağlık turizmi olarak tanımlanır. İnsanlar bazen tatilin yanında tedavi olmak amacıyla da seyahat etmektedirler (Gülen ve Demirci, 2012; Dalan, 2019: 4).

Sağlık turizmi, insan sağlığı ile ilgili olmasından ötürü önem taşımaktadır. İnsanlar ikame ettikleri bölgenin sağlık alanında yeterli koşuları sağlayamaması durumunda, sağlıklarına yeniden kavuşabilmek için ya da iyileşme hızını yükseltmek için tedavi amacıyla başka bir bölgeyi seçmesi sağlık turizmini ortaya çıkarmaktadır. Sağlık sorunları yılın her zamanında ortaya çıkabileceği için sağlık amacıyla yapılan seyahatler sezonluk özelliğini göstermez. Bundan dolayı sağlık turizmi sezonluk özelliği taşımaz. Ülkemiz sahip olduğu mevsimlere dayalı olmayan turistik faaliyetlerine yönelir ve bu faaliyetleri bütün sezonlara göre uyarlarsa sağlık turizmi alanında kendisini geliştirebilir ve böylece ülkemiz ekonomisine önemli bir döviz girdisi sağlanabilir. Başta kentlerde ikamet eden insanların maruz kaldığı gerginlikten ve sahip oldukları çeşitli sağlık sorunlarından kurtararak, ülkenin iç ve dış turizmine katkı yaparak ülke ekonomisini canlandırmak sağlık turizminin temel amaçlarıdır (Zengingönül ve diğerleri, 2012: 6; Öztürk, 2007; Heydarov, 2016: 15).

İnsanların istek ve ihtiyacında yaşanan artış ve teknolojinin gelişmesi ile ulaşımın kolaylaşması sonucunda turizm sürekli değişikliğe uğramakta ve gelişmektedir. İnsanlar 1970'li yıllara kadar deniz-kum-güneş üçlüsünden yararlanmak için ya, yeni yereler keşfetmek için ya da doğanın güzelliklerini görebilmek için seyahatlerde bulunmuşlardır. 21. Yüzyıla gelindiğinde ise seyahatlerin amaçları şekillenmiş ve insanlar, yeni yerleri keşfetmenin yanında sağlık problemlerine çözüm aramaya da başlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda sağlık turizmi ortaya çıkmıştır. (Mologlu,2015:673). 19. Yüzyılda Avrupa'daki insanlar, tedavi edici özelliği olduğuna inandıkları suları temin edebilmek için kaplıcaların bulunduğu kasabalara seyahat etmişlerdir. 20. Yüzyıllarda, az gelişmiş ülkelerde yaşayan zengin insanlar, daha donanımlı sağlık tesislerine ve daha kaliteli hizmet eden sağlık görevlilerine ulaşabilmek amacı ile daha gelişmiş ülkelere seyahat etmişlerdir. Bu durum günümüzde tam tersine dönmüştür. Geçmişte az gelişmiş ülkelerde yaşayan insanlar tedavi amacıyla gelişmiş ülkeleri tercih ederken,

günümüzde gelişmiş ülkelerde yaşayan insanlar sağlık sorunlarına çözüm arayışı için az gelişmiş ülkelere seyahat etmektedir. Bu duruma 'ters yönlü küreselleşme' de denebilir (Ekinci, 2019: 35).

Türkiye, son 15 yılda sağlık turizminde başarılı reformlarla önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Sağlık turizminde kalite, ulaşılabilirlik ve teknoloji gelişmiştir. Sağlık dönüşüm projeleri dünyanın diğer ülkeleri tarafından beğeniyle karşılanmıştır. Girişimler bu ülkeler için bir ilham kaynağı ve bir model olarak hizmet etmektedir. Son 5 yılda yurtdışından tedavi için gelen kişi sayısı çoğalmış ve gelir kaynağı açısından önemli bir katkı sağlamıştır. Sağlık Turizmi Müdürlüğü, Sağlık Bakanlığı'na bağlı olup ülkemizin uluslararası alanda sağlık turizmi potansiyelinin tanıtımını yapmaktadır. Ayrıca, Sağlık turizmi stratejilerini yürütmek, mevzuat, fiyatlandırma, terfi ve akreditasyon ile ilgili konuları uygulamakla görevlidir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2018; Bayar, 2019: 25).

Ballıdağ sahip olduğu oksijen seviyesi ile solunum rahatsızlıklarının tedavisi için çok uygun bir destinasyondur. Bölgede bulunan ama faaliyeti durdurulan Ballıdağ Göğüs Hastalıkları Hastanesi de bunu destekler niteliktedir. Ballıdağ konum olarak Daday'a yakındır ve Daday'da at çiftlikleri yadsınamayacak bir öneme sahiptir. Ballıdağ ve Daday sağlık turizmi açısından ayrılmaz bir bütündür.

SONUÇ

Tamamlayıcı ve alternatif tıp yöntemleri, kimyasal ilaçların yan etkisine maruz kalmak istemeyen, modern tıp tedavilerine destek için kullanmak isteyen ya da modern tıp tedavisi almak için yeterli maddi kaynağı olmayan kişiler tarafından tercih edilmektedir. Doğal yöntemler ile insan doğasına uygun tedavi sağlayan tamamlayıcı ve alternatif tıp, günümüz teknoloji gelişmelerine uyum sağlayarak modern tıp ile birbirini tamamlar durumdadır. Tamamlayıcı ve alternatif tıp bütün tedavi yöntemlerinde kullanılmamaktadır. Ağrıyı azaltma, kas-iskelet yapısındaki anormallikler veya zedelenmeleri onarma, bağışıklığı güçlendirme, kanser tedavisi olan kemoterapinin yan etkilerini azaltma, soğuk algınlığı vb. tedavi yöntemleri mevcuttur. Bir diğer tedavi yöntemi de solunum yolu hastalıklarıdır ve oksijen seviyesi yüksek yerler tercih edilmektedir. Ballıdağ da bu yönden zengin oksijenli hava sahasına sahip olduğu için solunum yolu hastalıklarının alternatif tedavisi için uygun bir destinasyondur. Sınırları içerisinde bulunan bir göğüs hastalıkları hastanesi mevcuttur. Bir zamanların solunum yolu rahatsızlıkları için en çok tercih edilen hastanelerden biri olması Ballıdağ'ın önemini vurgulamaktadır. Ballıdağ da bulunan çamların havası ve yükseltisi ile birlikte oksijen seviyesi oldukça yüksektir. Oksijen bakımından bu denli önemli olan bir yerin sağlık açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle tüm dünyayı etkisi altına alan ve son dönemlerde ülkemizde de çok fazla etkili olan covid 19 hastalarının tedavisi için böl-

gede bir alternatif olabilir. İlçe merkezinden uzakta olması, dağların içinde ve temiz bir doğa havasına sahip olması gibi etkenler Ballıdağ'ın pandemi kapsamında bir enfeksiyon hastalıkları hastanesi olarak düşünülebileceğinin göstergeleridir. Ayrıca Daday'a yakın olması sebebi ile turizm yönünden de o bölgenin turizm alanında kalkınmasına da yol açacaktır. At çiftlikleri ile bilinen Daday, yüksek oksijene sahip olan ve sessiz ortamı ile doğal bir rahatlatıcı olan Ballıdağ sağlık turizmi açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Akşap, Y. (2018). Kızıldağ Milli Parkının Sağlık Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi, Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt:2 Sayı: 2

Aydın, İ. (1999). Açıklamaları Turizm Terimleri Sözlüğü, Aydın: Çoşkun Matbaası

Bayar, K. (2019). Dünyada Ve Türkiye'de Sağlık Turizminin Önemi Ve Gelişimi: Antalya Yöresi Araştırması, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Antalya.

Bieroly L, Russin J, Zuckerman GB. Clinical efficacy, mechanism of action, and adverse effects of complementary and alternative medicine therapies for asthma. Allergy Asthma Proc 2004; 25: 283-91.

Chen CJ, Yu HS. Acupuncture, electrostimulation, and reflex therapy in dermatology. Dermatol Ther 2003;16(2):87-92

Çılgınoğlu, H. (2018). Uluslararası Sağlık Turizminin Ekonomik, Hukuki Ve İdari Yönden Değerlendirilmesi: Türkiye'deki Hastaneler Üzerinde Örnekleme, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Kastamonu.

Çiftçi, Ş. (2000). Ballıdağ ve Çevresinin Bitki Örtüsü, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Coğrafyası Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Dalan, C. (2019). Muğla İli Sağlık Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Muğla.

Ekinci, E. (2019). Sağlık Turizmine İlişkin Düzenleme Ve Teşviklerin Sağlık Turizmi Gelirlerine Etkisi: Müdahale Analizi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

GÜLEN, K. G. Demirci, S. (2012). Türkiye'de Sağlık Turizmi Sektörü, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Heydarov, P. (2016). Azerbaycan–Naftalan Bölgesinin Sağlık Turizmiaçısından Elmas Modeliyle İncelenmesi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Enstitü Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

Kutlu, S., Ekmekçi, T.R., Köşlü, A. Purisa, A. (20019). Dermatoloji Polikliniğine Başvuran Olgularda Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Yöntemlerinin Kullanımı, Turkiye Klinikleri J Med Sci 2009;29(6)

Moloğlu, Vedat (2015). Yükselen Bir Değer Olan Medikal Turizmin; Türkiye Ekonomisine Katkısı. International Conference On Eurasian Economies. Eylül. Kazan-Tataristan, 673-680.

Önel, Ç. (2019). Trakya Üniversitesi Eczacılık Fakültesi ile Trakya Üniversitesi Şehit Ressam Hasan Rıza Güzel Sanatlar Meslek Yüksekokulunda Öğrenim Gören Öğrencilerin Bitkisel Destek Ürünleriyle İlgili Bilgi Ve Tutumlarının Değerlendirilmesi, Trakya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

ÖZTÜRK Hatice (2007), Sağlık Turizmi Tahvilleri, Maliye Dergisi, Sayı 152, OcakHaziran 2007.

Passalacqua G, Compalati E, Schiappoli M, Sena G. Complementary and alternative medicine for the treatment and diagnosis of asthma and allergic diseases. Monaldi Arch Chest Dis 2005; 63: 47-54.

Steurer-Stey, C., Russi, W.E. ve Steurer J. (2002). Complementary and alternative medicine in asthma – do they work?, Swiss Med Wkly 132, s:338–344.

Stibbe JR. Homeopathy in dermatology. Clin Dermatol 1999;17(1):65-8.

T.C. Sağlık Bakanlığı, (2018)

Tokem, Y. (2006). Astımlı hastalarda tamamlayıcı ve alternatif tedavi kullanımı, Tüberküloz ve Toraks Dergisi 2006; 54(2): 189-196

URL 1: https://www.memorial.com.tr/saglik-rehberleri/astim/ (Erişim Tarihi: 30.11.2019)

URL 2: https://www.kdmp.gov.tr/kdmp-hakkinda/kure-daglari-milli-parki (Erişim Tarihi: 02.12.2019)

URL 3: https://www.toraks.org.tr/halk/News.aspx?detail=3504 (Erişim Tarihi: 05.12.2019)

Ünlüer, T. (2015). Sağlık Çalışanlarında Tamamlayıcı Ve Alternatif Tıp (TAT) Yöntemlerinin Kullanım Sıklığı Ve Bu Konudaki Bilgi, Tutum Ve Davranışlarının Araştırılması, Genelkurmay Başkanlığı, Gülhane Askeri Tıp Akademisi, Askeri Tıp Fakültesi, Aile Hekimliği Anabilim Dalı Başkanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara.

WHO. General guidelines for methodologies on research and evaluation of traditional medicine. Geneva: World Health Organization; 2000.

ZENGINGÖNÜL, Oğul, EMEÇ, Hamdi, İYILIKÇI ESER, Dilek, BINGÖL, Pelin (2012), Sağlık turizmi: Istanbul'a Yönelik Bir Değerlendirme, Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, Ekonomistler Platformu.

Bölüm 24

İŞ YAŞAMINDA KÜLTÜR VE DUYGU ETKİLEŞİMİ

Murat ÖZPEHLİVAN[1]

1 Dr.Öğr.Üyesi Murat Özpehlivan, İstanbul Okan Üniversitesi

Giriş

Gelişen teknoloji ve sürekli artan küresel rekabet ortamı işletmeleri global anlamda etkilerken, şirketlerin rekabette daha güçlü ve etkin yer alabilmeleri adına farklı kültürleri analiz etmeleri ve bu sonuçları kendi işletmelerine adapte etmeleri oldukça önemlidir. Kültürel farklılıkların tespiti, yönetilmesi ve diğer örgütsel kavramlarla olan ilişkileri açısından kültür kavramı gün geçtikçe önemini arttırmaktadır (Harris, 2006; Hoecklin, 1995). Örgütsel davranış biliminde birçok kavramı etkileyen kültürün insan unsuru devreye girdiğinde duygusal açıdan ne tür sonuçlar doğurduğu işletmelerin güncel ve gelecek beklentilerini şekillendiren faktörlerdendir (Smith ve Bond, 1998). Bireylerin kültürel altyapılarındaki farklılıklar onların duygusal durumları ile doğrudan ilişkilidir kültür özünde birey davranışını biçimlendiren unsurlardandır (Triandis, 2006).

Toplumların kültürel farklılıklar göstermesi ve bu farklılıkların bireylerin davranışlarına yansımaları örgütsel davranış bilimi açısından ele alındığında işletmelerin yönetimsel ve yapısal süreçlerini etkileyebilmektedir (Thomas, 1999). Kültürel farklılıklar, bireyin duygusal durumu ve zihinsel çözümleme yeteneği onun işletme içerisindeki davranışlarına doğrudan ya da dolaylı olarak etki etmektedir (Schwartz, 1994; Hoecklin, 1995). Bu nedenle bireyi tanımak, tanımlamak ve işletme içerisindeki tutumunu anlamak adına kültürel farklılıkların tespiti ve bunun çalışanların duygusal durumlarına etkisi oldukça önemlidir (Harris, 2006).

Duygusal zeka seviye yüksek olan bireyler, işletme için davranışlarında ve bireysel ilişkilerin kurulma yöntemlerinde daha akılcı bir yol izler, ne istediğini bilir ve beklentilerini doğru yöneterek işletme açısından neyle karşılaşacağı noktasında asgari bilgi düzeyine sahiptir. (Czinkota vd., 1996). Farklı kültürel değerlere sahip ve farklı kültürel temelde yetişmiş bireylerin iş yaşamında duygusal zeka seviyelerinin de farklı olacağını söylemek mümkündür. Bu nedenle kültürel değerlerin gerek oluşum süreçlerine gerekse de birey davranışına etkisini araştırmak, örgütsel davranış bilimi açısından önemli sonuçlar verecektir. İşletme çalışanları arasındaki kültürel derinliğin duygusal etmenlere etkisi ve bunun da örgütün bütününe yansımasını incelemek ve bu durumun işletmenin amaçlarına etkisini analiz etmek bu iki kavramın temelinde örgütsel davranış literatürü açısından önem arz etmektedir (Harris, 2006).

Örgüt kültürünün birey davranışını güdüleyen ve onun bir şekilde belirleyicisi olan yapısı itibariyle bu kültürel etkinin iş görenlerin duygusal davranışlarına olan etkisi olduğu yadsınamaz (Wood ve Peters, 2014). Özellikle örgütlerin belirledikleri hedeflere ulaşabilmesi adına çalışanlarının davranış biçimlerinin temelini oluşturan kültürel değerleri ile bu değerlerin duygusal bütünlüklerine etkisi örgüt yöneticileri açısından oldukça önemli görülmelidir (Hoecklin, 1995).

Trompenaars ve Charles (1997)'e göre bireylerin tarihsel süreçte oluşan kültürel değerleri onların yaşamlarında oldukça önemli bir yer tutarken bu kavramın duygusal emek süreçlerinde bireyin işin zorlu koşullarında tolerans gösterme derecelerini etkileyebilmektedir. Kişinin umutları, istekleri ve beklentilerinin oluşumunda geçmiş yaşamının, sosyal çevresinin ve aile bireylerinin önerileri ve sahip oldukları değerler onun duygusal eşiği ile örtüşmektedir.

1. Kültür

Literatürde kültür kavramın tanımına dönük birçok farklı yaklaşıma rastlamak mümkündür. Meriç, (1998)'e göre iki Amerikalı yazar, kültürün 160 farklı tarifini bulmuşlardır. Bu tanımlardan kimisi tarih, kimisi psikolojik, kimisi genetik, kimisi de sosyolojik yönden kültüre dönük yaklaşımları esas almıştır.

Kültür, bir toplumsal grup tarafından belirli ölçüde paylaşılan ve bu toplma yeni dahil olan kişiler tarafından da öğrenilerek içselleştirilen davranışların, inançların, temel alışkanlık ve görenek/geleneklerin toplamı olarak açıklanmaktadır (Mead, 1951; Harris, 2006).

Kültürü genel manada kalıtımsal olmaktan çok öğrenilen bir değerler bütünü olarak niteleyen Geert Hofstede (1991), belirli bir sınıf insan topluluğuna dahil olan üyeleri diğerlerinden ayrıştıran ve paylaşılan bir zihin programlama sistemi olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma göre kültürel değerlerin birey tarafından içselleştirilmesi, aktarılan bilgilerin öğrenilerek bireyleri bir arada tutan ve onları ortak paydada birleştiren bir sistematiğe bürünmesi olanaklı görülmektedir. Kültürün birey yaşamına dokunan temel altyapısının dışında aynı kültürel değer ve inanışa sahip bireyleri bir arada tutma, onları aynı ortak hedefe doğru yöneltme ve aynı sevinç, hüzün ve gerçeklerde buluşmalarına yol açma gibi bir başka misyonu daha vardır.

DiStefano ve Mazznevski (2000), kültür kavramını bir topluma üye olan bireylerin birbirleriyle olan iletişimi, etkileşimi ve süreçlerin nasıl gerçekleşeceğine dair değerler bütünü olark tanımlamış ve bireyler arası ilişkileri nasıl ortaya konulacağına dönük varsayım ve normlar olarak tanımlamıştır.

Kültür, bireyin davranışlarıyla ortaya konulan ve gözlemlenebilen bir sistemdir. Bu yanıyla kültür insanları belirli özellikleri bakımından birbirinden ayrıştırırken, aynı kültürel değerlere sahip bireylere de özgün bir mensubiyet yüklemekte, birleştirici özelliğiyle toplumları bir arada tutmaktadır. Bu bir arada olma olgusu ise bireylerin sahip oldukları kültürel değerlerini çevreleriyle olan ilişkilerinde yansıttıkları değerler, davranış özellikleri ve kişisel tutumlarıyla ortaya koymaları yoluyla açığa çıkmaktadır (Adler, 1986; Hoecklin, 1995). Kültür birçok alt boyutuyla birlikte çözülmesi güç, bireyi davranışsal özellikleriyle bir anlamda betimleyen bir

olgular bütünüdür. Tylor (1958b), kültürü ilk tanımlayanlardan birisi olarak kavramı; bilgi, iman, sanat, ahlak, örf, adet, bireyin bağlı bulunduğu toplumun üyesi olması hasebiyle elde ettiği tüm alışkanlıkları ve bütün meziyetleri kapsayan karmaşık bir bütün olarak tasvir etmiştir.

Kültür alt boyutlarıyla birlikte geniş bir ekosistem olarak düşünülebilir. Kültürü oluşturan bu alt boyutlar bütünleşik bir biçimde ele alındığında kültürü ve onun etki gücünü de açıklamaktadır (Mead, 1951; Triandis, 2006).

Tayeb (1992) yapmış olduğu çalışmadan kültür kavramının köklerine inmeyi denemiş ve bu denli anlaşılmaz bir kavramın mevcut tanımının net bir biçimde ortaya konulmasının zorluğundan söz etmiştir. Kavramsal tanımlamayı güç ya da anlaşılmaz kılan nedenlerden birisi, kültürün oluşumundan sonuçlarının izlenmesine dek geçen süreçte yer alan kurum ve faktörlerin birbiriyle iç içe geçmiş, ayırt edilemeyecek düzeyde entegre olmuş ve birbirini derinden etkileyen yapılara bürünmüş olmalarıdır. Bir diğer neden ise bu alt faktörlerin mi kültürün oluşumunu sağladığı yoksa kültürün mü bu alt faktörleri meydana getirdiği karmaşasıdır.

Kültür birbiri içine geçmiş ve birbirinden etkilenen birçok farklı değerlerin bütününden oluşmaktadır. Kültürü anlamak için onu soğanın katmanlarına benzeten Trompenaars (1997), soğanın dış katmanının insanların hangi kültürel öğe ve değerlerle iletişim ve etkileşim halinde olduklarını gösterdiğini belirtmiş ve gözlenebilir öğelere kıyafet, yiyecek, dil ve mimariyi örnek olarak vermiştir. Ortada bulunan katman için toplumun içselleştirdiği normlar ve değerleri örnek olarak veren araştırmacı en iç kısım için ise diğer kültürlerle kurulan iletişimin başarıya ulaşmasında önemli bir anahtar rolü üstlendiğini belirtmiştir. Bu iç kısımda toplumların zaman içerisinde geliştirdiği bir çok kural ve yöntem barınmakta ve toplumlar karşılaştıkları sorunları bu kurallar bütünüyle çözmeye çalışmaktadırlar.

2. Kültürel Farklılıklar

Literatür incelendiğinde kültürler arası farklılığı inceleyen ve bu farklılıkları toplum ve milletler yönünden analiz edip yorumlayan birçok araştırmaya rastlamak mümkündür (Hofstede, 1991; Schwartz, 1994; Hoecklin, 1995).

Kültürler arası iletişim ve etkileşim hacminin gün be gün arttığı günümüzde çok kültürlü işletmelerin sayısı her geçen gün artarken en önemli konuların başında kültürel farklılıklar ve bu farklılıkların yönetilmesi sürecinde şirketlerin elde edeceği faydalar ya da yüzleşeceği zorluklardır (Smith vd, 1998; Thomas, 1999). Kültürel farklılıklar örgütlere bazı stratejik avantajlar sağlarken aynı zamanda birçok sorunun da kaynağı olabilmektedir. Bu nedenle kültürel farklılıkların rasyonel bir biçimde yönetilmesi önemlidir.

Her toplum belirli ortak kültürel değerleri içeren ve bu değerleri paylaşan kitlelerden oluşur. Bu homojen yapı içerisinde insanların ortak geçmişleri, bulundukları coğrafya, ekonomik anlamda odaklandıkları uğraşlar ve sosyoekonomik durumlarına göre kendi aralarında farklı kültürler ortaya koymaktadırlar (Cırık, 2008; Mead, 1951; Schwatz, 1994).

Kişileri aynı çatı altında birleştiren kültür ve onun alt unsurlarının bir taraftan da bireyleri birbirinden farklı kılan, ötekileştiren ya da ayrıştıran bir yapısı vardır (Thomas, 1999).

Literatürde kültür ve onun etkilerine dönük gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde, özellikle kültürlerarası farklılığa değinen araştırmalarda ırk, sınıfsal farklılık, cinsel yönelimlerdeki ayrışma, dinsel inanışlar gibi özelliklerin kültürel farklılık olarak ele alındığı görülmektedir (Pederson, 1991; Wood vd, 2014; Triandis, 2006).

Kültürel farklılıklar toplumu ve bireyleri farklılıkların paylaşılması yönünden ele alındığında bir arada tutan değerler bütünü olarak düşünülürken alt kültürler arasında aynı toplumun üyeleri arasında ayrı değerleri benimseyen bireyler olarak bakıldığında toplumsal bölünme, sınıf, ırk, din ve etnik yapı gibi soyut devinimler açısından ayrıştırabilmektedir.

Kültürel farklılıklar insanların inanışlarına, düşünce sistemlerine, davranışlarına, tutum ve bireyler arası etkileşimlerine yansıdığı görülmektedir (Czinkota vd, 1996). Temeli kültürel farklılıklardan doğan düşünce ve davranışsal sorunlar bireyler arasında oluşan çatışma kültürü, iletişim eksikliği, toplumsal kaynaşma gibi konularda sorunsal durum oluştururken bu farklılıklar yenilikçilik anlayışı üzerinde olumlu etkiler doğurabilmektedir (Tayeb, 1992; Smith ve Bond; 1998). Kültürel farklılıkların toplumlar üzerinde belirli kümeler halinde birleştirme ya da küçük klanlar halinde ayrıştırma misyonu üstlenmesinin yanı sıra toplumu oluşturan en küçük unsur olan bireyi farklı düşünme becerisi katmakta ve bu sayede toplumların aynı bakış açısı içerisinde farklı ve daha zengin perspektifler geliştirmesine olanak sağlayabilmektedir.

3. Duygular Açısından Kültürel Farklılıklar ya da Kültürler Arası Duyguların Karşılaştırılması

Farklı kültürel değerlerde yetişmiş olan bireylerin, birbirinden farklı duygusal zekaya sahip oldukları ve bununla ilgili olarak yönetimsel prensipler yönünden farklı bakış açılarına sahip oldukları görülmektedir. Buradan hareketle farklı kültürlerdeki bireylerin duygusal zeka eşikleri ve iş ortamındaki davranış modelleri de birbiriyle ilişkili olmaktadır (Ilangovan vd, 2007; Thomas, 1999).

İşletmeleri geleceğe taşıyacak olan birey unsurunun küresel rekabet ortamında önemi gitgide artarken duygu ve kültür ile bunlar arasındaki

farklılaşmanın etkileşimi işletmeleri farklı kılmakta aynı zamanda da yönetilmesi gereken birçok sorunu da beraberinde getirmektedir (Adler, 1986).

Bireyin yetiştiği kültürel ortam onun duygusal eğilimlerine farklı sezgisel ve bilişsel özellikleri dolayısıyla etki edebilmekte, bu da bireyin duygu mekanizmasının işleyişinde kültürün önemli bir etken olarak yer aldığı yargısını doğurabilmektedir (Wood ve Peter, 2014). Duyguların öğrenilebilir ve gelişime açık bir sistem olduğu düşünüldüğünde farklı kültürlerde yer alan bireylerin de duygusal devinimlerinin farklı olması gerektiği düşünülebilir (Czinkoda vd., 1996). Böylelikle özellikle yönetici konumundaki bireylerin emirleri altında bulunan farklı kültürlerdeki bireylerin güçlü ya da zayıf özelliklerini değerlendirmeye almak suretiyle planlama ve görev dağılımı konusunda akılcı metotlar geliştirebilirler. Bu sayede bireyin duygusal yönden daha aktif ve etkili olacağı alanlara yönlendirilmesi ve işinde başarılı olurken örgüte maksimum düzeyde katkı sunması sağlanabilir (Trompenaars vd, 1997; Pederson, 1991).

Harris (2006), kültürel temelde bireyin elde ettiği becerinin bu yüzyılda çok önem arz ettiğini ve kültürler arası duygu yöneliminin ve duygu algoritmasında bireyin bulunduğu firmaya sunduğu katkının işletmelerin küresel rekabet ortamında önemli bir destekçisi olacağını belirtmiştir.

Bireyin ortaya koyduğu duygusal kimliğinin bulunduğu kültürde kabul görerek benimsenmesi kendisi açısından önemli bir süreçtir. Eğer bulunduğu kültürün dinamikleri içerisinde kendisiyle özdeşleştirdiği bir alt grup olması durumunda birey, sahip olduğu kültürel kimliğine dönük geliştirdiği duyarlılığı kendi duygusal grubu ile eşleştirme yoluna gidecektir (Vontress ve Jackson, 2004).

Kültürel farklılıklar bireylerin duyguları ve onların dışa vurum biçimleri ile ilgili olabilmektedir. Bir toplum içerisinde saygı olarak addedilen bir davranış bir diğer toplumda saygısızlık olarak algılanabilir. Manevi değerlerinin incindiğini düşünen insanlar kısa vadede ve öncelikli olarak maddi gerekçelerinden dolayı bulundukları işletme ile ilişkilerinin kesmeseler de uzun dönemde bulundukları örgütün bir ferdi olmayı istemeyeceklerdir (Demirel ve Kişman, 2014).

Duygusal anlamda bireyin ortaya koyduğu davranış modelleri ve ipuçları genellikle belirli sembollerle kültür kavramının içerisine yerleşmiştir. Bu nedenle bir kültürde yer alan duygu ve değerleri bir diğer yabancı kültüre dönük geliştiremeyiz. Bir birey bulunduğu kültürde yüksek duygusal zekaya sahip olsa bile bir başka kültürde aynı duygusal maharete sahip olduğunu söylemek mümkün değildir (Early ve Early, 2004).

Kültürlerarasında yer alan duyarlılık ve birçok farklı kültürü olduğu gibi kabul etme durumu işletme konularına duygusal açıdan bakmakla mümkündür. Bireylerin haiz olduğu olumlu duygular birçok kültürel fark-

lılığı ön yargı gözetmeksizin etnik merkeziyetçi bakış açısından uzak bir biçimde kabullenmeyi gerekli kılmaktadır (Tayeb, 1992).

Kültürel farklılıkların iş ortamına yansıyan ve özellikle yönetimsel ilkeleri belirleyen mesleki ve durumsal kaynaklar bireylerin duygusal ifadelerini standart kalıplara sokarken gelişen küresel ekonomi modelinde kültürün bir arada yönetimini sağlayan esas unsur duygusal normlar olarak görülebilir (Brotheridge ve Taylor, 2006). Küresel anlamda faaliyet gösteren işletmelerde birçok farklı etnik unsurdan çalışan yer alırken bunların belirli bir harmoni içerisinde ve işletme adına verimli ve etkili bir biçimde performans göstermesi ancak onların duygusal kazanımlarını akılcı bir biçimde yönetmek yoluyla gerçekleşmektedir (DiStefano ve Maznevski, 2000; Harris, 2006).

4. Kültürel Farklılıklar ve Duygu Konuları ile İlişkisi

Medeniyeti oluşturan kültürel değerler, bireyin çocukluğundan yetişkinliğine ve sonraki süreçte elde ettiği birikimlerin onun duygusal altyapısı ile bütünleşmesi sonucunda ortaya çıkan ve birbiriyle ilişkili olan yapılar bütünüdür (Earley ve Mosakowski, 2004). Bu kapsamda kültürün duygular ile olan ilişkisi ve duyguların oluşumunda kültürün etkisi olduğu yadsınamaz (Harris, 2006; Mead, 1951).

İnsanların yaşama bakışlarını şekillendiren duygular, onların kültürel öğeleriyle örtüştüğünde birey davranışı ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda bireyin olaylara bakışı, düşünce biçimi, algı ve anlayış metodunun kültür-duygu ekseninde şekillendiğini söylemek mümkündür (Adler, 1986).

Duygusal davranış kuralları, kültür ekseninde şekillenen ve kurumun yararına olmak kaydıyla çalışanların sahip oldukları duygusal durumlarına dönük uygulanan davranış örüntüleri olarak açıklanabilir. Kültürün oluşum evrelerinde duygusal mekanizmaların harekete geçtiği ve bu kapsamda davranış kurallarının düzenlenmesi, çalışanların duygusal ifadelerini aktif olarak düzenlediği ve uygun olan duygu ifadelerinin standartlarına uyduğunu gösterir (Diefendorff vd, 2005).

Duyguların ifade ediliş biçimi ve gösterilmesinde var olan toplumsal kurallar, bireylerin kültürel geçmişlerinden hareketle mesleki ve durumsal süzgeçlerden geçerek duygusal ifadelere ve son aşamada toplum tarafından kabul görmüş olan standart normlar olarak açıklanabilir (Brotheridge ve Taylor, 2006).

Duyguların, çalışanların birbirleriyle olan ilişkilerinde empati kurabilme, örgüt kültürüne uyum, bulundukları örgüt için pozitif kurumsal portre çizme yönünden bir araç olduğu düşünülebilir. Örgütlerin sosyal politika üretme ve bunu uygulama disiplinlerinde duyguların genel anlamda birinci perspektiften yola çıkarak endüstrileşme ve bunun kültüre yansıma evrelerinde çalışanların duyguları önemli rol oynamaktadır (Tayeb, 1992).

Kültürel değerler, bireylerin sahip olduğu ve paylaştığı inançların içselleştirilmesi yoluyla ortaya çıkan ve grupları oluşturan normlardır (Mead, 1951). Normları tutumlarla birlikte ele aldığımızdaysa kültürel değerlerin sonucunda beliren eylemler, duygular ve bunların yansımaları olarak görülebilir. Kültürel değerlerin çoğunlukla bireysel ve örgütsel davranışı biçimlendiren inanç, sosyal hiyerarşi ve bunların kaynaklarından oluştuğu söylenebilir (Pederson, 1991; Thomas, 1999).

4.1. Kültürel Farklılıklar ve Duygusal Zeka

Doğu kültürleri başta olmak üzere dünyanın pek çok farklı kültürlerinde duyguları ön plana alan yaklaşımların daha egemen olduğu görülmekle birlikte bu kültürler bile diğer kültürlerle olan ilişkileri ve yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmeler sonucunda aklın egemenliği görüşüyle etkileşmektedir (Çakar ve Arbak; 2004).

Duygusal zekanın kültürden etkilendiği süreçte insan beyni ve onun işleyiş sistemi de her türlü bilimsel gelişmelerden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmektedir. Sutarso'nun (1986) yaptığı araştırmada zekanın oluşumunda önemli yer tutan duygu yükünün kültürel birikim, yetenekler ve yönetimsel süreçler sonunda oluştuğu görülmüştür.

Duyguların kültürle olan ilişkisinde bir diğer unsur olan ve insanlara uygulanan IQ testlerinde kültürün önemini vurgulamaktadır. Farklı kültürel normlar altında yetişen bireylerin özellikle analiz edildiği araştırmalarda IQ değeri yüksek bazı bireylerde başarısızlığın, IQ değeri vasat olan bazı bireylerde ise yüksek başarının görülmesi olarak düşünülebilir (Goleman, 2000).

Günümüzde toplumlar tıpkı geçmişte olduğu gibi birçok farklı ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlarla, çevresel faktörlerden kaynaklanan bazı çözümsüzlüklerle karşılaşmaları olasıdır. Bu sorunların çözüm yolu ve üzerine düşünmek kaydıyla ulaşılması gereken süreçler için bireylerin duygusal becerilerini proaktif bir biçimde kullanmaları önemlidir (Pfeiffer, 2001; Earler ve Earley, 2004).

Bireyin duygusal zeka seviyesi ve bilgi birikiminin boyutları olarak özellikle psikolojik ve fiziksel duyarlılığının mevcudiyeti, onun kültürel geçmişi ve normları ile kültürel farklılıklarının zaman içerisindeki dönüşümü ile ortaya çıkan bir mekanizma olarak düşünülebilir (Domagalski, 1999). Bu sayede birey duygusal zekası ile kültürel birikiminden harmanlanan bir aksiyon planı ile iş ortamında belirlediği kriterleri yaşama geçirmektedir (Czinkota vd., 1996).

İş hayatının omurgasını oluşturan örgütler, duygusal zeka anlamında iş görenlerinden olabildiğince yüksek beklenti içerisindedirler (Mead, 1951). Bu gösterimlere ilişkin literatürde yer alan yazılı ya da sözlü kurallar esa-

sında örgüt kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak yaşamın temel değerleri ve toplumsal inancın aksetmesi olarak düşünülebilir (Diefendorff, 2005; Adler, 1986; Harris, 2006).

Kişiler duygusal simgelerini aktarırken farklı kültürlerde farklı davranış modellerinde hareket edebilirler (Hoecklin, 1995). Özellikle bireyin duygusal zekasını gösteren duygularını ifade edebilmesi, kendisini kontrol ederken bağımsızlık, çevreye uyum sağlayabilme, işinde sebat gösterme, içtenlik, nezaket ve saygı biçiminde gösterilen duygusal nitelikleri onun sosyal anlamda bulunduğu toplumun kültürel değer ve normlarına adapte olma ve yeterliliği ile ilgilidir (Mayer vd, 1993).

Duygusal zekada başarı, bireyin kültürel dış çevresine uyum sağlama ve onu kendi belirlediği kriterlere dönük biçimlendirme ve alternatifler arasından en uygun olanı seçme noktasında dengeyi ifade eder (Bortheridge ve Taylor, 2006). Duygusal zeka seviyesi yüksek olan bireylerin bu kültürel değerler arasında işletme içi uygulamaları yönetme, uyumlama, ayırt etme ve uyarlama becerisinin fark edilir olduğundan söz etmek mümkündür (Sutarso, 1998).

Kültürel yaşam bireylerin yaşadıkları coğrafya ile yakından ilgilidir. İnsanları etkileyen ve dönüştüren kültürel değerler onların duygusal zekalarının oluşumunda da önemli rol oynamaktadır (Earley ve Mosakowski, 2004). İnsanların bireysel özellikleri, kişilikleri, sosyal ya da duygusal algıları, yaşları, cinsiyetleri, eğitim düzeyleri gibi değişkenler, sosyal ve kültürel çevreleri gibi unsurlar onların yapacakları işleri etkilemektedir (Erdoğan, 1996).

Bireylerin duygusal zekalarıyla oldukça ilintili olan empati kurabilme becerisi, yöneticilerde ve liderlerde işletmenin kültürel dinamikleri ölçüsünde karşılarındaki kişiyi dikkatle dinleyerek onların gerçekte ne hissettiklerini anlayabilmeleriyle ilgilidir (Goleman, 2000).

Kültürel farklılıkların duygusal zekaya etkisi, özellikle Doğu-Batı kültüründeki duygu/mantık ilişkisi temelinde incelendiğinde daha net biçimde görülebilir. Doğu toplumlarının duygusal çıkarımlar odaklı yaşamına karşın Batı toplumlarında süreç yerine daha çok sonuç odaklı bir model benimsendiği gözlemlenebilir (Pfeiffer, 2001). Bu da kültürün, duygusal zekanın gerek oluşum gerekse de iş yaşamında ortaya çıkış süreçlerine dek birçok noktada etkisi olduğu kanısı doğurmaktadır (Tayeb, 1992).

4.2. Kültürel Farklılıklar ve Duygu Düzenleme

İnsan, beşeri bir varlık olması dolayısıyla her ne kadar pragmatik davranış gösterme eğiliminde olsa da bazı durumlarda duygular ve onların etkileriyle hareket edebilmektedir (Harris, 2006). Çalışanların, pozisyonları itibariyle sahiplendikleri iş rolleri dahilinde iş arkadaşları ile kurdukları

etkileşim ve işletme tarafından istenen duyguları sunabilmek üzere gayret göstermeleri durumunda, duygularını ölçebilme, planlama ve kontrol ihtiyacı hissederler (Morris ve Feldman, 1996). Duygu, işletme içi karşılaşılan durumlara ve koşullara göre farklılaşabilmektedir. Duygu Ayarı olarak kavramlaştırılan bu durum örgütün hedeflerine hizmet etmek amacıyla çalışan duygu ve davranışlarının düzenlenmesi süreci olarak adlandırılmaktadır (Grandey, 2000).

Toplumu oluşturan bireyler, özellikle küresel anlamda faaliyet gösteren işletmelerde birçok farklı kültürden insanla bir arada çalışırken olaylara karşı gösterdikleri duygusal tepkimeler, davranış modelleri, kızgınlık, kabullenme ya da algılama biçimleri yönünden doğup büyüdükleri kültürden beslenmektedirler (Czinkota vd, 1996). Özellikle işletme içi çatışmaların yoğun olduğu şirketlerde bireyin duygusal eşiğini belirli ölçüde kontrol edebilmesi, davranışlarını düzenleyerek öfke kontrolü sağlayabilmesi bulunduğu kültüre ait temel değerlerle doğrudan ilişkilidir (Vontress ve Jackson, 2004).

İnsan, doğası gereği içinde bulunduğu birçok farklı durumda yine birçok farklı ve anlık duygusal davranış gösterebilmektedir. Bu duygusal edimlerin belirli ölçüde dizginlenmesi ya da gerektiğinde yükselmesi durumu duyguların düzenlenmesi olarak adlandırılır ki bu da bireyin geçmişi, yaşadıkları, kültürel arka planda gözlemlediği olaylar bütünüyle ilintili olabilmektedir (Mayer ve Salovey, 1993).

İş görenlerin duygularını çalışma ortamında dışa vurmaları olağan bir durumdur ve bunun sıklığı, ortaya çıkışı ve gerektiğinde gem vurulması birey tarafından içsel deneyimleriyle sağlanmaktadır. Bu durum bireyin kültürel birikimi, geçmişi ve alt yapısı ile oluşmaktadır (Pederson, 1991; Tylor, 1958).

Duygu düzenleme ve kültür ilişkisi bireyden kaynaklandığı gibi örgütlerden de doğabilmektedir. Bazı mevkilerde işverenler genel olarak kadınları tercih etmektedir. Bunun altında ise kadın ve erkeğe atfedilen roller bağlamında toplumun cinsiyete dönük geliştirdiği kültürel değerlerin yattığından söz edilebilir. Zira birçok işte kadınlardan umulan duygusal yoğunluk, aynı işi yapan erkeklerden beklenmemektedir (Man ve Selek, 2009).

Toplum ve ürettiği kültürel değerler, bireylerin duygusal durumlarını etkilerken bu duygusal düzeylerin yönetilmesi ve düzenlenmesi yine bireyin kültürel anlamda yüklendiği değer ve normlarla ilgili olmaktadır (Pfeiffer, 2001). Duyguların düzenlenmesi sürecinde bireyin kültürel arka planındaki birikimi bu sürecin oluşum ve gelişim evrelerinde önemli rol oynamaktadır (Brotheridge ve Taylor, 2006).

Bireylerarası ilişkilerin belirleyicisi olan kültür, insanlar arasında iletişim ve etkileşimin ön ayağını oluşturmaktadır. Bu yolla kişiler, kültürel

birikimlerinden duygusal çıkarım ve alıntılar yaparak bunları düzenleme yoluna giderler (Gabott ve Hogg, 2000). Duygularını düzenleme sürecinde birey kültürel birikiminden yararlanarak kendi rasyonel davranış modelini oluşturur (Kang ve Moscardo, 2006).

Kültür, insan davranışının belirleyici unsurlarından birisi olarak örgüt içi iletişim süreçlerinde duyguların yeri, rolü ve bunların düzenlenme evrelerinde önemli bir misyon üstlenmektedir (DiStefano ve Maznevski, 2000). Böylelikle birey iş ortamındaki duygularının ortaya çıkış, gelişim ve sonuçlanma dönemlerinde kültürel geçmişinden beslenmekte ve davranışlarını bu kapsamda ortaya koymaktadır (Grandey, 2000).

4.3. Kültürel Farklılıklar ve Duygusal Emek

Duygular, işe dönük, işten kaynaklanan ya da işin kendisi ile ilgili hissedilenler olarak değil, işi belirli bir "duygu ifadesi" takınmak suretiyle gerçekleştirme ve daha çok işin muhatabı olan müşteri, hasta vs. gibi kişilere dönük belirli bir his meydana getirme çabası boyutunda ele alınmakta ve bu tür bir çaba da "duygusal emek olarak adlandırılmaktadır (Seçer, 2005). Örgütlerde iş gören ve üst yönetim arasındaki bağdan yapılabilecek önemli bir çıkarsama da iş görenlerin çalışma ortamına dönük ortaya koyacakları duygusal emeğin ne olacağı sorusudur. Bir kültüre ait kabul gören duygusal emek tanımının diğer bir kültürde de aynı biçimde algılanması her zaman mümkün değildir. Buna örnek olarak, Batı'nın yüzeysel hizmet davranış modelleri ile Asya kültürlerindeki hizmet odaklı kültürel farklılık örnek verilebilir (Chu ve Murrmann, 2006).

Kültürel farklılıklar, birçok farklı grubun sahip oldukları kimlikler ve bunlardan doğan sorunsal durumlar dikkate alındığında iş ortamında çalışanların mantıksal süreçleri dışında gelişen duygusal emeklerinin belirleyicisi olabilmektedir (Lambert, 1989). Örgütsel davranış bilimi literatürü incelendiğinde, duygusal emek kavramına dönük yapılan araştırmaların çoğunlukla Anglosakson ülkelerinde yapıldığı ve coğrafi anlamda bu bölgelerden ayrışan farklı kültürlerin duygusal emek açısından farklı sonuçlar verebileceği düşünülebilir (Quiñones vd., 2013).

Kültürel farklılıkların özellikle coğrafi alanlara göre farklılık göstermesi, dünyanın farklı bölgelerinde farklı iş yaklaşımları ve bireylerin duygusal emek gösterimleri sonucunu da beraberinde getirebilmektedir (Mayer ve Salovey, 1993).

Öfke, bir kişiye bir durum karşısında beslenen duygu olarak ifade edilebilir. Bu durumda duygunun sosyal ve kültürel boyutları olan bir olgu olduğunu söylemek mümkündür. Duygusal emek gibi bireyin iç motivasyonunun dışavurumu biçiminde doğan unsurlar kültür ile harmanlanarak iş ekosisteminin önemli bir parçasını oluştururlar (Domagalski, 1999). O halde kültürün duygusal emek açısından gerek bireyin yetişme tarzı gerek-

se de öğrenme iklimi içerisinde edindiği değerlerin iş yaşamında hayata geçişi olduğu söylenebilir (Pederson, 1991). Kültürel farklılıkların bireylerin duygusal emek boyutlarına etkisi olduğu özellikle Doğu-Batı ve Kuzey-Güney toplumlarının çalışma yaşamında duyguyu konumlandırmaları ve bunu iş ortamına adapte etmeleri ile açıklanabilir. Farklı kültürlerdeki bireylerin iş yaşamlarında da farklı modeller mevcuttur. Batı'nın disiplin anlayışı ve kuralcılığı Doğu'da daha duygusal ve sonuç odaklı bir yaklaşıma dönüşebilmektedir (Grandey, 2000).

Rasyonel davranması beklenen birey, işletmeye ve onun iç/dış çevresine duygusal emek sunarken kültürel değer ve normlarından beslenecektir (Wood ve Perers, 2014). Kültürel normlar bireyin örgüte dönük beslediği duyguların pozitif ya da negatif yönlü olmasında önemli rol oynamaktadır (Morris ve Feldman, 1996). Örgütlerin bireylere sunduğu çalışma koşulları, iç ve dış ilişkiler, karşılıklı iletişim ve etkileşim metotları bireyin belirli bir duygusal yoğunlukta olmasından hareketle fiziksel emeğin yanı sıra duygusal anlamda da emek vermelerini gerekli kılarken, bunun bireyin olaylara dönük kültürel bakışına etkisi olduğu düşünülebilir (Diefendorf vd, 2005).

Duygusal emek; bir kişinin kendi duygularının farkında iken bunların yönetilmesi, gerekli birim ve mercilere sunulması, duyguların öz yönetim perspektifinden bulunduğu örgütün emrine aksettirilmesi olarak düşünülmektedir. Bu durum kültürel açıdan bireyden bireye değişiklik gösterirken, bu farklılıkların iş görenlerin duygusal durumlarına etkisi olduğu söylenebilir (Gabbott ve Hogg, 2000).

İş görenlerin bulundukları iş ortamının prensipleri doğrultusunda sergiledikleri performans ve uyum süreçleri onları duygusal anlamda belirli bir emek ortaya koymak durumunda bırakır ki bu durumun kültürel temelde bireyden bireye farklılık gösterebileceği düşünülmektedir (Earley ve Earley, 2004).

Kültür; kapsayıcılığı, değişkenliği, birçok kavramla olan ilişkisi ve önemi ile iş görenlerin örgütlere dönük ortaya koydukları duygusal emek yoğunluklarına etki eden önemli bir kavramdır (Adler, 1986).

5. Sonuç

Günümüz işletmeleri, yoğun rekabet ortamında dünyaya açılmak ve küresel anlamda rekabet gücünü yüksek tutabilmek amacıyla birçok farklı kültürden iş görene sahip olmak ve onları belirli bir ahenk içerisinde bir arada tutarak faaliyetlerini sürdürmek durumundadır (Domagalski, 1999). Gelişen küresel pazarlarda yer almak ve müşteri beklentilerini hem alıcılar hem de tedarikçiler nezdinde rasyonel bir biçimde karşılamak için işletmenin global anlamda birçok farklı coğrafyadan çalışanı bünyesinde barındırması büyümesi ve gelişmesi adına önemlidir (Hoecklin, 1995).

İş yaşamında kültür ve onun etkileri örgütün birçok alanında hissedilmektedir (Goleman, 2000; Lambert, 1989). Geniş kapsayıcılığı olan kültür kavramının örgütün işlevlerine, yapısına ve genel görünümüne etki etmesi olası bir durumdur (Thomas, 1999; Smith ve Bond, 1998).

Örgütsel davranış literatüründe bulunan birçok kavram olmasına karşın kültürün örgüt içerisindeki işleyişe etki gücünün bu denli yüksek olması (Chu ve Murmann, 2006), kültürel farklılıkların örgütsel yapı içerisinde oldukça yüksek bir etkileşime sahip olması onun işletme içindeki diğer tüm kavramlarla bir şekilde bağ kurmasına olanak sağlamaktadır. Bu sayede kültürün örgütsel davranış bilimini oluşturan birçok kavrama etkisi olduğu (Kang ve Moscardo, 2006), özellikle bu kavramların işletme içinde doğuşu ve sürdürülebilmesi adına kültürün önemli bir etken olduğundan söz edilebilir.

Kültürün ve kültürel farklılıkların doğurduğu örgüt içi fraksiyonların etkisiyle kültürel değişimlere özgü önemli farklılıklar barındıran duygu ve bu iki kavram arasındaki etkileşimin araştırıldığı bu çalışmada örgüt kültürü literatürde yapılmış birçok çalışmaya atfen (Brotheridge ve Taylor, 2006; Earley ve Mosakowski, 2004; Hoecklin, 1995; Harris, 2006) kültürel farklılıklar ile duygu etkileşimi üzerine detaylı tarama yapılmış ve bu iki kavram arasında etkileşim olduğuna dair birçok kaynağa ulaşılmıştır.

Literatür incelendiğinde kültürün özellikle Doğu ve Batı kültürleri arasında gözlemlenen davranışsal farklılıkların iş görenlerin işletme içinde duygularını gösterme, yönetme, düzenleme ve bunları açığa vurma konusunda önemli farklılıklar olduğu görülmüştür (Pederson, 1991; Wood ve Peters, 2014). Doğu kültüründe yer alan tolerans, hızlı karar alma, sonuç odaklılık ve takım ruhu gibi alt boyutları ile Batı kültürünün rasyonalite, proje öncesi detaylı analiz, bireysel girişim ve süreç odaklılık yaklaşımları sonuçları itibariyle duygusal anlamda örgüt içinde farklı yaklaşımlar gerektirebilmektedir.

Kültür, birey davranışını direkt olarak etkileyen bir kavram olması dolayısıyla (Earley ve Earley, 2004) iş ortamında özellikle yönetim kadrolarının bireylerden beklediği en üst düzeyde fiziksel ve duygusal performans (Czinkota vd, 1996) olgusundan hareketle çalışma yaşamındaki davranışların oluşumunda, gelişiminde ve dönüşümünde önemli rol oynamaktadır.

Bu araştırmada üzerinde durulan kültürel farklılıklar ve bu farklılıkların duygularla olan etkileşimi konusu, bundan sonra yapılacak araştırmalarda kültürün alt boyutları da araştırmaya dahil edilerek bu farklılıkların kaynağına inmek suretiyle yeni tespitler ve bulgular elde edilebilir.

KAYNAKÇA

Adler, N.J., (1986), International dimensions of organisational behaviour. 2nd Eds. Belmont, California: PWS-Kent Publishing Company.

Brotheridge, C. M., Taylor, L. (2006), Cultural Differences In Emotional Labor In Flight Attendants, Emotion In Organizations, Individuals and Organizational Perspectives On Emotion Management and Display, (Ed.), Wilfred J. Zerbe, Neal M. Ashkanasy ve Charmine E. J. Hartel, 2.

Chu, K. H., Murrmann, S. K., (2006), Development and Validation of The Hospitality Emotional Labour Scale, Tourism Management, Cilt.27, Sayı.6, (1181-1191).

Czinkota, M. R., Ronkainen, I. A., Moffett, M. H., (1996), International Business, The Dryden Press, Fourth Edition.

Çakar, U., Arbak, Y., (2004), Modern Yaklaşımlar Işığında Değişen Duygu-Zeka İlişkisi ve Duygusal Zeka, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:6, Sayı:3.

Demirel, H. G. ve Kişman, Z. A., (2014), Kültürler arası liderlik. Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 9(5), 689-705.

Diefendorff, J.M., Croyle, M.H., and Gosserand, R.H., (2005), The Dimensionality and Antecedents of Emotional Labor Strategies, Journal of Vocational Behavior, Volume: 66, (Doi: 10.1016), pp. 339-357.

DiStefano, J.J., ve Maznevski, L.M. (2000), Creating value with diverse teams in global management, Organisational Dynamics, 29,1, 45-63.

Domagalski, T. A. (1999), Emotions in Organizations: Main Currents, Human Relations, Vol.52, No:6.

Earley, P. C., ve Mosakowski, E., (2004), Cultural Intelligence, Harvard Business Review.

Earley, P. C. ve Earley, M., (2004), Cultural intelligence. Harvard Business Review, 139–146.

Erdoğan, İ., (1996), İşletme Yönetiminde Örgütsel Davranış, İstanbul: Avcıoğlu Basım Yayım.

Gabbott, M., Hogg, G. (2000), An Emprical Investigation of the Impacy of Nonverbal Communication on Service Evaluation, European Journal of Marketing, Cilt.34, Sayı.3/4, (384-398).

Grandey, A. A., (2000), Emotion Regulation in The Workplace: A New Way to Conceptualize Emotional Labor, Journal of Occupational Health Psychology, Cilt.5, Sayı.1, (95-110).

Goleman, D., (2000), İşbaşında Duygusal Zeka, Varlık Yayınları: İstanbul.

Harris, M.M. (2006), Cultural Skill: An Emerging Construct for the 21st Century, Global Forum, 43 (3).

Hoecklin, L. (1995), Managing cultural differences, Cambridge: Addison-Wesley Pub.

Hofstede, G. (1991), Cultures and Organizations: Software of the Mind, McGraw-Hill, Maidenhead, UK.

Kang, M., Moscardo, G., (2006), Exploring Cross-Cultural Differences in Attitudes towards Responsible Tourist Behavior: A Comparison of Korean, British and Australian Tourists, Asia Pasific Journal of Tourism Research, Cilt.11, Sayı.4, (303-320).

Lambert, M. J., (1989), The individual therapist's contribution to psychotherapy process and outcome. Clinical Psychology Review, 9, 469-485.

Man, F. ve Selek Ö., C., (2009), Göründüğü Gibi Olamamak Ya Da Olduğu Gibi Görünememek: Çağrı Merkezlerinde Duygusal Emek. Çalışma ve Toplum, 1, 75-94.

Mayer, J. D., ve Salovey, P., (1993), The intelligence of emotional intelligence. Intelligence, 17 (4), 433-442.

Mead, M. (Ed). (1951), Cultural Patterns and Technical Change, UNESCO, Paris.

Meriç, C., Umran'dan Uygarlığa, 4.baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Morris, J. A., Feldman D. C., (1996), The Dimensions, Antecedents and Consequences of Emotional Labor, Academy of Management Review, Cilt.21, Sayı.4, (986-1010).

Pederson, P., (1991), Multiculturalism as a generic approach to counseling, Journal of Counseling and Development, Vol. 70, 7-12.

Pfeiffer, S., (2001), Emotional Intelligence: Popular But Elusive Construct, Roeper Rewiev. 23 (3), 138-143.

Quiñones, G., Cristina R., Carvajal, R., Clarke, N., Moreno-J., B., (2013), Development and Cross-National Validation of theEmotional Effort Scale (EEF), Psicothema, Cilt.25, Sayı.3, (363-369).

Schwartz, S.H. (1994), Cultural dimensions of values: towards an understanding of national differences, In U. Kim, H.C. Trandis, C.

Seçer, H. Ş., (2005). Çalışma Yaşamında Duygular ve Duygusal Emek: Sosyoloji, Psikoloji ve Örgüt Teorisi Açısından Bir Değerlendirme. Sosyal Siyaset Konferanslar. 50. kitap, 813-834.

Smith P.B., ve Bond, M.H. (1998), Social psychology across the cultures, Prentice Hall Europe. Great Britain.

Sutarso, P., (1998), Gender Differences on the Emotional Intelligence Inventory (EQI). Yayımlanmamış Doktora Tezi. Department of Educational Research in the Graduate School of the University of Alabama, Tuscaloosa, Alabama.

Tayeb, M. H., (1992), The Global Business Environment, Sage Publications, London.

Thomas, D.C. (1999), Cultural diversity and work group effectiveness: an experimental study, Journal of Cross-Cultural Psychology, 30,2, 242-263.

Triandis, H. C. (2006), Cultural intelligence in organisations, Group& Organisations Management, 31 (1), 20-26.

Trompenaars, F., (1997), Başarılı Örgütlerin Sırları, Human Resource Dergisi, Ağustos.

Trompenaars, F., ve Charles, H., (1997). Riding the Waves of Culture: Understanding Diversity in Global Business, McGraw-Hill Professional, USA.

Tylor, E. B. (1958), Religion in Primitive Culture, New York: Harper & Brothers. (Originally published as Chapters XI–XIX of Primitive Culture.)

Vontress, C. E. ve Jackson, M., (2004), Reactions to multicultural counseling competencies debate. Journal of Mental Health Counseling, 26, 74-80.

Wood, E.D., Peters, H.Y.Z. (2014), Short-term Cross-Cultural Study Tours: Impact on Cultural Intelligence, The International Journal of Human Resource Management, Vol.25, No.4, pp.558-570.

Bölüm 25

META ANALİZ: ETKİ BÜYÜKLÜĞÜ PERSPEKTİFİNDEN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Burak KESKİN[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, Sayısal Yöntemler ABD, burakkeskin@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7042-2095.

1. GİRİŞ

Özellikle son 20 yıllık süreçte internet kullanımının yaygınlaşması ve teknolojik değişim ve dönüşümler ile birlikte bilgiye ulaşma, yeni bilgi üretme, büyük verilerin elde edilmesi ve hızla işlenmesi ve bu verilerden hızlı bir şekilde sonuç elde edilmesi gibi gelişmeler belirli bir konuda gerçekleştirilen çalışma sayısının artmasına büyük katkı sağlamıştır. Böylesine çok sayıda çalışma gerçekleştirilmesi belirli bir konuda farklı sonuçlar elde edilmesine ve aynı konuda farklı görüşler sunulmasına da uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak da son zamanlarda belirli bir konu üzerinde gerçekleştirilmiş çalışma sonuçlarının sentezlenmesi işlemi de oldukça popüler hale gelmiştir.

İnternet altyapılarının son yıllarda hızlı bir şekilde gelişmesi ile birlikte üretilen verilerin hacminde ve çeşitliliğinde artış meydana gelmiş, cep telefonları üzerinden toplanan veriler sayesinde insanların günlük yaşam rutinleri bile artık birer veri kaynağına dönüşmüştür. Böylesi hızlı bir değişim, bu verilerin işlenmesini, depolanmasını ve veriler üzerinden geleceğe dönük tahminler yapılmasını oldukça karmaşık hale getirmiştir. Veri kaynaklarında meydana gelen bu çeşitlilik doğal olarak belirli bir konuda daha fazla çeşitlilik ve farklı görüş içeren çalışmalar yapılmasına da öncülük etmiştir.

Bir araştırmacı, çalışma konusunu belirledikten sonra öncelikle o konuda geçmiş çalışmalarda nelerin elde edildiğini, nasıl sonuçlara ulaşıldığını ve ne tür değişkenler kullanıldığını incelemek durumundadır. Ya da araştırma tamamen belirli bir konuda geçmişte yapılan çalışmaların incelenmesi üzerine kurgulanabilmektedir.

Bilim adamları, mevcut bilginin sınırlarını belirlemek ve daha fazla araştırma yapabilmek için potansiyel yolları belirlemek için geçmiş araştırmaları gözden geçirmektedir. Araştırmacılar yazını gözden geçirerek, başkalarının yaptığı çalışmaları titizlikle incelemenin yanında geçmiş çalışmalarda yapılmış hataları tekrar etme ihtimaline karşı da kendilerini güvence altına almak istemektedir. Bir yazın taramasının öncelikli amacı, gerçek dünya olgularının doğası hakkında sonuçlar çıkarmak ve bu sonuçları daha ileri çalışmalar için bir temel olarak kullanmaktır. Fakat uyumsuz görünen sonuçlardan nasıl bir çıkarım yapılabilir? İşte tam bu noktada başvurulması gereken bir istatistiksel yöntem ön plana çıkmaktadır: *Meta Analiz*. Bir inceleme, eğer önceden belirlenmiş sistematik adımları içeriyor ve sonuçları nicel teknikler ile analiz ediyorsa bu inceleme meta analiz olarak adlandırılmaktadır. İyi tasarlanmış ve titizlikle kurgulanmış bir meta analiz çalışması, araştırmacılar ve politika yapıcılar için geçmişte yapılmış farklı çalışmalara dair oldukça önemli bilgiler sağlayabilmektedir.

Bu çalışmanın öncelikli amacı, özellikle sosyal bilimler alanında çoğu araştırmacının ihmal ettiği meta analiz ve etki büyüklüğü kavramlarına teorik anlamda açıklık getirmek ve sosyal bilimler alanında gerçekleştirilecek çalışmalarda araştırmacılara teorik anlamda destek sağlamaktır. Buradan hareketle öncelikle meta analiz yöntemi ve meta analiz yönteminin en önemli bileşeni olan etki büyüklüğü kavramına açıklık getirilmiştir. Daha sonra meta analiz yönteminde kullanılan modellere, uygulama adımlarına ve yayın yanlılığı kavramına değinilerek kavramsal anlamda bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

2. Meta Analiz Nedir?

Meta analiz, belirli bir konu üzerinde birbirinden bağımsız birden çok çalışmanın sonuçlarının birleştirilmesi, bu sonuçlar arasındaki farklılıkların ortaya konulması ve sonuçların daha güvenilir olması için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir. Meta analiz, eğer çalışmalar arasında ortak bir etki varsa bu etkiyi tanımlamak için, etkilerin seviyesinde farklılıklar varsa bu farklılıkların sebeplerini ortaya koymak için kullanılmaktadır. Başka bir deyişle meta analiz, analizlerin analizi olarak da tanımlanabilir. Çoğu aynı kapsamda olmasına rağmen yazında birçok farklı meta analiz tanımına rastlamak mümkündür.

Meta-analiz, bir araştırma hipotezini ele alan çeşitli çalışmaların sonuçlarını istatistiksel olarak birleştiren bir yöntemdir. Bireysel çalışmaların belirli bir araştırma sorusunu yanıtlamak için birçok katılımcıdan toplanan verileri özetlemesi gibi (bu durumda her katılımcı, analizde ayrı bir veri noktasıdır), bir meta-analiz belirli bir araştırma sorusuyla ilgili bireysel çalışmalardan gelen verileri özetlemektedir (burada da her çalışma, analizde ayrı bir veri noktasıdır).

Bir meta analiz genel anlamda araştırmacıların aklına gelen üç soruya cevap vermektedir:

1) Merkezi Eğilim (Centeral Tendency): Bir meta analizin temel amacı, X'in Y'yi etkileyeceği şekilde iki değişken arasındaki ilişkiyi test etmektir. Merkezi eğilim, anlam seviyelerini, etki büyüklüklerini ve/veya güven aralıklarını istatistiksel olarak özetleyerek X'in Y'yi etkileyip etkilemediğini belirlemektir. X'in Y'yi etkileyip etkilemediğini yanıtlamaya çalışırken, var olan etki önemli mi ve bu etki ne kadar güçlü sorularının da cevabı aranmaktadır.

2) Değişkenlik (Variability): Meta analizi oluşturan bireysel çalışmaların sonuçları arasında her zaman bir dereceye kadar farklılıklar olacaktır. Soru, değişkenlik derecesinin tek başına şans eseri beklediğimizden önemli ölçüde farklı olup olmadığıdır. Eğer öyleyse, buna heterojenlik denmektedir.

3) Tahmin (Prediction): Heterojenlik (değişkenlik) varsa, o zaman değişkenliği açıklayan değişkenler aranmaktadır. Başka bir deyişle, X'in Y üzerindeki etkisi moderatör değişkenlere göre farklılık gösteriyor mu sorusunun cevabı aranmaktadır (http1).

Belirli bir konuda birçok araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiş araştırmaların sonuçlarından elde edilen birikimli bilgideki birçok keşif ve ilerlemenin, birincil araştırma çalışmalarını yapanlar tarafından değil, mevcut araştırma yazınının gizli anlamını keşfetmek için meta analizi kullananlar tarafından yapıldığı ifade edilmektedir (Schmidt, 1992).

Meta analiz, nicel olarak gerçekleştirilen bir sistematik incelemedir ve istatistiksel yöntemlerle var olması muhtemel etki büyüklüğünü ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Daha da geniş bir tanım yapılacak olursa meta analiz, belirli bir konuda bir araya getirilmiş nicel araştırma sonuçlarının ortak bir metriğe dönüştürülerek istatistiksel yöntemler ile yeniden analiz edilerek incelenmesidir (Kaya, 2018). Başka bir ifade ile meta analiz, cevabı bireysel olarak bulunamayacak araştırma sorularına belirli bir grup araştırma sonuçlarının birleştirilmesi suretiyle cevap bulmayı amaçlayan nicel bir sentezleme tekniğidir (Borenstein vd., 2009).

Bazı kaynaklarda sistematik inceleme ve meta analiz ifadelerinin birbiri yerine kullanıldığı görülmektedir. Her ne kadar birbiri ile çok iç içe geçmiş iki yöntem olsalar da aralarında bazı farklılıklar mevcuttur. Sistematik bir inceleme, iyi tanımlanmış bir soruyu yanıtlamak için kanıtların toplanması, değerlendirilmesi ve sentezlenmesi için ayrıntılı, sistematik ve şeffaf bir araçtır. Bir meta analiz ise, birden fazla ayrı çalışmadan elde edilen sayısal verileri birleştirmek için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir ve yalnızca sistematik bir inceleme bağlamında gerçekleştirilmelidir. Sistematik incelemeler, önceden belirlenmiş kıstaslara uyan ve deneysel sonuçları inceleyip, özetleyen bir yöntemdir. Meta analiz ise bu çalışmaların sonuçları üzerinde istatiksel yaklaşımlar ile çıkarımlar yapmayı sağlayan istatistik tabanlı bir yöntemdir. Meta Analiz ve sistematik incelemeler arasındaki ilişki için Şekil 1'e bakılabilir (http 3).

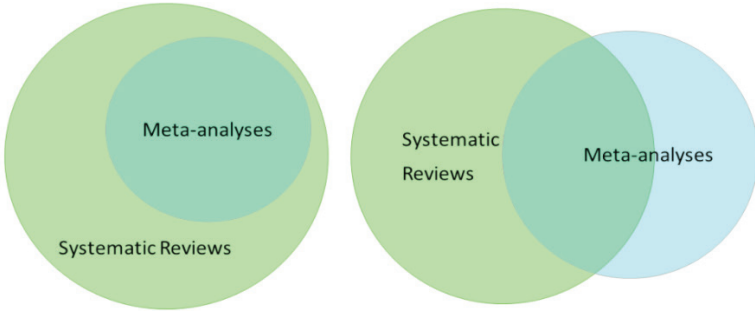

Şekil 1. Meta Analiz ve Sistematik İncelemeler Arasındaki İlişki

Meta-analiz, doğru etki büyüklüğü tahminleri arayan araştırmacılar için bir araç olarak değerli hale gelmiştir. Özellikle tıp alanında gerçekleştirilen meta analizler veya bazen adlandırıldıkları şekliyle sistematik incelemeler, uygulayıcılar için mevcut en yüksek kanıt düzeyleri arasında kabul edilmektedir (Hoppe ve Bhandari, 2008). Bir meta analizin amacı, farklı çalışmalardan bireysel etki büyüklüğü tahminlerini toplamak ve bunları ortalama bir etki büyüklüğünde birleştirmektir. Meta-analizler aynı zamanda araştırmacıların yeni gelişmelere ayak uydurmak için yapması gereken okuma hacmini ve süresini de azaltmaktadır. Daha fazla çalışma yapıldıkça, meta analiz aşırı bilgi yüklemesi ile başa çıkmak için daha da önemli bir araç haline gelmiş ve gelecektir (Olkin, 1995). Örneğin, PubMed üzerinde yapılan bir araştırmada 2007 yılında "meta analiz" ifadesini içeren 1,473 çalışmaya rastlanmışken bu sayı 2020 Ocak ayı itibariyle 176,704 olmuştur (Hernandez vd., 2020).

Meta analiz çalışmalarına iş hayatının birçok alanında rastlamak mümkündür. İlaç şirketleri, yeni ilaçlar için onay almak için meta analiz yöntemini kullanmaktadır ve düzenleyici kurumlar bazen onay sürecinin bir parçası olarak bir meta analize ihtiyaç duymaktadır. Tıp, eğitim, psikoloji ve diğer birçok alanda klinik ve uygulamalı araştırmacılar, hangi müdahalelerin işe yaradığını ve hangilerinin en iyi sonuç verdiğini belirlemek için meta analiz yönteminden yararlanmaktadır. Meta analiz, temel araştırmalarda, yukarıda bahsedilen alanların yanı sıra sosyoloji, sosyal psikoloji, cinsiyet farklılıkları, finans ve ekonomi, siyaset bilimi, pazarlama, çevrebilim ve genetik gibi çeşitli alanlardaki kanıtları değerlendirmek için yaygın olarak kullanılmaktadır.

Meta analizler, yeni bir çalışma ihtiyacını gerekçelendirmek için hibe başvurularında da kullanılabilmektedir. Meta analiz, mevcut veriler ile birlikte planlanan çalışmanın potansiyel faydasını göstermeye hizmet etmektedir. Meta analizin Forest Plot gibi grafiksel unsurları, verileri net bir şekilde sunmak ve değerlendiricilerin dikkatini çekmek için uygun bir mekanizma sağlamaktadır. Bazı finansman kuruluşları, yeni araştırmaları finanse etmek için hibe başvurusunun bir parçası olarak mevcut araştırmanın meta analizine ihtiyaç duymaktadır.

Pek çok dergi, araştırmacıları, belirli bir soruya ilişkin kanıtların bütününü özetleyen sistematik incelemeler ve/veya meta analizler sunmaya teşvik etmektedir ve bu yaklaşım, geleneksel anlatı incelemesinin yerini almaktadır. Meta analizler ayrıca diğer çalışmalar için de destekleyici rol oynamaktadır. Örneğin, yeni bir birincil çalışmanın sonuçlarını bildiren bir makale, önceki verileri sentezlemek ve yeni çalışmayı sağlam bir temele oturtmaya yardımcı olmak için giriş kısmına bir meta analiz ekleyebilmektedir (http2).

Araştırmacılar, geçmişte yapılan çalışmaları incelerken meta analiz haricinde bir de geleneksel derleme (*narrative review*) ya da anlatı derlemesi olarak adlandırılan yaklaşımdan da faydalanmaktadır. Geleneksel derleme yaklaşımı, yazın taramasının en yaygın şeklidir, ancak önemli eksiklikleri bulunmaktadır. Bu yaklaşım ile gerçekleştirilen incelemeler çok kapsamlı olmamakla birlikte çalışmaların kaliteleri arasındaki farklılıkları nadiren hesaba katmaktadır. Belirli bir konuda gerçekleştirilen araştırmaların incelenmesi esnasında seçim kıstaslarının yanlış veya yeterli olmayacak şekilde belirlenebilmesi, nicel verileri çok fazla dikkate almaması nedeniyle var olan küçük etkilerin gözden kaçırılabilmesi, aynı konuda farklı bir anlatı derlemesi yapan bir kişinin farklı sonuçlara ulaşabilme ihtimali geleneksel derlemenin eksik yanları olarak ifade edilebilir.

Anlatı derlemesi olarak da bilinen bu nitel yaklaşım, belirli bir araştırma temasının gelişen hikâyesini belgelemek için kullanışlıdır. Amaç, başkalarının sonuçlarını, ilginin etkisi hakkında zorlayıcı bir anlatı halinde özetlemek ve sentezlemektir. Kısacası, anlatı derlemesi, başkalarının sözlerini kendi sözcüklerini kullanarak yorumlamaktadır. Buna karşılık, nicel bir yaklaşım olan meta analiz, diğerler araştırmacıların çıkardığı sonuçları tamamen göz ardı etmekte ve bunun yerine gözlemlenen etkilere bakmaktadır. Amaç, bu bağımsız gözlemleri ortalama bir etki büyüklüğü seviyesinde birleştirmek ve gerçek dünyadaki etkilerin yönü ve büyüklüğü hakkında genel bir sonuç çıkarmaktır. Kısacası, meta analiz çalışmasını gerçekleştiren kişi, kendi sayılarını bulmak için diğerlerinin sayılarını kullanmaktadır demek yanlış bir ifade olmayacaktır.

Meta analiz, anlatı derlemesine kıyasla çeşitli avantajlar sunmaktadır. Meta analiz, inceleme sürecine yüksek düzeyde disiplin getirmektedir. Gözden geçirme sürecinde alınan çoğu karar özneldir, ancak meta analist, anlatı derlemesi yapan araştırmacının aksine, bu kararları açık bir şekilde belirli kıstaslara dayanarak vermek zorundadır. Bir anlatı derlemesi, genellikle yazına tam veya kısmi bir inceleme sağlayıp sağlamadığını söyleyemez. Ancak bir meta analiz, bir araştırma denetimi gibidir. Süreçteki her adımın kaydedilmesi, gerekçelendirilmesi ve başkaları tarafından incelemeye uygun hale getirilmesini gerektirmektedir. Ayrıca, sonuçların aksine verilerin toplanmasına yaptığı vurguyla meta analiz, hakemleri kanıtlarla daha yakından tanışmaya zorlamaktadır (Rosnow ve Rosenthal, 1989). Sadece özetlere bakarak sonuç çıkarmak yeterli değildir. Araştırmacıların her çalışmanın yöntemlerini ve verilerini değerlendirmeleri gerekmektedir. Meta analizler, çelişkili bulguların varlığında bile bir etkinin doğasına ilişkin sorulara kesin yanıtlar sağlayabilmektedir. Prensip olarak meta analiz, mevcut bulguları özümsemek için geleneksel anlatı incelemesine göre daha objektif, disiplinli ve şeffaf bir yaklaşım sunmaktadır.

Geçmiş çalışmalardan elde edilen sonuçların genellenebilir olup olmadığını değerlendirmek için meta analiz tarafından etkili bir yol sağlanmaktadır. Bir meta analiz çalışması, kelimenin tam anlamıyla istatistiksel analizlerin istatistiksel analizini, belirli bir etkiyi inceleyen araştırmayı sistematik olarak gözden geçirmek ve anakitle üzerindeki etkinin boyutunu tahmin etmek için bağımsız çalışmaların sonuçlarını birleştirmek için bir dizi süreç adımını tanımlamaktadır. Çalışma sonuçları birleştirilmeden önce, çalışmaya özgü etki büyüklüğü tahminlerinin ağırlıklandırılması gerekmektedir. Buradan hareketle, örnekleme hatasına atfedilebilen varyasyonu azaltmak için küçük örneklerden elde edilen tahminlere, büyük örneklerden elde edilen tahminlerden daha az ağırlık verilmesi gerekmektedir.

Meta analizin kökleri, istatistiklerin belirsiz tarihine kadar uzansa da, ilk modern meta analiz genellikle Gene Glass ve Mary Lee Smith'in psikoterapi tedavilerine yönelik öncü çalışması olarak kabul edilmektedir (Glass, 1976; Smith ve Glass, 1977). 1970'lerin başlarında Glass, seçkin psikolog Hans Eysenck tarafından yazılan psikoterapinin esasına ilişkin bir dizi "sık ve eğilimli eleştiriler" isimli çalışmadan ilham almıştı. Eysenck, konuyla ilgili yazını okumuş ve psikoterapinin çok önemli bir alan olmadığı sonucuna varmıştır. Terapiden kişisel olarak yararlanmış olan Glass, bundan etkilenerek psikoterapinin gerçekten işe yaradığını kanıtlamak adına bir çalışma yapmak için yola çıkmıştır. Glass'ın kendi sözleriyle, bu kişisel bir kanıtlama girişimiydi. Glass'a göre, Eysenck'in yazın incelemesi bazı kötü kararlar nedeniyle tehlikeye atılmıştı. Öncelikle, Eysenck yalnızca yayınlanan araştırmanın sonuçlarını değerlendirmişti. Bu durum, tezlerde ve yayınlanmamış proje raporlarında bildirilen kanıtları kaçırmasına neden olmuştu. Eysenck ayrıca, psikoterapi tedavilerinin etkililiğini yalnızca istatistiksel test sonuçlarına dayanarak ölçmüştü. Kritik $p < .05$ seviyesini geçemeyen bir sonucun "etkisiz" olduğunu gösterdiği yargısına varılmış ve etkinin büyüklüğü veya çalışmanın onu tespit etmek için yeterli istatistiksel güce sahip olup olmadığı göz ardı edilmişti (Ellis, 2010).

Bir çalışmanın sonucunun garanti altına alınabilmesi için elde edilen sonucun yeterli bir istatistiksel güç seviyesine ulaşmış olması gerekmektedir. İstatistiksel güç, doğru ve gerçek bir etkinin var olduğu durumda sıfır hipotezinin reddedilme olasılığını ifade etmektedir. Yetersiz güç ile gerçekleştirilen çalışmalarda Tip II hata yapılma olasılığı oldukça yüksektir. Bu noktada, istatistiksel güç analizi konusunda çığır açıcı çalışmaları bulunan Jacop Cohen'in önerisi, çalışmaların en az %80 güç ile gerçekleştirilmiş olmasıdır. Çünkü sadece p değerine bakılarak yapılan yorumlar hatalı olacaktır. Gerçek hayatta çok önemsiz olabilecek normal şartlar altında asla fark edilemeyecek bir etki, örneklem sayısının aşırı fazla tutulmasıyla ortaya çıkarılabilir. Aksine, gerçek hayatta normal şartlar altında fark edilebilecek bir etki örneklem sayısının yetersiz olması, ölçümden kaynakla-

nan hatalar vb. gibi nedenlerden ötürü ortaya çıkarılamayabilir. Bu nedenle sadece p değerine bakarak çalışma sonuçlarını "*etki vardır*" ya da "*etki yoktur*" şeklinde etiketlemek yanlış kararlara sebebiyet verebilmektedir. (Keskin, 2020).

Tekrardan Eysenck'in vardığı sonuçlara dönülecek olursa, uygulama yöntemlerinden memnun olmayan Glass ve Smith, yazını kendileri için gözden geçirmeye karar verip psikoterapinin etkinliğini değerlendiren tüm mevcut kanıtları toplamak için yola çıktılar. 375 çalışmadan elde edilen 833 etkiyi analiz ettiler. Aksine, Eysenck'in vardığı sonuç, yalnızca on bir çalışmanın kanıtına dayanıyordu. Glass'ın 1976 yılında American Educational Research Association'a sunduğu bu meta analizin ilk sonuçları, psikoterapinin birleşik etkisinin, tedavi edilen ve tedavi edilmeyen grupları karşılaştırırken oldukça anlamlı olduğunu göstermiştir. Bu çalışma, pek çok kişinin psikoterapinin faydalarından şüphe ettiği bir zamanda oldukça önemli bir çalışma olarak kabul edilmiştir. Bu sonuca varma süreci de bir o kadar önemli olmuştur. Eysenck (1978) ve diğerleri, benzer olmayan çalışmaların sonuçlarını birleştirmenin mantıklı olmadığı görüşüne sahip olsalar da, meta analiz, araştırmaları geçerli bir araç olarak yaygın şekilde kabul görmüştür (Ellis, 2010).

Meta analizler, yeni çalışmaların planlanmasında önemli bir rol oynayabilir. Meta-analiz, hangi soruların hâlihazırda yanıtlanmış ve hangilerinin yanıtlanması gerektiğini, hangi karar ölçütlerinin veya anakitlelerin büyük olasılıkla önemli sonuçlar vereceğinin belirlenmesine yardımcı olabilir (http2).

Son yıllarda bir meta analiz çalışması uygulayabilmek adına çok çeşitli yazılım ve paket programlar geliştirilmiştir. RevMan (Review Manager), Metafor (R Paketi), STATA, JASP, JAMOVI, Meta-Essentials (Excell Tabanlı), Comprehensive Meta-Analysis meta analiz için kullanılan programlardan bazılarıdır.

Meta analiz ile ilgili detaylı bilgiler vermeden önce bu analiz içinde yer alan en önemli kavramlardan birisi olan etki büyüklüğü kavramı açıklanmaya çalışılacaktır.

3. Etki Büyüklüğü Nedir?

Etki büyüklüğü, meta analiz çalışmalarının en temel kavramlarından biridir. Etki büyüklüğü, kısaca araştırılan olgunun mevcut anakitle üzerinde var olma derecesi olarak tanımlanabilir (Keskin, 2013). Etki büyüklüğü ile anlamlılık testleri arasında yakın bir ilişki olmasına rağmen birbirlerinin yerine kullanılamazlar. Anlamlılık testleri herhangi bir etkinin var olup olmadığı konusunda bilgi verirken, etki büyüklüğü bu etkinin ne seviyede olduğu konusunda ek bilgiler vermektedir (Keskin, 2020). Cohen (1992), orta seviyede bir etki büyüklüğünün dikkatli bir gözlemci tarafından çıp-

lak gözle fark edilebileceğini ifade etmiştir. Etki büyüklüğü ile örneklem sayısı arasında ters orantılı bir ilişki vardır. Yani ortaya çıkarılmak istenen etkinin değeri küçüldükçe bu etkiyi ortaya çıkarabilmek adına kullanılması gereken örneklem sayısı artmaktadır. Etki büyüklüğü, Cohen (1988) tarafından küçük, orta ve büyük olmak üzere üç farklı seviyede sınıflandırılmıştır. Cohen, farklı etki büyüklüğü indekslerini ekleyerek oluşturduğu sınıflandırma Tablo 1 üzerinde gösterilmiştir.

Ortalamalar arasındaki farkı ve standart sapmayı kullanarak hesaplanan etki büyüklüğü "d" ailesi (Cohen's d, Glass's delta ve Hedge's g), korelasyona dayalı olarak hesaplanan etki büyüklüğü ise "r" ailesi (Pearson korelasyon katsayısı) etki büyüklüğü olarak sınıflandırılmaktadır. Genellikle yaygın şekilde bu iki aileye ait olan etki büyüklüğü sınıflandırmaları kullanılmaktadır. Ancak hangi sınıfa ait etki büyüklüğü indeksi kullanılırsa kullanılsın bu değerleri birbirlerine dönüştürmek mümkündür.

Ortalamalar arasındaki farkın, anakitleye ait standart sapmaya bölünmesiyle d indeksi yaklaşık olarak tahmin edilmektedir. En yaygın etki büyüklüğü indeksi "d" dir. "d", t-testi gibi ortalamalar arasındaki farkın açıklanmasına dayanan çalışmalardaki etki büyüklüğünü ifade etmek için kullanılmaktadır.

Tablo1. Cohen'in Etki Büyüklüğü Sınıflandırmaları

Test	İlgili Etki Büyüklüğü	Etki Büyüklüğü Sınıfları		
		Küçük	Orta	Büyük
Bağımsız Ort. Karşılaştırılması	d, Δ , Hedges' g	.20	.50	.80
Korelasyonların Karşılaştırılması	q	.10	.30	.50
Oranlar Arasında Fark	Cohen's g	.05	.15	.25
Korelasyon	r	.10	.30	.50
	r^2	.01	.09	.25
Çapraz Tablolar	w, ϕ, V, C	.10	.30	.50
ANOVA	f	.10	.25	.40
	η^2	.01	.06	.14
Çoklu Regresyon	R^2	.02	.13	.26
	f^2	.02	.15	.35

Kaynak: Cohen, 1988

İki grup arasındaki farkı hesaplamak için bir grubun ortalaması (M_1) diğer grubun ortalamasından (M_2) çıkarılır ve elde edilen sonuç, grupların örneklem olarak seçildiği anakitlenin standart sapmasına bölünür. Burada hesaplanması en zor olan değer anakitlenin standart sapmasıdır. Bu indeksi geliştiren Cohen, bu problemin nasıl çözüleceğine ilişkin bir çözüm önermemiştir. Fakat daha sonra bu problemin çözümüne ilişkin 3 çözüm önerisi ortaya atılmıştır. Bunlar *Cohen's d*, *Glass's delta* ve *Hedges's g* dir.

$$\text{Cohen's d} = \frac{M_1 - M_2}{\sigma} \quad (1)$$

$$\text{Glass's } \Delta = \frac{M_1 - M_2}{\sigma_{kontrol}} \quad (2)$$

$$\text{Hedges's g} = \frac{M_1 - M_2}{\sigma} \quad (3)$$

3 ifade arasındaki farklılık standart sapmanın nasıl hesaba katılacağından kaynaklanmaktadır. Cohen's d indeksinde anakitlenin standart sapması, eğer standart sapmalar farklı ise aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sigma_1^2 + \sigma_2^2}{2}} \quad (4)$$

Her iki grubun standart sapmaları birbirinden farklı ise Glass, üzerinde hiçbir işlem yapılmadığı için denklemde kontrol grubuna ait standart sapman, anakitlenin standart sapmasına daha yakın olacağını savunmuştur. Hedge ise örneklem sayılarının da dikkate alınması gerektiğini, her iki grubun standart sapmalarının örneklem sayıları ile ağırlıklandırılarak hesaplanmasını önermiştir:

$$\sigma = \sqrt{\frac{(n_1 - 1)\sigma_1^2 + (n_2 - 1)\sigma_2^2}{(n_1 + n_2 - 2)}} \quad (5)$$

Hedge ayrıca kendi denkleminden elde edilecek değerlerin Cohen'in d indeksine nasıl dönüştürüleceği de şu şekilde açıklamıştır:

$$g \cong d\left(1 - \frac{3}{4(n_1 + n_2) - 9}\right) \quad (6)$$

Gruplar arasında daha fazla farklılık, daha yüksek bir etki büyüklüğü değerine işaret etmektedir. Etki büyüklüğü, iki grubun örneklem sayılarının eşit olduğu durumda ortalamaları arasındaki farkın t testi değeri ile de bulunabilir. Bunun için aşağıdaki formülü kullanmak gerekmektedir:

$$d = \frac{2t}{\sqrt{df}} \quad (7)$$

Burada df ; serbestlik derecesini ifade etmektedir. Grupların örneklem sayılarının eşit olmadığı durumlarda ise,

$$d = \frac{t(n_1 + n_2)}{\sqrt{(df)(n_1)(n_2)}} \tag{8}$$

eşitliği kullanılmaktadır.

Bir başka etki büyüklüğü indeksi ise Cohen's f ve f^2 değerleridir. Bu indeksler ise ANOVA ve Çoklu Regresyon analizlerinde kullanılmaktadır. Cohen's f indeksi, ikiden fazla grup olduğu durumda kullanılan etki büyüklüğü indeksidir ve Cohen's d indeksi ile arasında şu şekilde bir ilişki vardır:

$$d = 2f \tag{9}$$

Bir F testinden elde edilen F test istatistiği değerinin Cohen's d değerine dönüşümü aşağıdaki şekilde yapılmaktadır:

$$d = \sqrt{F(\frac{n_1 + n_2}{n_1 n_2})}\sqrt{\frac{n_1 + n_2}{n_1 + n_2 - 2}} \tag{10}$$

Etki büyüklüğü indekslerine birbirlerine dönüştürülmesi esnasında (d ve r ailesi etki büyüklükleri) aşağıdaki ifade kullanılmaktadır (Keskin, 2012):

$$r = \frac{d}{\sqrt{d^2 + 4}} \quad \text{ya da} \quad d = \frac{2r}{\sqrt{1 - r^2}} \tag{11}$$

Etki büyüklüğü, anakitle üzerinden elde edilen bir değerdir ve kesin olarak belirlenebilmesi için tüm anakitle üyelerinin incelenmesi gerekmektedir. Ancak bu mümkün olamayacağı için sadece eldeki örneklem üzerinden veya geçmiş çalışmalardan tahmini yapılabilmektedir. Eğer anakitle üzerinde bir etki elde edildi ise bu etki sıfır hipotezi ve alternatif hipotez arasındaki farkı açıklamaktadır.

Etki büyüklüğü bazı kaynaklarda araştırmacıya, araştırma sonucunda bulduğu sonuçların ne kadar önemli olduğunu anlatan bir kavram olarak da tanımlanmıştır. Bu gösterge ya da belirti bir sayısal değer ile açıklanabilmektedir. Eğer sıfır hipotezi doğru ise, o zaman etki büyüklüğünün değeri "0"dır. Yani araştırılan anakitle üzerinde herhangi bir etki yoktur. Aksine, eğer sıfır hipotezi yanlışsa, o zaman etki büyüklüğünün değeri sıfırdan

farklıdır ve anakitle üzerinde bir etki vardır. Bu etki, sıfır hipotezinin ne derece yanlış olduğunu gösteren bir değerdir. Etki büyüklüğünün değeri ne kadar büyük ise sıfır hipotezi de o derece yanlıştır ve araştırılmak istenen olay, olgu vs. araştırma yapılan anakitle üzerinde o derecede vardır.

Sosyal bilimler alanındaki araştırmacılar için anlamlılık testi sonuçlarına göre yorum yapmak sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Kimi araştırmacılar yüksek seviyede anlamlı çıkan sonuçlarını, orta seviyede anlamlı olan sonuçlara göre daha önemli olarak nitelendirebilirler. Kimi araştırmacılar ise anlamlı olmayan bir sonuca ulaştıkları anda çalışmalarını herhangi bir etkinin olmadığını belirterek sonuçlandırabilirler. Her iki durumda da yanlış yorum yapılma ihtimali oldukça fazladır. Etki büyüklüğünün yorumu, anlamlılık testinden ayrı olmalıdır. Her ikisi de birbiri ile ilişkili olmasına rağmen, istatistiksel anlamlılık örneklem büyüklüğünden oldukça fazla etkilenmektedir. Daha büyük örneklem ile daha yüksek ihtimalle anlamlı sonuçlar (makul bir örneklem sayısı ile anlamlı olamayabilecek) elde edilebilir (Keskin, 2020).

4. Meta Analizde Çalışmaların Birleştirilmesinde Kullanılan Etki Modelleri

Meta analizin en önemli amacı geçmişte gerçekleştirilen çalışmalar arasındaki tutarsızlıkları ve bu tutarsızlıklar ile çalışmalar arasında belirlenen heterojenliğin sebeplerini belirlemektir. Meta analizde araştırmaya dâhil edilen çalışmalardan elde edilen etki büyüklüklerinin homojen ya da heterojen olması durumuna göre ortak kestirim için farklı yöntemlerden faydalanılmaktadır. Çalışmalar arasında heterojenlik olması durumunda rastgele etki modeli, homojenlik olması durumunda ise sabit etki modeli kullanılmaktadır (Hakverdi, 2017).

Meta analiz çalışmalarında istatistiksel model seçimi çalışmaların birleştirilmesi aşamasında önemli bir konudur. Meta analiz çalışmaları, sabit etki modeli ve rastgele etki modeli olmak üzere iki istatistiksel modelden birinin tercih edilmesi temeline dayanarak yürütülmektedir.

4.1 Sabit Etki Modeli (Fixed Effect Model)

Bu modelde, çalışmalar arasında gözlemlenen etki büyüklüğü farklılıklarının örneklem sayılarından kaynaklandığı, çalışmaların özdeş olduğu, tüm çalışmaların aynı yığından geldiği varsayımı ile hareket edilmektedir. Bu modeldeki temel varsayım, her bir çalışmanın genel anlamda benzer etkiyi tahmin etmesidir. Sabit etki modelinde daha dar bir güven aralığı elde edilmektedir. Ancak farklı kitleler ve işlemler düşünüldüğünde birbirinden bağımsız birçok çalışmanın aynı etkiyi tahmin ettiği sonucuna inanmak zordur. Sabit etki modelinde çalışmalar arası değişkenliği belirlemede yaygın olarak ANOVA'ya meta analitik yaklaşım ve regresyona meta analitik yaklaşım kullanılmaktadır (Şeten, 2012).

4.2 Rastgele Etkiler Modeli (Random Effect Model)

Bu modelde ise analize dâhil edilen çalışmaların hepsinin benzer seviyede etki ölçmediği kabul edilmektedir. Rastgele etki modeli, sabit etki modeline göre daha geniş bir güven aralığı ile çalışmaktadır. Sabit etki modelinde örnekleme ve tahmin hatası belirsizliğin kaynağı olarak görülürken, rastgele etki modelinde bu belirsizliklere ilave olarak evrendeki çeşitlilikten kaynaklanan bir hatanın da olduğu varsayımı ile hareket edilmektedir. Rastgele değişkenliği tahmin etmede ise yaygın olarak kullanılan yöntemler momentler yöntemi ve maksimum benzerlik yöntemidir.

5. Meta Analizde Uygulama Adımları

Nitelikli bir meta analiz çalışması gerçekleştirilirken uygulanması gereken adımlar temelde aynı olmasına rağmen farklı kaynaklarda çeşitli adımlardan bahsedilmektedir. Bir meta analiz çalışması planlanırken genel anlamda sırasıyla şu adımlar izlenmektedir:

Adım 1: Araştırma Sorusunun (Etkinin) ve Hipotezin Tanımlaması: Hipotez ve araştırma sorusunun iyi tanımlanması, başarılı bir meta analiz çalışması için ilk ve en önemli adımdır. Bu araştırma sorusu çerçevesinde çalışmanın önemli değişkenlerine karar verilecektir. Araştırılan değişkenler arasındaki ilişkinin iyi ve doğru tanımlanmış olması gerekmektedir. Böylece potansiyel çalışmaları konumlandırırken dâhil etme ve hariç tutma kıstasları çok daha kolay şekilde belirlenebilir.

Adım 2: Yazın Taraması ve Çalışmaların Toplanması: Bir meta-analiz çalışması, yalnızca mevcut yazını yeterince özetliyorsa bilgilendiricidir. Bu nedenle kapsamlı bir yazın taraması sürecinde konu ile ilgili olan ve belirlenen kıstaslara uyan her araştırmanın titizlikle toplanması gerekmektedir. Ancak kaçınılmaz olarak, toplanan çalışmaların çoğu, orijinal, nicel verileri rapor etmedikleri için bir meta-analize dâhil edilmek için uygun olmayacaktır. Araştırmacının, verileri rapor etmeyen tüm çalışmaları ve ayrıca nitel verilerin analizine dayanan çalışmaları ayıklaması gerekecektir. Ayıklama esnasında eldeki çalışmalardan kurtulmak, onları elemek oldukça kolaydır. Ancak zor olan kısım hangi çalışmaların meta-analitik sürece dâhil edileceğine karar verme aşamasıdır.

İdeal bir meta analitik araştırma, aynı ölçütleri ve analitik süreçleri kullanarak ortak bir etkiyi inceleyen iyi tanımlanmış bir dizi çalışma üzerinde gerçekleştirilmektedir. Ancak pratikte aynı önlemleri ve uygulamaları paylaşan birbirine benzer iki çalışma bile bulmak neredeyse imkânsızdır. Bu sorunun üstesinden gelmek için meta analize hangi çalışmaların dâhil edilebileceğine karar vermek için açık kıstaslar oluşturulmaktadır. Örneğin, yalnızca örneklemin rastgele seçilmesine dayanan deneysel verileri toplayan çalışmalar dâhil edilebilir. Ya da yalnızca anket verilerini toplayan ve benzer bir ölçek seti kullanarak temel yapıları ölçen çalışma-

lar, belirli bir tarihten sonra yapılan çalışmalar veya belirli ir dilde yazılan çalışmalar analize dâhil edilebilir.

Adım 3: Çalışmaların Kodlanması ve Verilerin Elde Edilmesi: Araştırmacı elde etmiş olduğu ilk çalışma setinden belirlenen kıstaslara uymayanları eleyerek daha küçük bir çalışma grubu elde edecektir. Eğer eleme işleminden sonra elde sayısal olarak yetersiz, yalnızca birkaç çalışma kaldıysa istenen etkileri tespit etmek için yeterli istatistiksel güç olmayabileceğinden, meta-analizden vazgeçme olasılığı da her zaman dikkate alınmalıdır. Ancak veri tabanında çok sayıda çalışma varsa, bunların sadece bir kısmının kodlanması ihtimali de düşünebilir. Örneğin dört çalışma kesinlikle iki çalışmadan daha iyi olsa da, 400 çalışma sadece marjinal olarak 200 çalışmadan daha iyidir. Ek 200 çalışma dâhil etmenin getireceği faydanın, onları kodlama zamanındaki maliyeti telafi edip edemeyeceği sorgulanmalıdır. Çalışmalardan p değeri, etki büyüklüğü vb. gibi deneysel bulgular toplanır ve bu bulgular istatistiksel veri tabanına girilir. Ancak her çalışma, etki büyüklüğü istatistiğini hesaplamak için yeterli istatistiksel bilgi sağlamayacağı için ilave hesaplamalar yapmak gerekebilir.

Araştırmacı, ilk eleme işleminden sonra elde kalan çalışmalar ile meta analize devam etmeye karar verirse, sonraki adım, çalışmaya özgü özelliklere sayısal kodlar atayarak çalışmaları hazırlamaktır. Kodlama, ham çalışma verilerini yönetilebilir hale getirir ve araştırmacının büyük bir çalışma yığınını tek bir veri tabanına dönüştürmesini sağlar. Kodlama sürecinde her bir çalışmanın sonuçlarının (örneğin etki türleri ve boyutları) sonuçların doğruluğunu etkileyen çalışma özellikleriyle birlikte (örneğin, örneklem büyüklüğü ve hassas ölçümlerin güvenilirliği) kodlaması gerekecektir. Bu bilgileri geniş bir çalışma grubu için bulmak, yüzlerce saatlik dikkatli okuma gerektirebilmektedir.

Etki büyüklüklerinin çeşitli şekillerde raporlanmış olma olasılığı yüksektir. Örneğin bazı çalışmalar etki büyüklüğünü r ailesindeki etkiler olarak rapor edebilirken, diğerleri d ailesindeki etkiler olarak rapor edebilir. Bu etkiler birleştirilmeden önce ortak bir ölçüye dönüştürülmeleri gerekmektedir. Araştırmacı tüm r ailesi etki büyüklüklerini d ailesi etki büyüklüklerine veya tam tersine dönüştürmeyi seçebilir. Bu durumda en kolay yaklaşım, incelenen araştırmalarda en sık bildirilen metriği benimsemek olacaktır. Bazı çalışmalarda ise etki büyüklükleri rapor edilmemiş olabilir. Böylesi durumlarda ilave hesaplamalar yapmak gerekecektir.

Bir dizi çalışmanın kodlanması, araştırmacılar için bazı zorluklar sunmaktadır. İlk zorluk neyin kodlanmayacağına karar vermektir. Sorun şu ki, başlangıçta karşılaşılan hemen her şey kodlanmak istenecektir. Ancak her yeni kod, kodlama yükünü artırdıkça araştırmacının nihai meta analiz çalışmasında hangi kodların işe yarama olasılığının en yüksek olduğuna hızla karar vermesini gerektirecektir. Bu zor bir karardır, çünkü çoğu za-

man hangi kodların yararlı olacağını önceden bilmenin belirli ve kolay bir yolu yoktur.

Araştırmacıların kodlama esnasında karşılaşabilecekleri ikinci zorluk ise benzer konuda farklı araştırmacılar tarafından bağımsız kodlamalar gerçekleştirilerek veri alt kümeleri üzerinde benzer kodlamaların yapılıp yapılamayacağının belirlenmesi aşamasıdır. Burada önemli noktalardan birisi de karşılaştırmalar yapılmadan önce kodlama tanımlarının yapılmış olmasıdır. Bu işlem sonucunda (benzer şekilde kodlanan çalışma sayısı / tüm çalışma sayısı) oranı ile yapılan kodlama işleminin güvenilirliği test edilebilir. Burada elde edilecek değerin 1'e yaklaşması kodlama işleminin güvenilir olduğu anlamına gelmektedir (Ellis, 2010).

Adım 4: Ortalama Bir Etki Büyüklüğünün ve İstatistiksel Anlamlılığının Hesaplanması: İlk üç adımdan sonra araştırmacı etki büyüklüklerini hesaplama yolunda bir veri tabanına sahip olacaktır. İlk üç adım dikkatli bir şekilde tamamlanmış ve araştırmacı kodlama zahmetinden kurtulmuşsa, ortalama bir etki büyüklüğünü hesaplama beklentisi oldukça heyecan verici olacaktır. Çalışmalardan elde edilen tüm istatistikler ortak bir ölçüye dönüştürülerek ortalama etki büyüklüğü, etki büyüklüğü etrafındaki güven aralığı ve değişkenlik hesaplanır.

Tek tek etki büyüklüklerini birleştirmenin en kötü yolu, bunların aritmetik ortalamasını almaktır. Çok daha iyi bir alternatif, ağırlıklı ortalama etki büyüklüğünü hesaplamak olacaktır. Etki büyüklüğü tahminlerinin ağırlıklandırılması için farklı yöntemler vardır. Ancak en kolay ve en iyi yöntem, tahminleri karşılık gelen örneklem büyüklüklerine göre ağırlıklandırmaktır. Yani her bir çalışmanın hesaplanan etki büyüklükleri örneklem sayıları ile ayrı ayrı çarpılıp toplandıktan sonra elde edilen değer toplam örneklem sayısına bölünerek daha sağlıklı ve güvenilir bir sonuç elde edilebilir. Hatta her bir tahmini zayıflatan ölçüm hataları da hesaba katılarak ağırlıklı ortalamanın kalitesi daha da iyileştirilebilir. Bunun için her bir çalışmanın hesaplanan etki büyüklükleri bağımlı değişkenlere ait *Cronbach alfa* değerlerinin karekökünе bölünerek yeni bir etki büyüklüğü elde edilir. Daha sonra elde edilen bu yeni etki büyüklükleri örneklem büyüklüklerine göre ağırlıklandırılarak daha güvenilir bir ortalama etki büyüklüğü hesaplanmış olur.

Ortalama etki büyüklüğünün istatistiksel anlamlılığı hesaplanırken iki farklı yöntemden yararlanılabilir. Birincisi, sonuçların bir z değerine dönüştürülerek böyle bir değerin alınma olasılığının 0,5 ten büyük olup olmadığına karar vermek, ikincisi ise %95 güven aralığının hesaplanmasıdır. Her iki yöntemde de ortalama etki büyüklüğüne dair standart hatanın bilinmesi gerekmektedir. Standart hata, örneklem dağılımının değişkenliğini tanımlamaktadır. Başka bir deyişle, özel bir tür standart sapmadır.

Adım 5: Etki Büyüklüğü Tahminlerinin Dağılımındaki Değişkenliğin İncelenmesi: Heterojenlik mevcutsa, değişkenlerin etki büyüklüğündeki değişkenliği açıklayıp açıklamadığını görmek için veri tabanındaki her bir değişken kodlanır ve ortalama farklılıklar (kategorik değişkenler için) veya regresyon analizi (sürekli değişkenler için) ile moderatör değişkenler incelenir. Bazı kaynaklarda heterojenlik olmasa bile moderatör değişkenleri analiz etmenin uygun olduğu ifade edilmektedir (http1).

Meta analize dâhil edilen çalışmalar arasındaki değişkenlik heterojenlik olarak adlandırılmaktadır. Bir meta analiz çalışmasında ele alınan çalışmalardan elde edilen etki büyüklüklerine ait tahminler farklılık gösterebilmektedir. Bu durumda asıl önemli olan nokta hangi şartlar altında bu farklılıkların göz ardı edilip hangi şartlar altında göz ardı edilemeyeceğidir. Farklılığın belirlenmesi için ise istatistiksel ve grafiksel yöntemlere başvurulmaktadır.

Heterojenlik analizi, etki büyüklüklerinin çalışmalar arasında nasıl değiştiğini gösteren bir ölçüttür ve etki büyüklüğünün beklenen varyansı ile örneklemin beklenen hatasının farklılık gösterip göstermediğini incelemektedir. Meta analiz çalışmalarında incelenen çalışmalara ait etki büyüklüklerine ait nokta tahminlerin birbirinden farklı olması zaten beklenen bir durumdur. Burada asıl önemli nokta bu farklılığın istatistiksel olarak önemli olup olmadığının belirlenebilmesidir. Eğer çalışmaların sonuçları arasında bir tutarsızlık mevcut ise heterojenlik uygun istatistiksel yöntemler ile (*Cochran's Q* istatistiği) test edilmeli, çalışmanın güvenilirliği sağlanmalıdır. Aksi durumda elde edilecek bilgilerin güvenilirliği istatistiki açıdan tehlikeye girebilir (Öner, 2019).

Geniş bir güven aralığı, etki büyüklüklerinin dağılımının muhtemelen heterojen olduğunu göstermektedir. Bu, normal olarak etki büyüklüklerinin tek bir anakitle ortalamasına göre değil de birkaç anakitle ortalamasının etrafına dağıldığı şeklinde yorumlanacaktır. Dağılımın homojen olduğu hipotezini test etmek için araştırmacı, gözlemlenen ve beklenen etki büyüklükleri arasındaki farkın derecesini ölçmek için *Cochran's Q* istatistiğini hesaplayabilir. Sonuçlar, $k-1$ serbestlik derecesi için ki-kare dağılımı kullanılarak yorumlanır; burada k, meta analizdeki etki büyüklüğü sayısına eşittir. Kritik ki-kare değerini aşan bir Q istatistiği, tüm çalışmaların etki büyüklüklerinin aynı (homojen) olduğu hipotezinin reddedilmesine yol açacaktır. Bu durumda etki büyüklükleri homojen olmayan çalışmaların birleştirilmesi için farklı alternatif yöntemlere (rastgele etki gibi) yönelmek gerekecektir.

Bir Q istatistiğini hesaplamak için, her çalışma için gözlemlenen ve beklenen etki büyüklükleri arasındaki farkın karesi bir ağırlık ile çarpılır ve sonuçlar toplanır. Korelasyonlarla uğraşırken, ilgili ağırlık genellikle örneklem sayısı eksi birdir $(n-1)$.

$$Q = \sum_{i=1}^{m} (n_i - 1)(r_{gözlemlenen} - r_{beklenen})^2 \quad (12)$$

Sonuçların yorumlanması için ki-kare dağılımı tablosundaki kritik değerlere bakılması gerekir. Eğer elde edilen Q istatistiği kritik ki-kare değerinden büyük ise homojenlik hipotezi reddedilir ve bu da etki büyüklüğünün elde edildiği anakitlenin heterojen olduğu, farklı gruplar için farklı etkiler gözlemlendiği anlamına gelir. Ancak Cochran's Q istatistiği heterojenliğin ne boyutta olduğu konusunda bilgi vermemektedir.

Heterojenliğin var olduğu belirlendikten sonra bu heterojenliğin derecesinin de bilinmesi gerekmektedir. Bu noktada Higgins ve Thompson'un I^2 heterojenlik ölçüsünün tahmin edilmesi gerekmektedir. Cochran'ın Q istatistiğinden türetilen I^2 değeri heterojenliğin yüzdesel değeridir ve doğası gereği 0 ile 1 arasında değer almaktadır. I^2 istatistiği çalışma sayısından etkilenmemesine rağmen örneklem sayısı ile yakın bir ilişkiye sahiptir. Burada $1 - I^2$ değeri örnekleme hatasından kaynaklı değişkenlik olarak ifade edilirse analize dâhil edilen çalışmaların örneklem büyüklükleri arttıkça örnekleme hatası 0'a dolayısı ile I^2 değeri de 1'e yaklaşacaktır (Umaroğlu, 2020). %0-25, %50-75 ve %75 üstü değerleri sırasıyla düşük, orta ve yüksek seviyede heterojenliği gösteren değerlerdir (Tabatabaeizadeh ve Tafazoli, 2020).

$$I^2 = enbüyük\left\{0, \frac{Q - (K-1)}{Q}\right\} \quad (13)$$

Bunun dışında heterojenlik ölçütlerine ek olarak Forest grafiği, Galbraith Radyal grafik, L'abbe grafik gibi çeşitli grafiksel yöntemler de kullanılmaktadır (Öner, 2019).

Adım 6: Sonuçların Yorumlanması ve Raporlanması

Beşinci adım tamamlandıktan sonra yapılması gereken son işlem, elde edilen sonuçların dikkatli ve doğru bir şekilde yorumlanarak meta analiz çalışmasının yayın sürecine hazırlanmasıdır. 3'ten 5'e kadar olan adımlar etkinin ne kadar büyük olduğunu, istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını ortaya çıkarmaya yardımcı oldu ise son adımda tüm bunların ne anlam ifade ettiğini açıklamak gerekmektedir.

Gerçekleştirilen bir araştırmadan doğru bir sonuç çıkarmak çoğu zaman zahmetli bir iştir. Bunun arkasında yatan en önemli neden ise yorum sürecinin doğası gereği öznel olması, kişiden kişiye değişkenlik gösterebilmesidir. Ancak, verileri yorumlamak için aylarca okuyan, kodlayan ve birleştiren bir araştırmacı için bu süreç verilen emeklerin karşılığının alınacağı, ortaya nihai bir ürünün çıkacağı bir süreçtir.

Yorumlama, üst düzey dergilerde yayın yapabilmek için giderek daha fazla bir gereklilik haline gelmektedir ve bu durum özellikle meta analiz çalışmaları için geçerlidir. On yıl önce, teknik olarak sağlam bir meta analizin iyi bir dergide yayınlanması neredeyse garantiydi. Ancak günümüzde dergi editörleri teknik olarak sağlam olmanın yanında çalışma sonuçlarının teorik anlamda yapacağı katkının da yorumlanmasını istemektedir.

6. Meta Analizde Yanlılık

Meta-analiz çalışmalarında en sık karşılaşılan problemlerden biri de farklı çalışmaların bir araya getirilmesinde kaynaklanan potansiyel hata ve yanlılıktır. Yayınlanmış çalışmalar genellikle yayınlanmamış çalışmalara göre, hakemli dergilerde metodolojik olarak kontrolden geçtiği için, daha yüksek kalitede olduğu düşünülmektedir. Ancak yayınlanmış çalışmaların daha büyük etki büyüklükleri elde etme eğiliminde oldukları söylenebilir ve bu da potansiyel bir yayın yanlılığına sebep olmaktadır. Yanlılık, seçilen yayınlanmış sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olmasından kaynaklanmaktadır. Yayın yanlılığını gidermek için yapılacak ilk adım araştırmacının yayınlanmamış araştırmalardan da bilgi sağlamasıdır (Çarkungöz ve Ediz, 2009). Yayın yanlılığının tespiti için Funnel Plots ve Egger Regresyon asimetri analizleri kullanılmaktadır (Tabatabaeizadeh ve Tafazoli, 2020). Bu yöntemlere ilave olarak fail-safe N yöntemi de yayın yanlılığının tespitinde önerilen bir yöntemdir (Jeyaraj ve Dwivedi, 2020).

Yayın yanlılığı, ilgili ilişkiler için önemli etkiler gösteren çalışmaların özellikle bilimsel dergilerde yayınlanma olasılığının daha yüksek olması, önemli olmayan etkilere sahip olanların ise yayınlanmadan kalması ve dosya çekmecesine (file-drawing) geri gönderilmesi durumunu ifade etmektedir. Yayın yanlılığından korunmak için birincil öneri, meta analize dâhil edilmesi düşünülen potansiyel çalışmaların elde edilebileceği kaynak yelpazesinin (doktora tezleri, kitap bölümleri vb. gibi) genişletilmesidir (Jeyaraj ve Dwivedi, 2020).

Meta analiz çalışmalarında kullanılan etki büyüklükleri, örneklem sayısına ve oluşturulan yapının güvenilirliğine karşı oldukça duyarlıdır. Bu nedenle aşırı değerlerin sonuçları yüksek seviyede etkilemesinin önüne geçilmesi gerekmektedir. Bu konu birçok meta analiz çalışmasında duyarlılık analizi başlığı altında incelenmektedir.

7. Sonuç ve Öneriler

Son 20 yılda özellikle bireysel anlamda bilimsel bir nicel araştırma yapabilmek için gerekli veri setlerine ulaşmak, bu veri setlerini işlemek, incelemek, analiz etmek ve bu veri setlerinden sonuç çıkarmak büyük veri, veri madenciliği vb. yöntemler sayesinde oldukça kolay hale gelmiştir. Bu durumun da doğal bir sonucu olarak elde edilen veri setleri üzerinde farklı çalışmalar yapmak ve her bir veri setinden onlarca sonuç çıkarmak

mümkün hale gelmiştir. Örneğin bir uçak motoru uçuş esnasında yarım saatte yaklaşık 10 terabayt veri üretmektedir. Dahası, transatlantik bir uçuş sonrasında elde edilen verinin boyutunun birkaç yüz terabayt ile ifade edildiği, günlük yaklaşık olarak 25.000 uçuşun gerçekleştiği düşünüldüğünde oluşacak veri setlerinin ve bu veri setlerinden elde edilebilecek farklı sonuçların, yapılacak farklı çıkarımların devasa büyüklükleri gözler önüne serilmiş olacaktır.

Verilerin hızlı bir şekilde üretilmesi, bu verilerin güncelliğini yitirmeden işlenmesini de zorunlu kılmaktadır. Bu da yapılan çalışma sayılarının özellikle son 20 yılda inanılmaz seviyede artmasına zemin hazırlamıştır. Belirli bir konuda gerçekleştirilen çalışma sayındaki artış o konudaki görüş, düşünce ve elde edilen sonuç farklılıklarını da beraberinde getirmektedir. Böylesi farklılıkların yaşandığı araştırma konuları üzerinde çalışmaya başlamadan önce meta analiz gibi uygun istatistiksel yöntemler kullanılarak geçmiş çalışmaların titizlikle incelenmesi gerekmektedir.

Meta analiz, araştırmacıların en azından orta seviyede istatistik bilgilerinin olmasını gerektirmektedir. Çünkü meta analiz çalışmaları sadece geçmiş çalışmaları listelemek ve bu listeden çıkarımlar yapmak değildir. İyi bir meta analiz çalışması yapabilmek adına özellikle sosyal bilimler alanındaki araştırmacıların etki büyüklüğü ve istatistiksel güç analizi gibi kavramlara da aşina olmaları gerekmektedir. Yeterli istatistiksel güç sağlanmadan gerçekleştirilen bir çalışmada belirlenmek istenen etki belirlenemeyebilir. Bu da yapılan meta analiz çalışmalarının sonuçları etkileyecek ve yanlış çıkarımlara sebebiyet verecektir. Bu nedenle bu çalışmanın en önemli amacı özellikle sosyal bilimler alanında çalışma yapacak araştırmacılara meta analiz, etki büyüklüğü ve istatistiksel güç kavramlarına dair teorik bir altyapı sağlamaktır. Neden böyle bir ihtiyaç hissedildiğine değinilecek olursa Yükseköğretim Kurulu'nun tez arşivinde yer alan tezlerin veya Dergipark'a kayıtlı dergilerde yayınlanan çalışmaların birçoğunda istatistiksel güç ve/veya etki büyüklüğü kavramlarından bahsedilmediği açık şekilde görülmektedir. Bu durum da böylesi bir çalışmanın oluşturulması noktasında motive edici bir faktör olmuştur.

KAYNAKÇA

Borenstein M., Hedges L., Higgins J., ve Rothstein H. (2009). Introduction to Meta-Analyses, *West Sussex. UK: John Wiley and Sons*,

Cohen, J. (1988). Statistical Power Analysis fort he Behavioral Sciences. *2nd Edition, Hillsdale, NJ:Lawrence Erlbaum.*

Cohen, J. (1992). A power primer. *Psychological Bulletin, 112(1)*, 155–159.

Çarkungöz, E., ve Bülent, E. D. İ. Z. (2009). Meta analizi. *Uludağ Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*. *28*(1), 33-37.

Ellis, P. D. (2010). The Essential Guide To Effect Sizes: Statistical Power, Meta-Analysis, and The Interpretation of Research Results. *Cambridge University Press*.

Eysenck, H.F. (1978). An Exercise in Mega-Silliness. *American Psychologist*, 33(5): 517.

Glass, G. (1976). Primary, Secondary, and Meta-Analysis of Research. *Educational Researcher*, 5(10): 3–8.

Hakverdi, G. (2017). Meta Analizi ve Genetik Çalışmalarda Bir Uygulama. *Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi.*

Hernandez, A. V., Marti, K. M., ve Roman, Y. M. (2020). Meta-Analysis. *Chest*, *158*(1), S97-S102.

Hoppe, D.J. ve M. Bhandari (2008). Evidence-Based Orthopaedics: A Brief History. *Indian Journal of Orthopaedics, 42(2)*: 104–110.

Http1 (2020), http://www.psychwiki.com/wiki/Meta-analysis, Erişim Tarihi: 28.11.2020.

Http2 (2020), https://www.meta-analysis.com/pages/why_do.php?cart=BWNU5073402, Erişim Tarihi: 06.12.2020.

Http3 (2020), http://meta-evidence.co.uk/difference-systematic-review-meta-analysis/, Erişim Tarihi: 07.12.2020.

Jeyaraj, A., ve Dwivedi, Y. K. (2020). Meta-Analysis in Information Systems Research: Review And Recommendations. *International Journal Of Information Management*, *55*, 102226.

Kaya, S. D. (2018). 2013-2017 Yılları Arasında Matematik Öğretiminde Materyal Kullanımının Öğrencilerin Akademik Başarıları Üzerine Etkisi: Bir Meta Analiz Çalışması. *Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi.*

Keskin, B. (2012). İstatistiksel Güç Analizi: Sosyal Bilimler Alanında Bir Uygulama. *Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi.*

Keskin, B. ve Aktaş, A. (2013). Statistical Power Analysis. *The 7th International Days of Statistics and Economics, Prague, September 19-21.*

Keskin, B. (2020). İstatistiksel Güç Bir Araştırmanın Sonuçlarına Etki Eder mi? Örneklem Büyüklüğüne Nasıl Karar Verilmeli? *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cumhuriyet Armağan Sayısı, 18*, 157-174.

Olkin, I. (1995). Statistical and Theoretical Considerations in Meta-Analysis. *Journal of Clinical Epidemiology*, 48(1): 133–146.

Öner, B. (2019). Korelasyon Katsayısının Etki Büyüklüğü Olarak Kullanıldığı Meta Analiz Çalışmalarında İstatistiksel Gücün Değerlendirilmesi. *Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi*.

Rosnow, R.L. ve R. Rosenthal (1989). Statistical Procedures and The Justification of Knowledge in Psychological Science. *American Psychologist*, 44(10): 1276–1284.

Schmidt, F.L. (1992). What Do Data Really Mean? Research Findings, Meta-Analysis, and Cumulative Knowledge in Psychology. *American Psychologist*, 47(10): 1173–1181.

Smith, M.L. ve G.V. Glass (1977). Meta-Analysis of Psychotherapy Outcome Studies. *American Psychologist*, 32(9): 752–760.

Şeten, C. (2012). META-ANALİZ: Çok Boyutlu Öğrenci Yaşam Tatmini Ölçeğinin (MSLSS) Güvenilirlik Genelleştirmesine İlişkin Bir Uygulama, *Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi.*

Tabatabaeizadeh, S.A. ve Tafazoli, N. (2020). The Role of Vitamin D in Prevention of Type Two Diabetes. A Meta Analysis, *Clinical Nutrition ESPEN, Article in Press*, https://doi.org/10.1016/j.clnesp.2020.11.005

Umaroğlu, M. M. (2020). Meta Analizinde Aykırı Değerlerin İncelenmesi ve Aykırı Değerlerin Olduğu Durumda Kullanılan Yöntemlerin Karşılaştırılması. *Bütünleşik Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.*

Bölüm 26

AKDENİZ BÖLGESİ VE GASTRONOMİK ÜRÜN ÖZELİNDE TURİSTİK ÜRÜN ÇEŞİTLENDİRME VE SATIN ALMA DAVRANIŞI: LİTERATÜR TARAMASI

İrfan YAŞAR[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Ardeşen Meslek Yüksekokulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı, irfan.yasar@erdogan.edu.tr ORCID: 0000-0002-9610-1206

1. GİRİŞ

Turizmin gelişme gösterdiği birçok ülkede gastronomik ürünlerden elde edilen gelirlerin turizm gelirleri içindeki payının yüzde 30 düzeylerinde olduğu gözlemlenmiştir (Durlu ve Can, 2012: 30). Gastronomi turizmi ve gastronomik ürünlerin Türkiye'nin sahip olduğu turistik ürünler arasında da yer alması ve bu doğrultuda ürün çeşitlendirmesinin sağlanması, hem ekonomik katma değer açısından hem de Türkiye'ye yönelik turistik talebin artması yönünde katkı sağlayacaktır. Durlu ve Can (2012), Barselona'da destinasyon pazarlaması ve turistik ürün çeşitlendirmesi kapsamında yıl içinde 500 civarında gastronomik ürünler ile ilgili faaliyetlerin yapıldığını belirtmektedirler.

Yiyecek ile ilgili yapılan seyahatlerde, her bir tur için 1.194$ harcama yapıldığı ve bu harcamanın üçte birinin sadece yiyecek ile ilgili aktivitelere harcandığı tespit edilmiştir (Schmantowsky, 2008; aktaran Durlu ve Can, 2012:31). Yine başka bir araştırmada ise turistlerin şarap turlarına katılmak için tur başına 937 dolar ödedikleri ve bu tutarın dörtte birini sadece şarap odaklı aktivitelere harcadıkları belirlenmiştir (Durlu ve Can, 2012:31).

Erol'un (2003: 86) aktardığı Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) nün yürüttüğü dünya turizm eğilimleri araştırması raporuna göre, turistik ürün çeşitlerinde kayda değer artış olduğu ve yirmi birinci yüzyılda farklı kişisel ilgi alanlarının turizm sektörünü yönlendireceği tespiti yapılmıştır. Aynı raporda, 300 farklı turistik faaliyetin olduğu belirlendiği bilgisi yer almıştır. Speciality Travel firması yaptığı bir araştırmada, Türkiye'de 85 çeşit turistik ürünün arz edilebilir potansiyele sahip olduğunu saptamıştır (Erol, 2003: 87). TÜRSAB tarafından yapılan bir araştırmada ise Türkiye'de aktif olarak 39 farklı değişik turizm ürününün pazarlaması ve satışının yapıldığı belirlenmiştir (TÜRSAB, 2003: aktaran Güngör, 2018).

Turistik ürün çeşitlendirmesi faaliyetinin mevcut arz kaynaklarına bağlı olması nedeniyle, turistik ürün çeşitleri, turistik destinasyonları barındıran ülkelerin sahip olduğu altyapı, üstyapı olanakları ve tamamlayıcı hizmetler ile doğal, kültürel ve toplumsal kaynaklar ile birbirine bağlıdır. Bölge ve ürün entegrasyonunu sağlama stratejisinde bu durumun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Turizmin kullanıldığı alanların çok çeşitli olması, turistik üründe de çeşitliliğin sağlanmasını gerektirmektedir. Bölge ve ürün entegrasyonu, ürün çeşitlendirme yoluyla satın alma davranışına olumlu katkı yapacaktır. Bu sayede katma değeri yüksek turistik ürün çeşitlendirme arzının artması ve yaygınlaşması da sağlanabilecektir.

Turistlerin satın alma davranışını etkilemek için geliştirilen ürün çeşitlendirmeye ilişkin verilen yukarıdaki veriler ve bilgiler, turistik ürün satın

alma davranışı ile ürün çeşitlendirme arasındaki ilişkinin araştırılması bu çalışmanın gerekçesi olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, Akdeniz bölgesi ve gastronomik ürün özelinde, turistik ürün çeşitlendirmesinin, turistlerin satın alma davranışlarını nasıl etkileyebileceğinin saptanması olarak belirlenmiştir. Belirlenen amaç ile çalışmanın niteliği keşfedici bir çalışma olması sebebiyle, çalışmanın amacını gerçekleştirmek için yapılan deneysel çalışmaların tespiti ve bu çalışmalarda elde edilen bulguların analiz edilmesi ve değerlendirilmesidir.

Bu çalışmada nitel araştırma metodolojisi benimsenmiştir. Çalışma konusu ve içeriğinin doğası gereği keşfedici araştırma yöntemi ve ikincil veri toplama tekniği uygulanmıştır.

Araştırmanın kapsamı, aşağıda kavramsal çerçevede detayları açıklandığı üzere, önceden belirlenen anahtar kavramlar üzerinden yapılan araştırmaların tespiti, tespitli çalışmaların analizi ve değerlendirilmesiyle sınırlandırılmıştır. Güncel akademik yayınların seçilmesine özen gösterilmiş ve özellikle son on beş yıla ait çalışmalar inceleme kapsamına alınmıştır.

DergiPark ve TR dizininde "ürün çeşitlendirme", "turistik ürün", "satın alma davranışı" ve "satın alma kararı", "Akdeniz bölgesi" kavramları aracılığıyla literatür taraması yapılarak tespit edilen yayınlar, bu makale kapsamında analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. Aynı anahtar kavramlar, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanı ve Google Scholar üzerinde taranmıştır. Tarama kriterleri, son 15 yıl, deneysel olması, gastronomik ürün, Akdeniz bölgesi olarak belirlenmiştir. Tarama sonucunda kriterlere uyan 7 nitel ve 7 nicel olmak üzere 14 akademik çalışma belirlenmiş ve detaylı incelemeye alınmıştır. Bu çalışmalar iki aşamalı olarak incelenmiştir. Birinci aşamada; araştırma yöntemi, çalışma konusu, veri toplama araçları, veri analiz teknikleri, örneklem yöntemi ve odak yöre başlıkları altında analiz edilmiştir. İkinci aşamada ise bu çalışmaların bulguları ürün çeşitlendirme ve satın alma davranışı açısından analiz edilmiştir. Bu keşif çalışmasının ulaştığı en önemli bulgu ise deneysel akademik çalışmalarda, belirli bir gastronomik ürünün turistlerin satın alma davranışına etkisine yönelik doğrudan (değişkenler arasında ilişki) araştırma yapılmamış olmasıdır. Ürün çeşitlendirme, gastronomik ürün, turistlerin satın alma davranışı konuları kavramsal olarak işlenmiş fakat bu kavramların deneysel çalışma konusu yapılmadığı görülmüştür. Bu tespitlere bağlı olarak deneysel ve özellikle nitel ve nicel birlikteliği olan karma araştırma yöntemli çalışmaların yapılması yönünde öneriler yapılmıştır.

"Kavramsal çerçeve" ana başlığı altında; turistik ürün, turistik ürün çeşitlendirmesi ve turistik ürün satın alma davranışı kavramları açıklanmakta ve tanımlanmaktadır. "Akdeniz Bölgesi ve ürün çeşitlendirme: gast-

ronomik ürün" ana başlığı altında; Akdeniz Bölgesi, gastronomi turizmi ve gastronomik ürün alt başlıkları yer almaktadır. "Deneysel akademik yayınlarda tespit edilen bulgular" ana başlığı altında; incelenen bilimsel araştırma yayınlarına ait özet teknik bilgiler ve ilgili yayınlarda tespit edilen bulgular yer alırken, çalışma sonuç ve önerilerin sunulduğu sonuç bölümü ile bitirilmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sistematik literatür taraması, kavramsal çerçevenin belirlenmesi ve ampirik (nicel) çalışmaların tespiti olmak üzere iki bölüm altında yapılmıştır. Kavramsal çerçeve başlığı altında "turistik ürün", turistik ürün çeşitlendirmesi, ve turistik ürün satın alma davranışı kavramlarının işlevsel tanımları tespit edilmiş ve açıklanmıştır.

2.1.Turistik Ürün

Turistik ürün kavramı, bu bölümde daha çok turistik ürün çeşitliliği, satın alma davranışı kavramları bağlamında açıklanmıştır. Turizm pazarlamasında ürün, turistik ürün olarak adlandırılmakta ve turizm literatüründe farklı içerikli tanımlar yapılmaktadır. Kozak (2006:125) turistik ürünü, "*fiziksel nesneler, hizmetler, turizm bölgeleri, turizm işletmeleri ve turizm hareketine katılanların yararlandıkları veya satın aldıkları her türden etkinliği*" olarak tanımlamaktadır. Bu tanımda öne çıkan unsurlar, ekonomik olma, turistik tüketici, seyahat süresi, ihtiyaç duyulan, talep edilen ve tüketilen mal ve hizmetlerdir. Bunların hepsi, turistik ürünü oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın odak kapsamına uygun tanım olarak Karagöz ve Özel'in yaptığı (2013:101) "*Turistik ürün, turistik tüketicinin çok boyutlu olan ihtiyaçlarını gidermek amacıyla turizm ve turizm dışı işletmelerce bir araya getirilmiş ve yeniden tasarlanmış doğal, toplumsal, siyasal ve psikolojik unsurları içeren mal ve hizmetler bütünüdür*." tanım olmuştur.

Turistik kullanım ve ekonomik değer ifade eden her şey turistik ürün olarak kabul görmektedir. Örneğin, turistler için pazarda hazır bulunan bir otel odası, bir paket tur, iş amaçlı seyahat edenlere yönelik düzenlenen bir kongre, günübirlik yerleri içeren seyahat paketleri, bir restoranda yenilen akşam yemeği birer turistik üründür (Kotler, Bowers & Makens, 2010:304).

Turizm sektöründe belirli turistik ürünler doğası gereği, bileşik ürün özelliği göstermektedir; çünkü bu ürünler, malların, hizmetlerin ve deneyimlerin bileşimiyle bir varlık kazanmaktadır (Karagöz ve Özel, 2013:102). Müşterinin otel odasını satın alması aynı zamanda o otelin diğer hizmetlerini de satın aldığı kabul edilmektedir. Müşteri otelde kaldığı süre boyunca otel bünyesinde bulunan farklı hizmetlerden faydalanabilir. Faydalandığı hizmetlerden yeni deneyimler elde edebilmektedir.

Kendi başına çekim gücü olan ve kendine talep oluşturan ürünlerin, yeni turizm ürünü olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla, rekabetin doğası gereği, yeni ürün, var olan ürüne olmaktadır. Böylece, destinasyon rekabetçiliğinde, yeni ürünün pazarlandığı bölge öne çıkabilmektedir. Zira yeni ürün;

- Tek başına bir çekim merkezi oluşturabilir,
- Kendi başına turistlerin ilgi odağı olabilir,
- Turistler, sadece tekil ürün çekimiyle gezi yapabilir,
- Örneğin, golf turizmi, tek başına çekim merkezi olabilmektedir,
- Örneğin, şarap ve bira festivalleri, tek başına ilgi odağı olabilmektedir.
- Turistler, ürün çeşidi olarak gezi süresi içinde farklı ürünlerin kombinasyonunu da isteyebilir,
- Ya da turistik gezinin kapsamında destekleyici ürünleri ekleyebilir.

Turistik ürün, ürünü arz edenler ve ürünü satın alan boyutlarından oluşmaktadır. Turistik ürün çeşitlendirme ile turistin satın alma davranışı arasında ilişkinin merkezinde turistik ürün bulunmaktadır. Turistik ürünün özellikleri ile bu ürünleri paketleme, yönetme ve pazarlama yolları turistlerin ürünü satın alma veya almama kararının yanı sıra tüketici davranışını etkileyebilir. Diğer yandan, turistik ürünün en belirgin noktası ise birbiriyle bir bütün oluşturan çok sayıda somut ve soyut unsurlardan meydana gelmesidir. Cengiz (2012), bu unsurları aşağıda olduğu gibi listelemiştir.

Somut unsurlar;

- Ulaşım ürünleri,
- Konaklama ürünleri,
- Yeme-içme ürünleri,
- Eğlence ürünleri,
- Bölge imajı,
- Ürün fiyatları.

Soyut unsurlar;

- Deneyimlenen olumlu olaylar,
- Deneyimlenen olumlu algılar,
- Deneyimlenen olumsuz olaylar,
- Deneyimlenen olumsuz algılar.

2.2.Turistik Ürün Çeşitlendirmesi

Cervantes tarafından söylendiği belirtilen 'akıllı insan bütün yumurtalarını tek bir sepete koymaz' sözü turistik ürün çeşitlendirmeye perspektif vermektedir. Bu sözden hareketle, çeşitlendirme kavramı, bir organizasyonu mevcut pazarların, ürünlerin ya da yetkinliklerin ötesine götüren stratejidir (Johnson and Scholes, 2002:297). Bu stratejik tanım, bir şirket ya da organizasyonun yeni bir müşteriye hitap ettiğini, yeni bir ürün kullandığını ve yeni bir rekabet ortamına girdiğini göstermektedir. Ürün çeşitlendirme, aynı zamanda, pazarlama stratejisidir. İşletmelerin ve sektörlerin büyüme hedefleri arasında yer alır. Bu açıdan turizm çeşitlendirme, bir destinasyondaki turizm varlıklarını en iyi şekilde değerlendirme amacını ifade etmektedir. Bu amaç doğrultusunda farklı pazarlarda yer alan turist beklentilerine uygun ürünler sunulur ve pazarlanır. Bu faaliyetlerin sonucunda destinasyon genelinde turistik ürünler yaygınlaştırılır. Böylece çok daha fazla turistin, ürün çeşitlendirme yoluyla destinasyona çekilmesi sağlanır.

Yıldız (2009: 27-28) tarafından yapılan turistik ürün çeşitlendirmesi tanımı, bu çalışmanın kapsamına uygun bir tanımdır: Destinasyon bölgesindeki turizm potansiyeli ve varlığına bağlı olarak, turistlere seçenekler sunulması ve bütünleyici bir tecrübe sağlanması ve bu sayede rekabet avantajı elde etme amacıyla turizm pazarına sunulan turistik ürünlerin fazlalaştırılmasıdır. Yazarı bu tanımından hareketle**,** ürün çeşitlendirmede, ürün çeşitleri fazlalaştırılır, tekil ürün türleri destinasyon kimliği etrafında bütünleştirilir ve ürünler birbirleriyle tamamlayıcı şekilde sunulur. Böylece turistlerin beğenisi artırılır ve turizm harcamalarının arttırılması amaçlanır.

Turizm pazarında ürün çeşitliliği kavramı "*birçok dış rekabet koşullarına uyum sağlamak amacıyla çeşitli yöntemlerle turizm arzını arttırma ve farklılaştırma yönündeki faaliyetler"* şeklinde de açıklanmaktadır (Emekli, 2002; aktaran Kurnaz ve Kılıç, 2010; 42). Bu tanımda, arzın ve rekabetin artırılması için farklılaştırmanın yapılması ön plana çıkarılmaktadır. Geniş anlamda ise "*klasik turizm ürününün dışında bir turizm işletmesi veya destinasyonun bünyesinde bulundurduğu tarihi, sosyal, kültürel, doğal ve benzeri kaynakların ulaşılabilir bir duruma getirilmesi, turistik ürünü üreten işletme imkânlarıyla desteklenmesi ve turistik tüketicilerin hizmetine sunma*" tanımlanma ve açıklanmaktadır (Kurnaz ve Kılıç, 2010; 42).

Tespitli tanım ve açıklamalarda öne çıkan temel nokta, rekabet gücünü arttırma ve rekabet üstünlüğünü sağlama ile satın davranışını etkilemek için ürün çeşitlendirilmenin yapılmasının gerekli olduğu görülmektedir.

2.3.Turistik Ürün Satın Alma Davranışı

Satın alma kararı ve satın alma davranışı, pazarlama literatürüne ait bir kavramlardır. Pazarlamada esas maksat, tüketicilerin talep ve gereksi-

nimlerinin belirlenmesi, bu talep ve gereksinimleri karşılayacak malların ve hizmetlerin geliştirilmesi ve sunulmasıdır. Turizm pazarlaması denilince ilk akla gelenlerden biri turistik tüketiciler ve bu tüketicilerin davranışıdır. Turistik tüketici davranışların bilinmesi veya tahmin edilmesi, turistik ürünlerin pazarlanması ve satılmasında etkili olduğu bilinen bir olgudur. Örneğin, tıbbi tedavi turizminde, saç ekimi ve diş tedavisi, turizm sektörü açısından birer turistik ürün çeşidi olmuştur.

Tüketici olarak turistlerin satın alma davranışının anlaşılması, turistlere katma değeri daha yüksek ürün ve hizmetlerin sunulması ve pazarlanması demektir (Lake, 2009:9). Satın alma davranışı kavramını, Lake (2009:9) şöyle açıklamaktadır: "*Bireylerin, istek ve ihtiyaçlarını tatmin etmek için ürünleri ve hizmetleri nasıl belirlediklerini, deneyimlerinden hangi ürün ve grupları için yararlandıklarını, ürün ve hizmetleri nasıl, nerede ve ne zaman edindiklerini içeren bir süreçtir*.". Görüldüğü üzere, satın alma davranışı aynı zamanda bir süreçtir.

Satın alma davranışı, önceleri, satış süresi içinde tedarikçi ve tüketici arasında oluşan etkileşimi olarak açıklanmaktaydı. Yeni yaklaşımlar ise satın alma davranışının sadece satış ve tüketme süresinde oluşan ve sonlanan bir davranış olmadığını; tersine satın alma ve sonrası davranışları kapsayan ve devam eden bir süreç olduğunu ileri sürmektedir (Solomon, 2006:7; Koç, 2015:37). Odabaşı ve Barış (2003:55), bu süreci üç aşamalı olarak açıklamaktadır;

- Satın alma öncesi: Daha çok tüketicinin dikkatini çekmek, ilgi uyandırmak ve satın almaya teşvik etmek ön plandadır.
- Satın alma: Karar alınan eylemin deneyime dönüşmesidir.
- Satın alma sonrası: Deneyimin memnuniyete dönüşmesi ya da dönüşmemesidir.

Satın alma davranışı kavramı kapsamında tüketici davranışını etkileyen faktörlerin bilinmesi ve bu faktörlere göre ürün çeşitlendirmenin yapılması gerekmektedir. Tüketici davranışını etkileyen faktörleri, Kotler ve Armstrong (2009) aşağıda sayıldığı şekilde tasniflemiştir:

- Demografik özellikler,
- Kültürel faktörler: kültür, alt kültür ve sosyal sınıf,
- Sosyal faktörler: tavsiye grupları, aile, rol ve sosyal statüler.
- Kişisel faktörler: yaş, meslek, yaşam tarzı ve kişisel özellikler,
- Psikolojik faktörler: güdüleme, algılama, öğrenme ve inanç.

İster turizm olsun ister başka sektör olsun, tüketiciler, gereksinimlerini ve isteklerini karşılamak için çeşitli ürün ve hizmet satın alır. Bu aynı za-

manda birden fazla ve çeşitli satın alma kararı ve davranışı demektir. Aynı zamanda, bu davranış bir eyleme geçmeyi gerektirmektedir. Böylece satın alma kararı, satın alma davranışına dönüşür. Dönüşen bu karar ise tüketici davranışı olarak ifade edilir. Satın alma kararı, aynı zamanda gereksinim ve taleplere bağlı sorunları çözme ve talepleri karşılamadır. Sorunları çözme ve talepleri karşılamada çeşitli metotlar kullanılır. Bu yöntemlerin bilinmesi ve uygulanması da turistik ürün çeşitlenmenin turistlerin satın alma davranışına etkisi olmasında gereklidir.

Turistik tüketicilerin kararı ve turistlerin satın alma davranışında dikkat edilmesi gereken nokta ise hedef davranış üzerinde etkili olacak iletişim, reklam ve pazarlama faaliyetlerin yapılmasının gerekliliğidir. Bu stratejik yaklaşım, sadece turistik tüketicileri çekmek değil, aynı zamanda mevcut turistik tüketicileri, sadık tüketiciye dönüştürmek için de uygulanmalıdır. Çeşitlendirilen ürün ve satın alma davranışı, reklam, pazarlama ve iletişim faaliyetleri ile desteklenmelidir.

3. AKDENİZ BÖLGESİ VE ÜRÜN ÇEŞİTLENDİRME: GASTRONOMİK ÜRÜN

3.1. Akdeniz Bölgesi

Turistik faaliyetlerin yürütüldüğü ve turistik ürünlerin sunulduğu yerlere turizm bölgesi veya destinasyon denilmektedir. Turizm faaliyeti adı altında sunulan hizmetler ve mallar bir bütün halinde turistik arzı destinasyon olarak kavramlaştırılmıştır (Şengül ve Türkay, 2016). Destinasyon, sunduğu bütün ürünler ile bir turistik ürüne dönüştürülme durumu olarak da kabul görmektedir. Bu tanım, destinasyonu bir turistik ürün gibi ele almaktadır (Türkay, 2014:1-2). Doğası gereği, bir turist, turistik faaliyetinde bulunurken birçok eylemi birlikte gerçekleştirir. Bir başka ifadeyle, turistler, birçok toplumsal, ekonomik, coğrafi elemanların entegre olduğu ana turistik ürünü satın alır. Dolayısıyla, turistin, turistik tecrübesinin meydana gelmesinde sunulan ve deneyimlenen turistik ürünler, esaslı bir etkendir.

Destinasyon ya da bölge tercihinde bir veya birden fazla faktör, turistlerin satın alma davranışında etkili olabilmektedir. Bu faktörlere örnek olarak konaklama imkânları, yeme-içme çeşitleri ve imkânları, alışveriş ortamları, kaliteli hizmet sunumu, yerel halkın etkileşimi gösterilebilir. Örneğin kaliteli hizmet sunumu, turistlerin aynı bölgeye tekrar gelme niyetini etkileyebilir.

Turistik ürün olarak destinasyon ve bu destinasyon içinde ürün çeşitlendirme ilgili yukarıda sunulan tanımlar ve açıklamalar bağlamında Akdeniz Bölgesi destinasyonu ve gastronomik ürünleri ise turistik ürün çeşitlendirme konuları aşağıda detaylandırılmaktadır.

Uluslararası açıdan Akdeniz Destinasyonuna yönelik ürün çeşitlendirmeyi konu alan nicel araştırmalara dayalı akademik çalışmalar literatürde yer almaktadır (Farmaki, 2011; Benur, 2013). Ulusal düzeyde Akdeniz bölgesi ve alt bölgelerine yönelik deneysel ve nitel çalışmalar, ulusal literatürde görülmektedir. Ayrıca, sektörel çalışmaların varlığı da bilinmektedir. Örneğin, Ankara Ticaret Odası (ATO) ve Ankara Patent Bürosu işbirliği ile yürütülen "Türkiye'nin Lezzet Haritası" başlıklı araştırmaya yöresel yeme-içme çeşitleri tespit edilmiştir (ATO ve Ankara Patent Bürosu, 2008; aktaran Durlu ve Can, 2012: 32). Bu çalışma verileri içerisinde, Akdeniz Bölgesi yöresel yeme-içme çeşitleri de yer almaktadır.

Bu araştırma sonucunda Türkiye genelinde 2205 farklı yöresel yeme-içme çeşidinin varlığı tespit edilmiştir. Bu kadar zengin mutfak çeşidi, Türkiye'nin turizm sektöründe ürün çeşitlendirme olarak gastronomi turizmi imkânları ve fırsatlarına sahip olduğunu göstermektedir. Araştırmada, 291 farklı yeme-içme ve tatlı çeşidiyle, Gaziantep mutfağı birinci olarak öne çıkmıştır. Elazığ mutfağı ise 154 çeşidiyle ikinci olmuştur. Bölgeler bazında ise 455 çeşit ile İç Anadolu Bölgesi ilk sırada yer alırken, 398 çeşidiyle Güneydoğu Anadolu bölgesi ikinci sırada yer almıştır. Karadeniz bölgesi ise 397 çeşit ürün ile üçüncü olmuştur. Marmara bölgesinde 184 çeşit ürün yer almıştır. Ege Bölgesinde ise 162 çeşit ürün tespit edilmiştir. Akdeniz bölgesinde ise 184 farklı türde ürün olduğu belirlenmiştir. Diğer yandan başka bir çalışmada ise Hatay mutfağında 600 yemek çeşidi olduğu bilgisine yer verilmiştir (Cömert, 2014: 65). UNESCO tarafından Hatay Şehrine "Gastronomi Şehri" ünvanı verilmesi yine Akdeniz Bölgesi adına bilinen bir olgudur.

3.2.Gastronomi Turizmi ve Gastronomik Ürün

Öney (2013: 171), gastronomi turizmini dar anlamda, sıradan olmayan ya da alışılmışın dışında olan ve farklı bir mutfak kültürüne sahip yöresel yeme-içme ürünlerinin tüketilmesi, hazırlanması, sunulması olarak açıklamaktadır. Bir başka ifadeyle, yöresel mutfağın özellikleri, beslenme pratikleri ve yeme-içme usullerinin pazarlandığı bir turistik ürün türüdür. Hall, Sharples, Mitchell, Macionis & Cambourne (2003) gastronomi turizminin bileşenlerini aşağıda olduğu gibi saymıştır;

- Yöre kültürün bir parçasıdır ve turistik tüketiciler tarafından satın alınır.
- Destinasyon turizminin pazarlamasında bir katalizör olarak kullanılır.
- Bölge, tarım ve ekonomi alanındaki gelişmeleri etkiler ve besler.
- Rekabetçi destinasyon ya da turistik ürün pazarlamasının merkezinde yer alır.

• Özel turistik faaliyet ya da ürün peşinde olan turistlerin tükettiği ürünlerdir.

Gastronomi aynı zamanda bilimsel bir alan niteliği kazanmıştır. Bu niteliğe bağlı olarak; gastronomi, "*tüketilebilir olan tüm yiyecek ve içecekler ile kültür arasındaki ilişkiyi ve bununla birlikte iyi yemek yeme ve içme sanatını araştıran bir disiplindir*" (Durlu ve Can, 2012: 30). Gastronomik ürün kavramlarından, yerel ya da yöresel ürünlerin üretilmesi, pazarlanması ve satılması anlaşılmaktadır. Yöresel yiyecek ürünleri, pazarlanan turistik ürününün geliştirilmesine katkı yapar. Ürünün satıldığı ve pazarlandığı bölgedeki turizm pazarını genişletmektedir. Turizmin sürdürülebilirliğini sağlamaktadır.

Guzman and Canizares (2011) gastronomi turizminin dört farklı motivasyon türünün olduğunu belirlemiştir. Bunlar sırasıyla fiziksel, kültürel, sosyal ve prestij türleridir. Bu turizm bilimciler, her bir türü aşağıda sunulduğu şekilde detaylandırarak somutlaştırmıştır:

1) Fiziksel motivasyon: Hayatın devamlılığı için yeme-içme ürünleri gereklidir. Bu nedenle, turistler yaşarken ve seyahat ederken için yeme-içme durumundadır.

2) Kültürel motivasyon: Turistler belli bir kültürü tanımak için turist yeme-içme faaliyetinde bulunmayı talep etmektedir. Bu noktada yöresel/yerel basit veya bileşik yeme-içme ürünleri turistleri isteklendirmektedir. Bu isteklendirmede, birincil üretim yerlerine yapılan ziyaretler ve paket turlar, yöresel yeme-içme ürünlerinin servis edildiği mekânlar, lokantalar ve aktiviteler etkilidir. Bu ortam ve faaliyetler, turistlerin gastronomik ürün çeşitlerini satın alma davranışına doğrudan ya da dolaylı etki yapmaktadır.

3) Sosyal motivasyon: Turistlerin gastronomi aktivitesinin içinde aktif olarak yer alması, turisti ve turistlere ürün sunan tedarikçileri aynı ortamda sosyalleşmesini beraberinde getirmektedir.

4) Prestij Motivasyon: Turistler, satın alma davranışı sonucunda, bölgeye ya da yerele özgü elde ettikleri deneyimleri bulundukları gerçek ya da sanal ortamlarda paylaşarak kendileri için itibar kazanmaktadır.

4. DENEYSEL AKADEMİK YAYINLARDA TESPİT EDİLEN BULGULAR

Literatür taraması ve kavramsal çerçeve bölümünde belirlenen anahtar kavramlar, akademik yayınları barındıran veri tabanları üzerinde Akdeniz Bölgesi ve turistik gastronomik ürünleri konu alan arama, eleme ve tespit etme işlemleri sonucunda son 15 yılda on adet ampirik yani deneysel nicel çalışma belirlenmiştir. Bu çalışmalar makale konusu kapsamında analiz ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ampirik çalışmaların analizinden elde edilen bulgular aşağıda detaylı olarak sunulmuştur.

4.1.İncelenen Bilimsel Araştırma Yayınlarına Ait Özet Teknik Bilgiler

Giriş bölümünde detayları verilen yöntem doğrultusunda tespit edilen akademik yayınlar çalışma konusu, kullandığı yöntem, kullandığı veri toplama ve veri analiz araçları ile ölçek, örneklem evreni, örnekleme yöntemi ve katılımcı türleri açısından detaylı şekilde analiz edilip değerlendirilmiştir. Analiz bulguları iki başlık altında derlenmiştir. Özet teknik bilgilere ait bulgular Tablo.1 ve devamında birinci başlık altında; incelenen yayınların bulguları ise ikinci başlık altında sunulmuştur.

Tablo 1: İncelenen Bilimsel Araştırma Yayınlarına Ait Özet Teknik Bilgiler

	Yazar	**Ürün**	**Yöntem**	**Veri Toplama**	**Ölçek**	**Veri analizi**	**Örneklem**
1	Şengül ve Türkay (2016)	Mutfak Ürünleri	-Nitel -Makale	Literatür taraması	Yok	İçerik analizi	Akdeniz Bölgesi
2	Cömert (2014)	-Mutfak ürünleri -pişirme tarifleri	-Nitel -Makale	Literatür Taraması	Yok	İçerik analizi	Hatay
3	Özdemir ve Kınay (2004)	Mutfak ürünleri	-Nicel -YL Tezi	Anket	Derleme Ölçek	-Betimsel analiz -Mann Witney -Kruskal Wallis	-Antalya -Kolayda örneklem -Yabancı turistler -N=313
4	Kılınç ve Kılınç (2018)	Alakart Restoran menüleri	-Nitel -Makale	-Literatür taraması -Doküman toplama	Yok	İçerik analizi	-Antalya -Kolayda Örneklem -Restoran menüleri -N=50
5	Çakıcı ve İyitoğlu (2012)	-Destinasyon -Mutfak ürünleri	-Nicel -Makale	Anket	Derleme Ölçek	-Betimsel analiz -ANOVA	-Antalya -Kolayda Örneklem -Yabancı turistler -N=574
6	Çakır ve Kılıç (2020)	-Destinasyon -Mutfak ürünleri	-Nicel -Makale	Anket	Derleme Ölçek	-Betimsel analiz -t Testi -Anova -Post Hoc	-Muğla-Dalyan -Kolayda Örneklem -Yabancı turistler -N=386
7	Şimşek (2008)	-Destinasyon -Mutfak ürünleri	Nicel YL Tezi	Anket	Derleme Ölçek	Betimsel analiz -ANOVA	-Alanya -Kolayda Örneklem -Yabancı turistler -N=673
8	Garda ve Karaçor (2016)	-Destinasyon -Mutfak ürünleri	-Nicel -Makale	Anket	Derleme Ölçek	-Betimsel analiz -t Testi -ANOVA -Post hoc	-Antalya -Kolayda Örneklem -Yerli ve Yabancı Turistler N=400
9	Yalım Kaya ve Şahin (2018)	-Adana kebabı	-Nitel -Makale	Mülakat	Yarı-yapılı soru formu	İçerik analizi	-Adana -Kolayda örneklem -İşletmeci, yönetici, ustabaşı N=15

10	Altunsaban, Yay ve Erdem (2016)	-Yöresel yemekler	-Nitel -Makale	Mülakat	Yarı-yapılı hazır ölçek	İçerik analizi	-Antalya -Kolayda örneklem -Şef aşçılar -N:11
11	Akdağ, Akgündüz, Güler ve Benli (2015)	-Destinasyon -Mutfak ürünleri	-Nicel -Bildiri	Anket	Hazır ölçek	-Betimsel analiz, Korelasyon Regresyon	-Hatay -Kolayda örneklem -Yerli Turistler -N=171
12	Ray ve Demirtaş (2019)	-Yöresel yemekler -Lokanta menüleri	-Nitel -Bildiri	Doküman toplama -Mülakat	Yarı yapılı Hazır ölçek	-Betimsel analiz İçerik analizi	-Hatay -Kolayda örneklem -İşletme sahip, yönetici, baş aşçıları -N=8
13	Güzel ve Öncel (2018)	Mutfak Ürünleri	-Nitel -Bildiri	Mülakat	Yarı-yapılı Derleme ölçek	-Betimsel analiz -İçerik analizi	-Hatay -Basit tesadüfi örneklem -Yerli Turistler N=15
14	Akmeşe, Aras ve Çalışkan (2018)	Yöresel yemekler	-Nicel -Makale	Anket	Hazır ölçek	-Betimsel analiz -Sebep-sonuç analizi yapılmamıştır	-Hatay -Örnekleme yöntemi belirtilmemiştir -Yerli Turistler -N=206

Kaynak: Yazarın incelediği bilimsel araştırmalardan elde edilen verilerle oluşturulmuştur.

Arama ve tespit çalışmaları sonucunda 14 yayın detaylı incelemeye alınmıştır. Yayınlara ait özet teknik bilgiler tablo.1'de yer verilmiştir. Bu bölümde ise teknik bulguların detaylarına aşağıda yer verilmiştir.

Gastronomik ürün özelinde mutfak ürünleri, yöresel yemekler, pişirme tarifleri, alakart menüler, restoran menüleri şeklinde araştırma konu içerikleri olduğu görülmüştür. Sadece bir araştırma, ürün özelinde Adana Kebabı üzerine çalışmıştır. Beş çalışmada ise destinasyon ve gastronomik ürün birlikte araştırma konusu yapılmıştır.

Yayın türüne göre çalışmaların üçü bildiri, ikisi yüksek lisans tezi ve geri kalanı ise araştırma makalesi olduğu görülmüştür. Araştırma yöntemi türüne göre yedi nitel ve yedi nicel çalışma olduğu tespit edilmiştir.

Veri toplama türüne göre nicel yedi çalışma anket tekniği kullanmıştır. Nitel araştırmaların üçü mülakat, biri hem mülakat hem de doküman toplama ve ikisi ise literatür taraması tekniğini kullandığı belirlenmiştir.

Kullanılan ölçek türüne, nitel araştırmaların üçü ölçek kullanmamıştır. Diğer nitel araştırmalar ise yarı yapılandırılmış derleme ya da hazır ölçek mülakat soru formları kullanmıştır. Nicel araştırmaların beşi derleme ölçek, ikisinin ise hazır ölçek kullandığı görülmüştür.

Veri analiz türüne göre nitel araştırmaların beşi içerik analizi, diğer ikisi ise hem içerik hem de betimsel analiz tekniği kullandığı bulunmuştur. Nicel araştırmaların hepsi ilk aşamada betimsel analiz kullanmıştır. İkinci aşamada ise Anova, Regresyon, Mann Witney, Kruskal Wallis, t Testi kullandığı; bazılarının ise bunlara ilaveten Post Hoc testlerini de kullandığı görülmüştür. Sadece bir nicel araştırmayı konu alan yayında ilişki arama ya da sebep sonuç analizi yapmadığı saptanmıştır.

Son olarak incelenen deneysel yayınların örnekleme yöntem türüne göre nicel araştırmaların altısının kolayda örneklem, birinin ise örnekleme yöntemi belirlemediği görülmüştür. Nitel araştırmaların birisinin basit tesadüfi örneklem, beşinin kolayda örneklem belirlediği; birinin ise örnekleme yöntemi belirlemediği tespit edilmiştir. Araştırma evreni kapsamında bir araştırmanın genel olarak genel Akdeniz bölgesi, beşinin Hatay ve çevresi, beşinin Antalya, birinin Adana, birinin Alanya ve birinin ise Muğla-Dalyan belirlendiği görülmüştür.

Denek/katılımcı türüne göre iki çalışmada yerli turistler, üç çalışmada yerli turistler, dört çalışmada yabancı turistler, bir çalışmada yerli ve yaban turistler yer almıştır. Diğer çalışmalarda ise iki çalışmada denek kullanılmadığı ve bir çalışmada ise doküman incelendiği görülmüştür. Üç çalışmada ise işletme yönetici, sahip ve şef aşçıları denek olarak kullanılmıştır. Denek sayısı açısından 14 çalışmadan ikisi araştırmanın doğası gereği denek kullanmadığı, diğerlerinin araştırmanın türüne göre evreni temsil edecek sayıda ve yeterlilikte örneklem büyüklüğünün belirlendiği görülmüştür.

4.2.İncelenen Bilimsel Araştırma Yayınlarında Tespit Edilen Bulgular

Akdeniz mutfak kültürü ve beslenme alışkanlıkları ve bunların turizm amaçlı kullanımı üzerine literatür taraması Şengül ve Türkay (2016) tarafından yapılmıştır.

- Tespit edilen Akdeniz mutfağı ürünlerinin, ürün çeşitlendirme açısından turistik ürün olarak kullanılması yönünde sektörel, akademik ve politik önerilerde bulunulmuştur.
- Turistik ürün çeşitlendirme ile turistlerin satın alma davranışı arasındaki ilişki aranmamıştır.

Cömert (2014), turizm pazarlaması ve ürün çeşitlendirme bağlamında Hatay mutfağı ürünlerini tarama ve tespit çalışması yapmıştır.

- Tarama sonucunda Hatay Mutfağına ait ürünler ve bu ürünlerin pişirme tarifleri tespit edilmiştir.
- Turizm pazarlaması bağlamında ürün çeşitlendirme ile turistlerin satın alma davranışı arasındaki ilişkinin aranmadığı görülmüştür.

Özdemir ve Kınay (2004), Antalya'ya gelen Rus ve Alman turistlerin Türk Mutfağı algılarını ölçmüştür. Araştırmanın bulguları arasında, Türkiye'yi destinasyon olarak seçmelerinde Türk mutfağının etkisinin % 20 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir (sf:10). Bu çalışmada özelinde dolaylı da olsa, ürün çeşitlendirme bağlamında mutfak ürünleri ile destinasyon satın alma davranışı arasında anlamlı bir korelasyon olmadığı tespit edilmiştir.

Yöresel gastronomik değerlerin ürüne dönüşme düzeyini belirlemek amacıyla Antalya merkezinde faaliyet gösteren restoran menüleri, Kılınç ve Kılınç, (2018) tarafından analiz edilmiştir.

- Batı Akdeniz mutfağı yiyecek ve içeceklerine restoran menülerinde pek yer verilmediği, ulusal mutfak kültürünün yiyecek-içeceklerinin ise yabancı mutfak ürünlerine oranla düşük seviyede sunulduğu tespit edilmiştir.
- Lüks restoran menülerindeki aperatif-mezeler grubunu bir kenara konulursa, diğer tüm yiyecek gruplarında yabancı mutfak ürünlerinin oransal olarak ulusal mutfak ürünlerimizden fazla olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
- Tüm alt menü gruplarında, ulusal mutfak ürünleri çeşitlilik yüzdelerinin, yabancı yiyecek çeşitlilik yüzdelerinden çok daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun nedenleri arasında, gelen turistlerin daha çok deniz-kum-güneş turizmi odaklı olması, meraklı turistlerin azlığı ve bu nedenle işletmelerin ziyaretçi profiline uygun menüler sunması gösterilmiştir.
- Araştırmanın bulgularına göre genelde Türk mutfağı özelde ise alakart restoran menülerinin, ürün çeşitlendirme ile satın alma davranışı arasında anlamlı korelasyon olmadığını çıkarımı yapılabilir. Ayrıca, ürün çeşitlendirme ile satın alma davranışı arasında ilişki aranmadığı görülmüştür.

Antalya iline tatil yapmaya gelen ailelerin, aile üyeleri ile tatil kararları arasındaki ilişki Çakıcı ve İyitoğlu (2012) tarafından ölçülmüştür:

- Bu çalışmada, doğrudan ürün çeşitlendirme ile satın alma davranışı arasındaki ilişki arayışının olmadığı görülmüştür. Ulaşılan en önemli bulgunun ise aile tatil kararlarının yarısında annenin etkili olmasıdır. Özellikle annenin tatil ihtiyacının çıkması, bilgi toplama, bölge seçim ve tesis seçimi gibi ilk kararlarda etkili olması, ürün çeşitlendirme ile çeşitlendirilen ürüne yönelik tutundurma faaliyetlerinin merkezine anne faktörü alınabilir.
- Ürün çeşitlendirme ve satın alma davranışı bağlamında, satın alma karar süreci aşamalarına bakıldığında, annenin başlangıç (ihtiyacın ortaya çıkması, bilgi toplama ve alternatifleri değerlendirme)

ve satın alma sonrası (memnuniyet düzeyinin belirlenmesi) aşamalarında baskın olduğu tespit edilmiştir.

Çakır ve Kılıç (2020), turistlerin satın alma güdülerini, klasik tüketici satın alma modelleri üzerinden ölçmüştür:

- Araştırmanın öne çıkan bulgularından birisi, turistlerin satın almasının arkasındaki temel güdünün Marshall'ın rasyonel ekonomik satın alma modeli olmuştur. Yine, katılımcıların ekonomik satın alma kararını etkileyen en önemli anket maddesinin ise ürünün garantisi olduğu raporlanmıştır. Bu iki bulgu özelinde, turistlerin, turistik ürün satın alma davranışını rasyonel nedenlerin belirlediği çıkarımı yapılabilir.
- Turistler, ürün satın alırken rasyonel davranmakta ve ekonomik satın alma kararı verdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırmada doğrudan ürün çeşitlendirme ile satın alma davranışı arasındaki ilişki arayışının olmadığı görülmüştür.

Şimşek (2008), Alanya'ya gelen turistlerin, tatil satın alma sürecini deneysel bir çalışma ile ölçmüştür. Çalışmada, teorik olarak ürün çeşitliliği ve turistik tüketici davranışı konularının ele alındığını fakat deneysel olarak sadece destinasyon ürünü üzerine odaklanıldığı tespit edilmiştir.

- Araştırmacı, bulgulara dayalı olarak destinasyon ürünü yanında ürün çeşitlendirmenin yapılmasının gerekli olduğu çıkarımında bulunmuştur.
- Doğrudan ürün çeşitlendirme ile satın alma davranışı arasındaki ilişki arayışının olmadığı görülmüştür.

Garda ve Karaçor (2016), Antalya'yı tatil amaçlı olarak tercih eden turist pazarının tercihlerini etkileyen başlangıç noktası niteliğindeki eğilimlerini deneysel bir araştırmayla ölçmüştür. Araştırmanın hedefi, pazar bölümlendirmesi hedefine yönelik, uygun içsel pazarlama faktörü bileşeni olarak yeni turist tercihleri ve turistlerin seyahatleri sırasında dikkat ettiği temel faktörlerin saptanması olmuştur:

- Araştırmada "turistik eğilimler" ibaresi ile ürün çeşitlendirme kavramı ile yakın kullanıldığı görülmüştür.
- Turistlerin satın alma davranışını etkileyen unsurlar ya da seyahat esnasında dikkat çeken temel faktörler tespiti yapılmıştır.
- Araştırmacı, turistlerin satın alma ve turistik ürün deneyiminde etkisi olan tespitli temel unsurlarında hareketle, ürün çeşitlendirmeye yoğunlaşılması çıkarımında bulunduğu görülmüştür.
- Yalım Kaya ve Şahin (2018), coğrafi tescil işareti almış Adana Kebabının, tescil belgesinde belirtilen standartlara uygun üretilip

üretilmediğini tespit etme ve ürün satış sürecinde kamu otoriteleri tarafından yapılan denetlemelerin varlığını uygulamalı olarak incelemiştir.

- Araştırmada doğrudan gastronomik ürün çeşidi olan Adana Kebabının coğrafi işaret tescili ile turistlerin satın alma davranışı arasında ilişkin odaklanma olmadığı görülmüştür.
- Adana kebabı coğrafi işaret tescilinde belirtilen standartlara uygunluk denetiminin yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu tespit, ürün çeşitlendirme açısından Adana Kebabı gastronomik ürününün pazarlanması ve pazarda tutundurma boyutlarının eksik olduğunu göstermektedir.
- Araştırma katılımcıları, standart denetiminin yapılması gerektiği ve böylece kalitenin artacağı yönde görüş bildirmiştir.
- Ürün çeşitlendirmenin yerli ya da yabancı turistin satın alma davranışın yönelik tespit ve önerilerin yer almadığı görülmüştür.

Altunsaban, Yay ve Erdem (2016) yöresel yemekler açısından mutfak şeflerinin bakış açılarını öğrenmek amacıyla Antalya ilinde faaliyet gösteren 5 yıldızlı otellerde çalışan şeflere yönelik deneysel bir araştırma yapmıştır.

- Çalışmada ürün çeşitlendirme (gastronomik bir ürün) ile satın alma davranışı arasındaki ilişki arayışının olmadığı görülmüştür.
- Mutfak yiyecek ve içeceklerine yönelik ürün pazarlama ve tutundurma ile turistlerin satın alma davranışına yönelik tespitler yapılmıştır.
- Yöresel mutfağın ulusal ve uluslararası alanlarda tanıtımı için açıklayıcı yazılar yazılarak ürünlere ait yörelerin tanıtılmasının sağlanabileceği önerilmiştir.
- Yöresel yemeklerin tescillenmesi, standartlaştırılması ve yöredeki derneklerin aktif rol oynamasına işaret edilmiştir.
- Yöresel yiyeceklerin tanıtımı için uluslararası yarışmalarda daha fazla yer alınması gerektiği belirtilmiştir.
- Özel bir ürün çeşidi için bir öneri yapılmadığı ve yapılması gerektiği yönünde tespitin yer aldığı görülmüştür: "*Bir kere ürünlerimizi özelleştirmemiz gerekli. Avrupa da peynir yapılıyor ve mumlanıyor. Biz halen 18 kg tenekeler ile pazarlıyoruz. Bu tarz ürünleri özelleştirmeliyiz. Çok iyi peynirlere sahip bir ülkeyiz. Ürünlerin doğası bozulmadan yetiştirilip piyasaya sunulmalıdır. Burada da devlet desteğine ciddi anlamda ihtiyaç duyulmaktadır."*

Akdağ, Akgündüz, Güler ve Benli (2015), seyahat motivasyon aracı olarak gastronomi özelinde Hatay'ı ziyaret eden yerli turistlerin seyahat motivasyonları, yiyecek-içecek deneyimleri ve seyahat memnuniyetlerini ölçmüştür. Ölçülen değişkenler, seyahat motivasyonu, yiyecek-içecek imajı ve memnuniyet ile sınırlandırılmıştır.

- Araştırma bulguları arasında belirli gastronomik ürün çeşitlendirme ile satın alma davranışı arasındaki ilişkiyi ortaya tespitin olmadığı görülmüştür.
- Araştırmaya katılan turistlerin sıklıkla otel dışında yemek yemeyi ve %92'sinin yöresel Hatay mutfağını deneyimlediği tespit edilmiştir.
- Ürün çeşitlendirme açısından belirli ürünlerin araştırıldığı ve katılımcıların en sık deneyimlediği ilk beş lezzet arasında künefe, oruk, kağıt kebabı, humus ve kaytaz böreğinin olduğu görülmüştür.
- Hatay'a özgü ve bilindik birçok yeme-içme ürününün çok az deneyimlendiği bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer yandan katılımcıların yedikleri yemeklerin isimlerini hatırlamamalarının tespit edilmesi de dikkat çekici bir bulgudur.
- Bu bulgulara göre pazarlama ve tutundurma açısından eksikliklerin olduğu ve ürün çeşitlendirme ve gastronomik ürün pazarlaması için strateji, yöntem ve taktiklerin geliştirilmesi gereken alanlar olduğuna dair çıkarım yapılabilir.

Ray ve Demirtaş (2019), Hatay mutfağı özelinde yöresel yemeklerinin turizm işletmeli belgeli restoran menülerinde yer alma düzeyinin saptanması, en fazla hangi yemeklerin sunulduğu ve turistik işletme sahipleri veya aşçıbaşılarının yöresel yemeklerin yerel turizmin gelişimi açısından düşüncelerini tespit etme amacıyla nitel bir araştırma yürütmüştür. Turistik lokanta menüleri incelenmiş ve bu işletmelerin aşçıbaşı ve yöneticileri ile görüşmeler yapılmıştır.

- Turistik ürün çeşitlendirme bağlamında belirli bir yeme-içme ürününün pazarlaması ve pazar tutundurması ile turistlerin satın alma davranışına olası etkilerine yönelik doğrudan bir korelasyon arayışının olmadığı görülmüştür.
- Hatay yöresel yemeklerinin turistik belgeli restoran/lokanta menülerinde yer alma düzeyinin düşük olduğu tespit edilmiştir.
- Yöresel yemeklerin destinasyon pazarlamada bir faktör olması açısından, yeterli düzeyde yer almaması gastronomi turizmi açısından olumsuz bir durum olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

- Yöresel yemeklerin tanıtımının iyi yapılmadığı tespit edilmiştir. Gastronomi turizmi açısından tanıtım eksikliğinin olduğu bildirilmiştir.
- Mülakat analizi bulguları, lokanta menülerinde yöresel yemeklere fazla yer verilmemesinin nedeni olarak stok maliyeti (hızlı tüketim gerekliliği) yüksek olduğu göstermiştir. Yine menülerde yöresel yeme-içme çeşitliliğinin az olmasının nedeni olarak yöresel yemekleri bilen ve yapan kalifiye aşçıların yetersiz oluşu gösterilmiştir.
- Akademik araştırmalar için önerilere yer verilmediği görülmüştür. Yapılan önerilerin sektörel ve politik olduğu görülmüştür.

Güzel ve Önçel (2018), destinasyonun çekicilik özelliği bağlamında gastronomi turizminin rolü açısından Hatay mutfağını araştırmıştır. Araştırmanın amacının Hatay mutfak kültürünün gastronomi turizminin hedef çekicilik unsuru arasındaki ilişki düzeyinin belirlenmesi ifade edilmiştir.

- Araştırmanın amacı ya da amaçları arasında belirli bir gastronomik ürün ile turistlerin satın alma davranışı arasındaki ilişki arayışı olmadığı görülmüştür.
- Turistlerin Hatay'ı en çok kültürel gezi amaçlı ziyaret ettiği tespit edilmiştir. destinasyon çekiciliği açısından Hatay'ın yemeklerini tatma amacı üçüncü sırada yer aldığı belirlenmiştir
- "Turistlerin büyük kısmı Hatay'ın sahip olduğu mutfak kültürü sebebiyle tekrar ziyaret edeceğini belirtmesi", ürün çeşitlendirme ve destinasyon çekiciliğinin pazarlaması açısından önemli bir bulgudur.
- Araştırmacıların, gelecekteki akademik araştırmalar için öneride bulunmadığı görülmüştür. Yalnızca sektörel ve politik önerilerin yapıldığı tespit edilmiştir.

Akmeşe, Aras ve Çalışkan (2018), turistlerin turistik aktivite deneyim aşamalarının, seyahatlerini nasıl etkilediği ve bu deneyimlerinde yeme-içme ürünlerinin rolünü araştırmıştır. Yerli turistlerin, Hatay mutfağını deneyimleme öncesi ve sonrası düşünceleri ölçülmüştür.

- Belirli bir gastronomik ürün ile turistlerin satın alma davranışı arasındaki ilişki arayışının olmadığı görülmüştür.
- Turistlerin seyahat öncesi Hatay mutfağını deneyimleme için bireysel plan yapmadıkları tespit edilmiştir. Bu bulgu, destinasyondan bağımsız olarak gastronomik ürün bazlı bir turizmin zayıf yönü olarak değerlendirilebilir.

- Destinasyon çekiciliği açısından gastronomik ürünün belirleyici olmadığı tespiti yapılmıştır. Fakat, turistlerin Hatay'ı tekrar ziyaret etmeleri durumunda yöresel mutfağın büyük etkisi olacağını ifade ettikleri bildirilmiştir.
- Katılımcıların seyahat sonrası deneyimlerini sohbet, fotoğraf ve internet aracılığıyla paylaşma eğilimleri olduğu tespit edilmiştir. Turistik ürün pazarlama ve tutundurma açısından, bu veriler anlamlı olduğu çıkarımı yapılabilir.

5. SONUÇ

Bu tarama ve keşif çalışmasının ulaştığı en önemli bulgu, yapılan bilimsel ampirik çalışmalarda, ürün çeşitlendirmenin turistik ürün satın alma davranışına etki yapıp yapmadığının araştırılmadığı görülmüştür. Bu tespite bağlı olarak sektör ve akademik çevre entegrasyonu için önemli bir alan olarak görülen; ürün çeşitlendirme ile satın alma davranışı arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve ürün çeşitlendirme ile pazarlama ve satışı arasındaki ilişkiyi belirleyen yeni bilimsel çalışmaların yapılması faydalı olacaktır..

Birincil turizm ürünleri, turistleri belirli destinasyonlara yönlendiren önemli kilit çekiciliklerdir. Akdeniz bölgesi de Türkiye'nin en önemli turistik destinasyonudur. Tüm dünyanın Covid 19 Pandemisi gibi çok ciddi bir sağlık krizi ile karşı karşıya kaldığı günümüzde, Ocak-Ekim 2020 döneminde Türkiye'yi ziyaret eden yabancı turist sayısı 13.652.641 iken bu rakamın 3.099.687'si (yaklaşık yüzde 30) Antalya'dan Türkiye'ye giriş yapmıştır. 2019 Ocak-Aralık döneminde ise Antalya'dan giriş yapan yabancı ziyaretçi sayısı 14.650.481'dir. Aynı yıl (2019)Türkiye'yi ziyaret eden toplam yabancı turist sayısı 51.200.000 kişi olduğuna göre Antalya'dan giriş yapanların oranı toplam turist sayısının yakalaşık yüzde 29'unu oluşturmaktadır. Deniz-kum güneş üçlüsü Antalya destinasyonunda birincil ürün olarak görülmektedir. Türk mutfağı da bu kapsamda birincil turizm ürünü olmasa da turistik talebi yönlendirmede etkisi olan çok önemli destekleyici bir turistik üründür. Birincil ürünlerin, gastronomik ürünlerle çeşitlendirilmesi, yoğunlaştırılması ve birbirine bağlanması, destinasyonların rekabet gücü ve sürdürülebilir gelişimi için önemli olduğu muhakkaktır. Bu bağlamda destinasyonlardaki birincil turizm ürünleri ile tamamlayıcı diğer ürünlerin çeşitli özelliklerinin, turistlerin satın alma davranışını etkileyip etkilemediği ve nasıl etkileyebildiği konularda yeni ampirik çalışmaların yapılmasının gerekliliğine inanılmaktadır. Türk turizmi için ihmal edilmiş bir ürün ve pazar segmenti olarak kabul edebildiğimiz gastronomi turizmi ve gastronomik ürünler de dahil diğer yeni turistik ürünlerin sunuma hazır hale getirilmesi Türkiye'ye olan turizm talebini hacim, çeşitlilik ve kalite yönüyle de artıracaktır.

Bu çalışmada elde edilen bulguların, gelecekte gastronomik ürünler ve diğer ürün çeşitlendirme faaliyetleri konusunda yapılacak bilimsel çalışmalara nitelik ve nicelik yönüyle katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Gastronomi turizmi ve gastronomik ürünlerin tüm pazar segmentleri için önemli olduğu düşünüldüğünde bu alanda yürütülecek olan ürün çeşitlendirme faaliyetlerinin, tüm ülke turizminin gelişiminde özellikle turizmin mekânsal ve zamansal dağılımına da katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

Çalışmada elde edilen bulguların ışığı altında şu sonuç ve öneriler ortaya konulabilir: Turistik ürün çeşitlendirme stratejisi, turistik ürün pazarlama politikası, turistik ürün geliştirme ve tutundurma, turistik ürün fiyat politikası, turistik ürün satış geliştirme ve reklam politikası, turistik ürün dağıtım kanalları gibi temalarda yapılmış doğrudan akademik ampirik çalışmalara ulusal literatürde rastlanılmamıştır. Belirtilen alanlarda büyük bir bilimsel araştırma boşluğunun olduğu gözlemlenmektedir. İlgili alanlara yönelik bilimsel araştırmaların yapılabilmesi için gerek profesyonel araştırma şirketleri gerekse akademi çevresine gerekli araştırma zeminin hazırlanması ve mali destek sağlanmasının önemine inanılmaktadır. Aynı zamanda kurumsal ve sektörel işbirliği ve mali fon tahsisleri yoluyla da bu alanlarda farklı boyutlu bilimsel araştırmalar yapılabilir. Mali fon tahsisi ve işbirliği sonucunda elde edilen bilimsel verilerin, turistik talep yapısının da dikkate alınarak gerek gastronomik ürünler bazında gerekse diğer turistik ürün çeşitlendirme faaliyetlerinin hayata geçirilmesinde önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akdağ, G., Akgündüz, Y., Güler, O. ve Benli, S. (2015). Bir Seyahat Motivasyon Aracı Olarak Gastronomi: Hatay'ı Ziyaret Eden Yerli Turistlerin Seyahat Motivasyonları, Yiyecek-İçecek Deneyimleri ve Seyahat Memnuniyetleri Üzerine Bir Araştırma. 1. Eurisia International Tourism Congress: Current Issues, Trends and Indicators (EITOC-2015), 28-30 Mayıs 2015, Konya/ Türkiye, Vol. 3, ss:448-464, ISBN:978- 605-9119-16-0 (2.C)

Akgöz, Erkan & Göral, Ramazan & Tengilimoğlu, Engin. (2016). Turistik Ürün Çeşitlendirmenin Sürdürülebilir Destinasyonları Açısından Önemi. *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt:55, Mayıs-Haziran Sayısı, 397-407.

Akmeşe, H., Aras, S. ve Çalışkan, A. (2018). Turist Deneyiminde Yöresel Mutfağın Rolü: Hatay Örneği. Dergi adı, cilt, sayı bilgisi temin edilemedi.

Akyol, A., Uygun, A.A., 2017. Sürdürülebilir turizm uygulamaları kapsamında ziyaretçi tercihleri: Pastoral Vadi Ekolojik Yaşam Çiftliği örneği. *Turkish Journal of Forestry*, 18(2): 133-139.

Akoğlan Kozak, M, Kızılırmak, İ., Kozak, M, Kızılırmak, İ. (2014). Turistik Ürün Çeşitlendirmesi: Kültür ve Turizm Müdürleri Görüşlerine Dayalı Bölgesel Yaklaşımlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (5).

Altunsaban, S., Yay, Ö. ve Erdem, Ö. (2016). Yöresel Mutfak Kavramına İlişkin Şeflerin Bakış Açılarının Değerlendirilmesi: Antalya Örneği**.** *Dergi, cilt, sayı ve sayfa bilgilerine erişilemedi*.

Benur, A.M. (2013). Product Diversificaiton, product relationships and the Economic resilience of Libyan Tourist Destinations, Unpublished PhD Thesis, Sheffield Hallam University, Sheffield, United Kingdom.

Cengiz, F. (2012).*Üçüncü Yaş Turistlere Yönelik Turistik Ürün Analizi: Alanya Uygulaması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Cömert, M. (2014). Turizm Pazarlamasında Yöresel Mutfakların Önemi ve Hatay Mutfağı Örneği, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(1), 64-70.

Çakıcı, C. ve İyitoğlu, V. (2012). Tatil Kararlarında Aile Üyelerinin Rolü: Antalya İlinde Tatil Yapan Aileler Üzerine Bir Araştırma, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(1), 117-134.

Çakır, H. A. ve Kılıç, B. (2020). Turistlerin Satın Alma Güdülerinin Klasik Tüketici Davranış Modelleri Kapsamında Değerlendirilmesi, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8 (1), 645-659.

Durlu Özkaya, F. & Can, A. (2012). Gastronomi Turizminin Destinasyon Pazarlamasına Etkisi, Türktarım Dergisi, sayı: 206, 28-33.

Durna, U. ve Babür, S. (2011). "Otel İşletmelerinde Yenilik Uygulamaları", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, Yıl: 2011, Cilt: 3, Sayı: 1, s, 73—98.

Erol, M. (2003). Turizm Pazarlaması, Ekin Kitapevi, İstanbul.

Eröz, S. & Doğdubay, M.(2012). Turistik Ürün Tercihinde Sosyal Medyanın Rolü ve Etik İlişkisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi***,** (27) 1, 133-157.

Farmaki, A. (2011). *A Critical Evaluation of Tourism Product Diversification: The Case of Cyprus*, unpublished PhD Thesis, Nottingham Trent University, Nottingham, United Kingdom.

Garda, B. ve Karaçor, S. (2016). Yeni Turistik Eğilimler: Antalya İli Örneği, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 23 (3), 605-622.

Guzman, L.T. & Canizares, S.S. (2011). Gastronomy Tourism and Destination Differentiation: A Case Study in Spain. *Review of Economics & Finance*. September, ?

Güngör, Y. (2018). Kocaeli'nde Turizmi Çeşitlendirme Ve Alternatif Turizmde Atılacak Adımlar, *Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi*, 2(2), 184-193.

Güzel, M. O., & Önçel, S. (2018). Destinasyonların Çekicilik Unsuru Olmasında Gastronomi Turizminin Rolü: Hatay Mutfak Kültürü Üzerine Bir Araştırma. Kongre Bildirileri. *International Gastronomy Tourism Studies Congress- Kocaeli University.*

Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C. (2008), *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi*, Ankara: Nobel Yayınları.

Hall, C.M., Sharples, L., Mitchell, R., Macionis, N., Cambourne, B. (2003). Food Tourism Around the World. Boston: Butterworth-Heinemann.

Johnson, G. & Scholes, K. (2002). *Exploring Corporate Strategy*, New York: Financial Time Prentice Hall.

Karagöz, .& Özel, H.Ç. (2013). *Turizm Pazarlaması***,** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları

Kotler, P., Bower, J. & Makens, J.(2010). *Marketing for Hospitality and Tourism***,** New Jersey: Prentice Hall.

Küçükaltan, G. ve Yıldız. O.E. (2009). "Turistik Ürün Çeşitlendirme Aracı Olarak Şarap Turizmi: Çeşme Örneği". 10. Ulusal Turizm Kongresi, Turizm İşletmesi ve Otelcilik Yüksek Okulu, Mersin Üniversitesi, Mersin, sf:1141—1155.

Kılıç, B. ve Kurnaz, A. (2010). Alternatif Turizm ve Ürün Çeşitliliği Oluşturmada Ekolojik Çiftlikler: Pastoral Vadi Örneği, İşletme Araştırmaları Dergisi, 2(4), 39-56.

Kılınç, O. ve Kılınç, U. (2018). Yöresel Gastronomik Değerlerin Ürüne Dönüşme Düzeyi: Antalya İl Merkezi Restoran Menüleri Üzerine Bir İnceleme, Journal of Tourism and Gastronomy Studies 6/Special issue3, 394-410.

Koç, E., (2015). Tüketici Davranışları ve Pazarlama Stratejileri, Seçkin Yayınevi, Ankara.

Kotler, P. ve Armstrong, G., (2009). *Principles of Marketing*, New Jersey: Prentice Hall.

Kozak, N. (2006). *Turizm Pazarlaması*. Ankara: Detay Yayıncılık

Lake, L. (2009). *Consumer Behaviour for Dummies*. Indianapolis: Wiley Publishing.

Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2003). *Tüketici Davranışı* (2. Baskı). İstanbul: Kapital Medya.

Öney, H. (2013). *Gastronomi turizmi. Alternatif Turizm*, Bahçe, S. (Ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayınları.

Özdemir, B. ve Kınay, F. (2004). Yabancı Ziyaretçilerin Türk Mutfağına İlişkin Görüşleri: Antalya'yı Ziyaret Eden Alman ve Rus Turistler Üzerine Bir Araştırma. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2,5-28.

Ray, U.C. ve Demirtaş, N. (2019). *Hatay Mutfağı Yöresel Yemeklerinin Turizm İşletme Belgeli Lokanta Mönülerinde Kullanımı: Antakya Örneği*. III. Uluslararası Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri. Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.

Solomon, B., Bamossy, G., Askegaard, S. & Hogg, M.K. (2006). *Consumer Behaviour: A European Perspective*, (Third Edition). Harlow: Pearson Education Limited.

Şahan, Y. (2016). *Turizm Pazarlamasında Tüketicilerin Turistik Satın Alma Kararı Üzerinde Etkili Olan Web Sitesi Tasarım Özelliklerinin Nörogörüntüleme Yöntemlerinden Elektroensefalografi (EEG) Ve Göz İzleme Yöntemleriyle Belirlenmesine Dair Deneysel Bir Çalışma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Çorum.

Şengül S. ve Türkay, O. (2016). Akdeniz Mutfak Kültürünün Gastronomi Turizmi Bağlamında Değerlendirilmesi, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(1), 86 - 99.

Şimşek, A.T. (2008). *Turizm Pazarlamasında Turistik Tüketici Davranışları Açısından Tatil Satın Alma Sürecinin Özellikleri Ve Alanya Üzerinde Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Yalım Kaya, S. ve Şahin, E. (2018). Tescilden Uygulamaya Coğrafi İşaretler: Adana Kebabı Üzerine Bir İnceleme. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek.1), 189-199.

Yıldız, O.E. (2009). *Türkiye'de Şarap Turizmi: Çeşme Örneğinde Ürün Geliştirme Modeli*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Bölüm 27

SPOT VE VADELİ PİYASALARDA ARBİTRAJ İŞLEMLERİ

Hatice DOĞUKANLI[1]

1 Prof. Dr. Hatice Doğukanlı, Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

Arbitraj, bir varlığın ya da sözleşmenin aynı anda iki farklı fiyatının oluşması durumunda, aynı anda bir piyasada alıcı (uzun pozisyon), diğer piyasada satıcı (kısa pozisyon) olarak, sıfır nakit akışı ve sıfır risk ile kar elde etme işlemidir. Arbitraj işlemi yapanlara da arbitrajör denmektedir (Chance, 2001, s.13). Bu bölümde hem spot piyasada hem de vadeli piyasada hangi fiyatlamaların olduğu ve yanlış fiyatlamaların varlığı durumunda arbitrajın nasıl gerçekleştiği örneklerle açıklanacaktır. Çalışma kapsamı içinde öncelikle arbitraj ve spekülasyon tanımlarına, ikinci kısımda spot piyasada arbitraj işlemlerine ve üçüncü kısımda ise vadeli piyasada arbitraj işlemlerine yer verilecektir.

1. Genel Olarak Arbitraj ve Spekülasyon Kavramları

Spot piyasa, varlığın hemen el değiştirdiği piyasa iken vadeli piyasa varlığın belirli bir vadenin sonunda el değiştirdiği piyasadır. Her iki piyasada da varlığın işlem göreceği fiyat bugünden bilinmektedir. Bu piyasalarda varlıkların yanlış fiyatlanması arbitraj olanaklarını da beraberinde getirmektedir. Vadeli piyasalarda riskten korunma (hedging), spekülasyon ve arbitraj amacıyla işlemler gerçekleşmektedir. Riskten korunmak amacıyla bu piyasada yer alanlar, gelecekteki fiyat belirsizliğini ortadan kaldırmayı amaçlarlar. Çünkü riskten korunmak; firma değerini artırmak, ödenen vergileri azaltmak, finansal sıkıntı maliyetlerini azaltmak ve net bugünkü değeri (NDB) pozitif olan projelerden vazgeçilmesini önlemek gibi yararlar ortaya koymaktadır (Smithson, Smith ve Wiford, 1995, s. 101-113).

Vadeli işlem sözleşmelerindeki pozisyonların yaklaşık %90'ının vadesinden önce kapanıyor olması bu piyasalarda riskten korunmak amacıyla bulunanların oranının da düşük olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Görüldüğü gibi vadeli piyasalarda spekülatörlerin oranı son derece yüksektir. Spekülatörün amacı ise risk üstlenerek kar sağlamaya çalışmaktır. Yani riskten korunmak amacıyla piyasaya girenlerin dağıttığı riskleri spekülatörler üstenmektedir. Aynı zamanda spekülatörler piyasa işlem hacminin derinleşmesini sağlayarak, fiyat oluşumuna katkı sunmaktadırlar. Arbitraj yapanların görevi ise yanlış fiyatlanmış varlıkların denge fiyatlarına dönmesini sağlamaktır.

Spot piyasada işlem gören varlıkların ve türev araçların gerçek fiyatlarının ne olduğunun belirlenmesinde birden çok model mevcuttur. Örneğin hisse senedi fiyatlaması konusunda temettülerin indirgeme modeli (birden çok versiyonu mevcuttur), Sermaye Varlıklarını Fiyatlama Modeli (SVFM), Arbitraj Fiyatlama Modeli (AFT) gibi modeller mevcutken, vadeli sözleşmelerin fiyatlanmasında Beklentiler Modeli ve Taşıma Maliyeti Modeli mevcuttur. Dayanak varlığı döviz olan forward sözleşmelerin fiyatları Faiz Oranı Paritesi'ne göre belirlenmektedir. Bu fiyatlama modelleri varlıkların olması gereken fiyatlarını yani teorik fiyatlarını hesaplamaya yaramaktadır. Piyasa fiyatlarının teorik fiyatlardan farklı olması

durumunda ise arbitraj olanağı doğmaktadır. Arbitrajın varlığı sayesinde ise tekrar denge fiyatlarına ulaşılması beklenmektedir.

2. Spot Piyasalarda Fiyatlamalar ve Arbitraj İşlemleri

Spot piyasalarda aynı anda bir varlığın iki fiyatının ortaya çıkması durumunda arbitraj olanakları ortaya çıkmaktadır. Spot piyasalarda yer arbitrajından ve döviz için üçgen arbitrajdan söz etmek mümkündür. Yer arbitrajını anlamak için öncelikle Tek Fiyat Kanunu'nu bilmekte yarar vardır.

2.1. Tek Fiyat Kanunu ve Arbitraj

Tek Fiyat kanunu uluslararası ticarete konu olan bir varlığın döviz kuru ile dönüştürüldüğünde fiyatının dünyanın her yerinde aynı olması gerektiğini ileri sürmektedir (Eiteman, Stonehill, Moffet ve Kwok, 2000, s.64). Bunun gerçekleşmemesi durumunda arbitraj olanağı ortaya çıkar ve eşanlı olarak ucuz olan piyasadan alınıp, pahalı piyasada satış gerçekleştirerek yer arbitrajı gerçekleştirilir.

Örnek 1: Yer Arbitrajı

Örneğin 1 ons gümüş 25$ ile işlem görüyorsa, spot piyasada ADB Dolarının 8.10 TL'den işlem görmesi durumunda gümüşün Türkiye'deki fiyatının (8.10x25=202.5) 202.5 TL olması gerekmektedir. Bir ons gümüşün bu fiyattan farklı bir fiyattan satılması durumunda arbitraj olanağı ortaya çıkacaktır. Gümüşün ons fiyatının 180 TL olması durumunda gümüş Türkiye'den alınıp yurt dışında satılacaktır. Türkiye'de gümüşün alış talebinin artması fiyatların yükselmesini sağlayacak ve fiyatlar olması gereken seviyesine yükselecektir. Tek Fiyat Kanunu'na getirilen eleştiri ise işlem maliyetleri ve taşıma maliyetlerini hesaba katmamasıdır.

2.2. Çapraz Kur ve Üçgen Arbitrajı

Üçgen Arbitraj (üç uçlu arbitraj) ise döviz piyasalarında kullanılmaktadır. Çapraz kurların resmi kurlardan farklı olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Çapraz kur, iki resmi kur birbirine oranlanarak bulunmaktadır. Çapraz kurların resmi kurlardan farklı olması durumunda üçgen arbitrajı olanağı doğmaktadır (Levi, 1996, s.47-55).

Örnek 2: Çapraz Kurlar ve Üçgen Arbitraj

Resmi Kurlar:

1) TL8.5500/$ (Pahalı)

2) TL9.830/Euro

3) $1.1600/Euro

Çapraz kur, 2. ve 3. kurun birbirine oranlanması ile elde edilir.

$$\frac{TL9.8300/Euro}{\$1.1600/Euro} = TL8.4700/\$ \ (Ucuz)$$

Çapraz kurun resmi kurdan farklı olduğu görülmektedir. Arbitraj olanağı vardır. Çapraz kur, resmi kurdan daha düşüktür. Düşük kur ile alış yapılıp, pahalı kur ile satılmalıdır. Çapraz kur ile Dolar alış; TL ile önce Euro almak, daha sonra Euro'yu Dolar'a dönüştürmekle mümkün olmaktadır. Bu işlem yapıldığında 1 Dolar, 8.47 TL'ye satın alınmış olmaktadır. Son olarak eldeki Dolar mevcudu 8.55 kurundan TL'ye çevrilerek risksiz kar sağlanmaktadır.

Yukarıdaki işlemlerde 3 adet döviz işlemi yapılmaktadır. Bu işlemlerin eşanlı olarak yapılması durumunda risksiz bir şekilde kar sağlanmaktadır. Yatırımcının elinde 1.000.000 TL olduğu varsayılarak yapılacak işlemler sırasıyla şöyledir:

1) 1.000.000 TL ile Euro alınır. $\frac{1.000.000\ TL}{TL9.830/Euro} = 101.729\ Euro$

2) Alınan Eurolar, ABD $'ına çevrilir.

$$(101.729\ Euro)\ x\ (\$1.1600/Euro) = 118.006\ \$$$

3) ABD Doları TL'ye çevrilir.

$$(118.006\ \$)\ x\ (TL8.5500/\$) = 1.008.951\ TL$$

Arbitraj Karı = 1.008.951 TL – 1.000.000 TL= 8.951 TL.

3 adet dönüştürme işlemi olduğu için bu işleme üçgen arbitraj adı verilmiştir. Yapılan bu işlemler bir üçgen üzerinde aşağıdaki gibi gözükecektir.

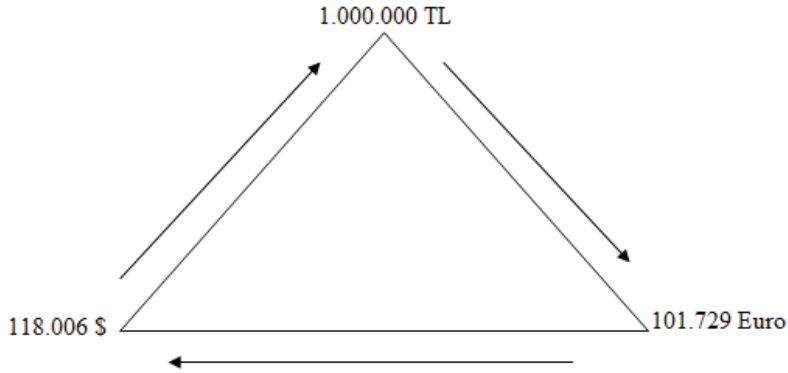

Şekil 1. Üçgen arbitrajı

Çapraz kurun resmi kurdan yüksek olması durumunda ise, resmi kur ile alış yapılıp, çapraz kurdan satış yapılır. Burada Dolar, önce Euro'ya dönüştürülür ve sonra Euro, TL'ye dönüştürüldüğünde çapraz satış gerçekleşmiş olur.

2.3. Sermaye Varlıklarını Fiyatlama Modeli (SVFM) ve Hisse Senedi Piyasasında Arbitraj

SVFM, riskli varlıkların beklenen getirilerinin hesaplanmasında kullanılan bir değerleme modelidir. Riskli varlığın beklenen getirisi, risksiz faiz oranı (RFR) ve varlığın risk priminin toplamından oluşmaktadır. Risk primi, varlığın sistematik riski (beta) ile pazarın risk priminin (RM-RFR) çarpımıyla elde edilmektedir. Beta ise $\beta_i = \frac{Cov_{i,m}}{\sigma_m^2}$ şeklinde hesaplanır.

Beta, hisse senedi getirisinin pazar portföyü getirisine duyarlılığını gösteren katsayıdır ve hisse senedinin sistematik riskinin bir göstergesidir. Beklenen getiri, aşağıdaki gibi risksiz faiz oranı ve risk priminin toplamından oluşmaktadır.

$$E\left(R_i\right) = RFR + \beta_i\left[E\left(R_i\right) - RFR\right]$$

SVFM'ye göre hesaplanan getiri; olması gereken getiri ya da teorik getiridir. Hisse senedinden beklenen getiri (bir dönem elde tutma getirisi), teorik getiriden farklı ise, bu durum, hisse senedinin yanlış fiyatlandığının bir göstergesidir (Doğukanlı ve Borak, 2018, s.131-132). Arbitraj portföyü, ek risk üstlenilmeden ve ek fon kullanılmadan ek getiri elde edilmesini olanaklı kılan portföy olarak tanımlanmaktadır.

Hisse senedi arbitrajının mümkün olması için aşağıda gösterilen (sıfır ek nakit akışı, sıfır ek risk ve ek getiri) 3 koşulun yerine getirilmesi gerekmektedir (Canbaş ve Doğukanlı, 2017, s.391-393). Arbitrajın birinci koşulu, portföyü oluşturan hisse senetlerinin ağırlıkları toplamının sıfır olmasıdır. Bunun nedeni arbitrajın ek yatırıma gereksinim duyurmamasıdır. Yani;

$$\sum_{i=1}^{n} w_i = 0$$

Ek risk üstlenmeden pozitif bir getiri elde etmek için oluşturulan portföy, ek sistematik riske neden olmamalıdır. Yani arbitraj portföyünün aşağıda görüldüğü gibi ek sistematik riskinin sıfır olması gerekmektedir.

$$\beta_A W_A + \beta_B W_B + \beta_C W_C = 0$$

Burada β_i, i senedinin pazar portföyüne olan duyarlılığını göstermektedir.

Yanlış fiyatlanmış (az değerlenmiş/aşırı değerlenmiş) hisse senetlerinin varlığı arbitraj fırsatlarını ortaya çıkarır. Aşağıdaki örnekle yanlış fiyatlanmış hisse senetleriyle nasıl arbitraj yapıldığı gösterilmektedir.

Örnek 3: SVFM ve Hisse Senedi Piyasasında Arbitraj

Aşağıdaki tabloda A , B ve C hisse senetlerine ilişkin dönem başı fiyatları, bir sene sonraki fiyatları, o sene dağıtacağı kar payları ve Beta katsayıları yer almaktadır. Risksiz faiz oranının %10 ve pazarın getirisinin de %25 olduğu durumda, arbitraj portföyünün nasıl oluşturulacağı aşağıda gösterilmektedir:

Tablo 1 A, B, C Hisse Senetlerine Ait Bilgiler

Hisse Senedi	P_0	$E(P_1)$	$E(D_1)$	Beta
A	10	13	0.5	1.5
B	17	20	1	1.5
C	9	11	0	0.80

Beklenen nakit akışlarına göre getiri oranı (elde tutma dönemi getirisi):

$$R_i = \frac{\left[E(P_1) - P_0\right] + E(D_1)}{P_0}$$

Burada $P_{0;}$ hisse senedinin cari fiyatını, $E(P_{1);}$ hisse senedinin 1.dönem sonundaki beklenen fiyatını, $E(D_1)$; birinci dönemde beklenen getiriyi göstermektedir.

$$R_A = \left[(13-10)+0.5\right]/10 = 0.35$$
$$R_B = \left[(20-17)+1\right]/17 = 0.235$$
$$R_C = \left[(11-9)+0.00\right]/9 = 0.22$$

SVFM'ye göre teorik (olması gereken) getiri oranı:

$$\mathrm{E}(R_i) = R_f + \beta_i\left[E(R_m) - R_f\right]$$
$$E(R_A) = 0.10 + 1.5(0.25 - 0.10) = 0.325$$
$$E(R_A) = 0.10 + 1.5(0.25 - 0.10) = 0.325$$
$$E(R_C) = 0.10 + 0.80(0.25 - 0.10) = 0.22$$

Tahmini getiriler teorik getiriler ile kıyaslandığında C hisse senedinin doğru fiyatlandığı ancak diğer hisse senetlerinin yanlış fiyatlandığı görülmektedir.

Hisseler	Tahmini Getiri	Teorik Getiri	Yanlış Fiyatlama
A	0.35	0.325	Az değerli
B	0.23	0.325	Aşırı değerli
C	0.22	0.22	Yok

Bu durumda arbitraj portföyü elde edebilmek için az değerli olan A hisse senedi alınır, aşırı değerli olan B hisse senedi ise satılır.

$$W_A + W_B + W_C = 0$$
$$\beta_A W_A + \beta_B W_B + \beta_C W_C = 0$$

Bu denklemlerin eşanlı çözümü ile arbitraj portföyü oluşturulur. Beta değerleri yerine konulduğunda denklemler aşağıdaki gibi yazılacaktır:

$W_A + W_B + W_C = 0$

$1.5x\ W_A + 1.5\ W_B + 0.80W_C = 0$

B hisse senedi aşırı değerli olduğuna göre B hisse senedinin açığa satılacağı açıktır. Böylece B hisse senedine %20 açığa satış yapıldığı (W_B = -0.20) varsayılarak diğerlerinin ağırlığı aşağıdaki gibi bulunur:

$W_A - 0.20 + W_C = 0$

$1.5x\ W_A + (1.5 \times -0.20) + 0.80W_C = 0$

Birinci denklem -0.8 ile çarpılarak denklemler sadeleştirilir ve W_C'nin değeri sıfır olarak hesaplanır. Böylece W_A'nın değeri de 0.20 olur. Böylelikle arbitrajın iki koşulu olan sıfır nakit akışı ve sıfır ek risk koşulu sağlanmış olur:

0.20 - 0.20 - 0 = 0

(1.5 x0.20) +(1.5 x -0.20) +(0.80 x0) = 0

Arbitraj portföyünün getirisi = (0.20 x 0.35) + (-0.20 x0.23) =%2.4

Bu portföyün %2.4 ek getiri sağladığı görülmektedir. Arbitraj için her 3 koşul da sağlandığına göre A hisse senedine %20, B hisse senedine -%20 yatırım yapılarak oluşturulan bu portföy, arbitraj portföyüdür. A, B ve C hisse senetlerinin farklı ağırlıkları için de farklı arbitraj portföyleri elde edilebilir.

3. Vadeli Sözleşmelerin Fiyatlanması ve Arbitraj

Vadeli sözleşmelerin fiyatlanması konusunda Taşıma Maliyeti Modeli ve Beklentiler Teorisi ön plana çıkmaktadır.. Çalışmanın bu kısmında Taşıma Maliyeti Fiyatlama Modeli'nden sapmalar olması durumunda arbitrajın nasıl yapılacağına yer verilecektir.

3.1. Vadeli Sözleşmelerin Fiyatlanması

Vadeli piyasalarda vadeli kontratların fiyatlanmasına ilişkin 2 model söz konusudur. Bunlar, Beklentiler Modeli ve Taşıma Maliyeti Modeli'dir. Uygulamada Taşıma Maliyeti Modeli'nden daha fazla yararlanıldığı görülmektedir.

Beklentiler Modeli'ne göre, vadeli fiyatlar, dayanak varlığın spot fiyatının sözleşmedeki teslimat gününe göre ne kadar değişeceğine ilişkin beklentilere dayalıdır (VOB, 2009, s.44).

Taşıma Maliyeti Modeli'ne göre ise vadeli fiyatlar, bugünkü fiyatlardan varlık edinip vadeye kadar taşımanın maliyetine arbitraja olanak vermeyecek kadar yakın olmalıdır. Taşıma Maliyeti Modeli'nin unsurları aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (VOB, 2009, s.45-46):

- Varlığa bağlanan para sonucu vazgeçilen faiz geliri (paranın fırsat maliyeti)
- Varlığı elde bulundurarak kazanılan temettü veya faiz geliri
- Enflasyon
- Varlığı saklamanın depolama ve sigorta gibi maliyetleri

Tüm bu faktörler dikkate alındığında Taşıma Maliyeti Modeli'ne göre fiyatlama;

Vadeli Fiyat= Spot Fiyat + Taşıma maliyeti, şeklinde yazılabilir.

Burada taşıma maliyetinin, bir varlığın bir yerden başka yere taşınmasını ifade eden taşıma maliyeti (transportasyon maliyeti) ile karıştırılmaması gerekmektedir. Burada sözü edilen taşıma maliyeti, varlığı bugün satın alıp belirli bir vadenin sonuna kadar elde bulundurmanın tüm maliyetlerini kapsamaktadır ve dayanak varlık fiziksel bir varlıksa transportasyon maliyetini de kapsaması muhtemeldir.

Taşıma maliyeti aşağıdaki gibi yazılabilmektedir:

$$F_0 = \left[S_0 x \left(1 + \left(i \text{ x } T/365 \right) \right) \right] + \text{Depolama ve Sigorta vb. Maliyet}$$

Burada:

S_0 = Spot fiyat

F_0 = Futures fiyat (vadeli fiyat);

T = Süre(vadeye kalan gün sayısı) ve

i = Risksiz faiz oranını göstermektedir.

Dayanak finansal varlık olduğunda hesaplama formülü aşağıdaki gibi olmaktadır:

$$F_0 = \left[S_0 x \left(1 + \left(i \text{ x } T/365 \right) \right) \right]$$

Finansal araçların dayanak varlık olduğu sözleşmelerde sadece finans maliyeti dikkate alınır. Burada hesaplanan fiyatlar olması gereken fiyatları

gösterir. Eğer piyasa fiyatı olması gereken fiyattan farklı ise bir arbitraj olanağı ortaya çıkar ve arbitraj işlemlerinin varlığı sayesinde fiyatlar olması gereken seviyelerine doğru hareket ederler.

Vadeli işlem sözleşmesinin piyasa fiyatı, olması gereken fiyattan yüksek ise "al ve taşı" arbitrajı, tersi ise "ters al ve taşı stratejisi" uygulanır. Aşağıda her iki stratejiye ilişkin birer örneğe yer verilmektedir.

3.2. Al ve Taşı (Cash ve Carry) Arbitraj Stratejisi

Yatırımcı, vadeli sözleşmenin dayanak varlığını spot piyasadan almalı ve vade bitimine kadar elde tutmalıdır. Vadede dayanak varlığı, vadeli fiyat üzerinden karşı tarafa teslim etmelidir.

Bu arbitraj stratejisi için bugün yapılması gereken işlemler şöyledir (Siegel ve Siegel, 1990, s. 48):

1) Spot piyasada dayanak varlık satın alınmalı ve vadeye kadar elde tutulmalıdır (Uzun Pozisyon).

2) Dayanak varlığı satın alabilmek için risksiz faiz oranı ile borç alınmalıdır.

3) Dayanak varlık üzerine yazılmış vadeli sözleşmede satıcı olunmalıdır. Arbitrajın başlangıç noktası vadeli fiyatın olması gereken fiyattan yüksek olduğunun, yani aşırı fiyatlanmış olduğunun tespit edilmiş olmasıdır (Kısa Pozisyon).

Buradaki 3 işlemin eşanlı olarak yapılması gerekmektedir. Görüldüğü gibi bir piyasada uzun pozisyon alınırken, diğer piyasada kısa pozisyon alınmıştır. Bu arbitraj işlemlerinin içinde eşanlı olarak borçlanma işleminin olduğu da gözden kaçmamalıdır. Aşağıdaki örnek yardımı ile konu daha iyi anlaşılabilecektir.

Örnek 4: Dayanak Varlığı Gümüş Olan Vadeli Sözleşme ile Al ve Taşı Arbitraj Stratejisi

Bir ons gümüşün spot fiyatı, 25 Dolar (S_0=25$) iken 3 ay vadeli fiyatı (F_3=25.6$)'dır. Yıllık risksiz faiz oranı ise %4, 3 aylık faiz oranı ise %1'dir (0.04 / 4 = 0.01). Bu bilgilere göre gümüşün 3 ay vadeli fiyatı aşağıdaki gibi hesaplanacaktır:

$$F_3 = \left[S_0 x \left(1 + \left(i \text{ x } T/365\right)\right)\right] = 25\left(1 + 0.01\right) = 25.25 \text{ \$}$$

Burada hesaplanan fiyat, olması gereken fiyatı yani teorik fiyatı göstermektedir ve 3 ay vadeli gümüşün piyasa fiyatı bu fiyatın üzerinde işlem görmektedir, yani aşırı değerlidir. Bu durumda arbitraj olanağı doğmuştur.

Vadeli fiyat aşırı değerli olduğu için vadeli sözleşmede 25.60 $ olan vadeli fiyattan kısa pozisyon alınarak (satıcı) işlemler başlatılır. Arbitrajın diğer hamleleri aşağıdaki gibidir:

1) Spot fiyattan 1 ons gümüşte uzun pozisyon alınır (alıcı) ve gümüş vadeye kadar elde tutulur. Burada nakit çıkışı 25 $ olmaktadır.

2) 3 aylık faiz olan %1 ile (yıllık %4) 25$ borç alınır ve bu nakit, spot piyasada 1 ons gümüşü satın almak için kullanılır. Nakit girişi 25$ olur.

3) F_3 = 25.60$ fiyatından kısa pozisyon alınır. Bu işlem bugün herhangi bir nakit çıkışı gerektirmez.

Her 3 işlem eşanlı gerçekleşir ve bugünkü nakit akışının sıfır olduğu görülür. Böylece arbitrajın birinci kuralı olan sıfır nakit akışı gerçekleşmiş olur. Bu işlemin bir arbitraj işlemi olabilmesi için ayrıca hiç ek risk üstlenilmemeli ve işlemin sonucunda kar olmalıdır. Vadeli fiyattan işlem yapıldığı için fiyata ilişkin risk ortadan kalkmaktadır, yani risk sıfırlanmaktadır. Kar sağlanıp/sağlanmadığının görülmesi için 3 ay sonraki işlemlerin gözden geçirilmesi gerekmektedir.

3 ay sonra yapılacak işlemler:

1) Vadeli kontratın vadesinde 1 ons gümüş karşı tarafa satılacak (teslim edilecek) ve karşılığında 25.60$ elde edilecek ve nakit girişi 25.60$ olacaktır.

2) Risksiz faiz oranı ile alınan 25 $, faizi ile birlikte geri ödenecektir. Borcun Değeri = 25 $ (1+ 0.01) = 25.25 $, olmaktadır. Bu durumda arbitraj kazancı da aşağıdaki gibi olacaktır:

Arbitraj kazancı = 25.60$ -25.25$ =0.35$

Arbitraj işlemleri sayesinde 3 ay vadeli fiyattan kısa pozisyonlar artacak ve sonunda fiyatlar olması gereken düzeye yani 25.25$'a inecektir.

3.3. Ters Al ve Taşı (Reverse Cash ve Carry) Arbitraj Stratejisi

Teorik vadeli fiyatın, sözleşmenin piyasa fiyatından yüksek olması durumunda, piyasa fiyatının az değerlendiği görülür ve bu fiyattan uzun pozisyon alarak arbitraj işlemleri başlatılır.

Bugün yapılması gereken işlem stratejiler aşağıdaki gibi olacaktır (Siegel ve Siegel, 1990, s. 48):

1) Spot piyasada varlık açığa satılır, yani kısa pozisyon alınır (nakit girişi).

2) Elde edilen nakit girişi risksiz faiz oranı ile yatırılır (nakit çıkışı).

3) Dayanak varlık vadeli olarak alınır (uzun pozisyon).

Örnek 5: Dayanak Varlığı Gümüş Olan Vadeli Sözleşme İle Ters Al ve Taşı Arbitraj Stratejisi

Bir ons gümüşün spot fiyatı, 25 Dolar (S_0=25$) iken 3 ay vadeli fiyatı (F_3=25.10$)'dır. Yıllık risksiz faiz oranı ise %4'tür. Buna göre gümüşün 3 ay vadeli fiyatı aşağıdaki gibi hesaplanacaktır:

$$F_3 = \left[S_0 x \left(1 + \left(i \text{ x } T/365\right)\right)\right] = 25\left(1 + 0.01\right) = 25.25 \text{ \$}$$

Burada, sözleşmenin vadeli fiyatı, teorik fiyatın altındadır, yani az değerlenmiştir. Arbitraj olanağını değerlendirmek için vadeli sözleşmede 25.10 $ olan vadeli fiyattan uzun pozisyon alınır. Bugün yapılması gereken arbitraj işlemleri aşağıdaki gibidir:

1) Spot fiyattan 1 ons gümüş açığa satılır (kısa pozisyon) ve 25 $ nakit girişi sağlanır.

2) Açığa satış ile elde edilen 25$, 3 aylık faizi %1 olan risksiz faiz oranı ile borç verilir.

3) F_3 = 25.10$ fiyatından uzun pozisyon alınır. Bu işlem bugün herhangi bir nakit çıkışı gerektirmez.

3 ay sonra yapılacak işlemler ise aşağıdaki gibi gerçekleşir:

1) Vadeli kontratın vadesinde alış işlemi gerçekleşir ve 1 ons gümüş karşı taraftan teslim alınarak karşılığında 25.10$ ödenir.

2) Hatırlanacağı gibi 1 ons gümüş dönem başında açığa satılmıştı. Buradan doğan 1 ons gümüş borcu aracı kuruluşa ödenir.

3) Risksiz faiz oranı üzerinden borç verilen 25$'ın 3 ay sonraki değeri [25 $ x (1+ 0.01)] 25.25 $, olmaktadır. Bu durumda arbitraj kazancı da aşağıdaki gibi olacaktır:

Arbitraj kazancı = 25.25$ -25.10$ =0.15$

Arbitraj işlemleri sayesinde 3 ay vadeli sözleşmede uzun pozisyonlar artacak ve sonunda fiyatlar olması gereken düzeye yani 25.25$'e yükselecektir.

3.4. Forward Kurların Fiyatlanması ve Garantili Faiz Oranı Paritesi

Tek Fiyat Kanunu'na göre 1 $'ın getirisi döviz kurlarıyla dönüştürüldüğünde Dünya'nın her yerinde aynı olmalıdır. Ülkelerin nominal faiz oranları birbirinden farklı olmasına karşın getiriler döviz kurlarındaki değişim sayesinde birbirine eşitlenmektedir. Böylece kurlar, iki ülkenin faiz farkına göre belirlenmektedir. İki ülkenin faiz farkı kadar forward kurda

değişim olacağını ileri süren teori Garantili Faiz Oranı Paritesi olarak bilinmektedir (Eiteman, Stonehill, Moffet ve Kwok, 2000, s.76) Buna göre faiz oranı yüksek olan ülke parasının forward piyasada faiz farkı kadar değer yitirmesi gerekmektedir. Pariteden sapma olduğu zaman abitraj olanağı ortaya çıkmaktadır. Burada hesaplamalar iki formülle yapılabilmektedir (Doğukanlı, 2020, s. 64-65):

$$\acute{Y}_{yerli} - \acute{Y}_{yabanc} = (F - S_0) / S_0 \quad \text{(Doğrudan Kotasyon varken)}$$

$$\acute{Y}_{yerli} - \acute{Y}_{yabanc} = (S_0 - F) / F \quad \text{(Dolaylı Kotasyon varken)}$$

Burada $İ_{yerli}$, yerli ülkenin nominal faiz oranını; $İ_{yabancı}$, yabancı ülkenin nominal faiz oranını; F_n, n vadeli kuru; S_0 ise spot kuru göstermektedir. Eğer faiz farkları %10'dan büyükse faiz farkı aşağıdaki gibi elde edilir:

$$\text{Faiz farkı} = (1 + \acute{Y}_{yerli}) / (1 + \acute{Y}_{yabanc}) - 1$$

Forward kur ise aşağıdaki gibi hesaplanacaktır:

$$(1 + \acute{Y}_{yerli}) / (1 + \acute{Y}_{yabanc}) - 1 = (F - S_0) / S_0$$

Bu eşitliğin olmadığı durumda ise arbitraj söz konusu olacaktır.

Örnek 6: Garantili Faiz Oranı Arbitrajı

S_o= TL 9.22/Euro,

F_6= TL10.10 /Euro,

$İ_{TL}$= %15 yıllık (6 aylık faiz = 0.15/2 = 0.075),

$İ_{Euro}$= %1 yıllık (6 aylık faiz= 0.01/2 = 0.005)

$$(1 + \acute{Y}_{yerli}) / (1 + \acute{Y}_{yabanc}) - 1 = (F - S_0) / S_0$$

$$[(1 + 0.075) / (1 + 0{,}005)] - 1 = (10.10 - 9.22) / 9.22$$

$$0.069 = 0.095$$

Bu sonuç Faiz Oranı Paritesinin dengede olmadığını göstermektedir. Çünkü 6 ay vadeli forward kur doğru fiyatlanmamıştır. 6 ay vadeli

forward kurun olması gereken değeri aşağıdaki gibi hesaplanacaktır:

$$F_6 = \left[S_0 \text{x} \left((1 + i_{yerli}) / (1 + S_{yabanc}) - 1 \right) \right] + 0$$

= [9.22 x ((1+0.075) / (1+0.005) -1)]+ 9.22

= TL 9.86 /Euro

Teorik fiyat TL 9.86 /Euro iken vadeli kurun piyasa değeri TL10.10 / Euro'dur. Yani vadeli piyasada TL az değerlenmiştir. Spot kura göre 6 ay vadeli kur TL %6.9 değer kaybetmeliyken %9.5 değer kaybetmiştir. TL ucuzdur. Bu durumda arbitraj imkânı doğmaktadır. Bu nedenle, ucuz olan paradan borç alınır. Yabancı paraya çevrilir ve mevduata yatırılır. Yani burada, TL borç alınarak Euro'ya yatırım yapılır. Buna göre yapılacak işlemler sırasıyla aşağıdaki gibi olacaktır (arbitraj limitinin 500.000 TL olduğu varsayılmaktadır):

Bugün yapılacak işlemeler:

1. 500.000 TL borç alınır.

2. 500.000 TL'sini spot kurdan Euro'ya dönüştürülür (500.000/9.22 =54.230 Euro) ve Euro cinsinden mevduata yatırılır.

3. Forward kurdan Euro satılır (F_6= TL10.10 /Euro).

6 ay sonra yapılacak işlemler:

1. Euro mevduatı kapatılır: 54.230 (1 + 0.005) = 54.501 Euro

2. Forward kurdan 54.501 Euro TL'ye dönüştürülür: 54.501 x 10.10 =550.460 TL.

3. TL borcu faizi ile birlikte ödenir: 500.000 (1+ 0.075) =537.500 TL.

Arbitraj kazancı = 550.460 TL -537.500 TL =12.960 TL

Arbitraj işlemleri, 6 ay vadeli forward kur TL 9.86 /Euro düzeyine ininceye kadar devam edecektir ve Garantili Faiz Oranı Paritesi'nin dengeye gelmesiyle son bulacaktır.

Kaynakça

Bolak, M. (1998). *Finans mühendisliği: Kavramlar ve araçlar.* İstanbul: Beta Yayınevi.

Canbaş, S. ve Doğukanlı, H. (2017). *Finansal pazarlar: Finansal kurumlar ve sermaye pazarı analizleri*. Adana: Karahan Kitabevi.

Chance, D. M. (2001). *An introduction to derivatives and risk management*. Harcourt Brace College Publishers.

Doğukanlı, H. ve Borak, M. (2018). *Portföy yönetimi*. Adana: Karahan Kitabevi.

Doğukanlı, H. (2020). *Uluslararası Finans*. Adana: Karahan Kitabevi.

Eiteman, D. K., Stonehill, A. I., Moffett, M. H., & Kwok, C. (2000). *Multinational business finance*. Addison-Wesley.

Levi, M. D. (1996). *International Finance*. New York*: McGrawVHill*.

Siegel, D. R., & Siegel, D. F. (1990). *Futures Markets*. The Dreyden Press.

Smithson, C. W., Smith, C.W, & Wilford, D.S., (1995). *Managing financial risk: A guide derivates produdts, financial engineering, and value maximization*. Irwin.

Vadeli İşlem Borsası (VOB)., (2009). *Türev araçlar lisanslama rehberi.* Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası A.Ş.

Bölüm 28

AYDIN DERİCİLİK KÜLTÜRÜ VE BÖLGEDE BULUNAN KÖRÜKLÜ ÇİZME USTALARI

Saadet Nihal COŞKUN[1]

1 Öğr. Gör. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Aydın Meslek Yüksekokulu. coskunn@adu.edu.tr

GİRİŞ

Kültür; toplumların yaşam biçimlerini, alışkanlıklarını gelenek ve göreneklerini kuşaktan kuşağa aktaran ürünler bütünü, ya da özellikler toplamıdır. Kültürel miras; toplumların var olduğu ülke veya bölgenin tarihi, kültürü hakkında bilgi aktarımı sağlayan, somut ve soyut her türlü taşınır veya taşınmaz varlıklar olarak nitelendirilmektedir(Koyuncu Okca ve Elibol Tüfekçi, 2018: 249). İnsanın yaşama biçimi olarak betimlenen kültür, bir toplumun yaşayış biçimi, zevkleri, edebiyatı, folkloru, sanatsal etkinlikleri vb farklılıklar gösterebildiği gibi zaman içerisinde değişebilen bir olgudur. Teknolojinin gelişmesi, plastiğe olan rağbetin artması, daha sağlam, ucuz ve kullanışlı ürünlerin piyasaya girmesi toplumun tercihlerini etkilemiştir. El Sanatları ürünlerinin yapımı kişilerin yaratıcılıklarının geliştirir. Estetik alandaki kültürel mirasımız El Sanatları ürünlerinin üretiminin devamlılığını sağlamak kültürel bir gerekliliktir. Kültürel miras; toplumların ve toplumu oluşturan kültür gruplarının, kimlik, kültür, tarih ile ilgili insanlık varlığına ait somut ve soyut değerlerin, sürekliliğinin kanıtıdır (Coşkun ve Dilek 2017:38).

Dericilik ve deri ürünlerinden yapılmış eserler geçmişi günümüze, günümüzü de geleceğe taşıyan bir kültür hazinesidir. Deriden yapılan ürünler, ülkemizin tarıma elverişli olmayan topraklarına sahip birçok yöresinde işlenerek halkın geçim kaynağı olmuş ve geleneksel sanatlarının gelişmesine olanak sağlamıştır (Dilek ve Coşkun, 2007; 22). Aydın İlinde yapılmakta olan körüklü çizme tamamen doğal ürünlerle yapılmaktadır. Çizme yapımında dana derisi olan vaketa deri, keçi derisi, kösele deri, yüzlük deri, sahtiyan deri gibi farklı özellik ve kalınlıktaki derilerden yapılmaktadır. Çizme yapımında kullanılan çivilerin dahi ağaç malzemeden yapılması doğal ve orijinal olduğunun bir göstergesidir. Aydın ili ve çevresinde bu sanatla uğraşan usta sayısı gün geçtikçe azalmaktadır. Aydın ili ve ilçelerinde yapılan araştırmada bu işi yapmaya devam eden toplamda on üç ustaya rastlanmıştır.

Geleneksel mesleklerin araştırılmasının gerekliliği kültürümüzün yaşaması ve yaşatılması açısından önemlidir. Bu nedenle çalışmada, Aydın ilindeki dericilik ve deri eserler arasında yer alan körüklü çizme yapan ustaların tanıtılması ve geleceğe aktarılmasında bir kaynak oluşturmak hedeflenmiştir. Çalışma "Aydın Dericilik Kültürü Ve Körüklü Çizme Yapımıyla Uğraşan Ustalar" olarak sınırlandırılmıştır. Verilerin toplanması için alan araştırması, yerinde gözlem, kaynak kişi görüşmesi ve literatür taraması yapılmıştır.

AYDIN İLİNDE DERİCİLİK

Harita 1 . Aydın İli haritası
https://www.turkiye-rehberi.net/aydin-haritasi.asp

Aydın İli Ege Bölgesi'nin güneybatı kesiminde ve kıyı Ege bölümündedir. İpek yolu sınırları içerisinde yer alır. Kentin geçim kaynakları arasında zeytinyağı, incir ve pamuk ilk sıralarda gelmektedir. Bunun yanı sıra yörede kestane, çilek, narenciye ve künar ismi verilen çam fıstığı da bulunmaktadır. Aydın ve çevresinde, binlerce yıl öncesinin görkemli uygarlıklarından kalan, önemli antik kentler yer almaktadır. Bölge tarih boyu büyük medeniyetlerin beşiği olmuştur. Aydın İli ve çevresinde görülen en belirgin geleneksel el sanatları: İğne oyası, dokumacılık, demircilik, nakış, çömlek yapımı, semer, eğercilik, hasır dokumacılığı, dericilik, yorgancılık, basma ve körüklü çizme yer almaktadır. Süregelen gelenekleri arasında "Gencer" ismi verilen Pazar (çarşı) kurulmaktadır. Gencer kurulma günleri ilçelere göre değişiklik gösterir. Dini bayramların ikinci, üçüncü ve son gününde kurulmaktadır. Gencer'in özelliği; eskiden evlilik yaşına gelen gençlerin birbirlerini görüp beğenmesi, tanışması için sağlanan bir ortam iken günümüzde bayram parasını biriktiren çocukların bayram harçlığını harcadığı, bireylerin ihtiyaçlarını aldığı bir pazar yeridir. Nazilli, Yenipazar, Kuyucak ilçelerinde günümüzde geleneksel olarak devam etmektedir. Diğer ilçelerde devam etmemiş unutulmuştur. Aydın iline özgü geçmişten süre gelen bir diğer gelenekte deve güreşidir. Deve güreşi ülkemizde Ege, Akdeniz ve Marmara bölgelerinde düzenlenen bir Yörük Kültürüdür. Deve güreşi ayak-orta- baş altı ve baş olmak üzere dört farklı boyda kate-

gorileşmektedir. Tarihi incelendiğinde 19.yy başlarına kadar inmektedir. Günümüzde Aydın İlinde açık alanda şenlik havasında geçen ve büyük ilgi toplayan bir etkinliktir. Deve güreşlerinde develerin süslenmesi aşamasında geleneksel el sanatları örnekleri bol miktarda görülmektedir. Develerin başlarına ve sırtlarına renkli keçelerden- boncuklardan ve derilerden nazarlıklar dikkat çekici nakışlı örtüler, iğne oyalı yemeniler serilir. Aydın ilinde ve ilçelerinde Deve Güreşleri geleneksel bir halk eğlencesi olarak hala varlığını korumaktadır.

Fotoğraf 1:Karacasu Deri İşleme Atölyesi S.N.COŞKUN arşivi

Dericilik tarihi, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında 600yıldan fazla egemenliğe sahip olan Osmanlı İmparatorluğu ve bu zanaattaki görkemli gücü ile karşımıza çıkmaktadır. Osmanlıların deriyi en iyi şekilde terbiye etmesi, hatta sadece terbiye ile kalmayıp çeşitli hayvan derilerinin terbiyesinden sonra değişik eşya yapımında kullanması deri eşya yapımında geniş bir yelpazenin oluşmasını sağlamıştır (Dağtaş,2007: 9-10). Deri ürünleri ve deri süslemeli ürünler günlük yaşantımızda çok yaygın kullanılmaktadır. Çantalar, kemerler, yelekler, duvar süsleri, panolar ve ev aksesuarları yapımında yer aldığı gibi birçok süsleme çeşidiyle de göze çarpmaktadır(-Dilek ve Coşkun, 2008, 548). Türk kültüründe köklü bir geçmişe sahip olan dericilik Aydın ilinde de izlerini göstermektedir. Aydın İlinde dericilik Aydın Merkezde ve Kuşadası ilçesinde yok olmuş bir sanattır. Kara-

casu İlçesinde ise yok olma tehlikesinde olduğu görülmektedir. Karacasu ilçesinin coğrafi konumu itibari ile derinin işlenmesi sırasında kullanılan palamut bitkisinin yetiştiği meşe ağaçlarının bol olması ilçede tabakhanelerin açılmasını mümkün kılmıştır. Karacasu ilçesinde, uzun yıllar ülke genelinin deri ihtiyacını karşılayan yüzlerce kişinin çalıştığı işletmeler faaliyet göstermekte iken bu sayı 2019 yılında yediye düşmüştür. 2020 yılında yapılan araştırmalara göre bu yedi işletmenin birisi kapanmış birisi de Uşak organize sanayiye taşınmış olup şu an beş adet işletme bulunmaktadır. Bölgede bulunan işletmelerin sayısının azalması ile çalışan sayısında da düşüşler yaşanmış ve günümüzde bu mesleği yapan yaklaşık 20 kişi kalmıştır. Karacasu deri işleme atölyelerinin bir diğer özelliği de dericilik mesleğinin sadece erkeklere özgü bir meslek olmayıp işletmelerde kadın çalışanlarının da olmasıdır. Karacasu ilçesinde yer alan deri atölyelerinde işlenen derilerin çoğunluğu ayakkabı ve sandalet yapımında, özelikle "Bodrum Sandaleti" diye nam salan sandaletlerde kullanılmaktadır. Üretilen deri ham halde temin edildikten sonra büyükbaş hayvanların derisi vaketa, küçükbaş hayvanların derisi giysilik deri diye de adlandırılan zig deri çeşididir. Müşteri ihtiyacına ve mevsime göre farklı türde derilerde üretilmektedir. Şu an faaliyet gösteren işletme sahipleri pazar bulamamaktan ve bölgedeki arıtma tesisinin kapatılmasından dolayı sıkıntı yaşamaktadır. Çoğu kapanma noktasında olup kapatmayanlar ise işyerlerini Uşak organize sanayi bölgesine taşıma durumundadırlar (Tezcan, E. (10.06.2016). Dericilik ve deri ürünlerinden yapılmış eserler geçmişi günümüze, günümüzü de geleceğe taşıyan bir kültür hazinesidir. Günümüzde deri eserler sanat ve kültür değeri olmasının ötesinde prestij unsuru olarak modern yaşamın parçası haline gelmiştir.

BİR MESLEK OLARAK KÖRÜKLÜ ÇİZME

Avcılık ve toplayıcılık döneminde tüm ihtiyaçlarını kendileri gideren insanlar, zaman içinde yaşadıkları beşeri ve ekonomik çevrenin özelliklerinin değişmesi, nüfusun artması sonucunda ihtiyaçlarına kendileri yetişemez olmuşturlar(Arslan, İlker ve Gürbıyık, 2017: 213). İhtiyaçların artması sonucu farklı arayış içine giren bireyler kendi aralarında iş bölümü yapmak zorunda kalmışlardır. Bu iş bölümüne göre çalışan bireyler zamanla uzmanlaşarak meslek dallarını meydana getirmişlerdir (Dinler, 1995: 21). Bu doğrultuda ortaya çıkan "Meslek" kelimesi, Arapça kökenli olup "süluk" kelimesinden türetilmiştir. "Yol, tarik, gidiş, tarz, insanların yaşamak ve geçinmek için tuttuğu iş, ait olduğu sınıf" gibi anlamlar taşımaktadır(Sami, 2005: 1345). İnsanların yaşadığı sosyal yapı içerisinde oluşan meslekler, zamanla bu işle uğraşanların uzmanlaşmasına sebep olmuştur. Farklı iş kollarında uzmanlaşan bireylerin birbirleri ile etkileşimin doğmasının yanında, ekonomik anlamda da bağımsızlıklarını kazanmalarında etkili olmuştur. Bunun sonucunda toplum içinde farklı meslekler ortaya çıkmıştır.

Fotoğraf 2 Körüklü çizme İnan Kundura Arşivi Karpuzcu Mustafa 2020

Bu bilgiler doğrultusunda meslek; insanların ekonomik anlamda geçimlerini sağlayan, kişinin toplum içindeki statüsünü belirleyen, kültürün getirdiği gereklilikler doğrultusunda bazı etik kurallara sahip olan faaliyet unsuru olarak tanımlanabilir(Arslan, İlker ve Gürbıyık, 2018: 213).

Toplumların gelişim düzeyleri arttıkça kültür ve sanata duydukları ilginin de buna paralel olarak arttığını görmekteyiz(Dilek, Coşkun ve Akkan, 2018:398). Geleneksel meslekler de ait oldukları toplumların kültürlerinin izini taşıyan, zevk ve inançları doğrultusunda ortak tarih anlayışını, sanatsal birikimini, yaşam biçimlerini ve duygu dünyalarını yansıtan en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Genellikle küçük yaşta usta-çırak süreci içerisinde öğrenilen bu mesleklerin birçoğu günümüzde teknolojinin ve nüfusun artması, tüketim alışkanlıklarının değişmesi ile son temsilcileri tarafından yapılmaktadır(Koyuncu Okca, 2016: 201), (Altıntaş, 2016: 158). Ancak günümüzde bu meslek grupları ihtiyaç olmaktan çıkmış, turistlik nitelikte, zevk ve ilgiye göre ayakta kalmaya çalışmaktadır. Geleneksel meslekleri günümüzde sürdürmenin çeşitli zorlukları bulunmaktadır. El sanatlarında icra, üretim demektir. Geleneksel usta; bilgi formlarını özümseyen ve toplumun sosyo-kültürel ihtiyaçlarından bazılarını yerine getir-

mek için bunu ürüne dönüştüren kişidir (John, 2010, s. 443). Geleneksel sanatların ustaları, duygu ve düşüncelerini sözle ifadeden ziyade daha fazlasını ürünlerine yansıtır. Kısaca, ortaya çıkan eserleri sözün gücünü aşan, daha derin izler ve deneyimler taşımaktadır (Glassie, 1993, 17).

Anadolu topraklarının bulunduğu coğrafyayı kendilerine yurt edinen Türkler, deri işleme ve deriden yapılan eserler açısından sahip olduğu güzellikleri ile geçmişten günümüze büyük bir birikime ve zenginliğe sahiptir. Meslek olarak Orta Asya Türklerinde çobanlıktan sonra icra edilen ve toplumda büyük oranda kabul gören dericilik (Kaigussuz ve Koyuncu Okca, 2016: 533) kendi kendine yeten bir ekonomiye sahip olan Türklerin hayvancılık alanındaki becerilerine bağlanmaktadır(Genç ve Koyuncu Okca, 2017: 97). Dericiliğin bu zengin geçmişi incelendiğinde gerek yazılı birçok kaynakta gerekse müze ve koleksiyonlarda eşsiz bir sanat eseri niteliğinde karşımıza çıkmaktadır.

Geleneksel el sanatları genel anlamda denetim mekanizmalarına ilişkin kurumsal örgütlenme eşliğinde kuşaklar arası aktarılan yazılı sözlü ve görsel bilgi birikimine dayalı olarak, yöreye özgü zanaat iş kolları olarak tanımlanabilir (Coşkun ve Dilek, 2017:38-39). Geleneksel el sanatları ürünleri hem yapılan iş hem de kullanım eşyası bağlamında sanatsal açıdan ve kültürün izlerini taşıması bakımından sosyal hayatta önemli bir konuma sahiptir. Aynı zamanda geleneksel el sanatları toplumun değerlerini, sanatçının ruh halini yansıtan sözsüz kitap niteliğindedir. Günümüzde yapılan birçok sanat eserinde geleneksel sanatların izleri görülmektedir. Kaybolmuş veya kaybolmaya yüz tutmuş geleneksel el sanatları, UNESCO tarafından 2003 yılında imzalanmış ve ülkemizin de 2006 yılında TBMM'de onayı alınarak "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi" belirlenmiştir. Bu sözleşme kapsamında "El Sanatları Geleneği" başlıklı bir madde olması, geleneksel el sanatlarının önemini göstermektedir. Son yıllardaki teknolojik ilerlemeler günlük hayatta kullanılan araç ve gereçlerin değişimini de beraberinde getirmiştir. Geçmişten günümüze süre gelen örf ve adetler ile beslenen el sanatları teknolojinin getirdiği değişimden etkilenmiş ve önemini yitirmeye başlamıştır. Bu yüzden bu bilgilerin doğru bir şekilde okunması ve o topluma ait şifrelerin çözülmesi kültürel devamlılık açısından büyük önem taşımaktadır. Halk sanatları içinde yer alan, kültürümüzün izlerini taşıyan toplumun gelenek, göreneklerini, yansıtan mesleklerden birisi de deri işlemeciliği ve körüklü çizme üreticiliğidir (Öz, Koyuncu Okca ve Uygur, 2018:166-175).

Özellikle Yörük kültürünün hâkim olduğu bölgelerde kullanılan çizme tamamen organik olması, kışın sıcak yazın serin tutması, ayakta rahatsızlık ve terleme yapmaması, romatizma gibi hastalıklara iyi gelmesi gibi özelliklere sahiptir(Dilek ve Coşkun, 2018:236). Efe çizmesi olarak anılan körüklü çizme, eski zamanlarda köy ağaları ve zenginler tarafından giyilen bir çizmedir. Ayrıca bölgede her yıl düzenlenen geleneksel deve güreşi

etkinliklerinde önemli bir kullanım alanı bulunmaktadır. Çizme tamamen doğal ürünlerle yapılmaktadır. Çizme yapımında dana derisi olan vaketa deri, keçi derisi, kösele deri, yüzlük deri, sahtiyan deri gibi farklı özellik ve kalınlıktaki deriler kullanılmaktadır. Ayrıca üretimde kullanılan çivilerin dahi ağaç malzemeden yapılması doğal ve orijinal olduğunun göstergesidir. Kişiye özel olarak yapılan üretimde kişinin ayak ölçüsü alındıktan sonra kalıp hazırlanıp çizmenin yapımına başlanır. Çizmenin gövdesi ustaların tabiri ile sayası kalıp işleminden sonra hazırlanmaktadır. Hazırlanan sayaya kalıp ile şekil verilmektedir. Bölgenin özelliğine göre körük şekli değişmektedir. Beğeniye ve kültürel ize göre karar verilen körük çeşidi çizmeye masat denilen alet yardımı ve tamamen el gücü ile yapılmaktadır. Simit, akordion, baklava ve kendinden körük isimlerinde dört farklı çeşidi bulunmaktadır. Heybet ve asaletin simgesi olan çizmelerin orijinali 7 körüklüdür. Bu yedi körük Ege Bölgesi'ndeki yedi ili temsil etmektedir. Çizme yürüme esnasında "gıcırdar" bu ses sayesinde efenin geldiğini duyan kişilere "dosta güven düşmana korku" mesajını taşımaktadır.

KÖRÜKLÜ ÇİZME YAPIMI VE USTALARI

Körüklü çizme yapımında en önemli ayrıntı kişiye özel olmasıdır. Müşterinin ayak ölçüleri alınır. Ayağın tarak kısmı ölçüsü, baldır ölçüsü, ayağın boğaz ölçüsü mutlaka ayrı ayrı alınmalıdır. Ölçüler alındıktan sonra deriyi sertleştirmek için çizmenin burun kısmına "bombey", topuk kısmına "foort" adı verilen malzemeler konur. Kullanılacak derilerin düzgün yüzeyli olması gerekmektedir bu nedenle derideki kırışıklıkları yok etmek için gaz ocağı yardımı ile hafif tütsüleme yani ütüleme yapılır.

Dana derisinden konç[2] dikilir. Saya[3] kısmının astarı palamut suyuna batırılmış keçi derisinden yapılır. Diğer kısımları dana derisinden yapılır. Körüğe daha güzel şekil verebilmek için konç ile astar birbirine çiriş[4]le yapıştırılır. Hazırlanan deri parçaları makine yardımı ile birleştirilir. Ortaya çıkan üst parça kalıp üzerine çok düzgün bir şekilde gerdirilerek çivilerle yerleştirilir ve şekil alması için beklemeye alınır. Müşterinin ayak ölçülerine göre tüm ayarları yapıldıktan sonra parçalar arasına yapışkan sürülerek sabitlenir. Daha sonra ayak kısmının altı hazırlanır. Her müşterinin ayak tarak genişliği farklıdır, ayak tarak genişliği ölçüleri yani kontrpiye (ayak tarağı yüksekliği), dikkate alınarak hazırlık yapılmalıdır. Alçez-[5]denilen, ayağın tarak kısmının üstündeki deri genişliği kalıba konularak ayarlanır. Çizmenin burun kısmına ve topuk kısmına kösele deriden ilaveler yapılır. Ayakkabının köselesi, ökçesi hazırlanır. Ökçe kat kat kesilmiş olan kösele deriden meydana gelir. Taban köselesi arasına keçi derisinden

2 Konç; ayak bileğinden baldıra doğru olan bölümü.
3 Saya; ayakkabının yüzü, üst bölümü
4 Çiriş; çirişotunun kökünün öğütülmesi yoluyla elde edilen, su ile karılarak tutkal olarak kullanılan esmer bir toz.
5 Alçez; ayağın tarak kısmını kaplayan dana derisine verilen isim.

özel hazırlanmış olan "gıcırdak" isimli bir parça konulabilir. Gıcırdak çizmeyi giyen kişi yürüdükçe ses çıkarması için özel olarak yerleştirilen bir parçadır. Kösele birkaç gün suda bekletilir ve biraz kurutulur gibi olunca yani şekil alacak nemliliğe gelince çekişle dövülerek şekli yapılır. Sonra ayakkabı kalıbı üzerinde şekle giren deri ile birleştirilir. Kösele ve ökçenin yan kısımlarındaki çıkıntılar temizlenip törpülenir topuk kısmı takılır topuk kısmı kat kat köseleden meydana gelmelidir. Ayakkabının altı ile saya kısmı ağaç çiviler ile birleştirilir. Ayakkabının alt kısmı temizlenir ve içine astar yerleştirilir. Alt kısmı ve montaj tamamlandıktan sonra bir süre kalıpta beklemeye alınır. Kalıba birz ıslak biçimde yerleştirilen çizme tamamen kuruyup şekil aldıktan sonra kalıptan çıkarılır. Baldır ölçüsüne göre kamba[6]ya yerleştirilir. Ölçülere göre hazırlanan deri ıslatılır. Islatma işlemi tamamlandıktan sonra el ile ve danalya[7] ile deri sıkıştırılarak şekil verilir en az iki gün bekletilip kuruması sağlanır. Bu işlemden sonra en çok emek ve zaman harcanan kısma yani körük yapımına geçilir. Körük hazırlandıktan sonra kambaya bastırılır ve istenen tercihe göre körük şekli el gücü ve danalya yardımı ile desenleme yapılır. Kamba üzerinde deri tamamen kuruyup şekli bozulmayacak hale gelinceye kadar bekletilir. Kuruduktan sonra desenler kesinlikle bir daha bozulmaz(Gülmez.2018;129-130).

Aydın ili ve çevresinde bu sanatla uğraşan kişi sayısı gün geçtikçe azalmaktadır. Aydın ili ve ilçelerinde yapılan araştırmada bu işi yapmaya devam eden toplamda on üç ustaya rastlanmıştır. Körüklü çizme, 11.04.2017 tarihinden itibaren Aydın İli Söke İlçesi Belediyesi tarafından 6769 sayılı Sanayi Mülkiyet Kanunu kapsamında 340 tescil numarası ve C2017/025 başvuru numarası ile 10.04.2018 tarihinde koruma altına alındığı tescil edilmiştir(www.ci.gov.tr).

Aydın İli Genelinde Tespit Edilmiş Körüklü Çizme Ustaları;

1. HALİT GİDER
2. HÜSEYİN ABZAK
3. İBRAHİM KIZILKAYA
4. İHSAN TAŞ
5. İZZET ERKAÇ
6. KEMAL ERKAÇ
7. MUHSİN DEMİR
8. MUSTAFA AVCIOĞLU
9. MUSTAFA ÇETİN KUTAY

6 Kamba; çizme dikiminde kullanılan ağaçtan yapılmış üç parçalı baldır ölçü kalıbı. Baldır ölçüsüne göre kalıplar arsına ekler yapılabilir.

7 Danalya; penseye benzeyen bir alet.

10. MUSTAFA KARPUZCU
11. SERKAN GÜNDÜZ
12. ŞEVKİ BALAT
13. ZEKİ AVCIOĞLU

Fotoğraf : 3 -4 Kambada bekleyen Körüklü Çizmeler. Körüklü Çizme ustası Kemal Erkaç Arşivi.

HALİT GİDER

1975 Söke doğumlu olup çok küçük yaşta bu mesleğe duyduğu hayranlıkla ve yetenek ile başlamıştır. Önce ayakkabı dikimi ve tamirini öğrenen usta daha sonra körüklü çizme yapımına merak salmış, kendini o yönde yetiştirmeye çalışmıştır. Atölyesinde az sayıda körüklü çizme üretimi yapmakta olup genellikle ayakkabı tamiri ile geçimini sağlamaktadır. Çizmenin yapımında Söke'ye özgü olduğunu belirttiği baklava modeli körük üretmektedir. Halit Gider, körüklü çizmenin tamamen doğal malzeme ile yapıldığını, tüm aşamalarının el yapımı ve kişiye özel olarak işlendiğini ifade etmektedir. Öncelikle müşterinin ayak ölçülerini almakta sonra da çizmeyi yapmaya başlamaktadır. İlk olarak kalıp hazırlayıp kesim yaptığını dile getiren Gider, daha sonra deriyi tavlayıp kuruttuğunu ve ara işlemlerden geçirdiğini ardından da bir hayli zaman alan fakat asıl maharet ve ince işçilik isteyen baklava modeli körük yaptığını ifade etmiştir. Müşterinin boyuna göre körük sayısının hesaplandığını, iyi bir ustanın körük

sayısını müşteriye yakışacak şekilde ayarlaması gerektiğini belirtmiştir. Bir çizmede yedi deri parçası kullanıldığını vurgulayan Gider, bu sayının çizmenin boyutlarına göre değiştiğini, bazen 10'a çıkabildiğini ve bir çift çizmede toplamda 14 ile 20 arası parçanın kullanıldığını aktarmıştır(Gider.H., 20.12.2017).

HÜSEYİN ABZAK

Aydın ili Söke ilçesi Bağarası mevkiinde işyeri bulunan Hüseyin Abzak 1973 Söke doğumludur. Usta çırak ilişkisi ile 12 yaşında ayakkabı ve çizme ustası olarak mesleğe başlamıştır. 22 yaşında kendi iş yerini açmıştır. Körüklü çizme dikimi olarak çok fazla sipariş almamakta, geçimini daha çok ayakkabı ve çanta tamiratından sağlamaktadır. Çok fazla çizme siparişi olmadığı için de çizmenin sayasını yaptıktan sonra dikimi için Aydın'daki ustalara göndermektedir. Eğitim sisteminin usta çırak ilişkisini öldürdüğünü, okumayacak çocuğun bile okulda zaman kaybedip bu mesleği öğrenmek için geç kaldığını düşünmektedir. Gençlerin rahat yaşama alışmaları nedeniyle zor işlerden kaçtıklarını bu nedenle çırak bulamadığını söylemektedir. Ayrıca piyasada ucuz ayakkabı bulunması gibi birçok neden sonucu körüklü çizme göz göre göre ölüme terk edilmiştir demektedir(Abzak, H.,02.05.2018).

İBRAHİM KIZILKAYA

İbrahim Kızılkaya 1959 doğumlu olup asıl işi ayakkabı dikimidir. Körüklü çizme yapımında saya işinde ustadır. 1971 yılından bugüne kadar körüklü çizme üretimi yapmaktadır. Körüklü çizme yapan kişi sayısının gün geçtikçe azaldığını belirtmiştir. Kızılkaya, Körüklü çizmeleri tamamen doğal ürünlerden yapmaktadır. Körüklü Çizme dikme iş çok zor, ustalık ve hüner isteyen bir iş gönül vermezsen yapamazsın demektedir (aydin24haber.com, 06.10.2020). Kızılkaya, körüklü çizme dikiminin emek, zaman ve tecrübe isteyen bir meslek olduğunu vurgulamış, baklava desenli körüklü çizme ürettiğini belirtmiştir. Körüklü çizmeleri sipariş üzerine çalışmakta olup sadece Türkiye'den değil dünyanın her yerinden körüklü çizme siparişi almaktadır(Kızılkaya, İ.,06.05.2018).

İHSAN TAŞ

Aydın ili Söke ilçesinde yaşayan körüklü çizme ustası İhsan TAŞ, 1963 Aydın – Söke doğumludur. Körüklü çizmenin yarım asır öncesi ilk ustalarından merhum (Sağır) Hüseyin Oral'ın oğlu Ali İksan Oral'dan çizme yapımının inceliklerini öğrenmiştir. 33 yıl ayakkabı tamirciliği ile uğraştığını son 15 yıldır ise körüklü çizme yaptığını söylemiştir. İşini çok severek yaptığını, gelenek ve kültürümüze sahip çıkılması gerektiğini belirten Taş, Kültür Bakanlığı'nın desteğiyle. 2015 yılında "Bir Usta, Bin Usta" projesinde görev aldığını ancak ilginin çok fazla olmadığını, proje sonucunda kimsenin bu mesleği öğrenemediğini belirtmiştir. Çünkü ustaya göre körüklü çizme 3 ay-

lık bir kurs ile öğrenilecek bir iş değildir. Körüklü çizme yapımı meşakkatli bir iştir, gönül işidir. Kişiye özel yapılır ve mağazadan alır gibi önceden yapılmış olan çizmelerin gerçek dışı olduğu görüşündedir. Usta yapılan görüşmede "Ustalar çoğalsın, bu meslek ölmesin istiyorum. Öğrenmek isteyen herkese kapım açıktır" demiştir.2012 yılında Tataristan'da düzenlenen Türk-İslam Dünyası Dericilik Festivali'nde dünya birincisi seçilmiştir. 2016 yılında Aydın İli Söke İlçesinde yılın Ahisi olduktan sonra Kültür Bakanlığı belgeli körüklü çizme ustası olmuştur. İhsan Usta'nın günümüzde ana işleri ayakkabı bakım ve tamiratı olup körüklü çizmeden bir evi geçindirecek kadar gelir sağlayamadığını belirtmiştir (Taş, İ., 25.06.2016).

İZZET ERKAÇ

Aydın ili İncirliova İlçesinde çizme yapımını sürdüren usta İzzet Erkaç 1970 Aydın doğumludur. İncirliova ilçesinde doğup yaşayan çizme ustası İlyas Sarı'nın yanında 6 yıl çıraklık ve kalfalık yapmıştır. 1992 yılında İncirliova'da kendi iş yerini açarak bu sanatı gelecek kuşaklara taşımak istediğini vurgulayan Erkaç, Türkiye'deki Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın "Geleneksel Türk El Sanatları Efe Çizmesi (Körüklü Çizme) Zanaatkârı" belgelidir. Körüklü çizmenin yapımını 15-20 gün arasında gerçekleştirmektedir. Efelik kültürüne çok önem verdiğini, bu kültürü yaşatmak için sürekli uğraştığını, körüklü çizmenin tanıtımı için birçok fuarlara ve festivallere katıldığını dile getiren Erkaç; kendi yaptığı çizmeyi nerede görse tanıyacağını, diğer ustaların 5-6 körükle çizmeyi tamamladığını kendisinin ise 8 sıra körük yaptığını belirtmiştir. Bu körüklerin her birinin "yiğitlik, mertlik, cömertlik, hoşgörü, vatanseverlik, misafirperverlik, alçak gönüllülük ve milliyetçilik" olduğunu söylemiştir. Ayrıca körüklü çizmenin Tozluk, Simit, Akordeon ve Baklava isminde dört ayrı modelinin olduğunu, kendisinin deriyi aldıktan sonra her türlü terbiyesini ve çizmenin bitimine kadar olan tüm aşamalarını yaptığını söylemiştir. İzzet usta doğal olan körüklü çizmenin koku, kaşıntı, mantar vb asla yapmadığını belirtirken yalnız çalıştığını ve bu mesleği oğluna öğrettiğini belirtmiştir (Erkaç, İ.15.06.2016).

KEMAL ERKAÇ

Kemal ERKAÇ; 1983 Aydın (Kızılcaköy) doğumlu olan usta 8 yaşından bu yana ayakkabı tamirciliği yapmaktadır. Usta çırak ilişkisi ile körüklü çizme ustalarından İzzet Erkaç'tan önce ayakkabı yapımını öğrenmiş 20 yaşlarında askerden geldikten sonra kendi isteği ve merakı ile körüklü çizme yapımına başlamıştır. Erkaç, 2016 yılında yapılan görüşmede 22 yıldır körüklü çizme imalatı işinde çalıştığını ve bu işi severek yaptığını dile getirmiştir.

Fotoğraf 5 Körüklü Çizme Kemal Erkaç Arşivi

Erkaç'ın yaptığı çizmelerinin dış kısmında kullanılan deri tamamen doğal dana derisi, içinde kullanılan deri keçi derisidir. Tabanı ve topukları manda derisinden yapılmış olan köseledir. Usta açıklamalarında "Yazın 45 derece sıcaklıkta giyildiğinde bile ayak terletmez, koku yapmaz. İnsanların kafasında çizme yazın giyilmez gibi bir algı vardır. Fakat öyle bir şey yok. Yazın kışın insanlar rahatlıkla giyebilir" demektedir. Ayrıca her zaman sipariş ve müşteri bulduğunu, derinin dükkâna girdikten sonraki her aşamasını kendisinin yaptığını söyleyen Erkaç, yanında hiç çırak olmadığını, sadece kendi oğluna bu işi öğrettiğini, oğlunun okumasını istediğini ama körüklü çizmenin yaşatılması için bu işi de bilmesini istediğini söylemiştir.

Erkaç; heybet ve asaletin simgesi olarak adlandırdığı körüklü çizmenin derilerini Bolu-Gerede ve İzmir –Işıkkent'ten temin etmektedir. Bir çizmenin yapımı 15 ila 20 gün sürmektedir. Erkaç'a göre çizmenin körüğü 7 kattan oluşmaktadır ve bu 7 kat ege bölgesinde ki yedi ili temsil etmektedir. Yine körükte 8 köşe vardır ve bu sekiz köşe de Yörüklüğün

simgesidir. Aydın'da 2013-2014 ve 2015yıllarının Ahi[8]'si seçildiğini, internet üzerinden yurt içi ve yurt dışı satış yaptığını bu mesleğin kültürün bir izi olduğunu ve kaybolmaması için her türlü projede yer alabileceğini belirtmiştir(Erkaç,K.09.05.2016). Günümüzde birçok insanın özelliğini bilmediği için körüklü çizme giymeyi tercih etmediğini dile getiren Erkaç, "Türkiye'nin sıcak iklimi nedeniyle körüklü çizmeler günlük yaşamda tercih edilmiyor. Körüklü çizmeyi at binen ve cirit oynayanlar, folklar ekipleri, deve ve boğa güreşi tutkunları satın alıyor. Körüklü çizme, günlük yaşamda tercih edilmediğinden bu gelenek unutulmaya yüz tutan meslekler arasında yerini aldı" dedi (https://www.bik.gov.tr/koruklu-cizme-zamana-direniyor/).

MUHSİN DEMİR

Aydın'ın Germencik İlçesi Ortaklar Mahallesi'nde 35 yıldan beri körüklü çizme yapan 1967 doğumlu Muhsin Demir'e göre körüklü çizmeye ilgi azalmıştır. Germencik'te körüklü çizme yapmaya çocuk yaşta başlayan Muhsin Demir, kendisiyle yapılan görüşmede "12 yaşında ilkokul eğitimimi tamamladıktan sonra ustamın yanında körüklü çizme yapımı işine başladım. 35 yıldan beri de mesleğimi sürdürüyorum. Bu mesleğe ilk başladığım yıllarda körüklü çizme giyen daha çoktu. Ancak son yıllarda sadece devecilerin giydiği bir çizme haline dönüştü. Bir zamanların genç efeleri körüklü çizme giymeden dolaşmazlardı. Körüklü çizmeye bu nedenle geçmiş yıllarda ilgi daha fazlaydı. Şu anda bu ilgi eskisi kadar yok. Ama yine de deveciler ve Yörükler halen daha bu geleneği sürdürmektedir. Yurt içinden ve yurt dışından sipariş aldığını ve hiç sorunsuz bir şekilde her yere teslimat yapabildiğini belirtmiştir. Demir, bir çift körüklü çizmeyi yaklaşık bir ay gibi bir zamanda yaptığını, körüklü çizmeleri deri kalitesine göre 600 ila 700 lira arasında satıldığını belirtmiştir. Bu mesleği çok severek yaptığını bu mesleği gönülden sevmeden yapılamayacağını ve çalışabildiği sürece körüklü çizme yapmaya devam edeceğini anlatan bir açıklama yapmıştır(Demir,M.,02.05.2018).

MUSTAFA AVCIOĞLU

1957 yılında Aydın Söke'de doğan Mustafa Avcıoğlu, 30 yaşından sonra körüklü çizme ustası olan babası Mehmet Ali Bey'in isteği ile bu mesleğe gönül verdiğini anlatmıştır. Eğitim sisteminin çıraklık sistemini ve el sanatları ile ilgili meslekleri baltaladığını söyleyen Avcıoğlu çırak-

8 'Ahilik', Anadolu'da Selçuklular döneminde bir tür fütüvvet hareketi olarak meydana çıkmıştır. O dönemdeki Anadolu'nun sosyal, siyasal, kültürel, sanayi, ticarî şartları içinde İslâm dünyasının hiçbir yerinde görülmeyen bir şekilde biçim kazanmış, esnaf ve sanatkârlar yani fütüvvet teşkilatı haline gelmiştir. Bu gelişimi sağlamak adına kurulan Ahi birliklerinin yapısına bakıldığında ise "Ahi Şeyhi" Kırşehir Ahi Evran Tekkesi Şeyhi'ni ifade ederken, "Ahi Baba" her bir ildeki tüm ahilerin başını ifade etmektedir. "Ahi" ildeki her bir zanaat şubesinin başıyken, "Yiğitbaşı (Server)" Ahi'nin yardımcısı ve esnaf arasındaki inzibatı sağlayan kişiyi ifade etmektedir (Aytaç, 2019;318).

lık eğitim ve mesleki eğitim okullarının önemini vurgulamıştır. Amcasının oğlu olan körüklü çizme ustası Zeki Avcıoğlu ile aynı dükkânda çalışmakta ve sadece körüklü çizme üretimi yapmaktadır. Tüm ustaların da söylediği gibi bu işin asla seri yapılamayacağını kişiye özel yapılması gerektiğini belirtmiştir. 11.04.2017 yılında Aydın ili Söke İlçesi körüklü çizme coğrafi işaretleri alımı için Söke Ticaret Odası, Söke Belediyesi ve tüm emeği geçenlere teşekkür etmiştir.

Yapılan görüşmede "Bu 4-5 yıllık bir çalışmanın ürünüdür. Bir önceki belediye yönetimine de aittir. Çizmemizin tescillenmesinde emeği geçen herkese teşekkür ediyoruz. Resmi Gazete'de yayımlandığında gördüm, çok sevindim. Daha önceleri diğer şehir ve kasabaların tescillenmiş markalarını gördüğüm zaman hep, bizim körüklü çizmemiz neden tescillenmiyor diye düşünüyordum. Allah'a şükür, Ticaret Odamız ve belediyemizin de büyük koordinasyonuyla bu işi başardık ve bugünlere geldik" şeklinde açıklamada bulunmuştur(Avcıoğlu, M., 18.05.2016).

MUSTAFA ÇETİN KUTAY

1948 doğumlu olup küçük yaşta ekonomik sebeplerden dolayı bu mesleğe başlamıştır. Aydın ili Germencik İlçesinde 1970 yılında, ustasından kendisine kalan atölyede ailesinin geçimini ayakkabı tamiratı yaparak sağlamaktadır. Eskisi kadar körüklü çizmeye rağbet olmadığını söyleyen usta, bir çizmenin yapımı için 15 günden fazla uğraştığını ve arada kişiye özel sipariş aldığını belirtmiştir. Ülkemizde eskisi gibi çıraklık eğitimine önem verilmesi gerektiğini, günümüzde çıraklık eğitim yaşının yüksek olduğunu, bu işin zor olması nedeniyle de çırak bulamadıklarını söyleyen Kutay, bu meslekte çırak olmadığı için yok olacağını söylemiştir (Kutay,M.Ç.05.10.2018).

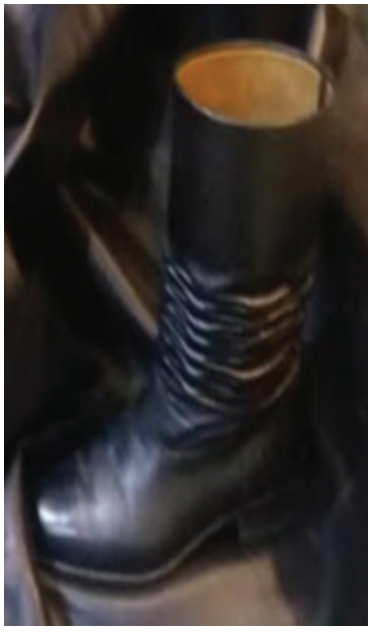

Fotoğraf 6 Körüklü Çizme İnan Kundura Mustafa Karpuzcu arşivi

MUSTAFA KARPUZCU

Mustafa Karpuzcu bu işin içinde doğmuş yıllarca babasının çırağı olarak çalışmıştır. Babası, Mehmet Karpuzcu, Aydın İli Kuşadası İlçesinde yaşamış 2017 yılının ahisi seçildikten sonra "el verme" geleneği kapsamında önlüğünü oğluna giydirmiştir. Babası Mehmet Karpuzcu'ya göre eski ustalar ile yeni ustalar arasında farklılıklar bulunmakta ve gerçek körüklü çizme ustası sayısı Aydın İli ve çevresinde toplamda onu geçmemektedir (haberturk.com.24.05.2020).

Mustafa Karpuzcu, Ege bölgesinde körüklü çizme yapan on ustanın kaldığını söylemiştir. Körüklü çizme yapımının tüm aşamalarını detaylı bir şekilde anlatan Karpuzcu, "Geçmişte Türkiye'nin en iyi derisini işleyen dabakhaneler Kuşadası'ndaydı. İyi üretilen deriye kesimden başlardık. Deri tersinden işlenirdi. Ters deriyi, çalı çırpı parçalamasın diye çiftçiler kullanırdı. Düz olanı ise ağa ve beylerin kullandığı nazik kullanıma aitti" şeklinde açıklama yapmıştır(Karpuzcu.M.24.05.2020).

Mustafa Karpuzcu körüklü çizme yapımını aşağıdaki şekilde özetlemektedir.

Ölçü alındıktan sonra kalıp çıkarılır, buna "ıstampa" denir. Kalıpla saya denen üst derisi kesilir. Ölçüye ve kalıba uygun olarak kesilen malzemelerde dikişler çizme ters çevrilerek iğneyle elde yapılmaktadır, bu yüzden körüklü çizmede el ve göz ustalığı çok önemlidir. Konç tarafının üst-

ten 12 cm içerisine kösele koyup düzgün durması sağlanır. Ondan aşağısı yani körük olacak kısmın astarı sahtiyan denilen keçi derisinden kesilir. Sonra sıra saya dikimine gelir. Körüğe daha güzel şekil verebilmek için konçla astar birbirine çirişle yapıştırılır. Saya işleminden sonra müşterinin ayağına göre ayarlanmış kalıba köseleden taban astarı çakılır. Kösele sığır derisinin ilaçlı suda bekletilip sertleştirilmesiyle yapılmıştır. Fort ve bombe olarak tabir edilen ayakkabı kısmının arka ve burun kısmındaki sert olan bölgeler de kösele çirişle yapıştırılarak kullanılır. Kalıba çekme işleminde önce topuk tarafı kamara bölgesine kadar, sonra burun bölgesi kösele bombeyle beraber çekilir. Saya, taban astarına el dikişiyle çepeçevre dikilir. Eğer çizmenin gıcırdaklı4 olması isteniyorsa bu aşamada kösele ile taban astarı arasına gaza batırılmış sahtiyan iki kat yapılarak konulur. Eskiden gıcırdaklı çizmelerin yürürken ses çıkarması bir gösteriş ve dikkat çekme vesilesi iken günümüzde pek rağbet görmemektedir. Bir gece önceden mastela denilen kovada ıslatılıp yumuşatılmış köseleye iyice çiriş sürülüp monte çivisiyle tabana çakılır. Sonra etrafı falçatayla düzeltilip tahta çiviyle tutturulur. Ökçe de tamamen köseleden yapılır çiriş ve tahta çiviyle sabitlenir. Etrafı falçata ile isteğe göre yumurta topuk veya düz olacak şekilde kesilir. Birbirine dikilen ve "çiriş" yardımıyla yapıştırılan malzemeler ıslatılıp nemlendirilerek üç gün gürgen ağacından yapılan ve "gamma" denilen kalıplara konulur. Kalıba koyma 2 - 3 kez aşamalı olarak yapılır. Alt kösele sarımsak kokusu çıkana kadar "istaka" denilen aletle sürtülerek parlatılır. Topuk ve köselenin "piyanta" denilen kenar kısımları zımpara ile temizlenerek parlatılır, boya ve perdahı yapılır. Kalıptan çıkarılıp, içeriden çıkan tahta çiviler özel bir âletle kırılır. Müşterinin isteğine göre akordiyon, boğma veya baklava denilen körükler kalıpta kırılıp cila sürülerek ispirto ile yakılan ateşte ütülenir. Böylece körükler de hazır olur. Körüksüz olarak üretilen çizmelere "aceska" denmektedir. Bu tür çizmeler hava almadığından hem giyerken zorlanılmakta hem de ayağı terletebilmektedir. Körüklü çizmede körüklerin amacı hem giyen kişiye bir hava katmak, hem de ayakkabının hava almasını sağlamaktır. Körüklü çizmede üç veya yedi körük bulunmakta ve bu çizmelere baklava veya akordiyon körüklü çizme de denmektedir (Karpuzcu. M,08.12.2016).

SERKAN GÜNDÜZ

Aydın merkezde bulunan bir başka ustamız Serkan Gündüz, 1980 Aydın doğumludur. Baba mesleği olan ayakkabıcı tamirciliği ve efe çizmesi yapımını çok küçük yaşlarda babası Nurşen Gündüz ve Cafer Sağdıç ustalardan öğrenmiş olup bu mesleğin yaşayabilmesi için uğraştığını belirtmiştir. Efeliğin bir ruh olduğunu körüklü çizmenin ise bir yaşam biçimi olduğunu söyleyen Gündüz, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Halkla İlişkiler Bölümü lisans mezunudur. Askerliğini yaptıktan sonra içindeki efelik sevgisi ve hevesinin etkisiyle Efe Cafer Usta'nın (Efe Cafer Sağdıç) yanında 3 yıl hiç ücret almadan çalışmış ve işi en ince ayrıntılarına kadar

öğrenmiştir. Efe Cafer Ustanın 7 yaşından 79 yaşına kadar bu işle uğraştığını, bu işin piri olduğunu Cafer usta ile çalışmanın çok zor olduğunu çünkü çok titiz olduğunu anlatmıştır. Ustası Merhum Cafer Sağdıç'ın ustasının ise Merhum Enver Candar usta olduğunu, bu isimlerin Aydın için tek başına bir marka teşkil ettiğini belirtmiştir. Gündüz, "Bu işi yapmak için başına oturduğumda sadece onu düşünüyorum ve dış dünyaya kendimi kapatıyorum. Ben işimi yapmış olmak için değil, aşkla, sevgiyle yapıyorum" demiştir.

Körüklü çizme yapmanın bir sanat olduğunu söyleyen Gündüz, körüklü çizmenin özelliklerini şöyle anlatmıştır:

"Körüklü Efe Çizmesi diye bilinen körüklü çizme; Efe, Zeybek ve Türkmenlerin asırlardan beri giydiği ve günümüze kadar gelen kültür mirasıdır. Körüklü çizme ayağı kışın sıcak, yazın serin tutar. Ayakta terleme, koku ve mantar yapmaz. Ayak sağlığı için çok faydalı olan bu çizmenin derisi hakiki dana derisi, astarı kuzu derisi ve tabanı köşelidir. Tamamen el işi ve göz nuruyla yapılan bu çizme, müşterinin isteğine ve yapan kişinin ustalığına göre altı veya sekiz köşelidir. Dört çeşit körük modeli vardır: Akordeon körük – kendinden körük – simit körük ve baklava körük. En yaygın olan ve günümüzde yapılan körük modeli baklava körük ismini alan sekiz köşeli körüktür. Çünkü sekiz köşe şapkayla özdeşleştirilmiştir. Baklava körük ismiyle adlandırılan sekiz köşe körüğün her köşesinin bir anlamı vardır. Birinci köşe cesur ve asaletli olmayı, ikinci köşe dürüst olmayı, üçüncü köşe merhametli olmayı, dördüncü köşe cömert olmayı, beşinci köşe hoşgörülü olmayı, altıncı köşe alçak gönüllü olmayı, yedinci köşe sadakatli olmayı, sekizinci köşe adil ve adaletli olmayı anlatır. El emeği göz nuru ile yapılan körüklü çizmenin kaç körük olacağı yapılan kişinin boyuna göre belirlenir" demiştir.

Körüklü çizmenin çok eski yıllarda kimyasal maddelerin azlığı nedeniyle derinin palamutla işlenmesi sonucu doğal bir sertlik olduğunu, çivi olarak ahşap çivi kullanıldığını ve iyi bir ustanın yapmasıyla doğal bir gıcırdama sesinin olduğunu, günümüzde ise "patıma[9]" işi yapılması gerektiğini de söylemiştir. Açıklamasında "Ayağımıza giydiğimiz zaman gıcır gucur ses çıkartmalı. Körüklü çizmenin kaliteli olduğu çıkarttığı sesten anlaşılır" demiştir. Körüklü çizme yapımının aile geçimine yetmediğini bu yüzden ayakkabı tamir ve bakım işlerini de yaptığını belirten Gündüz, bu mesleğin yaşaması için meslek okullarının var olması gerektiğini savunmaktadır (Gündüz, S., 29.07.2016).

ŞEVKİ BALAT

1935 doğumlu olup mesleğine 11yaşında çırak olarak başlamıştır. 15 yaşında da ustasının işi bırakması ile dükkânını kendi üstüne devralmıştır.

9 Körüklü çizmenin yürürken gıcırdama sesi çıkarması işi.

Mesleğini çok severek yaptığını ve 67 yıldır evinin ekmek kapısı olduğunu, bu dükkânın 8 çocuk büyüttüğünü öncelikle belirtmek istemiştir.

"Körüklü çizme yapmak çok zor ve zahmetli bir iştir" diyen Şevki Balat, ayakkabı yapımından daha çok kazandığını bir çizmenin yapımı 10 ayakkabı yapımına eş değer olduğunu, bu işi sevmeden sadece para kazanmak için yapılamayacağını belirtmiştir. Yıllardır severek çalıştığı mesleğini övgüyle anlatan Balat, çevre okulların tüm folklor ekibi çizmelerinin kendisinin yaptığını işini hakkıyla yaptığı için müşteri aramadığını, yetiştiremeyeceği bir işi asla almadığını ve kimseyle yarışmadığını söylemiştir. Bu yüzden de işin, kendisini bulduğunu ve kazancının tüm ailesine yettiğini, bir esnafın yaptığı işin yanında güzel ahlaklı olması gerektiğini vurgulamıştır. (Balat. Ş,. 08.12.2016).

ZEKİ AVCIOĞLU

1934 yılı Aydın Söke ilçesi doğumlu olup 7 yaşından itibaren babasının yanında çalışarak bu mesleğin inceliklerini öğrenmiş. Kendisiyle yapılan görüşmede; çocukluğunda sürekli babasının dükkânında çalıştığını, bu işi çok severek yaptığını ve bu meslekten çocuklarını ve torunlarını doyurduğunu, alın teriyle hak ettiği parayı kazandığını ifade etmiştir. Körüklü çizme, Aydın efesinin değişmez aksesuarıdır. El işçiliği ile imal edilen siyah çizmenin altı kösele, dışı dana derisidir. Çizmenin iç kısmında kullanılan deriye "sahtiyan" ismi verilmektedir. Sahtiyan deri palamutla pişirilmiş keçi derisidir. Çizme yapımına başlamadan önce çizmenin sahibinin ayak ölçüsü alınır, bu ölçülere göre kalıp hazırlanır. Çizmenin boyunu hesaplamak için ayak bileğinin üzerinden başlayan ve kaç körük yapılacaksa her biri 3,5 santimetre olarak hesaplanan körük kıvrımlarının diz altına kadar uzantısı dikkate alınır. Daha sonra hazırlanan ölçüler doğrultusunda kalıp çıkarılır ve işlem sıraları takip edilerek çizmenin dikim aşamalarına başlanır.

Avcıoğlu "Körüklü çizme ayak bileğinin üzerinde yer alan körük sayesinde içerideki havayı vakumlayarak ayağın yazın serin, kışın sıcak tutulmasını sağlar" demiştir. Altı çocuk babası olan usta; hiçbirinin bu işle uğraşmadığını, amcasının oğlu Mustafa Avcıoğlu ile birlikte çalıştıklarını belirtmiştir. Günümüzde körüklü çizmenin bir aksesuar olarak kullanıldığını, çok fazla tercih edilmediğini ifade eden Zeki usta, tıpkı diğer ustalar gibi körüklü çizmenin kişiye özel yapıldığını söylemiştir. Seri üretimle bu işin olmayacağını ve mesleğini çok severek yaptığını özellikle belirtmek istemiştir. 78 yıldır bu meslek ile uğraşan Avcıoğlu "Kaybolmaya yüz tutmuş mesleklerin son temsilcisi" diye takdim edilmekten hiç hoşlanmadığını, gerek yerel yönetimlerin gerekse toplumun bu iş için çaba sarf etmesi ve iyi bir tanıtım yapılması gerektiği düşüncesindedir. Bu mesleği yaşatabilmek için ne gerekiyorsa yapmaya hazır olduğunu ancak gençlerin hiç ilgisi olmadığını, çırak bulamadıklarını ifade etmiştir (Avcıoğlu, Z.,18.05.2016).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Her zaman her toplumda sanat hem eleştirisel hem de beğenilme anlamında bilgi aktarımı yapan düşüncelerin ifade edildiği bir iletişim aracı olmuştur. İletişimin olduğu her alanda sanat farklı dallarda karşımıza çıkmıştır. Gerçek sanat eseri, sanatçıdan doğar. Her sanatçının kendine özgü bir kimliği, bir imzası vardır (Kılıçaslan ve Coşkun, 2019:182). El Sanatları ürünlerinin yapımı kişilerin yaratıcılıklarını geliştirir. Estetik alandaki kültürel mirasımız el sanatları ürünlerinin üretiminin devamlılığını sağlamak kültürel bir gerekliliktir. İnsanın geçmişi ile olan bağının kopmaması için de bu devamlılık gereklidir. Toplumların varlığının ve kültürünün önemli bir göstergesi, insanlık tarihine yaptıkları olumlu katkılar ve bıraktıkları eserlerdir (Coşkun ve Dilek, 2017: 38). Yüzyıllar içerisinde toplumların değişmesi, sanayi ve teknolojinin getirdiği yenilikler, ticari kaygıların artması, minimum maliyetle maksimum mal üretimi sağlanması, el sanatlarının günümüz ihtiyaçlarını yeterince karşılayamaması ve usta–çırak ilişkisinin bozulması vb. sebepler, geleneksel el sanatlarının işlerliğini kaybetmesi ve gelecek kuşaklara aktarılamamasında başlıca etkenler olarak sayılabilir.

Geleneksel meslekler ait oldukları toplumların kültürünü ve coğrafi özelliklerini kısaca tüm yaşam biçimlerini yansıtmaktadır. İnsanın yaşama biçimi olarak betimlenen kültür, bir toplumun yaşayış biçimi, zevkleri, edebiyatı, folkloru, sanatsal etkinlikleri vb farklılıklar gösterebildiği gibi zaman içerisinde değişebilen bir olgudur. Teknolojinin gelişmesi, plastiğe olan rağbetin artması, daha sağlam, ucuz ve kullanışlı ürünlerin piyasaya girmesi toplumun tercihlerini etkilemiştir Nitekim zengin çeşidi, zarif işçiliği ile Anadolu'da sözsüz kitap niteliği taşıyan eserler, üretim teknolojisindeki gelişmeler ile yerini ruhsuz bir şekilde fabrikasyon ürünlerin üretime bırakmıştır. Bu durum karşısında, emek isteyen ve usta-çırak ilişkisi ile öğrenilen mesleklerin devamını sağlayabilecek olan birçok meslek kolu son derece azalmıştır. Bu sürece direnen bazı meslekler ise, günümüzün turistik beklentilerini karşılamak suretiyle hayatta kalmaya çalışmaktadırlar (Altıntaş, 2016: 158).

M. Öcal Oğuz 2005 yılında "Türkiye'de 2004 Yılında Yaşayan GELENEKSEL MESLEKLER" isimli kitabında yaptığı önsöz yazısında; "UNESCO Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinin özellikle korunmasını istediği beş halk kültürü alanından biri olan "El Sanatları Geleneği", dünyadaki üretim ve tüketim tarzlarının değişmesiyle birlikte hızla ortadan kalkmaktadır. Ayrıca tarih boyunca o yörede yetişmiş-yaşamış değerlerin oluşturduğu kent kültürü günümüzde küreselleşmenin sonucu ile değişime uğramaktadır. Bu yüzden somut ve somut olmayan kültürel mirasın her ikisi de aynı hassasiyet ile korunmalıdır (Koyuncu Okca ve Bilici, 2018: 36).

Bugün Anadolu'da birçok geleneksel meslek, gençlerin hazıra alışması, emek sarf etmede isteksiz olması gibi türlü sebeplerle yeni yetişecek çırak bulamamaktadır. Bunun sonucu olarak geleneksel meslekler olarak nitelendirebileceğimiz el emeğine dayalı meslekler son ustaların elinde yaşam savaşı vermektedir. Son ustalar elden ayaktan düştükleri veya öldükleri an sadece literatürlerde görebileceğimiz meslekler olarak kalacaktır. Bugün on binlerce yıl öncesinin hayatlarını merak eden, büyük kaynaklar ayırarak araştıran insanoğlu, yarın bugünleri merak etmeyecek ve ya araştıracak mıdır? Yarını inşa ederken geçmişten esinlenmeyecek midir? Her türlü görsel sanatsal iletişimlerinde bu ürünlerine ve ustalarına ihtiyaç duymayacak mıdır?" Bu yerinde sorular geleneksel el sanatlarımız ışığında gelişen, geleneksel mesleklerin araştırılmasının gerekliliğini kültürümüzün yaşaması ve yaşatılması açısından önemini vurgulamaktadır.

Yapılan çalışmada da görüldüğü üzere Aydın İli Sanat ve Zanaatları anlamında gerek coğrafi konum itibarıyla gerekse kültürün getirdiği bilgi aktarımı ile çok zengin çeşitliliğe sahiptir ancak el sanatlarının ortak sorunu olan tüm etmenlerden Aydın İli ve çevresi de nasibini almıştır.

Bu yüzden kültür ekonomik hayatın içinde olmalıdır ki toplumun geçmişi ile geleceği arasında bir köprü kurabilsin. Ancak bu köprü sayesinde toplum bugününü doğru anlayabilir(Buner ve Koyuncu Okca, 2016: 281). Günümüzde de bir milletin kültür seviyesini, sosyal hayatını, zevk ve yaşam tarzını yansıtan geleneksel el sanatları ürünlerini sahiplenmek, sergilemek ve gelecek kuşaklara birer kültürel miras olarak bırakmak gerekmektedir. Ayrıca, taşınabilir kültür varlıkları içinde yer alan el sanatları ürünlerinin korunması, restorasyonu ve müzelerde sergilenmesi çalışmalarına önem verilmelidir.

KAYNAKLAR

Altıntaş, Kadir Murat (2016). "Kaybolmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Türk El Sanatkârlarının Karşı Karşıya Bulunduğu Ticari Sorunların Analizi". Bilig, Sayı: 77, s. 157-182.

Arslan, Ferhat, Çağlar, İlker, Mümin ve Gürbıyık, Cengiz (2017). "Kültürel Miras Kapsamında Kaybolmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Meslekler: Turgutlu Örneği-The Tradıtıonal Craftsmanship About To Vanısh off Cultural Heritage: The Case Of Turgutlu", Studies of The Ottoman Domain, Cilt: 7, Sayı: 13, s. 211-247.

Aytaç. Ahmet, (2019). Ahilikte Geçen Dokumacılıkla Alakalı Mesleklere Dair. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi , (46) , 317-328 .

Buner, Ömer Paşa ve Koyuncu Okca, Ayşegül (2016). "Gölbaşı (Ankara) Çömlekçiliğinin Korunması, Sorunları ve Çözüm Önerileri-Preservation, Problems and Solution Suggestions for Golbası (Ankara) Pottery", SDÜ ART-E Güzel Sanatlar Dergisi, Sayı: 17.

Dilek, Aylin. ve Coşkun, Saadet Nihal. (2007). "Karacasu'da Unutulmaya Yüz Tutmuş Bir Dokumacılık Öyküsü", Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, I.Uluslararası Türk El Dokumaları Kongresi Bildirileri, 01-02 Kasım 2007, s. 22-24, Konya.

Coşkun, Saadet Nihal., Kılıçaslan, Emine., (2019), Siyasal İletişimde Güncel Yaklaşımlar, Kit. Böl. Gösterge Bilim Yaklaşımı Bağlamında Sanat ve Siyasal İletişim İlişkisi, Paradigma Akademi. S.177-203.

Coşkun, Saadet Nihal. (2018). Türk Kültüründe Deri ve Deri Ürünlerinin Bakımı, Jass Studies-The Journal Of Academic Social Science Studies: 71 Autumn Iı 2018, P. 277-290.

Coşkun, Saadet Nihal., Dilek, Aylin.(2008). "Karacasu'da Unutulmaya Yüz Tutmuş Dokumaların Çeşitli Derilerle Modernize Edilerek Canlandırılması", I Ulusal El Sanatları Sempozyumu (24-26 Nisan 2008). Ankara, Gazi Üniversitesi Türk El Sanatları Araştırma Ve Uygulama Merkezi Yayınları-1, Ankara

Coşkun, Saadet Nihal. Ve Dilek Aylin. (2017). Kültürel Mirasımız Mekikli Dokumalar: Karacasu Etnoğrafya Müzesi Örneği, Use I. Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Kongresi Tam Metin Kitabı, 24-26 Kasım 2017, S. 38-47, Kayseri

Dilek, Aylin. ve Coşkun, Saadet Nihal. (2018). "Kırsal Kalkınmada Kadın Girişimciliği: Eğridere Zeybek Kıyafetleri Üretimi" Uluslararası Küçük Menderes Araştırmaları Ve Tire Tarihi Sempozyumu Bildiriler, Tire Belediyesi Kültür Yayınları, Cilt 2)

Dilek, Aylin, Coşkun, Saadet Nihal., & Akkan, Yılmaz. (2018). Müze Yöneticilerinin Müze-Toplum İlişkisini Geliştirici Faaliyetleri Üzerine Bir

İnceleme: Aydın Arkeoloji Müzesi Örneği, Jass-The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 73, p. 395-408.

Dinler, Zeynel (1995). İktisada Giriş, Ekin Yayınları, Bursa.

Elibol Tüfekçi, Ayşegül, Koyuncu Okca, Ayşegül (2018). "Tire Kent Müzesinin Kültürel Mirası Korumadaki Yeri ve Önemi-The Place and Importance of Tire Museum in The Preservation of Cultural Legacy", Jasss-The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 70, s. 249-264.

Genç, M. ve Koyuncu Okca, A. (2017). Yörüklerin Geçim Kaynağı ve Dokumalarında: Keçi-Goats in Sources of Income for And Weaves of Yuruks, Asos Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi-Journal-The Journal of Academic Social Science, Yıl: 5, Sayı: 52.

Glassie, Hanry. Yasemin, A. ve Oğuzertem Süha (1993). Günümüzde Geleneksel Türk Sanatı, (Çev. Yasemin A. Süha Oğuzertem), Pan Yayıncılık, İstanbul.

Gülmez. Nurettin (2018). "Türk Kültür Tarihinde Deveci Kültürünün Bir Parçası Olan Körüklü Çizmenin Bugünü", Yörük Kültürü ve Zanaatları Editörler; Devrim Ertürk- Süleyman Şanlı. Çizgi Kitap Evi Yayınları Konya. S; 121-189

Günday, Nadire (2017). "Efeliğin Alametifarikası Körüklü Çizme", Anadolu Jet Magazin, Sayı-Issue: 89, s. 73-75.

John, S. Simon (2010). "Traditional Knowledge of Folk Crafts in Tamil Nadu". Indian Journal of Traditional Knowledge. 9, (3), p. 443-447.

Kaigussuz, Meruyert ve Koyuncu Okca, Ayşegül (2016). Türk Kültüründe Deve Derisinin Kullanım Alanları-The Use of Camel Leather In Turkish Culture, I. Uluslararası Devecilik Kültürü ve Deve Güreşleri Sempozyumu (17-19 Kasım 2016 Selçuk, İzmir)-First International Symposium on Culture of Camel-Dealing and Camel Wrestling (17-19 November 2016 Selcuk-Izmir), Sosyal Bilimler-Social Science, Cilt-Volume: 1, Selçuk Belediyesi Selçuk Efes Kent Belleği Yayınları.

Koyuncu Okca, Ayşegül (2016). "Denizli'de Kaybolmaya Yüz Tutmuş Geleneksel Meslekler-Some Traditional Occupations about To Be Lost in Denizli", Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, s. 201-223.

Koyuncu Okca, Ayşegül ve Bilici, Bengin (2018). "Denizli'de Sürdürülebilir Kentsel Koruma İçin Kent Müzesinin Gerekliliği-The Necessary of the Urban Museum for Sustainable Urban Protection in Denizli", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 34, s. 29-37.

Oğuz. M.Öcal, Aydoğan. Emine, Aytuzlar. Nilgül, Özkan.Tuba Saltık. (2005). Türkiye'de 2004 Yılında Yaşayan Geleneksel Meslekler, Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi (THBMER) Yayınları, Ankara.

Öz, Naime Didem, Koyuncu Okca, Ayşegül ve Uygur, Hatice Kübra (2018). "Block Printing: One of Lost Treasures of Mardin-Mardin'in Kaybolan

Değerlerinden Yazmacılık", AMS-Asia Minor Studies AGP Özel Sayısı International Journal of Social AGP Special Issue, Cilt-Volume: 6, s. 166-175.

Sami, Şemsettin (2004), Kâmûs-ı Turkî, İstanbul.

İnternet Kaynakları

https://www.ci.gov.tr/Files/GeographicalSigns/340.pdf Erişim:24.10.2020

file:///C:/Users/nihal/Dropbox/My%20PC%20(LAPTOP-PK6JEGDV)/Downloads/SomutOlmayanKltrelMirasKapsamndaGelenekselElSanatlarVeKltrVeTurizmBakanl.pdf Erişim 01.12.2020

https://www.haberturk.com/aydin-haberleri/80873854-kusadasinda-duayen-esnaflar-protokol-ile-bir-araya-geldi Erişim 01.12.2020

https://www.haberler.com/aydin-kusadasi-son-kalfasiyla-koruklu-cizme-9335814-haberi/ Erişim 01.12.2020

http://www.aydin24haber.com/koruklu-cizmenin-iyisi-gicirtisindan-belli-olur-2345h.htm Erişim 01.12.2020

https://www.turkiye-rehberi.net/aydin-haritasi.asp Erişim 01.12.2020

https://www.bik.gov.tr/koruklu-cizme-zamana-direniyor/

SÖZLÜ GÖRÜŞMELER

ABZAK, Hüseyin. Aydın- Söke.1973, Körüklü Çizme Ustası, Aydın Caddesi No:89 Söke/Aydın, Röportaj Tarihi: 02.05.2018.

AVCIOĞLU, Mustafa, Söke Aydın, 1957, Körüklü Çizme Ustası, Yeni Cami Mahallesi Özmen Sokak No: 9 Koyuncuoğlu Çarşısı No.26 Aydın- Söke, Röportaj Tarihi:18.05.2016

AVCIOĞLU, Zeki. Söke Aydın, 1934, Körüklü Çizme Ustası, Yeni camii Mah. Özmen Sok. 9 Koyuncuoğlu Çarşısı No.26 Aydın- Söke Röportaj Tarihi 18.05.2016

BALAT, Şevki. Aydın- Köşk 1935, Körüklü Çizme Ustası, Köşk Merkez Röportaj Tarihi: 08.12.2016

DEMİR, Muhsin. Germencik Aydın, 1967, Körüklü Çizme Ustası, Ortaklar Mahallesi Sakarya Sokak No: 2 Aydın- Germencik, Röportaj Tarihi: 02.05.2018

ERKAÇ, İzzet. Aydın/İncirliova 1970 doğumlu Aydın İncirliova Körüklü Çizme Ustası Cumhuriyet Mahallesi Sümbül Sokak No:6 Aydın- İncirliova, Röportaj Tarihi 15.06.2016

ERKAÇ, Kemal, Aydın, 1983 doğumlu Aydın Efeler Körüklü Çizme Ustası Ramazan Paşa Mahallesi, Ayakkabıcılar İçi 11 Sokak No: 16/B Aydın-Efeler. Röportaj Tarihi:09.05.2016

GİDER, Halit. Aydın-Söke. 1975, Körüklü Çizme Ustası, Yeni Camii Mahallesi Kara Yalçın Caddesi No:2/C Aydın-Söke. Röportaj Tarihi 20.12.2017

GÜNDÜZ, Serkan. Aydın, 1980, Körüklü Çizme Ustası, Cumhuriyet, 1969. Sk. 2C, 09020 Efeler/Aydın Röportaj Tarihi:29.07.2016 Aydın -Efeler. Röportaj Tarihi:29.12.2016

KARPUZCU, Mustafa. Aydın- Kuşadası 1962, Körüklü Çizme Ustası, Cami Kebir Mahallesi Kahramanlar Caddesi no.23 Aydın- Kuşadası. Röportaj Tarihi: 08.12.2016

KIZILKAYA. İbrahim, Aydın, 1959, Körüklü Çizme Ustası Ramazan Paşa Mahallesi, Ayakkabıcılar İçi 11 Sokak No: 16/B Aydın- Efeler. Röportaj Tarihi:06.05.2018

KUTAY, Mustafa Çetin, Aydın- Germencik, 1948, Körüklü Çizme Ustası, Park Sokak No:12 Aydın- Germencik. Röportaj Tarihi: 05.10.2018

TAŞ. İhsan. Aydın- Söke, 1963, Körüklü Çizme Ustası, Çeltikçi Mahallesi Mimar Sinan Caddesi No:2/B Aydın-Söke, Röportaj Tarihi 25.06.2016.

TEZCAN, Erhan, Aydın- Karacasu 1983, Üniversite Mezunu, Deri Mühendisi-"Tezcan Deri" Firmasının Sahibi, Röportaj Tarihi 10.06,.2016.

Bölüm 29

KAVRAMSAL AÇIDAN LİDERLİK VE MOTİVASYON: TEORİK BİR İNCELEME

İsmail KARAKULLE [1]

1 Öğr. Gör. Dr. İsmail KARAKULLE, Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi, ismailkarakulle@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5372-2010

GİRİŞ

Örgütler günümüz rekabet koşulları içerisinde rakiplerine karşı rekabet üstünlüğü sağlamada birtakım eylem ve niteliklere sahiptir. Örgütlerin sahip olduğu bu nitelikler yaptıkları işler, bulundukları sektör, bağlı bulunduğu coğrafya vb. birtakım özelliklere göre farklılık göstermektedir. Her örgüt kendi içerisinde rekabet avantajı sağlayacak olan özelliklerini geliştirme, örgütü daha iyi konuma getirmek için birtakım çabalar içerisinde yer almaktadır. Sahip oldukları teknoloji, nitelikli insan kaynağı, ürünlerinin farklılığı, tüketici algılarındaki yeri gibi özellikler örgütün başarısında ve rekabet üstünlüğü sağlamada etkilidir. Bununla beraber örgütü geleceğe taşıyacak olan, rakiplerine karşı rekabet üstünlüğü sağlayacak olan en önemli gücü ise sahip olduğu liderdir. Lider, örgütü bir bütün halinde gelecek hedeflerine ulaştıran, mevcut bulunduğu durumdan daha ileri seviyelere çıkaran, insan kaynağını belirlenen amaçlara ulaştıran kişidir. Liderin ortaya koyduğu liderlik tarzı hem örgüt politikalarını hem de çalışanların motive olarak başarıyı elde etmelerinde önemli bir unsurdur. Liderlik örgütün sahip olduğu vizyon ve misyonun başarısında etkili olmakla beraber örgütü rakiplerinden ayıracak şekilde farklılık oluşturmasında etkilidir. Bu açıdan bakıldığında örgütler açısından liderin önemi gün geçtikçe artmaktadır. Lider sahip olduğu bilgi, beceri, tecrübe, yeterlilik ve yetkinlikleri ile birlikte örgütü, çalışanlarını, iç ve dış müşterilerini örgütün amaç ve hedefleri doğrultusunda etkilemede kilit rol oynamaktadır. Bunun önemini kavrayan ve anlayan örgütler rakiplerine karşı rekabet üstünlüğü elde etmede başarı şansını arttırmaktadır.

Liderin sahip olduğu özelliklerin başında örgütlerdeki insan kaynağını etkili ve verimli bir şekilde kullanarak onları gelecek hedefleri doğrultusunda motive etmektir. Motivasyonu sağlanmış bir çalışan yaptığı işe, örgüte, çalışma arkadaşlarına daha fazla önem ve katkı sağlamaktadır. Liderin temel özelliği çalışanları motive edecek koşulları ve fırsatları ortaya koyarak, onların bu motivasyonlarını sürekli olarak sağlamalarıdır. Motivasyon, örgütün belirlemiş olduğu amaç ve hedefleri gerçekleştirmede çalışanları bir bütün halinde hareket etmeye yönelten en önemli olgulardan biridir. Motivasyon, çalışanları yapmış oldukları işlerde daha fazla performans sergilemelerine neden olan bunun sonucunda verimliliğin, üretkenliğin ve etkinliğin artmasına katkı sağlamaktadır. Çalışanların yaptıkları işlerde istekli olmaları, işlerini benimsemeleri, gerekli çaba ve gayreti göstermelerini sağlayacak olan çalışanların motivasyon düzeyidir. Yüksek motivasyona sahip çalışanların olduğu örgütlerde iş kazalarının, işe karşı devamsızlıkların azalmasına, yapılan işin kalitesinin artmasına, ortaya konulan ürünün hata oranının düşmesine, çalışan devir oranının daha düşük olmasına kadar örgütün başarısına katkı sağlayacak birçok etkene neden olabilir. Bunun için örgütsel başarıda liderlik ve onun sağlayacağı moti-

vasyonun önemi göz ardı edilemez. Bu kapsamda çalışmanın temel amacı, "liderlik" ve "motivasyon" kavramlarını genel bakış açısıyla inceleyerek aralarındaki ilişkiyi belirli ölçüde irdelemektir.

1. LİDERLİK

Liderlik ile ilgili olarak geçmişten günümüze insanlık tarihi boyunca birçok araştırma ve çalışma yapılmakla birlikte günümüzde önemi daha fazla dikkat çeken bir araştırma ve inceleme konusu haline gelmiştir. Geçmişte lidere duyulan ihtiyaç belirli bir yeri elde edecek, ülkeleri idare edecek bir konumla ilişkilendirilmişken günümüzde liderlere biçilen görev ve sorumluluk alanı devlet yönetiminden iş hayatına, grup yönetiminden birçok alanda ihtiyaç duyulan bir konuma gelmiştir (Öztekin, 2016: 211). Günümüz koşullarında hem örgütlerin rakiplerine ve çevrelerine ayak uydurmak hem de küresel boyutta rekabet edebilmek için liderlere ihtiyaçları vardır. Lider örgütün sahip oldukları maddi ve manevi kaynaklarını etkin, yetkin ve verimli biçimde kullanabilmesi için birtakım özelliği barındırmalıdır. Aksi taktirde örgütün sahip olduğu kaynaklar ne kadar fazla ve nitelikli olursa olsun, bunların koordinesini sağlayacak, gerekli durum ve koşullara göre yönlendirecek ve bunun sonucunda sinerji elde edecek bir lidere sahip değilse örgütün rekabet edilmesi sağlanamayacaktır (Tunçer, 2018: 280). Bu durum lider ve liderlik kavramının öneminin artmasına neden olmakta, lidere ve ortaya koyduğu liderlik şekillerine olan bakış açısının gelişmesini sağlamada önem arz etmektedir.

Liderlik kavramı farklı disiplinler arasında kullanılması, üzerinde kesin bir tanımının oluşmamasına neden olmakla beraber geçmişten günümüze kadar birçok liderlik tanımı ortaya konmuştur. Liderlik, belirli amaç ve hedefler etrafında toplanmış bir grup insanı, sahip olunan bilgi, beceri ve yetkinlikleri kullanarak belirlenen amaç ve hedefleri gerçekleştirme sürecidir (Eren, 2011: 501). Liderlik, belirli bir takım şartlar ve koşullar altında, birtakım bireysel veya grup amaç ve hedeflerini sağlamak üzere bireylerin ortaya koyduğu faaliyetleri etkileme ve yönlendirme sürecidir (Koçel, 2015: 668). Başka bir tanıma göre liderlik, işletmenin amaç ve hedeflerini elde etmek için çalışanları ve grupları koordine ederek motive etme sanatıdır (Ergun ve Polatoğlu, 1984: 152). Liderlik, liderin sahip olduğu yeterlilik ve yetkinliğe dayalı olarak belirlenmiş amaç ve hedefler doğrultusunda insanları, grupları veya kitleleri belirlenen amaç ve hedefleri sağlamak üzere onların hareket, eylem ve davranışlarını motive ederek etkileme sürecidir. Liderliğin etkili ve verimli bir şekilde sürdürülmesi liderin sahip olduğu nitelik ve özelliktir. İster bireysel açıdan isterse grup açısından bakılacak olursa her bireyin sahip olduğu özellik farklıdır. Bu farklılığı yönetecek, sevk ve idare edecek olan liderin kendisidir. Belirli bir durum, süre ve şartlar altında bireyleri teşvik eden, sahip olduğu bilgi, beceri, tecrübe ve deneyimlerini onlara aktaran, bağlı bulunduğu örgüt,

kurum veya kuruluşta çalışanların yönetimden memnuniyet duymalarını sağlayan kişidir lider (Werner, 1993: 17). Lider, bulunduğu örgütte temel ilkeleri, gelecekle ilgili stratejileri ve hedefleri belirleyeni çalışanlarını belirlenen ilkeler doğrultusunda hedeflere istek ve azimle yönlendiren, çalışanlarına ve kendine güvenen, önem ve değer veren, çalışanlarıyla daima etkili, olumlu ve onları da kapsayacak iletişim kuran kişidir (Aytürk, 2007: 35; Tunçer, 2018: 282). Bu açıdan bakıldığında liderlik klasik anlamda ortaya çıkan yöneticilikten farklıdır. Yöneticilik ile liderlik arasındaki farklılıklara bakacak olursak (Koçel, 2015: 674);

- Yöneticilik temel anlamda meslek uygulaması iken liderlik bireyleri, grupları ve kitleleri etkileme ve onları harekete geçirebilme işidir
- Yöneticilik resmi bir yapı ve organizasyon içerisinde yer alırken liderlik için resmi bir yapının varlığı ön koşul değildir
- Yöneticilik önceden belirlenmiş amaç ve hedeflere ulaştıracak eylem ve işlerin en etkin ve etkili şekilde uygulanması ile ilgilidir, liderlik ise amaç, hedef ve yapılacak işlerin tespit edilip belirlenmesi ile ilgilidir
- Yöneticinin bireyleri etkileme, onları hedefler doğrultusunda harekete geçirme durumu bulunduğu görevin vermiş olduğu yetki ile sağlamakta iken, liderin bireyleri, grupları ve çalışanları etkileme gücü sahip olduğu kişisel özellik, hal, tutum ve davranışları ile onlara verdiği güven, vizyon ve ilhamdır
- Yöneticinin yapacağı işler ile ilgili görev, yetki ve sorumlulukları bellidir yani görev tanımı vardır, liderin önceden belirlenmiş, sınırları çizilmiş bir görev tanımı yoktur
- Yöneticilik bilimsel yönü daha ön planda olan mevzuat, kurallar, prosedürlere dayanan bir iş iken liderlik daha çok sanat tarafı ağır basan yani bireylere amaç ve hedefler veren, onların kendi arzu ve istekleri ile belirli bir tutum ortaya koymalarını sağlayan iştir
- Yöneticilik genelde örgütlerin iç çevresine dönük olarak iç dinamiklerine bakabilme işi iken liderlik daha çok örgütün dış çevresiyle olan yapı ve dinamiklerle yönelme işidir
- Yöneticilik belirlenen işlerin doğru yapan, lider ise işleri doğru yapan kişidir

2. LİDERLİK TEORİLERİ

Liderlikle ilgili olarak geçmişten günümüze kadar yapılan araştırmalarda farklı liderlik türleri ortaya çıkmıştır. Farklı liderlik türlerinin oluşmasında içinde bulunulan zamanın, durumun, şartların ve koşulların etkisi oldukça fazladır. Toplumsal değişim ve gelişmelere bağlı olarak bu değişim ve gelişimin etkisiyle var olan liderlik türleri yerine zamanın ve

koşulların gerektirdiği liderlik türleri eskilerinin yerini almaktadır. Çünkü liderlerde içinde bulundukları toplumdan bağımsız değillerdir. Liderlerin içinde bulunduğu çağın gereklerine, eğitim seviyesine, toplumsal gelişmelere, bireylerin hayata bakış açılarına ve birçok etkileye bağlı olarak değişkenlik göstermektedir (Buluç, 1998: 1206). Özellikle 1900'lü yıllarda başlayan liderlik araştırmaları gelişerek günümüze kadar birçok liderlik teorileri ortaya çıkmıştır. Liderlik çalışmalarında yoğun olarak kullanılan liderlik teorileri üç ana eksende açıklanmıştır (Bass & Bass, 2008, s. 185-194; Harrison, 2018, s. 15-27; Burns, 2014, s. 65; Jermier, 1993, s. 217-221):

- Özellikler Teorisi (Doğuştan Gelen – Kalıtımsal Liderlik)
- Davranışsal Liderlik Teorisi (Sonradan Kazanılan Liderlik)
- Durumsallık (Koşul Bağımlılık)Teorisi (Karma Yaklaşım)

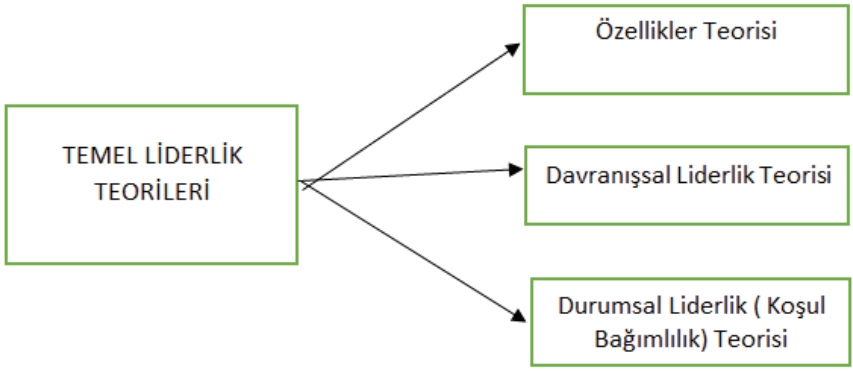

Şekil 1. Temel liderlik Teorileri

2.1. Özellikler Teorisi

Özellikler teorisi, liderlik konusunda geliştirilen ilk teoridir. Teorinin temeli liderin sahip olmuş olduğu bir takım özellikler üzerinde kurulmuştur. Bir bireyin belirli bir grup içerisinde veya örgütte diğerleri tarafından lider olarak görülmesi veya kabul edilmesi için liderin farklı özelliklere sahip olması gerekmektedir (Koç ve Topaloğlu, 2010: 166). Yani bir bireyin liderlik sürecini etkili, etkin ve herkes tarafından kabul edilmesi liderin sahip olmuş olduğu özellik en etkileyici faktördür. Bu teoriye göre, bir bireyin grup üyeleri arasında farklı bir özelliğe sahip birey olması, onun çeşitli özellikler açısından gruptaki diğer bireylerin sahip olduğu özelliklerle karşılaştırıldığında lider olarak kabul edilmesi mümkün olabilecektir. Bundan dolayı teorinin temel bakış açısı, grubun içerisinde liderlik özelliğine sahip olan bireyi bulup diğerlerinden ayırmak suretiyle liderin belirlenmesi üzerine kurulmuştur (Koçel, 2015: 677).

Özellikler teorisinin temel amacı geleceğin liderlerini eğitilmesi, yetiştirilmesi amacıyla Lideri etkili ve etki yapan özellikleri bulmaktır. Liderliğin doğuştan gelen özelliklere bağlı olduğu yani liderliğin doğuştan geldiğini ve bu bireylerin her türlü durum, koşul ve şartlar altında kendilerini göstereceklerini iddaa edilmektedir. Özellikler teorisinin ilk ortaya çıkış noktası I. Dünya Savaşı süresine denk gelmektedir. A.B.D. Ordusunun subay ihtiyacını karşılamak için birçok test ortaya koymuş ve bunun sonucunda seçim kararı verilmiştir. Yapılan bu çalışmayı örnek alan birçok kuruluş ortaya konulan testlere benzeyen teknikler kullanarak özellikler teorisinin bilimsel yönünün gelişmesine katkı sağlamış ve böylece özellikler teorisi ortaya çıkmıştır (Şimşek, 2006: 10).

Teorinin temelini oluşturan liderlerin sahip olması gereken özellikler üç ana gruba ayrılmaktadır. Bunlar yaş, cinsiyet, boy, ırk gibi fiziksel özellikler, psikolojik testler sonucunda ortaya çıkan dürüstlük, açık sözlülük, bağımsızlık, saldırganlık, kendine güven gibi kişisel özellikler ve kararlılık, akıl, zeka, yaratıcılık gibi doğuştan var olan özelliklerdir (Aykan, 2002: 66). Stodgill (1974) lideri diğerlerinden ayıran yani diğerlerinden olmayan birtakım özellikler belirlemiştir. Stodgill'e göre liderlerin sahip olması gereken özellikleri şu şekilde ortaya koymaktadır (Stogdill, 1974: 73-82);

- Olaylar ve durumlar karşısında sorumluluk alabilen ve bu konuda istekli olan
- Yaptığı görev ve vazifeleri başarabilen
- Belirlemiş olduğu amaç ve hedeflere odaklanan
- Sorunlar ve problemlerin giderilmesinde ve ortadan kaldırılmasında yaratıcı fikirler ortaya koyan ve risk alabilen
- Gereken durum ve şartlarda insiyatif alabilen
- Kendine güveni tam olan ve verdiği kararlar sonucunda ortaya çıkacak olan her türlü sorumluluğu alabilen
- Kriz ve stresli durumlarla baş edebilen
- Gerekli durum ve koşullarda meydana gelen pürüzleri tolere edebilen
- Bireyleri, grupları ve Kitleleri etkisi altına alabilen
- Belirlenen amaçlar ve hedefler için sosyal sistemleri geliştirebilen kişidir.

Liderlerin belirlenmesinde ve tespit edilmesinde ortaya konulan bu yaklaşımların yetersiz olduğu zamanla görülmüş ve birçok eleştiri almıştır. Etkin bir şekilde liderlik eden kişilerde bu özellikler yer almamakla bera-

ber, gruplar veya topluluk içerisinde bu özelliklere sahip veya daha üstün olanlar liderlik konumuna gelememişlerdir (Ertürk, 1998: 135). Ayrıca bu teori ile ilgili getirilen eleştirilerden bir tanesi de liderin özelliklerini ortaya koyacak olan ölçümlemelerin zorluluğu ve belirlenen özelliği birden çok farklı şekillerde anlaşılmasıdır. Liderlik süreci ile ilgili olarak özellikler teorisini açıklamakta yetersiz olması üzerine Liderin sahip olduğu fiziksel, doğuştan gelen ve kişisel özelliklerinin yerine liderin liderlik yaparken ortaya koymuş olduğu tutum ve davranışlarının nasıl olduğu araştırılmaya başlanmıştır (Koçel, 2015: 678).

2.2. Davranışsal Liderlik Teorisi

Özellikler teorisi liderlik teorileri açısından 1940'lara kadar olan yaygınlığı ve kabul edilirliği, 1950 sonrasında liderlik alanında ortaya konulan kavramsal ve kuramsal çalışmalarda yerini davranışsal teoriye bırakmıştır. Liderin sahip olduğu özelliklerden davranışa yönelmesinde yani bu dönüşümün ana unsurunu liderliğin bireysel açıdan doğuştan sahip olunan özellik ve nitelikten olmadığı, çevresel koşulların liderliğin ortaya konması yönündeki eleştirel bakışın temel unsur olduğu ifade edilebilir (Lussier ve Achua, 2015: 70). Ayrıca özellikler teorisi lideri diğer bireylerden ayıran özellik ve nitelik açısından aralarındaki farklılıkları bulmada ve etkin bir liderliğin nasıl ve ne şekilde olacağını ifade etmede yetersiz kalması araştırmacıların liderlerin davranışlarıyla ilgilenmesini sağlamıştır (Güney, 2012: 371).

Davranışsal liderlik teorisinin ana fikri, liderlerin etkin, etkili ve başarılı yapan unsurların onların sahip oldukları özelliklerinden çok, liderliklerini ortaya koyarken sergilemiş oldukları davranışlardır. Bu teori, liderlerin ortaya koyduğu davranışların yönetim fonksiyonlarını, astlarına yetkilerini devretmesi, karar alma süreçleri, motivasyon gibi işlevleri yerine getirirken liderliğinin belirlenmesinde etkili olan etmenler olduğunu belirterek, liderle beraber izleyici ve şartlara da yer vermiştir (Şimşek vd., 2008: 253). Tümdengelim düşüncesiyle lideri diğer insanlardan farklı kılan ortaya koyduğu davranış, tutum ve uygulamalardan lider tanınmaya çalışılmaktadır. Lider özellikler teorisinde biçim açısından farklı özellik ve yönleri ortaya konularak davranışları tespit edilmeye çalışılmışken davranışsal liderlik teorisinde ise etkili liderlerin aynı ve benzer davranışları belirlenerek liderlerin farklı bireysel nitelik ve özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır (Fındıkçı, 2013: 69). Kısaca davranışsal liderlik teorisi, liderin sahip olduğu temel, doğuştan gelen özelliği yerine liderlerin astlarıyla, grup içerisinde veya kendini takip edenlere karşı ortaya koymuş olduğu eylem ve davranışlarının liderliğinin ilerlemesi ve çevresindekilerce kabul edilmesinde en önemli husus liderin davranışlarıdır. İster grup, ister birey her kim olursa olsun liderliğin temeli ortaya konulan davranış ve bu davranışın izleyiciler tarafından kabul edilip benimsenmesidir. Davranış-

sal liderlik teorisi, farklı teorik çalışma ve uygulamalar sayesinde teorinin gelişmesi sağlanmıştır. Teorinin gelişmesine öncülük eden çalışmalar;

Ohio State Üniversitesi Liderlik Çalışmaları

1945 yılında başlayan bu çalışma Davranışsal liderlik teorisinin gelişmesine önemli katkılar sunan çalışmalardan bir tanesidir. Araştırma askeri ve sivil yöneticiler üzerine yapılan çalışmanın ana amacı, liderlerin etkin ve etkili bir şekilde liderliğini yerine getirmede nasıl tanımlandığını belirlemektir. Çalışma kapsamında liderlik tanımları liderlerin ortaya koydukları davranışlardan yola çıkarak belirlenmeye çalışılmıştır. Daha sonra elde edilen bu tanımlar faktör analizi uygulanarak liderlik davranışlarını ortaya koyan faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır. "Liderlik Davranışı Belirleme Anketi" ortaya konulmuş sonunda liderlikle ilgili iki temel boyut açıklanmıştır. Bunlar; kişiyi dikkate alma ve işi dikkate alma (inisiyatif) faktörüdür (Bolat vd.,2008: 174).

Kişiyi dikkate alma, liderin birey ve grup üyeleri üzerinde kendine güven ve saygı oluşturması, onlarla daha fazla dostluklar ve arkadaşlıklar kurması ve geliştirmesi yönündeki tutum ve davranışları ifade eder. Yani lider; temel en basit anlamdaki insani ilişkilerden ziyade, kendine güvenen ve saygı gösteren grup üyelerinin ihtiyaç ve gereksinmeleriyle daha fazla ilgi göstererek davranışlarını ortaya koyar. Lider, işinde daha fazla gayretli olan bunun sonucunda başarı elde eden bireyleri tebrik eder, onlardan yaptıkları işle ilgili olarak yapabilecekleri talep eder, bireysel sıkıntılarıyla ilgilenir ve ödüllendirir (Bolat vd.,2008: 174; Koçel, 2015: 679). İşi dikkate alma faktörü ise, liderin belirlenen amaç ve hedefin zamanında ve kurallarına uygun şekilde gerçekleştirilmesi için bazı uygulamalar, iletişim yolları ve denetim süreçlerini kapsayan tutum ve davranışlar sergiler. Bu boyutun temel amacı işin kendisine ve işin tamamlanmasına özen gösterilmekte ve önem verilmektedir (Saruhan ve Yıldız, 2009: 245). Araştırmalar sonunda liderin kişiyi dikkate alan davranışları ile personel devir oranında azalma, işi dikkate alan davranışları ile de çalışanların işe karşı gösterdikleri performans artmaktadır (Şimşek vd., 2008: 254).

İşe ve kişiye önem verme boyutunun ayrı tutulması gereken boyutlar olduğu araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur. İşe daha fazla önem verip kişiye daha az önem veren lider, iş planlaması, yetiştirmesi, astlara karşı iş hakkında gerekli ve yeterli veriyi sunma gibi daha çok yapılan göreve yönelik eğilim göstererek işin verimliliğin artmasını sağlar. Kişiye daha fazla önem verip işe daha az önem veren lider, örgütsel bağlılığı, takım ruhunu daha fazla ön planda tutar. Ayrıca hem kişiye hem de işe daha fazla önem veren lider, işine gereken hassasiyet ve önemi verirken çalışanları da göz önüne alarak iş tatminlerinin yüksek olacağı ortaya konulmuştur (Hodgetts, 1999: 542-543). Ohio State Üniversitesinin elde edilen bulguları açıklamak için ortaya koyduğu liderlik davranışı Şekil 2'de yer almaktadır.

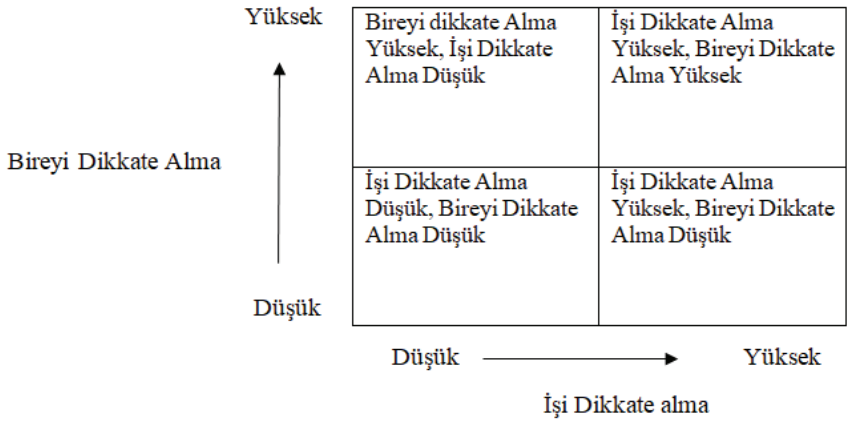

Şekil 2. *Ohio State Bulguları Sonucu Oluşan Dört Farklı Türdeki Lider Davranışı*

(Kaynak: Hodgetts, R. M.(1999). Yönetim Teori, Süreç ve Uygulama, (Çeviren: Canan Çetin, Esin (Can) Mutlu), İstanbul: Beta Yayınları, s.543).

Michigan Üniversitesi Liderlik Çalışmaları

Ohio State Üniversitesi liderlik çalışmalarından sonra davranışsal liderlik teorine katkı sağlayan bir diğer çalışma 1974 yılında Michigan Üniversitesi tarafından yapılan liderlik çalışması teorinin gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Rensis Likert öncülüğünde gelişen çalışmanın amacı, işgörenlerin performanslarını arttırarak verimliliklerini sağlamak, işe karşı tatmin duygularını arttırarak devamsızlıklarının azaltmak, maliyetleri azaltmak, personel devir hızını azaltıcı faktörlere odaklanmaktır. Çalışmalar farklı endüstri alanlarında ve farklı görevlerde yer alan işgörenler üzerinde gerçekleştirilmiş olup, araştırma sonucunda lider davranışları iki faktör altında toplanmıştır. Bunlar Kişiye yönelik lider ve işe yönelik lider(Koçel, 2015: 680).

Kişiye yönelik lider, daha çok sahip oldukları yetkileri astlarına devretmeyi esas alan, işgörenlerin bütün olarak iş tatminlerini arttıracak çalışma şartları ve koşullarının meydana getirilmesine çalışan, onların yeterlilik ve yetkinliklerini arttıramaya yönelik kişisel gelişimleriyle daha yakından ilgilenen bir tavır ve davranış gösterir. İşgörenlerin kendilerini daha rahat bir çalışma ortamında ve iyi hissetmeleri liderin temel amacıdır. İşe yönelik lider ise; işgörenlerin belirlenmiş olan çalışma usül ve esaslarına göre faaliyetlerini gerçekleştirip gerçekleştirmediklerini yakından takip ve kontrol eden, sahip olduğu mevkisine bağlı olarak resmi yetkileri çerçevesine dayalı cezalandırıcı bir davranış dergiler. Yapılacak olan işin görev

kapsamı çerçevesinde görevlerin tam ve eksiksiz olarak, etkin ve etkili şekilde yerine getirilmesi ile ilgilenir. Başka bir ifade ile yapılacak olan işin görev yönüne daha fazla ağırlık verir (Budak ve Budak, 2004: 400).

Araştırmacılar üretim-merkezli ve çalışan-merkezli yöneticileri ayırt etmişlerdir. Araştırma doğrultusunda, üretim-merkezli yöneticiler işgörenleri denetim altında tutabilmelerindeki en önemli durumun yapılacak işle ilgili değiştirilemez iş standartları belirleyip, detaylı şekilde en ince ayrıntısına kadar görevleri ve o görevi yerine getirirken izlenecek yol ve yöntemlerin önceden belirlenmesidir. Diğer taraftan, çalışan-merkezli yöneticiler amaç ve hedeflerin belirlenmesinde daha fazla katılımı ve farklı görüşleri esas alan, işgörenlere güveni ve saygıyı empoze ederek daha fazla performansın oluşumuna katkı sağlayabilmektedirler (Şimşek vd., 2008: 255).

Blake ve Mouton'un Yönetim Tarzı Matriksi

Robert Blake ve Jeane Mouton tarafından geliştirilen " Yönetim Tarzı Matriksi Modeli" Michigan ve Ohio State Üniversitelerini çalışmaları sonucunda ortaya çıkan varsayım ve sonuçları üzerine kurulmuş olup yöneticilerin sergiledikleri davranış, tutum ve eylemlerini açıklama ve gerekli durumlarda değiştirmede kullanılabilecek matriks yapıdır. Model üretime yönelik olma ve kişilerarası ilişkilere yönelik olma olarak iki boyut üzerine kurulmuştur. Model "Yönetsel Izgara" modeli olarak da bilinmektedir (Ören, 2006: 22; Koçel, 2015: 682). 5 farklı liderlik tipi üzerine kurulan model Şekil 3' te yer almaktadır.

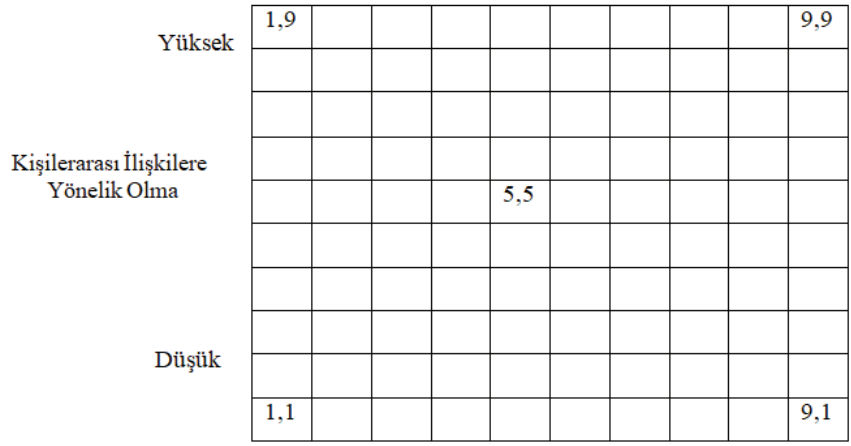

Şekil 3. *Yönetim Tarzı Matriksi*

(Kaynak: Tamer Koçel, **İşletme Yöneticiliği***, Beta Basım A.Ş. İstanbul, 2015, s.682; Griffin, R. W., & Moorhead, G.,* **Organizational Behavior: Managing People and Organizations***. Ohio: South-Western Cengage Learning, 2014, s. 330)*

Şekil 3'te yer alan modele göre beş liderlik davranışı belirlenmiş olup, bu davranışlara yönelik olarak belirtilen hususlar şu şekildedir (Lussier ve Achua, 2015: 76; Arıkan, 2001: 291-292; Ataman, 2009: 551-552);

• 1-1: Etkili olmayan liderlik (Cılız Liderlik), lider örgütte devamlılık sağlamak için yapılacak olan iş için en alt seviyede çaba ve gayret harcar. Üretim ve insana olan ilgisi minimum seviyededir. Çatışmadan hoşlanmaz, planlama için zamanının fazla harcamaz, yeniliğe karşı ilgi ve alakası minimum seviyededir. Ast üst ilişkisi açısından olabildiğince uzak mesafeyi tercih eder.

• 1-9: Kulüp lideri, en fazla önem verdiği konu çalışanların arzu ve istekleridir. Anlayışlı ve rahattır. Üretim ikinci plandadır. Çalışanların veya astlarının duygu, düşünce ve beklentileri oldukça önemlidir. Belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesini arzular fakat bu yapmak için astlarına çok fazla baskı yapmaz. Meydana gelen anlaşmazlıklarda cezadan çok uzlaşma ve konuşmayı tercih eder.

• 9-1: Görev lideri, en fazla önem verdiği konu etkinlik ve verimliliktir. Sahip olduğu otoriteyi kullanarak verimliliği elde etmeye çalışır. Çalışanlara geri planda tutarken bağlı olduğu örgütü ön planda tutar. Başarıdaki temel ölçütü kar ve üretimdir. Yeni parlak fikirler ortaya çıkmaz çünkü herkesin yapması gerekenler kurallarla belirlenmiştir.

• 5-5: Orta yolcu liderlik (Örgüt lideri), hem çalışanlara hem de örgüte orta seviyede önem verir. Yapılacak işlerin miktarı ile çalışanların moral ve motivasyonlarını dengelemeye çalışır. Plan, program ve görev dağılımı yaparak astlarına tavsiyelerde bulunur.

• 9-9: Ekip lideri, çalışanlardan iş odaklı olan kişilerle birlikte üst seviyede verime yönelmiştir. Çalışanlar, astlarla karşılıklı güven ve saygı en üst seviyededir. Lider, genellikle ortaya çıkan sorunların çözümü dışında astlarına müdahalede bulunmaz.

Mc Gregor'un X ve Y Teorileri

Douglas Mc Gregor'un geliştirdiği teoriye göre, liderlerin eylemlerini, tutumlarını ve davranışlarını belirleyen etmenlerden birisi, liderin insan davranışları üzerinde belirledikleri varsayımlardır (Şimşek vd., 2008: 257). Douglas, liderlerin ortaya koydukları negatif ve pozitif davranışlar üzerinden geliştirdiği kuram X ve Y kuramıdır. X kuramı negatif davranışları ifade ederken, Y kuramı pozitif davranışları ifade etmektedir (Lussier ve Achua, 2015: 47).

X kuramının sahip olduğu varsayımlar; insanlar çalışmayı sevmedikleri için işten ve sorumluluktan kaçma eğiliminde olup, onların çalıştırılması isteniyorsa korkutulmalı gerekirse tehdit edilmeli yani yönetilmeyi tercih etmekte, kendi arzu ve isteklerini bulunduğu örgütün amaç ve isteklerin-

den daha ön planda tutmakta, var olan düzenin devamını tercih etmekte yenilikten ve değişimden hoşlanmamakta, yaratıcı yeteneği bulunmamaktadır. X kuramının aksine bireysel ve örgütsel amaç ve hedeflerin kaynaştırılması olan Y kuramının varsayımları ise; insanların çalışması hayatın diğer zamanlarında geçirilen vakitler kadar doğal olduğu, uygun şartlar ve koşullar olduğu sürece sorumluluk almayı tercih etmekte, örgüte bağlı kalıp daha yararlı ve faydalı hizmet vermekte, yaptığı işten nefret yerine daha fazla tatmin ve başarı kaynağı olarak nitelemektedir (Eren, 2017: 26-27). X kuramı kapsamında en uygun liderlik otoriter liderliktir. Çünkü insanlar çalışmayı sevmedikleri için onları çalışmaya yönlendirmek gerekmektedir. Bunun aksine Y kuramı kapsamında en uygun liderlik demokratik liderlik şeklidir (Güney, 2009: 392 ve 395).

Likert'in Sistem 4 Modeli

Rensis Likert tarafından oluşturulan 4 aşamalı model, liderlik kuramlarıyla ilgili olarak literatürde liderlerin davranışları ve boyutları ile ilgili birbirlerinden farklı yönde değerlendirmelerin bütüncül bakış açısıyla ortaya konulması için oluşturulmuştur. Modelin temel amacı etkili ve etkili olmayan liderleri birbirlerinden ayırmaktır (Likert, 1967: 116). Likert'in yöneticilerin davranışlarıyla ilgili olarak ortaya koyduğu grup şu şekildedir (Likert, 1967: 4-13; Şimşek vd., 2008: 259);

• Sistem-1 (İstismarcı otokratik): Astlarının görüşlerini almaz, onları motive ederken korku, baskı ve tehdit dilini kullanır. Kararların çoğu yönetici tarafından alınır. Yapılacak olan işler kimin, nasıl ve ne şekilde yapacağını yönetici tayin eder. Astlar lider karşısında kendilerine rahat hissetmez. Astların fikir ve görüşleri nadiren alınır ama bu uygulamaya dönüşmez. İletişim astlarla çok kısa ve dar bir alanda gerçekleşir.

• Sistem-2 (Yardımsever otokratik): Lider gücü elinde bulunduran olmakla beraber sahip olduğu gücünü baskı, tehdit ve istismar amaçlı kullanmaz. Astların görüşü nadiren alınır ve kendilerini kısmen rahat hissederler. Örgütün sahip olduğu amaç ve hedefleri elde etme süresince iletişim, etkileşim az seviyededir. Motivasyonu sağlama aracı olarak ceza ve ödüllendirme ile olmaktadır.

• Sistem-3 (Katılımcı): Lider astlarına kısmen güvenir. Lider amaç ve hedefleri belirlemeden önce astlarının da fikrini alır. Cezalandırmadan çok ödüllendirme motivasyonun ana amaçlarındandır. Liderin karşısında astlar kendilerine rahat hisseder. Belirlenen amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesi için örgüt içi etkileşim ve iletişim önemlidir. Bilgi akışı çift yönlüdür.

• Sistem-4 (Demokratik): Liderin astlarına karşın güven duygusu tamdır. Astlar kendilerine lidere karşı rahat hisseder ve her türlü konu hakkında konuşabilir ve tartışabilir. Yani astlar amaç ve hedeflerin belir-

lenmesinde ve ortaya konulan işle ilgili kararların verilmesine katılımları yüksektir. Motivasyonun kaynağı ekonomik ödüllendirmedir. Sorumluluk duygusu astlarda oldukça yüksek oranda bulunmaktadır. Bilgi akışı çift yönlü olmakla beraber paydaşlar arasında da gerçekleşmektedir.

2.3. Durumsal Liderlik Teorisi

Özellikler ve davranışsal teorinin liderlik konusu ile ilgili olarak açıklamada yetersiz kalması liderlik konusu hakkında daha gerçekçi ve açıklanabilir yaklaşıma ihtiyaç duyulmuştur. Araştırmacılar daha önceki teorilerden de faydalanarak yapılan işin niteliği ve içinde bulunulan şartları da dikkate alarak modern bir bakış ve yaklaşım tarzı geliştirmişlerdir (Zel, 2011: 139).Durumsallık teorisine göre; liderlerin ortaya koyduğu liderlik şekli, davranışı ve içinde bulunulan durumun şartları etkin liderliğin sahip olduğu kişiliği etkilidir. Liderin davranış ve faaliyetlerinde birtakım durumsal faktörler etkili olmakla beraber zamana, mekana ve yere göre değişiklik gösterebilir. Teoriye göre liderin etkinliğini; liderin sahip olduğu kişilik ve deneyim, üstlerinin beklenti, tutum ve davranışları, belirlenen amacın içeriği, örgütsel politikalar, mesleki arkadaşların sahip olduğu özellik ve beklentileri, astlarının beklenti ve davranışları belirler (Bolat vd., 2008: 176-177).

Durumsal liderlik teorisi, davranışşal liderlik teorisinden farklılık göstermektedir. Durumsal liderlik teorisi, liderlik davranışının sahip olunan koşul, şart ve durumlara göre değişeceğini ve bundan dolayı genel bir liderlik stilinden bahsedilemeyeceğini söylerken davranışsal liderlik teorisi tek ve en iyi şekilde ortaya konulan yönetim tarzını savunmaktadır. Davranışsal liderlik teorisinde, işe ve kişiye yönelik liderlik davranışını gösterebileceğini ifade ederken bunların hangi şartlar ve koşullar içerisinde daha etkin olabileceğini söylememiştir. Kişiye yönelik liderlik davranışının astların üzerinde iş tatminlerinin ve buna bağlı olarak verimliliklerinin artacağını ifade etmiştir. Buna karşın durumsal liderlik teorisi ise hem işe hem de kişiye yönelik liderlik davranışının birtakım şartlar altında aynı seviyede etkili ve etkin olabileceğini, önemli olan hususun hangi koşullarda hangi liderlik tarzının uygulanabileceğini araştırmaya daha fazla önem vermiştir (Koçel, 2015: 687; Tunçer, 2018: 297). Durumsal liderlik teorisinin temel yapısını oluşturan varsayımlar kısaca şunlardır (Horner-Long, ve Schoenberg, 2002: 613; Naktiyok, 2006: 23):

- Belirli bir grubu sevk ve idare edecek en iyi olarak nitelendirilecek tek liderlik yöntemi yoktur. Ortaya konulan liderlik tarzı, tutum ve davranışlar diğer bir örgütte etkili ve etkin olabilir.

- Liderliğin etkinlik unsurunun tanımını mevcut olan durum ve birtakım unsurlar belirler. Başka bir ifade ile liderin belirlenen amaçları ger-

çekleştirmek için ortaya koyacağı yönetim tarzını koşullar, durumlar ve faktörler tayin eder.

- Liderlik kişinin kalıtsal bir özelliği olmayıp daha sonra çeşitli etkenlerin etkisiyle öğrenilebilir bir süreçtir.

- Liderin örgütün şimdiki ve gelecekteki durumuyla ilgili olarak lehe veya aleyhe dönüşecek etkisi vardır.

- Bireysel ve durumsal faktörler liderin başarısını ve etkinliğini belirler.

Durumsal liderlik teorilerinin gelişmesine katkı sağlayan çalışmalara kısaca bakacak olursak:

Fred Fiedler'in Etkin Liderlik Modeli

Durumsal liderlik teorisinin öncüsü olan Fred Fiedler'in geliştirdiği etkin liderlik modeli en fazla kullanılan ve geçerli olan durumsal liderlik modeli olarak kabul edilmiştir (Bayram, 2013: 23; Seyranian, 2009: 152-153; Robbins ve Coulter, 2002: 544). Fiedler, liderin başarılı olabilmesinin tek şartının bireysel yeteneklere veya gruplarla, astlarla ve bireylerle iletişiminin iyi olmasına bağlı olmadığını savunmaktadır (Erdoğan, 1991: 340). Ona göre lider-ast ilişkileri, görevin yapısı ve liderin makama dayalı resmi yetkisi lider için olumlu veya olumsuz bir ortam meydana getirerek liderlik davranışının etkinliğini belirlemektedir. Bu faktörlerin alacağı değer sonucunda ortaya çıkan her durum farklı liderlik davranışı etkili olacaktır (Koçel, 2015: 688; Nebeker, 1975: 281). Modeldeki üç değişken (Seyranian, 2009: 153; Robbins ve Coulter, 2002: 545: Koçel: 2015, 688; Schermerhorn vd., 2010: 312):

- Lider- Ast ilişkileri: Liderin astlar veya izleyiciler tarafından benimsenmesi yani saygı ve güvenin derecesini ifade eder. Astlarını maddi ve manevi açıdan kollayan liderler astlarının sevgisini kazanır. Bununla beraber liderin sahip olduğu karizmatik kişiliği de astları arasında kabul edilmesini ve ilişkinin kurulmasında etkilidir. Liderin astlarla kuracağı iyi ilişkiler daha fazla güce sahip olmasına neden olurken zayıf ilişkiler gücünün azalması neden olacaktır (Güler, 2007: 40). Eğer ilişkilerin iyi olması durumunda liderlik için olumlu bir ortamın oluşması sağlanacak ve lider sevilip saygı görecek aksi halde ilişkilerin zayıf olması durumunda sevilmeyen, güvenilmeyen ve saygı görmeyen lider ve olumsuz bir ortam olacaktır (Yıldırım, 2012: 55).

- Görevin Yapısı: Yapılacak olan işlerle ilgili olarak belirlenen hedeflerin önceden belirlenmiş belirli standartlara göre yapılması veya herhangi bir şekilde belirli bir plan ve program olmadan işi yapacak olan kişiye bağlı olarak hedefin gerçekleşmesi yani önceden belirlenmiş yol ve yöntemin olup olmaması ile ilgili durumdur. Liderlik açısından önceden

belirlenmiş yani planlanmış işler astların bunu gerçekleştirmesi bakımından daha kolay ve lider için olumlu bir durumken, önceden belirlenmemiş yani planlanmamış işler astların bunu gerçekleştirmesi bakımından daha zor ve lider için olumsuz bir ortam oluşturur.

• Liderin Makamının Verdiği Yetki: Liderin sahip olduğu makamından kaynaklı ödüllendirme, cezalandırma, işe alma, işten çıkarma, terfi ettirme gibi yetkilerin ona sağladığı güç durumsal açıdan liderin niteliğini gösteren bir değişkendir. Sahip olunan yetkinin boyutu ve içeriği fazla ise liderlik için olumlu bir ortam az olduğu durum olumsuz ortam meydana getirecektir. Fiedler, temel kişilik özellikleri açısından liderin davranışını duruma göre işe yönelik ve kişiye yönelik olarak farklı olacağını belirtmiştir (Özkalp ve Kırel, 2010: 314). Fiedler, işin niteliği belirlenmiş, lider-ast ilişkisi yüksek seviyede ise liderin işe yönelik davranış göstermesini, duruma bağlı değişkenlerin kabul edilebilir sayılabilecek orta seviyede olduğu durumlarda kişiye yönelik davranış göstermesi etkinliği arttıracağını ifade etmiştir (Dikmen, 2012: 68).

Amaç – Yol Teorisi

Motivasyon konusundaki bekleyiş teorisine dayanan Amaç-Yol teorisi 1970'li yıllarda Robert House ve Martin Evans tarafından geliştirilmiştir. Teori iki temel faktör üzerinde; belirli birtakım davranışların sonucunda kişiyi belirli sonuçlara ulaştıracağı hakkındaki inanç olan bekleyiş ile bekleyişin sonunda kişinin elde edeceği sonuçlara verdiği değer olarak ele alınmaktadır (Martin, 2009: 636-637). Bekleyiş teorisi liderlik açısından astları, grupları veya izleyicileri amaç ve hedefleri belirlemede ve bunları gerçekleştirmek için yol ve yöntemleri bulma konusunda motive etmesi bakımından önemlidir (Güney, 2009: 401). Motivasyon, amaç ve hedefleri gerçekleştirmek için grubu harekete geçiren temel etmen olarak ideal liderliğin motivasyon odaklı harekete bağlı olarak görülmektedir (Evans, 1970: 281). Liderler, birtakım araçlarla astların, grupların ve izleyicilerin davranışını etkileyebilirler. Ödüllendirme gücü, onları eğitme, yönlendirme, amaç ve hedefe ulaşmadaki zorlukları kaldırma gibi yollarla onların başarılı olmalarına yardım edip faydalı olurlar (Tunçer, 2018: 300). Liderler dört farklı liderlik davranışı sergileyerek grup üyelerinin iş tatmini, motivasyon, performans ve başarı derecelerini etkileyebilmektedir. Bunlar; yönetici, destekleyici, katılımcı ve başarıya yönelik liderliktir (Ayhan, 2010: 13). Amaç-yol teorisi, özellikle bazı liderlik tarzlarının bazı durumlarda etkili olduğunu açıklaması ve ortaya çıkan birtakım durumlar karşısında esnek bir tepki verme tutumunu savunması açısından oldukça ümit vericidir (Şimşek, 2006: 265).

3. MOTİVASYON

Günümüz örgütlerinde rekabet şartlarının ortaya koyduğu zorluklardan başarılı şekilde çıkabilmek, örgütsel çevrenin değişme hızına ulaşabil-

menin temel kaynağı sahip olduğu nitelikli insan kaynağıdır. Sahip olunan veya olunacak olan nitelikli insan kaynağını da belirlenen örgütsel amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesi için motive edilmesi gerekir. Çünkü nitelikli insan kaynağını etkili, etkin ve verimli şekilde amaç ve hedefler için kullanılmaması örgütsel başarımın elde edilmemesine neden olur. Bundan dolayı çalışanların sahip olduğu yeterlilikleri ve yetkinlikleri kullanacak ve bunları daha da geliştirebileceği örgütsel ortamın oluşturulması gerekir. Yani çalışanların örgütsel amaç ve hedefleri gerçekleştirmeleri için maddi ve manevi motivasyon araçları ile teşvik edilmelidir (Tunçer, 2018: 310-311). Örgütlerin sahip olduğu kültür, bulunduğu sektör, yapılan işin niteliği vb. birçok faktör farklı olmakla beraber çalışanların örgütsel amaç ve hedeflerini sağlamalarında en etkili aracı olan motivasyon örgütler ve çalışanlar açısından göz ardı edilemeyecek bir konudur.

Motivasyon, istenilen iş davranışlarını çalışanlar arasında başlatma, onları yöneltme ve bu durumu devam ettirme hareketi olarak ifade edilir. Başka bir ifade ile bireyin veya çalışanların belirlenen örgütsel amaç ve hedeflere ulaşmak için daha fazla çaba ve emek harcamaya yönlendirilmesidir (Dündar vd., 2007: 107). Motivasyon, bireyi belirli bir davranışa yönlendiren, bu davranışlardaki devamlılık ve düzenliliği belirlemekte olan, davranışları şekillendiren bazı iç ve dış etkenlerle bunlara işlevsellik katan sistemlerdir (Adaır, 2013: 167). Motivasyon birey, grup ve çalışanları belirli bir amaç ve hedef doğrultusunda devamlı olarak gerçekleşmesi için gerekli çaba ve gayretin herhangi bir zorlama olmadan eyleme geçme isteği olarak tanımlanabilir.

Motivasyonun bireylerin tutum ve davranışlarını etkileme ve bunun oluşturduğu etki doğrultusunda onları belirli eylemlere sevk etme motivasyon tanımlarının ortak yönünü oluşturmaktadır. Yapılan tanımlamalar sonucunda motivasyon ihtiyaç, beklenti, davranış, hedef, amaç ve geri bildirim konularından meydana gelmektedir (Steers vd., 2004: 379-380). Amaç ve hedefler örgütlerin temel unsuru olmakla beraber bireylerin de amaç ve hedefleri vardır. Örgütler, amaç ve hedeflerinin gerçekleşmesini istiyorlarsa çalışanlarının amaç ve hedeflerini dikkate almak zorundadırlar. Çünkü bireyler kişisel amaçlarını gerçekleştirecek davranışları sergileme eğilimindedirler. İnsan davranışlarını açıklamaya çalışan birçok teori bu durumu ortaya koymuştur. Bundan dolayı örgütler kendi amaçlarını gerçekleştirmek için çalışanların ihtiyaçlarını anlama ve onları motive etmek durumundadırlar (Aşan, 2001: 225). Motivasyonun sağlanmasında çeşitli araçlar kullanılmakla beraber temel olarak uyulması gereken ilkeler şunlardır (Efil, 2009: 163):

- Çalışanlara gereken değer verilip, cesaretlendirilip teşvik edilmeli,
- Yaptığı işten dolayı başarı elde edenlere terfi ve kariyer fırsatları sağlamak,

- Çalışanların yeterlilik ve yetkinliklerini arttırmak için onları eğitmek ve eşit davranmak,

- Çalışanları eleştirirken yapıcı olmaya, yıkıcı olmamaya özen göstermek, onları başkalarının yanında küçük düşürücü tavırlardan kaçınmak,

- Çalışanlara karşı rol model olmak, ortaya koyduğu başarı veya başarısızlıkları hakkında bilgi verip çözümler üretmek.

Motivasyonun sağlanmasında ortaya koyulacak tutum ve davranışların temel ilkeleri bunlarla sınırlı olmamakla beraber dikkat edilmesi gereken en önemli unsur bireyin sahip olduğu özellik ve bağlı bulunduğu örgütün yapısıdır. Asgari şartların sağlanması motivasyonun oluşması açısından önemli bir etkendir. Bunu başaran örgütler birçok fayda elde edebilirler.

Motivasyonun örgütler ve çalışanlar açısından sağlayacağı faydalar ise şunlardır (Şimşek ve Çelik, 2018: 77-78; Eren, 2017: 494- 504):

- Çalışanların ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamaya imkan sağlar,

- Çalışanların yetkinliklerini, yeteneklerini ve yeterliliklerini geliştirmeye imkan sağlar,

- Örgütlerin, çalışan verimliliği, ekonomik ve toplumsal refah düzeylerinin arttırılmasına olanak sağlayan rekabet koşulları içine girmelerine imkan sağlar,

- Çalışanların liderlik ve yaratıcılık niteliklerini göstermelerine zemin oluşturur,

- Çalışanlar arasında olumlu rekabeti geliştirir çünkü motivasyon sonucunda elde edilen olanaklardan daha fazla yararlanmaya çalışanları yöneltir,

- Değişen koşullar içerisinde (ekonomik, sosyal ve teknolojik) örgütlerin farklı motivasyon sistemlerini geliştirmeye ve uygulamaya olanak sağlar.

4. MOTİVASYON TEORİLERİ

Çalışanların işlerinde farklı şekilde davranmaları ve performans göstermelerinin nedenleri örgütsel davranışın en önemli ve temel sorusudur. Bundan dolayı örgütsel yaşamın en önemli konusu çalışanları nasıl motive edebilmektir. Karmaşık bir süreç olan motivasyon konusunu sadeleştirecek model ve teorilere ihtiyaç duyulmuştur (Omirtay, 2009: 23). 19. Yüzyıldan günümüze kadar birçok teori ortaya konmuş olup, teorilerin ortak amacı, örgüt yöneticilerine çalışanlarını motive etmelerinde gerekli olan unsurları belirleyip bu süreci devam ettirme konusunda destek olmaktır. Teorilerin bazıları içsel bazıları ise dışsal faktörlere eğilmişlerdir.

Çalışanların tutum, beceri, yetenek, arzu, istek, düşünce ve gelişmesi gibi duygusal unsurları içsel faktörlere ağırlık veren teorilerin temelini teşkil etmektedir. Yani çalışanları anlayıp onların davranışlarını yorumlayarak, belirlenen içsel faktörlerle çalışanları motive edileceğini ileri sürmüşlerdir. Buna karşılık dışsal faktörlere ağırlık veren teoriler, çalışanların kendileri dışındaki unsurlardan etkilendiği ve bunların belirlenip kullanılması ile çalışanların motive edilebileceklerini ortaya koymaya çalışmışlardır (Güney, 2009: 355). İçsel faktörleri temel alan Kapsam Teorileri ile dışsal faktörleri temel alan Süreç Teorileri olmak üzere motivasyon teorileri iki ana grupta toplanmıştır.

4.1. Kapsam Teorileri

Kapsam teorileri temel olarak bireyin içinde var olan ve bireyi bir davranışa sevk eden unsurları anlamaya önem verir. Örgütsel açıdan bakılacak olursa örgütlerde lider veya belirli bir grubu sevk ve idare eden yönetici çalışanlarını belirli şekillerde davranmaya yönelten unsurları anlayabilir ve bu unsurlara hitap ederse çalışanlarını daha iyi şekilde yönetebilir (Koçel, 2015: 783; Özevren, 2009: 230). Kapsam teorileri şunlardır:

Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi

Kapsam teorileri açısından ilk ortaya konulan motivasyon teorisidir. Bu teorinin iki temel varsayımı vardır. Birincisi bireyin ortaya koyduğu her davranışın, birtakım ihtiyaçları gidermeye yönelik olduğudur. Birtakım ihtiyaçları sağlamak için bireyler farklı yönlerde ve şekillerde davranış sergiler. Bunun için, ihtiyaçlar bireyin davranışı altındaki önemli bir unsurdur. İhtiyaçların belirli bir sıra ve hiyerarşi içinde olması ikinci varsayımıdır. Bu hiyerarşi içinde üst kademede yer alan ihtiyaçların bireyi davranışa sevk etmesi için alt kademede yer alan ihtiyaçlar giderilmelidir. Tatmin edilen her ihtiyaç bireyi belirli bir davranışa yönlendirir. Bundan dolayı örgütlerde yöneticiler çalışanların hangi ihtiyaçlarını giderme isteğini anlarsa onların tatminini sağlayacak çalışma ortamını oluşturarak davranışlarını yönlendirebilirler (Koçel, 2015: 734). Can'a (2002) göre tatmin edilmeyen ihtiyaçlar bireyi harekete geçiren veya davranışlarını şekillendiren ihtiyaçlardır. Tatmini sağlanmış olan ihtiyaçların davranışa etkisi yoktur. İhtiyaçlar aşağıdan yukarı doğru belirli bir hiyerarşik düzen içinde ve önemlerine göre sıralanmıştır. Bireyin belirli bir basamaktaki ihtiyacı, daha alt basamaktaki ihtiyacı tatmin edilmişse ortaya çıkar. Maslow, insan ihtiyaçlarını beş ana grupta bir piramit şeklinde ortaya koymuştur. Bu ihtiyaçlar (Zencirkıran ve Keser, 2018: 201-202):

- Fizyolojik İhtiyaçlar: Bireyin hayatını devam etmesini sağlayan temel ihtiyaçtır. Yemek yeme, su içme, uyumak gibi ihtiyaçlardır. Bireyin bu ihtiyaçları karşılaması için gelir elde etmesi yani çalışması gerekir. Dolayısıyla bu ihtiyaçların sağlanması elde edilen gelir ile gerçekleşir. Bu

açıdan bireyi çalışmaya yönlendiren ilk motivasyon bireyin yaşamını idare ettirebileceği gelir elde etmesi meydana getirir.

• Güvenlik İhtiyacı: Fizyolojik ihtiyacını karşılayan birey güvenlik ihtiyacına yönelmektedir. Bireyin fiziksel güvenlikten ekonomik güvenliğe kadar birçok ihtiyacı kapsar. Bireyin can güvenliği, iş güvenliği, tehlikelerden korunma gibi kendini güvence altına alma anlamına gelir. Bireyler için çalışma hayatı kendisine ekonomik güvenlik sağlamakla birlikte gelecekte emeklilik yaşamında da belirli bir sigorta, emekli aylığı gibi güvenceler elde etmesine neden olur. Bundan dolayı güvenli bir yaşam sürme arzusu çalışmaya motive olması ile ilgilidir.

• Ait Olma İhtiyacı: Birey sosyal bir varlık olması nedeniyle ilk iki ihtiyaç karşılandıktan sonra ait olma ihtiyacı ortaya çıkar. Örgütlerinde bir grubun, örgüt dışında bir derneğin veya kulübün üyesi olma bu ihtiyacı ifade etmektedir. Birey bir grup içinde oluşturduğu arkadaşlık ve dostluklar ait olma ihtiyacını karşılayıp daha fazla çaba ve emek göstermesine neden olur.

• Saygı İhtiyacı: Saygı bireyin çevresinden ve etrafındakilerden değer verilmesi, saygınlık elde etmesi, kendisine güven duyulması gibi beklentisini karşılamaktadır. Örgütler, bireyler için güven tesis ettiği, kabul gördüğü ve saygınlığını elde ettiği yerlerdir. Saygı ihtiyacını karşılayan birey örgütüne daha fazla bağlanıp, daha fazla çaba ve emek gösterir buda kendisi için motivasyon kaynağıdır.

• Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı: İhtiyaçlar hiyerarşisinin en son basamağıdır. Birey bu basamakta her türlü ihtiyacını sağlamış durumdadır. Çalışma hayatında elde ettiği başarılar sayesinde saygınlık ve herkes tarafından itibar kimliğe kavuşmuştur. Elde ettiği başarıyı özel hayatına da yansıtarak kendini gerçekleştirmiştir.

Herzberg'in Çift Faktör Kuramı

Frederick Herzberg tarafından geliştirilen "Çift Faktör Kuramı" kapsam teorileri kapsamında incelenen diğer bir motivasyon teorisidir. Bu teori 200 mühendis ve muhasebeci üzerinde yapılan araştırma sonucunda ortaya koyulmuştur. Çalışma sonucunda bireylerin davranışlarını etkileyen birinci grup faktörler ve ikinci grup faktörler olarak belirlenmiştir. Birinci grup faktörler örgütlerde yer almadıkça iş tatminsizliğine neden olurken bu faktörlerin varlığı bireylerin motive olmalarına neden olmaz fakat yapılan işin normal seyrinde ilerlemesini sağlamış olurlar. İkinci grup faktörler ise çalışanları teşvik eden ve motive olmasına neden olan faktörlerdir (Ertürk, 2009: 148).

Hijyen faktörleri; yapılan işle ilgili olarak doğrudan ilişkili olmayan daha çok çevreyi tanımlayan faktörlerdir. Hijyen faktörleri motivasyon dü-

zeyini teorik açıdan sıfır seviyesine getirerek tatminsizliği önleyen temeli hazırlar ve motive edici faktörlerin oluşmasına yardımcı olur. Tek başına motive edici değildir fakat bulunmamaları motive edici faktörlerin belirli bir anlamını meydana getirmez. Örgütün yönetim tarzı, çalışma şartları ve koşulları, ücret, iş güvenliği gibi konular bu kapsamda ele alınır. Motive edici faktörler ise hijyen faktörlerinin sağlanması ile çalışanların motivasyonlarının oluşmasına neden olan faktörlerdir. Terfi imkanlarının varlığı, sorumluluk alma, statü, ilerleme imkanları, anlamlı ve mutluluk hissi veren bir işte çalışma gibi unsurları içerir (Tunçer, 2018: 325). Eğer örgütte hijyen faktörleri mevcut değilse çalışanları motive etmek mümkün değildir. Motivasyonu sağlayan motive edici faktörlerdir. Yani hijyen faktörleri sağlanmadan tek başına motive edici faktörler sağlamak çalışanları motive etmeyecektir. Bu iki faktörün birbiriyle ilişkisi ve varlığı çift faktör teorisi olarak anılmasının nedenini meydana getirmektedir (Koçel, 2015: 738).

Alderfer'in ERG Kuramı

Bu teori, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin basitleştirilerek geliştirilmiş yani modern çağa uyarlanmış halidir (Sezgin, 2012: 11). Alderfer (1972), Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinden farklı olarak örgütlerdeki çalışan ihtiyaçlarına odaklanmıştır. Bu ihtiyaçlar var olma (Existence), ilişki kurma (Relatedness) ve gelişme (Growth) olarak gruplamıştır (Serinkan, 2012: 90). ERG Kuramı olarak nitelenmesinin sebebi ihtiyaçların İngilizce baş harflerinin karşılığına denk gelmesidir. ERG Kuramının dayandığı ilkeler şunlardır (Akyar, 2011: 32):

- Herhangi bir ihtiyaç az tatmin edilirse o ihtiyaç aynı oranda fazla olmaktadır.
- Herhangi bir ihtiyaç az tatmin edilirse bir üst ihtiyaca duyulan istek o kadar fazla olur.
- Üst basamakta yer alan ihtiyaçlar ne kadar az tatmin edilirse alt basamaktakilere o kadar istek duyulur.

Var olma ihtiyacı, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşinde yer alan fizyolojik ve güvenlik ihtiyacına denk gelmektedir. İlişki kurma ihtiyacı, Maslow'un üçüncü sırada yer alan ait olma ihtiyacını kapsayan aile, arkadaşlık, astlar gibi unsurlara tekabül ettiği söylenebilir. Gelişme ihtiyacı ise; Maslow'un saygı ve kendini gerçekleştirme ihtiyacıyla benzerlik göstermektedir. Gelişme ihtiyacı, yenilik yapma konusunda duyulan istek, verimli ve faydalı katkılarda bulunma ve bireysel gelişimi sağlama gibi ihtiyaçları ifade eder (Ataman, 2009: 531). Alderf ve Maslow'un Kurumlarının karşılaştırılması kısaca Tablo. 1'deki gibidir (Can vd., 1984: 246).

Tablo 1. Alderfer ve Maslow'un Kuramlarının Karşılaştırılması

Modeller	1 Basamak	2 Basamak	3 Basamak
Alderfer ERG Kuramı	Var olma	İlişki Kurma	Gelişme
Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi	Fizyolojik, Güvenlik İhtiyacı	Ait Olma İhtiyacı	Saygı ve Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı

Alderfer'de Maslow'un ifade ettiği gibi ihtiyaçlar hiyerarşisini kabul etmektedir. Daha alt grupta yer alan ihtiyacın tatmini sağlanmadan üst grupta yer alan ihtiyaca geçilmez. ERG Kuramı, kişilerin ihtiyaçlarını sağlama ve onları tatmin etme becerilerine bağlı olarak ihtiyaçlar hiyerarşisinin altına veya üstüne de inebileceklerini ayrıca iki yönlü hareket edebileceklerini ifade etmektedir (Eren, 2012: 507).

McClelland'ın Başarma İhtiyacı Teorisi

McClelland tarafından geliştirilen bu teori üç grup ihtiyacın etkisi ile bireylerin davranış sergilediğini ileri sürmektedir. Bu ihtiyaçlar ilişki kurma ihtiyacı (affiliation needs), güç kazanma ihtiyacı (power needs) ve başarma ihtiyacı (achievement needs) olarak üçe ayrılır. İlişki kurma ihtiyacı bireyin başkaları ile ilişki kurması, belirli bir gruba girerek sosyal ilişkiler geliştirmeyi ifade eder. İlişki kurma ihtiyacı yüksek olan birey başkaları ile ilişki kurmaya ve bunu geliştirmeye daha fazla önem verecektir. Güç kazanma ihtiyacı yüksek olan birey gücünü ve otoritesini neden olan kaynakları genişletme, diğer bireyleri etki altına alma ve gücünü koruma davranışları sergileyecektir. Başarma ihtiyacı yüksek olan birey, elde edilmesi zor ve çalışma gayreti gerektiren, mantıklı amaçlar belirleyecek, bunları sağlamak için gereken bilgi, beceri ve yeteneği elde edecek davranış ortaya koyacaktır (Koçel, 2015: 739).

McClelland'a göre, hiyerarşik ihtiyaçlar zinciri herkes için söz edilemez; bireyin sahip olduğu özelliğe göre farklılık gösterir. Bireyin davranışlarını etkilemede ve yönlendirmede hangi ihtiyacın daha ön planda olduğudur. Eğer bireyin motivasyonunu sağlamak istiyorsak önemli olan doğru olan ihtiyacın tespit edilmesi ve bireyi buna uygun işlerde çalıştırılması lazımdır. Ayrıca bireyin içinde yer aldığı çalışma ortamı, sosyal çevresi ihtiyacın derecesini belirlemektedir (Bolat vd., 2008: 194).

4.2. Süreç Teorileri

Kapsam teorileri bireyin davranış göstermesine sevk eden durumları belirlemeye ağırlık vermesine karşın, bazı yazarlar tarafından motivasyon konusu bireyin içinde bulunduğu faktörlerin irdelenmesi ile net olarak an-

laşılmayacağını, ayrıca dışsal ortam ve özelliklerinde motivasyonu etkileyeceği ileri sürülmüştür. Süreç teorileri bireyin hangi amaçlar ile nasıl motive edildiklerini kapsamaktadır. Yani bireyin bir davranış gösterdiğinde bunun tekrarının nasıl ve ne şekilde sağlanabileceği süreç teorisinin temel sorusudur. İhtiyaç, süreç teorisi açısından bireyi davranışa yönlendiren faktörlerden birisi olmakla beraber birçok dışsal faktör de motivasyon üzerinde etkilidir (Özevren, 2009: 231). Belli başlı süreç teorileri şunlardır:

Vroom'un Bekleyiş Teorisi

1930 ve 1940'lı yıllarda Lewin ve Tolman'ın çalışmaları Beklenti Teorisinin temelini oluşturur. Bireyler şimdi ve gelecekteki sergileyecekleri davranışları hakkında mantıklı seçim yaparlar. Çünkü birey düşünen ve bunun sonucunda akıl yürütendir. Birey kendiliğinden belirli davranış için motive olmuş veya olmamış varlıklar olarak düşünülemez. Motivasyon bireyin bağlı bulunduğu çevrenin etkisinde oluşur. Bu çevre çalışanların beklenti, ihtiyaç, amaç ve hedefleri ile uyumluysa motive olabilmektedir (Şimşek vd., 2019: 186).

1964 yılında Victor Vroom " Work and Motivation" eserinde Beklenti teorisinin ilk sistematik formülasyonu ortaya koyarak bireyin davranışlarını kendisinin amaç ve seçimleriyle, bu amaçları gerçekleştirme beklentileri yönünden açıklamıştır. Bireyler, istedikleri sonuçları belirleyerek onları elde etmek amacıyla doğru tahminlerde bulunurlar. Beklenti teorisi, motivasyonun ortaya koyulan davranışın sonucunda amaca ulaşma beklentisi ile bireyin amaca atfettiği önemin çarpımına denk olduğu (motivasyon= valens X bekleyiş) fikrini esas alır (Gürüz ve Gürel, 2006: 288). Model valens, bekleyiş ve araçsallık olarak üç temel kavrama dayanır. Valens, bireyin belirli emek ve çaba harcayarak elde edeceği ödülü isteme derecesini ifade eder. Ödüle arzulama derecesi bireyden bireye farklılık gösterir. Çünkü her bireyin ihtiyaçları farklı olması sebebiyle kimisi için ödülü elde etme son derece önemliyken kimisi için ödülün hiçbir değeri yoktur. Valensin yüksek olması bireyin daha fazla çaba ve gayret etmesine neden olacaktır. Bekleyiş, bireyin algıladığı olasılıktır. Bu durum bireyde ortaya koyacağı çabanın sonucunda ödüle ulaşacağına inanıyorsa daha fazla çaba sarf edecektir. Araçsallık ise, birey belirli bir çaba ile belirli seviyede performans gösterebilir. Ortaya koyulan performans da belirli bir şekilde ödüllendirilebilir. Ödüllendirme "birinci kademe sonuç" olup, "ikinci kademe sonuç" için araçtır. Başka bir ifade ile araçsallık, bireyin birinci kademe sonucu elde edeceği başarısının ikinci kademe sonuçlarına ulaştıracağı hakkında bireyin sahip olduğu ihtimaldir (Koçel, 2015: 744-745). Beklenti teorisinin en önemli katkısı bireyin amaçları ile örgütte ortaya koyduğu tutum ve davranış arasındaki ilişkiyi açıklamasıdır (Şimşek vd., 2019: 187). Bu durum Şekil 4'te gösterilmiştir (Koçel, 2015: 745).

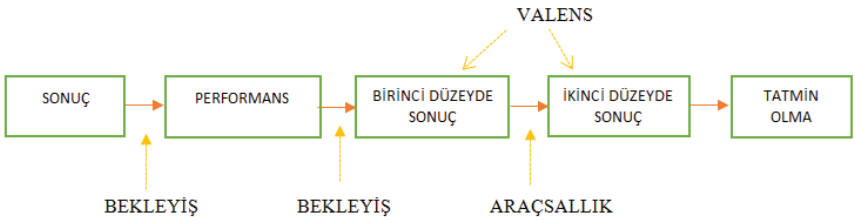

Şekil 4. Vroom Motivasyon Modeli

Lawler ve Porter'ın Geliştirilmiş Beklenti Teorisi

Bu teori Vroom'un bekleyiş teorisinin üzerine ortaya koyulmuş olmakla birlikte çaba, bilgi, yetenek ve algılanan rol değişiklikleriyle performansın ödüllendirilmesinin olabileceği ifade edilmiştir. Lawler ve Porter iki ana soruya cevap arayarak motivasyonun ve performansın kaynağının ne olduğuna cevap aramaktadır (Şimşek vd., 2019: 187). Vroom'un teorisinden farklı olarak istek ve gayretin her daim arzulanan sonucu yani başarıyı sağlamayacağı belirtilmiştir. Bireyin yeterli bilgi ve yeteneğe sahip olmasıyla beraber örgütün belirlenen amaç ve hedeflerine uygun rol fikrine sahip olması gerekir. Ayrıca ödülü arzulayan ve bunu sağlamak için gayret gösterip ödülü elde edeceğine düşünen bütün bireyler gayret gösterir; fakat bütün bireylerin emeği aynı sonuç ve başarıyı getirmez. Yani yüksek gayret sonucunda yüksek performans ile sonuçlanmaz. Bireyin bilgi eksikliği, yetenek azlığı, yaptığı işle ilgili rol çatışması başarısızlığın nedeni olmaktadır. Diğer yandan elde edilen başarının ödüllendirme şekli ve bireyin algılaması da önemlidir (Ataman, 2009: 536).

Performansın ödüllendirilmesi ortaya konulan gayret, sahip olunan bilgi, gösterilen yetenek ve algılanan role göredir. Ödüller içsel ve dışsal olabilir. Vroom'un modeline ilave olarak algılanan eşit ödül ortaya konmuştur. Bunun anlamı birey ortaya koyduğu performans ile başkasının performansını karşılaştırarak bunun sonucunda kendi gayreti sonucunda nasıl bir ödül elde edeceği anlayışına varır. Yani ödül algılaması meydana gelir. Bireyin elde ettiği ödül, algılanan eşit ödülden az ise birey tatmin olmaz sonuçta bireyin bekleyişi etkilenir (Tunçer, 2018: 332). Motivasyon aracı olarak bu teorinin kullanılmasında dikkat edilmesi gereken hususlar şunlardır (Koçel, 2015:747-748):

- Çalışanlar, örgüt tarafından kendilerinden beklenen performansa göre eğitim verilmeli ve yetiştirilmeye tabi tutulmalıdır.
- Rol çatışmaları azaltılmalı.
- Çalışanların elde ettiği ödülden ziyade aynı seviyede performans gösteren iş arkadaşlarının elde ettiği ödüle dikkat ettiği her daim hatırlanmalı.

- Bireylerin içsel ve dışsal ödül çeşitlerine farklı seviyede önem verdikleri bilinmeli.

- Çalışanların ortaya koyduğu performans, elde ettiği ödül ve aralarındaki ilişkiler konusundaki düşüncesi, devamlı olarak takip edilmeli ve elde edilen sonuçlara göre modelin işleyişinde gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

Edwin Locke'un Amaç Teorisi

1968 yılında Locke tarafından geliştirilen Amaç teorisi, bireylerin belirlediği amaç ve hedefler onların motivasyon seviyelerini de belirleyecektir. Bireylerin belirlemiş oldukları amaç ve hedeflerin derecesi oldukça yüksek ve erişilmesi zor ise bireyin ortaya koyacağı performans daha yüksek ve motivasyonu da daha fazla olacaktır. Buna karşılık belirlenen amaç ve hedefin erişilmesi gayet kolaysa daha düşük performans gösterecek ve motivasyonu daha az olacaktır. Teorinin temel fikri belirlenen amaç ve hedeflerin erişilebilirlik seviyesidir. Yani yüksek amaç daha yüksek motivasyon göstergesidir (Koçel, 2015: 750). Bireylerin belirledikleri amaçlarıyla ilgili olarak geribildirim almaları motivasyonlarının artmasına ve yüksek performans göstermelerine olanak sağlar. Çünkü geribildirim bireyin gerçekleştirdiği ile gerçekleştirmek istediği arasındaki farkı geri bildirimle bireye aktarılırsa bireyin davranışı üzerinde etkilidir. Fakat geri bildirimlerin hepsi aynı derecede etkiye sahip değildir. İçsel olarak elde edilen geri bildirim dışsal yoldan elde edilen geri bildirimle kıyaslandığında daha fazla motivasyon sağlar (Özkalp ve Kırel, 2010: 290).

5. LİDERLİK VE MOTİVASYON İLİŞKİSİ

Liderlik kavramı geçmişten günümüze kadar önemi artarak devam etmiş ve günümüzde işletmelerin, kurumların, sivil toplum örgütlerinin kısaca insanın var olduğu her yerde önemli bir unsur haline gelmiştir. Liderlik, bireylerin sergilemiş oldukları tutum ve davranışlarını etkileyerek onları belirlenen amaç ve hedeflere doğru yönlendirmesidir. Bunu sağlayacak olan ise liderdir. Belirli bir grubun veya bireyin yaptıkları işlerle ilgili olarak memnun olmaları, bağlı bulunduğu yapıya, örgüte ve gruba karşı bağlılık hissetmeleri en önemlisi motivasyonlarının olmaları lider ve onun ortaya koyduğu liderlik tarzının etkisi oldukça fazladır.

Sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomi alanında meydana gelen değişimler toplumun önemli bir parçası olan örgütleri ve örgüt içerisinde yer alan bireyleri de etkilemektedir. Meydana gelen bu değişim örgütlerde liderlere olan ihtiyacı da arttırmaktadır. Lider meydana gelen bu değişikliklere hem örgütün hem de bireylerin uyum sağlamalarındaki en önemli aktördür. Örgütlerin rakipleriyle mücadele etmeleri yaşanan gelişmelerin gerisinde kalmadan faaliyetlerini sürdürmelerine bağlıdır. Bunu sağlayacak olan liderlik ve onun ortaya koyacağı liderlik uygulamalarıdır. Bununla beraber liderler

insan doğasının karmaşıklığı gereği örgütlerde yer alan farklı kişilik özelliklerine, beklentilere ve ihtiyaçlara sahip bireyleri anlamak ve bilmek durumundadır. Bireylerin ihtiyaç ve beklentilerinin farklılığı ortaya konacak olan motivasyon teknikleri ve liderlik tarzlarının da farklılaşmasını gerekli kılacaktır (Güney, 2006: 137). Liderler bu farklılıkları da göz önüne alarak örgütleri için en iyi liderlik uygulamalarını sağlarsa bireylerin örgüte olan bağlılıkları artar. Örgütüne bağlı olan birey yaptığı işe karşı kendini daha fazla adapte ederek örgütsel gelişmeyi sağlar. İş tatmini sağlanmış, örgütüne karşı bağlılık duyan bireylerin motivasyonlarını sağlamak daha da kolaylaşır. Motivasyonu sağlanmış bir bireyin rekabet üstünlüğü sağlamada örgüt açısından oldukça önemlidir. Bireyler liderin sergilediği tutum ve davranışlara karşı örgütün gelecek hedeflerini gerçekleştirmek için sahip olduğu bilgiyi, yetkinliği, beceriyi daha fazla gösterme arzusundadır. Yani motivasyonu sağlanmış bir bireyin liderin ortaya koyduğu tutum ve davranışları ile gelecek hedeflerine ulaşması daha kolay olabilir.

Liderliğin nasıl ve ne şekilde yapılması gerektiği konusunda ortaya konulan birçok teori ve çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların ortaya koyduğu temel unsur liderin, liderlik tarzının oluşmasında sahip olduğu kişisel özellikler, bağlı bulunduğu kültürel yapı, örgütün bulunduğu iş kolu, coğrafi durum gibi birçok etken liderlik tarzının oluşmasında etkilidir. Liderlik bireyin doğuştan sahip olduğu özellikleri ile sonradan eğitim yoluyla da geliştirilebilir. Ayrıca liderde bireylerin motivasyonlarını arttırıcı motive edici faktörlerinde olması örgüt genelinde motivasyonun sağlanmasında oldukça önemli katkıları sunar (Ünlü vd., 2013: 105). Liderin başarı elde etmesi örgütün en önemli ve değerli kaynağı olan bireylerin motive olmasına bağlıdır. Liderler bunu sağlamak için motivasyonun önemini, ne anlam ifade ettiğini ve özelliklerini bilmelidir. Lider, sahip olunan insan kaynağının özellik ve niteliğini, yapılan işin özelliğini, çevresel faktörlerin neler olduğunu ve bunların bireylerin davranışları üzerinde nasıl bir etki meydana getirdiğini analiz etmelidir. Böylece bireylerin motivasyonlarına etki edecek faktörlerin bilinmesi hem örgütsel hem de liderin başarı elde etmesine katkı sağlayacaktır (Wiley, 1997: 263). Örgütün sahip olduğu yetkin insan kaynağı olmasına karşın bunların çalışma arzu ve isteği, lider tarafından harekete geçirilmedikçe örgüte herhangi bir katkısı ve faydası olmayacaktır. Bunun için örgütlerde bireylerin arzuları, ihtiyaçları ve beklentilerinin değerlendirilmesi doğru yapılması ve motivasyon yöntemlerinin doğru uygulanabilmesi oldukça önemlidir (Yeşil, 2016: 176).

Motivasyonun iki yönünü oluşturan lider ve onu takip eden çalışanlardır. Motivasyon aracını kullanarak lider, örgütlerde çalışanlarının yaptığı işlerine daha fazla dikkatli olmalarını, işlerini daha konsantre olarak yapmalarını ve sahip olunan kaynakların en verimli ve etkin şekilde kullanılmasını sağlamaya uğraşırken, çalışanlarda liderin sahip olduğu mevki veya ortaya koyduğu faaliyetlerinden etkilenip motive olurlar. Çalışan

motivasyonu liderliğin ayrılmaz bir parçasıdır. Çalışanların motivasyonu üzerinde liderin etkisi yalnızca kullandığı motivasyon araçları ile sağlanamamaktadır. Liderin özellikleri, güç ve otorite kaynakları, bilgi birikimi ve en önemlisi ortaya koyduğu davranış biçimini şekillendiren liderlik yaklaşımı çalışanların motivasyonlarını etkilemektedir (Yılmaz, 2011: 88-97). Liderin ortaya koyduğu liderlik tarzında çalışanlarla arasında mevcut olan iletişim tarzı, etkileşim durumu ve diyalog ortamı çalışan motivasyonu üzerinde büyük etkiye sahiptir (Özüpek ve Aktan, 2008: 74).

6. SONUÇ

"Liderlik" ve "Motivasyon" kavramları geçmişten günümüze kadar birçok araştırmacı ve bilim insanları tarafından araştırılmış toplumsal, kültürel, sosyal ve ekonomik alanda etkileri artarak devam etmiştir. Liderin ve onun ortaya koymuş olduğu birçok uygulama günümüz örgütlerinde göz ardı edilemeyecek bir konu haline gelmiştir. Küresel olarak dünya genelinde meydana gelen birçok durum örgütlerin sahip olduğu temel kaynaklarının etkili ve verimli şekilde kullanmanın değerini ortaya çıkarmıştır. Değişen teknoloji, insanların hayata ve yaptıkları işlere karşı bakış açıları, ekonomik büyüme gibi birçok etkene bağlı olarak hem liderin hem de çalışanların tutum ve davranışlarını değiştirmiştir. Geçmişte örgütlerin amaç ve hedeflerini gerçekleştirmek için ortaya konulan yol ve yöntemler günümüzde daha da farklılaşarak devam etmektedir. Bu değişim ve gelişimin iyi analiz edilmesi ve bunun örgütlerin geneline uygulanması oldukça önemlidir. Bunu sağlayacak olan ise lider ve onun ortaya koyduğu liderlik tarzıdır.

Liderlik bireyin sahip olduğu bilgi, beceri, yetenek, yetkinlik, yeterlilik ve tecrübe gibi birçok etkene bağlı olmakla beraber örgütün genel yapısı, uygulanan politika, çalışanların kişilik özellikleri, toplumun genel yapısı, yapılan işin niteliği gibi birçok faktöründe etkisiyle de şekillenmektedir. Her örgüt veya grup için genel geçerli bir liderlik tarzının olmadığı yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur. Çünkü liderin liderlik yaptığı yapılar farklıdır. Bu durum ortaya konulacak olan liderliğin bulunulan şartlara ve koşullara göre değişiklik göstermesidir. Liderliğin örgütsel başarımın sağlanmasında, rekabet üstünlüğü elde etmesinde çok büyük katkısı olmakla beraber en önemli etkisi örgüt içerisinde motivasyonun sağlanmasıdır.

Motivasyon, bireyin yapmış olduğu işle ilgili olarak belirlenen amaç ve hedeflerin gerçekleşmesinde etkili olan unsurların başında yer almaktadır. Motivasyonun sağlanmadığı bir örgüt ve grup içerisinde ortaya konan amaç ve hedeflerin gerçekleşmesi beklenemez. Motivasyonu sağlayacak olan uygulamalar birbirinden farklı olmakla beraber hepsinin temel amacı verimliliği arttırmak ve hedeflerin gerçekleşmesini sağlamaktır. Uygulanacak olan yol ve yöntemler liderin bakış açısına göre şekillenmektedir. Unutulmaması gereken en önemli unsur bir bireyi motive eden unsurun

başka birini motive edemeyeceğidir. Günümüzde çalışanların sahip olduğu bilgi düzeyi, beklentileri, hayata bakış açıları, bağlı bulundukları kültürlerin farklı olması onları motive edecek olan motivasyon kaynaklarının da farklı olmasına neden olmaktadır. Bunun için motivasyonun sağlanmasında herkesi kapsayacak, herkes tarafından kabul görecek uygulama ve yöntemlerin uygulanması gereklidir. Motivasyonu sağlayan unsurlar ücret, statü, kabul görme, terfi imkanları, sosyal yardımlar, iş güvenliği gibi klasik araçlarla beraber çalışanların örgütler için önemli bir değer olarak görülmesi, fikirlerine önem verilmesi, daha fazla iletişim içinde olunması gibi faktörler de motivasyonun sağlanmasında etkilidir. Başka bir ifade ile çalışanların örgütlerinden beklentileri sadece ekonomik ve sosyal unsurların haricinde kişisel gelişimlerinin ön planda olduğu, kültürel aktivitelerin sağlandığı birçok uygulamalardır.

Liderler örgütlerini geleceğe taşıyacak olan planlar, amaçlar ve hedefleri gerçekleştirmelerinde çalışanlarının motivasyonlarının önemli katkısının olduğunu bilmelidirler. Ortaya konulacak olan liderlik uygulamalarından hangilerinin daha etkili ve faydalı olduğu hakkında bilgi sahibi olmaları kendilerine önemli fayda sağlayacaktır. Çalışanların fikirlerine önem veren, alınacak kararlarda daha katılımcı imkanlar sağlayan, çalışanlarının beklentilerinin neler olduğunu iyi analiz edip ona göre tutum ve davranış sergileyen liderler, örgütte motivasyonu sağlayarak etkili ve verimli şekilde liderlik sağlayabilirler.

KAYNAKÇA

Adair, J. (2013). *Etkili Motivasyon*, (3. Baskı), İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Akyar, A. (2011). Lider Yönetici Adayının El Kitabı Etkili Yönetim ve Yöneticilik. İzmir: İlya İzmir Yayınevi.

Arıkan, S. (2001). "Liderlik", *Yönetim ve Organizasyon*, (Ed. Salih Güney), Ankara: Nobel Yayıncılık, 285-307.

Ataman, G. (2009). *İşletme Yönetimi: Temel Kavramlar ve Yeni Yaklaşımlar*, Bursa: Ekin Yayınları.

Ayhan, C. (2010). Kamu Kurumlarında Liderlik Tarzlarının Lider Etkinliği Üzerine Etkisi ve Bir Uygulama, Gebze: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Aykan, E. (2002). Girişimcilik ve Girişimcilerin Liderlik Davranışları, Kayseri: *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi.

Aytürk, N. (2007). *Yönetim Sanatı.* (5. Baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Bass, B. M., Bass, R. (2008). *The Bass Handbook of Leadership: Theory, Research, And Managerial Applications* (Fourth Edition b.). New York: Free Press.

Bayram, Ş. (2013). Liderlik Kavramı ve Liderlik Türlerinin İnovasyon Üzerindeki Etkileri, , Gebze: *Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü*, Strateji Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Bolat, T., Aytemiz S., O., Bolat İ., O., Erdem, B. (2008). *Yönetim ve Organizasyon*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Budak, G. ve Budak, G. (2004). İşletme Yönetimi. (5. Baskı). İzmir: Barış Yayınları.

Buluç, B. (1998). Bilgi Çağı Örgütsel Liderlik. Yeni Türkiye Dergisi, 4 (20), 1205-1213.

Burns, J. M. (2014). *Leadership*. New York: Open Road.

Dikmen, B. (2012). Liderlik Kuramları ve Dönüştürücü Liderlik Kuramının Çalışanların Örgütsel Bağlılık Algıları Üzerindeki Etkisine Yönelik Uygulamalı Bir Araştırma. İstanbul: *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Dündar, S., Özutku, H. ve Taşpınar, F. (2007). İçsel ve Dışsal Motivasyon Araçlarının İşgörenlerin Motivasyonu Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir İnceleme. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi,* Sayı: 2, 105-119.

Efil, İ. (2009). *Yönetim ve Organizasyon.* (10. Baskı). Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

Erdoğan, İ. (1991). *İşletmelerde Davranış*. İstanbul: İÜ İşletme Fakültesi Yayını.

Eren, E. (2011). *Yönetim ve Organizasyon* (Çağdaş Küresel Yaklaşımlar). (10. Basım). İstanbul: Beta Yayınevi.

Eren, E. (2012). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, Tıpkı 16. Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi.

Ergun, T. ve Polatoğlu, A. (1984). *Kamu Yönetimine Giriş*. (2. Baskı). Ankara. TODAİ Yayınları.

Ertürk, M. (1998). *İşletmelerde Yönetim Organizasyon*. İstanbul: Beta Yayınları.

Ertürk, M. (2009). *İşletme Biliminin Temel İlkeleri,* (7. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.

Evans, M. G. (1970). The Effects of Supervisory Behavior on the Path-Goal Relationship. *Organizational Behavior and Human Performance*, (5), 277-298.

Fındıkçı, İ. (2013). *Bir Gönül Yolculuğu: Hizmetkâr Liderlik*. İstanbul: Alfa.

Griffin, R. W., & Moorhead, G. (2014*). Organizational Behavior: Managing People and Organizations*. Ohio: South-Western Cengage Learning.

Güler, S. (2007). Fiedler'in LPC Ölçeği ile Lise Yöneticilerinin Liderlik Tiplerinin Belirlenmesi, İstanbul: *Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi.

Güney, S. (2006). Ahlaki Liderliğin Kavramsallaştırılması ve Ahlaki Yönetimde Liderliğin Rolü. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.* Cilt:13, Sayı:1, 135-148.

Güney, S. (2009). *Davranış Bilimleri*, (5. Baskı) Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Güney, S. (2012). *Liderlik*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Gürüz, D. ve Gürel, E. (2006). *Yönetim ve Organizasyon.* Ankara: Nobel Yayıncılık.

Harrison, C. (2018*). Leadership Theory and Research: A Critical Approach to New and Existing Paradigms*. Gewerbestrasse: Palgrave Macmillan.

Hodgetts, R. M. (1999). *Yönetim Teori, Süreç ve Uygulama*, (Çeviren: Canan Çetin, Esin (Can) Mutlu), İstanbul: Beta Yayınları.

Horner-Long, O. ve Schoenberg, R. (2002). Does E- Business Require Different Leadership Characteristics? An Empirical Investigation. *European Management Journal*, 20/6, 611-619.

Jermier, J. M. (1993). Introduction-Charismatic Leadership: Neo-Weberian Perspectives. *Leadership Quarterly*, 4(3/4), 217-233.

Koç, H. ve Topaloplu, M. (2010). *Yönetim Bilimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Koçel, T. (2015). *İşletme Yöneticiliği*. (16. Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.

Likert, R. (1967). *The Human Organisation: Its Management and Value*. New York: McGraw-Hill Book Company.

Lussier, R. N., Achua, C. (2015). *Leadership: Theory, Application & Skill Development*. New York: Cengage Learning.

Martin, R. (2009). PathGoal Theory of Leadership, *Encyclopedia of Group Processes & Intergroup Relations*, 636-637.

Naktiyok, A. (2006). E-Liderlik Özelliklerinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1.

Nebeker, D. M. (1975). Situational Favorability and Perceived Environmental Uncertainty: An Integrative Approach, *Administrative Science Quarterly*, Vol.20, No. 2, pp. 281-294.

Omirtay, B. (2009). Motivasyon Teorileri Kapsamında, Motivasyon (Özendirme) Araçlarının Farklı İşletmeler Açısından Analizi. Ankara: *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi.

Ören, S. A. (2006). Günümüzün Liderlik Profili: Transformasyonel (Dönüştürücü) Liderlik, Antalya Bölgesinde Bulunan Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma, Antalya*: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*,. Yüksek Lisans Tezi.

Özevren, M. (2009). *İşletme Yönetimi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Özkalp, E. ve Kırel, Ç. (2010). *Örgütsel Davranış*, (4. Baskı), Bursa: Ekin Yayınevi.

Öztekin, A. (2016).Yönetimde Güç, Yetki ve Liderlik. M. Akdağ (Ed.), *Ekip Çalışması ve Liderlik* (s. 196-226). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.

Özüpek, M. ve Aktan, E. (2013). Konya Emniyet Müdürlüğü Örneği'nde İşgören Motivasyonu ve Liderlik İlişkisi. *Selçuk İletişim* , 5 (2) , 68-79.

Robbins, S. P. ve Coulter, M. (2002). *Management (activebook),* New Jersey, Prentice Hall Inc.

Saruhan, S.C. ve Yıldız, M.L. (2009). *Çağdaş Yönetim Bilimi*, İstanbul: Beta Yayıncılık.

Schermerhorn, J. R., Hunt, J., Osborn, R., and Uhl-Bien, M. (2010). *Organizational Behavior*. Kendallville.: John Wiley & Sons, Inc.

Serinkan, D. C. (2012). *Liderlik ve Motivasyon Geleneksel Ve Güncel Yaklaşımlar*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.

Seyranian, V. (2009). Contingency Theories of Leadership, *Encyclopedia of Group Processes & Intergroup Relations*, 152-156.

Sezgin, Y. D. (2012). *Motivasyonun Örgütsel Bağlılığa ve Performansa Etkisi*. İstanbul: Hiperlink.

Steers, R. M., Mowday, R. T. ve Shapiro D. L. (2004). The Future of Work Motivation Theory . *Academy of Management Review.* Vol. 29, No. 3, 379–387.

Stogdill, R. M. (1974). *Handbook of Leadership: A Survey of Theory and Research*. New York: The Free Press.

Şimşek, A. (2006). Duygusal Zekânın, Ana-Baba Tutumunun ve Doğum Sırasının Tercih Edilen Liderlik Tarzına Etkisi, Ankara: *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi,

Şimşek, M. Ş. ve Çelik, A. (2018). *Yönetim ve Organizasyon.* (20. Baskı). Konya: Eğitim Yayınevi.

Şimşek, M. Ş., Akgemci, T. ve Çelik, A. (2008). *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Şimşek, M. Ş., Çelik, A. ve Akgemci, T. (2019). *Davranış Bilimleri.* (10. Baskı). Konya: Eğitim Yayınevi.

Tunçer,P. (2018). *Yönetim ve Organizasyon*. (Güncellenmiş 3. Baskı). Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.

Ünlü, S., ve Eroğlu, E. (2013). *İş ve Yaşamda Motivasyon*. Yavuz Tuna (Ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Werner, I. (1993). *Liderlik ve Yönetim*. (Çeviren: Vedat Üner). İstanbul: Rota Yayınları.

Wiley, C. (1997). What Motivates Employees According To Over 40 Years Of Motivation Surveys, *International Journal of Manpower*, Volume: 18, Issue: 3, pp. 263-280.

Yeşil, A. (2016). Liderlik ve Motivasyon Teorilerine Yönelik Kavramsal Bir İnceleme. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi.* Cilt 2, Sayı 3, 158-180.

Yıldırım, B. H. (2012). Liderlik Özellikleri ve Liderlik Tarzlarının Duygusal Zeka Perspektifinden İncelenmesi, Kocaeli: *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Yılmaz, M.K. (2011) Çalışanların Liderlik Tiplerine İlişkin Algılamaları ile Motivasyon İlişkisi: Özel Sektör ve Kamu Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Alan Araştırması, İzmir: *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Yüksek Lisans Tezi.

Zel, U. (2011). *Kişilik ve Liderlik*. (3. Basım). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Zencirkıran, M. ve Keser, A. (2018). *Örgütsel Davranış.* Bursa: Dora Yayıncılık.